

**UJEDINJENE
NACIJE**

Međunarodni sud za krivično gonjenje osoba
odgovornih za teška kršenja međunarodnog
humanitarnog prava počinjena na teritoriji
bivše Jugoslavije od 1991.

Predmet br. IT-04-74-T

Datum: 29. maj 2013.

Original: FRANCUSKI

PRETRESNO VIJEĆE III

U sastavu: sudija Jean-Claude Antonetti, predsjedavajući
sudija Árpád Prandler
sudija Stefan Trechsel
sudija Antoine Kesia-Mbe Mindua, rezervni sudija

Sekretar: g. John Hocking

Presuda objavljena: 29. maja 2013.

TUŽILAC
protiv
Jadranka PRLIĆA
Brune STOJIĆA
Slobodana PRALJKA
Milivoja PETKOVIĆA
Valentina ĆORIĆA
Berislava PUŠIĆA

JAVNO

PRESUDA

tom 2 od 6

Tužilaštvo:

g. Kenneth Scott
g. Douglas Stringer
g. Roeland Bos
g. Pieter Kruger
gđa Kimberly West

Odbrana:

g. Michael Karnavas i gđa Suzana Tomanović za Jadranka Prlića
gđa. Senka Nožica i g. Karim A. A. Khan za Brunu Stojića
gđa. Nika Pinter i gđa Natacha Fauveau-Ivanović za Slobodana Praljka
gđa. Vesna Alaburić i g. Guénaél Mettraux za Milivoja Petkovića
gđa Dijana Tomašegović-Tomić i g. Dražen Plavec za Valentina Ćorića
g. Fahrudin Ibrišimović i g. Roger Sahota za Berislava Pušića

Sadržaj

POGLAVLJE 4: ČINJENIČNI ZAKLJUČCI U VEZI SA ZLOČINIMA POČINJENIM U OPŠTINAMA I ZATOČENIČKIM CENTRIMA	1
DIO 1: OPŠTINA PROZOR	1
I. Geografski položaj i struktura stanovništva opštine Prozor	3
II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine	3
A. Opšti prikaz političkih, administrativnih i vojnih organa Hrvata i Muslimana	4
B. Oružane snage HVO-a u opštini Prozor	5
1. OZ Sjeverozapadna Hercegovina i Brigada "Rama" HVO-a	5
2. "Kinder-vod"	6
3. Vojna policija HVO-a	6
4. Civilna zaštita, domobranstvo i MUP	7
5. Prisustvo pripadnika HV-a	8
III. Događaji koji su prethodili napadu na grad Prozor 23. i 24. oktobra 1992.	8
IV. Tok kriminalnih događaja navedenih u Optužnici	9
A. Napad na grad Prozor 23. i 24. oktobra 1992. i njegove posljedice	9
1. Napad na Prozor	10
2. Uspostavljanje kontrole nad Prozorom	11
3. Oštećivanje imovine i kuća, palež i krađa nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom	12
a) Oštećivanje i palež imovine i kuća u vlasništvu Muslimana nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom ..	13
b) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom	14
B. Napad na selo Paljike 24. oktobra 1992., oštećivanje imovine i kuća i smrt dva mještana	16
C. Hapšenje i zatočenje muškaraca Muslimana u Prozoru i Paljikama od 24. oktobra 1992.	17
D. Tok pregovora između zaraćenih strana u novembru 1992. i povratak muslimanskog stanovništva u opštinu Prozor	19
E. Napad na sela Parcani, Lizoperci i Tošćanica 17. - 19. aprila 1993., paljenje kuća i smrt tri stanovnika Tošćanice	21
1. Napad na Parcani 17. aprila 1993. i paljenje stambenih objekata	21
2. Napad na Lizoperci 18. i 19. aprila 1993. i paljenje stambenih objekata	22
3. Napad na Tošćanicu 19. aprila 1993., paljenje stambenih objekata i smrt tri mještana	22
F. Napad HVO-a na desetak sela u opštini Prozor od juna do sredine avgusta 1993., oštećivanje imovine i džamija i smrt šest Muslimana	24
1. Napad na sela Skrobućani i Gračanica i oštećivanje imovine i džamije u Skrobućanima	25
2. Napad na sela Duge i Lug i oštećivanje imovine	25
3. Napad na selo Podaniš ili Podonis i oštećivanje imovine	26
4. Napad na selo Munikoze i oštećivanje imovine	26
5. Napad na selo Lizoperci i oštećivanje imovine i džamije	27
6. Smrt šest Muslimana na području Prajina i Tolovca	27
7. Napad na selo Parcani i oštećivanje imovine	29
8. Oštećivanje sjedišta Islamske zajednice grada Prozora	29
G. Ograničenje kretanja za Muslimane u opštini Prozor od ljeta 1993.	29
H. Hapšenje, zatočenje i raseljavanje Muslimana, muškaraca, žena, djece i starijih osoba, od proljeća do kraja 1993.	30
1. Hapšenje muškaraca Muslimana u opštini Prozor od proljeća 1993. do kraja 1993.	32
2. Zatočenje muškaraca Muslimana u više zatočeničkih centara u opštini Prozor od proljeća do decembra 1993.	34
a) Zatočenje muškaraca Muslimana u Srednjoj školi u Prozoru	35
i. Opis, organizacija i način rada Srednje škole u Prozoru kao mjesta zatočenja	35
ii. Dolazak, premještanje i puštanje na slobodu zatočenika iz Srednje škole u Prozoru	37
iii. Postupanje prema zatočenicima u Srednjoj školi u Prozoru	39
iv. Radovi koje su izvodili zatočenici iz Srednje škole u Prozoru	41
v. Slanje pedeset zatočenika iz Srednje škole u Prozoru na liniju fronta na Crnom vrhu 31. jula 1993.	44
vi. Izvještavanje o situaciji u kojoj se nalaze zatočenici u Srednjoj školi u Prozoru	47
b) Zatočenje muškaraca Muslimana u Unisovoj zgradi	47

c)	Zatočenje muškaraca Muslimana u Vatrogasnom domu u Prozoru.....	49
d)	Zatočenje muškaraca Muslimana u objektima MUP-a u Prozoru.....	50
i.	Organizacija, način rada i broj zatočenika u objektima MUP-a u Prozoru.....	51
ii.	Postupanje prema zatočenicima u objektima MUP-a u Prozoru.....	51
e)	Zatočenje muškaraca Muslimana u Srednjoškolskom centru	54
3.	Hapšenje, zatočenje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba u opštini Prozor u julu i avgustu 1993.....	56
a)	Hapšenje i smještanje žena, djece i staraca u kuće u Podgrađu, Lapsunju i Dugama.....	57
b)	Postupanje prema ženama, djeci i starijim osobama u Podgrađu, Lapsunju i Dugama	58
c)	Zatočenje u naselju Podgrađe, postupanje prema Muslimanima, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji	60
i.	Uslovi zatočenja Muslimana dovedenih u Podgrađe	60
ii.	Postupanje prema Muslimanima dovedenim u Podgrađe, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji	62
d)	Zatočenje u Lapsunju, postupanje prema Muslimanima, krađa, prisiljavanja na polni odnos i seksualni nasrtaji.....	63
i.	Uslovi zatočenja Muslimana dovedenih u Lapsunju	63
ii.	Postupanje prema Muslimanima dovedenim u Lapsunju, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji	64
e)	Zatočenje u Dugama, postupanje prema Muslimanima, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji.....	65
i.	Uslovi zatočenja Muslimana dovedenih u Duge.....	65
ii.	Postupanje prema Muslimanima dovedenim u Duge, krađe, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji	66
f)	Premještanje žena, djece i starijih osoba zadržanih u Podgrađu, Lapsunju i Dugama u Kućane krajem avgusta 1993.....	67
4.	Postupanje prema posljednjim preostalim Muslimanima u opštini Prozor od kraja avgusta do decembra 1993.....	68
a)	Postupanje prema Muslimanima u opštini Prozor od kraja avgusta do decembra 1993.....	69
b)	Premještanje Muslimana iz opštine Prozor u zatočeničke centre van opštine i zatim na druge teritorije.....	71
DIO 2: OPŠTINA GORNJI VAKUF		72
I.	Geografski položaj i struktura stanovništva opštine Gornji Vakuf.....	74
II.	Politička, administrativna i vojna struktura opštine Gornji Vakuf.....	74
A.	Politička i administrativna struktura	74
B.	Vojna struktura.....	76
1.	TO i ABiH.....	76
2.	HVO.....	77
III.	Porast napetosti između HVO-a i ABiH u opštini Gornji Vakuf: septembar 1992. – 16. januar 1993.....	78
A.	Uspostavljanje kontrole nad opštinom i sukobi između HVO-a i ABiH tokom druge polovine 1992.	79
B.	Ojačavanje položaja HVO-a krajem 1992. - početkom 1993.....	80
C.	Incident s hrvatskom zastavom 6. januara 1993.....	80
D.	Sukobi HVO-a i ABiH oko 11. i 12. januara 1993.....	81
E.	Naredjenja za stavljanje oružanih snaga ABiH pod komandu HVO-a od 14. i 16. januara 1992.	82
IV.	Napadi od 18. januara 1993. u opštini Gornji Vakuf.....	83
A.	Napad na grad Gornji Vakuf i zločini koji su, prema navodima, posljedica tog napada	84
B.	Napad na više sela u opštini Gornji Vakuf i zločini koji su, prema navodima, posljedica tog napada	86
1.	Napad na selo Duša.....	86
2.	Napad na selo Hrasnica	89
3.	Napad na selo Uzričje	91
4.	Napad na selo Ždrimci	92
V.	Pokušaji prekida vatre nakon napada u opštini Gornji Vakuf.....	94
VI.	Navodi o kriminalnim događajima nakon napada HVO-a i uspostavljanja kontrole nad selima u opštini Gornji Vakuf.....	95
A.	Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom Duša	96
1.	Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Duša	96
2.	Navodi o raseljavanju žena, djece, starijih i nemoćnih osoba iz sela Duša i njihovom zatočenju	97
B.	Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom Hrasnica.....	99

1. Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Hrasnica	99
2. Navodi o raseljavanju žena, djece i starijih osoba iz sela Hrasnica i njihovom zatočenju	100
3. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom Uzričje	103
a) Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Uzričje	104
b) Zatočenje stanovnika sela Uzričje	105
c) Raseljavanje stanovnika sela Uzričje	107
4. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom Ždrimci	108
a) Paljenje kuća, krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Ždrimci i paljenje mekteba	108
b) Navodi o zatočenju i raseljavanju žena i djece iz sela Ždrimci	109
VII. Kriminalni događaji u vezi s fabrikom namještaja u Trnovači	111
A. Navodi o premještanju muškaraca Muslimana, iz Duše i Hrasnice, u fabriku namještaja u Trnovači	111
B. Organizacija i način rada fabrike namještaja u Trnovači kao mjesta zatočenja	112
C. Uslovi zatočenja i postupanje prema muškarcima Muslimanima koje je HVO zatočio u Fabrici namještaja u Trnovači	112
D. Razmjena muškraca iz Duše i premještanje muškaraca iz Hrasnice u zatočenički centar u Prozoru	115
DIO 3: OPŠTINA JABLANICA (SOVIĆI I DOLJANI)	115
I. Geografski položaj i struktura stanovništva opštine	117
II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine	118
A. Politička i administrativna struktura	118
B. Vojna struktura	120
1. TO i ABiH	120
2. HVO	122
III. Pretpostavke za napad na sela Sovići i Doljani 17. aprila 1993.	124
A. Porast napetosti između Hrvata i Muslimana u opštini Jablanica od proljeća 1992. do sredine aprila 1993.	124
B. Sukobi u opštini Jablanica sredinom aprila 1993.	125
C. Zaoštravanje napetosti između Hrvata i Muslimana u Sovićima i Doljanima u danima koji su prethodili napadu od 17. aprila 1993.	126
IV. Napadi HVO-a na sela Sovići i Doljani i hapšenje muškaraca, žena, djece i starijih osoba, od 17. do 23. aprila 1993.	128
A. Tok napada na Soviće i Doljane 17. aprila 1993.	128
B. Hapšenje muškaraca, žena, djece i starijih osoba u Sovićima i Doljanima od 17. do 23. aprila 1993.	130
1. Prva hapšenja 17. aprila 1993.	131
a) Sovići	131
b) Doljani	132
2. Nastavak hapšenja od 18. do 23. aprila 1993.	133
a) Sovići	133
b) Doljani	133
3. Počinioci napada i hapšenja	134
V. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada na sela Sovići i Doljani i nakon hapšenja	135
A. Zatočenje u Školi u Sovićima, smrt zatočenika i radovi koje su izvodili zatočenici	135
1. Organizacija i način rada Škole u Sovićima kao mjesta zatočenja	137
2. Uslovi zatočenja i postupanje prema zatočenicima u Školi u Sovićima	138
3. Smrt muškaraca Muslimana zatočenih u Školi u Sovićima	139
4. Radovi koje su izvodili zatočenici	140
5. Zaključci Vijeća u vezi s navodima o kriminalnim događajima u Školi u Sovićima	140
B. Postupanje prema muškarcima Muslimanima prilikom premještanja iz Škole u Sovićima u Zatvor u Ljubuškom 18. aprila 1993.	141
C. Zatočenje žena, djece i starijih osoba u kućama u zaseoku Junuzovići	143
1. Organizacija kuća u zaseoku Junuzovići kao mjesta zatočenja	144
2. Zatočenje i postupanje prema zatočenicima u zaseoku Junuzovići	145
D. Premještanje žena, djece i starijih osoba iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Junuzovići u pravcu Gornjeg Vakufa oko 5. maja 1993.	146
1. Kontekst premještanja žena, djece i starijih osoba iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Junuzovići u Gornji Vakuf	146

2. Premještanje Muslimana, žena, djece i starijih osoba, iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Junuzovići 5. maja 1993.	148
E. Zatočenje muškaraca Muslimana na Ribnjaku kod Doljana i smrt nekih od njih	150
1. Organizacija Ribnjaka kao mjesta zatočenja.....	151
2. Postupanje prema zatočenicima na Ribnjaku.....	151
3. Smrt nekih zatočenih Muslimana na Ribnjaku.....	152
F. Blokiranje međunarodnih posmatrača i mirovnih snaga 17. aprila 1993. i narednih dana	152
G. Rušenje i paljenje kuća i vjerskih objekata u selima Sovići i Doljani.....	155
1. Paljenje i rušenje stambenih objekata Muslimana u Sovićima i Doljanima u periodu od 18. do 24. aprila 1993.	155
2. Rušenje dva muslimanska vjerska objekta, uključujući najmanje jednu džamiju, u Sovićima i Doljanima od 18. do 22. aprila 1993.....	157
H. Krađa imovine Muslimana u Sovićima i Doljanima od 17. aprila do 4. maja 1993.	158
DIO 4: OP[TINA MOSTAR	158
Odjeljak 1: Geografski položaj i struktura stanovništva opštine	162
Odjeljak 2: Politička, administrativna i vojna struktura opštine.....	163
I. Politička i administrativna struktura.....	163
A. Krizni štab.....	164
B. HVO opštine Mostar	165
C. Političke strukture Muslimana u Mostaru	168
II. Vojna struktura	169
A. Organizovanje TO-a u Mostaru	169
B. Oružane snage HVO-a	170
C. Snage ABiH	172
Odjeljak 3: Događaji koji su prethodili sukobu Hrvata i Muslimana od 9. maja 1993.....	173
I. Borbe srpskih oružanih snaga i združenih hrvatsko-muslimanskih snaga.....	173
II. Uspostavljanje političke kontrole HVO-a nad opštinom i njeno "kroatiziranje"	174
III. Zaoštavanje napetosti između Hrvata i Muslimana.....	184
Odjeljak 4: Događaji u opštini Mostar u maju 1993.....	186
I. Vojne operacije od 9. do 12. maja 1993.....	186
A. Napad od 9. maja 1993.	188
B. Pad Vranice 10. maja 1993.	192
C. Linije fronta i vojni položaji nakon 9. maja 1993.	194
D. Nastavak borbi i pokušaji prekida vatre.....	194
II. Navodi o zločinima počinjenim tokom maja 1993. godine.....	195
A. Rušenje dvije džamije u zapadnom Mostaru oko 9. i 11. maja 1993. godine	196
B. Okupljanje Muslimana u zapadnom Mostaru, njihovo zatočenje na više lokacija i odlazak nekih od njih na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje tokom prve polovine maja 1993.....	197
C. Okupljanje Muslimana u zapadnom Mostaru, njihovo zatočenje na više lokacija i odlazak nekih od njih na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje tokom druge polovine maja 1993.....	202
1. Deložacije Muslimana iz zapadnog Mostara, njihovo zatočenje ili premještanje u istočni Mostar tokom druge polovine maja 1993.....	203
2. Premještanje 300 Muslimana u istočni Mostar krajem maja 1993. godine	204
D. Djela nasilja i krađe nad uhapšenim, deložiranim, zatočenim i raseljenim Muslimanima u maju 1993. godine ..	204
III. Navodi o zločinima počinjenim u zatočeničkim centrima HVO-a u Mostaru u maju 1993. godine	207
A. Duhanski institut	208
B. Mašinski fakultet.....	209
1. Organizacija Mašinskog fakulteta kao zatočeničkog centra.....	210
2. Postupanje prema zatočenicima na Mašinskom fakultetu.....	211
3. Sudbina dvanaest vojnika ABiH	211
C. Zgrada MUP-a.....	214
Odjeljak 5: Navodi o zločinima počinjenim tokom juna 1993.....	216

Odjeljak 6: Događaji 30. juna 1993. i navodi o zločinima počinjenim u julu i avgustu 1993. godine	221
I. Napad na kasarnu "Tihomir Mišić" 30. juna 1993. godine	221
II. Navodi o zločinima koja je HVO počinio nakon napada od 30. juna 1993.	223
A. Hapšenje i zatočenje muškaraca Muslimana nakon napada od 30. juna 1993.	223
B. Raseljavanje muslimanskih porodica koje su stanovale u zapadnom Mostaru, oko 30. juna 1993.	226
C. Navodi o zločinima na Mašinskom fakultetu počinjenim od jula 1993.	227
D. Ostali navodi o zločinima počinjenim u zapadnom Mostaru u julu i avgustu 1993.	229
1. Deložiranje i raseljavanje Muslimana u istočni Mostar ili u druge zemlje od sredine jula do avgusta 1993. ...	230
2. Puštanje na slobodu Muslimana zatočenih na Heliodromu sredinom jula 1993. pod uslovom da oni i njihove porodice odu iz BIH	232
3. Silovanje, seksualno zlostavljanje, krađa, prijetnje i zastrašivanje Muslimana tokom akcija deložiranja u zapadnom Mostaru u julu i avgustu 1993.	232
E. Navodi o zločinima počinjenim u Buni oko 14. jula 1993.	236
F. Napad u okolini Mostara 24. avgusta 1993. i navodi o zločinima počinjenim nakon tog napada	238
1. Napad na selo Raštani, Hidroelektranu Mostar i kasarnu "Tihomir Mišić"	239
2. Navodi o zločinima počinjenim tokom napada HVO-a na selo Raštani	240
a) Smrt četiri muškarca Muslimana tokom napada na selo Raštani	241
b) Navodi o krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Raštani	243
c) Postupanje prema muslimanskim ženama i djeci tokom napada na selo Raštani	244
d) Raseljavanje muslimanskih žena i djece tokom napada na selo Raštani	245
Odjeljak 7: Navodi o zločinima počinjenim u periodu od septembra 1993. do aprila 1994.	245
Odjeljak 8: Navodi u vezi s opsadom istočnog Mostara i zločinima koji su uslijedili (juni 1993. – april 1994.)	250
I. Granatiranje i artiljerijsko djelovanje po istočnom Mostaru	251
II. Snajpersko djelovanje po stanovništvu istočnog Mostara	259
A. Definicija snajperiste i metode korištene tokom snajperskih djelovanja u Mostaru	260
1. Definicija snajperiste	260
2. <i>Modus operandi</i> , naoružanje i obuka snajperista HVO-a	261
B. Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru	263
C. Dvanaest snajperskih incidenata opisanih u Povjerljivom prilogu Optužnici	268
1. Snajperski incident br. 1	268
a) Opis događaja	268
b) Okolnosti i analiza incidenta	268
c) Činjenični zaključci	268
2. Snajperski incident br. 2	269
a) Opis događaja	269
b) Okolnosti i analiza incidenta	271
c) Činjenični zaključci	272
3. Snajperski incident br. 3	273
a) Opis događaja	273
b) Okolnosti i analiza incidenta	274
c) Činjenični zaključci	275
4. Snajperski incident br. 4	277
a) Opis događaja	277
b) Okolnosti i analiza incidenta	277
c) Činjenični zaključci	278
5. Snajperski incident br. 6	279
a) Opis događaja	279
b) Okolnosti i analiza incidenta	280
c) Činjenični zaključci	282
6. Snajperski incident br. 7	283
a) Opis događaja	283
b) Okolnosti i analiza incidenta	284
c) Činjenični zaključci	285
7. Snajperski incident br. 8	286
a) Opis događaja	286
b) Okolnosti i analiza incidenta	287
c) Činjenični zaključci	289
8. Snajperski incident br. 9	289
a) Opis događaja	289

b) Okolnosti i analiza incidenta.....	291
c) Činjenični zaključci	293
9. Snajperski incident br. 10.....	294
a) Opis događaja	294
b) Okolnosti i analiza incidenta.....	295
c) Činjenični zaključci	296
10. Snajperski incident br. 11.....	297
a) Opis događaja	297
b) Okolnosti i analiza incidenta.....	298
c) Činjenični zaključci	300
11. Snajperski incident br. 13.....	301
a) Opis događaja	301
b) Okolnosti i analiza incidenta.....	302
c) Činjenični zaključci	303
12. Snajperski incident br. 14.....	305
a) Opis događaja	305
b) Okolnosti i analiza incidenta.....	306
c) Činjenični zaključci	309
13. Opšti zaključci u vezi sa snajperskim incidentima.....	309
D. Kampanja snajperskih djelovanja čiji je cilj bilo cjelokupno stanovništvo istočnog Mostara	310
1. Žrtve snajperskih djelovanja: poginuli i ranjeni u istočnom Mostaru – primjeri	310
a) Žrtve poginule tokom opsade istočnog Mostara – primjeri	310
b) Žrtve ranjene tokom opsade istočnog Mostara – primjeri	312
2. Kampanja snajperskih djelovanja čiji je cilj bilo cjelokupno stanovništvo istočnog Mostara	313
a) Otvaranje snajperske vatre na žene, djecu i starije osobe.....	314
b) Otvaranje snajperske vatre na građane dok se bave svakodnevnim aktivnostima	315
III. Životni uslovi stanovništva u istočnom Mostaru	317
A. Priliv stanovništva u istočni Mostar	318
B. Dostupnost hrane.....	319
C. Dostupnost vode i električne energije	320
D. Dostupnost medicinske njege.....	324
E. Blokiranje međunarodnih organizacija i humanitarne pomoći	325
F. Izolacija stanovništva istočnog Mostara	331
IV. Otvaranje vatre na pripadnike međunarodnih organizacija	334
V. Navodi o uništenju Starog Mosta.....	341
A. Korištenje Starog mosta poslije 9. maja 1993.....	342
1. Korištenje Starog mosta od strane ABiH	343
2. Korištenje Starog mosta od strane stanovnika istočnog Mostara	344
B. Uništenje Starog mosta	345
1. Oštećivanje Starog mosta do 8. novembra 1993.	346
2. Ofanzivna dejstva 8. novembra 1993. i granatiranje Starog mosta	347
a) Zapovijed Milivoja Petkovića od 8. novembra 1993.	347
b) Napad tenka HVO-a na Stari most 8. novembra 1993.....	349
c) Uništenje Starog mosta do večeri 8. novembra 1993.....	352
3. Rušenje Starog mosta 9. novembra 1993.	353
a) Hipoteza 1: rušenje prouzrokovano nastavkom granatiranja od strane HVO-a 9. novembra 1993. ujutro ..	353
b) Hipoteza 2: rušenje prouzrokovano eksplozivom aktiviranim na desnoj obali Neretve	356
4. Reakcija političkih vlasti i oružanih snaga HVO-a na jednoglasnu osudu međunarodnih aktera	362
a) Pokušaj vlasti HVO-a da minimaliziraju ili da zataškaju svoju odgovornost za uništenje Starog mosta.....	362
b) Reakcija međunarodnih aktera koji su oružane snage HVO-a proglasili odgovornim za uništenje Starog mosta	364
c) Posljedice uništenja Starog mosta po vojnike ABiH i stanovništvo muslimanske enklave na desnoj obali Neretve	365
d) Postupak koji je HVO pokrenuo protiv posade tenka	366
C. Opšti zaključci Vijeća o uništenju Starog mosta	368
VI. Navodi o uništavanju vjerskih objekata u istočnom Mostaru	369
VII. Zaključci Vijeća o postojanju opsade istočnog Mostara	372
DIO 5: HELIODROM.....	372

I. Organizacija Heliodroma kao zatočeničkog centra	374
A. Osnivanje zatočeničkog centra na lokaciji Heliodroma	374
B. Objekti zatočeničkog centra Heliodrom	376
C. Komandna struktura Heliodroma	377
1. Upravljanje Heliodromom	377
2. Organi nadležni za obezbjeđenje Heliodroma	380
3. Organi nadležni za logistiku	382
4. Organi nadležni za odobravanje pristupa u zatvor i pristupa zatočenicima	383
a) Pristup na Heliodrom za pripadnike HVO-a	384
b) Pristup na Heliodrom za predstavnike međunarodnih organizacija i novinare	387
5. Organi odgovorni za puštanje na slobodu, razmjenu i premještanje zatočenika	390
a) Organi odgovorni za puštanje na slobodu zatočenika	391
b) Organi odgovorni za razmjenu zatočenika	394
c) Organi odgovorni za premještanje zatočenika	394
6. Organi odgovorni za njegu i zdravlje zatočenika	395
7. Organi odgovorni za korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova i obaviješteni o tome	398
a) Postupak za dobijanje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova	399
b) Organi koji su odobravali korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova	400
c) Organi nadležni za zatočeničke za vrijeme izvođenja radova	404
d) Organi obavještavani o incidentima za vrijeme izvođenja radova	404
e) Pokušaji da se reguliše korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova	405
II. Dolazak zatočenika na Heliodrom	408
A. Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja Muslimana 9. i 10. maja 1993.	408
B. Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja tokom druge polovine maja 1993.	409
C. Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja poslije 30. juna 1993.	410
D. Dolazak na Heliodrom zatočenika iz drugih zatočeničkih centara	411
III. Uslovi zatočenja	412
A. Uslovi zatočenja muškaraca	412
1. Prenapučenost logora	413
2. Nedostatak ležajeva i pokrivača	414
3. Dostupnost hrane i vode	415
4. Loši higijenski uslovi	418
5. Dostupnost medicinske njege	419
a) Sanitetska služba	420
b) Medicinska njega zatočenika	421
6. Uslovi zatočenja u samicama	423
B. Uslovi zatočenja žena i djece od sredine maja do 17. decembra 1993.	424
IV. Postupanje prema muškarcima zatočenim na Heliodromu	426
V. Radovi koje su izvodili zatočenički	431
A. Korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova	431
B. Pogibija i ranjavanje zatočenika tokom prisilnog rada	434
C. Postupanje prema zatočenicima tokom prisilnog rada	436
VI. Korištenje zatočenika za živi štit	437
A. Korištenje zatočenika s Heliodroma za živi štit	438
B. Zatočenički s Heliodroma ranjeni u živom štitu u Mostaru	439
C. Zatočenički s Heliodroma poginuli u živom štitu	442
VII. Ograničavanje posjeta pripadnika međunarodne zajednice zatočenicima na Heliodromu	443
VIII. Organizovanje odlaska zatočenika s Heliodroma u treće zemlje ili na teritorije pod kontrolom ABiH	445
A. Odlazak zatočenika s Heliodroma u Hrvatsku od približno 17. jula 1993. do novembra 1993.	445
B. Odlazak ljudi s Heliodroma u treće zemlje ili na teritorije pod kontrolom ABiH od 15. do 17. decembra 1993.	448
IX. Drugi načini puštanja na slobodu ili premještanja u druge zatočeničke centre, do zatvaranja Heliodroma u aprilu 1994.	449
A. Premještanje zatočenika s Heliodroma u druge zatočeničke centre HVO-a	449
B. Razmjena zatočenika s ABiH i posljednji zatočenički pušteni na slobodu	450

DIO 6: ZATOČENIČKI CENTAR VOJNO	450
I. Organizacija Zatočeničkog centra Vojno	451
A. Opis Zatočeničkog centra Vojno.....	452
B. Struktura i način rada Zatočeničkog centra Vojno	452
1. Vlasti odgovorne za rad Zatočeničkog centra Vojno	453
2. Organi i ličnosti obaviješteni o postojanju Zatočeničkog centra Vojno i o događajima u njemu	455
II. Kategorije zatočenika u Zatočeničkom centru Vojno	456
III. Uslovi zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno	457
IV. Postupanje prema zatočenicima u Zatočeničkom centru Vojno i smrt nekih od njih	459
A. Postupanje prema zatočenicima za vrijeme zatočeništva u Zatočeničkom centru Vojno	460
B. Smrt zatočenika za vrijeme zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno.....	461
V. Radovi koje su zatočeni s Heliodroma i iz Vojnog izvodili u zoni Vojno-Bijelo Polje i postupanje prema njima za vrijeme radova	463
A. Zatočeni s Heliodroma upućeni na radove u zonu Vojno-Bijelo Polje	464
B. Vrste i mjesta radova u zoni Vojno-Bijelo Polje.....	466
C. Postupanje prema zatočenicima s Heliodroma na radovima u zoni Vojno-Bijelo Polje	467
D. Smrt i ranjavanje zatočenika s Heliodroma i iz Zatočeničkog centra Vojno za vrijeme radova	470
1. Zatočeni s Heliodroma i iz Zatočeničkog centra Vojno koji su ranjeni za vrijeme radova	471
2. Zatočeni s Heliodroma i iz Zatočeničkog centra Vojno koji su izgubili život za vrijeme radova	472
DIO 7: OPŠTINA LJUBUŠKI I ZATOČENIČKI CENTRI U LJUBUŠKOM	474
I. Politička, administrativna i vojna struktura opštine	476
A. HVO opštine Ljubuški kao opštinska civilna vlast	477
B. Vojna struktura opštine Ljubuški	478
II. Događaji u vezi s navodima o progonu stanovnika opštine Ljubuški	479
A. Razoružavanje, popisivanje i ograničenje sloboda Muslimana u opštini Ljubuški.....	480
B. Hapšenje Muslimana u opštini Ljubuški u avgustu 1993.....	481
C. Raspolaganje praznim stanovima Muslimana u opštini u oktobru 1993.....	482
III. Zatvor u Ljubuškom	483
A. Organizacija Zatvora u Ljubuškom.....	483
1. Opis Zatvora u Ljubuškom.....	483
2. Komandna struktura u Zatvoru u Ljubuškom	484
B. Dolazak i premještanje zatočenika iz Zatvora u Ljubuškom.....	486
C. Uslovi zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom	491
1. Prihvatni kapacitet Zatvora u Ljubuškom i stanje ćelija	492
2. Ishrana zatočenika u Zatvoru u Ljubuškom	494
3. Loši uslovi u Zatvoru u Ljubuškom - smještaj i higijena	494
4. Dostupnost medicinske njege zatočenicima Zatvora u Ljubuškom	495
5. Uslovi zatočenja žena zatočenih u Zatvoru u Ljubuškom.....	496
6. Posjete međunarodnih organizacija i mješovitih komisija Zatvoru u Ljubuškom.....	496
D. Radovi koje su izvodili zatočeni iz Zatvora u Ljubuškom	497
E. Postupanje prema zatočenicima u Zatvoru u Ljubuškom	499
IV. Logor Vitina-Otok.....	501
A. Organizacija Logora Vitina-Otok	501
B. Dolazak zatočenika u Logor Vitina-Otok i njihovo premještanje	503
C. Uslovi zatočenja u Logoru Vitina-Otok	503
D. Radovi koje su izvodili zatočeni iz Logora Vitina-Otok.....	504
E. Postupanje prema zatočenicima u Logoru Vitina-Otok.....	505
V. Organizovanje odlaska Muslimana iz opštine Ljubuški	505
VI. Činjenični zaključci Vijeća u vezi s opštinom Ljubuški i zatočeničkim centrima u Ljubuškom	507

DIO 8: OPŠTINA STOLAC.....	509
I. Struktura stanovništva opštine Stolac.....	510
II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine Stolac	511
A. Politička i administrativna struktura opštine Stolac	511
B. Vojna struktura opštine Stolac	512
1. ABiH	512
2. Oružane snage HVO-a	512
III. Tok kriminalnih događaja.....	514
A. Hapšenje uglednih Muslimana u opštini Stolac oko 20. aprila 1993.	516
B. Hapšenje i zatvaranje vojno sposobnih muškaraca Muslimana u opštini Stolac u julu 1993.....	517
C. Hapšenje žena, djece i starijih osoba, raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje imovine u opštini Stolac u julu i avgustu 1993.....	518
1. Događaji u selu Prenj 6. jula 1993.: raseljavanje stanovništva i krađa imovine.....	519
2. Događaji u Aladinićima, Pješivac Gredi, Rotmilju i Stocu od 12. do 15. jula 1993.	519
a) Raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje stambenih objekata i džamije u Aladinićima.....	519
b) Raseljavanje stanovništva, smrt jedne žene i krađa imovine u Pješivac Gredi.....	520
i. Raseljavanje muslimanskog stanovništva i smrt jedne mlade žene u Pješivac Gredi.....	520
ii. Krađa imovine u vlasništvu Muslimana u Pješivac Gredi.....	522
c) Raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje stambenih objekata, imovine i džamije u Rotimlji.....	523
d) Raseljavanje stanovništva, oštećivanje džamije i krađa imovine u Stocu	523
3. Raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje stambenih objekata i imovine krajem jula 1993. u Borojevićima.....	524
4. Događaji u Stocu i Prenju u avgustu 1993.	525
a) Raseljavanje stanovništva, oštećivanje kulturnih dobara, džamija i stambenih objekata u Stocu.....	525
i. Raseljavanje stanovništva Stoca.....	526
ii. Oštećivanje kulturnih dobara i džamija u Stocu.....	526
iii. Oštećivanje stambenih objekata u Stocu	528
b) Oštećivanje stambenih objekata, imovine i džamije u Prenju.....	528
D. Zatočenje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac	528
1. Zatočenje u Školi u Aladinićima/Crnićima	529
a) Identifikacija Škole u Aladinićima/Crnićima	529
b) Zatočenje u Školi u Aladinićima/Crnićima u julu 1993.....	529
c) Zatočenje u Školi u Aladinićima/Crnićima od 4. avgusta 1993.	530
d) Vlasti odgovorne za zatočenički centar HVO-a u Školi u Aladinićima/Crnićima	531
2. Zatočenje u privatnim kućama u Pješivac Gredi.....	531
3. Zatočenje u fabrici TGA	532
4. Zatvaranje u Vaspitno-popravnom domu.....	533
5. Zatočenje na drugim lokacijama koje nisu navedene u Optužnici	534
E. Talasi raseljavanja uhapšenih i/ili zatvorenih žena, djece i starijih osoba na teritorije pod kontrolom ABiH	534
F. Zatočenje muškaraca Muslimana, u Koštanoj bolnici tokom ljeta i jeseni 1993.	535
1. Prenamjena Koštane bolnice u bazu Vojne policije i premještanje bolesnika u kasarnu u Grabovini	536
2. Raseljavanje bolesnika iz Koštane bolnice na teritorije pod kontrolom ABiH	537
3. Zatvaranje muškaraca Muslimana u Koštanoj bolnici i njihov odlazak u druge zatočeničke centre HVO-a....	537
4. Premlaćivanja i smrt zatočenika u Koštanoj bolnici	538
a) Smrt zatočenika u Koštanoj bolnici.....	538
b) Premlaćivanja u Koštanoj bolnici	540
G. "U Stocu nema nijednog Muslimana", septembar 1993.....	543
DIO 9: OPŠTINA ČAPLJINA	544
I. Struktura stanovništva opštine.....	545
II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine	546
A. Politička i administrativna struktura opštine.....	546
B. Formiranje snaga ABiH i HVO-a iz snaga TO	547
C. Struktura oružanih snaga HVO-a	547
1. 1. brigada "Knez Domagoj"	548
2. 3. satnija 3. bojne Vojne policije.....	548
III. Tok kriminalnih događaja.....	550

A. Djela progona počinjena nad muslimanskim stanovništvom opštine Čapljina od 1992.	550
B. Hapšenje i zatvaranje muškaraca Muslimana, uključujući ugledne članove zajednice, u opštini Čapljina 20. aprila 1993.	551
C. Hapšenje i zatvaranje muškaraca, Muslimana, u opštini Čapljina u julu 1993.	552
D. Nestanak 12 muškaraca Muslimana iz sela Bivolje Brdo 16. jula 1993.	553
E. Deložiranje žena, djece i starijih osoba, njihovo raseljavanje i navodi o zločinima počinjenim u opštini Čapljina od jula do septembra 1993.	555
1. Događaji u selu Domanovići i okolini oko 13. jula 1993.	557
a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Domanovića.	557
b) Smrt dvije mlade žene u Domanovićima	558
c) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Domanovića	558
2. Događaji u selu Bivolje Brdo i okolini oko 13. jula 1993.	559
a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Bivoljeg Brda	559
b) Smrt jedne osobe stare 83 godine u Bivoljem Brdu	560
c) Rušenje stambenih objekata Muslimana u Bivoljem Brdu	561
d) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Bivoljeg Brda i okoline	561
3. Događaji u Počitelju i okolini oko 13. jula 1993. i od 27. jula do 5. avgusta 1993.	562
a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Počitelja	562
b) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Počitelja	563
4. Događaji u selu Opličići i okolini oko 13. aprila 1993. i od 27. jula do 7. avgusta 1993.	563
5. Događaji u selu Lokve i okolini od 13. do 16. jula 1993.	563
a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Lokava	564
b) Rušenje džamije u Lokvama 14. jula 1993. i kuća Muslimana, stanovnika Lokava, 16. jula 1993.	564
i. Rušenje džamije u Lokvama 14. jula 1993.	564
ii. Rušenje kuća u vlasništvu Muslimana 16. jula 1993.	565
c) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Lokava	566
6. Događaji u Višićima i okolini oko 14. jula 1993. i 11. avgusta 1993.	566
a) Rušenje džamije u Višićima 14. jula 1993. ili približno tog datuma	566
b) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Višića 11. avgusta 1993.	567
c) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Višića	568
7. Događaji u Čapljini u avgustu i septembru 1993.	568
F. Zatvaranje Muslimana i njihovo raseljavanje na teritorije pod kontrolom ABiH ili u treće zemlje od jula do oktobra 1993.	570
1. Zatvaranje Muslimana u opštini Čapljina	570
a) Zatvaranje Muslimana u Silosu	570
i. Organizacija silosa u Čapljini kao zatočeničkog centra, broj i identitet zatočenika i stražara	570
ii. Uslovi zatočenja u Silosu	572
iii. Navodi o krađi imovine u vlasništvu Muslimana zatvorenih u Silosu	573
b) Zatvaranje žena, djece i starijih osoba u više kuća i škola u opštini Čapljina	574
2. Raseljavanje žena, djece i starijih osoba na teritorije pod kontrolom ABiH ili u treće zemlje	575

POGLAVLJE 4: ČINJENIČNI ZAKLJUČCI U VEZI SA ZLOČINIMA POČINJENIM U OPŠTINAMA I ZATOČENIČKIM CENTRIMA

Dio 1: Opština Prozor

1. Ovaj dio presude uglavnom se odnosi na zločine počinjene od oktobra 1992. u gradu Prozoru i u više okolnih sela. Tako se u paragrafima 45 do 50 Optužnice navodi da su se od avgusta do oktobra 1992. povećale napetosti između HVO-a i ABiH; da su 23. oktobra 1992. snage Herceg-Bosne/HVO-a napale Muslimane u gradu Prozoru, te da su opljačkale, spalile i uništile domove i drugu imovinu Muslimana; da su 24. oktobra 1992., pokrenule val hapšenja muškaraca Muslimana i zatočile ih u osnovnoj školi u Ripcima gdje su neke od njih pretukle; da su oko 24. oktobra 1992. napale selo Paljike, uništile kuće i imovinu u vlasništvu Muslimana, zatvorile Muslimane u jednu kuću, a potom otvorile vatru i bacile ručne bombe u tu kuću, ubivši dvoje od tih civila, te da su u novembru 1992. snage Herceg-Bosne/HVO-a nastavile maltretirati i proganjati stanovnike, bosanske Muslimane opštine Prozor. U paragrafima 51 do 53, tužilaštvo tvrdi da su približno od 17. do 19. aprila 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a napale nekoliko sela u opštini Prijedor i da su u Tošćanici ubijale civile Muslimane; da su, počev od ljeta 1993. godine, organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a dopuštali Muslimanima da ulaze u opštinu Prozor, izlaze iz nje ili se kreću unutar opštine samo uz dozvolu organa vlasti Herceg-Bosne/HVO-a; da su od juna do sredine avgusta 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a napadale civile Muslimane, i uništavale i pljačkale njihovu imovinu u više drugih sela u opštini, da su ubile šestoro civila Muslimana koji su se skrivali na području Prajina i Tolovca, da su spalile ili teško oštetile džamije u Skrobućanima i Lizopercima, kao i zgradu Islamske zajednice u gradu Prozoru. Tužilaštvo takođe navodi u paragrafima 54 do 59 Optužnice da su od proljeća 1993. pa do kraja te godine, snage Herceg-Bosne/HVO-a hapsile muškarce Muslimane, i odvodile ih u razne zatočeničke centre u opštini Prozor, te da su fizički zlostavljale zatočenike, od kojih su neki odvedeni i niko ih više nikad nije vidio; da su počev od jula 1993., neki zatočenici premješteni u druge zatočeničke centre u Ljubuškom, na Heliodromu, u Dretelju i Gabeli; da su zatočenike primoravale na prisilni rad te da su neki zatočenici poginuli ili su bili povrijeđeni dok su bili na prisilnom radu; da su zatočenici često premlaćivani, ponižavani, a u nekoliko navrata prisiljavani na seksualni čin; da su 31. jula 1993., ili oko tog datuma, snage Herceg-Bosne/HVO-a odvele oko pedeset zatočenika na liniju sukoba na Crnom vrhu, na planini Makljen, te da su snage Herceg-Bosne/HVO-a, nakon što su zavezale zatočenike jednog za drugog telefonskim kabelom, otvorile vatru na njih i ubile najmanje dvadeset zatočenika i ranile više njih; da su tokom jula i avgusta 1993. prikupile nekoliko hiljada žena, djece i staraca, bosanskih Muslimana, i zatočile ih u kuće po selima u opštini, u kojima su uslovi za život bili bijedni, te da su

ih pljačkale, maltretirale i ponižavale, a žene često silovale; da su te ljude krajem avgusta 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a odvezle kamionima, natjerale ih da pješake prema teritoriji koju je držala ABiH i na njih otvorile vatru, ranivši neke od njih; da su krajem avgusta 1993. i u periodu nakon toga snage Herceg-Bosne/HVO-a nastavile da zlostavljaju i progone muslimanske civile koji su ostali u opštini Prozor, i konačno, da je krajem decembra 1993. većina od 500 do 600 Muslimana koji su još bili u opštini Prozor, bila zatočena u zatvorima ili upućena na teritoriju pod kontrolom ABiH ili pak deportovana u druge zemlje.

2. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), silovanje (tačka 4), nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) (tačka 5), deportaciju (tačka 6), protivpravnu deportaciju civila (tačka 7), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), protivpravni fizički rad (tačka 18), uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 19), bezobzirno razaranje gradova i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20), uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21), oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 22) i pljačkanje javne i privatne imovine (tačka 23).

3. Kako bi donijelo odluku o činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze te je, između ostalog, proučilo *viva voce* iskaze svjedoka Fahrudina Agića, Zdenka Andabaka, Ivana Bandića, Petera Hauensteina, Omera Hujdura, Safeta Idrizovića, Nijaza Islamovića, Alije Lizde, Ragiba Mulahusića, Herberta Okuna, Zvonimira Skendera, Edwarda Vulliamyja, Philipa Watkina, svjedoka BK, BL, BP¹, BR², BS, E, kao i svjedočenja optuženih Milivoja Petkovića i Slobodana Praljka. Vijeće je takođe razmotrilo pismene izjave svjedoka Rudyja Gerritsena, Safeta Idrizovića, te svjedoka BM, BN³, BO4, BQ, BT, BU, i CC, koje su prihvaćene na osnovu pravila 92ter Pravilnika i nadopunjene njihovim iskazima tokom pretresa. Vijeće je nadalje uzelo u obzir pismene izjave svjedoka Dževada Bečirovića, Nedžada Čauševića,

¹ Žrtva - primjer za paragrafe 57 i 59 Optužnice.

² Žrtva - primjer za paragraf 46 Optužnice.

³ Žrtva - primjer za paragrafe 57 i 59 Optužnice.

⁴ Žrtva - primjer za paragrafe. 57 i 59 Optužnice par. 57 i 59.

Šemse Germića, Amira Hadžibegović, Kajdafa Husića, Osmina Osmića⁵, Ibre Pilava, Behaima Šabića, Ibre Selimovića, Hasiba Zečića i Svjedoka DR kao i transkripte iskaza Svjedoka AP i Alistaira Rulea, prihvaćene na osnovu člana 92bis Pravilnika. Konačno, Vijeće je ispitalo velik broj dokaznih predmeta uvrštenih u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure.⁶

4. Vijeće će prvo analizirati geografski položaj i strukturu stanovništva opštine (I), zatim njenu političku, administrativnu i vojnu strukturu kako bi upozorilo na kontekst u kojem su se dogodili kriminalni događaji za koje se tereti u Optužnici (II). Potom će se baviti događajima koji su prethodili napadu na grad Prozor 23. i 24. oktobra 1992. (III) i, konačno, dokazima koji se odnose na odvijanje kriminalnih događaja u opštini Prozor koji se navode u Optužnici (IV).

I. Geografski položaj i struktura stanovništva opštine Prozor

5. Prozor – Fu bosanskom jeziku ime mjesta i opšta imenica – poznat i kao "Rama",⁷ nalazi se na prijelazu iz Hercegovine prema Srednjoj Bosni.⁸ U vrijeme događaja koji se navode u Optužnici, u opštini Prozor bilo je dvadeset pet sela.⁹ Godine 1991., u opštini je živjelo skoro 19.500 stanovnika, od kojih su njih 63% bili Hrvati, 36% Muslimani te 1% Srbi i ostali.¹⁰ U gradu Prozoru živjelo je oko 3.565 stanovnika, od kojih su dvije trećine bili Muslimani i jedna trećina Hrvati, Srbi i ostali.¹¹

6. Dana 15. septembra 1993., u opštini je živjelo 19.750 stanovnika, od kojih je njih 3.911 bilo hrvatskog porijekla, pristiglih iz drugih krajeva HR HB.¹² Dana 10. novembra 1993., u opštini Prozor bilo je 600 Muslimana, od kojih je njih više od pola bilo zatočeno.¹³

II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine

7. Vijeće će prvo prikazati hrvatske i muslimanske političke, administrativne i vojne organe vlasti u opštini Prozor (A), a potom će detaljnije analizirati oružane snage HVO-a u opštini Prozor tokom perioda u kojemu su se dogodili zločini za koje se tereti. (B)

⁵ Žrtva - primjer za paragraf 48 Optužnice.

⁶ Vijeće napominje da, iako je ispitalo sve te dokaze (svjedočenja, izjave i dokazne predmete), oni nisu svi pomenuti u analizi toka kriminalnih događaja. To se posebno odnosi na svjedoke koji su vrlo neodređeno svjedočili o nekom aspektu kriminalnog događaja ili čije svjedočenje izlazi iz vremenskog i činjeničnog okvira Optužnice.

⁷ "Rama" znači "okvir".

⁸ Edward Vulliamy, T(f), str. 1536.

⁹ P 09207, str. 15.

¹⁰ 3D 01024, str. 16; Svjedok BD, T(f), str. 20944, zatvorena svednica; P 09702, pod pečatom, str. 2; Svjedok BM, T(f), str. 7102; Svjedok Omer Hujdur, T(e), str. 3475 i 3476; P 09731, pod pečatom, str. 3.

¹¹ Svjedok Omer Hujdur, T(e), str. 3476.

¹² 3D 02057, str. 2; P 03944, pod pečatom, str. 1.

¹³ P 06569, str. 1.

A. Opšti prikaz političkih, administrativnih i vojnih organa Hrvata i Muslimana

8. Nakon višestranačkih izbora 1990. godine na kojima je pobijedio HDZ,¹⁴ Hrvati iz BiH zauzeli su skoro sve važne funkcije u upravnim organima opštine Prozor, odnosno u vladi i skupštini opštine.¹⁵ Mijo Jozić postao je predsjednik opštine Prozor.¹⁶

9. U aprilu 1992., nakon što je Predsjedništvo RBiH¹⁷ proglasilo neposrednu ratnu opasnost, raspuštena je Skupština opštine Prozor i umjesto nje je uspostavljeno Ratno predsjedništvo koje je brojalo jedanaest članova: sedam iz redova HDZ-BiH i četiri iz redova SDA.¹⁸

10. Isto tako u aprilu 1992., formiran je TO Prozor.¹⁹ U njemu su bili samo Muslimani.²⁰ Krajem juna 1992., TO je preimenovan u ABiH.²¹

11. Takođe u aprilu 1992., nakon osnivanja HVO-a HZ HB,²² u opštini Prozor²³ formiran je HVO koji se sastojao se od civilno-političke i od vojne strukture.²⁴

12. Opštinski HVO Prozora službeno je formiran tek 12. avgusta 1992. odlukom koju je potpisao Dario Kordić, a koja je donesena u ime Mate Bobana.²⁵ Za predsjednika je imenovan Mijo Jozić.²⁶ Stipo Ćurić imenovan je za predstojnika Ureda za obranu HVO-a,²⁷ a Ilija Franjić za zapovjednika općinskog stožera HVO-a.²⁸

¹⁴ P 09702, pod pečatom, str. 2; Svjedok BM, T(f), str. 7101 i 7002; 1D 00920, str. 15.

¹⁵ P 09702, pod pečatom, str. 2.

¹⁶ P 09731, pod pečatom, str. 2.

¹⁷ Omer Hujdur, T(f), str. 3485; 1D 01218; Svjedok 1D-AA, T(f), str. 28943, zatvorena sjednica; P 10484, str. 3 i 4; Svjedok 1D-AA, T(f), str. 29155, zatvorena sjednica; P 00150, str. 4; Svjedok 1D-AA, T(f), str. 29160, zatvorena sjednica.

¹⁸ Svjedok Omer Hujdur, T(f), str. 3485 i 3486.

¹⁹ Svjedok BM, T(f), str. 7026-7027; P 09702, pod pečatom, str. 6; Svjedok Omer Hujdur, T(f), str. 3487, 3488 i 3585; 2D 00055, str. 1.

²⁰ Svjedok BM, T(f), str. 7024 i 7025; P 09702, pod pečatom, str. 6; P 01656, str. 4; Svjedok BM, T(f), str. 7029; Svjedok Omer Hujdur, T(f), str. 3489-3492.

²¹ P 09702, pod pečatom, str. 8. Vijeće primjećuje da, iako je TO preimenovana u ABiH počev od juna 1992., neki svjedoci koji su svjedočili pred Vijećem i dalje koriste izraz "TO". Dakle, Vijeće će koristiti oba naziva, TO i ABiH.

²² P 00152/P 00151 (identični dokumenti); Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 64 (Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 483 d)); Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno 65 (Prvostepena presuda u predmetu *Aleksovski*, par. 22); P 09545, str. 14; Milivoj Gagro, T(f), str. 2702; 3D 03526, str. 2; 3D 01113, str. 1 i 3; Amor Ma{ovi}, T(f), str. 25187-25189; 3D 03720, str. 78; P 09536, str. 42.

²³ Svjedok BM, T(f), str. 7024, 7025 i 7029; P 09702, pod pečatom, str. 5; P 01656, str. 4.

²⁴ P 09702, pod pečatom, str. 5.

²⁵ Nijaz Islamović, T(f), str. 6920 i 6922; P 00382; Omer Hujdur, T(f), str. 3584-3585. Međutim, izraz "HVO" korišćen je od aprila 1992.

²⁶ Nijaz Islamović, T(f), str. 6939 i 6940; P 00382. Vijeće takođe primjećuje da je Mijo Jozić barem u junu i avgustu 1992. takođe bio član Predsjedništva skupštine opštine Prozor, v. npr. 1D 02991.

²⁷ Nijaz Islamović, T(f), str. 6940 i 6941; P 00382.

²⁸ Nijaz Islamović, T(f), str. 6941; P 09204, pod pečatom, str. 4; P 00382.

B. Oružane snage HVO-a u opštini Prozor

1. OZ Sjeverozapadna Hercegovina i Brigada "Rama" HVO-a

13. Od oktobra 1992. do 20. decembra 1993., Željko Šiljeg bio je zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina,²⁹ a stožer mu je bio u fabrici "Unis" u Prozoru.³⁰ Na tom se mjestu takođe nalazio stožer lokalnog HVO-a.³¹

14. Rudy Gerritsen, pripadnik PMEZ-a, izjavio je da je u više navrata susreo Željka Šiljega u periodu od sredina jula do sredine septembra 1993., te da je on uvijek bio dobro informisan o tome što se dešava u njegovoj zoni odgovornosti.³² Barem u jednoj situaciji, odnosno 31. jula 1993., Slobodan Praljak se u Prozoru dužnosnicima PMEZ-a predstavio kao nadređeni Željku Šiljegu.³³

15. Od oktobra 1992. do 7. decembra 1992., Ilija Franić bio je zapovjednik Brigade "Rama" HVO-a, čija je baza bila u fabrici "Unis" u Prozoru.³⁴ Zamijenio ga je prvo Marinko Beljo, bivši zapovjednik u HOS-u,³⁵ početkom 1993., a potom Marinko Zelenika u julu i avgustu 1993.,³⁶ te Ante Pavlović 10. avgusta 1993.³⁷

16. Vijeće takođe napominje da se ime Šimuna Žuntića pojavljuje u dva dokumenta koji su uvršteni u spis kao dokazi te konstatuje da je on, prema tim dokumentima, krajem januara 1993. obnašao, *de facto*, funkciju zapovjednika Brigade "Rama".³⁸

17. Počev od oktobra 1992., Petar Kolakušić zvan Pero bio je dozapovjednik Brigade "Rama",³⁹ te načelnik za operativne poslove brigade.⁴⁰

18. Godine 1993., Luka Markešić bio je načelnik SIS-a u Brigadi "Rama".⁴¹ Dana 14. novembra 1993., zamijenio ga je Pero Kovačević.⁴²

²⁹ P 10030, str. 3; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19188 19190; P 00661; P 00734; Zvonimir Skender, T(f), str. 45190 i 45302.

³⁰ P 10030, str. 3.

³¹ P 09204, pod pečatom, str. 23.

³² P 10030, str. 3.

³³ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 10030, str. 7; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19193 i 19195; P 09638; Peter Hauenstein, T(f), str. 7644, 7646 i 7647; P 04256, pod pečatom, str. 1.

³⁴ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 00662; P 00878; P 10030, str. 3.

³⁵ P 09204, pod pečatom, str. 8; 5D 00538, str. 2.

³⁶ Svjedok CC, T(f), str. 10483, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 04234.

³⁷ Svjedok CC, T(f), str. 10483, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 04550; 2D 00268; P 04177, str. 5; Nijaz Islamović, T(f), str. 6909 i 6911; P 04193; P 05621.

³⁸ P 01327, str. 1; P 01362.

³⁹ 5D 00538, str. 2.

⁴⁰ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 00628; 5D 00538, str. 2; 3D 00131.

⁴¹ Svjedok CC, T(f), str. 10358 i 10435, zatvorena sjednica.

19. Vijeće napominje da su počev od 24. oktobra 1992., u slučaju borbenih aktivnosti, sve oružane snage Prozora bile potčinjene brigadi HVO-a "Rama", za koju je bio odgovoran Željko Šiljeg.⁴³

2. "Kinder-vod"

20. Vod vojnika koji se zvao "Kinder-vod"⁴⁴ sastojao se od mladih lokalnih Hrvata,⁴⁵ koji su bili naoružani i u uniformama HVO-a, a ponekad su bili u civilnoj odjeći.⁴⁶ Zapovjednik voda bio je Ante Beljo.⁴⁷ Nikola Marić, zvani Niđo ili Kobra,⁴⁸ bio je pripadnik "Kinder-voda". Svjedok BS izjavio je da je on nosio crnu uniformu i kaubojski šešir.⁴⁹ Među pripadnicima "Kinder-voda" bili su takođe Željko Jukić, Tomislav Beljo, Mato Jelić, brat Nikole Marića Vlado Marić zvani Cela,⁵⁰ Goran Papković,⁵¹ Pavo Pločkinić⁵² i Zoran Papak.⁵³

21. Na osnovu dokaza, Vijeće konstatuje da se taj vod vojnika "borio za HVO"⁵⁴ i da je bio potčinjen Brigadi "Rama", kao uostalom i sve druge vojne jedinice HVO-a koje su bile u zoni odgovornosti Brigade "Rama".⁵⁵

3. Vojna policija HVO-a

22. Barem od 1. septembra 1992., 4. satnija 2. bojne Vojne policije HVO-a, koja je brojala 120 vojnih policajaca raspoređenih u 3 voda, dejstvovala je u sklopu Brigade "Rama"; satnija je imala vlastito zapovjedništvo koje se nalazilo u vatrogasnom domu u Prozoru.⁵⁶

23. Barem od 1. septembra 1992., zapovjednik 4. bojne Vojne policije bio je Marinko Beljo, a pomagao mu je dozapovjednik Ante Pavlović⁵⁷ dok on nije postao zapovjednik Brigade "Rama" 10.

⁴² P 06662; P 06658.

⁴³ Peter Hauenstein, T(e), str. 7576; P 00645; Milivoj Piković, T(f), str. 50259 i 50260; 5D 02001, par. 1; P 00970, str. 14.

⁴⁴ P 09204, pod pečatom, str. 33; P 09925, str. 2 i 3; P 09989, str. 4; P 09926, str. 4.

⁴⁵ P 09204, pod pečatom, str. 33; P 09926, str. 4.

⁴⁶ Nijaz Islamović, T(f), str. 6927, 6936-6938.

⁴⁷ P 09989, str. 4; P 09925, str. 2 i 3; P 09926, str. 4.

⁴⁸ P 09714, pod pečatom, str. 3; Svjedok BT, T(f), str. 8298-8300, zatvorena sjednica; Svjedok BS, T(f), str. 8197 i 8250, zatvorena sjednica; P 09922, str. 1 i 2.

⁴⁹ Svjedok BS, T(f), str. 8250, zatvorena sjednica.

⁵⁰ P 09193, str. 23; P 09922, str. 2; P 09925, str. 2 i 3.

⁵¹ Nijaz Islamović, T(f), str. 6928.

⁵² P 09925, str. 2 i 3.

⁵³ Nijaz Islamović, T(f), str. 6928.

⁵⁴ Zvonimir Skender, T(f), str. 45299 i 45300.

⁵⁵ Zvonimir Skender, T(f), str. 45299 i 45300; P 09989, str. 4; P 00645; Milivoj Piković, T(f), str. 50259 i 50260; P 09925, str. 2 i 3; 4D 01456, str. 3.

⁵⁶ P 00970, str. 14; Svjedok CC, T(f), str. 10379, zatvorena sjednica; P 10030, str. 3; P 09193, str. 22 i 23; P 09922, str. 3; Svjedok BL, T(f), str. 5854.

⁵⁷ P 00970, str. 14.

avgusta 1993.⁵⁸ Od 10. februara 1993. do 21. septembra 1993., Ilija Franjić bio je zapovjednik 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije.⁵⁹ Ilija Fofić zamijenio ga je na tom položaju.⁶⁰

24. Vijeće napominje da je krajem oktobra 1992., u opštini Prozor, na Makljenu, bilo stacionirano 100 vojnika 1. i 2. satnije 2. bojne Vojne policije.⁶¹

25. Vijeće osim toga konstatuje da je vod Vojne policije kojim je zapovijedao Perica Turajlija, pripojen 3. satniji 1. djelatne bojne policije,⁶² djelovao u opštini Prozor barem 19. aprila 1993.⁶³ Vijeće takođe napominje da je 1. jula 1993. Valentin Ćorić zapovjedio da se taj isti vod⁶⁴ potčini zapovjedniku Željku Šiljegu, u svrhu izvršenja borbenih aktivnosti na liniji fronta.⁶⁵ Dana 31. jula 1993., taj vod je bio pod direktnim zapovjedništvom Slobodana Praljka.⁶⁶

26. Dokazi potvrđuju da je 4. satnija 6. bojne Vojne policije (prethodno 2. bojna), stacionirana u Prozoru, bila potčinjena komandi Brigade "Rama".⁶⁷

4. Civilna zaštita, domobranstvo i MUP

27. Dana 6. juna 1993., Ivan Babić je bio zapovjednik Civilne zaštite.⁶⁸ Dana 7. jula 1993., Marinko Zelenika⁶⁹ zapovjednik Brigade "Rama",⁷⁰ imenovao je Nikolu Budimira za zapovjednika domobranske jedinice stacionirane u Prozoru. Nikola Budimir je u julu i u avgustu 1993. primao Zelenikine zapovijedi da domobrane razmjesti u zatočeničke centre u gradu Prozoru.⁷¹

28. MUP Prozor imao je svoju zgradu u gradu.⁷² Marinko Zelenika, zapovjednik Brigade "Rama", u julu 1993. razmjestio je civilne policajce u Srednju školu u Prozoru, koja se tada koristila kao zatočenički centar.⁷³ Osim toga, 28. jula 1993. Slobodan Praljak je zapovjedio da se

⁵⁸ Svjedok CC, T(f), str. 10483, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 04550; P 04177, str. 5; Nijaz Islamović, T(f), str. 6909 i 6911.

⁵⁹ Zdenko Andabak, T(f), str. 50954 i 50955; P 09922, str. 3; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 01917; 5D 02049.

⁶⁰ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 09737.

⁶¹ P 00536.

⁶² Zdenko Andabak, T(e), str. 50996.

⁶³ Zdenko Andabak, T(f), str. 50995 i 50996; P 01966, str. 1.

⁶⁴ Zdenko Andabak, T(e), str. 50996.

⁶⁵ P 03068; P 00970, str. 14.

⁶⁶ 5D 04394.

⁶⁷ Milivoj Petković, T(f), str. 50259 i 50260; Zdenko Andabak, T(f), str. 50954 i 50955; P 00970, str. 14.; Svjedok CC, T(f), str. 10458 i 10459.

⁶⁸ P 02649.

⁶⁹ Svjedok CC, T(f), str. 10494, zatvorena sjednica; P 03270; P 09731, pod pečatom, str. 7; Svjedok CC, T(f), str. 10501, zatvorena sjednica.

⁷⁰ P 03270; Svjedok CC, T(f), str. 10458 i 10495, zatvorena sjednica.

⁷¹ Svjedok CC, T(f), str. 10458, zatvorena sjednica; P 03270; P 03477; P 09731, pod pečatom, str. 7; P 03954.

⁷² Nijaz Islamović, T(f), str. 6907.

⁷³ P 03270; P 03477.

jedinice MUP-a Prozor pripoje oružanim snagama Herceg Bosne/HVO-a.⁷⁴ Dana 14. avgusta 1993., MUP Prozor bio je mobilizovan za akcije na terenu pod zapovjedništvom Slobodana Praljka.⁷⁵

5. Prisustvo pripadnika HV-a

29. Vijeće napominje da brojni dokazi potvrđuju prisustvo snaga HV-a, koje su posjedovale tenkove,⁷⁶ na području Prozora od oktobra 1992. do januara 1994.⁷⁷

III. Događaji koji su prethodili napadu na grad Prozor 23. i 24. oktobra 1992.

30. Tužilaštvo navodi da je od avgusta do oktobra 1992. rasla napetost između HVO-a i ABiH u Prozoru.⁷⁸ Stojićeva odbrana tvrdi da je u oktobru 1992. HVO pokušao smiriti tenzije s ABiH.⁷⁹ Praljkova odbrana pak tvrdi da je situacija u Prozoru bila napeta i da se svakog trenutka očekivalo da će izbiti sukob.⁸⁰

31. Početkom maja 1992., HVO je postavio kontrolne punktove na putu koji vodi iz Prozora prema Hercegovini i Hrvatskoj.⁸¹ Krajem ljeta 1992., napetost je porasla⁸², a nasilje⁸³ između Hrvata i Muslimana u Prozoru, koje je tada započelo, neprestano se pojačavalo do oktobra 1992.⁸⁴ Od 19. i 20. oktobra 1992., prisustvo snaga HVO-a i HV-a, među kojima je bio jedan oklopni transporter, oklopna vozila i tenkovi HV-a,⁸⁵ u velikoj mjeri se pojačalo na području Prozora.⁸⁶ HVO je formirao dodatne kontrolne punktove na izlazima i ulazima u grad Prozor.⁸⁷

32. Dana 20. oktobra 1992., SIS HVO-a Prozor je Željku Šiljegu poslao izvještaj u kojem ga informiše da se zbog toga što je upravo istaknuta hrvatska zastava na policijskoj stanici u gradu

⁷⁴ Slobodan Praljak, T(f), str. 40985 i 40986; 3D 01527.

⁷⁵ P 04177, str. 4. Vijeće, međutim, nema informacije o preduzetim akcijama.

⁷⁶ Peter Hauenstein, T(f), str. 7573-7575, djelimično zatvorena sjednica, i 7695; Omer Hujdur, T(f), str. 3510-3512; 3D 00909, str. 1 i 2.

⁷⁷ Omer Hujdur, T(f), str. 3501, 3502 i 3620; Peter Hauenstein, T(f), str. 7572-7576, djelimično zatvorena sjednica; Peter Hauenstein, T(e), str. 7572, djelimično zatvorena sjednica; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5390-5392; P 00917, str. 2; Christopher Beese, T(f), str. 3222; Philip Watkins, T(f), str. 18848-18855; P 03771, pod pečatom, str. 3, par. 4 – f; P 06448, pod pečatom, str. 1; Grant Finlayson, T(f), str. 18090; P 06913, str. 3; P 07625, pod pečatom, str. 4, par. 16; P 07652, pod pečatom, str. 3, par. 11.

⁷⁸ Optužnica, par. 45 i Završni podnesak tužilaštva, par. 328.

⁷⁹ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 42.

⁸⁰ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 135.

⁸¹ P 09204, pod pečatom, str. 28.

⁸² P 09989, str. 3; P 09926, str. 2; Svjedok BR, T(f), str. 8077; P 00608, pod pečatom; P 09702, pod pečatom, str. 7 i 8; P 01656, str. 4; Omer Hujdur, T(f), str. 3499 i 3602-3605; 2D 00055; P 00744, str. 2.

⁸³ Omer Hujdur, T(f), str. 3499 i 3602-3605. V. takođe 2D 00055.

⁸⁴ P 09204, pod pečatom, str. 30 i 31.

⁸⁵ Omer Hujdur, T(f), str. 3502 i 3620; P 09193, str. 21.

⁸⁶ Omer Hujdur, T(f), str. 3501, 3502, 3620, 3635-3637; P 09193, str. 21.

⁸⁷ Omer Hujdur, T(f), str. 3501 i 3502.

Prozoru,⁸⁸ može očekivati porast nasilja.⁸⁹ Iz tog razloga je 20. oktobra 1992. Željko Šiljeg zapovjedio Brigadi "Rama" da bude u stanju maksimalne pripravnosti i da politički organi HVO-a Prozora pokušaju smiriti situaciju s muslimanskim vlastima.⁹⁰

33. Dana 20. i 21. oktobra 1992., tenzije između Muslimana i Hrvata dosegle su vrhunac i muslimanske vlasti u Prozoru očekivale su skori napad HVO-a.⁹¹ Dana 21. oktobra 1992., u opštinu Prozor stiglo je 100 ljudi 1. i 2. satnije 2. bojne Vojne policije.⁹² Istog dana, 21. oktobra 1992., ABiH je konstatovala da je HVO zauzeo brdo Makljen, te je odlučila uputiti pojačanje prema Prozoru, odnosno, jedan vod vojnika iz Travnika.⁹³ Takođe 21. oktobra 1992., Milivoj Petković je napisao izvještaj o situaciji u kojem izražava strah da bi tenzije između Hrvata i Muslimana u Prozoru svakog časa mogle prerasti u otvoreni sukob.⁹⁴ Izvještaj SIS-a od 22. oktobra 1992. pak potvrđuje da se HVO u Prozoru plašio da bi napad ABiH mogao započeti u svakom trenutku.⁹⁵

IV. Tok kriminalnih događaja navedenih u Optužnici

34. Vijeće će redom ispitati napad na Prozor 23. i 24. oktobra 1992. i njegove posljedice (A); napad na selo Paljike 24. oktobra 1992. i njegove posljedice, odnosno oštećivanje imovine i pogibije (B); hapšenje i zatočenje muškaraca Muslimana uhapšenih u Prozoru i u Paljikama, u osnovnoj školi u Ripcima, počev od 24. oktobra 1992. (C); tok pregovora između zaraćenih strana u novembru 1992. i povratak muslimanskog stanovništva u opštinu Prozor (D); napad na tri sela u opštini Prozor između 17. i 19. aprila 1993. i njegove posljedice (E); napadi na desetak sela u opštini od juna do polovine avgusta 1993. i posljedice tih napada (F); ograničenje kretanja za Muslimane u opštini počev od ljeta 1993. (G); te, konačno, hapšenje, zatočenje i raseljavanje muškaraca, žena, djece i starijih osoba od proljeća do kraja 1993. (H).

A. Napad na grad Prozor 23. i 24. oktobra 1992. i njegove posljedice

35. Tužilaštvo navodi u paragrafu 45 Optužnice da je ujutro 23. oktobra 1992. predsjednik HVO-a u Prozoru rekao bosanskim Muslimana, pored ostalog, da će se rastuća napetost između Hrvata i Muslimana smiriti ako Muslimani odmah prihvate da se stave pod političku i vojnu

⁸⁸ Svjedok BR, T(f), str. 8081, 8140-8142; P 09926, str. 2 i 3; 3D 00287; Omer Hujdur, T(e), str. 3501; P 01656, str. 7; P 00608, pod pečatom; P 00744, str. 2.

⁸⁹ P 00608, pod pečatom.

⁹⁰ P 00612.

⁹¹ Safi Idrizović, T(f), str. 9617 i 9618; P 09400, str. 11; 4D 00420, str. 1 i 2; Svjedok CC, T(f), str. 10418, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁹² P 00536, str. 2; P 09204, pod pečatom, str. 30.

⁹³ 2D 00061.

⁹⁴ 4D 00897, str. 1.

⁹⁵ 3D 00048.

kontrolu Herceg Bosne/HVO-a, što Muslimani nisu prihvatili. Po navodima iz paragrafa 46 Optužnice, u popodnevnim satima 23. oktobra 1992. snage Herceg-Bosne/HVO-a napale su bosanske Muslimane u gradu Prozoru.

36. Praljкова odbrana tvrdi da je, nakon sastanka 23. oktobra 1992. i nakon što se ni poslije trosatnih pregovora nisu uspjeli dogovoriti, HVO predložio jedno razumno zajedničko rješenje,⁹⁶ i da "ništa ne ukazuje na to da Muslimani nisu prihvatili prijedlog koji je 23. oktobra 1992. iznio u ime HZ HB/HVO-a Mijo Jozić, predsjednik opštine [Prozor]."⁹⁷ Praljкова odbrana tvrdi da je očigledno da je ubistvo jednog pripadnika HVO-a bilo pokretač sukoba u Prozoru,⁹⁸ i dodaje, kao i Petkovićeva odbrana,⁹⁹ da su incidenti koji su se dogodili u Prozoru bili isključivo lokalni događaji, pojedinačni sukobi, te da u noći 23. oktobra 1992. nije bilo ni jedne civilne žrtve.¹⁰⁰ Prema Petkovićevoj odbrani, u oktobru 1992. u Prozoru nije bilo pravog sukoba između HVO-a i ABiH.¹⁰¹

37. Nakon što ispita dokaze koji se odnose na napad na Prozor (1), Vijeće će konstatovati da je nakon tog napada grad Prozor bio pod kontrolom HVO-a (2). Vijeće će potom analizirati navode u vezi sa oštećivanjem imovine i kuća, paležom i krađama nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom (3).

1. Napad na Prozor

38. Dana 23. oktobra 1992., tokom sastanka između Hrvata i Muslimana u Prozoru, Ilija Petrović, predsjednik HDZ-a Prozor,¹⁰² tražio je od muslimanskih vlasti da se stave pod političku i vojnu vlast HZ HB i HVO-a i izjavio da će se time zaustaviti napetosti i nasilje između Muslimana i Hrvata.¹⁰³

39. Oko 15:00 sati, u pauzi tokom sastanka,¹⁰⁴ HVO je, uz pomoć HV-a,¹⁰⁵ napao grad Prozor¹⁰⁶ tenkovima, artiljerijom, snajperskom vatrom i oklopnim transporterima.¹⁰⁷ Na grad je palo više od

⁹⁶ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 137.

⁹⁷ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 177.

⁹⁸ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 123.

⁹⁹ Završni podnesak Petkovićevе odbrane, par. 116-118.

¹⁰⁰ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 163 i 176.

¹⁰¹ Završni podnesak Petkovićevе odbrane, par. 116.

¹⁰² P 09702, pod pečatom, str. 22; P 00744, str. 3.

¹⁰³ P 00628; P 01656, str. 10; P 00744, str. 3; P 00716; Omer Hujdur, T(f), str. 3505 i 3506.

¹⁰⁴ P 00628; P 01656, str. 10; P 00744, str. 3; P 00716; Omer Hujdur, T(f), str. 3505 i 3506.

¹⁰⁵ P 01542; P 01656, str. 2; Omer Hujdur, T(f), str. 3510-3512; P 09204, pod pečatom, str. 31; P 09989, str. 3, P 09925, str. 1; P 09926, str. 3.

¹⁰⁶ Omer Hujdur, T(f), str. 3510-3512; Svjedok BR, T(f), str. 8083; Alija Lizde, T(f), str. 17884; P 09989, str. 3, P 09925, str. 1; P 09926, str. 3; P 09193, str. 21; P 09990, str. 3; P 09716, pod pečatom, str. 2; P 00629.

¹⁰⁷ Omer Hujdur, T(f), str. 3506-3512, 3619 i 3620; P 01542; P 01656, str. 10; P 09702, pod pečatom, str. 9; Svjedok BR, T(f), str. 8077 i 8083; P 09207 str. 19.

1.500 projektila različite jačine.¹⁰⁸ Iz dokaza proizlazi da je tokom napada HVO ciljao upravo dijelove grada većinski nastanjene Muslimanima (Podgrađe i Varoš, četvrti u donjem dijelu grada Prozora), kao i strateški važne tačke poput komandnih mjesta TO/ABiH,¹⁰⁹ Pošte, Vatrogasnog doma i Doma kulture.¹¹⁰

40. Neki dokazi pokazuju da je HVO napad na Prozor opravdao ubistvom dvojice pripadnika HVO-a koje su ubili vojnici ABiH u Dobroši.¹¹¹ Drugi dokazi, konkretno dva izvještaja SIS-a, od kojih je jedan upućen na ruke Bruni Stojiću, Milivoju Petkoviću i Janku Bobetku,¹¹² pokazuju da je napad HVO-a na grad Prozor bio preventivne prirode i da je imao za cilj sprečavanje napada ABiH koji se očekivao 24. oktobra 1992.¹¹³

41. Iako nije u mogućnosti da na osnovu dokaza utvrdi kakve su tačno bile uloge HVO-a i ABiH u genezi napada, Vijeće svakako može zaključiti da je HVO bio taj koji je napao grad Prozor 23. oktobra 1992.

2. Uspostavljanje kontrole nad Prozorom

42. Ujutro 24. oktobra 1992., nakon razmjene vatre između HVO-a i ABiH,¹¹⁴ vojni policajci 1. i 2. satnije 2. bojne, zajedno s "lokalnim snagama" HVO-a, prodrli su u grad Prozor kako bi razoružali pripadnike ABiH.¹¹⁵ Borbe su konačno prestale uveče 24. oktobra 1992.¹¹⁶ tako što je HVO uspostavio kontrolu nad Prozorom.¹¹⁷ Grad Prozor bio je pod kontrolom Vojne policije.¹¹⁸

43. Dana 24. oktobra 1992., Milivoj Petković je izdao zapovijed kojom je od jedinica HVO-a u više opština, među kojima su bile i jedinice iz opštine Prozor, zatražio da pregovaraju s ABiH o bezuslovnom prekidu vatre, da formiraju mješovite patrole koje će pratiti stanje i da ga izvještavaju o situaciji svaka tri sata, a jedinice koje imaju pristup telefonu, svakih sat vremena.¹¹⁹

44. Uveče 24. oktobra 1992., Željko Šiljeg primio je izvještaj Brigade "Rama" po kojem HVO ima kontrolu nad gradom Prozorom i nad područjem Ramskog jezera, i u kojemu stoji da su ta dva

¹⁰⁸ P 01656, str. 10; P 00744, str. 3; P 00657, pod pečatom; Svjedok BM, T(f), str. 7006.

¹⁰⁹ Svjedok BM, T(f), str. 7090; Omer Hujdur, T(e), str. 3510-3512; P 01656, str. 10; P 00744, str. 3.

¹¹⁰ Svjedok BM, T(f), str. 7090.

¹¹¹ Zdenko Andabak, T(f), str. 50965 i P 00712, str. 2 i 3; Alija Lizde, T(f), str. 17884; P 09204, pod pečatom, str. 31; P 00629; 2D 00054; 3D 00126.

¹¹² P 00653.

¹¹³ P 00653; P 00687. V. takođe P 00702.

¹¹⁴ P 00712, str. 3; P 09731, pod pečatom, str. 3.

¹¹⁵ P 00536, str. 2.

¹¹⁶ Svjedok BM, T(f), str. 7092; P 09731, pod pečatom, str. 3; 4D 01179.

¹¹⁷ P 00647; P 00716 str. 3.

¹¹⁸ P 00956 str. 12; 3D 00126.

¹¹⁹ P 00644.

rejona "etnički čista – muslimansko stanovništvo je pritvoreno ili pobjeglo."¹²⁰ Slobodan Praljak je tokom svog svjedočenja potvrdio da je nad Prozorom i nad područjem oko Ramskog jezera uspostavljena kontrola oko 25. i 26. oktobra 1992.¹²¹ Bruno Stojić, predstojnik Odjela obrane HZ HB, Janko Bobetko, načelnik Glavnog stožera HV-a, i Milivoj Petković, načelnik Glavnog stožera HVO-a, takođe su primili izvještaj SIS-a 26. oktobra 1992., po kojem je HVO već od 25. oktobra 1992. imao efektivnu kontrolu nad gradom Prozorom i područjem oko Ramskog jezera.¹²²

45. Vijeće napominje da je počev od 23. oktobra 1992. velik broj Muslimana počeo bježati iz grada Prozora i da su se sklanjali u Jablanicu, Gornji Vakuf, Konjic i u muslimanska sela u opštini Prozor.¹²³ Ti su se Muslimani počeli vraćati nekoliko dana ili više sedmica nakon što su završile borbe.¹²⁴

3. Oštećivanje imovine i kuća, palež i krađa nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom

46. U paragrafu 46 Optužnice, tužilaštvo navodi da su snage HZ HB/HVO-a, nakon što su preuzele kontrolu nad gradom Prozorom, opljačkale, spalile i uništile domove i drugu imovinu bosanskih Muslimana. Tužilaštvo u svom Završnom podnesku precizira da su te radnje počinile snage Vojne policije, pod zapovjedništvom Zdenka Andabaka.¹²⁵ Tužilaštvo nadalje navodi da je Milivoj Petković zapovjedio da takve radnje treba spriječiti, plašeći se da će u protivnom strani mediji imati negativan stav prema HVO-u zbog "kriminalnog ponašanja njegovih pripadnika".¹²⁶

47. Praljkova odbrana pak tvrdi da su tokom sukoba kradljivci i drugi kriminalci, koji su izmakli kontroli organa HVO-a, pljačkali kuće i prodavnice koje su pripadale kako Muslimanima tako i Hrvatima i da su se krali automobili i druga oprema.¹²⁷ Praljkova odbrana uz to osporava pouzdanost dokaza P 00640, P 09376 i P 01564 sa spiskom vozila koja su HVO i HV "otuđili"¹²⁸ i muslimanskih stambenih objekata koji su uništeni.¹²⁹ Praljkova odbrana tvrdi da ti dokazi sadrže pogreške od kojih su neke izašle na vidjelo tokom iskaza Svjedoka BR.¹³⁰

¹²⁰ P 00647; P 00956, str. 12.

¹²¹ P 00653.

¹²² P 00653.

¹²³ Edward Vulliamy, T(f), str. 1532; P 09989, str. 4.

¹²⁴ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 00653; P 00721.

¹²⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 613, 882 i 944.

¹²⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 882 i 944.

¹²⁷ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 147.

¹²⁸ P 00640, pod pečatom.

¹²⁹ P 09376, pod pečatom; P 01564.

¹³⁰ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 158, 159 i 161.

48. Ćorićeva odbrana tvrdi da je Zdenko Andabak tokom svog svjedočenja Vijeću pokazao da je Vojna policija oduzimala vozila od kriminalaca koji su ih otuđili i da ih je vraćala vlasnicima.¹³¹

49. Vijeće će, nakon što analizira dokaze u vezi s navodima o oštećenju i spaljenoj imovini i uništenim kućama u vlasništvu Muslimana poslije uspostavljanja kontrole nad Prozorom (a), ispitati dokaze koji se odnose na navode o krađi (b).

a) Oštećivanje i palež imovine i kuća u vlasništvu Muslimana nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom

50. Od jutra 24. oktobra 1992. do barem 30. oktobra 1992. vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije HVO-a prodirali su u grad Prozor,¹³² gdje su uništili i zapalili oko 75 muslimanskih stambenih objekata nakon što bi ih polili benzinom.¹³³ Svjedok BR, Musliman, stanovnik grada Prozora,¹³⁴ osim toga je objasnio da je, iako je nekoliko muslimanskih stambenih objekata oštećeno tokom borbi 23. oktobra 1992.,¹³⁵ većina njih spaljena tek kasnije.¹³⁶

51. Vijeće odbacuje navode Praljckove odbrane o nedostatku pouzdanosti dokaznih predmeta P 01564 i P 09376 koji se odnose na palež muslimanskih stambenih objekata.¹³⁷

52. Doista, dokazni predmet P 01564, od 27. februara 1993., popisuje spaljene muslimanske stambene objekte i tačno navodi vremenski okvir za te događaje koji su se, protivno tvrdnjama Praljckove odbrane, odvijali nakon 24. oktobra 1992, dakle nakon što je HVO uspostavio kontrolu nad Prozorom.

53. Iako dokazni predmet P 09376 sadrži grešku u vezi s jednom kućom koja zapravo nije spaljena, a koju je pomenula Praljckova odbrana i na koju je ukazao Svjedok BR, činjenica je da je taj dokazni predmet, kao uostalom i dokazni predmet P 01564, u velikoj mjeri potkrepljen drugim dokazima.¹³⁸ Konkretno, Vijeće primjećuje da je Svjedok BR jasno potvrdio da su 24. oktobra 1992. i 30. oktobra 1992., kao i u danima nakon toga vojnici HVO-a palili muslimanske kuće koristeći pritom kante benzina.¹³⁹ Vijeće takođe primjećuje da je Milivoj Petković primio izvještaje

¹³¹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 617.

¹³² 3D 00126; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5373 i 5374.

¹³³ Svjedok BR, T(f), str. 8083-8087 i 8091, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok AP, P 10026, pod pečatom, predmet *Naletilić*, T(f), str. 2106 i 2107; P 00679; P 09376, pod pečatom; P 01564; P 01656, str. 10; P 00744, str. 3; P 01542, str. 1; P 01188, pod pečatom.

¹³⁴ Svjedok BR, T(f), str. 8075 do 8077, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁵ V. takođe: P 09716, pod pečatom, str. 2 i 3.

¹³⁶ Svjedok BR, T(f), str. 8144, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷ P 09376, pod pečatom; P 01564.

¹³⁸ Omer Hujdur, T(f), str. 3521, 3542-3543, 3546, 3550 i T(e), str. 3520; 3D 00131.

¹³⁹ Svjedok BR, T(f), str. 8083-8087, 8091 i 8093, djelimično zatvorena sjednica.

o paležu muslimanskih kuća.¹⁴⁰ On je zbog toga 31. oktobra 1992. izdao naređenje kojim je zabranio razaranje i palež muslimanskih stambenih objekata, ustvrdivši da takve radnje stvaraju ozbiljne probleme jer se o njima piše u inostranim medijima. No ipak, prema riječima Svjedoka BR, čini se da u Prozoru nije preduzeta nijedna konkretna mjera kako bi se spriječilo uništavanje muslimanskih kuća u periodu oko 31. oktobra 1992.¹⁴¹ Konačno, Vijeće zapaža da nijedna kuća u vlasništvu Hrvata nije zapaljena ili oštećena.¹⁴²

54. Vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije HVO-a su, osim što su uništavali muslimanske stambene objekte, uništavali i drugu imovinu poput vozila u vlasništvu Muslimana¹⁴³.

55. Dakle, Vijeće se na osnovu dokaza uvjerilo da su snage HVO-a ciljano palile imovinu Muslimana, dok nijedan dokaz ne dopušta zaključak da je bilo paleža hrvatskih kuća ili imovine.¹⁴⁴

b) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana nakon uspostavljanja kontrole nad Prozorom

56. Slobodan Praljak je u svom svjedočenju priznao da su u Prozoru počinjene brojne krađe, međutim naglasio je da su one posljedica radnji pojedinaca i da za njih HVO nije odgovoran jer nikada nije izdavao takve zapovijedi.¹⁴⁵

57. Dokazi pominju da su "kriminalci i lopovi"¹⁴⁶ kao i vojnici HVO-a i vojni policajci¹⁴⁷ krali imovinu po kućama i prodavnicama u vlasništvu Muslimana i Hrvata.¹⁴⁸ Tačnije, Vijeće konstatuje da su konkretno vojni policajci "otimali" i "konfiskovali" oružje i vozila.¹⁴⁹

¹⁴⁰ P 00679; 3D 00131.

¹⁴¹ Svjedok BR, T(f), str. 8094, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁴² Svjedok BR, T(f), str. 8094, djelimično zatvorena sjednica; Edward Vulliamy, T(f), str. 1527.

¹⁴³ Edward Vulliamy, T(f), str. 1527; T(e), str. 1529; P 01784; Svjedok BR, djelimično zatvorena sjednica T(f), str. 8086-8089, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BM, T(f), str. 7006 i 7069; P 09716, pod pečatom, str. 2; Omer Hujdur, T(f), str. 3521, 3542-3543, 3546, 3547-3550, djelimično zatvorena sjednica i T(e), str. 3520; P 01542; P 01564; P 01656, str. 10; P 09376, pod pečatom; P 00640, pod pečatom, str. 2 u verziji na b/h/s-u; Slobodan Praljak, T(f), str. 43862; P 00744, djelimično zatvorena sjednica, str. 3; P 01188, pod pečatom; P 09376, pod pečatom; 3D 00424; Herbert Okun, T(f), str. 16681; P 01462, par. 30; P 00657, pod pečatom; P 00712; P 03020; P 04247; P 09400, str. 11; P 00536; P 00679.

¹⁴⁴ Svjedok BR, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 8094; Edward Vulliamy, T(f), str. 1527 i T(e), str. 1529; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5371-5373.

¹⁴⁵ Slobodan Praljak, T(f), str. 43907 i 43908.

¹⁴⁶ P 00687, str. 4.

¹⁴⁷ Edward Vulliamy, T(f), str. 1527; P 00721.

¹⁴⁸ P 00648; P 00687 str. 4; P 00721; Edward Vulliamy, T(f), str. 1527; T(e), str. 1529; P 01784; Svjedok BR, T(f), str. 8086-8089, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BM, T(f), str. 7006 i 7069; P 09716, pod pečatom, str. 2; Omer Hujdur, T(f), str. 3521, 3542-3543, 3546, 3547-3550 i T(e), str. 3520, djelimično zatvorena sjednica; P 01656, str. 10; P 00640, pod pečatom, str. 2 u verziji na b/h/s-u; Slobodan Praljak, T(f), str. 43862, djelimično zatvorena sjednica; P 00744, str. 3; P 01188, pod pečatom; 3D 00424; Herbert Okun, T(f), str. 16681; P 01462, par. 30; P 00657, pod pečatom; P 00712; P 03020; P 04247; P 09400, str. 11; P 00536; P 00679.

¹⁴⁹ Edward Vulliamy, T (f) 1527; P 00721

58. Vijeće se slaže sa Praljkovom odbranom da je, kao što je izjavio Svjedok BR, jedno vozilo koje se u spisku u dokaznom predmetu P 00640 pominje kao otuđeno,¹⁵⁰ zapravo spaljeno 24. oktobra 1992.¹⁵¹ Vijeće međutim smatra, za razliku od Praljkove odbrane, da greška u tom dokumentu ne utiče na njegovu pouzdanost, s obzirom na cjelokupne dokaze koji potvrđuju da je bilo krađa i konfiskovanja vozila u vlasništvu Muslimana.

59. Nadalje, Vijeće nije pridalo veliku težinu izjavama svjedoka Zdenka Andabaka koji je negirao da je na bilo koji način bio umiješan u krađu muslimanske imovine.¹⁵² Doista, Vijeće podsjeća na to da je Zdenko Andabak, prema vlastitim riječima, učestvovao kao pripadnik Vojne policije u napadu i uspostavljanju kontrole nad Prozorom i da je tek dva ili tri dana kasnije, dakle oko 25. oktobra 1992., napustio grad sa "svojom postrojbom a [...] ostala [je] samo satnija".¹⁵³ Međutim, učestvovanje svjedoka Zdenka Andabaka u svojstvu zapovjednika 2. satnije Vojne policije¹⁵⁴ u tim događajima svakako negativno utiče na pouzdanost njegovog svjedočenja s tim u vezi. Iz istog razloga Vijeće je odlučilo da će pridati malu težinu jednom izvještaju Zdenka Andabaka, bez datuma, u kojem on opisuje svoje aktivnosti u periodu između 21. i 29. oktobra 1992. i gdje kaže da su pripadnici HOS-a jedini počinioci krađa u Prozoru.¹⁵⁵ S tim u vezi Vijeće podsjeća da je u oktobru 1992. HOS već bio raspušten i da se većina pripadnika HOS-a priključila HVO-u.¹⁵⁶ S druge strane, Vijeće pridaje veću težinu jednom izvještaju Željka Šiljega od 25. oktobra 1992., upućenom Glavnom stožeru i Upravi Vojne policije, koji potvrđuje da je 25. oktobra 1992. jedan dio jedinice Vojne policije iz Livna i Tomislavgrada, koji je bio u Prozoru pod zapovjedništvom Zdenka Andabaka, bespravno oduzeo tridesetak vozila i vjerovatno otuđio i drugu imovinu.¹⁵⁷ U tom izvještaju Željko Šiljeg je izričito zatražio od Valentina Ćorića da obavi istragu o jedinci Vojne policije pod zapovjedništvom Zdenka Andabaka,¹⁵⁸ te da preduzme odgovarajuće mjere protiv počinitelaca tih krađa.¹⁵⁹ Vijeće konstatuje da su 14. novembra 1992. Slobodan Praljak i

¹⁵⁰ Radi se o spisku "otuđenih" vozila u opštini Prozor od 23. oktobra 1992.

¹⁵¹ Svjedok BR, T(f), str. 8088 i 8089, djelimično zatvorena sjeđnica; P 00640, pod pečatom, str. 2.

¹⁵² Zdenko Andabak, T(f), str. 51068.

¹⁵³ Zdenko Andabak, T(f), str. 51068.

¹⁵⁴ P 00712.

¹⁵⁵ P 00536, str. 2 i 3.

¹⁵⁶ Vijeće podsjeća da je već primijetilo da su od 23. avgusta 1992. pripadnici HOS-a sklopili sporazum s HVO-om, da su se tada pripadnici HOS-a priključili HVO-u i da su zajedno izvodili vojne operacije tokom kojih su bivši pripadnici HOS-a i dalje smjeli nositi crne uniforme sa oznakama HOS-a. V. "Sastav oružanih snaga HVO-a" u zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB. Zbog toga Vijeće smatra da su svjedoci, kada su govorili o "pripadnicima HOS-a", mislili na bivše pripadnike HOS-a koji su prešli u HVO.

¹⁵⁷ P 00648.

¹⁵⁸ P 00648; Zdenko Andabak, T(f), str. 50903 i 50904.

¹⁵⁹ P 00648; P 00721, str. 1.

Valentin Ćorić zapovjedili, konkretno Zdenku Andabaku, da se vlasnicima vrata sva vozila koje je "oduzela" Vojna policija¹⁶⁰ i da su neka "otetfaž" ili "oduzeta" vozila doista vraćena vlasnicima.¹⁶¹

60. Vijeću nije poznato da su preduzete mjere u odnosu na počinioce krađa vozila, koji su bili pripadnici Vojne policije pod zapovjedništvom Zdenka Andabaka. Vijeće konstatuje da je Zdenko Andabak četiri mjeseca kasnije, na preporuku Valentina Ćorića, promovisan u načelnika Odjela opće i prometne Vojne policije.¹⁶²

B. Napad na selo Paljike 24. oktobra 1992., oštećivanje imovine i kuća i smrt dva mještana

61. U paragrafu 48 Optužnice navodi se da su 24. oktobra 1992. ili približno tog datuma, pripadnici HVO-a napali selo Paljike, smišljeno uništili kuće i imovinu Muslimana i ubili dva Muslimana, stanovnika Paljika. Praljкова odbrana smatra da su dokazi o događajima u Paljikama, i konkretno iskazi Osmina Osmića i Svjedoka BQ neprecizni, da nisu dovoljno pouzdani jer se sastoje od "svjedočenja iz desete ruke i od pretpostavki", i da Vijeće na osnovu njih ne može izvesti zaključke o zločinima za koje se optuženi terete.¹⁶³ Praljкова odbrana takođe kaže da je prema dokazima bilo razmjene vatre u selu Paljike, da su tamo bili prisutni pripadnici TO/ABiH, da su najmanje dva lica poginula, ali da se ne može sa sigurnošću utvrditi jesu li ta dva lica bili vojnici ili civili.¹⁶⁴

62. Preliminarno, Vijeće za razliku od Praljkovе odbrane smatra da je iskaz Svjedoka BQ, Muslimana, stanovnika sela Paljike,¹⁶⁵ pouzdan i dovoljno precizan i da iskaz Osmina Osmića, pripadnika TO Paljike,¹⁶⁶ koji je prihvaćen na osnovu pravila 92bis Pravilnika, u velikoj mjeri potkrepljuje iskaz Svjedoka BQ.

63. Selo Paljike, koje se nalazi 2 km južno od grada Prozora, sastoji se od dvadeset i pet kuća koje su skoro sve bile u istom zaselku, osim dvije izolovane muslimanske kuće.¹⁶⁷

64. Ujutro 24. oktobra 1992.,¹⁶⁸ 18 vojnika HVO-a, od kojih su četvorica bila porijeklom iz sela Paljike,¹⁶⁹ krenuli su tražiti muslimanske kuće, pri čemu su kao taoca uzeli Svjedoka BQ i izudarali

¹⁶⁰ 3D 00424.

¹⁶¹ Svjedok BM, T(f), str. 7069, zatvorena sjednica.

¹⁶² P 01460.

¹⁶³ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 152.

¹⁶⁴ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 152.

¹⁶⁵ P 09716, pod pečatom, str. 2.

¹⁶⁶ P 09207, pod pečatom, str. 15 i 19.

¹⁶⁷ P 09207, pod pečatom, str. 15.

¹⁶⁸ P 09716, pod pečatom, str. 2 i 3.

¹⁶⁹ P 09716, pod pečatom, str. 3.

ga nogama.¹⁷⁰ Kada su došli do jedne kuće na osami u kojoj je živjelo dvoje Muslimana – Selmo Polić, stariji čovjek¹⁷¹ i Ema Hodžić¹⁷² vojnici HVO-a natjerali su Svjedoka BQ da se pridruži tim dvjema osobama u kući.¹⁷³ Svjedok BQ je izjavio da je, u trenutku dok je prelazio preko kućnog praga, a nakon što su vojnici HVO-a razvalili vrata, odjeknulo nekoliko pucnjeva.¹⁷⁴ Vojnici HVO-a su nakon toga u kuću bacili ručne bombe.¹⁷⁵ Nekoliko minuta kasnije vojnici HVO-a su kuću zapalili.¹⁷⁶ Bježeći iz kuće kroz prozor, Svjedok BQ je vidio da su Selmo Polić i Ema Hodžić (rođena Pračić) mrtvi i da njihova tijela gore.¹⁷⁷ Svjedok BQ je bio ranjen.¹⁷⁸

65. Vijeće nadalje napominje da su prema jednom jedinom nepotkrepljenom dokazu iz druge ruke vojnici HVO-a tokom napada spalili brojne kuće i štale.¹⁷⁹ Taj jedini dokaz ne može biti dovoljan da bi Vijeće konstatovalo da su doista oštećene kuće i druga imovina u vlasništvu Muslimana, stanovnika Paljika.

66. Vijeće stoga zaključuje da su vojnici HVO-a zapalili barem jednu muslimansku kuću i ubili jednog starijeg čovjeka i jednu ženu, stanovnike Paljika.

C. Hapšenje i zatočenje muškaraca Muslimana u Prozoru i Paljkama od 24. oktobra 1992.

67. U paragrafima 47 i 48 Optužnice navodi se da su 24. oktobra 1992., ili približno tog datuma, pripadnici HVO-a hapsili muškarce Muslimane iz Prozora i iz sela Paljike i zatočili ih u školu u Ripcima, neke od njih nekoliko dana, a neke nekoliko sedmica. Tužilaštvo navodi da su tokom zatočenja Muslimani teško premlaćivani. Odbrane Petkovića¹⁸⁰ i Praljka¹⁸¹ tvrde da tužilaštvo nije dokazalo da su zatočeni muškarci bili civili. Praljкова odbrana takođe tvrdi da je do zatočenja došlo zbog privremene mjere koja je preduzeta da bi se obavila ispitivanja i sačuvao mir, ili da je zatočenje bilo opravdano jer se radilo o zakonitom zatočenju pripadnika ABiH.¹⁸²

¹⁷⁰ P 09716, pod pečatom, str. 3.

¹⁷¹ P 09716, pod pečatom, str. 3; P 09696, pod pečatom, broj 4, str. 2.

¹⁷² Selmo Polić i Ema Hodžić (rođena Pračić) su žrtve iz par. 48 Optužnice.

¹⁷³ P 09716, pod pečatom, str. 3.

¹⁷⁴ P 09716, pod pečatom, str. 3; P 09207, str. 16.

¹⁷⁵ P 09716, pod pečatom, str. 3; P 09207, str. 16.

¹⁷⁶ P 09716, pod pečatom, str. 4; P 09207, str. 16.

¹⁷⁷ P 09716, pod pečatom, str. 4; P 09207, str. 19; P 09696, pod pečatom, broj 4, str. 2.

¹⁷⁸ P 09716, pod pečatom, str. 4.

¹⁷⁹ P 09716, pod pečatom, str. 4 i 5.

¹⁸⁰ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 216.

¹⁸¹ Završni podnesak Praljкове odbrane, par. 179.

¹⁸² Završni podnesak Praljкове odbrane, par. 171.

68. Vijeće konstatuje da su 24. oktobra 1992., nakon uspostave kontrole nad gradom Prozorom, vojnici HVO-a uhapsili velik broj Muslimana,¹⁸³ pripadnika TO/ABiH.¹⁸⁴

69. Oko 24. oktobra 1992., vojnici HVO-a takođe su uhapsili dvadesetak muškaraca Muslimana iz sela Paljike, među kojima je bilo pripadnika TO/ABiH.¹⁸⁵ Vijeće primjećuje da prema izjavi Osmina Osmića stariji muškarci iz Paljika nisu bili uhapšeni¹⁸⁶ i da tužilaštvo nije predočilo nijedan dokaz koji bi ukazao na suprotno.

70. Što se tiče mogućeg hapšenja maloljetnika, Vijeće zapaža da je samo Svjedok BQ, koji je na tu temu dao iskaz iz druge ruke nepotvrđen nekim drugim dokazom, ispričao da je među uhapšenim Muslimanima bilo maloljetnika u dobi od 13 i 14 godina.¹⁸⁷ Vijeće smatra da nije u mogućnosti da samo na temelju tog dokaza zaključi da je među uhapšenim Muslimanima iz Paljika bilo mlađih maloljetnika.

71. Vojnici HVO-a su te muškarce prvo zatočili u podrum jedne kuće u selu Paljike.¹⁸⁸

72. Počev od 24. oktobra 1992., HVO je u osnovnoj školi u Ripcima, dvanaest kilometara zapadno od grada Prozora, držao u zatočenju Muslimane pripadnike TO/ABiH, uhapšene u Prozoru, a počev od 25. oktobra 1992., vojno sposobne Muslimane među kojima su bili pripadnici TO/ABiH uhapšeni u Paljikama.¹⁸⁹ Ti ljudi su bili zatočeni od dva dana do jedne sedmice, a nakon toga su oslobođeni.¹⁹⁰

73. Vijeće konstatuje da samo pismena izjava Osmina Osmića, koja je prihvaćena na osnovu pravila 92*bis* Pravilnika, pominje postupanje sa zatočenicima iz Paljika. On u toj izjavi kaže da zatočenci nisu "[zlostavljani]".¹⁹¹ S obzirom na nedostatak dokaza koji bi ukazivali na suprotno, Vijeće nije u mogućnosti da zaključi da su zatočenci u školi u Ripcima zlostavljani tokom zatočenja.

¹⁸³ Omer Hujdur, T(f), str. 3521 i 3522.

¹⁸⁴ P 00629; Svjedok BR, T(f), str. 8094 à 8096 i T(e), str. 8097, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁸⁵ Svjedok BR, T(f), str. 8094 à 8096 i T(e), str. 8097, djelimično zatvorena sjednica; P09716, pod pečatom, str. 4-5; P 09207, str. 17; P 00673, pod pečatom.

¹⁸⁶ P 09207, str. 19.

¹⁸⁷ Stanovnici sela Paljike su tu informaciju saopštili svjedoku BQ nakon događaja, v. P 09716, pod pečatom, str. 4 i 5.

¹⁸⁸ P 09207, str. 18 i 19.

¹⁸⁹ Omer Hujdur, T(f), str. 3521 i 3522; P 09204, pod pečatom, str. 23; Svjedok BR, T(f), str. 8094-8096 i T(e), str. 8097, djelimično zatvorena sjednica; P 00673, pod pečatom; P 00647; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 09207, str. 19; P 09716, pod pečatom, str. 4; P 00662.

¹⁹⁰ Svjedok BR, T(f), str. 8094 à 8096 i T(e), str. 8097; P 00673, pod pečatom; P 09716, pod pečatom, str. 5; P 09207, str. 19; Slobodan Praljak T(f), str. 43876.

¹⁹¹ P 09207, pod pečatom, str. 19.

D. Tok pregovora između zaraćenih strana u novembru 1992. i povratak muslimanskog stanovništva u opštinu Prozor

74. U paragrafu 50 Optužnice navodi se da su se u novembru 1992., nakon pregovora između organa vlasti Herceg-Bosne/HVO-a i organa ABiH, civili bosanski Muslimani vratili u opštinu Prozor, ali da je HVO "i dalje maltretirao i progonio stanovnike, bosanske Muslimane". Tužilaštvo u Prilogu Optužnici pominje jednu žrtvu koja je primjer za radnje "maltretiranja" i "progona". Nadalje, tužilaštvo u paragrafu 50.1 svog Pretpretresnog podneska precizira kako slijedi:

Na primjer, dana 27. januara 1993., zapovjednik Brigade "Rama" HVO-a zapovjedio je sebi potčinjenoj vojnoj policiji da ne dozvole Muslimanima da prođu kroz kontrolne punktove u opštini Prozor i da ih prisile da izađu iz autobusa koji prolaze kroz opštinu. Takođe im je zapovjedio da konfiskuju imovinu i robu Muslimana koji prolaze kroz opštinu.

75. Vijeće prvo konstatuje da tužilaštvo ni u Optužnici ni u svom Pretpretresnom podnesku, u dijelovima koji se odnose na kriminalne događaje u opštini Prozor, ne pominje "maltretiranje" i "progone" muslimanskog stanovništva Prozora prije novembra 1992. Vijeće stoga ne razumije na što se poziva tužilaštvo kada kaže da je HVO "i dalje" maltretirao i progonio muslimansko stanovništvo. Osim toga, Vijeće konstatuje da je tužilaštvo, kako bi ilustrovalo "maltretiranje" i "progone", navelo ime jedne žrtve koja to ilustrira. Vijeće međutim u dokazima koji su uvršteni u spis nije pronašlo nikakve informacije o toj žrtvi. Uprkos tome, budući da je tužilaštvo u svom Pretpretresnom podnesku navelo primjer zapovijedi zapovjednika Brigade "Rama" od 27. januara 1993., koji je navodno zapovjedio da se ograniči kretanje Muslimana i da se njihova imovina konfiskuje, Vijeće će ispitati predočene dokaze vezane za taj događaj od 27. januara 1993. kako bi potvrdilo ili odbacilo postojanje "maltretiranja" i "progona" muslimanskog stanovništva Prozora, za koje se terete optuženi.

76. Prvo, u vezi s pregovorima i postepenim povratkom stanovništva, Vijeće konstatuje da je nakon napada na Prozor i uspostavljanja kontrole od strane HVO-a, Milivoj Petković, načelnik Glavnog stožera, 28. oktobra 1992. zapovjedio da se oformi istražna komisija HVO-a u Prozoru.¹⁹² Ta komisija, koju je 3. novembra 1992. formirao Željko Šiljeg, trebala je ispitati događaje koji su se dogodili u Prozoru u oktobru 1992.¹⁹³ Vijeće ne posjeduje dodatne informacije na osnovu kojih bi zaključilo da je komisija doista osnovana i da je provela istragu o tim događajima.

¹⁹² 4D 00901.

¹⁹³ 4D 00901; 4D 00903.

77. Dana 2. novembra 1992., delegacije HVO-a i ABiH došle su u Prozor kako bi ispitale situaciju, a prisutan je bio i Slobodan Praljak.¹⁹⁴ Svjedok BM je tokom dana saznao da je odlučeno da se svi stanovnici koji su pobjegli iz opštine Prozor mogu vratiti, da je ponovno uspostavljena civilna vlast u Prozoru i da će se kasnije u opštinu moći vratiti i pripadnici TO/ABiH.¹⁹⁵ Dana 6. novembra 1992., Slobodan Praljak je izdao "svim pripadnicima HVO-a i Armije BiH" zapovijed s pečatom Odjela obrane HZ HB kao i pečatom "RBiH, Zajedničkog zapovjedništva Armije BiH i HVO-a"¹⁹⁶ u vezi s formiranjem mješovitih patrola i blokadnih punktova na kojima će biti pripadnici Vojne policije HVO-a i pripadnici Armije BiH.¹⁹⁷ Prema riječima Svjedoka BM, jedina mjera koja je doista provedena bio je povratak Muslimana u opštinu¹⁹⁸ nekoliko dana nakon prestanka borbi i tokom nekoliko narednih sedmica.¹⁹⁹

78. Tužilaštvo navodi da je HVO, unatoč pregovorima i povratku stanovništva, "progonio" i "maltretirao" muslimansko stanovništvo. S tim u vezi, Vijeće konstatuje da je 27. januara 1993., Šimun Žuntić, *de facto* zapovjednik Brigade "Rama", izdao zapovijed jedinicama Vojne policije zaduženim za kontrolne punktove u opštini Prozor, po kojoj Muslimanima nije bio dopušten prolaz kroz opštinu.²⁰⁰ Zapovjedio je da se autobusi kontrolišu, da se iz njih udalje Muslimani te da im se izuzme roba i teret koje transportuju.²⁰¹

79. Vijeće je saslušalo Svjedoka BM koji je izjavio da je od stanovnika Prozora, neko vrijeme nakon tih događaja, čuo da su u januaru 1993. vojnici HVO-a "maltretirali" Muslimane i "opljačkali" im imovinu.²⁰² Vijeće je takođe upoznato s izvještajem ABiH u kojem se govori o napadima,²⁰³ koje su navodno izvršili vojnici HVO-a protiv Muslimana iz Prozora u januaru 1993., nakon poraza u Gornjem Vakufu.²⁰⁴ Vijeće stoga, na osnovu samo ta dva dokaza, od kojih je jedan dokaz iz druge ruke, a drugi nije povezan sa zapovijedi od 27. januara 1993. u vezi s ograničenjem kretanja muslimanskog stanovništva i konfiskacijom imovine i robe u vlasništvu Muslimana, nije u

¹⁹⁴ P 09702, pod pečatom, str. 11; P 09204, str. 23; Svjedok AP, P 10026, pod pečatom, predmet *Naletilić*, T(f), str. 2104.

¹⁹⁵ P 09702, pod pečatom, str. 11.

¹⁹⁶ P 00708/3D 00419 (identični dokumenti).

¹⁹⁷ P 00708/3D 00419 (identični dokumenti); Safet Idrizović, T(f), str. 9872, 9907 i 9908; P 00776; Svjedok BM, T(f), str. 7067; 3D 00418, str. 2.

¹⁹⁸ Svjedok BM, T(f), str. 7067-7068 i 7070; P 09702, pod pečatom, str. 11 i 12; Slobodan Praljak, T(f), str. 43893; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 00721.

¹⁹⁹ P 09731, pod pečatom, str. 3.

²⁰⁰ P 01327.

²⁰¹ P 01327.

²⁰² P 09702, pod pečatom, str. 16; P 01425, str. 2.

²⁰³ Konkretno, paljenje kuća, jedno ubistvo i protjerivanje Muslimana iz njihovih domova – radnje koje nisu konkretno navedene ni u Optužnici ni u Pretpretresnom podnesku tužilaštva.

²⁰⁴ P 01425, str. 2.

mogućnosti da zaključi da je zapovijed od 27. januara 1993. doista provođena niti da je krajem januara 1993. muslimansko stanovništvo Prozora bilo žrtva "maltretiranja" i "progona".

E. Napad na sela Parcani, Lizoperci i Tošćanica 17. - 19. aprila 1993., paljenje kuća i smrt tri stanovnika Tošćanice

80. Tužilaštvo u paragrafu 51 Optužnice navodi da su od približno 17. do 19. aprila 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a napale nekoliko sela, među kojima su bila sela Parcani, Lizoperci i Tošćanica. Tužilaštvo tvrdi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a ubijale civile, bosanske Muslimane, u Tošćanici, da su ulazile u sela, palile kuće, uništavale stoku i pljačkale.

81. Vijeće, na osnovu formulacija u paragrafu 51 Optužnice, kao i na osnovu riječi "među kojima", primjećuje da broj napadnutih sela nije ograničen. Međutim, budući da nije dobilo nikakve informacije, konkretno u Pretpretresnom podnesku, o drugim eventualno napadnutim selima, Vijeće će svoju analizu ograničiti na tri sela koja se konkretno pominju u Optužnici.²⁰⁵

82. Vijeće osim toga konstatuje da tužilaštvo u paragrafu 229 Optužnice nije u vezi s krivičnim djelom pljačkanja (tačke 22 i 23) uključilo događaje pomenute u paragrafu 51 Optužnice ("pljačkale na tom području"). Bez obzira na formulacije u paragrafu 51 Vijeće smatra da ne treba razmatrati te navode o pljačkanju i stoga odlučuje da se njima neće baviti.

1. Napad na Parcani 17. aprila 1993. i paljenje stambenih objekata

83. Selo Parcani imalo je oko 26 kuća i u svim su kućama živjeli Muslimani.²⁰⁶ Po jednom izvještaju Ilije Franjića, zapovjednika 4. satnije 6. bojne Vojne policije (prethodno 2. bojna), 17. aprila 1993. u selu nije bilo "organiziranih muslimanskih postrojbi".²⁰⁷ Vijeće smatra da se taj izvještaj odnosi na odsustvo vojnih jedinica ABiH.

84. Dana 16. aprila 1993., Željko Šiljeg, zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina, izradio je "plan" za napad na više sela, među kojima i na selo Parcani, te ga je uputio Glavnom stožeru.²⁰⁸ U skladu s tim "planom" za napad, Vojna policija, kojoj su pomagali "ljudi [iz] specijalnih

²⁰⁵ V. takođe *Tužilac protiv Prlića i drugih*, predmet br. IT-04-74-PT, "Odluka po zahtjevu tužilaštva za uvrštavanje u spis jedanaest svjedočenja na osnovu pravila 92bis Pravilnika", povjerljivo, 14. februar 2007., par. 49, str. 18, gdje je Vijeće smatralo da ne treba razmatrati neprecizne navode, te je odbilo uzeti u obzir navodne pljačke u selu Paroš u opštini Prozor, koje nisu pomenute u Optužnici i u Pretpretresnom podnesku tužilaštva.

²⁰⁶ P 09196, pod pečatom, str. 11.

²⁰⁷ P 01952.

²⁰⁸ P 01936; P 01909; P 01917; P 01952.

postrojbi", u saradnji s Brigadom "Rama"²⁰⁹ obavila je 17. aprila 1993. "racije", između ostalog u Parcanima, u svrhu vođenja "ofenzivnih dejstava"²¹⁰ koja su dovela do uspostavljanja kontrole nad selom.²¹¹

85. Dokazi potvrđuju da su gore opisani pripadnici HVO-a, nakon što su stavili pod kontrolu Parcane, zapalili devet muslimanskih stambenih objekata zato što stanovništvo koje se krilo po šumama nije odgovorilo na poziv HVO-a da preda oružje.²¹² Vijeće zaključuje da su muslimanski stambeni objekti u selu Parcani doista zapaljeni nakon što je uspostavljena kontrola nad selom.

2. Napad na Lizoperce 18. i 19. aprila 1993. i paljenje stambenih objekata

86. Selo Lizoperci imalo je oko 50 kuća koje su sve bile u vlasništvu Muslimana, a u njima je stanovalo oko 300 ljudi.²¹³

87. Po jednom izvještaju IPD-a, selo Lizoperci palo je u ruke HVO-a 18. ili 19. aprila 1993., bez ijednog ispaljenog metka.²¹⁴ Međutim, izvanredni izvještaj Željka Šiljega od 18. aprila 1993., upućen Glavnom stožeru, kaže da je HVO u Lizopercima koristio granate i višecijevne bacače raketa.²¹⁵ Šemso Germić čuo je eksplozije.²¹⁶

88. Iako na osnovu dokaza može konstatovati da je HVO doista napao selo Lizoperce, Vijeće nema nijedan dokaz da su kuće u vlasništvu lokalnih Muslimana bile oštećene ili zapaljene 18. ili 19. aprila 1993.

3. Napad na Tošćanicu 19. aprila 1993., paljenje stambenih objekata i smrt tri mještana

89. Godine 1993. Tošćanica je imala oko 200 stanovnika.²¹⁷ U selu je bilo oko 35 kuća u vlasništvu Muslimana, od kojih su neke bile u vlasništvu Muslimana pripadnika HVO-a,²¹⁸ i pet kuća u vlasništvu Hrvata.²¹⁹ Prema jednom izvještaju SIS-a Prozor, dana 10. aprila 1993. u selu Tošćanica bilo je 30 vojno sposobnih muškaraca naoružanih pješadijskim naoružanjem i minobacačima.²²⁰ Dana 19. aprila 1993. nakon što je dala ultimatum Muslimanima iz Tošćanice da

²⁰⁹ P 01909; P 01917; P 01952; P 01936; P 01938.

²¹⁰ P 01909; P 01917; P 01952; P 01936.

²¹¹ P 01909; P 01917; P 01952; P 01936; P 01937; P 01938; P 09196, pod pečatom, str. 11.

²¹² P 09196, str. 12; Safet Idrizović, T(f), str. 9673 i 9674.

²¹³ P 09194, str. 17.

²¹⁴ P 01977/4D 01156 (identični dokumenti).

²¹⁵ P 01955, str. 1.

²¹⁶ P 09194, str. 18.

²¹⁷ P 09194, str. 17.

²¹⁸ Svjedok BU, T(f), str. 8355 i 8402; P 09713, pod pečatom, str. 5; P 08615.

²¹⁹ P 09194, str. 19.

²²⁰ P 01839, str. 3.

predaju oružje, i nakon što su oni rekli da više nemaju oružja,²²¹ jedinica Vojne policije stacionirana u Prozoru, “jedinica Vojne policije Rama-Prozor”, u saradnji s vodom Vojne policije HVO-a pod zapovjedništvom Pere Turajlije, napala je selo Tošćanicu.²²² Iako u selu Tošćanica nije bilo jedinica ABiH, neki su im se naoružani Muslimani suprotstavili.²²³

90. Žene, djeca i starije osobe, koji su bježali iz Tošćanice – osim njih dvadesetak od kojih se neki nisu mogli kretati i koji su ostali u selu – vidjeli su da im selo gori.²²⁴ Šemso Germić je rekao da su mu seljani koji su bježali iz Tošćanice rekli da pripadnici HVO-a pale selo.²²⁵ Dana 20. aprila 1993., Svjedok BU došao je u selo i ustanovio da je većina stambenih objekata u vlasništvu Muslimana spaljena i da su bili pošteđeni samo oni u vlasništvu Muslimana pripadnika HVO-a.²²⁶ Takođe je vidio beživotno tijelo Ibri Piralića, Muslimana starog oko četrdeset godina, u civilnoj odjeći, s pištoljem za pojasom, a tijelo je bilo izrešetano mecima iz automatskog oružja, kao i tijelo Rame Vile, starca od oko devedeset godina.²²⁷ Šemso Germić se sjeća da je naknadno doznao da su ukupno četiri lica ubijena tokom napada 19. aprila 1993., među kojima su bili Ahmet Husrep, stariji čovjek od oko 70 godina,²²⁸ Ibro Piralić i Ramo Vila.²²⁹ Svjedok BU je pak izjavio da je u septembru 1993. učestvovao u ekshumaciji pet lica ubijenih vatrenim oružjem, među kojima je bilo tijelo Ahmeta Husrepa.²³⁰ Vijeće takođe napominje da se u dokaznom predmetu P 09696, spisku nestalih i umrlih lica u opštini Prozor koji je 3. juna 1994. sačinilo Ministarstvo unutrašnjih poslova BiH, pominje da su Ibro Piralić, Ramo Vila i Ahmet Husrep ubijeni u Tošćanici 19. aprila 1993.²³¹

91. Na osnovu dokaza Vijeće zaključuje da je HVO 19. aprila 1993. zapalio stambene objekte Muslimana u selu Tošćanica. Vijeće takođe zaključuje da su pripadnici Vojne policije HVO-a, 19. aprila 1993., tokom napada na selo Tošćanicu, hicima iz vatrenog oružja ubili Ibru Piralića, naoružanog čovjeka, starog oko četrdeset godina, odjevenog u civilnu odjeću, te Ramu Vilu i Ahmeta Husrepa, dvije starije osobe.

²²¹ P 09713, pod pečatom, str. 4.

²²² P 01966, str. 1; P 01976; P 09713, pod pečatom, str. 4; P 09194, str. 19; P 01839.

²²³ P 09194, str. 19; P 01966, str. 1.

²²⁴ P 09713, str. 18.

²²⁵ P 09194, str. 4.

²²⁶ Svjedok BU, T(f), str. 8355 i 8402; P 09713, pod pečatom, str. 5; P 09194, str. 19; P308615.

²²⁷ Svjedok BU, T(f), str. 8353; P 09713, pod pečatom, str. 5; P 08477, pod pečatom; P 08289, pod pečatom; P 09696, pod pečatom, brojevi 134 i 136, str. 19.

²²⁸ Svjedok BU, T(f), str. 8351, djelimično zatvorena svedjica.

²²⁹ P 09194, str. 19. Ahmet Husrep, Ibro Piralić i Ramo Vila su žrtve pomenute u Prilogu Optužnici u vezi s paragrafom 51 Optužnice.

²³⁰ Svjedok BU, T(f), str. 8350 i 8351; P 09713, pod pečatom, str. 5 i 6.

²³¹ P 09696, pod pečatom, brojevi 134, 136 i 135, str. 19.

F. Napad HVO-a na desetak sela u opštini Prozor od juna do sredine avgusta 1993., oštećivanje imovine i džamija i smrt šest Muslimana

92. U paragrafu 53 Optužnice navodi se da su od juna do sredine avgusta 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a napadale civile, bosanske Muslimane, i uništavale i pljačkale njihovu imovinu u selima Duge, Lug, Lizoperci, Skrobućani, Parcani, Munikoze, Podonis (ponekad se pominje pod imenom Podaniš) i Gračanica, te njihovoj okolini. Navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a napale i muslimanske civile koji su se skrivali na području Prajina i Tolovca te usmrtili njih šestoro. Navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a do temelja spalile džamiju u Skrobućanima i zgradu Islamske zajednice u gradu Prozoru, te teško oštetile džamiju u Lizpercima.

93. Vijeće primjećuje, imajući u vidu formulacije u paragrafu 53 Optužnice i činjenicu da se pominje "okolina" popisanih sela, da broj napadnutih sela (u kojima su, prema navodima, napadnuti muslimanski civili, koji su vidjeli kako uništavaju i pljačkaju njihovu imovinu) nije ograničen na osam popisanih sela. Međutim, budući da nije dobilo nikakve informacije, konkretno u Pretpretresnom podnesku, o mogućim drugim napadnutim selima, Vijeće će svoju analizu ograničiti na osam sela navedenih u Optužnici.

94. Vijeće osim toga konstatuje da optužbe o pljačkanju imovine iz paragrafa 53 Optužnice nisu obuhvaćene tačkama 22 i 23 iz paragrafa 229. Vijeće dakle smatra da ne treba razmatrati te navode i stoga odlučuje da se njima neće baviti.

95. Vijeće napominje da su između juna i avgusta 1993., te što se tiče sela Skrobućani²³² vjerovatno u maju ili junu 1993., pripadnici Vojne policije, kao i pripadnici civilne policije i Brigade "Rama"²³³ vršili racije u više muslimanskih sela opštine Prozor.²³⁴ Te racije, tokom kojih su između ostalog spaljene kuće i štale u vlasništvu Muslimana,²³⁵ uglavnom su vršene noću.²³⁶ Pripadnici HVO-a terorizirali su muslimansko stanovništvo koje je ponekad noću moralo bježati u šumu.²³⁷ Vijeće primjećuje da je Drago Banović, odgovorno lice u SIS-u OZ Sjeverozapadna Hercegovina, zabilježio te činjenice te o njima informisao upravu SIS-a u Mostaru, u izvještaju od 15. jula 1993.²³⁸

²³² Svjedok BS, T(f), str. 8189 i 8190, zatvorena sjednica.

²³³ P 03458.

²³⁴ Svjedok BS, T(f), str. 8189 i 8190, zatvorena sjednica; Svjedok BK, T(f), str. 5466, 5477 i 5514; P 03458; P 03375.

²³⁵ Svjedok BS, T(f), str. 8188-8190, 8192, 8239 i 8240, zatvorena sjednica.

²³⁶ Svjedok BS, T(f), str. 8190, zatvorena sjednica.

²³⁷ P 09193, str. 22.

²³⁸ P 03458.

1. Napad na sela Skrobućani i Gračanica i oštećivanje imovine i džamije u Skrobućanima

96. U maju ili junu 1993., vojnici HVO-a, od kojih su neki bili porijeklom iz Skrobućana, napali su to selo s većinskim muslimanskim stanovništvom.²³⁹ Vojnici HVO-a zapalili su stambene objekte Muslimana,²⁴⁰ štale u vlasništvu Muslimana i džamiju,²⁴¹ pri čemu je imovina u vlasništvu Hrvata ostala netaknuta. Muslimani, stanovnici Skrobućana, zbog toga su pobjegli, neki u gornji dio sela,²⁴² neki u šumu, a neki su krenuli prema selu Lug, na 45 minuta hoda od Skrobućana.²⁴³

97. Vijeće na osnovu iskaza Svjedoka BS zaključuje da su pripadnici HVO-a u maju ili junu 1993. zapalili imovinu Muslimana iz Skrobućana i džamiju u Skrobućanima.

98. Što se tiče sela Gračanica, u kojemu je živjelo većinsko muslimansko stanovništvo, Vijeće konstatuje da su vojnici HVO-a u junu 1993. dolazili noću u selo kako bi zastrašivali stanovništvo, lupali na vrata stambenih objekata i bacali ručne bombe u šumu²⁴⁴ u kojoj se krio jedan dio muslimanskog stanovništva Gračanice.²⁴⁵

99. Vijeće napominje da Svjedok BK, koji je izjavio da je pobjegao iz Gračanice i da je na povratku konstatovao da su stambeni objekti spaljeni i srušeni,²⁴⁶ nije bio u mogućnosti navesti tačan datum svog povratka u selo, ni datum paljenja stambenih objekata Muslimana, a niti navesti počinioc tih radnji. Osim toga, Vijeće, osim iskazom Svjedoka BK, ne raspolaže ni jednim dokazom vezanim za Gračanicu.

100. Vijeće, iako može zaključiti da su stambeni objekti u selu Gračanica doista spaljeni i razoreni, nije u mogućnosti odrediti tačan datum tih radnji niti konstatovati da su počinioci bili vojnici HVO-a.

2. Napad na sela Duge i Lug i oštećivanje imovine

101. Vijeće prvo konstatuje da u spis nije uvršten nijedan dokaz u vezi s optužbama za štetu nanesenu imovini u vlasništvu Muslimana, stanovnika sela Duge.

102. Zatim, Vijeće u vezi sa selom Lug konstatuje da su jedne noći krajem juna 1993. muškarci koje Svjedok BT nije identifikovao došli u selo i zapalili više kuća u vlasništvu Muslimana, među

²³⁹ Svjedok BS, T(f), str. 8188, 8189 i 8190, zatvorena sjednica.

²⁴⁰ Svjedok BS, T(f), str. 8187-8190, 8192, 8208, 8239 i 8240, zatvorena sjednica.

²⁴¹ Svjedok BS, T(f), str. 8188-8192, 8209, 8239 i 8240, zatvorena sjednica.

²⁴² Svjedok BS, T(f), str. 8191, zatvorena sjednica.

²⁴³ Svjedok BS, T(f), str. 8191 i 8192, zatvorena sjednica.

²⁴⁴ Svjedok BK, T(f), str. 5464, 5466, 5477 i 5514.

²⁴⁵ Svjedok BK, T(f), str. 5467 i 5477.

njima i kuću Svjedoka BT.²⁴⁷ Dokazni predmet P 02977, izvještaj SIS-a, pokazuje da su te objekte spalili vojnici HVO-a i "domaći izgređnici." Na osnovu tog dokaza koji potiče od samog SIS-a, kao i na osnovu svjedočenja Svjedoka BT, Vijeće može zaključiti da su štetu doista prouzrokovali vojnici HVO-a.

3. Napad na selo Podaniš ili Podonis i oštećivanje imovine

103. Dana 5. jula 1993., Vojna policija HVO-a ili jedinica "Kinder-vod" napala je selo Podaniš ili Podonis te zapalila imovinu u vlasništvu Muslimana,²⁴⁸ među kojom osam štala i devet kuća, i ubila stoku.²⁴⁹

104. S obzirom na predočene dokaze, Vijeće je u mogućnosti da zaključi da su imovinu u vlasništvu Muslimana tog sela doista oštetili pripadnici HVO-a. Međutim, s obzirom na to da posjeduje dva kontradiktorna dokaza o počiniocima, Vijeće nije u mogućnosti da utvrdi ko je iz Vojne policije ili iz jedinice "Kinder-vod" bio odgovoran za ta djela.

105. Vijeće u svakom slučaju podsjeća da su tog datuma i jedinice Vojne policije raspoređene u opštini Prozor i jedinica "Kinder-vod" bile podređene Brigadi "Rama".²⁵⁰

4. Napad na selo Munikoze i oštećivanje imovine

106. Vijeće raspolaže samo svjedočenjem Ibre Selimovića, prihvaćenim na osnovu pravila 92bis Pravilnika, po kojemu su 19. jula 1993. Nikola Marić zvani Kobra,²⁵¹ Goran Papković i osoba s nadimkom Cela,²⁵² pripadnici jedinice "Kinder-vod",²⁵³ zapalili cijelo selo Munikoze kad u selu više nije bilo nijednog stanovnika.²⁵⁴ Vijeće podsjeća da nije u mogućnosti da izvede zaključke o krivičnim djelima za koja se tereti i njihovim počiniocima na osnovu samo jednog dokaza prihvaćenog na osnovu pravila 92bis Pravilnika.²⁵⁵ Vijeće dakle ne može zaključiti da su u periodu od juna do sredine augusta 1993. selo Munikoze doista napali pripadnici HVO-a i da je nanesena šteta imovini Muslimana u tom selu.

²⁴⁶ Svjedok BK, T(f), str. 5501.

²⁴⁷ Svjedok BT, T(f), str. 8284, zatvorena sjednica; P 09714, pod pečatom, str. 2 i 3; P 02977.

²⁴⁸ P 03458; P 09989, str. 4; P 09925, str. 2 i 3.

²⁴⁹ P 03458; P 09989, str. 4; P 09925, str. 3.

²⁵⁰ V. "Kinder-vod" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Prozor.

²⁵¹ P 09714, pod pečatom, str. 3; Svjedok BT, T(f), str. 8298-8300, zatvorena sjednica.

²⁵² P 09193, str. 22 i 23.

²⁵³ P 09193, str. 22 i 23; P 09925, str. 2 i 3.

²⁵⁴ P 09193, str. 23; P 09922, str. 2 i 3.

²⁵⁵ V. "Potkrepa" u razmatranjima Vijeća o pravilima u vezi s ocjenom dokaza.

5. Napad na selo Lizoperci i oštećivanje imovine i džamije

107. Tužilaštvo u paragrafu 53 Optužnice navodi da je uništavanje imovine u vlasništvu Muslimana i oštećivanje džamije u Lizopercima počinjeno u periodu od juna do sredine avgusta 1993. Međutim, Vijeće je saslušalo Svjedoka BU i prihvatilo pismenu izjavu Šemse Germića, te konstatuje da su obojica događaje u Lizopercima smjestili u april 1993.²⁵⁶

108. Stoga Vijeće smatra da u odnosu na optužene ne bi bilo pravično da prihvati te dokaze, koji se odnose na april 1993., dok se u Optužnici pominje period od juna do avgusta 1993., kako bi zaključilo da je HVO nanio štetu imovini i džamiji između juna i avgusta 1993. Vijeće podsjeća da član 21(4)(a) Statuta svakom optuženom obezbjeđuje pravo da bude "detaljno obaviješten o prirodi i razlozima optužbi protiv njega." Ovo konkretno podrazumijeva da krivično djelo za koje se tereti mora biti u dovoljnoj mjeri definisano, konkretno, kao u ovom slučaju, u pogledu vremena.²⁵⁷ Vijeće dakle nije u mogućnosti da zaključi da su imovinu ili džamiju u selu Lizoperci oštetili vojnici HVO-a, kao što je navedeno u paragrafu 53 Optužnice.

6. Smrt šest Muslimana na području Prajina i Tolovca

109. Ujutro 19. jula 1993., tridesetak vojnika HVO-a²⁵⁸ napalo je malo planinsko selo Prajine u kojemu je bilo šest kuća.²⁵⁹ Među vojnicima su bili pripadnici "Kinder-voda",²⁶⁰ a jedan od njih je bio Nikola Marić, zvani Nidžo, poznat i kao Kobra,²⁶¹ koji jedini nije nosio uniformu HVO-a nego crnu uniformu s kaubojskim šeširom.²⁶² Vojnici HVO-a hicima iz vatrenog oružja ubili su jednog bolesnog starca.²⁶³ Dvojicu drugih ljudi,²⁶⁴ od kojih je jedan bio stariji muškarac od oko 80 godina i nepokretan,²⁶⁵ vojnici HVO-a su premlatili, a nakon toga ih je ubio Nikola Marić.²⁶⁶

²⁵⁶ Svjedok BU, T(f), str. 8361 i 8362, djelimično zatvorena sjednica; P 09194, str. 19 i 20; P 08939, str. 4.

²⁵⁷ V. u vezi s tim Evropski sud za ljudska prava, *Matocchia v. Italy*, presuda od 25. jula 2000., n° 23969/94, par. 71 i 72. Vijeće precizira da će iz istog razloga, koji neće uvijek ponavljati, kasnije eventualno odbaciti i neke druge navode.

²⁵⁸ Svjedok BS, T(f), str. 8193-8196, zatvorena sjednica.

²⁵⁹ P 09193, str. 22; P 09922, str. 1 i 2; Svjedok BS, T(f), str. 8193, 8194 i 8196, zatvorena sjednica.

²⁶⁰ P 09922, str. 1 i 2.

²⁶¹ Svjedok BS, T(f), str. 8196, 8197 i 8250, zatvorena sjednica; P 09714, pod pečatom, str. 3; Svjedok BT, T(f), str. 8298-8300, zatvorena sjednica; P 09922, str. 1 i 2.

²⁶² Svjedok BS, T(f), str. 8196 i 8250, zatvorena sjednica.

²⁶³ Svjedok BS, T(f), str. 8200, 8202 i 8215, zatvorena sjednica; P 08409, pod pečatom; P 08900, pod pečatom. Taj stariji i bolesni čovjek je žrtva – primjer za paragraf 54 Optužnice – koja se pominje u Prilogu.

²⁶⁴ Ta su dva čovjeka žrtve – primjeri za paragraf 53 Optužnice – koje se pominju u Prilogu.

²⁶⁵ Svjedok BS, T(f), str. 8197, zatvorena sjednica.

²⁶⁶ Svjedok BS, T(f), str. 8194-8197, 8199, 8204-8206, zatvorena sjednica; P 09193, str. 23; P 09922, str. 2; P 09923, str. 3; P 08405, pod pečatom; P 08901, pod pečatom; P 09193, str. 23; P 09922, str. 2; P 08701, pod pečatom; P 08903, pod pečatom.

110. Ibro Selimović je izjavio da je, dok je bio zatočen u vatrogasnom domu u Prozoru, čuo Nikolu Marića kako Iliji Franjiću, zapovjedniku 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije, govori o ubistvima koja je počinio u Prajinama.²⁶⁷

111. Isto tako, 19. jula 1993., grupica muškaraca, žena i djece, Muslimana, među kojima Svjedok BK i jedan invalid, skrivala se u jednoj štali na planini Tolovac.²⁶⁸ Ta osobe su pobjegle iz sela Gračanica u junu 1993.²⁶⁹ U noći 19. jula 1993., u štalu je došlo petnaest vojnika HVO-a.²⁷⁰ Bili su to isti oni vojnici HVO-a koji su sijali teror po Gračanici u junu 1993., među kojima su bili Ivica Topić,²⁷¹ Ivica Papak i Ivan Miličević, posljednja dvojica porijeklom iz sela Pavići.²⁷² Ušli su u štalu i naredili svima da izađu napolje, prijeteci im da će ih u protivnom ubiti.²⁷³ Odvojili su Bajru Munikozu od grupe i izudarali ga kundakom puške.²⁷⁴ Svjedok BK je nakon toga čuo pucanj i više nikada nije vidio Bajru Munikozu.²⁷⁵ Dva vojnika HVO-a su nakon toga odveli Sahu Munikozu i vratili se bez nje.²⁷⁶ Kasnije je Svjedok BK pronašao, ispruženo na putu, njeno krvavo, beživotno tijelo.²⁷⁷ Vojnici HVO-a, i to prvenstveno Ivica Papak i Ivan Miličević, ispalili su dva rafala na Šabana Hodžića, invalida, Muslimana.²⁷⁸ Nakon toga su štalu polili nekom tekućinom i zapalili je.²⁷⁹

112. Na osnovu tih dokaza Vijeće konstatuje da su 19. jula 1993. u selu Prajine vojnici HVO-a prvo pretukli, a zatim ubili trojicu muškaraca Muslimana, od kojih jednog osamdesetogodišnjeg invalida. Vojnici HVO-a takođe su ubili Bajru Munikozu, Sahu Munikozu²⁸⁰ i Šabana Hodžića 19. jula 1993. na planini Tolovac.²⁸¹

²⁶⁷ P 09193, str. 28; P 09922, str. 3.

²⁶⁸ Svjedok BK, T(f), str. 5467, 5477 i 5480, i str. 5478 i 5479, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁹ Svjedok BK, T(f), str. 5467, 5477 i 5480, i str. 5478 i 5479, djelimično zatvorena sjednica.

²⁷⁰ Svjedok BK, T(f), str. 5481, 5483, 5493 i 5517.

²⁷¹ Svjedok BK, T(f), str. 5525, djelimično zatvorena sjednica.

²⁷² Svjedok BK, T(f), str. 5482 i 5505, i str. 5524 i 5525, djelimično zatvorena sjednica.

²⁷³ Svjedok BK, T(f), str. 5483.

²⁷⁴ Svjedok BK, T(f), str. 5482-5483 i 5493.

²⁷⁵ Svjedok BK, T(f), str. 5483. Bajro Munikoza je žrtva – primjer za paragraf 53 Optužnice.

²⁷⁶ Svjedok BK, T(f), str. 5483 i 5484.

²⁷⁷ Svjedok BK, T(f), str. 5484. Saha Munikoza je žrtva – primjer za paragraf 53 Optužnice – koja se pominje u Prilogu.

²⁷⁸ Svjedok BK, T(f), str. 5479 i 5480, 5494 i 5495.

²⁷⁹ Svjedok BK, T(f), str. 5494.

²⁸⁰ Svjedok BK, T(f), str. 5509-5511, djelimično zatvorena sjednica; P 08608; P 08715; Svjedok BK, T(f), str. 5541: prema P 08608 i P 08715, Bajro Munikoza i Saha Munikoza preminuli su 29. jula 1993. Međutim, svjedoku BK je izjavio da se radi o pogrešci u datumu. Osim toga, mjesto pogibije koje se pominje u ta dva dokumenta je Skrobućani, dok je svjedok potvrdio da su oni umrli na planini Tolovac i da su tek kasnije prebačeni u Skrobućane, selo koje se nalazi na 20 minuta hoda od planine Tolovac.

²⁸¹ P 08436, pod pečatom; P 09696, pod pečatom, str. 8; Svjedok BK, T(f), str. 5506-5507, djelimično zatvorena sjednica: u P 08436, pod pečatom, i P 09696, pod pečatom, navodi se da je jedan čovjek, Musliman, preminuo 19. juna 1993., dok je svjedok potvrdio da je taj čovjek preminuo 19. jula 1993.

7. Napad na selo Parcani i oštećivanje imovine

113. U julu 1993., seljani su pobjegli iz sela Parcani nakon što su čuli da se vojnici HVO-a vraćaju u to selo koje je već bilo napadnuto u aprilu 1993.²⁸² Kajdafa Husić²⁸³ je negdje u avgustu 1993. čula od seljana koji su se vratili u selo Parcani da je selo potpuno spaljeno.²⁸⁴ Na osnovu tog jedinog dokaza prihvaćenog putem postupka predviđenog pravilom 92bis Pravilnika, koji je osim toga dokaz iz druge ruke, Vijeće nije u mogućnosti da utvrdi da su pripadnici HVO-a napali selo Parcani u julu 1993. i da su nanijeli štetu imovini u vlasništvu Muslimana u tom selu.

8. Oštećivanje sjedišta Islamske zajednice grada Prozora

114. Kada je riječ o navodu u vezi sa razaranjem "sjedišta Islamske zajednice" Prozora, Vijeće raspolaže samo izvještajem mostarskog muftija sa spiskom muslimanskih spomenika uništenih u periodu od 1. januara 1992. do 1. avgusta 1999., gdje piše da su "Hrvati" u više navrata oštetili džamiju u Prozoru.²⁸⁵ Iako može zaključiti da je džamija u Prozoru, odnosno "sjedište Islamske zajednice", doista oštećeno u više navrata, Vijeće nije u mogućnosti, zbog nedostatka dodatnih dokaza, tačno odrediti da se to dogodilo u periodu od juna do sredine avgusta 1993., niti identifikovati počinioc.

G. Ograničenje kretanja za Muslimane u opštini Prozor od ljeta 1993.

115. Tužilaštvo u paragrafu 52 Optužnice tvrdi da su počev od ljeta 1993., organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a dopuštali bosanskim Muslimanima da ulaze u opštinu Prozor, izlaze iz nje ili se kreću unutar nje samo uz dozvolu organa vlasti Herceg Bosne. Tužilaštvo pominje, u povjerljivom Prilogu, ime jedne žrtve koja je primjer za navode o ograničavanju kretanja i iseljavanju Muslimana iz Prozora, no Vijeće među dokazima nije našlo informacije o toj žrtvi.

116. Vijeće konstatuje da su u julu i avgustu 1993.,²⁸⁶ te u decembru 1993.,²⁸⁷ vojnici HVO-a držali kontrolni punkt na Makljenu, brdu sjeverno od Prozora.²⁸⁸ Taj kontrolni punkt omogućavao je HVO-u da kontroliše pristup Prozoru iz pravca Gornjeg Vakufa.²⁸⁹ Vijeće nadalje konstatuje da tokom ljeta 1993., stanovnici opštine Prozor nisu mogli napuštati opštinu bez propusnice koju je

²⁸² P 09196, str. 11 i 12.

²⁸³ Kajdafa Husić je živjela u tom selu. P 09196, str. 11.

²⁸⁴ P 09196, str. 12.

²⁸⁵ P 08939, str. 4.

²⁸⁶ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19203 i 19204; P 09657; P 03909, pod pečatom.

²⁸⁷ Peter Hauenstein, T(f), str. 7571, 7572 i 7653.

²⁸⁸ Peter Hauenstein, T(f), str. 7571 i 7572, djelimično zatvorena sjednica, i str. 7653; P 10030, str. 3; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19192 i 19193.

²⁸⁹ P 10030, str. 3; P 09657; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19203 i 19204.

izdavao ili "Ured za obranu", ili zapovjedništvo Brigade "Rama", ili pak Ilija Franjić, zapovjednik 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije – jedini organi koji su mogli izdavati propusnice.²⁹⁰ Da bi dobio propusnicu, podnosilac zahtjeva je morao navesti razlog za odlazak i odredište.²⁹¹ Vijeće međutim ne raspolaže podacima o tome da je neki zahtjev za izdavanje propusnice bio odbijen, bilo općenito stanovnicima opštine Prozor, bilo konkretno Muslimanima.

117. Tokom ljeta 1993., Vojna policija imala je ovlaštenja da svaku osobu spriječi da se kreće gradom Prozorom, stvarajući tako osjećaj straha među stanovnicima Prozora, i naročito, prema riječima Petera Hauensteina, među Muslimanima.²⁹² Vijeće takođe primjećuje da se tokom ljeta 1993. i barem do septembra 1993., prozorski imam nalazio u kućnom pritvoru²⁹³ i da se trebao tri puta na dan javljati u stanicu Vojne policije.²⁹⁴ Vijeće isto tako primjećuje da su žene, djeca i starije osobe bili zadržavani na raznim mjestima u opštini Prozor i da se nisu mogli slobodno kretati.²⁹⁵

118. S obzirom na cjelokupne dokaze, Vijeće konstatuje da tokom ljeta 1993., cijelo stanovništvo Prozora, a ne samo muslimansko stanovništvo, nije moglo napuštati opštinu bez propusnice. Međutim, Vijeće konstatuje da je Vojna policija, iako je kontrolisala kretanje svih stanovnika, konkretno sprečavala žene, djecu i starije osobe Muslimane, te prozorskog imama, da napuste grad i opštinu, barem tokom ljeta 1993.

H. Hapšenje, zatočenje i raseljavanje Muslimana, muškaraca, žena, djece i starijih osoba, od proljeća do kraja 1993.

119. Tužilaštvo u paragrafu 54 Optužnice navodi da su od proljeća 1993. pa do kraja 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a hapsile muškarce bosanske Muslimane, i odvodile ih u razne zatočeničke centre u opštini Prozor; da su muslimanski zatočenici tamo fizički zlostavljani, da su neki od njih odvedeni i da ih niko više nikad nije vidio i da je neke zatočenike, počev od jula 1993., HVO prebacio u druge zatočeničke centre u Ljubuškom, na Heliodromu, u Dretelju i u Gabeli.²⁹⁶ U paragrafu 55 Optužnice navodi se da su bosanski Muslimani korišteni za prisilni rad, da su ih, dok

²⁹⁰ Svjedok BR, T(f), str. 8131; P 02999; P 03887.

²⁹¹ Svjedok BR, T(f), str. 8108 i 8111, djelimično zatvorena sjednica; P 02999.

²⁹² Peter Hauenstein, T(f), str. 7604 i 7605.

²⁹³ P 10030, str. 8; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19221 i 19222; P 09619, str. 2; P 09627.

²⁹⁴ P 10030, str. 8; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19221 i 19222; P 09619, str. 2; P 04083, pod pečatom, par. 4.

²⁹⁵ Svjedok BR, T(f), str. 8103-8105, djelimično zatvorena sjednica, T(e), str. 8106, zatvorena sjednica, i T(f), str. 8113-8115; P 09704; Svjedok BS, T(f), str. 8215, 8216, 8219 i 8220, zatvorena sjednica; Svjedok BK, T(f), str. 5497, 5500, 5527; P 09700, pod pečatom, str. 2; P 09701, str. 7 i 8; Svjedok BT, T(f), str. 8298, zatvorena sjednica; Svjedok BK, T(f), str. 5499 i 5500; P 09714, pod pečatom, str. 4; P 09196, str. 13; P 09717, pod pečatom, str. 3; Peter Hauenstein, T(f), str. 7568-7570, djelimično zatvorena sjednica; P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 04363, pod pečatom, str. 2; P 09619, str. 1; P 09731, pod pečatom, str. 3. V. takođe "Hapšenje, zatočenje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba u opštini Prozor u julu i avgustu 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Prozor.

su obavljali prisilni rad, tukli, ponižavali i prisiljavali na seksualni čin i da su neki zatočenici poginuli ili da su ranjeni dok su bili na prisilnom radu. U paragrafu 56 Optužnice, navodi se da su dana 31. jula 1993. ili približno tog datuma, snage Herceg Bosne/HVO-a odvele pedesetak zatočenih Muslimana na liniju sukoba i da su vojnici HVO-a otvorili vatru na zatočenike, koje su natjerali da idu prema položajima ABiH, i ubili najmanje dvadeset zatočenika. U paragrafu 57 Optužnice, pominje se da su u julu i avgustu 1993., žene, djeca i starije osobe okupljeni i zatočeni u dva sela u opštini Prozor, te u dijelu grada Prozora koji se zove Podgrađe; da su te osobe bile zatočene u "bijednim" uslovima, da su maltretirane, ponižavane, da je njihova imovina pljačkana i da su žene često silovane. U paragrafu 58, takođe se navodi da su krajem avgusta 1993. hiljade zatočenih civila dovezene blizu linije fronta, gdje su natjerani da pješake prema teritoriji koju je držala ABiH i da su pripadnici HVO-a zatim otvorili vatru na njih, ranivši njih nekoliko. U paragrafu 59 tužilaštvo navodi da su krajem avgusta 1993. i nakon toga snage Herceg-Bosne/HVO-a nastavile da vrše progon i zlostavljanje civila Muslimana koji su ostali u opštini Prozor, i konačno, da je do kraja decembra 1993., većina od 500 do 600 Muslimana koji su još bili u opštini, zatočena u zatvore ili upućena na teritoriju pod kontrolom ABiH ili pak deportovana u druge zemlje.

120. Stojićeva odbrana tvrdi da je počev od 30. juna 1993. hapšenja i zatočenja Muslimana, vojnika HVO-a, vršio Željko Šiljeg, zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina.²⁹⁷ Ćorićeva odbrana pak tvrdi da su vojni zapovjednici HVO-a bili odgovorni za hapšenja i za "zatočenički centar u gradu Prozoru", a da je svakodnevno upravljanje, osiguranje, puštanje na slobodu i premještanje zatočenika obezbijevala Brigada "Rama".²⁹⁸ Ćorićeva odbrana takođe tvrdi da Uprava Vojne policije nije bila dio lanca komandovanja, da nije bila informisana o tim operacijama i da nije imala nikakvu efektivnu kontrolu nad pripadnicima Vojne policije koji su u njima učestvovali u skladu s naređenjima zapovjednika brigade.²⁹⁹

121. Vijeće će, nakon što ispita navode u vezi s hapšenjima muškaraca Muslimana u opštini Prozor od proljeća 1993. do kraja 1993. (1), ispitati navode u vezi sa zatočenjem muškaraca Muslimana u svakom od mjesta navedenih u Optužnici (2). Vijeće će zatim ispitati navode u vezi s hapšenjima, zatočenjem i raseljavanjem žena, djece i starijih osoba u opštini Prozor u julu i avgustu 1993. (3), kao i sa postupanjem prema posljednjim Muslimanima koji su ostali u opštini, od septembra do decembra 1993. (4).

²⁹⁶ V. takođe paragraf 57 Optužnice koji pominje zatočenje "civila" u zatvorima ili logorima krajem 1993.

²⁹⁷ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 502.

²⁹⁸ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 399-417.

²⁹⁹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 391-394.

1. Hapšenje muškaraca Muslimana u opštini Prozor od proljeća 1993. do kraja 1993.

122. Preliminarno, Vijeće primjećuje da ne raspolaže nijednim dokazom o eventualnim hapšenjima muškaraca Muslimana tokom proljeća 1993. (u aprilu i u maju), u opštini Prozor. Vijeće primjećuje da se u paragrafu 54 Optužnice pominju hapšenja muškaraca, bosanskih Muslimana, pri čemu nije precizirano da li su muškarci Muslimani hapšeni u opštini Prozor. Vijeće će se u ovom dijelu, koji se odnosi na opštinu Prozor, ograničiti na hapšenja koja su se dogodila u toj opštini.

123. Jedan izvještaj Ilije Franjića, zapovjednika 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije, pokazuje da je počev od juna i početka jula 1993., cilj Vojne policije bio da privede muslimanske vojnike HVO-a koji su napustili borbene položaje, da ih pritvori, ispita, provjeri da li posjeduju oružje i radio stanice i da otkrije tajne kanale dojava.³⁰⁰

124. Krajem juna 1993., pripadnici HVO-a, – o čijem identitetu Vijeće nema konkretne informacije – došli su da uhapsu i razoružaju muškarce Muslimane, pripadnike HVO-a, iz sela Lug.³⁰¹ Dana 26. ili 27. juna 1993., pripadnici HVO-a su, takođe, u Lapsunju uhapsili 26 muškaraca, Muslimana iz Lapsunja, pripadnika TO/ABiH, koji su nosili uniforme HVO-a i potpadali pod komandu HVO-a na liniji fronta prema srpskim snagama,³⁰² te su ih odveli u Vatrogasni dom u Prozoru.³⁰³

125. "Meta" tih hapšenja, koja su se u početku ograničavala na muslimanske vojnike, pripadnike HVO-a, ubrzo se proširila. Konkretno, Željko Šiljeg, zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina, u zapovijedi od 6. jula 1993. naredio je "Vojnoj policiji i SIS-u Brigade Rama" da privedu i pritvore sve muškarce muslimanske nacionalnosti u dobi od 16 do 60 godina iz opštine Prozor.³⁰⁴

126. U periodu od 6. do 9. jula 1993., Vojna policija³⁰⁵ je u selima Duge,³⁰⁶ Lug, Kovačevo Polje i Podaniš/Podonis³⁰⁷ hapsila muškarce Muslimane ne praveći razliku među njima. Vijeće konstatuje da je jedinica "Kinder-vod" pod zapovjedništvom Ane Belje takođe, zajedno s Vojnom policijom, 8. jula 1993. uhapsila većinu muškaraca Muslimana u dobi od 16 do 50 godina u selu Kovačevo

³⁰⁰ P 03262.

³⁰¹ P 09714, pod pečatom, str. 3.

³⁰² P 09197, str. 11; Svjedok BL, T(f), str. 5852.

³⁰³ Svjedok BL, T(f), str. 5852 i 5853; P 09683.

³⁰⁴ P 03234.

³⁰⁵ Vijeće podsjeća da je 4. satnija 2. bojne Vojne policije HVO-a, raspoređena u tri voda, dejstvovala u Prozoru i da je bila pripojena Brigadi "Rama".

³⁰⁶ P 09722, str. 2; P 03325.

³⁰⁷ P 09715, pod pečatom, str. 2; Svjedok BT, T(f), str. 8287, 8292, zatvorena sjednica; P 09989, str. 4; P 09925, str. 3; P 03325; P 03375.

Polje.³⁰⁸ Vijeće, međutim, ne zna jesu li muškarci Muslimani uhapšeni između 6. i 9. jula 1993. pripadali nekim oružanim snagama.

127. Muškarci Muslimani uhapšeni između 6. i 9. jula 1993. nakon toga su odvedeni u Srednju školu.³⁰⁹

128. Dana 10. jula 1993., Hasib Zečić, pripadnik ABiH, porijeklom iz Kovačevog Polja, kao i sedmorica drugih muškaraca Muslimana – za koje Vijeće ne zna jesu li bili pripadnici TO/ABiH – koji su se sakrili u šumi blizu Podaniša ili Podonisa kako bi izbjegli hapšenja muškaraca Muslimana iz Kovačevog Polja, odlučili su se predati pripadnicima Vojne policije stacioniranim u hidrocentrali "Rama".³¹⁰ Zbog straha se nisu htjeli predati pripadnicima jedinice "Kinder-vod".³¹¹ Odvedeni su u Srednju školu.³¹²

129. Oko 11. jula 1993., Vojna policija je procijenila da je uhapsila 237 Muslimana u opštini Prozor.³¹³ Nastavila je akcije, konkretno 15. i 16. jula 1993., uhapsivši u selima Varvara i Lapsunj 70 muškaraca Muslimana, među kojima je bilo pripadnika TO/ABiH, te ih je zatim odvela u Srednju školu.³¹⁴ Vijeće napominje da je Vojna policija takođe uhapsila trojicu muškaraca hrvatskog porijekla koji su odbili da pristupe HVO-u³¹⁵ i da su oni kasnije zatočeni u atomsko sklonište Srednje škole.³¹⁶

130. Dana 17. ili 18. jula 1993., 35 muškaraca Muslimana starih od 16 do 60 godina, među kojima je bio jedan muslimanski vojnik, pripadnik HVO-a, uhapšeno je pod prijetnjom smrću,³¹⁷ u selu Lug.³¹⁸ Ta hapšenja izvršena su pod zapovjedništvom Nikole Marića, zvanog Kobra, pripadnika jedinice "Kinder-vod"³¹⁹ i Milana Zelenike, koji je takođe bio pripadnik HVO-a.³²⁰

131. Krajem jula 1993., Jozo Papak, vojnik HVO-a i Hrvat, stanovnik Skrobućana,³²¹ obavijestio je sve stanovnike Skrobućana da ih čeka kamion da ih odvede.³²² Tako su svi oni odvezeni u

³⁰⁸ P 09715, pod pečatom, str. 2; P 09989, str. 4.

³⁰⁹ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 09722, str. 2; P 09715, pod pečatom, str. 2; P 09989, str. 4.

³¹⁰ P 09989, str. 4; P 09925, str. 2 i 3; P 03458.

³¹¹ P 09989, str. 4; P 09925, str. 2 i 3; P 03458.

³¹² P 09989, str. 3.

³¹³ P 03401, str. 1.

³¹⁴ Svjedok BO, T(f), str. 7787 i 7788, zatvorena sjednica; P 09717, pod pečatom, str. 2; P 09723, str. 4; P 03480; P 03510.

³¹⁵ P 03480.

³¹⁶ P 09731, pod pečatom, str. 4.

³¹⁷ P 09193, str. 4.

³¹⁸ P 09193, str. 4; Svjedok BT, T(f), str. 8287, 8292, i 8307 zatvorena sjednica; P 09714, pod pečatom, str. 3; P 03531.

³¹⁹ P 09714, pod pečatom, str. 3; Svjedok BT, T(f), str. 8197, 8250, i 8298-8300, zatvorena sjednica; P 09922, str. 1 i 2.

³²⁰ P 09714, pod pečatom, str. 3; Svjedok BT, T(f), str. 8298-8300, zatvorena sjednica.

³²¹ Svjedok BS, T(f), str. 8190, zatvorena sjednica.

³²² Svjedok BS, T(f), str. 8216 i 8218, zatvorena sjednica.

Varvaru.³²³ Dvadeset do trideset muškaraca u civilnoj odjeći odvojeno je od žena, djece i starijih osoba i odvedeno, zajedno s jednim šesnaestogodišnjim maloljetnikom,³²⁴ u Unisovu zgradu³²⁵.

132. Izvještaj Luke Markešića, načelnika SIS-a u Brigadi "Rama", od 5. avgusta 1993., poslat "Predsjedništvu HVO-a Prozor" i Brigadi "Rama", potvrđuje da su SIS Brigade "Rama" i Vojna policija, na temelju "zapovijedi sa višeg nivoa", priveli Muslimane od 16 do 60 godina, za koje se smatralo da su "vojni obveznici", te nekoliko lica mlađih od 16 i starijih od 60 godina, kao i neke teže bolesne osobe, za koje se smatralo da su "civilni".³²⁶

133. Vijeće takođe napominje da je 4. oktobra 1993., Ante Pavlović, zapovjednik Brigade "Rama", izdao zapovijed "temeljem zapovijedi zapovjednika GŠ HVO, a u cilju zaštite muslimanskog stanovništva", po kojoj "vojno sposobne" muškarce Muslimane treba pritvoriti i držati pod nadzorom.³²⁷ Slobodan Praljak je tokom svog svjedočenja rekao da je doista izdao zapovijed Anti Pavloviću za preventivno hapšenje vojno sposobnih muškaraca.³²⁸

134. Uprkos toj zapovijedi, Vijeće konstatuje da ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi moglo utvrditi da je, krajem jula i početkom avgusta 1993., HVO doista ponovo hapsio muškarce Muslimane u opštini Prozor. U Prozoru je, međutim, bilo zatočenih Muslimana poslije ljeta i sve do kraja 1993.

135. Vijeće dakle zaključuje da je, po naređenju Željka Šiljega, Vojna policija, uz pomoć konkretno vojnika jedinice "Kinder-vod" i SIS-a Brigade "Rama," u junu, julu i avgustu 1993. u opštini Prozor hapsila muškarce Muslimane, među kojima je bilo maloljetnika, staraca i bolesnih. Vijeće pak, zbog nedostatka dokaza, ne može zaključiti da je u opštini Prozor bilo hapšenja muškaraca Muslimana prije kraja juna 1993. i nakon početka avgusta 1993.

2. Zatočenje muškaraca Muslimana u više zatočeničkih centara u opštini Prozor od proljeća do decembra 1993.

136. Vijeće primjećuje da, prema paragrafu 54 Optužnice, spisak od četiri zatočenička centra u opštini Prozor nije konačan.³²⁹ Međutim, s obzirom na to da je Vijeće, uz četiri centra navedena u

³²³ Svjedok BS, T(f), str. 8215, 8216 i 8219, zatvorena sjednica.

³²⁴ Svjedok BS, T(f), str. 8220, zatvorena sjednica.

³²⁵ Svjedok BS, T(f), str. 8218 i 8219, zatvorena sjednica.

³²⁶ P 03971.

³²⁷ P 05621.

³²⁸ Slobodan Praljak, T(f), str. 42771 i 42772.

³²⁹ U paragrafu 54 Optužnice stoji da su "snage Herceg-Bosne/HVO-a hapsile (...) muškarce, bosanske Muslimane. i odvodile ih u razne centre za zatočenje u opštini Prozor, uključujući Srednjoškolski centar, zgradu "UNIS-a", prostorije Vojne policije koje su se nalazile u vatrogasnoj stanici i zgradu Ministarstva unutrašnjih poslova (MUP)".

paragrafu 54 Optužnice, u Pretpretresnom podnesku dobilo dodatne informacije samo u odnosu na Srednjoškolski centar, Vijeće će se ograničiti na analizu tih pet zatočeničkih centara, odnosno na Srednju školu, (a), Unisovu zgradu (b), Vatrogasni dom (c), zgradu MUP-a u Prozoru (d) i Srednjoškolski centar (e), koji se svi izričito pominju u Optužnici i u Pretpretresnom podnesku tužilaštva.

a) Zatočenje muškaraca Muslimana u Srednjoj školi u Prozoru

137. Vijeće će najprije opisati Srednju školu, njenu organizaciju i način rada (i), nakon toga će se osvrnuti na zatočenja u julu i avgustu 1993., konkretno na dolazak, premještanje i puštanje na slobodu zatočenika iz Srednje škole (ii). Vijeće će takođe ispitati postupanje prema zatočenicima u Srednjoj školi (iii), kao i radove koje su oni obavljali (iv). Vijeće će zatim govoriti o sudbini 50 zatočenika iz Srednje škole koji su 31. jula 1993. poslani na liniju fronta na Crnom Vrh (v) i, konačno, o načinu na koji su dostavljane informacije o situaciji zatočenika u Srednjoj školi (vi).

i. Opis, organizacija i način rada Srednje škole u Prozoru kao mjesta zatočenja

138. Počev od 6. ili 7. jula 1993. i tokom cijelog ljeta 1993., Srednja škola je korištena kao privremeno mjesto zatočenja za muškarce Muslimane iz opštine.³³⁰ Službeni naziv Srednje škole kao mjesta zatočenja bio je "Vojni pritvor Brigade Rama".³³¹ Muslimani, zatočenici u Srednjoj školi bili su smješteni u učione na prvom spratu, u koje je moglo stati ukupno 400 osoba.³³² Nekoliko zatočenika, Hrvata, zatočenih zato što su se odbili boriti u HVO-u, držano je odvojeno, u atomskom skloništu Srednje škole.³³³

139. Uspostavljanje zatočeničkog centra u Srednjoj školi započelo je 7. jula 1993., nakon niza zapovijedi koje je izdao Marinko Zelenika, zapovjednik Brigade "Rama" HVO-a.

140. Tako je 7. jula 1993. Marinko Zelenika zapovjedio Ivanu Babiću, zapovjedniku civilne zaštite u Prozoru, da organizuje smještaj "vojno sposobnih pripadnika muslimanske nacionalnosti" u Srednjoj školi i da organizuje njihovu ishranu.³³⁴ Takođe je zapovjedio da sanitet Brigade "Rama"

³³⁰ Svjedok CC, T(f), str. 10496-10497, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 4; P 03266; P 03267; IC 00102, pod pečatom; Svjedok CC, T(f), str. 10429-10431, zatvorena sjednica; P 09685; P08994; Svjedok BQ, T(f), str. 7899 i 7900; P 09716, str. 5.

³³¹ Svjedok CC, T(f), str. 10449, zatvorena sjednica; P 03961, str. 37.

³³² P 08994.

³³³ P 09731, pod pečatom, str. 4.

³³⁴ Svjedok CC, T(f), str. 10496-10497, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 4; P 03266; P 03267; IC 00102, pod pečatom, bilješke Svjedoka CC, T(f), str. 10429-10431, zatvorena sjednica.

organizuje redovne ljekarske obilaske Muslimana zatočenih u Srednjoj školi.³³⁵ On je od samog početka rada centra odredio da će Mato Zadro biti odgovoran za centar, iako je Zadro zvanično imenovan za direktora tek 26. jula 1993.³³⁶ Mati Zadri je direktno nadređen bio Luka Markešić, načelnik SIS-a u Brigadi "Rama", koji mu je izdavao uputstva i bio neprestano informisan o situaciji u vezi sa zatočenicima u Srednjoj školi.³³⁷

141. Isto tako 7. jula 1993., Marinko Zelenika je zatražio od MUP-a u Prozoru da imenuje dva policajca koji će biti zaduženi za osiguranje zatočeničkog centra.³³⁸ Istog dana je uz to satniji domobrana pod zapovjedništvom Nikole Budimira povjerio zadatak da organizuje osiguranje zatočenika.³³⁹ Dana 15. jula 1993., Marinko Zelenika je izmijenio sastav osoblja zaduženog za osiguranje u Srednjoj školi, naredivši zapovjednicima MUP-a, vojne policije i domobranske satnije da odrede u tu svrhu tri civilna policajca, tri vojna policajca i tri domobrana.³⁴⁰ Ulaz u zgradu kontrolisala su samo dva stražara.³⁴¹

142. Vijeće je saslušalo iskaz Svjedoka BQ, koji je bio zatočen u Srednjoj školi³⁴² dva ili tri dana počev od 6. jula 1993.,³⁴³ u kojem je on izjavio da su stražari u Srednjoj školi bili vojnici HVO-a i da nisu pripadali Vojnoj policiji.³⁴⁴ Po mišljenju Vijeća i s obzirom na više drugih dokaza, iako je tačno da tokom prvih dana funkcionisanja zatočeničkog centra vojni policajci nisu radili kao stražari, nema sumnje da je među stražarima bilo civilnih policajaca, domobrana i, počev od 15. jula 1993., vojnih policajaca, ali ne i vojnika HVO-a.³⁴⁵

143. Konačno, kako bi se pojačalo osiguranje u Srednjoj školi, Marinko Zelenika je 4. avgusta 1993. zapovjedio da se tamo rasporedi 14 domobrana i stavi pod nadležnost direktora Srednje škole.³⁴⁶

³³⁵ Nijaz Islamović, T(f), str. 6904 i 6905; Svjedok CC, T(f), str. 10497-10498, zatvorena sjednica; P 03286; Ragib Mulahusić, T(f), str. 6971.

³³⁶ Svjedok CC, T(f), str. 10358 i 10477 zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 4; 2D 00899; P 03988, pod pečatom, str. 2; P 09734, str. 5; P 09701, str. 5.

³³⁷ Svjedok CC, T(f), str. 10360, 10362 i 10363, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 4 i 5.

³³⁸ Svjedok CC, T(f), str. 10455, 10456, 10493 i 10494, zatvorena sjednica; P 03267; P 09731, pod pečatom, str. 7.

³³⁹ Svjedok CC, T(f), str. 10458, zatvorena sjednica; P 03270; P 09731, pod pečatom, str. 7.

³⁴⁰ Svjedok CC, T(f), str. 10409-10412 i 10456-10458, zatvorena sjednica; P 03477; P 09925, str. 5; Ragib Mulahusić, T(f), str. 6967 i 6982; P 09197, str. 12; P 09723, str. 4.

³⁴¹ Svjedok CC, T(f), str. 10430 i 10439, zatvorena sjednica.

³⁴² P 09685; P 08994; Svjedok BQ, T(f), str. 7899 i 7900; P 09716, pod pečatom, str. 5.

³⁴³ P 09716, pod pečatom, str. 5.

³⁴⁴ P 09716, pod pečatom, str. 5.

³⁴⁵ Svjedok CC, T(f), str. 10409-10412, zatvorena sjednica; P 09925, str. 5; Ragib Mulahusić, T(f), str. 6967 i 6982; P 09197, str. 12; P 09723, str. 4.

³⁴⁶ P 03954.

144. Dana 13. avgusta 1993., po zapovijedi Ante Pavlovića, novog zapovjednika Brigade "Rama",³⁴⁷ Matu Zadru zvanično je zamijenio Petar Baketarić, pripadnik Vojne policije HVO-a.³⁴⁸ Ovaj potonji bio je zadužen za uslove zatočenja i, za razliku od Mate Zadre, da se stara o sigurnosti zatvorenika.³⁴⁹ Mato Zadro zapravo nije od tog datuma prestao obavljati sva svoja zaduženja budući da je pomagao Petru Baketariću u sastavljanju izvještaja u vezi sa zatočenjem zatvorenika u Srednjoj školi, a kasnije i u zgradama MUP-a u Prozoru.³⁵⁰

ii. Dolazak, premještanje i puštanje na slobodu zatočenika iz Srednje škole u Prozoru

145. Tokom ljeta 1993., između 400 i 500 osoba, porijeklom iz grada Prozora i okolnih sela,³⁵¹ bilo je zatočeno u više učiona Srednje škole u Prozoru.³⁵²

146. Većina zatočenika bili su muškarci Muslimani, pripadnici TO/ABiH, stari od 16 do 60 godina.³⁵³ Osim toga, bilo je sedam zatočenika mlađih od 16 godina i 40 zatočenika starijih od 60 godina koji nisu pripadali nijedim vojnim snagama.³⁵⁴ Takođe je bilo nekoliko muškaraca Hrvata, zatočenih zato što su odbili da se bore na strani HVO-a.³⁵⁵

147. Dana 6. jula 1993., Željko Šiljeg uputio je OZ Sjeverozapadna Hercegovina, SIS-u OZ Sjeverozapadna Hercegovina i Brigadi "Rama" zapovijed o tome šta treba da se preduzme u vezi s uhapšenim Muslimanima. Zapovijed je glasila ovako: "1. Odmah preko SIS-a OZ S/Z H i Uprava SIS-a Odjela obrane HVO Mostar zatražiti odredište za sve v/o muslimanske nacionalnosti lišene slobode sa prostora Rame, te ih deportirati na određeno odredište. 2. U Rami pod kontrolom zadržati samo dio v/o određenih specijalnosti koji su neophodni za izvršenje tehničkih ili fizičkih radova."³⁵⁶

148. Vijeće napominje da je do transfera zatočenika iz Srednje škole u Zatvor u Ljubuškom došlo po zapovijedi Željka Šiljega od 6. jula 1993. i da je u noći s 10. na 11. juli 1993. 237 zatočenika, za

³⁴⁷ P 09731, pod pečatom, str. 4.

³⁴⁸ P 09701, str. 5; Svjedok CC, T(f), str. 10480, zatvorena sjednica.

³⁴⁹ 2D 00268.

³⁵⁰ Svjedok CC, T(f), str. 10486, zatvorena sjednica.

³⁵¹ P 09197, str. 12.

³⁵² Vijeće primjećuje da su neki svjedoci izjavili da je bilo 400 zatočenika: v. Svjedok CC, P 09731, pod pečatom, str. 4; da su drugi svjedoci izjavili da je bilo između 300 i 500 zatočenika: v. P 09193, str. 23 i P 09701, str. 4; Svjedok BL, T(f), str. 5860 i 5862.

³⁵³ P 09731, pod pečatom, str. 4 i 5; P 09197, str. 11; P 09723, str. 4; P 03266; P 09715, pod pečatom, str. 2; P 09989, str. 4 i P 09925, str. 3.

³⁵⁴ Svjedok BL, T(f), str. 5856, 5857, 5859 i 5860; P 09685; Ragib Mulahusić, T(f), str. 6966, 6967 i 6984; P 09699, str. 2; P 09722, str. 2; P 09715, pod pečatom, str. 2; P 09989, str. 4 i P 09925, str. 3; P 09723, str. 3 i 4; P 09193, str. 5; Ragib Mulahusić, T(f), str. 6966, 6967 i 6984; P 09723, str. 4; P 09734, pod pečatom, str. 5.

³⁵⁵ P 09731, pod pečatom, str. 4.

³⁵⁶ P 03227 (francuska verzija).

koje se kaže da “nisu ratni zarobljenici nego [da] su [...] iz sigurnosnih razloga pritvoreni”, prebačeno u Zatvor u Ljubuškom.³⁵⁷ Zbog nedostatka prostora³⁵⁸ brzo nakon toga prebačeni su u zatvor u Dretelju³⁵⁹.

149. Vijeće napominje da je uostalom Željko Šiljeg 13. jula 1993. informisao Milivoja Petkovića i Brunu Stojića da je zatočenike iz Srednje škole premjestio u Zatvor u Ljubuškom.³⁶⁰ Dana 14. jula 1993., Milivoj Petković je odobrio, *a posteriori*, taj transfer.³⁶¹

150. Takođe na osnovu zapovijedi Željka Šiljega od 6. jula 1993., 155 zatočenika koje je izabrao Luka Markešić, zadužen za SIS u Brigadi “Rama”,³⁶² napustilo je Srednju školu po naređenju Marinka Zelenike, zapovjednika Brigade “Rama”, da bi 16. jula 1993., u pratnji šest vojnih policajaca, prešli u Zatvor u Ljubuškom.³⁶³

151. Vijeće konstatuje da je 13. avgusta 1993. Ante Pavlović, zapovjednik Brigade “Rama”, zapovjedio da treba “sve osobe privremeno smještene” u Srednjoj školi premjestiti atomsko sklonište u Unisovoj zgradi, a “ratne zarobljenike” u prostorije MUP-a.³⁶⁴ Takođe je dodao da su mu “Fpolicija brigade”, “načelnik SIS-a” i “zap. Logističke satnije” odgovorni za sprovođenje te zapovijedi.³⁶⁵

152. Vijeće takođe konstatuje da su neki zatočenici iz Srednje škole oslobođeni. Dana 5. avgusta 1993., Luka Markešić zatražio je od zapovjedništva Brigade “Rama” i “od civilnih vlasti” Prozora da donesu odluku u vezi sa zatočenjem osoba mlađih od 16 godina, starijih i teže bolesnih osoba koje su okarakterizovane kao “civilni”.³⁶⁶ Tako je 6. avgusta 1993., upravnik zatvora, po odluci zapovjednika Brigade “Rama”, oslobodio sedmoricu Muslimana mlađih od 16 godina i četrdesetak Muslimana starijih od 60 godina, zatočenih nekoliko dana prije.³⁶⁷ Vijeće, međutim, ne posjeduje informacije na osnovu kojih bi moglo zaključiti da su bolesni zatočenici oslobođeni 6. avgusta 1993.

³⁵⁷ Svjedok E, T(f), str. 22075 i 22076, zatvorena sjednica; P 03380; P 09989, str. 5 i P 09925, str. 3; P 03418.

³⁵⁸ Svjedok E, T(f), str. 22076 i 22077, zatvorena sjednica; P 03401.

³⁵⁹ Svjedok E, T(f), str. 22076 i 22077, zatvorena sjednica; P 03380; P 03401; P 09715, pod pečatom, str. 2; P 09989, str. 5 i P 09925, str. 3.

³⁶⁰ P 03418, str. 4.

³⁶¹ P 03455, str. 2.

³⁶² P 03498.

³⁶³ P 09731, pod pečatom, str. 15; P 09732; P 04849; P 09309. Svjedok E, T(f), str. 22075–22076 zatvorena sjednica; Svjedok BR, T(f), str. 8096, 8101 i 8102, djelimično zatvorena sjednica; P 09715, pod pečatom, str. 2.

³⁶⁴ P 04156; Svjedok CC, T(e), str. 10468, zatvorena sjednica; Nijaz Islamović, T(f), str. 6905-6908; P 09686; P09701, str. 5 i 6 i P 08998.

³⁶⁵ P 04156; Slobodan Praljak, T(f), str. 42767-42769.

³⁶⁶ P 03971, str. 4 i 5.

³⁶⁷ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6966, 6967 i 6984; P 09699, str. 2; P 09731, pod pečatom, str. 4 i 5; P 09734, pod pečatom, str. 5.

153. Nakon sastanka s "opštinskim HVO-om" Ante Pavlović je 14. avgusta 1993. zapovjedio da se puste pritvorene osobe mlađe od 15 godina i starije od 60 godina kao i teško bolesne osobe.³⁶⁸ Između 14. i 31. avgusta 1993., bolesni zatočenici, ranjenici, i oni mlađi od 15 godina,³⁶⁹ među kojima je bio Svjedok BS, koji se stražarima Srednje škole predstavio kao mlađi od 15 godina³⁷⁰ i koji je bio zatočen četiri sedmice,³⁷¹ zaista su oslobođeni.³⁷²

154. Što se konkretno tiče fizički ili duševno bolesnih zatočenika, koji su oslobođeni na osnovu stručnog mišljenja ljekara HVO-a,³⁷³ Vijeće konstatuje da je njih šest koji su oslobođeni 31. avgusta 1993. predano Vojnoj policiji HVO-a, koja ih je trebala trebala odvesti u Konjic.³⁷⁴ Oni su zaista otišli iz Srednje škole 31. avgusta 1993., međutim od tada ih niko više nije vidio.³⁷⁵

155. Koncem avgusta 1993., Srednja škola je prestala biti mjesto zatočenja budući da je većina Muslimana u julu 1993. odvedena u Zatvor u Ljubuškom, a u avgustu 1993. u prostorije MUP-a u Prozoru.³⁷⁶ Iako je Ante Pavlović 13. avgusta 1993. zapovjedio da se jedan dio zatvorenika iz Srednje škole prebaci u Unisovu zgradu,³⁷⁷ Vijeće ne posjeduje nijedan dokaz koji bi potvrdio taj transfer.

156. Po zapovijedi jednog vojnika HVO-a u Srednjoj školi, nekoliko zatočenika koji su pušteni iz Srednje škole smjestilo se naselje Podgrađe, u Prozoru. Vojnik im je rekao da će kasnije biti "prebačeni sa civilima" na teritoriju ABiH.³⁷⁸

iii. Postupanje prema zatočenicima u Srednjoj školi u Prozoru

157. Iz dokaza proizlazi da su u julu i avgustu 1993. zatočenici u Srednjoj školi tokom zatočenja zlostavljani.³⁷⁹ Samo je Svjedok BQ, koji je bio zatočen samo dva ili tri dana, izjavio da zatočenici nisu bili zlostavljani.³⁸⁰

³⁶⁸ P 09731, pod pečatom, str. 4 i 5; P 04193.

³⁶⁹ Svjedok BS, T(f), str. 8232 i 8235, zatvorena sjednica.

³⁷⁰ Svjedok BS skrivao je da mu je 16, a ne manje od 15 godina.

³⁷¹ Svjedok BS, T(f), str. 8232, zatvorena sjednica.

³⁷² Svjedok BS, T(f), str. 8232, zatvorena sjednica.

³⁷³ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913; P 09701, str. 4 i 10; P 03286; P 04193; P 04693.

³⁷⁴ P 04693.

³⁷⁵ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913-6915 i 6917; P 09701, str. 10.

³⁷⁶ Svjedok CC, T(f), str. 10454 i 10455, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 15; P 09732; Svjedok E, T(f), str. 22075-22076 zatvorena sjednica; P 03380; P 09193, str. 6; P 04156.

³⁷⁷ P 04156.

³⁷⁸ Svjedok BS, T(f), str. 8232-8234, zatvorena sjednica.

³⁷⁹ P 09731, pod pečatom, str. 5; P 09734, pod pečatom, str. 6.

³⁸⁰ P 09716, pod pečatom, str. 6.

158. Zatočenike su fizički zlostavljala lica, pripadnici Vojne policije ili HVO-a, koja su dolazila izvan Srednje škole, a među njima je bilo i pripadnika “Kinder-voda”.³⁸¹ U Srednju školu su ulazili kako su htjeli, ponekad više noći zaredom, tukli su zatočenike, pucali na njih i uzimali im novac.³⁸² Hasib Zečić je objasnio da su ga tokom zatočenja u Srednjoj školi svakodnevno tukli, da je premlaćivanje počinjalo kasno u noći i da je trajalo do sutradan ujutro.³⁸³ Ibro Pilav je pak rekao da su vojnici HVO-a šamarali zatočenike i tukli ih kundacima.³⁸⁴ Druge zatočenike je odvela Vojna policija, Vijeće ne zna iz kojeg razloga, i oni se nikada nisu vratili u zatočenički centar.³⁸⁵ Do danas se vode kao nestala lica.³⁸⁶

159. Vijeće primjećuje da su konkretno 2. avgusta 1993. Andrija Beljo zvani Kamba, ili Nikola Marić zvani Kobra,³⁸⁷ pucali na zatočenika Muniba Grcića koji je bio na stepeništu škole i teško ga ranili.³⁸⁸ Pola sata kasnije, tri vojna policajca, jedan od njih se zvao Zadro Petrović, odvela su ga napolje, pri čemu Vijeće nema podataka o tome kuda su ga odveli.³⁸⁹ Munib Grcić se nikada nije vratio u Srednju školu i od onda se vodi kao nestao.³⁹⁰

160. Vijeće takođe napominje da su tokom večeri 3. avgusta 1993., tri pripadnika oružanih snaga HVO-a, među kojima su bili Vinko Papak i Željko Jukić, ovaj potonji je bio pripadnik “Kinder-voda”, ušla u Srednju školu i sa sobom odveli zatočenike Mirsada Pilava, Ibru Pilava, Vahida Berića, Šefika Čiču i Edisa Omanovića,³⁹¹ koje više niko nikada nije vidio.³⁹² Hasib Zečić je objasnio da je Ibru Pilava, prije nego što su ga odveli iz Srednje škole, Željko Jukić ozlijedio razbijenim staklom.³⁹³ Svjedok BT je čuo da su ti ljudi odvedeni na deponij smeća Duška Kosa,

³⁸¹ P 09925, str. 4 i 5; P 09926, str. 5; P 09989, str. 5.

³⁸² P 09731, pod pečatom, str. 5; P 03948, pod pečatom, str. 1; P 09734, pod pečatom, str. 3 i 5; Svjedok BT, T(f), str. 8282, 8283, 8296 i 8298-8300, zatvorena sjednica; P 09989, str. 5; P 09197, str. 12; P 09723, str. 4.

³⁸³ P 09989, str. 5.

³⁸⁴ P 09197, str. 12.

³⁸⁵ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913-6915 i 6917; P 09701, str. 10; P 09696, brojevi 59, 61 i 62, str. 9-10; Svjedok CC, T(f), str. 10376, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 5; P 03948, pod pečatom; P 09734, pod pečatom, str. 3 i 6; svjedok BT, T(f), str. 8282-8283, 8296, 8298-8300 zatvorena sjednica; P 09989, str. 5.

³⁸⁶ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913-6915 i 6917; P 09701, str. 10; P 09696, brojevi 59, 61 i 62, str. 9-10; Svjedok CC, T(f), str. 10376, zatvorena sjednica; P 03948, pod pečatom; P 09734, pod pečatom, str. 3.

³⁸⁷ P 09989, str. 5.

³⁸⁸ P 09734, pod pečatom, str. 3; P 09735, str. 2.

³⁸⁹ P 09731, pod pečatom, str. 5; P 03948, pod pečatom, str. 1; P 09734, pod pečatom, str. 3.

³⁹⁰ P 09731, pod pečatom, str. 5; P 03948, pod pečatom, str. 1; P 09734, pod pečatom, str. 3; P 09696, broj 68, str. 10.

³⁹¹ Svjedok CC, T(f), str. 10376, djelimično zatvorena sjednica, 10463 i 10464, zatvorena sjednica; P 09714, pod pečatom, str. 1 i 2; P 09734, str. 4; P 03948, pod pečatom; P 03988, pod pečatom, str. 2; P 09731, pod pečatom, str. 5.

³⁹² P 09734, str. 4; P 03948, pod pečatom; P 03988, str. 2; P 03948, pod pečatom; P 08736, pod pečatom; Svjedok CC, T(f), str. 10376, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom.

³⁹³ P 09926, str. 3.

gdje su navodno ubijeni hicima iz vatrenog oružja.³⁹⁴ U svakom slučaju, do danas se vode kao nestali.³⁹⁵

161. Vijeće takođe konstatuje da su 31. avgusta 1993. šestorica muškaraca Muslimana trebala na preporuku jednog ljekara HVO-a biti oslobođena iz medicinskih razloga.³⁹⁶ Bili su to Abdula Alibegović, Ahmet Hodžić, Bajro Pilav, Omer Purgić, Numo Imamović i Haso Hrinić.³⁹⁷ Po toj ljekarskoj preporuci, Ante Pavlović, zapovjednik Brigade "Rama", zapovjedio je da ih se pusti i prebaci opštinu Konjic, što je trebala organizovati Vojna policija HVO-a.³⁹⁸ Nakon tog zahtjeva, između 1. i 5. septembra 1993. pripadnici HVO-a, među kojima je bio Nikola Marić zvani Kobra, pripadnik "Kinder-voda",³⁹⁹ došli su po te zatočenike koje nakon toga niko više nikada nije vidio i koji se i danas vode kao nestali.⁴⁰⁰

162. Vijeće zaključuje da su u julu i avgustu 1993. vojni policajci i vojnici HVO-a, među kojima su bili pripadnici "Kinder-voda", zlostavljali Muslimane, zatočenike u Srednjoj školi, te da su neki od njih odvedeni van centra i da nikada više nisu viđeni.

iv. Radovi koje su izvodili zatočenici iz Srednje škole u Prozoru

163. Tužilaštvo tvrdi u paragrafu 55 Optužnice da su snage Herceg-Bosne/HVO-a koristile bosanske Muslimane za prisilni rad, konkretno, za izgradnju vojnih utvrđenja i kopanje rovova. Neki zatočenici Muslimani su poginuli ili su bili povrijeđeni dok su bili na prisilnom radu. Vojnici HVO-a su navodno često tukli i ponižavali zatočenike, a u nekoliko navrata su ih prisiljavali na seksualni čin.

164. Vijeće konstatuje da su tokom ljeta 1993. zatočenici iz Srednje škole izvodili radove za HVO.⁴⁰¹ Neki su se zatočenici dobrovoljno javljali za radove koji nisu bili opasni jer su u tom slučaju dobivali topli obrok.⁴⁰² Zatočenici su morali izvoditi svakakve radove za koje nisu bili plaćeni:⁴⁰³ čišćenje, popravak puteva, žetvu, različite radove u klaonici, u mesnici,⁴⁰⁴ na benzinskoj

³⁹⁴ Svjedok BT, T(f), str. 8282-8283, 8296, 8298-8300 zatvorena sjednica; P 08736, pod pečatom; P 03988, pod pečatom.

³⁹⁵ Svjedok BT, T(f), str. 8282, zatvorena sjednica; P 09696, broj 60, str. 9; P 08736, pod pečatom.

³⁹⁶ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913; P 09701, str. 10 i P 04693; P 09731, pod pečatom, str. 5.

³⁹⁷ P 09926, str. 5; P 09696, str. 12.

³⁹⁸ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913; P 09701, str. 10; P 04693; P 09696, str. 12.

³⁹⁹ P 09922, str. 1.

⁴⁰⁰ Nijaz Islamović, T(f), str. 6913-6915 i 6917; P 09701, str. 10; P 09926, str. 5; Numo Imamović, Omer Furgić, Bajro Pilav, Ahmi Hođić, Hasko Hrinjić i Abdulah Alibegović; P 09926, str. 5; P 09696, str. 12.

⁴⁰¹ Svjedok CC, T(f), str. 10408 i 10441, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 6; Ragib Mulahusić, T(f), str. 6971 i 6972; P 09699, str. 2; P 03227.

⁴⁰² Svjedok CC, T(f), str. 10408 djelimično zatvorena sjednica i 10441, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 6.

⁴⁰³ Svjedok CC, T(f), str. 10440, zatvorena sjednica.

pumpi ili u kovačnici.⁴⁰⁵ U nekim slučajevima zatočenici su dobivali dozvolu da se vrate kući na spavanje, da obrađuju svoje njive ili da odu ljekaru.⁴⁰⁶

165. Zatočenici u Srednjoj školi su radili za HVO tako što su gradili utvrđenja, kopali rovove na linijama fronta ili ponekad blizu linija.⁴⁰⁷ Brojni su zatočenici tako poslani u Uzdol, na Crni Vrh, u Kolakušiće, Gornji Vakuf, na Makljen, u Pidriš, Juriće ili Pisvir, kao i u pravcu Jablanice i Bugojna.⁴⁰⁸

166. Uobičajena procedura za korišćenje zatočenika bila je kako slijedi: vojnik HVO-a, vojni policajac ili ponekad pripadnik domobrana, uglavnom s dozvolom zapovjednika Brigade "Rama", načelnika SIS-a Brigade "Rama" ili zapovjednika Vojne policije,⁴⁰⁹ došao bi u Srednju školu te bi od stražara tražio da mu dodijeli određeni broj zatočenika za radove na liniji fronta.⁴¹⁰ Osoba koja bi prihvatila zatočenike potpisala bi se u registar ili na formular i navela kada ih je preuzela u Srednjoj školi i kada ih vraća.⁴¹¹ Zatočenici su odlazili u grupama od 10 do 20 ljudi, pri čemu su birali mlađe ljude, u dobi od 20 do 30 godina.⁴¹²

167. Vijeće napominje da su 28. jula 1993. vojni policajci iz Srednje škole odveli 16 zatočenika, koje je Svjedok CC opisao kao "civile", u Bugojno kako bi tamo radili na utvrđivanju vojnih položaja.⁴¹³ Vijeće konstatuje da u dokumentu kojim se za to daje dozvola stoji da oni "nisu ratni zarobljenici nego su isti u radnoj jedinici pa stoga tražimo da se prema njima tako i odnosi", te da svu odgovornost za te ljude snosi osoba koja ih primila i da je ta ista osoba "duž[na] da ih vrati žive i zdrave."⁴¹⁴

168. Dokazi pokazuju da su po povratku u Srednju školu, brojni zatočenici koji su bili poslani na radove, odnosno na kopanje rovova, bili uplašeni i da su imali povrede,⁴¹⁵ ponekad čak teške povrede.⁴¹⁶ Vojnici HVO-a su ih redovno tukli.⁴¹⁷ Neki zatočenici imali su slomljen nos ili rebra ili

⁴⁰⁴ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6971 i 6972; P 09699, str. 2.

⁴⁰⁵ Svjedok CC, T(f), str. 10439, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 6.

⁴⁰⁶ Svjedok CC, T(f), str. 10438, zatvorena sjednica.

⁴⁰⁷ Svjedok CC, T(f), str. 10439, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 5 i 6; P 09989, str. 5.

⁴⁰⁸ Svjedok BL, T(f), str. 5860-5862; Nijaz Islamović, T(f), str. 6903 i 6904; P 09701, str. 4; P 09925, str. 4; P 09922, str. 3; Svjedok BT, T(f), str. 8285, zatvorena sjednica; P 09733.

⁴⁰⁹ Svjedok CC, T(f), str. 10403-10404 i 10412, zatvorena sjednica; P 09922, str. 3.

⁴¹⁰ P 09731, pod pečatom, str. 6 i 10; P 09733.

⁴¹¹ P 09731, pod pečatom, str. 6.

⁴¹² Svjedok BL, T(f), str. 5860-5862.

⁴¹³ P 09731, pod pečatom, str. 10; P 09733.

⁴¹⁴ P 09733.

⁴¹⁵ Nijaz Islamović, T(f), str. 6904; P 09701, str. 4.

⁴¹⁶ P 09701, str. 4.

⁴¹⁷ P 09731, pod pečatom, str. 5; Nijaz Islamović, T(f), str. 6904; P 09701, str. 4 i 5; P 09989, str. 5.

su imali modrice po tijelu i licu, naročito oko očiju.⁴¹⁸ Drugi, koji su se našli izloženi vatri ABiH, bili su ranjeni ili ubijeni.⁴¹⁹ Neki se nikad nisu vratili s tih radova, na primjer, jedna mala grupa Muslimana koju je izvjesni Jospi Vidović poslao u Juriće 19. avgusta 1993.⁴²⁰ Bili su to Halid Čorbadžić, Salko Fejzić, Huso Kovač i Mujo Zečić.⁴²¹ Edvin Grcić,⁴²² koji je takođe bio u toj grupi, bio je ranjen, a prema evidenciji koja se vodila u Srednjoj školi, njega su “[pripadnici HVO-a odveli na liječenje]”.⁴²³ Vijeće međutim nema dodatne informacije u vezi s njim.

169. Takođe u avgustu 1993., 22 zatočenika iz Srednje škole premještena su na period od 25 dana u jednu kuću u Jurićima, gdje su noću spavali, a danju bili na radu, odnosno kopanju rovova.⁴²⁴ Tri vojnika HVO-a, Goran, Peša i Jozo, bili su na straži u prostoriji u kojoj su bili zatočeni Ragib Mulahusić i još 21 zatočenik.⁴²⁵ Oni su tokom tih 25 dana, preko dana kopali rovove na liniji fronta između HVO-a i ABiH.⁴²⁶ Zatočenici su, dok su izvodili te radove, ponekad bili izloženi vatri ABiH, i jedan zatočenik, Osman Pilav, ranjen je hicem iz vatrenog oružja.⁴²⁷ Vojnici HVO-a fizički su zlostavljali zatočenike.⁴²⁸ Jedan od njih je, na primjer, bez ikakvog razloga izvadio zub zatočeniku Sejadu Islamoviću kliještima koja se inače koriste za održavanje konjskih kopita.⁴²⁹ Goran, Jozo i Peša satima su, tokom pet ili šest noći, zlostavljali zatvorenike tako što su ih tukli i povremeno im pucali iznad glava kako bi ih preplašili, a njih petoricu su prisili da jedni nad drugima obavljaju oralni seksualni čin pred drugim zatvorenicima i vojnicima HVO-a koji su ih vrijeđali.⁴³⁰

170. S obzirom na gorenavedeno Vijeće zaključuje da iako su se neki zatočenici, radi dodatnog obroka, dobrovoljno javljali za obavljanje raznih radova, pogotovo u preduzećima u Prozoru, druge su prisilili na rad, pri čemu zbog toga nisu uživali nikakve prednosti niti su dobivali naknadu. Vijeće takođe zaključuje da su zatočeni Muslimani bili prisiljavani da za HVO grade vojna utvrđenja i kopaju rovove na liniji fronta. Neki su poginuli ili su bili ranjeni izvodeći te radove, a neke su vojnici HVO-a zlostavljali, između ostalog i seksualno.

⁴¹⁸ Nijaz Islamović, T(f), str. 6904; P 09701, str. 4.

⁴¹⁹ Svjedok CC, T(f), str. 10460, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 6; P 09735; P 09736, p.1.

⁴²⁰ P 09735, str. 1; P 09736; v. Svjedok BL, T(f), str. 5860-5862 u vezi s činjenicom da su zatočenici obavljali radove u Jurićima.

⁴²¹ P 09735.

⁴²² Vijeće napominje da je Elvedin Grcić, a ne Edvin Grcić ime žrtve koja se navodi kao primjer za paragraf 54 Optužnice.

⁴²³ P 09735.

⁴²⁴ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6972; P 09699, str. 2.

⁴²⁵ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6974; P 09699, str. 2 i 3.

⁴²⁶ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6972 i 6976; P 09699, str. 2.

⁴²⁷ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6972, 6976 i 6977; P 09699, str. 2.

⁴²⁸ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6973, 6974, 6980 i 6981; P 09699, str. 2.

⁴²⁹ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6977, 6980 i 6981; P 09699, str. 3.

⁴³⁰ Ragib Mulahusić, T(f), str. 6972, 6973-6976; P 09699, str. 2 i 3.

- v. Slanje pedeset zatočenika iz Srednje škole u Prozoru na liniju fronta na Crnom vrhu 31. jula 1993.

171. U paragrafu 56 Optužnice navodi se da su 31. jula 1993. ili oko tog datuma, snage Herceg-Bosne/HVO-a odvele pedesetak zatočenih Muslimana iz Srednje škole u Prozoru na liniju fronta na Crnom vrhu, na planini Makljen; da su zatočenike vezale jednog za drugog telefonskim kablom oko vrata i ruku i natjerale ih da idu ispred vojnika HVO-a prema položajima ABiH blizu šume; da su vojnici HVO-a potom otvorili vatru prema njima i da je ubijeno najmanje dvadeset zatočenika; da su mrtve zatočenike odvezali i ostavili ih na tom mjestu i da su vojnici HVO-a ostale zatočenike natjerali da idu prema šumi. Tužilaštvo u Prilogu Optužnici navodi imena dvadeset ljudi koje je HVO ubio na Crnom vrhu.

172. Ćorićeva odbrana tvrdi da je Svjedok CC jedini za događaje na Crnom vrhu na Makljenu optužio Iliju Franića, zapovjednika 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije i da povrh toga taj svjedok nije imao pouzdane informacije o zločinima počinjenim na Crnom vrhu.⁴³¹ Ćorićeva odbrana takođe tvrdi da je jedini svjedok očevidac, koji je preživio događaje na Crnom vrhu na Makljenu, izjavio da vojna policija nije bila prisutna na mjestu događanja i da nije učestvovala u zločinima za koje se tereti.⁴³²

173. Dokazi pokazuju da su neki od zatočenika odvedenih na prisilni rad na linijama fronta doista korišteni kao "živi štit" na Crnom vrhu, nedaleko od linije razdvajanja u pravcu Makljena.⁴³³

174. Tako je ujutro 31. jula 1993., ABiH, čiji cilj je bio da zauzme kontrolni punkt na Makljenu granatirala grad Prozor ispalivši 2 ili 3 granate.⁴³⁴ Istog dana, po dozvoli Petra Kolakušića, dozapovjednika Brigade "Rama" i "operativnog oficira" Brigade "Rama",⁴³⁵ jedan vojni policajac je odabrao 68 zatočenika iz Srednje škole i predao ih Iliji Franiću, zapovjedniku 2. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije kako bi ih kamionom odvezli u pravcu Makljena, na mjesto nedaleko od linije fronta,⁴³⁶ između pozicija HVO-a i snaga ABiH.⁴³⁷ Na Makljenu je samo 50

⁴³¹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 429.

⁴³² Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 430.

⁴³³ P 09193, str. 24; P 09922, str. 3; P 00284, str. 4; P 09734, pod pečatom, str. 1; P 03988, str. 2.

⁴³⁴ P 03909, pod pečatom; Svjedok BL, T(f), str. 5863. Vijeće zapaža da pismeno svjedočenje Ibri Pilava, P 09197, prepričava događaje na Crnom Vrhu od 27. jula 1993. Međutim, s obzirom na druge dokaze, Vijeće je u mogućnosti odrediti da su se događaji na Crnom Vrhu zbili 31. jula 1993., a ne 27. jula 1993.

⁴³⁵ Svjedok CC, T(f), str. 10363, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 6; P 03906, pod pečatom; P 09734, pod pečatom, str. 1-3 i 6.

⁴³⁶ P 09731, pod pečatom, str. 6; P 03906, pod pečatom; P 09925, str. 4; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19204; P 03909, pod pečatom.

⁴³⁷ Svjedok BT, T(f), str. 8285 i 8290, zatvorena sjednica; Svjedok BL, T(f), str. 5863, 5864 i 5879-5980; P 09731, pod pečatom, str. 6; P 03906, pod pečatom; P 09925, str. 4; P 09197.

zatočenika nastavilo prema Crnom vrhu, dok je ostalih 18 odvedeno u Srednju školu.⁴³⁸ Kada su stigli na Crni vrh, vojnici HVO-a natjerali su 50 zatočenika da siđu s kamiona, da izuju cipele i da bosi hodaju u koloni dva po dva, gledajući u zemlju, u pravcu linije fronta,⁴³⁹ nad kojom je ABiH upravo preuzela kontrolu.⁴⁴⁰ Blizu linije fronta, vojnici HVO-a izvrijeđali su muslimanske zatočenike.⁴⁴¹ Nakon toga su svakom od njih vezali telefonskim kablom ruke na leđima, a onda su ih vezali sve zajedno telefonskim kablom oko vrata tako da se, ako bi se bilo koji zatočenik pomjerio, ostali počeli gušiti.⁴⁴² Morali su hodati naprijed, u koloni jedan za drugim, rame uz rame.⁴⁴³ Vojnici HVO-a bili su neposredno iza kolone zatočenika koji su hodali prema ABiH.⁴⁴⁴ Otvorili su vatru na kolonu zatočenika.⁴⁴⁵ Pucali su im u leđa i pale su prve su žrtve.⁴⁴⁶ Ostalim zatočenicima je telefonski kabel automatski stegnuo vrat budući da se napeo uslijed težine tijela onih koji su pali te im tako onemogućio da dišu.⁴⁴⁷ Vojnici HVO-a su zatim odvezali jednog zatočenika, kako bi on odvezao leševe iz ostatka kolone, a potom su mu naredili da ih stavi na gomilu.⁴⁴⁸ Vojnici HVO-a su se udaljili od kolone, a pokraj zatočenika ostavili su samo jednog vojnika kojeg je razoružao oslobođeni zatočenik.⁴⁴⁹ Zatočenici su se uspjeli svi odvezati i pobjeći trčeći.⁴⁵⁰ Vojnici HVO-a su potom otvorili vatru pucajući u leđa zatočenicima u bijegu.⁴⁵¹ Između 23 i 27 zatočenika od njih pedeset koji su bili u koloni uspjelo je pobjeći preko linije fronta i pridružiti se ABiH.⁴⁵²

175. Svjedok BL, koji je preživio događaje na Crnom vrhu, potvrdio je da su 23 zatočenika ubijena hicima iz vatrenog oružja vojnika HVO-a.⁴⁵³ Drugi dokazi pominju najmanje oko dvadeset ubijenih zatočenika.⁴⁵⁴ Od oko 23 ubijena zatočenika Vijeće može sa sigurnošću konstatovati samo smrt 11 osoba koje su identifikovali svjedoci BL, Ibro Pilav i Behaim Šabić, preživjeli sa Crnog Vrha, dok je jednu osobu identifikovao svjedok C. Identifikovani su Samir Hadžić,⁴⁵⁵ Bećir

⁴³⁸ Svjedok BL, T(f), str. 5864; P 03909, pod pečatom, str. 2; P 09197, str. 12. Vijeće primjećuje da Ibro Pilav u svom pismenom svjedočenju prepričava događaje na Crnom Vrhu od 27. jula 1993. Međutim, s obzirom na druge dokaze Vijeće je u mogućnosti odrediti da su se događaji na C.V. zbili 31. jula 1993., a ne 27. jula 1993.

⁴³⁹ Svjedok BL, T(f), str. 5864 i 5865; P 09197, str. 12; P 09723, str. 5.

⁴⁴⁰ Svjedok BL, T(f), str. 5869 i 5870; P 09197, str. 12 i 13; P 09723, str. 5.

⁴⁴¹ Svjedok BL, T(f), str. 5865-5868.

⁴⁴² Svjedok BL, T(f), str. 5867; P 09197, str. 12; P 09723, str. 5.

⁴⁴³ Svjedok BL, T(f), str. 5867 i 5883; IC 00033.

⁴⁴⁴ Svjedok BL, T(f), str. 5870; P 09197, str. 12 i 13; P 09723, str. 5.

⁴⁴⁵ Svjedok BL, T(f), str. 5871; P 09197, str. 12 i 13.

⁴⁴⁶ Svjedok BL, T(f), str. 5871-5873; P 09723, str. 5.

⁴⁴⁷ Svjedok BL, T(f), str. 5872 i 5873.

⁴⁴⁸ Svjedok BL, T(f), str. 5872 i 5873; P 09197, str. 12; P 09723, str. 6.

⁴⁴⁹ Svjedok BL, T(f), str. 5872 i 5873; P 09723, str. 6; P 09197, str. 13.

⁴⁵⁰ Svjedok BL, T(f), str. 5872 i 5873; P 09197, str. 13.

⁴⁵¹ Svjedok BL, T(f), str. 5873.

⁴⁵² P 03909, pod pečatom, str. 2 i P 10030, str. 7; P 04247, str. 4.

⁴⁵³ Svjedok BL, T(f), str. 5873 i 5874.

⁴⁵⁴ P 09197, str. 12 i 13; P 03909, pod pečatom, str. 2 i P 10030, str. 7.

⁴⁵⁵ P 09731, str. 6; P 03906, pod pečatom; P 09696, broj 14, str. 3.

Kmetaš,⁴⁵⁶ Ismet Pilav,⁴⁵⁷ Huso (Husein) Pilav,⁴⁵⁸ Hazim Pilav,⁴⁵⁹ Omer Pilav,⁴⁶⁰ Ismet Berić,⁴⁶¹ Smajo Ruvić,⁴⁶² Edin Šabić,⁴⁶³ Emir Šabić⁴⁶⁴ i Zajko Ugarak⁴⁶⁵. Vijeće dakle zaključuje da je tih 11 osoba ubijeno hicima iz vatrenog oružja vojnika HVO-a na Crnom Vrh, 31. jula 1993.

176. Tužilaštvo u dodatku Optužnice navodi imena još deset osoba takođe ubijenih toga dana.

177. Na osnovu izvještaja Mate Zadre, upravnika Srednje škole, od 2. avgusta 1993., Vijeće je u mogućnosti da zaključi da je tih 10 drugih osoba doista bilo u koloni od 50 zatočenika na Crnom vrhu 31. jula 1993., te da se oni nikada nisu vratili u Srednju školu.⁴⁶⁶ Vijeće takođe konstatuje da je tih 10 lica preminulo, budući da su njihova tijela ekshumirana i pokopana u Prozoru 1998., iste godine kada i tijela osoba za koje je Vijeće konstatovalo da su ubijene na Crnom vrhu.⁴⁶⁷ Riječ je o Džaferu Agiću,⁴⁶⁸ Zijadu Grciću,⁴⁶⁹ Ramizu Letici,⁴⁷⁰ Rasimu Letici,⁴⁷¹ Ibri Munikozi,⁴⁷² Enveru Osmiću,⁴⁷³ Muharemu Pračiću,⁴⁷⁴ Selimu Purgiću,⁴⁷⁵ Muji Šabiću⁴⁷⁶ i Abdulahu Trtiću⁴⁷⁷.

178. Međutim, s obzirom da posjeduje samo jedan dokaz u vezi s tim zatočenicima, a to je dokumentarni dokaz u kojem se pominje samo datum ekshumacije, dakle 1998., a ne navodi se mjesto, način ili tačan datum pogibije tih osoba, Vijeće nije u mogućnosti da zaključi da su sve te osobe doista preminule 31. jula 1993., na Crnom Vrh.

⁴⁵⁶ P 09723, str. 5; P 03906, pod pečatom; P 09696, str. 3.

⁴⁵⁷ Svjedok BL, T(f), str. 5876 i 5878 djelimično zatvorena sjednica; P 09197, str. 12 i 13; P 09723, str. 5; P 09734; P 03906, pod pečatom; P 09696, broj 18, str. 4.

⁴⁵⁸ Svjedok BL, T(f), str. 5876 i 5878 djelimično zatvorena sjednica; P 09723, str. 5; P 09696, broj 23, str. 4.

⁴⁵⁹ Svjedok BL, T(f), str. 5876 i 5878 djelimično zatvorena sjednica; P 09197, str. 12 i 13; P 09723, str. 4 i 5; P 09734; P 03906, pod pečatom, str. 4.

⁴⁶⁰ P 09197, str. 12 i 13; P 03906, pod pečatom; P 09696, broj 21, str. 4.

⁴⁶¹ Svjedok BL, T(f), str. 5876 i 5878, djelimično zatvorena sjednica; P 09197, str. 12 i 13; P 09734; P 03906, pod pečatom, 2 avgust 1993; P 09696, broj 12, str. 3.

⁴⁶² P 09723, str. 5; P 03906, pod pečatom. Vijeće primjećuje da se ime Smaje Ruvića ne nalazi u Prilogu Optužnici, iako je on bio u koloni zatočenika i ubijen je na Crnom vrhu 31. jula 1993. od strane vojnika HVO-a.

⁴⁶³ P 09197, str. 4 i 5; P 03906, pod pečatom; P 09696, str. 4.

⁴⁶⁴ Svjedok BL, T(f), str. 5876 i 5878 djelimično zatvorena sjednica; P 09723, str. 5; P 09734; P 03906, pod pečatom; P 09696, bilješka br. 27, str. 5.

⁴⁶⁵ Svjedok BL, T(f), str. 5876 i 5878 djelimično zatvorena sjednica; P 09734; P 03906, pod pečatom; P 09696, broj 30, str. 5.

⁴⁶⁶ P 03906.

⁴⁶⁷ P 09696, pod pečatom.

⁴⁶⁸ P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 3.

⁴⁶⁹ P 03906; P 09696, pod pečatom, p.3.

⁴⁷⁰ P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 3.

⁴⁷¹ P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 4.

⁴⁷² P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 4.

⁴⁷³ P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 3.

⁴⁷⁴ P 09696, pod pečatom, str. 19.

⁴⁷⁵ P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 4.

⁴⁷⁶ P 03906; P 09696, pod pečatom, str. 5.

⁴⁷⁷ P 03906, str. 5.

vi. Izvještavanje o situaciji u kojoj se nalaze zatočenici u Srednjoj školi u Prozoru

179. Upravnik Srednje škole svakodnevno je izvještavao svog nadređenog, Luku Markešića, načelnika SIS-a u Brigadi "Rama", kao i predsjednika opštine Prozor, Miju Jožića, te ih je upozoravao, čim bi sam o tome bio informisan, o fizičkom nasilju, otvaranju vatre na zatočenike iz Srednje škole i njihovim nestancima.⁴⁷⁸ Kao što to potvrđuje više izvještaja iz jula i avgusta 1993., prijenos informacija između upravnika zatvora, brigade HVO-a "Rama" i, konkretno, SIS-a, je funkcionisao.⁴⁷⁹ Nadalje, Vijeće napominje da je 6. avgusta 1993., Luka Markešić, načelnik SIS-a u Brigadi "Rama", upozorio Miju Jožića, predsjednika opštine Prozor, zapovjednika Brigade "Rama", zapovjednike Vojne policije i MUP-a u Prozoru, kao i načelnika SIS-a OZ Jugoistočna Hercegovina, Dragu Banovića, da nije u stanju držati pod kontrolom situaciju u Srednjoj školi.⁴⁸⁰ On je u svom izvještaju takođe pomenuo da se civilne i vojne vlasti u Prozoru stalno obavještavaju o situaciji u vezi sa zatočenicima i da bi trebale "da ozbiljno priđu ovom problemu" zatočenika u Srednjoj školi.⁴⁸¹

180. Prema riječima Svjedoka CC, upravnik Srednje škole, ne mogavši se više nositi sa "patnjama zatočenika", tražio je da ga smijene.⁴⁸² Smijenjen je 13. avgusta 1993.⁴⁸³ Toga dana, po naređenju Ante Pavlovića, novog zapovjednika Brigade "Rama",⁴⁸⁴ Matu Zadru zvanično je zamijenio Petar Baketarić, pripadnik Vojne policije HVO-a, koji je trebao obezbijediti, između ostalog sigurnost zatočenika.⁴⁸⁵

b) Zatočenje mu{karaca Muslimana u Unisovoj zgradi

181. Godine 1993., zapovjedništvo HVO-a nalazilo se u Unisovoj zgradi.⁴⁸⁶ U julu 1993., tamo je bio i jedan zatočenički centar HVO-a,⁴⁸⁷ a nalazio se u atomskom skloništu u podrumu zgrade.⁴⁸⁸ Vrata te prostorije bila su stalno zatvorena, a s vanjske strane je stražario vojnik HVO-a.⁴⁸⁹

182. Vijeće raspolaže samo svjedočenjem Nijaza Islamovića, ljekara iz opštine Prozor,⁴⁹⁰ koji tvrdi da je u aprilu i maju, u Unisovoj zgradi, bio zatočen jedan policajac, Musliman.⁴⁹¹ S obzirom

⁴⁷⁸ Svjedok CC, T(f), str. 10360 i 10362-10363, zatvorena sjednica; P 03988, str. 2.

⁴⁷⁹ P 03906; P 03948; P 03988.

⁴⁸⁰ Svjedok CC, T(f), str. 10498-10499, zatvorena sjednica; P 04001.

⁴⁸¹ Svjedok CC, T(f), str. 10498-10499, zatvorena sjednica; P 04001.

⁴⁸² P 09731, pod pečatom, str. 4.

⁴⁸³ Svjedok CC, T(f), str. 10478-10479, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 4; 2D 00268.

⁴⁸⁴ P 09731, pod pečatom, str. 4.

⁴⁸⁵ P 09701, str. 5; Svjedok CC, T(f), str. 10480.

⁴⁸⁶ P 09701, str. 4; P 09204, pod pečatom, str. 31.

⁴⁸⁷ Zdenko Andabak, T(f), str. 51066; Svjedok BS, T(f), str. 8220; P 09687; P 09688.

⁴⁸⁸ Svjedok BS, T(f), str. 8218-21; Nijaz Islamović, T(f), str. 6908 i 6909; P 09701, str. 3 i 4.

⁴⁸⁹ Svjedok BS, T(f), str. 8223-8225.

da je to jedini dokaz, koji, bez mnogo pojedinosti, govori o uslovima zatočenja, Vijeće ne raspolaže s dovoljno elemenata na osnovu kojih bi moglo utvrditi da je prije jula 1993. u Unisovoj zgradi bilo zatočenih Muslimana.

183. Vijeće je isto tako upoznato s pismenom izjavom Kajdife Husić, prihvaćenoj na osnovu pravila 92bis Pravilnika, u kojoj svjedokinja izjavljuje da je doznala da je jedan muškarac Musliman, po prezimenu Husić, porijeklom iz Parcana, navodno bio zatočen u Unisovoj zgradi od jula do približno novembra 1993.⁴⁹² Međutim, s obzirom da je to jedini dokaz, prihvaćen na osnovu pravila 92bis Pravilnika, Vijeće ocjenjuje da ne raspolaže s dovoljno elemenata na osnovu kojih bi moglo utvrditi da je u Unisovoj zgradi bilo zatočenih Muslimana nakon avgusta 1993.

184. Među muškarcima Muslimanima zatočenim u julu 1993., bilo je 20 do 30 Muslimana porijeklom iz Skrobućana, svih dobnih skupina, s jednim maloljetnikom starim 16 godina, u civilnoj odjeći, a Svjedok BS ih je nazvao “civilima”.⁴⁹³ U julu 1993. je u atomskom skloništu bio zatvoren i jedan bolestan Musliman.⁴⁹⁴

185. Svjedok BS uhapšen je s grupom od 20 do 30 ljudi krajem jula 1993., zatvoreni su u atomsko sklonište Unisove zgrade, gdje su proveli tri ili četiri dana u mraku nakon čega su premješteni u Srednju školu.⁴⁹⁵ Svjedok BS je rekao da su vojnici HVO-a, pri čemu Vijeće nije dobilo preciznije informacije o jedinici kojoj su pripadali, dolazili po zatočenike da ih ispituju i/ili da ih tuku i da su zatočenici po povratku plakali i jaukali.⁴⁹⁶ Svjedok BS je izjavio da je tokom zatočenja ležao prestravljen u mraku u dnu prostorije, plašeći se da će ga pretući.⁴⁹⁷

186. Dana 13. avgusta 1993., Ante Pavlović, zapovjednik Brigade “Rama”, zapovjedio je da “sve osobe privremeno smještene” u Srednjoj školi u Prozoru treba premjestiti u Unisovu zgradu, a “ratne zarobljenike” u “prostorije MUP-a”.⁴⁹⁸ Vijeće, međutim, ne raspolaže dokazima koji potvrđuju takav transfer u Unisovu zgradu.

187. S obzirom na gore navedene dokaze, Vijeće zaključuje da je HVO u julu 1993. u Unisovu zgradu zatočio na mjesec dana jednog bolesnog muškarca Muslimana, a da su muškarci Muslimani, u civilnoj odjeći, koje je Svjedok BS opisao kao “civile”, među kojima su bili jedan maloljetnik od

⁴⁹⁰ P 09701, str. 2.

⁴⁹¹ P 09701, str. 4 i 10.

⁴⁹² P 09196, pod pečatom, str. 14.

⁴⁹³ Svjedok BS, T(f), str. 8218-8221.

⁴⁹⁴ P 09701, str. 3 i 4.

⁴⁹⁵ Svjedok BS, T(f), str. 8221, 8222, 8223 i 8224.

⁴⁹⁶ Svjedok BS, T(e), str. 8222; P 09701, str. 4 i 10.

⁴⁹⁷ Svjedok BS, T(e), str. 8222; P 09701, str. 4 i 10.

16 godina i starije osobe, u Unisovoj zgradi bili zatočeni 3 do 4 dana. Sve njih su držali u mraku, u atomskom skloništu Unisove zgrade. Neke su od njih su vojnici HVO-a tukli.

188. Vijeće ne raspolaže dokazima koji potvrđuju da je prije i nakon jula 1993. u Unisovoj zgradi bilo zatočenika.

c) Zatočenje muškaraca Muslimana u Vatrogasnom domu u Prozoru

189. Vatrogasni dom u Prozoru bio je sjedište 4. satnije 2. bojne Vojne policije HVO-a i zatočenički centar HVO-a.⁴⁹⁹

190. Dokazi potvrđuju da je krajem juna i barem do kraja jula 1993. oko trideset muškaraca Muslimana iz Luga⁵⁰⁰ i Lapsunja⁵⁰¹ bilo zatočeno od jedan⁵⁰² do nekoliko dana⁵⁰³ u jednoj maloj prostoriji u podrumu Vatrogasnog doma.⁵⁰⁴ Bili su to Muslimani vojnici HVO-a, kao i pripadnici TO/ABiH.⁵⁰⁵

191. U Vatrogasnom domu je sa zatočenicima kontaktirala samo Vojna policija.⁵⁰⁶

192. Svjedok BL, koji je 26. juna 1993. odveden u Vatrogasni dom gdje je proveo jedan ili dva dana, a nakon toga je poslat na rad u Uzdol i potom na Crni vrh,⁵⁰⁷ izjavio je da ga nisu tukli, da mu nisu prijetili i da ga nisu ispitali tokom zatočenja i dodao da nije ni vidio ni čuo da je iko zlostavljan.⁵⁰⁸ Svjedok Ibro Selimović pak u svojoj pismenoj izjavi koja je prihvaćena na osnovu pravila 92bis Pravilnika, kaže da su ga 19. jula 1993. odveli u Vatrogasni dom gdje su ga vojni policajci tukli tokom pet ili šest dana koliko je tamo ostao.⁵⁰⁹

193. Vijeće samo na osnovu pismene izjave Ibre Selimovića, prihvaćene na osnovu pravila 92bis Pravilnika, kao i zbog suprotnog svjedočenja Svjedoka BL, koji je pred Vijećem svjedočio *viva voce* (iako se to svjedočenje ne odnosi na isti period zatočenja), nije u mogućnosti da van razumne konstatuje da su vojni policajci zlostavljali zatočenike u Vatrogasnom domu u Prozoru.

⁴⁹⁸ P 04156.

⁴⁹⁹ P 09922, str. 3; Svjedok BL, T(f), str. 5854; P 09683.

⁵⁰⁰ P 09193, str. 2.

⁵⁰¹ P 09197, str. 11; Svjedok BL, T(f), str. 5847.

⁵⁰² P 09197, str. 11.

⁵⁰³ P 09193, str. 23; P 09922, str. 3; P 09700, pod pečatom, str. 5.

⁵⁰⁴ P 09197, str. 11; Svjedok BL, T(f), str. 5853.

⁵⁰⁵ P 09989, str. 4; P 09925, str. 2 i 3; Svjedok BL, T(f), str. 5848 i 5849; P 09197, str. 11.

⁵⁰⁶ Svjedok BL, T(f), str. 5854.

⁵⁰⁷ Svjedok BL, T(f), str. 5854-5857.

⁵⁰⁸ Svjedok BL, T(f), str. 5910.

⁵⁰⁹ P 09193, str. 23; P 09922, str. 3.

194. Dan ili dva dana nakon što su došli u Vatrogasni dom, stražari, pripadnici Vojne policije su grupu muslimanskih zatočenika iz Lapsunja, pripadnika TO/ABiH, uhapšenih oko 26. juna 1993.,⁵¹⁰ predali, "Fbez glavnog", vojnicima HVO-a. Vijeće ne zna kojoj su jedinici pripadali vojnici koji su ih odveli u Uzdol, gdje su zatočenici do oko 9. jula 1993., radili na liniji fronta u Kominu, blizu Kapele, te u pravcu mjesta Here i Kute.⁵¹¹

195. Oko 9. jula 1993., vojnici HVO-a vratili su istu grupu u Laspunj.⁵¹² Vijeće ne zna kojoj su jedinici pripadali ti vojnici. Grupa je tokom dana krenula iz Lapsunja prema Crnom vrhu kako bi tamo, između ostalog, kopala rovove i utvrđivala linije.⁵¹³ Tokom jula 1993. odvedeni su u Srednju školu.⁵¹⁴

196. Vijeće konstatuje da je Ibro Pilav u svojoj pismenoj izjavi izjavio da su na Crnom vrhu vojnici HVO-a "maltretirali" zatočenike dok su izvodili radove, a da pri tom nije precizirao u čemu se sastojalo "maltretiranje".⁵¹⁵ Međutim, Vijeće je saslušalo Svjedoka BL, koji u svom iskazu nije pominjao "maltretiranje" kojem su oko 9. jula 1993. bili podvrgnuti bilo on, bilo drugi zatočenici na Crnom Vrh.

197. Vijeće zaključuje da je počev od kraja juna i u julu 1993., HVO zatočio Muslimane, pripadnike HVO-a ili TO/a-ABiH, da su ih najprije pripadnici vojne policije držali zatočene nekoliko dana u Vatrogasnom domu, a da su ih potom vojnici HVO-a odveli da kopaju rovove na liniji fronta. Vijeće nije u mogućnosti da zaključi da su vojni policajci zlostavljali zatočenike tokom njihovog zatočenja u Vatrogasnom domu. Vijeće pak može zaključiti da su zatočenici iz Vatrogasnog doma izvodili radove na liniji fronta na Crnom vrhu, no ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi moglo zaključiti da su zatočenici na radu zlostavljani. Vijeće, nadalje, ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi moglo zaključiti da su Muslimani bili zatočeni u Vatrogasnom domu prije kraja juna i nakon jula 1993.

d) Zatočenje muškaraca Muslimana u objektima MUP-a u Prozoru

198. Vijeće će prvo opisati organizaciju, način rada i broj zatočenika u objektima MUP-a u Prozoru od jula do novembra 1993. (i), a potom će ispitati postupanje prema zatočenicima. (ii)

⁵¹⁰ P 09197, str. 11; Svjedok BL, T(f), str. 5853.

⁵¹¹ Svjedok BL, T(f), str. 5854-5856; P 09197, str. 11.

⁵¹² Svjedok BL, T(f), str. 5856; P 09197, str. 12.

⁵¹³ Svjedok BL, T(f), str. 5856 i 5857; P 09197, str. 11.

⁵¹⁴ Svjedok BL, T(f), str. 5857 i 5859; P 09197, str. 12.

⁵¹⁵ P 09197, str. 12.

i. Organizacija, način rada i broj zatočenika u objektima MUP-a u Prozoru

199. Objekti MUP-a u Prozoru sastojali su se od policijske stanice⁵¹⁶ i bivšeg skladišta TO.⁵¹⁷ U julu 1993., bilo je najmanje petnaestak zatočenih Muslimana u jednoj od dvije mračne prostorije koje su služile kao ćelije u policijskoj stanici.⁵¹⁸ Osim te dvije prostorije, u policijskoj stanici postojala je i samica.⁵¹⁹ Pored policijske stanice nalazilo se bivše skladište TO, koji je bilo osigurano protivprovalnim vratima.⁵²⁰ U toj su zgradi zatočenici boravili najkasnije od 13. avgusta 1993.⁵²¹ do najranije 19. novembra 1993.⁵²² Zatočenike su nadzirali civilni policajci.⁵²³

200. Vijeće napominje da je 28. oktobra 1993. Željko Šiljeg u dopisu upućenom Sektoru za zdravstvo Odjela obrane osporio postojanje zatočeničkih centara i centara za izolaciju u svojoj zoni odgovornosti.⁵²⁴ Međutim, istog tog datuma, u bivšem skladištu TO bilo je 244 zatočenika,⁵²⁵ 9. novembra 1993. bilo ih je 250,⁵²⁶ a 10. novembra 1993., tamo je bilo zatvoreno 209 ljudi.⁵²⁷

ii. Postupanje prema zatočenicima u objektima MUP-a u Prozoru

201. U julu 1993., Nijaz Islamović, ljekar iz opštine Prozor,⁵²⁸ kojeg je jedan komšija policajac pozvao da pruži medicinsku njegu zatočenicima u policijskoj stanici MUP-a u Prozoru,⁵²⁹ izjavio je da je vidio čovjeka po imenu Ibro Agić, stanovnika opštine Prozor, zatočenog u samici u stanici policije.⁵³⁰ Uhapsili su ga pripadnici HVO-a u njegovoj kući u julu 1993. zato što je posjedovao radio stanicu i odveli u policijsku stanicu na ispitivanje.⁵³¹ Nijaz Islamović vidio je da je lice Ibre Agića pokriveno modricama, Agić je teško hodao i rekao mu je da je u bolovima. Po riječima Nijaza Islamovića, bilo je očigledno da je premlaćen.⁵³² Ibro Agić, međutim, nije rekao svjedoku Nijazu Islamoviću ko ga je i kada tukao i da li je to bilo prilikom hapšenja ili tokom zatočenja u policijskoj stanici MUP-a u Prozoru.

⁵¹⁶ Ismet Islamović, T(f), str. 6907; P 09686.

⁵¹⁷ P 08998; P 09701, str. 3; P 06536, str. 3.

⁵¹⁸ Nijaz Islamović, T(f), str. 6905-6908; P 09701, str. 5 i 6; Svjedok BQ, T(f), str. 7898; P 09716, pod pečatom, str. 5.

⁵¹⁹ Svjedok BQ, T(f), str. 7933; P 09701, str. 5; P 09716, pod pečatom, str. 5.

⁵²⁰ P 08998; Svjedok CC, T(f), str. 10454, djelimično zatvorena sjednica; P 09701, str. 3; P 06536, str. 3.

⁵²¹ Svjedok CC, T(f), str. 10485-10487, zatvorena sjednica; P 04156; 2D 00271, pod pečatom.

⁵²² P 06569, p.1; P 09193, str. 24.

⁵²³ P 09701, str. 5; Svjedok CC, T(f), str.10468, zatvorena sjednica.

⁵²⁴ P 06203.

⁵²⁵ Svjedok CC, T(f), str. 10485-10487, zatvorena sjednica; 2D 00271, pod pečatom.

⁵²⁶ P 06536, str. 3.

⁵²⁷ P 06569, str. 1. Vijeće s tim u vezi primjećuje da je 10. novembra 1993. načelnik SIS-a u Brigadi "Rama" poslao izvještaj SIS-u OZ Sjeverozapadna Hercegovina, u kojem ga informiše o tome da je u MUP-u zatočeno 209 lica.

⁵²⁸ P 09701, str. 2.

⁵²⁹ P 09701, str. 5.

⁵³⁰ P 09701, str. 6.

⁵³¹ P 09701, str. 6.

⁵³² P 09701, str. 6.

202. Vijeće stoga ne može utvrditi da li su Ibru Agića tukli civilni policajci u policijskoj stanici. Vijeće ipak zaključuje da su civilni policajci stavili u samicu ozlijeđenog čovjeka.

203. Tokom jula 1993., Nijaz Islamović je pregledao 12 od 15 zatvorenika zatočenih u policijskoj stanici, u dobi od 17 do 35 godina, koji su bili teško premlaćeni, konkretno od strane izvjesnog Glasnovića, vojnika HVO-a, dok su radili za vojnike HVO-a na liniji fronta na planini Bokševica.⁵³³ Dvanaestorica zatvorenika koje je ljekar pregledao imala su modrice na leđima i na trbuhu, slomljena rebra i otečena, krvava lica.⁵³⁴ Među njima je bio Jasmin Pupo koji je imao 17 godina.⁵³⁵ Zatočenici su Nijazu Islamoviću rekli da je njih 15 otišlo na rad na liniju fronta, a da ih se samo 12 vratilo u policijsku stanicu.⁵³⁶ Među trojicom zatočenika nestalih na liniji fronta bili su Emin Plečić i čovjek koji se prezivao Selimović.⁵³⁷ Tih dvanaest zatočenika je otprilike jednu sedmicu kasnije prebačeno u Srednju školu.⁵³⁸

204. Vijeće konstatuje da je Nijaz Islamović, osim što je kao ljekar vidio ranjena tijela zatočenika, liječeći zatočenike s njima uspostavio bliski odnos. Ta činjenica daje iskazu svjedoka o onome što su mu rekli zatočenici visoku dokaznu vrijednost koja je dovoljna da se van razumne sumnje zaključi da je do zlostavljanja zatočenika iz policijske stanice MUP-a Prozor, koje je konstatovao Nijaz Islamović, došlo dok su zatočenici bili na prisilnom radu i da su ih zlostavljali vojnici HVO-a.

205. Vijeće nadalje napominje da prema riječima Svjedoka CC, u oktobru 1993. nije bilo nijedne bolesne ili ozlijeđene osobe u bivšem skladištu TO.⁵³⁹ Vijeće međutim u vezi s tim upućuje na zapovijed Ilije Fofića, zapovjednika 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna) Vojne policije u Prozoru, od 16. oktobra 1993., izdanu "na temelju Zapovijedi iz Uprave Vojne policije od 15. 10. 1993. godine [...], gosp. Valentina Čorića," kojom se nalaže da se teže ozlijeđene osobe odvedu iz "zatvora u Prozoru" na neko drugo mjesto prije dolaska MKCK-a.⁵⁴⁰ Svjedok CC potvrdio je da je "zatvor u Prozoru" pomenut u zapovijedi Ilije Fofića, bio bivše skladište Teritorijalne odbrane.⁵⁴¹ Međutim, Vijeće konstatuje da se u pismenoj zapovijedi Valentina Čorića od 15. oktobra 1993., iz

⁵³³ P 09701, str. 5 i 6.

⁵³⁴ P 09701, str. 5 i 6.

⁵³⁵ P 09701, str. 6.

⁵³⁶ P 09701, str. 5 i 6.

⁵³⁷ P 09701, str. 5; P 09696, pod pečatom, broj 35, str. 6.

⁵³⁸ P 09701, str. 5.

⁵³⁹ Svjedok CC, T(f), str. 10468, zatvorena sjednica.

⁵⁴⁰ P 09737.

⁵⁴¹ Svjedok CC, T(f), str. 10469, zatvorena sjednica.

koje slijedi zapovijed Ilije Fofića, govori samo o dozvoli ulaska u zatočenički centar MKCK-u, a da se nigdje ne kaže da je potrebno premjestiti zatočenike.⁵⁴²

206. Vijeće primjećuje da je MKCK 17. oktobra 1993. doista posjetio zatočenike u bivšem skladištu TO i da je tom prilikom registrovao zatočenike.⁵⁴³ Vijeće napominje da se šest zatočenika, među kojima dvije ozlijeđene osobe, koji su tog dana bili na Makljenu, nije vratilo u objekte MUP-a u Prozoru, već da su poslani na područje Gornjeg Vakufa (Vijeće s tim u vezi nema dodatnih informacija); dakle, njih MKCK nije mogao registrovati.⁵⁴⁴ Vijeće, međutim, ne može utvrditi, zbog nedostatka dodatnih dokaza, u kojim su okolnostima ozlijeđena dva zatočenika koji su bili na Makljenu i koji su prebačeni u Gornji Vakuf na dan posjete MKCK-a. Vijeće, dakle, nije u mogućnosti da zaključi da je u oktobru 1993. bilo ozlijeđenih zatočenika u bivšem skladištu TO i da su oni skrivani od MKCK-a.

207. Vijeće osim toga napominje da su prema dnevnom izvještaju PMEZ-a od 9. novembra 1993. predstavnici PMEZ-a posjetili jedan zatočenički centar u Prozoru, koji se nalazio “u podrumu policijske stanice”, gdje je bilo 250 zatvorenika.⁵⁴⁵ Vijeće smatra, uzimajući u obzir dokaze kojima raspolaže,⁵⁴⁶ da je to bilo bivše skladište TO. Prema istom izvještaju, zatočenici su navodno predstavnicima PMEZ-a rekli da ih hrane isključivo svinjetinom i da neke od njih povremeno odvođe na liniju fronta da tamo kopaju rovove.⁵⁴⁷ U izvještaju se osim toga pominje da je šest zatočenika radilo u pekari, a da ih je 20 radilo u “jednoj radionici motora”.⁵⁴⁸

208. Vijeće takođe napominje da se prema jednom izvještaju Luke Markešića, načelnika SIS-a Brigade “Rama”, od 10. novembra 1993. godine, 209 zatočenika iz “Zatvora u MUP-u” koristilo “po potrebi za radne jedinice”.⁵⁴⁹

209. S obzirom na gore navedene dokaze, Vijeće zaključuje da su u julu 1993. vojnici HVO-a fizički zlostavljali zatočenike iz policijske stanice u MUP-u Prozor dok su kopali rovove na liniji fronta i da je jedan ozlijeđeni zatočenik zatvoren u samicu policijske stanice.

210. Vijeće isto tako zaključuje da su u oktobru i novembru 1993. zatočenici iz bivšeg skladišta TO takođe obavljali radove, odnosno kopali rovove. Međutim, s obzirom na to da se samo u

⁵⁴² Svjedok CC, T(f), str. 10468 i 10479, zatvorena sjednica; P 09737; 5D 02008.

⁵⁴³ Svjedok CC, T(f), str. 10379 i 10380, djelimično zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 3 i 4; P 05333, str. 58.

⁵⁴⁴ P 05333, str. 58.

⁵⁴⁵ P 06536, str. 3.

⁵⁴⁶ P 06569, p.1; P 08998.

⁵⁴⁷ P 06536, str. 3.

⁵⁴⁸ P 06536, str. 3.

pomenutom izvještaju PMEZ-a navodi što su zatočenici rekli, Vijeće ne može pridati dovoljnu težinu tom dokazu s tim u vezi⁵⁵⁰ da bi zaključilo da su zatočenike hranili isključivo svinjetinom. Doista, nijedan drugi dokaz uvršten u spis nije potvrdio taj navod.

211. Konačno, Vijeće primjećuje da, iako raspolaže dokazima o zatočenju Muslimana u objekte MUP-a u Prozoru od jula do novembra 1993., Vijeće ne može na osnovu informacija kojima raspolaže⁵⁵¹ zaključiti da je i prije tog perioda u njima bilo zatočenika.

e) Zatočenje muškaraca Muslimana u Srednjoškolskom centru

212. Najkasnije od 19. avgusta 1993. i barem do 9. septembra 1993., Srednjoškolski centar, koji se nalazio na oko 200 metara od glavnog stožera HVO-a,⁵⁵² služio je kao zatočenički centar za muškarce Muslimane, koje su u učionama čuvali vojnici HVO-a.⁵⁵³ Osoba odgovorna za zatočenički centar nosila je uniformu HVO-a.⁵⁵⁴ Vijeće ne raspolaže dodatnim informacijama o organizaciji ili o čuvanju tog zatočeničkog centra.

213. Dana 19. avgusta 1993., dva su posmatrača PMEZ-a, svjedoci Peter Hauenstein i Rudy Gerritsen, otišla u Srednjoškolski centar, nakon što im je Željko Šiljeg kojeg su sreli toga dana dao dozvolu za to.⁵⁵⁵

214. S obzirom na zapovijed Milivoja Petkovića od 14. avgusta 1993. upućene Željku Šiljegu, zapovjedniku OZ Sjeverozapadna Hercegovina,⁵⁵⁶ kojom mu dozvoljava da prihvati zahtjev “nov[og] šef[a] EZ”, da mu u Prozoru pokaže “[zatočenike] ali [da] ih malo dotjeraj[u]”,⁵⁵⁷ Vijeće smatra da je Željko Šiljeg pripadnicima PMEZ-a dozvolio posjet zatočenicima u Srednjoškolskom centru na osnovu te zapovijedi.

⁵⁴⁹ P 06569, str. 1.

⁵⁵⁰ V. “Dokumenti koje su svjedoci komentarisali i koji su uvedeni posredstvom svjedoka na suđenju i dokumenti prihvaćeni putem pismenih zahtjeva” u razmatranjima Vijeća o pravilima u vezi s dokazima.

⁵⁵¹ Doista, Vijeće primjećuje da za period prije ljeta 1993. posjeduje samo pismenu izjavu Senada Zahirovića, prihvaćenu na osnovu pravila 92bis Pravilnika (P 10106 i P 10107), gdje on kaže da je bio zatočen s drugim Muslimanima iz Gornjeg Vakufa u bivšem skladištu TO između februara 1993. i 10. aprila 1993., dakle tokom perioda koji je uglavnom van perioda na koji se odnosi Optužnica. Vijeće takođe raspolaže pismenom izjavom Dževada Bećirovića koji, između ostalog, govori o svom hapšenju, o zatočenju muškaraca iz Gorice u zgradi MUP-a u Prozoru od 19. aprila 1993. do maja 1993. i o zlostavljanju kojem je bio izložen u zgradi MUP-a (v. P 09990, str. 2-4; P 09781, str. 2.). Međutim, samo ti dokazi, prihvaćeni na osnovu pravila 92bis Pravilnika, koji nisu potvrđeni što se tiče perioda zatočenja, ne mogu biti dovoljni da bi se utvrdilo da su prije jula 1993. u MUP-u zlostavljani muslimanski zatočenici.

⁵⁵² P 10030, str. 9; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19205, 19206 i 19231; Peter Hauenstein, T(f), str. 7634; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁵⁵³ Peter Hauenstein, T(f), str. 7634-7637, djelimično zatvorena sjednica; P 10030, str. 9; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19205-19207, 19231; P 04307, pod pečatom, str. 2; Philip Watkins, T(f), str. 19127 i 19128; P 04363, pod pečatom, str. 2.

⁵⁵⁴ Peter Hauenstein, T(f), str. 7638, djelimično zatvorena sjednica.

⁵⁵⁵ P 10030, str. 9; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19205 i 19206; P 04307, pod pečatom, str. 2.

215. Prema riječima Rudyja Gerritsena, Željko Šiljeg je 19. avgusta 1993. rekao pripadnicima PMEZ-a da “ti Muslimani [u Srednjoškolskom centru] nisu ratni zarobljenici, već muškarci između 16 i 60 godina, koje tu drže zbog njihove lične sigurnosti [i da ih tako drže pod kontrolom].”⁵⁵⁸

216. Svjedoci Rudy Gerritsen i Peter Hauenstein uspjeli su 19. avgusta 1993., bez prisustva Željka Šiljega, posjetiti zatočenike u Srednjoškolskom centru.⁵⁵⁹ Konstatovali su da je 167 Muslimana u dobi od 16 do 60 godina, koje su smatrali “civilima”, zatočeno protiv njihove volje i da ih “koriste za prisilni rad”.⁵⁶⁰ Dana 9. septembra 1993., prilikom iduće posjete PMEZ-a, bilo je zatočeno 228 Muslimana, a svjedok Rudy Gerritsen je i njih opisao kao “civile”.⁵⁶¹

217. Tokom prve posjete, zatočenici su Peteru Hauensteinu i Rudyju Gerritsenu rekli da je u Srednjoškolskom centru bilo premlaćivanja, ali da su zlostavljanja smanjena dolaskom “novog zapovjednika” oko 14. avgusta 1993.⁵⁶² Vijeće međutim ne zna da li se radilo o upravniku zatočeničkog centra ili o novom zapovjedniku Brigade “Rama”, Anti Pavloviću. Osim toga, Vijeće napominje da ni iskazi svjedoka, ni u to vrijeme sastavljeni izvještaji PMEZ-a, ne ukazuju na to da su predstavnici PMEZ-a i sami konstatovali da su zatočenici zlostavljani.

218. Zatočenici su takođe izjavili, tokom prve posjete PMEZ-a 19. avgusta 1993., da ih svakodnevno izvode iz centra, pri čemu nisu precizirali ko ih je izvodio, na kopanje rovova uz put između Gornjeg Vakufa i Prozora ili na liniji fronta blizu Gornjeg Vakufa, na području Trnovače.⁵⁶³ Zatočenici su im i tokom druge posjete 9. septembra 1993. rekli da svakodnevno kopaju rovove na području Trnovače.⁵⁶⁴

219. Peter Hauenstein je rekao da je oko 19. avgusta 1993. vidio kako muškarci koje čuvaju naoružani vojnici HVO-a rade pored puta koji vodi za Gornji Vakuf i da je bio uvjeren da su to bili zatočenici iz Srednjoškolskog centra.⁵⁶⁵

220. S obzirom na dokaze, Vijeće zaključuje da je HVO u Srednjoškolskom centru, barem od 19. avgusta do 9. septembra 1993., držao protiv njihove volje zatočene muškarce Muslimane, koje su

⁵⁵⁶ Peter Hauenstein, T(f), str. 7644 i 7645.

⁵⁵⁷ P 04188.

⁵⁵⁸ P 10030, str. 9; P 04307, pod pečatom, str. 2; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19205 i 19207.

⁵⁵⁹ P 10030, str. 9; P 04184, str. 19 i 20.

⁵⁶⁰ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19205-19207; P 10030, str. 9; Peter Hauenstein, T(f), str. 7634-7637, djelimično zatvorena sjednica; Philip Watkins, T(f), str. 19127 i 19128; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 04363, pod pečatom, str. 2.

⁵⁶¹ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19215; P 09661, str. 1.

⁵⁶² P 10030, str. 9; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁵⁶³ Peter Hauenstein, T(f), str. 7634 i 7635, 7638, djelimično zatvorena sjednica; P 04363, str. 2.

⁵⁶⁴ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19215; P 09661, str. 1.

⁵⁶⁵ Peter Hauenstein, T(f), str. 7634 i 7635, 7638, djelimično zatvorena sjednica.

Peter Hauenstein i Rudy Gerritsen opisali kao “civile” i da su ih redovno izvodili iz zatočeničkog centra na rad.

221. Međutim, Vijeće nije u mogućnosti da zaključi, samo na osnovu dokaza tužilaštva, odnosno, na osnovu dva svjedočenja službenika PMEZ-a – koji nisu bili direktni svjedoci događaja već su prenijeli ono što su im zatočenici ispričali, bez mnogo detalja, o zlostavljanju u Srednjoškolskom centru i o počiniocima tih radnji – da su zatočenici u Srednjoškolskom centru doista tamo bili zlostavljani.

222. Vijeće takođe nije u mogućnosti da zaključi da su Muslimani bili zatočeni u Srednjoškolskom centru prije 19. avgusta 1993. i nakon 9. septembra 1993.

3. Hapšenje, zatočenje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba u opštini Prozor u julu i avgustu 1993.

223. Tužilaštvo u paragrafu 57 Optužnice navodi da su u julu i avgustu 1993. snage Herceg Bosne/HVO-a prikupile i zatočile (u kućama pod kontrolom HVO-a) nekoliko hiljada žena, djece i staraca, bosanskih Muslimana, u selima Lapsunj i Duge, ili u njihovoj okolini, i u dijelu grada Prozora koji se zove Podgrađe. Zatočeni ljudi živjeli su u pretrpanim kućama i uslovi za život u njima bili su bijedni. Snage Herceg Bosne/HVO-a često su ih pljačkale, maltretirale i ponižavale. Pripadnici snaga Herceg-Bosne/HVO-a su, prema navodima, često silovali bosanske Muslimanke. Tužilaštvo takođe navodi, u paragrafu 58 Optužnice, da su krajem avgusta 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a okupile nekoliko hiljada civila bosanskih Muslimana, koji su držani u pomenuta tri sela, ukrcale ih u kamione i odvezle u selo Kučani blizu linije fronta, gdje su ih natjerale da pješače prema teritoriji koju je držala ABiH. Dok su muslimanski civili pješačili u tom pravcu, pripadnici HVO-a su otvorili vatru na njih i ranili više osoba.

224. Nakon što analizira hapšenje i smještanje žena, djece i staraca u kuće u Podgrađu, Lapsunju i Dugama (a), Vijeće će ispitati zajedničke elemente u vezi s načinom na koji se s njima postupalo dok su bili zatočeni na te tri lokacije (b). Vijeće će potom posebno analizirati uslove zatočenja i postupanje prema Muslimanima, djela krađe, prisiljavanje na polni odnos i seksualne nasrtaje (c) u selima Lapsunj (d) i Duge (e). Konačno, Vijeće će analizirati način na koji su krajem avgusta 1993. premješteni žene, djeca i starci zatočeni u Podgrađu, Lapsunju i Dugama (f).

a) Hapšenje i smještanje žena, djece i staraca u kuće u Podgrađu, Lapsunju i Dugama

225. Krajem jula i početkom avgusta 1993., nakon što je najprije uhapsio muškarce Muslimane, HVO je okupio, premjestio i zatočio brojne žene, od kojih su neke bile trudne, te djecu i starce, Muslimane, u Podgrađe (dio grada koji je u predgrađu Prozora) i u sela Lapsunj i Duge.⁵⁶⁶

226. To su bili Muslimani iz Prozora⁵⁶⁷ i iz sela u okolini Prozora,⁵⁶⁸ kao što su Parcani, Klek, Skrobućani, Lapsunj, Varvara, Ruznavić i Kovačevo Polje.⁵⁶⁹

227. Oko 16. avgusta 1993., u Podgrađu i u selima Lapsunj i Duge bilo je zatočeno oko 5.000 žena, djece i staraca.⁵⁷⁰ Mijo Jozić, predsjednik opštine Prozor, rekao je Rudyju Gerritsenu da su Muslimani premješteni na te tri lokacije zbog njihove vlastite sigurnosti.⁵⁷¹ Međutim, Vijeće konstatuje, s obzirom na izvještaj Luke Markešića, načelnika SIS-a u Brigadi "Rama", od 14. avgusta 1993., upućen Odjelu obrane SIS-a u Mostaru, da je raseljavanje muslimanskog stanovništva na te tri lokacije povezano s dolaskom velikog broja Hrvata iz Konjica, Bugojna i jednog dijela Gornjeg Vakufa u opštinu Prozor.⁵⁷² Nadalje, Mijo Jozić je i sam 16. avgusta 1993. rekao Rudyju Gerritsenu da je najveći problem bio masovni dolazak "Hrvata izbjeglica" i da je "trebalo napraviti mjesta za njih".⁵⁷³

228. Doista, namjera vlasti HVO-a u Prozoru bila je da novopridošle Hrvate smjeste u kuće Muslimana raseljenih u Podgrađe, Lapsunj i Duge.⁵⁷⁴

229. U nekim svjedočenjima se jasno kaže da su "vojnici HVO-a" ili "pripadnici HVO-a" bili ti koji su hapsili muslimanske žene, djecu i starce.⁵⁷⁵

⁵⁶⁶ Svjedok BR, T(f), str. 8103-8105, T(e), str. 8106, djelimično zatvorena sjednica i T(f), str. 8113-8115; P 09704; Svjedok BS, T(f), str. 8215, 8216, 8219 i 8220, zatvorena sjednica; Svjedok BK, T(f), str. 5497, 5499, 5500 i 5527; P 09700, pod pečatom, str. 2; P 09701, str. 7 i 8; Svjedok BT, T(f), str. 8298, zatvorena sjednica; P 09714, pod pečatom, str. 4; P 09196, pod pečatom, str. 13; P 09717, pod pečatom, str. 3; Peter Hauenstein, T(f), str. 7568-7570, djelimično zatvorena sjednica; P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230, 19373; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 04363, pod pečatom, str. 2; P 09619, str. 1; P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁵⁶⁷ Svjedok BR, T(f), str. 8101, 8103 i 8105, T(e), str. 8106, djelimično zatvorena sjednica; P 09722, str. 2.; P 09196, pod pečatom, str. 13.

⁵⁶⁸ P 09196, pod pečatom, str. 13; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 10030, str. 8; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19221-19223 i 19372; P 09619.

⁵⁶⁹ Svjedok BK, T(f), str. 5497; Svjedok BS, T(f), str. 8220, zatvorena sjednica; P 09196, pod pečatom, str. 13; Svjedok BR, T(f), str. 8105 i 8106, djelimično zatvorena sjednica; P 09700, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok BO, T(f), str. 7782, zatvorena sjednica.

⁵⁷⁰ P 09701, str. 7 i 8; P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19226 i 19228; P 09627.

⁵⁷¹ P 10030, str. 8; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19226 i 19228; P 09627.

⁵⁷² P 04177, str. 2.

⁵⁷³ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19226; P 10030, str. 8; P 09627.

⁵⁷⁴ P 04177, str. 2; P 09714, pod pečatom, str. 4.

⁵⁷⁵ Svjedok BR, T(f) str. 8103, djelimično zatvorena sjednica; P 09700, pod pečatom, str. 2; P 09717, pod pečatom, str. 2 i 3; P 09196, str. 13.

230. Svjedokinja BP izjavila je da su 2. avgusta 1993. Vojna policija i vojnici HVO-a uhapsili i odveli žene, djecu i starce iz Kovačevog Polja u opštini Prozor u Lapsunj.⁵⁷⁶

231. Izvještaj Luke Markešića, načelnika SIS-a Brigade "Rama", poslat Upravi SIS-a 14. avgusta 1993., navodi da je Vojna policija, pod zapovjedništvom Ilije Franjića iz 4. satnije 6. bojne (prethodno 2. bojna), okupila cijelo muslimansko stanovništvo opštine Prozor u tri "sabirna centra" u Podgrađu, Dugama i Lapsunju.⁵⁷⁷

232. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće smatra da su krajem jula i početkom avgusta 1993. vojnici HVO-a, pri čemu Vijeće ne zna kojoj su jedinici pripadali, zajedno s vojnim policajcima pod zapovjedništvom Ilije Franjića, hapsili muslimanske žene, djecu i starce iz opštine Prozor i da su ih zatočili u Podgrađu i u selima Lapsunj i Duge. Vijeću je, osim toga, jasno da je cilj tih zatočenja bio da se omogući smještaj Hrvata koji su stizali u opštinu.

b) Postupanje prema ženama, djeci i starijim osobama u Podgrađu, Lapsunju i Dugama

233. Vijeće konstatuje da su od jula do avgusta 1993. HVO, Brigada "Rama" i vojni policajci muslimansko stanovništvo smješteno u Podgrađe, Lapsunj i Duge, na tri lokacije u zoni odgovornosti Brigade "Rama",⁵⁷⁸ podvrgavali napadima, pljački, verbalnom i fizičkom nasilju, konkretno seksualnom nasilju, a da su politički i vojni organi HVO-a u Prozoru i organi SIS-a u Odjelu obrane bili upoznati s tim.⁵⁷⁹

234. Vijeće je saslušalo svjedoka BR⁵⁸⁰ koji je potvrdio da su u julu i avgustu 1993. vojnici HVO-a "silovali", ponekad čak u više navrata,⁵⁸¹ približno 30 Muslimanki iz više sela u okolini Prozora (Varvara, Klek, Lapsunj, Duge i Družinovići) i iz grada Prozora, a među njima su bili konkretno Mario Dolić zvani Dole i Zoran Čališ zvani Đoka.⁵⁸² Svjedoci BP⁵⁸³ Rudy Gerritsen,⁵⁸⁴ te Nijaz Islamović⁵⁸⁵ takođe su pomenuli Marija Dolića kao jednog od počinitelja tih "silovanja".

⁵⁷⁶ P 09715, pod pečatom, str. 2.

⁵⁷⁷ P 04177, str. 2; P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230, 19373; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁵⁷⁸ Nijaz Islamović, T(f), str. 6909 i 6911; P 04193.

⁵⁷⁹ P 04177, str. 2; 3D 00422, str. 1 i 2.

⁵⁸⁰ Svjedok BR radio je u državnoj komisiji opštine Bugojno zaduženoj za sakupljanje informacija ili činjenica o ratnim zločinima, Svjedok BR, T(f), str. 8119, djelimično zatvorena sjednica i 8131-8133.

⁵⁸¹ Svjedok BR, T(f), str. 8115-8117, djelimično zatvorena sjednica. V. takođe svjedočenje Nijaza Islamovića koji kaže da zna za najmanje 20 žena koje su bile žrtve silovanja od strane vojnika HVO-a: P 09701, str. 8-10.

⁵⁸² Svjedok BR, T(f), str. 8119, 8120, djelimično zatvorena sjednica i T(f), str. 8137 i 8138; P 09715, pod pečatom, str. 3; 3D 00422, str. 1.

⁵⁸³ P 09715, pod pečatom, str. 3.

⁵⁸⁴ P 10030, str. 10.

⁵⁸⁵ P 09701, str. 9.

Mario Dolić je 1993. imao oko 20 godina i nosio je maskirnu uniformu.⁵⁸⁶ Svjedokinja BP je Zorana Čališa, zvanog Đoka takođe identifikovala kao jednog od počinitelja tih "silovanja".⁵⁸⁷ On je bio iz sela Čališ, a 1993. je imao oko 23 godine i nosio je maskirnu uniformu.⁵⁸⁸ Bio je "bivši pripadnik brigadne policije."⁵⁸⁹ Vijeće ne raspolaže dodatnim informacijama o toj "brigadnoj policiji".

235. Vijeće konstatuje da u dva izvještaja HVO-a od 13. i 14. avgusta 1993., od kojih jedan potiče direktno iz Odjela obrane a drugi iz SIS-a Brigade "Rama," a koje je primila uprava SIS-a u Mostaru u sklopu Odjela obrane, stoji da "pripadnici VP i brigade Rama [i lokalni vojnici] [...] maltretiraju stanovništvo, uzimaju materijalna dobra [...], odvođe djevojke te ih siluju i prisiljavaju na prostituciju"⁵⁹⁰ u Podgrađu, Lapsunju i Dugama dok su ta sela bila pod odgovornošću Brigade "Rama".⁵⁹¹ Luka Markešić, načelnik SIS-a u Brigadi "Rama", u svom izvještaju od 14. avgusta 1993. ovako je opisao zlostavljanja muslimanskih žena i djevojaka iz Podgrađa, Lapsunja i Duga:

Iz sabirnih centara Podgrađa, Lapsunja i Duga koji nisu osigurani svakodnevno se odvođe djevojke, žene u kuće gdje se vrši silovanje i maltretiranje, ponižavanje istih kao npr. gole žene ih moraju posluživati dok ne pristanu da vode ljubav, premlaćuju se, neke šišaju na ćelavo.

Dolazi se takođe u muslimanske kuće gdje se vrši skidanje kćerki pred ocem ili obratno.

Sve ovo se dešava već duže vrijeme i sistematski iako smo sa istim upoznali pismenim putem predsjednika HVO-a Iliju Jozića i zap. brigade te zap. vojne i civilne policije.

[...] Ovakve stvari uglavnom rade domaći vojnici i jedan dio vojne policije.⁵⁹²

236. Vijeće nadalje napominje, kao što to potvrđuje izvještaj SIS-a od 14. avgusta 1993., da su konkretno predstavnici PMEZ-a u više navrata upozoravali razne ličnosti, na primjer Željka Šiljega, zapovjednika OZ Sjeverozapadna Hercegovina i Miju Jozića, predsjednika opštine Prozor, na ta zlodjela, uključujući "silovanja" zatočenog muslimanskog stanovništva u opštini Prozor.⁵⁹³

237. Konačno, Vijeće isto tako primjećuje da po jednom izvještaju Petra Kalinića, pomoćnika zapovjednika IPD-a u sklopu OZ Sjeverozapadna Hercegovina, od 21. avgusta 1993., poslatom Vesi Vegaru, pomoćniku načelnika Odjela obrane zaduženom za sektor IPD-a, kao i Glavnom stožeru, "policija u Prozoru" ništa ne čini da bi zaštitila muslimansko stanovništvo opštine Prozor, te da i sami pripadnici policije čine kažnjiva djela koja su u tom izvještaju opisana kao "ružni

⁵⁸⁶ P 09715, pod pečatom, str. 3. Svjedokinja BP rekla je da je 1996. vidjela Marija Dolića ili "Doleta", koji je imao samo jednu ruku.

⁵⁸⁷ P 09715, pod pečatom, str. 3.

⁵⁸⁸ P 09715, pod pečatom, str. 3.

⁵⁸⁹ 3D 00422, str. 1.

⁵⁹⁰ P 04161, pod pečatom, str. 2; P 04177, str. 2.

⁵⁹¹ P 04161, pod pečatom.

⁵⁹² P 04177.

⁵⁹³ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19223, 19224 i 19226.

čini”.⁵⁹⁴ Vijeće, međutim, ne posjeduje dodatne informacije o “policiji u Prozoru” koja se pominje u izvještaju.

c) Zatočenje u naselju Podgrađe, postupanje prema Muslimanima, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji

i. Uslovi zatočenja Muslimana dovedenih u Podgrađe

238. Postojao je samo jedan put kojim se moglo ući u Podgrađe, naselje u Prozoru, i izaći iz njega,⁵⁹⁵ a taj dio grada su pripadnici HVO-a držali pod kontrolom pomoću jedne rampe.⁵⁹⁶ Vijeće nema informacije o tome iz koje su jedinice bili ti pripadnici HVO-a.

239. Krajem jula i početkom avgusta 1993., žene, djeca i starije osobe stigli su kamionima u Podgrađe pod pratnjom pripadnika HVO-a.⁵⁹⁷ Svjedok BS je izjavio da su se u Podgrađe sklonili neki maloljetni muškarci, bolesnici i starije osobe koje su bile zatočene u Srednjoj školi više sedmica, a koje su oslobođene sredinom avgusta.⁵⁹⁸

240. Otpribliže od 19. avgusta 1993. do 28. avgusta 1993., u Podgrađu je držano najmanje 1.760 Muslimana⁵⁹⁹ smještenih u stotinjak kuća.⁶⁰⁰

241. Peter Hauenstein, koji je posjetio Podgrađe 19. avgusta 1993., izjavio je da je Muslimane čuvala Vojna policija HVO-a.⁶⁰¹ Iako je Vojna policija doista bila prisutna u tom naselju, dokazi potvrđuju da kuće nisu bile čuvane i da je postojala ograničena sloboda kretanja.⁶⁰²

242. S izuzetkom Muslimana koji su odlazili po hranu u centar za distribuciju u Prozoru, i to vjerovatno jedna osoba iz svake kuće,⁶⁰³ i Svjedoka BO, koji je rekao da je krajem avgusta 1993. otišao na jedan dan u Lapsunj s jednim djetetom i jednom ženom,⁶⁰⁴ većina ostalih Muslimana nije

⁵⁹⁴ P 04399, str. 3.

⁵⁹⁵ P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁵⁹⁶ P 10030, str. 10.

⁵⁹⁷ P 09700, pod pečatom, str. 2; Svjedok BR, T(f), str. 8103-8105, T(e), str. 8106, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BS, T(f), str. 8220, zatvorena sjednica; Svjedok BO, T(f), str. 7787; P 09717, pod pečatom, str. 3; P 09722, str. 2; P 09196, pod pečatom, str. 4.

⁵⁹⁸ Svjedok BS, T(f), str. 8227, 8232-8235, zatvorena sjednica.

⁵⁹⁹ P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230, 19234; P 09627; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 04363, pod pečatom, str. 2; P 09704. Vijeće takođe primjećuje da je Svjedok BK izjavio da ih je bilo oko 6000, v. Svjedok BK, T(f), str. 5497, 5500, 5527.

⁶⁰⁰ Peter Hauenstein, T(f), str. 7629, djelimično zatvorena sjednica; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 09621, str. 1; P 04363, str. 2.

⁶⁰¹ Peter Hauenstein, T(f), str. 7605, 7606, 7631, 7624, 7625, djelimično zatvorena sjednica; P 09621, str. 1; P 04598, pod pečatom, str. 2.

⁶⁰² P 09700, pod pečatom, str. 2 i 3; P 09196, str. 13; P 09722, str. 2; P 10030, str. 10; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁶⁰³ P 09196, pod pečatom, str. 13.

⁶⁰⁴ P 09717 pod pečatom, str. 3; P 09196, str. 13; Svjedok BR, T(f), str. 8107 i 8108, djelimično zatvorena sjednica.

napuštala Podgrađe.⁶⁰⁵ Muslimani su bili u velikom strahu zbog prisustva Vojne policije.⁶⁰⁶ Žene su se uz to plašile da izađu iz kuća od straha da ih ne “siluju” vojnici HVO-a koji su slobodno ulazili u Podgrađe,⁶⁰⁷ dok su druge, od straha da ih ne “siluju” vojnici HVO-a, noću izlazile iz kuća i skrivale se po šumama oko Podgrađa.⁶⁰⁸

243. Peter Hauenstein je rekao da je među Muslimanima u Podgrađu i općenito u Prozoru prevladavao osjećaj straha zbog prisustva Vojne policije.⁶⁰⁹

244. U kućama je bilo 20 do 70 žena, djece i starijih osoba.⁶¹⁰ U nekim je kućama bilo čak i više od 80 ljudi.⁶¹¹ Zbog manjka prostora Muslimani su morali spavati na golom podu.⁶¹²

245. Iako su Muslimani iz Podgrađa tokom njegove posjete 19. avgusta 1993. Rudy Gerritsenu rekli da im nedostaje hrane i da se hrana sastoji samo od brašna,⁶¹³ on je ipak u jednom izvještaju konstatovao da Muslimani iz Podgrađa dobivaju hranu u centru za distribuciju od jedne humanitarne organizacije,⁶¹⁴ i čak je u jednom svom izvještaju zaključio da Muslimani dobivaju dovoljnu količinu hrane.⁶¹⁵

246. Vijeće uz to napominje da brojni svjedoci koji su izjavili da su bili držani u Podgrađu u julu i avgustu 1993. nisu pominjali da nisu imali dovoljno hrane niti da su dobivali samo brašno.⁶¹⁶

247. S obzirom na sveukupne dokaze Vijeće smatra da su Muslimani u Podgrađu dobivali dovoljnu količinu hrane. S obzirom na nedostatak dodatnih dokaza, Vijeće ne može donijeti zaključak u vezi s kvalitetom te hrane.

248. Vijeće nadalje primjećuje da su ljudi u kućama u Podgrađu imali pristup vodi i WC-ima, i da su dva ljekara Muslimana pružala medicinsku njegu.⁶¹⁷

⁶⁰⁵ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19233; P 10030, str. 10; P 04307, pod pečatom, str. 2; Peter Hauenstein, T(f), str. 7605 i 7506; P 09621, str. 1; P 09196, str. 13; Svjedok BR, T(f), str. 8107 i 8108, djelimično zatvorena sjednica.

⁶⁰⁶ Rudy Gerritsen, T(f), str. 19233; P 10030, str. 10; P 04307, pod pečatom, str. 2; Peter Hauenstein, T(f), str. 7605 i 7506; P 09621, str. 1; P 09196, str. 13.

⁶⁰⁷ Svjedok BS, T(f), str. 8232-8234, zatvorena sjednica; P 09196, str. 13; P 04177.

⁶⁰⁸ Svjedok BR, T(f), str. 8107 i 8108, djelimično zatvorena sjednica; P 09722, str. 4; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁶⁰⁹ Peter Hauenstein, T(f), str. 7605 i 7506; P 09621, str. 1.

⁶¹⁰ P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230, 19234; P 04363, pod pečatom, str. 2; P 04307, pod pečatom, str. 2; Peter Hauenstein, T(f), str. 7633; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 09619, str. 2; P 09722, str. 2; P 09196, pod pečatom, str. 13.

⁶¹¹ P 10030, str. 8; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19221-19223 i 19372; P 09700, pod pečatom, str. 2; Svjedok BK, T(f), str. 5496.

⁶¹² Nijaz Islamović, T(f), str. 6918; P 09701, str. 8. P 09196, pod pečatom, str. 13.

⁶¹³ P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁶¹⁴ P 09196, pod pečatom, str. 13; P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁶¹⁵ P 04307, pod pečatom, str. 2.

⁶¹⁶ Konkretno, svjedoci BK, BN, BO, BR i BS.

249. S obzirom na te dokaze i konkretno na pretrpanost prostorija, Vijeće zaključuje da su Muslimani od kraja jula do kraja avgusta u Podgrađu držani u veoma teškim uslovima.

- ii. Postupanje prema Muslimanima dovedenim u Podgrađe, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji

250. Vijeće podsjeća da se u dva izvještaja HVO-a od 13. i 14. avgusta 1993., govori o “[krađi, maltretiranju, ponižavanju, zlostavljanju, seksualnom nasilju, prisilnoj prostituciji i silovanju]” od strane “[pripadnika Brigade “Rama”, lokalnih vojnika i pripadnika Vojne policije]” i da se to događa, između ostalog, u Podgrađu.⁶¹⁸

251. Svjedoci su izjavili da su vojnici HVO-a, koji su mogli slobodno ući u Podgrađe,⁶¹⁹ a među kojima je bio Mario Dolić zvani Dole, redovno dolazili iznuđivati dragocjenosti od Muslimana, odnosno pljačkati njihovu imovinu, konkretno novac i nakit.⁶²⁰

252. Vijeću su predočeni brojni dokazi i saslušalo je više svjedoka koji su govorili o višestrukim i svakodnevnim seksualnim napadima⁶²¹ i posebno “silovanjima” koja su počinili pripadnici HVO-a nad ženama i djevojkama zatočenim u Podgrađu.⁶²² Vijeće je, na primjer, saslušalo Svjedokinju BK koja je potvrdila da su vojnici HVO-a redovno, najčešće u pijanom stanju, dolazili noću, izvodili žene i odvodili ih da ih “siluju” u Vatrogasnom domu u Prozoru.⁶²³ Amira Hadžibegović takođe je posvjedočila da su dva vojnika HVO-a došla u kuću u kojoj je bila držana i da je jedan od njih, naoružan puškom i nožem, pokušao s njom imati seksualni odnos, uz oralnu penetraciju, prijeteći joj smrću.⁶²⁴ Nijaz Islamović, ljekar iz opštine Prozor,⁶²⁵ izjavio je da je u avgustu 1993. Mario Dolić zvani Dole, pripadnik HVO-a, prisilio jednu ženu zatočenu u Podgrađu da se razodjene prijeteći joj oružjem.⁶²⁶ Svjedokinja BR izjavila je da je Mario Dolić bio jedan od počinitelja “silovanja”.⁶²⁷ S obzirom na dokaze, Vijeće smatra, imajući u vidu kontekst događaja koji se

⁶¹⁷ P 09196, pod pečatom, str. 13.

⁶¹⁸ P 04161; P 04177.

⁶¹⁹ P 09196, pod pečatom, str. 13; P 09722, str. 2; P 09700, pod pečatom, str. 2; Svjedok BS, T(f), str. 8232-8234, zatvorena sjednica.

⁶²⁰ P 09701, str. 9; P 09700, pod pečatom, str. 2.

⁶²¹ P 04177, str. 2.

⁶²² Svjedok BS, T(f), str. 8232-8234, zatvorena sjednica; P 09700, pod pečatom, str. 2; Svjedok BR, T(f), str. 8106 i 8107, djelimično zatvorena sjednica; P 09196, str. 13; Svjedok BK, T(f), str. 5497-5799, zatvorena sjednica; P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19229 i 19230; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 04363, pod pečatom, str. 2; P 04026, pod pečatom, str. 2; P 09734, pod pečatom, str. 5; Peter Hauenstein, T(f), str. 7604, 7605, 7638, 7639, djelimično zatvorena sjednica; P 09621, str. 1.

⁶²³ Svjedok BK, T(f), str. 5497- 5499, 5519 i 5520.

⁶²⁴ P 09722, str. 3.

⁶²⁵ P 09701, str. 2.

⁶²⁶ P 09701, str. 9.

⁶²⁷ Svjedok BR, T(f), str. 8119 i 8120, djelimično zatvorena sjednica.

navode u Optužnici i opšte prihvaćeno značenje riječi “silovanje”, da žrtve i svjedoci koriste tu riječ kako bi opisali polni odnos uz penetraciju bez pristanka žrtve.

253. Vijeće zaključuje da su u avgustu 1993. pripadnici HVO-a krali imovinu u vlasništvu Muslimana zdržanih u Podgrađu i da su ih napadali. Vijeće takođe zaključuje da su u avgustu 1993. pripadnici HVO-a uz prijetnju oružjem prisiljavali muslimanske žene i djevojke na seksualne odnose i da su ih seksualno zlostavljali.

d) Zatočenje u Lapsunju, postupanje prema Muslimanima, krađa, prisiljavanja na polni odnos i seksualni nasrtaji

i. Uslovi zatočenja Muslimana dovedenih u Lapsunj

254. Krajem jula 1993. i u avgustu 1993., vojni policajci i vojnici HVO-a hapsili su žene, djecu i starce iz sela u okolini Prozora, konkretno iz Kovačevog polja, i odvodili ih u Lapsunj.⁶²⁸ Svjedokinja BP, iz sela Kovačevo Polje,⁶²⁹ bila je od 2. avgusta 1993. do 12. avgusta 1993. zatočena u jednoj kući u Lapsunju s još 11 osoba i njihovom djecom.⁶³⁰

255. Vijeće napominje da je jedan pripadnik civilne policije HVO-a doveo jednog dana u avgustu 1993. dvojicu ljekara, Muslimana, među kojima je bio svjedok Nijaz Imamović, da pregledaju Muslimane u Lapsunju.⁶³¹ Taj civilni policajac donio je i lijekove.⁶³²

256. Nijaz Islamović je potvrdio da je u stambenim objektima bilo više staraca i male djece i da su higijenski uslovi bili bijedni.⁶³³ Kuće u kojima su Muslimani živjeli bile su pretrpane i u svakoj je bilo njih 20 ili 30, a spavali su na podu.⁶³⁴ Opskrba tekućom vodom, koja je prethodno bila obustavljena nije ponovo uspostavljena, tako da su Muslimani, što se tiče opskrbe vodom, zavisili od HVO-a, pri čemu Vijeće ne zna od koga tačno.⁶³⁵ Nisu imali sapuna za pranje, dobili su vaške i imali su problema s kožom.⁶³⁶ Zbog nedostatka vode isti civilni policajac koji je donio lijekove odveo je deset dana kasnije nekoliko Muslimana u Borovnicu.⁶³⁷ Vijeće međutim, nije dobilo nikakve informacije o hrani koju su dobivali Muslimani u Lapsunju.

⁶²⁸ P 09715, pod pečatom, str. 2; P 09700, pod pečatom, str. 2.

⁶²⁹ P 09715, pod pečatom, str. 2.

⁶³⁰ P 09715, pod pečatom, str. 3.

⁶³¹ P 09701, str. 7.

⁶³² P 09701, str. 7.

⁶³³ Nijaz Islamović, T(f), str. 6918; P 09701, str. 8.

⁶³⁴ Nijaz Islamović, T(f), str. 6918; P 09701, str. 8.

⁶³⁵ Nijaz Islamović, T(f), str. 6918; P 09701, str. 8.

⁶³⁶ Nijaz Islamović, T(f), str. 6918; P 09701, str. 8.

⁶³⁷ P 09701, str. 8.

257. S obzirom na te dokaze i konkretno na nedostatak vode i pretrpanost, Vijeće zaključuje da su od kraja jula do sredine avgusta 1993. Muslimani u Lapsunju bili držani u veoma teškim uslovima.

- ii. Postupanje prema Muslimanima dovedenim u Lapsunj, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji

258. Vijeće podsjeća da se u dva izvještaja HVO-a od 13. i 14. avgusta 1993., govori o “[krađi, maltretiranju, ponižavanju, zlostavljanju, seksualnom nasilju, prisilnoj prostituciji i silovanju]” od strane “[pripadnika Brigade “Rama”, lokalnih vojnika i pripadnika Vojne policije]” i da se to događa, između ostalog, u Lapsunju”.⁶³⁸

259. Svjedokinja BP izjavila je da su od 2. do 12. avgusta 1993., Zoran Čališ zvani Đoka i Mario Dolić zvani Dole dolazili u selo Lapsunj i da su vrijeđali Muslimanke i djecu držane u Lapsunju i prijetili im da će ih ubiti iz vatrenog oružja.⁶³⁹ Zoran Čališ tražio je muslimanske djevojke, te je vrijeđao i udario jednu ženu šakom na kojoj je imao bokser.⁶⁴⁰ Dana 10. avgusta 1993., usred noći, svjedokinju BP su iz kuće izvela dva vojnika koje je poznavala.⁶⁴¹ Bili su to Ljuban Baketarić zvani Ljupče,⁶⁴² star oko 20 godina, i izvjesni Marijan, star oko 23 godine, obojica stanovnici sela Rumboci.⁶⁴³ Nakon što ju je Marijan prisilio, prijeteći joj smrću, da se razodjene, svjedokinja BP kaže da su je ta dva muškarca naizmjenično “silovala” na jednom polju pored puta.⁶⁴⁴ Svjedokinja BP je posvjedočila da joj je taj Marijan, dok ju je grubo “silovao” prijeteći joj oružjem, rekao: “Pošto si druge vjere, ti to nikad ne bi uradila sa mnom, ali ja sam te sad na to prisilio”.⁶⁴⁵

260. Svjedokinja BP imala je nakon tog nasrtaja krvava koljena i unutrašnje bolove.⁶⁴⁶

261. S obzirom na dokaze, Vijeće smatra, imajući u vidu kontekst događaja koji se navode u Optužnici i opšteprihvaćeno značenje riječi “silovanje”, da žrtve i svjedoci koriste tu riječ kako bi opisali polni odnos uz penetraciju bez pristanka žrtve.

262. Vijeće zaključuje da su u avgustu 1993. vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije krali imovinu u vlasništvu Muslimana držanih u Lapsunju i da su ih napadali. Vijeće takođe zaključuje

⁶³⁸ P 04161; P 04177.

⁶³⁹ P 09715, pod pečatom, str. 3.

⁶⁴⁰ P 09715, pod pečatom, str. 4.

⁶⁴¹ Svjedokinja BP, T(f), str. 7855, zatvorena sjednica.

⁶⁴² Svjedokinja BP, T(f), str. 7856, zatvorena sjednica; P 09715, pod pečatom, str. 4.

⁶⁴³ Svjedokinja BP, T(f), str. 7855 i 7856, zatvorena sjednica; P 09715, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁶⁴⁴ Svjedokinja BP, T(f), str. 7855 i 7856, zatvorena sjednica; P 09715, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁶⁴⁵ P 09715, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁶⁴⁶ P 09715, pod pečatom, str. 4.

da su u avgustu 1993. pripadnici HVO-a uz prijetnju oružjem barem jednu ženu prisilili na seksualni odnos.

e) Zatočenje u Dugama, postupanje prema Muslimanima, krađa, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji

i. Uslovi zatočenja Muslimana dovedenih u Duge

263. Počev najkasnije od 8. avgusta 1993., žene, djeca i starije osobe, svi Muslimani porijeklom iz Prozora i okolnih sela kao što su Lug i Skrobućani, koje su u avgustu 1993. uhapsili pripadnici HVO-a, zadržani su u kućama u selu Duge.⁶⁴⁷ Dana 20. avgusta 1993., tamo je bilo između 700 i 800 muslimanskih žena, djece i starijih osoba.⁶⁴⁸

264. Rudy Gerritsen, posmatrač PМЕZ-a,⁶⁴⁹ koji je 20. avgusta 1993. posjetio Duge,⁶⁵⁰ izjavio je da to nije bio pravi zatvor, ali da su se ljudi tamo osjećali kao da su u zatvoru. Nisu mogli izlaziti iz sela jer nisu imali kuda otići.⁶⁵¹ Vijeće osim toga primjećuje da je Rudy Gerritsen čuo od Muslimana iz Duga da jedinice Vojne policije redovno dolaze u selo, a po mišljenju Rudyja Gerritsena, to je bila Vojna policija jer je ona jedina patrolirala u tom sektoru.⁶⁵²

265. Vijeće napominje da su pripadnici civilne policije HVO-a jednog dana u avgustu 1993. doveli dva ljekara Muslimana, među kojima i svjedoka Nijaza Islamovića, da pregledaju Muslimane iz Duga.⁶⁵³

266. Selo Duge bilo je prenapučeno i porodice su morale dijeliti kuće.⁶⁵⁴ U prosjeku je po kući bilo oko 30 ljudi.⁶⁵⁵ Ljudi su spavali na podu i nisu imali dovoljno hrane.⁶⁵⁶ Svjedok BT je izjavio da je HVO, pri čemu nije rekao ko tačno, hranu donosio samo jednom u tri sedmice i da hrane nije bilo dovoljno za sve.⁶⁵⁷ Muslimanima je voda ipak bila dostupna.⁶⁵⁸

⁶⁴⁷ P 09714, pod pečatom, str. 4; P 10030, str. 10; P 09621, str. 1.

⁶⁴⁸ P 09701, str. 8; P 09621, str. 1.

⁶⁴⁹ P 10030, str. 2.

⁶⁵⁰ P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19231-19234; P 09621, p.1.

⁶⁵¹ P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19233.

⁶⁵² P 10030, str. 10; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19246; P 09621, p.1.

⁶⁵³ P 09701, str. 7.

⁶⁵⁴ P 09714, pod pečatom, str. 4; P 09722, str. 4.

⁶⁵⁵ P 09621, str. 1.

⁶⁵⁶ P 09714, pod pečatom, str. 4; P 09621, str. 1.

⁶⁵⁷ P 09714, pod pečatom, str. 4; P 09621, str. 1.

⁶⁵⁸ P 09701, str. 9; P 09621, str. 1.

267. S obzirom na te dokaze, posebno dokaze o nedostatku hrane i o prenatrpanosti, Vijeće zaključuje da su u avgustu 1993. Muslimani u Dugama, koje je nadzirala Vojna policija, bili držani u veoma teškim uslovima.

- ii. Postupanje prema Muslimanima dovedenim u Duge, krađe, prisiljavanje na polni odnos i seksualni nasrtaji

268. Vijeće podsjeća da se u dva izvještaja HVO-a od 13. i 14. avgusta 1993. govori o “[krađi, maltretiranju, ponižavanju, zlostavljanju, seksualnom nasilju, prisilnoj prostituciji i silovanju]” od strane “[pripadnika Brigade “Rama”, lokalnih vojnika i pripadnika Vojne policije]” i da se to događa, između ostalog, u selu Duge.⁶⁵⁹

269. I drugi dokazi pokazuju da su vojnici HVO-a dolazili u selo i krali po kućama u kojima su bili okupljeni Muslimani.⁶⁶⁰ Muslimani su bili jako preplašeni.⁶⁶¹ Isti ti vojnici takođe su pod prijetnjom oružja odvodili žene i djevojke iz sela, konkretno u Prozor, gdje su ih držali satima, te su ih vraćali uplakane, a one su odbijale da kažu što im se desilo.⁶⁶²

270. Vijeće je saslušalo više svjedoka koji su govorili o ponižavanjima koja su višekratno i svakodnevno činili vojnici HVO-a i pripadnici vojne policije⁶⁶³ nad djevojkama i ženama, Muslimankama, kao što je prisiljavanje da se pred njima uz muziku razodjenu, da ih nage poslužuju i da se razodjenu pred vlastitim ocem.⁶⁶⁴ Isto tako, više je svjedoka reklo da su u avgustu 1993. Muslimanke bile žrtve “silovanja” koja su počinili lokalni vojnici HVO-a i Vojna policija HVO-a, kao i i “muškarci s drugog područja”.⁶⁶⁵ S obzirom na dokaze, Vijeće, imajući u vidu kontekst događaja koji se navode u Optužnici i opšte prihvaćeno značenje riječi “silovanje”, smatra da žrtve i svjedoci koriste tu riječ kako bi opisali polni odnos uz penetraciju bez pristanka žrtve.

271. Neke su se žene noću krile u šumi kako bi izbjegle nasrtaje pripadnika HVO-a.⁶⁶⁶

272. Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a i Vojna policija krali imovinu u vlasništvu Muslimana držanih u Dugama i da su ih napadali. Vijeće takođe zaključuje da su u avgustu 1993. vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije, ali isto tako i “muškarci s drugog područja” prisiljavali

⁶⁵⁹ P 04161; P 04177.

⁶⁶⁰ P 10030, str. 10; P 09621; P 09722, str. 4.

⁶⁶¹ P 09714, pod pečatom, str. 4.

⁶⁶² P 09714, pod pečatom, str. 4; P 09717, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁶⁶³ P 09714, pod pečatom str. 4; P 04177.

⁶⁶⁴ P 09714, pod pečatom, str. 4; P 04177.

⁶⁶⁵ P 04177; P 10030, str. 10; Svjedok BR, T(f), str. 8115-8117, djelimično zatvorena sjednica; P 09621.

⁶⁶⁶ P 04177, str. 2.

Muslimanke na seksualni odnos. Vijeće naposljetku zaključuje da su pripadnici Vojne policije i vojnici HVO-a ponižavali i seksualno zlostavljali muslimanske djevojke i žene.

f) Premještanje žena, djece i starijih osoba zadržanih u Podgrađu, Lapsunju i Dugama u Kućane krajem avgusta 1993.

273. Dana 28. avgusta 1993., vojnici HVO-a su civilnim i vojnim kamionima premjestili⁶⁶⁷ muslimansko stanovništvo, žene, djecu i starce, iz Podgrađa,⁶⁶⁸ Lapsunja⁶⁶⁹ i Duga⁶⁷⁰ u Kućane,⁶⁷¹ selo nedaleko od linije fronta između HVO-a i ABiH.⁶⁷² Vijeće posjeduje malo informacija o jedinicama kojima su pripadali ti vojnici HVO-a. Vijeće može samo konstatovati, što će kasnije biti objašnjeno, da je među njima bio barem jedan pripadnik “Kinder-voda” i da su tamo sigurno bili pripadnici HVO-a iz Brigade “Rama”.

274. Vijeće zapaža da je konkretno svjedok BT ispričao kako su vojnici HVO-a okružili selo Duge i kako su počeli pucati u vazduh kako bi prisilili Muslimane da se ukrcaju u kamione.⁶⁷³

275. Iako je bilo jako vruće, Muslimani tokom transporta u kamionima nisu imali vode, tako da su neki jedva disali, a neki su se onesvijestili.⁶⁷⁴

276. Muslimane su, nakon što su stigli u Kućane, prisili da idu pješke pod pratnjom vojnika HVO-a u pravcu Čeline,⁶⁷⁵ područja pod kontrolom ABiH.⁶⁷⁶ Vojnici HVO-a su im rekli da “[idu prema svojim]” i da se ne udaljavaju s puta zbog mina.⁶⁷⁷ Hodajući od Kućana prema Čelini, prešli su 3 do 4 kilometra.⁶⁷⁸ Vojnici HVO-a, među kojima je bio jedan zvani Cele, pripadnik “Kinder-voda”, zapucali su u njihovom pravcu, ranivši više osoba.⁶⁷⁹ Muslimani su nakon toga nastavili

⁶⁶⁷ Svjedok BR, T(f), str. 8112, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BK, T(f), str. 5499 i 5500; P 10030, str. 11; P 04598, pod pečatom; Rudy Gerritsen, T(f), str. 19234 i 19235.

⁶⁶⁸ Peter Hauenstein, T(f), str. 7570, djelimično zatvorena sjednica; P 04307, pod pečatom, str. 2; P 09621, str. 1; P 04363, str. 2; P 09700, pod pečatom, str. 3.

⁶⁶⁹ P 09717, pod pečatom, str. 3.

⁶⁷⁰ Peter Hauenstein, T(f), str. 7569, 7570, 7624 i 7625, djelimično zatvorena sjednica; P 09714, pod pečatom, str. 5.

⁶⁷¹ Svjedok BR, T(f), str. 8112, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BK, T(f), str. 5499 i 5500; P 09196, pod pečatom, str. 14; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 09714, pod pečatom, str. 5; P 09701, str. 9; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 10030, str. 11; P 09715, pod pečatom, str. 6; P 09717, pod pečatom, str. 3.

⁶⁷² P 09715, pod pečatom, str. 6.

⁶⁷³ P 09714, pod pečatom, str. 5.

⁶⁷⁴ P 09714, pod pečatom, str. 5.

⁶⁷⁵ Svjedok BK, pod pečatom, T(f), str. 5500; Svjedok BR, T(f), str. 8112, djelimično zatvorena sjednica; P 09717, pod pečatom, str. 3.

⁶⁷⁶ Svjedok BK, pod pečatom T(f), str. 5500; P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁶⁷⁷ P 09715, pod pečatom, str. 6; P 09196, str. 14; P 09715, pod pečatom, str. 6.

⁶⁷⁸ Svjedok BK, pod pečatom T(f), str. 5500.

⁶⁷⁹ 3D 00429, pod pečatom, str. 3; P 09717, pod pečatom, str. 3; Svjedok BK, T(f), str. 5499 i 5500.

svojim putem i otišli u Bugojno,⁶⁸⁰ Gornji Vakuf, Jablanicu⁶⁸¹ i u Konjic,⁶⁸² teritorije pod kontrolom ABiH.⁶⁸³

277. Vijeće nije u mogućnosti da tačno odredi broj Muslimana iz opštine Prozor koje je HVO premjestio 28. avgusta 1993. Međutim, na osnovu dokaza, Vijeće je u mogućnosti da zaključi da je premješteno najmanje 2.500 osoba.⁶⁸⁴

278. Svjedok CC je objasnio da je za uspješno provođenje raseljavanja bilo potrebno da ih HVO organizira i isplanira.⁶⁸⁵ S tim u vezi Vijeće napominje da je 28. avgusta 1993., dakle istog dana kada su Muslimani preseljeni iz Prozora u pravcu Kučana, a potom prema teritorijama pod kontrolom ABiH, Slobodan Praljak zapovjedniku Brigade "Rama" zapovjedio da od 28. do 31. avgusta 1993. rasporedi 30 vojnika na području Kučana.⁶⁸⁶

279. Kada je 30. avgusta 1993. otišao u Podgrađe, Rudy Gerritsen je konstatovao da su se hrvatske porodice uselile u kuće u vlasništvu Muslimana.⁶⁸⁷

280. Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a 28. avgusta 1993. premjestili žene, djecu i starije osobe držane u Podgrađu, Lapsunju i Dugama, na teritorije pod kontrolom ABiH i da su tom prilikom otvorili vatru i ranili neke od njih.

4. Postupanje prema posljednjim preostalim Muslimanima u opštini Prozor od kraja avgusta do decembra 1993.

281. Tužilaštvo u paragrafu 59 Optužnice tvrdi da su krajem avgusta 1993. i u periodu nakon toga snage Herceg-Bosne/HVO-a nastavile da vrše progon i zlostavljanje civila, bosanskih Muslimana, koji su ostali u opštini Prozor, podvrgavajući ih maltretiranju, seksualnom zlostavljanju i ponižavajućim postupcima. Tužilaštvo takođe navodi da je u decembru 1993., u opštini Prozor bilo samo oko 500 do 600 Muslimana, a da je do kraja tog mjeseca većina njih bila poslata u zatvore ili koncentracione logore HVO-a ili upućena na teritoriju pod kontrolom ABiH, odnosno deportovana u druge zemlje.

⁶⁸⁰ Svjedok BR, T(f), str. 8112, djelimično zatvorena sjednica.

⁶⁸¹ Svjedok BS, T(f), str. 8234, zatvorena sjednica; P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁶⁸² P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁶⁸³ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 04679, str. 6.

⁶⁸⁴ P 09714, pod pečatom, str. 5; P 09196, pod pečatom, str. 14; P 09701, str. 7; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 10030, str. 11; P 09715, pod pečatom, str. 6; P 04679, str. 6. Vijeće napominje da je po riječima nekih svjedoka bilo između 4000 i 6000 razmještenih lica.

⁶⁸⁵ P 09731, pod pečatom, str. 3.

⁶⁸⁶ 3D 02448.

⁶⁸⁷ P 10030, str. 11.

282. Nakon što analizira kako su snage Herceg-Bosne/HVO-a postupale s preostalim Muslimanima u opštini (a), Vijeće će ispitati sudbinu 500 do 600 Muslimana koji su još bili u opštini u decembru 1993.

a) Postupanje prema Muslimanima u opštini Prozor od kraja avgusta do decembra 1993.

283. Preliminarno, Vijeće napominje da se dokazi kojima raspolaže u vezi s navodima iz paragrafa 59 Optužnice tiču uglavnom činjenica u vezi sa selom Duge.

284. Nakon 28. avgusta 1993. i početkom septembra 1993., jedna grupa žena, djece i starijih osoba iz Prozora, koju je HVO iz Podgrađa 28. avgusta 1993. premjestio na područja izvan opštine Prozor, prema teritorijama pod kontrolom ABiH, ponovno je uhapšena u opštini Prozor i nekoliko dana kasnije vojnici HVO-a su te ljude odveli u kuće u Dugama, gdje su se trebali smjestiti.⁶⁸⁸

285. Od septembra 1993. do maja 1994. Muslimani koje je Luka Markešić, načelnik SIS-a u Brigadi "Rama", opisao kao "civile", bili su zadržani u selu Duge. Njih pedeset dvoje u Dugama je držano od 10. novembra 1993.⁶⁸⁹

286. Selo Duge čuvala su barem dva vojna policajca,⁶⁹⁰ no vojnici HVO-a dolazili su u selo po svom nahođenju, uglavnom noću, i Muslimane podvrgavali psihološkom i fizičkom nasilju koje se sastojalo od prijetnji smrću, vrijeđanja i premlaćivanja, dok su žene i maloljetne djevojke "silovane".⁶⁹¹ Ti vojnici HVO-a nosili su uniformu, jedan od njih je imao plavu kosu, a Muslimanima iz Duga rekli su da su "iz policije" HVO-a.⁶⁹² Prema riječima svjedokinja BN i BO, vjerovatno su pripadali jedinici "Kinder-vod".⁶⁹³ Neki od njih su zlostavljali Muslimane, posebno one najstarije.⁶⁹⁴ Svjedokinja BN je ispričala da je jednog starca jedan vojnici HVO-a tukao stolicom koja mu se slomila na glavi.⁶⁹⁵

287. Svjedokinja BN, šesnaestogodišnjakinja u vrijeme događaja, detaljno je ispričala kako ju je plavokosi čovjek, star oko 20 godina, prisilo na veoma nasilan seksualni odnos uz vaginalnu penetraciju pod prijetnjom oružja, koji je trajao oko dva sata u šumi nedaleko od sela Duge.⁶⁹⁶ Svjedokinja BN je takođe izjavila da su je dva ili tri dana kasnije kidnapovali Ante Šistov, Zoran

⁶⁸⁸ P 09717, pod pečatom, str. 4; P 09700, pod pečatom, str. 3.

⁶⁸⁹ P 06569, str. 2.

⁶⁹⁰ P 09700, pod pečatom, str. 3 i 4; P 09717, pod pečatom, str. 6.

⁶⁹¹ Svjedok BO, T(f), str. 7783, zatvorena sjednica; P 09717, pod pečatom, str. 5-7; P 09700, pod pečatom, str. 3 i 4; P 09714, pod pečatom, str. 4.

⁶⁹² P 09717, pod pečatom, str. 4.

⁶⁹³ Svjedok BN, T(f), str. 7132; 3D 00429, str. 1; P 09700, pod pečatom, str. 3.

⁶⁹⁴ P 09700, pod pečatom, str. 3 i 4.

⁶⁹⁵ P 09700, pod pečatom, str. 3 i 4.

Ćališ i Jure Petrović, zvani Mendžo i da su je odveli u Prozor u jedan stan nasuprot Vatrogasnom domu.⁶⁹⁷ Zoran Ćališ ju je tada izvrijeđao i pokušao da je “siluje”, dok ga u tomu nisu ga spriječila dva pripadnika HVO-a, odjevena u crne uniforme, koji su bili na licu mjesta.⁶⁹⁸

288. Svjedokinja BO takođe je izjavila da su je decembru 1993. u više navrata, na različite načine i nasilno, “silovali” izvjesni Baja i još jedan plavokosi čovjek, a nakon što je završio, taj ju je čovjek izvrijeđao.⁶⁹⁹ Dva ili tri dana kasnije, izvjesni Mendžo i Ante prijetili su, vrijeđali i nasilno “silovali” Svjedokinju BO.⁷⁰⁰ Nakon što ju je silovao izvjesni Ante, Svjedokinja BO ga je upitala: "Šta smo zgriješili da nam ovo činite?" Čovjek po imenu Ante joj je odgovorio: "Niste ništa zgriješili, vaša jedina greška je što ste balije."⁷⁰¹

289. Svjedokinja BO je isto tako izjavila da je, dok su nju “silovali” Mendžo i Ante, Zoran Ćališ “silovao” jednu drugu ženu iz Duga.⁷⁰² S obzirom te na dokaze, Vijeće, imajući u vidu kontekst događaja koji se navode u Optužnici i opšte prihvaćeno značenje riječi “silovanje”, smatra da žrtve i svjedoci koriste tu riječ kako bi opisali polni odnos uz penetraciju bez pristanka žrtve.

290. Svjedokinja BN identifikovala je neke od počinitelaca “silovanja” žena i maloljetnih djevojaka iz Duga: Juru Petrovića zvanog Mendžo, Zorana Ćališa, Antu Šistova i jednog plavokosog mladića, od oko 20 godina.⁷⁰³ Svjedokinja BN je izjavila da su joj čuvari iz Duga rekli da su počinioci tih seksualnih nasrtaja pripadali “Kinder-vodu”.⁷⁰⁴

291. Prema riječima Ivana Bandića, zaposlenog u Upravi SIS-a od jula 1992. do jeseni 1994.,⁷⁰⁵ lica odgovorna za “silovanja” i ponižavanja Muslimana u selu Duge krivično su gonjena nakon što ih je Vojna policija identifikovala u junu 1994.⁷⁰⁶ Doista, Vijeće upućuje na bilješku koju je potpisao zapovjednik Dragan Konta, pripadnik 2. satnije 1. bojne Vojne policije HVO-a, od 20. juna 1994., kojom je on zapovjedio da se privedu Zoran Ćališ⁷⁰⁷ i Jure Petrović zvani Mendžo, kao i osobe po imenu Ante i Davor iz Kovačevog Polja, bivši pripadnici “brigadne policije”, zbog

⁶⁹⁶ P 09700, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁶⁹⁷ P 09700, pod pečatom, str. 5; P 09717, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁶⁹⁸ P 09700, pod pečatom, str. 5. U službenoj bilješci Uprave Vojne policije HR HB od 20. januara 1994. stoji da je potrebno privesti Zorana Ćališa i Juru Petrovića zbog silovanja (3D 00422, pod pečatom).

⁶⁹⁹ P 09717, pod pečatom, str. 5 i 6.

⁷⁰⁰ P 09717, pod pečatom, str. 5 i 6.

⁷⁰¹ P 09717, pod pečatom, str. 6.

⁷⁰² P 09717, pod pečatom, str. 6.

⁷⁰³ P 09700, pod pečatom, str. 4 i 5.

⁷⁰⁴ Svjedok BN, T(f), str. 7132, zatvorena sjednica.

⁷⁰⁵ Ivan Bandić, T(f), str. 37992-37995.

⁷⁰⁶ Ivan Bandić, T(f), str. 38214 i 38215.

⁷⁰⁷ 3D 00422, str. 1.

“silovanja” muslimanskih žena.⁷⁰⁸ Vijeće konstatuje da su te osobe, osim čovjeka po imenu Davor, vjerovatno počinio prisilnih polnih odnosa koje su identifikovali svjedoci koje je Vijeće saslušalo. Vijeće, međutim, ne zna jesu li te osobe doista uhapšene i jesu li ih organi HVO-a doista krivično gonili.

292. Vijeće zaključuje da su od kraja avgusta 1993. do decembra 1993. žene, djeca i starije osobe, Muslimani, bili držani u selu Duge, gdje su ih zlostavljali pripadnici HVO-a koji su pripadali “Kinder-vodu”. Takođe, pripadnici HVO-a, konkretno iz “Kinder-voda”, prisiljavali su muslimanske žene i maloljetne djevojke na polne odnose.

b) Premještanje Muslimana iz opštine Prozor u zatočeničke centre van opštine i zatim na druge teritorije

293. Dana 10. novembra 1993., više od 600 Muslimana još je bilo u opštini Prozor, a među njima 300 “civila” koje je HVO držao na različitim lokacijama opštine Prozor, između ostalog u selu Duge. Tamo je bilo i 306 osoba kvalifikovanih kao “vojni obveznici”, od kojih je njih 209 bilo zatvoreno u “zatvoru u MUP-u”, a 23 u “zatvoru kod brigadne policije”.⁷⁰⁹

294. Dana 10. novembra, Luka Markešić, načelnik SIS-a u Brigadi “Rama”, je u jednom izvještaju upućenom zapovjedniku ZP Tomislavgrad⁷¹⁰ između ostalog predložio da se veći broj “vojnih obveznika [Muslimana]” odvede iz Prozora u “voj[ni] zatvor Herceg-Bosne”.⁷¹¹

295. Vijeće konstatuje da je četiri dana nakon prijedloga Luke Markešića, odnosno 14. novembra 1993., po zapovijedi “general a Tole” zbog nedostatka prostora 105 zatočenika Muslimana odvedeno iz Prozora u Zatvor u Gabeli.⁷¹²

296. Dana 15. decembra 1993., “[svi] ratni zarobljenici”, ukupno 140 zatočenika u Prozoru, prebačeni su na Heliodrom, u pratnji 3. bojne Vojne policije.⁷¹³ Zatočenici su prebačeni po zapovijedi Radoslava Lavrića, vršioca dužnosti načelnika Vojne policije, čime je izvršena zapovijed Marijana Biškića, pomoćnika ministra obrane, koji je pak svoju zapovijed izdao na osnovu odluke predsjednika HR HB o raspuštanju zatočeničkih centara⁷¹⁴.

⁷⁰⁸ 3D 00422, str. 1.

⁷⁰⁹ P 09731, pod pečatom, str. 3; P 06569, p.1.

⁷¹⁰ Prethodno “OZ Sjeverozapadna Hercegovina”.

⁷¹¹ P 06569, str. 2.

⁷¹² P 06662; P 06658; P 06661, str. 5.

⁷¹³ P 07174, str. 1; P 07212.

⁷¹⁴ P 07174, str. 1; P 07212.

297. Vijeće konstatuje da su 15. decembra 1993. Hasib Zečić, pripadnik ABiH,⁷¹⁵ i Ragib Mulahusić doista odvedeni zajedno s drugim zatočenicima iz "VZ Rama" na Heliiodrom.⁷¹⁶

298. Vijeće takođe ima u vidu pismene izjave Ragiba Mulahusića, prema kojima su krajem ljeta 1993. Ragib Mulahusić i drugi zatočnici prebačeni na Heliiodrom.⁷¹⁷ Vijeće konstatuje, na osnovu jednog dokumentarnog dokaza, da je Ragib Mulahusić doista prebačen na Heliiodrom 15. decembra 1993., a ne krajem ljeta, kao što je on sam rekao.⁷¹⁸ Vijeću, međutim, nije poznato u kojem zatočeničkom centru u Prozoru je Ragib Mulahusić bio zatočen.

299. Vijeće zaključuje da su 14. novembra 1993. i 15. decembra 1993. muškarci Muslimani, zatočeni u Prozoru, prebačeni u Zatvor u Gabeli i na Heliiodrom. Vijeće ne raspolaže dokazima o iseljavanju Muslimana iz Prozora prema drugim teritorijama tokom decembra 1993.

Dio 2: Opština Gornji Vakuf

300. Ovaj dio Presude odnosi se na zločine koje su od 24. oktobra 1992. do oko 22. januara 1993. navodno počinile snage HZ HB u opštini Gornji Vakuf, konkretno u Gornjem Vakufu, Duši, Hrasnici, Trnovači, Ždrimcima i Uzričju, kao i na neke zločine za koje se tereti,⁷¹⁹ počinjene takođe nekoliko sedmica nakon tog perioda.⁷²⁰

301. U paragrafima 63 do 71 Optužnice, tužilaštvo navodi da su snage HZ HB/HVO-a oko 25. oktobra 1992. preuzele kontrolu nad više fabrika i nad zgradom MUP-a u gradu Gornjem Vakufu, te da su počev od 18. januara 1993., napadale stambene dijelove Gornjeg Vakufa u kojima su živjeli bosanski Muslimani, te sela Dušu, Hrasnicu, Uzričje i Ždrimce. Nakon tih napada, koji su prouzrokovali smrt određenog broja Muslimana civila, i uništenje znatnog dijela njihove imovine, snage HZ HB/HVO-a su pljačkale i palile kuće i imovinu u vlasništvu Muslimana u tim selima. Nadalje, snage HZ HB/HVO-a su uhapsile više Muslimana civila, u tim selima, odvojile muškarce od žena, djece i starijih osoba, odveli muškarce u zatočeničke centre i zatočili žene, djecu i starce u

⁷¹⁵ P 09989, str. 4.

⁷¹⁶ P 07174, pod brojem 94 u verziji na b/h/s-u, str. 1; P 09989, str. 5; P 09925, str. 5. Vijeće primjećuje razliku između izjave iz 1994. i one iz 2001. u odnosu na mjesto zatočenja u Prozoru i pridaje veću težinu izjavi iz 1994. koja je vremenski bliža činjenicama zato što je vjerodostojnija, budući da u izjavi iz 2001. svjedok kaže da je bio zatočen u Srednjoj školi koja, međutim, 15. decembra 1993. više nije služila kao mjesto zatočenja.

⁷¹⁷ P 09699, str. 3.

⁷¹⁸ P 07174; P 07212. Vijeće smatra da, suprotno onome što je izjavio, Ragib Mulahusić nije mogao biti prebačen iz Srednje škole koja je bila zatvorena krajem ljeta 1993., kao što je to Vijeće već konstatovalo. V. "Dolazak, premještanje i puštanje na slobodu zatočenika iz Srednje škole u Prozoru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Prozor.

⁷¹⁹ Zatvaranje i protivpravno zatočenje civila, nehumana djela i nečovječno i okrutno postupanje (uključujući uslove zatočenja) kao i progone i pljačke, par. 68, 70 i 71 Optužnice.

⁷²⁰ U par. 68 Optužnica pominje se period od oko 1 mjeseca nakon 18. januara 1993.; par. 70 pominje "približno dvije sedmice" nakon 18. januara 1993. i par. 71 "nekoliko sedmica".

kuće u selu. Tokom zatočenja u tim selima i u selu Trnovača, civili su živjeli u “nehumanim” uslovima i bili su podvrgavani nasilju i zlostavljanju.

302. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 19), bezobzirno razaranje gradova i naselja, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20), uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21), oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 22) i pljačkanje javne i privatne imovine (tačka 23).

303. Kako bi donijelo odluku o činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze. Vijeće je proučilo *viva voce* iskaze i iskaze na temelju pravila 92ter Pravilnika, i to svjedoka BY, BM, BV, BW, BX, NO, 1D-AA, Raya Lanea, Zdravka Batinića, Fahrudina Agića, Zdenka Andabaka, Andrewa Williamsa, Philipa Watkina, Ilije Kožulja, Zrinka Tokića, Muamera Trkića, Zijada Kurbegovića, Boa Pellnasa, Jacqueline Carter, Christophera Beesea, Marite Vihervuori, Senade Basić, Safeta Idrizovića, Slobodana Praljka i Milivoja Petkovića. Vijeće je takođe uzelo u obzir pismene izjave svjedoka BV, Kemala Šljive, Nedžada Čauševića, Derviše Plivčić, Senada Zahirovića i Đulke Ibrahima Brice, te zapisnike iskaza Alistaira Rulea i Nicholasa Shorta, prihvaćene na osnovu pravila 92bis Pravilnika. Konačno, Vijeće je ispitalo dokazne predmete uvrštene u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure.

304. Vijeće će se prvo osvrnuti na geografski položaj i strukturu stanovništva opštine Gornji Vakuf (I), zatim na političku, administrativnu i vojnu strukturu opštine kako bi upozorilo na kontekst u kojem su se dogodili kriminalni događaji koje navodi tužilaštvo (II). Vijeće će se potom baviti porastom napetosti između ABiH i HVO-a, uglavnom od septembra 1992. do 16. januara 1993. (III) i analizirati tok napada od 18. januara 1993. na opštinu Gornji Vakuf i zločine za koje se navodi da su počinjeni tokom tih napada (IV). Vijeće će potom analizirati pokušaje prekida vatre da bi se okončao sukob u opštini (V) i navode o kriminalnim događajima nakon napada od 18. januara 1993. u različitim selima opštine Gornji Vakuf (VI). Konačno, Vijeće će proučiti navode o kriminalnim događajima u fabrici namještaja u Trnovači, za koju tužilaštvo tvrdi da je služila kao zatočenički centar (VII).

I. Geografski položaj i struktura stanovništva opštine Gornji Vakuf

305. Opština Gornji Vakuf nalazi se između opština Prozor i Konjic na jugu, opštine Bugojno na sjeverozapadu i opštine Novi Travnik na sjeveroistoku.⁷²¹ Opština Gornji Vakuf sastoji se od grada Gornjeg Vakufa, glavnog mjesta u opštini⁷²² i od dvadesetak manjih mjesta, među kojima su sela Duša,⁷²³ Hrasnica,⁷²⁴ Uzričje,⁷²⁵ Trnovača⁷²⁶ i Ždrimci⁷²⁷.

306. Prilikom popisa stanovništva 1991. godine, opština Gornji Vakuf imala je blizu 25.000 stanovnika,⁷²⁸ od kojih su oko 56% bili Muslimani, 42,5% Hrvati.⁷²⁹

II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine Gornji Vakuf

307. Vijeće će, kako bi opisalo političke institucije i vojne organe koji su imali ulogu u događajima u periodu na koji se odnosi Optužnica, najprije prikazati političku i administrativnu strukturu opštine Gornji Vakuf (A), a zatim njenu vojnu strukturu (B).

A. Politička i administrativna struktura

308. Vijeće je saslušalo samo jednog svjedoka *viva voce*, Zdravka Batinića,⁷³⁰ koji je svjedočio o političkoj i administrativnoj strukturi opštine Gornji Vakuf u vrijeme događaja. Iako Vijeće

⁷²¹ P 09276, str. 17; P 10108, str. 2.

⁷²² U popisu stanovništva 1991., grad Gornji Vakuf imao je oko 5.000 stanovnika. V. P 09276, str. 17; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno broj 140 (Prvostepena presuda *Kordić*, par. 561). Iako Vijeće nema dokaze o tome kako su bili raspoređeni Hrvati i Muslimani u gradu, Vijeće ipak zapaža da su živjeli zajedno u mješovitim dijelovima grada; v. u vezi s tim, 3D 02637, str. 20.

⁷²³ Selo Duša nalazi se na 1-2 km jugozapadno od Gornjeg Vakufa: v. u vezi s tim P 10110, str. 2; P 09276, str. 17. Stanovništvo je bilo većinski muslimansko, v., P 10110, str. 2; Svjedok BY, T(f), str. 9054 i 9055, djelimično zatvorena sjeđnica.

⁷²⁴ Selo Hrasnica nalazi se na oko 5 km sjeverozapadno od Gornjeg Vakufa (v. P 09276, str. 17), bilo je većinski muslimansko selo (v. P 09724, pod pečatom, str. 2; P 10106, str. 2). Međutim, u selima i zaseocima oko tog sela živjeli su Hrvati (v. P 09724, pod pečatom, str. 2; P 10106, str. 2).

⁷²⁵ Selo Uzričje nalazi se na 1 do 2 km jugozapadno od grada Gornjeg Vakufa (v. u vezi s tim, Zijada Kurbegović, T(f), str. 8952 i 8988; P 09276, str. 17). Vijeće je saslušalo samo jednog svjedoka o raspodjeli muslimanskog i hrvatskog stanovništva u Uzričju, koji je rekao da je u Uzričju živjelo većinsko muslimansko stanovništvo (v. Zijada Kurbegović, T(f), str. 8949 i 9008).

⁷²⁶ Selo Trnovača nalazi se na oko 3 km zapadno od Gornjeg Vakufa, na putu za Bugojno (v. P 09276, str. 17). Vijeće nije upoznato s dokazima u vezi s etničkim sastavom stanovništva.

⁷²⁷ Selo Ždrimci nalazi se na oko 3-4 km istočno od grada Gornjeg Vakufa (v. P 09276, str. 17; P 09201, str. 18). Stanovništvo sela Ždrimci bilo je većinski hrvatsko (v. u vezi s tim, Muamer Trkić, T(f), str. 9156; P 09201, str. 18; P 09797, par. 7), a muslimanski i hrvatski stanovnici tog sela živjeli su u odvojenim dijelovima sela (v., Muamer Trkić, T(f), str. 9156 i 9157; P 09797, par. 7).

⁷²⁸ Grad Gornji Vakuf, koji se nalazi u centru opštine, imao je, na popisu stanovništva iz 1991. oko 5000 stanovnika, v. u vezi s tim, P 09276, str. 17 i Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 140 (Prvostepena presuda *Kordić*, par. 561).

⁷²⁹ Zdravko Batinić, T(f), str. 34467; P 05502, pod pečatom, str. 1; 3D 01024, str. 13; P 09276, str. 25; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 140 (Prvostepena presuda *Kordić*, par. 561); P 10108, str. 2; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5383, 5448 i 5449.

⁷³⁰ Zdravko Batinić je, počev od januara 1993., obnašao različite političke funkcije u HVO-u i u HDZ-BiH.

primjećuje da iskaz Zdravka Batinića, zbog njegove bliskosti s optuženima, po određenim pitanjima nije izgledao vjerodostojan, konkretno po pitanju uloge HVO-a u kriminalnim događajima u januaru 1993. u opštini Gornji Vakuf za koje se optuženi terete, on je ipak na relevantan način prikazao strukturu opštine s obzirom na svoje iskustvo u političkim organima u Gornjem Vakufu 1992. i 1993. godine.

309. Vijeće primjećuje da su prije i poslije izbora 18. novembra 1990.⁷³¹ pa sve do 7. aprila 1992.⁷³² Skupština opštine i Izvršno vijeće Skupštine opštine bili glavni politički i administrativni organi opštine Gornji Vakuf.

310. Skupština opštine Gornji Vakuf je odlukom od 7. aprila 1992., formirala Krizni štab opštine Gornji Vakuf kako bi se organizovala odbrana opštine;⁷³³ na Krizni štab su prebačene sva ovlaštenja i nadležnosti, pri čemu Skupština opštine nije prestajala postojati.⁷³⁴ Prema riječima Zdravka Batinića,⁷³⁵ u Kriznom štabu je bilo osam Muslimana i sedam Hrvata.⁷³⁶ Muhamed Palalić bio je predsjednik Skupštine opštine.⁷³⁷ Od 7. aprila 1992. do juna 1992. on je također bio predsjednik Kriznog štaba.⁷³⁸

311. Dana 22. juna 1992., nakon proglašenja ratnog stanja u BiH, Muhamed Palalić formirao je Predsjedništvo Skupštine opštine koje se također zvalo "Ratno predsjedništvo" Gornjeg Vakufa. Radilo se o novom organu koji je oformljen kako bi preuzeo ulogu Savjeta za narodnu odbranu. Vijeće nije u mogućnosti da opiše ulogu tog Savjeta jer nema dovoljno dokaza s tim u vezi.⁷³⁹ Ratno predsjedništvo opštine Gornji Vakuf sastojalo se od članova Kriznog štaba opštine Gornji Vakuf i komandanata oružanih snaga TO i HVO-a, a njime je predsjedavao predsjednik Skupštine opštine.⁷⁴⁰

⁷³¹ Zdravko Batinić, T(f), str. 34283-34285.

⁷³² Zdravko Batinić, T(f), str. 34283-34286.

⁷³³ ID 03104.

⁷³⁴ Zdravko Batinić, T(f), str. 34285, 34286 i 34360.

⁷³⁵ Predsjednik Izvršnog vijeća skupštine opštine Gornji Vakuf između 1. januara 1992. i 11. januara 1993.

⁷³⁶ Zdravko Batinić, T(f), str. 34285 i 34286.

⁷³⁷ Zdravko Batinić, T(f), str. 34360.

⁷³⁸ Zdravko Batinić, T(f), str. 34359 i 34360; v. odluke koje je potpisao Muhamed Palalić između aprila i maja 1992., u svojstvu predsjednika Kriznog štaba Gornjeg Vakufa: ID 03106, ID 03104.

⁷³⁹ ID 01692; Zdravko Batinić, T(f), str. 34286, 34289, 34467 i 34468.

⁷⁴⁰ ID 01692.

312. Muhamed Palalić je tako 22. juna 1992. postao predsjednik Predsjedništva opštine Gornji Vakuf i na toj je funkciji ostao do 16. novembra 1992., kada ga je na tom mjestu zamijenio Abdulah Garača.⁷⁴¹

313. Od oktobra 1992. do kraja jula 1993., Ivan Šarić⁷⁴² je bio predsjednik opštinskog HVO-a u Gornjem Vakufu.⁷⁴³ Prema riječima Zdravka Batinića,⁷⁴⁴ Ivana Šarića je za predsjednika HVO-a opštine Gornji Vakuf imenovao Mate Boban.⁷⁴⁵

B. Vojna struktura

314. Kako bi donijelo zaključke o položajima, ljudstvu i linijama komandovanja u vrijeme događaja, Vijeće će analizirati oružane snage prisutne u opštini Gornji Vakuf u 1992. i 1993. godine. Iako primjećuje da je HV bio vojno prisutan u opštini Gornji Vakuf već u junu 1992.,⁷⁴⁶ i naročito u januaru 1993.,⁷⁴⁷ a pripadnici HOS-a u decembru 1992.⁷⁴⁸ i januaru 1993.⁷⁴⁹ Vijeće ipak konstatuje da su se oružane snage na tom području uglavnom sastojale od TO/ABiH (1) i HVO-a (2).

1. TO i ABiH

315. Fahrudin Agić⁷⁵⁰ je rekao da su, uopšteno govoreći, brigade preuzele funkcije TO već od septembra 1992.⁷⁵¹ Dana 17. oktobra 1992.,⁷⁵² u Gornjem Vakufu je formirana 317. brdska brigada

⁷⁴¹ Zdravko Batinić, T(f), str. 34359-34360 i 34390-34391; v. odluke koje je potpisao Muhamed Palalić između 22. juna 1992. i 6. novembra 1992., u svojstvu predsjednika Predsjedništva skupštine opštine Gornji Vakuf, 1D 01692; 1D 01787, v. odluke koje je potpisao Abdulah Garača u aprilu 1993., u svojstvu predsjednika Predsjedništva opštine Gornji Vakuf, 1D 01698; 1D 01699. Iz dokaza proizlazi da je Muhamed Palalić dao ostavku već 8. jula 1992., koju je Izvršni odbor SDA prihvatio 13. jula 1992., međutim postupak izbora novog predsjednika Skupštine opštine je potrajao neko vrijeme. Zbog toga je Muhamed Palalić, od 8. jula do 22. oktobra 1992. ostao na toj funkciji. U dokumentu 1D 01682, pismu predsjednika SDA Gornji Vakuf upućenom HDZ-u BiH Gornjeg Vakufa, navodi se da nema prepreka za imenovanje Abdulaha Garače na mjesto predsjednika Skupštine opštine Gornji Vakuf i traži da se ubrza postupak imenovanja; 1D 01682.

⁷⁴² Ivan Šarić bio je predsjednik HDZ-BiH opštine Gornji Vakuf i član Predsjedništva opštine Gornji Vakuf. 2D 01262, str. 5; Zdravko Batinić, T(f), str. 34390-34392 i 34483; 1D 01787; 1D 00947, str. 4; 1D 00208/1D00947; 1D 00207; 1D 01809.

⁷⁴³ 1D 00947, str. 1; 2D 01211; 2D 01511; 1D 01809; 1D 01787; 1D 00208/1D00947; 1D 00207.

⁷⁴⁴ Predsjednik Izvršnog odbora skupštine opštine Gornji Vakuf od 1. januara 1992. do 11. januara 1993.

⁷⁴⁵ Zdravko Batinić, T(f), str. 34482 i 34483.

⁷⁴⁶ Fahrudin Agić, T(f), str. 9227-9229; P 10108, str. 2.

⁷⁴⁷ P 01299, str. 4; P 09702, str. 15 i 16; P 01188, pod pečatom.

⁷⁴⁸ Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordići Čerkez*, T(f), str. 5392.

⁷⁴⁹ Zrinko Tokić, T(f), str. 45351, 45352, 45499 i 45500. Vijeće podsjeća da je u dijelu ove Presude posvećenom oružanim snagama već ustanovilo da su već od 23. avgusta 1992. pripadnici HOS-a sklopili sporazum s HVO-om, da su pripadnici HOS-a prešli u redove HVO-a i da su zajedno izvodili vojne operacije tokom kojih su nekadašnji pripadnici HOS-a i dalje nosili crnu uniformu s oznakama HOS-a. Zbog toga, kada su svjedoci upotrebljavali termin "pripadnici HOS-a", Vijeće smatra da se radi o bivšim pripadnicima HOS-a koji su prešli u HVO. V. "Sastav oružanih snaga HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

⁷⁵⁰ Zapovjednik TO.

⁷⁵¹ Fahrudin Agić, T(f), str. 9240.

pod zapovjedništvom 3. korpusa ABiH.⁷⁵³ Brojila je od 2.500 ljudi, a u svom sastavu je imala tri brdska bataljona, jednu protivtenkovsku jedinicu, jednu minobacačku četvu, jednu logističku četvu i jednu četvu Vojne policije.⁷⁵⁴

316. Vijeće je takođe prihvatilo dokaz koji upućuje na prisustvo barem još jedne jedinice ABiH na teritoriji opštine Gornji Vakuf, odnosno jedne brigade iz Jajca, stacionirane u Gornjem Vakufu od jeseni 1992. do kraja januara 1993.⁷⁵⁵

2. HVO

317. Brigada “Ante Starčević” pokrivala je teritoriju Gornjeg Vakufa⁷⁵⁶ i držala je više linija fronta protiv VRS-a, uglavnom liniju fronta Gornjeg Vakufa i jedan dio fronta na teritoriji opštine Bugojno.⁷⁵⁷

318. Od septembra 1992. do maja 1994., Zrinko Tokić bio je zapovjednik Brigade HVO-a “Ante Starčević” u Gornjem Vakufu.⁷⁵⁸

319. Brigada “Ante Starčević” imala je tri bojne,⁷⁵⁹ a u njenom ljudstvu bilo je regruta mobilizovanih na teritoriji Gornjeg Vakufa⁷⁶⁰ i hrvatskih oficira koji su napustili TO Gornjeg Vakufa.⁷⁶¹

320. Dana 24. oktobra 1992., po zapovijedi Željka Šiljega, sve oružane snage HVO-a opštine Gornji Vakuf stavljene pod zapovjedništvo Brigade “Ante Starčević”.⁷⁶²

321. Zrinko Tokić je u svom izvještaju Glavnom stožeru HVO-a od 22. januara 1993. takođe potvrdio da su sve jedinice HVO-a u Gornjem Vakufu pod njegovim zapovjedništvom.⁷⁶³

322. Što se tiče jedinica Vojne policije HVO-a prisutnih u Gornjem Vakufu, Vijeće konstatuje da je 3. satnija 2. bojne Vojne policije već u septembru 1992. zauzela kontrolna mjesta u Bistrici,

⁷⁵² Fahrudin Agić, T(f), str. 9242.

⁷⁵³ Fahrudin Agić, T(f), str. 9233 i 9240-9242.

⁷⁵⁴ Fahrudin Agić, T(f), str. 9241 i T(e), str. 9242.

⁷⁵⁵ Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22648-22652.

⁷⁵⁶ Zrinko Tokić, T(f), str. 45340 i 45341.

⁷⁵⁷ Zrinko Tokić, T(f), str. 45340-45342; IC 01057.

⁷⁵⁸ IC 01056; Fahrudin Agić, T(f), str. 9232.

⁷⁵⁹ Fahrudin Agić, T(f), str. 9231.

⁷⁶⁰ Zrinko Tokić, T(f), str. 45340 i 45341.

⁷⁶¹ Fahrudin Agić, T(f), str. 9231.

⁷⁶² P 00645, str. 1; 3D 02131, str. 4; IC 01056.

⁷⁶³ 3D 00478.

Karamustafiću, Vrbanji i Resniku.⁷⁶⁴ Vijeće takođe napominje da su, prema jednom izvještaju od 5. januara 1993. koji je Valentin Ćorić poslao Bruni Stojiću, 1. djelatna bojna Vojne policije⁷⁶⁵ i druge jedinice 2. bojne Vojne policije HVO-a poslate kao pojačanje u Gornji Vakuf.⁷⁶⁶ Vijeće primjećuje da su te jedinice od 11. do 22. januara 1993. učestvovala, u borbenim zadacima u gradu Gornjem Vakufu, u selima Uzričje i Karamustafić i na brdima oko Gornjeg Vakufa u pravcu Bugojna.⁷⁶⁷

323. U Gornjem Vakufu su bile prisutne i druge jedinice HVO-a, na primjer Brigada "Frankopani" u junu 1992. i u januaru 1993., jedinica "Garavi" u aprilu i julu 1992. i u januaru 1993.,⁷⁶⁸ kao i 5. bojna HVO-a "Zvonko Krajina" krajem 1992.⁷⁶⁹

324. U januaru i februaru 1993., u Gornjem je Vakufu takođe bila prisutna Pukovnija "Bruno Bušić",⁷⁷⁰ kao i Brigada "Rama" iz Prozora, pripadnici Brigade "Tomislav" iz Livna, jedan odred od dvadesetak pripadnika HOS-a i PPN "Ludvig Pavlović".⁷⁷¹

325. U avgustu 1993., HVO je imao oko 20 jedinica, ne računajući jedinice Vojne policije, odnosno ukupno 4.224 ljudi koji su bili raspoređeni na liniji fronta Rama - Uskoplje.⁷⁷²

III. Porast napetosti između HVO-a i ABiH u opštini Gornji Vakuf: septembar 1992. – 16. januar 1993.

326. Napetost između HVO-a i ABiH u opštini Gornji Vakuf postepeno je rasla počev od septembra 1992.⁷⁷³ i to uglavnom zbog (A) uspostave kontrole nad opštinom Gornji Vakuf od strane HVO-a i ABiH i zbog izolovanih sukoba te dvije grupacije tokom druge polovine 1992.; (B) jačanja položaja HVO-a krajem 1992. i početkom 1993., (C) incidenta s "hrvatskom zastavom"

⁷⁶⁴ P 00970, str. 6.

⁷⁶⁵ 1. djelatna bojna policije preimenovana je u 1. lakojurišnu bojnu krajem januara 1993., v. "Prva reorganizacija Uprave i jedinica Vojne policije: oktobar 1992. – jul 1993" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB. V. takođe P 01350, str. 1; P 01635, str. 1.

⁷⁶⁶ P 01053; P 01635, str. 1 i P 03090, str. 6.

⁷⁶⁷ Andrew Williams, T(f), str. 8499, 8500, 8502 i 8507; P 01635, str. 1; P 03090, str. 6 i 7.

⁷⁶⁸ P 10108, str. 2; Vijeće primjećuje da je prema riječima Zrinka Tokića, jedinica "Garavi" bila iz Bugojna i da je bila dio Brigade HVO-a "Eugen Kvaternik", Zrinko Tokić T(f), str. 45507 i 45508; P 01653, str. 1; P 10107, str. 3; P 10106, str. 6.

⁷⁶⁹ Fahrudin Agić, T(f), str. 9227 i 9229, gdje je zapovjednik brigade "Frankopani" identifikovan kao "Zulu"; v. P 10108, str. 2, gdje se govori o jedinici "Zulu" u Gornjem Vakufu; P 00965, str. 2 i 3; P 11123.

⁷⁷⁰ Pukovnija "Bruno Bušić" imala je u svom sastavu "Alpha force", čijih je 30 vojnika bilo aktivno u Gornjem Vakufu u januaru i februaru 1993.: Andrew Williams, T(f), str. 8493-8498; P 01663, str. 2 i 3; P 01094.

⁷⁷¹ Andrew Williams, T(f), str. 8451-8455, 8493 i 8494; P 01094, str. 4 i 5; P 01663, str. 2 i 3; 4D 00042, str. 2; 3D 02212. Što se tiče odreda HOS-a, v. Svjedok Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22660 i 22661 i "Sastav oružanih snaga HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

⁷⁷² P 04235, str. 1; Marijan Biškić, T(f), str. 15208.

⁷⁷³ Vijeće, međutim, zapaža da su sukobi između HVO-a i TO počeli već u junu 1992. (naročito 20. juna 1992.), te u julu 1992. u gradu Gornjem Vakufu i u selu Hrasnica. V. u vezi s tim, Fahrudin Agić, T(f), str. 9227, 9242 i 9246; Zdravko Batinić, T(f), str. 34376-34385; P 01653.

od 6. januara 1993. (D) sukoba između HVO-a i ABiH oko 11. januara 1993. i konačno (E) zbog dva naređenja za stavljanje oružanih snaga ABiH pod kontrolu HVO-a od 14. i 16. januara 1993.

A. Uspostavljanje kontrole nad opštinom i sukobi između HVO-a i ABiH tokom druge polovine 1992.

327. Dokazi potvrđuju da je u septembru i oktobru 1992. opština Gornji Vakuf bila pod kontrolom kako HVO-a, tako i ABiH.⁷⁷⁴

328. Međutim, takva zajednička kontrola HVO-a i ABiH nije spriječila izbijanje sukoba između dviju vojnih snaga u opštini, konkretno u gradu Gornjem Vakufu, 24. i 25. oktobra 1992.⁷⁷⁵ Međutim, ti sukobi ipak su donekle ostajali pod kontrolom prvenstveno zbog više potpisanih primirja između HVO-a i ABiH.⁷⁷⁶

329. U jednom izvještaju Zrinka Tokića od 26. oktobra 1992. objašnjava se da je zbog borbi do kojih je došlo 24. oktobra 1992. grad Gornji Vakuf podijeljen na dva dijela, da gornji dio grada u pravcu Prozora kontroliše ABiH, a drugi dio HVO.⁷⁷⁷

330. Iako se situacija u opštini Gornji Vakuf stabilizovala od 27. oktobra 1992,⁷⁷⁸ nove napetosti između HVO-a i ABiH izbile su sredinom novembra 1992., kao što je to potvrdio Ray Lane, koji je konkretno izjavio da je u novembru 1992. posmatrao granatiranje jednog dijela Gornjeg Vakufa s grebena Makljena.⁷⁷⁹

⁷⁷⁴ Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5448; Zrinko Tokić, T(f), str. 45353; 4D 01667. Nadalje, po riječima Ivana Sarića, tokom sastanka predsjedništva HVO-a 17. oktobra 1992., u opštini Gornji Vakuf, Hrvati su se ujedinili u HZ HB, a i Muslimani su se ujedinili u oktobru 1992., 2D 01262, str. 5.

⁷⁷⁵ P 00536, str. 4; P 00643; P 00644; P 01653; Zdravko Batinić, T(f), str. 34433 i 34434. Nadalje, po jednom izvještaju zapovjednika 2. bojne Vojne policije, Zdenka Andabaka, u dijelu koji govori o događajima u Gornjem Vakufu od 19. do 29. oktobra 1992., dana 19. oktobra 1992., Glavni stožer Gornjeg Vakufa zapovjedio je Vojnoj policiji punu borbenu gotovost; dana 23. oktobra 1992., sve jedinice HVO-a u Gornjem Vakufu dobile su zapovijed za punu borbenu gotovost, P 00536, str. 4.

⁷⁷⁶ 3D 02131, str. 2; P 00644; P 00536, str. 4; 3D 00480.

⁷⁷⁷ 3D 00480.

⁷⁷⁸ Dana 27. oktobra, ponovno je uspostavljen zajednički kontrolni punkt u Karamustafiću, prestale su blokade puteva u svim selima osim u Dobrošinu, a 29. oktobra 1992., situacija na području Gornjeg Vakufa se stabilizirala, P 00536, str. 4 i 5.

⁷⁷⁹ Ray Lane, T(f), str. 23670-23672, 23674 i 23905-23908; IC 00693; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8950-8952.

B. Ojačavanje položaja HVO-a krajem 1992. - početkom 1993.

331. Krajem godine 1992. i početkom 1993., aktivnosti HVO-a su se pojačale na području Gornjeg Vakufa.⁷⁸⁰ Ojačani su sistemi veza i komunikacija HVO-a,⁷⁸¹ a kontrolni punkt HVO-a na Makljenu ojačan je jednim tenkom T-55.⁷⁸²

C. Incident s hrvatskom zastavom 6. januara 1993.

332. Napetosti između HVO-a i ABiH takođe su došle do izražaja nakon incidenta u vezi s isticanjem hrvatske zastave 6. januara 1993. Doista, Vijeće je saslušalo Zrinka Tokića⁷⁸³ koji je objasnio da su tokom 1990. i 1991. u Gornjem Vakufu, u određenim prilikama, na primjer na Božić u slučaju Hrvata, isticane i vezivane hrvatska i muslimanska zastava i da to nije pravilo probleme.⁷⁸⁴ Međutim, dana 24. juna 1992., Predsjedništvo skupštine opštine Gornji Vakuf je zabranilo isticanje zastava u opštini, osim na vjerskim objektima i na kasarnama,⁷⁸⁵ i to kako bi se smirila opšta situacija u opštini Gornji Vakuf nakon sukoba od 20. juna 1992.⁷⁸⁶ Međutim, unatoč toj zabrani, Hrvati su istaknuli zastave hrvatskog naroda u BiH prilikom proslave Božića.⁷⁸⁷ Ti događaji su izazvali više incidenata između 24. i 29. decembra 1992.⁷⁸⁸

333. Po jednom dopisu Ivana Šarića, 4. januara 1993. vojnici "muslimanskih snaga" reagovali su tako što su uklonili desetine hrvatskih zastava u opštini Gornji Vakuf.⁷⁸⁹

334. Dok je zabrana još uvijek bila na snazi, 6. januara 1993., HVO je, zajedno s pripadnicima HOS-a koji su, prema riječima Zrinka Totića, bili pridodati 113. bojni HVO-a iz Tomislavgrada,⁷⁹⁰ stavio pod svoju kontrolu jednu muslimansku školu u Gornjem Vakufu.⁷⁹¹ Hrvatska zastava je nakon toga istaknuta na toj školi,⁷⁹² i to u prisustvu jedne ekipe novinara hrvatske televizije koji su

⁷⁸⁰ Farhudin Agić, T(f), str. 9254-9255; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5390-5392, 5455-5461.

⁷⁸¹ Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5394 i 5395.

⁷⁸² P 01177, str. 4; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5401-5403; P 01089.

⁷⁸³ Zapovjednik brigade "Ante Starčević" HVO-a u Gornjem Vakufu od septembra 1992 do maja 1994.

⁷⁸⁴ Zrinko Tokić, T(f), str. 45499 i 45500.

⁷⁸⁵ ID 01786.

⁷⁸⁶ Zdravko Batinić, T(f), str. 34383. Doista, napetost je rasla između HVO-a i TO, te je došlo do sukoba u junu, naročito 20. juna 1992., Fahrudin Agić, T(f), str. 9227, 9242 i 9246; Zdravko Batinić, T(f), str. 34376-34385; P 01653.

⁷⁸⁷ Te su zastave trebale, po tradiciji, ostati istaknute do 6. januara 1993, blagdana Tri kralja: Zdravko Batinić, T(f), str. 34381-34383, 34394, 34395 i 34521-34523; ID 00207.

⁷⁸⁸ Zrinko Tokić, T(f), str. 45500-45502; P 01653.

⁷⁸⁹ ID 00207.

⁷⁹⁰ Zrinko Tokić, T(f), str. 45351, 45352, 45499 i 45500, 45506.

⁷⁹¹ Andrew Williams T(f), str. 8446, 8447, 8591 i 8592.

⁷⁹² Andrew Williams T(f), str. 8446, 8447, 8591 i 8592; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5396; P 01068, str. 1; P 01107, str. 1.

došli iz Splita da snime taj događaj.⁷⁹³ Jedan vojnik ABiH-a pokušao je ukloniti zastavu, međutim u tome ga je spriječio vojnik HVO-a zapucavši prema njemu.⁷⁹⁴

335. Nakon incidenta od 6. januara 1993., napetost je rasla,⁷⁹⁵ i ABiH je postavila kontrolne punktove u Gornjem Vakufu.⁷⁹⁶ Vijeće, međutim, napominje da su neke kontrolne punktove u gradu i dalje zajednički kontrolisali HVO i ABiH.⁷⁹⁷

D. Sukobi HVO-a i ABiH oko 11. i 12. januara 1993.

336. Dana 11. i 12. januara 1993., nastupile su otvorene borbe između HVO-a i ABiH u opštini Gornji Vakuf,⁷⁹⁸ konkretno u gradu Gornjem Vakufu⁷⁹⁹ i u selima Duša,⁸⁰⁰ Uzričje,⁸⁰¹ Ždrimci⁸⁰² i Hrasnica.⁸⁰³ Nakon toga, 12. i 13. januara 1993., organizovano je više sastanaka i potpisano je više sporazuma o prekidu vatre između HVO-a i ABiH.⁸⁰⁴ Sukobi su se, međutim, idućih dana nastavili u čitavoj opštini,⁸⁰⁵ a u njima su učestvovala i srpske snage. Doista, više je svjedoka pominjalo da su srpske snage oko 12. i 13. januara 1993. granatirale selo Uzričje⁸⁰⁶ i grad Gornji Vakuf.⁸⁰⁷

337. Od 14. do 16. januara 1993., nastavili su se sukobi između Muslimana i bosanskih Hrvata na području Gornjeg Vakufa,⁸⁰⁸ dok su HVO i ABiH i dalje održavali sastanke kako bi smirili situaciju na terenu.⁸⁰⁹

⁷⁹³ Andrew Williams T(f), str. 8446-8447.

⁷⁹⁴ Andrew Williams, T(f), str. 8446 i 8447; P 01068, str. 1; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5396; Philip Watkins, T(f), str. 18754-18756; P 05502, pod pečatom. Vijeće primjećuje da u izvještaju PMEZ-a stoji da se incident dogodio 8. januara 1993.; međutim, Vijeće je uvjeren, na osnovu drugih dokaza, da se taj incident dogodio 6. januara 1993.

⁷⁹⁵ P 01064; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5396, 5397, 5440; P 01082, str. 5; P 01236, str. 1.

⁷⁹⁶ Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić & Čerkez*, T(f), str. 5396 i 5397.

⁷⁹⁷ P 01082, str. 5.

⁷⁹⁸ Milivoj Piković, T(f), str. 49427 i 49728; Zdravko Batinić, T(f), str. 34414; 4D 00042, str. 1 i 2; P 01112, str. 1; P 09400, str. 15; 3D 02356; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642; Jacqueline Carter, T(f), str. 3342, 3400 i 3406.

⁷⁹⁹ Fahrudin Agić, T(f), str. 9267, 9268, 9270, i 9308; P 01102, str. 1-3; P 01107, str. 2 i 3.

⁸⁰⁰ P 10109, str. 1.

⁸⁰¹ P 09711, str. 3.

⁸⁰² P 09201, str. 18 i 19.

⁸⁰³ P 10107, str. 2; P 10106, str. 2; P 09724, pod pečatom, str. 3; Svjedok BV, T(f), str. 8752.

⁸⁰⁴ P 01236, str. 2 i 3; 3D 00525; 4D 00348; Milivoj Piković, T(f), str. 50835 i 50836; 3D 00513; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642; 3D 03065, str. 1; Slobodan Praljak, T(f), str. 40690 i 40691.

⁸⁰⁵ P 01236, str. 3; 3D 00525; 3D 00513; P 01126; 3D 01462; 3D 02361; 3D 02637, str. 20.

⁸⁰⁶ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8958.

⁸⁰⁷ Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5398, 5400, 5401, 5422 i 5424; Zrinko Tokić, T(f), str. 45403 i 45404; Zdravko Batinić, T(f), str. 34414 i 34442; P 01112, str. 1; 2D 00219; 3D 00464.

⁸⁰⁸ P 01177, str. 4; P 01163, str. 3; P 01131; 3D 01094, str. 2.

⁸⁰⁹ 4D 00348, str. 2; P 01131, str. 3; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5406, 5407 i 5481.

E. Naredenja za stavljanje oružanih snaga ABiH pod komandu HVO-a od 14. i 16. januara 1992.

338. Dana 14. januara 1993., tokom sastanka između predstavnika HVO-a – među kojima su bili Željko Šiljeg, zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina, i Miro Andrić, pukovnik Glavnog stožera HVO-a,⁸¹⁰ kojeg je poslao Bruno Stojić 12. januara 1993. radi smirivanja stanja u opštini Gornji Vakuf⁸¹¹ – i predstavnika ABiH – među kojima je bio Džemal Merdan, zapovjednik 3. korpusa⁸¹² – uz prisustvo predstavnika međunarodne zajednice,⁸¹³ Miro Andrić je zatražio da se sve snage ABiH stave pod kontrolu snaga HVO-a.⁸¹⁴

339. Tokom jednog sastanka od 16. januara 1993. između predstavnika HVO-a i ABiH⁸¹⁵ Miro Andrić je predstavnicima ABiH prenio opšte naredenje o potčinjavanju koje je 15. januara 1993. izdao Milivoj Petković,⁸¹⁶ te je ponovo zatražio da se sve snage ABiH stave pod kontrolu snaga HVO-a.⁸¹⁷

340. Tužilaštvo je u vezi s tim istaklo ulogu Slobodana Praljka, koji je došao iz Zagreba kako bi se uveče 15. januara 1993. pridružio zapovjedništvu snaga HVO-a u Gornjem Vakufu, kao i odlučnost s kojom je 16. januara 1993. preko svojih zapovjednika nametnuo "ultimatum", upozoravajući predstavnike ABiH u Gornjem Vakufu da "će biti pregaženi ukoliko ne [...] budu

⁸¹⁰ Fahrudin Agić, T(f), str. 9285-9288; Svjedok DV, T(f), str. 23037; Slobodan Praljak, T(f), str. 40689 i 40690.

⁸¹¹ 4D 00348, str. 1.

⁸¹² Fahrudin Agić, T(f), str. 9285-9288.

⁸¹³ Konkretno, iz BRITBAT-a: Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5406, 5407 i 5481.

⁸¹⁴ Prema riječima Fahrudina Agića, pukovnik Andrić pokazao je dokumente vlade Herceg-Bosne "s potpisom" Jadranka Prlića. Ti su dokumenti stigli paket vezom, pa zato na njima nije potpis Jadranka Prlića nego samo njegovo ime: Fahrudin Agić, T(f), str. 9297 i 9285-9288; Alistair Rule P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5408 i 5409.

⁸¹⁵ Željko Šiljeg, Miro Andrić i Ivica Lučić za HVO, i barem Džemal Merdan za ABiH: P 01236, str. 3, 4 i 5; P 01163, str. 3-4.

⁸¹⁶ Podsjetimo, načelnik glavnog stožera HVO-a general Milivoj Petković, uputio je 15. januara 1993., zapovjednom lancu oružanih snaga HVO-a u tri od četiri OZ HVO-a zapovijed kojom se sve postrojbe ABiH prisutne u provincijama 3, 8 i 10, koje su proglašene hrvatskim po Vance-Owenovom planu, stavljaju pod zapovjedništvo HVO-a, i to temeljem odluke i zapovijedi Jadranka Prlića i Brune Stojića: v. "Događaji koji su uslijedili nakon Vance-Owenovog plana i pokušaji provođenja načela plana na terenu (januar 1993. – avgust 1993.)" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s događajima nakon formiranja Herceg-Bosne; P 01139; i referenca na zapovjednika Mostara u P 01163, str. 3 i 4.

⁸¹⁷ P 01163, str. 3 i 4; P 01299, str. 3 i 4; P 01207; Andrew Williams, T(f), str. 8485-8487, 8655; P 01162; P 01185, str. 4; P 01236, str. 4 i 5; 3D 01228, str. 1 i 2; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642 i 22653: Vijeće zapaža da je Nicholas Short pomenuo Zrinka Tokića umjesto Mire Andrića kao autora jedne od dvije zapovijedi o za potčinjavanje u Gornjem Vakufu. Vijeće smatra da ta informacija ima ograničenu dokaznu vrijednost jer je svjedočenje dobiveno putem pismenog zahtjeva na osnovu pravila 92bis Pravilnika, nije potkrijepljeno i kontradiktorno je u odnosu na više svjedočenja i dokumentarnih dokaza koji zapovijedi HVO-a za potčinjavanje pripisuju Miri Andriću, i to 14. i 16. januara 1993.

prihvaćali odluke [...] HZ HB".⁸¹⁸ Praljкова odbrana je u svojoj završnoj riječi precizirala da je Slobodan Praljak tokom svog svjedočenja pobijao te navode, i da tako nešto nije rekao.⁸¹⁹

341. Dana 16. i 17. januara 1993., ABiH je odbacila naređenja Mire Andrića o subordinaciji.⁸²⁰

342. Istovremeno su i HVO i ABiH nastavili utvrđivati svoje položaje oko grada Gornjeg Vakufa i pripremati se za borbe. HVO je tako postupao prema novoj zapovijedi Milivoja Petkovića od 15. januara 1993., a ABiH je slijedila naređenja Arifa Pašalića i Envera Hadžihasanovića od 16. i 17. januara 1993.⁸²¹

IV. Napadi od 18. januara 1993. u opštini Gornji Vakuf

343. Tužilaštvo u svom Završnom podnesku navodi da su 18. januara 1993., po isteku "ultimatuma" HVO-a da se najkasnije do 17. januara 1993. snage ABiH stave pod komandu snaga HVO-a, "hrvatske snage/snage HVO-a" napale opštinu Gornji Vakuf.⁸²² Tužilaštvo tvrdi da su oružane snage HVO-a između 18. i 21. januara 1993., stavile pod svoju kontrolu Ždrimce, Hrasnicu, Dušu, Uzričje, Relej-Kuk, Strmicu, Ždrince i Palače, i da su imale potpunu kontrolu nad teritorijom na kojoj se nalaze ta sela.⁸²³ Tužilaštvo nadalje tvrdi da su "događaji do kojih je došlo u Prozoru u oktobru 1992. i u Gornjem Vakufu u januaru 1993. bili usko povezani s činjenicom da je ta regija bila važna i za HVO i za ABiH budući da je to bio glavni pravac za prijevoz vojne, civilne i humanitarne opreme između hrvatske obale i Hercegovine u srednju Bosnu i iz srednje Bosne."⁸²⁴

344. Vijeće je prihvatilo velik broj dokaza koji se odnose na napade 18. januara 1993. na opštinu Gornji Vakuf⁸²⁵ i saslušalo više svjedoka koji su potvrdili da su snage HVO-a napale grad Gornji

⁸¹⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 220, 672 i 718, gdje se poziva na P 01162; Slobodan Praljak T(e), str. 41600-41601 i 44090.

⁸¹⁹ Završna riječ Praljкове odbrane, T(f), str. 52483-52484, gdje se citira Slobodan Praljak T(e), str. 43 698.

⁸²⁰ P 01236; Alistair Rule, P 09803, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 5409; P 01163, str. 3 i 4; P 01299, str. 4; P 01182, str. 2; P 01207; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642 i 22653; P 01174, str. 2 i 3; Andrew Williams, T(f), str. 8659; P 01194; P 01160.

⁸²¹ P 01135, str. 2: zapovijed Milivoja Petkovića od 15. januara 1993. je opšti nalog za "bojnu spremnost", upućen jedinicama HVO-a, no koji se odnosi prvenstveno na opštinu Gornji Vakuf: "F...g pripremiti snage 500 do 600 ljudi dio pokretnog topništva i 2-3 tenka za intervenciju ka Vakufu i Prozoru", P 01299, str. 4; 3D 02081; 3D 01094, str. 1 i 2; 2D 00206; 3D 01228, str. 1 i 2.

⁸²² Završni podnesak tužilaštva, par. 335.

⁸²³ Završni podnesak tužilaštva, par. 335.

⁸²⁴ Završni podnesak tužilaštva, par. 566.

⁸²⁵ S tim u vezi, Vijeće podsjeća da se ovdje ne govori o dokazima u vezi s razlozima za napad. Premda se izbijanje neprijateljstva između HVO-a i ABiH moglo predvidjeti s obzirom na rast napetosti tokom prethodnih mjeseci i zbog ojačavanja položaja oružanih snaga HVO-a i ABiH do sredine januara 1993., Vijeće podsjeća da u međunarodnom humanitarnom pravu razlog za napad nije sam po sebi relevantan i da se ne može uzeti u obzir pri kvalifikaciji krivičnih djela. Vijeće će, kada to bude potrebno, analizirati razloge za ove napade u kontekstu UZP-a.

Vakuf i sela Dušu, Uzričje, Ždrimce i Hrasnicu.⁸²⁶ Vijeće je s tim u vezi uzelo u obzir iskaze žrtava koje su svjedočile pred Vijećem, na primjer iskaze svjedoka BW, svjedoka BY i Kemala Šljive za selo Duša,⁸²⁷ Senade Basić, Zijade Kurbegović i Derviše Plivčića za selo Uzričje,⁸²⁸ Nedžada Čauševića, Đulke Brice i Muamera Trkića za selo Ždrimci,⁸²⁹ te svjedoka BV, svjedoka BX i Senada Zahirovića za selo Hrasnicu.⁸³⁰

345. Vijeće napominje da su sukobi između HVO-a i ABiH, koji su izbili oko 18. januara 1993., trajali više dana,⁸³¹ da su se proširili na grad Gornji Vakuf (A), kao i na više sela u opštini.(B)⁸³²

A. Napad na grad Gornji Vakuf i zločini koji su, prema navodima, posljedica tog napada

346. U paragrafu 66 Optužnice, tužilaštvo navodi da su snage HVO-a uz pomoć teške artiljerije napale stambene dijelove Gornjeg Vakufa u kojima su živjeli bosanski Muslimani i da je u tom napadu poginulo više civila, bosanskih Muslimana, kao i da je uništen ili oštećen znatan dio njihove imovine.

347. Vijeće konstatuje da je napad počeo u zoru 18. januara 1993.⁸³³ Snage HVO-a su taj napad izvele iz grada Prozora i sa prijevoja na Makljenu,⁸³⁴ a došle su iz Tomislavgrada, Livna i iz drugih gradova u Hercegovini.⁸³⁵ U sastavu tih snaga bilo je 430 pripadnika Vojne policije⁸³⁶ i više od 3.000 vojnika HVO-a.⁸³⁷ Međutim, Vijeće ne raspolaže konkretnim dokazima o jedinicama HVO-a koje su učestvovala u napadu na grad Gornji Vakuf 18. januara 1993.

⁸²⁶ Raymond Lane, T(f), str. 23954; P 01226; P 01214; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642; P 01206, str. 1 i 2.

⁸²⁷ P 10108, str. 3; P 10109, str. 1.; P 10110, str. 2.

⁸²⁸ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8961-8969; P 09169, pod pečatom, str. 15.

⁸²⁹ P 09201, str. 18 i 19; P 09797, par. 7, 9 i 10; P 10577, str. 1; Muamer Trkić, T(f), str. 9158-9160.

⁸³⁰ P 09724, pod pečatom, str. 3; Svjedok BV, T(f), str. 8755-8757, zatvorena sjednica; P 10106, str. 3.

⁸³¹ Prema riječima Nicholasa Shorta, napad je trajao šest ili sedam dana, Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22664; P 01209; 3D 00496; Fahrudin Agić, T(f), str. 9460; P 01285, str. 2; 3D 03205, pod pečatom, str. 3; Svjedok 1D-AA, T(f),str. 29286, zatvorena sjednica; IC 01060; 3D 02530, str. 2; 3D 02353.

⁸³² Raymond Lane, T(f),str. 23677; P 01214; P 01193, str. 2; Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f),str. 22642; P 01198; P 01185, str. 4.

⁸³³ Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642 i T(e), str. 24239; P 01183; P 01226, str. 1.

⁸³⁴ Raymond Lane, T(f), str. 23953; P 01214.

⁸³⁵ Raymond Lane, T(f), str. 23954; P 01214.

⁸³⁶ Od tih 430 pripadnika Vojne policije HVO-a, 154 pripadnika došlo je iz 1. bojne, 243 iz 2. bojne i 32 iz 3. bojne. P 03090, str. 7.

⁸³⁷ Andrew Williams, T(f), str. 8512; Vijeće je saslušalo i prihvatilo dokaze koji svjedoče o prisustvu jedne interventne jedinice pod zapovjedništvom Mladena Naletilića, jedne bojne Vojne policije pod zapovjedništvom Mije Jurića, jednog specijalnog voda pod zapovjedništvom Jure Šmita, pripadnika 2. brigade, među kojima je bio Mićo Lasić, v. 4D 00348, str. 3; pripadnika 1. lakojurišne bojne Vojne policije HVO-a, v. P 03090, str. 6; Brigade "Ante Starčević", v. P 09201, str. 19; 2. bojne Vojne policije i njezinog zapovjednika Zdenka Andabaka, koji su bili u to vrijeme pod zapovjedništvom zapovjednika Brigade "Ante Starčević", v. Zdenko Andabak, T(f), str. 50967, 50980 i 50981; v. takođe 3D 00478.

348. Praljкова odbrana u svom Završnom podnesku tvrdi da HVO nije napao Gornji Vakuf teškom artiljerijom.⁸³⁸ Vijeće, međutim, konstatuje da dokazi pokazuju da je HVO u napadu na grad Gornji Vakuf koristio tenkove, artiljeriju, rakete i pokretne protivavionske topove.⁸³⁹ Raymond Lane rekao je da je ABiH iz Gornjeg Vakufa otvarala vatru iz lakog naoružanja, a da je HVO otvarao vatru na Gornji Vakuf iz artiljerijskog naoružanja.⁸⁴⁰

349. Zrinko Tokić je pak posvjedočio da neka artiljerijska oruđa na planini Makljen nisu imala dovoljan domet da bi se njima gađao grad Gornji Vakuf,⁸⁴¹ no on ni u kom slučaju nije negirao činjenicu da je HVO napao grad Gornji Vakuf teškom artiljerijom.

350. Međutim, s obzirom da gore navedene informacije, iako se uvjerilo da je HVO napao grad Gornji Vakuf artiljerijom, Vijeće smatra da nema dovoljno dokaza na osnovu kojih bi utvrdilo da li je HVO koristio vrstu artiljerijskog oružja koja spada u kategoriju teške artiljerije.

351. Vijeće je zatim ispitalo dokaze koji su direktno relevantni za grad Gornji Vakuf, te za navode o krivičnim djelima za koje se navodi da su posljedica tog napada. S tim u vezi, Vijeće primjećuje da su samo tri svjedoka⁸⁴² kratko pominjala razaranja u gradu Gornjem Vakufu i da samo mali broj dokumenata konkretno ukazuje na kriminalne događaje u gradu Gornjem Vakufu za koje tužilaštvo tereti.

352. Prema tome, u svjetlu tih dokaza Vijeće konstatuje da je nakon napada HVO-a 18. januara 1993., grad Gornji Vakuf gorio⁸⁴³ i da je muslimanski dio Gornjeg Vakufa bio mjestimično teško razoren.⁸⁴⁴ Tokom posjeta Gornjem Vakufu 18. i 25. januara 1993., Ray Lane⁸⁴⁵ je konstatovao da je na kuće i u blizini glavnog štaba UNPROFOR-a pao velik broj granata⁸⁴⁶ i da je gradu nanesena velika šteta: na stambenim objektima u privatnom vlasništvu bilo je tragova artiljerijskih granata, krovovi su bili oštećeni i zidovi uništeni.⁸⁴⁷

⁸³⁸ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 239, gdje se poziva na Zrinka Tokića.

⁸³⁹ Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642; Raymond Lane, T(f), str. 23955; P 01226.

⁸⁴⁰ Raymond Lane, T(f), str. 23680.

⁸⁴¹ Zrinko Tokić, T(f), str. 45395 i 45396.

⁸⁴² Raymond Lane, Jacqueline Carter i Fahrudin Agić.

⁸⁴³ P 01209, str. 1.

⁸⁴⁴ P 01250, str. 3.

⁸⁴⁵ Predstavnik PMEZ-a u Hercegovini od septembra 1992. do 22. marta 1993.

⁸⁴⁶ Raymond Lane, T(f), str. 23680 i 23681.

⁸⁴⁷ Raymond Lane, T(f), str. 23712 i 23713.

353. Međutim, Vijeće je prihvatilo dokaze koji potvrđuju da su upravo stambeni objekti u gradu Gornjem Vakufu⁸⁴⁸ uništeni, ne samo zbog granatiranja od strane HVO-a, već i zbog borbi unutar grada između HVO-a i ABiH, te zbog granatiranja od strane VRS-a.⁸⁴⁹

354. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće zaključuje da je HVO, barem djelimično, odgovoran za štetu i razaranja u gradu Gornjem Vakufu.

355. Vijeće pak ne posjeduje nijedan dokaz u vezi s pogibijom Muslimana, stanovnika Gornjeg Vakufa, tokom napada HVO-a 18. januara 1993.

B. Napad na više sela u opštini Gornji Vakuf i zločini koji su, prema navodima, posljedica tog napada

356. U paragrafu 66 Optužnice, tužilaštvo navodi da je uslijed napada 18. januara 1993. i artiljerijske vatre HVO-a u selima Duša, Hrasnica, Uzričje i Ždrimci poginulo više civila Muslimana i da je uništen ili oštećen znatan dio njihove imovine.

357. Vijeće napominje da su napadi na sela Dušu (1), Hrasnicu (2), Uzričje (3) i Ždrimce (4), koja se nalaze u blizini Gornjeg Vakufa, takođe započeli ujutro 18. januara 1993.⁸⁵⁰ i da su sva ta sela napadnuta granatama, teškim mitraljezima i artiljerijom.⁸⁵¹

1. Napad na selo Duša

358. Dokazi uvršteni u spis ukazuju na to da je HVO selo Dušu napao i granatirao 18. januara 1993. ujutro iz pravca Mačkovca.⁸⁵² Napad su vodili vojnici HVO-a i HV-a,⁸⁵³ među kojima je bilo 10 ili 15 vojnika u crnim uniformama bez oznaka, s crnim povezom oko glave.⁸⁵⁴ S tim u vezi, Kemal Šljivo prisjetio se da su vojnici u crnim uniformama jednog od svojih zvali Daidža⁸⁵⁵ i da im je to vjerovatno bio zapovjednik jer im je on naređivao.⁸⁵⁶ Drugi vojnici su nosili maskirne

⁸⁴⁸ Jacqueline Carter, T(f), str. 3361; P 01299, str. 4.

⁸⁴⁹ Raymond Lane, T(f), str. 23893 i 23894; 3D 01094, str. 2.

⁸⁵⁰ P 10108, str. 3; P 10109, str. 1.; P 10110, str. 2; P 03090, str. 6; P 09797, par. 7, 9 i 10; Muamer Trkić, T(f), str. 9158 i 9159; P 09201, str. 19; 4D 00348, str. 2.

⁸⁵¹ P 01209, str. 2; P 01198; P 09201, str. 19; 3D 03065, str. 3.

⁸⁵² P 01213; Svjedok BY, T(f), str. 9064 i 9077, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BW, T(f), str. 8769-8771, zatvorena sjednica; Andrew Williams, T(f), str. 8538-8542; P 10108, str. 3.; P 10109, str. 1.

⁸⁵³ P 10108, str. 4; P 10109, str. 2.; P 10110, str. 2; Svjedok BY, T(f), str. 9064, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BW, T(f), str. 8772, 8779, 8781, zatvorena sjednica. Vijeće nema pojedinosti o broju vojnika koji su učestvovali u tom napadu. Doista, jedino iskaz Kemala Šljive pominje pedesetak muškaraca u trenutku kada vojnici HVO-a ulaze u selo, što nije dovoljno Vijeću da zaključi da je cijeli napad takođe izvelo pedesetak vojnika.

⁸⁵⁴ P 10108, str. 4.

⁸⁵⁵ Vijeće zapaža da je prema riječima Safera Idrizovića, "Daidža" je bio nadimak jednog hrvatskog generala HV-a, Mate Šarlije, v. Safet Idrizović, T(f), str. 9602, 9607, 9611.

⁸⁵⁶ P 10108, str. 4.

uniforme, a na ramenima su im bile našivene oznake.⁸⁵⁷ Neki su imali okrugle bedževe sa dva slova, "H" i "V", a drugi oznake s ukrštenim mačem i puškom ispod kojih je pisalo "HVO".⁸⁵⁸ Oko 15 vojnika imalo je oznake na kojima je pisalo ime "Ante Starčević", a njih 15 oznake s imenom "Bruno Bušić".⁸⁵⁹

359. Po riječima Praljkove odbrane, tokom borbi u selu Duša HVO je napao položaje ABiH u selu zato što je tamo, u podzemnom skloništu blizu velike kuće, bila jedna jaka jedinica ABiH od 25 ljudi, koja je pucala na vojnike HVO-a.⁸⁶⁰ Tokom tog napada, jedna granata HVO-a pogodila je veliku kuću pored podzemnog skloništa u kojem su bili vojnici ABiH, kojom prilikom su poginuli neki civili. Po Praljkovoj odbrani, bio je to karakterističan primjer kolateralne štete svojstvene za situaciju u kojoj se borbe odvijaju u naseljenoj zoni, u situaciji opšteg haosa.⁸⁶¹

360. Praljkova odbrana konkretno tvrdi da su "stanovnici sela organizirali stalnu oružanu obranu sela",⁸⁶² što je jedinicama HVO-a omogućilo da legitimno napad usmjere na one za koje su mogli opravdano misliti da su se pridružili borcima ili da su direktno učestvovali u neprijateljstvima.⁸⁶³ Praljkova odbrana dovodi u pitanje svjedočenje Fahrudina Agića koji je negirao tvrdnju da su vojnici ABiH imali položaje u Duši.⁸⁶⁴ Praljkova odbrana tvrdi da " (a) svjedok nije imao prilike da direktno vidi borbe u Duši, b) da je on samo iznio svoje mišljenje o događajima u Duši i da se prema tome radi o iskazu iz druge ruke, i c) da dokumenti direktno pobijaju njegovo svjedočenje."⁸⁶⁵

361. Vijeće doista primjećuje da je Fahrudin Agić negirao da su vojnici ABiH bili prisutni u Duši⁸⁶⁶ i da Kemal Šljivo, koji je branio selo Dušu, isto tako nije nikada pomenuo prisustvo ABiH.⁸⁶⁷

362. Vijeće je, međutim, saslušalo i prihvatilo više svjedočenja koja su potvrdila da su 18. januara 1993. žene, starije osobe i djeca, Muslimani iz Duša, pobjegli u podrum kuće Envera Šljive

⁸⁵⁷ P 10108, str. 4.

⁸⁵⁸ P 10108, str. 4.

⁸⁵⁹ P 10108, str. 4.

⁸⁶⁰ P 3D00527, par. 245.

⁸⁶¹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 245.

⁸⁶² Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 246.

⁸⁶³ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 246.

⁸⁶⁴ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 247 gdje se poziva na Fahrudina Agića, T(f), str. 9322-23.

⁸⁶⁵ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 247 gdje se poziva na 3D 00527 i P 01213.

⁸⁶⁶ Fahrudin Agić, T(f), str. 9322 i 9323.

⁸⁶⁷ P 10108, str. 3; P 10109.

kako bi se sklonili od napada HVO-a,⁸⁶⁸ dok su se muškarci, od kojih je više njih pripadalo ABiH i TO, pripremali za odbranu sela,⁸⁶⁹ tako što su zauzeli položaje u šumi kraj Duše.⁸⁷⁰

363. Uostalom, u više dokumenata HVO-a se takođe pominje prisustvo manjeg broja vojnika ABiH u selu Duša sredinom januara 1993..⁸⁷¹

364. S obzirom na te kontradiktorne dokaze o eventualnom prisustvu pripadnika ABiH u selu Duša tokom napada, Vijeće smatra de je potrebno zaključiti u korist optuženih i konstatovati da su u selu Duša sredinom januara 1993. bili prisutni pripadnici ABiH-a. Međutim, budući da dokazi potvrđuju da muškarci Muslimani u selu nisu bili pripadnici ABiH-a, Vijeće će koristiti izraz “branioci sela” kad bude govorilo o naoružanim muškarcima Muslimanima u Duši.

365. Prema riječima Kemala Šljive, 18. januara 1993., oko 14:00 sati, dok su branioci sela Duša pokušavali pomoći ranjenicima, ženama, djeci i starijim osobama, otprilike pedeset vojnika, pripadnika HVO-a i HV-a, opkolilo je selo prisilivši sve stanovnike, među kojima je bilo naoružanih muškaraca, na predaju.⁸⁷² Kemal Šljivo je napomenuo da tada nije uhapšen zapovjednik grupe ljudi koji su branili selo, Enver Šljivo.⁸⁷³ HVO je nakon jednog ili dva dana borbi stavio selo Dušu pod svoju kontrolu.⁸⁷⁴

366. Tužilaštvo navodi da je tokom napada na selo ubijeno više civila Muslimana. U vezi s tim Vijeće podsjeća na to da je HVO ispalio iz Mačkovca, po riječima svjedoka BY,⁸⁷⁵ više granata na selo Dušu i da je jedna granata pogodila kuću Envera Šljive⁸⁷⁶ usmrivši sedam osoba,⁸⁷⁷ u podrumu Envera Šljive.⁸⁷⁸ To su bili Mirsada Behlo (jedanaestogodišnje dijete),⁸⁷⁹ Muamer Zulum (dvanaestogodišnje dijete),⁸⁸⁰ Mirsad Behlo (trogodišnje dijete),⁸⁸¹ Sabaha Belho (žena stara 31

⁸⁶⁸ Svjedok BW, T(f), str. 8769-8771, zatvorena sjednica; P 10108, str. 3; P 10109, str. 1; Svjedok BY, T(f), str. 9057.

⁸⁶⁹ Svjedok BW, T(f), str. 8769, zatvorena sjednica; Svjedok BY, T(f), str. 9066, djelimično zatvorena sjednica.

⁸⁷⁰ P 10109, str. 1 i 2.; P 10108, str. 3.

⁸⁷¹ 3D 00527; P 01213.

⁸⁷² P 10108, str. 4; P 10109, str. 2; P 10110, str. 2.

⁸⁷³ P 10108, str. 4 i 5.

⁸⁷⁴ P 01209, str. 1; P 01198; 3D 03065, str. 3; P 01220, str. 4; 4D 00348, str. 3; P 10108, str. 4.; P 10109, str. 2.; P 10110, str. 2.

⁸⁷⁵ Svjedok BY, T(f), str. 9077; IC 00068, pod pečatom; IC 00069, pod pečatom.

⁸⁷⁶ Andrew Williams, T(f), str. 8540-8542; Svjedok BY, T(f), str. 9064, 9071, 9074 i 9076; IC 00070, pod pečatom; P 10110, str. 2.

⁸⁷⁷ Svjedok BW, T(f), str. 8773 i 8780, zatvorena sjednica; P 10108, str. 4; P 10109, str. 1.; P 10110, str. 2; P 01213, str. 1; Fahrudin Agić, T(f), str. 9322-9323; P 01351, str. 3, gdje su popisana imena osoba poginulih uslijed granatiranja Duše.

⁸⁷⁸ Svjedok BW, T(f), str. 8769, zatvorena sjednica.

⁸⁷⁹ P 09151.

⁸⁸⁰ P 09152.

⁸⁸¹ P 09153.

Prijevod

godinu),⁸⁸² Rasiha Belho (žena stara 20 godina),⁸⁸³ Fatka Gudić (žena stara 44 godine)⁸⁸⁴ i Salih Čeho (muškarac star 65 godina) koji je, iako je preživio napad, preminuo od zadobivenih ozljeda.⁸⁸⁵

367. Konačno, Vijeće zapaža na osnovu sveukupnih dokaza da je selo Duša muslimansko selo koje je najviše uništeno uslijed napada HVO-a i da je tom prilikom znatan dio imovine u vlasništvu Muslimana u selu oštećen.⁸⁸⁶ Vijeće se može pozvati konkretno i na izvještaj pukovnika Željka Šiljega, zapovjednika OZ Sjeverozapadna Hercegovina HVO-a, od 29. januara 1993., u kojem se pominje 18 uništenih kuća u Duši, od kojih dvije od posljedica granatiranja.⁸⁸⁷

368. S obzirom na sveukupne dokaze koje je Vijeće ispitalo, Vijeće je u mogućnosti da zaključi da je tokom napada na selo život izgubilo više stanovnika koji nisu učestvovali u borbama i da su uništene muslimanske kuće.

2. Napad na selo Hrasnica

369. Dana 18. januara 1993., nakon što su granatirali selo nekoliko dana, 200 do 300 dobro naoružanih vojnika HVO-a,⁸⁸⁸ odjevenih ili u maskirne ili u crne uniforme, lica obojanih u crno, ušlo je u Srednju Hrasnicu i u Donju Hrasnicu pozivajući seljane na predaju.⁸⁸⁹ Neki od tih vojnika pripadali su jedinici "Garavi".⁸⁹⁰ Svjedok BX je rekao da je granatiranje prestalo kada su vojnici HVO-a ušli u Hrasnicu, ali da su vojnici HVO-a nastavili pucati iz lakog naoružanja.⁸⁹¹ HVO je stavio selo Hrasnicu pod svoju kontrolu nakon jednog ili dva dana borbi.⁸⁹²

370. Kada je počeo napad, Senad Zahirović i jedna grupa muškaraca Muslimana, njih između deset i trideset, zavisno od iskaza, od kojih su neki bili pripadnici TO, organizovali su se da brane svoje domove u donjem dijelu Hrasnice (Donja Hrasnica).⁸⁹³ Svjedok BX i drugi seljani iz Hrasnice pobjegli su u podrume kuća.⁸⁹⁴ Neki seljani iz Srednje Hrasnice uspjeli su pobjeći u Gornju

⁸⁸² P 09154.

⁸⁸³ P 09155.

⁸⁸⁴ P 09163.

⁸⁸⁵ P 10108, str. 4; P 10109, str. 1; P 10110, str. 2; P 08543; Svjedok BY, T(f), str. 9073 i 9137, djelimično zatvorena sjednica.

⁸⁸⁶ Jacqueline Carter, T(f), str. 3363-3364, 3366 i 3369; P 01600; P 01351, str. 3.

⁸⁸⁷ P 01351, str. 3. Takvo stanje potvrdila je Jacqueline Carter, T(f), str. 3381-3382.

⁸⁸⁸ Svjedok BX, T(f), str. 8849-8850. Svjedok BX je vidio da vojnici na rukavu uniforme imaju oznake HVO-a.

⁸⁸⁹ Svjedok BX, T(f), str. 8878; P 09710, pod pečatom, str. 3; P 09724, pod pečatom, str. 3.

⁸⁹⁰ P 10107, str. 3; P 10106, str. 6.

⁸⁹¹ Svjedok BX, T(f), str. 8876.

⁸⁹² P 01209, str. 1; P 01198; 3D 03065, str. 3; P 01220, str. 4; 4D 00348, str. 3; P 10108, str. 4.; P 10109, str. 2.; P 10110, str. 2.

⁸⁹³ P 10106, str. 4; P 10107, str. 3; 3D 00467, pod pečatom, str. 2; Svjedok BV, T(f), str. 8728-8730, djelimično zatvorena sjednica.

⁸⁹⁴ P 09710, pod pečatom, str. 3.

Hrasnicu,⁸⁹⁵ dok su seljani Donje Hrasnice pobjegli u pravcu sela Duratbegović Dolac, pod kontrolom ABiH.⁸⁹⁶

371. Općenito govoreći, kada je riječ o ljudima koji su branili selo, svjedoci su govorili o TO, ABiH ili o braniocima sela.⁸⁹⁷ Vijeće nije bilo u mogućnosti da dobije preciznije informacije, konkretno putem dokumentarnih dokaza, na osnovu kojih bi moglo utvrditi kojoj su formaciji pripadali muškarci Muslimani iz sela Hrasnica. Vijeće dakle ne može sa sigurnošću utvrditi da su pripadnici ABiH bili prisutni u Hrasnici, no može u svakom slučaju zaključiti da su u selu bili prisutni naoružani muškarci Muslimani. Takođe, i na isti način kao što je to već učinilo u odnosu na selo Duša, Vijeće će se koristiti formulacijom “branioci sela” kada bude govorilo o naoružanim muškarcima Muslimanima prisutnim u Hrasnici tokom događaja u januaru 1993.

372. Nakon što su se žene, djeca i starije osobe predali, vojnici HVO-a su braniocima sela poslali glasnika s ultimatumom.⁸⁹⁸ Taj glasnik, Izet Muminović, bio je među "civilima" koje su nekoliko sati ranije tokom poslijepodneva 18. januara 1993. u centru Hrasnice zarobili vojnici HVO-a.⁸⁹⁹ Muminović im je rekao da će “zarobljeni civili” biti pogubljeni ako se grupa branilaca sela, među kojima je bio Senad Zahirović, ne preda.⁹⁰⁰ Senad Zahirović i njegova grupa od desetak branilaca sela, odbili su da se predaju i povukli su se prema rijeci Vrbas.⁹⁰¹ Nakon što su vojnici HVO-a postavili i drugi ultimatum, grupa branioca sela sakrila je svoje oružje u kući Ibrahima Hindića i predala se: u grupi su bili, osim Senada Zahirovića, njegov brat Ferhim Zahirović, Muhamed Gurić, Sejo Gurić, Asim Gurić, Besim Čepalo, Izet Karalić, Jasmin Muminović i izvjesni Kulaš.⁹⁰² Uhapsila ih je jedinica HVO-a “Garavi”, na čelu sa zapovjednikom Vinkom Žuljevićem zvanim Klica, u kojoj su među ostalima bili Stipo Kustura zvani Lipi i Dragan Nikolić zvani Čiča.⁹⁰³

373. Vijeće ne raspolaže dokazima na osnovu kojih može utvrditi da je bilo poginulih seljana uslijed napada i artiljerijske vatre HVO-a na selo Hrasnicu 18. januara 1993., no može zaključiti da

⁸⁹⁵ P 09724, pod pečatom, str. 3.

⁸⁹⁶ P 09724, pod pečatom, str. 3; P 09710, pod pečatom, str. 3.

⁸⁹⁷ P 10106, str. 4; P 10107, str. 3; 3D 00467, pod pečatom, str. 2; Svjedok BV, T(f), str. 8728-8730, djelimično zatvorena sjednica; P 09710, pod pečatom, str. 3.

⁸⁹⁸ P 10106, str. 4; P 10107, str. 3.

⁸⁹⁹ P 10106, str. 4; P 10107, str. 3.

⁹⁰⁰ P 10106, str. 4; P 10107, str. 3.

⁹⁰¹ P 10106, str. 4; P 10107, str. 3.

⁹⁰² P 10106, str. 4; P 10107, str. 3; 3D 00467, pod pečatom, str. 2; Svjedok BV, T(f), str. 8728-8730, djelimično zatvorena sjednica.

⁹⁰³ P 10107, str. 3; P 10106, str. 6.

su granate doista uništile ili oštetile kuće u selu.⁹⁰⁴ Na primjer, svjedok BV je objasnio da je HVO granatiranjem u Hrasnici uništio tri kuće.⁹⁰⁵

3. Napad na selo Uzričje

374. Prema dokazima uvrštenim u spis, HVO je već 12. ili 13. januara 1993. granatirao selo Uzričje,⁹⁰⁶ da bi nakon toga, ujutro 18. januara 1993., vojnici HVO-a, među kojima 30 pripadnika 2. bojne Vojne policije HVO-a, napali selo.⁹⁰⁷ Dana 19. januara 1993., HVO je okupirao selo.⁹⁰⁸

375. Praljkova odbrana u svom Završnom podnesku kaže da je jedna jedinica TO/ABiH bila prisutna u Uzričju i da je ona, dok su trajale borbe, evakuisala stanovnike sela, ne ostavivši, u vrijeme borbi, ni jednog civila, za kojeg se znalo, u selu Uzričje.⁹⁰⁹

376. Vijeće napominje da iz iskaza troje seljana koji su bili direktni svjedoci događaja u Uzričju za vrijeme napada proizlazi da su u trenutku napada neki seljani pobjegli iz sela,⁹¹⁰ a da su se neki sklonili u skloništa ili u kuće.⁹¹¹ Tako se 30 do 40 osoba sklonilo u podzemno sklonište u podnožju brda u gornjem dijelu sela, blizu centra sela,⁹¹² dok su drugi stanovnici pobjegli u drugo sklonište, u donjem dijelu sela.⁹¹³ Suprotno onome što tvrdi Praljkova odbrana, ti su stanovnici dakle ostali u selu.

377. Vijeće primjećuje da su muškarci Muslimani, naoružani kalašnjikovima ili lovačkim puškama, bili na 50 metara od skloništa u središnjem i donjem dijelu sela.⁹¹⁴ Svjedočenja troje seljana, međutim, ne pružaju dovoljno informacija na osnovu kojih bi se moglo utvrditi da su ti ljudi pripadali TO/ABiH. Fahrudin Agić je pak potvrdio da je sredinom januara 1993. u Uzričju bilo vojnika ABiH, baš kao što piše i u izvještaju Zrinka Totića od 27. januara 1993., upućenom Glavnom stožeru, u kojemu su popisani ljudi iz ABiH uhapšeni u Uzričju u januaru 1993.⁹¹⁵ Dakle, pregledavši dokaze o eventualnoj pripadnosti naoružanih muškaraca Muslimana TO/ABiH, Vijeće smatra da valja odlučiti u korist optuženih i zaključiti da su pripadnici ABiH bili prisutni u Uzričju u vrijeme navedenih događanja.

⁹⁰⁴ P 09710, pod pečatom, str. 3; Svjedok BX, T(f), str. 8855; Svjedok BV, T(f), str. 8752 i 8753; P 01357, str. 6; P 01209, str. 1; Jacqueline Carter, T(f), str. 3359, 3363, 3364, 3367, 3369, 3382 i 3433-3435; P 01386, str. 2.

⁹⁰⁵ P 09724, pod pečatom, str. 3; Svjedok BV, T(f), str. 8738, zatvorena sjednica; Svjedok BV, T(f), str. 8752 i 8753.

⁹⁰⁶ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8961 i 8964; P 09711, str. 3; P 09169, pod pečatom, par. 10-11.

⁹⁰⁷ P 03090, str. 6; Senada Basić, T(f), str. 8918-8919.

⁹⁰⁸ P 01209, str. 1.

⁹⁰⁹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 249.

⁹¹⁰ Zijada Kurbegović, T(f), str. 9009.

⁹¹¹ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8954, 8961, 8963-8966, 9014, 9028; P 09169, pod pečatom, par. 11; P 09711, str. 3.

⁹¹² Zijada Kurbegović, T(f), str. 8954, 8961, 8965-8966 i 9014.

⁹¹³ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8954.

378. Vijeće primjećuje da su vojnici HVO-a pozvali Muslimane, stanovnike sela, da se predaju,⁹¹⁶ što su oni postepeno uradili, uključujući i naoružane muškarce.⁹¹⁷ Derviša Plivčić je tako izjavila da su se, oko 6 ili 7 sati ujutro 19. januara 1993. muslimanski seljani koji su se sklonili u podzemno sklonište u Uzričju tokom bombardovanja sela, a među kojima je bila i ona, predali i da su pješice krenuli prema centru sela.⁹¹⁸

379. Vijeće osim toga smatra, s obzirom na dokaze uvrštene u spis, da su tokom napada HVO-a i granatiranja sela Uzričje uništene kuće u vlasništvu Muslimana, između ostalog uslijed pogodaka granata.⁹¹⁹ Jedan izvještaj Željka Šiljega, zapovjednika OZ Sjeverozapadna Hercegovina HVO-a, pominje najmanje dvije kuće uništene granatama HVO-a.⁹²⁰ Osim toga, prema riječima Zijade Kurbegović, više muslimanskih kuća u centru sela, među kojima je bila i njena kuća, oštećeno je ili uništeno tim granatiranjem.⁹²¹

380. Vijeće se, međutim, nije upoznao s dokazima na osnovu kojih bi moglo zaključiti da su muslimanski civili poginuli uslijed napada i artiljerijske paljbe HVO-a na selo Uzričje 19. januara 1993.

4. Napad na selo Ždrimci

381. Prema dokazima uvrštenim u spis, HVO i jedna jedinica Brigade “Ante Starčević” iz Gornjeg Vakufa, pod zapovjedništvom izvjesnog Kalca,⁹²² napala je rano ujutro 18. januara 1993. iz više pravaca selo Ždrimci, granatirajući ga s obližnjeg brda Baba, jugozapadno od sela.⁹²³ I u selu je bilo pucnjave iz mitraljeza i automatskih pušaka, a dolazila je iz obližnjih hrvatskih kuća.⁹²⁴

382. Na početku napada, stanovnici Ždrimaca, među kojima su bili Muamer Trkić i Nedžad Čaušević, sklonili su se u kuće u selu,⁹²⁵ dok je nekih 25 muškaraca Muslimana, uzvraćalo vatru

⁹¹⁴ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8963-8964, 9024 i 9028.

⁹¹⁵ Fahrudin Agić, T(f), str. 9322-9323; P 01326, str. 6.

⁹¹⁶ P 09711, str. 3.

⁹¹⁷ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8966-8967, 8993; P 09169, pod pečatom, par. 11.

⁹¹⁸ P 09169, pod pečatom, par. 11.

⁹¹⁹ Andrew Williams, T(f), str. 8536; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8967-8968; P 01351, str. 3; P 01027.

⁹²⁰ P 01351, str. 3.

⁹²¹ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8961 i 8964-8965.

⁹²² P 09201, str. 19. Vijeće nadalje napominje da je Nedžad Čaušević pomenuo ulogu Pukovnije “Bruno Bušić” u hapšenju stanovnika Ždrimaca, kao što je to opisano u nastavku teksta, međutim ta informacija sama za sebe nije dovoljna da Vijeće zaključi da je Pukovnja “Bruno Bušić” učestvovala u cijelom napadu, te se zbog toga ovdje ne pominje.

⁹²³ Muamer Trkić, T(f), str. 9158; P 09201, str. 19; P 09797, par. 7, 9 i 10; P 10577, str. 1.

⁹²⁴ Muamer Trkić, T(f), str. 9159.

⁹²⁵ Muamer Trkić, T(f), str. 9157-9158; P 09201, str. 19.

pucajući iz pušaka.⁹²⁶ Neki od tih muškaraca Muslimana, koji su branili selo, bili su pripadnici ABiH.⁹²⁷

383. Poslije napada, koji je trajao oko dva sata, HVO je prekinuo granatiranje, a vojnici HVO-a su preko megafona pozvali stanovnike Ždrimaca da se predaju.⁹²⁸ Granatiranje je trajalo još oko sat vremena.⁹²⁹ Nakon granatiranja, desetak vojnika HVO-a ponovo je pozvalo seljane na predaju, te su im, krijući se iza jedne kuće, prijetili ručnim bacačem raketa.⁹³⁰

384. Tokom 18. januara 1993., stanovnici Ždrimaca postepeno su se predavali vojnicima HVO-a, konkretno vojnicima Pukovnije "Bruno Bušić", odjevenim u crne, zelene i u maskirne uniforme, te vojnicima Brigade "Ante Starčević", koji su ih uhapsili.⁹³¹ Muamer Trkić, na primjer, kao i nekih šest muškaraca i desetak žena skrivenih u kući Muniba Trkića na kraju su se predali HVO-u.⁹³² Nakon toga su razoružani⁹³³ i okupljeni zajedno s drugim stanovnicima sela.⁹³⁴ Isto tako, malo iza 14:00 sati, osobe koje su se krile u podrumu jedne kuće zajedno s Nedžadom Čauševićem na kraju su izašle i predale se vojnicima HVO-a⁹³⁵.

385. HVO je nakon toga odvojio četrdesetak uhapšenih ljudi, među kojima su bili i oni koji su pripadali ABiH,⁹³⁶ od žena i djece,⁹³⁷ i odveo ih u garažu Mate Šekerije, zvanog Matuka,⁹³⁸ u zaseoku Katušić Sućaci, u blizini sela.⁹³⁹

386. HVO je tako nakon jednog dana borbi stavio selo Ždrimci pod svoju kontrolu.⁹⁴⁰

387. Vijeće smatra, s obzirom na dokaze uvrštene u spis, da je tokom napada određeni broj kuća uništen artiljerijskom paljbom HVO-a.⁹⁴¹ Na primjer, Nedžad Čaušević je svjedočio o tome da su 18. januara 1993. u njegovoj kući tokom napada eksplodirale tri granate.⁹⁴²

⁹²⁶ Muamer Trkić, T(f), str. 9159. Nedžad Čaušević je posvjedočio da je ostavio pištolj u podrumu kad se predao HVO-u, međutim uopšte nije pominjao borbu: skrivao se u jednoj kući od početka napada 18. januara 1993., P 09201, str. 20.

⁹²⁷ Muamer Trkić, T(f), str. 9168.

⁹²⁸ Muamer Trkić, T(f), str. 9159-9160; P 09201, str. 19 i 20.

⁹²⁹ Muamer Trkić, T(f), str. 9160.

⁹³⁰ Muamer Trkić, T(f), str. 9160 i 9161.

⁹³¹ P 09201, str. 19-20; Muamer Trkić, T(f), str. 9162; P 09797, par. 10.

⁹³² Muamer Trkić, str. 9162.

⁹³³ Muamer Trkić, T(f), str. 9163.

⁹³⁴ Muamer Trkić, T(f), str. 9164.

⁹³⁵ P 09201, str. 20.

⁹³⁶ Muamer Trkić, T(f), str. 9168.

⁹³⁷ Muamer Trkić, T(f), str. 9164 i 9165; P 09797, par. 10.

⁹³⁸ P 09201, str. 1.

⁹³⁹ Muamer Trkić, T(f), str. 9165 i 9168; P 09201, str. 20

⁹⁴⁰ P 01209, str. 1; P 01198; 3D 03065, str. 3; P 01220, str. 4; 4D 00348, str. 3; P 10108, str. 4.; P 10109, str. 2.; P 10110, str. 2.

⁹⁴¹ Muamer Trkić, T(f), str. 9159; P 09201, str. 19; P 01373, str. 2.

388. Vijeće se, međutim, nije upoznao s dokazima u vezi s navodima o pogibiji muslimanskih civila uslijed napada i artiljerijske paljbe HVO-a na selo Ždrimci 18. januara 1993.

V. Pokušaji prekida vatre nakon napada u opštini Gornji Vakuf

389. Dana 21. januara 1993., pukovnik Željko Šiljeg poslao je izvještaj načelniku Glavnog stožera HVO-a u kojemu pominje "čišćenje" četiri sela na koje su izvršeni gore opisani napadi.⁹⁴³

390. Bilo je više pokušaja prekida vatre u danima nakon tih napada. Tako su 20. januara 1993., Milivoj Petković i Arif Pašalić potpisali zapovijed za prekid svih borbenih dejstava između ABiH i HVO-a na teritoriji opštine Gornji Vakuf.⁹⁴⁴ Ta zapovijed, koja odgovara zapovijedi Mate Bobana od 19. januara 1993 o zabrani ofenzivnih dejstava HVO-a protiv ABiH na području Gornjeg Vakufa,⁹⁴⁵ takođe je predviđala 1) formiranje mješovite komisije zadužene za kontrolu provođenja zapovijedi uz pomoć UNPROFOR-a i PMEZ-a, 2) uklanjanje blokada, 3) uspostavu zajedničkih kontrolnih punktova i 4) nesmetan prolaz humanitarne pomoći i svih drugih konvoja s urednom dokumentacijom.⁹⁴⁶

391. Dana 22. januara 1993., Željko Šiljeg je svim postrojbama HVO-a u rejonu Gornjeg Vakufa zapovjedio da, između ostalog, poštuju prekid vatre prema ABiH i da organizuju strategiju aktivne odbrane.⁹⁴⁷ Od postrojbi je takođe zatražio da ne otvaraju vatru na džamije, "civile" ili na naseljena mjesta i da naprave raspored smjena, naročito na pravcu Pidriš - Gornji Vakuf i Ždrimci - Gornji Vakuf.⁹⁴⁸ Za taj zadatak bili su zaduženi konkretno zapovjednici brigada "Dr. Ante Starčević" i "Rama".⁹⁴⁹ Konačno, Željko Šiljeg je zabranio svim jedinicama HVO-a samovoljno poduzimanje akcija koje su u suprotnosti s izdatim zapovijedima, uz upozorenje da će, u protivnom, zapovjednici snositi svu odgovornost.⁹⁵⁰

392. Po jednom izvještaju koji je 27. januara 1993. Miro Andrić poslao Bruni Stojiću, zbog poteškoća u komunikaciji s Gornjim Vakufom i stalnih djelovanja snajperista ABiH-a, oružane

⁹⁴² P 09201, str. 19.

⁹⁴³ P 01249, str. 1.

⁹⁴⁴ P 01238 /1D 00819; Christopher Beese, T(f), str. 5316-5317; Zrinko Tokić, T(f), str. 45368-45373; Bo Pellnas, T(f), str. 19735-10737; P 01205; P 01215; P 01710; Fahrudin Agić, T(f), str. 9308, 9310-9311, 9323, 9329; P 01229.

⁹⁴⁵ P 01211; Zrinko Tokić, T(f), str. 45368-45370 .

⁹⁴⁶ 1D 00819.

⁹⁴⁷ 3D 02212.

⁹⁴⁸ 3D 02212; Slobodan Praljak, T(f), str. 40604.

⁹⁴⁹ 3D 02212.

⁹⁵⁰ 3D 02212; Slobodan Praljak, T(f), str. 40604.

snage HVO-a odlučile su 22. januara 1993. zauzeti uzvisine iznad Gornjeg Vakufa, a da to nije, kako se navodi u izvještaju, izazvalo probleme u samom gradu.⁹⁵¹

393. Kad je grad Gornji Vakuf bio pod kontrolom HVO-a 24. januara 1993.,⁹⁵² Milivoj Petković je iz Ženeve Željku Šiljegu i zapovjednom mjestu u Prozoru poslao drugu zapovijed u kojoj traži da jedinice HVO-a prekinu ofenzivna djelovanja protiv ABiH-a u Gornjem Vakufu.⁹⁵³ Vijeće primjećuje da se u izvještaju PMEZ-a od 26. januara 1993. objašnjava da je i Jadranko Prlić zapovjedio "zapovjedniku HVO-a" u Gornjem Vakufu da odmah prestane s napadima na Gornji Vakuf.⁹⁵⁴

394. Na osnovu zapovijedi Milivoja Petkovića od 20. i 24. januara 1993., Željko Šiljeg je 25. januara 1993. izdao novu zapovijed, u kojoj traži od svih jedinica HVO-a na teritoriji opština Gornji Vakuf i Prozor da poštuju potpuni prekid vatre s ABiH.⁹⁵⁵ Nadalje, sukladno tom naređenju, pripadnici vojne policije HVO-a i ABiH trebali su uspostaviti zajedničke kontrolne punktove.⁹⁵⁶

395. Prema riječima Nicholasa Shorta,⁹⁵⁷ borbe u Gornjem Vakufu prvi put su zaista prestale 26. ili 27. januara 1993.⁹⁵⁸

VI. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada HVO-a i uspostavljanja kontrole nad selima u opštini Gornji Vakuf

396. U paragrafu 67 Optužnice, tužilaštvo navodi da je nakon napada na sela Duša, Hrasnica, Uzričje i Ždrimci, HVO pljačkao i palio kuće i imovinu bosanskih Muslimana u tim selima i njihovoj okolini; da je opljačkao dragocjenosti koje su pripadale stotinama uhapšenih ili zarobljenih bosanskih Muslimana; da je odvojio muškarce Muslimane od žena, djece i staraca; da su snage HVO-a u većini slučajeva odvodile muškarce Muslimane u zatočeničke centre HVO-a, dok su žene, djecu i starce zatočile u kućama u selu; da su ti Muslimani bili zatočeni u teškim uslovima i da su često zlostavljani ili maltretirani i, konačno, da je HVO prisilio muslimansko stanovništvo da napusti područje Gornjeg Vakufa.

⁹⁵¹ 3D 03065, str. 3; P 01277, str. 1 i 3. Jedan izvještaj PMEZ-a potvrdio je da su snage, tenkovi i artiljerija HVO-a 25. januara 1993. opkolili grad Gornji Vakuf i da je HVO granatirao okolna sela: v. P 01303, pod pečatom, str. 1-2.

⁹⁵² 3D 02530, str. 2.

⁹⁵³ Zrinko Tokić, T(f), str. 45372 i 45373; P 01286.

⁹⁵⁴ P 01309, str. 3, par. 16.

⁹⁵⁵ P 01300/ 4D 00346; Zrinko Tokić, T(f), str. 45373.

⁹⁵⁶ P 01300; Zrinko Tokić, T(f), str. 45373.

⁹⁵⁷ Pripadnik Britbata u Gornjem Vakufu od decembra 1992. do juna 1993.

⁹⁵⁸ Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 24253.

397. Vijeće će ispitati redom navode o kriminalnim događajima poslije napada i uspostavljanja kontrole u selima Duša (A), Hrasnica (B), Uzričje (C) i Ždrimci (D).

A. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom

Duša

1. Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Duša

398. Vijeće podsjeća da je HVO stavio pod svoju kontrolu selo Duša nakon jednog ili dva dana borbi.⁹⁵⁹ Vijeće primjećuje da je više svjedoka izričito reklo da su, kao što je navedeno u paragrafu 67 Optužnice, nakon borbi vojnici HVO-a palili kuće.⁹⁶⁰ Tako i jedan izvještaj pukovnika Željka Šiljega, zapovjednika OZ Sjeverozapadna Hercegovina HVO-a, od 29. januara 1993., pominje 18 uništenih kuća u Duši, od kojih je 16 bilo spaljeno.⁹⁶¹

399. Nadalje, 18. januara 1993. tokom poslijepodneva, kada je Kemal Šljivo uhapšen i dok su ga vojnici HVO-a vodili prema Paloču, on je lično vidio vojnike HVO-a s bocama benzina kako pale četiri kuće, među kojima su bile kuće Saliha Šljive i Mehmeda Šljive.⁹⁶² Kemal Šljivo je takođe rekao da je, od 18. januara 1993.⁹⁶³ do 22. januara 1993., 40 muslimanskih kuća u selu Duša uništeno, uglavnom tako što su spaljene.⁹⁶⁴

400. Svjedok BY je, dok je od oko 19. januara 1992. do 29. januara 1993. bio zatočen u kući jednog seljana, Hajrudina Šljive, vidio tri vojnika HVO-a kako pale kuću jednog Muslimana.⁹⁶⁵ Svjedok BY je isto tako vidio da vojnici pale sve kuće, kao i da su vojnici HVO-a spalili krave u Donjoj Duši, odnosno u donjem dijelu sela Duša.⁹⁶⁶

401. Nicholas Short je pak potvrdio da je, oko 27. januara 1993., kada je u Dušu otišao zajedno s pripadnicima PMEZ-a i s jednom mješovitom komisijom u kojoj su bila dva vojna policajca ABiH-

⁹⁵⁹ V., «Napadi od 18. januara u opštini Gornju Vakuf - Napad na selo Duša», u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Gornji Vakuf.

⁹⁶⁰ P 01291, str. 4; Fahrudin Agić, T(f), str. 9332; P 01351, str. 3; P 10108, str. 4; P 10109, str. 2; Svjedok BY, T(f), str. 9089. Vijeće primjećuje da je Jacqueline Carter takođe potvrdila da je tokom njene posjete Duši krajem januara 1993., u selu bilo dvadesetak kuća i da su, osim dvije kuće u kojima su bile zatočene žene i djeca, sve druge kuće bile spaljene i uništene, Jacqueline Carter, T(f), str. 3369.

⁹⁶¹ P 01351, str. 3. Taj izvještaj odgovara onome što je na terenu konstatovala Jacqueline Carter, T(f), str. 3381 i 3382.

⁹⁶² P 10108, str. 4; P 10109, str. 2.

⁹⁶³ P 10110, str. 2.

⁹⁶⁴ P 10109, str. 2.

⁹⁶⁵ Svjedok BY, T(f), str. 9089-9091.

⁹⁶⁶ Svjedok BY, T(f), str. 9089-9091

a iz Bugojna i dva vojna policajca HVO-a iz Bugojna,⁹⁶⁷ određen broj spaljenih kuća u Duši imao natpis “HOS”.⁹⁶⁸

402. Vijeće ocjenjuje da na osnovu tih dokaza može zaključiti da su, nakon što je HVO napao selo i stavio ga pod svoju kontrolu, vojnici HVO-a zapalili kuće u selu.

403. Vijeće je, međutim, upoznato samo s jednim dokazom – izjavom Kemala Šljive, prihvaćenom na osnovu pravila 92bis Pravilnik,⁹⁶⁹ – u kojem se kaže da su vojnici HVO-a počinili krađe. Vijeće dakle ne može, zbog nedostatka potrepljujućih dokaza, zaključiti da su pripadnici HVO-a pljačkali imovinu u vlasništvu Muslimana iz sela.

404. Vijeće isto tako ne raspolaže nijednim dokazom na osnovu kojeg bi moglo zaključiti van razumne sumnje da je HVO opljačkao dragocjenosti Muslimana u trenutku njihovog hapšenja u Duši.

2. Navodi o raseljavanju žena, djece, starijih i nemoćnih osoba iz sela Duša i njihovom zatočenju

405. Na osnovu dokaza moguće je zaključiti da su žene, djeca i starije osobe uhapšeni nakon što su pobjegli u kuću Envera Šljive u Duši. Što se tiče broja tih osoba, Vijeće je dobilo različite informacije iz različitih izvora. Svjedok BW je izjavio da je u podrumu Envera Šljive bilo okupljeno oko trideset “civila”,⁹⁷⁰ Kemal Šljivo⁹⁷¹ je izjavio da ih je bilo između 70 i 100.⁹⁷² Osim toga, jedan izvještaj HVO-a od 27. januara 1993. pominje 40 “civila Muslimana” iz Duše i Uzričja koji su uhapšeni i zatočeni.⁹⁷³ Iako Vijeće ne može utvrditi tačan broj žena, djece i starijih osoba koji su bili u kući Envera Šljive u Duši, niti koliko je tačno osoba nakon toga uhapšeno, Vijeće svakako može zaključiti da ih je bilo više desetaka.

⁹⁶⁷ Dana 27. januara 1993., formirana je zajednička komisija koja se sastojala od dva vojna policajca ABiH iz Bugojna, dva vojna policajca HVO-a iz Bugojna, Nicholasa Shorta i pripadnika PMEZ-a, koja je od 27. do 30. ili 31. januara 1993., istraživala navode o zločinima koje su počinile obje strane nakon borbi koje su se odvijale između 18. i 27. januara 1993. na području Gornjeg Vakufa. Nicholas Short i članovi komisije konstatovali su da su nakon borbi između HVO-a i ABiH mnoga muslimanska sela na području Gornjeg Vakufa, među kojima sela Ždrimci, Duša, Uzričje, Trnovača, Hrasnica, jedan zaselak koji se nalazi između Ždrimaca i Potrlice i jedna grupa kuća između Pajić Polja i Topića, spaljena do temelja, između ostalog pomoću zapaljivih materija koje se koriste za paljenje građevinskih objekata, pri čemu na tim objektima nije bilo nikakvih tragova borbi, v. Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22642-22644, 22647 i 22664. P 09332.

⁹⁶⁸ Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22661.

⁹⁶⁹ P 10110, str. 2.

⁹⁷⁰ Svjedok BW, T(f), str. 8768 i 8769, zatvorena sjednica.

⁹⁷¹ Žrtva – primjer za paragraf 67 Optužnice – koja se pominje u Prilogu.

⁹⁷² P 10108, str. 3; P 10109, str. 1.

⁹⁷³ P 01333, str. 1.

406. Nakon napada 18. januara 1993. i nakon što su se stanovnici i branioци sela Duše predali, vojnici HVO-a naredili su ženama, djeci i stariјim osobama da odu u Paloč.⁹⁷⁴ Tamo je јedan hrvatski lјekar pregledao ranjenike, a teško ranjene osobe uputio je na liječenje u bolnicu u Bugojnu.⁹⁷⁵

407. Ostale žene, djeca i stariјe osobe, među kojima su bili svјedok BY, te supruga i dijete Kemala Šljive,⁹⁷⁶ nakon toga su zatočeni u kuću Mije Zeke u Paloču.⁹⁷⁷

408. Kemal Šljivo je ispričao da sredinom dana, 18. januara 1993., četiri osobe nisu mogle biti prebačene iz Duše u Paloč jer su bile nemoćne.⁹⁷⁸ Kasnije, tokom dana 18. januara 1993., Kemal Šljivo i јedna grupa zatočenih muškaraca⁹⁷⁹ određeni su da se vrate u Dušu i dovedu te četiri nemoćne osobe.⁹⁸⁰ Među njima je bila majka Kemala Šljive.⁹⁸¹ Kemal Šljivo odveo ih je u Paloč, u kuću Mije Zeke.⁹⁸²

409. Dana 19. januara 1993., ili oko tog datuma, vojnici HVO-a prebacili su žene, djecu i stariјe osobe u јednu drugu kuću u Paloču, u vlasništvu Hajrudina Šljive.⁹⁸³ Svјedok BY je izјavio da je u toј kući ostao desetak dana, dok njemu i drugim zatočenim licima UNPROFOR nije pomogao da napuste selo i odu u pravcu Gornјeg Vakufa.⁹⁸⁴ Kemal Šljivo je procijenio da su žene, djeca i stariјe osobe premješteni, uz pomoć UNPROFOR-a, 15. februara 1993.⁹⁸⁵

410. Vijeće zaključuje da je HVO, nakon što je 18. januara 1993. uspostavio kontrolu nad selom Duša, držao žene, djecu, stariјe ili nemoćne osobe prvo u јednoj, a potom u drugoj kući u selu Paloč. Vijeće konstatuje da ne posједуje dokaze o uslovima zatočenja ili o postupanju sa ženama, djecom, stariјim ili nemoćnim osobama tokom njihovog zatočenja u Paloču. Vijeće uz to zaključuje da je nakon toga, tokom prve polovine februara 1993., UNPROFOR odveo žene, djecu i stariјe osobe u Gornji Vakuf.

⁹⁷⁴ Svјedok BY, T(f), str. 9082 i 9083; P 10109, str. 2.

⁹⁷⁵ Svјedok BY, T(f), str. 9083; Svјedok BW, T(f), str. 8781 i 8782, zatvorena sjednica; P 10109, str. 2. Jacqueline Carter je posvjedočila da je razgovarala s lјekarom HVO-a koji je liječio stanovnike Duše u јednom obližnjem zaseoku, T(f), str. 3371.

⁹⁷⁶ P 10110, str. 2; P 10108, str. 4.

⁹⁷⁷ P 10108, str. 4.; P 10109, str. 2.; P 10110, str. 2.

⁹⁷⁸ P 10108, str. 4.

⁹⁷⁹ Vijeće primjećuje da je dvadesetak branilaca sela Duša takođe premješteno u zaselak Paloč nakon što su uhapšeni 18. januara 1993. i da su bili zatočeni u јednoj kući u zaseoku, v. P 10108, str. 4; P 10109, str. 2; Svјedok BW, T(f), str. 8782-8783, zatvorena sjednica.

⁹⁸⁰ P 10108, str. 4.

⁹⁸¹ P 10108, str. 4.

⁹⁸² P 10108, str. 4.

⁹⁸³ Svјedok BW, T(f), str. 8782, zatvorena sjednica; Svјedok BY, T(f), str. 9085-9086; P 10109, str. 2.

⁹⁸⁴ Svјedok BY, T(f), str. 9105, 9090 i 9092, djelimično zatvorena sjednica.

⁹⁸⁵ P 10110, str. 2.

B. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom**Hrasnica**

411. Vijeće napominje da se za kriminalne događaje do kojih je došlo nakon napada na selo Hrasnica tereti u paragrafu 69 koji nadopunjava paragraf 67 Optužnice. Naime, u paragrafu 69 Optužnice, tužilaštvo navodi da je HVO, nakon što je zauzeo Hrasnicu, autobusima prevezao muslimansko stanovništvo u fabriku namještaja u Trnovači koju je HVO koristio kao centar za zatočenje; da je HVO, nakon prvog dana zatočeništva odveo žene, djecu i starce, bosanske Muslimane, u kuće u susjedstvu u vlasništvu Muslimana, gdje ih je držao još dvije sedmice. Kad su ih pustili, vojnici HVO-a su im naredili da odu na teritoriju pod kontrolom ABiH i da tamo žive.

1. Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Hrasnica

412. Dokazi su takvi da nije bilo moguće uvijek razlikovati navode o kriminalnim događajima tokom samog napada na selo od kriminalnih događaja do kojih je došlo nakon što je HVO stavio selo pod svoju kontrolu. Tako jedan izvještaj HVO-a od 30. januara 1993. pominje uništavanje i paljenje kuća, štala i osnovne škole u Gornjoj Hrasnici, pri čemu ne navodi tačan vremenski okvir niti *modus operandi*.⁹⁸⁶

413. Neki su svjedoci, međutim, omogućili Vijeću da odredi da su se pljačke dogodile nakon napada na selo, kao što se navodi u paragrafu 67 Optužnice. Tako su tri svjedoka, Senad Zahirović, Svjedok BV i Svjedok BX, potvrdila da su vojnici HVO-a nakon napada pretresali i pljačkali kuće u selu Hrasnica, a nakon što su prisilili stanare da napuste svoje domove, zapalili su kuće Muslimana iz Donje i Srednje Hrasnice.⁹⁸⁷

414. Osim toga, u februaru 1993., tokom prekida vatre između HVO-a i ABiH-a u Gornjem Vakufu, svjedok BV je konstatovao da su sve kuće u Hrasnici u vlasništvu Muslimana spaljene i da su ukradeni svi traktori i svi automobili.⁹⁸⁸ Jedine su netaknute ostale kuće u vlasništvu Hrvata.⁹⁸⁹

415. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće je u mogućnosti da zaključi da su pripadnici HVO-a doista spalili kuće i pljačkali imovinu Muslimana u Hrasnici. Vijeće, međutim, nema ni jedan dokaz na osnovu kojeg bi moglo zaključiti da je HVO opljačkao dragocjenosti nekih Muslimana u trenutku njihovog hapšenja u Hrasnici.

⁹⁸⁶ P 01357, str. 6.

⁹⁸⁷ P 10106, str. 4; P 10107, str. 2; P 09724, pod pečatom, str. 4; P 09710, pod pečatom, str. 3.

⁹⁸⁸ P 09724, pod pečatom, str. 5; Svjedok BV, T(f), str. 8754 i 8755.

⁹⁸⁹ P 09724, pod pečatom, str. 5.

2. Navodi o raseljavanju žena, djece i starijih osoba iz sela Hrasnica i njihovom zatočenju

416. Prema dokazima uvrštenim u spis, nakon što su se braniooci sela Hrasnica predali, HVO je odvojio i uhapsio vojno sposobne muškarce i razdvojio ih od žena, djece i starijih osoba,⁹⁹⁰ stvorivši tako dvije odvojene grupe zatočenika.

417. U paragrafu 69 Optužnice navodi se da je HVO, nakon hapšenja 18. januara 1993., muslimansko stanovništvo prebacio u jednu fabriku namještaja u Trnovači. Na osnovu dokaza uvrštenih u spis, Vijeće konstatuje da su, od trenutka hapšenja 18. januara 1993. do dolaska u fabriku namještaja u Trnovači, uveče 18. januara, dvije grupe zatočenika odvedene i zatočene u više kuća u Hrasnici i u Volarima, udaljenim 2,5 km od Hrasnice. Vijeće smatra da su navodi o zatočenju žena, djece i starijih osoba prije njihovog dolaska u fabriku namještaja u Trnovači obuhvaćeni paragrafom 67 Optužnice, po kojem su snage Herceg Bosne/HVO-a "žene, dječ[u] i starc[e] zatočile u jednoj ili dvije kuće u selu". Vijeće, međutim, smatra da je upotreba specifične formulacije "objekti za zatočenje" u paragrafu 67 Optužnice, kojim se označavaju mjesta zatočenja muškaraca Muslimana, nakon njihovog hapšenja, takva da isključuje mogućnost zatočavanja muškaraca Muslimana u kuće u selu prije dolaska u fabriku namještaja. Vijeće je stoga uzelo u obzir samo dokaze koji se odnose na kriminalne događaje koji se tiču zatočenja staraca, žena i djece.

418. Nakon hapšenja 18. januara 1993. žene, djeca i starije osobe odvedeni su do takozvane "Rampe", raskršća u centru sela Hrasnica.⁹⁹¹ Neki od njih zatočeni su u kuću Mustafe Muminovića, a ostali u blizini te kuće.⁹⁹² Iako Vijeće nije uspjelo na osnovu dokaza utvrditi tačan broj zatočenih, Vijeće ipak smatra da ih je moralo biti stotinjak.⁹⁹³

419. Istog dana uveče, žene, djeca i starije osobe odvedeni su u "Martinovića kuću" koja se nalazila u Volarima, zaseoku sela Ploča, na udaljenosti od oko oko 2,5 kilometara od sela Hrasnica.⁹⁹⁴ Dok su vojnici HVO-a, maskirani ili lica premazanog crnog bojom, sprovodili grupu žena, djece i starijih osoba, među kojima i Svjedokinju BX, ka izlazu iz sela Hrasnica u pravcu Volara, dva vojnika HVO-a, od kojih je jedan bio Perica Kusturica, prišli su zatočenicima i počeli

⁹⁹⁰ P 09710, pod pečatom, str. 3; P 01371.

⁹⁹¹ P10106, str. 4; P10107, str. 3.

⁹⁹² P 10106, str. 3 i 4; P 10107, str. 4.

⁹⁹³ Senad Zahirović pominje ukupno 150 zarobljenika, među kojima je bilo četrdesetak boraca, P 10106, str. 5. Svjedokinja BX pominje 150 zarobljenih civila, P 09710, pod pečatom, str. 3. U izvještaju HVO-a od 27. januara 1993. bilježi se da je uhvaćeno i pritvoreno 110 civilnih osoba muslimanske nacionalnosti iz Hrasnice, P 01333, str. 1. Fahrudin Agić govori o približno 120 ili 121 civila, T(f) 9332 i 9333. Svjedok BV pominje ukupno 200 zarobljenika, P 09724, pod pečatom, str. 4.

da ih vrijeđaju i "provociraFjuž."⁹⁹⁵ Prema riječima Senada Zahirovića, kada su stigli u Volare, HVO ih je pretresao i oduzeo im nakit.⁹⁹⁶

420. Istog dana, 18. januara 1993., poslije sat vremena provedenih u zatočenju u Volarima, HVO je odveo jednu grupu žena, djece i starijih osoba u fabriku namještaja u Trnovači, koju je koristio kao zatočenički centar.⁹⁹⁷ Tamo su prevezeni u tri autobusa, a stigli su u oko 20 sati.⁹⁹⁸

421. Prema riječima Svjedoka BV, vojnici HVO-a su drugu grupu žena, djece i starijih osoba zarobljenih u Donjoj Hrasnici i zatočenih u Volarima, odveli u školu u Trnovači.⁹⁹⁹ S tim u vezi, Vijeće napominje da se u Optužnici ne iznose navodi o djelima počinjenim u školi u Trnovači. Shodno tome, o tom pitanju neće biti govora u daljem tekstu. Ipak, Vijeće primjećuje da su, prema riječima Svjedoka BV, žene, djeca i starije osobe proveli petnaestak dana zatočeni u školi, nakon čega ih je HVO pustio na slobodu, naredivši im da odu na teritoriju pod kontrolom ABiH i da tamo žive.¹⁰⁰⁰

422. Kada su stigli u fabriku namještaja u Trnovači, žene, djecu i starije osobe su okupili u nekadašnjoj menzi.¹⁰⁰¹ Prema riječima Svjedokinje BX, u pitanju je bila prostorija površine 60 kvadratnih metara, bez grijanja, u kojoj su stražarila dva vojnika HVO-a.¹⁰⁰²

423. S obzirom na to da su već sutradan prebačeni u okolne kuće i da će uslovi zatočenja u Fabrici namještaja u Trnovači biti analizirani u daljem tekstu, Vijeće se neće duže zadržavati na analizi dokaza o uslovima zatočenja u toj fabrici.¹⁰⁰³

424. Dana 19. januara 1993., muslimanski stanovnici kuća koje su se nalazile u blizini fabrike namještaja u Trnovači zamolili su vojnike HVO-a za dopuštenje da smjeste u vlastitim kućama osobe zatočene u fabrici.¹⁰⁰⁴ HVO je prihvatio taj prijedlog, ali su samo žene, djeca i starije osobe, između ostalih Svjedokinja BX, premješteni u tri obližnje kuće.¹⁰⁰⁵

⁹⁹⁴ Svjedokinja BX, T(f), str. 8840 i 8848; P 09710, pod pečatom, str. 3; P 10106, str. 5; P 10107, str. 4; P 09724, pod pečatom, str. 4.

⁹⁹⁵ P 09724, str. 4; P 10106, str. 4-5; P 10107, str. 3-4; P 09710, pod pečatom, str. 3.

⁹⁹⁶ P 10106, str. 5; P 10107, str. 4. Svjedok na str. 4 navodi drugačije ime – Nesim Muminović.

⁹⁹⁷ P 10106, str. 5; P 10107, str. 4; P 09710, pod pečatom, str. 3.

⁹⁹⁸ P 10106, str. 5; P 09710, pod pečatom, str. 3.

⁹⁹⁹ P 09724, pod pečatom, str. 3 i 4; P 09146; Svjedok BV, T(f), str. 8724 i 8725, zatvorena sjednica.

¹⁰⁰⁰ P 09724, pod pečatom, str. 4; Svjedok BV, T(e), str. 8726, zatvorena sjednica.

¹⁰⁰¹ P 10106, str. 5; P 10107, str. 4.

¹⁰⁰² P 09710, pod pečatom, str. 3 i 4.

¹⁰⁰³ V. "Kriminalni događaji u vezi s fabrikom namještaja u Trnovači" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Gornji Vakuf.

¹⁰⁰⁴ P 09710, pod pečatom, str. 4.

¹⁰⁰⁵ P 09710, pod pečatom, str. 4; P 10106, str. 5; P 10107, str. 4.

425. Te kuće su čuvali vojnici HVO-a.¹⁰⁰⁶ Svjedokinja BX je izjavila da HVO nije "zlostavljaFož" žene, djecu i starije osobe koje su se nalazile u kućama.¹⁰⁰⁷

426. Poslije 21 dana provedenog u zatočenju, HVO ih je, prema riječima Svjedokinje BX, pustio na slobodu iz kuća muslimanskih stanovnika koji su živjeli u blizini fabrike namještaja u Trnovači, a da im pri tom nije izdao nikakve konkretne naloge u pogledu, između ostalog, mjesta na koje treba da odu.¹⁰⁰⁸ Neki su se pridružili svojoj porodici, kao na primjer Svjedokinja BX, koja je otišla u Planinice. Neke je UNPROFOR odveo u Bugojno, budući da kući nisu mogli da se vrate jer su im domovi bili uništeni.¹⁰⁰⁹

427. Na osnovu sveukupnih dokaza uvrštenih u spis, Vijeće je zaključilo da je, nakon napada HVO-a na selo Hrasnica, HVO raselio i zatočio uhapšene žene, djecu i starije osobe, i to na više različitih mjesta, među kojima su fabrika namještaja u Trnovači i kuće u Hrasnici i Trnovači. Tokom zatočenja, neke osobe su vrijeđali i "provociraFliž". Međutim, Vijeće napominje da ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi se moglo utvrditi u kakvim su uslovima te osobe bile zatočene, i da je "oduzimanje" nakita od strane vojnika HVO-a opisao samo jedan svjedok, čija je izjava prihvaćena na osnovu pravila 92 *bis* Pravilnika, što nije dovoljno za izvođenje činjeničnog zaključka van razumne sumnje. Najzad, Vijeće je konstatovalo da, poslije puštanja na slobodu, neki zatočenici nisu mogli da se vrate u svoje domove u Hrasnici budući da su bili uništeni.

428. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo tvrdi da je Vojna policija direktno učestvovala u nasilnom protjerivanju Muslimana u opštini Gornji Vakuf 1993. godine i da je izvršila etničko čišćenje sela Hrasnica sredinom januara 1993. godine.¹⁰¹⁰ Ćorićeva odbrana u svom Završnom podnesku na to odgovara tvrdeći da tužilaštvo tereti Vojnu policiju za događaje koji su se odigrali u selu Hrasnica na osnovu iskaza Andrewa Williamsa.¹⁰¹¹ Međutim, prema riječima Ćorićeve odbrane, Andrew Williams je priznao da se njegovo svjedočenje o ulozi Vojne policije u kriminalnim događajima koji su se odigrali u selu Hrasnica zasnivalo na jednom izvještaju, da se taj izvještaj oslanjao na iskaze iz druge ruke i da nije mogao da utvrdi koja je tačno jedinica u pitanju.¹⁰¹² Pored toga, Ćorićeva odbrana iznosi da nijedan drugi svjedok nije vidio pripadnike

¹⁰⁰⁶ P 09710, pod pečatom, str. 4.

¹⁰⁰⁷ P 09710, pod pečatom, str. 4.

¹⁰⁰⁸ P 09710, pod pečatom, str. 4; P 10106, str. 6.

¹⁰⁰⁹ P 09710, pod pečatom, str. 4; P 10106, str. 6.

¹⁰¹⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 1137. Selo je bilo napadnuto u tri navrata i na kraju je potpuno uništeno. Odgovornost Vojne policije HVO-a nikada nije bila osporavana: AndrewWilliams, T(f), str. 8506 do 8515.

¹⁰¹¹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 621 u kojem se citira Andrew Williams, T(f), str. 8546-47 i P 01250, str. 3.

¹⁰¹² Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 621 u kojem se citira Andrew Williams, T(f), str. 8580-82 i P 01250, str. 3.

Vojne policije u Hrasnici i iznosi argument da, s obzirom na sveukupne dokaze u vezi s Hrasnicom, tužilaštvo nije uspjelo da dokaže da je Vojna policija učestvovala u protjerivanju Muslimana iz sela Hrasnica.¹⁰¹³

429. Vijeće smatra da je, na osnovu dokaza, dokazano da su oružane snage HVO-a bile umiješane u događaje koji su se odigrali nakon napada na selo Hrasnica, budući da su svjedoci u više navrata pominjali "vojnike HVO-a". Međutim, u odsustvu dokaza, Vijeće ne može da zaključi van razumne sumnje da je Vojna policija odigrala direktnu ulogu u protjerivanju Muslimana iz sela Hrasnica poslije napada.

3. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom Uzričje

430. U paragrafu 71, koji dopunjava paragraf 67 Optužnice, tužilaštvo navodi da je, nakon zauzimanja sela Uzričje oko 22. januara 1993., HVO cjelokupno muslimansko stanovništvo držao u zatočeništvu nekoliko sedmica, u užasnim uslovima, u dvjema kućama koje su jedine preostale u selu; da je bila zima i da su obje kuće imale samo peći na drva, dok struje nije bilo; da 50 do 60 Muslimana koji su bili zatočeni u tim kućama nisu uopšte dobijali hranu i da su preživjeli tako što su pojeli zalihe hrane koje su pronašli u tim kućama; i da su im vojnici HVO-a, kad su ih pustili, rekli da idu na teritoriju pod kontrolom ABiH i da tamo žive.¹⁰¹⁴

431. Preliminarno, Vijeće napominje da postoje izvjesne nepodudarnosti u datumima koje u svojim svjedočenjima navode tri stanovnice tog sela koje su lično preživjele predmetne događaje. Na primjer, dok je Senada Basić izjavila da se predala vojnicima HVO-a 13. januara 1993., po ulasku vojnika HVO-a u selo tog istog dana,¹⁰¹⁵ Derviša Plivčić je objasnila da se predala vojnicima HVO-a 19. januara 1993.,¹⁰¹⁶ a Zijada Kurbegović je rekla da je uhapšena oko 22. januara 1993. godine.¹⁰¹⁷ Vijeće podsjeća na svoj zaključak da su vojnici HVO-a ušli u selo Uzričje 18. januara 1993. ujutro i da je selo bilo u rukama HVO-a počev od 19. januara 1993. godine.¹⁰¹⁸ Premda je Vijeće konstatovalo da je slijed događaja u opisu Senade Basić u protivrječnosti s ostalim svjedočenjima i s nekim činjeničnim zaključcima Vijeća, Vijeće uprkos tome ocjenjuje, s obzirom na sveukupne dokaze uvrštene u spis i sadržinu svjedočenja Senade Basić, da te razlike ne

¹⁰¹³ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 621.

¹⁰¹⁴ Optužnica, par. 71.

¹⁰¹⁵ P 09711, par. 11 i 12.

¹⁰¹⁶ P 09169, pod pečatom, par. 11.

¹⁰¹⁷ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8966, 8967 i 8993.

¹⁰¹⁸ P 01209, str. 1; P 01220. V. takođe "Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Uzričje" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Gornji Vakuf.

ugrožavaju dokaznu vrijednost svjedočenja i da eventualno ukazuju na nepreciznost ili na to da su svjedokinje pobrkale datume.¹⁰¹⁹

a) Navodi o paljenju kuća i krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Uzričje

432. Prema dokazima uvrštenim u spis, HVO je spalio najmanje 22 kuće u selu.¹⁰²⁰ Međutim, kuće koje su se nalazile u donjem dijelu sela, u kojem je bilo hrvatskih kuća, ostale su netaknute.¹⁰²¹ Zijada Kurbegović tako je posvjedočila da je, poslije napada na selo, vidjela kako vojnici HVO-a pale muslimanske kuće, gađaju ih zapaljivim mecima i dižu u vazduh.¹⁰²² Uopšte uzev, HVO je palio kuće u vlasništvu Muslimana između ostalog i zato da bi, prema predloženim dokazima, spriječio stanovnike da se u njih vrate.¹⁰²³

433. Derviša Plivčić takođe je izjavila da je, 19. januara 1993. oko 6 ili 7 sati ujutro, vidjela jednog vojnika u maskirnoj uniformi kako puca na njenu kuću u Uzričju, uslijed čega je kuću zahvatio požar.¹⁰²⁴ Osim toga, Derviša Plivčić je izjavila da je vidjela i druge kuće u plamenu.¹⁰²⁵

434. Prema riječima Nicholasa Shorta, na jednom broju spaljenih kuća u Uzričju stajao je natpis "HOS".¹⁰²⁶

435. Dalje, Vijeće je konstatovalo da su vojnici HVO-a izvršili djela krađe u muslimanskim kućama prije nego što su ih spalili.¹⁰²⁷ Pored toga, 317. brigada ABiH je konstatovala krajem februara 1993. da vojnici HVO-a vrše pljačku imovine u vlasništvu Muslimana iz Uzričja.¹⁰²⁸

436. S obzirom na pomenute dokaze, Vijeće je zaključilo da je HVO krao imovinu i palio kuće koje su bile u vlasništvu Muslimana iz sela Uzričju. Vijeće takođe primjećuje da su vojnici HVO-a

¹⁰¹⁹ V. s tim u vezi Senada Basić, T(f), str. 8918-8919, koja na tom mjestu govori o ulasku vojnika HVO-a u selo 18. januara 1993., a ne više 13. januara 1993. godine.

¹⁰²⁰ P 01351, str. 2. To izvješće se podudara sa zapažanjima Jacqueline Carter na terenu, T(f), str. 3381-3382. Prema riječima Zijade Kurbegović, u centru sela je oštećeno ili uništeno 30 do 40 stambenih objekata, konkretno od posljedica požara, Zijada Kurbegović, T(f), str. 8976, 8987, 9026, 9029. V. takođe P 01027; Nicholas Short, P09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22647.

¹⁰²¹ Zijada Kurbegović, T(f), str. 9025 i 9026; P 01291, str. 4; Fahrudin Agić, T(f), str. 9332.

¹⁰²² Zijada Kurbegović, T(f), str. 8967, 8970-8971; P 07350.

¹⁰²³ Andrew Williams, T(f), str. 8536; P 09169., pod pečatom, par. 11; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8967 i 8968; P 01198; Senada Basić, T(f), str. 8897; P 01291, str. 4; Fahrudin Agić, T(f), 9332; P 01213; P 01397, str. 1.

¹⁰²⁴ P 09169, pod pečatom, par. 11.

¹⁰²⁵ P 09169, pod pečatom, par. 11.

¹⁰²⁶ Nicholas Short, P 09804, predmet *Blaškić*, T(f), str. 22661.

¹⁰²⁷ P 07350.

¹⁰²⁸ P 01567, str. 2.

koji su u najvećoj mjeri učestovali u krađama i paležu u selu Uzričje bili pripadnici HVO-a iz Uzričja¹⁰²⁹ i pripadnici Pukovnije "Bruno Bušić".¹⁰³⁰

437. Međutim, Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom na osnovu kojeg bi moglo zaključiti van razumne sumnje da je HVO oduzeo dragocjenosti nekolicini Muslimana prilikom hapšenja u Uzričju.

b) Zatočenje stanovnika sela Uzričje

438. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo navodi da je, u danima i sedmicama po uspostavljanju vojne kontrole nad Uzričjem u periodu od 18. do 21. januara 1993., HVO silom zatočio muslimansko stanovništvo Uzričja.¹⁰³¹

439. Petkovićeva odbrana tvrdi, u svom Završnom podnesku, da "civilni" nisu bili ni zatvoreni, ni zatočeni, već da su ih sklonili od neprijateljstava i štitili radi njihove vlastite bezbjednosti. Naime, odmah po završetku borbi, "civilima" je, kako se navodi, ponovo bilo dozvoljeno da se slobodno kreću.

440. Vijeće ističe da je HVO stanovnike sela, nakon što su se predali 19. januara 1993., podijelio u dvije glavne grupe i smjestio ih u dvije kuće, kuću Ćazima Kurbegovića i kuću Ibrahima Kurbegovića. Muškarci nisu odvajani od žena i djece.¹⁰³²

441. Naime, po izvršenom hapšenju, HVO je odveo grupu od dvadesetak žena, djece i muškaraca, Muslimana, u kuću Ćazima Kurbegovića.¹⁰³³ Zijada Kurbegović, koja se nalazila u toj grupi, tu je ostala do marta ili aprila 1993. godine.¹⁰³⁴ Kuću je čuvao vojnik HVO-a zvani "Pile".¹⁰³⁵

442. Senada Basić je pak zajedno s grupom od dvadesetak žena, djece i muškaraca, Muslimana, odvedena u kuću Ibrahima Kurbegovića, u kojoj je ostala oko 45 dana pod nadzorom HVO-a.¹⁰³⁶

443. Što se tiče Derviše Plivčić, ona je, kako je izjavila, bila zatočena u više kuća u Uzričju, pod nadzorom HVO-a, od 19. januara 1993. do početka februara 1993.¹⁰³⁷ "Ibrina kuća", u kojoj je

¹⁰²⁹ Marko Livajšić, zapovjednik HVO-a u Uzričju; P 07350; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8982 i 8988.

¹⁰³⁰ Marinko Livajšić, Mate Ivanković, Bero Radić i Ivica Vučemil iz Gornjeg Vakufa, kao i izvjesni Hapara iz Dobrošina; P 07350; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8982 i 8988.

¹⁰³¹ Završni podnesak tužilaštva, par. 335.

¹⁰³² Zijada Kurbegović, T(f), str. 8966, 8967, 8969, 8970, 8977 i 8993; P 09711, str. 4.

¹⁰³³ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8966; P 09711, str. 4.

¹⁰³⁴ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8969.

¹⁰³⁵ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8967.

¹⁰³⁶ P 09711, str. 4.

¹⁰³⁷ P 09169, pod pečatom, par. 11, 12 i 15.

provela približno 20 dana, nije bila pod nadzorom vojnika HVO-a, ali su je vojnici HVO, naoružani puškama i stacionirani u susjednoj kući, često obilazili.¹⁰³⁸

444. Senada Basić, Zijada Kurbegović i Derviša Plivčić, koje su lično bile svjedoci događaja, objasnile su da su stanovnici sela pritvoreni u dvjema muslimanskim kućama danju uživali izvjesnu slobodu kretanja.¹⁰³⁹ Naime, tokom dana su mogli slobodno da izlaze iz kuća kako bi obavljali svakodnevne poslove, slušali vijesti ili išli po hranu, ali su morali da se vrate kada padne noć.¹⁰⁴⁰

445. Pored toga, iako je Željko Šiljeg napisao 28. januara 1993., u svom izvještaju upućenom vladi, predsjedništvu HVO-a i Glavnom stožeru HVO-a, da "civilni" iz Uzričja nisu zatočeni,¹⁰⁴¹ Zrinko Tokić je, naprotiv, 27. januara 1993. podnio izvještaj Glavnom stožeru HVO-a u kojem stoji da je 40 "civilnih osoba" muslimanske nacionalnosti iz Uzričja uhvaćeno i pritvoreno.¹⁰⁴²

446. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće je zaključilo da je HVO muslimanske stanovnike Uzričja držao zatočene u selu počev od 19. januara 1993., tokom približno mjesec i po dana. Naime, dok je selo Uzričje bilo pod kontrolom HVO-a, stanovnike su okupili u nekoliko kuća u selu i prinudili ih da poštuju policijski sat, iako su danju uživali određenu slobodu kretanja.

447. Kada je riječ o životnim uslovima i postupanju prema Muslimanima zatočenim po kućama u Uzričju, Čorićeva odbrana tvrdi, u svom Završnom podnesku, da tačku Optužnice koja se odnosi na nečovječne uslove zatočenja valja odbaciti zato što su Muslimani zatočeni u kućama i ostatak lokalnog stanovništva živjeli u istim uslovima, između ostalog, bez grijanja.¹⁰⁴³

448. Dokazi uvršteni u spis u vezi s uslovima zatočenja muslimanskih stanovnika po kućama u Uzričju potvrđuju da je bilo poteškoća s električnom energijom; da u pomenutim kućama nije bilo tekuće vode, kao uostalom ni u ostalim kućama u selu poslije napada; da zatočenim stanovnicima sela nije nedostajalo hrane jer su djeca mogla piti mlijeko, dok su se odrasli prehranjivali ostacima hrane koje su zatekli u kućama, i da su se mogli grijati na drva.¹⁰⁴⁴

¹⁰³⁸ P 09169, pod pečatom, par. 12 i 13.

¹⁰³⁹ P 09711, par. 13; Senada Basić, T(f), str. 8923; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8970 i 9027; P 09169, pod pečatom, par. 13 i 14.

¹⁰⁴⁰ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8970 i 9027; P 09711, par. 13; P 09169, pod pečatom, par. 13 i 14.

¹⁰⁴¹ P 01351.

¹⁰⁴² P 01333, str. 1.

¹⁰⁴³ Završni podnesak Čorićeve odbrane, par. 619.

¹⁰⁴⁴ Senada Basić, T(f), str. 8904 i 8922; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8973, 9015 i 9016; P 09169, pod pečatom, par. 13.

449. Kada su u pitanju navodi o zlostavljanju, dokazi potvrđuju da su, oko 18. januara 1993., vojnici HVO-a tukli neke od muškaraca zatočenih u dvije kuće u selu, između ostalih Ahmeta Kurbegovića, i da su jednog od njih tokom saslušanja prinudili da skine odjeću.¹⁰⁴⁵ Tokom februara 1993., vojnici HVO-a su takođe natjerali stanovnike sela da izađu iz kuća i dugo stoje na hladnoći, poslije čega su im prijetili i pucali im iznad glave.¹⁰⁴⁶

450. Na osnovu dokaza uvrštenih u spis, Vijeće je zaključilo da su životni uslovi za stanovnike sela zatočene u kućama pod nadzorom HVO-a u Uzričju bili prilično slični uslovima kakvi su vladali u ostatku sela poslije napada HVO-a, ali da su vojnici HVO-a neke stanovnike sela tokom zatočenja tukli ili su im prijetili.

c) Raseljavanje stanovnika sela Uzričje

451. Prema jednom broju dokaza, nekoliko stanovnika koje je HVO držao zatočene u kućama pod svojim nadzorom u Uzričju napustili su selo i zaputili se, između ostalog, u pravcu teritorije pod kontrolom ABiH jer su strahovali od novih borbi ili od sudbine kakva bi ih mogla zadesiti.¹⁰⁴⁷

452. Tako je jednog jutra krajem februara ili početkom marta 1993., Senada Basić, koja je provela 45 dana zatočena u kući pod nadzorom HVO-a, pobjegla zajedno sa članovima svoje porodice – iskoristivši činjenicu da u tom trenutku nije bilo stražara HVO-a oko kuće – i zaputila se ka selu Ždralovići u Bugojnu, gdje su ona i njena porodica ostali do septembra 1994 godine.¹⁰⁴⁸

453. Zijada Kurbegović je svjedočila o tome kako je HVO vršio pritisak na stanovnike sela i pozivao ih da odu. Naime, u martu ili aprilu 1993., za vrijeme prekida vatre u Gornjem Vakufu, pet "Fhrvatskih vojnika" je kamionetom došlo u Uzričje i zatražili su od Zijade Kurbegović i njenog muža da očiste svoju kuću i odu iz Uzričja.¹⁰⁴⁹ Zijada Kurbegović je, zajedno sa djecom i mužem, pješice otišla za Mahalu, naselje u gornjem dijelu Gornjeg Vakufa.¹⁰⁵⁰

¹⁰⁴⁵ P 09711, str. 4; Zijada Kurbegović, T(f), str. 8973 i 8974; Senada Basić, T(f), str. 8892.

¹⁰⁴⁶ P 09711, str. 4; P 09169, pod pečatom, par. 14.

¹⁰⁴⁷ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8993 i 8994; P 09169, pod pečatom, par. 15. U izvještaju Envera Hadžihasanovića od 19. januara 1993., objašnjava se da je dio stanovnika Uzričja bio evakuisan i premješten u Gornji Vakuf u vrijeme napada (P 01226). Petkovićeva odbrana s tim u vezi iznosi argument da je dokument P 01226 loše preveden na engleski, budući da je riječ "*samovoljno*" prevedena izrazom "*arbitrarily*" umjesto "*voluntarily*" i dodaje da je to pitanje razjašnjeno tokom iskaza Raymonda Lanea, Raymond Lane, T(f), str. 23945 do 23949. Vijeće s tim u vezi napominje da se navodi u paragrafu 67 Optužnice odnose isključivo na premještanja poslije napada.

¹⁰⁴⁸ P 09711, par. 13 i 17.

¹⁰⁴⁹ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8975.

¹⁰⁵⁰ Zijada Kurbegović, T(f), str. 8976 i 9002.

454. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće može da zaključi da je, poslije napada na selo Uzričje, jedan broj Muslimana pobjegao iz Uzričja, konkretno u pravcu teritorije pod kontrolom ABiH, i to iz straha od predstojećih događaja ili uslijed pritiska koji su na njih vršili vojnici HVO-a.

4. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada i uspostavljanja kontrole nad selom Ždrimci

455. U paragrafu 68, koji dopunjuje paragraf 67 Optužnice, tužilaštvo navodi da je, nakon preuzimanja vlasti u selu Ždrimci oko 18. januara 1993., HVO odvojio muškarce Muslimane od žena i djece; da je žene i djecu držao u zatočenju u par kuća približno mjesec dana; da je za to vrijeme HVO spalio muslimanske kuće u selu; da su žene i djeca bili često zastrašivani i maltretirani i da je HVO spalio mekteb.

a) Paljenje kuća, krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Ždrimci i paljenje mekteba

456. Vijeće napominje da, slično kao u slučaju sela Hrasnica, na osnovu dokaza nije uvijek moguće razlikovati kriminalne događaje za koje se navodi da su se odigrali tokom samog napada na selo od kriminalnih događaja koji su se odigrali nakon što je HVO uspostavio kontrolu nad selom. Naime, dokazi potvrđuju samo to da je HVO uništio barem 33 kuće i 3 štale u vlasništvu Muslimana iz sela Ždrimci u januaru 1993.¹⁰⁵¹ i da je do uništenja došlo prije svega uslijed granatiranja i paljenja.¹⁰⁵² Osim toga, 18. februara 1993., u okviru misije da nadzire provođenje sporazuma o prekidu vatre između HVO-a i ABiH u Gornjem Vakufu, Christopher Beese je konstatovao, bez daljih pojedinosti, da je muslimanski dio sela Ždrimci gotovo u potpunosti uništen, dok su u ostatku sela neke kuće ostale netaknute.¹⁰⁵³

457. Ipak, Vijeću je predočen jedan broj konkretnih dokaza o paljenju kuća u vlasništvu Muslimana nakon što je HVO izvršio napad na selo.¹⁰⁵⁴ Đulka Brica tako je izjavila da je 18. januara 1993. vidjela jednog vojnika HVO-a kako bez vidnog razloga spaljuje muslimansku kuću koja se nalazila pored mekteba.¹⁰⁵⁵

458. Osim toga, Vijeće napominje da je, nakon napada 18. januara 1993., mekteb, odnosno centar za vjersku obuku,¹⁰⁵⁶ doista bio spaljen.¹⁰⁵⁷ Đulka Brica je tako rekla da je vidjela kako

¹⁰⁵¹ P 01373, str. 2; Andrew Williams, T(f), str. 8548 i 8549; P 09797, par. 14 i 18; P 01291, str. 4; Fahrudin Agić, T(f), str. 9332; P 09201, str. 19.

¹⁰⁵² Muamer Trkić, T(f), str. 9159; P 01291, str. 4; Fahrudin Agić, T(f), str. 9332 i 9335; P 01433; P 10577, str. 2; P 09201, str. 19.

¹⁰⁵³ Christopher Beese, T(f), str. 3107.

¹⁰⁵⁴ P 09797, par. 12, 18 i 19; P 01291, str. 4; Fahrudin Agić, T(f), str. 9332.

¹⁰⁵⁵ P 09797, par. 12.

¹⁰⁵⁶ P 10577, str. 2.

¹⁰⁵⁷ Muamer Trkić, T(f), str. 9175 i 9186; P 09797, par. 12 i 17.

mekteb gori iz kuće u kojoj je bila pritvorena.¹⁰⁵⁸ Međutim, kako nijedan svjedok nije vidio kako je izbio požar, Vijeće, ne može da odbaci mogućnost da su požar izazvale neke druge osobe, a ne pripadnici HVO-a.

459. Najzad, tokom februara 1993., snage HVO-a su krale imovinu, kao što su radio uređaji i televizori, iz muslimanskih kuća u selu.¹⁰⁵⁹

460. S obzirom na pomenute dokaze, Vijeće je zaključilo da su pripadnici HVO-a krali imovinu i palili kuće u vlasništvu Muslimana iz sela Ždrimci. Međutim, Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom na osnovu kojeg bi moglo zaključiti van razumne sumnje da su pripadnici HVO-a oduzeli dragocjenosti nekolicini Muslimana prilikom hapšenja koja su izvršena u selu Ždrimci.

b) Navodi o zatočenju i raseljavanju žena i djece iz sela Ždrimci

461. Dokazi pokazuju da je HVO uspostavio kontrolu nad selom poslije jednog dana borbi; da je uhapsio sve naoružane muškarce u selu Ždrimci i da je žene i djecu, Muslimane, razmjestio u dvije ili tri kuće u selu koje su bile pod nadzorom HVO-a.¹⁰⁶⁰

462. Dok je Muamer Trkić ukupni broj uhapšenih Muslimana procijenio na 40 muškaraca i nešto veći broj žena,¹⁰⁶¹ u izvještaju HVO-a od 27. januara 1993. pominje se da je 70 "civilnih osoba" Muslimana uhvaćeno i pritvoreno u selu Ždrimci.¹⁰⁶²

463. Prema riječima Đulke Brica, vojnici HVO su nju, zajedno s njenom porodicom i još pet muslimanskih porodica, držali u pritvoru od 18. januara 1993., tokom 15 do mjesec dana, u podrumu jedne kuće koja se nalazila u Ždrimcima.¹⁰⁶³ Đulka Brica je smjela da izlazi iz pomenute kuće kako bi pomuzla krave u staji koja se nalazila blizu kuće,¹⁰⁶⁴ ali HVO stanovnicima sela nije dozvoljavao da odu iz sela.¹⁰⁶⁵

464. Kada je riječ o uslovima zatočenja i postupanju prema ženama i djeci u kućama u selu Ždrimci, Vijeće raspolaže jedino izjavom Đulke Brica, prema čijim riječima su snage HVO-a pribjegavale zastrašivanju, nasilju i prijetnjama.¹⁰⁶⁶ Međutim, njena izjava, prihvaćena na osnovu

¹⁰⁵⁸ P 09797, par. 17.

¹⁰⁵⁹ P 09797, par. 19; P 10577, str. 2; P 01567, str. 2.

¹⁰⁶⁰ P 09201, str. 20; Muamer Trkić, T(f), str. 9171 i 9172; P 09797, par. 10 i 13.

¹⁰⁶¹ Muamer Trkić, T(f), str. 9164 i 9165.

¹⁰⁶² P 01333, str. 1.

¹⁰⁶³ P 09797, par. 9, 13 i 23; P 10577, str. 1.

¹⁰⁶⁴ P 09797, par. 14.

¹⁰⁶⁵ P 09797, par. 13.

¹⁰⁶⁶ P 09797, par. 15-17.

pravila 92 *bis* Pravilnika, nije dovoljna za izvođenje zaključka o tome kakvi su uslovi vladali u zatočenju.

465. Pored toga, Đulka Brica i Muamer Trkić su oboje svjedočili o činjenici da su, dok su stanovnici sela bili zatočeni, vojnici HVO okupili Muslimanke ispred mekteba, primorali ih da mole kršćanske molitve¹⁰⁶⁷ i prijetili im da će spaliti mekteb.¹⁰⁶⁸

466. Tokom svog obilaska krajem januara 1993., mješovita komisija HVO-a i ABiH, koja je radila pod pokroviteljstvom UNPROFOR-a, konstatovala je da je selo Ždrimci i dalje pod kontrolom HVO-a i da otprilike stotinu Muslimana – uglavnom "civila" – želi otići iz sela.¹⁰⁶⁹

467. Približno 15 dana kasnije, u vrijeme kada su stanovnici sela Ždrimci već oko mjesec dana bili u zatočenju, članovi mješovite komisije su ih obavjestili da su HVO i ABiH potpisali sporazum o prekidu vatre i da su oni sada slobodni.¹⁰⁷⁰ Neki su tada napustili selo zbog toga što su im kuće bile uništene i spaljene; neki su, poput Đulke Brica, ostali u selu Ždrimci.¹⁰⁷¹

468. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće je zaključilo da, nakon napada, HVO jeste okupio i zatočio žene i djecu Muslimane u nekoliko kuća pod svojim nadzorom u selu Ždrimci. Međutim, iako Vijeće raspolaže potkrijepljenim dokazima o tome da su stanovnici sela zastrašivani, naročito kada su ih okupili ispred mekteba i natjerali da mole kršćanske molitve, Vijeće ne raspolaže dovoljnim dokazima da bi utvrdilo u kakvim su uslovima stanovnici sela bili zatočeni i kako se prema njima postupalo dok su bili zatočeni u pomenutim kućama. Pored toga, Vijeće konstatuje da su stanovnici sela Ždrimci po puštanju na slobodu bili prinuđeni da odu iz sela budući da su izgubili svoje kuće nakon što ih je HVO spalio i uništio.

¹⁰⁶⁷ Muamer Trkić, T(f), str. 9174 i 9175; P 10577, str. 2.

¹⁰⁶⁸ Muamer Trkić, T(f), str. 9175; P 10577, str. 2; P 09797, par. 17. Vijeće primjećuje da su Đulka Brica i Muamer Trkić oboje svjedočili o događaju koji se odigrao ispred mekteba u selu Ždrimci dok su stanovnici sela bili zatočeni, ali da se mimo gorenavedenih elementa, njihova svjedočenja razlikuju. Dok Muamer Trkić tvrdi da su vojnici HVO-a okupili Muslimanke ispred mekteba, natjerali ih da mole kršćanske molitve i prijetili da će spaliti mekteb, prema riječima Đulke Brica, vojnici HVO-a su okupili sve Muslimane iz sela Ždrimci ispred mekteba 5. februara 1993. Snage HVO-a su odvojile muškarce od žena i djece i priredile jezovitu predstavu, naredivši muškarcima da iskopaju jednu veliku jamu u koju su, prema riječima Đulke Brica, mogla da se pokopaju tijela svih prisutnih Muslimana. Prema riječima Đulke Brica, vojnici su zahtijevali od žena da uzmu Kur'an i da zapale mekteb u Ždrimcima. Budući da to niko nije učinio, vojnici HVO-a su žene poslali natrag u kuće u kojima su bile pritvorene, pošto su ih prethodno pretukli. V. P 10577, str. 2; P 09797, par. 17; Muamer Trkić, T(f), str. 9174 i 9175.

¹⁰⁶⁹ P 01373, str. 2.

¹⁰⁷⁰ P09797, par. 23.

¹⁰⁷¹ P09797, par. 23.

VII. Kriminalni događaji u vezi s fabrikom namještaja u Trnovači

469. U paragrafima 67 i 69 Optužnice, tužilaštvo navodi da su snage HVO-a odvele muškarce Muslimane iz sela Duša i Hrasnica u fabriku namještaja u Trnovači, koja je služila kao centar HVO-a za zatočenje.

470. U paragrafu 70 Optužnice, tužilaštvo navodi su snage HVO-a zatočile na oko dvije sedmice približno šezdeset vojno sposobnih muškaraca Muslimana iz Duše i Hrasnice u fabriku namještaja u Trnovači; da su te muškarce često tukli i fizički i psihički zlostavljali, zastrašivali i nečovječno postupali prema njima; i da su, nakon približno dvije sedmice, muškarcima Muslimanima iz Duše razmijenjeni, dok su oni iz Hrasnice premješteni u objekat HVO-a za zatočenje u Prozoru.

471. Pošto analizira dokaze o premještanju muškaraca Muslimana iz Duše i Hrasnice u fabriku namještaja u Trnovači (A), Vijeće će izložiti organizaciju i način rada na tom mjestu zatočenja (B), zatim uslove zatočenja i postupanje prema muškarcima Muslimanima u pomenutoj Fabrici namještaja (C) i najzad njihovu razmjenu i premještanje u drugi "zatočenički centar" (D).

A. Navodi o premještanju muškaraca Muslimana, iz Duše i Hrasnice, u fabriku namještaja u Trnovači

472. Nakon hapšenja koja su provedena 18. januara 1993. u selima Duša i Hrasnica, vojno sposobni muškarcima Muslimanima su odvedeni u fabriku namještaja u Trnovači kako bi tamo bili zatočeni.¹⁰⁷² Kada su u pitanju muškarcima iz sela Duša, približno dvadeset branilaca sela uhapšenih 18. januara 1993. i zatočenih u jednoj kući u zaseoku Paloč – među kojima su bili Kemal Šljivo i Svjedok BW – odvedeno je oko 20. januara 1993. u menzu fabrike namještaja u Trnovači.¹⁰⁷³ Muškarcima Muslimanima iz sela Duša premješteni su iz Paloča u Trnovaču plavim autobusom koji je vozio Josip Tokić zvani Jopa iz Trnovače,¹⁰⁷⁴ a u pratnji su bila tri vojnika HVO-a.¹⁰⁷⁵

473. Kada je riječ o muškarcima iz sela Hrasnica, njih je HVO odveo u fabriku namještaja u Trnovači tokom dana 18. januara 1993., zajedno s ostalim stanovnicima sela Hrasnica.¹⁰⁷⁶ Muslimansko stanovništvo je prevezeno u fabriku namještaja u Trnovači u tri autobusa, a na odredište su stigli oko 20 sati.¹⁰⁷⁷ Dana 19. januara 1993., žene, djeca i starije osobe su premješteni

¹⁰⁷² V. "Napad na selo Duša" i "Napad na selo Hrasnica" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Gornji Vakuf.

¹⁰⁷³ Svjedok BW, T(f), str. 8782 i 8783, zatvorena svednica; P 10108, str. 4 i 5; P 10109, str. 2; P 01326, str. 4.

¹⁰⁷⁴ P 10109, str. 2.

¹⁰⁷⁵ P 10108, str. 5.

¹⁰⁷⁶ P 10106, str. 5; P 10107, str. 4.

¹⁰⁷⁷ P 10106, str. 5; P 09710, pod pečatom, str. 3.

u kuće koje su se nalazile u blizini fabrike namještaja, dok je približno četrdeset vojno sposobnih muškaraca koje je HVO uhapsio ostalo zatvoreno u Fabrici namještaja u Trnovači.¹⁰⁷⁸ Oko 20. januara 1993., vojnici HVO-a su premjestili muškarce Muslimane iz sela Hrasnica, zatočene u jednoj velikoj prostoriji koja je ranije u Fabrici namještaja u Hrasnici služila kao bife, u menzu u toj istoj Fabrici namještaja, u kojoj je već bilo približno dvadeset muškaraca Muslimana iz sela Duša.¹⁰⁷⁹

B. Organizacija i način rada fabrike namještaja u Trnovači kao mjesta zatočenja

474. Broj zatočenika se kretao između 40 i 60,¹⁰⁸⁰ a bili su stari od 18 do 55 godina.¹⁰⁸¹ Među zatočenicima su bili svjedoci Kemal Šljivo, Senad Zahirović, Svjedok BV i Svjedok BW. Vijeće primjećuje da tužilaštvo pominje samo Muslimane iz sela Duša i Hrasnica kao zatočnike u Fabrici namještaja u Trnovači, ali da je među njima bilo i Muslimana iz Trnovače i drugih mjesta u opštini Gornji Vakuf.¹⁰⁸² Prema riječima Senada Zahirovića, pomenuti muškarci Muslimani su bili pripadnici ABiH.¹⁰⁸³ Svjedok BV je izjavio da je bio pripadnik TO.¹⁰⁸⁴

475. Muškarce Muslimane u zatočenju je držala Brigada "Ante Starčević" HVO-a, a bili su zatočeni u menzi fabrike namještaja u Trnovači¹⁰⁸⁵ tokom petnaestak dana.¹⁰⁸⁶

476. Pored toga, prema izjavi Kemala Šljive, Pera Majdžandžić i dva pripadnika Vojne policije HVO-a iz Prozora su bili zaduženi za ispitivanje zatočenika.¹⁰⁸⁷

C. Uslovi zatočenja i postupanje prema muškarcima Muslimanima koje je HVO zatočio u Fabrici namještaja u Trnovači

477. Svjedoci nisu opširno govorili o uslovima zatočenja u Fabrici namještaja u Trnovači. Prema riječima Svjedoka BW, zatočenicima je bila dostupna voda, a od hrane su dobijali konzerve paštete,

¹⁰⁷⁸ Zrinko Tokić, T(f), str. 45547, 45564; P 09710, pod pečatom, str. 4; P 10109, str. 2; Svjedok BW, T(f), str. 8783, zatvorena sjednica.

¹⁰⁷⁹ P 10106, str. 5; P 10107, str. 4; Svjedok BW, T(f), str. 8783, zatvorena sjednica; P 01326, str. 4.

¹⁰⁸⁰ P 10110, str. 2; P 01351, str. 3; P 10107, str. 4.

¹⁰⁸¹ P 10108, str. 5; P 10109, str. 2.

¹⁰⁸² P 10108, str. 5; P 10109, str. 2; P 10110, str. 2; P 10107, str. 5; P 01326, str. 4; Svjedok BW, T(f), str. 8794, zatvorena sjednica.

¹⁰⁸³ P 10107, str. 4.

¹⁰⁸⁴ P 09724, pod pečatom, str. 2; Svjedok BV, T(f), str. 8730 i 8731, zatvorena sjednica.

¹⁰⁸⁵ Svjedok BW, T(f), str. 8784, zatvorena sjednica. Vijeće napominje da Zrinko Tokić govori o prisustvu jedne domobranske postrojbe u Fabrici namještaja u Trnovači, koja je bila pod zapovjedništvom brigade "Ante Starčević", Zrinko Tokić, T(f), str. 45547, 45564-45565.

¹⁰⁸⁶ Vijeće napominje da Zrinko Tokić govori o zatočenju u trajanju od desetak dana, ali da sveukupni dokazi pokazuju da su muškarci Muslimani ostali zatvoreni u Fabrici namještaja u Trnovači približno petnaest dana, Zrinko Tokić, T(f), str. 45564; Svjedok BW, T(f), str. 8785 i 8792, zatvorena sjednica; P 10107, str. 6; P 10108, str. 5.

¹⁰⁸⁷ P 10109, str. 2; P 10107, str. 6.

ribe, mesni narezak i hljeb,¹⁰⁸⁸ dok su, prema riječima Senada Zahirovića, zatočenici dobijali samo jedan obrok dnevno, i to komadić hljeba i supu.¹⁰⁸⁹ Pored toga, Senad Zahirović i Svjedok BW su izjavili da su tokom približno dvije sedmice provedene u zatočenju izgubili na težini – jedan 7 do 8 kilograma, a drugi 20 kilograma.¹⁰⁹⁰

478. Prema riječima Senada Zahirovića, muškarci Muslimani su patili od hladnoće jer u prostorijama u kojima su bili zatočeni nije bilo grijanja.¹⁰⁹¹ Zrinko Tokić je pak rekao da je Brigada "Ante Starčević" obezbijedila pristojan smještaj i adekvatne uslove za zatočenike u tom objektu,¹⁰⁹² a da struje nije bilo¹⁰⁹³ zato što u to vrijeme nije bilo struje u opštini Gornji Vakuf.¹⁰⁹⁴ Imajući u vidu da je Zrinko Tokić obavljao dužnost zapovjednika Brigade "Ante Starčević", Vijeće smatra da su njegove izjave o životnim uslovima zatočenika veoma male vjerodostojnosti i, shodno tome, nije uzelo u obzir njegovo svjedočenje u vezi s ovim konkretnim pitanjem.

479. Više svjedoka zatočenih u Fabrici izjavilo je da su, dok su bili zatvoreni, bili žrtve i/ili očevidci premlaćivanja i drugih oblika zlostavljanja od strane vojnika HVO-a.¹⁰⁹⁵

480. Iz njihovih svjedočenja proizlazi da su vojnici HVO-a, koji su dolazili izvana u fabriku namještaja u Trnovači, i vojnici HOS-a¹⁰⁹⁶ primoravali zatočenike da skinu odjeću, da su ih tukli drvenim palicama, metalnim šipkama ili nogama i šakama,¹⁰⁹⁷ da su ih primoravali da pjevaju ustaške pjesme i da tuku druge zatočenike.¹⁰⁹⁸ Konkretno, Senad Zahirović je dobio naređenje da nogama udara Nesima Muminovića.¹⁰⁹⁹ Kada je odbio da se tom naređenju povinuje, vojnici HVO-a su ga teško pretukli.¹¹⁰⁰

481. Kemal Šljivo je tokom svog zatočenja vidio kako vojnici HVO-a ulaze u prostoriju u kojoj su bili zatočeni muškarci Muslimani – među kojima i on sam – i izdvajaju osam ljudi koji su stajali najbliže vratima.¹¹⁰¹ Kemal Šljivo nije vojnicima uspio da vidi lice jer je u prostoriji bilo suviše

¹⁰⁸⁸ Svjedok BW, T(f), str. 8785 i 8786, zatvorena sjednica.

¹⁰⁸⁹ P 10106, str. 6.

¹⁰⁹⁰ P 10107, str. 6 i 7; P 10106, str. 6; Svjedok BW, T(f), str. 8785, zatvorena sjednica.

¹⁰⁹¹ P 10107, str. 4.

¹⁰⁹² Zrinko Tokić, T(f), str. 45547.

¹⁰⁹³ Zrinko Tokić, T(f), str. 45547.

¹⁰⁹⁴ Zrinko Tokić, T(f), str. 45547.

¹⁰⁹⁵ P 10108, str. 5; P 10110, str. 2; P 10106, str. 6.; P 10107, str. 5.

¹⁰⁹⁶ Svjedok BW, T(f), str. 8792 i 8793, zatvorena sjednica.

¹⁰⁹⁷ Senad Zahirović je vidio kako su Dževada Isakovića i Ermina Muminovića tukli dok su bili zatočeni u Fabrici namještaja u Trnovači: P 10107, str. 5. V. takođe Svjedok BW, T(f), str. 8786-8787, 8792-8793, zatvorena sjednica; P 10106, str. 6.; P 10110, str. 2.

¹⁰⁹⁸ P 10107, str. 4; P 10109, str. 3.; P 10108, str. 5; P 10110, str. 2.

¹⁰⁹⁹ P 10106, str. 6.; P 10107, str. 4 i 5.

¹¹⁰⁰ P 10106, str. 6.; P 10107, str. 4 i 5.

¹¹⁰¹ P 10108, str. 5.

mračno.¹¹⁰² Među izabranim muškarcima su bili Edin Behlo, Suljeman Šljivo, Islam, Muharem, Smajil, Zijad, Hajrudin i Muhamed.¹¹⁰³ Izveli su ih u hodnik i kundakom puške ih udarali po bubrezima.¹¹⁰⁴ Kada su vojnici HVO-a otišli iz fabrike namještaja u Trnovači, jedan od stražara je tražio da ostali muškarci Muslimani pomognu osmorici pretučenih ljudi da se vrate u menzu zato što oni nisu bili u stanju da hodaju.¹¹⁰⁵

482. Pošto su proveli približno jednu sedmicu zatočeni u Fabrici namještaja u Trnovači, Hasana Behlu i Edina Behlu je odveo izvjesni Stipo Krišto, vojnik HVO-a, koji je tog dana došao u fabriku s još tri vojnika HVO-a.¹¹⁰⁶ Stipo Krišto je Hasanu Behli nožem odsjekao uho.¹¹⁰⁷ Naredne sedmice, u menzu je došla grupa od osam vojnika HVO-a i oni su vidjeli zavoj na glavi Hasana Behle. Ti vojnici su ga oborili na zemlju, polili ga alkoholom, a jedan vojnik je počeo da mu gazi po rani vojničkom cipelom. Nekog drugog dana, u fabriku namještaja u Trnovači je došlo dvadesetak pripadnika HOS-a i jedan od njih je prišao Hasanu Behli, zgrabio nož i htio da mu odsječe nos. Vojnik ga je na kraju dva ili tri puta udario pendrekom, a potom je otišao s ostalim vojnicima HOS-a.¹¹⁰⁸

483. Kada je riječ o počinocima premlaćivanja i drugih oblika zlostavljanja počinjenih nad muškarcima Muslimanima zatočenim u Fabrici namještaja u Trnovači, dokazi pokazuju da su u pitanju vojnici koji su u fabriku dolazili izvana i koji su bili iz raznih mjesta, kao što su Livno, Sovići, Doljani,¹¹⁰⁹ ali da su na taj način postupali i vojnici odjeveni u crne uniforme,¹¹¹⁰ s oznakama kao što su "HOS" i "Tigrovi".¹¹¹¹

484. Na osnovu dokaza uvrštenih u spis, stražari HVO-a u Fabrici namještaja u Trnovači nisu učestvovali u zlostavljanju zatočenika, ali su bili prisutni.¹¹¹²

¹¹⁰² P 10108, str. 5.

¹¹⁰³ P 10109, str. 3.

¹¹⁰⁴ P 10108, str. 5; P 10110, str. 2.

¹¹⁰⁵ P 10108, str. 5.

¹¹⁰⁶ Svjedok BW, T(f), str. 8788 i 8789, zatvorena sjednica; P 10107, str. 6; P 10106, str. 5 i 9; P 10110, str. 3.

¹¹⁰⁷ Svjedok BW, T(f), str. 8788 i 8789, zatvorena sjednica; P 10106, str. 5; 3D 00472, pod pečatom; P 10107, str. 6; P 10110, str. 2; P 10108, str. 5; P 10109, str. 3; P 01472, pod pečatom.

¹¹⁰⁸ Svjedok BW, T(f), str. 8792 i 8793, zatvorena sjednica; P 01472, pod pečatom.

¹¹⁰⁹ P 10107, str. 4-5.

¹¹¹⁰ P 10107, str. 6.

¹¹¹¹ Svjedok BW, T(f), 8 str. 786 i 8787, zatvorena sjednica; P 10109, str. 2 i 3.

¹¹¹² P 10107, str. 6; P 10108, str. 5.

D. Razmjena muškraca iz Duše i premještanje muškaraca iz Hrasnice u zatočenički centar u Prozoru

485. Oko 31. januara 1993., približno 20 muškaraca Muslimana zatočenih u Fabrici namještaja u Trnovači, koji su bili iz Duše, ali i iz Uzričja, Paloča i Bistrice, razmijenjeno je za pripadnike HVO-a.¹¹¹³ Na primjer, Kemal Šljivo je izjavio da je pušten na slobodu krajem januara ili početkom februara 1993.,¹¹¹⁴ poslije razmjene zatočenika između ABiH i HVO-a.¹¹¹⁵

486. Pored toga, jedan broj muškaraca Muslimana zatočenih u Fabrici namještaja u Trnovači, među kojima je bio Senad Zahirović,¹¹¹⁶ premješten je u zatočenički centar u opštini Prozor oko 1. februara 1993. godine.¹¹¹⁷

487. Na osnovu dokaza uvrštenih u spis, Vijeće je zaključilo, u vezi s kriminalnim događajima koji su se odigrali u Fabrici namještaja u Trnovači, da je HVO zatočio 40 do 60 muškaraca Muslimana u Fabrici namještaja u Trnovači; da su neki muškarci Muslimani premlaćivani i/ili su trpjeli zlostavljanja od strane vojnika HVO-a dok su bili zatvoreni i da su, poslije petnaestak dana, ti muškarci razmijenjeni ili premješteni.

488. Međutim, Vijeće ne raspolaže dovoljnim dokazima da bi utvrdilo u kakvim su uslovima ti ljudi bili zatočeni dok su bili zatvoreni u Fabrici namještaja u Trnovači.

Dio 3: Opština Jablanica (Sovići i Doljani)

489. Ovaj dio Presude odnosi se na krivična djela koja su, kako se tvrdi, počinile snage HZ HB/HVO-a u opštini Jablanica, konkretno, u mjestima Sovići i Doljani, počev od 17. aprila 1993. i tokom narednih sedmica.¹¹¹⁸

490. U paragrafima 73 do 86 Optužnice navodi se da su snage HZ HB/HVO-a napale sela Sovići i Doljani 17. aprila 1993., nakon čega su, prvo, pokupile i zatočile vojno sposobne muškarce Muslimane u Školi u Sovićima 17. i 18. aprila 1993. i na Ribnjaku u blizini Doljana u periodu od 18. do 23. aprila 1993. i, drugo, okupile i od 18. aprila 1993. držale u zatočeništvu muškarce, žene,

¹¹¹³ P 10107, str. 6; Svjedok BW, T(f), str. 8793, zatvorena sjednica; P 10108, str. 5.

¹¹¹⁴ P 10108, str. 5; P 10109, str. 2 i 3; P 10110, str. 3.

¹¹¹⁵ P 10108, str. 5.

¹¹¹⁶ P 10106, str. 6; P 10107, str. 6 i 7.

¹¹¹⁷ Zrinko Tokić, T(f), str. 45564 i 45565; P09724, pod pečatom, str. 4; Svjedok BV, T(f), str. 8719-8724, zatvorena sjednica; P01413; P01636; P09710, pod pečatom, str. 4. V. takođe "Postupanje prema zatočenicima u objektima MUP-a u Prozoru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Prozor.

¹¹¹⁸ U paragrafima 77, 78, 80 i 82 do 84 Optužnice pominje se period od nekoliko dana počev od 17. aprila 1993. U paragrafu 79 kaže se "pa nadalje", a paragrafi 85 i 86 tiču se navoda koji se odnose na period sve do 4. ili 5. i 13. maja 1993.

djecu i starije osobe u Školi u Sovićima i u kućama u zaseoku Junuzovići do otprilike 5. maja 1993.¹¹¹⁹ Takođe se navodi da su zatočeniци u Školi u Sovićima i u kućama u zaseoku Junuzovići živjeli u "nečovječnim" životnim uslovima, da su bili izloženi nasilju i/ili zlostavljanju i da su neki od njih korišteni za prisilni rad. Osim toga, navodi se da su pripadnici HZ HB/HVO-a između 17. i 23. aprila 1993. ili približno tih datuma pogubili neke od zatočenika u Školi u Sovićima i na Ribnjaku. Tužilaštvo takođe navodi da su uveče 18. aprila 1993. snage HZ HB/HVO-a prevezle mnoge muškarce Muslimane zatočene u Školi u Sovićima u zatvor u Ljubuškom i da su tokom vožnje neki od zatočenika maltretirani, kao i da je oko 4. ili 5. maja 1993. HVO izvršio prisilno premještanje 400 do 500 zatočenih civila Muslimana iz kuća u Junuzovićima i Škole u Sovićima u Gornji Vakuf, a nakon toga na teritoriju pod kontrolom ABiH.

491. Tužilaštvo uz to navodi da je 17. aprila 1993. i u danima koji su uslijedili HVO sprečavao međunarodne posmatrače i mirovne snage da uđu u sektor Sovića i Doljana.

492. I konačno, tužilaštvo tvrdi da su u periodu od 18. do približno 24. aprila 1993. snage HZ HB/HVO-a namjerno spalile ili uništile većinu muslimanskih stambenih objekata i dva muslimanska vjerska objekta, te da su od 17. aprila do približno 4. maja 1993. snage HZ HB/HVO-a konfiskovale, krale, pljačkale i otimale imovinu Muslimana u Sovićima i Doljanima.

493. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), protivpravni fizički rad (tačka 18), uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 19), bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20), uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21), oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 22) i pljačkanje javne i privatne imovine (tačka 23).

494. Kako bi donijelo odluku u vezi s činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze. Vijeće je razmotrilo iskaze *viva voce*, kao i iskaze na osnovu

¹¹¹⁹ Vijeće primjećuje da se 4. ili 5. maj 1993. precizno navodi kao kraj zatočeništva samo za žene, djecu i starije osobe zatočene u školi u Sovićima, odnosno u kućama u Junuzovićima (v. paragraf 86 Optužnice). Što se tiče zatočenih muškaraca, ne pominje se datum u vezi s krajem njihovog zatočeništva. Međutim, budući da se ni za koje zatočenike,

pravila 92ter Pravilnika, sljedećih svjedoka: BF, BJ, BZ, CA, CB, DV, E, 4D-AB, Christophera Beesea, Ismeta Poljarevića, Nihada Kovača, Safeta Idrizovića, Mirka Zelenike, Roberta Donie, Radmila Jasaka, Milivoja Petkovića, Slobodana Praljka, Ivana Bagarića, Marite Vihervuori, Zdenka Andabaka, Brune Pinjuha, Dragana Jurića i Klause Johanna Nissena. Vijeće je takođe uzelo u obzir pismene izjave Svjedoka DU, transkripte iskaza Salka Osmića i svjedoka D, JJ, LL, RR, TT, W, X i Y, koji su prihvaćeni na osnovu pravila 92bis Pravilnika, kao i izjavu Hasana Rizvića, koja je prihvaćena na osnovu pravila 92quater Pravilnika. Vijeće je na kraju ocijenilo dokaze uvrštene u spis preko tih svjedoka ili putem pismene procedure, kao i putem činjenica prihvaćenih Odlukom od 7. septembra 2006.

495. Vijeće će se u nastavku osvrnuti na geografski položaj i strukturu stanovništva opštine Jablanica (I), a potom na političku, administrativnu i vojnu strukturu opštine kako bi pokazalo kontekst u kojem su se odvijali kriminalni događaji navedeni u Optužnici (II). Vijeće će potom govoriti o pretpostavkama za napade 17. aprila 1993. na sela Sovići i Doljani (III) i o napadima 17. aprila 1993. na ta dva sela, uključujući hapšenja Muslimana, muškaraca, žena, djece i starijih osoba. (IV). Na kraju će Vijeće razmotriti dokaze u vezi s odvijanjem kriminalnih odgađaja za koje se navodi da su uslijedili poslije napada na sela Sovići i Doljani (V).

I. Geografski položaj i struktura stanovništva opštine

496. Opština Jablanica nalazi se južno od opština Prozor i Konjic i sjeverno od opštine Mostar.¹¹²⁰ Opština Jablanica sastoji se od grada Jablanice, koji je središte opštine, i više malih mjesta, među kojima su sela Sovići¹¹²¹ i Doljani.¹¹²²

497. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u opštini Jablanica živjelo je 12.664 stanovnika,¹¹²³ od čega su njih otprilike 72% bili Muslimani, 18% Hrvati i 4% Srbi.¹¹²⁴ Dakle, u

bez obzira na to da li je riječ o ženama, djeci, starijim osobama ili muškarcima, ne navodi da je njihovo zatočeništvo trajalo dulje od 4. ili 5. maja 1993., Vijeće će sva ta zatočenja ispitati samo do tog datuma.

¹¹²⁰ P 09276, str. 18.

¹¹²¹ Selo Sovići nalazi se na krajnjem zapadu opštine i udaljeno je otprilike sedam kilometara od Doljana. Selo je podijeljeno u više zaselaka: Donju Mahalu, Srednju Mahalu i Gornju Mahalu. U Sovićima je većinsko stanovništvo bilo muslimansko, a 1991. u selu je živjelo 202 Hrvata i 457 Muslimana. U sklopu Sovića je i zaselak Junuzović: v. P 09276, str. 18 i 26; P 08952; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 4 do 8, 9 do 11, 62, 64 i 67; P 09058: Svjedok Y je flomasterom zaokružio dva od tri zaseoka i označio ih slovima SM za Srednju Mahalu i GM za Gornju Mahalu; P 09055: Svjedok Y je flomasterom zaokružio Junuzović i označio ih slovom J; P 09246: Svjedok RR je flomasterom zaokružio Junuzović i označio ih slovom J, zaokružio je i slovima HVO označio komandno mjesto HVO-a; P 08556, str. 1 i 2; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3176.

¹¹²² Selo Doljani nalazi se između sela Sovići i grada Jablanice. U Doljanima je većinsko stanovništvo bilo hrvatsko, a 1991. u selu je živjelo 708 Hrvata i 326 Muslimana: P 08556, str. 1 i 2; P 09276, str. 18 i 26; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 5, 62 i 64; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3176.

opštini je 1991. godine bilo otprilike 9.100 Muslimana i 2.290 Hrvata.¹¹²⁵ U periodu od januara do aprila 1993., broj stanovnika u opštini Jablanica narastao je na 21.614 uslijed dolaska 8.950 "raseljenih osoba", od čega su njih 10% bili Hrvati, a 90% Muslimani.¹¹²⁶

II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine

498. Vijeće će se prvo osvrnuti na političku i administrativnu strukturu opštine Jablanica (A), a nakon toga na vojnu strukturu opštine (B), kako bi pokazalo koje su političke institucije, ali i vojni akteri odigrali uloge u događajima iz perioda na koji se odnosi Optužnica.

A. Politička i administrativna struktura

499. Početkom 1990-ih godina, glavne političke institucije u opštini Jablanica, odgovorne za upravljanje opštinom, bile su Skupština opštine i Izvršni odbor opštine.¹¹²⁷

500. U periodu april-maj 1992., Skupština opštine osnovala je Krizni štab,¹¹²⁸ koji je odlukom od 21. jula 1992. preimenovan u "Ratno predsjedništvo" opštine Jablanica.¹¹²⁹ Nijaz Ivković je 5. novembra 1992. potpisao odluku kojom je obrazovano Predsjedništvo Skupštine opštine Jablanica, čija je uloga bila da organizuje otpor na području opštine i da donosi odluke iz nadležnosti Skupštine opštine u slučajevima kad skupština nije u mogućnosti da se sastane.¹¹³⁰

501. Nijaz Ivković je bio predsjednik Kriznog štaba opštine Jablanica, a potom predsjednik Predsjedništva Skupštine opštine, od jula 1992. do sredine marta 1993.¹¹³¹ Dana 13. marta 1993., Alija Izetbegović, predsjednik Predsjedništva Republike BiH, potpisao je odluku kojom se Safet Ćibo – zvani "doktor",¹¹³² imenuje za predsjednika Predsjedništva Skupštine opštine.¹¹³³ On je ostao na tom položaju sve dok nije razriješen dužnosti odlukom Alije Izetbegovića od 14. decembra 1993.¹¹³⁴

¹¹²³ P 09851, pod pečatom.

¹¹²⁴ 3D 01024, str. 13; Safet Idrizović, T(f), str. 9563, 9587 i 9693; 3D 00331, str. 148; P 00498, str. 22 i 23.

¹¹²⁵ P 08556, str. 1 i 2; 2D 00165, str. 9.

¹¹²⁶ P 09851, pod pečatom.

¹¹²⁷ Safet Idrizović, T(f), str. 9695-9697; 1D 01456; 1D 00340; 1D 01464.

¹¹²⁸ 1D 00969; 1D 00973.

¹¹²⁹ 1D 01456.

¹¹³⁰ 1D 00340; 1D 00339. V. kao primjer jedne takve odluke: 1D 01080.

¹¹³¹ 1D 01456; 1D 00340; 1D 00339.

¹¹³² Mirko Zelenika, T(f), str. 33166 i 33167; Dragan Jurić, T(f), str. 39276, 39303, 39304 i 39344; 2D 00814.

¹¹³³ P 10668/1D 02753, str. 4; Svjedok 4D-AB, T(f), str. 47096 i 47100-47102; P 02487, str. 1; Safet Idrizović, T(f), str. 9720, 9721 i T(e), str. 9720; Milivoj Petković, T(f), str. 49955-49957.

¹¹³⁴ P 10667.

502. Vijeće primjećuje da su krizni štabovi, u čijem su sastavu bili hrvatski i muslimanski predstavnici, početkom 1992. osnovani i u selima Sovići i Doljani.¹¹³⁵ Hasan Rizvić izabran je za predsjednika Kriznog štaba Doljana tokom ljeta 1992.¹¹³⁶

503. Osim toga, prilikom osnivanja HZ HB 18. novembra 1991. bilo je predviđeno da će opština Jablanica ući u njen sastav.¹¹³⁷ Pripadnici HVO-a i rukovodioci HDZ-a u Jablanici preduzeli su stoga brojne inicijative kako bi opštinu stavili pod kontrolu HVO-a.¹¹³⁸ Na primjer, 17. novembra 1992., HVO i HDZ predložili su SDA Jablanice da se osnuje privremena vlada pod kontrolom HVO-a.¹¹³⁹ Muslimanske vlasti u opštini Jablanica u više navrata su odbile zahtjeve HVO-a da se opština integriše u HZ HB.¹¹⁴⁰

504. Dana 24. novembra 1992., nakon što su shvatili da opština Jablanica odbija da se integriše u HZ HB, hrvatski predstavnici, pripadnici HVO-a, napustili su Ratno predsjedništvo Skupštine opštine Jablanica kako bi osnovali vlastitu paralelnu vlast.¹¹⁴¹ Mirko Zelenika je rekao kako 4. februara 1993. u Izvršnom odboru opštine Jablanica više nije bilo ni jednog Hrvata iz BiH.¹¹⁴² Dakle, od decembra 1992. do sredine marta 1993. u Jablanici su funkcionisale dvije paralelne vlasti – vlast HVO-a i vlast Muslimana.¹¹⁴³

505. Vijeću je međutim predočeno naređenje Sefera Halilovića, glavnokomandujućeg oružanih snaga BiH, od 28. januara 1993., u kojoj se kaže da se jedan manji dio kadrova iz ABiH, iz "MUP-a" i iz vlasti u opštini Jablanica stavio u službu ostvarenja "velikohrvatske politike" i da je počeo provoditi zadatke dobivene od organa HVO-a s ciljem integrisanja opštine Jablanica u HZ HB.¹¹⁴⁴

¹¹³⁵ Vijeće primjećuje da su se tokom ljeta 1991. krizni štabovi u selima Sovići i Doljani sastojali od sveukupno devet Hrvata i devet Muslimana, no Vijeće nije uspjelo ustanoviti jasnu razliku između ta dva krizna štaba, v. P 10358, par. 3 i 4.

¹¹³⁶ Vijeće primjećuje da ne raspolaže informacijama o identitetu članova Kriznog štaba sela Sovići, v. P 10358, par. 3 i 4.

¹¹³⁷ P 09400, str. 2; Robert Donia, T(f), str. 1812 i 1813; P 09276, str. 4; P 00302/P 00078, str. 1; P 09536, str. 31; P 08973, str. 7; 3D 03566, str. 13; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 58 (Prvostepena presuda u predmetu *Kordić*, par. 472(e)).

¹¹³⁸ P 09400, str. 13; P 02487, str. 1 i 2. Generalno, u jesen 1992. u Jablanici je održana serija sastanaka na kojima su pripadnici HVO-a i vodeći ljudi u HDZ-u Jablanice, među kojima je bio i Mirko Zelenika, predsjednik Izvršnog vijeća odnosno odbora Skupštine opštine, pokušavali nagovoriti rukovodioce u opštini da prihvate strukturu HZ HB: v. Safet Idrizović, T(f), str. 9612, 9635, 9636, 9641-9642 i 9647; P 09400, str. 13; P 02487, str. 1 i 2.

¹¹³⁹ P 09400, str. 13.

¹¹⁴⁰ Safet Idrizović, T(f), str. 9641 i 9647; P 02487, str. 1 i 2.

¹¹⁴¹ Safet Idrizović, T(f), str. 9724; P 09400, str. 13; P 02487, str. 1.

¹¹⁴² Svjedok se pozvao na dokument 1D 01464, u kojem se kaže da je Mirsad Klepo, Musliman, izabran za predsjednika Izvršnog odbora te je tako, prema riječima Mirka Zelenike, zamijenio jedinog hrvatskog člana koji je još uvijek bio u tom tijelu, M. Rogića: Mirko Zelenika, T(f), str. 33116 i 33117; 1D 01464.

¹¹⁴³ Vijeće primjećuje da se u dokazima najčešće pominju "hrvatske vlasti" i "muslimanske vlasti", no da su neki dokazni predmeti Vijeću omogućili da konkretnije utvrdi da je riječ o HVO-u, Safet Idrizović, T(f), str. 9711, 9713, 9887 i 9888; P 02487, str. 1 i 2; 3D 00547, str. 1.

¹¹⁴⁴ 3D 00547, str. 1.

506. Što se tiče strukture HVO-a i HDZ-a u opštini Jablanica, Vijeće primjećuje da je počev od februara 1993. u Odjelu obrane HVO-a u Mostaru postojao ured zadužen za odbranu opštine Jablanica¹¹⁴⁵ i da je od sredine aprila 1993. Ivan Rogić, zvani Beli ili Belo, bio predsjednik opštine Jablanica.¹¹⁴⁶

B. Vojna struktura

507. Vijeće će se osvrnuti na oružane snage u opštini Jablanica u 1993. godini kako bi utvrdilo gdje su im bili položaji, kakvo je bilo brojno stanje ljudstva i na koji su način funkcionisali njihovi lanci komandovanja u vrijeme događaja koji se navode u Optužnici. Uz napomenu da su u opštini Jablanica u aprilu 1993. bili prisutni bivši pripadnici HOS-a,¹¹⁴⁷ u aprilu i maju 1993. pripadnici HV-a,¹¹⁴⁸ no da u periodu od aprila do oktobra 1993. u opštini nije bilo srpskih snaga,¹¹⁴⁹ Vijeće konstatuje da su se oružane snage na području te opštine sastojale prvenstveno od TO/ABiH¹¹⁵⁰ (1) i HVO-a (2).

1. TO i ABiH

508. Što se tiče TO/ABiH na nivou opštine, Vijeće primjećuje da je odlukom od 20. jula 1992., koju je potpisao Nijaz Ivković,¹¹⁵¹ "Štab teritorijalne odbrane" preimenovan u "Štab oružanih snaga opštine Jablanica",¹¹⁵² sa zadatkom zaštite tog područja od napada srpskih snaga.¹¹⁵³

509. Od mjeseca oktobra 1992. do početka godine 1993., komandant TO /ABiH u Jablanici bio je Safet Idrizović.¹¹⁵⁴

510. Godine 1993. – Vijeće ne raspolaže preciznijim datumom – u opštini Jablanica je formirana jedna brigada ABiH. Ona se prvo zvala "Brigada Neretva",¹¹⁵⁵ a poslije "44. brdska brigada"

¹¹⁴⁵ Bruno Pinjuh, T(f), str. 37230, 37231 i 37245.

¹¹⁴⁶ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 25; P 09726, str. 2. Vijeće uz to napominje da je Ivan Rogić bio zapovjednik policijske stanice u Jablanici, P 02131, str. 2.

¹¹⁴⁷ Svjedok CB, T(f), str. 10182; P09727, str. 2. Vijeće podsjeća da je u dijelu Presude koji se bavi oružanim snagama već napomenulo da su 23. avgusta 1992. pripadnici HOS-a sklopili sporazum s HVO-om, da su pripadnici HOS-a dakle bili integrisani u redove HVO-a i da su zajedno s HVO-om učestvovali u vojnim operacijama, u kojima su bivši pripadnici HOS-a i dalje mogli nositi crne uniforme s oznakama HOS-a. Prema tome, kada su svjedoci koristili izraz "pripadnici HOS-a", Vijeće je smatralo da je riječ o bivšim pripadnicima HOS-a koji su se priključili HVO-u. V. "Sastav oružanih snaga HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

¹¹⁴⁸ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 906; P 09726, str. 2. Prema izvještaju MKCK-a od 9. maja 1993., 163. brigada HV-a nalazila se zapadno od Jablanice: P 02237, str. 3; Svjedok BF, P 10365, pod pečatom, predmet *Kordić i Čerkez*, T(f), str. 22 i 23, zatvorena sjednica; P 02327, str. 4; P 02620.

¹¹⁴⁹ Svjedok DV, T(f), str. 22871; P 10270, pod pečatom, str. 2.

¹¹⁵⁰ Svjedoci su govoreći o muslimanskim oružanim snagama koristili izraze TO ili ABiH, a ponekad i oba naziva. Vijeće je stoga na isti način koristilo TO/ABiH i ABiH.

¹¹⁵¹ Predsjednik Kriznog štaba opštine Jablanica.

¹¹⁵² ID 01453; ID 01456.

¹¹⁵³ Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3175.

ABiH.¹¹⁵⁶ Ta brigada, čiji je komandant u aprilu 1993. bio Enes Kovačević, bila je u sastavu 4. korpusa ABiH, koji je bio pod komandom Arifa Pašalića.¹¹⁵⁷

511. Što se pak tiče TO/ABiH u selima Sovići i Doljani, Vijeće primjećuje da je u Sovićima TO osnovan 1992.¹¹⁵⁸ U aprilu 1992., štab TO u Sovićima imenovao je Džemala Ovnovića, Muslimana, za zapovjednika "Određa Sovići" u okviru TO, a Stipu Kopilasa, Hrvata, za pomoćnika zapovjednika.¹¹⁵⁹

512. Kada je u opštini Jablanica 1993. formirana brigada ABiH, "Odrred Sovići" je dobio ime "4. bataljon Sovići-Doljani" i baza mu je bila u Sovićima.¹¹⁶⁰ Komandant brigade ABiH u Jablanici, Enes Kovačević,¹¹⁶¹ potvrdio je Džemala Ovnovića kao komandanta bataljona. Džemal Ovnović, koji je ostao na položaju komandanta tog bataljona dok nije uhapšen 17. aprila 1993.,¹¹⁶² bio je odgovoran komandi ABiH u Jablanici.¹¹⁶³

513. Krajem 1992. i početkom 1993., "Odrred Sovići", kasnije "4. bataljon Sovići-Doljani", sastojao se od stotinjak vojnika bez vojne obuke.¹¹⁶⁴ Logističku podršku dobivali su od 44. brdske brigade,¹¹⁶⁵ koja im je obezbjeđivala prvenstveno pješadijsko naoružanje.¹¹⁶⁶ Svjedok RR je rekao da su pripadnici ABiH raspoređeni u Sovićima sa svojom komandom komunicirali radio vezom.¹¹⁶⁷

¹¹⁵⁴ Safet Idrizović, T(f), str. 9625, 9626, 9660 i 9838; 3D 02344, str. 15.

¹¹⁵⁵ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 54, djelimično zatvorena sjednica i T(e), str. 3407, zatvorena sjednica.

¹¹⁵⁶ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 54, djelimično zatvorena sjednica; 4D 01565.

¹¹⁵⁷ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 54, djelimično zatvorena sjednica.

¹¹⁵⁸ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6471 i 6472.

¹¹⁵⁹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 55, djelimično zatvorena sjednica – v. i T(e), str. 3409, zatvorena sjednica; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 3407, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 53 i 54, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3176.

¹¹⁶⁰ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 54 i 57-61, djelimično zatvorena sjednica.

¹¹⁶¹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 54, djelimično zatvorena sjednica.

¹¹⁶² Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6442; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), 933, 934, 938 i 939, djelimično zatvorena sjednica; T(e), 933, djelimično zatvorena sjednica; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3126.

¹¹⁶³ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6442, 6480 i 6481.

¹¹⁶⁴ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6472, 6478 i 6479-6482; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 55, djelimično zatvorena sjednica; Radmilo Jasak, T(f), str. 48643; 2D 00246.

¹¹⁶⁵ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 55, djelimično zatvorena sjednica.

¹¹⁶⁶ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 60, djelimično zatvorena sjednica.

¹¹⁶⁷ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6484 i 6485.

2. HVO

514. U Jablanici je u aprilu 1992. službeno formirana vojna jedinica HVO-a, kao i u svim drugim hrvatskim opštinama HZ HB.¹¹⁶⁸ Međutim, HVO Jablanice zapravo je osnovan tek 15. maja 1992. i funkcionisao je samo u okviru Kriznog štaba, odnosno kasnije Ratnog predsjedništva opštine Jablanica.¹¹⁶⁹ Stožer HVO-a u Jablanici uspostavljen je 22. jula 1992. i tada je donesena odluka o mobilizaciji.¹¹⁷⁰

515. Tokom mjeseca septembra 1992. formirana je Brigada "Herceg Stjepan" HVO-a – čiji je zapovjednik od oktobra 1992. do juna 1993. bio Zdravko Šagolj –¹¹⁷¹ i to za područje Jablanice i Konjica,¹¹⁷² a u opštini Jablanica¹¹⁷³ formirana je 3. bojna "Mijat Tomić" u sastavu Brigade "Herceg Stjepan" HVO-a. Brigada "Herceg Stjepan" i 3. bojna "Mijat Tomić" bile su u sastavu OZ Jugoistočna Hercegovina, pod zapovjedništvom Mile Lasića.¹¹⁷⁴ Vijeće međutim napominje da su u aprilu 1993. Brigada "Herceg Stjepan" i 3. bojna "Mijat Tomić" svoje redovne izvještaje slale i zapovjedništvu OZ Jugoistočna Hercegovina i zapovjedništvu OZ Sjeverozapadna Hercegovina.¹¹⁷⁵ Osim toga, oba zapovjednika bila su povezana s razvojem događaja u opštini Jablanica u aprilu 1993., što konkretno potvrđuju izvještaji Željka Šiljega, zapovjednika OZ Sjeverozapadna Hercegovina, upućeni Milivoju Petkoviću, načelniku Glavnog stožera, a u kojima se govori o situaciji na terenu u Sovićima i Doljanima.¹¹⁷⁶ Vijeće nije moglo utvrditi kakvu je tačno ulogu odigrao Željko Šiljeg u događajima u opštini Jablanica u aprilu 1993., no s obzirom na dokaze konstatuje da su tokom sukoba u aprilu 1993. u opštinu Jablanica stizala pojačanja u ljudstvu i municiji iz OZ Sjeverozapadna Hercegovina.¹¹⁷⁷

516. Krajem godine 1992. i početkom 1993., 3. bojna "Mijat Tomić" iz sastava brigade HVO-a "Herceg Stjepan" raspolagala je s oko 150 vojnika, a stožer joj se nalazio na ulazu u grad Jablanica.¹¹⁷⁸ U aprilu 1993., zapovjednik 3. bojne "Mijat Tomić" bio je Stipe Pole.¹¹⁷⁹ Prema

¹¹⁶⁸ Safet Idrizović, T(f), str. 9590; P 09400, str. 2.

¹¹⁶⁹ P 09400, str. 4; P 02487, str. 1. V. takođe "Politička i administrativna struktura" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹¹⁷⁰ P 09400, str. 7.

¹¹⁷¹ 3D 02344, str. 4; P 00577; P 00582; 2D 01360; P 00795; 2D 00771; 2D 00641; 3D 00775; 2D 00784; P 02694.

¹¹⁷² P 09400, str. 10; 3D 02344, str. 4.

¹¹⁷³ Safet Idrizović, T(f), str. 9674; P 09400, str. 9; 3D 02344, str. 14.

¹¹⁷⁴ V. "OZ i brigade" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB. V. takođe P 01866.

¹¹⁷⁵ 4D 00453; P 01968, str. 1.

¹¹⁷⁶ P 01887, str. 1 i 2; P 01933, str. 1; P 01937; P 01932.

¹¹⁷⁷ P 01915, str. 2; P 01887, str. 1 i 2.

¹¹⁷⁸ Dragan Jurić, T(f), str. 39278; 3D 02344, str. 14.

¹¹⁷⁹ P 09727, pod pečatom, str. 2; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 932 i 933; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3338; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 86.

riječima Safeta Idrizovića, HVO u Jablanici bio je bolje opremljen i naoružan od ABiH u Jablanici, naročito zato što je raspolagao teškim naoružanjem stacioniranim na tom području.¹¹⁸⁰

517. Jedinica Vojne policije HVO-a u opštini Jablanica, na čijem je čelu bio Stojan Livaja, a potom od 1. februara 1993. Jerko Azinović, brojala je tridesetak ljudi.¹¹⁸¹ Početkom 1993., saradnja između opštinskog HVO-a i Vojne policije HVO-a u Jablanici bila je slaba.¹¹⁸² Dana 1. aprila 1993., jedinica Vojne policije HVO-a opštine Jablanica smjestila se u Doljanima.¹¹⁸³ Dana 17. aprila 1993., Ilija Franjić, zapovjednik 4. satnije 2. bojne (kasnije 6. bojne) Vojne policije smještene u Prozoru,¹¹⁸⁴ poslao je pripadnike svoje satnije kao pojačanje u opštinu Jablanica.¹¹⁸⁵ Prema dokazima uvrštenim u spis, jedinice Vojne policije u opštini Jablanica bile su odgovorne zapovjedništvima brigada i operativnih zona.¹¹⁸⁶

518. U opštini Jablanica bilo je i drugih jedinica HVO-a, konkretno KB, Bojna "Poskok", ATG "Baja Kraljević" i jedinica "Posušje" (ili "Posuške"), koje su sve u aprilu 1993. bile pod zapovjedništvom Tute (Mladena Naletilića).¹¹⁸⁷ Na tom području bili su i vojnici HVO-a koje je kao pojačanje poslala OZ Sjeverozapadna Hercegovina ili pak lično Milivoj Petković, kao što su Pukovnija "Bruno Bušić" ili Postrojba za posebne namjene "Ludvig Pavlović".¹¹⁸⁸

519. U aprilu 1993., Jure Groznica, zvani Juka,¹¹⁸⁹ bio je zapovjednik jedinice u sastavu 3. bojne "Mijat Tomić", odgovorne za područje Sovića i Doljana.¹¹⁹⁰ Vojna baza HVO-a u Sovićima bila je

¹¹⁸⁰ Safet Idrizović, T(f), str. 9590, 9768 i 9784.

¹¹⁸¹ Safet Idrizović, T(f), str. 9659 i 9825; 5D 02007, str. 1 i 3.

¹¹⁸² Safet Idrizović, T(f), str. 9659 i 9825; 5D 02007, str. 1 i 3; 3D 02344, str. 14.

¹¹⁸³ Safet Idrizović, T(f), str. 9663; P 09400, str. 19; P 02487, str. 1 i 2; P 01903, str. 1 i 2.

¹¹⁸⁴ Zdenko Andabak, T(f), str. 50954; P 09193, str. 22 i 23; P 09922, str. 3; P 09731, pod pečatom, str. 3; P 01917; 5D 02049. V. takođe "Vojna policija HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Prozor.

¹¹⁸⁵ P 01917.

¹¹⁸⁶ P 01915, str. 2; P 02218, str. 1 i 2; P 01917. V. takođe "Vojna policija" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

¹¹⁸⁷ P 01915, str. 2; P 01968, str. 1; Milivoj Petković, T(f), str. 49445; Safet Idrizović, T(f), str. 9784; Svjedok CB, T(f), str. 10207; P 02218, str. 1 i 2; 4D 01034; Svjedok JJ, P 09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5005 i 5006; P 02012, pod pečatom, str. 5; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6451 i 6500-6502; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3132; P 10358, par. 28; P 02037, str. 1; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 29 i 30 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 120 i 132).

¹¹⁸⁸ P 01915, str. 2; P 01896. Na primjer, Pukovnija "Bruno Bušić" bila je na Ribnjaku, Svjedok TT, P09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6634, 6686 i 6687.

¹¹⁸⁹ P 09727, pod pečatom, str. 3.

¹¹⁹⁰ P 09727, pod pečatom, str. 3; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 932 i 933, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3338; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 86.

udaljena oko tri kilometra glavnom cestom od zaseoka Donja Mahala,¹¹⁹¹ a dana 20. aprila 1993., stožer HVO-a za Doljane nalazio se na Ribnjaku.¹¹⁹²

III. Pretpostavke za napad na sela Sovići i Doljani 17. aprila 1993.

520. Napetosti između Hrvata i Muslimana u opštini Jablanica sve su više rasle počev od proljeća 1992., (A) da bi kulminirale nizom sukoba u opštini sredinom aprila 1993. (B) i zaoštavanjem napetosti u Sovićima i Doljanima u danima koji su prethodili napadu od 17. aprila 1993. godine (C).

A. Porast napetosti između Hrvata i Muslimana u opštini Jablanica od proljeća 1992. do sredine aprila 1993.

521. U aprilu i maju 1992., HVO je zauzeo sve položaje zapadno i južno od opštine Jablanica,¹¹⁹³ Hrvati iz Sovića i Doljana počeli su kopati rovove oko doline u kojoj se nalaze sela Doljani i Sovići,¹¹⁹⁴ a između Muslimana i Hrvata počele su se javljati napetosti.¹¹⁹⁵ U decembru 1992. i u januaru 1993., napetosti su realno porasle, i to prije svega zbog pokušaja Hrvata da preuzmu kontrolu nad gradom Jablanicom, u kojem su 70% stanovništva činili Muslimani.¹¹⁹⁶

522. Od početka februara do sredina aprila 1993., i HVO i TO/ABiH ojačali su vojnu prisutnost u opštini Jablanica, a naročito u Sovićima i Doljanima.¹¹⁹⁷ Tako je Safet Idrizović u svom svjedočenju rekao da su se od 1. aprila 1993. u Doljanima smjestili zapovjedništvo Bojne "Mijat Tomić" HVO-a, Glavni stožer HVO-a i pripadnici Vojne policije HVO-a iz Jablanice.¹¹⁹⁸ Međutim, Vijeće napominje da u tom periodu u Sovićima i Doljanima između Hrvata i Muslimana nije bilo sukoba.¹¹⁹⁹

¹¹⁹¹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 4, 5, 11 i 12; P 09246.

¹¹⁹² Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 41 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 33); Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6632, 6633 i 6660.

¹¹⁹³ Među kojima su bili položaji na planini Bokševica, na uzvisinama kod Ostrovca, na planini Pišvir, na uzvisinama kod Doljana i Slatine, kao i na Stropu, Sovićkim vratima i Risovcu: Safet Idrizović, T(f), str. 9668.

¹¹⁹⁴ P 10358, par. 6.

¹¹⁹⁵ Na primjer, HVO je pokrenuo jedan napad protiv TO-a Jablanice: v. Safet Idrizović, T(f), str. 9612-9614; P 00388, str. 3; P 09400, str. 8. V. takođe, generalno u vezi s problemom narastajućih napetosti, P 10358, par. 8; P 00952, str. 1.

¹¹⁹⁶ P 00917, str. 1; P 00945, str. 1; 1D 01461; 4D 00421; 4D 00374; P 10358, par. 9; Safet Idrizović, T(f), str. 9657 i 9658; Mirko Zelenika, T(f), str. 33213 i 33214; 3D 02344, str. 12 i 13.

¹¹⁹⁷ P 10358, par. 11; P 02487, str. 1 i 2; P 01903, str. 1 i 2; 4D 00081; Safet Idrizović, T(f), str. 9747-9750; Svjedok 4D-AB, T(f), str. 47381 i 47382; 2D 00246; 3D 02344, str. 12 i 13; P 01872.

¹¹⁹⁸ Prema riječima Safeta Idrizovića, Bojna "Mijat Tomić" smjestila se u Doljanima u kući u vlasništvu Jure Jurića, koja se nalazi u blizini crkve u selu: Safet Idrizović, T(f), str. 9663 i 9676; P 00568; P 09400, str. 19; P 02487, str. 1 i 2; P 01903, str. 1 i 2.

¹¹⁹⁹ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6483; Svjedok BZ, T(f), str. 9956, zatvorena sjednica.

B. Sukobi u opštini Jablanica sredinom aprila 1993.

523. U svom završnom podnesku, Petkovićeva odbrana tvrdi da su snage HVO-a pokrenule vojne operacije u opštini Jablanica kao odgovor na napade ABiH na snage HVO-a u Konjicu sredinom marta 1993., i to s isključivom namjerom da pomognu jedinicama HVO-a koje su bile izložene napadima ABiH, a ne zato da bi preuzele kontrolu nad gradom Jablanicom.¹²⁰⁰

524. Vijeće konstatuje da je, prema dokumentima HVO-a i riječima više svjedoka odbrane, među kojima je bio i Milivoj Petković, svrha angažmana HVO-a u opštinama Konjic i Jablanica oko 13. i 14. aprila 1993. zapravo bila da se odbije napad ABiH na Brigadu "Herceg Stjepan" u opštini Konjic.¹²⁰¹ ABiH je, prema riječima svjedoka, provodila operaciju s ciljem zauzimanja planine Bokševica, s koje je bilo moguće kontrolisati cijelu dolinu Neretve, kao i put između Konjica i Jablanice.¹²⁰²

525. Prema riječima Milivoja Petkovića, s vojnog stajališta situacija u opštinama Konjic i Jablanica predstavljala je nedjeljivu cjelinu i sukobi koji su sredinom aprila 1993. izbili između HVO-a i ABiH u opštini Konjic proširili su se na opštinu Jablanica.¹²⁰³

526. Bez obzira na razloge, jasno je da su 13. i 14. aprila 1993. u opštini Jablanica izbili sukobi između HVO-a i ABiH.¹²⁰⁴ Tako je počev od 13. aprila 1993., grad Jablanica više od mjesec dana bio u okruženju snaga HVO-a i odsječen od Konjica. Putevi su bili pod vatrom HVO-a, što je onemogućavalo svaki pokušaj da se izađe iz grada.¹²⁰⁵

527. Dana 15. aprila 1993., kako bi ojačao linije odbrane HVO-a na području Konjica i Jablanice, Milivoj Petković, načelnik Glavnog stožera HVO-a, zapovjedio je Antunu Luburiću, zapovjedniku Pukovnije "Bruno Bušić", i Draganu Ćurčiću, zapovjedniku Postrojbe za posebne namjene "Ludvig Pavlović", da bojnu spremnost svojih jedinica podignu na najviši stupanj.¹²⁰⁶ Milivoj Petković u svojoj zapovjedi kaže da će vrijeme polaska i rejon u koji se borbene jedinice šalju on lično odrediti i da će se dalje zapovijedi izdati telefonom.¹²⁰⁷

¹²⁰⁰ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 128-130. V. takođe Uvodnu riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 46003 i 46004.

¹²⁰¹ Milivoj Petković, T(f), str. 49433; Dragan Jurić, T(f), str. 39311-39313, 39319, 39439 i 39440; 2D 00253; P 01874, str. 2; P 02487, str. 1 i 2; 4D 00453, str. 1; P 01887; Radmilo Jasak, T(f), str. 48654 na osnovu P 01879, str. 2.

¹²⁰² Radmilo Jasak, T(f), str. 48651 i 48652, 49077 i 49078 na osnovu P 01879, str. 4; Svjedok 4D-AB, T(f), str. 47149, 47153 -47156, 47238-47239 i 47304; 4D 00454; P 01874, str. 2; P 01887.

¹²⁰³ Milivoj Petković, T(f), str. 49433, 49434, 49518 i 49519; 3D 01843, str. 2 i 3.

¹²⁰⁴ Dragan Pinjuh, T(f), str. 37714, 37715 i 37744; Dragan Jurić, T(f), str. 39353 i 39355; P 01879; 3D 01843.

¹²⁰⁵ Safet Idrizović, T(f), str.9665, 9666 i 9778; 4D 00082, str. 1.

¹²⁰⁶ P 01896.

¹²⁰⁷ P 01896.

528. Istoga dana, HVO je započeo s granatiranjem grada Jablanice, konkretno iz sela Risovac, gdje su bili položaji artiljerijskih oruđa HVO-a.¹²⁰⁸

C. Zaoštravanje napetosti između Hrvata i Muslimana u Sovićima i Doljanima u danima koji su prethodili napadu od 17. aprila 1993.

529. Oko 13. i 14. aprila 1993., snage HVO-a su zauzele položaje duž puteva i na dominantnim tačkama kao što su položaji kod Sovića i Doljana.¹²⁰⁹ "Hrvati" su osim toga postavili kontrolne punktove na ulaze i izlaze iz Doljana, čime su sprečavali stanovnike da napuste selo.¹²¹⁰

530. Nekoliko dana prije napada 17. aprila 1993., vojnici 44. brdske brigade ABiH takođe su zauzeli položaje u sektoru Sovića i Doljana.¹²¹¹

531. Ujutro 15. aprila 1993., delegacija u čijem su sastavu bili predstavnici 44. brdske brigade ABiH, organa vlasti opštine Jablanica i međunarodne zajednice otišli su u Doljane kako bi razgovarali s predstavnicima HVO-a, među kojima su bili Matan Zarić, predsjednik HDZ-a u Jablanici, i Stipe Pole, zapovjednik 3. bojne "Mijat Tomić", i pokušali smiriti napetosti, no nisu uspjeli postići dogovor.¹²¹²

¹²⁰⁸ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 12 i 13; Safet Idrizović, T(f), str. 9669, 9672 i 9673; P 09400, str. 20; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6443, 6483, 6484 i 6519; P 08951; P 09052; Svjedok RR, T(f), str. 6443 i 6526-6527; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 27 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 30); P 02627, str. 2 i 3.

¹²⁰⁹ Safet Idrizović, T(f), str. 9789; P 01775, str. 16. Vijeće uz to napominje da je Svjedokinja CA, stanovnica sela Doljani, izjavila je da su do sredine aprila 1993. hrvatska i muslimanska zajednica u Doljanima mirno zajedno živjele, Svjedokinja CA, T(f), str. 10003, djelimično zatvorena sjednica.

¹²¹⁰ Svjedokinja CA, T(f), str. 10005 i 10007. Tačnije, dok su stanovnici donjeg dijela Doljana još i mogli izaći iz sela tako što su noću prolazili kroz šumu, stanovnici iz gornjeg dijela sela nisu mogli napustiti selo. Vijeće napominje da je selo Sovići bilo od vojne strateške važnosti za HVO budući da se nalazi na putu Prozor-Jablanica, kao i za ABiH jer se preko njega moglo doći do visoravni Risovac, što je omogućavalo daljnji prodor prema jadranskoj obali: Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 28 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 30); Radmilo Jasak, T(f), str. 48643.

¹²¹¹ Svjedok 4D-AB, T(f), str. 47165, 47166, 47168 i 47345; Safet Idrizović, T(f), str. 9666, 9790 i 9791; P 01882; Safet Idrizović, T(f), str. 9666, 9790 i 9791. Vijeće je saslušalo više objašnjenja u vezi s položajima ABiH. Prema riječima Svjedoka 4D-AB, jedinice ABiH imale su zadatak da izbace iz stroja jedinice HVO-a iz Jablanice koje su trebale pružiti pojačanje jedinicama HVO-a u Sovićima i Doljanima, pri čemu je ABiH pripremala napad na pravcu Konjic-Jablanica-Mostar kako bi zauzela sela Soviće, Doljane i visoravan Risovac. Prema riječima Safeta Idrizovića, vojnici ABiH bili su raspoređeni u sektor Sovića i Doljana da bi branili sela Soviće i Doljane, zaštitili stanovništvo i omogućili da se u slučaju sukoba sa HVO-om to stanovništvo evakuište u Jablanicu. V. Svjedok 4D-AB, T(f), str. 47165, 47166, 47168, 47172, 47173 i 47345; P 01882; P 01911, str. 3; 4D 00599; Safet Idrizović, T(f), str. 9666, 9790 i 9791.

¹²¹² Safet Idrizović, T(f), str. 9668 i 9669 i T(e), str. 9669; P 09400, str. 20; P 01903, str. 1 i 2.

532. Uveče 15. aprila 1993., 44. brdska brigada ABiH okružila je snage 3. bojne "Mijat Tomić" iz sastava Brigade "Herceg Stjepan" HVO-a, stacionirane u selima Sovići i Doljani, što je za posljedicu imalo povlačenje snaga HVO-a prema Risovcu i Posušju.¹²¹³

533. Istog dana, zapovjednik Brigade "Herceg Stjepan", Zdravko Šagolj, tražio je pojačanje od Glavnog stožera HVO-a, zapovjedništva OZ Sjeverozapadna Hercegovina i zapovjedništva OZ Jugoistočna Hercegovina, uz zahtjev da "Āpočnuđ djelovati prema ranijem dogovoru odmah".¹²¹⁴

534. Prema vanrednom izvještaju od 16. aprila 1993., koji je potpisao Źeljko Źiljeg, zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina, topničke baterije i tenkovi već su bili na položajima oko Sovića;¹²¹⁵ snage HVO-a, među kojima su bili jedna satnija Brigade "Rama" i dva voda Vojne policije, bili su u rezervi za slučaj potrebe, a napad HVO-a na selo Sovići trebao je započeti 16. aprila 1993. u 9:00 sati.¹²¹⁶ Vijeće napominje da je u planu bilo i "koordinisanje" s Tutom i da se trebalo ostvariti preko Posuške postrojbe koja se nalazila na Sovićkim Vratima.¹²¹⁷

535. Istog dana, 16. aprila 1993., Hasan Rizvić, predsjednik Kriznog štaba u Doljanima, kontaktirao je štab TO/ABiH u Jablanici, odakle je dobio nalog da "civile" preko planine evakuiše u Jablanicu.¹²¹⁸ Uveče 16. aprila 1993., 100 do 240 "civila" je otišlo iz Doljana da bi u Jablanicu stigli ujutro 17. aprila 1993.¹²¹⁹ Prema riječima Hasana Rizvića, od 65 muškaraca Muslimana iz Doljana koji su bili pripadnici TO/ABiH,¹²²⁰ njih 48 je pratilo starije osobe, trudne Źene i malu djecu na putu preko planine.¹²²¹ Sedamnaest pripadnika TO/ABiH ostalo je na brdu Ilijina Gruda kako bi spriječili HVO da zarobi "civile" iz Doljana koji su bjeŹali prema Jablanici.¹²²² Nekih 40 do 100 "civila" iz Doljana ostali su u svojim kućama.¹²²³

536. U to isto vrijeme, Muslimani u Sovićima, koji su "osjetili nešto u zraku" i bojali se za svoju sigurnost, sklonili su se u kuće za koje su ocijenili da su najsigurnije.¹²²⁴ Tog 16. aprila 1993.

¹²¹³ 4D 00453; Milivoj Petković, T(f), str. 49434 i 49435; 4D 02025; P 02487, str. 1 i 2.

¹²¹⁴ 4D 00453.

¹²¹⁵ Tačnije, u rejonu sela Dobro{a, Mlu{a, Donja Vast, Ustirama i u rejonu Sovićkih Vrata, P 01915, str. 2.

¹²¹⁶ P 01915, str. 2.

¹²¹⁷ P 01968, str. 1 ("*mopping up*" /čišćenje/); P 01915, str. 2.

¹²¹⁸ P 10358, par. 18.

¹²¹⁹ P 10358, par. 19 i 22; Svjedokinja CA, T(f), str. 10007 i 10008. Na suđenju je svjedokinja objasnila da se radilo o muškarcima, Źenama i djeci, no nije rekla da li su muškarci bili naoruŹani; P 02187, str. 36.

¹²²⁰ P 10358, par. 19.

¹²²¹ P 10358, par. 18 i 19.

¹²²² P 10358, par. 18 i 19.

¹²²³ P 10358, par. 19; Svjedokinja CA, T(f), str. 10007 i 10008. Na suđenju je svjedokinja objasnila da se radilo o muškarcima, Źenama i djeci, no nije rekla da li su muškarci bili naoruŹani.

¹²²⁴ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 903, djelimično zatvorena svednica.

poslije podne, svjedok D sklonio se u jednu kuću na uzvisini iznad Sovića odakle je mogao vidjeti cijelo selo, a koja se nalazila oko 500 ili 600 metara od škole i oko 1.500 metara od džamije.¹²²⁵

IV. Napadi HVO-a na sela Sovići i Doljani i hapšenje muškaraca, žena, djece i starijih osoba, od 17. do 23. aprila 1993.

537. Vijeće će prvo razmotriti napade HVO-a na sela Sovići i Doljani 17. aprila 1993.(A), potom hapšenja koja su uslijedila od 17. do 23. aprila 1993. (B), i na kraju će utvrditi identitet počinitelja tih napada i hapšenja (C).

A. Tok napada na Soviće i Doljane 17. aprila 1993.

538. Prema sveukupnim dokazima uvrštenim u spis, HVO je 17. aprila 1993. ujutro, između 7:00 i 8:00 sati, izvršio napad u dolini Jablanice, gdje se nalaze sela Sovići i Doljani.¹²²⁶ Vojnici ABiH bili su na položajima na brdima Duga Gruda kod Sovića i Ilijina Gruda kod Doljana.¹²²⁷ Tog dana, snage HVO-a su Dugu Grudu kod Sovića granatirale od 7:00 sati do otprilike 15:30, i to s položaja Risovac, Voždac i Sovićka Vrata.¹²²⁸ Većina projektila stigla je iz pravca Risovca, južno od Sovića, gdje je HVO imao položaje.¹²²⁹ Da bi izbjegli napad HVO-a, muslimanski vojnici na položaju na Dugoj Grudi morali su se povući u šumu kod sela Munikoze, u blizini Sovića.¹²³⁰ Dakle, borbe između HVO-a i ABiH prvenstveno su se vodile na uzvisinama kod Sovića i Doljana.¹²³¹

539. Što se tiče samog sela Sovići, HVO je započeo s granatiranjem sela, prije svega zaseoka Gornja Mahala, u 8:00 sati, i ono je trajalo do otprilike 17:00 sati.¹²³²

¹²²⁵ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 903 i 904, zatvorena sjednica.

¹²²⁶ Svjedokinja CA, T(f), str. 10009-10010; Svjedok CB, T(f), str. 10116; P 09867, pod pečatom, str. 12; P 10358, par. 25; P 01917; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6628; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 33 i 34 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 31).

¹²²⁷ Svjedok BZ, T(f), str. 9962 i 9963, zatvorena sjednica; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6627.

¹²²⁸ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6628.

¹²²⁹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10009 i 10010; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 13 i 14; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 32 i 33 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 27 i 31); P 09867, pod pečatom, str. 12; Ismet Poljarević, T(f), str. 11597; Milivoj Petković, T(f), str. 49436, 49444 i 49445; 4D 02025.

¹²³⁰ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6629 i 6630.

¹²³¹ P 02218, str. 1 i 2; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6629 i 6630; Slobodan Praljak, T(f), str. 44562 i 44575; mjesto označeno brojem 4 na karti zavedenoj pod brojem 3D 03724; Milivoj Petković, T(f), str. 49436, 49438, 49444 i 49445.

¹²³² Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 905; Svjedokinja CA, T(f), str. 10009; P 09727, pod pečatom, str. 2; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 13-14, djelimično zatvorena sjednica; Dragan Jurić, T(f), str. 39368 i 39369; 4D 01565; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6442-6444 i 6488; P 09728, str. 2; Nihad Kovač, T(f), str. 10263; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 32, 33 i 34 (Prvostepena presuda u predmetu

540. Istovremeno, HVO je granatirao bez prekida selo Doljani od 8:00 sati do otprilike 15:00 sati.¹²³³

541. Vijeće smatra da dokazi pokazuju da je 17. aprila 1993. u Sovićima i Doljanima bila prisutna ABiH, iako dokazi predloženi Vijeću ne dopuštaju uvijek da se jasno razlikuje između vojnika koji su bili pripadnici TO/ABiH i muškaraca Muslimana koji su branili svoja sela.¹²³⁴ U svakom slučaju, Vijeće podsjeća da dokazi pokazuju da je ABiH u Sovićima i Doljanima imala 60 do 170 boraca iz 4. korpusa.¹²³⁵

542. Vijeće napominje da je, prema riječima Milivoja Petkovića, ujutro 17. aprila 1993. zapravo ABiH napala snage HVO-a, raspoređene na Risovcu; isto tako, po njegovim riječima ABiH je pokušala napasti selo Doljani, što je navelo HVO da odgovori napadom na 4. bataljon 44. brdske brigade ABiH (koji se nalazio na Sovićkim Vratima na udaljenosti od 2 do 3 kilometra od sela Sovići), i na vojnike ABiH koji su s uzvisina kod Pišvira napali Doljane.¹²³⁶

543. Međutim, u svjetlu dokaza u vezi s napadom na cijelu dolinu Jablanice i s pripremom napada na selo Sovići, o čemu je bilo više riječi gore u tekstu, a posebno vanrednog izvještaja od 16. aprila 1993. koji je potpisao Željko Šiljeg i u kojem se objašnjava da napad na selo Sovići treba započeti 16. aprila 1993. u 9:00 sati,¹²³⁷ Vijeće smatra da se ne može složiti s Milivojem Petkovićem i zaključiti da je napad HVO-a 17. aprila 1993. ujutro na sela Sovići i Doljani bio tek odbrambena reakcija na napad koji je ABiH pokrenula tog istog dana.

544. Kada su Sovići napadnuti, stanovnici Muslimani, među kojima je bio i Nihad Kovač, sklonili su se u kuće u gornjem dijelu sela.¹²³⁸

545. ABiH je uzvraćala vatru, no 17. aprila 1993., oko 17:00 sati, Džemal Ovnović, komandant 4. bataljona Sovići-Doljani, predao se s jednim brojem svojih ljudi.¹²³⁹ Iako se Džemal Ovnović

Naletilić, par. 27 i 31); Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 904; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 1; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3304 i 3305.

¹²³³ Svjedokinja CA, T(f), str. 10009, djelimično zatvorena sjednica.

¹²³⁴ Što se tiče branilaca u selu, v. npr. Nihad Kovač, T(f), str. 10297 i 10298; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 948, djelimično zatvorena sjednica; Ismet Poljarević, T(f), str. 11647 i 11648; 2D 00285, str. 1.

¹²³⁵ P 01933; 4D 00430; Milivoj Petković, T(f), str. 49501 i 49503; Ismet Poljarević, T(f), str. 11630 i 11644 i 11645; 4D 00472. Prema ovom posljednjem dokumentu, u Sovićima je bilo 156 pripadnika ABiH, no svjedok je objasnio da se na popisu nalaze i imena ljudi iz Doljana; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 34 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 31).

¹²³⁶ Milivoj Petković, T(f), str. 49436-49439, 49444 i 49445; 4D 02025.

¹²³⁷ P 01915, str. 2.

¹²³⁸ P 09728, str. 2.

¹²³⁹ Broj muškaraca Muslimana koji su se predali zajedno s njim varira od svjedočenja do svjedočenja između 39 i 85, v. Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6446, 6447 i 6462; Safet Idrizović, T(f), str. 9667 i 9792; P 02218, str. 1 i 2; Milivoj Petković, T(f), str. 49435-49437, 49504, 49505, 49507 i 49508; P

predao, tog 17. aprila 1993. drugi vojnici ABiH su odbili položiti oružje i pobjegli su u brda i u šume, ili su se sakrili u kućama i nastavili pucati.¹²⁴⁰

546. U 17:00 sati ABiH je prestala pružati otpor i HVO i HV su ušli u Soviće s donje strane sela.¹²⁴¹

547. Prema izvještaju Željka Šiljega, zapovjednika OZ Sjeverozapadna Hercegovina, upućenom Glavnom stožeru uveče 17. aprila 1993., problem Sovića bio je "pri kraju".¹²⁴² Istog dana, na osnovu izvještaja Željka Šiljega, i Milivoj Petković je sastavio izvještaj o vojnoj situaciji u rejonu Sovića, u kojem kaže da je "rješenje Sovića pri kraju".¹²⁴³

548. Prema izvještaju komandanta 44. brdske brigade, Enesa Kovačevića, oružane snage HVO-a su ujutro 18. aprila 1993. nastavile s granatiranjem sela Sovići.¹²⁴⁴ Međutim, Vijeće konstatuje da je u to vrijeme većina borbi prestala.¹²⁴⁵

549. Dana 19. aprila 1993., u 20:00 sati, Stipe Pole, zapovjednik 3. bojne "Mijat Tomić" u sastavu Brigade "Herceg Stjepan" HVO-a, obavijestio je Milu Lasića, zapovjednika OZ Jugoistočna Hercegovina, da se vojna operacija i akcija "čišćenja" ("*mopping up*") u rejonu sela Sovići privodi kraju.¹²⁴⁶ Prema istom izvještaju, u tom napadu sudjelovale su Tutine vojne jedinice.¹²⁴⁷

B. Hapšenje muškaraca, žena, djece i starijih osoba u Sovićima i Doljanima od 17. do 23. aprila 1993.

550. Nakon što je većina borbi na području Sovića i Doljana završila, odnosno krajem poslijepodneva 17. aprila 1993., oružane snage HVO-a i MUP-a HVO-a počele su s prvim hapšenjima, u prvom redu vojnika TO/ABiH i vojno sposobnih muškaraca Muslimana, no uhapšene su i neke žene, djeca i starije osobe (1). Tokom narednih dana, odnosno od 18. do 23. aprila 1993.,

09726, str. 2; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 34 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 31).

¹²⁴⁰ Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 36 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 31); svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6447 i 6448-6449; P 09246.

¹²⁴¹ Ismet Poljarević, T(f), str. 11597 i 11598; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 16 i 17, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3306 i 3307.

¹²⁴² P 01932, str. 1.

¹²⁴³ P 01954, str. 11; P 01932.

¹²⁴⁴ Dragan Jurić, T(f), str. 39368 i 39369; 4D 01565.

¹²⁴⁵ Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 33, 34 i 35 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 31); Milivoj Petković, T(f), str. 49436; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 16; P 01933, str. 1; P 01937; P 01932.

¹²⁴⁶ P 01968, str. 1; Svjedok CB, T(f), str. 10207.

¹²⁴⁷ P 01968, str. 1; P 01775, str. 16.

oružane snage HVO-a su nastavile s hapšenjima u selima Sovići i Doljani (2). Nakon što razmotri tok ovog niza događaja, Vijeće će se konkretnije osvrnuti na identitet počinitelaca napada i hapšenja (3).

551. Vijeće napominje da se u Optužnici ne pominje izričito hapšenje žena, djece i starijih osoba 17. aprila 1993.. Međutim, Vijeće smatra da formulacija "počev od približno 18. aprila 1993." u prvoj rečenici 79. paragrafa Optužnice Vijeću omogućava da u obzir uzme dokaze koji se odnose na hapšenje žena, djece i starijih osoba u Sovićima i Doljanima od 17. aprila 1993. nadalje.

1. Prva hapšenja 17. aprila 1993.

a) Sovići

552. Vijeće podsjeća na to da se Džemal Ovnović, komandant 4. bataljona Sovići-Doljani, HVO-u predao 17. aprila oko 17:00 sati, zajedno s jednim brojem svojih ljudi iz ABiH.¹²⁴⁸ Vojnici HVO-a ušli su u selo i potom hapsili druge vojnike ABiH i muškarce, Muslimane, za koje Vijeće ne zna da li su pripadali nekim oružanim snagama.¹²⁴⁹ Tako je oko 17:15 sati grupa vojnika HVO-a i HV-a upala u jednu kuću u gornjem dijelu Sovića, u kojoj se krio Svjedok D¹²⁵⁰ i naredila da svi muškarci napuste kuću i upute se prema Školi u Sovićima, dok je ženama bilo dopušteno da ostanu u kući.¹²⁵¹

Ismet Poljarević¹²⁵² je rekao da su neki muškarci, Muslimani, 17. aprila 1993. ipak uspjeli pobjeći dok su trajala hapšenja u Sovićima.¹²⁵³ Međutim, kasnije su ipak zarobljeni u okolini Doljana 20. aprila 1993.¹²⁵⁴

Nakon izvršenog hapšenja, vojnici HVO-a su odveli pripadnike ABiH i vojno sposobne muškarce, Muslimane, iz Sovića u podrum jedne kuće, a potom u Školu u Sovićima.¹²⁵⁵

553. Osim toga, više dokaza takođe pokazuje da su 17. aprila 1993. u Sovićima hapšene žene i djeca, kao i to da su oni kasnije istog dana prebačeni u Školu u Sovićima.¹²⁵⁶ Svjedok TT¹²⁵⁷ rekao

¹²⁴⁸ Broj muškaraca Muslimana koji su se predali zajedno s njim varira od svjedočenja do svjedočenja, između 39 i 85, v. Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6446, 6447 i 6462; Safet Idrizović, T(f), str. 9667 i 9791-9793; P 02218, str. 1 i 2; Milivoj Petković, T(f), str. 49435-49437, 49504, 49505, 49507 i 49508; P 09726, str. 2.

¹²⁴⁹ Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3305 i 3307; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 906; Svjedok BZ, T(f), str. 9934 i 9935, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 3; P 02173.

¹²⁵⁰ Musliman iz Sovića.

¹²⁵¹ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 906.

¹²⁵² Stanovnik Sovića.

¹²⁵³ Ismet Poljarević, T(f), str. 11602.

¹²⁵⁴ Ismet Poljarević, T(f), str. 11574 i 11602; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6630-6633 i 6660; P 02177, par. 9. V. takođe "Nastavak hapšenja od 18. do 23. aprila 1993. - Doljani" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹²⁵⁵ P 09728, str. 2; Ismet Poljarević, T(f), str. 11583, 11631 i 11632; 2D 00285, str. 1; P 09726, str. 2; Svjedok BZ, T(f), str. 9934 i 9935, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 3; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3306-3309.

je da su vojnici HVO-a ušli u zaselak Cilići, koji se nalazi odmah iznad Škole u Sovićima, i naredili ženama i djeci iz Sovića da odu u Školu u Sovićima.¹²⁵⁸

b) Doljani

554. Prema riječima Svjedokinje CA, poslije podne 17. aprila 1993. vojnici HVO-a ušli su u Doljane i pozvali sve pripadnike ABiH da se predaju.¹²⁵⁹ Svjedokinja CA je objasnila da je taj poziv na predaju uslijedio uz prijetnju da će na svo "civilno" stanovništvo koje prethodnog dana nije uspjelo pobjeći iz sela biti otvorena vatra.¹²⁶⁰

555. Vijeće primjećuje da je Hasan Rizvić pak izjavio da su vojnici HVO-a vojnike ABiH pozvali na predaju prije napada, odnosno ujutro 17. aprila 1993.¹²⁶¹ Vijeće napominje da ova dva svjedočenja nisu bitno protivrječna budući da je moguće da je tog 17. aprila 1993. HVO na predaju pozivao u više navrata. Osim toga, Vijeće takođe napominje da je *viva voce* svjedočenje Svjedokinje CA s tim u vezi bilo cjelovitije i detaljnije od pismene izjave Hasana Rizvića.

556. Svjedokinja CA je uz to vidjela da su četiri ili pet vojnika HVO-a, među kojima su bili Ivan Rajić i Anđelko Rogić¹²⁶² – Vijeće ne raspolaže informacijama o tome kojim su jedinicama oni pripadali – u centru Doljana okupili 15 do 20 muškaraca Muslimana iz Doljana, među kojima su bila i tri dječaka u dobi od 10 do 15 godina.¹²⁶³

557. Vijeće primjećuje da dokazi koji pokazuju koliko je vojnika ABiH zarobljeno 17. aprila 1993., govore generalno o hapšenjima u Sovićima i Doljanima, ne praveći razliku između hapšenja u jednom ili u drugom od tih sela. Stoga Vijeće može samo utvrditi da je u Sovićima i Doljanima zarobljeno 84 do 90 pripadnika ABiH.¹²⁶⁴

¹²⁵⁶ Vijeće napominje da se u dokazima ne pominju starije osobe: Ismet Poljarević, T(f), str. 11583 i 11632; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 1; P 09728, str. 2; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6629; IC 00093, škola je označena brojem 1; IC 00094; Nihad Kovač, T(f), str. 10277.

¹²⁵⁷ Bosanski Musliman, vojnik TO-a u Sovićima, 4. bataljona Brigade Neretva ABiH, Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6627.

¹²⁵⁸ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6629.

¹²⁵⁹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10014, 10018 i 10020; P 10358, par. 24.

¹²⁶⁰ Svjedokinja CA, T(f), str. 10014, 10018 i 10020; P 08625, str. 5.

¹²⁶¹ P 10358, par. 24.

¹²⁶² Svjedokinja CA, T(f), str. 10018, djelimično zatvorena sjednica.

¹²⁶³ Svjedokinja CA, T(f), str. 10024.

¹²⁶⁴ P 02218, str. 1 i 2; P 02487, str. 1 i 2.

2. Nastavak hapšenja od 18. do 23. aprila 1993.

a) Sovići

558. U periodu otprilike od 18. do 23. aprila 1993., vojnici HVO-a hapsili su ostale pripadnike ABiH koji su se nalazili u brdima oko sela Sovići, a zatim ih sprovodili do Škole u Sovićima.¹²⁶⁵

559. U periodu od 18. do 20. aprila 1993., vojnici HVO-a nastavili su okupljati i hapsiti žene, djecu i starije osobe iz Sovića kako bi ih takođe sproveli do Škole u Sovićima.¹²⁶⁶

560. Kada je 20. aprila 1993., nakon borbi, u Doljane ušla jedna patrola SPABAT-a, Svjedok CB¹²⁶⁷ je konstatovao da osim osoba zatočenih u Školi u Sovićima, u "zoni" Sovići više nema ni jednog jedinog "civila".¹²⁶⁸

b) Doljani

561. Dana 20. aprila 1993., vojnici HVO-a, među kojima su bili i neki pripadnici 3. bojne "Mijat Tomić", zarobili su vojnike, pripadnike TO/ABiH iz Sovića, koji su se sakrili u šumi u blizini Doljana i potom ih sproveli do nekadašnjeg Ribnjaka prenamijenjenog u zapovjedništvo 3. bojne.¹²⁶⁹

562. Vijeće podsjeća da je jedan dio žena, djece i starijih osoba iz Doljana uspio doći do Jablanice prije izbijanja borbi 17. aprila 1993.¹²⁷⁰ Što se tiče seljana koji su ostali,¹²⁷¹ Vijeće je dobilo na uvid više dokaza koji pokazuju da su u danima poslije napada hapšene žene, djeca i starije osobe, stanovnici Doljana.¹²⁷² Tako je, na primjer, Svjedokinja CA izjavila da su u periodu od 18.

¹²⁶⁵ P 02218, str. 1 i 2; P 09728, str. 3; Milivoj Petković, T(f), str. 49437-49439 i 49445; P 01968, str. 1.

¹²⁶⁶ Ismet Poljarević, T(f), str. 11583 i 11632; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 1; P 09728, str. 2; IC 00093 (fotografija na vrhu dokumenta prikazuje školu u Sovićima; fotografija na dnu prikazuje mjesto na kojem su stanovnici sela razdvojeni); Svjedok BZ, T(f), str. 9935 i 9938, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10200 i 10202; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3310-3313 i 3315; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 907-910; P 09867, pod pečatom, str. 12.

¹²⁶⁷ Pripadnik jedne međunarodne organizacije koji se nalazio na terenu; Svjedok CB, T(f), str. 10096, djelimično zatvorena sjednica.

¹²⁶⁸ Svjedok CB, T(f), str. 10202.

¹²⁶⁹ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6630-6633 i 6660; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6449 i 6450; P 09074.

¹²⁷⁰ P 08625, str. 5.

¹²⁷¹ Vijeće napominje da je Hasan Rizvić izjavio da se ujutro 18. aprila 1993. u Doljanima još nalazio 41 "civil", dok je prema riječima svjedokinje CA u selu Doljani ostalo stotinjak ljudi; P 10358, par. 26; Svjedokinja CA, T(f), str. 10007-10009.

¹²⁷² Svjedokinja CA, T(f), str. 10007-10009; P 08625, str. 5. V. takođe P 02173, str. 4; 4D 01034, str. 1.

do 21. ili 22. aprila 1993. neki muslimanski stanovnici čije kuće su bile spaljene i drugi ljudi iz Doljana odvedeni u Školu u Sovićima.¹²⁷³

563. Svjedok CB je izjavio da je oko 20. aprila 1993. selo Doljani bilo napušteno.¹²⁷⁴ Prema izvještaju od 23. aprila 1993., koji je Ivica Primorac, pomoćnik načelnika Glavnog stožera za profesionalnu vojsku, uputio Bruni Stojiću, predstojniku Odjela obrane, i Milivoju Petkoviću, načelniku Glavnog stožera HVO-a, 19. aprila 1993. izvršeno je "čišćenje" ("*cleansing*") Doljana.¹²⁷⁵

564. Vijeće ipak napominje da je, prema izvještaju SPABAT-a od 4. maja 1993., u selu Doljani još bilo žena.¹²⁷⁶

3. Počinioci napada i hapšenja

565. Niz dokaza ukazuje na to da su u napadima na sela Sovići i Doljani u aprilu 1993. i u hapšenjima koja su potom uslijedila¹²⁷⁷ učestvovali vojnici HV-a,¹²⁷⁸ vojnici HVO-a¹²⁷⁹ i pripadnici MUP-a HVO-a HZ HB iz Jablanice,¹²⁸⁰ koji su bili uključeni u 3. bojnu "Mijat Tomić".¹²⁸¹ Vijeće takođe primjećuje da dokazi pokazuju učestvovanje bivših pripadnika HOS-a¹²⁸² i pripadnika Vojne policije, koji su bili uključeni u brigade HVO-a na području opštine.¹²⁸³ Prema izvještaju Blaža Azinovića iz 3. bojne "Mijat Tomić" od 7. maja 1993., on sam je bio zapovjednik zadužen za napad i hapšenja u Doljanima.¹²⁸⁴ Taj isti izvještaj, kao i drugi dokazi uvršteni u spis, takođe ukazuje na Tutinu zapovjednu ulogu i na učestvovanje vojnika HVO-a pod Tutinim zapovjedništvom,

¹²⁷³ Svjedokinja CA, T(f), str. 10027, 10030 i 10031.

¹²⁷⁴ Svjedok CB, T(f), str. 10200 i 10202.

¹²⁷⁵ 4D 01034.

¹²⁷⁶ P 02192, pod pečatom, str. 4.

¹²⁷⁷ P 07541; P 01968, str. 1; Svjedok JJ, P 09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5007; P 02081, pod pečatom, str. 5; Amor Ma{ović, T(f), str. 25127-25130 i 25198; P 07985; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 20 i 46 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 238); P 02063; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3305 i 3307; P 09867, pod pečatom, str. 12 i 13; P 01968; P 02081, pod pečatom, str. 5.

¹²⁷⁸ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 906; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 1; P 08625, str. 2.

¹²⁷⁹ V. konkretno P 02218, str. 1 i 2; P 01915, str. 1 i 3; P 01932; P 10358, par. 28.

¹²⁸⁰ Ismet Poljarević, T(f), str. 11582 i 11583; P 02131, str. 1. Civilni policajci uključeni u vojne jedinice HVO-a bili su Andrija Groznica, Andrija Pole, Ivan Groznica, Mato Mijić, Miro Stipanović, Vlado Rotim, Milenko Drinovac i Ivica Azinović.

¹²⁸¹ P 02131, str. 1.

¹²⁸² Svjedok CB, T(f), str. 10182; P 09727, pod pečatom, str. 2. V. "Sastav oružanih snaga HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

¹²⁸³ P 01917; P 02218, str. 1 i 2; P 01915, str. 1 i 3; P 01932; P 10358, par. 28; P 09867, pod pečatom, str. 12 i 13; Svjedok BZ, T(f), str. 9934 i 9938, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10182; P 09727, pod pečatom, str. 2; Ismet Poljarević, T(f), str. 11582 i 11583. V. takođe "HVO" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹²⁸⁴ P 02218, str. 1 i 2.

konkretno "Poskok" bojne, KB-a i jedinica "Posuške" i "Grdani" u napadima na Soviće i Doljane i u hapšenjima koja su izvršena u tim selima.¹²⁸⁵

V. Navodi o kriminalnim događajima nakon napada na sela Sovići i Doljani i nakon hapšenja

566. Vijeće će prvo analizirati navode u vezi sa zatočenjem u Školi u Sovićima (A) i postupanjem s muškarcima Muslimanima, tokom njihovog premještanja iz Škole u Sovićima u zatvor u Ljubuškom 18. aprila 1993. godine (B). Vijeće će potom analizirati navode koji se odnose na zatočenje u Junuzovića kućama (C) i na premještanja žena, djece i starijih osoba iz Škole u Sovićima i iz Junuzovića u Gornji Vakuf oko 5. maja 1993., a potom na teritorije pod kontrolom ABiH (D). Vijeće će takođe ispitati navode u vezi sa zatočenjem na Ribnjaku u blizini Doljana (E) i blokiranjem međunarodnih posmatrača i mirovnih snaga (F). Na kraju, Vijeće će proučiti navode u vezi sa spaljenim ili srušenim kućama i vjerskim objektima (G), te krađama imovine u vlasništvu Muslimana (H) u selima Sovići i Doljani nakon napada.

A. Zatočenje u Školi u Sovićima, smrt zatočenika i radovi koje su izvodili zatočenici

567. U paragrafima 77, 79 i 86 Optužnice navodi se da je 17. i 18. aprila 1993. HVO pokupio i zatočio u Školi u Sovićima približno 70 do 90 vojno sposobnih muškaraca, bosanskih Muslimana, te da je od 18. aprila 1993. ili približno u to vrijeme HVO u toj školi okupio muškarce, žene, djecu i starije osobe, Muslimane, koji su bili protjerani iz svojih domova na području Sovića i Doljana, i da su, kako se tvrdi, oni u toj školi ostali zatočeni do približno 4. ili 5. maja 1993. Navodi se da su uslovi zatočenja bili tegobni i nečovječni, i da su pripadnici HVO-a zatočenike, uključujući i žene, tukli, zlostavljali i maltretirali. U paragrafu 77 Optužnice uz to se navodi da je 17. i 18. aprila 1993., ili približno u to vrijeme, HVO pogubio najmanje četiri muškarca, bosanska Muslimana, kod Škole u Sovićima.

568. Tužilaštvo u paragrafu 81 navodi da je HVO koristio muškarce, bosanske Muslimane, zatočene na području Sovića i Doljana, za prisilni rad na raznim mjestima u okolini, i to za izgradnju vojnih utvrđenja, kopanje rovova i nošenje municije. Vijeće napominje s tim u vezi da se sveukupni dokazi uvršteni u spis koji se odnose na navode o prisilnom radu zatočenika tiču samo zatočenika iz Škole u Sovićima (a ne generalno zatočenika na području Sovića i Doljana) i stoga

¹²⁸⁵ Milivoj Petković, T(f), str. 49445; Safet Idrizović, T(f), 9784; Svjedok CB, T(f), str. 10207; P 02218, str. 1 i 2; 4D 01034; Svjedok JJ, P 09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5005 i 5006; P 02012, pod pečatom, str. 5; P 10358, par. 28; P 02037, str. 1; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 29 i 30 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 120 i 132).

smatra da je prikladno da se tim navodima bavi u sklopu analize kriminalnih događaja u Školi u Sovićima.

569. Prema dokazima uvrštenim u spis, od 17. i 18. aprila 1993. pa do 4. ili 5. maja 1993. Škola u Sovićima služila je HVO-u kao mjesto zatočenja za vojnike ABiH zarobljene u Sovićima i Doljanima nakon borbi 17. aprila 1993. i uopšte za muškarce, Muslimane iz Sovića i Doljana, među kojima su bili i maloljetnici i starije osobe.¹²⁸⁶ Dana 18. aprila 1993., u Školi u Sovićima bilo je zatočeno gotovo stotinu muškaraca.¹²⁸⁷ Uveče 18. aprila 1993., približno 90 muškaraca Muslimana – većinom pripadnika ABiH – premješteno je u Ljubuški.¹²⁸⁸ Drugi muškarci, Muslimani, među kojima su bili maloljetnici i stariji muškarci, ostali su pak zatočeni u Školi u Sovićima do 4. ili 5. maja 1993.¹²⁸⁹ Nihad Kovač je rekao da je sedam dana nakon što su muškarci iz Škole u Sovićima premješteni u zatvor u Ljubuškom, 18. aprila 1993.,¹²⁹⁰ u školu stiglo još otprilike 10 do 15 muškaraca koji su izbjegli napade i hapšenja HVO-a 17. aprila 1993.¹²⁹¹ Dana 3. ili 4. maja 1993., u Školi u Sovićima bilo je još uvijek zatočeno 55 muškaraca u dobi od 13 do 70 godina.¹²⁹²

570. Škola u Sovićima bila je od 17. aprila 1993. takođe mjesto zatočenja za žene, djecu i starije osobe iz sela Sovići i Doljani, zarobljene nakon napada 17. aprila 1993.¹²⁹³ Žene i jedan dio djece bili su zatočeni u Školi u Sovićima od 17. aprila do 22. aprila 1993. i potom su odvedeni u

¹²⁸⁶ P 02187, str. 39-42 transkripta na engleskom; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 21, 37 i 38 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 32 i 55); P 08625, str. 5-7; Svjedokinja CA, T(f), str. 10016; Ismet Poljarević, T(f), str. 11632; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 1; Svjedok BZ, T(f), str. 9934, 9935 i 9938, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 3; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 30, djelimično zatvorena sjednica; P 09047. Izvještaj komisije 44. brigade 4. korpusa ABiH za razmjenu ratnih zarobljenika od 20. decembra 1995. i Safet Idrizović ukazuju na to da su Ismet Čilić, Salem Škampo, Hasan Radoš i Ekrem Tašić bili pripadnici ABiH. Međutim, Svjedok D, Nihad Kovač i Ismet Poljarević izjavili su da su ta trojica ili četvorica ubijenih bili "civilni": v. P 08625, str. 2; Safet Idrizović, T(f), str. 9675 i 9797; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 911 i 956, djelimično zatvorena sjednica; P 09728, str. 4.

¹²⁸⁷ Svjedok BZ, T(f), str. 9936 i 9938, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 3; P 09867, pod pečatom, str. 12 i 13; Svjedokinja CA, T(f), str. 10024 i 10025.

¹²⁸⁸ P 08625, str. 3; P 02063. V. takođe "Postupanje prema muškarcima Muslimanima prilikom premještanja iz Škole u Sovićima u Zatvor u Ljubuškom 18. aprila 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹²⁸⁹ Svjedok CB, T(f), str. 10117; Svjedok JJ, P 09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5008; P 02192, pod pečatom, str. 4; Svjedok BJ, T(e), str. 3718; P 10358, par. 39; P 02187; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 52 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 34).

¹²⁹⁰ Nihad Kovač, T(f), str. 10268-10270; P 09728, str. 2 i 3.

¹²⁹¹ P 09728, str. 3.

¹²⁹² P 09728, str. 3. Drugi dokazi ukazuju na to da je početkom maja 1993. u školi u Sovićima bilo zatočeno šezdesetak muškaraca, Svjedok CB, T(f), str. 10117; P 02192, pod pečatom, str. 4; svjedok BJ, T(e), str. 3718.

¹²⁹³ Svjedokinja CA, T(f), str. 10030; P 02187, str. 39-42 transkripta na engleskom; P 02063; P 09726, str. 2; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 912 i 914; P 09728, str. 3; Milivoj Petković, T(f), str. 49501-49504; P 09867, pod pečatom, str. 13; P 08625, str. 5-7; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6460 i 6461; Ismet Poljarević, T(f), str. 11632; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 1; P 02187, str. 39-42 transkripta na engleskom; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 52 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 34); Nihad Kovač, T(f), str. 10284 i 10285; Milivoj Petković, T(f), str. 49492, 49494, 49909 i 49910; IC 00097 (fotografija na vrhu stranice prikazuje zaselak Junuzovići.); Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 31 i 34, djelimično zatvorena sjednica.

Junuzoviće; starije osobe i preostala djeca ostali su u Školi u Sovićima do 4. ili 5. maja 1993.¹²⁹⁴ S tim u vezi Vijeće je konkretno razmotrilo iskaz Svjedoka Y, prema čijim riječima su 18. aprila 1993. njegova žena i dijete odvedeni u Školu u Sovićima po naređenju Ivana Andabaka, pripadnika KB-a.¹²⁹⁵

571. Nakon analize dokaza u vezi s organizacijom i načinom rada Škole u Sovićima kao mjesta zatočenja (1), Vijeće će razmotriti uslove zatočenja i postupanje sa zatočenicima (2), smrt muškaraca Muslimana zatočenih u Školi u Sovićima (3) i prisilni rad koji su morali obavljati zatočenici iz škole (4). Vijeće će na kraju iznijeti svoje opšte zaključke u vezi s kriminalnim događajima koji su se odigrali u Školi u Sovićima (5).

1. Organizacija i način rada Škole u Sovićima kao mjesta zatočenja

572. Od 17. aprila 1993. vojnici HVO-a, među kojima su bili i Tutini ljudi,¹²⁹⁶ počeli su sastavljati spiskove osoba odvedenih u Školu u Sovićima¹²⁹⁷ i razdvajati muškarce od žena, djece i starijih osoba,¹²⁹⁸ formirajući tako dvije grupe zatočenika koje su zatvorene u dvije učione.¹²⁹⁹ U školskoj biblioteci i u fiskulturnoj sali odvijala su se ispitivanja.¹³⁰⁰

573. Prema dokazima koje je prihvatilo Vijeće, među vojnicima HVO-a u Školi u Sovićima koji su čuvali zatočenike ili ih ispitivali, nalazili su se 1) pripadnici 3. bojne "Mijat Tomić", uključujući Stipu Polu,¹³⁰¹ zapovjednika bojne, Juru Groznicu zvanog Juka,¹³⁰² zapovjednika jedne jedinice u sastavu te bojne koji je bio odgovoran za Školu u Sovićima¹³⁰³ i Blaža Azinovića;¹³⁰⁴ 2) pripadnici

¹²⁹⁴ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 912 i 915; Svjedokinja CA, T(f), str. 10030; P 02187, str. 39-42 transkripta na engleskom; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 54 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 34). U vezi s detaljnijim prikazom, v. takođe "Zatočenje žena, djece i starijih osoba u kućama u zaseoku Junuzovići" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹²⁹⁵ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 31 i 34, djelimično zatvorena sjednica.

¹²⁹⁶ P 09727, pod pečatom, str. 3; Svjedokinja CA, T(f), str. 10031; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6446 i 6461.

¹²⁹⁷ Svjedokinja CA, str. 10031; P 09726, str. 2; P 09727, pod pečatom.

¹²⁹⁸ P 09727, pod pečatom, str. 3; P 09728, str. 2.; Nihad Kova~, T(f), str. 10277; IC 00093 (fotografija sela Sovići: br. 2 označava mjesto na kojem su žene, djeca i starije osobe razdvojeni od vojno sposobnih muškaraca).

¹²⁹⁹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10030; P 02063; P 09726, str. 2; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 912 i 914; 2D 00285, str. 1; Ismet Poljarević, T(f), str. 11632; P 09726, str. 2.

¹³⁰⁰ P 09867, pod pečatom, str. 13; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3315 i 3317-3320; Ismet Poljarević, T(f), str. 11595; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 2.

¹³⁰¹ P 10358, par. 39.

¹³⁰² P 09727, pod pečatom, str. 2; P 10358, par. 39.

¹³⁰³ Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3338; P 09727, pod pečatom, str. 2; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 932 i 933, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3338.

¹³⁰⁴ Safet Idrizović, T(f), str. 9677; P 02218, str. 1 i 2.

KB-a, među kojima je bio i Ivan Andabak, zvani Bura,¹³⁰⁵ i Ivan Rogić, zvani Beli ili Belo,¹³⁰⁶ zapovjednik stanice MUP-a HZ HB u Jablanici¹³⁰⁷ i 3) vojnici odjeveni u maskirne uniforme s bijelim opasačima,¹³⁰⁸ na osnovu čega je Vijeće zaključilo da je riječ o pripadnicima Vojne policije.

2. Uslovi zatočenja i postupanje prema zatočenicima u Školi u Sovićima

574. Počev od 17. aprila 1993., osobe zatočene u Školi u Sovićima bile su natrpane u dvije učione.¹³⁰⁹ Životni prostor bio je skučen, a higijenski uslovi vrlo loši.¹³¹⁰ U prvim danima zatočeništva, zatočnici nisu imali dovoljno hrane ni vode, a vojnici HVO-a su zabranjivali da im bilo koji Musliman ili Hrvat spolja nešto donese.¹³¹¹ Ipak, Svjedokinja D, zatočena Muslimanka,¹³¹² pomenula je da su postojali WC-i i da je imala mogućnost da dobije vodu kako bi svojem novorođenom djetetu mogla pripremiti hranu.¹³¹³

575. Nadalje, Hasan Rizvić je rekao da je 4. maja 1993., delegacija ABiH i HVO-a koja je u pratnji predstavnika SPABAT-a posjetila Školu u Sovićima kako bi provjerila kakvi su uslovi zatočenja,¹³¹⁴ konstatovala da su "mlađi i stariji"¹³¹⁵ muškarci iz Sovića i Doljana zatočeni u jednoj učioni koja je bila prepuna. Vidjeli su da su ljudi iznureni i prljavi i da je na stolu i na podu bilo ostataka hrane.¹³¹⁶

576. Više svjedoka koji su bili zatočeni u Školi u Sovićima izjavilo je da su tokom svog zatočeništva bili žrtve i/ili svjedoci premlaćivanja ili drugih oblika zlostavljanja koje su vršili vojnici HVO-a. Iz svjedočenja proizlazi da su vojnici HVO-a, među kojima su bili vojnici KB-a, tukli i muškarce i žene.¹³¹⁷

¹³⁰⁵ Svjedok BZ, T(f), str. 9963 i 9967, djelimično zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 3; P 09867, pod pečatom, str. 13; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 30 i 34, djelimično zatvorena sjednica; Safet Idrizović, T(f), str. 9677 i 9784; P 02218, str. 1 i 2.

¹³⁰⁶ P 09727, pod pečatom, str. 2, a na osnovu 2D 00285, str. 2, on je bio predsjednik HVO-a u Jablanici.

¹³⁰⁷ P 02131, str. 2.

¹³⁰⁸ Ismet Poljarević, T(f), str. 11584.

¹³⁰⁹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10030; P 02063; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 912 i 914; 2D 00285, str. 1; P 02187, str. 39-42.

¹³¹⁰ Svjedokinja CA, T(f), str. 10030.

¹³¹¹ Nihad Kovač, T(f), str. 10295; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3308 i 3309; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 914, T(e), str. 913.

¹³¹² Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 902, djelimično zatvorena sjednica.

¹³¹³ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 914, T(e), 913.

¹³¹⁴ P 10358, par. 35; P 02187.

¹³¹⁵ P 10358, par. 39.

¹³¹⁶ P 10358, par. 39 i 40.

¹³¹⁷ P 09867, pod pečatom, str. 13; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 30, 31 i 34, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3317-3320; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 915; Ismet Poljarević, T(f), str. 11595; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 2.

577. Tako su 17. ili 18. aprila 1993. dva "Tutina vojnika", dakle vojnici HVO-a, ispitivali i tukli Svjedoka DU, Muslimana iz jednog zaseoka između sela Sovići i Doljani,¹³¹⁸ udarajući ga pesnicama, kundacima i nogama.¹³¹⁹ Nakon tog ispitivanja Svjedok DU nije primio nikakvu medicinsku njegu i patio je od bolova četiri ili pet dana.¹³²⁰

578. Dana 19. aprila 1993., dva vojnika HVO-a ne samo da su tukli dvije zatočene Muslimanke – jedna od kojih je bila Svjedokinja X – nego su Svjedokinju X i tu drugu Muslimanku prisiljavali da oko pola sata jedna drugu jako udaraju komadom drveta.¹³²¹

579. Osim toga, neposredno prije odlaska muškaraca Muslimana u zatvor u Ljubuškom uveče 18. aprila 1993., vojnici HVO-a su maltretirali jednog zatočenika po imenu Muharem Helbet tako što su mu zarili nož u butinu jer nije raskrčio put kojim je konvoj trebao krenuti.¹³²²

3. Smrt muškaraca Muslimana zatočenih u Školi u Sovićima

580. Iz dokaza proizlazi da su 20. ili 21. aprila 1993. Ismeta Čilića, Salema Škampu, Hasana Radoša i Ekrema Tašića, četvoricu Muslimana, pripadnika 44. brigade ABiH, koji su bili zatočeni u školi u Sovićima od 17. aprila 1993., u blizini Škole u Sovićima ubili vojnici HVO-a, čiji identitet je Vijeću nepoznat.¹³²³

581. O okolnostima pogibije te četvorice Muslimana govorila su dva svjedoka. Tako su prema riječima Nihada Kovača, 20. ili 21. aprila 1993. u Školu u Sovićima došla dva vojnika HVO-a koje svjedok nije poznao; oni su imali kod sebe listu s imenima, prozvali su zatočenike Salema Škampu, Hasana Radoša, Ekrema Tašića i Ismeta Čilića i naredili im da izađu iz škole.¹³²⁴ Pet minuta kasnije, Nihad Kovač je čuo četiri pucnja.¹³²⁵ Svjedok D je pak čuo rafalnu paljbu,¹³²⁶ a kad je išao u WC iza škole, vidio je na zemlji krv i prepoznao leševe Ekrema Tašića, Hasana Radoša, Ismeta Čilića i Salema Škampe koji su ležali na leđima.¹³²⁷ Četiri vojnika HVO-a, od kojih je

¹³¹⁸ P 09867, pod pečatom, str. 12.

¹³¹⁹ P 09867, pod pečatom, str. 12 i 13.

¹³²⁰ P 09867, pod pečatom, str. 13.

¹³²¹ Svjedokinja X, P 09874., pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3317-3320.

¹³²² Ismet Poljarević, T(f), str. 11596; P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 3; P 09867, pod pečatom, str. 14.

¹³²³ P 08667; P 08819; P 08821; P 08401 str. 1; P 08625 str. 2; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 911 i 955, djelimično zatvorena sjednica; Safet Idrizović, T(f), str. 9675 i 9797; Nihad Kovač, T(f), str. 10271; P 09728, str. 4.

¹³²⁴ Nihad Kovač, T(f), str. 10271; P 09728, str. 4.

¹³²⁵ Nihad Kovač, T(f), str. 10271; P 09728, str. 4.

¹³²⁶ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 910 i 913.

¹³²⁷ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 911 i str. 955, djelimično zatvorena sjednica.

Svjedok D poznao dvojicu jer su bili stražari u školi, a jedan od njih je imao nadimak Velja, nalazili su se pokraj leševa i bili su naoružani.¹³²⁸

4. Radovi koje su izvodili zatočeniци

582. Dok su bili zatočeni u Školi u Sovićima, neki zatočeniци, među kojima je bio jedan maloljetnik i jedan pripadnik ABiH, morali su obavljati radove, kao što je pokapanje tijela vojnika ubijenih u borbama ili "inženjerske" radove na položajima HVO-a.¹³²⁹

583. Dok je Svjedok BZ, pripadnik ABiH,¹³³⁰ izjavio da se dobrovoljno javio da pokopa tijela Muslimana poginulih prilikom napada HVO-a na sela Sovići i Doljani, tri druga svjedoka su rekla da su neki od muslimanskih zatočeniка bili prisiljeni da obavljaju radove, a među njima je bio i mladi Nihad Kovač, maloljetnik koji je u vrijeme događaja imao 13 godina.¹³³¹ On je s tim u vezi izjavio da su ga vojnici HVO-a prisilili da tri sedmice kopa rovove¹³³² – pri čemu nije rekao gdje je to tačno bilo – i da je otprilike tridesetorici zarobljenika, među kojima je bio i on lično, bilo naređeno da nose teške sanduke municije do jednog vojnog položaja na brdu Pišvir, oko četiri kilometra od Škole u Sovićima.¹³³³

5. Zaključci Vijeća u vezi s navodima o kriminalnim događajima u Školi u Sovićima

584. S obzirom na dokaze uvrštene u spis, Vijeće u vezi s navodima o kriminalnim događajima u Školi u Sovićima zaključuje da su pripadnici HVO-a – među kojima je bilo vojnika iz 3. bojne "Mijat Tomić", pripadnika KB-a i pripadnika Vojne policije HVO-a – u periodu od 17. aprila do 5. maja 1993. držali u zatočeništvu muškarce – među kojima su bili i pripadnici ABiH – žene, djecu i starije osobe, Muslimane; da su uslovi zatočenja bili izuzetno teški; da su vojnici HVO-a, među kojima su bili i vojnici KB-a, neke zatočeniке, između ostalih i žene, tokom njihovog zatočenja tukli i zlostavljali; da su pripadnici HVO-a ubili četiri zatočena vojnika Muslimana, pripadnika ABiH – Ismeta Čilića, Salema Škampu, Hasana Radoša i Ekrema Tašića; i da su neki zatočeniци, među kojima su bili i jedna maloljetnik od 13 godina i jedan pripadnik ABiH, bili prisiljeni da obavljaju radove, između ostalog "inženjerske" radove, na položajima HVO-a.

¹³²⁸ Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 911.

¹³²⁹ P 09727, pod pečatom, str. 3; P 09867, pod pečatom, str. 13; P 09728 str. 3; Nihad Kova~, str. 10276; IC 00092 (fotografija sela Sovići: broj 3 označava mjesto na kojem je iskopana grobnica); P 08625, str. 6.

¹³³⁰ Pripadnik bataljona iz Sovića, 4. bataljona Jablaničke brigade ABiH.

¹³³¹ P 09727, pod pečatom, str. 3; P 09867, pod pečatom, str. 13; P 09728, str. 2 i 4. Nihad Kova~, Musliman, je 1993. godine imao 13 godina i živio je u Kovačima, dijelu sela Sovići.

¹³³² P 09728, str. 4; Nihad Kova~, T(f), str. 10271.

¹³³³ P 09728, str. 4; Nihad Kova~, T(f), str. 10266.

B. Postupanje prema muškarcima Muslimanima prilikom premještanja iz Škole u Sovićima u Zatvor u Ljubuškom 18. aprila 1993.

585. U paragrafu 78 Optužnice navodi se da su uveče 18. aprila 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a prevezle mnoge od muškaraca, Muslimana, zatočenih u Školi u Sovićima u Zatvor u Ljubuškom, gdje se njihovo zatočenje nastavilo, a da su tokom prevoženja zatočenika vojnici HVO-a zatočenike tukli, maltretirali, ponižavali i tjerali ih da pjevaju hrvatske nacionalističke pjesme.

586. Vijeće u vezi s tim napominje, u svjetlu paragrafa 229 Optužnice, da se premještanje muškaraca Muslimana u Zatvor u Ljubuškom ne navodi kao tačka Optužnice. Dakle, Vijeće se time nije bavilo u tom smislu. Međutim, budući da se postupanje prema zatočenicima tokom tog premještanja navodi kao nehumana djela i nečovječno postupanje (tačke 15 i 16) te kao okrutno postupanje (tačka 17), Vijeće je podrobnije razmotrilo određene aspekte premještanja tih zatočenika kako bi prije svega utvrdilo identitet žrtava i počinitelaca.

587. Osim toga, Vijeće je prihvatilo više dokaza o premještanju muškaraca Muslimana, zatočenih na Ribnjaku, u Zatvor u Ljubuškom 20. aprila 1993.¹³³⁴ Međutim, navodi u vezi s postupanjem prema zatvorenicima tokom njihovog premještanja, o čemu je riječ u paragrafu 78 Optužnice, tiču se samo premještanja muškaraca Muslimana zatočenih u Školi u Sovićima. Dakle, Vijeće se neće baviti premještanjem zatočenika s Ribnjaka.

588. Vijeće konstatuje da je uveče 18. aprila 1993., po Tutinom naređenju, oko 90 vojnika ABiH i muškaraca, Muslimana, uključujući i starije i maloljetne muškarce¹³³⁵ – koji su se 17. aprila 1993. predali ili su zarobljeni u Sovićima i Doljanima, da bi ih potom HVO odveo u Školu u Sovićima – odvedeno u Zatvor u Ljubuškom.¹³³⁶ Zatočenici, među kojima su bili Svjedok BZ, pripadnik ABiH,¹³³⁷ Muharem Helbet, pripadnik ABiH,¹³³⁸ Ismet Poljarević, Musliman koji je učestvovao u

¹³³⁴ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6459-6461, 6502 i 6503; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3142; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6644 i 6645.

¹³³⁵ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 36 i 37, djelimično zatvorena sjednica; 2D 00285, str. 3; Safet Idrizović, T(f), str. 9677; P 02063.

¹³³⁶ P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 2 i 3; Nihad Kovač, T(f), str. 10268-10270; P 09728, str. 2 i 3; P 02535, str. 4; P 02063; P 09727, pod pečatom, str. 2; P 09867, pod pečatom, str. 14; P 08625, str. 2-4; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 21, 37 i 38 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 32 i 55); Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 36, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja CA, T(f), str. 10026; P 02187, str. 36-38; P 02218 str. 1; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3131 i 3132.

¹³³⁷ Pripadnik bataljona iz Sovića, 4. bataljona Jablaničke brigade ABiH.

¹³³⁸ Žrtva – primjer za paragraf 78 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici; v. P 08625, str. 3.

odbrani sela Sovići,¹³³⁹ i Džemal Ovnović, komandant 4. bataljona Sovići - Doljani,¹³⁴⁰ odvezeni su autobusom pod pratnjom vojnika HVO-a, među kojima su bili i pripadnici KB-a.¹³⁴¹

589. Vijeće napominje da je, prema riječima Milivoja Petkovića i prema izvještaju HVO-a opštine Jablanica od 23. aprila 1993., HVO u Zatvor u Ljubuškom otpremio samo "vojne obveznike" ili pripadnike ABiH iz sela Doljani i Sovići.¹³⁴² Vijeće smatra, u svjetlu sveukupnih dokaza, da je među muškarcima Muslimanima koji su iz Škole u Sovićima prebačeni u Zatvor u Ljubuškom, a koji su opisani kao "vojni obveznici", bilo ljudi za koje Vijeće ne zna da li su bili pripadnici oružanih snaga.¹³⁴³

590. Prema riječima Safeta Idrizovića i jednom izvještaju HVO-a, 18. aprila 1993. vojnike ABiH koji su bili zarobljeni dan ranije tokom napada na Soviće i Doljane ispitao je Ivan Andabak, pripadnik KB-a, u prisustvu Blaža Azinovića, pomoćnika zapovjednika za SIS Brigade "Herceg Stjepan" i pripadnika 3. bojne "Mijat Tomić" HVO-a iz Jablanice, kako bi prikupio podatke o naoružanju ABiH u opštini Jablanica.¹³⁴⁴ Prema riječima Ismeta Poljarevića, nakon isljeđivanja, a prije odlaska, Ivan Rogić, zapovjednik stanice MUP-a HVO-a HZ HB u Jablanici,¹³⁴⁵ pripremio je spisak zatvorenika u Školi u Sovićima koji su se morali postrojiti u dvorištu škole dok im je "zapovjednik Tutine jedinice" čitao optužnicu za pobunu protiv HZ HB, nazivajući ih muslimanskim fundamentalistima.¹³⁴⁶ Ivan Rogić je nakon toga Ismetu Poljareviću i oko 90 drugih zatočenika iz Škole u Sovićima naredio da uđu u autobus.¹³⁴⁷

591. Tokom vožnje autobusom iz Sovića u Ljubuški, vojnici HVO-a, među kojima je bilo i četiri ili pet pripadnika KB-a, od kojih se jedan zvao Robo/Roba, i činilo se da je rukovodio akcijom premještanja,¹³⁴⁸ odjeveni u maskirne uniforme, tukli su zatočene Muslimane i tjerali ih da pjevaju ustaške pjesme.¹³⁴⁹ Na primjer, Svjedok Y je izjavio da je 18. aprila 1993. premlaćen tokom vožnje

¹³³⁹ 2D 00285, str. 1.

¹³⁴⁰ Džemal Ovnović jedna je od žrtava – primjera za paragraf 78 Optužnice; P 09727, pod pečatom, str. 2 i 3; 2D 00285.

¹³⁴¹ P 09726, str. 3 i 2D 00285, str. 2 i 3; Nihad Kovač, T(f), str. 10268-10270; P 09728, str. 2 i 3; P 02535, str. 4; P 02063; P 09727, pod pečatom, str. 2; P 09867, pod pečatom, str. 14; P 08625, str. 2-4; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 21, 37 i 38 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 32 i 55).

¹³⁴² Milivoj Petković, T(f), 4 str. 9435, 49436, 49504-49510 i 50863-50865; P 02063.

¹³⁴³ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 36 i 37, djelimično zatvorena sjednica; P 09867, pod pečatom, str. 14; P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 2.

¹³⁴⁴ Safet Idrizović, T(f), str. 9677; P 02218, str. 1 i 2.

¹³⁴⁵ P 02131, str. 2; P 09726, str. 2; Ivan Rogić bio je i predsjednik HDZ-a.

¹³⁴⁶ P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 2.

¹³⁴⁷ 2D 00285, str. 3.

¹³⁴⁸ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 37 i 40, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁴⁹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 40, djelimično zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 40 (Prvostepena presuda u

autobusom od Sovića do Ljubuškog,¹³⁵⁰ da su vojnici HVO-a od njega tražili da se skine do pasa, da radi sklekove i da odjećom koju je skinuo oficirima čisti cipele.¹³⁵¹

592. Među zatočenicima najviše su bili "maltretirani" komandant 4. bataljona Sovići - Doljani, Džemo Ovnović,¹³⁵² i Salem Lulić.¹³⁵³

593. Autobus je u Ljubuški stigao ujutro 19. aprila 1993.¹³⁵⁴ Svjedok E, pripadnik HVO-a,¹³⁵⁵ izjavio je da su se, uopšteno govoreći, na zatočenim Muslimanima iz Sovića i Doljana koji su stigli u Zatvor u Ljubuškom prilikom njihovog dolaska vidjeli tragovi premlaćivanja.¹³⁵⁶

594. S obzirom na sve te dokaze, Vijeće je zaključilo da su vojnici HVO-a, među kojima su bili i vojnici iz KB-a, tokom prijevoza zatočenika u Zatvor u Ljubuškom tukli i ponižavali muškarce Muslimane i vojnike ABiH, uključujući i komandanta 4. bataljona Sovići-Doljani.

C. Zatočenje žena, djece i starijih osoba u kućama u zaseoku Junuzovićima

595. U paragrafima 79 i 86 Optužnice navodi se da su od 18. aprila 1993. pa do 4. ili 5. maja 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a držale u zatočeništvu muškarce, žene, djecu i starije osobe, Muslimane, u šest ili sedam kuća u Junuzovićima, da su uslovi života tamo bili tegobni i nečovječni, te da su ljudi iz HVO-a zatočenike zlostavljali i maltretirali.

596. Vijeće preliminarno primjećuje da na osnovu dokaza kojima raspolaže u vezi s kriminalnim događajima u Junuzovićima ne može utvrditi da su tamo držani i muškarci Muslimani.

597. Vijeće napominje da su od 19. aprila 1993. vojnici HVO-a s kupili žene, djecu i starije osobe iz Sovića i Doljana i odvodili ih u šest ili sedam kuća u Junuzovićima, kao i da su u Junuzovićima premještali žene i djecu već okupljene u Školi u Sovićima.¹³⁵⁷ Dokazi pokazuju da je

predmetu *Naletilić*, par. 352); P 09867, pod pečatom, str. 14; P 09727, pod pečatom, str. 3 i 4; P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 3.

¹³⁵⁰ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 38 i 39, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁵¹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 38 i 39, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁵² Žrtva – primjer za paragraf 78 Optužnice; P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 3; P 09867, pod pečatom, str. 14; P 09727, pod pečatom, str. 3 i 4.

¹³⁵³ P 09867, pod pečatom, str. 14.

¹³⁵⁴ P 09727, pod pečatom, str. 4; P 09726, str. 4.

¹³⁵⁵ Svjedok E, T(f), str. 22005 i 22006, zatvorena sjednica.

¹³⁵⁶ Svjedok E, T(f), str. 22025 i 22026, zatvorena sjednica; P 02068.

¹³⁵⁷ Svjedokinja CA, T(f), str. 10031 i 10032; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3326 i 3327; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 52 i 54 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 34 i 522); Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 902, djelimično zatvorena sjednica i str. 915-919; P 09049; P 09728, str. 3; Nihad Kova~, str. 10284 i 10285; 4D 00447; P 02063.

krajem aprila 1993. u tim kućama bilo zatočeno otprilike 400 osoba¹³⁵⁸ i da je na čelu snaga koje su okupile i nakon toga odvele žene, djecu i starije osobe bio Tuta¹³⁵⁹. Ti ljudi zadržani su u zaseoku Junuzovići do otprilike 4. ili 5. maja 1993.¹³⁶⁰ Vijeće ima u vidu da su Svjedokinja X i Nihad Kovač naveli 17. maj 1993. kao datum kada je završilo zatočeništvo,¹³⁶¹ no smatra, s obzirom na cjelokupne dokaze uvrštene u spis, da su zatočeni bili oslobođeni ili raseljeni oko 4. ili 5. maja 1993.¹³⁶²

598. Vijeće će se prvo osvrnuti na način na koji su te kuće bile organizovane kao mjesto zatočenja (1), a potom na uslove zatočenja i način na koji su vojnici HVO-a postupali prema zatočenicima (2).

1. Organizacija kuća u zaseoku Junuzovići kao mjesta zatočenja

599. HVO je žene, djecu i starije osobe zatočene u šest ili sedam kuća u zaseoku Junuzovići registrovao na osnovu spiskova koje je sastavio Blaž Azinović, pomoćnik zapovjednika za SIS Brigade "Herceg Stjepan" i pripadnik 3. bojne "Mijat Tomić".¹³⁶³ Ti ljudi bili su primorani da borave u kućama u zaseoku.¹³⁶⁴ Nije im bilo dozvoljeno da idu iz jedne kuće u drugu, a vojnici HVO-a, među kojima su bili i Tutini vojnici i bivši pripadnici HOS-a,¹³⁶⁵ pred kućama su čuvali stražu.¹³⁶⁶

¹³⁵⁸ Svjedokinja CA, T(f), str. 10031 i 10032; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 54 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 522); P 02063; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3326 i 3327.

¹³⁵⁹ Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 54 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 522); Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 918 i T(f), str. 971, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁶⁰ P 10358, par. 42; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 54 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 522); Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3326 i 3327; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 902, djelimično zatvorena sjednica i str. 915, 918 i 919; 4D 00447.

¹³⁶¹ Svjedokinja X, P 09874., pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3327; P 09728, str. 3; Nihad Kovač, T(f), str. 10284.

¹³⁶² Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 902 i 919, djelimično zatvorena sjednica; P 10358, par. 35 i 42. V. takođe "Premještanje žena, djece i starijih osoba iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Januzovići u pravcu Gornjeg Vakufa oko 5. maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹³⁶³ P 02218, str. 1 i 2.

¹³⁶⁴ Svjedokinja X, P 09874., pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3326-3328; Svjedokinja CA, T(f), str. 10031 i 10032; P 02063.

¹³⁶⁵ Svjedokinja X, P 09874., pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3328 i 3329, 3336, 3342 i 3343; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 52 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 34). V. takođe "Sastav oružanih snaga HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

¹³⁶⁶ Svjedokinja CA, T(f), str. 10032; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917.

2. Zatočenje i postupanje prema zatočenicima u zaseoku Junuzovići

600. Svjedoci su o uslovima zatočenja u Junuzovićima govorili u prilično opštim crtama. Međutim, iz dokaza proizlazi da su uslovi zatočenja bili izuzetno teški,¹³⁶⁷ da u kućama nije bilo struje i da je životni prostor bio skučen.¹³⁶⁸ S tim u vezi Svjedokinja X je izjavila da je bila zatočena u kući zajedno s još tridesetak osoba;¹³⁶⁹ Svjedokinja D bila je zatvorena u kući s još dvanaest osoba, i to u jednoj prostoriji veličine tri sa tri metra.¹³⁷⁰

601. Više svjedoka držanih u Junuzovića kućama izjavilo je da su bili žrtve i/ili svjedoci premlaćivanja i drugih oblika zlostavljanja od strane vojnika HVO-a. Iz dokaza proizlazi da su stražari, među kojima su bili i Tutini vojnici, doista redovno vrijeđali i tukli zatočenike.¹³⁷¹ Svjedokinja D¹³⁷² je na primjer govorila o prijetnjama smrću koje su joj upućivali vojnici HVO-a.¹³⁷³ Oni su joj govorili da "ih treba sve pobiti, spaliti njihove kuće, treba sve istjerati vani i odvesti ih u Junuzoviće, F...g ... Tuta naredio."¹³⁷⁴ Vojnici HVO-a redovno su ulazili u kuće iz kojih su izvodili djevojke i tukli ih.¹³⁷⁵ Djevojke su se vraćale ozlijeđene, a neke su po tijelu imale modrice.¹³⁷⁶ I konačno, vojnici HVO-a redovno su otvarali vatru na kuće i prozore u zaseoku kako bi zastrašivali zatočenike.¹³⁷⁷ Svjedoci su uz to generalno opisivali atmosferu straha koja je vladala među zatočenicima u Junuzovićima.¹³⁷⁸

¹³⁶⁷ Svjedokinja CA, T(f), 10032; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3327 i 3328, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917.

¹³⁶⁸ Svjedokinja CA, T(f), 10032; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3327 i 3328, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917.

¹³⁶⁹ Svjedokinja X, P 09874,, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3327 i 3328, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷⁰ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917.

¹³⁷¹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10032 i 10033, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3328, 3329 i 3342, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917, 918 i 971.

¹³⁷² Muslimanka iz Sovića, svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 902, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷³ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 918 i 971, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷⁴ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 918 i 971, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷⁵ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917 i 918; Svjedokinja CA, T(f), str. 10033, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷⁶ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917 i 918; Svjedokinja CA, T(f), str. 10033, djelimično zatvorena sjednica.

¹³⁷⁷ Svjedokinja CA, T(f), str. 10032 i 10033, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3328.

¹³⁷⁸ Svjedokinja CA, T(f), str. 10032 i 10033, djelimično zatvorena sjednica; svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str.3328, djelimično zatvorena sjednica; svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 917, 918 i 971, djelimično zatvorena sjednica.

602. S obzirom na te dokaze, Vijeće zaključuje da su uslovi zatočenja u kojima su od 19. aprila do 4. ili 5. maja 1993. živjeli žene, djeca i starije osobe u zaseoku Junuzovići bili teški prije svega zbog prenatrpanosti, da su neki od zatočenika bili premlaćivani i da su pretrpjeli i druga zlostavljanja od vojnika HVO-a, među kojima su bili i Tutini vojnici, te da je među zatočenicima vladala atmosfera straha.

D. Premještanje žena, djece i starijih osoba iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Junuzovići u pravcu Gornjeg Vakufa oko 5. maja 1993.

603. U paragrafu 86 Optužnice navodi se da je oko 4. ili 5. maja 1993. HVO prevezao 400 do 500 civila, bosanskih Muslimana, zatočenih u Školi u Sovićima i u Junuzovićima, u Gornji Vakuf i da su po dolasku u Gornji Vakuf pripadnici HVO-a natjerali žene, djecu i starije osobe da iziđu iz vozila i naredili im da pješice krenu prema teritoriji pod kontrolom ABiH.

604. Vijeće će prvo analizirati kontekst u kojem se odvijalo to premještanje, uključujući i zapovijedi Milivoja Petkovića (1), a potom premještanje žena, djece i starijih osoba (2).

1. Kontekst premještanja žena, djece i starijih osoba iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Junuzovići u Gornji Vakuf

605. Dana 4. maja 1993., u Školu u Sovićima došla je delegacija HVO-a i ABiH, u kojoj su HVO predstavljali Milivoj Petković i Berislav Pušić, dok su ABiH predstavljali Sefer Halilović i Arif Pašalić, a u pratnji delegacije bili su i pripadnici više međunarodnih organizacija, zajedno s medicinskim osobljem.¹³⁷⁹

606. Istog dana, nakon što je delegacija obišla Školu u Sovićima,¹³⁸⁰ Sefer Halilović i Milivoj Petković zajednički su odlučili da će zatočenici idućeg dana biti prebačeni autobusom u Jablanicu.¹³⁸¹

607. Dana 5. maja 1993., Glavni stožer HVO-a je izdao i naređenje s oznakom "hitno" da se u Soviće uputi više autobusa kako bi se odande evakuisalo muslimansko "stanovništvo" u Jablanicu.¹³⁸² Vijeće napominje da Petkovićeva odbrana tvrdi da to naređenje uvršteno u spis pod

¹³⁷⁹ Milivoj Petković, T(f), str. 49485, 49486, 49902 i 49909; 4D 00447; P 02187; P 10358, par. 35 i 37; P 04238, minute 45 i 46; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 57 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 35). V. takođe u vezi sa sastankom od 4. maja 1993. koji je prethodio obilasku Škole u Sovićima "Blokiranje međunarodnih posmatrača i mirovnih snaga 17. aprila 1993. i narednih dana" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹³⁸⁰ P 10358, par. 39.

¹³⁸¹ P 10358, par. 42; Milivoj Petković, T(f), str. 49485, 49486 i 49909; 4D 00447.

¹³⁸² P 02200.

brojem P 02200, u kojem stoji "načelnik Glavnog stožera HVO-a" uz ime Milivoja Petkovića, nije sastavio Milivoj Petković niti je ono sastavljeno po njegovom nalogu. Prema riječima Petkovićeve odbrane, to naređenje, koje je stiglo iz Mostara, zapravo je sastavljeno po zahtjevu Filipa Filipovića, predstavnika HVO-a u Zajedničkom zapovjedništvu HVO-a i ABiH od aprila 1993. do juna 1993.¹³⁸³ Vijeće smatra da s obzirom na cjelokupne dokaze, i prije svega na činjenicu da se 5. maja 1993. Milivoj Petković nalazio u Jablanici a ne u Mostaru, Milivoj Petković nije mogao biti potpisnik ovog naređenja napisanog 5. maja 1993. Vijeće, međutim, ocjenjuje da je naređenje svakako stiglo iz Glavnog stožera HVO-a – čiji je načelnik u to vrijeme bio Milivoj Petković – i da je bilo u skladu s odlukama donesenim nakon obilaska delegacije HVO-a i ABiH 4. maja 1993., u kojoj je bio i Milivoj Petković.¹³⁸⁴

608. Vijeće uz to napominje da je prihvatilo kao dokaz jedno naređenje od 4. maja 1993., kojim je Milivoj Petković Stipi Poli, zapovjedniku 3. bojne "Mijat Tomić" iz sastava Brigade "Herceg Stjepan" HVO-a naredio da pusti sve "zatočene civile" iz Sovića i da "zadržFiğ muškarce vojno sposobne".¹³⁸⁵ U svom završnom podnesku Petkovićeva odbrana osporava ovaj dokument koji je uvršten u spis pod brojem P 02182. Odbrana tvrdi da to naređenje, koje nije potpisano i na koje je rukom dopisano "Mostar, 4 maj 1993., u 22 sata", Milivoju Petkoviću nije bilo poznato i da evakuacija muškaraca iz Škole u Sovićima nije nikada bila dovedena u pitanje.¹³⁸⁶ Vijeće smatra da u okviru analize navoda u vezi s opštinom Jablanica nije potrebno da iznosi svoj sud o pitanju da li jeste ili nije bilo predviđeno da se evakušu muškarci iz Škole u Sovićima budući da se navodi o raseljavanju zatočenika, onako kako su formulisani u paragrafu 86 Optužnice, odnose samo na žene, djecu i starije osobe. Osim toga, Vijeće se uvjerilo na osnovu sveukupnih dokaza da je raseljavanje žena, djece i starijih osoba svakako organizovao Milivoj Petković, o čemu svjedoče obilazak koji je obavila delegacija 4. maja 1993., u čijem je sastavu bio i on, i odluke donesene nakon tog obilaska.

¹³⁸³ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 179 i 193, gdje se poziva na iskaze Filipa Filipovića, T(e), str. 47506 i Milivoja Petkovića T(e), str. 49494. U vezi s nadležnostima Filipa Filipovića, v. Filip Filipović, T(f), str. 47399 i 47401; 4D 00455.

¹³⁸⁴ V. "Blokiranje međunarodnih posmatrača i mirovnih snaga 17. aprila 1993. i narednih dana" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići u Doljani).

¹³⁸⁵ P 02182, str. 1.

¹³⁸⁶ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 189-191, gdje se poziva konkretno na iskaz Milivoja Petkovića, T(f), str. 49492. Tačnije, Petkovićeva odbrana tvrdi, s jedne strane, da su iz sektora Sovića evakuisane sve osobe i, s druge strane, da ovaj nalog uopšte nije logičan. Prema Petkovićevoj odbrani, Milivoj Petković bio je 4. maja 1993. u društvu Stipe Pole, zapovjednika Bojne "Mijat Tomić" HVO-a na sastanku u Jablanici; nakon toga su zajedno obišli Soviće i Stipe Polo je odmah obaviješten da su komandanti ABiH zatražili autobuse za transport "civila". On je nakon toga, zajedno s Milivojem Petkovićem, nazvao Glavni stožer u Mostaru, zatražio autobuse i primio potvrdu da će ih dobiti. Iz tog razloga Petkovićeva odbrana tvrdi da uopšte ne bi bilo logično da se sastavlja jedan ovakav dokument, v. Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 190.

2. Premještanje Muslimana, žena, djece i starijih osoba, iz Škole u Sovićima i kuća u zaseoku Junuzovići 5. maja 1993.

609. Dana 5. maja 1993., žene, djecu i starije osobe, zatočene u Školi u Sovićima i u Junuzovićima, vojnici HVO-a – među kojima su bili i Tutini ljudi¹³⁸⁷ – prevezli su u pravcu Gornjeg Vakufa, a ne Jablanice.¹³⁸⁸ Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom koji bi objasnio ovu promjenu odredišta, i jedino se u Završnom podnesku Petkovićeve odbrane navodi da su ti ljudi odvezeni u Gornji Vakuf zbog prepreka na putu prema Jablanici.¹³⁸⁹ Kako god bilo, Vijeće konstatuje da je tog dana otprilike 450 žena, djece i starijih osoba, zatočenih u Junuzovićima i u Školi u Sovićima odvezeno u Gornji Vakuf.¹³⁹⁰

610. Poslije podne 5. maja 1993., po zapovijedi Vlade Ćurića, Tutinog čovjeka ("povjerenik gosp. Tute"),¹³⁹¹ HVO je prevezao žene, djecu i starije osobe, zatočene u Sovićima, prema Sovićkim Vratima, udaljenim petnaestak minuta automobilom od Junuzovića.¹³⁹² Vijeće napominje da su vojnici HVO-a naredili ženama i djeci, Muslimanima zatočenim u kućama u zaseoku Junuzovići – među kojima su bile i Svjedokinja CA, Svjedokinja D i Svjedokinja X – da izađu, podijelili ih u grupe po 30 osoba kako bi ih ukrcali u autobuse i kamione i odvezli na Sovićka Vrata.¹³⁹³

611. Na Sovićkim Vratima su pod osiguranjem i u prisutnosti Vlade Ćurića ukrcani u autobuse i kamione HVO-a koji su ih odvezli u Gornji Vakuf.¹³⁹⁴ Konkretno, vojnici HVO-a su ukrcali žene i

¹³⁸⁷ P 02218, str. 1 i 2; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 54 i 60 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 522 i 530).

¹³⁸⁸ P 02218, str. 1 i 2; P 08625, str. 5 i 6; P 02694; Svjedokinja CA, T(f), str. 10035, 10048 i 10049; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 919; P 10358, par. 43; Ismet Poljarević, T(f), str. 11572; P 09726, str. 3; Nihad Kova~, T(f), str. 10273; P 09728, str. 4 i 5; Milivoj Petković, T(f), str. 49492, 49494-49496, 49909 i 49910; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3201 i 3202; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 58 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 35).

¹³⁸⁹ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, T(f), str. 46004.

¹³⁹⁰ Svjedokinja CA, T(f), str. 10035 i 10036; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3330 i 3331, zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 54 i 60 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 522 i 530); Milivoj Petković, T(f), str. 49492, 49494-49496, 49909 i 49910; P 02182; P 02191; 4D 00458.

¹³⁹¹ P 02218, str. 1 i 2.

¹³⁹² P 02218, str. 1 i 2; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3330 i 3331, zatvorena sjednica.

¹³⁹³ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 919; Svjedokinja CA, T(f) str. 10035; Svjedokinja X, P 09874., pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3330 i 3331, zatvorena sjednica.

¹³⁹⁴ Safet Idrizović, T(f), str. 9677; P 02218, str. 1 i 2.

djecu iz kuća u Junuzovićima u osam autobusa i dva kamiona s ceradom.¹³⁹⁵ Prema riječima Svjedokinje X, vožnja je trajala od otprilike 21:00 sat do 11:00 sati idućeg dana.¹³⁹⁶

612. Prema riječima Svjedokinje CA, dva autobusa su se pokvarila i osobe iz tih autobusa, među kojima je bila i Svjedokinja CA, morale su provesti noć na putu preko planine Vran.¹³⁹⁷ Vojnici HVO-a su potom ljude iz pokvarenih autobusa odveli do benzinske stanice "Sičaja" u Pidrišu, u brdima između Prozora i Gornjeg Vakufa.¹³⁹⁸ Vojnici su ih nakon toga pustili na slobodu uz riječi "Eto vam Alije, neka se on brine o vama",¹³⁹⁹ ili "Eto vam sada vaše balije, neka vas oni preuzmu".¹⁴⁰⁰ Ti Muslimani na koncu su došli do Gornjeg Vakufa vlastitim sredstvima.¹⁴⁰¹ U Gornjem Vakufu se za njih pobrinulo osoblje UNPROFOR-a i odvezlo ih u jedan hotel u Gornjem Vakufu, gdje su dobili medicinsku njegu.¹⁴⁰² Svjedokinja CA je u Gornjem Vakufu ostala od 6. maja 1993. do 6. juna 1993., kada se vratila u Jablanicu.¹⁴⁰³

613. Dana 5. maja 1993., predsjednik HVO-a Gornjeg Vakufa, Ivan Šarić, uputio je izvještaj predsjedniku HVO-a HZ HB, Jadranku Prliću, kojim ga obavještava da je otprilike 300 Muslimana iz Doljana i Sovića autobusima dovezeno na benzinsku stanicu "Sičaja", da HVO Gornjeg Vakufa o tome nije bio obaviješten i da treba organizirati njihov dalji transport jer HVO Gornjeg Vakufa nije u mogućnosti da ih primi.¹⁴⁰⁴ Istog dana je taj izvještaj stigao i u Glavni stožer HVO-a u Mostaru.¹⁴⁰⁵ Vijeće ne raspolaže s dovoljno informacija da bi moglo utvrditi kuda su dalje raseljene te žene, djeca i starije osobe.

614. Prema riječima Hasana Rizvića, nakon ovog raseljavanja u Gornji Vakuf, u dolini u kojoj se nalaze Sovići i Doljani nije ostao više nijedan Musliman.¹⁴⁰⁶

615. S obzirom na te dokaze, Vijeće zaključuje da je HVO, u čijem su sastavu bili i Tutini ljudi, 5. maja 1993. preveo žene, djecu i starije osobe iz Škole u Sovićima i iz kuća u Junuzovićima u Gornji Vakuf i da je Glavni stožer HVO-a o tom premještanju bio obaviješten, iako je prvobitno

¹³⁹⁵ Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3330 i 3331, zatvorena sjednica; Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 919.

¹³⁹⁶ Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3331 i 3332, zatvorena sjednica.

¹³⁹⁷ Svjedokinja CA, T(f), str. 10040.

¹³⁹⁸ Svjedokinja CA, T(f), str. 10035 i 10036; P 02191.

¹³⁹⁹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10040 i 10041.

¹⁴⁰⁰ Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3332, zatvorena sjednica.

¹⁴⁰¹ Svjedok CA, T(f), 10041.

¹⁴⁰² Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3332, zatvorena sjednica.

¹⁴⁰³ Svjedokinja CA, T(f), str. 10041.

¹⁴⁰⁴ P 02191.

¹⁴⁰⁵ P 02191.

¹⁴⁰⁶ P 10358.

odredište trebalo biti Jablanica, a ne Gornji Vakuf.¹⁴⁰⁷ Međutim, Vijeće ne raspolaže s dovoljno elemenata za zaključak da je HVO Muslimanima iz Škole u Sovićima i iz kuća u Junuzovićima naredio da iz Gornjeg Vakufa odu na teritoriju pod kontrolom ABiH.

E. Zatočenje muškaraca Muslimana na Ribnjaku kod Doljana i smrt nekih od njih

616. U paragrafu 80 Optužnice navodi se da su u periodu od 18. do 23. aprila 1993. muškarci Muslimani koji su bili zarobljeni ili su se predali, odvedeni u stožer HVO-a smješten na jednom ribnjaku u blizini Doljana, gdje su ih snage Herceg-Bosne/HVO-a zlostavljale, maltretirale, ispitivale i mučile.¹⁴⁰⁸ U paragrafu 80 takođe se navodi da su snage HVO-a pogubile neke od zatočenih Muslimana.

617. Međutim, ni u paragrafu 80 ni u popisu tačaka Optužnice u paragrafu 229 ne pominju se uslovi zatočenja na Ribnjaku. Vijeće se stoga time neće baviti.

618. Vijeće napominje da se dokazi kojim raspolaže u vezi s navodima o kriminalnim događajima na Ribnjaku odnose isključivo na 20. april 1993. Dana 20. aprila 1993. jedna mala grupa od osam ili devet vojnika ABiH, koja je nekoliko dana pružala otpor HVO-u u Doljanima, na kraju je zarobljena i odvedena na ispitivanje na Ribnjak.¹⁴⁰⁹ U toj grupi bili su Svjedok TT, Svjedok RR, Salko Osmić, Fikret Begić, Denis Skender i izvjesni Cilić.¹⁴¹⁰

619. Krajem dana 20. aprila 1993., ovih osam ili devet zatočenika, s izuzetkom Denisa Skendera, premješteni su po Tutinjoj zapovijedi kamionetom u Zatvor u Ljubuškom.¹⁴¹¹

¹⁴⁰⁷ Hasan Rizvić je izjavio da ne zna ko je donio tu odluku, P 10358, par. 43; Milivoj Petković se o tome raspitivao 5. maja 1993., no Vijeću nisu predočeni dodatni dokazi s tim u vezi, v. P 02203.

¹⁴⁰⁸ Vijeće konstatuje da se izraz "mučile" u paragrafu 80 Optužnice odnosi na tačku 15 (nehumana djela kao zločin protiv čovječnosti), tačku 16 (nečovječno postupanje kao teška povreda Ženevskih konvencija) i tačku 17 (okrutno postupanje kao kršenje zakona i običaja ratovanja).

¹⁴⁰⁹ Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3131-3132 i 3164; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 42 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 33); Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6632, 6633 i 6660; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6449 i 6450.

¹⁴¹⁰ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6639. djelimično zatvorena sjednica; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6449 i 6450; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3131, 3132 i 3164; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 42 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 33).

¹⁴¹¹ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6644 i 6645; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3142; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6460 i 6461. Vijeće uz to napominje da iako se u paragrafu 80 opisuje odvođenje zarobljenih muškaraca Muslimana na Ribnjak, to odvođenje nije obuhvaćeno nijednom tačkom Optužnice u paragrafu 229 Optužnice koja se odnosi na premještanje. Vijeće stoga nije uzelo u obzir dokaze s tim u vezi.

620. Vijeće će se prvo osvrnuti na način na koji je Ribnjak bio organizovan kao mjesto zatočenja (1), nakon toga na način na koji su vojnici HVO-a postupali prema zatočenicima (2) i konačno na smrt nekih od zatočenika na Ribnjaku (3).

1. Organizacija Ribnjaka kao mjesta zatočenja

621. Nekadašnji Ribnjak, smješten u zaseoku Orlovac kod Doljana, prenamijenjen je u zapovjedno mjesto HVO-a i 3. bojne "Mijat Tomić".¹⁴¹² Ribnjak se sastojao od glavne zgrade i jedne drvene barake ili staje, u kojoj su se odvijala ispitivanja zatočenika.¹⁴¹³ Na tom mjestu je bilo između dvadesetak i stotinjak vojnika HVO-a, odjevenih u maskirne ili crne uniforme s oznakama HVO-a, a među njima su bili pripadnici 3. bojne "Mijat Tomić", Pukovnije "Bruno Bušić" i KB-a.¹⁴¹⁴ Među pripadnicima KB-a na Ribnjaku Svjedok TT prepoznao je jednog bivšeg kolegu iz vremena prije sukoba, Janoša, koji je bio iz Gornje Kolonije u opštini Jablanica.¹⁴¹⁵

622. Dana 20. aprila 1993. Tuta je bio na Ribnjaku.¹⁴¹⁶ Prema riječima Svjedoka RR, Tuta je bio glavni za vojnike HVO-a koji su u to vrijeme bili na Ribnjaku.¹⁴¹⁷

2. Postupanje prema zatočenicima na Ribnjaku

623. Dok su bili zatočeni na Ribnjaku 20. aprila 1993., Svjedoka TT, Svjedoka RR, Salka Osmića, Fikreta Begića, Denisa Skendera i izvjesnog Cilića teško su pretukli, vrijeđali, ponižavali i prijetili im smrću.¹⁴¹⁸ Na primjer, prisiljavali su ih da pužu do drvene barake ili staje, a pritom su ih vojnici HVO-a udarali.¹⁴¹⁹

¹⁴¹² Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6632, 6633 i 6660; P 09074.

¹⁴¹³ Sve što su svjedoci izjavili u vezi s tim mjestom bilo je vrlo neodređeno, tako da se iz njihovih riječi može zaključiti samo to da se radi o drvenoj baraci ili staji: Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6632, 6633, 6639, 6641 i 6642.

¹⁴¹⁴ Vijeće napominje da je Svjedok TT govorio o dvadesetak vojnika HVO-a, dok je Svjedok RR govorio o njih najmanje stotinjak: Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6634, 6686 i 6687; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6451 i 6500-6502; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3132.

¹⁴¹⁵ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6641, 6642, 6673 i 6674.

¹⁴¹⁶ Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3132; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6496, 6501 i 6515; P 09074, Svjedok RR, T(f) 6449; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 43 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 365).

¹⁴¹⁷ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6496, 6501 i 6515; P 09074, Svjedok RR, T(f), str. 6449.

¹⁴¹⁸ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6633 i 6637-6641; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3138; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6449, 6452-6456 i 6499-6502; P 09074.

¹⁴¹⁹ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6633-6635 i 6654. Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6449-6451; P 09074.

624. Kasnije, dok je neke zatočenike ispitivao Tuta u šupi,¹⁴²⁰ vojnici HVO-a – pri čemu Vijeće ne zna tačno koji vojnici – tukli su druge zatočenike na način koji su zvali "branje grožđa", što je značilo da su zatočenike, dok su oni klečali držeći ruke u zraku kao da beru grožđe, udarali u predjelu grudnog koša i stomaka.¹⁴²¹ Svjedok TT je rekao da su ga kada je izašao iz šupe, ponovo tukli na način koji su zvali "branje grožđa".¹⁴²²

625. Vijeće napominje da se Tuta lično uključio u premlaćivanja i ponižavanja.¹⁴²³ Na primjer, snažno je udario po licu Svjedoka TT, a zatočenicima je naredio da legnu i ljube hrvatsku zemlju.¹⁴²⁴

626. S obzirom na dokaze uvrštene u spis, Vijeće zaključuje da je HVO, uključujući pripadnike 3. bojne "Mijat Tomić", Pukovnije "Bruno Bušić" i KB-a, barem 20. aprila 1993. držao u zatočeništvu na Ribnjaku grupu od osam ili devet vojnika ABiH i da su vojnici HVO-a, među kojima je bio i Tuta, toga dana tukli i zlostavljali vojnike ABiH.

3. Smrt nekih zatočenih Muslimana na Ribnjaku

627. Vijeće ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi moglo utvrditi da su neki od muškaraca Muslimana umrli dok su bili zatočeni na Ribnjaku u periodu od 18. do 23. aprila 1993.

F. Blokiranje međunarodnih posmatrača i mirovnih snaga 17. aprila 1993. i narednih dana

628. U paragrafu 84 Optužnice navodi se da je 17. aprila 1993. i tokom nekoliko dana nakon toga HVO sprečavao međunarodne posmatrače i mirovne snage da uđu na područje Savića i Doljana.

629. Ćorićeva odbrana u svom završnom podnesku tvrdi da su međunarodnim posmatračima i mirovnim snagama pristup Savićima i Doljanima blokirale neregularne oružane snage, a ne vojnici HVO-a, i da ne postoji ništa što bi ukazivalo na to da je Vojna policija bilo što učinila kako bi spriječila međunarodne posmatrače da uđu u tu zonu.¹⁴²⁵

¹⁴²⁰ Prema svjedoku TT, neki zatočenici bili su podvrgnuti ispitivanju u šupi na Ribnjaku, a među njima su bili Fikret Begić, Denis Skender, Svjedok TT i Salko Osmić: v. Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6639, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁴²¹ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6637-6640 i 6642, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6453-6455.

¹⁴²² Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6643.

¹⁴²³ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6456-6457 i 6497-6500; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 43, 44 i 45 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 353, 365 i 370).

¹⁴²⁴ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6632-6634 i 6644.

¹⁴²⁵ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 633.

630. Vijeće napominje da je Milivoj Petković u svom svjedočenju rekao da od 13. aprila 1993. UNPROFOR nije imao pristup području Sovića i Doljana. Vijeće takođe napominje da je Milivoj Petković isto tako rekao da su pripadnici UNPROFOR-a 8. maja 1993. od 4. korpusa ABiH tražili da im odobri pristup u Soviće i Doljane, no da pristup tom području nisu dobili uprkos intervenciji Sefera Halilovića.¹⁴²⁶

631. Vijeće konstatuje da, generalno, tokom aprila 1993. kontrolni punktovi ABiH u opštini Jablanica nisu bili zatvoreni za prolaz UNPROFOR-a, SPABAT-a i UNHCR-a.¹⁴²⁷ Od 17. aprila 1993., dana kada je HVO-a napao područje Sovića i Doljana, vojnici HVO-a su bili ti koji su kontrolisali puteve i teren na području Sovića; oni su bili ti koji su na tom području katkada blokirali prolaz nekih međunarodnih posmatrača i pripadnika mirovnih snaga.¹⁴²⁸ Doista, Vijeću je predloženo više dokaza koji pokazuju da su u danima poslije 17. aprila 1993. vojnici HVO-a i HV-a spriječili PMEZ, UNPROFOR i SPABAT da uđu na područje Sovića i Doljana.¹⁴²⁹ Tako je 24. aprila 1993., Ante Govorušić, dozapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina, na osnovu zapovijedi Glavnog stožera, UNPROFOR-u zabranio prolaz kroz sela Sovići i Doljani,¹⁴³⁰ a 29. aprila 1993. vojnici HVO-a, koji su kontrolisali puteve i kontrolne punktove na području Sovića, nisu dopustili SPABAT-u da uđe u Soviće, čime su pripadnike SPABAT-a, kako tvrde, spriječili, da vide što se tamo događa.¹⁴³¹

632. Međutim, Vijeće napominje da neki drugi konvoji međunarodnih posmatrača i/ili mirovnih snaga nisu bili blokirani i da su u okviru pregovora između HVO-a i ABiH preduzeti naponi kako bi se situacija razriješila.

633. Svjedokinja CA je, na primjer, vidjela vozila UNPROFOR-a parkirana u blizini Škole u Sovićima oko 21. ili 22. aprila 1993.¹⁴³² Po njenim riječima, međunarodni posmatrači, pa tako i UNPROFOR, uspjeli su u tom periodu doći do Škole u Sovićima¹⁴³³ i registrovati zatvorene "stare

¹⁴²⁶ Milivoj Petković, T(f), str. 49726 i 49727.

¹⁴²⁷ Na primjer, 14. aprila 1993., SPABAT se mogao kretati opštinom Jablanica jer se blokiranje prolaza od strane ABiH i HVO nije primjenjivalo na snage UN-a, P 01875, str. 8; P 01914, pod pečatom, str. 3.

¹⁴²⁸ Svjedok LL, P 09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5252-5260; Christopher Beese, T(f), str. 3217-3219; Marita Vihervuori, T(f), str. 21580; P 02627, par. 6.

¹⁴²⁹ Dana 21. aprila 1993., vojnici HVO-a i HV-a odbili su da posmatračima PMEZ-a dozvole pristup selima Sovići i Doljani, P 02009. V. takođe Svjedok LL, P 09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5259 i 5260; Svjedok JJ, P 09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5008; P 02143, pod pečatom, str. 3; P 02136, str. 1; P 02627, par. 6; Christopher Beese, T(f), str. 3217-3218 i 5397; P 02066.

¹⁴³⁰ P 02066.

¹⁴³¹ Svjedok LL, P 09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5259-5260; Svjedok JJ, P 09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5008; P 02143, pod pečatom, str. 3.

¹⁴³² Svjedokinja CA, T(f), str. 10044.

¹⁴³³ Svjedokinja CA, T(f), str. 10044.

muškarce". Međutim, nije im bilo dozvoljeno da običu prostorije u Školi u Sovićima, u kojima su se nalazile žene i djeca.¹⁴³⁴

634. Osim toga, u okviru pregovora između ABiH i HVO-a u periodu od 23. aprila 1993. do 4. maja 1993., i konkretno, na redovnom sedmičnom sastanku održanom 28. aprila 1993. u štabu SPABAT-a u Jablanici, kojem su prisustvovali Sefer Halilović iz ABiH, Milivoj Petković iz HVO-a i predstavnici PMEZ-a i SPABAT-a, Milivoj Petković je odobrio SPABAT-u da obiđe sela Doljani, Sovići i Slatina.¹⁴³⁵ U izvještaju se navodi da je Milivoj Petković odobrio te obilaske u zamjenu za obećanje da će SPABAT obići hrvatska sela Turija i Polje-Bijela u blizini Konjica.¹⁴³⁶

635. Dana 4. maja 1993., nakon sastanka predstavnika ABiH Sefera Halilovića i Arifa Pašalića, s predstavnicima HVO-a Milivojem Petkovićem, Berislavom Pušićem i Miljenkom Lasićem, i predstavnicima SPABAT-a, sklopljen je sporazum između Sefera Halilovića i Milivoja Petkovića o tome da zajednička delegacija ABiH i HVO-a obiđe sela Sovići i Doljani.¹⁴³⁷ Istog dana je konvoj UNPROFOR-a i predstavnika HVO-a – među kojima su bili Milivoj Petković i Berislav Pušić – te ABiH otišao u sela Sovići i Doljani.¹⁴³⁸ Konvoj međutim nije otišao do zaseoka Junuzovići¹⁴³⁹ iako su članovi delegacije, prema izjavi Hasana Rizvića, 4. maja 1993. doznali da je tamo zatočena jedna grupa žena i djece.¹⁴⁴⁰ Prema riječima Hasana Rizvića, pristup zaseoku bio im je odbijen zato što to u početku nije bilo predviđeno programom obilaska.¹⁴⁴¹

636. U izvještaju od 5. ili 6. maja 1993., upućenom Odjelu obrane HVO-a HZ HB, Tugomir Gverić, načelnik sanitetske službe u Glavnom stožeru HVO-a, kaže da je samo jedan od humanitarnih konvoja koji su trebali stići do Doljana, Sovića, Konjica, Klisa i Vrca uspio doći do Doljana i Sovića, uprkos sporazumu od 4. maja 1993., sklopljenom između Sefera Halilovića i Milivoja Petkovića.¹⁴⁴²

637. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće zaključuje da, iako su neki posmatrači uspjeli doći u Soviće i Doljane i barem djelimično obići mjesta zatočenja, ostaje činjenica da su vojnici HVO-a,

¹⁴³⁴ Svjedokinja CA, T(f), str. 10044.

¹⁴³⁵ P 02136, str. 1 i 2.

¹⁴³⁶ P 02136, str. 1 i 2.

¹⁴³⁷ P 02187; P 02192, pod pečatom, str. 4; 2D 00707, str. 1 i 2; P 10358, par. 37; P 04238, minute 45 i 46.

¹⁴³⁸ P 02187; P 10358, par. 36; P 02192, pod pečatom, str. 4; 4D 00447, str. 1; 2D 00707, str. 1 i 2.

¹⁴³⁹ Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3330, zatvorena sjednica; P 10358, par. 42.

¹⁴⁴⁰ P 10358, par. 42.

¹⁴⁴¹ P 10358, par. 37 i 42. U sastavu hrvatsko-muslimanske istražne delegacije bili su Hasan Rizvić, Sefer Halilović, načelnik Glavnog štaba ABiH, Arif Pašalić, komandant Mostarskog bataljona ABiH (41. brigada), Midhat Hujdur, zamjenik komandanta Mostarskog bataljona ABiH, Enes Kovačević, komandant štaba TO-a Jablanice, Milivoj Petković, načelnik Glavnog stožera HVO-a i Berislav Pušić, predstavnik HVO-a, predsjednik Komisije za razmjenu zarobljenika.

koji su kontrolisali puteve i držali kontrolne punktove, u danima nakon napada od 17. aprila 1993. i nakon što je HVO stavio pod kontrolu sela Sovići i Doljani efektivno sprečavali, i to po naređenju Glavnog stožera, prolaz nekih međunarodnih posmatrača i konvoja mirovnih snaga. Vijeće, kao i Ćorićeva odbrana, napominje da ne raspolaže dokazima koji bi mu omogućili zaključak o učestvovanju vojne policije u tim događajima.

G. Rušenje i paljenje kuća i vjerskih objekata u selima Sovići i Doljani

638. U paragrafima 82 i 83 Optužnice navodi se da su od 18. do otprilike 24. aprila 1993., nakon što je završila većina borbi, snage Herceg-Bosne/HVO-a namjerno spalile ili na drugi način uništile većinu domova Muslimana, kao i dva muslimanska vjerska objekta (uključujući najmanje jednu džamiju), u Sovićima i Doljanima.

639. Vijeće će prvo razmotriti navode u vezi s paljenjem i rušenjem stambenih objekata Muslimana (1), a nakon toga navode o rušenju dva muslimanska vjerska objekta (2).

1. Paljenje i rušenje stambenih objekata Muslimana u Sovićima i Doljanima u periodu od 18. do 24. aprila 1993.

640. Vijeće podsjeća na to da iako dokazi pokazuju da je ujutro 18. aprila 1993. još bilo borbi između snaga HVO-a i ABiH u Sovićima i Doljanima,¹⁴⁴³ većina tih borbi već je bila završila.¹⁴⁴⁴

641. Brojni dokazi pokazuju da su vojnici HVO-a – među kojima su bili i vojnici KB-a – palili i/ili rušili muslimanske kuće u selima Sovići i Doljani u periodu od 18. do 24. aprila 1993.¹⁴⁴⁵ U jednom izvještaju HVO-a od 23. aprila 1993. stoji da su nakon prestanka sukoba u Sovićima i Doljanima sve muslimanske kuće u tim selima zapaljene po zapovijedi "viših zapovjednika"¹⁴⁴⁶.

¹⁴⁴² Ivan Bagarić T(f), str. 38921 i 38922; 2D 00745.

¹⁴⁴³ Dragan Jurić, T(f), str. 39368 i 39369; 4D 01565.

¹⁴⁴⁴ V. s tim u vezi "Tok napada na Soviće i Doljane 17. aprila 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Jablanica (Sovići i Doljani).

¹⁴⁴⁵ Safet Idrizović, T(f), str. 9677 i 9853; P 02187, transkript na engleskom jeziku, str. 36; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3201 i 3202; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20413; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 64, 65 i 68 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 526, 585 i 596); P 10358, par. 26; Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3321 i 3222, zatvorena sjednica; Nihad Kovač, T(f), str. 10283; P 08625, str. 2; P 02009, str. 1; Ismet Poljarević, T(f), str. 11572; P 09726, str. 3; Milivoj Petković, T(f), str. 49485, 49486 i 49909; 4D 00447.

¹⁴⁴⁶ P 02063.

642. Tako je 20. aprila 1993. Svjedokinja D¹⁴⁴⁷ vidjela vojnike HVO-a i HV-a, kao i ljude u crnim uniformama bez oznaka, kako uz povike i pjesmu pale kuće u vlasništvu Muslimana.¹⁴⁴⁸

643. Oko 21. aprila 1993., nakon smrti Marija Hrkača zvanog Čikota, zapovjednika KB-a koji je poginuo 20. aprila 1993., vojnici KB-a su palili kuće u vlasništvu Muslimana u selima Sovići i Doljani.¹⁴⁴⁹ Milivoj Petković je izjavio da je Miljenko Lasić, zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, bio obaviješten o tim činjenicama po povratku u zapovjedništvo OZ Jugoistočna Hercegovina nakon Čikotinog sprovoda.¹⁴⁵⁰ Milivoj Petković je dodao da je 22. aprila 1993., na zahtjev Mate Bobana, lično izdao zapovijed Brigadi "Herceg Stjepan" da mu dostavi izvještaj o hrvatskim i muslimanskim žrtvama, ljudskim gubicima u HVO-u i ABiH i hrvatskim i muslimanskim selima spaljenim nakon događaja u Sovićima i Doljanima.¹⁴⁵¹

644. Vijeće uz to napominje da je Svjedok LL izjavio da je izviđačka patrola SPABAT-a 29. aprila 1993. s jednog mjesta s kojeg se otvarao pogled na Doljane i Soviće vidjela da je selo Sovići obavijeno dimom¹⁴⁵² i da je 50% sela Doljani uništeno.¹⁴⁵³

645. Dana 4. maja 1993., Hasan Rizvić, član delegacije ABiH i HVO-a¹⁴⁵⁴ koja je poslana u Doljane i Soviće, ustanovio je da je selo Doljani potpuno uništeno, da su kuće spaljene, a dvije kuće dignute u vazduh eksplozivom.¹⁴⁵⁵ Ustanovio je isto tako da su u Sovićima uništene ili spaljene sve muslimanske kuće, a da su sve hrvatske kuće ostale netaknute.¹⁴⁵⁶

¹⁴⁴⁷ Svjedokinja D, stanovnica Sovića, Muslimanka, koja je u aprilu 1993. živjela u Sovićima; bila je zatočena u Školi u Sovićima.

¹⁴⁴⁸ Svjedokinja D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 908 i 909.

¹⁴⁴⁹ Svjedokinja CA, T(f), str. 10079; Milivoj Petković, T(f), str. 49440, 49445, 49446, 49453 i 49455; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 66 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 706).

¹⁴⁵⁰ Milivoj Petković, T(f), str. 49445 i 49446.

¹⁴⁵¹ Milivoj Petković, T(f.) str. 49440, 49441 i 49526; 4D 01082. Milivoj Petković je osim toga izjavio da je Mati Bobanu, predsjedniku HZ HB, prenio informacije koje je 23. aprila 1993. dobio od Brigade "Herceg Stjepan" i Bojne "Mijat Tomić" i da je s njim razgovarao o preduzimanju mjera protiv Mladena Naletilića, Ivana Andabaka i Stipe Pole, zapovjednika bojne iz Doljana, v. Milivoj Petković, T(f), str. 49440-49442 i 49447.

¹⁴⁵² Svjedok LL, P 09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5259.

¹⁴⁵³ Svjedok LL, P 09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5259.

¹⁴⁵⁴ P 10358, par. 37. U sastavu hrvatsko-muslimanske istražne delegacije bili su Hasan Rizvić, Sefer Halilović, glavni komandant štaba ABiH, Arif Pašalić, komandant Mostarskog bataljona ABiH (41. brigada), Midhat Hujdur, zamjenik komandanta Mostarskog bataljona ABiH, Enes Kovačević, komandant štaba TO-a Jablanice, Milivoj Petković, načelnik Glavnog stožera HVO-a i Berislav Pušić, predstavnik HVO-a, predsjednik Komisije za razmjenu zarobljenika.

¹⁴⁵⁵ P 10358, par. 36.

¹⁴⁵⁶ P 10358, par. 38.

2. Rušenje dva muslimanska vjerska objekta, uključujući najmanje jednu džamiju, u Sovićima i Doljanima od 18. do 22. aprila 1993.

646. Vijeće konstatuje da su u danima nakon napada HVO-a na sela Sovići i Doljani vojnici HVO-a, čiji je identitet Vijeću ostao nepoznat, spalili ili uništili najmanje dva muslimanska vjerska objekta.¹⁴⁵⁷

647. Svjedokinja X i Nihad Kovač,¹⁴⁵⁸ koji su oboje bili zatočeni u Školi u Sovićima, vidjeli su džamiju u Sovićima u plamenu.¹⁴⁵⁹ Nihad Kovač je potvrdio da je oko 18. aprila 1993. džamija u Sovićima, koja se nalazila na udaljenosti od oko jednog kilometra od Škole u Sovićima, dignuta u vazduh eksplozivom i da je nakon toga gorjela oko pola sata.¹⁴⁶⁰

648. Što se tiče džamije u Doljanima, Svjedokinja CA¹⁴⁶¹ je rekla da je čula vrlo jaku eksploziju i da je kasnije saznala da je džamija u Doljanima dignuta u vazduh.¹⁴⁶² I drugi dokazi, među kojima su i dva izvještaja HVO-a, potvrđuju da je HVO u danima nakon napada na selo Doljani uništio tu džamiju.¹⁴⁶³

649. Vijeće uz to napominje da su prema jednom izvještaju od 23. aprila 1993., koji je Marko Rožić, načelnik Ureda obrane HVO-a u Jablanici, uputio Slobodanu Božiću, pomoćniku predstojnika Odjela obrane HZ HB od sredine januara 1993. do novembra 1993.,¹⁴⁶⁴ viši zapovjednici HVO-a zapovijedili da se unište dvije džamije na području Sovića i Doljana.¹⁴⁶⁵ Vijeće ne raspolaže informacijama o identitetu tih zapovjednika.

650. S obzirom na sveukupne dokaze uvrštene u spis, Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a – među kojima su bili i pripadnici KB-a – i vojnici HV-a palili ili uništavali stambene objekte

¹⁴⁵⁷ Safet Idrizović, T(f), str. 9677 i 9853; P 08939, str. 4; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 37, djelimično zatvorena sjednica; P 09867, pod pečatom, par. 13 i 14; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 913; T(f), str. 944 i 945, djelimično zatvorena sjednica; P 09728, str. 3; 4D 00447, str. 1; P 02063; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 18 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 238).

¹⁴⁵⁸ Žrtva – primjer za paragraf 79, 81 i 86 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici.

¹⁴⁵⁹ Svjedokinja X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3325, zatvorena sjednica; Nihad Kovač, str. 10282, 10286 i 10287.

¹⁴⁶⁰ Nihad Kovač, str. 10278, 10279, 10281, 10282, 10286, 10287, 10303, 10309 i 10315; P 09728, str. 2.; IC 00091 (fotografija sela Sovići; brojem 2 označeno je mjesto na kojem se nalazila džamija); IC 00092 (fotografija sela Sovići; brojkom 1 označeno je mjesto gdje se nalazila džamija); P 08625, str. 2.

¹⁴⁶¹ Svjedokinja CA stanovala je u aprilu 1993. u selu Doljani.

¹⁴⁶² Svjedokinja CA, T(f), str. 10029.

¹⁴⁶³ P 02063; P 08625, str. 6; 4D 00447, p.1; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 18 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 238).

¹⁴⁶⁴ Slobodan Božić, T(f), str. 36157 i 36158.

¹⁴⁶⁵ P 08625, str. 6.

Muslimana i da su u danima nakon napada HVO-a na sela Sovići i Doljani srušena dva muslimanska vjerska objekta.

H. Krađa imovine Muslimana u Sovićima i Doljanima od 17. aprila do 4. maja 1993.

651. Tužilaštvo u paragrafu 85 Optužnice navodi da su u periodu od 17. aprila 1993. do približno 4. maja 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a krale, pljačkale, otimale i konfiskovale imovinu u vlasništvu Muslimana u selima Sovići i Doljani.

652. Prema dokazima uvrštenim u spis, u danima poslije napada HVO-a na Soviće i Doljane vojnici HVO-a su oduzimali imovinu u vlasništvu Muslimana iz ta dva sela, osobito stoku i automobile, pretresali muslimanske kuće i iz njih krali imovinu.¹⁴⁶⁶ Na primjer, Vijeće napominje da je Ismet Poljarević potvrdio kako je izvjesni Ivan, koji je bio pod Tutinim zapovjedništvom,¹⁴⁶⁷ naredio vojnicima HVO-a da prikupe sve automobile u vlasništvu Muslimana koji su bili držani u Školi u Sovićima i da su njegov automobil i autobus u vlasništvu preduzeća za koje je radio konfiskovala tri vojnika HVO-a.¹⁴⁶⁸

653. Vijeće napominje da je nakon 17. aprila 1993. godine 3. bojna "Mijat Tomić" u sastavu brigade HVO-a "Herceg Stjepan" odlučila pojačati Vojnu policiju na kontrolnom punktu Sovićka Vrata kako bi spriječile takve krađe.¹⁴⁶⁹

654. Osim toga, 13. maja 1993., Marko Rožić, načelnik Ureda obrane HVO-a Jablanica, donio je odluku prema kojoj se sva pokretna i nepokretna imovina u vlasništvu "iseljenih" Muslimana iz sela Sovići i Doljani smatra ratnim plijenom i pripada HVO-u HZ HB.¹⁴⁷⁰

655. S obzirom na sveukupne dokaze uvrštene u spis, Vijeće zaključuje da su u danima koji su uslijedili nakon napada 17. aprila 1993. na sela Sovići i Doljani vojnici HVO-a, od kojih su neki bili pod zapovjedništvom Tute, oduzimali imovinu u vlasništvu Muslimana.

DIO 4: OP[ŠTINA MOSTAR

656. Ovaj dio Presude odnosi se na navode o zločinima počinjenim u opštini Mostar. U paragrafima 90 do 117 Optužnice navodi se, između ostalog, da su organi Herceg-Bosne/HVO-a 1992. godine i do aprila 1994. proveli kampanju progona i diskriminacije usmjerenu protiv

¹⁴⁶⁶ Svjedokinja CA, T(e), str. 10026, 10033 i 10034; Safet Idrizović, T(f), str. 9677, 9678, 9852 i 9853; P 02218, str. 1 i 2; Ismet Poljarević, T(f), str. 11583-11588; P 09726, str. 3; 2D 00285, str. 2.

¹⁴⁶⁷ Ismet Poljarević, T(f), str. 11595; P 09726, str. 2; 2D 00285, str. 2.

¹⁴⁶⁸ 2D 00285, str. 2; Ismet Poljarević, T(f), str. 11583-11588; P 09726, str. 3.

¹⁴⁶⁹ Safet Idrizović, T(f), str. 9852; P 02218, str. 2.

muslimanskog stanovništva. U paragrafima 94 do 96 optužnice takođe se navodi da su 9. i 10. maja 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a napale bosanske Muslimane u Mostaru, pri čemu je izvršen napad na kompleks zgrada Vranica u zapadnom Mostaru, u kojem je stanovao velik broj ljudi; da su uhapsile vojno sposobne muškarce Muslimane, i zatočile ih na više mjesta u Mostaru, između ostalog na Mašinskom fakultetu, kao i da su ostale stanovnike zapadnog Mostara odvele na stadion Veleža, a potom na Heliodrom, dok su neki odvedeni u Zatvor u Ljubuškom. Takođe se navodi, u paragrafu 97 Optužnice, da su oko 9. maja 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a uništile dvije džamije, Baba Beširovu i Hadži-Alibeg Lafinu džamiju, obje u zapadnom Mostaru.

657. Tužilaštvo navodi u paragrafu 101 Optužnice da su snage Herceg-Bosne/HVO-a u drugoj polovini maja 1993. nastavile sa deložiranjem Muslimana koji su živjeli u zapadnom Mostaru, a u paragrafu 102 da su iste snage ponovo deložirale velik broj Muslimana iz zapadnog Mostara sredinom juna 1993. godine. U paragrafu 103 Optužnice pominje se da je, poslije napada ABiH na kasarnu "Tihomir Mišić" 30. juna 1993., HVO uhapsio nekoliko hiljada vojno sposobnih muškaraca Muslimana i zatočio ih na Heliodromu, a da je iz zapadnog Mostara protjerao približno 400 muslimanskih porodica. U paragrafu 104 Optužnice navodi se da su, počev od 9. maja 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a koristile Mašinski fakultet za zatočenje, ispitivanje i zlostavljanje uhapšenih ili zarobljenih Muslimana; da su u prostorijama fakulteta pripadnici HVO-a tokom prve sedmice jula 1993. surovo pretukli petoricu Muslimana uhapšenih kod Drežnice i da su tom prilikom dvojica izgubila život.

658. Tužilaštvo navodi u paragrafu 105 Optužnice da su sredinom jula snage Herceg-Bosne/HVO-a organizovale još jedan krug deložacijâ žena, djece i starijih osoba, Muslimana, iz njihovih domova u zapadnom Mostaru, te da su iste snage predložile da puste na slobodu muškarce Muslimane zatočene na Heliodromu, kao i njihove porodice koje su živjele u Mostaru, pod uslovom da napuste BiH.

659. Tužilaštvo takođe navodi, u paragrafu 109 Optužnice, da je krajem septembra 1993. HVO deložirao bosanske Muslimane koji su stanovali u naselju Centar II u zapadnom Mostaru i da je barem jedna žena silovana tokom te operacije.

660. Tužilaštvo objašnjava u paragrafu 99 da su, počev od 9. maja 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a vršile sistematsko protjerivanje i prisilno premještanje više hiljada muslimanskih civila iz zapadnog Mostara; da su ih podvrgavale tjelesnom maltretiranju, seksualnom nasilju i drugim oblicima zlostavljanja; da su na njih otvarale vatru, pljačkale ili konfiskovale njihovu

¹⁴⁷⁰ P 02372, str. 1; Safet Idrizović, T(f), str. 9852.

imovinu; da su Muslimane odvodile u zatvore HVO-a ili su ih tjerale da pređu preko linije fronta kako bi otišli u istočni Mostar. Tužilaštvo dodaje u paragrafu 100 Optužnice da su te snage Herceg-Bosne/HVO-a ostavile jedan broj Muslimana iz zapadnog Mostara na slobodi pod uslovom da odu iz Herceg-Bosne; da je stotinama Muslimana dopušteno da odu iz Mostara tek pošto su potpisali izjavu kojom svoju imovinu "dobrovoljno" ustupaju HVO-u, te da su njihovi stanovi kasnije dodjeljivani vojnicima HVO-a ili hrvatskim civilima. Tužilaštvo takođe tvrdi, u paragrafu 107 Optužnice, da su snage Herceg-Bosne/HVO-a pljačkale i krale imovinu u vlasništvu Muslimana iz napuštenih stanova.

661. Tužilaštvo dalje navodi u paragrafu 106 Optužnice da su oko 14. jula 1993. jedan dječak, Musliman, i njegov djed uhapšeni u svom domu u Buni i odvedeni u stanicu Vojne policije HVO-a, gdje su ih pripadnici Vojne policije HVO-a mučili. Tužilaštvo navodi da je dječak ranjen, a djed usmrćen mecima koji su na njih ispaljeni tokom prebacivanja u Zatvor u Dretelju.

662. Tužilaštvo takođe iznosi, u paragrafu 108 Optužnice, da je 24. avgusta 1993. HVO ušao u Raštane i opkolio kuću jednog vojnika ABiH koji se tu nalazio zajedno sa petnaest svojih rođaka i komšija, koji su svi bili civili. Prema navodima tužilaštva, vojnici HVO-a su ubili vojnika ABiH i još trojicu vojno sposobnih muškaraca, od kojih nijedan nije bio naoružan, i pokrali novac i nakit ženama i djeci, koje su pritom maltretirali. Preživjeli su, prema navodima tužilaštva, bili prisiljeni da odu na teritoriju pod kontrolom ABiH.

663. Tužilaštvo navodi u paragrafima 110 do 117 da su od juna 1993. do aprila 1994. istočni Mostar i određena područja koja se na njega naslanjaju bili pod opsadom. Životni uslovi su, kako se navodi, u tom dijelu grada bili opasni, jadni i užasni. Naime, tužilaštvo u paragrafu 112 Optužnice iznosi da je HVO blokirao humanitarnu pomoć, presjekao linije snabdijevanja vodom i električnom energijom ili ih, u tom dijelu grada, nije popravljao. Po navodima iz paragrafa 113 Optužnice, od kraja juna do kraja avgusta 1993., međunarodnim humanitarnim organizacijama je bio blokiran ili veoma ograničen pristup istočnom Mostaru, što je dodatno otežalo patnje Muslimana u istočnom Mostaru.

664. Po navodima iz paragrafa 114 i 115 Optužnice, stotine civila iz istočnog Mostara i predstavnici međunarodnih organizacija redovno su se nalazili na meti snajperista Herceg-Bosne/HVO-a ili su bili meta granatiranja i drugog vatrenog djelovanja, uključujući i minobacačku ili artiljerijsku vatru. Uslijed tog vatrenog djelovanja ranjeno je ili poginulo najmanje 135 civila u istočnom Mostaru, kao i nekoliko pripadnika UNPROFOR-a.

665. Po navodima iz paragrafa 116 Optužnice, snage Herceg-Bosne/HVO-a hotimično su uništile ili teško oštetile više vjerskih objekata u istočnom Mostaru, a 9. novembra 1993. uništile su Stari most u Mostaru.

666. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progon (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), silovanje (tačka 4), nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) (tačka 5), deportaciju (tačka 6), protivpravnu deportaciju civila (tačka 7), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 19), bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20), uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namjenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21), oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 22), pljačkanje javne i privatne imovine (tačka 23), protivpravni napad na civile (tačka 24), protivpravno terorisanje civila (tačka 25) i okrutno postupanje (opsada Mostara) (tačka 26).

667. Kako bi donijelo odluku o činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze. Vijeće je, između ostalog, ispitalo iskaze *viva voce* svjedoka 2D-AB, 4D-AB, A, Alije Lizde, Amora Mašovića, Ante Kvesića, Antoona Van der Grintena, BB, BC, BD, Belinde Giles, BH, BJ, Boa Pellnasa, Borislava Puljića, Bože Pavlovića, Bože Perića, Brune Pinjuha, C, CB, Christophera Beesea, CR, CS, CU, CV, DA, DG, EA, Edwarda Vulliamyja, Enesa Delalića, Fahrudina Rizvanbegovića, Granta Finlaysona, Ibrahima Šarića, Ilije Kožulja, Jeremyja Bowena, Jovana Rajkova, Klauša Johanna Nissena, Larryja Forbesa, Marijana Biškića, Marinka Šimunovića, Martina Raguža, Milana Gorjanca, Milivoja Gagre, Miroslava Palamete, Mustafe Hadrovića, Nevena Tomića, Patricka van der Weijdena, Philipa Watkinsa, Radmila Jasaka, Ratka Pejanovića, Raymonda Lanea, Seida Smajkića, Sejfe Kajmovića, Slobodana Božića, Slobodana Jankovića, Spomenke Drljević, Suada Čupine, Vese Vegara, Vinka Marića, Zdenka Andabaka, Zorana Buntića, Zorana Perkovića i Zvonka Vidovića, kao i izjave svjedoka 1D-AA, Anela Heljića, Azre Krajšek, BA, Belkise Beriša, BF, Cedrica Thornberryja, CM, CT, CW, CZ, Džemala Barakovića, Dževada Hadžižukića, Damira Katice, DB, DC, Dragana Čurčića, DV, DW, DZ, Elvira Demića, Enesa Vukotića, Ismeta Poljarevića, Mire Salčina, Muniba Klarića, NO, Omera Dilberovića, Pere Nikolića i Zorana Buntića, prihvaćene na osnovu pravila 92ter Pravilnika, a dopunjene usmenim iskazima svjedoka tokom pretresa. Vijeće je takođe uzelo u obzir iskaze Milivoja Petkovića i Slobodana Praljka, kao i pismene izjave i zapisnike iskaza svjedoka 3DB, AC, Aleta Sakoća,

Anthonyja Turcoa, Arifa Goste, DT, DY, EC, Envera Jusufovića, Fatime Fazlagić, GG, HH, Hikmete Rizvanović, Huse Marića, II, Jasmine Čišić, JJ, LL, Martina Mola, Muje Čopelja, Murisa Marića, Mustafe Burića, Nedžada Bobete, PP, Sabajre Gaš, Šefika Ratkušića, Senada Dumpora, U i WW, prihvaćene na osnovu pravila 92bis Pravilnika, te pismenu izjavu Ljube Perića, prihvaćenu na osnovu pravila 92quater Pravilnika. Najzad, Vijeće je ispitalo velik broj dokaznih predmeta uvrštenih u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure.

668. Vijeće će najprije izložiti geografski položaj i strukturu stanovništva opštine Mostar (Odjeljak 1), kao i političku, administrativnu i vojnu strukturu opštine, i to kako bi istaklo okvir u kojem su se, prema navodima tužilaštva, odigrali kriminalni događaji (Odjeljak 2). Vijeće će nakon toga razmotriti događaje koji su prethodili sukobu 9. maja između Hrvata i Muslimana (Odjeljak 3). Vijeće će zatim redom analizirati događaje koji su se odvijali u opštini Mostar u maju 1993. (Odjeljak 4), u junu 1993. (Odjeljak 5), dana 30. juna 1993. i tokom jula i avgusta mjeseca 1993. (Odjeljak 6), a potom tokom razdoblja od septembra 1993. do aprila 1994. godine (Odjeljak 7). Najzad, Vijeće će se osvrnuti na navode u vezi s opsadom istočnog Mostara i na krivična djela koja su uslijedila (Odjeljak 8).

Odjeljak 1: Geografski položaj i struktura stanovništva opštine

669. Mostar je najveći grad u jugoistočnoj BiH i istorijski glavni grad Hercegovine.¹⁴⁷¹ Grad je imao veliku simboličku, političku i vojnu vrijednost kako za Hrvate, tako i za Muslimane.¹⁴⁷²

670. Kroz Mostar protiče rijeka Neretva u pravcu sjever-istok.¹⁴⁷³ Do maja mjeseca 1993., zapadno od Neretve su se nalazila naselja s većinskim hrvatskim stanovništvom,¹⁴⁷⁴ s izuzetkom Donje Mahale u kojoj su većinu činili Muslimani.¹⁴⁷⁵ Istočno od Neretve nalazila su se naselja s većinskim muslimanskim stanovništvom.¹⁴⁷⁶

¹⁴⁷¹ Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 217 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 37). V. takođe Milivoj Gagro, T(f), str. 2726 i 2749.

¹⁴⁷² Svjedok BF, T(f), str. 25807, zatvorena sjednica.

¹⁴⁷³ V. npr. karta Mostara, dokazni predmet br. P09410.

¹⁴⁷⁴ 3D00780; P07500, str. 3-4; Marinko Šimunović, T(f), str. 33638. Vijeće će u daljem tekstu koristiti izraz "zapadni Mostar" za naselja sa većinskim hrvatskim stanovništvom na desnoj obali Neretve.

¹⁴⁷⁵ 3D00780; Miro Šalčin, T(f), str. 14292 do 14295.

¹⁴⁷⁶ 3D00780; P07500, str. 3-4. Vijeće će u daljem tekstu koristiti izraz "istočni Mostar" za naselja sa većinskim muslimanskim stanovništvom na lijevoj obali Neretve, kao i za određena područja koja se na njih naslanjaju, uključujući i Blagaj, kao što stoji u paragrafu 110 Opužnice.

671. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, u opštini Mostar je živjelo 126.628 stanovnika, od kojih je bilo 34,6 % Muslimana, 33,9 % Hrvata i 18,8 % Srba.¹⁴⁷⁷ Ostali stanovnici su bili "Jugoslaveni" i ostali.¹⁴⁷⁸

672. Tokom perioda maj-juni 1992. godine, kada je u opštinu Mostar došlo približno 25.000 izbjeglica ili raseljenih osoba¹⁴⁷⁹ iz istočnog dijela RBiH i srednje Bosne,¹⁴⁸⁰ većina stanovnika srpske nacionalnosti je otišla iz grada Mostara ili je protjerana.¹⁴⁸¹ Hrvati su tada postali većinsko stanovništvo u opštini.¹⁴⁸²

673. Godinu dana kasnije, između januara i maja 1993. godine, 19.196 osoba, među kojima 17.890 Muslimana i 1.194 Hrvata, izbjeglo je u Mostar kako bi pronašlo utočište od borbi koje su se vodile u drugim područjima BiH, naročito u srednjoj Bosni,¹⁴⁸³ tako da je ukupni broj stanovnika u Mostaru porastao na 145.263.¹⁴⁸⁴ Uslijed dolaska novih stanovnika, ponovo je došlo do izmjene u strukturi stanovništva u Mostaru, ovog puta u korist Muslimana.¹⁴⁸⁵ Međutim, dana 10. novembra 1993., u Mostaru je ostalo svega 66.051 stanovnika, od kojih je bilo 59 % Hrvata i 41 % Muslimana.¹⁴⁸⁶

Odjeljak 2: Politička, administrativna i vojna struktura opštine

I. Politička i administrativna struktura

674. Vijeće je steklo uvid u iskaze više svjedoka i upoznao se s brojnim dokumentarnim dokazima prema kojima se opština Mostar, kako bi se oduprla napadima srpskih snaga početkom 1992. godine, organizovala politički i administrativno. Tako je u veoma kratkom roku osnovan

¹⁴⁷⁷ Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 217 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 37). V. takođe Milivoj Gagro, T(f), str. 2726 i 2749; P07500, str. 3-4; 3D01024, str. 15 u izvornoj verziji; Svjedok BD, T(f), str. 20944, zatvorena sjednica; 3D00331, str. 151; P07433, str. 5.

¹⁴⁷⁸ Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 217 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 37). V. takođe Milivoj Gagro, T(f), str. 2726; P07500, str. 3-4.

¹⁴⁷⁹ Vijeće nije uspjelo da utvrdi na osnovu dokaza koje su nacionalnosti bile ove izbjeglice.

¹⁴⁸⁰ Svjedok CS, T(f), str. 12022-12026, djelimično zatvorena sjednica; Zoran Buntić, T(f), str. 30669 do 30672; P00225, pod pečatom; 5D05110, pod pečatom, par. 10; Suad Čupina, T(f), str. 4899-4900.

¹⁴⁸¹ Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 221 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 37). V. takođe Milivoj Gagro, T(f), str. 2725 i 2726.

¹⁴⁸² Svjedok CS, T(f), str. 12027, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁴⁸³ Svjedokinja BA, T(f), str. 7379-7383, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 6.

¹⁴⁸⁴ P09851, pod pečatom; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 226 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 37); Svjedok BB, T(f), str. 17144, zatvorena sjednica; Svjedokinja BA, T(f), str. 7471 i 7472, zatvorena sjednica; 1D00936, str. 3.

¹⁴⁸⁵ Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 226 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 37); Svjedokinja BA, T(f), str. 7172, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 24 i 25; Svjedok BB, T(f), str. 17148 i 17149, zatvorena sjednica; P09593, str. 3.

¹⁴⁸⁶ P09851, pod pečatom.

Krizni štab (A), a HVO je formirao opštinsku vladu (B). Pored toga, premda je Vijeće steklo uvid u mali broj informacija s tim u vezi, organizovali su se i muslimanski organi vlasti (C).

A. Krizni štab

675. Poslije izbora održanih u oktobru 1990. godine, sazvana je Skupština opštine i osnovan je Izvršni odbor.¹⁴⁸⁷ Izvršni odbor, kojim je predsjedavao Ismet Bajrić,¹⁴⁸⁸ iznosio je prijedloge zakonodavnih akata pred Skupštinu opštine, a pošto bi ih Skupština izglasala, starao se za njihovo provođenje pod nadzorom Skupštine.¹⁴⁸⁹

676. Dana 9. aprila 1992., uslijed napada JNA na južni dio grada, Skupština opštine je proglasila ratno stanje i osnovala opštinski Krizni štab koji je zamijenio Skupštinu opštine i skupštinski Izvršni odbor.¹⁴⁹⁰

677. U sastavu Kriznog štaba bila su četiri Hrvata, tri Muslimana i dva Srbina.¹⁴⁹¹ Po riječima predsjednika Kriznog štaba, Milivoja Gagre,¹⁴⁹² štab je dobio zadatak da organizuje skloništa za stanovništvo i osigura snabdijevanje "osnovnim životnim namirnicama".¹⁴⁹³

678. U svom Završnom podnesku, Prlićeva odbrana iznosi da je Krizni štab od samog početka bio nemoćan, da nije raspolagao operativnim odbrambenim snagama¹⁴⁹⁴ i da je iz tog razloga rasformiran 15. maja 1992.¹⁴⁹⁵

679. Vijeće je u vezi s ovim pitanjem saslušalo iskaze dva svjedoka, Milivoja Gagre, predsjednika Kriznog štaba, i Borislava Puljića, člana Kriznog štaba. Milivoj Gagro je izjavio da je Krizni štab funkcionisao i da su sastanci održavani redovno.¹⁴⁹⁶ Sa svoje strane, Borislav Puljić je izjavio da je Krizni štab bio beskoristan i da nije imao sredstava za rad.¹⁴⁹⁷ Vijeće napominje da je uvrstilo u spis odluke koje je donosio Krizni štab, kao i izvještaje sa sastanaka koje je Krizni štab

¹⁴⁸⁷ P01376, str. 1 i 2.

¹⁴⁸⁸ Milivoj Gagro, T(f), str. 2854.

¹⁴⁸⁹ Milivoj Gagro, T(f), str. 2738, 2782 i 2853-2855.

¹⁴⁹⁰ P01376, str. 3; P01619, str. 2; Milivoj Gagro, T(f), str. 2677, 2696-2697, 2864 i T(e), str. 2698, 2712 i 2713, 2783. Vijeće napominje da je svjedočenje Milivoja Gagre (15. februar 1992.) u protivrječnosti s dokaznim predmetom P01376 (9. april 1993.) u pogledu datuma osnivanja Kriznog štaba. Vijeće je odlučilo da se osloni na datum koji se pominje u dokumentu s obzirom na to da su taj dokument u februaru 1993. sastavili članovi Skupštine opštine Mostar (vidi Suad Ćupina, T(f), str. 4805-4808 i T(e), str. 4810).

¹⁴⁹¹ Milivoj Gagro, T(f), str. 2698.

¹⁴⁹² Milivoj Gagro, T(f), str. 2677.

¹⁴⁹³ Milivoj Gagro, T(f), str. 2698.

¹⁴⁹⁴ Završni podnesak Prlićeva odbrane, par.120 i 122.

¹⁴⁹⁵ Završni podnesak Prlićeva odbrane, par.122 i 123.

¹⁴⁹⁶ Milivoj Gagro, T(f), str. 2716.

¹⁴⁹⁷ Borislav Puljić, T(f), str. 32148-32150.

redovno održavao s UNPROFOR-om.¹⁴⁹⁸ Ovi dokumentarni dokazi potvrđuju da je Krizni štab funkcionisao, iako je možda imao određenih poteškoća u radu.

680. U svakom slučaju, Vijeće konstatuje da je 15. maja 1992., kada je odlukom predsjedništva HZ HB izvršna vlast na teritoriji HZ HB povjerena HVO-u,¹⁴⁹⁹ Jadran Topić, predsjednik HVO-a opštine Mostar,¹⁵⁰⁰ raspustio Krizni štab.¹⁵⁰¹ Vijeće je saslušalo iskaz Milivoja Gagre koji je izjavio da je tog dana, kada je došao pred zgradu Kriznog štaba, zatekao zaključana vrata, a rečeno mu je da više neće moći da uđe u zgradu.¹⁵⁰²

681. HVO opštine Mostar preuzeo je na sebe formiranje nove, ratne opštinske vlade, u kojoj Milivoju Gagri i Ismetu Hadžiosmanoviću, predsjedniku SDA, nisu obnovljeni mandati.¹⁵⁰³

B. HVO opštine Mostar

682. Dana 10. maja 1992., Mate Boban, predsjednik HVO-a, i Janko Bobetko, hrvatski general koji je potpisao dokument za zapovjednika Glavnog stožera HVO-a, zvanično su imenovali Jadrana Topića na dužnost predsjednika opštinskog HVO-a Mostar.¹⁵⁰⁴ Takođe su imenovali još pet članova HVO-a opštine Mostar kojima su prepustili da sami imenuju ostale članove.¹⁵⁰⁵

683. Pošto je raspustio Krizni štab u Mostaru 15. maja 1992., Jadran Topić je osnovao razne odjele u budućoj vladi HVO-a te opštine.¹⁵⁰⁶ Pored toga, bilo je predviđeno da Vijeće za posebne namjene HVO-a opštine Mostar upravlja gradom i brine o građanima Mostara dok HVO ne formira opštinsku vladu u Mostaru.¹⁵⁰⁷ Među članovima Vijeća za posebne namjene nalazio se Jadranko Prlić.¹⁵⁰⁸

¹⁴⁹⁸ 1D01060; 1D01635; 1D01903; 1D01904; 1D01905; 1D03050.

¹⁴⁹⁹ V. P00206.

¹⁵⁰⁰ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2921.

¹⁵⁰¹ P00209; Milivoj Gagro, T(f), str. 2713-2716; Seid Smajkić, T(f), str. 2479 i 2486; P09545, str. 16 i 17.

¹⁵⁰² Milivoj Gagro, T(f), str. 2716.

¹⁵⁰³ Milivoj Gagro, T(f), str. 2713-2714, 2719 i 2784; P00209, str. 2.

¹⁵⁰⁴ P00199. To što postoji odluka od 10. maja 1992. koju je Mate Boban potpisao u svojstvu predsjednika HVO-a nije u protivrječnosti sa činjenicom da ga je predsjedništvo HZ HB zvanično izabralo za predsjednika HVO-a tek 15. maja 1992. godine.

¹⁵⁰⁵ P00199.

¹⁵⁰⁶ 1D00543. Vijeće napominje da je Jadran Topić sve odjele organizovao 5. juna 1992. godine. V. 1D00551, 1D00552, 1D00553, 1D00554, 1D00555, 1D00556.

¹⁵⁰⁷ P00209. Vijeće napominje da je Vijeće za posebne namjene jeste funkcionisalo. V. 1D02743; Ilija Kožulj, T(f), str. 32496 i 32620.

¹⁵⁰⁸ P00190, str. 1.

684. Nekoliko dana kasnije, 21. maja 1992., Jadran Topić doista je formirao je vladu HVO-a opštine Mostar.¹⁵⁰⁹ Najzad, 5. juna 1992., HVO opštine Mostar na čelu sa predsjednikom Jadranom Topićem usvojio je Poslovnik po čijim će se odredbama obavljati rad.¹⁵¹⁰

685. Na osnovu dokumentarnih dokaza koje su predočile strane u postupku Vijeće konstatuje da je HVO opštine Mostar na čelu sa predsjednikom Jadranom Topićem u potpunosti funkcionisao kako 1992., tako i 1993. godine, te da je donosio odluke u različitim oblastima rada.¹⁵¹¹

686. Kako bi poštovao zakonodavstvo HZ HB, opštinski HVO Mostaru je 5. marta 1993. osnovao Komisiju za propise, zaduženu za usklađivanje svih akata opštinskog HVO-a sa zakonodavstvom HZ HB.¹⁵¹²

687. Vijeće konstatuje da je najkasnije 5. jula 1993. Stojan Vrljić zamijenio Jadrana Topića na mjestu predsjednika HVO-a opštine Mostar.¹⁵¹³ Vijeće, međutim, nije u mogućnosti da utvrdi ko ga je imenovao na tu dužnost.

688. Najzad, Vijeće smatra da iskazi onih svjedoka koji su tokom suđenja govorili o konkretnim institucijama zapadnog Mostara, koje su se, prema tome, nalazile pod kontrolom HVO-a, mogu da se pokažu korisnim za razumijevanje događaja koji su se odigrali u Mostaru 1993. i smatra neophodnim da ih detaljno razmotri u daljem tekstu.

689. Marinko Šimunović¹⁵¹⁴ je svjedočio o sistemu raspodjele humanitarne pomoći u zapadnom Mostaru. Ovaj dio grada već je od 1992. godine bio podijeljen na lokalne zajednice kako bi se olakšala raspodjela humanitarne pomoći.¹⁵¹⁵ U svakoj lokalnoj zajednici nalazio se po jedan predstavnik opštinske vlade, po jedan predstavnik mostarskog Crvenog križa i drugih humanitarnih organizacija i po jedan predstavnik Centra za socijalni rad u Mostaru.¹⁵¹⁶ Kako bi dobili humanitarnu pomoć, korisnici su bili dužni da popune odgovarajući formular u lokalnoj zajednici.¹⁵¹⁷ Poslije provjere podataka, mostarski Centar za socijalni rad je dodjeljivao porodične

¹⁵⁰⁹ P00221/2D00024 (identični dokumenti).

¹⁵¹⁰ 1D00550.

¹⁵¹¹ V. npr. 1D00503; 1D00544; 1D00545; 1D00546; 1D00549; 1D00557; 1D00562; 1D00564; 1D00565; 1D00569; 1D00568; 1D00889; 1D00570; 1D00594; 1D00580; 1D00575; 1D00576; 1D00577; 1D00619; 1D00437; 1D00622; 1D02657; 1D01328; 1D00653; 1D00465; 1D00728; 1D00768; svjedok CS, T(f), str. 12022, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁵¹² 1D00716.

¹⁵¹³ P03181.

¹⁵¹⁴ Marinko Šimunović je bio koordinator, a kasnije izvršni predsjednik Crvenog križa u Mostaru od juna 1992. do aprila 1998.; v. Marinko Šimunović, T(f), str. 33404.

¹⁵¹⁵ Marinko Šimunović, T(f), str. 33497 i 33640.

¹⁵¹⁶ Marinko Šimunović, T(f), str. 33640.

¹⁵¹⁷ Marinko Šimunović, T(f), str. 33460 i 33461.

kartone za dobivanje humanitarne pomoći.¹⁵¹⁸ Lokalne zajednice javno su oglašavale spiskove korisnika koji su mogli doći po njima namijenjenu pomoć.¹⁵¹⁹ Humanitarna pomoć se dijelila svakog dana od 8 ujutro do podneva.¹⁵²⁰ Kako bi dopunio postojeći sistem, opštinski HVO u Mostaru je 8. oktobra 1992. obrazovao Koordinacioni odbor za humanitarne organizacije koje su dijelile pomoć u Mostaru.¹⁵²¹ U sastavu Koordinacionog odbora nalazio se po jedan predstavnik svake humanitarne organizacije koja je bila registrovana u opštini.¹⁵²²

690. Ante Kvesić¹⁵²³ je, sa svoje strane, svjedočio o osnivanju ratne bolnice u zapadnom Mostaru. Naime, HVO opštine Mostar je 21. maja 1992. bolnicu u zapadnom Mostaru preimenovao u ratnu bolnicu.¹⁵²⁴ Ista bolnica ponovo je preimenovana u regionalnu ratnu bolnicu u Mostaru 29. septembra 1992.,¹⁵²⁵ a Ante Kvesić je imenovan za zapovjednika.¹⁵²⁶ Bolnica je bila u okviru Sektora za zdravstvo Odjela obrane.¹⁵²⁷ Bolnica je imala 385 zaposlenih,¹⁵²⁸ a medicinska njega je ukazivana kako civilima, tako i ranjenim vojnicima.¹⁵²⁹ Dana 20. januara 1994., bolnica je ponovo zvanično postala civilna ustanova, a organi vlasti HR HB preimenovali su je u Kliničku bolnicu Mostar.¹⁵³⁰

691. Najzad, Pero Nikolić¹⁵³¹ je objasnio kako je funkcionisao civilni zatvor u Mostaru. Zatvor je imao smještajni kapacitet za 200 zatvorenika,¹⁵³² a nalazio se u samom gradu, u Ulici Alekse Šantića (nekadašnja Ričina ulica).¹⁵³³ Tokom sukoba između srpskih snaga i združenih hrvatsko-muslimanskih snaga, mostarski zatvor je služio za zatvaranje običnih zatvorenika i zarobljenih srpskih vojnika.¹⁵³⁴ Tokom ljeta 1992., zatvor je postao prenapučen.¹⁵³⁵ Stoga je u jesen 1992. zatvor obustavio prijem novih zatočenika, a većina zatočenih vojnika prebačena je na

¹⁵¹⁸ Marinko Šimunović, T(f), str. 33461 i 33462.

¹⁵¹⁹ Marinko Šimunović, T(f), str. 33460 i 33461.

¹⁵²⁰ 1D00585.

¹⁵²¹ Marinko Šimunović, T(f), str. 33462; T(e), str. 33462; 1D01328.

¹⁵²² Marinko Šimunović, T(f), str. 33572; T(e), str. 33462; 1D01328, str. 1, čl. 1, stav stav 2.

¹⁵²³ Ante Kvesić je bio zapovjednik regionalne ratne bolnice u Mostaru od 29. septembra 1992. do 20. januara 1994. godine. V. Ante Kvesić, T(f), str. 37391 i 37392.

¹⁵²⁴ Ante Kvesić, T(f), str. 37394 i 37398; 1D00544.

¹⁵²⁵ Ante Kvesić, T(f), str. 37394.

¹⁵²⁶ Ante Kvesić, T(f), str. 37391.

¹⁵²⁷ Ante Kvesić, T(f), str. 37391 i 37392.

¹⁵²⁸ Ante Kvesić, T(f), str. 37397.

¹⁵²⁹ Ante Kvesić, T(f), str. 37391 i 37392.

¹⁵³⁰ Ante Kvesić, T(f), str. 37391 i 37392.

¹⁵³¹ Pero Nikolić je bio ravnatelj Okružnog zatvora u Mostaru od 1. maja 1992. godine. V. 5D05111, par. 3; Pero Nikolić, T(f), str. 51393.

¹⁵³² 5D05111, par. 4; Pero Nikolić, T(f), str. 51393.

¹⁵³³ 5D05111, par. 4; Pero Nikolić, T(f), str. 51393.

¹⁵³⁴ 5D05111, par. 6; Pero Nikolić, T(f), str. 51393 i 51394.

¹⁵³⁵ Pero Nikolić, T(f), str. 51393, 51395 i 51396.

Heliodrom.¹⁵³⁶ Prema dokazima koji su predočeni Vijeću, mostarski zatvor je prestao sa radom u junu 1993. zato što se nalazio isuviše blizu fronta.¹⁵³⁷

C. Političke strukture Muslimana u Mostaru

692. Vijeće raspolaže malim brojem dokaza u vezi s postojanjem i organizacijom političkih organa vlasti mostarskih Muslimana. Ipak, Vijeće je steklo uvid u dokaze na osnovu kojih se može zaključiti da su se Muslimani iz istočnog Mostara organizovali u "Ratno predsjedništvo",¹⁵³⁸ da je to Ratno predsjedništvo funkcionisalo 1993. i da je vodilo razgovore i održavalo sastanke sa PMEZ-om i UNPROFOR-om, između ostalog u vezi sa sporazumima o prekidu vatre, razmjeni zatvorenika i humanitarnoj pomoći.¹⁵³⁹ Iz više izvještaja te dvije međunarodne organizacije proističe da je 1993. godine Smail Klarić bio predsjednik Ratnog predsjedništva u Mostaru,¹⁵⁴⁰ dok je Alija Alikadić bio jedan od članova.¹⁵⁴¹ Dana 30. marta 1994., Safet Oručević je zamijenio Smaila Klarića na mjestu predsjednika Ratnog predsjedništva u Mostaru, dok je Smail Klarić postao predsjednik predsjedništva Okruga Mostar.¹⁵⁴² Pored toga, u drugim dokazima pominje se Zijad Demirović kao predsjednik regionalnog odbora SDA u Mostaru od početka 1993. godine,¹⁵⁴³ a Ismet Hadžiosmanović kao predstavnik SDA za grad Mostar.¹⁵⁴⁴

693. Najzad, Vijeće napominje da, prema riječima Philipa Watkina,¹⁵⁴⁵ bosanski Muslimani nisu primjenjivali istu administrativnu podjelu kao HR HB.¹⁵⁴⁶ Tako su, oko novembra mjeseca 1993., muslimanski organi vlasti formirali mostarski okrug, čiji predsjednik je bio Rusmir Čišić.¹⁵⁴⁷ On je bio nadležan za opštine Mostar, Stolac, Čapljina, Jablanica i Konjic.¹⁵⁴⁸

¹⁵³⁶ Pero Nikolić, T(f), str. 51395 i 51396.

¹⁵³⁷ P02925, str. 1; 1D01976; Zoran Buntić, T(f), str. 30997.

¹⁵³⁸ V. konkretno P01376, str. 4.

¹⁵³⁹ P08019; P05035, str. 5; P05662, str. 2 i 3; P06875.

¹⁵⁴⁰ Philip Watkins, T(f), str. 18897; Svjedok BD, T(f) str. 20724; P08019, str. 1; P03544; P07929; P07904.

¹⁵⁴¹ Svjedok BD, T(f), str. 20695, zatvorena sjednica; P05035, str. 5; P05662, str. 2 i 3; P06875; P08019, str. 1; 1D01531.

¹⁵⁴² 1D01531. Prije toga, Safet Oručević je, kako se čini, bio gradonačelnik istočnog Mostara. V. Amor Mašović, T(f), str. 25056 i 25057; Slobodan Praljak, T(f), str. 40671.

¹⁵⁴³ Seid Smajkić, T(f), str. 2523; Marinko Šimunović, T(f), str. 33467; Spomenka Drljević, T(f), str. 1028; P01167; 1D02572.

¹⁵⁴⁴ P01167; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2303 i 2308.

¹⁵⁴⁵ Philip Watkins je bio posmatrač PMEZ-a u Mostaru od oktobra 1993. do januara 1994. V. Philip Watkins, T(f), str. 18749.

¹⁵⁴⁶ Philip Watkins, T(f), str. 18870-18872.

¹⁵⁴⁷ Philip Watkins, T(f), str. 18869-18872; P06590, pod pečatom, str. 1.

¹⁵⁴⁸ Philip Watkins, T(f), str. 8869-18872; P06590, pod pečatom, str. 1.

II. Vojna struktura

694. Radi odupiranja napadu srpskih snaga u proljeće 1992., u gradu Mostaru brzo je uspostavljen sistem odbrane (mostarski TO), u okviru kojeg je postojao savez između Hrvata i Muslimana (A). Tokom 1992., uz to su se razvile oružane snage HVO-a (B) i muslimanske snage koje će kasnije postati ABiH (C). Osim toga, Vijeće napominje da su, zajedno sa HVO-om, u opštini Mostar od maja 1993. do marta 1994. bile prisutne snage HV-a,¹⁵⁴⁹ naročito 5. gardijska brigada HV-a,¹⁵⁵⁰ 2. brigada HV-a¹⁵⁵¹ i 8. laka jurišna brigada stacionirana u Buni.¹⁵⁵²

A. Organizovanje TO-a u Mostaru

695. Već krajem marta 1992., reagujući na prijetnju srpskih snaga, u Mostaru se organizovao TO s odbrambenim grupama u čijem su sastavu bili Hrvati i Muslimani.¹⁵⁵³ Dana 12. aprila 1992., poslije odluke vlade BiH od 9. aprila 1992. o objedinjavanju svih oružanih snaga,¹⁵⁵⁴ mostarski Krizni štab je donio odluku kojom se komandantu Šemsudinu Hasiću odobrava reorganizacija mostarskog TO-a.¹⁵⁵⁵

696. Uporedo sa sistemom TO-a u Mostaru, 4. aprila 1992. formiran je samostalni mostarski bataljon.¹⁵⁵⁶ U sastavu bataljona bili su Muslimani i Hrvati.¹⁵⁵⁷ Samostalnim bataljonom je komandovao Suad Ćupina¹⁵⁵⁸ do maja 1992., kada ga je zamijenio Arif Pašalić.¹⁵⁵⁹ Mobilizacija bataljona izvršena je u Vranici.¹⁵⁶⁰ Bataljon je tijesno saradivao sa HVO-om na odbrani Mostara,¹⁵⁶¹ a HVO ga je snabdijevao namirnicama i vojnom opremom.¹⁵⁶²

¹⁵⁴⁹V. "Dokazi o direktnoj intervenciji snaga HV-a na strani HVO-a u sukobu s ABiH" u razmatranjima Vijeća o uslovima za primjenu članova 2, 3 i 5 Statuta.

¹⁵⁵⁰ P06037; P03466; P07559.

¹⁵⁵¹ 2D00934.

¹⁵⁵² P07884.

¹⁵⁵³ Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 74 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 17 i 18); Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2917 i 2918; Seid Smajkić, T(f), str. 2485, 2486, 2497 i 2498; Vinko Marić, T(f) str. 48091-48094 i 48096-48100. U vezi s nacionalnim sastavom mješovitog topničkog divizionara, v. konkretno: 4D02020; 4D02021; 4D02022; P10032, par. 5; P10033, par. 4.

¹⁵⁵⁴ Milivoj Gagro, T(f), str. 2786.

¹⁵⁵⁵ Milivoj Gagro, T(f), str. 2786, 2787, 2795, 2797 i 2846; 1D00494; 3D02229.

¹⁵⁵⁶ Suad Ćupina, T(f), str. 4893 i 4894; 1D00527, par. 8; 3D02229.

¹⁵⁵⁷ 3D03705, pod pečatom, str. 9 i 10.

¹⁵⁵⁸ 5D01104; 5D01105; 2D00068.

¹⁵⁵⁹ Alija Lizde, T(f), str. 17912et17913; 5D01106; 3D00001; 5D01107; 3D02229; 2D00522; 3D00004.

¹⁵⁶⁰ 3D03705, pod pečatom, str. 9 i 10.

¹⁵⁶¹ Alija Lizde, T(f), str. 17887 i 17888; Suad Ćupina, T(f), str. 4918 i 4926; 5D01110; 5D01105; 3D01768; 3D02229; 3D00003; 2D00522.

¹⁵⁶² Suad Ćupina, T(f), str. 4918; 5D01110; 2D00068; 3D01768; 2D00522; Tihomir Majić, T(f), str. 37851, 37852, 37859 i 37860.

697. S obzirom na brojne dokaze, Vijeće konstatuje da je u julu 1992. ovaj bataljon pod komandom Arifa Pašalića ušao u sastav ABiH i postao 1. mostarska brigada.¹⁵⁶³ Vijeće takođe konstatuje da je pomenuta 1. mostarska brigada nastavila da održava veoma tijesnu saradnju sa HVO-om tokom vojnih operacija protiv srpskih oružanih snaga u drugoj polovini 1992. godine.¹⁵⁶⁴

B. Oružane snage HVO-a

698. Dana 29. aprila 1992., Krizni štab je donio odluku da objedini sve raspoložive vojne snage, konkretno snage HVO-a – jedine koje su bile na raspolaganju¹⁵⁶⁵ – kako bi odgovorio na napad srpskih oružanih snaga.¹⁵⁶⁶

699. Dana 11. jula 1992., Jadran Topić, predsjednik HVO-a opštine Mostar, proglasio je opštu mobilizaciju i naredio da se svi muškarci stari od 18 do 60 godina i sve žene stare od 18 do 50 godina jave Općinskom uredu narodne odbrane – organu Odjela obrane HVO-a HZ HB.¹⁵⁶⁷

700. Osim toga, Vijeće je steklo uvid u iskaze više svjedoka po čijim riječima su, do maja 1993., u redove HVO-a stupali i Muslimani, a ne samo Hrvati.¹⁵⁶⁸ Uostalom, iz pismene izjave Svjedoka 3DB proističe da su Muslimani radije bili u oružanim snagama HVO-a zato što su u HVO-u dobivali platu.¹⁵⁶⁹

701. Počev od 5. oktobra 1992., Općinski stožer Mostar je preformiran u "Zapovjedništvo Sektora Mostar" po naredbi Brune Stojića.¹⁵⁷⁰ Jedinice HVO-a koje su se nalazile u Mostaru ovim su stavljene pod zapovjedništvo Glavnog stožera.¹⁵⁷¹

702. Dana 25. februara 1993., opštinski HVO na čelu sa predsjednikom Jadranom Topićem donio je odluku da se u Mostaru formira jedna domobranska postrojba.¹⁵⁷² Ta jedinica dobila je zadatak

¹⁵⁶³ Suad Ćupina, T(f), str. 4896; 2D01420; 5D01104; 3D00218; 3D00208; 3D00005; 3D00211; 3D00024; 5D01069; 3D00666.

¹⁵⁶⁴ 5D01106; 5D01107; P00485; 4D01404; 2D00523/3D00208 (identični dokumenti); 3D00211; 2D00524; 3D00250.

¹⁵⁶⁵ Milivoj Gagro, T(f), str. 2796, 2809, 2823 i 2824; Vinko Marić, T(f), str. 48095, 48096 i 48227.

¹⁵⁶⁶ P00180; Milivoj Gagro, T(f), str. 2703, 2704 i 2809; Seid Smajkić, T(f), str. 2482; Vinko Marić, T(f), str. 48093-48095.

¹⁵⁶⁷ 1D00591.

¹⁵⁶⁸ Milivoj Gagro, T(f), str. 2827; Seid Smajkić, T(f), str. 2587; Marinko Šimunović, T(f), str. 33530 i 33531; Miro Salčin, T(f), str. 14311; Vinko Marić, T(f), str. 48094; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2922; 3D03705, pod pečatom, str. 9 i 10; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7894 i 7898; P05602; P10035, par. 16; 3D01737.

¹⁵⁶⁹ 3D03705, pod pečatom, str. 9 i 10; Miro Salčin, T(f), str. 14315.

¹⁵⁷⁰ Bruno Pinjuh, T(f), str. 37331-37335; P00517, str. 1.

¹⁵⁷¹ Bruno Pinjuh, T(f), str. 37331-37335; P00517, str. 1 i 2.

¹⁵⁷² P01441; P01550.

da vrši nadzor nad važnim infrastrukturama.¹⁵⁷³ Prema odluci HVO-a opštine Mostar, rad te jedinice ostao je, međutim, u nadležnosti zapovjednika OZ Jugoistočna Hercegovina.¹⁵⁷⁴

703. Dana 2. jula 1993., na osnovu zapovijedi Milivoja Petkovića,¹⁵⁷⁵ Miljenko Lasić, zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, podijelio je zonu odbrane grada Mostara na tri sektora i postavio Zlatana Miju Jelića za zapovjednika sektora koji je obuhvatao grad Mostar.¹⁵⁷⁶ Vijeće konstatuje da je istog dana Bruno Stojić izdao zapovijed o prepotčinjavanju svih jedinica MUP-a HZ HB u Mostaru Zlatanu Miji Jeliću.¹⁵⁷⁷

704. U svojoj zapovijedi od 6. avgusta 1993. Žarko Tole, u to vrijeme načelnik Stožera HVO-a, imenovao je Zlatana Miju Jelića na dužnost zapovjednika odbrane grada Mostara.¹⁵⁷⁸ Od tog trenutka, sve jedinice HVO-a koje su se nalazile u Mostaru stavljene su pod zapovjedništvo Zlatana Mije Jelića.¹⁵⁷⁹ Pored toga, Žarko Tole je u istoj zapovijedi naveo da zapovjedništvo nad odbranom Mostara preuzima Glavni stožer.¹⁵⁸⁰

705. Dana 3. septembra 1993., na osnovu zapovijedi Slobodana Praljka, zapovjednika Glavnog stožera HVO-a, Miljenko Lasić, zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, reorganizovao je pomenutu operativnu zonu na tri sektora odgovornosti: Sektor Sjever, Sektor Obrana Mostara i Sektor Jug.¹⁵⁸¹ Miljenko Lasić je potom imenovao Ivan Primorca za zapovjednika Sektora Sjever, Zlatana Miju Jelića za zapovjednika Sektora Obrana Mostara, a Nedjeljka Obradovića za zapovjednika Sektora Jug.¹⁵⁸²

706. Prema svjedočenjima koja je Vijeće saslušalo i koja su Vijeću predložena, kao i na osnovu dokumentarnih dokaza koje je Vijeće analiziralo, u Mostaru se između 1992. i 1994. nalazilo više jedinica HVO-a. Tako se pominju jedinice 3. brigade,¹⁵⁸³ među kojima 1. bojna,¹⁵⁸⁴ 4. bojna nazvana "Tihomir Mišić"¹⁵⁸⁵ i 9. bojna (koja će postati 2. bojna 3. brigade oko avgusta

¹⁵⁷³ P01550.

¹⁵⁷⁴ P01550, čl. III.

¹⁵⁷⁵ P03128. U ovoj zapovijedi, Milivoj Petković je podijelio OZ Jugoistočna Hercegovina na tri zone, među kojima je i zona odbrane grada Mostara.

¹⁵⁷⁶ P03117; Svjedok NO, T(f), str. 51179-51180 i 51210-51211, zatvorena sjednica; 5D05110, pod pečatom, par. 7.

¹⁵⁷⁷ P03124; P03123.

¹⁵⁷⁸ P03983; Svjedok NO, T(f), str. 51182, zatvorena sjednica; 5D05110, pod pečatom, par. 8; Slobodan Praljak, T(f), str. 42530.

¹⁵⁷⁹ 5D05110, pod pečatom, par. 8.

¹⁵⁸⁰ P03983, tačka 5.

¹⁵⁸¹ P04719; 5D05110, pod pečatom, par. 9; P04774; svjedok NO, T(f), str. 51183, zatvorena sjednica; 3D02421.

¹⁵⁸² P04774.

¹⁵⁸³ P04594.

¹⁵⁸⁴ 3D02421; P04749; P07210.

¹⁵⁸⁵ P07234, str. 6; P07559, str. 1; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7898 i 7998; P09805, pod pečatom, str. 4; P06721, str. 1.

mjeseca¹⁵⁸⁶).¹⁵⁸⁷ U Mostaru je najkasnije od jula 1993. takođe bila stacionirana 2. brigada HVO-a.¹⁵⁸⁸ Brojni svjedoci takođe su pomenuli i prisustvo KB-a, na čijem je čelu bio Mladen Naletilić Tuta,¹⁵⁸⁹ i njegovih ATG jedinica "Benko Penavić" i "Vinko Škrobo" (nekadašnji "Mrmak"¹⁵⁹⁰), kao i profesionalnih jedinica, naročito PPN-a "Ludvig Pavlović", Pukovnije "Bruno Bušić" i jedinice Juke Prazine, i to tokom cijele 1993. godine.¹⁵⁹¹ Takođe je pomenuto i prisustvo nekih jedinica Vojne policije: riječ je o određenim jedinicama 1. bojne Vojne policije;¹⁵⁹² 1. lakojurišne bojne Vojne policije;¹⁵⁹³ 2. lakojurišne bojne Vojne policije;¹⁵⁹⁴ 3. bojne Vojne policije¹⁵⁹⁵ i 5. bojne Vojne policije.¹⁵⁹⁶

707. Osim toga, više svjedoka je objasnilo gdje se nalazilo sjedište određenih jedinica. Tako se Odjel za kriminalističke istrage Vojne policije HVO-a nalazio na prvom spratu Mašinskog fakulteta u Mostaru.¹⁵⁹⁷ KB je bio stacioniran u Širokom Brijegu,¹⁵⁹⁸ a komanda jedinice Juke Prazine nalazila se nedaleko od mostarskog univerziteta.¹⁵⁹⁹ Najzad, najkasnije od septembra 1993., ATG "Vinko Škrobo" (nekadašnji "Mrmak") bio je stacioniran u jednoj garaži u Kalemovoj ulici, u zapadnom Mostaru.¹⁶⁰⁰

C. Snage ABiH

708. Patriotska liga je osnovana kao vojno krilo SDA 19. septembra 1991. zbog dolaska srpsko-crnogorskih jedinica u Mostar.¹⁶⁰¹ Imala je za zadatak, između ostalog, da naoruža stanovništvo kako bi ono moglo da brani teritoriju BiH od srpske agresije.¹⁶⁰²

¹⁵⁸⁶ P04594, str. 2.

¹⁵⁸⁷ P03260, str. 3; P04594.

¹⁵⁸⁸ P03128; P03260, str. 1; P04749; 3D02421; P06721, str. 2; P07210; P07433, str. 5; P07559, str. 1.

¹⁵⁸⁹ P10229, par. 25; v.: 3D02421, skica str. 3.

¹⁵⁹⁰ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2973, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁵⁹¹ Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 145 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 113 i 114); Svjedok DV, T(e), str. 22901; Svjedok 4D-AB, T(f), str. 47299; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7905-7907, 7937, 7975 i 7976; P09805, pod pečatom, str. 7 i 8; P09833, pod pečatom, str. 3; P07433, str. 5; 4D00433; 4D01034; P03260, str. 4; P04749, str. 2; 3D02421; P06721; P07210; P07234, str. 6; P07559, str. 1.

¹⁵⁹² Milivoj Petković, T(f), str. 50324 i 50325; Svjedok NO, T(f), str. 51181 i 51182, zatvorena sjednica; 5D05110, pod pečatom, par.7; P06721.

¹⁵⁹³ P07210; P05471.

¹⁵⁹⁴ Svjedok NO, T(f), str. 51181 i 51182, zatvorena sjednica; 5D05110, pod pečatom, par. 7; Zdenko Andabak, T(f), str. 50996-50998; P04010; P05471.

¹⁵⁹⁵ Marijan Biškić, T(f), str. 15059; P07018, str. 2; P09117, str. 2.

¹⁵⁹⁶ P06721, str. 2; P07210; svjedok NO, T(f), str. 51181 i 51182, zatvorena sjednica; 5D05110, pod pečatom, par. 7.

¹⁵⁹⁷ Zvonko Vidović, T(f), str. 51489, 51618 i 51619; IC01230; P09117, str. 5.

¹⁵⁹⁸ P10229, str. 6, par. 25.

¹⁵⁹⁹ P09805, pod pečatom, str. 10.

¹⁶⁰⁰ P10037, str. 4, par.15 i 16.

¹⁶⁰¹ Suad Ćupina, T(f), str. 4910; 1D01636, str. 1.

¹⁶⁰² Suad Ćupina, T(f.) str. 4892, 4893 i 4910.

709. Dana 17. novembra 1992., obrazovan je 4. korpus ABiH koji je obuhvatao pet brigada, tri bataljona i jednu specijalnu jedinicu.¹⁶⁰³ Komandant korpusa bio je Arif Pašalić,¹⁶⁰⁴ a komanda korpusa se početkom 1993. nalazila u kompleksu Vranica u Mostaru.¹⁶⁰⁵

710. Prema dokazima, jedan broj jedinica ABiH se nalazio u Mostaru 1993. godine. Snage 4. korpusa brojale su približno 4.000 ljudi raspoređenih u 41. motorizovanu brigadu, 42. motorizovanu brigadu, 47. brigadu i 48. brigadu.¹⁶⁰⁶ Vijeće se takođe upoznao sa izjavom Mire Salčina, koji je 1993. bio komandir čete od 120 ljudi koja je djelovala na području Donje Mahale, od Bulevara do Čekrka, duž linije duge 3 km.¹⁶⁰⁷ Tokom istog vremenskog perioda Salčin je bio pomoćnik komandanta 2. bataljona 441. motorizovane brigade, koja se nalazila u rejonu Starog mosta do Čekrka.¹⁶⁰⁸

Odjeljak 3: Događaji koji su prethodili sukobu Hrvata i Muslimana od 9. maja 1993.

711. Od septembra 1991. do juna 1992., u opštini Mostar su se između srpskih oružanih snaga i združenih hrvatsko-muslimanskih snaga vodile brojne borbe koje su prouzrokovale niz oštećenja, naročito u samom gradu Mostaru (I).

712. Uporedo sa ovim sukobima, dokazi koje je Vijeće analiziralo pokazuju da je HVO postepeno preuzeo kontrolu nad opštinom i pokušao da je "kroatizira" (II), što je dovelo do zaoštavanja napetosti između Hrvata i Muslimana, koje su vrhunac dosegle uoči 9. maja 1993. godine (III).

I. Borbe srpskih oružanih snaga i združenih hrvatsko-muslimanskih snaga

713. Dana 19. septembra 1991., srpske oružane snage su ušle na teritoriju opštine Mostar i rasporedile svoje jedinice oko Heliodroma i Sjevernog logora – poznatog i pod nazivom kasarna "Tihomir Mišić" – kao i na brdima u gradu Mostaru, na desnoj obali Neretve, prema Čitluku i

¹⁶⁰³ P01186; Suad Čupina, T(f), str. 4896.

¹⁶⁰⁴ P01186.

¹⁶⁰⁵ Raymond Lane, T(f), str. 23885; Grant Finlayson, T(f), str. 8132; Svjedok A, T(f), str. 4009, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10245-10247; IC00087; 3D00370; 2D00289; P10034, pod pečatom, par. 2; Svjedok 1D-AA, 1D02935, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 9074, 9179 i 9180; 3D03205, pod pečatom, str. 5; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5071, 5072 i 5074; P09413, str. 4. Po riječima Ibrahima Šarića, odluka da se 4. korpus ABiH smjesti u Vranicu uslijedila je poslije političkog sporazuma sa HVO-om o "međusobnFojg saradnjFijg [...] protiv srpskog neprijatelja" (Ibrahim Šarić, T(f), str. 5134). Zajedničkim sporazumom ABiH i HVO-a od 21. aprila 1993. bilo je predviđeno da se jedinice ABiH izmjestu u Konak i u Južni logor u roku od 48 sati po potpisivanju sporazuma (3D00016). Međutim, prema riječima Ibrahima Šarića, uprkos ovom sporazumu, ABiH nije otišla iz Vranice (Ibrahim Šarić, T(f), str. 5137 i 5138). V. takođe Odluku od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 93 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 39).

¹⁶⁰⁶ P07559, str. 9.

¹⁶⁰⁷ P09834, par. 7 i 8; Miro Salčin, T(f), str. 14171, 14172 i 14179.

Širokom Brijegu.¹⁶⁰⁹ Sredinom marta 1992., srpske oružane snage su uspjele da prodru u grad Mostar.¹⁶¹⁰

714. Dok su srpske oružane snage granatirale grad Mostar¹⁶¹¹ i zauzimale okolna područja,¹⁶¹² Hrvati i Muslimani iz BiH su organizovali združenu odbranu¹⁶¹³ da bi potom, u junu 1992.,¹⁶¹⁴ proveli združenu operaciju svojih protiv srpskih oružanih snaga, koje su se tada povukle iz grada.¹⁶¹⁵ Srpske oružane snage su zauzele položaje na uzvišenjima oko grada,¹⁶¹⁶ ali su se borbe nastavile.¹⁶¹⁷

715. Vijeće je steklo uvid u iskaze više svjedoka u kojima se opisuju razaranja u gradu Mostaru uslijed granatiranja od strane srpskih oružanih snaga, a prije izbijanja sukoba između Hrvata i bosanskih Muslimana.¹⁶¹⁸ Tako je uništeno više mostova,¹⁶¹⁹ s izuzetkom Starog mosta, koji je, međutim, oštećen.¹⁶²⁰

II. Uspostavljanje političke kontrole HVO-a nad opštinom i njeno "kroatiziranje"

716. Tužilaštvo navodi u paragrafu 90 Optužnice da su organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a 1992. započeli kampanju s ciljem da uspostave kontrolu nad opštinom Mostar (uključujući i grad Mostar) i da je "kroatiziraju", pri čemu su rasli progon i diskriminacija muslimanskog stanovništva. Tužilaštvo dodaje da su, od sredine 1992. do 1993., bosanski Muslimani, uz rijetke izuzetke,

¹⁶⁰⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14171 i 14172.

¹⁶⁰⁹ Milivoj Gagro, T(f), str. 2695, 2696 i 2746; Seid Smajkić, T(f), str. 2476 i 2477.

¹⁶¹⁰ Svjedok CS, T(f), str. 12087, djelimično zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 74 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 17 i 18).

¹⁶¹¹ Milivoj Gagro, T(f), str. 2822 i 2823; 5D01091. V. takođe 4D01671, str. 2.

¹⁶¹² Milivoj Gagro, T(f), str. 2695 i 2696; Alija Lizde, T(f), str. 17901.

¹⁶¹³ V. "Organizovanje TO-a u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

¹⁶¹⁴ Alija Lizde, T(f), str. 17902, 17906 i 17907; Seid Smajkić, T(f), str. 2478 i 2497; P00180.

¹⁶¹⁵ Alija Lizde, T(f), str. 17902-17906; Milivoj Gagro, T(f), str. 2725, 2808 i 2809; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14554 i 14560; Svjedok CS, T(f), str. 12018; Slobodan Praljak, T(f), str. 44559 i 44560; mjesto označeno brojem 1 na karti zavedenoj pod brojem 3D03724, str. 3; 3D00331, par. 460.

¹⁶¹⁶ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14554 i 14560; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2914.

¹⁶¹⁷ Zvonko Vidović, T(f), str. 51551-51553; Raymond Lane, T(f), str. 23646 i 23813; 2D03070; P00638; 2D03071; 2D03072; 2D03073; P01879, str. 4 i 5; Milivoj Petković, T(f), str. 50149-50156, 50158-50160 i 50162-50165; IC01192; IC01191; IC01193; 3D00992; 3D00994; 3D00919.

¹⁶¹⁸ Svjedok BJ, T(f), str. 5730 i 5731; Grant Finlayson, T(f), str. 18103, djelimično zatvorena sjednica, i 18223; 2D00451, pod pečatom, str. 1; Ratko Pejanović, T(f), str. 1275 i 1276; Marita Vihervuori, T(f), str. 21572-21574; Raymond Lane, T(f), str. 23897; 3D01096, str. 2 i 3; Veso Vegar, T(f), str. 37017-37019; 3D00785, str. 30-32.

¹⁶¹⁹ Milivoj Gagro, T(f), str. 2748; Svjedok BJ, T(f), str. 5730 i 5731; Slobodan Praljak, T(f), str. 40428 i 40429; Ratko Pejanović, T(f), str. 1285, 1286, 1288, 1290 i 1441; 3D00785, str. 30.

¹⁶²⁰ Milivoj Gagro T(f), str. 2752-2754 i 2764; Slobodan Praljak, T(f), str. 44557; mjesto označeno br. 4 na karti zavedenoj pod brojem 3D03724, str. 1; 3D00785, str. 30.

smijenjeni s položaja u opštinskim i mjesnim organima vlasti, a da je humanitarna pomoć dijeljena tako da su Muslimani bili oštećeni i uopšte uzev sve više maltretirani.

717. Najzad, po navodima iz paragrafa 93 Optužnice, opštinski HVO u Mostaru je 15. aprila 1993. usvojio "Odluku o zakonskim pravima izbjeglih, prognanih i raseljenih osoba u općini Mostar" kojom su preinačeni kriteriji za utvrđivanje statusa "izbjeglica", uslijed čega je blizu 18.000 muslimanskih izbjeglica bilo lišeno humanitarne pomoći.

718. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo tvrdi da je tokom 1992. godine HVO¹⁶²¹ prigrabio vlast u Mostaru, "koji je smatrao glavnim gradom Herceg-Bosne ", te da je usvojio brojne odluke iz najrazličitijih oblasti, kao što su rješavanje pitanja izbjeglica, ekonomija, valuta i jezik.¹⁶²²

719. Vijeće konstatuje da je, poslije imenovanja Jadrana Topića na dužnost predsjednika HVO-a opštine Mostar u maju 1992. godine,¹⁶²³ opštinski HVO postepeno uspostavio kontrolu nad opštinom Mostar.¹⁶²⁴ Opštinski HVO je tada brojao 13 članova, među kojima su četvorica bili Muslimani.¹⁶²⁵ Međutim, prema riječima Ratka Pejanovića,¹⁶²⁶ svi visoki funkcioneri koji su odabrani za rad u opštinskim službama, a nisu dijelili stavove HDZ-a, uključujući i funkcionere hrvatske nacionalnosti,¹⁶²⁷ postepeno su smijenjeni.¹⁶²⁸ Po riječima jednog od muslimanskih članova opštinskog HVO-a, četiri muslimanska člana HVO-a opštine Mostar su 2. avgusta 1992. podnijeli ostavku, prije svega zbog držanja Jadrana Topića koji je donosio odluke bez saradnje s ostalim članovima, kao i zbog postepenog "kroatiziranja" civilnog života.¹⁶²⁹

720. Vijeće takođe ističe da je opštinski HVO postavio kontrolne punktove oko grada Mostara već od maja 1992.;¹⁶³⁰ da je uveo policijski sat i uspostavio sistem odobrenja – odobrenja koja je, između ostalih, izdavao Bruno Stojić – za kretanje po gradu i za izlazak iz grada Mostara,¹⁶³¹ čime

¹⁶²¹ Tužilaštvo nije razjasnilo da li ovdje misli na opštinski HVO ili na HVO HZ HB – ili i na jedan i na drugi.

¹⁶²² Završni podnesak tužilaštva par. 344 i 345.

¹⁶²³ V. "HVO opštine Mostar" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

¹⁶²⁴ Ratko Pejanović, T(f), str. 1237; Seid Smajkić, T(f), str. 2478-2482, 2486; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7012 i 7013; P09833, pod pečatom, str. 2; Svjedok CS, T(f), str. 12031; P01619, str. 7 i 8; P10035, par. 3.

¹⁶²⁵ U pitanju su Mumin Isić, Senad Kazazić, Sead Maslo i Hamdija Jahić. V. P08644, str. 1; Milivoj Gagro, T(f), str. 2718-2723; Seid Smajkić, T(f), str. 2599-2601.

¹⁶²⁶ Ratko Pejanović je bio komandir vatrogasne jedinice i jedinice civilne zaštite u Mostaru. V. Ratko Pejanović, T(f), str. 1229 i 1230.

¹⁶²⁷ Ratko Pejanović, T(f), str. 1240 i 1241.

¹⁶²⁸ Ratko Pejanović, T(f), str. 1236, 1240 i 1241; Seid Smajkić, T(f), str. 2999 i 3000.

¹⁶²⁹ P08644.

¹⁶³⁰ Seid Smajkić, T(f), str. 2510.

¹⁶³¹ Ilija Kožulj, T(f), str. 32517, 32518, 32532 i 32533; 1D02716; 1D02396; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 919 i 2920; Seid Smajkić, T(f), str. 2494; P01619, str. 7. U vezi s policijskim satom, v. 1D00648; 1D00656; 1D00712; 1D00718; 1D00719. Međutim, Vijeće napominje da je za Ramadan napravljen izuzetak u pogledu policijskog sata, v. 2D00665. U vezi s odobrenjima, v. P01313.

je stanovništvu ograničena sloboda kretanja. Pored toga, zastava HZ HB se vijorila nad zgradama javnih službi u Mostaru, kao što su policija, škole i sudovi.¹⁶³²

721. S druge strane, HVO opštine Mostar je intervenisao u različitim oblastima civilnog života u opštini, što dodatno potvrđuje da su postupno uspostavljanje kontrole nad opštinom i njeno "kroatiziranje" bili u toku. Tako je 24. jula 1992. opštinski HVO uveo hrvatski dinar kao sredstvo gotovinskog plaćanja na teritoriji opštine.¹⁶³³

722. U novembru 1992., opštinski HVO takođe je promijenio nazive mnogih ulica i škola, kao i mostarskog univerziteta.¹⁶³⁴ Međutim, Vijeće je konstatovalo da je, u skladu sa tvrdnjama Prlićeve odbrane,¹⁶³⁵ opštinski HVO osnovao komisiju za promjenu naziva ulica, a da su u sastavu te komisije bili Muslimani, među kojima i potpredsjednik komisije, Ismet Hadžiosmanović.¹⁶³⁶ Osim toga, Vijeće napominje da je cilj komisije bio da promijeni nazive sa ideološkim ili jugoslovenskim konotacijama.¹⁶³⁷ Kada je riječ o školama, Vijeće ističe, u skladu sa tvrdnjama Stojićeve odbrane,¹⁶³⁸ da novi nazivi osnovnih škola nisu imali nikakvih konotacija, pošto je svaka škola dobila redni broj ili je nosila naziv sela u kojem se nalazi.¹⁶³⁹ Najzad, kao što to naglašava Stojićeva odbrana,¹⁶⁴⁰ Vijeće primjećuje da je Univerzitet "Džemal Bijedić" u Mostaru jednostavno preimenovan u Sveučilište u Mostaru.¹⁶⁴¹

723. Vijeće ističe da je HVO opštine Mostar takođe intervenisao u ekonomskom životu opštine počev od druge polovine 1992. godine. Vijeće je, međutim, na osnovu raznih dokaza konstatovalo da su javna preduzeća pod rukovodstvom opštinskog HVO-a bez ikakve razlike zapošljavala i otpuštala Muslimane i Hrvate,¹⁶⁴² a da su se neka preduzeća čak nalazila pod kontrolom ABiH.¹⁶⁴³

¹⁶³² Seid Smajkić, T(f), str. 2498 i 2499.

¹⁶³³ P00281; v. takođe 1D00636; 1D00637; 1D00638; 1D00640.

¹⁶³⁴ P00714; 1D00662; 1D00612/1D00438 (identični dokumenti); 1D00462; P08538; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2186; Seid Smajkić, T(f), str. 2564, 2565, 2900-2905 i 3005-3016; Miroslav Palameta, T(f), str. 32770, 32779, 32780 i 32804-32811; P09805, pod pečatom, str. 2.

¹⁶³⁵ Završna riječ Prlićeve odbrane, T(f), str. 52269-52271.

¹⁶³⁶ 1D00440; 1D00662; Miroslav Palameta, T(f), str. 32820; Seid Smajkić, T(f), str. 2564, 2565 i 2901; P08538.

¹⁶³⁷ 1D00439; 1D00662, čl. 2.

¹⁶³⁸ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 77.

¹⁶³⁹ V. 1D00612/1D00438 (identični dokumenti).

¹⁶⁴⁰ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 76.

¹⁶⁴¹ P00714, čl. 2 i 3.

¹⁶⁴² Tako je u Mostaru HVO 23. novembra 1992. imenovao Muslimana na položaj ravnatelja tvornice "Instalater" (1D00447) i privremenog ravnatelja preduzeća "Hamo Čerkić" (1D00448). Dana 1. decembra 1992., Musliman je imenovan na položaj ravnatelja preduzeća "Montprojekt" (Svjedok CS, T(f), str. 12111; 1D00458). Dana 26. marta 1993., HVO je imenovao Hakiju Ljubovića na položaj privremenog ravnatelja javnog preduzeća "Stanogradnja" u Mostaru (Svjedok CS, T(f), str. 12111 i 12112; 1D00467). V. takođe Ilija Kožulj, T(f), str. 32529, 32531 i 32532; 1D02665; 1D00665; 1D00690; 1D00692; 1D01805; 1D01806; 1D02667; 1D02644; 1D00659; 1D00445; 1D00450; 1D00452; 1D00454; 1D00456; 1D00460; 1D00461; 1D00685; 1D00701; 1D00706; 1D00463; 1D00464.

724. Kada je riječ o javnim službama, opštinski HVO je reorganizovao više službi u opštini. Tako je tokom 1992. bolnica u zapadnom Mostaru reorganizovana u ratnu bolnicu.¹⁶⁴⁴ Vijeće je konstatovalo da je bolničko osoblje bilo i muslimanske i hrvatske nacionalnosti,¹⁶⁴⁵ premda je broj Muslimana među zaposlenima drastično opao između septembra 1992. i jula 1993.¹⁶⁴⁶ Dva svjedoka su pružila protivrječna objašnjenja u vezi sa smanjenjem broja Muslimana. Ante Kvesić je ovo smanjenje pripisao sukobu između Hrvata i Muslimana i talasima egzodusa koji su uslijedili.¹⁶⁴⁷ Seid Smajkić je, pak, izjavio da je medicinsko osoblje moralo da se zakune na lojalnost HZ HB kako bi sačuvalo radno mjesto u bolnici pod rukovodstvom HVO-a.¹⁶⁴⁸ Po ocjeni Vijeća, oba objašnjenja su vjerodostojna i Vijeće ne može jednom objašnjenju dati prednost u odnosu na drugo. Najzad, Vijeće napominje da se o pacijentima primljenim u bolnicu vodila briga i da su oni liječeni nezavisno od njihove nacionalne pripadnosti.¹⁶⁴⁹

725. Opštinski HVO takođe je reorganizovao civilnu zaštitu u Mostaru.¹⁶⁵⁰ U junu 1992., Dobrovoljno vatrogasno društvo iz istočnog Mostara je ušlo u sastav Civilne zaštite.¹⁶⁵¹ Prema riječima Ratka Pejanovića i Envera Jusufovića,¹⁶⁵² otkako je uvedena ova promjena, vatrogascima iz istočnog Mostara je postajalo sve teže da rade. HVO opštine Mostar je njihova materijalna sredstva davao na upotrebu vatrogascima iz zapadnog Mostara, koji su pak odbili da Dobrovoljnom vatrogasnom društvu iz istočnog Mostara dostavljaju namirnice i logističku podršku.¹⁶⁵³ Najzad, 3. maja 1993., Civilna zaštita je donijela odluku da se Dobrovoljno vatrogasno društvo iz istočnog Mostara briše iz njenog sastava.¹⁶⁵⁴

726. Vijeće osim toga konstatuje da je početkom 1993. u opštini Mostar funkcionisao pravosudni sistem, s jednim osnovnim sudom i jednim višim sudom u kojima su istovremeno radile sudije muslimanske, hrvatske i srpske nacionalnosti.¹⁶⁵⁵ Osim toga, rad pravosudnog sistema je, makar

¹⁶⁴³ U decembru 1992., tvornica aluminijuma, jedna od najvećih tvornica u vrijeme događaja, bila je pod kontrolom ABiH. (Svjedok CS, T(f), str. 12119 i 12120; 2D00305). U aprilu 1993., tvornica duhana koja se nalazila u istočnom Mostaru bila je pod kontrolom ABiH (Svjedok CS, T(f), str. 12122 i 12123; 2D00306).

¹⁶⁴⁴ V. "HVO opštine Mostar" u činjeničnim zaključcima Vijeća o Mostaru.

¹⁶⁴⁵ Ante Kvesić, T(f), str. 37391, 37392, 37401-37405 i 37429-37432; 2D00968; 2D00965.

¹⁶⁴⁶ Ante Kvesić, T(f), str. 7391, 37392, 37401, 37404, 37405 i 37429-37432; 2D00968; 2D00965.

¹⁶⁴⁷ Ante Kvesić, T(f), str. 37432 i 37433.

¹⁶⁴⁸ Seid Smajkić, T(f), str. 2500.

¹⁶⁴⁹ Ante Kvesić, T(f), str. 37403, 37404, 37406-37411 i 37471; 2D00966; 2D00603; 2D00602; 2D00971.

¹⁶⁵⁰ 1D00889; 1D00593.

¹⁶⁵¹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1246; P09511. Sličnu odluku prethodno je već donio Jadran Topić u novembru 1992.: 1D00390.

¹⁶⁵² Obojica su bili vatrogasci u Mostaru. V. P10035, par. 2; Ratko Pejanović, T(f), str. 1229 i 1230.

¹⁶⁵³ Ratko Pejanović, T(f), str. 1246 i 1247; P10035, par. 3; 1D00393.

¹⁶⁵⁴ P09512; Ratko Pejanović, T(f), str. 1248 i 1249.

¹⁶⁵⁵ Zoran Buntić, T(f), str. 30420, 30429 i 30437-30439; 1D02382; 1D02381; 1D02383; 1D00645.

djelimično, finansirao HVO HZ HB.¹⁶⁵⁶ Međutim, po riječima Zorana Buntića,¹⁶⁵⁷ pravosudni sistem je prestao da funkcioniše između maja 1993. i juna 1994. godine.¹⁶⁵⁸

727. Najzad, tokom 1992. provedene su reforme u obrazovnom sistemu. Na sjednici Savjeta mostarskog univerziteta koja je održana u junu 1992. odlučeno je da će se nastava obavljati isključivo na hrvatskom jeziku.¹⁶⁵⁹ Nakon te sjednice, 42 muslimanska profesora su napustila mostarski univerzitet.¹⁶⁶⁰ Seid Smajkić je pred Vijećem takođe izjavio da su, tokom istog perioda, zaposlenici muslimanske nacionalnosti istjerani sa univerziteta.¹⁶⁶¹ Međutim, Vijeće konstatuje da je HVO HZ HB nastavio da zapošljava Muslimane na mostarskom univerzitetu barem do kraja 1992. godine.¹⁶⁶²

728. Hrvatski jezik nametnut je i u školama,¹⁶⁶³ a opštinski HVO je izmijenio školske svjedodžbe tako da je u zaglavlju bio logo HZ HB i riječi "Republika Bosna i Hercegovina."¹⁶⁶⁴ Vijeće je saslušalo iskaz Seida Smajkića, po čijim riječima su Muslimani u drugoj polovini 1992. sistematski smjenjivani u opštinskim školama.¹⁶⁶⁵ Međutim, Vijeće napominje da je HVO opštine Mostar nastavio da zapošljava Muslimane u nekim školama barem do aprila 1993. godine.¹⁶⁶⁶

729. Kada je riječ o školskim programima, Vijeće primećuje da je, krajem marta ili početkom aprila 1993., Jadranko Prlić primio delegaciju muslimanskih stanovnika u Mostaru koji su izrazili želju da se u školske programe uvrsti izučavanje muslimanskih pisaca.¹⁶⁶⁷ Delegacija je prihvatila da sastavi spisak autora i djela za koje je željela da se uvrste u program.¹⁶⁶⁸ Međutim, po riječima Miroslava Palamete,¹⁶⁶⁹ premda je održano više sastanaka, nije pronađeno nikakvo rješenje.¹⁶⁷⁰ Što

¹⁶⁵⁶ Zoran Buntić, T(f), str. 30420; 1D02132.

¹⁶⁵⁷ Zoran Buntić je bio predstojnik Odjela pravosuđa i opće uprave u HZ HB od 20. juna 1992. do 28. avgusta 1993. Zoran Buntić, T(f), str. 30243, 30244 i 30249.

¹⁶⁵⁸ Zoran Buntić, T(f), str. 30431; 1D02370; 1D01978.

¹⁶⁵⁹ P00714, čl. 2; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2186; Miroslav Palameta, T(f), str. 32770; P02045, str. 1; 1D00421, str. 3. Vijeće napominje da je, u novembru i decembru 1992., Sveučilište u Mostaru sastavilo spisak djelatnika koji žele nastaviti rad na Sveučilištu; na tom spisku su se nalazila imena približno 90 Muslimana (v. 1D02804). Međutim, prema ocjeni Vijeća, ništa ne dokazuje da su sve osobe nabrojane na spisku zaista radile na Sveučilištu.

¹⁶⁶⁰ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2187 i 2295.

¹⁶⁶¹ Seid Smajkić, T(f), str. 2504-2508.

¹⁶⁶² 1D00382; 1D00383; Seid Smajkić, T(f), str. 2905-2907. Vijeće napominje da su imenovanja na Sveučilištu u Mostaru po svemu sudeći spadala u nadležnosti HVO-a HZ HB, a ne opštinskog HVO-a.

¹⁶⁶³ Seid Smajkić, T(f), str. 2500-2503; Miroslav Palameta, T(f), str. 32770; P09805, pod pečatom, str. 2; P02045, str. 1.

¹⁶⁶⁴ P09492; Seid Smajkić, T(f), str. 2500 i 2501; 1D00600; 1D00620.

¹⁶⁶⁵ Seid Smajkić, T(f), str. 2500.

¹⁶⁶⁶ 1D00503; 1D00502; 1D00501; 1D00500; 1D00499; 5D01111; Seid Smajkić, T(f), str. 2908-2910, 2956, 2957, 3014 i 3015.

¹⁶⁶⁷ Miroslav Palameta, T(f), str. 32772 i 32773; v. takođe T(e), str. 32773.

¹⁶⁶⁸ Miroslav Palameta, T(f), str. 32773.

¹⁶⁶⁹ Miroslav Palameta je bio profesor na Pedagoškoj akademiji, kasnije Pedagoškom fakultetu Sveučilišta u Mostaru od 1992. godine (v. Miroslav Palameta, T(f), str. 32772 i 32781), zamjenik predstojnika Ureda za obrazovanje u HZ HB od

se tiče jezičkog pitanja, Seid Smajkić je pred Vijećem takođe izjavio da se jedna delegacija, u čijem sastavu su bili Zijad Demirović, Smajkić lično i još dvije osobe, sastala sa Jadrankom Prličem nekog neutvrđenog datuma kako bi s njim razgovarala o pitanju hrvatskog jezika.¹⁶⁷¹ Tokom sastanka, Jadranko Prlič je izjavio da je i njegov jezik "bosanski". Kada ga je Seid Smajkić zapitao zašto onda svoj jezik naziva "hrvatskim" umjesto "bosanskim", ovaj mu je odgovorio da Muslimani svoj jezik mogu da nazovu "muslimanskim" ako hoće.¹⁶⁷²

730. Kao što naglašavaju Prličeva i Stojićeva odbrana,¹⁶⁷³ opštinski HVO je zbog borbi koje su se vodile u drugim područjima tokom čitave 1992. godine morao da se suoči s masovnim prilivom kako hrvatskog, tako i muslimanskog stanovništva, pa je shodno tome došlo do stambene krize.¹⁶⁷⁴ Tako je već 29. maja 1992. HVO opštine Mostar proglasio ništavnim sve potvrde ili rješenja o dodjeli ili useljenju u stanove koje su bez osnova napustili raniji korisnici zbog toga što su te dokumente izdale neovlašćene osobe.¹⁶⁷⁵ Bilo je predviđeno da se napušteni stanovi stave na korištenje Odjelu za komunalno-stambene poslove i obnovu, koji je potom na osnovu utvrđenih kriterija trebalo da rješava kome će se stanovi dodijeliti.¹⁶⁷⁶ Dana 19. juna 1992., opštinski HVO je donio odluku kojom je stanove koji su bili u vlasništvu JNA samom sebi dao na korištenje.¹⁶⁷⁷

731. Opštinski HVO je zatim, 24. jula 1992., donio odluku, koja je izmijenjena i dopunjena 16. septembra 1992,¹⁶⁷⁸ o načinu na koji će se napušteni stanovi davati na privremeno korištenje. Prema odredbama iz odluke od 24. jula 1992., napuštenima su se smatrali svi stanovi slobodni od osoba, bilo da u njima ima stvari ili ne, izuzev stanova za koje su nosioci stanarskog prava bili pripadnici HVO-a ili članovi njihovog domaćinstva.¹⁶⁷⁹ Sve osobe kojima su stan ili porodična kuća bili uništeni imale su pravo da traže dodjelu napuštenog stana na privremeno korištenje.¹⁶⁸⁰ Ovom odlukom se prioritet davao porodicama poginulih ili ranjenih boraca¹⁶⁸¹ ili pripadnicima opštinskog HVO-a.¹⁶⁸² Najzad, za iseljavanje osoba koje su se smjestile u napuštenim stanovima bez procedure

jeseni 1992., a potom pomoćnik ministra prosvjete za visoko školstvo od avgusta 1993. do 1994.. V. Miroslav Palameta, T(f), str. 32772, 32777 i 32779.

¹⁶⁷⁰ Miroslav Palameta, T(f), str. 32773-32776.

¹⁶⁷¹ Seid Smajkić, T(f), str. 2503 i 2504.

¹⁶⁷² Seid Smajkić, T(f), str. 2504.

¹⁶⁷³ Završna riječ Prličeve odbrane, T(f), str. 52220 i 52221; Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 475.

¹⁶⁷⁴ V. P09593, str. 1 i 2. V. takođe uvodni dio u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

¹⁶⁷⁵ ID00548. Vijeće je konstatovalo da je HVO kasnije mijenjao tekst ovog dokumenta u više navrata: ID00715; ID00723; ID00598.

¹⁶⁷⁶ ID00548; Borislav Puljić, T(f), str. 32158.

¹⁶⁷⁷ ID03016.

¹⁶⁷⁸ ID00618. V. npr. ID00641.

¹⁶⁷⁹ ID00606, čl. 2; Martin Raguž, T(f), str. 31301.

¹⁶⁸⁰ ID00606, čl. 3.

¹⁶⁸¹ ID00606, čl. 10.

¹⁶⁸² ID00606, čl. 13. Vijeće napominje da je opštinski HVO formirao Stambenu komisiju za rješavanje zahtjeva o dodjeljivanju stanova djelatnicima HVO-a, v. ID00730.

predviđene datom odlukom bili su odgovorni Odjel unutarnjih poslova i Odjel za komunalno-stambene poslove i obnovu.¹⁶⁸³

732. Istovremeno, opštinski HVO je 16. septembra 1992. usvojio odluku o iseljavanju svih bespravno useljenih osoba na teritoriji opštine Mostar. Ovom odlukom je opštinski HVO, uz pomoć Vojne policije, dobio potrebna ovlaštenja za iseljavanje svih osoba "bespravno" useljenih u stanove koji su nekada bili u vlasništvu pripadnika JNA na teritoriji opštine Mostar.¹⁶⁸⁴ U članu 3. odluke navodi se da su stanovi vlasništvo HVO-a opštine Mostar.¹⁶⁸⁵ Istog dana, HVO opštine Mostar je objavio da u gradu više ne može da se obezbijedi smještaj "izbjeglica ili prognanika" iz drugih opština zbog toga što se u opštini već nalazi 50.000 raseljenih osoba iz same opštine.¹⁶⁸⁶ Dana 5. marta 1993., opštinski HVO je osnovao komisiju za dodjelu stanova u svom vlasništvu.¹⁶⁸⁷

733. S druge strane, imajući u vidu jedan izvještaj komisije Zbornog područja Mostar u vezi sa stambenim pitanjima od 24. novembra 1993., Vijeće je konstatovalo da je 1993. postojala Stambena komisija koja je odgovarala zapovjedniku OZ Jugoistočna Hercegovina, Miljenku Lasiću.¹⁶⁸⁸ Komisija je bila zadužena za dodjelu napuštenih vojnih stanova.¹⁶⁸⁹ Tokom 1993. Ured za stambeno-komunalne poslove i obnovu Komisiji je takođe prepustio nadležnost za 600 "napuštenih civilnih stanova".¹⁶⁹⁰

734. Svjedok BB¹⁶⁹¹ je imao prilike da primijeti, dok se nalazio u Mostaru od 8. aprila do kraja maja mjeseca 1994., da su većina ljudi smještenih u napuštenim stanovima bili Muslimani.¹⁶⁹²

735. I dalje s istim ciljem da se suoči s problemom priliva stanovništva, HVO je uspostavio sistem raspodjele humanitarne pomoći.¹⁶⁹³ Prema iskazu Svjedokinje BA,¹⁶⁹⁴ dok su Muslimani i Hrvati bili saveznici u borbi protiv srpskih oružanih snaga, HVO je raspodjelu humanitarne pomoći

¹⁶⁸³ ID00606, čl. 25; ID00625; P00375; Seif Smajkić, T(f), str. 2512.

¹⁶⁸⁴ ID00613; ID00749.

¹⁶⁸⁵ ID00613; v. takođe P00490. Za konkretan primjer odluke HVO-a o davanju stana na privremeno korištenje, v. ID00654.

¹⁶⁸⁶ ID00621.

¹⁶⁸⁷ ID00717.

¹⁶⁸⁸ P06860.

¹⁶⁸⁹ P06860, str. 1 do 3.

¹⁶⁹⁰ P06860, str. 4.

¹⁶⁹¹ Svjedok BB je bio pripadnik jedne međunarodne organizacije, stacioniran na području Mostara od 8. aprila 1993. do kraja mjeseca maja 1994. V. Svjedok BB, T(f), str. 17133, 17134 i 17136; T(e), str. 17133, zatvorena sjednica.

¹⁶⁹² P09840, pod pečatom, par. 5; Svjedok BB, T(f), str. 17145, zatvorena sjednica. V. takođe Veso Vegar, T(f), str. 37057-37059, koji se oslanja na 3D01027.

¹⁶⁹³ V. "HVO opštine Mostar" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

¹⁶⁹⁴ Svjedokinja BA je bila pripadnica jedne međunarodne organizacije, stacionirana na području Mostara od 14. maja do 20. jula 1993. V. Svjedokinja BA, T(f), str. 7153, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 3.

obavljao pravično prema stanovnicima iz obje zajednice.¹⁶⁹⁵ Tokom 1993. godine, HVO je raspodjelu pomoći vršio na štetu Muslimana.¹⁶⁹⁶

736. Istovremeno, HVO opštine Mostar je razradio pravni okvir za utvrđivanje statusa "izbjeglica" ili "prognanika". Prema odluci o zaštiti izbjeglica i prognanika na području opštine Mostar od 16. septembra 1992., "izbjeglice" se definišu kao osobe koje nisu državljani BiH, ali su morale da napuste svoje mjesto prebivališta zbog napada na zemlju čiji su državljani, zbog političkog progona ili zbog elementarnih nepogoda.¹⁶⁹⁷ Prema istoj odluci, prognanik je državljanin BiH koji je morao da napusti svoje mjesto prebivališta zbog napada ili zbog elementarnih nepogoda.¹⁶⁹⁸ Takođe se naglašava da status prognanika ne mogu ostvariti pripadnici ili simpatizeri neprijateljskih snaga.¹⁶⁹⁹ Status izbjeglice ili raseljene osobe stjecao se nakon registracije u Centru za socijalni rad.¹⁷⁰⁰ Po stjecanju statusa, korisnicima su se mogli obezbijediti privremeni smještaj i ishrana.¹⁷⁰¹ Kako ne bi izgubili status izbjeglice ili prognanika, korisnici su bili dužni da se odazivaju pozivima HVO-a za mobilizaciju i radnu obavezu.¹⁷⁰²

737. Pored toga, HVO opštine Mostar je 15. januara 1993. otvorio matičnu knjigu za prognane, raseljene i izbjegle osobe sa područja drugih opština, pri čemu je jedan primjerak knjige trebalo da čuva MUP.¹⁷⁰³ Bez upisivanja u matičnu knjigu nije mogla da se pokrene nijedna administrativna radnja.¹⁷⁰⁴

738. Dana 15. aprila 1993., HVO opštine Mostar je usvojio odluku, koja je izmijenjena i dopunjena 29. aprila 1993., o statusnim pravima izbjeglica, prognanika i raseljenih osoba na području opštine Mostar.¹⁷⁰⁵ U skladu sa ovom odlukom, karton "izbjeglice" ili "prognanika" izdavao se pod sljedećim uslovima: 1) osobama od 0 do 18 godina, muškarcima starijim od 60 godina i ženama starijim od 55 godina, s izuzetkom invalida i majki s djecom mlađom od 7 godina; 2) osobama koje ne borave u napuštenim stanovima; 3) osobama koje su došle s teritorije RBiH i Hrvatske.¹⁷⁰⁶ Uz to, shodno ovoj odluci, raseljene osobe iz same opštine Mostar bile su

¹⁶⁹⁵ Svjedokinja BA, T(f), str. 7165 i 7166, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 14.

¹⁶⁹⁶ Svjedokinja BA, T(f), str. 7165 i 7166, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 14.

¹⁶⁹⁷ P00488, čl. 4.

¹⁶⁹⁸ P00488, čl. 6 i 8.

¹⁶⁹⁹ P00488, čl. 6.

¹⁷⁰⁰ P00488, čl. 5, 7 i 9.

¹⁷⁰¹ P00488, čl. 10.

¹⁷⁰² P00488, čl. 13 i 14. V. takođe Edward Vulliamy, T(f), str. 1518 i 1519.

¹⁷⁰³ 1D00700.

¹⁷⁰⁴ 1D00700.

¹⁷⁰⁵ P01894; P02144; 1D00757; 1D00758.

¹⁷⁰⁶ Svjedokinja BA, T(f), str. 7174 i 7175, 7472, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 26; P01894; P02144.

dužne da se vrate u mjesnu zajednicu iz koje su otišle ako bi ona bila oslobođena, ili je u suprotnom bilo predviđeno da se smjeste u kolektivni smještaj u Mostaru.¹⁷⁰⁷

739. Po riječima predstavnika međunarodnih organizacija koji su se 1993. godine nalazili na terenu, uslijed ove odluke status "prognanika" izgubilo je približno 16.000 do 20.000 osoba, većinom Muslimana,¹⁷⁰⁸ koje su 1992. živjele u napuštenim srpskim stanovima.¹⁷⁰⁹ Pored toga, ovom odlukom je svim muškarcima starim od 18 do 60 godina i svim ženama starim od 18 do 55 godina uskraćen status "izbjeglice" ili "prognanika".¹⁷¹⁰

740. Pomenuti predstavnici međunarodnih organizacija su zbog ove odluke Uredu za izbjeglice ili Mati Bobanu i Franji Tuđmanu u više navrata upućivali proteste, ali bez uspjeha.¹⁷¹¹ U pismu od 7. maja 1993., Ured za izbjeglice je na proteste te vrste odgovorio obrazloženjem da opština Mostar raspolaže malim stambenim fondom i da stoga daje prednost stanovnicima opštine. Kada je riječ o izuzimanju osoba starih od 18 do 55 ili 60 godina prema odredbama o statusu, Ured za izbjeglice je odgovorio da ti ljudi ne mogu biti "bez obveza i hranjeni i opskrbljeni" i pružio sljedeće objašnjenje:

Ova zadnja grupa koja ima uvjete i sve više sklonosti svim vrstama kriminala zbog starog nasljeđa orijentalne lijenosti i doskorašnje boljševičke neodgovornosti kao i zbog desperatno dugog rata pa nije čudo da ide u destrukciju društva putem duhovne degradacije, frustracije, dezorijentacije i nasilja.¹⁷¹²

741. Pošto im je uskraćen status "prognanika", Muslimani nisu imali pristup humanitarnoj pomoći.¹⁷¹³ Nisu imali velik izbor: ili da ostanu u stanovima i, u tom slučaju, ne dobivaju nikakvu pomoć u hrani; ili da se isele iz napuštenih stanova u kojima borave i da, lišeni sredstava za život, budu primorani da odu iz Mostara.¹⁷¹⁴

¹⁷⁰⁷ P02144; Svjedok BB, T(f), str. 17139 i 17140, 25386, zatvorena sjednica. U dokazima se ne objašnjava gdje su se nalazili ti centri za kolektivni smještaj.

¹⁷⁰⁸ Svjedok BB, T(f), str. 17144 i 25420, zatvorena sjednica.

¹⁷⁰⁹ Svjedokinja BA, T(f), str. 7173, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 23 i 26; svjedok BB, T(f), str. 17142, zatvorena sjednica; P09840, pod pečatom, par. 5. V. takođe P02458, par. 32-34.

¹⁷¹⁰ Svjedok BB, T(f), str. 17140-17142, zatvorena sjednica; Martin Raguž, T(f), str. 31494 i 31495.

¹⁷¹¹ P09712, pod pečatom, par. 27; Svjedok BB, T(f), str. 17147 i 17148, zatvorena sjednica; P09708, pod pečatom, str. 2.

¹⁷¹² P09593, str. 3.

¹⁷¹³ Svjedok BB, T(f), str. 17153 i 17154, zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 79 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 43). V. takođe Edward Vulliamy, T(f), str. 1518 i 1519.

¹⁷¹⁴ P09840, pod pečatom, par. 6; Svjedok BB, T(f), str. 17145, zatvorena sjednica.

742. Najzad, početkom maja 1993., HVO je Muslimanima smještenim u napuštenim stanovima uputio ultimatum da se isele najkasnije do 9. maja 1993. godine,¹⁷¹⁵ a izbacivanje iz stanova je počelo već 8. maja 1993. godine.¹⁷¹⁶

743. S obzirom na dokaze koje je analiziralo, Vijeće konstatuje da je, počev od maja 1992., opštinski HVO postupno preuzeo političku vlast u opštini, a da za Muslimane više nije bilo mjesta u političkim organima opštine. Vijeće konstatuje da je hrvatska zastava istaknuta na javne objekte i da je hrvatski dinar uveden kao valuta u opštini.

744. Vijeće napominje da HVO opštine Mostar jeste promijenio nazive ulica i škola, ali da novi nazivi nisu imali nikakve konotacije. Isto tako, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li su, prilikom zapošljavanja i otpuštanja s radnog mjesta, javna preduzeća u opštini davala prednost Hrvatima nad Muslimanima. Dokazi uvršteni u spis Vijeću nisu omogućili da zaključi ni to da se u bolnicama u zapadnom Mostaru hrvatskom osoblju ili pacijentima davala prednost u odnosu na Muslimane.

745. Vijeće, međutim, konstatuje da je opštinski HVO postupno sve više otežavao rad vatrogascima u istočnom Mostaru u odnosu na vatrogasce u zapadnom Mostaru, do te mjere da je 3. maja 1993. njihovo društvo ukinuo.

746. Osim toga, Vijeće ističe da je HVO opštine Mostar, uz podršku HVO-a HZ HB, privilegovao hrvatski jezik i simbole u obrazovnom sistemu, premda nije bilo moguće utvrditi da se prilikom zapošljavanja davala prednost hrvatskim učiteljima i nastavnicima.

747. Najzad, Vijeće napominje da je već od maja 1992. godine opštinski HVO počeo da uvodi sistem pravnih odredbi u vezi sa prihvatom "izbjeglica i prognanika" i u vezi s dostupnošću humanitarne pomoći koji je Muslimane, iako se nije izričito odnosio na njih, doveo u znatno nepovoljniji položaj u pogledu stambenog zbrinjavanja i dostupnosti humanitarne pomoći.

748. Shodno tome, Vijeće zaključuje da je, između maja 1992. i maja 1993. godine, HVO opštine Mostar, uz pomoć HVO-a HZ HB, uspostavio kontrolu nad opštinom Mostar i provodio politiku uvođenja razlika između Hrvata i Musimana, s ciljem da Muslimane koji su se nalazili na području opštine dovede u nepovoljniji položaj.

¹⁷¹⁵ Svjedok BB, T(f), str. 17144 i 17146, zatvorena sjednica; P09840, pod pečatom, par. 7; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 79 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 43).

¹⁷¹⁶ Svjedok BB, T(f), str. 17163 i 17164, zatvorena sjednica; P02227, str. 2; P02458, par. 32 i 34, Svjedok BB, T(f), str. 17184, zatvorena sjednica.

III. Zaoštavanje napetosti između Hrvata i Muslimana

749. Po navodima iz paragrafa 91 Optužnice, Vojna policija HVO-a je, po naređenju organa vlasti Herceg-Bosne/HVO-a, u oktobru 1992. pojačala kontrolu HVO-a nad gradom Mostarom tako što je zauzela objekte opštinskih vlasti i javne objekte, razoružala muslimanske vojnike, preuzela izbjegličke centre i izvršila upad u lokalno sjedište SDA, pri čemu je prekinuto emitovanje programa muslimanske radio stanice i uveden policijski sat.

750. Vijeće konstatuje da su u oktobru 1992., po naređenju Odjela obrane i na osnovu odluka predsjedništva HVO-a, različite jedinice HVO-a, među kojima i 500 pripadnika Vojne policije HVO-a, pojačale kontrolu HVO-a nad gradom Mostarom.¹⁷¹⁷

751. Tako su, tokom noći između 21. i 22. oktobra 1992., snage Vojne policije HVO-a uspostavile potpunu kontrolu nad gradom Mostarom.¹⁷¹⁸ Dana 22. oktobra 1992., zahvaljujući prisustvu pripadnika Vojne policije, HVO je kontrolisao javne objekte od značaja u gradu, kao što su Pošta, Zgrada MUP-a u Mostaru,¹⁷¹⁹ Skupština opštine i Palača pravde.¹⁷²⁰ Pored toga, Vojna policija HVO-a je istog dana blokirala sve puteve i kontrolne punktove u gradu, uvela policijski sat i prekinula emitovanje "Radija Mostar BH".¹⁷²¹ HVO je takođe postavio stražara pred komandu ABiH, mada Vijeće nije steklo uvid u pojedinosti s tim u vezi.¹⁷²² Po riječima Edwarda Vulliamyja,¹⁷²³ Miljenko Lasić je 24. oktobra 1992. izjavio da je HVO civilna i vojna vlast u Mostaru, a da ABiH treba razoružati.¹⁷²⁴ Sa svoje strane, Mate Boban je izjavio da je Mostar glavni grad Herceg-Bosne i da Muslimani više neće učestvovati u političkoj upravi i vojnom rukovođenju gradom.¹⁷²⁵

752. Po navodima iz paragrafa 92 Optužnice, organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a su sredinom januara 1993. ponovo uveli policijski sat i zaplijenili sve muslimanske transporte oružja i vojne opreme.

753. U trenutku kada je 15. januara 1993. predsjedništvo HVO-a HZ HB uputilo ultimatum ABiH zahtijevajući da se potčini Glavnom stožeru HVO-a,¹⁷²⁶ HVO je već kontrolisao sve izlaze iz

¹⁷¹⁷ P00619, str. 2; Zvonko Vidović, T(f), str. 51548 i 51549.

¹⁷¹⁸ P00619, str. 2.

¹⁷¹⁹ Svjedok CV, T(f), str. 12521 i 12522; P00619.

¹⁷²⁰ Edward Vulliamy, T(f), str. 1516.

¹⁷²¹ Svjedok CV, T(f), str. 12521; P00619; Alija Lizde, T(e), str. 17759-17761; T(f), str. 17841-17844.

¹⁷²² Edward Vulliamy, T(f), str. 1516.

¹⁷²³ Edward Vulliamy je bio novinar u dnevniku "The Guardian". V. Edward Vulliamy, T(f), str. 1492 i 1493.

¹⁷²⁴ Edward Vulliamy, T(f), str. 1517 i 1518.

¹⁷²⁵ Edward Vulliamy, T(f), str. 1520, 1523 i 1631.

¹⁷²⁶ V. P01155. V. takođe P01299, str. 4; P02045, str. 1.

grada Mostara i strogo primijenjivao policijski sat uveden u gradu.¹⁷²⁷ Valentin Ćorić je takođe naredio 27. januara 1993. da se uspostave i ojačaju blokadni punktovi na više ulaza-izlaza iz grada.¹⁷²⁸

754. Tokom proljeća 1993., stanje stvari između Hrvata i Muslimana sve se više pogoršavalo.¹⁷²⁹ U martu 1993., Vojna policija HVO-a u potpunosti je kontrolisala grad Mostar zahvaljujući patrolama koje su, u stanju borbene gotovosti, djelovale kako po desnoj, tako i po lijevoj obali grada.¹⁷³⁰

755. Početkom aprila 1993., Božo Rajić, ministar obrane RBiH, ponovio je na televiziji da se snage ABiH primoravaju bilo da napuste područje Mostara ili da se stave pod zapovjedništvo HVO-a.¹⁷³¹ Vijeće takođe konstatuje da je 14. aprila 1993. HVO proveo plan s ciljem da pojača kontrolu nad gradom Mostarom i da su sve policijske snage, i vojne i civilne, kao i više bojni HVO-a stavljene u aktivnu pripravnost.¹⁷³² HVO je uveo blokadu grada Mostara 14. aprila 1993. od 14 sati.¹⁷³³

756. Dana 15. aprila 1993., HVO je izvršio demonstraciju sile tako što je organizovao defile tenkova i bacača raketa u zapadnom Mostaru.¹⁷³⁴ Došlo je do borbi između HVO-a i jedne jedinice ABiH koja je tada bila stacionirana u Hotelu Mostar,¹⁷³⁵ kao i u Vranici.¹⁷³⁶ Predsjednici HDZ-a i SDA su upućivali apele da se situacija smiri,¹⁷³⁷ no borbe u Mostaru su se nastavile tokom nekoliko dana.¹⁷³⁸

757. Sastanci između ABiH i HVO-a su održani 18. i 19. aprila 1993. pod pokroviteljstvom predstavnika međunarodnih organizacija kao što su general Pellnäs i general Morillon, a za ishod su

¹⁷²⁷ Spomenka Drljević, T(f), str. 1010 i 1011; Christopher Beese, T(f), str. 3076; Svjedok A, T(f), str. 14067, zatvorena sjednica; P01654.

¹⁷²⁸ P01331. Osim toga, Vijeće napominje da niko nije smio napustiti teritoriju opštine bez pristanka Brune Stojića: v. P01313.

¹⁷²⁹ Svjedok CB, T(f), str. 10122; 2D01366, str. 3.

¹⁷³⁰ Svjedok CV, T(f), str. 12523 i 12526; P01654.

¹⁷³¹ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2924 i 3027; P10032, str. 3, par. 6; Spomenka Drljević, T(f), str. 1012.

¹⁷³² Svjedok A, T(f), str. 14009, zatvorena sjednica; P01868; v. takođe 4D00082, str. 1.

¹⁷³³ P01873.

¹⁷³⁴ Seid Smajkić, T(f), str. 2937 i 3009.

¹⁷³⁵ Svjedok CV, T(f), str. 12528, 12530 i T(e), str. 12530; svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7015 i 7016; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2923. V. takođe Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 225 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 38).

¹⁷³⁶ Spomenka Drljević, T(e), str. 1012 i 1013.

¹⁷³⁷ 3D03101, str. 3 i 4.

¹⁷³⁸ P10131, pod pečatom, par. 15; Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4896; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2922 i 2923; svjedok CV, T(f), str. 12528, 12530, 12594, 12640 i 12641; P01929.

imali potpisivanje sporazuma o prekidu vatre 20. aprila 1993. godine.¹⁷³⁹ Sporazumom je bilo predviđeno uvođenje patrola UNPROFOR-a u gradu Mostaru i obrazovanje zajedničke komisije i zajedničkih patrola kako bi se stišale napetosti između sukobljenih strana.¹⁷⁴⁰ Da bi se sporazum mogao provesti u djelo, SPABAT je morao da obezbijedi pratnju do istočnog Mostara jedinici ABiH stacioniranoj u Hotelu Mostar.¹⁷⁴¹ Međutim, napetosti između Hrvata i Muslimana bile su u stalnom porastu – i to uprkos pokušajima da se situacija smiri¹⁷⁴² – a obje vojske nastavile su sa pripremama za eventualni sukob.¹⁷⁴³

Odjeljak 4: Događaji u opštini Mostar u maju 1993.

758. Vijeće je steklo uvid u iskaze brojnih svjedoka i brojne dokumente u vezi sa događajima koji su se odigrali u Mostaru u maju 1993. godine. Imajući u vidu pomenute dokaze, Vijeće konstatuje da su se tokom ovog vremenskog perioda vodile intezivne vojne operacije (I) i da su uporedo s vojnim operacijama počinjeni brojni zločini (II), naročito u privremenim zatočeničkim centrima HVO-a u Mostaru (III).

I. Vojne operacije od 9. do 12. maja 1993.

759. Napetosti između Hrvata i Muslimana dosegle su vrhunac uoči 9. maja 1993. godine.¹⁷⁴⁴ Zajednička komisija HVO-a i ABiH, formirana u skladu sa sporazumom o prekidu vatre 20. aprila 1993., prestala je s radom zbog bojkota organa vlasti HVO-a.¹⁷⁴⁵ Približno 260 Hrvata koji su živjeli u Donjoj Mahali – naselju s većinskim muslimanskim stanovništvom¹⁷⁴⁶ – smjestili su se u

¹⁷³⁹ P02002; P01959; 4D00448; 4D00557; 3D00676; 3D00016; Bo Pellnäs, T(f), str. 19482 do 19484, 19486 i 19603; P02054, pod pečatom, str. 3; Svjedok JJ, P09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 5000, 5005; P02012, pod pečatom, str. 5; Svjedok CB, T(f), str. 10123, 10124, 10212 i 10213; P02054, pod pečatom, str. 2 i 3; P04698, str. 2; 2D01366, str. 3.

¹⁷⁴⁰ Svjedok CB, T(f), str. 10122, 10123, 10130 i 10131; Svjedok JJ, P09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 5000; T(f), str. 5009; P02011, pod pečatom, str. 1 i 2. U vezi s postizanjem sporazuma i poteškoćama u njegovom provođenju, v. Svjedok A, T(f), str. 14011 do 14014, zatvorena sjednica; Svjedok CV, T(f), str. 12531; Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4896; P02020; P04698, str. 2; P02090, str. 2; P02030/3D00017 (identični dokumenti); P02146.

¹⁷⁴¹ Svjedok CB, T(f), str. 10125 i P02054, pod pečatom, str. 6 i 7; svjedok CV, T(f), str. 12528, 12530, 12594, 12595, 12600, 12621 i 12622; 2D01366, str. 3.

¹⁷⁴² 3D00676; 3D00025.

¹⁷⁴³ Bo Pellnäs, T(f), str. 19683, 19684, 19699 i 19700; Svjedok JJ, P09880, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5000, 5005, 5009 i 5010; Svjedok DV, T(f), str. 23028; 3D03705, pod pečatom, str. 31-33; Slobodan Praljak, T(f), str. 44562; mjesto označeno brojem 5 na karti zavedenoj pod brojem 3D03724, str. 6; 4D0033; 4D00035; 2D00021; P01970; P01970; 3D00014; 3D00023; 2D00478; P01998; 4D00036; 3D01017; 3D01012; 3D01019; 3D00898; P02227; Svjedok CB, T(f), str. 10128, P02012, pod pečatom, str. 5; P02012, pod pečatom, str. 3-5; P02081, pod pečatom, str. 4 i 6; 3D02514; 3D02515; P02327, str. 5.

¹⁷⁴⁴ 1D02065; 3D01016, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20597-20599; 3D01013; P02227, str. 1 i 2; 3D01014; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5227 do 5232.

¹⁷⁴⁵ P02227, str. 1 i 2.

¹⁷⁴⁶ 3D00780.

zapadnom Mostaru.¹⁷⁴⁷ Grad Mostar se nalazio u okruženju, HVO i HV su blokirali sve cestovne prilaze gradu, pa više nije bilo moguće dostaviti humanitarnu pomoć.¹⁷⁴⁸ Telefonski saobraćaj više nije radio u istočnom Mostaru.¹⁷⁴⁹ Snabdijevanje pitkom vodom u istočnom Mostaru postalo je moguće samo na javnim punktovima.¹⁷⁵⁰

760. Prema riječima više svjedoka, već 8. maja 1993. postalo je jasno da se za sutradan sprema napad.¹⁷⁵¹ Kada je Svjedokinja DT¹⁷⁵² htjela da prođe kroz kontrolni punkt HVO-a kako bi došla u Mostar, jedan od vojnika na punktu joj je rekao: "Gospođo, idite kući. Od sutra ni muva neće moći da uđe u Mostar, a sutrašnji dan će biti krvav za sve ljude u Mostaru".¹⁷⁵³ Isto tako, Ivan Andabak je saopštio Svjedoku LL, pripadniku SPABAT-a 1993. godine,¹⁷⁵⁴ da se HVO sprema za napad i da će se "kotrljati glave".¹⁷⁵⁵ Najzad, Svjedok AC, koji je u maju 1993. bio muslimanski pripadnik HVO-a,¹⁷⁵⁶ objasnio je kako ga je njegov nadređeni iz redova HVO-a tokom noći između 8. i 9. maja 1993. upozorio, poslije razgovora sa Mladenom Naletićem, da će sutradan izbiti rat između Muslimana i Hrvata.¹⁷⁵⁷ Zapovjednik Svjedoka AC je dodao da će napad početi u 5 sati ujutro i da će Muslimani biti eliminisani.¹⁷⁵⁸ Svjedoku AC je ponuđen izbor da ode u istočni Mostar ili da ostane u redovima HVO-a i "dijelji sudbinu zajedno sa tamošnjim Hrvatima".¹⁷⁵⁹

761. U zoru 9. maja 1993., ABiH je kontrolisala naselja Donja Mahala i Cernica, Hotel Mostar i Vranicu, kao i istočni Mostar.¹⁷⁶⁰ HVO je kontrolisao Sjeverni logor i ostatak zapadnog Mostara.¹⁷⁶¹

762. Pošto izvrši analizu dokaza u vezi s vojnom operacijom 9. maja 1993. (A) koja je dovela do pada Vranice 10. maja 1993. godine (B), Vijeće će opisati linije fronta i vojne položaje nakon 9. maja 1993. godine (C). Zatim će izložiti kako su se, uprkos pokušajima da se uspostavi prekid vatre, borbe nastavile tokom maja 1993. godine (D).

¹⁷⁴⁷ Miro Salčin, T(f), str. 14294.

¹⁷⁴⁸ P02215; P02227; P09946, pod pečatom, par.14; Grant Finlayson, T(f), str. 18021; P10034, pod pečatom, par. 4 i 5.

¹⁷⁴⁹ P02227, str. 1.

¹⁷⁵⁰ P02227, str. 1.

¹⁷⁵¹ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14571 i 14572; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5219, 5227-5230 i 5247-5248; P10034, pod pečatom, par. 4 i 5; P02327, par.12.

¹⁷⁵² Svjedokinja DT je živjela u Stocu. V. P09946, pod pečatom, str. 1, par. 6.

¹⁷⁵³ P09946, pod pečatom, par. 14.

¹⁷⁵⁴ Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5204 i 5205.

¹⁷⁵⁵ Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5227.

¹⁷⁵⁶ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7894, 7898; P05602.

¹⁷⁵⁷ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7901 i 7902.

¹⁷⁵⁸ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7903.

¹⁷⁵⁹ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7901, 7903 i 7904.

¹⁷⁶⁰ Miro Salčin, T(f), str. 14298, 14299 i 1373 do 1375; IC00002; Alija Lizde, T(f), str. 17947; Svjedok 1D-AA, ID02935, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 9180, zatvorena sjednica.

¹⁷⁶¹ Svjedok 1D-AA, ID02935, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 9180; Alija Lizde, T(f), str. 17947; Miro Salčin, T(f), str. 1373 do 1375; IC00002.

A. Napad od 9. maja 1993.

763. U paragrafu 94 Optužnice, navodi se da su 9. maja 1993. ujutro snage Herceg-Bosne/HVO-a napale bosanske Muslimane u Mostaru.¹⁷⁶² Stojićeva, Praljkova i Petkovićeva odbrana tvrde da je, naprotiv, napad 9. maja 1993. izvršila ABiH.¹⁷⁶³

764. Pošto je analiziralo iskaze nekadašnjih pripadnika HVO-a i ABiH, stanovnika grada Mostara, međunarodnih posmatrača koji su bili stacionirani u Mostaru u vrijeme događaja, kao i brojne u spis uvrštene dokumente koji se odnose na napad, Vijeće napominje da dokazi ostaju veoma podijeljeni u pogledu toga ko stoji iza napada 9. maja 1993.

765. Stanovnici grada Mostara, koje je Vijeće saslušalo kao svjedoke, svi su na sličan način opisali događaje od 9. maja 1993. Svi su izjavili da su borbe počele otprilike u 5 sati ujutro.¹⁷⁶⁴ Iako je Svjedok WW izjavio da je granatiran isključivo istočni Mostar,¹⁷⁶⁵ ostali stanovnici Mostara su izjavili da je i zapadni Mostar bio na udaru teške artiljerije već od 5 sati ujutro.¹⁷⁶⁶ Vatra je dopirala s brda Hum i iz više naselja u zapadnom Mostaru.¹⁷⁶⁷ U istočnom Mostaru gađani su "Higijenski zavod", kao i vatrogasni dom.¹⁷⁶⁸ U dokazima uvrštenim u spis pominju se brojne žrtve granatiranja.¹⁷⁶⁹ Svjedok U bio je u prilici da prati borbe iz svog stana na 9. spratu zgrade u naselju Centar II.¹⁷⁷⁰ Po njegovim riječima, HVO je bez prestanka granatirao istočni Mostar,¹⁷⁷¹ na koji je od početka borbi do kraja prijepodneva palo oko 5.000 do 7.000 granata.¹⁷⁷²

766. S druge strane, više stanovnika Mostara je izjavilo da je oko 9 sati na radiju emitovano zvanično saopštenje za štampu HVO-a koje se pripisuje Jadranu Topiću, a prema kojem je HVO

¹⁷⁶² Optužnica, par. 94; Završni podnesak tužilaštva, par. 892.

¹⁷⁶³ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 140; Završna riječ Stojićeve odbrane, T(f), str. 52337 i 52338; Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 358; Završni podnesak Petkovićeva odbrane, str. 55.

¹⁷⁶⁴ P10038, str. 2; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7016 i 7047; P10034, pod pečatom, par. 6 i 7; P09805, pod pečatom, str. 2; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4743; P10032, par. 7; Svjedok PP, P10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6071 i 6072; 3D03101, str. 4; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 81 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 39). Svjedok U je pomenuo 4 sata ujutro. V. Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2924 i 2925.

¹⁷⁶⁵ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7017, 7047 i 7048.

¹⁷⁶⁶ Slobodan Božić, T(f), str. 36356; P10034, pod pečatom, par. 6 i 7; P09805, pod pečatom, str. 3; Svjedokinja CT, T(f), str. 12178 i 12179, zatvorena sjednica; svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4742 i 4743, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7904; P10032, par. 7.

¹⁷⁶⁷ P10034, pod pečatom, par. 6 i 7; P09805, pod pečatom, str. 2; P10032, par.7; P10033, par.7; 3D03101, str. 4.

¹⁷⁶⁸ Jovan Rajkov, T(e), str. 12930; Ratko Pejanović, T(f), str. 1251 i 1253. Vatra je takođe bila usmjerena na vozila ove dvije ustanove: Ratko Pejanović, T(f), str. 1263 i 1264; Jovan Rajkov, T(f), str. 12897.

¹⁷⁶⁹ Jovan Rajkov, T(f), str. 12897, 12899, 12930 i 12931; 3D00378; P02786.

¹⁷⁷⁰ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2925.

¹⁷⁷¹ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2925.

¹⁷⁷² Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2926.

poduzeo akciju širokih razmjera s ciljem uspostavljanja "reda i zakonitosti".¹⁷⁷³ U saopštenju za štampu, Muslimani su pozvani da okače bijelu zastavu na prozor u znak predaje.¹⁷⁷⁴

767. Vijeće konstatuje da je mali broj osoba koje su u vrijeme događaja bili pripadnici ABiH svjedočio o napadu 9. maja 1993., ali da su svi saslušani svjedoci izjavili da je HVO tog dana krenuo u napad protiv ABiH.¹⁷⁷⁵

768. Prema riječima Slobodana Praljka i svjedoka koji su u vrijeme događaja bili u redovima HVO-a – naročito Vinka Marića, Radmila Jasaka i Dragana Ćurčića – ali i na osnovu dokumenata HVO-a, ABiH je napala kasarnu "Tihomir Mišić" 9. maja 1993. ujutro.¹⁷⁷⁶ Slobodan Praljak i Radmilo Jasak su čak iznijeli tvrdnju da je ABiH prethodno izdejstvovala prekid vatre sa Srbima u sklopu priprema za napad.¹⁷⁷⁷ Vinko Marić je izjavio da je u 4:40 sati ujutro, kada je stigao na zapovjedno mjesto OZ Jugoistočna Hercegovina pošto ga je prethodno probudila pješadijska i artiljerijska vatra, zatekao svega 5 ili 6 ljudi, a da je Miljenko Lasić još uvijek bio kod kuće.¹⁷⁷⁸

769. Prema riječima Milivoja Petkovića, borbe između HVO-a – konkretno 2. i 3. brigade HVO-a, KB-a, Pukovnije "Bruno Bušić", PPN-a "Ludvig Pavlović", Vojne policije i MUP-a – i ABiH počele su oko 8 sati ujutro duž Bulevara da bi se potom proširile do "Ronda".¹⁷⁷⁹ Prema izvještaju Miljenka Lasića od 9. maja 1993., borbe su se sredinom poslijepodneva vodile u Ričinoj odnosno Šantićevoj ulici.¹⁷⁸⁰ HVO je predveče odbio snage ABiH koje su pokušavale da zauzmu brdo Hum.¹⁷⁸¹

770. Prema riječima Milivoja Petkovića, Miljenko Lasić je, reagujući na napad, izdao čitav niz zapovijedi o preraspoređivanju jedinica.¹⁷⁸² Naime, 9. maja 1993., Miljenko Lasić je naredio brigadama "Knez Domagoj" i "Stjepan Radić" da hitno pošalju za Mostar 120 naoružanih i

¹⁷⁷³ Svjedok CV, T(f), str. 12533-12535; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2926 i 2927; P10032, par. 7; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7016 i 7017.

¹⁷⁷⁴ Svjedok CV, T(f), str. 12533 i 12534; Seid Smajkić, T(e), str. 2537; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2926-2928; P10032, par. 7; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7016 i 7017; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 81 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 39).

¹⁷⁷⁵ Jovan Rajkov, T(f), str. 12896; svjedok CV, T(f), str. 12536; P10122, par. 1.

¹⁷⁷⁶ Slobodan Praljak, T(f), str. 39570, 40529 do 40531, 41802 do 41804, 42503, 42506, 43289; 3D03724, str. 7; P09470, str. 2; Slobodan Božić, T(f), str. 36262 i 36263, djelimično zatvorena sjednica; 4D00915; 5D04325; 3D01021; 1D01666, str. 1; 4D00628; Slobodan Božić, T(f), str. 36575; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2926-2928; Svjedok NO, T(f), str. 51187-51188, zatvorena sjednica.

¹⁷⁷⁷ Slobodan Praljak, T(f), str. 42502 i 42503; 4D01344; 4D01345; Radmilo Jasak, T(f), str. 48749 i 48977.

¹⁷⁷⁸ Vinko Marić, T(f), str. 48194, 48195 i 48201; v. takođe Milivoj Petković, T(f), str. 50657 i 50658.

¹⁷⁷⁹ Milivoj Petković, T(f), str. 49537 i 49538.

¹⁷⁸⁰ 3D01001.

¹⁷⁸¹ 3D01001.

¹⁷⁸² Milivoj Petković, T(f), str. 49538 i 49539.

obučениh ljudi.¹⁷⁸³ Takođe je naredio da se jedna jedinica 4. brigade "Stjepan Radić" premjesti u Mostar 10. maja 1993. u 5:30 sati, a postrojba "Ludvig Pavlović" u 6:00 sati.¹⁷⁸⁴ Prema dokumentima HVO-a, istog 9. maja 1993, ali u nepoznato vrijeme, Miljenko Lasić je naredio 4. brigadi da hitno uputi u Mostar: vod "Grđani" iz bojne Čitluk;¹⁷⁸⁵ šest sanitetskih ekipa s vozilima;¹⁷⁸⁶ jedan minobacač i jedan laki raketni lanser s municijom;¹⁷⁸⁷ jedan tenk T-34 s poslugom¹⁷⁸⁸ i jedno oruđe protuzračne zaštite s poslugom i streljivom.¹⁷⁸⁹ Sve ove jedinice trebalo je da se stave pod komandu Stožera OZ Jugoistočna Hercegovina. MUP je stavljen pod komandu OZ Jugoistočna Hercegovina, a jedna jedinica MUP-a iz Livna takođe je preraspoređena u Mostar.¹⁷⁹⁰ Vijeće uz to ističe da je, 9. maja 1993. uveče, Miljenko Lasić naredio da se blokiraju svi prilazi Mostaru u južnom dijelu grada.¹⁷⁹¹ Dana 10. maja 1993., Miljenko Lasić je osim toga naredio da se u toku dana prerasporedi jedno oruđe protuzračne odbrane s poslugom i streljivom na brdo Hum.¹⁷⁹² Dana 12. maja 1993., takođe je naredio da se u Mostar tokom prijepodneva prerasporedi još jedna jedinica 4. brigade.¹⁷⁹³

771. Posmatrači međunarodne zajednice koji su se nalazili u Mostaru 9. maja 1993. potvrdili su opis kakav su u vezi s borbama 9. maja iznijeli stanovnici Mostara.¹⁷⁹⁴ U iskazima više svjedoka, kao i u više izvještaja međunarodnih organizacija, pominje se da je HVO ograničio kretanje međunarodnim posmatračima i da ih je čak u dnevnim satima 9. maja 1993. sprečavao da uđu u Mostar, sve do otprilike 23 sata.¹⁷⁹⁵ Međunarodni posmatrači su ipak uspjeli da vide kako HVO žestoko granatira područja istočno od Bulevara, naročito mostove na Neretvi, kao i komandu 4.

¹⁷⁸³ 3D01006. Vijeće napominje da 10. maja 1993. u 8 sati pomenute jedinice još uvijek nisu bile stigle u Mostar, v. 3D01022.

¹⁷⁸⁴ P02240. U vezi s preraspoređivanjem jedinice "Ludvig Pavlović", v. Dragan Ćurčić, T(f), str. 45804 do 45807; 3D03759, str. 14 i 15. U vezi s preraspoređivanjem jedinice 4. brigade, v. Dragan Ćurčić, T(f), str. 45946. Vijeće napominje da 10. maja 1993. u 8 sati pomenute jedinice još uvijek nisu bile stigle u Mostar, v. 3D01022.

¹⁷⁸⁵ 3D01010.

¹⁷⁸⁶ 3D01023.

¹⁷⁸⁷ 3D01007.

¹⁷⁸⁸ 3D01008.

¹⁷⁸⁹ 3D01009; 3D01011.

¹⁷⁹⁰ 5D04325; 3D02408.

¹⁷⁹¹ P02249, str. 3.

¹⁷⁹² 3D01011.

¹⁷⁹³ 3D01005.

¹⁷⁹⁴ Svjedok CB, T(f), str. 10223, 10226 do 10228; Svjedok BJ, T(f), str. 3732; P02241, pod pečatom, str. 3 i 4; P02235, pod pečatom, str. 4; P02237, str. 2; P02269, pod pečatom, str. 3; P01717, pod pečatom, str. 58; P04698, pod pečatom, str. 3 i 4.

¹⁷⁹⁵ Svjedok BB, T(f), str. 17164, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(e), str. 18103, djelimično zatvorena sjednica, 18022 i 18025; 2D00451, pod pečatom, str. 6; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20601 i 20602; svjedok CB, T(f), str. 10139 do 10142; Bo Pellnäs, T(f), str. 19517, 19518; P02241, pod pečatom, str. 4; P02235, pod pečatom, str. 4; P02237, str. 2; P02269, pod pečatom, str. 3; P10008, str. 1; P01717, pod pečatom, str. 58; P04698A, pod pečatom, str. 34; P04698, pod pečatom, str. 3. Vijeće napominje da je Slobodan Božić izjavio pred Vijećem da su ova ograničenja bila nametnuta pripadnicima međunarodnih organizacija kako bi se pripadnici međunarodnih organizacija zaštitili od borbi. V. Slobodan Božić, T(f), str. 36263, 36264, djelimično zatvorena sjednica, 36575.

korpusa ABiH koja se nalazila u zapadnom Mostaru.¹⁷⁹⁶ Posmatrači su takođe potvrdili da se HVO služio minobacačima, protivavionskim mitraljezima i drugim teškim artiljerijskim naoružanjem.¹⁷⁹⁷

772. Vijeće napominje da su svi posmatrači međunarodne zajednice izjavili da je HVO stajao iza napada 9. maja 1993. godine.¹⁷⁹⁸ Sa svoje strane, Svjedok DV je izjavio da se zapovijedi Miljenka Lasića o preraspoređivanju mogu objasniti činjenicom da je HVO bio iznenađen žestokim otporom ABiH.¹⁷⁹⁹

773. Najzad, Vijeću su predloženi dokazi u vezi s kretanjem optuženih na dan 9. maja 1993. godine. Tako se Jadranko Prlić nalazio u Makarskoj s Nevenom Tomićem.¹⁸⁰⁰ Bruno Stojić se, po riječima Milivoja Petkovića,¹⁸⁰¹ 9. maja 1993. ujutro nalazio u Čitluku. Slobodan Praljak je pred Vijećem izjavio da se više ne sjeća gdje se nalazio 9. maja 1993., ali da je u Mostar došao 11. maja 1993. ujutro.¹⁸⁰² Milivoj Petković je izjavio da se nalazio u Splitu od 7. do 9. maja 1993., a potom u Čitluku 9. maja 1993. ujutro.¹⁸⁰³ Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi gdje su se tog dana nalazili Valentin Ćorić i Berislav Pušić.

774. Vijeće napominje da se uoči 9. maja 1993. činilo kao da se i HVO i ABiH pripremaju za eventualni napad. Osim toga, Vijeće konstatuje da je 8. maja 1993. HVO blokirao pristup gradu Mostaru i da su u redovima nekih jedinica HVO-a već kolale informacije o napadu koji će se odigrati 9. maja 1993. u ranim jutarnjim satima.

775. Premda Vijeće ne raspolaže naređenjima iz kojih bi se vidjelo ko je izvršio napad 9. maja 1993., da li HVO ili ABiH, brojni svjedoci, stanovnici grada Mostara ili predstavnici međunarodne zajednice prisutni na licu mjesta 9. maja 1993., pružili su istovjetan opis napada i svi su jednako izjavili da je napad 9. maja izvršio HVO. Stoga većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključila da je HVO izvršio napad na grad Mostar 9. maja 1993. godine.

¹⁷⁹⁶ Bo Pellnäs, T(f), str. 19514; Svjedok CB, T(f), str. 10131, 10133, 10134, 10143 i 10144; svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5232 i 5234; P02235, pod pečatom, str. 4; P02237, str. 1; P02241, pod pečatom, str. 3; P02276, str. 2; P02269, pod pečatom, str. 3; P02286, pod pečatom, str. 5; P01717, pod pečatom, str. 58; P04698, pod pečatom, str. 34.

¹⁷⁹⁷ Grant Finlayson, T(f), str. 18022, 18023, 18025, 18290 i 18291; IC00537; P01717, pod pečatom, str. 58; P04698, pod pečatom, str. 3; P02235, pod pečatom, str. 4; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5239, 5242, 5246.

¹⁷⁹⁸ P02235, pod pečatom, str. 4; P02237, str. 1; P01717, pod pečatom, str. 58; P02241, pod pečatom, str. 3; 4D00915; P02276, str. 2; P09605; P02803, par. 11; P03952, str. 2; P04419, str. 1; P04698, pod pečatom, str. 3; Christopher Beese, T(f), str. 3167-3169; Grant Finlayson, T(f), str. 18103, djelimično zatvorena sjednica, 18021 i 18213; 2D00451, pod pečatom, str. 6; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20600 i 20601; Bo Pellnäs, T(f), str. 19514; P02269, pod pečatom, str. 3; svjedok BF, T(f), str. 25909-25910 i 25958-25959, zatvorena sjednica; Svjedok DV, T(f), str. 23045.

¹⁷⁹⁹ Svjedok DV, T(f), str. 23043, 23044.

¹⁸⁰⁰ Neven Tomić, T(f), str. 34785-34786; P09078, str. 129.

¹⁸⁰¹ Milivoj Petković, T(f), str. 49572 i 49573.

¹⁸⁰² Slobodan Praljak, T(f), str. 41519.

¹⁸⁰³ Milivoj Petković, T(f), str. 49531-49534, 49568-49573, 50650 i 50651.

B. Pad Vranice 10. maja 1993.

776. U paragrafu 94 Optužnice, navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a izvršile napad na Vranicu 9. maja 1993. ujutro.¹⁸⁰⁴ Po navodima tužilaštva, napad je vodio KB¹⁸⁰⁵ uz pomoć Vojne policije.¹⁸⁰⁶ Jedino Praljkova odbrana osporava da je do napada uopšte došlo.¹⁸⁰⁷ Naime, u svom Završnom podnesku Praljkova odbrana tvrdi da nema dokaza o tome da je HVO preduzeo ikakve mjere radi zauzimanja Vranice. Odbrana dodaje da bi takav plan bio preambiciozan, naročito bez prethodne pripreme.¹⁸⁰⁸ Prema tvrdnjama Petkovićeve odbrane, stambeni kompleks je zbog prisustva snaga ABiH postao legitimna vojna meta.¹⁸⁰⁹

777. Vijeće konstatuje, uzevši u obzir različita svjedočenja, da je Vranica bila posebno na udaru HVO-a od samog početka borbi 9. maja 1993. godine.¹⁸¹⁰ Vranica je bila stambeni kompleks u kojem su živjeli Muslimani, Hrvati i Srbi, a u kojem se takođe nalazila komanda 4. korpusa ABiH, 1. mostarske brigade i 41. brigade ABiH.¹⁸¹¹ Prema riječima svjedoka koji su se nalazili u zgradi tokom napada, tog dana se u Vranici nalazilo približno 30 do 40 vojnika ABiH i stotinjak stanara.¹⁸¹²

778. Prema riječima dva svjedoka koji su se nalazili na licu mjesta, u napadu su učestvovali jedinica "Ludvig Pavlović", pripadnici KB-a, pripadnici jedinice Juke Prazine, pripadnici Vojne policije i vojnici HV-a.¹⁸¹³

779. Vranica je 9. maja 1993. bila na udaru teškog granatiranja tokom cijelog dana.¹⁸¹⁴ Osobe koje su se nalazile u zgradi stoga su sklonište potražile u podrumu.¹⁸¹⁵ Ujutro 10. maja 1993.,

¹⁸⁰⁴ Optužnica, par. 94.

¹⁸⁰⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 298.

¹⁸⁰⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 1139.

¹⁸⁰⁷ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 358.

¹⁸⁰⁸ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 358.

¹⁸⁰⁹ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 130.

¹⁸¹⁰ Svjedok A, T(f), str. 14008, 14015, 14016, 14019, zatvorena sjednica; IC00405; IC00402; Svjedok BJ, T(f), str. 5739; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14572 i 14573; Vinko Marić, T(f), str. 48197; Svjedok BB, T(f), str. 17164, zatvorena sjednica; Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. str. 4895 i str. 4896; P10033, par. 6; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 94 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40); P10034, pod pečatom, par. 12.

¹⁸¹¹ Svjedok A, T(f), str. 14091, zatvorena sjednica; Spomenka Drljević, T(f), str. 1020 i 1022; Milivoj Petković, T(f), str. 49544-49546; Dragan Ćurčić, T(f), str. 45918; 3D03759, str. 10; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5071, 5072, 5074 i 5083; P09413, str. 4; Svjedok CV, T(f), str. 12539 i 12540; IC00229; Vinko Marić, T(f), str. 48197 i 48199.

¹⁸¹² Spomenka Drljević, T(e), str. 1023 i 1024; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5074, 5075, 5077, 5778. Vijeće napominje da se u činjenici br. 94 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40) koja je prihvaćena Odlukom od 7. septembra 2006. pominje 200 civila u Vranici.

¹⁸¹³ Dragan Ćurčić, T(f), str. 45918; 3D03759, str. 10; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14572 i 14573; Svjedok CV, T(f), str. 12545 i 12546, i T(e), str. 12546 i 12547. V. takođe P10034, pod pečatom, par. 9 i 17; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 95 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40).

¹⁸¹⁴ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5074; Svjedok A, T(f), str. 14014, zatvorena sjednica; Alija Lizde, T(e), str. 17768; Spomenka Drljević, T(f), str. 1023; Svjedok CV, T(f), str. 12532 i 12533, 12535, 12645 i T(e), str. 12537.

Vranica je bila u plamenu.¹⁸¹⁶ U poslijepodnevnim satima 10. maja 1993. oko 16 sati, kada su vojnici ABiH ostali bez municije, stanari Vranice i pripadnici ABiH su se predali HVO-u.¹⁸¹⁷ Po riječima više svjedoka, neki pripadnici ABiH su tada skinuli vojne uniforme i presvukli se u "civilna odijela".¹⁸¹⁸

780. Pošto je uspostavio kontrolu nad Vranicom, Juka Prazina, njegovi ljudi i ostali pripadnici HVO-a počeli su da osobe koje su se nalazile u Vranici okupljaju ispred susjedne zgrade Ekonomskog fakulteta.¹⁸¹⁹ Zatim su pustili Hrvate na slobodu.¹⁸²⁰ Muslimane starije od 70 godina odveli su na Stadion Veleža, a ostale Muslimane koji su stanovali u Vranici – među kojima je bilo male djece i žena – kao i pripadnike ABiH, odveli su u Duhanski institut, na Mašinski fakultet ili u Zgradu MUP-a.¹⁸²¹ Prema riječima Spomenke Drljević, ispred Zgrade MUP-a uniformisani vojnici s trakom na rukavu razdvojili su muškarce od žena i djece. Žene s djecom su zatočene u amfiteatru da bi sutradan jedan broj bio premješten na Heliiodrom, dok je drugima dozvoljeno da se vrate kući.¹⁸²²

781. U svjetlu ovih dokaza, Vijeće konstatuje da su, kada je Vranica pala u ruke HVO-a 10. maja 1993., HVO i, konkretnije, jedinica Juke Prazine izvršili trijažu Hrvata – koji su pušteni na slobodu – i Muslimana. Zatim su izdvojili Muslimane starije od 70 godina – koji su upućeni na Stadion Veleža – od ostalih Muslimana. Vijeće konstatuje i to da su muškarci Muslimani – bez ikakve razlike između pripadnika ABiH i ostalih – upućeni u Duhanski institut, na Mašinski fakultet ili u Zgradu MUP-a. Najzad, Vijeće konstatuje da su žene i djeca razdvojeni od muškaraca ispred Zgrade MUP-a i da su do sutradan držani u zatočeništvu u jednoj prostoriji zgrade, nakon čega su pušteni na slobodu ili prevezeni na Heliiodrom.

¹⁸¹⁵ Spomenka Drljević, T(f), str. 1020-1024.

¹⁸¹⁶ Svjedok A, T(f), str. 14019, zatvorena sjednica; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5074; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 95 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40).

¹⁸¹⁷ Spomenka Drljević, T(f), str. 1024-1029; P10034, pod pečatom, par. 18; Milivoj Petković, T(f), str. 49544-49546; 1D02935, pod pečatom, str. 9077, 9105, 9126, 9178 i 9179; 3D03205, pod pečatom, str. 5; Vinko Marić, T(f), str. 48197 i 48199; Amor Mašović, T(f), str. 25055-25057; P09036.

¹⁸¹⁸ Svjedok A, T(f), str. 14017, zatvorena sjednica; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5078; svjedok CV, T(f), str. 12545.

¹⁸¹⁹ Svjedok CV, T(f), str. 12545 i 12577. U vezi s mjestom na kojem se nalazila Ekonomska škola, v.: IC00229; Spomenka Drljević, T(f), str. 1029 do 1031. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 95 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40).

¹⁸²⁰ Svjedok CV, T(f), str. 12545 i 12546, i T(e), str. 12546 i 12547.

¹⁸²¹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1028 do 1031; Svjedok CV, T(f), str. 12545 i 12546; P09807, pod pečatom, str. 3; P10033, par. 11; P08987. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 95, 97 i 98 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40, 41 i 377).

¹⁸²² Spomenka Drljević, T(f), str. 1028-1031.

C. Linije fronta i vojni položaji nakon 9. maja 1993.

782. Prema riječima Svjedoka CV, linija fronta između HVO-a i ABiH nije se promijenila nakon napada 9. maja 1993. godine.¹⁸²³ Protezala se duž Bulevera i dalje niz Ulicu Alekse Šantića – ili Šantićevu ulicu.¹⁸²⁴ ABiH je kontrolisala gradske četvrti istočno od Bulevara i Ulice Alekse Šantića.¹⁸²⁵ Zapadno od Bulevara, 4. bojna HVO-a "Tihomir Mišić" kontrolisala je naselja HVO-a Podhum i Zahum;¹⁸²⁶ ATG "Benko Penavić" je na mostarskoj liniji fronta kontrolisala područje oko "Ronda" do Doma zdravlja;¹⁸²⁷ ATG "Vinko Škrobo" kontrolisala je područje od Doma zdravlja do Aleksića kuće;¹⁸²⁸ 2. bojna 2. brigade HVO-a pokrivala je Šantićevu ulicu,¹⁸²⁹ a 9. bojna 3. brigade držala je liniju fronta u blizini Čekrka, Stotine i Tiskare.¹⁸³⁰

783. Pored toga, u skladu s naređenjem od 18. novembra 1993. Zlatana Mije Jelića, tadašnjeg zapovjednika Sektora "Obrana Mostara", jedinice MUP-a HZ HB su pridružene jedinicama HVO-a na liniji fronta, pa su čak i samostalno držale određene linije fronta, naročito oko Staklene banke, Mašinskog fakulteta i Carinskog mosta.¹⁸³¹

D. Nastavak borbi i pokušaji prekida vatre

784. Dana 10. maja 1993., Mate Boban i Alija Izetbegović su potpisali sporazum o prekidu vatre.¹⁸³² Milivoj Petković i Sefer Halilović su potpisali još jedan sporazum o prekidu vatre 12. maja 1993. godine.¹⁸³³ Ovim drugim sporazumom, koji je potpisan u Međugorju pod pokroviteljstvom SPABAT-a i još nekoliko međunarodnih organizacija, bilo je predviđeno

¹⁸²³ Svjedok CV, T(f), str. 12642. Vijeće napominje da je zona linije fronta – uključujući i stambene objekte – po svemu sudeći postala zona vojne odgovornosti HVO-a počev od juna 1993.; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2944.

¹⁸²⁴ Alija Lizde, T(e), str. 17926 do 17930; Svjedok DB, T(f), str. 13322-13327, djelimično zatvorena sjednica, i T(e), str. 13323 i 13324, djelimično zatvorena sjednica; IC00530; IC00291; IC00292; IC00293; IC00294; IC00295; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2933, 2935; P09336; Larry Forbes, T(e), str. 21265; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 294 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 49); P02566; 2D01366, str. 4.

¹⁸²⁵ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2935; Larry Forbes, T(e), str. 21265; P02566.

¹⁸²⁶ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7915, 7916, 7978 i 7943; P10228, pod pečatom; P03260, str. 4; P06721.

¹⁸²⁷ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2942; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7915, 7916, 7978; P03260, str. 3; P06721.

¹⁸²⁸ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7915, 7916, 7978; P09083, pod pečatom; P09085, pod pečatom; P03260, str. 3; P06721; P07210.

¹⁸²⁹ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2940; 1D02214; P05079, str. 1.

¹⁸³⁰ P03260, str. 6.

¹⁸³¹ 1D02006; P06721; P07210.

¹⁸³² 4D00456; 4D00457; Milivoj Petković, T(f), str. 49549; Grant Finlayson, T(f), str. 18254 i 18255.

¹⁸³³ P02352; Božo Perić, T(f), str. 47935.

povlačenje jedinica HVO-a i ABiH iz grada Mostara, puštanje na slobodu "civilnih zatvorenika", razmjena "ratnih zarobljenika" i raspoređivanje jedne jedinice SPABAT-a duž linije fronta.¹⁸³⁴

785. SPABAT je svoju jedinicu rasporedio 12. maja 1993. oko 18 sati, a jedinice dviju oružanih snaga trebalo je da se povuku najkasnije 13. maja u podne.¹⁸³⁵ Međutim, prema iskazima više svjedoka, borbe su se nastavile tokom cijelog maja mjeseca, iako su poslije 10. maja 1993. bile manje žestoke.¹⁸³⁶ Na jedinicu SPABAT-a raspoređenu duž fronta redovno je otvarana vatra – mada Vijeće ne raspolaže pojedinostima o tome ko je stajao iza ovih napada.¹⁸³⁷ Uz to, Vijeće ističe da je 19. maja 1993. Jadran Topić, tadašnji predsjednik HVO-a opštine Mostar, proglasio opštu mobilizaciju za sve muškarce od 18 do 60 godina starosti.¹⁸³⁸

786. Vijeće napominje da su generali Milivoj Petković i Sefer Halilović nastavili da održavaju sastanke nakon 13. maja 1993. i narednih dana u pokušaju da okončaju sukobe i organizuju prolaz humanitarnih konvoja.¹⁸³⁹

II. Navodi o zločinima počinjenim tokom maja 1993. godine

787. Po navodima tužilaštva, za vrijeme vojnih operacija u prvoj polovini maja 1993., u zapadnom Mostaru su uništene dvije džamije 9. i 11. maja 1993. ili oko tih datuma (A), a velik broj Muslimana iz zapadnog Mostara je okupljen, odveden u zatočeništvo na raznim lokacijama i raseljen van zapadnog Mostara (B). Tužilaštvo takođe navodi da su u drugoj polovini maja neki drugi muslimanski stanovnici zapadnog Mostara bili primorani da napuste taj dio grada (C) i da su tokom maja 1993. Muslimani bili žrtve krađa i nasilja (D).

¹⁸³⁴ P02344; P02366, pod pečatom, str. 9; P02483; svjedok DV, T(f), str. 22880-22882, 22921 i 22929; P10217, pod pečatom, par. 44, 45, 47, 55, 57 i 58; Slobodan Božić, T(f), str. 36569 i 36570.

¹⁸³⁵ Svjedok DV, T(f), str. 22872; P10217, pod pečatom, par. 55 i 57; 4D00307.

¹⁸³⁶ Alija Lizde, T(f), str. 17949; Milivoj Petković, T(f), str. 49555; Božo Perić, T(f), str. 47935 i 47936; Vinko Marić, T(f), str. 48207; Svjedok DV, T(f), str. 22929; P10217, pod pečatom, par. 60; Svjedok CB, T(f), str. 10156 i 10157; Svjedok BJ, T(f), str. 3776; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5262; P10837, str. 1; 4D00492; P02366, str. 4 i 5; 4D01680, str. 1; 4D01681; P02414, pod pečatom, str. 4 i 5; P02423, pod pečatom, str. 5; P02461, str. 7 i 10-14; 4D01683; 4D01684; P02471, par. 3; 4D01685; P02468, str. 4 i 5; 4D01686; 4D01688; 4D01689; P02500, str. 4; 4D01691; 4D01692; 4D01226; 4D01693; P02531, str. 9-16; 4D01694; 3D00994; 4D01538; 4D01539; P04698, pod pečatom, str. 4.

¹⁸³⁷ Svjedok DV, T(f), str. 22872; P10217, pod pečatom, par. 46; P02366, pod pečatom, str. 5; P02423, pod pečatom, str. 5.

¹⁸³⁸ ID00763. Opštinski HVO već je prethodno proveo opštu mobilizaciju u julu 1992. godine. V. takođe "Oružane snage HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

¹⁸³⁹ Svjedok DV, T(f), str. 22929; P02366, pod pečatom, str. 4 i 5; P02461, pod pečatom, str. 10-12; P02468, pod pečatom, str. 5; P02500, pod pečatom, str. 4; P02531, pod pečatom, str. 10 i 11.

A. Rušenje dvije džamije u zapadnom Mostaru oko 9. i 11. maja 1993. godine

788. U paragrafu 97 Optužnice, navodi se da su 9. maja 1993., ili oko tog datuma, snage Herceg-Bosne/HVO-a digle u zrak Baba Beširovu džamiju (ili Balinovačku džamiju) u naselju Balinovac u zapadnom Mostaru, a da su 11. maja 1993., ili oko tog datuma, dinamitom uništile Hadži-Alibeg Lafinu džamiju (ili džamiju Hadži-Alibeg Lafe) u Pijesku, opet u zapadnom Mostaru.¹⁸⁴⁰

789. Baba Beširova džamija se nalazila u zapadnom Mostaru, u naselju Balinovac, na uglu Ulice Braće Bošnjica i Dalmatinske.¹⁸⁴¹ Džamija Hadži-Alibeg Lafe nalazila se u naselju Pijesak, takođe u zapadnom Mostaru, u blizini ili preko puta osnovne škole.¹⁸⁴² Vijeće napominje da ništa ne ukazuje na to da su džamije korištene u vojne svrhe.

790. Vijeće ističe da su dokazi u vezi sa džamijom Hadži Alibeg Lafe, koja je po navodima tužilaštva srušena 11. maja 1993. ili oko tog datuma, vrlo neodređeni u pogledu datuma i načina na koji je džamija srušena. Svjedokinja CT i Seid Smajkić, mostarski muftija koji je 29. maja 1993. uputio pismo Biskupskom ordinarijatu Mostar, oboje potvrđuju da je džamija srušena, ali ne navode da li je srušena oko 11. maja 1993. godine.¹⁸⁴³ U ostalim dokazima u kojima se pominje rušenje džamije u Pijesku nema podataka o tome na koji je način džamija srušena.¹⁸⁴⁴ Shodno tome, Vijeće smatra da na osnovu dokaza koji su predočeni nije moguće zaključiti van razumne sumnje niti da je džamija Hadži Alibega Lafe doista uništena oko 11. maja 1993., niti kako je uništena.

791. Iako se svi svjedoci ne slažu u vezi s tačnim datumom rušenja Baba Beširove džamije,¹⁸⁴⁵ Vijeće ističe da su datumi koji se pominju približno isti i da je uvijek riječ o periodu od 9. do 12. maja 1993. godine.¹⁸⁴⁶ Pored toga, sva svjedočenja se podudaraju u pogledu činjenice da je džamija uništena eksplozivom.¹⁸⁴⁷ Enver Jusufović, stanovnik u naselju Balinovac,¹⁸⁴⁸ pred Vijećem je

¹⁸⁴⁰ Optužnica, par. 97; Pretpretnesni podnesak tužilaštva, par. 97 i 97.1; Završni podnesak tužilaštva, par. 504, 614, 949 i 951.

¹⁸⁴¹ P08939, str. 3; P09026; Svjedokinja CT, T(f), str. 12149, djelimično zatvorena sjednica; IC00204; IC00020; Seid Smajkić, T(f), str. 2558 i 2559. Vijeće napominje da se, prema dokumentu IC00020, džamija u Pijesku (označena slovom B) smješta nešto drugačije nego prema dokumentu IC00204, ali dovoljno blizu da se utvrdi gdje se nalazila džamija.

¹⁸⁴² P08939; Svjedokinja CT, T(f), str. 12149, djelimično zatvorena sjednica; IC00204.

¹⁸⁴³ Svjedokinja CT, T(f), str. 12149, djelimično zatvorena sjednica; P02563. S obzirom na postojeće dokaze, Vijeće može da utvrdi samo to da je džamija uništena između 6. i 16. maja 1993. godine.

¹⁸⁴⁴ P02563; P08939, str. 3.

¹⁸⁴⁵ P09026, str. 3; Ratko Pejanović, T(f), str. 1279 i 1280. Uopšte uzev, Vijeće napominje da dokazi potkrepljuju činjenicu da je Baba Beširova džamija uništena u maju 1993. godine.

¹⁸⁴⁶ P10035, par. 7; Svjedokinja CT, T(f), str. 12149, djelimično zatvorena sjednica; P09805, pod pečatom, str. 5.

¹⁸⁴⁷ Ratko Pejanović, T(f), str. 1276, 1279 i 1280: Vijeće napominje da su svjedoci naizmjenično koristili izraze "minirana", "dignuta u zrak" i "razorena eksplozivom". Vijeće je primilo k znanju svjedočenje Ratka Pejanovića, koji je izjavio da su džamije uništene artiljerijom. Međutim, očigledno je da su, prema svjedokovim riječima, sve džamije u Mostaru gađane iz artiljerijskog oruđa tokom cijelog maja 1993. godine. Prema tome, po ocjeni Vijeća, njegovo svjedočenje nema težinu kada je riječ o utvrđivanju načina na koji su džamije uništene.

izjavio da je džamija "minirana" 9. maja 1993. godine.¹⁸⁴⁹ Svjedokinja CT, koja je stanovala nedaleko od džamije,¹⁸⁵⁰ izjavila je da je džamija još uvijek stajala kada je otišla na Heliodrom 9. maja 1993., ali da je po povratku 16. maja 1993. ustanovila da je u međuvremenu "minirana".¹⁸⁵¹ U svom pismu Milivoju Petkoviću, biskup Ratko Perić izražava negodovanje zbog rušenja džamije u Balinovcu tog istog dana, odnosno 10. maja 1993. godine,¹⁸⁵² a Borislav Puljić, direktor Javnog poduzeća za obnovu i izgradnju Mostara,¹⁸⁵³ takođe tvrdi da je do rušenja došlo na taj dan.¹⁸⁵⁴ S obzirom na sve raspoložive dokaze, Vijeće smatra da je Baba Beširova džamija uništena eksplozivom i do temelja srušena oko 10. maja 1993. godine.

792. Kada je riječ o počiniocima rušenja Baba Beširove džamije, Vijeće ističe da se u izvještaju od 31. maja 1994. godine¹⁸⁵⁵ koji je potpisao načelnik SIS-a Mostar, Ivica Raspudić, obavještava Ministarstvo odbrane da se Mladen Mišić, jedan vojnik HVO-a, sâm proglasio odgovornim za rušenje eksplozivom svih džamija u Mostaru po zapovijedi Miljenka Lasića, zapovjednika OZ Jugoistočna Hercegovina.¹⁸⁵⁶ Vijeće napominje i da je mostarski muftija, Seid Smajkić, već u maju 1993. iznio tvrdnju da su snage HVO-a odgovorne za rušenje džamije.¹⁸⁵⁷ S obzirom na dokaze, Vijeće smatra da je HVO odgovoran za rušenje Baba Beširove džamije u Mostaru oko 10. maja 1993. godine.

B. Okupljanje Muslimana u zapadnom Mostaru, njihovo zatočenje na više lokacija i odlazak nekih od njih na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje tokom prve polovine maja 1993.

793. U paragrafima 94, 96 i 99 Optužnice, navodi se, između ostalog, da su počev od 9. maja 1993. i tokom narednog perioda snage Herceg-Bosne/HVO-a uhapsile i zatočile stotine muškaraca, žena, djece i starijih osoba, bosanskih Muslimana, koji su živjeli u zapadnom Mostaru. Tužilaštvo takođe iznosi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a vršile sistematsko protjerivanje i prisilno premještanje više hiljada muslimanskih civila iz zapadnog Mostara.

¹⁸⁴⁸ P10035, par.1.

¹⁸⁴⁹ P10035, par. 7.

¹⁸⁵⁰ Svjedokinja CT, T(f), str. 12150, djelimično zatvorena sjednica; P09805, par. 1.

¹⁸⁵¹ Svjedokinja CT, T(f), str. 12149, djelimično zatvorena sjednica; P09805, pod pečatom, str. 5. Vijeće napominje da Svjedokinja nije navela u koliko je sati otišla 9. maja.

¹⁸⁵² P02264.

¹⁸⁵³ Borislav Puljić, T(f), str. 32101. V. takođe 1D02644; 1D00891.

¹⁸⁵⁴ Borislav Puljić, T(f), str. 32444 i 32445; P02563; P08287.

¹⁸⁵⁵ P08287.

¹⁸⁵⁶ Vijeće ističe da svjedočenje Svjedokinje CT potkrepljuje činjenicu da se pomenuti sektor nalazio pod kontrolom 4. bojne i njenog zapovjednika Mladena Mišića. P09805, str. 5; Svjedokinja CT, T(f), str. 12161 i 12162, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁸⁵⁷ P08939, str. 3 i 9; P02563; P02800, str. 2.

794. U paragrafu 100 Optužnice, takođe se navodi da su organi vlasti i snage Herceg-Bosne/HVO-a dopuštali nekim Muslimanima u zapadnom Mostaru da odu na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje, samo da napuste Herceg-Bosnu. Stotinama Muslimana je, kako se navodi, dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu dobrovoljno ustupaju HVO-u.

795. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo objašnjava da su, nasuprot tvrdnjama HVO-a, Muslimani hapšeni i zatvarani isključivo zbog svoje nacionalne pripadnosti.¹⁸⁵⁸ Pored toga, tužilaštvo tvrdi da su Valentin Ćorić i Vojna policija direktno učestvovali u hapšenjima.¹⁸⁵⁹

796. Sa svoje strane, Stojićeva, Petkovićeva i Ćorićeva odbrane tvrde da je zbog intenzivnih borbi 9. maja 1993. velik broj ljudi evakuisan iz grada radi vlastite bezbjednosti i odveden na Heliodrom, gdje su proveli nekoliko dana pod isključivom nadležnošću Ureda za izbjeglice.¹⁸⁶⁰ Prema tvrdnjama Petkovićeve odbrane, Glavni stožer HVO-a ni na koji način nije učestvovao u operaciji evakuacije, niti je čak o toj operaciji bio obaviješten.¹⁸⁶¹

797. Kada je riječ o argumenaciji timova odbrane, Vijeće konstatuje da je, prema iskazima Vese Vegara, Milivoja Petkovića, Vinka Marića, Radmila Jaska i Ante Kvesića "civilnFog stanovništvFog" koje je stanovalo u području borbi evakuisano 9. maja 1993. i stavljeno pod "skrb" na Heliodromu, i to u dijelu kompleksa koji nije bio pod upravom vojske, po riječima Milivoja Petkovića.¹⁸⁶²

798. Vijeće je, međutim, saslušalo brojne svjedoke i, naročito, više Muslimana iz zapadnog Mostara koji su sasvim drugačije opisali događaje što su prethodili njihovom zatočenju na Heliodromu. Vijeće napominje i da se, prema izjavama nekih svjedoka, ta kampanja hapšenja, koju su hrvatski predstavnici pred štampom opisivali kao "Fevakuacijuž iz sigurnosnih razloga", nije provodila nad njihovim hrvatskim komšijama.¹⁸⁶³ Vijeće uz to napominje da odbrana nije objasnila zbog čega bi takva "zaštita" bila predviđena isključivo za muslimansko stanovništvo.

¹⁸⁵⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 312 i 1089.

¹⁸⁵⁹ Završni podnesak tužilaštva, par. 1139 i 1141.

¹⁸⁶⁰ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 500; Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 238 i 239; Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 444 do 448.

¹⁸⁶¹ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 238.

¹⁸⁶² Milivoj Petković, T(f), str. 49395-49398, 49535, 49536, 49558 i 49912-49914; Radmilo Jasko, T(f), str. 48681; Vinko Marić, T(f), str. 48197-48199 i 48203-48204; Ante Kvesić, T(f), str. 37444, 34447 i 37459; P10837, str. 2; P02458, par. 30.

¹⁸⁶³ Milivoj Gagro, T(f), str. 2736; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str.7021; P10035, par. 4; P10838, str. 1. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 80 i 86 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 42 i 649); P02458, par. 31 i 34.

799. Vijeće je steklo uvid u mali broj informacija o osobama odgovornim za hapšenja i zatočenja muslimanskih stanovnika zapadnog Mostara. Prema izvještaju vojnih posmatrača UN-a od 11. maja 1993., navodno je Miljenko Lasić donio odluku da se oni "udalje", dok je Darinko Tadić, predstojnik Ureda za izbjeglice HVO-a, bio zadužen da vodi brigu o njihovom "blagostanju" na Heliodromu.¹⁸⁶⁴ Vijeće konstatuje da u opisu događaja koji su prethodili njihovom zatočenju na Heliodromu svjedoci, muslimanski stanovnici zapadnog Mostara, nisu uvijek bili precizni u pogledu toga ko je izvršio hapšenje i ko je bio odgovoran za njihovo zatočenje. Većina svjedoka jednostavno je saopštila da su ih uhapsili i zatočili vojnici HVO-a, ili čak ponekad pripadnici Vojne policije.¹⁸⁶⁵ Svjedoci CT, WW i GG su pak jasno naveli da su ih uhapsili Ernest Takač zvan Brada, Vinko Martinović zvan Štela i izvjesni Pehar, poznat i pod nadimkom Dolma,¹⁸⁶⁶ pri čemu su sva trojica bili pripadnici ATG "Vinko Škrobo".¹⁸⁶⁷

800. Prema svjedočenju više Muslimana iz zapadnog Mostara koji su uhapšeni 9. maja 1993., vojnici HVO-a su 9. maja 1993. upali u stambene zgrade u zapadnom Mostaru već u 5 ujutro i primorali muslimanske stanovnike – muškarce, žene i djecu – da se okupe ispred svojih zgrada.¹⁸⁶⁸ Svjedok GG tako je objasnio da su, 9. maja 1993. ujutro, vojnici HVO-a prisilili njega, njegovu djecu i majku da izađu iz stana prijeteći im automatskim oružjem.¹⁸⁶⁹ U većini slučajeva, vojnici HVO-a nisu dopustili muslimanskim stanovnicima da se obuku prije nego što su ih prisilili da napuste svoje mjesto boravka.¹⁸⁷⁰

801. Kada bi se ljudi okupili ispred zgrade, HVO bi muslimanske stanovnike zapadnog Mostara ili prevezao autobusom, ili bi ih pješice odveo do Stadiona Veleža.¹⁸⁷¹ Neki svjedoci su izjavili da

¹⁸⁶⁴ Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P02293, str. 3.

¹⁸⁶⁵ P10033, par. 6 i 7; P10032, par. 9.

¹⁸⁶⁶ Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4744 i 4745; P09805, pod pečatom, str. 3 i 4; P02770; svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7018, 7019, 7064 i 7090.

¹⁸⁶⁷ P07009, str. 30. V. takođe "Oružane snage HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

¹⁸⁶⁸ Svjedok CS, T(f), str. 12038, 12039, 12043 i 12044, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4742 do 4746; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7020, 7021; P10035, par. 4; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2928 i 2931; P09805, pod pečatom, str. 2 do 4 i 10; P09807, pod pečatom, str. 2; P10032, par. 7 i 8; P10033, par. 6; P10838, str. 1; Seid Smajkić, T(e), 2536; P04238. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 80, 86 i 90 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 42, 540 i 649); P02458, par. 27.

¹⁸⁶⁹ Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4742 do 4744.

¹⁸⁷⁰ Svjedok CS, T(f), str. 12038; svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7017; Svjedok HH, P10113, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4803; P10838, str. 1; Grant Finlayson, T(f), str. 18027; P02293, str. 3; Svjedok BB, T(f), str. 17199, zatvorena sjednica; P02458, par. 31.

¹⁸⁷¹ Svjedok CS, T(f), str. 12041 i 12044, djelimično zatvorena sjednica; P10035, par. 17; P10032, par. 8 i 9; P10033, par. 6; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2931; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4745; P09805, pod pečatom, str. 4; P08880, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5232; P09807, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok CW, T(f), str. 12673, zatvorena sjednica; P09413, str. 9; Svjedok CB, T(f), str. 10144; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20433-20435; P02425, par. 1, 6; P10838, str. 1; P04238; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je

su ih vojnici najprije odveli na Mašinski fakultet, gdje su razdvojili žene i malu djecu – koji su ostali u jednoj sali na fakultetu – od muškaraca i starijih dječaka, koji su produžili do Stadiona Veleža.¹⁸⁷²

802. Svjedoci CT i WW - koji nisu bili ni pripadnici ABiH, ni Muslimani iz redova HVO-a¹⁸⁷³ - tako su ostali zatočeni nekoliko sati u amfiteatru na Mašinskom fakultetu. Svjedokinja CT je opisala kako su 9. maja 1993. žene, djeca i starije osobe muslimanske nacionalnosti tokom cijelog prijepodneva pristizali iz svih gradskih naselja.¹⁸⁷⁴ Svjedoci CT i WW oboje su izjavili da su tokom prijepodneva vojnici HVO-a primorali Muslimane – više od 200 osoba po riječima Svjedokinje CT – da se ukrcaju u dva autobusa koji su otišli u Vrde.¹⁸⁷⁵ Vojnici HVO-a zatim su prinudili tu grupu žena, djece i starijih osoba, Muslimana, da pješače – gotovo sat i po, prema riječima Svjedokinje CT – do Heliograma.¹⁸⁷⁶

803. Vojnici HVO-a su sproveli autobusom ili pješice Svjedoke CS i U, koji nisu bili ni pripadnici ABiH ni Muslimani iz redova HVO-a,¹⁸⁷⁷ Svjedoka CW – pripadnika ABiH,¹⁸⁷⁸ svjedoke Muju Čopelja i Murisa Marića – muslimanske pripadnike HVO-a,¹⁸⁷⁹ kao i Svjedoka GG, do Stadiona Veleža.¹⁸⁸⁰ Muris Marić i Svjedok CS su izjavili da su ih po dolasku pretresli i da su im vojnici HVO-a oduzeli dokumente i sve što su imali u džepovima.¹⁸⁸¹ Svjedok GG je naveo da su nekoliko sati proveli zatočeni na suncu koje je peklo, a da su sat ili dva po dolasku dobili samo jednu kofu vode.¹⁸⁸² Do kraja dana na stadionu se okupilo između 1.500 i 4.000 ljudi, uglavnom

presuđeno 88 i 90 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 45, 650); Svjedok BB, T(f), str. 17164 i 17165, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18024; Seid Smajkić, T(e), 2536.

¹⁸⁷² Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7025 i 7026; P10038, str. 2; P09805, pod pečatom, str. 4; IC00204, pod pečatom, Svjedokinja CT, T(f), str. 12149 i 12150, djelimično zatvorena sjednica; P08880, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5232.

¹⁸⁷³ V. P09805, pod pečatom, str. 2 i str. 11; IC00203, pod pečatom; Svjedokinja CT, T(f), str. 12143-12146 i 12150, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7009 i 7083, zatvorena sjednica.

¹⁸⁷⁴ P09805, pod pečatom, str. 5; P08880, pod pečatom, str. 2-4.

¹⁸⁷⁵ P09805, pod pečatom, str. 5; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7026 i 7027; P08880, pod pečatom, str. 2-4. Vijeće napominje da je Svjedok WW govorio o Miljkovićima, ali konstatuje da je u pitanju mjesto takođe zvano Vrda.

¹⁸⁷⁶ P09805, pod pečatom, str. 5; IC00204, pod pečatom; Svjedokinja CT, T(f), str. 12149 i 12150, djelimično zatvorena sjednica; P08880, pod pečatom, str. 2-4; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7026 i 7027; P02425, par. 1, 6.

¹⁸⁷⁷ Svjedok CS, T(f), str. 12020; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2911, 2912, 2933, 2934, 2343 i 2344.

¹⁸⁷⁸ P09806, pod pečatom, str. 2.

¹⁸⁷⁹ P10032, par. 4 i 5; P10033, par.2, 4 i 18.

¹⁸⁸⁰ Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li je Svjedok bio pripadnik nekih oružanih snaga u vrijeme kada je uhapšen.

¹⁸⁸¹ Svjedok CS, T(f), str. 12041, djelimično zatvorena sjednica; P10033, par. 7.

¹⁸⁸² Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4747.

muškaraca.¹⁸⁸³ Tada su stigli autobusi, pa su vojnici HVO-a prinudili ljude okupljene na Stadionu Veleža da se u njih ukrcaju.¹⁸⁸⁴ Nekim autobusima su Muslimani odvezeni pravo do Heliodroma; iz nekih su morali da se iskrcaju u Vrđi, odakle su morali da produže pješice do Heliodroma.¹⁸⁸⁵ Jedan broj ljudi koji su ostali na Stadionu Veleža predveče je odveden na Mašinski fakultet.¹⁸⁸⁶ Vijeće napominje da su Muslimani prevezeni na Heliodrom tamo ostali zatočeni nekoliko dana.¹⁸⁸⁷ Kada su pušteni na slobodu, većina muslimanskih stanovnika je uspjela da se vrati u svoje mjesto boravka u zapadnom Mostaru.¹⁸⁸⁸

804. Vijeće napominje da je HVO 10. i 11. maja 1993. nastavio da hapsi Muslimane iz zapadnog Mostara i zatočava ih na Heliodromu, pri čemu je Mašinski fakultet služio u najmanju ruku kao sabirni centar.¹⁸⁸⁹ Tako je HVO 10. maja 1993. uhapsio 351 osobu, među kojima 216 žena, 104 djece – starosti od 2 do 17 godina – i 31 osobu u dobi i do 82 godine.¹⁸⁹⁰

805. Vijeće zaključuje da su HVO i, posebno, pripadnici ATG "Vinko Škrobo" između 9. i 11. maja 1993. prisilili muslimanske stanovnike zapadnog Mostara da napuste svoje stanove i da su ih nekoliko sati držali zatočene na Mašinskom fakultetu i na Stadionu Veleža – razdvojivši muškarce od žena i djece – nakon čega su ih prevezli na Heliodrom. Vijeće naglašava da je među uhapšenim i zatočenim Muslimanima bilo kako pripadnika ABiH i pripadnika HVO-a, tako i običnih stanovnika zapadnog Mostara. Muslimani iz zapadnog Mostara ostali su zatvoreni na Heliodromu nekoliko dana prije nego što su ih pustili na slobodu i omogućili im da se vrate u svoje domove.

806. Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da su Muslimane iz zapadnog Mostara tjerali da pređu liniju fronta i odu u istočni Mostar u prvoj polovini mjeseca maja 1993., niti da im je HVO dopuštao da odu u dijelove BiH pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje. Vijeće nije bilo u

¹⁸⁸³ Svjedok CS, T(f), str. 12044, djelimično zatvorena sjednica; P10032, par. 9; P10033, par. 6 i 7; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2931.

¹⁸⁸⁴ Svjedok CS, T(f), str. 12044, 12045 i 12047, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4748; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5236 i 5237.V. takođe Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2931 i 2932; Svjedok BB, T(f), str. 17168, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18024 i 18026.

¹⁸⁸⁵ Svjedok CS, T(f), str. 12044, 12045 i 12047, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4748; Svjedok LL, P09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5237; P10038, par. 12 i 13. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno 88 i 90 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 45 i 650); Svjedok CB, T(f), str. 10144; Svjedok BB, T(f), str. 17168, zatvorena sjednica; P10035, par. 18; Grant Finlayson, T(f), str. 18024 do 18026; P02425, par. 1, 6; P04238.

¹⁸⁸⁶ P09807, pod pečatom, str. 3; P10033, par. 8.

¹⁸⁸⁷ V. "Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja Muslimana 9. i 10. maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

¹⁸⁸⁸ Svjedok A, T(f), str. 14046, zatvorena sjednica; Svjedok CS, T(f), str. 12063 i 12064, zatvorena sjednica; Milivoj Petković, T(f), str. 49555; P10033, par. 18; P10032, par. 17; P09807, pod pečatom, str. 5; P10038, par. 18 i 19; P09805, pod pečatom, str. 9; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7032; P04238.

¹⁸⁸⁹ Svjedok A, T(f), str. 14042 do 14044; IC00404; P02313; Zoran Perković, T(f), str. 32020 i 32021; P10122, par. 1 i 2; P10121, par. 2; P02273, str. 3.

možnosti da utvrdi ni to da je tokom ovog perioda Muslimanima dopuštano da odu iz Mostara nakon što potpišu izjavu kojom svoju imovinu dobrovoljno ustupaju HVO-u.

C. Okupljanje Muslimana u zapadnom Mostaru, njihovo zatočenje na više lokacija i odlazak nekih od njih na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje tokom druge polovine maja 1993.

807. U paragrafu 99, navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a od 9. maja 1993. do aprila mjeseca 1994., pa dakle i u drugoj polovini maja, odvodile i zatvarale deložirane Muslimane u zatvore i zatočeničke centre.

808. U paragrafu 99 Optužnice se pominje da su Muslimani deložirani iz svojih kuća i stanova od 9. maja 1993. do aprila 1994., a u paragrafu 101 Optužnice se objašnjava da je HVO pustio na slobodu mnoge Muslimane uhapšene i pritvorene 9. i 10. maja 1993. nakon kratkog pritvora, ali da je u drugoj polovini maja 1993. godine nastavio s deložiranjem bosanskih Muslimana iz zapadnog Mostara. U svom Pretpretresnom podnesku, tužilaštvo navodi da je HVO 25. maja 1993. premjestio oko 300 muslimanskih civila u istočni Mostar.¹⁸⁹¹

809. Najzad, u paragrafu 100 Optužnice navodi se da su organi vlasti i snage Herceg-Bosne/HVO-a dopuštali nekim Muslimanima iz zapadnog Mostara da odu u dijelove pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje, samo da napuste Herceg-Bosnu. Stotinama Muslimana je, kako se navodi, dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu dobrovoljno ustupaju HVO-u.

810. U vezi s ovim posljednjim, Vijeće odmah na početku napominje da nije steklo uvid ni u jedan dokaz na osnovu kojeg bi moglo utvrditi da je u drugoj polovini maja 1993. HVO dopuštao Muslimanima iz zapadnog Mostara da odu u druge zemlje. Isto tako, Vijeću nisu predloženi dokazi koji bi potvrdili da je Muslimanima bilo dopušteno da odu iz Mostara poslije potpisivanja izjave kojom dobrovoljno ustupaju imovinu HVO-u. Shodno tome, u ovom dijelu teksta neće biti analizirani navodi koji se iznose u vezi s tim.

811. Nakon što razmotri pitanje da li se nastavilo s deložacijama Muslimana iz zapadnog Mostara u drugoj polovini maja 1993. godine (1), Vijeće će detaljnije razmotriti navode u vezi s premještanjem 300 Muslimana u istočni Mostar koje je HVO proveo krajem maja 1993. godine (2).

¹⁸⁹⁰ P02266.

¹⁸⁹¹ Pretpretresni podnesak tužilaštva, par. 101.7.

1. Deložacije Muslimana iz zapadnog Mostara, njihovo zatočenje ili premještanje u istočni Mostar tokom druge polovine maja 1993.

812. Vijeće konstatuje da je u drugoj polovini maja 1993. HVO ponovo preduzeo radnje usmjerene protiv muslimanskih stanovnika zapadnog Mostara s konkretnim ciljem da ih istjera iz stanova u kojima su živjeli. Predstavnici međunarodne zajednice koji su u vrijeme događaja bili stacionirani u Mostaru izjavili su da se ova kampanja u početku odnosila samo na Muslimane useljene u stanove koje su Srbi napustili 1992. godine.¹⁸⁹² Po njihovim riječima, kampanja se potom ubrzo proširila na sve muslimanske stanovnike zapadnog Mostara.¹⁸⁹³

813. Svjedok AC je učestvovao u toj kampanji u sklopu ATG "Benko Penavić".¹⁸⁹⁴ On je izjavio da bi, kada bi se identifikovalo neko naselje, vojnici ATG to naselje najprije opkolili, a onda bi išli od kuće do kuće, od stana do stana, i istjerivali sve Muslimane.¹⁸⁹⁵ Muslimanske stanovnike bi potom prevezli kamionom na Heliodrom ili pravo u istočni Mostar preko Bulevara.¹⁸⁹⁶ U izvjesnim slučajevima, muslimanski stanovnici su morali da se presele u centar za kolektivni smještaj¹⁸⁹⁷ ili su spavali na ulici, oko oklopnih kola SPABAT-a koja su bila raštrkana po gradu, no Vijeće nije uspjelo da utvrdi tokom koliko vremena.¹⁸⁹⁸

814. Prema dokazima koji su predočeni Vijeću, tokom ove operacije HVO-a između 1.200 i 2.000 muslimanskih stanovnika je moralo da ode iz zapadnog Mostara.¹⁸⁹⁹

815. Shodno tome, Vijeće zaključuje da su u drugoj polovini maja 1993. vojnici HVO-a, a naročito pripadnici ATG "Benko Penavić", sistematski istjerivali velik broj Muslimana iz njihovih domova u zapadnom Mostaru, tjerali ih da pređu preko linije fronta u istočni Mostar ili su ih odvodili na Heliodrom.

¹⁸⁹² Svjedok BB, T(f), str. 17185 i 17186, 17190, zatvorena sjednica; P09677, pod pečatom, par. 5 i 6; Svjedokinja BA, T(f), str. 7185 i 7186, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 23, 31-33; P09677, pod pečatom, par. 6.

¹⁸⁹³ P02557, pod pečatom, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20431; Svjedokinja BA, T(f), str. 7185 i 7186, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 23, 31-33; P09677, pod pečatom, par. 6.

¹⁸⁹⁴ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7908 i 8036.

¹⁸⁹⁵ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7909, 7910 i 7962; P10038, str. 4; svjedok BB, T(f), str. 17199, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par. 6.

¹⁸⁹⁶ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7909, 7910, 7912 i 7962; P09240, pod pečatom; P09240, pod pečatom; P10038, str. 4; Svjedok DZ, T(f), str. 26471, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 51; P10035, par. 6.

¹⁸⁹⁷ Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi gdje se tačno nalazi centar za kolektivni smještaj u zapadnom Mostaru. Centar je bio pod kontrolom HVO-a, koji je u njega razmjestio vojne policajce.

¹⁸⁹⁸ Svjedok BB, T(f), str. 17187, 17192, 25420 i 25421, zatvorena sjednica; P09677, pod pečatom, par. 7; Anton van der Grinten, T(f), str. 21008-21010; P02564, pod pečatom, str. 7.

¹⁸⁹⁹ Svjedok Miro Salčin, T(f), str. 14232, 14234, 14300; P09834, par. 9; P02425; par. 12.

2. Premještanje 300 Muslimana u istočni Mostar krajem maja 1993. godine

816. Prema riječima predstavnika međunarodne zajednice koji su se nalazili na terenu u vrijeme događaja, 300 "muslimanskih civila" je prevezeno iz zapadnog Mostara u istočni Mostar 26. maja 1993. godine.¹⁹⁰⁰

817. Svjedok A je raseljen iz zapadnog Mostara u istočni Mostar nedugo pošto je pušten na slobodu sa Heliodroma 24. maja 1993. godine.¹⁹⁰¹ On je izjavio da su muslimanski stanovnici zapadnog Mostara koji su željeli da odu iz tog dijela grada mogli da se upišu u Đačkom domu kako bi ih raselili u istočni Mostar.¹⁹⁰² Svjedok A je izjavio da su, s obzirom na to da se više nisu osjećali bezbjedno, njegova porodica i on odlučili da napuste zapadni Mostar. Dana 26. maja 1993, tri autobusa su došla pred Đački dom i raselila Muslimane u istočni Mostar.¹⁹⁰³ Klaus Johann Nissen je pred Vijećem izjavio da je, sa mjesta u zapadnom Mostaru na kojem se tog dana nalazio, vidio pet autobusa u kojima je bilo porodica, žena, djece i starijih osoba.¹⁹⁰⁴ Kako je objasnio, činilo se da je Berislav Pušić nadležan za prevoz.¹⁹⁰⁵ Prema izvještaju SPABAT-a od 30. maja 1993., tokom narednih dana HVO je sprečavao svaki pokušaj Muslimana da se vrate iz istočnog Mostara u zapadni Mostar.¹⁹⁰⁶

818. Vijeće zaključuje da HVO jeste izvršio raseljavanje najmanje 300 Muslimana iz zapadnog Mostara u istočni Mostar 26. maja 1993., pri čemu raseljenim osobama nije bilo moguće da se vrate u zapadni Mostar.

D. Djela nasilja i krađe nad uhapšenim, deložiranim, zatočenim i raseljenim Muslimanima u maju 1993. godine

819. U paragrafu 99 Optužnice, navodi se da su tokom operacija snaga Herceg-Bosne/HVO-a, provedenih sa ciljem da se Muslimani deložiraju iz zapadnog Mostara, Muslimane tukli, seksualno zlostavljali, otvarali vatru na njih, pljačkali ih, konfiskovali im imovinu i na drugi način ih maltretirali.

¹⁹⁰⁰ P09677, pod pečatom, par. 2, 3 i 4. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 111 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 547).

¹⁹⁰¹ Svjedok A, T(f), str. 14046 i 14048, zatvorena sjednica.

¹⁹⁰² Svjedok A, T(f), str. 14049 i 14110-14113, zatvorena sjednica; P02524.

¹⁹⁰³ Svjedok A, T(f), str. 14049, zatvorena sjednica.

¹⁹⁰⁴ Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20428-20430. Vijeće ističe da svjedoci A i Klaus Johann Nissen ne navode isti broj autobusa. Vijeće ne smatra da to ukazuje na postojanje protivrječnosti budući da Svjedok A možda nije vidio sve autobuse koji su ovom prilikom korišteni za prevoz.

¹⁹⁰⁵ Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20428-20430.

¹⁹⁰⁶ P02570, pod pečatom, str. 3, 4. V. takođe P02662, tačka 4.

820. U paragrafu 100 Optužnice, takođe se navodi da su kuće i stanovi iz kojih su Muslimani deložirani dodjeljivani vojnicima HVO-a i civilima, bosanskim Hrvatima.

821. Po navodima iz paragrafa 107 Optužnice, u maju 1993. i za vrijeme operacija tokom kojih su vršene deložacije Muslimana, snage Herceg-Bosne/HVO-a pljačkale su i krale imovinu u vlasništvu Muslimana i ulazile u još uvijek nastanjene ili napuštene domove.

822. Vijeće je steklo uvid u iskaze više pripadnika međunarodne zajednice,¹⁹⁰⁷ kao i muslimanskih stanovnika zapadnog Mostara koji su uhapšeni i istjerani iz svojih domova,¹⁹⁰⁸ a koji su izjavili da su tokom deložacija u maju 1993. vojnici HVO-a pribjegavali prijetnjama, zastrašivanju, a ponekad i fizičkom nasilju. Svjedok GG tako je opisao kako je, kad su ih vojnici HVO-a¹⁹⁰⁹ natjerali da pješice idu do Stadiona Veleža, Štela više puta brutalno udario jednog muslimanskog novinara i kako su vojnici HVO-a tukli kundacima svakog ko bi se usudio da progovori.¹⁹¹⁰ Što se tiče Svjedoka WW, njega je Štela nogom udario u leđa.¹⁹¹¹ Svjedokinja CT je opisala kako ju je, dok su je istjerali iz stana 9. maja 1993., izvjesni Miro Martinović brutalno pretukao kundakom puške, šakama i nogama,¹⁹¹² i kako je drugi vojnik HVO-a kundakom udario jednu djevojčicu od devet godina i nastavio da je tuče i kad je pala na zemlju.¹⁹¹³

823. U okviru operacija hapšenja i deložacija, vojnici HVO-a¹⁹¹⁴ su vršili pretres stanova – najčešće pod izgovorom da traže oružje – i oduzimali vrijedne predmete kao što su novac, nakit, zlato i televizori.¹⁹¹⁵ Svjedok CS je izjavio da su, tokom hapšenja 9. maja 1993., vojnici HVO-a tražili ključeve od njegovog stana i automobila i da su na ulazna vrata stana urezali slovo "R" sa značenjem "rezervisan fstanđ".¹⁹¹⁶ Svjedok AC – koji je učestvovao u deložacijama u drugoj polovini maja 1993. – potvrdio je da su pripadnici ATG "Benko Penavić" dobili naređenje da

¹⁹⁰⁷ Svjedok BB, T(f), str. 17199, zatvorena sjednica; Svjedokinja BA, T(f), str. 7183, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 33; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21010, 21012 i 21013; P02600, pod pečatom; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7962 i 7963.

¹⁹⁰⁸ Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4745, 4748; P09805, pod pečatom, str. 4 i 10; P09861, str. 2 i 3; P09866, pod pečatom, str. 2 i 3; P10035, par. 18; P10042, par. 9; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7912.

¹⁹⁰⁹ Svjedok GG pominje da su, pored Vinka Martinovića, bili prisutni Pehar zvani Dolma i braća Hajrić. Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4745.

¹⁹¹⁰ Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4744 i 4748.

¹⁹¹¹ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7092.

¹⁹¹² P09805, pod pečatom, str. 3.

¹⁹¹³ P09805, pod pečatom, str. 4.

¹⁹¹⁴ Svjedok U pominje Džemu Škobalja i Oruđevića, pripadnike specijalnih jedinica HVO-a. U izvještaju Odjela odbrane od 1. juna 1993. pominju se jedan pripadnik KB-a i Vinko Martinović.

¹⁹¹⁵ P10042, par. 9; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2929; P02594. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 125 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 624).

¹⁹¹⁶ Svjedok CS, T(f), str. 12038, 12039, 12043 i 12044, djelimično zatvorena sjednica. V. takođe P02423, pod pečatom, str. 6.

konfiskuju ključeve stanova i sve vrijedne predmete, a da im je u slučaju da Muslimani pruže otpor data zapovijed da ih "zgazFeğ".¹⁹¹⁷ Pripadnici ATG su Muslimanima oduzimali ključeve stanova i davali su ih Mariju Milićeviću zvanom Baja.¹⁹¹⁸ Svjedok AC takođe je objasnio da se Mario Milićević noću vraćao u stanove sa svojim ljudima iz ATG "Benko Penavić" i uzimao sve stvari od vrijednosti.¹⁹¹⁹ Neki muslimanski stanovnici zapadnog Mostara, koji su uspjeli da se vrate u svoj stan poslije hapšenja i nekoliko dana provedenih u zatočenju na Heliodromu, tako su ustanovili da su im stanovi opljačkani i da su pokradeni svi elektronski uređaji i bijela tehnika.¹⁹²⁰

824. Po riječima predstavnika međunarodne zajednice i Svjedoka AC, HVO je poslije istjerivanja Muslimana iz njihovih domova na ulazna vrata ispražnjenih stanova postavljao natpise sa zaglavljem HVO-a ili Vojne policije HVO-a, u kojima se imenovao novi stanar, vojnik HVO-a ili pripadnik Vojne policije HVO-a.¹⁹²¹ U stanove bi se zatim uselili pripadnici HVO-a, ali i hrvatske porodice koje su došle s teritorije drugih opština.¹⁹²² Kada je tako Svjedok CW pušten na slobodu sa Heliodroma 18. maja 1993. i kada je pokušao da se vrati kući, zatekao je zaključana vrata stana, u koji se uselio neko drugi i ta osoba mu je zaprijetila da će ga ubiti ako se vrati.¹⁹²³

825. Vijeće je steklo uvid u veoma mali broj dokaza u vezi s navodima o silovanju i seksualnom zlostavljanju u maju 1993. Tako se samo u iskazu svjedoka BB i izvještaju specijalnog izvjestioca Ujedinjenih nacija iz Komisije za ljudska prava od 17. novembra 1993. pominju, na veoma uopšten način, silovanja i seksualni nasrtaji počinjeni u Mostaru 1993. i 1994. godine.¹⁹²⁴ Najzad, u jednom internom izvještaju mostarskog odsjeka Odjela za kriminalističke istrage Vojne policije pominju se silovanja počinjena u Mostaru u prvoj polovini 1993. godine.¹⁹²⁵

826. Vijeće ističe da su vlasti HVO-a bile obaviještene o zlodjelima koja su u maju 1993. počinile jedinice HVO-a.¹⁹²⁶ Na primjer, u internom izvještaju mostarskog odsjeka Odjela za

¹⁹¹⁷ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7910 i 7911.

¹⁹¹⁸ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7962.

¹⁹¹⁹ Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7911 i 7963. V. takođe Svjedok CS, T(f), str. 12082 i 12083, djelimično zatvorena sjednica.

¹⁹²⁰ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7032 i 7033; P10035, par. 5 i 6; P09805, pod pečatom, str. 9; P10038, par. 19. V. takođe Antoon van der Grinten, T(f), str. 21013; Svjedok BB, T(f), str. 17190, zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno 125 i 126 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 48 i 624).

¹⁹²¹ Svjedok BC, T(f), str. 18322, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17185; 17209; 17295 do 17297, zatvorena sjednica; P09677, pod pečatom, par. 8; P02879; svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7911 i 7963.

¹⁹²² Svjedok BC, T(f), str. 18322, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17194 i 17195, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par. 6; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21007; P02550, pod pečatom.

¹⁹²³ P09807, pod pečatom, str. 5.

¹⁹²⁴ P06697, par. 21; Svjedok BB, T(f), str. 17199, 17212 i 17213, zatvorena sjednica.

¹⁹²⁵ P03672, str. 1 i 2

¹⁹²⁶ P03672; P05977; P07035, str. 5-12.

kriminalističke istrage Vojne policije od 23. jula 1993. pominje se da "[značajno] raste broj provalnih krađa Fkoje se najčešće vrše na organiziran način, a počinitelji su grupe naoružanih ljudi, koji se često predstavljaju kao djelatnici Vojne policije ili pripadnici AT grupa Fi djeluju noću", kao i da su u prvoj polovini 1993. vršene "nasilne deložacije", a u većini slučajeva žrtve su bili Muslimani.¹⁹²⁷ Vijeće konstatuje da su radi suzbijanja krađa javne i privatne imovine u gradu Mostaru Bruno Stojić i Branko Kvesić, predstojnik Odjela unutarnjih poslova, naredili 31. maja 1993. da se vrše pojačane kontrole vozila na izlazu iz grada i da se strogo poštuje policijski sat u gradu od 21:00 do 7:00 sati.¹⁹²⁸ Vijeće, međutim, nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li je HVO preduzeo mjere protiv počinitelja tih djela.

827. Vijeće zaključuje da su HVO, a naročito ATG "Benko Penavić", tokom istjerivanja Muslimana iz njihovih domova u maju 1993., Muslimanima iz zapadnog Mostara prijetili, zastrašivali ih i udarali nogama, šakama i kundacima. Takođe su oduzimali sve vrijedne predmete koje su Muslimani iz zapadnog Mostara imali kod sebe i odnosili stvari iz stanova bilo prilikom istjerivanja Muslimana iz njihovih stanova bilo tako što bi se u stanove vratili kasnije noću. Štaviše, HVO je prisvajao na taj način ispražnjene stanove i dodjeljivao ih je pripadnicima HVO-a ili hrvatskim porodicama.

828. U odsustvu konkretnih dokaza, Vijeće nije u mogućnosti da zaključi da su izvršena silovanja i seksualni nasrtaji na Muslimane u maju 1993. godine.

III. Navodi o zločinima počinjenim u zatočeničkim centrima HVO-a u Mostaru u maju 1993. godine

829. U paragrafu 94 Optužnice, tužilaštvo tvrdi da su, poslije pada Vranice, vojno sposobni muškarci uhapšeni i odvedeni u Duhanski institut (A), na Mašinski fakultet (B) i u Zgradu MUP-a (C).

830. Takođe u paragrafu 94, tužilaštvo navodi da su muškarce Muslimane iz Vranice po dovođenju u Duhanski institut izveli pred okupljene visoke funkcionere i časnike Herceg-Bosne/HVO-a i da su ih tukli, zlostavljali i maltretirali.

831. Tužilaštvo dodaje u paragrafu 104 Optužnice da su snage Herceg-Bosne/HVO-a koristile Mašinski fakultet za zatočenje, ispitivanje i zlostavljanje uhapšenih ili zarobljenih muškaraca, Muslimana.

¹⁹²⁷ P03672.

832. S obzirom na ova objašnjenja i imajući u vidu tačke optužnice po kojima se, u paragrafima 94 i 104, optuženi terete za Mostar u maju 1993. godine,¹⁹²⁹ Vijeće ističe da Optužnica ne sadrži navode u vezi s lošim uslovima zatočenja u Duhanskom institutu, na Mašinskom fakultetu i u Zgradi MUP-a. Pored toga, budući da se ni u paragrafu 94 Optužnice ni u Pretpretresnom podnesku tužilaštva ne pominje zlostavljanje ili mučenje Muslimana zatočenih u Zgradi MUP-a, Vijeće smatra da se optuženi ne terete za zlostavljanje u Zgradi MUP-a.

A. Duhanski institut

833. Vijeće je saslušalo iskaz Svjedoka CV,¹⁹³⁰ pripadnika 2. bataljona ABiH koji je bio zatočen u Duhanskom institutu nakon što se predao HVO-u prilikom pada Vranice,¹⁹³¹ u kojem je izjavio da su ga, nakon hapšenja, vojnici HVO-a odveli zajedno s ostalim osobama koje su se nalazile u Vranici – pripadnicima ABiH ili običnim stanarima – u Ekonomsku školu u Mostaru,¹⁹³² gdje je jedinica Juke Prazine izvršila trijažu.¹⁹³³ Hrvati su pušteni na slobodu, a muškarci Muslimani stariji od 70 godina su odvedeni na Stadion Veleža.¹⁹³⁴ Što se pak tiče Svjedoka CV, on je morao da se zaputi pješice ka Duhanskom institutu zajedno sa još tridesetak muškaraca Muslimana.¹⁹³⁵

834. Prema riječima ovog svjedoka, po dolasku su ispred Duhanskog instituta zatekli visoke funkcionere HDZ-a i HVO-a u civilnoj i vojnoj odjeći.¹⁹³⁶ Branko Kvesić,¹⁹³⁷ Petar Zelenika,¹⁹³⁸ Petar Mišić poznat i kao stari Mišić,¹⁹³⁹ Juka Prazina, pripadnici njegove jedinice¹⁹⁴⁰ i Mladen Naletilić zvani Tuta¹⁹⁴¹ bili su među prisutnima.¹⁹⁴²

¹⁹²⁸ P02578, str. 1.

¹⁹²⁹ Optužnica, par. 229.

¹⁹³⁰ Svjedok CV, T(f), str. 12527.

¹⁹³¹ Svjedok CV, T(f), str. 12545. Svjedok je pred Vijećem objasnio da je, kao i drugi vojnici ABiH, obukao civilnu odjeću prije nego što se predao.

¹⁹³² Svjedok CV, T(f), str. 12545 i 12546; IC00229. Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 95 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 40).

¹⁹³³ Svjedok CV, T(f), str. 12545 i 12546.

¹⁹³⁴ Svjedok CV, T(f), str. 12546.

¹⁹³⁵ Svjedok CV, T(f), str. 12546, 12554, 12555 i 12557; IC00228; P08987: na video snimku su prikazni Svjedok i jedan broj ljudi koji su odvedeni na Duhanski institut. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 97 i 98 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić* par. 41 i 377).

¹⁹³⁶ Svjedok CV, T(f), str. 12548 i 12549.

¹⁹³⁷ Branko Kvesić je bio predstojnik Odjela unutarnjih poslova. V. 1D00173.

¹⁹³⁸ Petar Zelenika je bio drugokomandujući u OZ Jugoistočna Hercegovina. V. P01572; 3D02081; 3D00676; 2D00313/3D00016; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 99 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 144).

¹⁹³⁹ Petar Mišić je bio zapovjednik 4. bojne, ali Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi kojoj je brigadi ova bojna pripadala. Svjedok CV, T(f), str. 12548 i 12549; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 99 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić* par. 144).

¹⁹⁴⁰ Juka Prazina je bio zapovjednik jedinice koja se zvala "Juka Prazina". P01498; Svjedok CV, T(f), str. 12549.

¹⁹⁴¹ Svjedok CV, T(f), str. 12549. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 99 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić* par. 144).

835. Prema riječima Svjedoka CV, muškarce Muslimane su po dolasku postrojili ispred zgrade.¹⁹⁴³ Pošto je razmijenio nekoliko riječi sa Brankom Kvesićem, Svjedoka CV je Tuta istukao motorolom,¹⁹⁴⁴ a onda su ga više puta kundacima udarala trojica muškaraca koje nije uspio tačno identifikovati.¹⁹⁴⁵ Juka Prazina mu je potom pružio ruku, govoreći da ga više niko ne smije dirati, ali umjesto da mu pomogne da ustane, udario ga je nogom u glavu dok je još čučao.¹⁹⁴⁶ Svjedok CV je dodao da je Tuta kundakom pištolja udario u glavu čovjeka koji se prezivao Pobrić.¹⁹⁴⁷

836. Svjedok CV je objasnio da je, kada su ušli u Duhanski institut, Petar Mišić prišao ljudima i rekao da mu se dâ deset ljudi da ih strijelja.¹⁹⁴⁸ Poslije se predomislio i tražio da ih sve strijeljaju.¹⁹⁴⁹ Juka Prazina mu je odgovorio da može da ubija svoje zatvorenike, ali ne i njegove, jer on želi da ih sačuva kako bih ih razmijenio za pripadnike svoje jedinice koje je zarobila ABiH.¹⁹⁵⁰

837. Svjedok CV nije naveo dalje pojedinosti u vezi sa svojim zatočenjem u Duhanskom institutu; izjavio je da je kasnije s još dvadesetak ljudi odvezen autobusom za Široki Brijeg, gdje je zatočen u Zgradi MUP-a.¹⁹⁵¹ Shodno tome, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi koliko je dugo svjedok ostao u Duhanskom institutu.

838. Vijeće je zaključilo da su muškarci Muslimani, među kojima je bilo i pripadnika ABiH, uhapšeni nakon pada Vranice 10. maja 1993. i da su ih vojnici HVO-a, među kojima su bili Juka Prazina i njegova jedinica, uhapsili i zatočili u Duhanskom institutu. Pripadnici HVO-a, naročito Mladen Naletilić i Juka Prazina, te ljude su tukli.

B. Mašinski fakultet

839. U paragrafu 104 Optužnice, tužilaštvo navodi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a od 9. maja 1993. koristile Mašinski fakultet za zatočenje, ispitivanje i zlostavljanje uhapšenih ili zarobljenih muškaraca Muslimana. U paragrafima 94 i 95, tužilaštvo iznosi da su 10. maja 1993. vojno sposobni muškarci, mostarski Muslimani, – i to, konkretnije, Muslimani iz Vranice – uhapšeni i

¹⁹⁴² Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 99 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić* par. 144).

¹⁹⁴³ Svjedok CV, T(f), str. 12549.

¹⁹⁴⁴ Svjedok CV, T(f), str. 12549.

¹⁹⁴⁵ Svjedok CV, T(f), str. 12549 i 12550. Prema riječima svjedoka, među tom trojicom su bili izvjesni Dujma i još jedan čovjek po imenu Sležak. Svjedok je trećeg muškarca opisao kao plavokosog i dosta vitkog čovjeka. Vijeće napominje da svjedok nije iznio pojedinosti o dužnostima koje su obavljala ta trojica. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 101 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić* par. 393).

¹⁹⁴⁶ Svjedok CV, T(f), str. 12550.

¹⁹⁴⁷ Svjedok CV, T(f), str. 12550.

¹⁹⁴⁸ Svjedok CV, T(f), str. 12550.

¹⁹⁴⁹ Svjedok CV, T(f), str. 12550.

¹⁹⁵⁰ Svjedok CV, T(f), str. 12550.

¹⁹⁵¹ Svjedok CV, T(f), str. 12558.

odvedeni, između ostalog, na Mašinski fakultet; da je među muškarcima odvedenim na Mašinski fakultet bilo 12 Muslimana, pripadnika ABiH,¹⁹⁵² koji su za vrijeme zatočenja na Mašinskom fakultetu podvrgnuti zlostavljanju i više ih niko nikad nije vidio.

840. Svjedoci A, CU, CW, Nedžad Bobeta – pripadnici ABiH,¹⁹⁵³ Muris Marić, Mujo Čopelj – muslimanski pripadnici HVO-a,¹⁹⁵⁴ i Ismet Poljarević – Musliman,¹⁹⁵⁵ svi su proveli barem po nekoliko dana zatočeni na Mašinskom fakultetu od 9. maja 1993. godine,¹⁹⁵⁶ a Vijeću su pružili informacije u vezi s organizacijom Mašinskog fakulteta kao zatočeničkog centra (1), postupanjem s Muslimanima koji su ondje bili zatočeni (2) i, najzad, u vezi sa sudbinom 12 vojnika ABiH koji su uhapšeni nakon pada Vranice (3).

1. Organizacija Mašinskog fakulteta kao zatočeničkog centra

841. Mašinski fakultet se nalazio u jednoj staroj zgradi s podrumom, prizemljem, dva sprata i tavanom.¹⁹⁵⁷ Po riječima svjedoka zatočenih na Mašinskom fakultetu, prostorije u koje su ih zatvorili nalazile su se u podrumu.¹⁹⁵⁸ Svjedok A je saopštio da su tri prostorije u podrumu korištene kao ćelije. U njegovoj prostoriji, svi zatočeni su bili pripadnici ABiH,¹⁹⁵⁹ a svjedoci CW, Muris Marić i Mujo Čopelj bili su zatočeni zajedno u jednoj od druge dvije prostorije.¹⁹⁶⁰ Jednu odvojenu, veoma mračnu prostoriju u podrumu zatočeni su koristili za mokrenje.¹⁹⁶¹ Svjedoci su takođe pomenuli jednu prostoriju u prizemlju u kojoj su ih ispitivali.¹⁹⁶²

¹⁹⁵² Kako bi se olakšalo čitanje daljih razmatranja, Vijeće će ovu dvanaesticu muškaraca u daljem tekstu nazivati "12 vojnika ABiH". Prema redigovanom Prilogu Optužnici, ta dvanaestorica muškaraca su bili Hasan Balić, Alija Čamo, Senad Čehić, Dževad Čolić, Mimo Grizović, Vahidin Hasić, Dževad Husić, Zlatko Mehić, Nenad Feda Milojević, Fahir Penava, Šefko Pobrić i Nazif Šarančić.

¹⁹⁵³ Svjedok A, T(f), str. 14008, zatvorena sjednica; Svjedok CU, T(f), str. 12253, zatvorena sjednica; P09806, pod pečatom, str. 2; P10121, par. 2; P10122, str. 1 i par.1.

¹⁹⁵⁴ P10032, par. 5; P10033, par. 4 i 18.

¹⁹⁵⁵ P09726, str. 2; 2D00285, str. 1.

¹⁹⁵⁶ Svjedok A je bio zatočen na Mašinskom fakultetu od 10. do 11. maja 1993. godine (Svjedok A, T(f), str. 14021, 14042 i 14043, zatvorena sjednica; IC00405, Svjedok A, T(f), str. 14019, zatvorena sjednica; P09800); svjedok CU je bio zatočen tokom dana 22. maja 1993. godine (Svjedok CR, T(f), str. 12300 i 12301, zatvorena sjednica); svjedok CW je bio zatočen od 9. do 13. maja 1993. godine (P09806, pod pečatom, str. 2); Muris Marić je bio zatočen od 9. do 11. maja 1993. godine (P10033, par. 8 i 13); Mujo Čopelj je bio zatočen od 9. do 11. maja 1993. godine (P10032, par. 10, 15 i 16); Nedžad Bobeta je bio zatočen nekoliko sati tokom dana 11. maja 1993. godine (P10122, par. 2); a Ismet Poljarević je bio zatočen od 17. do 19. maja 1993. godine (Ismet Poljarević, T(f), str. 11610; P09726, str. 4-6; 2D00285, str. 3 i 4). Svi svjedoci su potom prebačeni na Heliodrom.

¹⁹⁵⁷ P09413, str. 12; IC00027; P09791; P09807, pod pečatom, str. 3.

¹⁹⁵⁸ P09800, str. 2; Svjedok A, T(f), str. 14025 i 14026, zatvorena sjednica; P09807, pod pečatom, str. 3; P09726, str. 5; 2D00285, str. 4; P10032, par. 10 i 11; P10033, par. 8 i 9; P10122, par. 2.

¹⁹⁵⁹ P09800, str. 2; Svjedok A, T(f), str. 14025 i 14026, zatvorena sjednica. Svjedok A i ostali pripadnici ABiH su se nalazili u prostoriji br. 3, a civili u prostorijama br. 8 i 6.

¹⁹⁶⁰ P10032, par. 8; P09807, pod pečatom, str. 3.

¹⁹⁶¹ P09800, str. 2; Svjedok A, T(f), str. 14025 i 14026, zatvorena sjednica. U pitanju je prostorija br. 7. V. takođe P10032, par. 11; P10033, par. 9.

¹⁹⁶² IC00403; Svjedok A, T(f), str. 14024 i 14025, zatvorena sjednica; P09807, pod pečatom, str. 3 i 5.

842. Vijeće je steklo uvid u iskaze više svjedoka koji su izjavili da se 1993. godine na Mašinskom fakultetu nalazilo zapovjedništvo 3. bojne Vojne policije HVO-a, čiji je zapovjednik bio Željko Džidić.¹⁹⁶³ Dva svjedoka su pomenula da je Mate Aničić, pripadnik 3. bojne Vojne policije,¹⁹⁶⁴ bio prisutan za vrijeme njihovog zatočenja na fakultetu u maju 1993. i da je učestvovao u nasilju kojem su podvrgavani Muslimani.¹⁹⁶⁵ Najzad, Muris Marić je rekao da je Mladen Naletilić, u pratnji Armina Pohare i Juke Prazine, 11. maja 1993. naredio da se zatočenici iz ćelije u kojoj se nalazio Muris Marić pošalju na Heliostrom, a da su oni tamo i odvezeni dva sata kasnije.¹⁹⁶⁶

2. Postupanje prema zatočenicima na Mašinskom fakultetu

843. Svi svjedoci su izjavili da su bili žrtve ili očevidci nasilja nad zatočenicima ili premlaćivanja zatočenika dok su bili zatočeni na Mašinskom fakultetu.¹⁹⁶⁷ Svjedoka A su tako udarili šljemom u lice i nogom u vrat, zbog čega je izgubio svijest.¹⁹⁶⁸ Ismeta Poljarevića su pretukli, prije svega vojni policajci, stolicama i jarbolom zastave.¹⁹⁶⁹ Slomili su mu nekoliko rebara i tokom pet mjeseci nije bio u stanju ni da hoda, ni da leži.¹⁹⁷⁰

3. Sudbina dvanaest vojnika ABiH

844. Po navodima tužilaštva, 12 vojnika ABiH zatočenih na Mašinskom fakultetu pretrpjeli su brojna zlostavljanja i više ih niko nikada nije vidio poslije 10. maja 1993. godine. Njih su, kako se navodi, "divljački mučili i ubili" pripadnici 3. bojne Vojne policije.¹⁹⁷¹

845. Svjedok A, pripadnik ABiH,¹⁹⁷² potvrdio je da je bio zatočen u istoj prostoriji sa Hasanom Balićem, Alijom Čamom, Senadom Čehićem, Dževadom Čolićem, Mimom Grizovićem, Vahidinom Hasićem, Dževadom Husićem, Zlatkom Mehićem, Nenadom Feđom Milojevićem, Fahrom Penavom, Šefkom Pobrićem i Nazifom Šarančićem, koji su sva dvanaestorica bili

¹⁹⁶³ P09117, str. 2 i 3; Alija Lizde, T(f), str. 17959 i 17960; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5093; P09807, pod pečatom, str. 3; svjedok CW, T(f), str. 12666; Svjedok A, T(f), str. 14036 i 14037, zatvorena sjednica; P01868; Ismet Poljarević, T(f), str. 11574; P09726, str. 5; 2D00285, str. 4; Suad Čupina, T(f), str. 4906; 1D00527, par. 35 i 37; P10033, par. 10. V. takođe P01514, str. 1; P10033, par. 13.

¹⁹⁶⁴ P09117, str. 4; Svjedok A, T(f), str. 14022, zatvorena sjednica; P09807, pod pečatom, str. 3.

¹⁹⁶⁵ Svjedok A, T(f), str. 14022, zatvorena sjednica; P09807, pod pečatom, str. 3.

¹⁹⁶⁶ P10033, par. 13 i 14.

¹⁹⁶⁷ P09807, pod pečatom, str. 3 i 4; Svjedok CW, T(f), str. 12678 i 12680, zatvorena sjednica; P10033, par. 10; P10032, par. 12 i 13; Ismet Poljarević, T(f), str. 11575; P09726, str. 6; Svjedok CU, T(f), str. 12300 i 12301, zatvorena sjednica. V. takođe P10122, par. 2.

¹⁹⁶⁸ Svjedok A, T(f), str. 14022 i 14023, zatvorena sjednica.

¹⁹⁶⁹ Ismet Poljarević, T(f), str. 11574, 11611, 11659 i 11660; P09726, str. 5.

¹⁹⁷⁰ Ismet Poljarević, T(f), str. 11611; P09726, str. 5. On je u susjednoj ćeliji primijetio puno krvi na podu, kao i krvave otiske ruku i rupe od metaka po zidovima (v. 2D00285, str. 4).

¹⁹⁷¹ Optužnica par. 95 i Završni podnesak tužilaštva, par. 1173.

¹⁹⁷² Svjedok A, T(f), str. 14008, zatvorena sjednica.

pripadnici ABiH,¹⁹⁷³ a koje je identifikovao na jednom video-snimku.¹⁹⁷⁴ Po njegovim riječima, kasnije im se pridružio još jedan čovjek, Eso Husić, koji je bio "u civilu".¹⁹⁷⁵

846. Tokom cijele noći 10. maja 1993., Svjedoka A i 12 vojnika ABiH su u više navrata tukli vojnici i vojni policajci HVO-a,¹⁹⁷⁶ koji su se smjenjivali u grupama od 10 ili 15 ljudi.¹⁹⁷⁷ Pri zadavanju udaraca služili su se predmetima kao što su puščani kundaci, pendreci, debeli kablovi, tako da su premlaćivane osobe gubile svijest.¹⁹⁷⁸ Svjedok A je saopštio da je te večeri bio prisutan Željko Džidić, zapovjednik 3. bojne Vojne policije,¹⁹⁷⁹ i da, iako nije sâm zadavao udarce, nije ih ni sprečavao.¹⁹⁸⁰

847. U paragrafu 95 Optužnice posebno se pominje slučaj jednog vojnika ABiH kome je, kako se navodi, odsječeno uho, a poslije toga ga je jedan pripadnik HVO-a ubio hicem iz vatrenog oružja.¹⁹⁸¹ S tim u vezi, Svjedok A je izjavio da je, i dalje tokom noći 10. maja 1993., došla jedna grupa vojnika HVO-a i da je pitala ko je od zatočenika prisutnih u prostoriji bio u "Daidžinoj vojsci". Kada je Dževad Husić rekao da je on jedan od tih, pripadnici HVO-a su ga odveli u susjednu prostoriju.¹⁹⁸² Svjedok A je izjavio da je čuo kako ga tuku. Jedan od pripadnika HVO-a je tražio nož da mu odsiječe uho i pitao Dževada Husića koje mu je uho draže prije nego što ga je odsjekao.¹⁹⁸³ Svjedok A je zatim čuo krike i jauke, a onda i hica iz vatrenog oružja.¹⁹⁸⁴ Svjedok A je izjavio da je beživotno tijelo Dževada Husića zatekao kako leži na leđima u susjednoj prostoriji.¹⁹⁸⁵

848. Prema riječima svjedoka A, ubrzo zatim je došla još jedna grupa pripadnika HVO-a i ponovo ih brutalno pretukla. Zatim su izveli četvoricu vojnika ABiH¹⁹⁸⁶ i odveli ih u susjednu

¹⁹⁷³ Svjedok A, T(f), str. 14027, 14028, 14031, 14032 i 14034, zatvorena sjednica. Bili su zatočeni u prostoriji br. 4 na skici podruma Mašinskog fakulteta, dokazni predmet br. P09800.

¹⁹⁷⁴ Svjedok A, T(f), str. 14028 i str. 14029-14032, zatvorena sjednica; P08987.

¹⁹⁷⁵ Svjedok A, T(f), str. 14032, zatvorena sjednica. Vijeće napominje da Svjedok A ne iznosi pojedinosti o daljoj sudbini Ese Husića.

¹⁹⁷⁶ Svjedok A, T(f), str. 14035, zatvorena sjednica.

¹⁹⁷⁷ Svjedok A, T(f), str. 14035 do 14036, zatvorena sjednica.

¹⁹⁷⁸ Svjedok A, T(f), str. 14035, zatvorena sjednica.

¹⁹⁷⁹ Svjedok je razmijenio nekoliko riječi sa Džidićem koji mu je objasnio da je kriv zato što je Musliman. Svjedok A, T(f), str. 14036, zatvorena sjednica.

¹⁹⁸⁰ Svjedok A, T(f), str. 14036 i 14037, zatvorena sjednica.

¹⁹⁸¹ Optužnica, par. 95.

¹⁹⁸² Svjedok A je tu prostoriju identifikovao kao prostoriju br. 5 na skici podruma Mašinskog fakulteta, dokazni predmet, br. P09800.

¹⁹⁸³ Svjedok A, T(f), str. 14037 i 14038, zatvorena sjednica. V. takođe P09807, pod pečatom, str. 3; P10033, par. 11.

¹⁹⁸⁴ Svjedok A, T(f), str. 14037 i 14038, zatvorena sjednica. Svjedok A je objasnio da je čuo vojnika koji je otvorio vatru kako kaže da je htio da se osveti za člana porodice kojeg je ubila "Daidžina vojska". V. takođe P09807, pod pečatom, str. 3 i 4; P10033, par. 12.

¹⁹⁸⁵ Svjedok A, T(f), str. 14039, zatvorena sjednica.

¹⁹⁸⁶ Svjedok ne navodi koju su četvoricu izveli.

prostoriju,¹⁹⁸⁷ gdje su ih prisilili da se međusobno tuku pjevajući pjesme u slavu istaknutih Hrvata, a potom su ih vratili u ćeliju.¹⁹⁸⁸ Druga grupa vojnika HVO-a je došla po "snajperistfuž".¹⁹⁸⁹ Pretpostavivši – a da nisu objasnili zašto – da je u pitanju Zlatko Mehić, odveli su ga u susjednu prostoriju. Prema riječima Svjedoka A, jedan od pripadnika HVO-a mu je hotimično polomio nogu. Zlatko Mehić se potom na rukama odvuкао do prostorije u kojoj su se nalazili Svjedok A i ostali vojnici ABiH.¹⁹⁹⁰

849. Nakon odlaska ove grupe vojnika HVO-a, Juka Prazina i izvjesni Pohara su ušli u prostoriju u kojoj su bili zatočeni Svjedok A i jedanaestorica vojnika ABiH¹⁹⁹¹ (budući da je Dževad Husić preminuo) i otvorili vatru u stranu u njihovom pravcu.¹⁹⁹² Jedan metak je svjedoka A pogodio u stopalo.¹⁹⁹³ Nazif Šarančić i Mimo Grizović su u pucnjavi izgubili život, a Zlatko Mehić je umirao.¹⁹⁹⁴ Ostali zatočeniци su izašli iz prostorije – uključujući i svjedoka A.¹⁹⁹⁵

850. Vijeće konstatuje da, uopšte uzev, svjedoci nisu iznijeli pojedinosti u vezi sa daljom sudbinom preostale osmorice vojnika ABiH (Vijeće podsjeća da je ukupno bilo 12 vojnika ABiH, da su Dževad Husić, Nazif Šarančić i Mimo Grizović preminuli, a da je Zlatko Mehić umirao). Međutim, Vijeće napominje da su muslimanski i hrvatski vojni organi potvrdili nestanak dvanaestorice vojnika ABiH.¹⁹⁹⁶

851. Vijeće primjećuje da je Berislav Pušić iznio protivrječne informacije o sudbini ovih vojnika ABiH. Prilikom sastanka sa Amorom Mašovićem¹⁹⁹⁷ 29. decembra 1993., izjavio je da su osmorica od 12 vojnika ABiH živi i da su upućeni u inostranstvo.¹⁹⁹⁸ Godine 1995., u pismu "ombudsmanu Federacije BiH" izjavio je da ne zna šta se dogodilo s osobama koje su nestale 10. maja 1993. za vrijeme pada Vranice.¹⁹⁹⁹

852. Vijeće, međutim, primjećuje da je u maju 2007. pronađena masovna grobnica u Gorancima, u opštini Mostar.²⁰⁰⁰ Na osnovu obavljenih analiza DNK, pokazalo se da su, od 15 identifikovanih

¹⁹⁸⁷ IC00403 i P09800; Svjedok A, T(f), str. 14026, zatvorena sjednica.

¹⁹⁸⁸ Svjedok A, T(f), str. 14038, zatvorena sjednica.

¹⁹⁸⁹ Svjedok A, T(f), str. 14038, zatvorena sjednica.

¹⁹⁹⁰ Svjedok A, T(f), str. 14038, zatvorena sjednica.

¹⁹⁹¹ Svjedok A, T(f), str. 14038, zatvorena sjednica.

¹⁹⁹² Svjedok A, T(f), str. 14038 i str. 14039, zatvorena sjednica; P09807, pod pečatom, str. 4; P10033, par. 12 i 13.

¹⁹⁹³ Svjedok A, T(f), str. 14039, zatvorena sjednica.

¹⁹⁹⁴ Svjedok A, T(f), str. 14038 i 14039, zatvorena sjednica.

¹⁹⁹⁵ Svjedok A, T(f), str. 14039, zatvorena sjednica.

¹⁹⁹⁶ P08542; P08588; P08565; P08595.

¹⁹⁹⁷ Amor Mašović je bio član, potpredsjednik, a potom predsjednik Državne komisije za razmjenu ratnih zarobljenika i lica lišenih slobode RBiH od avgusta 1992. do decembra 1995. V. Amor Mašović, T(f), str. 25006-25012.

¹⁹⁹⁸ Amor Mašović, T(f), str. 25056 i 25057.

¹⁹⁹⁹ P08595. Berislav Pušić u tom pismu tvrdi da je vojnike ABiH zarobio i odveo u nepoznatom pravcu Juka Prazina.

²⁰⁰⁰ Amor Mašović, T(f), str. 25063-25067, 25088, 25089, 25104 i 25176-25178; P10322; P10323; P10324.

tijela, identifikovana tijela desetorice od ukupno 12 vojnika ABiH, i to tijela Alije Čame, Senada Čehića, Dževada Čolića, Mime Grizovića, Vahidina Hasića, Dževada Husića, Zlatka Mehića, Nenada Milojevića, Fahira Penave i Nazifa Šarančića.²⁰⁰¹ Vijeće napominje da tijela Hasana Balića i Šefka Pobrića nisu pronađena i da se oni još uvijek vode kao nestali.²⁰⁰²

853. Vijeće zaključuje da su, poslije napada na Mostar 9. maja 1993., na Mašinskom fakultetu – gdje je bila stacionirana 3. bojna Vojne policije na čelu sa zapovjednikom Željkom Džidićem – zatočeni muškarci Muslimani, nezavisno od toga da li su bili u sastavu ABiH ili HVO-a. Ti muškarci su bili žrtve brutalnog i opetovanog premlaćivanja. Vijeće se uvjerilo da su, tokom noći između 10. i 11. maja 1993., vojnici HVO-a ubili Aliju Čama, Senada Čehića, Dževada Čolića, Mimu Grizovića, Vahidina Hasića, Dževada Husića, Zlatka Mehića, Nenada Milojevića, Fahira Penavu i Nazifa Šarančića dok su bili zatočeni na Mašinskom fakultetu. Vijeće napominje da do danas nisu pronađena tijela Hasana Balića i Šefka Pobrića.

C. Zgrada MUP-a

854. Vijeće je saslušalo iskaze Svjedoka HH,²⁰⁰³ Alije Lizde²⁰⁰⁴ i Spomenke Drljević,²⁰⁰⁵ troje pripadnika ABiH koje je HVO držao zatočene u Zgradi MUP-a od noći između 9. i 10. maja 1993. do noći između 13. do 14. maja 1993., kada su prevezeni u Zatvor u Ljubuškom.²⁰⁰⁶ Vijeće napominje da se u Optužnici ne iznose navodi u vezi sa zatočenjem žena u Zgradi MUP-a, ali da se uprkos tome služilo svjedočenjem Spomenke Drljević u pogledu opisa mjesta i zatočenih osoba.

855. Dana 9. maja 1993. oko 3 sata ujutro, Alija Lizde se nalazio u svom stanu nedaleko od Vranice²⁰⁰⁷ kada ga je uhapsilo desetak naoružanih policajaca – pri čemu Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li je riječ o pripadnicima MUP-a ili Vojne policije – koji su ga zatim odveli u Zgradu MUP-a.²⁰⁰⁸ Spomenku Drljević su doveli ispred zgrade MUP-a zajedno s drugim

²⁰⁰¹ Amor Mašović, T(f), str. 25067-25069, 25104, 25114, 25083-25089; P10323, str. 3; T(f), str. 25083-25089, 25114; P10324; P10337, pod pečatom; P10338, pod pečatom; P10339, pod pečatom; P10340, pod pečatom; P10341, pod pečatom; P10342, pod pečatom; P10343, pod pečatom; P10344, pod pečatom; P10345, pod pečatom; P10346, pod pečatom.

²⁰⁰² Amor Mašović, T(f), str. 25055-25057, 25087; P08542, str. 1 i 2.

²⁰⁰³ Svjedok HH je bio pripadnik ABiH. Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4782 i 4893.

²⁰⁰⁴ Alija Lizde je bio novinar i pripadnik ABiH od aprila 1992. do 9. maja 1993. Alija Lizde, T(f), str. 17752 i 17947.

²⁰⁰⁵ Spomenka Drljević je bila sekretarica komandanta 1. mostarske brigade ABiH, a predala se HVO-u 10. maja 1993. prilikom zauzimanja Vranice. Spomenka Drljević, T(f), str. 1024-1029 i 1107.

²⁰⁰⁶ Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4784 i 4808; Alija Lizde, T(f), str. 17765 i 17768; Spomenka Drljević, T(f), str. 1024-1029, 1036 i 1037.

²⁰⁰⁷ Svjedok je saopštio da se njegov stan nalazio na 500 do 1000 metara udaljenosti od Vranice: Alija Lizde, T(f), str. 17762.

²⁰⁰⁸ Alija Lizde, T(f), str. 17765.

stanarima Vranice.²⁰⁰⁹ Tamo su uniformisani vojnici sa trakom na rukavu razdvojili muškarce od žena.²⁰¹⁰ Najzad, Svjedok HH se nalazio u stanu jedne zgrade udaljene stotinjak metara od Vranice kada su ga 10. maja 1993. uveče uhapsili pripadnici HVO-a.²⁰¹¹ Tada su ga, zajedno s njegovim rođakom, jednim starijim čovjekom i jednim mladićem od 16 ili 17 godina, odveli do Zgrade MUP-a.²⁰¹²

856. Prema jednom dokumentu od 11. maja 1993. koji je izdao Odjel unutarnjih poslova Policijske uprave Mostar, Berislav Pušić je preuzeo 19 osoba koje se opisuju kao "civili", a koje su uhapšene prilikom pada Vranice i privedene u Policijsku upravu Mostar.²⁰¹³ Vijeće se uvjerilo da u dokumentu jeste riječ o Odjelu unutarnjih poslova mostarskog MUP-a i da zgrada koja se pominje u dokumentu jeste Zgrada MUP-a. Vijeće, međutim, ne raspolaže dokazima na osnovu kojih bi utvrdilo kuda su zatočenici dalje prebačeni.

857. Vijeće je steklo uvid u veoma mali broj informacija o mjestu događaja. Po svemu sudeći, Zgrada MUP-a, koja se nalazila pored Vranice,²⁰¹⁴ sastojala se od dvorišta i nekoliko zgrada u kojima su Muslimani bili zatočeni. U dvorištu se nalazilo jedno veoma malo skladište – ili šupa – koje se zvalo "Paščara", što bukvalno znači "štenara, pseća kućica".²⁰¹⁵ U zgradi je takođe postojao svojevrsni amfiteatar ili konferencijska sala.²⁰¹⁶ Na dvadesetak metara udaljenosti od Zgrade MUP-a nalazila se jedna zgrada od kamena.²⁰¹⁷

858. Uopšte uzev, svjedoci su primijetili da su u prostorijama Zgrade MUP-a bili prisutni naoružani policajci – pri čemu Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li su u pitanju pripadnici MUP-a ili Vojne policije – i uniformisani vojnici.²⁰¹⁸ Spomenka Drljević je objasnila da ju je ispitivao izvjesni Marin Jurica.²⁰¹⁹ Svjedok HH je izjavio da ga je ispitivalo više osoba, i to: Vinko Beno, "policajac Herceg-Bosne",²⁰²⁰ izvjesni Lovrić; Ernest Takač; Romeo Blažević,²⁰²¹ kao i još

²⁰⁰⁹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1024-1029.

²⁰¹⁰ Spomenka Drljević, T(f), str. 1029-1031.

²⁰¹¹ Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4784, 4790 do 4792.

²⁰¹² Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4792 do 4796.

²⁰¹³ P02290.

²⁰¹⁴ Alija Lizde, T(f), str. 17766.

²⁰¹⁵ Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4798 i 4801.

²⁰¹⁶ Spomenka Drljević, T(f), str. 1030-1032.

²⁰¹⁷ Spomenka Drljević, T(f), str. 1030,1031 i 1036

²⁰¹⁸ Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4799; Alija Lizde, T(f), str. 17766.

²⁰¹⁹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1034.

²⁰²⁰ Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4800.

²⁰²¹ Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4805 i 4806.

jedan muškarac u crnoj uniformi koga nije mogao da identifikuje.²⁰²² Aliju Lizdu su pak ispitivali izvjesni Jurić i uniformisane osobe koje nije mogao da identifikuje.²⁰²³

859. S obzirom na dokaze, Vijeće zaključuje da su muškarce, Muslimane uhapšene u Vranici 9. i 10. maja 1993., zatočili vojnici ili vojni policajci HVO-a u Zgradi MUP-a. Vijeće zaključuje da je među uhapšenim muškarcima zatočenim u Zgradi MUP-a bilo pripadnika ABiH, kao i ljudi koji uopšte nisu bili pripadnici nijednih oružanih snaga.

Odjeljak 5: Navodi o zločinima počinjenim tokom juna 1993.

860. Vijeće podsjeća da su, po navodima iz paragrafa 99 Optužnice, snage Herceg-Bosne/HVO-a vršile sistematsko protjerivanje i prisilno premještanje više hiljada civila, Muslimana, iz zapadnog Mostara, između ostalog u junu 1993. godine. Tokom i u sklopu tog protjerivanja, Muslimane su maltretirali, seksualno zlostavljali, pljačkali ih, konfiskovali im imovinu i na njih su otvarali vatru. Neke deložirane Muslimane su zatočili u zatvore i centre HVO-a, dok su druge natjerali da pređu preko linije sukoba i odu u istočni Mostar. U paragrafu 100 Optužnice, navodi se da su kuće i stanovi iz kojih su Muslimani deložirani dodjeljivani civilima, bosanskim Hrvatima, i vojnicima HVO-a. U paragrafu 102 Optužnice, takođe se navodi da su, približno sredinom juna 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a protjerale veliki broj Muslimana koji su živjeli u zapadnom Mostaru.

861. U paragrafu 100 Optužnice, navodi se da su organi vlasti i snage Herceg-Bosne/HVO-a dopuštali nekim Muslimanima iz zapadnog Mostara da odu u dijelove BiH pod kontrolom ABiH i u druge zemlje, samo da napuste Herceg-Bosnu. Stotinama Muslimana je dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu dobrovoljno ustupaju HVO-u.

862. Najzad, po navodima iz paragrafa 107 Optužnice, dok su vršene deložacije Muslimana, snage Herceg-Bosne/HVO-a su pljačkale, krale i otimale imovinu Muslimana i ulazile u još uvijek nastanjene ili napuštene domove.

863. U svom Završnom podnesku, Petkovićeva odbrana iznosi da Glavni stožer HVO-a i njegov načelnik nisu imali nikakve nadležnosti kada je riječ o održavanju reda u Mostaru.²⁰²⁴ Odbrana prihvata da su organi vlasti HVO-a znali da je jedan broj Muslimana istjeran iz svojih domova sredinom juna 1993., ali tvrdi da su takve radnje smatrane, a tako se u odnosu na njih i postupalo,

²⁰²² Svjedok HH, P10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4805.

²⁰²³ Alija Lizde, T(f), str. 17765 i 17766.

²⁰²⁴ Završni podnesak Petkovićeva odbrane, par. 204.

krivičnim djelima koja spadaju u održavanje javnog reda i mira, odnosno u djelokrug Ministarstva unutarnjih poslova.²⁰²⁵

864. Vijeće ističe da je prema riječima više svjedoka, muslimanskih stanovnika zapadnog Mostara i predstavnika međunarodne zajednice koji su se nalazili u Mostaru u vrijeme događaja, HVO nastavio da protjeruje Muslimane iz zapadnog Mostara tokom cijelog mjeseca juna.²⁰²⁶ Prema izvještaju jedne međunarodne organizacije od 14. juna 1993., vojnici HVO-a su nekoliko dana ranije naredili muslimanskim stanarima u više zgrada u zapadnom Mostaru da pogase svjetla u stanovima, otvore vrata i čekaju naređenje da se iz stanova isele. Proteklo je više dana – koje su stanovnici proveli u strahu²⁰²⁷ – prije nego što im je najzad izdato naređenje da se isele iz svojih stanova.²⁰²⁸

865. Više predstavnika međunarodne zajednice koji su se nalazili u Mostaru u vrijeme događaja komentarisali su pred Vijećem svoje izvještaje, u kojima se opisuju operacije koje je HVO proveo od 12. do 14. juna 1993. sa ciljem da protjera Muslimane iz zapadnog Mostara. Vijeće je takođe saslušalo iskaze Svjedoka WW i GG,²⁰²⁹ istjeranih iz svojih stanova u zapadnom Mostaru 13., odnosno 14. juna 1993., a koji su potvrdili informacije do kojih su došli predstavnici međunarodne zajednice.

866. Tako su na udaru operacija bili "legalni i dugogodišnji" stanovnici bogatijih naselja u zapadnom Mostaru.²⁰³⁰ Vojnici HVO-a su 13. juna 1993. predveče, naoružani puškama, došli u velikom broju pred stambene zgrade i, pucajući u zrak i vičući da traže "balije", okupili sve Muslimane iz pomenutih naselja.²⁰³¹ Zatim su im konfiskovali isprave, rješenja o stanarskom pravu i druge predmete, kao što su lijekovi, i spalili ih.²⁰³² Vojnici HVO-a su potom natjerali Muslimane iz zapadnog Mostara da pređu liniju fronta i zapute se ka Donjoj Mahali ili ka istočnom

²⁰²⁵ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 202 i 203.

²⁰²⁶ Svjedok BB, T(f), str. 17213, 25239, 25243 i 25244, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18043 i 18044; Suad Cupina, T(f), str. 4852 i 4853; 1D00527, par. 9. V. takođe P09842; P02884, str. 3. U vezi s početkom mjeseca juna 1993., v. npr. Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2944.

²⁰²⁷ P09678, pod pečatom, par. 13.

²⁰²⁸ P09678, pod pečatom, par. 9.

²⁰²⁹ Svjedok WW je žrtva – primjer za paragraf 102 Optužnice – koja se pominje u Prilogu. Svjedok WW nije bio pripadnik ni ABiH, ni HVO-a. Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li je Svjedok GG uopšte bio pripadnik nekih oružanih snaga u vrijeme kada je uhapšen.

²⁰³⁰ P09678, pod pečatom, par. 2 i 3; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 130 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić i Martinović*, par. 620).

²⁰³¹ P09678, pod pečatom, par. 4 i 7; Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7037; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4757 do 4759; Svjedok BC, T(f), str. 18333, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17189, 17199 i 25236, zatvorena sjednica. V. takođe P02769, str. 2.

²⁰³² P09678, pod pečatom, par. 4 i 5; Svjedokinja BA, T(f), str. 7202 i 7203, zatvorena sjednica; P05091, par. 13. V. takođe Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7037, 7043, 7044 i 7097.

Mostaru.²⁰³³ Tokom ovih deložacija, vojnici HVO-a su Muslimane udarali pušćanim kundacima, pucali su im iznad glave ili oko nogu i ponižavali ih, istovremeno ih prisiljavajući da trče do linije fronta i pređu je.²⁰³⁴ Svjedok WW je izjavio da su vojnici HVO-a pucali Muslimanima iza leđa kako bi ih natjerali da što brže pređu liniju fronta. Ne znajući šta se događa, ABiH je u njihovom smjeru otvorila vatru i nastavila na njih da puca sve dok vojnici nisu shvatili da su u pitanju "civili".²⁰³⁵

867. Svjedoci WW i GG su prepoznali vojnike 4. bojne kojom je zapovijedao Mladen Mišić,²⁰³⁶ ali i Ernesta Takača, Štelu, Dolmu, nekog čovjeka po imenu Bojvici i izvjesnog Nadilića.²⁰³⁷ Svjedok WW je izjavio da je Štela rukovodio operacijom.²⁰³⁸

868. Vijeće ističe da su 14. juna 1993. Bruno Stojić, Milivoj Petković i Žarko Keža²⁰³⁹ primili izvještaj CED-a u kojem ih obavještavaju da su prethodnog dana, to jest 13. juna 1993., pripadnici 4. bojne "Tihomir Mišić", 3. brigade HVO-a,²⁰⁴⁰ Vinko Martinović zvan Štela, Bobo Perić, Damir Perić, Ernest Takač i Nino Pehar zvan Žiga, pripadnici ATG "Vinko Škrobo",²⁰⁴¹ za vrijeme protjerivanja 90 Muslimana iz naselja Dum u zapadnom Mostaru, "silovaFliĝ" nekoliko žena pred očevicima. Prema tom istom izvještaju, pomenuti vojnici su takođe premlatili dosta ljudi, a postojale su i indicije o ubistvima "civila" koja su počinjena tokom ovih operacija.²⁰⁴²

²⁰³³ Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4758 i 4759; Grant Finlayson, T(f), str. 18043 i 18044; Svjedokinja BA, T(f), str. 7203, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par. 8; P09847, pod pečatom, str. 1; Svjedokinja CT, T(f), str. 12164, djelimično zatvorena sjednica; P02749; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21035 i 21037; P02756, pod pečatom, str. 2; P02735, pod pečatom; P02469, pod pečatom, str. 2.

²⁰³⁴ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7040, djelimično zatvorena sjednica, do 7042; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4758 i 4759; P09678, pod pečatom, par. 7 i 8; P02769, str. 2. Svjedok GG je opisao kako je Ernest Takač udarao njegovog brata kundakom puške.

²⁰³⁵ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7042. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 112 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 549).

²⁰³⁶ Vijeće podsjeća da je ta bojna pripadala 3. brigadi HVO-a. V. "Oružane snage HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁰³⁷ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7037, djelimično zatvorena sjednica, i 7059, zatvorena sjednica; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4758 i 4759; P02749, str. 2; P02802. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 113 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 550 i 553); Antoon van der Grinten, T(f), str. 21039-21041; P02744.

²⁰³⁸ Svjedok WW, P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7037,7038, djelimično zatvorena sjednica, i 7090; P02749, str. 2.

²⁰³⁹ Načelnik VOS-a. V. "Modaliteti prosljeđivanja informacija Glavnom stožeru i načelniku GS" u zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

²⁰⁴⁰ Bojna zvana "Tihomir Mišić" već je prethodno pominjana. V. "Oružane snage HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁰⁴¹ Vijeće je utvrdilo da su Vinko Martinović zvan Štela, Ernest Takač zvan Brada i Nino Pehar zvan Dolma bili pripadnici ATG "Vinko Škrobo". V. "Okupljanje Muslimana u zapadnom Mostaru, njihovo zatočenje na više lokacija i odlazak nekih od njih na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje tokom prve polovine maja 1993.", u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁰⁴² P02770.

869. Stojićeva odbrana je iznijela argument po kojem se na spisku primalaca izvještaja CED-a pominje samo lično ime Bruno, na osnovu čega se ne može izvesti zaključak da je dokument primio Bruno Stojić. Odbrana takođe dovodi u pitanje to da se rukom upisano ime Keža odnosi na Žarka Kežu.²⁰⁴³ Osim toga, odbrana osporava da su se događaji opisani u izvještaju uopšte odigrali.²⁰⁴⁴

870. Vijeće je saslušalo iskaz svjedoka odbrane Radmila Jasaka,²⁰⁴⁵ koji je objasnio da je CED bio zadužen za prisluškivanje radio veza i predstavljao jedno od sredstava kojima se VOS služio za prikupljanje podataka. CED je sastavljao izvještaje koji su dostavljani Bruni Stojiću i Milivoju Petkoviću.²⁰⁴⁶ Stoga Vijeće smatra da nema sumnje da su izvještaj CED-a od 14. juna 1993., upućen, između ostalih, Bruni, Milivoju Petkoviću i načelniku VOS-a, Žarku Keži, ova trojica primalaca doista i dobili.

871. Osim toga, Vijeće konstatuje da događaje koji se opisuju u izvještaju CED-a potkrepljuje i veliki broj drugih dokaza uvrštenih u spis, među kojima i svjedočenje jedne od žrtava deložacije u naselju Dum, prihvaćeno na osnovu pravila 92bis. Štaviše, u izvještaju Vojne policije u kojem se prenose ti događaji, takođe se konstatuje da su vojnici HVO-a pljačkali stanove.²⁰⁴⁷

872. Shodno tome i s obzirom na pomenute dokaze, Vijeće zaključuje van razumne sumnje da su vojnici 4. bojne zvane "Tihomir Mišić" u sklopu 3. brigade HVO-a kao i, 13. juna 1993., pripadnici ATG "Vinko Škrobo",²⁰⁴⁸ konkretno Vinko Martinović zvani Štela, Bobo Perić, Damir Perić, Ernest Takač i Nino Pehar zvani Žiga, premlatili velik broj Muslimana dok su ih istjerivali iz njihovih domova, opljačkali te stambene objekte, počinili "silovanja" Muslimanki i sve te ljude raselili u istočni Mostar. Imajući u vidu pomenute dokaze i kontekst činjenica za koje se optuženi terete, Vijeće smatra da se izraz "silovanje" odnosi na polni odnos tokom kojeg je izvršena penetracija bez pristanka žrtve.

873. Vijeće napominje da su pripadnici Vojne policije bili obaviješteni o ovim događajima i da su informacije s tim u vezi prosljedili Upravi Vojne policije.²⁰⁴⁹ Isto tako, predstavnici međunarodne zajednice su 16. juna 1993. na ove činjenice upozorili Valentina Ćorića, Berislava Pušića, Brunu Stojića i Jadranka Prlića. Sva četvorica su dala isti odgovor, to jest da su u pitanju

²⁰⁴³ Završna riječ Stojićeve odbrane, T(f), str. 52400.

²⁰⁴⁴ Završna riječ Stojićeve odbrane, T(f), str. 52400.

²⁰⁴⁵ Pripadnik VOS-a kao i Glavnog stožera HVO-a od oktobra 1992. do avgusta 1993.; Radmilo Jasak, T(f) str. 48446.

²⁰⁴⁶ V. "Modaliteti prosljeđivanja informacija Glavnom stožeru i načelniku GS" u zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

²⁰⁴⁷ P02769, str. 2.

²⁰⁴⁸ Bojna "Tihomir Mišić" se pominje u dijelu "Oružane snage HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁰⁴⁹ P02749; P02769; P02754. V. takođe Svjedok BB, T(f), str. 17293, zatvorena sjednica.

postupci kriminalaca nad kojima HVO nema kontrolu.²⁰⁵⁰ Bruno Stojić i Milivoj Petković takođe su obaviješteni o "silovanjima" Muslimanki tokom deložacija 14. juna 1993. godine

874. Prema informacijama koje su prikupile međunarodne organizacije na terenu u vrijeme tih događaja, vojnici HVO-a su muslimanskim stanovnicima koje su deložirali obrazložili da ih iseljavaju zato što je neophodno obezbijediti smještaj za Hrvate koji su bježali pred napadima ABiH u drugim dijelovima BiH, naročito iz Travnika.²⁰⁵¹ Osim toga, Vijeće napominje da su u tim stanovima takođe boravili vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije.²⁰⁵² Na primjer, 21. juna 1993., Valentin Ćorić je zatražio od Ureda za stambeno-komunalne djelatnosti da izda odgovarajuća rješenja za 137 stanova koje su zauzeli pripadnici Vojne policije.²⁰⁵³

875. Tako je, u roku od nekoliko dana, između 400 i 650 Muslimana bilo prisiljeno da napusti svoje mjesto boravka u zapadnom Mostaru.²⁰⁵⁴ Operacije su se nastavile i tokom sljedećih dana.²⁰⁵⁵ Vijeće ističe da su, kada su htjeli da odu iz zapadnog Mostara 18. juna 1993. jer se više nisu osjećali bezbjedno zbog operacija deložiranja, svjedok CS i njegova porodica morali da potpišu izjavu u kojoj kažu da odlaze dobrovoljno.²⁰⁵⁶

876. Vijeće zaključuje da su tokom juna 1993. i, konkretnije, sredinom tog mjeseca, pripadnici HVO – a naročito pripadnici 4. bojne 3. brigade HVO-a i pripadnici KB-a – nastavili da protjeruju Muslimane iz zapadnog Mostara. Muslimani su trpjeli zastrašivanja, prijetnje i udarce. Vojnici HVO-a su prisiljavali Muslimanke na polni odnos. Vojnici HVO-a su im konfiskovali imovinu i tjerali su ih da pređu preko linije fronta u istočni Mostar. Neki Muslimani su bili primorani da potpišu izjavu u kojoj je stajalo da dobrovoljno odlaze iz zapadnog Mostara. Vojnici HVO-a i pripadnici Vojne policije zatim su se uselili u njihove stanove. Vijeće konstatuje da su Valentin Ćorić, Berislav Pušić, Bruno Stojić i Jadranko Prlić obaviješteni o takvom činjeničnom stanju između 14. i 16. juna 1993. godine.

²⁰⁵⁰ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21046 i 21048; P02806, pod pečatom, str. 2; Svjedokinja BA, T(f), str. 7201, 7202, 7206 i 7207, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 66; P03804, pod pečatom, par. 6.

²⁰⁵¹ Svjedok BC, T(f), str. 18333, 18334, 18442-18445 i 18492; Svjedokinja BA, T(f), str. 7202, 7203 i 7217, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par. 6; P05091, par. 13. V. takođe P03413, par.1.

²⁰⁵² Svjedok BB, T(f), str. 17194, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par. 6; P05091, par. 13.

²⁰⁵³ P02879; Svjedok BB, T(f), str. 17295, zatvorena sjednica.

²⁰⁵⁴ Svjedok BB, T(f), str. 17194 i 17198, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par. 14; P02882, str. 7; P02884, str. 3. V. takođe P02469, pod pečatom, str. 2.

²⁰⁵⁵ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21045 i 21046; P02782, pod pečatom, str. 3.

²⁰⁵⁶ Svjedok CS, T(f), str. 12077 do 12081, djelimično zatvorena sjednica; P02469, pod pečatom, str. 2 i 3; P02811, pod pečatom; P09809, pod pečatom; P02809, pod pečatom.

Odjeljak 6: Događaji 30. juna 1993. i navodi o zločinima počinjenim u julu i avgustu 1993. godine

877. Nakon što razmotri dokaze u vezi s napadom ABiH 30. juna 1993. na Sektor Sjever u gradu Mostaru (I), Vijeće će analizirati navode u vezi sa zločinima koje je HVO počinio poslije tog napada (II).

I. Napad na kasarnu "Tihomir Mišić" 30. juna 1993. godine

878. U paragrafu 103 Optužnice, pominje se da je 30. juna 1993. ABiH napala i zauzela kasarnu HVO-a "Tihomir Mišić" (poznatu i pod nazivom Sjeverni logor) u Sektoru Sjever grada Mostara.

879. U brojnim dokazima uvrštenim u spis, uključujući izvještaje i naređenja HVO-a i ABiH, izvještaje predstavnika međunarodne zajednice prisutnih na mjestu događaja, kao i iskaze međunarodnih posmatrača, stanovnika mostarskog područja i nekadašnjih pripadnika HVO-a, tok događaja 30. juna 1993. u Sektoru Sjever grada Mostara opisuje se na sličan način.

880. Rano ujutro 30. juna 1993. između 3:00 i 3:45 sati,²⁰⁵⁷ snage ABiH su krenule u ofanzivu na kasarnu "Tihomir Mišić" HVO-a, poznatu i pod nazivom Sjeverni logor ili Sjeverna kasarna, koja se nalazila u sjevernom dijelu grada Mostara,²⁰⁵⁸ da bi u daljem toku napada udarile na položaje HVO-a, naročito na području Bijelog Polja.²⁰⁵⁹

881. Dana 30. juna 1993. i tokom sljedećih nekoliko dana,²⁰⁶⁰ ABiH je tako uspjela da stavi pod svoju kontrolu zonu sjeverno od istočnog Mostara, u pravcu Drežnice i Jablanice pa sve do brane u

²⁰⁵⁷ V. konkretno P04698A, pod pečatom, str. 38; 4D00480; P03029; 4D01056, str. 1; 2D00332, str. 1; 4D01060, str. 2; 4D01066, str. 1; 2D00887, str. 3.

²⁰⁵⁸ Vijeće napominje da je, po riječima Svjedoka BC i Svjedoka BB, napad počeo 29. juna. Međutim, s ozbirom na dokaze uvrštene u spis koji upućuju na 30. juni rano ujutro, Vijeće smatra da je ABiH tog datuma krenula u napad: Svjedok BC, T(f), str. 18335, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17196, 17197, 17219 i 17220, zatvorena sjednica. V. konkretno Radmilo Jasak, T(f), str. 48684, 48685 i 48693; 2D01389; 4D00480; Milivoj Petković, T(f), str. 49482, 49571-49573, 49591 i 49593; 4D01731, par.131; P09712, pod pečatom, str. 10; Veso Vegar, T(f), str. 36978; Božo Pavlović, T(f) str. 46839 i 46840; P03206, str. 5; Svjedok C, T(f), str. 22425 i 22426, zatvorena sjednica; P09833, pod pečatom, str. 5; P03018, pod pečatom, str. 4; Vinko Marić, T(f), str. 48211 i 48212; P03311, pod pečatom, str. 8; P04698A, pod pečatom, str. 38; P10033, str. 8, par. 18; P10032, par. 18; P03025, pod pečatom, str. 3; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20448 i 20449, 20638; P03038, str. 1; 1D02309; P03196, pod pečatom, str. 2; 4D00702; 4D01060, str. 2; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 114 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 541).

²⁰⁵⁹ V. konkretno P03025, pod pečatom, str. 2; Svjedok CB, T(f), str. 10238; P04698A, pod pečatom, str. 38; Veso Vegar, T(f), str. 36978; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2945; Svjedok DV, T(f), str. 22890; P03311, pod pečatom, str. 8; 4D00480; 4D00702; 1D01571; 2D00887, str. 2; 2D00860, str. 3; 1D02245, str. 4.

²⁰⁶⁰ P03206, str. 5 i 6.

Prijevod

Salakovcu, a naročito kasarnu "Tihomir Mišić", Bijelo Polje, Raštane, Vrapčice i Salakovac,²⁰⁶¹ kao i nekoliko drugih mjesta u pojasu od 26 km sjeverno od Mostara,²⁰⁶² uključujući i područje Potoka.²⁰⁶³ Pored toga, Božo Perić²⁰⁶⁴ je objasnio da je lijeva obala Neretve iznad i ispod brane u blizini Hidroelektrane Mostar u to vrijeme bila pod kontrolom ABiH.²⁰⁶⁵

882. Vijeće ističe da je ABiH izvršila napad 30. juna 1993. u saradnji s vojnicima HVO-a muslimanske nacionalnosti koji su dezertirali iz HVO-a i stupili u redove ABiH,²⁰⁶⁶ naročito sa muslimanskim vojnicima 1. i 3. brigade HVO-a,²⁰⁶⁷ kao i 2. brigade,²⁰⁶⁸ uključujući 1. bojnu "Bijelo Polje"²⁰⁶⁹ i 2. bojnu.²⁰⁷⁰

883. Međunarodni posmatrači prisutni na mjestu događaja su naglasili da je, po svemu sudeći, vojni cilj ove akcije ABiH bio spajanje područja Mostara s područjem Jablanice²⁰⁷¹ i Konjica.²⁰⁷²

884. Reagujući na napad ABiH izvršen 30. juna 1993. u Sektoru "Sjever" grada Mostara, Bruno Stojić, načelnik Odjela obrane, proglasio je opštu mobilizaciju i uveo policijski sat u svim opštinama HZ HB od 21:00 sat do 6:00 sati, a u Mostaru od 20:00 sati do 6:00 sati.²⁰⁷³ HVO je uveo i druge odbrambene mjere, kao što je preraspoređivanje jedinica HVO-a kako bi se već prisutnim jedinicama obezbijedilo pojačanje.²⁰⁷⁴ Osim toga, u izvještaju Milivoja Petkovića od 30.

²⁰⁶¹ Radmilo Jasak, T(f), str. 48684 i 48685; 4D00480; Božo Perić, T(f), str. 47945; Miro Salčin, T(f), str. 14312, 14313 i 14316; Vinko Marić, T(f), str. 48211 i 48212; svjedok CB, T(f), str. 10238; P04698A, pod pečatom, str. 38; Sejfo Kajmović, T(e), 11743; 2D01389, str. 2; P03196, pod pečatom, str. 2; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20514.

²⁰⁶² 4D01731, par. 131 i 132; 4D01216.

²⁰⁶³ P03206, str. 5; Svjedok DZ, T(f), str. 26789, zatvorena sjednica; Sejfo Kajmović, T(e), 11743. V. takođe karte na kojima se vide položaji strana na području Mostara na dan ili poslije 30. juna 1993.: IC01186; 4D01216; 4D01217; 4D00625; 4D00622.

²⁰⁶⁴ Pomoćnik načelnika za veze Glavnog stožera HVO-a u Mostaru od oktobra 1992. do aprila 1994.: Božo Perić, T(f), str. 47868.

²⁰⁶⁵ Božo Perić, T(f), str. 47969 i 47970; IC01152.

²⁰⁶⁶ P04699, str. 11 i 12; Milivoj Petković, T(f), str. 49482, 49571-49573, 49591-49593; 4D01731, par. 131-137; Božo Perić, T(f), str. 47944; Svjedok C, T(f), str. 22425 i 22426, zatvorena sjednica; Vinko Marić, T(f), str. 48211 i 48212; Sejfo Kajmović, T(e), 11743; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20449 i 20638-20640; P03025, pod pečatom, str. 2; P03029; 4D00480; Bruno Pinjuh, T(f), str. 37246; 4D01060, str. 2; 4D01062, str. 2; P03952, str. 2; Svjedok BF, T(f), str. 25954 i 25955, zatvorena sjednica.

²⁰⁶⁷ P04698A, pod pečatom, str. 38; P03206, str. 5.

²⁰⁶⁸ P01572, str. 16 i 17: 1. bojna "Bijelo Polje" bila je u sastavu 2. brigade stacionirane u Sjevernom logoru.

²⁰⁶⁹ Božo Perić, T(f), str. 47943 i 47944; 1D02245; 2D00860; 2D00887.

²⁰⁷⁰ 1D02245; 2D00860.

²⁰⁷¹ P03018, pod pečatom, str. 4; P03311, pod pečatom, str. 8; P03025, pod pečatom, str. 3; 4D01731, par. 131.

²⁰⁷² P03311, pod pečatom, str. 8.

²⁰⁷³ P03038, str. 1; P03023, str. 3 i 4; P03039, str. 2; P03018, pod pečatom, str. 5; P03206, str. 5; P03311, pod pečatom, str. 8; P03025, pod pečatom, str. 3; Svjedok DV, T(f), str. 22890; Svjedok BD, T(f), str. 20706-20708, zatvorena sjednica; P03069, pod pečatom; Svjedok C, T(f), str. 22464 i 22466, zatvorena sjednica; P04698A, pod pečatom, str. 38; P10033, str. 8, par. 18.

²⁰⁷⁴ Zdenko Andabak, T(f), str. 50973 i 50974; P03146.

juna 1993., navodi se da je HVO postavio odbranu na desnoj obali Neretve, od sela Raštana do sela Vrda, i na lijevoj obali Neretve, na području Bijele i Ravna.²⁰⁷⁵

885. Najzad, poslije napada 30. juna 1993., HVO je izolovao Mostar tako što nijednoj nevladinoj ili međunarodnoj organizaciji nije dozvoljavao da uđe u grad.²⁰⁷⁶

886. U svjetlu sveukupnih dokaza, Vijeće je zaključilo da ABiH jeste 30. juna 1993. napala i stavila pod svoju kontrolu kasarnu HVO-a "Tihomir Mišić" koja se nalazila u Sektoru Sjever grada Mostara.

II. Navodi o zločinima koja je HVO počinio nakon napada od 30. juna 1993.

887. Po navodima iz paragrafa 103 Optužnice, nakon napada koji su 30. juna 1993. izvršile snage ABiH, HVO je u Mostaru i okolini uhapsio nekoliko hiljada vojno sposobnih muškaraca, bosanskih Muslimana, i zatočio ih na Heliodromu ili u Zatvoru u Dretelju. Uporedo s tim hapšenjima ili poslije njih, iz zapadnog Mostara je, kako se navodi, protjerano približno 400 muslimanskih porodica u kojima je bilo žena, djece i staraca.

888. Nakon što razmotri navode u vezi s hapšenjem i zatočenjem muškaraca Muslimana (A), Vijeće će razmotriti navode u vezi s raseljavanjem muslimanskih porodica koje su stanovale u zapadnom Mostaru (B), navode o krivičnim djelima na Mašinskom fakultetu počev od mjeseca jula 1993. (C), kao i navode o drugim krivičnim djelima u julu i avgustu 1993. u zapadnom Mostaru (D), a potom će se osvrnuti na navode o zločinima u Buni oko 14. jula 1993. (E), kao i na napad 24. avgusta 1993. u okolini Mostara, te navode o zločinima koji su uslijedili nakon tog napada (F).

A. Hapšenje i zatočenje muškaraca Muslimana nakon napada od 30. juna 1993.

889. Ćorićeva odbrana naglašava da su naređenje o razoružavanju i izolovanju izvršavali zapovjednici OZ i brigada,²⁰⁷⁷ a da je na zapovjednicima na terenu bilo da odlučuju o mjestu na kojem će se čuvati razoružani pripadnici HVO-a.²⁰⁷⁸

890. Prema naređenju Milivoja Petkovića, načelnika Glavnog stožera HVO-a, upućenom OZ Jugoistočna Hercegovina 30. juna: 1) sve Muslimane u redovima HVO-a trebalo je razoružati i

²⁰⁷⁵ 4D00480; P03029.

²⁰⁷⁶ V. "Blokiranje međunarodnih organizacija i humanitarne pomoći" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁰⁷⁷ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 345.

²⁰⁷⁸ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 346.

"izolirati" i 2) sve vojno sposobne muškarce muslimanske nacionalnosti koji žive u zoni odgovornosti OZ Jugoistočna Hercegovina takođe je trebalo "izolovati".²⁰⁷⁹

891. Iz velikog broja dokaza, uključujući i dokumente samog HVO-a, proističe da je nakon napada snaga ABiH 30. juna 1993., HVO započeo kampanju opštih i masovnih hapšenja muškaraca Muslimana, u gradu Mostaru i okolini,²⁰⁸⁰ uključujući i muslimanske vojnike HVO-a.²⁰⁸¹ Istom prilikom takođe su pohapšeni i vojnici ABiH.²⁰⁸² Neki dokazi koje je Vijeće analiziralo potvrđuju da je HVO takođe hapsio muslimanske dječake stare oko 14 godina i muškarce starije od 60 godina, ponekad stare i do 84 godine.²⁰⁸³

892. Hapšenja su provele 1. brigada "Knez Domagoj" HVO-a, kao i Vojna policija HVO-a, posebno 3. satnija 3. bojne, po naređenju 1. brigade "Knez Domagoj".²⁰⁸⁴ KB i HV su takođe učestvovali u nekim operacijama hapšenja.²⁰⁸⁵

893. Hapšenja su se odvijala na organizovan i sistematski način po utvrđenom obrascu,²⁰⁸⁶ i to: hapšenje po stambenim zgradama, obično noću, okupljanje uhapšenih u mjestima za pritvor – posebno u zgradi Mašinskog fakulteta tokom ograničenog vremenskog perioda²⁰⁸⁷ – a zatim

²⁰⁷⁹ P03019; Milivoj Petković, T(f), str. 49574-49581.

²⁰⁸⁰ P03952, str. 2; P10010, pod pečatom, par.2; Svjedok BC, T(f), str. 18338, 18339, 18353 i 18355, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17194,17197 i 17198, 17230, 17254 i 17255, zatvorena sjednica; Slobodan Praljak, T(f), str. 43645 i 43646; P10032, par. 18; Peter Galbraith, T(f), str. 6494 i 6495; 4D00480; P03302, str. 1 i 2; P03865, str. 3; Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4940-4942; P03057, str. 3; Svjedok C, T(f), str. 22334, 22340 i 22341, zatvorena sjednica; P09843, pod pečatom, par.1; P03151; P03196, pod pečatom, str. 1 i 2; P03278, pod pečatom, str. 5; Milivoj Petković, T(f), str. 49577 i 49581-49584; P03175, pod pečatom; P09712, pod pečatom, par. 44 i 45; P09861, str. 2; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943-2948; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20448 i 20449; P03075, str. 2; P06697, par. 58; P03184, pod pečatom, str. 3; P09847, pod pečatom, str. 2; P09897, pod pečatom, str. 1; Martin Raguž, T(f), str. 31506 i 31507, djelimično zatvorena sjednica, i str. 31476, 31477, 31521, 31526 i 31528.

²⁰⁸¹ P03019, str. 1; P03151; Slobodan Praljak, T(f), str. 43646; 4D00480; Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4940 i 4941; Milivoj Petković, T(f), str. 49581-49584; P03175, pod pečatom.

²⁰⁸² Ibrahim Šarić, T(f), str. 5071, 5082 i 5083; Svjedok CW, T(f), str. 12695; P09807, pod pečatom, str. 5 i 6; P09806, pod pečatom, str. 2 i 3.

²⁰⁸³ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943 i 2944; P09502, pod pečatom, str. 1.

²⁰⁸⁴ P03151; P03075, str. 1 i 2; P10010, pod pečatom, par. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11100 i 11101; P03121, str. 2; P10033, par. 18; P09502, pod pečatom, str. 1; Svjedok C, T(f), str. 22334, 22340-22342 i 22429, zatvorena sjednica; P03057. V. takođe sljedeće dokaze u kojima se pominju uopšte uzev isključivo "vojnici HVO-a": Svjedok PP, P10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6075, i T(e), 6072-6073. Vijeće takođe napominje da je Miljenko Lasić prosljedio naređenje Milivoja Petkovića 2. i 3. brigadi HVO-a: P03019.

²⁰⁸⁵ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2946; Svjedok C, T(f), str. 22334-22337, zatvorena sjednica.

²⁰⁸⁶ P10010, pod pečatom, par.2; Svjedok BB, T(f), str. 17197, 17202-17204, 25240, 25241, 25243, 25244 i 25246, zatvorena sjednica; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2946-2949; P10033, par. 18; P10032, par. 18; P09502, pod pečatom, str. 1; Svjedok BC, T(f), str. 18338 i 18339, zatvorena sjednica; P03181.

²⁰⁸⁷ P10032, par. 18; P09502, pod pečatom, str. 1; Svjedok PP, P10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6075 i T(e), 6072-6073; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5082, 5083, 5088, 5089, 5103; P09806, pod pečatom, str. 3; P09807, pod pečatom, str. 5, 6 i 9; Svjedok CW, T(f), str. 12695. V. takođe "Navodi o zločinima na Mašinskom fakultetu počinjenim od jula 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

odlazak autobusom i/ili pješice u Zatvor u Dretelju ili na Heliodrom.²⁰⁸⁸ Tako je, primjera radi, Svjedok U²⁰⁸⁹ opisao kako su 30. juna 1993. u 11:00 sati dva vojnika, pripadnika KB-a, od kojih je jedan bio Kemal Selmanović, ušli u njegov stan u naselju Centar II u zapadnom Mostaru i, pošto su provjerili njegov identitet, naredili mu da siđe i čeka pred zgradom, gdje je već bilo okupljeno 150 do 200 muškaraca Muslimana. Sat vremena kasnije, došlo je pet autobusa kojima su ih odveli u Kruševo, odakle su primorani da pješice odu na Heliodrom, udaljen desetak kilometara.²⁰⁹⁰

894. Vijeće s tim u vezi napominje da je, prema izvještaju jedne međunarodne organizacije od 12. jula 1993., Jadranko Prlić tokom sastanka koji je sa datom organizacijom održan 12. jula 1993. saopštio da je HVO poslije napada 30. juna 1993. uhapsio i zatočio na Heliodromu 6.000 vojno sposobnih muškaraca Muslimana.²⁰⁹¹ Dodao je da su ti ljudi uhapšeni iz bezbjednosnih razloga.²⁰⁹² Milivoj Petković je u svom iskazu iznio sličan argument.²⁰⁹³ Pored toga, u izvještaju koji je kao načelnik Glavnog stožera podnio 30. juna 1993., on je naznačio da je "glavna zadaća F...g spriječiti uvezivanje muslimanskih snaga Jablanice i Mostara".²⁰⁹⁴

895. Vijeće zaključuje da je, nakon napada 30. juna 1993., HVO uhapsio u Mostaru i okolini više hiljada muškaraca, bosanskih Muslimana, među kojima je bilo pripadnika ABiH i muslimanskih vojnika HVO-a, i da ih je zatočio na Heliodromu ili u Zatvoru u Dretelju. Pored toga, Vijeće zaključuje da je među uhapšenima bilo dječaka starih oko 14 godina i muškaraca starijih od 60 godina, ponekad starih i do 84 godine.

²⁰⁸⁸ P09855, str. 2; P10010, pod pečatom, par. 3; P10033, par. 18; P10032, par. 18; P03184, pod pečatom, str. 3; P03196, pod pečatom, str. 1 i 2; P09843, pod pečatom, str. 1, par. 1; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103; P09806, pod pečatom, str. 3; P09807, pod pečatom, str. 9; Svjedok BB, T(f), str. 17198, 17254 i 17255, zatvorena sjednica; P06697, par. 58; Svjedok C, T(f), str. 22334, 22341 i 22342, zatvorena sjednica; Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4940-4942; P03057, str. 3; P03075, str. 2; Svjedok PP, P10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6075; P09861, str. 2. V. takođe sljedeće dokaze u vezi s prebacivanjima u druge zatočeničke centre, između ostalih u Čapljini, uključujući Zatvor u Gabeli: Svjedok BC, T(f), str. 18355, zatvorena sjednica; P03196, pod pečatom, str. 1 i 2; Svjedok C, T(f), str. 22334, zatvorena sjednica; Svjedok PP, P10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6075; P09897, pod pečatom, str. 1. V. takođe "Dolazak zatočenika u Zatvor u Dretelju" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Zatvorom u Dretelju i "Dolazak zatočenika na Heliodrom" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

²⁰⁸⁹ Musliman, stanovnik grada Mostara od 1991. do 30. juna 1993. u naselju Centar II. Nije bio pripadnik ni HVO-a ni ABiH: Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2911, 2912, 2933, 2934, 2343 i 2344.

²⁰⁹⁰ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2945-2949. U vezi s razdaljinom između Kruševa i Heliodroma, v. IC01155.

²⁰⁹¹ P09843, pod pečatom, str. 1, par. 1. Vijeće takođe ukazuje na svjedočenje Milivoja Petkovića, koji je naglasio da HVO nikada nije pokušao da od međunarodnih posmatrača sakrije "izoliranje" muslimanskih vojnika HVO-a i vojno sposobnih Muslimana: Milivoj Petković, T(f), str. 49581-49584; P03175, pod pečatom.

²⁰⁹² Svjedok BC, T(f), str. 18355, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 45; P03175, pod pečatom, str. 1. U vezi s pitanjem zadatih ciljeva, v. takođe: Antoon van der Grinten, T(f), str. 21072 i 21073.

²⁰⁹³ Milivoj Petković, T(f), str. 50747.

²⁰⁹⁴ 4D00480.

B. Raseljavanje muslimanskih porodica koje su stanovale u zapadnom Mostaru, oko 30. juna 1993.

896. Vijeće napominje da je prema naređenju Milivoja Petkovića, načelnika Glavnog stožera HVO-a, upućenom OZ Jugoistočna Hercegovina 30. juna 1993., HVO trebalo da dopusti muslimanskim ženama i djeci iz zone odgovornosti OZ Jugoistočna Hercegovina da ostanu u svojim domovima.²⁰⁹⁵ S tim u vezi, Vijeće se upoznao s jednim brojem dokaza koji ukazuju na to da je to naređenje provedeno.²⁰⁹⁶

897. Međutim, Vijeće napominje da su poslije napada 30. juna 1993. vojnici i vojni policajci HVO-a protjerali, pješice ili autobusom, muslimanske porodice iz zapadnog Mostara u istočni Mostar.²⁰⁹⁷ Vijeće napominje da je tako Stojan Vrlić, predsjednik HVO-a opštine Mostar, uputio 5. jula 1993. Bruni Stojiću na ruke spisak muslimanskih porodica iz naselja Zahum čiji su članovi bili u redovima ABiH – koju Stojan Vrlić naziva "postrojbama *balija*" – s kućnom adresom svake pomenute porodice i naznakom da će tokom večeri biti izvršena racija.²⁰⁹⁸ Po mišljenju Vijeća, ova informacija pokazuje da su deložacije bile organizovane, da su se provodile od zgrade do zgrade, i to po istom postupku koji je primijenjen u maju i junu 1993. godine.²⁰⁹⁹ Pored toga, u izvještaju PMEZ-a od 5. jula 1993. stoji da je između 30. juna i 5. jula 1993. iz zapadnog Mostara u istočni Mostar protjerano 400 muslimanskih porodica u kojima nije bilo muškaraca.²¹⁰⁰

898. Osim toga, iz izvještaja o radu koji je 23. jula 1993. podnio Žarko Jurić, zapovjednik 5. bojne Vojne policije, proističe da Vojna policija nije hapsila počinioc deložacija.²¹⁰¹

899. Ćorićeva odbrana tvrdi da je izvještaj o radu od 23. jula 1993. falsifikat, uz argument da na dokumentu nema ni potpisa, ni pečata, a da djelovodni broj počinje brojem "06" (broj pod kojim Vojna policija u vrijeme događaja nije zavedila svoje dokumente).²¹⁰² Vijeće podsjeća da je, u svojoj javnoj "Odluci po zahtjevima za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza u vezi s opštinama Čapljina i Stolac" od 23. avgusta 2007., utvrdilo da je dokument prema svim pokazateljima u dovoljnoj mjeri pouzdan, relevantan i da ima dovoljnu dokaznu vrijednost kako bi se uvrstio u spis;

²⁰⁹⁵ P03019, tačka 8.

²⁰⁹⁶ Svjedok C, T(f), str. 22466, zatvorena sjednica; P09502, pod pečatom, par. 2; P10010, pod pečatom, par. 2.

²⁰⁹⁷ Svjedok BB, T(f), str. 17197, 17230, 25420 i 25421, zatvorena sjednica; P09847, pod pečatom, str. 2; P09502, pod pečatom, tačka 8.

²⁰⁹⁸ P03181. Osim toga, Vijeće ukazuje na sljedeću opasku, str. 3: "Ulica Kavazbašina nije čišćena od FBalijaž".

²⁰⁹⁹ V. konkretno: "Navodi o zločinima počinjenim tokom juna 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar. V. takođe Svjedok BB, T(f), str. 17198, 17199, 17219, 17220, 25420 i 25421, zatvorena sjednica; P09678, pod pečatom, par.1; P09502, pod pečatom, str. 2.

²¹⁰⁰ P03184, pod pečatom, str. 3; P03196, pod pečatom, tačka 4.

²¹⁰¹ P03666, str. 1.

²¹⁰² Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 698.

da je, nakon uvrštavanja u spis, dokument predöčen Svjedoku BB, koji je u znatnoj mjeri potvrdio sadržinu dokumenta;²¹⁰³ da Ćorićeva odbrana nije uložila nikakav prigovor na autentičnost dokumenta prije predaje svog Završnog podneska i da je ovaj dokument po svojoj formi sasvim sličan drugim dokumentima koje je Vijeće uvrstilo u spis, a čiju autentičnost Ćorićeva odbrana ni u jednoj prilici nije osporila.²¹⁰⁴ S obzirom na gorenavedeno, Vijeće, shodno tome, smatra da je u pitanju autentični dokument.

900. Vijeće zaključuje da je, poslije napada koji je ABiH izvršila na kasarnu "Tihomir Mišić" 30. juna 1993. i masovnog hapšenja muškaraca Muslimana u Mostaru, HVO protjerao brojne muslimanske porodice iz zapadnog Mostara u istočni Mostar.

C. Navodi o zločinima na Mašinskom fakultetu počinjenim od jula 1993.

901. Po navodima iz paragrafa 104 Optužnice, tokom perioda od 9. maja 1993. pa nadalje, snage Herceg-Bosne/HVO-a su koristile Mašinski fakultet u Mostaru za zatočenje, ispitivanje i zlostavljanje uhapšenih ili zarobljenih muškaraca Muslimana. Snage HVO-a su, kako se navodi, surovo pretukle petoricu muškaraca Muslimana uhapšenih kod Drežnice u prvoj sedmici jula 1993., od kojih su dvojica umrla od posljedica premlaćivanja.

902. Vijeće je prethodno već opisalo organizaciju Mašinskog fakulteta kao privremenog zatočeničkog centra. Ta organizacija nije se promijenila u periodu poslije maja 1993.²¹⁰⁵

903. Vijeće podsjeća da je početkom jula 1993. godine – poslije napada 30. juna 1993. – HVO zatvarao muškarce Muslimane na Mašinskom fakultetu tokom vremenskog perioda koji je varirao od nekoliko sati do jednog ili dva mjeseca.²¹⁰⁶ Ibrahim Šarić, pripadnik ABiH,²¹⁰⁷ tako je ostao zatvoren tri dana počev od 7. jula 1993.²¹⁰⁸ Vijeće ističe da je Svjedok CW, još jedan pripadnik ABiH,²¹⁰⁹ u svojoj prvoj izjavi tužilaštvu rekao da je počev od 8. jula 1993. u zatočeništvu proveo mjesec dana ili, kako je naveo u svojoj sljedećoj izjavi, dva mjeseca.²¹¹⁰ U svom iskazu na suđenju, svjedok je priznao da se više ne sjeća koliko je tačno vremena proveo u zatočeništvu. Na osnovu samo ovog jednog svjedočenja, Vijeće ne može da izvede zaključak da su muškarci Muslimani, bilo

²¹⁰³ Svjedok BB, T(f), str. 17229-17231, zatvorena sjednica.

²¹⁰⁴ V. takođe, npr.: P03542; P03580; P03624.

²¹⁰⁵ V. "Organizacija Mašinskog fakulteta kao zatočeničkog centra" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²¹⁰⁶ P09502, pod pečatom, str. 1; P03302, str. 1; P10032, par. 18; Svjedok PP, P10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6075 i T(e), 6072-6073. V. takođe "Hapšenje i zatočenje muškaraca Muslimana nakon napada od 30. juna 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²¹⁰⁷ Ibrahim Šarić je 1993. bio načelnik centra veze 4. korpusa ABiH: Ibrahim Šarić, T(f), str. 5071.

²¹⁰⁸ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5082 i 5083; P09413, str. 12.

²¹⁰⁹ P09806, pod pečatom, str. 2.

da su bili pripadnici ABiH ili ne, bili zatočeni na Mašinskom fakultetu poslije jula 1993. Ibrahim Šarić i Svjedok CW kasnije su obojica prebačeni na Heliiodrom.²¹¹¹

904. Od 7. do 12. jula 1993., pripadnici HVO-a redovno su prelaćivali zatočenike.²¹¹² Međutim, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi ko je iz redova HVO-a vršio prelaćivanja. Svjedoka CW su tako pretukli da, kada su mu poslije četiri ili pet dana najzad donijeli hranu, on nije bio u stanju da jede zato što nije mogao da otvori usta i zato što je imao jake bolove u predjelu abdomena.²¹¹³

905. Desetoricu muškaraca – među kojima su bili Adem Hebibović i Azim Mašić²¹¹⁴ – je 6. jula 1993., na putu od Salakovca do Drežnice,²¹¹⁵ uhapsila jedna patrola 1. satnije 5. bojne Vojne policije HVO-a.²¹¹⁶ Adema Hebibovića, Azima Mašića i još najmanje dvojicu muškaraca zatim je preuzeo Odjel za kriminalističke istrage Vojne policije,²¹¹⁷ poslije čega su odvedeni na Mašinski fakultet.²¹¹⁸

906. Od 8. do 11. jula 1993., vojnici HVO-a su ove ljude vodili na sprat, gdje su ih ispitivali i tukli.²¹¹⁹ Kada je došao red na Adema Hebibovića i Azima Mašića, Svjedok CW je čuo kako ih "muče" dok im postavljaju pitanja u vezi s naoružanjem i uniformama.²¹²⁰ U trenutku kada su Adem Hebibović i Azim Mašić silazili u podrum, Svjedok CW je vidio kako je na stepeništu Azim Mašić pao i više nije ustao.²¹²¹ Jedan vojnik HVO-a je Adema Hebibovića dograbio za kosu i nogom ga udario u glavu. Adem Hebibović je pao, udario glavom u dovratnik ćelije u kojoj se nalazio svjedok CW i više nije ustao.²¹²² Ibrahim Šarić je pred Vijećem izjavio da je tokom cijele noći slušao jauke Adema Hebibovića, da bi sutradan ujutro zatekao njegovo beživotno tijelo kako leži nedaleko od prostorije koja im je služila kao WC.²¹²³

²¹¹⁰ Svjedok CW, T(f), str. 12695; P09807, pod pečatom, str. 5 i 6; P09806, pod pečatom, str. 3.

²¹¹¹ P09807, pod pečatom, str. 6; P09806, pod pečatom, str. 3; Svjedok CW, T(f), str. 12681; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103.

²¹¹² P09807, pod pečatom, str. 6; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5085-5087; P09502, pod pečatom, str. 4.

²¹¹³ P09807, pod pečatom, str. 6.

²¹¹⁴ Žrtve iz paragrafa 103 Optužnice koje se pominju u povjerljivom Prilogu Optužnici. Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li su ovi ljudi uopšte bili pripadnici bilo kojih oružanih snaga.

²¹¹⁵ P09807, pod pečatom, str. 6; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5095 i 5099.

²¹¹⁶ P03249, str. 2.

²¹¹⁷ P03249, str. 2.

²¹¹⁸ P09807, pod pečatom, str. 6; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5095 i 5099.

²¹¹⁹ P09807, pod pečatom, str. 6; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5094 i 5095.

²¹²⁰ P09807, pod pečatom, str. 6; P09806, pod pečatom, str. 3.

²¹²¹ P09807, pod pečatom, str. 6.

²¹²² P09807, pod pečatom, str. 6; P09806, pod pečatom, str. 3; Svjedok CW, T(f), str. 12666 i 12667.

²¹²³ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5095.

907. Prema riječima Svjedoka CW, oba tijela su nekoliko dana ostala u jednoj maloj ostavi ispod stepenica koje su vodile na sprat, poslije čega su ih jedne noći odnijeli, pri čemu Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi kada su tijela odnijeta, ko ih je odnio i kuda.²¹²⁴ Svjedok CW je morao da očisti i okreči ostavu, kao i ostale prostorije u podrumu, kako bi se uklonili tragovi krvi.²¹²⁵

908. Svjedok CW je pomenuo da su Mate Aničić, zapovjednik 1. satnije 5. bojne Vojne policije,²¹²⁶ i još dvojica pripadnika HVO-a bili prisutni u vrijeme pogibije Adema Hebibovića i Azima Mašića.²¹²⁷

909. Vijeće zaključuje da su tokom jula 1993. pripadnici HVO-a redovno i brutalno tukli zatočenike na Mašinskom fakultetu. Vijeće je takođe zaključilo da su Adem Hebibović i Azim Mašić umrli od posljedica premlaćivanja između 8. i 11. jula 1993. godine.

910. Osim toga, Vijeće napominje da na osnovu dokaza nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li su se premlaćivanja zatočenika nastavila u avgustu 1993. i da li su Muslimani zatvarani na Mašinskom fakultetu poslije jula 1993. godine.

D. Ostali navodi o zločinima počinjenim u zapadnom Mostaru u julu i avgustu 1993.

911. Po navodima iz paragrafa 99, 100 i 107 Optužnice, snage Herceg-Bosne/HVO-a su, između ostalog tokom jula i avgusta 1993., vršile, često uz prijetnje oružjem, sistematsko protjerivanje i prisilno premještanje više hiljada civila, bosanskih Muslimana, iz zapadnog Mostara, najčešće u istočni Mostar. Snage Herceg-Bosne/HVO-a su neke deložirane Muslimane uhapsile i zatočile, dok su druge natjerale da pređu preko linije fronta i odu u istočni Mostar. Iste snage su tokom istog vremenskog perioda dopuštale nekim Muslimanima u zapadnom Mostaru da odu u dijelove BiH pod kontrolom ABiH i u druge zemlje, samo da napuste Herceg-Bosnu. Tokom i u sklopu istjerivanja i hapšenja, Muslimani su podvrgavani nasilju, uključujući seksualno zlostavljanje i maltretiranje, pljačkani su i konfiskovana im je imovina. Pored toga, u paragrafu 100 Optužnice, tužilaštvo navodi da je stotinama bosanskih Muslimana dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu "dobrovoljno" ustupaju HVO-u. Kuće i stanovi iz kojih su Muslimani deložirani su pljačkani, a potom dodjeljivani vojnicima HVO-a i civilima, bosanskim Hrvatima.

²¹²⁴ P09807, pod pečatom, str. 6.

²¹²⁵ P09807, pod pečatom, str. 3 i 6; Svjedok CW, T(f), str. 12666, 12667 i 12680, djelimično zatvorena sjednica.

²¹²⁶ V. P03249.

²¹²⁷ P09807, pod pečatom, str. 3 i 6; P09806, pod pečatom, str. 3.

912. U paragrafu 105 Optužnice navodi se da su, sredinom jula 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a provele još jedan krug prisilnih deložacija, protjeravši u istočni Mostar žene, djecu i starce, bosanske Muslimane, iz njihovih domova u zapadnom Mostaru. Osim toga, navodi se da su, približno u isto vrijeme, organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a predložili da puste na slobodu muškarce Muslimane koji su bili zatočeni na Heliodromu, kao i njihove porodice s područja Mostara, pod uslovom da oni pristanu na to da napuste BiH i odu u neku drugu zemlju. Približno 800 bosanskih Muslimana je pristalo na taj prijedlog i oni su deportovani u Hrvatsku, kao tranzitnu destinaciju za odlazak u druge zemlje.²¹²⁸

913. Preliminarno, Vijeće napominje da ne raspolaže dokazima o tome da su Muslimani koji su istjerani iz svojih domova hapšeni, odvođeni i zatvarani u zatvore i zatočeničke centre HVO-a u drugoj polovini jula i u avgustu 1993. godine.

914. Nakon što prouči dokaze u vezi s navodima po kojima su, tokom jula i avgusta 1993., a naročito počev od sredine jula i približno u to vrijeme, brojni Muslimani iz zapadnog Mostara i dalje deložirani i raseljavani iz zapadnog u istočni Mostar i u druge zemlje (1), Vijeće će proučiti navode u vezi s puštanjem na slobodu muslimanskih zatočenika na Heliodromu sredinom jula 1993. u zamjenu za njihov odlazak iz BiH zajedno sa porodicom u treće zemlje (2). Najzad, Vijeće će analizirati navode u vezi sa silovanjima, seksualnim nasiljem, krađama, prijetnjama i zastrašivanjima Muslimana, počinjenim u toku hapšenja i deložacija (3).

1. Deložiranje i raseljavanje Muslimana u istočni Mostar ili u druge zemlje od sredine jula do avgusta 1993.

915. Petkovićeva odbrana tvrdi da su navodi tužilaštva, po kojima je sredinom jula 1993. proveden još jedan krug prisilnih deložacija i protjerivanja Muslimana iz zapadnog u istočni Mostar, nedovoljno razrađeni, neodređeni, nepotkrijepljeni i da nisu ostvarena obilježlja krivičnog djela.²¹²⁹

916. Prvo, Vijeće podsjeća da je pitanje nepreciznosti u Optužnici riješeno već u pretpretresnoj fazi postupka.²¹³⁰ Drugo, Vijeće konstatuje da raspolaže dokazima u vezi s datim događajima.

917. Vijeće ističe da je oko 13. jula 1993. došlo do žestokog okršaja snaga HVO-a i ABiH u južnom dijelu Mostara, naročito u Buni, Gubavici i Lakševinama.²¹³¹ Tokom istog vremenskog

²¹²⁸ V. takođe Završni podnesak tužilaštva, par. 68, 455, 1158 i 1159.

²¹²⁹ Završni podnesak Petkovićeva odbrane, par. 105.

²¹³⁰ V. Odluka po preliminarnim podnescima zbog nedostataka u formi. V. takođe "Preliminarni podnesci zbog nedostataka u formi optužnice" u Istorijatu postupka (Dodatak 2).

perioda, HVO je preduzeo nove radnje usmjerene protiv muslimanskih stanovnika zapadnog Mostara sa ciljem da ih istjera iz njihovih domova.²¹³²

918. Vijeće napominje da je više pripadnika jedne međunarodne organizacije, koji su se u vrijeme događaja nalazili na terenu, zbog tih deložacija u nekoliko navrata uzalud ulagalo proteste kod visokih funkcionera HVO-a, kao što su Mate Boban i Jadranko Prlić, i to već od 13. jula 1993. godine.²¹³³

919. Uprkos tome, vojnici HVO-a su u julu i avgustu 1993. nastavili da istjeruju muslimanske porodice iz njihovih domova u zapadnom Mostaru, tjerajući ih da pređu liniju fronta i odu u istočni Mostar.²¹³⁴ Tako je, na primjer, 22. jula 1993., šest vojnika HVO-a došlo u stan Jasmine Čišić²¹³⁵ koju su, zajedno sa porodicom, odveli u Semovac, u sjevernom dijelu Mostara. Kada su tamo stigli, vojnici su im saopštili da "smijFuž napustiti zapadno područje".²¹³⁶ Enver Jusufović²¹³⁷ je, sa svoje strane, izjavio da je 6. avgusta 1993. oko 18 sati Ernest Takač²¹³⁸ sa još šest do osam vojnika HVO-a naredio njemu i još trinaestoro ili četrnaestoro Muslimana koji su stanovali u istoj zgradi u zapadnom Mostaru da odu iz svojih stanova i ukrcaju se u kamion koji će ih odvesti do linije razdvajanja, koju su potom, po naređenju HVO-a, morali da pređu i zapute se prema istočnom Mostaru.²¹³⁹

920. Vijeće zaključuje da su, sredinom jula 1993., snage HVO-a provele još jedan krug deložacija, protjeravši u istočni Mostar Muslimane, uključujući žene, djecu i starce, iz njihovih domova u zapadnom Mostaru. Na osnovu gorenavedenih dokaza, Vijeće takođe zaključuje da su se te operacije nastavile tokom cijele druge polovine jula i u avgustu 1993. godine. Zauzvrat, Vijeće za ovaj vremenski period ne raspoláže nijednim dokazom koji bi potkrijepio navode po kojima je stotinama Muslimana dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu

²¹³¹ Svjedok CY, T(f), str. 13053, 13060 i 13061; P07559, str. 1; P01717, pod pečatom, str. 110 i 111; 4D00489, pod pečatom, str. 2. V. takođe "Deložiranje žena, djece i starijih osoba, njihovo raseljavanje i navodi o zločinima počinjenim u opštini Čapljina od jula do septembra 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

²¹³² P03804, pod pečatom, par. 5 i 6; P04698, str. 10; P10038, str. 4; Svjedokinja BA, T(f), str. 7232, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 73; P09712, pod pečatom, par. 10; P03744, pod pečatom, str. 9 i 10; P09847, pod pečatom, str. 2.

²¹³³ Svjedokinja BA, T(f), str. 7163, 7164, 7232, 7344 i 7345, T(e), str. 7346, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 73 i 75; P09679, pod pečatom; P03804, pod pečatom, par. 5 i 6. Vijeće napominje da je s tim u vezi Mati Bobanu upućeno protestno pismo jedne međunarodne organizacije 13. jula 1993. godine.

²¹³⁴ P09861, str. 2; P10035, par. 14; P04516; P10033, par. 20; P09855, str. 2; P05091, par.12.

²¹³⁵ Stanovnica zapadnog Mostara, Muslimanka (P10038, par. 2).

²¹³⁶ P10038, par. 24. Jasmina Čišić je tada otišla u istočni Mostar, a potom je odlučila da zajedno s porodicom ode u Raštane 23. avgusta 1993. godine.

²¹³⁷ Musliman, stanovnik zapadnog Mostara i žrtva – primjer za paragraf 99 Optužnice – koja se pominje u Prilogu: P10035, par. 1.

²¹³⁸ Vijeće podsjeća da je Ernest Takač bio pripadnik ATG "Vinko Škrobo".

²¹³⁹ P10035, par. 14.

svoju imovinu "dobrovoljno" ustupaju HVO-u. Isto tako, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li su u avgustu 1993. Muslimani protjerivani u treće zemlje.

2. Puštanje na slobodu Muslimana zatočenih na Heliodromu sredinom jula 1993. pod uslovom da oni i njihove porodice odu iz BiH

921. Vijeće ističe da je muškarcima Muslimanima zatočenim na Heliodromu 17. jula 1993., ili oko tog datuma, ponuđen sljedeći izbor: ili da ostanu zatvoreni na Heliodromu, u kom slučaju im se ne može garantovati bezbjednost – prema riječima vojnika HVO-a koji su iznijeli ovaj prijedlog zatočenicima – ili da budu pušteni na slobodu pod uslovom da pristanu na to da napuste BiH i odu, zajedno s porodicom, u neku treću zemlju.²¹⁴⁰

922. Vijeće je konstatovalo da je između 800 i 1.000 Muslimana, među kojima su bili muškarci do tada zatočeni na Heliodromu i njihove porodice (žene, djeca i starije osobe),²¹⁴¹ prihvatilo ovaj prijedlog i da su poslije 17. jula, tokom narednih nekoliko dana, napustili teritoriju opštine Mostar²¹⁴² i teritoriju BiH. Vojnici HVO-a su ih sproveli uz pratnju Vojne policije HVO-a do granice sa Hrvatskom, na čiju teritoriju su privremeno primljeni do odlaska u treće zemlje.²¹⁴³

923. S obzirom na sve gorenavedeno, Vijeće zaključuje da je HVO predložio muškarcima Muslimanima zatočenim na Heliodromu, da ih pusti na slobodu, kao i njihove porodice s područja Mostara, pod uslovom da oni pristanu na to da napuste BiH i odu u neku drugu zemlju, i da je najmanje 800 Muslimana ovaj prijedlog prihvatilo.

3. Silovanje, seksualno zlostavljanje, krađa, prijetnje i zastrašivanje Muslimana tokom akcija deložiranja u zapadnom Mostaru u julu i avgustu 1993.

924. Vijeće podsjeća da se upoznao s jednim brojem dokaza, uključujući dokumente iz avgusta i decembra 1993., koji pokazuju da su tokom akcija hapšenja i deložiranja Muslimana iz zapadnog Mostara počev od maja 1993. vojnici HVO-a pribjegavali prijetnjama, a ponekad i nasilju, da su ih pljačkali i konfiskovali im imovinu.²¹⁴⁴

²¹⁴⁰ P09898, pod pečatom, str. 1; P03804, pod pečatom, str. 4; P10052, str. 2 i 3; P09680, pod pečatom; P09681, pod pečatom, str. 1; P03616, str. 4.

²¹⁴¹ P09680, pod pečatom; P09681, pod pečatom; P10054, str. 2; P10052, str. 1; P03804, pod pečatom, str. 3-5.

²¹⁴² V. konkretno P10052, str. 1.

²¹⁴³ V. "Odlazak zatočenika s Heliodroma u Hrvatsku od približno 17. jula 1993. do novembra 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

²¹⁴⁴ V. P09502, pod pečatom, str. 2; P07265; Svjedok BB, T(f), str. 17207-17209, zatvorena sjednica. V. takođe "Djela nasilja i krađe nad uhapšenim, deložiranim, zatočenim i raseljenim Muslimanima u maju 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

925. Kada su u pitanju navodi o silovanjima i seksualnom zlostavljanju u julu 1993., Vijeće se upoznao sa malobrojnimi dokazima s tim u vezi,²¹⁴⁵ no uprkos tome napominje da su, prema dva dokumenta UN-a, dvojica vojnika HVO-a upali u stan jedne hrvatsko-muslimanske porodice sredinom jula 1993. i da su jednu Muslimanku prisilili na seksualne odnose dok su za to vrijeme njena djeca spavala u susjednoj prostoriji.²¹⁴⁶

926. Vijeće ističe da je tužilaštvo, u prilog navodima o silovanju tokom akcija deložiranja u julu 1993., predočilo dokaze u vezi s dvije djevojke koje su stanovale u zapadnom Mostaru.²¹⁴⁷

927. Naime, Vijeće konstatuje da su trojica pripadnika Vojne policije, zaduženi za bezbjednost Jadranka Prlića, bez ikakvog posebnog povoda oteli dvije djevojke s ulice u zapadnom Mostaru i da su ih potom silovali. Vijeće smatra da analizirani dokazi potvrđuju da je počinjeno djelo silovanja nad ovim dvjema devojkama, ali da ne omogućavaju da se utvrdi jesu li su one silovane tokom akcije provedene s ciljem da ih se protjera iz zapadnog Mostara. Shodno tome, Vijeće je odlučilo da silovanje tih dviju devojaka kako se navodi u Dodatku A Završnom podnesku tužilaštva po tački Optužnice koja se odnosi na silovanje ne može uzeti u obzir u okviru navoda iz paragrafa 99 Optužnice

928. Pored toga, Vijeće je primilo k znanju svjedočenja muškaraca Muslimana koji su uhapšeni 30 juna 1993. i zatočeni,²¹⁴⁸ a koji su potvrdili da su prilikom njihovog hapšenja vojnici HVO-a pribjegavali zastrašivanju i prijetnjama. Svjedok U²¹⁴⁹ je opisao kako su vojnici HVO-a njega i još blizu 200 muškaraca Muslimana okupili pred zgradom i ostavili ih da čekaju sat vremena pod jarkim suncem. Kada su došli autobusi kojima je trebalo da ih prebace na Heliodrom, nagurali su po 80 ljudi u svaki autobus, iako je u autobuse moglo da se smjesti svega po 50 osoba.²¹⁵⁰ Muris Marić²¹⁵¹ je izjavio da mu je jedan vojnik HVO-a, koji je došao kod njega kući kako bi mu naredio da smjesta ode na Heliodrom, rekao da će, ako ne postupi kako mu je naređeno, Tutini vojnici sutradan doći da ga ubiju.²¹⁵² Mujo Čopelj²¹⁵³ takođe je izjavio da su mu dvojica ili trojica vojnika HVO-a, koji su došli kod njega kući, uperivši u njega puške naredili da ode iz svog doma i zaputi se

²¹⁴⁵ P06697, par. 23; P05091, par. 14; 5D04115, str. 5.

²¹⁴⁶ P06697, par. 23; P05091, par. 14.

²¹⁴⁷ P03508; P03483, str. 1; P03513; P03482; P03497; P03523; P03571; P11240; P03536.

²¹⁴⁸ V. "Napad na kasarnu 'Tihomir Mišić' 30. juna 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²¹⁴⁹ Musliman, stanovnik Mostara od 1991. do 30. juna 1993. u naselju Centar II: Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2911, 2912, 2933, 2934, 2343 i 2344.

²¹⁵⁰ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2947 i 2948.

²¹⁵¹ Pripadnik HVO-a do 30. juna 1993. (P10033, par. 4 i 18) i muslimanski stanovnik zapadnog Mostara (P10033, par. 2).

²¹⁵² P10033, par. 18.

²¹⁵³ Musliman koji je stanovao na Bijelom Brijegu u zapadnom Mostaru do 30. juna 1993. (P10032, par. 2, 7 i 10) i pripadnik HVO-a (P10032, par. 5).

na Mašinski fakultet.²¹⁵⁴ Osim toga, Vijeće ukazuje na izvještaj jedne međunarodne organizacije od 30. jula 1993., u kojem se, uopšte uzev, pominje "znatan stepen nasilja" - bez primjera ili pojedinosti – kao i hici ispaljeni iznad glava stanovnika prilikom akcija deložiranja Muslimana provedenih sredinom jula 1993. godine.²¹⁵⁵

929. Kada je riječ o navodima u vezi s pljačkama u julu 1993., Vijeće ističe da se, u svom Završnom podnesku,²¹⁵⁶ tužilaštvo konkretno oslanja na izvještaj SIS-a Odjela obrane, u kojem stoji da je jedna antiteroristička grupa Vojne policije HVO-a ("*military police ATG*")²¹⁵⁷ konfiskovala jedan dio imovine, na primjer meso, pivo i cigarete, kao i "tehničkFuğ robFuğ i stokFuğ, a točan broj se ne zna" stanovnicima sela Međine koji su, kako se navodi, silom odvedeni na Mašinski fakultet 6. jula 1993., nakon čega su žene i djeca pušteni na slobodu.²¹⁵⁸ Međutim, Vijeće je konstatovalo da se navodi iz paragrafa 99, 100 i 107 Optužnice odnose isključivo na zapadni Mostar pa, samim tim, smatra da ne može da uzme u obzir te radnje koje su, kako se navodi, izvršene 6. jula 1993. u selu Međine, smještenom u opštini Mostar, ali izvan područja zapadnog Mostara.

930. Tokom akcija deložiranja Muslimana iz zapadnog Mostara u avgustu 1993.,²¹⁵⁹ počinjene su krađe, vršena su zastrašivanja i upućivane prijetnje. Tako iz jednog broja dokaza proističe da su vojnici HVO-a konfiskovali ključeve stanova i smještali se u stanove iz kojih su stanari prethodno iseljeni.²¹⁶⁰ Muris Marić takođe je opisao kako ga je jedan vojnik HVO-a, po imenu Pavo Krezić, istjerao iz stana u zapadnom Mostaru uz prijetnju oružjem u prvoj polovini avgusta 1993., nakon čega se uselio u Marićev stan.²¹⁶¹

931. Vojnici HVO-a su Muslimanima istjeranim iz svojih domova tokom avgusta 1993. takođe naređivali da im predaju vrijedne predmete – ili su ih sami oduzimali – istovremeno im zabranjujući da sa sobom odnesu novac ili vrijedne stvari.²¹⁶²

932. Osim toga, dokazi pokazuju da su vojnici HVO-a, uključujući pripadnike ATG "Vinko Škrobo" pod zapovjedništvom Vinka Martinovića zvanog Štela,²¹⁶³ prisiljavali muslimanske

²¹⁵⁴ P10032, par. 18.

²¹⁵⁵ P03804, pod pečatom, par. 6.

²¹⁵⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 1148 i 1168.

²¹⁵⁷ Vijeće napominje da je ova grupa bila pod komandom Zlatana Mije Jelića, zapovjednika središnjeg gradskog sektora "Obrana Mostara". Svjedok NO, T(f), str. 51180,51182et51210, zatvorena svednica; 5D05110, pod pečatom, par. 7; P03117, str. 2.

²¹⁵⁸ P03302, str. 1 i 2.

²¹⁵⁹ V. "Deložiranje i raseljavanje Muslimana u istočni Mostar ili treće zemlje od sredine jula do avgusta 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²¹⁶⁰ P10035, par. 14; P04516; P10033, par. 20.

²¹⁶¹ P10033, par. 20.

zatvorenike zatočene, između ostalog, na Heliodromu, da provaljuju, posebno tokom avgusta 1993.,²¹⁶⁴ u napuštene stanove u zapadnom Mostaru kako bi ih opljačkali i odnijeli vrijedne predmete,²¹⁶⁵ koje bi vojnici potom uzeli i ponijeli sa sobom.²¹⁶⁶

933. Kada je pak riječ o navodima u vezi sa silovanjima i seksualnim zlostavljanjem tokom akcija deložiranja u avgustu 1993., Vijeće ističe da je tužilaštvo predočilo dokaze u vezi s jednom djevojkom iz Raštana. Predočeni dokazi pokazuju da su 24. avgusta 1993., poslije napada HVO-a na selo Raštani,²¹⁶⁷ vojnici HVO-a silovali šesnaestogodišnju muslimansku djevojku koja se nalazila u jednoj kući u selu koju su vojnici bili opkolili. Djevojka je prenijela Svjedokinji DA da su je vojnici primorali da se svuče i da su je udarili, nakon čega se ona onesvijestila, a da su je zatim silovali.²¹⁶⁸ Nešto kasnije, tokom večeri, djevojka je prešla Neretvu kako bi otišla na suprotnu obalu koja se nalazila pod kontrolom ABiH zajedno sa drugim Muslimanima,²¹⁶⁹ pri čemu je bila u stanju šoka,²¹⁷⁰ s modricom na čelu.²¹⁷¹ Međutim, Vijeće napominje da se navodi iz paragrafa 99 Optužnice odnose isključivo na zapadni Mostar. Vijeće napominje da se selo Raštani nalazi nadomak zapadnog Mostara, ali ne u samom zapadnom Mostaru. Shodno tome, Vijeće je odlučilo da silovanje ove devojke kako se navodi u Dodatku A Završnom podnesku tužilaštva po tački Optužnice koja se odnosi na silovanje ne može uzeti u obzir u okviru navoda iz paragrafa 99 Optužnice.

²¹⁶² P09861, str. 2; P10035, par. 14.

²¹⁶³ ATG "Vinko Škrobo" nekada se zvala ATG "Mrmak". S tim u vezi, v. "Organizacija KB-a i ATG" u zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R)H-B.

²¹⁶⁴ Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4958 i 4961-4963; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 137 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 621).

²¹⁶⁵ Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4961-4963. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 133, 134 i 137 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 630, 621 i 622).

²¹⁶⁶ Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4961-4963; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 138 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 622). V. takođe P03260, str. 3.

²¹⁶⁷ V. "Napad na selo Raštani, na Hidroelektranu Mostar i kasarnu "Tihomir Mišić" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²¹⁶⁸ Svjedokinja DA, T(f), str. 13160, 13162, 13168, zatvorena sjednica. V. takođe P10038, par. 34: Jasmina Čišić u svojoj izjavi navodi da je, prema djevojčinim riječima, nekoliko vojnika djevojci "stavil[o] F...g pušku u vaginu"; Vijeće ističe da, s obzirom na to da je izjava Jasmine Čišić prihvaćena na osnovu pravila 92bis Pravidnika, a da nije predočen nijedan dokaz koji bi potvrdio ove konkretne riječi, Vijeće tu informaciju ne može da uzme u obzir.

²¹⁶⁹ V. "Raseljavanje muslimanskih žena i djece tokom napada na selo Raštani" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar, gdje se pobliže ispituju okolnosti u kojima se taj događaj odigrao. P09866, pod pečatom, str. 7 i 8; P10036, par. 23-26; P10038, str. 5; Svjedokinja DA, T(f), str. 13162, 13164, 13166 i 13167, zatvorena sjednica; P08865, pod pečatom (br. 1 na fotografiji upućuje na kuću Mirsada Žuškića: Svjedokinja DA, T(f), str. 13163, zatvorena sjednica; crvena linija pokazuje kojim je putem išla svjedokinjina grupa da bi prešla na lijevu obalu: Svjedokinja DA, T(f), str. 13163, zatvorena sjednica); IC00271, pod pečatom (br. 3 upućuje na željezničku stanicu: Svjedokinja DA, T(f), str. 13164, zatvorena sjednica).

²¹⁷⁰ P10038, par. 34; Svjedokinja DA, T(f), str. 13168, zatvorena sjednica.

²¹⁷¹ Svjedokinja DA, T(f), str. 13168, zatvorena sjednica.

934. Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a zastrašivali i upućivali prijetnje Muslimanima istjeranim iz svojih domova u zapadnom Mostaru tokom operacija u julu i avgustu 1993.

935. Vijeće takođe zaključuje da su vojnici HVO-a počinili barem jedno djelo prisiljavanja na seksualni odnos tokom akcija deložiranja Muslimana iz zapadnog Mostara u julu 1993. godine.

936. Međutim, Vijeće nije bilo u mogućnosti da zaključi da su nad Muslimanima koje je HVO protjerao iz zapadnog Mostara tokom avgusta 1993. godine počinjena djela silovanja i seksualnog zlostavljanja.

937. Kada je riječ o navodima po kojima su Muslimani bili žrtve krađa i konfiskovanja imovine, Vijeće zaključuje da su, u avgustu 1993., vojnici HVO-a Muslimanima oduzimali vrijedne predmete koji su im pripadali, kao i njihove stanove, koji su pljačkani i u koje su se vojnici useljavali. Međutim, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da su krađe ili konfiskacije imovine počinjene tokom operacija provedenih u julu 1993. godine.

938. Pored toga, Vijeće napominje da se nije upoznao s dokazima u kojima se konkretno pominje da su tokom relevantnog vremenskog perioda ti stanovi dodjeljivani civilima, bosanskim Hrvatima, kako tvrdi tužilaštvo. Isto tako, Vijeće ističe da ne raspolaže nijednim dokazom za jul i avgust 1993. u vezi s navodima po kojima je stotinama Muslimana dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu "dobrovoljno" ustupaju HVO-u.

E. Navodi o zločinima počinjenim u Buni oko 14. jula 1993.

939. U paragrafu 106 Optužnice navodi se da su, oko 14. jula 1993., jedan dječak Musliman i njegov djed uhapšeni u svom domu u Buni i odvedeni u stanicu Vojne policije HVO-a, gdje su ih pripadnici Vojne policije HVO-a ispitivali i mučili. Tužilaštvo navodi da su, istog dana, na putu za Zatvor u Dretelju, vojni policajci HVO-a zaustavili kombi u koji su zatočenici prethodno ukrcani, naredili dječaku i njegovom djedu da stanu na rub ceste iznad rijeke Neretve i da su na njih otvorili vatru, nanijevši dječaku teške povrede i usmrтивši njegovog djeda.

940. Vijeće napominje da je HVO od avgusta 1992. bio stacioniran u mjestu Buna,²¹⁷² koje se nalazi na jugu opštine i južno od grada Mostara,²¹⁷³ i da se još uvijek nalazio na toj lokaciji 14. jula

²¹⁷² Svjedok CY, T(f), str. 13050, 13051 i 13078; 4D00489, pod pečatom, str. 1.

²¹⁷³ P09276, str. 19.

1993. godine.²¹⁷⁴ Vijeće posebno ukazuje na to da se Vojna policija HVO-a, konkretno 5. bojna, nalazila u Buni u julu 1993. godine.²¹⁷⁵

941. Svjedoka CY,²¹⁷⁶ koji je u vrijeme događaja imao 16 godina,²¹⁷⁷ i njegovog djeda,²¹⁷⁸ starog 60 godina,²¹⁷⁹ muslimanske stanovnike Bune, uhapsila su trojica vojnih policajaca HVO 14. jula 1993. oko 11.00 sati u kući Svjedoka CY.²¹⁸⁰ Svjedok CY je izjavio da su ih odveli u stanicu Vojne policije u Buni kako bi ih ispitivali u vezi s navodima o prisustvu vojnika ABiH u porodičnoj kući svjedoka.²¹⁸¹ Prema riječima Svjedoka CY, u kući nije bilo oružja i u njoj se nije nalazio nijedan vojnik ABiH.²¹⁸²

942. Kada su došli u zgradu Vojne policije, vojni policajci su tukli Svjedoka CY i njegovog djeda, odveli su ih u podrum i liscama su ih privezali jednog za drugog.²¹⁸³ Poslije približno pola sata, u podrum je sišla jedna grupa vojnih policajaca HVO-a koja je nogama i rukama tukla svjedoka CY tokom najmanje deset minuta, a nakon toga su Svjedoka dvadesetak puta udarili električnim kablom po golim leđima.²¹⁸⁴

943. Oko 20.00 ili 21.00 sati, vojni policajci su odveli Svjedoka CY i njegovog djeda u dvorište zgrade Vojne policije i ponovo su tukli Svjedoka CY.²¹⁸⁵ Trojica vojnih policajaca HVO-a su zatim ukrcali Svjedoka CY i njegovog djeda u kombi i zaputili su se magistralnim putem prema Čapljini,²¹⁸⁶ rekavši da ih vode u jedan logor HVO-a.²¹⁸⁷ Na 500 metara od Bune, a na 40 ili 50 metara udaljenosti od Neretve, Svjedoka CY i njegovog djeda odveli su na rub provalije duboke 15 metara, naredivši im da im se okrenu leđima. Pucali su na njih, a Svjedok CY i njegov djed su

²¹⁷⁴ 4D00489, pod pečatom, str. 1; 4D00625; 4D00622. Ivan Primorac je bio zapovjednik 3. brigade HVO-a, stacionirane u zoni koja je obuhvatala teritoriju od Bune do Prozora barem od 9. decembra 1992. do 30. juna 1993. godine: P10138 (Pismena izjava Huse Marića od 14. novembra 2002.), par. 8; P00882 (9. decembar 1992.); P03035 (30. juni 1993.). Sektor Buna kontrolisala je 3. brigada HVO-a na čelu sa zapovjednikom Božom Pavlovićem od 20. jula 1993. do 4. oktobra 1993. godine: Božo Pavlović, T(f), str. 46875 i 46935; P03582 (Imenovanje 20. jula 1993).

²¹⁷⁵ P03666, str. 3 i 4. Čorićeva odbrana u svom Završnom podnesku osporava autentičnost dokumenta P03666: Završni podnesak Čorićeve odbrane, par. 698. Međutim, Vijeće napominje da brojni drugi dokazi potvrđuju da je u Buni postojao kontrolni punkt Vojne policije HVO-a: P05497, str. 2 i 5; Svjedok BB, T(f), str. 17229, zatvorena sjednica; Svjedok BC, T(f), str. 18537; Larry Forbes, T(f), str. 21339 i 21340; 3D00700; P07742; 1D02016, str. 1; 1D02066. V. takode s tim u vezi "3. satnija 3. bojne Vojne policije" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

²¹⁷⁶ Žrtva koja se navodi u povjerljivom Prilogu Optužnici, par. 106.

²¹⁷⁷ Svjedok CY, T(f), str. 13046 i 13048, zatvorena sjednica; Svjedok CY, T(e), str. 13075, zatvorena sjednica. Vijeće takode ističe da je Svjedok CY upisan u evidenciji splitske bolnice kao "civil", što se vidi iz 4D00489, pod pečatom, str. 7.

²¹⁷⁸ Žrtva koja se navodi u povjerljivom Prilogu Optužnici, par. 106.

²¹⁷⁹ P08486, pod pečatom.

²¹⁸⁰ Svjedok CY, T(f), str. 13053, 13054 i 13059; 4D00489, pod pečatom, str. 2.

²¹⁸¹ Svjedok CY, T(f), str. 13053, 13054 i 13059; 4D00489, pod pečatom, str. 2.

²¹⁸² Svjedok CY, T(f), str. 13055-13058 i 13086, zatvorena sjednica; 4D00489, pod pečatom, str. 2.

²¹⁸³ Svjedok CY, T(f), str. 13059 i 13060; 4D00489, pod pečatom, str. 3.

²¹⁸⁴ Svjedok CY, T(f), str. 13060-13062; 4D00489, pod pečatom, str. 3 i 4.

²¹⁸⁵ Svjedok CY, T(f), str. 13062.

²¹⁸⁶ Svjedok CY, T(f), str. 13063; 4D00489, pod pečatom, str. 4.

pali u provaliju.²¹⁸⁸ Mислеći da su obojica poginuli, vojni policajci HVO-a su otišli.²¹⁸⁹ Djed jeste usmrćen hicima, ali je Svjedok CY ostao živ, mada teško ranjen u grudi.²¹⁹⁰ Svjedok CY se zatim onesvijestio.²¹⁹¹ Došao je sebi tek sutradan ujutro, a pronašle su ga osobe odjevene u maskirnu uniformu sa oznakom Crvenog krsta,²¹⁹² koje su ga odvele u bolnicu u Metkoviću.²¹⁹³

944. Vijeće zaključuje da su vojni policajci HVO-a koji su se nalazili u mjestu Buna 14. jula 1993. uhapsili dječaka Muslimana i njegovog djeda i premlatili ih u stanici Vojne policije u Buni, nakon čega su ih odveli na rub ceste i pucali im u leđa, usmrтивši jednog i nanijevši teške povrijede drugom, koga su ostavili na licu mjesta.

F. Napad u okolini Mostara 24. avgusta 1993. i navodi o zločinima počinjenim nakon tog napada

945. U paragrafu 108 Optužnice, navodi se da su 24. avgusta 1993. ili približno tog datuma snage Herceg-Bosne/HVO-a napale selo Raštane, kao i Hidroelektranu Mostar i kasarnu "Tihomir Mišić". Pošto su ušle u selo Raštane, snage HVO-a su, kako se navodi, opkolile kuće u kojima su po njihovom mišljenju bili smješteni vojnici ABiH. Tužilaštvo konkretno navodi da je, kada su vojnici HVO-a opkolili kuću jednog lokalnog Muslimana, on bio jedini vojnik ABiH koje se u tom trenutku nalazio u kući, a s njim je bilo još petnaest njegovih rođaka i komšija, Muslimana, koji su svi bili civili. Tužilaštvo tvrdi da su snage HVO-a svima njima naredile da izađu iz kuće i da su odmah otvorile vatru i ubile vojnika ABiH i još trojicu vojno sposobnih muškaraca Muslimana, čim su ovi izašli iz kuće. Među njima niko nije bio naoružan. Vojnici HVO-a su, kako se navodi, postrojili žene i djecu Muslimane ispred jednog zida, pokrali im novac i nakit i na drugi ih način maltretirali. Tužilaštvo navodi da su preživjelim Muslimanima potom naredili da pređu preko rijeke Neretve na teritoriju pod kontrolom ABiH.

946. Praljкова odbrana tvrdi da je HVO proveo opravdanu vojnu operaciju u sektoru Raštana s ciljem da povрати kontrolu nad sektorom koji je okupirala ABiH.²¹⁹⁴ Prema tvrdnjama Praljkove

²¹⁸⁷ Svjedok CY, T(f), str. 13063 i 13064; 4D00489, pod pečatom, str. 4 i 5.

²¹⁸⁸ Svjedok CY, T(f), str. 13063 i 13064; P08486, pod pečatom; 4D00489, pod pečatom, str. 5.

²¹⁸⁹ Svjedok CY, T(f), str. 13064 i 13065; 4D00489, pod pečatom, str. 5.

²¹⁹⁰ Svjedok CY, T(f), str. 13064 i 13065; 4D00489, pod pečatom, str. 5.

²¹⁹¹ Svjedok CY, T(f), str. 13066; 4D00489, pod pečatom, str. 5.

²¹⁹² Svjedok CY, T(f), str. 13066 i 13067. Vijeće napominje da nije bilo u mogućnosti da preciznije utvrdi ko su bile te osobe.

²¹⁹³ Svjedok CY, T(f), str. 13066 do 13068; 4D00489, pod pečatom, str. 6.

²¹⁹⁴ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 362 i 363.

odbrane, u vrijeme okršaja u selu su se nalazili samo vojnici ABiH, to jest 60 do 70 vojnika, i jedino su vojnici izgubili život tokom okršaja.²¹⁹⁵

947. Nakon što razmotri navode tužilaštva u vezi s napadom HVO-a na selo Raštani, Hidroelektranu Mostar i kasarnu "Tihomir Mišić" (1), Vijeće će razmotriti navode o krivičnim djelima koja su snage HVO-a počinile prilikom napada na selo Raštani (2).

1. Napad na selo Raštani, Hidroelektranu Mostar i kasarnu "Tihomir Mišić"

948. Vijeće konstatuje da su snage HVO-a započele napad na selo Raštani 23. avgusta 1993. u poslijepodnevnim satima teškim granatiranjem i paljenjem šume iznad sela.²¹⁹⁶ Dana 24. avgusta 1993., napad na selo Raštani, hidroelektranu i kasarnu "Tihomir Mišić" se nastavio paljbom iz pješadijskog naoružanja, nakon čega je uslijedilo žestoko granatiranje²¹⁹⁷ koje je trajalo cijelog dana.²¹⁹⁸

949. Dana 24. avgusta 1993., snage HVO-a su osvojile veliki dio sela Raštani i jedan broj baraka u kasarni "Tihomir Mišić".²¹⁹⁹ Dana 24. avgusta, ili tokom noći između 25. i 26. avgusta 1993.,²²⁰⁰ snage HVO-a takođe su osvojile branu i hidroelektranu koja se zvala "Mostar I".²²⁰¹ Dana 26. avgusta 1993., snage HVO-a su u cijelosti zauzele sektor Raštani i mostarsku branu.²²⁰²

950. Kada je riječ o vojnim jedinicama HVO-a koje su učestvovala u borbama u selu Raštani, konkretno 24. avgusta 1993., Vijeće konstatuje da je KB, na čelu sa Mladenom Naletilićem zvanim Tuta,²²⁰³ aktivno učestvovao u napadu i osvajanju sektora Raštani.²²⁰⁴ Druge jedinice HVO-a takođe su se nalazile u Raštanima 24. avgusta 1993., među kojima 2. brigada i posebno njena 3.

²¹⁹⁵ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 363, 365 i 366.

²¹⁹⁶ P09866, pod pečatom, str. 3; P10036, str. 2, par. 3; P04415; Svjedokinja DA, T(f), str. 13148 i 13149, zatvorena sjednica.

²¹⁹⁷ P09866, pod pečatom, str. 4; Svjedokinja DA, T(f), str. 13148, zatvorena sjednica; P10036, str. 2, par. 3; P04487, str. 3; P07559, str. 2. V. takođe sljedeće dokumente u kojima se pominju borbe u Raštanima: P04498 i P04499; P04481, str. 3; P04508; P04476.

²¹⁹⁸ P09866, pod pečatom, str. 4 i 8; Svjedokinja DA, T(f), str. 13207 i 13208, zatvorena sjednica; P04476; P10036, par. 24-26; IC00271, pod pečatom (br. 4 pokazuje mesto na kojem je ranjen Nuriya Dumpor, a br. 6 mjesto odakle su, po mišljenju svjedoka, dolazile granate: Svjedokinja DA, T(f), str. 13164 i 13165, zatvorena sjednica).

²¹⁹⁹ P04487, str. 3; P04468; Svjedokinja DA, T(f), str. 13170-13173, zatvorena sjednica; P04466, str. 4 i 5.

²²⁰⁰ Vijeće napominje da se u dokazima navedenim u daljem tekstu javljaju dva datuma u vezi sa zauzimanjem brane i mostarske hidroelektrane "Mostar I", to jest 24. avgust i noć između 25. i 26. avgusta. U odsustvu drugih dokaza, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi tačan datum događaja.

²²⁰¹ 4D00771/3D01106 (identični dokumenti); 4D00770, str. 1; P04487, str. 3; P04468; Svjedokinja DA, T(f), str. 13170-13173, zatvorena sjednica; P04508.

²²⁰² 3D02021, str. 3. V. takođe Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 300 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 53 i 54).

²²⁰³ V. "Organizacija KB-a i ATG" u zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

²²⁰⁴ P04466, str. 5; P04481, str. 3; P04487, str. 3; P04498 i P04499; P04520, str. 1; P04476. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 189 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 167); P09866, pod pečatom, str. 9; Svjedokinja DA, T(f), str. 13168 i 13169, zatvorena sjednica.

bojna, Satnija "Orlac" – grupa od 24 vojnika i 21 djelatnika MUP-a²²⁰⁵ – i PPN "Ludvig Pavlović".²²⁰⁶ Dana 25. avgusta 1993., Slobodan Praljak, zapovjednik Glavnog stožera HVO-a, imenovao je pukovnika Milana Štampara na dužnost zapovjednika bojnih djelovanja u Raštanima, izričito navodeći da će mu biti podređene sve jedinice u rejonu Raštani.²²⁰⁷

951. Pored toga, Vijeće se upoznao s dokazima koji pokazuju da je u selu Raštani u trenutku napada bilo najmanje 50 do 70 vojnika ABiH.²²⁰⁸

952. Najzad, Vijeće ističe da su, suprotno tvrdnjama Praljkove odbrane,²²⁰⁹ stanovnici sela Raštani, uključujući žene i djecu, bili prisutni u trenutku napada na to selo.²²¹⁰

953. Vijeće zaključuje da je HVO napao selo Raštani, kao i Hidroelektranu Mostar i kasarnu "Tihomir Mišić", između 24. i 26. avgusta 1993. godine.

2. Navodi o zločinima počinjenim tokom napada HVO-a na selo Raštani

954. Nakon što analizira dokaze u vezi s navodima o zločinima počinjenim nad četvoricom muškaraca Muslimana, u jednoj od kuća u selu Raštani (a), Vijeće će razmotriti navode u vezi s krađom imovine koja je pripadala muslimanskim mještanima (b), u vezi s maltretiranjem žena i djece Muslimana (c), a potom navode u vezi s njihovim raseljavanjem (d).

²²⁰⁵ P04481, str. 3; P04476.

²²⁰⁶ P04498; P04499. V. takođe "Profesionalne jedinice" u zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

²²⁰⁷ P04508; Svjedokinja DA, T(f), str. 13136, zatvorena sjednica. Vijeće napominje da se u pomenutoj zapovjedi ne navodi izričito kojoj brigadi je Milan Štampar pripadao, ali da se u jednom drugom dokazu konkretno navodi da je bio zapovjednik 2. brigade HVO-a 15. oktobra 1993. godine (P05900).

²²⁰⁸ Svjedokinja DA, T(f), str. 13179, 13180 i 13189, zatvorena sjednica (navodi broj koji varira između 50 i 70); P04547 (navodi broj 65). Prema riječima Svjedokinje DA, datum dokumenta je 27. avgust 1993: Svjedokinja DA, T(f), str. 13215 i 13216. Međutim, Vijeće napominje da ovaj podatak ukazuje na broj vojnika porijeklom iz Raštana, a ne na ukupni broj vojnika koji su se nalazili u selu. Naime, pomenuti dokazi ukazuju na to da su se vojnici koji porijeklom nisu bili iz Raštana pridružili vojnicima koji su pripadali lokalnom stanovništvu.

²²⁰⁹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 365.

²²¹⁰ P09866, pod pečatom, str. 8; P10036, par. 24 i 25; P10038, str. 5; IC00271, pod pečatom (br. 4 pokazuje mjesto gdje je Nurija Dumpor ranjen, a br. 6 mjesto odakle su, po mišljenju Svjedokinje, dolazile granate: Svjedokinja DA, T(f), str. 13164, 13165, 13166 i 13167, zatvorena sjednica); P04679, str. 5 i 6. Vijeće napominje da su Praljkova i Ćorićeva odbrane uložile prigovor na uvrštavanje u spis posljednjeg navedenog dokumenta, tvrdeći da dokument ima malu dokaznu vrijednost jer predstavlja sredstvo propagande. Međutim, u svojoj Odluci od 26. novembra 2007., Vijeće je konstatovalo da se dokazni predmet P04679 odnosi na navode iz, između ostalog, paragrafa 108 Optužnice i da ga potkrepljuju i drugi dokazi, naročito svjedočenje Svjedokinje DA: "Odluka po zahtjevu tužilaštva za uvrštavanje dokumentarnih dokaza u spis (Mostar)", povjerljivo, 26. novembar 2007., str. 8. V. takođe P10037, par. 10-12 i P04653; P08836, pod pečatom; Svjedokinja DA, T(f), str. 13170-13173, 13175, 13176, 13210, 13212, 13214, zatvorena sjednica. Prema riječima Svjedokinje DA, među tim ubijenim "civilima" su bili: Šaban Dumpor, Murat Dedić, Ismet Ćišić, Edina Beglerović, Ćera Beglerović, Šaćira Beglerović, Fadila Mujić. V. takođe Svjedokinja CZ, T(f), str. 13126 i 13128-13129, djelimično zatvorena sjednica.

a) Smrt četiri muškarca Muslimana tokom napada na selo Raštani

955. Tužilaštvo navodi u paragrafu 108 Optužnice da su tokom napada na selo Raštani, 24. avgusta 2003., vojnici HVO-a otvorili vatru i ubili četvoricu nenaoružanih muškaraca Muslimana, među kojima su bili jedan vojnik ABiH i trojica vojno sposobnih civila Muslimana, ispred jedne kuće u selu Raštani.

956. Dokazi potvrđuju da se, 24. avgusta 1993., 15 osoba, uključujući dvije muslimanske porodice i Murata Dedića, koji je opisan kao stariji čovjek,²²¹¹ sklonilo u kuću Mirsada Žuškića,²²¹² vojnika ABiH,²²¹³ kako bi umaklo pred napadom i sklonilo se na bezbjedno mjesto.²²¹⁴

957. U ranim poslijepodnevnim satima 24. avgusta 1993., jedna grupa vojnika HVO-a je otvorila vatru na kuću Mirsada Žuškića i pozvala osobe koje su se nalazile u kući da se predaju, prijeteći da će zapaliti kuću.²²¹⁵ Svjedokinja DA se sjeća da je spolja čula glas nekoga ko ih je nazivao "balijama".²²¹⁶ Vojnika je bilo petnaestak.²²¹⁷

²²¹¹ Murat Dedić je žrtva – primjer za paragraf 108 Optužnice.

²²¹² Mirsad Žuškić je žrtva – primjer za paragraf 108 Optužnice.

²²¹³ Svjedokinja DA, T(f), str. 13154, 13183, 13184, 13205 i 13206, zatvorena sjednica; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13110, djelimično zatvorena sjednica; P10036, str. 2, par. 5; Svjedokinja DA, T(f), str. 13153, zatvorena sjednica.

²²¹⁴ U kući Mirsada Žuškića su se nalazile sljedeće osobe: porodice Žuškić i Čišić, među kojima Mirsad Žuškić, njegova supruga Fadila Žuškić, njegova kćer Adisa Žuškić, njegov sin Mehmed Žuškić, njegova majka Zila Žuškić, njegova sestra Jasmina Čišić, njen muž Ismet Čišić (Ismet Čišić je žrtva – primjer za paragraf 108 Optužnice), njen sin Sano, star 13 godina (P10038, par. 25); porodica Dumpor, među kojima Šaban Dumpor (Šaban Dumpor je žrtva – primjer za paragraf 108 Optužnice), njegova žena Dika Dumpor, njegov sin Senad Dumpor, star 14 godina (P10036, str. 1), njegova unuka Nuriya/Mima Dumpor, Zulka Dumpor; porodica Ajanić, među kojima Edina Ajanić i Admir Ajanić; i Murat Dedić. P08866, pod pečatom, str. 3; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13099 i 13100, djelimično zatvorena sjednica; IC00263; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13115-13116; P09866, pod pečatom, str. 3; P08867, pod pečatom; P10036, str. 2, par. 4-6; P10038, str. 4; Svjedokinja DA, T(f), str. 13149, 13150 i 13163, zatvorena sjednica; P08865, pod pečatom (br. 1 na fotografiji označava kuću Mirsada Žuškića: Svjedokinja DA, T(f), str. 13163, zatvorena sjednica); IC00271, pod pečatom (br. 2 označava svjedokovu kuću: Svjedokinja DA, T(f), str. 13164, zatvorena sjednica).

²²¹⁵ P09866, pod pečatom, str. 4; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13100, djelimično zatvorena sjednica; P10036, str. 2, par. 9; P10038, str. 4; Svjedokinja DA, T(f), str. 13152, zatvorena sjednica.

²²¹⁶ Svjedokinja DA, T(f), str. 13152, zatvorena sjednica.

²²¹⁷ P09866, pod pečatom, str. 5; P10036, par. 14; Svjedokinja DA, T(f), str. 13157 i 13158, zatvorena sjednica. Vijeće ističe da je u svojoj pismenoj izjavi Jasmina Čišić navela da je kuću Mirsada Žuškića opkolilo približno 50 vojnika; s obzirom na to da je njena izjava prihvaćena na osnovu pravila 92bis Pravidnika, a imajući u vidu sveukupne dokaze u kojima se govori o grupi vojnika koja se sastojala od približno 10 do 15 osoba, uključujući i same vojnike prema riječima Svjedokinje CZ (P09866, pod pečatom, str. 5 i 7), tog dana je, prema ocjeni Vijeća, kuću Mirsada Žuškića opkolilo približno 15 vojnika. Pored toga, Vijeće napominje da su vojnici nosili uniforme sa oznakom "HVO" na jednom rukavu (P10036, str. 3, par. 11; Svjedokinja DA, T(f), str. 13157 i 13158, zatvorena sjednica) a, prema riječima Svjedokinje DA, sa oznakom "ATG" na drugom rukavu (Svjedokinja DA, T(f), str. 13157 i 13158, zatvorena sjednica). Vijeće napominje da je i Senad Dumpor izjavio da su vojnici na drugom rukavu nosili različitu oznaku, mada nije mogao da utvrdi koju (P10036, par. 11). Neki su nosili maskirne uniforme (P09866, pod pečatom, str. 5; P10036, str. 3, par. 11). Komunicirali su putem toki-vokija, imali su teško naoružanje, nosili su pancirne prsluke, na puškama su imali prigušivače, a lice im je bilo obojeno crnom bojom (Svjedokinja DA, T(f), str. 13153 i 13158, zatvorena sjednica; P09866, pod pečatom, str. 5; P10036, str. 3, par. 19 i 22). Neki su imali dalmatinski naglasak, a drugi mostarski (P09866, pod pečatom, str. 5; P09866, pod pečatom, str. 5). Svjedokinja CZ i Senad Dumpor su se sjećali da su jednog vojnika ostali zvali "Spličo" (P10036, str. 3, par. 19; Svjedokinja DA, T(f), str. 13158, zatvorena sjednica), a da su drugog zvali "Bosanac" (P10036, str. 3, par. 22; P09866, pod pečatom, str. 7; Svjedokinja DA, T(f), str. 13158, zatvorena sjednica).

958. Šabana Dumpora, prvu osobu koja je izašla iz kuće, jedan od vojnika HVO-a je ustrijelio pošto ga je najprije izdvojio iz grupe i odveo u stranu.²²¹⁸ Šaban Dumpor, star 57 godina u vrijeme događaja,²²¹⁹ bio je nenaoružan, nosio je civilnu odjeću i nije se ponašao ni najmanje agresivno prema vojnicima.²²²⁰ Izašao je iz kuće kada je ugledao vojnike HVO-a, ruku podignutih u zrak, kako bi im rekao da u kući ima žena i djece i da se predaju.²²²¹

959. Vojnici HVO-a koji su tog dana opkolili kuću Mirsada Žuškića i pozvali osobe u kući da se predaju razdvojili su muškarce od žena i djece, koji su ostali u kući. Zatim su ispred kuće otvorili vatru i ubili ostalu trojicu nenaoružanih muškaraca, to jest Mirsada Žuškića, Ismeta Čišića i Murata Dedića. Kada je u pitanju Mirsad Žuškić, Vijeće je saslušalo iskaz Svjedokinje DA i upoznao se sa pismenom izjavom Senada Dumpora. Oba svjedoka kažu da su vidjeli kako je Mirsada Žuškića metak pogodio u glavu, iza lijevog uha, i da je on pao na zemlju.²²²² Iako je Mirsad Žuškić bio pripadnik ABiH, dokazi ukazuju na to da je iz kuće izašao s rukama na potiljku.²²²³

960. Kada je u pitanju Ismet Čišić, star 44 godine u vrijeme događaja,²²²⁴ Vijeće posebno ukazuje na iskaz Svjedokinje DA koja je, kako je prenijela, vidjela tijelo ustrijeljenog Ismeta Čišića kako leži na tlu.²²²⁵

961. Najzad, kada je u pitanju Murat Dedić, star 57 godina u vrijeme događaja,²²²⁶ Vijeće konstatuje da su dva svjedoka, Svjedokinja CZ i Svjedokinja DA, vidjeli njegovo tijelo kako leži na

²²¹⁸ P09866, pod pečatom, str. 5; P08200, pod pečatom, str. 2; P08157, pod pečatom; P08836, pod pečatom, str. 3; P08867, pod pečatom; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13100-13102, djelimično zatvorena sjednica; P10036, str. 3, par.11-13; P10022; P10038, str. 4; Svjedokinja DA, T(f), str. 13152, 13156, 13157 i 13174, zatvorena sjednica. Vijeće primjećuje da je Jasmina Čišić izjavila da je vidjela Šabana Dumpora kako pada na zemlju nekoliko trenutaka pošto je izašao iz kuće (P10038, str.4), dok je Senad Dumpor, sin žrtve, izjavio kako je vidio tijelo svoga oca kako leži na zemlji nekoliko trenutaka pošto su mu oca odveli u stranu (P10036, str. 3, par. 11-13). V. takođe Svjedokinja DA, T(f), str. 13152, 13156, 13157 i 13174, zatvorena sjednica: Svjedokinja DA je izjavila da joj je Senad Dumpor rekao kako je vidio tijelo svog mrtvog oca.

²²¹⁹ P10036.

²²²⁰ Svjedokinja DA, T(f), str. 13153 i 13154, zatvorena sjednica; P10036, str. 3, par.11; P09866, pod pečatom, str. 5.

²²²¹ P09866, pod pečatom, str. 4; Svjedokinja DA, T(f), str. 13152, zatvorena sjednica.

²²²² Svjedokinja DA, T(f), str. 13153 i 13156, zatvorena sjednica; P10036, str. 3, par. 13; P08836, pod pečatom, str. 5, br. 20; CZ, T(f), str. 13096-13100, djelimično zatvorena sjednica; P08696; P08832; P08891. Vijeće primjećuje da je Jasmina Čišić takođe izjavila kako je vidjela njegovo tijelo na zemlji (P10038, str. 4). Međutim, Vijeće napominje da je, osim toga, Jasmina Čišić izjavila da je vidjela kako ga metak pogađa u grudi. S obzirom na to da je njeno svjedočenje prihvaćeno na osnovu pravila 92bis Pravilnika i imajući u vidu sveukupne dokaze, uključujući i vrlo detaljno svjedočenje Svjedokinje DA koje potkrepljuje izjava Senada Dumpira, Vijeće smatra da je Mirsada Žuškića metak pogodio u glavu. V. takođe iskaz Svjedokinje CZ, koja je čula jednu od prisutnih žena kako kaže da je Mirsad Žuškić ubijen: P09866, pod pečatom, str. 6.

²²²³ Svjedokinja CZ, T(f), str. 13110 i 13111, djelimično zatvorena sjednica; P10036, str. 2, par. 5, 7 i 10; Svjedokinja DA, T(f), str. 13153, zatvorena sjednica.

²²²⁴ P08885.

²²²⁵ Svjedokinja DA, T(f), str. 13153, 13213 i 13214, zatvorena sjednica; P08836, pod pečatom, str. 3. V. takođe izjavu Jasmine Čišić, prema čijim riječima joj je sin rekao da je vidio mrtvo tijelo svog oca iza kuće: P10038, str. 5. Svjedokinja CZ je izjavila da je čula od jedne od prisutnih žena da je Ismet Čišić ubijen: P09866, pod pečatom, str. 6; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13096-13100, djelimično zatvorena sjednica; P08200, pod pečatom, str. 2 (NN 44) i str. 6 (NN 61); P08885; P08836, pod pečatom, str. 5, br. 21; P08889.

zemlji iza kuće, pri čemu je Svjedokinja CZ konkretno rekla kako je čula hitac sebi iza leđa i, odmah potom, ugledala tijelo Murata Dedića na zemlji, tako da je, po mišljenju Svjedokinje, Dedića sigurno ubio isti vojnik koji je prethodno ubio Šabana Dumpora.²²²⁷ Vijeće ističe da je više svjedoka opisalo Murata Dedića kao čovjeka koji je izgledao znatno stariji.²²²⁸

962. Osim toga, Vijeće napominje da, prema riječima Svjedokinje DA, nijedan od muškaraca koji su se tog dana nalazili u kući Mirsada Žuškića, osim njega samog, nije bio pripadnik ABiH i nijedan nije bio odjeven u vojnu uniformu u trenutku kada su izašli iz kuće da se predaju vojnicima HVO-a.²²²⁹ Vijeće takođe napominje da su se u kući Mirsada Žuškića nalazile jedna ili dvije puške, ali da tog dana nijedna nije upotrijebljena.²²³⁰

963. Prema ocjeni Vijeća, na osnovu pomenutih dokaza može se zaključiti da su 24. avgusta 1993., nedaleko od jedne kuće u selu Raštani, vojnici HVO-a otvorili vatru i ubili četvoricu muškarca Muslimana, i to Ismeta Ćišića, Murata Dedića, Šabana Dumpora i Mirsada Žuškića, među kojima je ovaj posljednji bio pripadnik ABiH, iako su se sva četvorica bili predali.

b) Navodi o krađi imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Raštani

964. U paragrafu 108 Optužnice, tužilaštvo navodi da su vojnici HVO-a postrojili žene i djecu Muslimane, ispred jednog zida i da su im pokrali novac i nakit.

965. Vijeće podsjeća da su vojnici HVO-a, pošto su pozvali osobe koje su se nalazile u kući da se predaju i pošto su se one predale, razdvojili muškarce od žena i djece.²²³¹ Zatim su žene i djecu odveli iza kuće i naredili su im da se postroje iza zid.²²³² Potom su natjerali žene da im predaju svoj nakit i novac,²²³³ uz riječi da neće bijeli metal, već žuto zlato.²²³⁴ Prijetili su im različitim vidovima odmazde, na primjer da će jednoj ženi odsjeći prst i staviti joj ručnu bombu u usta ako im ne dâ

²²²⁶ P08888.

²²²⁷ P09866, pod pečatom, str. 5; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13096 i 13098, djelimično zatvorena sjednica; P08200, pod pečatom, str. 2 (NN 43); P08888; P08836, pod pečatom, str. 3, br. 15; P08890; P08867, pod pečatom; Svjedokinja CZ, T(f), str. 13100-13102, djelimično zatvorena sjednica; Svjedokinja DA, T(f), str. 13154, zatvorena sjednica; P10038, str. 4; P10036, str. 3, par. 17; P10022.

²²²⁸ P10036, str. 3, par. 12 i 17; P10038, str. 5; Svjedokinja DA, T(f), str. 13154.

²²²⁹ Svjedokinja DA, T(f), str. 13154, 13183, 13184, 13185, 13205 i 13206, zatvorena sjednica. V. takođe P04547 u kojem se ne navodi nijedno od imena četvorice muškaraca koji su ustrijeljeni nedaleko od kuće Mirsada Žuškića.

²²³⁰ Svjedokinja DA, T(f), str. 13155 i 13156, zatvorena sjednica; P10036, par. 7; P09866, pod pečatom, str. 4.

²²³¹ P09866, pod pečatom, str. 5; P10038, str. 4.

²²³² P10038, str. 4; P09866, pod pečatom, str. 6; P10036, str. 3, par. 12 i 16; P10022; Svjedokinja DA, T(f), str. 13154 i 13157, zatvorena sjednica.

²²³³ P10036, par. 18; P09866, pod pečatom, str. 6; Svjedokinja DA, T(f), str. 13159, zatvorena sjednica; P10038, str. 5.

²²³⁴ Svjedokinja DA, T(f), str. 13114.

prsten dovoljno brzo.²²³⁵ Takođe su ih pretresali, pod izgovorom da se žele uvjeriti da nisu sakrile kakve vrijedne predmete.²²³⁶

966. S obzirom na dokaze, Vijeće zaključuje da su 24. avgusta 1993. vojnici HVO-a počinili krađu imovine u vlasništvu Muslimana iz sela Raštani.

c) Postupanje prema muslimanskim ženama i djeci tokom napada na selo Raštani

967. Tužilaštvo navodi da su vojnici HVO-a muslimanske žene i djecu koji su se nalazili pokraj kuće Mirsada Žuškića 24. avgusta 1993., osim što su im oteli novac i nakit, takođe maltretirali.

968. Vijeće ističe da su vojnici HVO-a prisutne žene pretresali tako što su im "Fprebiralig" po tijelu, kako je rekla Svjedokinja DA, koja je tokom svog svjedočenja izjavila da su im vojnici dodirivali grudi i intimne dijelove tijela.²²³⁷ Pored toga, jedan vojnik je jednu ženu iz grupe brutalno udario nogom u nogu i u grudi.²²³⁸ Vojnici su takođe prijetili ženama i djeci postrojenim iza kuće da će ih sve pobiti ili da će silovati žene.²²³⁹ Najzad, vojnici su izdvojili iz grupe i odveli u stranu jednu djevojku mlađu od 16 godina;²²⁴⁰ svjedokinje CZ i DA su izjavile da su joj vojnici prijetili silovanjem.²²⁴¹ Djevojka se grupi ponovo pridružila kasnije tokom večeri, u stanju šoka²²⁴² i sa modricom na čelu.²²⁴³ Svjedokinji DA je rekla da su je vojnici natjerali da se svuče i da su je udarili, nakon čega se onesvijestila.²²⁴⁴ Budući da se silovanje ne navodi u paragrafu 108 Optužnice, Vijeće neće dalje razmatrati ovo konkretno pitanje.

969. S obzirom na dokaze, Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a podvrgavali žene i djecu koji su se nalazili pokraj kuće Mirsada Žuškića u selu Raštani 24. avgusta 1993. fizičkom i duševnom nasilju, kao i seksualnom nasilju.

²²³⁵ P10036, par. 18; Svjedokinja DA, T(f), str. 13159 i 13160, zatvorena sjednica.

²²³⁶ P10036, par.18; Svjedokinja DA, T(f), str. 13159 i 13160, zatvorena sjednica.

²²³⁷ Svjedokinja DA, T(f), str. 13159 i 13160, zatvorena sjednica .V. takođe P09866, pod pečatom, str. 6.

²²³⁸ P09866, pod pečatom, str. 6; Svjedokinja DA, T(f), str. 13160, zatvorena sjednica.

²²³⁹ P09866, pod pečatom, str. 6; Svjedokinja DA, T(f), str. 13157 i 13159, zatvorena sjednica.

²²⁴⁰ P09866, pod pečatom, str. 7; P10036, str. 4, par. 20; P10038, par. 33; Svjedokinja DA, T(f), str. 13160, 13162, 13168, zatvorena sjednica.

²²⁴¹ P09866, pod pečatom, str. 7; Svjedokinja DA, T(f), str. 13160, zatvorena sjednica.

²²⁴² P10038, str. 5; Svjedokinja DA, T(f), str. 13168, zatvorena sjednica.

²²⁴³ Svjedokinja DA, T(f), str. 13168, zatvorena sjednica.

²²⁴⁴ Svjedokinja DA, T(f), str. 13160, 13162, 13168, zatvorena sjednica. V. takođe P10038, str. 5: Jasmina Čišić je u svojoj izjavi navela da joj je djevojka rekla kako su joj vojnici "stavili F...g pušku u vaginu". Vijeće ističe da, s obzirom na to da je izjava Jasmine Čišić prihvaćena na osnovu pravila 92bis Pravilnika, a da nijedan drugi dokaz ne potkrepljuje tu konkretnu tvrdnju, Vijeće ne može da uzme u obzir ovu informaciju.

d) Raseljavanje muslimanskih žena i djece tokom napada na selo Raštani

970. U paragrafu 108 Optužnice navodi se da su preživjelim Muslimanima naredili da pređu preko rijeke Neretve na teritoriju pod kontrolom ABiH.

971. Iz svjedočenja koja je Vijeće saslušalo, kao i iz pismenih izjava prihvaćenih na osnovu pravila 92bis Pravidnika, proističe da su vojnici HVO-a na kraju pustili žene i djecu iz kuće Mirsada Žuškića da odu.²²⁴⁵ Oni su se tada trčeći uputili ka rijeci Neretvi kako bi prešli na suprotnu obalu, odnosno na teritoriju pod kontrolom ABiH. Neretvu su prešli istog dana, 24. avgusta 1993. godine uveče.²²⁴⁶ Vijeće se nije upoznao ni s jednim dokazom na osnovu kojeg bi konstatovalo da su žene i djeca koji su prešli Neretvu kako bi otišli na teritoriju pod kontrolom ABiH to učinili po naređenju vojnika HVO-a koji su opkolili kuću Mirsada Žuškića 24. avgusta 1993. godine.

972. Vijeće je zaključilo da su, poslije napada HVO-a na Raštane 24. avgusta 1993., nakon što su ubili četvoricu muškaraca Muslimana, pokrali i podvrgli teškim patnjama žene i djecu koji su se sklonili u jednoj kući u selu, vojnici HVO-a pustili žene i djecu da odu, a ovi su otišli na teritoriju pod kontrolom ABiH. Međutim, Vijeće nije u mogućnosti da zaključi da su im vojnici HVO-a naredili da pređu Neretvu kako bi otišli na teritoriju pod kontrolom ABiH.

Odjeljak 7: Navodi o zločinima počinjenim u periodu od septembra 1993. do aprila 1994.

973. Vijeće podsjeća da su, po navodima iz paragrafa 99 Optužnice, snage Herceg-Bosne/HVO-a vršile sistematsko protjerivanje i prisilno premještanje više hiljada civila, bosanskih Muslimana, iz zapadnog Mostara, između ostalog od septembra 1993. do aprila 1994. godine. Muslimani su, kako se navodi, podvrgavani nasilju, maltretiranju, seksualnom zlostavljanju, krađi i konfiskaciji imovine. Neke Muslimane su odveli u zatvore i logore HVO-a, dok su druge natjerali da pređu preko linije fronta i odu u istočni Mostar.

974. U paragrafu 100 Optužnice, navodi se da su organi vlasti i snage Herceg-Bosne/HVO-a dopuštali nekim bosanskim Muslimanima u zapadnom Mostaru da odu u dijelove Bosne i Hercegovine pod kontrolom ABiH i u druge zemlje, samo da napuste Herceg-Bosnu. Stotinama

²²⁴⁵ P09866, pod pečatom, str. 7; P10036, str. 4, par. 21; P10038, str. 5; Svjedokinja DA, T(f), str. 13162, zatvorena sjednica.

²²⁴⁶ P09866, pod pečatom, str. 7 i 8; P10036, str. 4, par. 23-26; P10038, str. 5; Svjedokinja DA, T(f), str. 13162, 13164, 13166 i 13167, zatvorena sjednica; P08865, pod pečatom (br. 1 na fotografiji označava kuću Mirsada Žuškića: Svjedokinja DA, T(f), str. 13163, zatvorena sjednica. Crvena linija pokazuje kojim se putem kretala grupa u kojoj se nalazila svjedokinja: Svjedokinja DA, T(f), str. 13163, zatvorena sjednica); IC00271, pod pečatom (br. 3 označava željezničku stanicu).

Muslimana je, kako se navodi, dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu dobrovoljno ustupaju HVO-u. Takođe se objašnjava da su kuće i stanovi iz kojih su Muslimani deložirani dodjeljivani civilima, bosanskim Hrvatima, i vojnicima HVO-a.

975. Po navodima iz paragrafa 107 Optužnice, tokom deložacija bosanskih Muslimana, snage Herceg-Bosne/HVO-a su pljačkale, krale i otimale imovinu Muslimana, ulazeći u njihove još uvijek nastanjene ili napuštene domove.

976. Tužilaštvo objašnjava u paragrafu 109 Optužnice da su, krajem septembra 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a provele još jedan krug deložacija bosanskih Muslimana, tokom kojeg je iz naselja Centar II u zapadnom Mostaru protjerano približno 600 muslimanskih civila. Tokom tih operacija, barem jedna bosanska Muslimanka je "silovana".

977. Borbe između HVO-a i ABiH nastavile su se tokom cijelog mjeseca septembra 1993. godine.²²⁴⁷ U tom vremenskom periodu, HVO je nastavio da protjeruje Muslimane iz zapadnog Mostara u istočni Mostar ili u treće zemlje.²²⁴⁸ Za vrijeme operacija, vojnici HVO-a, a naročito pripadnici ATG "Vinko Škrobo" (nekadašnja jedinica "Mrmak") i "Benko Penavić" ulazili su – ili su naređivali Muslimanima zatočenim na Heliodromu da uđu – u ispražnjene stanove kako bi u njima pljačkali vrijedne predmete.²²⁴⁹

978. Tako su, u trenutku kada su 2. i 3. septembra 1993. ponovo započele borbe između ABiH i HVO-a na području Mostara i u samom gradu,²²⁵⁰ vojnici HVO-a istjerali porodicu Muje Čopelja iz njegovog stana u naselju Bijeli Brijeg uz prijetnje oružjem.²²⁵¹ Prema informacijama koje je sakupio Larry Forbes,²²⁵² dvojica vojnih policajaca su istjerala dvije žene iz njihovog stana 4. septembra 1993. godine. Jedan od vojnih policajaca je jednu od dvije žene vezao liscama, a onda joj je skinuo pantalone. Zatim joj je stavio prst u anus i u vaginu, prijeteći da će je ubiti ako i dalje bude vikala. Još devetorica pripadnika HVO-a - drugi vojni policajac i vojnici ATG "Vinko Škrobo"²²⁵³ – su, jedan za drugim, ulazili u prostoriju u kojoj se nalazila žrtva, skidali pantalone i

²²⁴⁷ V. konkretno 4D00744; 4D00709; 4D01721; 4D00786, str. 1 i 4; 4D01722, str. 1 i 2; 4D00550; 3D00740; 3D00736; P09597; 2D03002; 3D03039; 2D00338; P05271; P05365; 4D00711.

²²⁴⁸ Svjedok BB, T(f), str. 17199, 17213, 25239, 25243, 25244, 17293, zatvorena sjednica; P05053; P05331.

²²⁴⁹ Svjedok II, P10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4962 i 4963; svjedok BB, T(f), str. 17209, zatvorena sjednica; P05057. V. takođe Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 137 i 138 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 621 i 622); P10037, par. 12.

²²⁵⁰ 4D01719, str. 1 i 2; P04743, str. 1 i 2; 4D00778; 4D01702; 3D01745; 4D01076.

²²⁵¹ P10032, par. 25.

²²⁵² Larry Forbes je bio pripadnik UNCIVPOL-a, raspoređen u Međugorju od 28. juna 1993. do približno kraja decembra 1993. godine. V. Larry Forbes, T(f), str. 21260-21264.

²²⁵³ Vijeće napominje da se u izjavi koju je zabilježio Larry Forbes pominju "vojnici iz jedinice Vinka Martinovića". Vijeće podseća da je Vinko Martinović bio zapovjednik ATG "Vinko Škrobo".

stavljali joj penis, između ostalog, u usta, tokom dva sata.²²⁵⁴ Potom su je odvezli do linije fronta i natjerali je da je pređe.²²⁵⁵

979. Dana 20. septembra 1993., jedan vojnik HVO-a po imenu Dragan Mikulić zaprijetio je smrću Svjedokinji DY i odveo je na liniju fronta nedaleko od Doma zdravlja, gdje ju je netko udario. Svjedokinja DY je utočište potražila kod svoga oca, takođe u zapadnom Mostaru, a u njen stan se uselio vojnik HVO-a Dario Rašić.²²⁵⁶ Dana 26. septembra 1993. oko ponoći, trojica muškaraca, među kojima je jedan bio pripadnik HVO-a, deložirali su četiri porodice koje su stanovale na Aveniji br. 24 u zapadnom Mostaru. Oduzeli su ključeve stana barem jednoj porodici, a Muslimanima su konfiskovali novac i nakit prije nego što su ih natjerali da pređu liniju fronta i odu u istočni Mostar.²²⁵⁷

980. Prema izvještajima SIS-a od 30. septembra i 1. oktobra 1993., akcija deložiranja muslimanskih stanovnika naselja Centar II iz zapadnog Mostara bila je planirana za 29. septembar 1993. godine.²²⁵⁸ Sektor Obrana Mostara je unaprijed pripremio naljepnice za stanove s natpisom "pod kontrolom VP FHVO-ağ". Akciju je trebalo da provedu ATG "Vinko Škrobo" i 1. laka jurišna bojna Vojne policije sa 40 ljudi i dva kamiona. Cilj akcije bio je da se oduzmu ključevi stanova, da se žene i djeca upute u istočni Mostar, a muškarci na Heliostrom kako bi tamo obavljali radove. Operacija je doista provedena 29. septembra između 19:00 sati i 22:00 sata, ali Vijeće ne raspolaže dokazima koji bi potvrdili da su muškarci uhapšeni i odvedeni na Heliostrom.

981. Predstavnici međunarodne zajednice su potvrdili da je između 400 i 500 osoba, koje su izjavile da su deložirane iz svojih stanova u zapadnom Mostaru, došlo u istočni Mostar tokom noći između 29. i 30. septembra 1993. godine.²²⁵⁹ Po njihovim riječima koje je zabilježila jedna međunarodna organizacija, muslimanske žene i djeca su prije raseljavanja u istočni Mostar odvedeni u Dom zdravlja, gdje su ih pretresali i gdje su vojnici HVO-a primorali neke žene da skinu odjeću, a svi vrijedni predmeti su im oduzeti. Zatim su ih natjerali da trče do linije fronta,

²²⁵⁴ P05800, pod pečatom.

²²⁵⁵ P05800, pod pečatom; P05861, pod pečatom, str. 3; Larry Forbes, T(f), str. 21319-21321, djelimično zatvorena sjednica.

²²⁵⁶ P10034, pod pečatom, par. 20 do 23.

²²⁵⁷ P05730, pod pečatom.

²²⁵⁸ P05518; P05554; P07035, str. 23; P10037, par. 19 do 22; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 116 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 566).

²²⁵⁹ P09850, pod pečatom; P06365, str. 18; Jeremy Bowen, T(f), str. 12790; Svjedok BB, T(f), str. 17209, 17210, 17218 i 17219, zatvorena sjednica; P05778, str. 3; Larry Forbes, T(f), str. 21313 i 21314, djelimično zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 115 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 559).

koju su prešli i otišli u Donju Mahalu. Deložirani Muslimani su u istočni Mostar stizali bez ikakvih ličnih stvari, a ponekad čak i u pidžami.²²⁶⁰

982. I dalje prema riječima Muslimana koji su došli u istočni Mostar tokom noći između 29. i 30. septembra 1993., a koje je zabilježila jedna međunarodna organizacija, "silovane" su tri žene, među kojima jedna šesnaestogodišnja djevojka, a jedna žena je bila prisiljena da se svuče na ulici ispred svoje zgrade.²²⁶¹ Vijeće je saslušalo iskaz Svjedokinje CX, stanovnice naselja Centar II,²²⁶² koja je opisala kako su 29. septembra 1993. devetorica vojnika ATG "Vinko Škrobo", među kojima su bili Ernest Takač i izvjesni Dinko, došli u njen stan i oduzeli joj novac, nakit i ključeve automobila.²²⁶³ Vojnici su okupili Svjedokinju, njenog muža i svekra u jednoj sobi, a dotični Dinko je Svjedokinji naredio da skine odjeću. Kada je ona to odbila, Dinko ju je brutalno udario, strgao joj je odjeću i prisilio je na seksualni odnos pred mužem i svekrom. Još osmorica vojnika su je primoravali na seksualne odnose tokom tri sata, dok je pomenuti Dinko tukao njenog muža zato što plače.²²⁶⁴ Pomenuti Dinko je zatim primorao Svjedokinju CX da mu liže čizme dok ih ne uglača.²²⁶⁵ Vojnici HVO-a potom su ih izveli iz zgrade, ispred koje su se već nalazili drugi Muslimani. Pomenuti Dinko je ponovo prisilio Svjedokinju CX da skine odjeću nasred ulice prije nego što ih je kamionom odveo nedaleko od linije fronta.²²⁶⁶ Vojnici HVO-a su Svjedokinju CX i njenog svekra razdvojili od njenog muža, a Svjedokinju CX i svekra su natjerali da pređu liniju fronta.²²⁶⁷

983. Vijeće napominje da su 29. septembra 1993. Muslimani takođe istjerivani iz svojih stanova koji su se nalazili, između ostalog, u naselju Avenija. Tako su vojnici HVO-a kamionom odvezli Fatimu Fazlagić, njenu majku i njeno dvoje djece – koji su stanovali u naselju Avenija – do parka Liška kako bi prešli u istočni Mostar. Jedan od vojnika HVO-a je htio da trinaestogodišnjeg sina Fatime Fazlagić odvede na Heliostrom. Kada su vidjeli uplakanu Fatimu Fazlagić, vojnici HVO-a su dječaku dopustili da pređe na drugu stranu zajedno sa porodicom, prethodno ga udarivši nogom u leđa.²²⁶⁸ Isto tako, Larry Forbes je zabilježio iskaz jedne žene koja je stanovala u naselju Avenija, a koju je, zajedno sa kćerkom, 29. septembra 1993. istjerao iz stana neki uniformisani čovjek za koga Vijeće nije saznalo kojoj je tačno jedinici pripadao.²²⁶⁹ Pošto je prisvojio sav nakit i novac u

²²⁶⁰ P09850.

²²⁶¹ P09850, par. 3.

²²⁶² Svjedokinja CX, T(f), str. 12704, djelimično zatvorena sjednica; IC00239.

²²⁶³ P09833, pod pečatom, str. 5.

²²⁶⁴ P09833, pod pečatom, str. 5 i 6.

²²⁶⁵ P09833, pod pečatom, str. 6.

²²⁶⁶ P09833, pod pečatom, str. 6.

²²⁶⁷ P09833, pod pečatom, str. 6: Svjedokinja CX je izjavila da više nikada nije vidjela svog muža živog, ali da je identifikovala njegov leš 17. avgusta 1994; P08432, pod pečatom; P08895, pod pečatom.

²²⁶⁸ P10042, par. 10.

²²⁶⁹ P05739, pod pečatom, str. 1.

stanu, čovjek je obje žene odveo u jednu zgradu u Kalemovoj ulici,²²⁷⁰ u kojoj se nalazio velik broj vojnika. Zatvorili su ih u jednu prostoriju u kojoj su neidentifikovani muškarac i još jedan muškarac razodjenuli devojku, oduzeli joj novac koji je imala pri sebi i brutalno je pretukli pesnicama i nogama.²²⁷¹

984. Više dokaza, a naročito izvještaji SIS-a, Vojne policije i MUP-a, pokazuju da su, tokom oktobra i novembra 1993. i tokom februara 1994., deložiranja često pratile krađe i djela nasilja koja su činili poglavito pripadnici KB-a i ATG "Benko Penavić", a ponekad i neidentifikovani pripadnici Vojne policije.²²⁷²

985. Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a nastavili da protjeruju Muslimane iz zapadnog Mostara u istočni Mostar i u treće zemlje u septembru 1993. godine. Deložacije Muslimana pratile su krađe nakita i novca, a Muslimani su podvrgavani nasilju. Osim toga, Vijeće zaključuje da su pripadnici ATG "Vinko Škrobo", kojima je zapovjedao Vinko Martinović zvani Štela, i pripadnici ATG "Benko Penavić", kao i pripadnici Vojne policije HVO-a, nekoliko žena primorali na seksualne odnose.

986. Vijeće zaključuje da je, 29. septembra 1993., HVO organizovao akciju deložiranja Muslimana koji su stanovali u naselju Centar II u zapadnom Mostaru kako bi ih uputio u istočni Mostar. Akciju su provele ATG "Vinko Škrobo" i 1. laka jurišna bojna Vojne policije. Tokom operacije, vojnici su Muslimanima krali nakit i novac i oduzimali im ključeve stanova. Vojnici HVO-a su prisilili više žena na seksualne odnose, između ostalih Svjedokinju CX, koju su na odnose prisilili Štelini ljudi.

987. Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a, među kojima su bili pripadnici KB-a i ATG "Benko Penavić", počev od oktobra pa do februara 1994. nastavili da deložiraju Muslimane iz zapadnog Mostara, pribjegavajući prijetnjama i nasilju i oduzimajući imovinu u stanovima Muslimana. Međutim, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li su pripadnici HVO-a počinili djela silovanja ili seksualnog zlostavljanja poslije septembra 1993. godine.

988. Isto tako, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li je Muslimanima dopušteno da odu iz Mostara samo pod uslovom da potpišu izjavu kojom svu svoju imovinu dobrovoljno ustupaju

²²⁷⁰ Vijeće podsjeća da se zapovjedništvo ATG "Vinko Škrobo" nalazilo u Kalemovoj ulici. V. "Oružane snage HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²²⁷¹ P05739, pod pečatom, str. 4.

²²⁷² P05972; P06561; P06577; P06730, str. 1; P06771, str. 1 i 3; P07035, str. 23; P07950; svjedok BB, T(f), str. 17199, 17294 i 17295, 25255, zatvorena sjednica.

HVO-a, niti da li su se Hrvati, bilo civili ili pripadnici HVO-a, smještali u ispražnjene stanove između septembra 1993. i marta 1994. godine.

989. Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da su Muslimani iz zapadnog Mostara odvođeni i zatvarani u zatvore HVO-a od septembra 1993. do marta 1994. godine.

990. Najzad, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da je, od oktobra 1993. do aprila 1994., Muslimanima dopuštano da odu u dijelove BiH pod kontrolom ABiH i u druge zemlje, samo da napuste Herceg-Bosnu.

Odjeljak 8: Navodi u vezi s opsadom istočnog Mostara i zločinima koji su uslijedili (juni 1993. – april 1994.)

991. U paragrafu 110 Optužnice, navodi se da su, od približno juna 1993. do aprila 1994., istočni Mostar i određena područja koja se naslanjaju na njega, pored ostalih i Blagaj, bili pod opsadom i da se broj stanovnika Muslimana na tom području povećao sa približno 18.400 procijenjenih prije rata na 51.600. U paragrafu 111 Optužnice, pominje se da su tokom tog perioda vođene neprekidne borbe između snaga Herceg-Bosne/HVO-a i ABiH u gradu Mostaru i njegovoj okolini. U paragrafima 112 do 115, tužilaštvo navodi da su Muslimani u istočnom Mostaru živjeli u opasnim, jadnim i užasnim uslovima, da su snage Herceg-Bosne/HVO-a granatirale ovo područje i otvarale vatru na civile i predstavnike međunarodnih organizacija, da je humanitarna pomoć bila blokirana i uskraćena, naročito od kraja juna 1993. do kraja avgusta 1993., i da linije snabdijevanja vodom i električnom energijom tog dijela grada nisu popravljane. U paragrafu 116 Optužnice, tužilaštvo tvrdi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a namjerno uništile ili teško oštetile deset džamija i drugih vjerskih objekata i da su uništile Stari most, građevinu od međunarodnog značaja, koja je premošćivala rijeku Neretvu, povezujući istočni i zapadni Mostar. Najzad, tužilaštvo objašnjava u paragrafu 117 Optužnice da je opsada Mostara okončana oko 12. aprila 1994., nakon što su organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a i muslimanska strana potpisali mirovni sporazum u Splitu.

992. Preliminarno, Vijeće podsjeća da je tokom relevantnog perioda, odnosno od juna 1993. do aprila 1994., linija fronta razdvajala grad Mostar na dvije teritorije, od kojih je jedna bila pod kontrolom HVO-a i nalazila se na desnoj obali Neretve, dok je druga bila pod kontrolom ABiH i prostirala se na lijevoj obali Neretve i na jednom uskom pojasu teritorije na desnoj obali, između

linije fronta²²⁷³ i obale rijeke; taj uski pojas teritorije obuhvatao je, između ostalog, naselja Donja Mahala i Černica.²²⁷⁴ Tu teritoriju pod kontrolom ABiH ovdje ćemo zvati "istočni Mostar".

993. Vijeće će najprije analizirati dokaze u vezi s navodima o granatiranju i otvaranju artiljerijske vatre na stanovništvo istočnog Mostara i u vezi s posljedicama ovih dejstava u smislu broja poginulih i ranjenih (I). Vijeće će zatim analizirati dokaze u vezi sa snajperskim djelovanjem²²⁷⁵ usmjerenim protiv stanovništva istočnog Mostara (II) i u vezi s navodima po kojima je stanovništvo, koje je živjelo u izuzetno teškim uslovima, bilo pod opsadom i nije moglo da napusti grad (III). Vijeće će potom analizirati konkretne navode o predstavnicima međunarodnih/humanitarnih organizacija na koje je otvarana vatra (IV). Najzad, Vijeće će ispitati dokaze u vezi s navodima o uništenju Starog mosta (V) i deset džamija i drugih vjerskih objekata (VI), nakon čega će izložiti svoje zaključke o tome da li je izvršena opsada istočnog Mostara (VII).

I. Granatiranje i artiljerijsko djelovanje po istočnom Mostaru

994. U paragrafu 111 Optužnice, tužilaštvo navodi da su od juna 1993. do aprila 1994. vođene neprekidne borbe između snaga Herceg-Bosne/HVO-a i ABiH u gradu Mostaru i njegovoj okolini; da su snage Herceg-Bosne/HVO-a bile bolje opremljene teškim naoružanjem, ali da su se muslimanske snage oduprle napadima HVO-a i zadržale mali pojas teritorije na zapadnoj obali Neretve. U paragrafu 112 Optužnice, tužilaštvo tvrdi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a neprestano granatirale sektor istočnog Mostara i da su otvarale vatru na civile. U paragrafu 114 Optužnice, objašnjava se da su u granatiranju ubijene ili ranjene stotine civila, bosanskih Muslimana.²²⁷⁶

995. Petkovićeva i Praljkova odbrana ne osporavaju postojanje "očiglednog i dugotrajnog" vojnog sukoba, niti osporavaju da su u Mostaru vođene "žestoke borbe", i to već od 30. juna 1993. godine.²²⁷⁷ Petkovićeva odbrana ne osporava ni to da se vojni sukob vodio u gusto naseljenoj, urbanoj zoni.²²⁷⁸ Tačnije, Petkovićeva odbrana tvrdi da su i HVO i ABiH vršile granatiranje. Petkovićeva odbrana takođe tvrdi da je, u vrijeme događaja, to bio jedini vojno djelotvorni način da

²²⁷³ Vijeće podsjeća da je dokazano da se, u to vrijeme, linija fronta između oružanih snaga HVO-a i ABiH pružala duž Bulevara i skretala u ulicu Alekse Šantića od Španskog trga, dok su snage VRS zauzimale brda oko grada. V. npr. IC00547; P09336, pod pečatom. V. takođe "Borbe srpskih oružanih snaga i združenih hrvatsko-muslimanskih snaga" i "Okolnosti i analiza incidenta" (incidenti br. 9 i 14) u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²²⁷⁴ V. konkretno IC00002. Vijeće takođe podsjeća na zaključke koje je izvelo u vezi s položajima koje su zauzimale strane tokom vođenja vojnih operacija u maju 1993. u Mostaru. V. "Linije fronta i vojni položaji nakon 9. maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²²⁷⁵ Vijeće će dalje u tekstu koristiti uporedo engleski izraz "*sniper*" i francuske izraze "*tireur embusqué*" i "*tireur isolé*". Na isti način će koristiti engleski izraz "*sniping*", koji odgovara francuskom izrazu "*tirs isolés*".

²²⁷⁶ V. takođe Završni podnesak tužilaštva, par. 60.

²²⁷⁷ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 380; Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 262 i 301.

²²⁷⁸ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par.380.

se neutrališe teška artiljerija ABiH.²²⁷⁹ Ni Praljkova odbrana ne osporava da je HVO ispalio brojne granate na sektor istočnog Mostara,²²⁸⁰ no tvrdi da tačan broj granata koje je HVO ispalio na položaje ABiH, i obratno, nije poznat.²²⁸¹

996. Dokazi potvrđuju da je, od početka juna 1993. do početka marta 1994., istočni Mostar bio na udaru granatiranja i žestoke vatre HVO-a,²²⁸² konkretno s brda Hum²²⁸³ i brda Stotina.²²⁸⁴

997. Tokom grantiranja istočnog Mostara, HVO se uglavnom služio teškom artiljerijom²²⁸⁵ i vatru je otvarao iz minobacača,²²⁸⁶ tenkova,²²⁸⁷ bacača raketa,²²⁸⁸ protivavionskog oružja,²²⁸⁹ mitraljeza²²⁹⁰ i protivavionskih topova.²²⁹¹ Prema riječima Svjedoka DV, vojnog lica po obrazovanju,²²⁹² korišćenje teške artiljerije, kojoj je HVO pribjegavao, nije predstavljalo adekvatan način borbe u sukobu kakav se vodio u Mostaru, gdje se borbe nisu vodile na otvorenom bojnopolju.²²⁹³ HVO je koristio i oružje manjeg kalibra.²²⁹⁴ Osim toga, Vijeću su predočeni podaci po

²²⁷⁹ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 380.

²²⁸⁰ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 303.

²²⁸¹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 304.

²²⁸² Grant Finlayson, T(f), str. 18041 i 18042; Svjedok BB, T(f), str. 17222, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21303, 21304, 21306-21308; Philip Watkins, T(f), str. 18851; P10287, pod pečatom, par. 74, 78, 79, 87, 91 i 92; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2935 i 2937; P03771, pod pečatom, str. 4; P04623, pod pečatom, str. 4 i 5; P09506, pod pečatom, str. 1; P04785, str. 2; P04822, str. 5 i 6; P05354, str. 3 i 4; P05750, str. 1; P06524, str. 2; P06534, str. 2; P07314, str. 1; P07395, pod pečatom, str. 5; P07527, pod pečatom, str. 4; P07769, pod pečatom, str. 4; P07781, pod pečatom, str. 4 i 5; P07763, pod pečatom, Dodaci 1 do 3; P07986, pod pečatom, str. 6 i 7.

²²⁸³ P04623, pod pečatom, str. 5.

²²⁸⁴ P09834, par.11, str. 3; P01017; P09861, str. 3 i 4; P09862, str. 3. Sudija Antonetti o ovom govori u svom izdvojenom i djelimično suprotnom mišljenju koje je priloženo Presudi.

²²⁸⁵ V. konkretno: P10039, par. 38; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2935; Larry Forbes, T(f), str. 21289 i 21290; P09902, pod pečatom, str. 1; P05428, str. 4 i 5; Cedric Thornberry, T(f), str. 26250.

²²⁸⁶ V. konkretno: P04423, pod pečatom, str. 4; P03744, pod pečatom, str. 7 i 8; P04785, str. 1; Miro Salčin, T(f), str. 14277, djelimično zatvorena sjednica; P04905, pod pečatom, str. 4; Larry Forbes, T(f), str. 21413 i 21414, djelimično zatvorena sjednica; P04931, pod pečatom, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21416 i 21417, djelimično zatvorena sjednica; Bo Pellnäs, T(f), str. 19530; P05234, str. 1; P05416, pod pečatom, str. 2; Larry Forbes, T(f), str. 21421, djelimično zatvorena sjednica; P05475, pod pečatom, str. 1; Larry Forbes, T(f), str. 21422, djelimično zatvorena sjednica; P05950, pod pečatom, str. 5; Svjedok DW, T(f), str. 23098; P09863, pod pečatom, str. 3; Svjedok DC, T(f), str. 13641, djelimično zatvorena sjednica; Philip Watkins, T(f), str. 18862; P04859, str. 2; P04870, pod pečatom, str. 6; P04931, pod pečatom, str. 5; P05428, str. 4 i 5; Cedric Thornberry, T(f), str. 26250; 2D01390; P05416, str. 2; P07640, str. 3.

²²⁸⁷ P04495; Bo Pellnäs, T(f), str. 19530; P05234, str. 1; P09863, pod pečatom, str. 3; Svjedok DC, T(f), str. 13641, djelimično zatvorena sjednica; P04859, str. 1 i 2; 2D01390.

²²⁸⁸ P10047, par. 39.

²²⁸⁹ P09857, str. 2.

²²⁹⁰ P10039, par. 10; P10039, par. 41.

²²⁹¹ P04623, pod pečatom, str. 5; P04995, pod pečatom, str. 5; P05210, pod pečatom, str. 6; Larry Forbes, T(f), str. 21405 i 21406, djelimično zatvorena sjednica.

²²⁹² Svjedok DV, T(f), str. 22869, 22870 i 22874; P10270, pod pečatom, str. 2.

²²⁹³ Svjedok DV, T(f), str. 23047.

²²⁹⁴ P05009, str. 2; Larry Forbes, T(f), str. 21302 i 21303; Philip Watkins, T(f), str. 1886 i 18867; P09997, pod pečatom, str. 2; P07640, pod pečatom, str. 3.

kojima je HVO imao male avione iz kojih je bacao minobacačke granate²²⁹⁵ ili bombe,²²⁹⁶ naročito na Donju Mahalu.²²⁹⁷ Najzad, HVO je na raspolaganju imao i snajperiste.²²⁹⁸

998. ABiH je uglavnom imala lako pješadijsko naoružanje, kao što su puške i ručne bombe, te improvizovane bombe,²²⁹⁹ a raspolagala je ograničenim brojem vojnika.²³⁰⁰ S tim u vezi, Larry Forbes, pripadnik UNCIVPOL-a,²³⁰¹ rekao je da u istočnom Mostaru nikada nije vidio kasarne ABiH, niti da se ulicama kreću grupe u kojima bi bilo više od dvadesetak vojnika.²³⁰² Vijeće napominje da je, kako pokazuju neki dokazi, ABiH takođe imala teško naoružanje, kao što su minobacači, bacači raketa, protivtenkovske rakete i protivavionski mitraljezi.²³⁰³ Martin Mol, pripadnik PMEZ-a,²³⁰⁴ izjavio je, međutim, da nikada nije uočio prisustvo tenkova ili vozila koja bi bila jasno označena kao vozila ABiH, niti kamiona punih vojnika ABiH koji bi bili parkirani ili stacionirani u istočnom Mostaru.²³⁰⁵

999. Pored toga, Vijeće je saslušalo iskaz Svjedoka DV, po čijim riječima je HVO imao dobru artiljeriju, dok je ABiH imala bolju pješadiju.²³⁰⁶

1000. Bilo kako bilo, Vijeće se uvjerilo da je, čak i pod pretpostavkom da je ABiH imala teško naoružanje i da se njime služila, HVO bio bolje opremljen i da je svakodnevno,²³⁰⁷ žestoko²³⁰⁸ i

²²⁹⁵ P05091, par. 26.

²²⁹⁶ P04785 str. 2; Miro Salčin, T(f), str. 14276 i 14277.

²²⁹⁷ P09834, par. 16. V. takođe P05210, pod pečatom, str. 6.

²²⁹⁸ V. s tim u vezi "Snajpersko djelovanje po stanovništvu istočnog Mostara" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²²⁹⁹ P04623, pod pečatom, str. 4; 3D00919; 3D01745, str. 1 i 2; 3D02395; 3D02430; 3D02432; 3D02435; 3D02436; 3D02612, str. 1; 4D00744; 4D00746; 4D00772; 4D00981, str. 2 i 3; P06200; Larry Forbes, T(f), str. 21290; Miro Salčin, T(f), str. 14324.

²³⁰⁰ Larry Forbes, T(f), str. 21301 i 21302; P09834, par. 8; Miro Salčin, T(f), str. 14189; P10039, par. 36.

²³⁰¹ Larry Forbes, T(f), str. 21260 i 21262-21264.

²³⁰² Larry Forbes, T(f), str. 21301, 21302 i 21303. V. takođe P10039, par. 35.

²³⁰³ Svjedok DW, T(f), str. 23226, 23227, 23243 i 23244; Grant Finlayson, T(f), str. 18042; P04857, str. 3 i 4; P10047, par. 45; 4D01222; 3D02427, str. 2; 3D02435; 3D02612, str. 1; 3D02430; 3D01745, str. 1; 3D02432; 2D03037, str. 2; P05750, str. 1; P07408, pod pečatom, str. 4, tačka 2.B.1; P07559, str. 11; P07634, str. 3; P07640, pod pečatom, str. 3; P07771, pod pečatom, str. 2 i 3.

²³⁰⁴ P10039, par. 3 i 45.

²³⁰⁵ P10039, par. 35.

²³⁰⁶ Svjedok DV, T(f), str. 23047.

²³⁰⁷ Svjedok BB, T(f), str. 17222, zatvorena sjednica; Edward Vulliamy, T(f), str. 1595; Philip Watkins, T(f), str. 18861; Svjedok BC, T(f), str. 18398 i 18400, zatvorena sjednica; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2935; P10287, pod pečatom, par. 78; P09861, str. 3; P05091, par. 26; P03952, str. 2; P03544, str. 2; P08016, str. 3; Grant Finlayson, T(f), str. 18052 i 18053; P04511, str. 5; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 296 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 50).

²³⁰⁸ P05899, pod pečatom, str. 1; P05950, pod pečatom, str. 5; P07771, pod pečatom, str. 2, tačka 2.B.1; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2937; Svjedok BB, T(f), str. 17222, zatvorena sjednica; P03858, str. 6; P09506, pod pečatom, str. 1; P05234, str. 1; P05009, str. 3 i 4; Larry Forbes, T(f), str. 21290, 21304, 21306 i 21307; P09901, pod pečatom, str. 1; Svjedok BD, T(f), str. 20751 i 20752, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18230; P05285, str. 1; P05215, str. 2; P05539, str. 1; P10287, pod pečatom, par. 78; P05625, str. 6; P05857, pod pečatom, str. 2; Larry Forbes, T(f), str. 21422 i 21423, djelimično zatvorena sjednica; P05656, str. 2; P04511, str. 5; P04813, pod pečatom, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21410 i 21411, djelimično zatvorena sjednica; P04870, pod

učestalo²³⁰⁹ otvarao vatru iz artiljerijskog oruđa na istočni Mostar. Svjedok DW, pripadnik međunarodne organizacije koji se nalazio u istočnom Mostaru od septembra 1993. do aprila 1994.,²³¹⁰ objasnio je da je HVO na istočni Mostar u prosjeku ispaljivao 20 do 100 projektila dnevno.²³¹¹

1001. Doduše, Vijeće konstatuje da su, od juna do decembra 1993., granate ispaljivale i srpske oružane snage.²³¹² Međutim, Vijeće ne raspolaže podacima o dejstvima srpskih snaga poslije tog datuma. Srbi su otvarali vatru sa svojih položaja na vrhu brda Fortica istočno od grada Mostara.²³¹³ No srpske snage su samo povremeno ispaljivale granate na Mostar, pri čemu Vijeće nije uspjelo tačno da utvrdi gdje su padali projektili. U svakom slučaju, ta vatra se nipošto ne može nazvati granatiranjem.²³¹⁴

1002. Petkovićeva i Praljkova odbrana ne samo da tvrde da je granatiranje HVO-a bilo usmjereno na legitimne vojne ciljeve, već i da je vatra otvarana selektivno i da je, imajući u vidu vojne standarde, bila minimalnog inteziteta.²³¹⁵ Praljkova odbrana iznosi argumente da HVO nije neselektivno gađao istočni Mostar; da se artiljerija ABiH nalazila u naseljenim područjima među civilnim ili javnim zgradama; da je ABiH nasumično premještala svoje minobacače i da ih je, između ostalog, postavljala i koristila u neposrednoj blizini bolnice u istočnom Mostaru.²³¹⁶

pečatom, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21412 i 21413, djelimično zatvorena sjednica; P05316, pod pečatom, str. 2; Larry Forbes, T(f), str. 21420 i 21421, djelimično zatvorena sjednica; P05899, pod pečatom, str. 1; Svjedok DW, T(f), str. 23098; P07634, str. 3; P07219, pod pečatom, str. 2; P07678, str. 3; P07769, pod pečatom, str. 4 i 5; P07781, pod pečatom, str. 4 i 5; P05278, str. 5; P06135, pod pečatom, str. 2 i 3.

²³⁰⁹ P04401; P04423, pod pečatom; P04435, pod pečatom; P04472, pod pečatom; P04505, pod pečatom; P04573; P04623, pod pečatom; P04817, pod pečatom; P04813, pod pečatom; P04870, pod pečatom; P04951, pod pečatom; P04971; P04995, pod pečatom; P05210, pod pečatom; P05278, pod pečatom; P05316, pod pečatom; P05369, pod pečatom; P05416, pod pečatom; P05452; P05475; P05656; P05680, pod pečatom; P05778; P05857, pod pečatom; P05883, pod pečatom; P05950, pod pečatom; P05979; P06135, pod pečatom; P06214, pod pečatom; P06285; P06405, pod pečatom; P06518; P06554; P06589, pod pečatom.

²³¹⁰ P10287, pod pečatom, par. 9; Svjedok DW, T(f), str. 23085.

²³¹¹ P10287, pod pečatom, par. 78; Svjedok DW, T(f), str. 23081, djelimično zatvorena sjednica. V. konkretno: P03465; P03963, pod pečatom; P05354; P06568, pod pečatom; P06894, pod pečatom; P06925, pod pečatom; P07039, pod pečatom; P07188; P07219, pod pečatom; P07283, pod pečatom; P07293, pod pečatom; P07408, pod pečatom; P07585, pod pečatom; P07622, pod pečatom; P07634; P07640, pod pečatom; P07678, pod pečatom; P07706, pod pečatom; P07730, pod pečatom; P07771, pod pečatom; P07918, pod pečatom; P07986, pod pečatom.

²³¹² Zvonko Vidović, T(f), str. 51550 i 51551; Svjedok BH, T(f), str. 19420 i 19421, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10155; Svjedok DW, T(f), str. 23182-23187; Grant Finlayson, T(f), str. 18223 i 18224; Slobodan Praljak, T(f), str. 39548 i 39549; 3D02603, str. 2.

²³¹³ Damir Katica, T(f), str. 13496; Svjedok DC, T(f), str. 13600; Svjedok BH, T(f), str. 19421, zatvorena sjednica; Zvonko Vidović, T(f), str. 51550 i 51551.

²³¹⁴ Svjedok BH, T(f), str. 19421, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18223 i 18224. Vijeće napominje da jedino svjedočenje Zvonka Vidovića upućuje na zaključak da su Srbi granatirali istočni Mostar sve vrijeme tokom trajanja rata. V. s tim u vezi Zvonko Vidović, T(f), str. 51438, 51439, 51730 i 51731, 51550 i 51551. Međutim, Vijeće konstatuje da je Zvonko Vidović bio pripadnik HVO-a u vrijeme događaja i da je on jedini svjedok koji se izjasnio u tom smislu. Shodno tome, Vijeće je odlučilo da njegovo svjedočenje ne uzme u obzir s ovim u vezi.

²³¹⁵ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 303, 306 i 313; Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 381. V. takođe Uvodnu riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 46005.

²³¹⁶ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 303.

Praljkova odbrana tvrdi da HVO nikad nije direktno pogodio bolnicu u istočnom Mostaru.²³¹⁷ Najzad, Praljkova odbrana iznosi da bi broj žrtava bio znatno veći da je HVO granatirao istočni Mostar s namjerom da hotimično gađa civilno stanovništvo.²³¹⁸

1003. Prije svega, Vijeće napominje da dokazi potvrđuju da je HVO, s tehničke tačke gledišta, bio u stanju da identifikuje mete koje gađa zahvaljujući, konkretno, korektnom gađanju.²³¹⁹ Drugo, Vijeće ističe da je istočni Mostar u cjelini bio izložen vatri i granatiranju HVO-a (1), ali da je HVO određena područja i/ili mjesta posebno uzimao za metu, na primjer sektor Donje Mahale u kojem se nalazila jedna četa ABiH (2) i Ulicu maršala Tita, gdje su se nalazili potencijalni vojni ciljevi (3).

1004. (1) Prije svega, iz dokaza proističe da su, suprotno tvrdnjama koje je Slobodan Praljak iznio tokom svog svjedočenja,²³²⁰ granatiranje i drugo vatreno djelovanje HVO-a bili usmjereni na cijeli istočni Mostar u kojem su se nalazila gusto naseljene stambene četvrti, kao što su naselja Tekija i Luka, a u kojima je uništen velik broj stambenih objekata, prodavnica i javnih zgrada, kao što su banke.²³²¹ Vijeće takođe napominje da je, u jednom saopštenju UNPROFOR-a od 23. avgusta 1993., Cedric Thornberry²³²² istakao da se čini da ni jedna "građevina" nije ostala neoštećena granatiranjem.²³²³ U izvještaju UNCIVPOL-a od 13. septembra 1993., Larry Forbes je takođe izjavio da, kako je konstatovao, praktično nema zgrade ili vozila koji nisu oštećeni u granatiranju.²³²⁴ Larry Forbes je naglasio da u uništenim zgradama nije bilo vojnika.²³²⁵

1005. (2) Naselje Donja Mahala, gusto naseljeno,²³²⁶ posebno je bilo na udaru, ne samo intenzivnog granatiranja i drugog vatreneog djelovanja,²³²⁷ već i improvizovanih bombi – guma napunjenih eksplozivom – koje su bacane s brda Hum,²³²⁸ teritorije pod kontrolom HVO-a.²³²⁹

²³¹⁷ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 303, 309 i 310.

²³¹⁸ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 308.

²³¹⁹ Vinko Marić, T(f), str. 48146 i 48147; 4D01676, str. 1; P06534; 4D00754.

²³²⁰ Slobodan Praljak je, naime, pred Vijećem izjavio da je HVO selektivno otvarao vatru i da je gađao samo konkretne ciljeve među kojima, po njegovim riječima, nisu bili položaji ABiH koji su se nalazili u gusto naseljenim stambenim četvrtima. V. u tom smislu Slobodan Praljak, T(f), str. 41864, 41865, 42495, 43597, 43598 i 43603-43605.

²³²¹ P10287, pod pečatom, par. 55 i 91; Miro Salčin, T(f), str. 14224 i 14225; Grant Finlayson, T(f), str. 18041 i 18042; P09862, str. 3; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2935 i 2937; P03858, str. 6; P09834, par. 13 i 16; P05009, str. 2; Larry Forbes, T(f), str. 21302 i 21303; P10039, par. 41; P10287, pod pečatom, par. 47; P08016, str. 3; P04822, str. 5; P06894, pod pečatom, str. 4; Svjedok CB, T(f), str. 10159 i 10160; P04679, str. 4; Ratko Pejanović, T(f), str. 1268 i 1269.

²³²² Zamjenik šefa misije UNPROFOR-a od avgusta 1992. do marta 1994. i šef za civilne poslove UNPROFOR-a od marta 1992. do marta 1994.: Cedric Thornberry, T(f), str. 26166, 26168, 26171-26173, 26215; P10041, par. 1 i 4.

²³²³ P03858, str. 6.

²³²⁴ Larry Forbes, T(f), str. 21293, 21302 i 21303.; P05009, str. 2.

²³²⁵ Larry Forbes, T(f), str. 21302 i 21303.

²³²⁶ Miro Salčin, T(f), str. 14224 i 14181. Dana 1. avgusta 1993. je, po njegovom mišljenju, u Donjoj Mahali živjelo 5000 ljudi.

²³²⁷ Miro Salčin, T(f), str. 14170 i 14171; P03980, pod pečatom, str. 5; P05285, str. 1; P09834, par. 16; Miro Salčin, T(f), str. 14280; P09861, str. 3; Svjedok CB, T(f), str. 10159 i 10160.

²³²⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14185, 14189 i 14221; P09834, par. 13; Grant Finlayson, T(f), str. 18062.

Takve gume bi se u plamenu skotrljale niz brdo Hum i eksplodirale nad stambenim objektima u Donjoj Mahali.²³³⁰ Miro Salčin je opisao kako su, konkretno, dvije gume napunjene eksplozivima ranile više osoba, uključujući i žene, i nanijele materijalnu štetu stambenim objektima.²³³¹

1006. Osim toga, Vijeće napominje da se u izvještaju koji je 17. avgusta 1993. HVO uputio Glavnom stožeru HVO-a pominje da je 6. avgusta 1993. izvršeno probno djelovanje dvjema napalm bombama po naselju Donja Mahala.²³³²

1007. Vijeće napominje da, prema riječima Mire Salčina, u Donjoj Mahali nije postojala komanda kao takva ili utvrđeno mjesto okupljanja za 120 vojnika ABiH koji su se tamo nalazili, a koji su bili naoružani samo lakim pješadijskim naoružanjem.²³³³

1008. S obzirom na dokaze, Vijeće konstatuje da HVO nije mogao precizno usmjeravati hlice, granate i gume napunjene eksplozivom na vojnike ABiH koji nisu bili grupisani na nekom određenom mjestu u Donjoj Mahali.

1009. (3) Vijeće konstatuje da se u Ulici maršala Tita – jednoj od glavnih ulica u istočnom Mostaru²³³⁴ – nalazila, između ostalog, komanda 4. korpusa i 41. brigade ABiH.²³³⁵ Ta zgrada, koju je Svjedok DW opisao kao "vojni cilj" sa stanovništva HVO-a,²³³⁶ pogođena je u više navrata granatama i artiljerijskom vatrom HVO-a.²³³⁷

1010. U istoj ulici takođe se nalazilo sjedište Ratnog predsjedništva koje su osnovali muslimanski politički organi,²³³⁸ a koje je HVO često granatirao.²³³⁹ Međutim, Vijeće ne raspolaže podacima koji bi ukazivali na prisustvo snaga ABiH u toj zgradi ili na to da je iz zgrade otvarana vatra.

²³²⁹ V. konkretno P04623, pod pečatom, str. 5; P07730, pod pečatom, str. 5; P07678, pod pečatom, str. 3; Miro Salčin, T(f), str. 14185. V. takođe "Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²³³⁰ P09834, par. 13 i 15; Miro Salčin, T(f), str. 14222-14224; IC00420; Grant Finlayson, T(f), str. 18062 i 18063.

²³³¹ P09834, par. 13; Miro Salčin, T(f), str. 14225; Grant Finlayson, T(f), str. 18062 i 18063.

²³³² P04265.

²³³³ P09834, par. 7 i 8; Miro Salčin, T(f), str. 14178 i 14179. V. takođe pokazatelje po kojima je područje Donje Mahale bilo pod kontrolom ABiH: "Geografski položaj i struktura stanovništva opštine" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²³³⁴ Svjedok DW, T(f), str. 23106-23108; P04813, pod pečatom, str. 5; P04870, pod pečatom, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21412 i 21413, djelimično zatvorena sjednica; P04931, pod pečatom, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21416 i 21417, djelimično zatvorena sjednica. V. takođe karte opštine Mostar (Dodatak 4); Jovan Rajkov, T(f), str. 12887; Vinko Marić, T(f), str. 48221.

²³³⁵ Jeremy Bowen, T(f), str. 12749 i 12750; svjedok CB, T(f), str. 10243-10247; 3D00341; IC00087; IC00089.

²³³⁶ Svjedok DW, T(f), str. 23188.

²³³⁷ P07730, pod pečatom, str. 5; P10047, par. 36; P04870, pod pečatom, str. 5; P07771, pod pečatom, str. 3; Larry Forbes, T(f), str. 21412 i 21413, djelimično zatvorena sjednica V. takođe "Pad Vranice 10. maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²³³⁸ V. "Političke strukture Muslimana u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²³³⁹ P10047, par. 36; P07771, pod pečatom, str. 3.

1011. Vijeće takođe ističe da su, na istom području, prostorije vojnih posmatrača UN-a, a koje su se nalazile iza komande ABiH,²³⁴⁰ i prostorije SPABAT-a, u Ulici maršala Tita, bile na udaru granatiranja i drugog vatrenog djelovanja HVO-a.²³⁴¹

1012. Najzad, bolnica u istočnom Mostaru, koja se takođe nalazila u Ulici maršala Tita, često je bila na meti artiljerijske vatre i granatiranja HVO-a, između ostalog od septembra 1993. do februara 1994. godine.²³⁴² Jovan Rajkov, hirurg u bolnici u istočnom Mostaru,²³⁴³ i Edward Vulliamy izjavili su da su se na spoljnim i unutrašnjim zidovima zgrade mogle vidjeti brojne rupe od metaka malog kalibra i brojna mjesta udara granata, premda je zgrada bila jasno prepoznatljiva kao bolnica.²³⁴⁴

1013. Iako je Jovan Rajkov izjavio da nikada nije vidio minobacače ABiH postavljene oko bolnice u istočnom Mostaru,²³⁴⁵ Vijeće je konstatovalo da nekoliko drugih dokaza, među kojima su izvještaji SPABAT-a iz septembra 1993., decembra 1993. i februara 1994., potvrđuju da je ABiH postavila na više položaja pokretne minobacače,²³⁴⁶ između ostalog nedaleko od bolnice.²³⁴⁷ Iz tih minobacača, ABiH je gađala zapadni Mostar.²³⁴⁸ Međutim, Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi koliko se često iz njih otvarala vatra.²³⁴⁹

1014. Sa stanovišta Vijeća, nema nikakve sumnje da je HVO vršio žestoko granatiranje izrazito gusto naseljenog područja na kojem su se nalazili minobacački položaji ABiH. Ti položaji bili su, međutim, mobilni i privremeni. Čak i pod pretpostavkom da su položaji ABiH bili jedina meta koju je HVO gađao prilikom otvaranja vatre i granatiranja, tom vatrom je svakako bilo pogođeno cijelo

²³⁴⁰ Grant Finlayson, T(f), str. 18032, 18033, 18034-18037, 18046 i 18047, 18165, 18166 i 18168; P09842, pod pečatom, str. 3; IC00538; P10000; IC00539; IC00540; IC00546; P10039, par. 32; Larry Forbes, T(f), str. 21289; P09303, str. 20; Larry Forbes, T(f), str. 21385-21388; P10047, par. 26; P07875, str. 5; P07667, str. 2; P07981; P08184; P07930, str. 5; P06427; P07918, pod pečatom, str. 4; P06389.

²³⁴¹ P05210, pod pečatom, str. 5 i 10; P05316, pod pečatom, str. 2; P05950, pod pečatom, str. 5.

²³⁴² P04905, pod pečatom, str. 4; P04870, pod pečatom, str. 5; P05007, str. 1; P04623, pod pečatom, str. 4; P04817, pod pečatom, str. 5; P05316, pod pečatom, str. 2; P05656, pod pečatom, str. 2; P05263, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21413-21417, djelimično zatvorena sjednica; Edward Vulliamy, T(f), str. 1599; P05625, str. 6; P09902, pod pečatom, str. 1; Larry Forbes, T(f), str. 21295; P10287, pod pečatom, par. 47; P10047, par. 33 i 36; P07771, pod pečatom, str. 3; P07730, pod pečatom, str. 5; P06894, pod pečatom, str. 4; svjedok DW, T(f), str. 23106; Jovan Rajkov, T(f), str. 12929 i 12930.

²³⁴³ Jovan Rajkov, T(f), str. 12974 i 13018.

²³⁴⁴ Jovan Rajkov, T(f), str. 12929, 12930 i 13028; Edward Vulliamy, T(f), str. 1599 i 1600; P09902, pod pečatom, str. 1.

²³⁴⁵ Jovan Rajkov, T(f), str. 13024 i 13025.

²³⁴⁶ P07408, pod pečatom, str. 4. Svjedok DW, T(f), str. 23189 i 23243-23247.

²³⁴⁷ P05475, pod pečatom, str. 1; P07771, pod pečatom, str. 3; P04931, pod pečatom, str. 5; P07256, str. 3; P05316, pod pečatom, str. 2; P06688, pod pečatom, str. 3, tačka 2.B.2; P10287, pod pečatom, par. 60; Grant Finlayson, T(f), str. 18060-18062, 18122, 18123 i 18166-18168, djelimično zatvorena sjednica; 2D00451, pod pečatom, str. 9; IC00546; svjedok DW, T(f), str. 23102, 23105-23108, 23142, 23242, 23243, 23245 i 23247; P05899, pod pečatom, str. 2.

²³⁴⁸ P04931, pod pečatom, str. 5; P07408, pod pečatom, str. 4; P05316, pod pečatom, str. 2; P04905, pod pečatom, str. 4; svjedok DW, T(f), str. 23106-23108; Grant Finlayson, T(f), str. 18060.

²³⁴⁹ Svjedok DW, T(f), str. 23106-23108; P07771, pod pečatom, str. 3; Grant Finlayson, T(f), str. 18059, 18060, 18167 i 18168; P05571, str. 3.

područje Ulice maršal Tito, u kojem se nalazila ne samo bolnica u istočnom Mostaru s ranjenicima, već i brojni stambeni objekti i velik dio stanovništva.

1015. Žestoko i neprestano granatiranje i artiljerijska vatra su doveli do toga da je "među stanovništvom F...g vladao veliki strah".²³⁵⁰ Vijeće s tim u vezi ukazuje na reportažu novinara Jeremyja Bowena od 2. novembra 1993. koja pokazuje strah stanovništva, koje je bilo izloženo zaglušujućem granatiranju i vatri HVO-a i trčalo ulicama u pokušaju da pronađe zaklon.²³⁵¹

1016. Iz dokaza proizlazi da je uslijed vatre i granatiranja HVO-a među stanovništvom istočnog Mostara bilo mnogo poginulih i ranjenih,²³⁵² između ostalog žena, djece i starijih osoba.²³⁵³ U svojoj reportaži, Jeremy Bowen je istakao da, u istočnom Mostaru, "u svakom trenutku, na uglu svake ulice možete poginuti ili biti osakaćeni" uslijed granatiranja i drugog vatrenog djelovanja.²³⁵⁴ Vijeće napominje da se tako u registru bolnice u istočnom Mostaru za period od 15. juna do 18. avgusta 1993. bilježi da je primljeno 1.037 pacijenata, među kojima je njih 832 liječeno zbog rana iz vatrenog oružja ili od eksplozije,²³⁵⁵ dok se u registru za period od 18. avgusta do 13. oktobra 1993. pominje da je primljeno 1.004 pacijenta, među kojima ih je 808 liječeno zbog iste vrste povreda.²³⁵⁶

1017. Vijeće konstatuje da su se granatiranje i artiljerijska vatra okončali početkom marta 1994.,²³⁵⁷ ali da je Milivoj Petković tek 12. aprila 1994., nakon potpisivanja mirovnog sporazuma između HVO-a i ABiH u Splitu (Hrvatska), naredio da se jedinice HVO-a povuku s područja Mostara.²³⁵⁸

1018. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće zaključuje da je istočni Mostar bio izložen stalnom i intenzivnom granatiranju i drugom vatrenom djelovanju od juna 1993. do marta 1994. godine.

²³⁵⁰ P10287, pod pečatom, par. 91; P07771, pod pečatom, str. 3.

²³⁵¹ P06365.

²³⁵² P09834, par. 14 i 16; Miro Salčin, T(f), str. 14297; P07818, str. 4; P06925, pod pečatom, str. 2 i 3; P06365, str. 3 i 14-17; Jeremy Bowen, T(f), str. 12752, 12760, 12761; P09901, pod pečatom, str. 1; P10039, par. 33; P10287, pod pečatom, par. 91; P05857, pod pečatom, str. 2; P07887, str. 4; P04859, str. 2; P05428, str. 4 i 5; P05625, str. 6; P03544, str. 2; P05656, str. 2; P07395, pod pečatom, str. 5; P07918, pod pečatom, str. 4; P04971, str. 4; P04679, pod pečatom, str. 2 i 4; P07527, pod pečatom, str. 4; P07706, pod pečatom, str. 2, tačka 2.B; P06285, str. 4 i 5; P05979, pod pečatom, str. 2; P04822, str. 6; P04423, str. 6; P10367, pod pečatom, par. 21; P04785, str. 1; P10287, pod pečatom, par. 47; Larry Forbes, T(f), str. 21287 i 21288; Jovan Rajkov, T(f), str. 12929 i 12930; Cedric Thornberry, T(f), str. 26167, 26190, 26191 i 26195; P10041, par. 57; P03858, str. 7; P09901, pod pečatom, str. 1; P05331; Edward Vulliamy, T(f), str. 1599; P03198.

²³⁵³ P03858, str. 7; P02791; P04287; P09675; P05853; Jovan Rajkov, T(f), str. 12902, 12905, 12932, 12934, 12936, 12937; Jeremy Bowen, T(f), str. 12752; Edward Vulliamy, T(f), str. 1599.

²³⁵⁴ P06365, str. 2.

²³⁵⁵ P04287.

²³⁵⁶ P09675.

²³⁵⁷ P10287, pod pečatom, par. 78; Svjedok DW, T(f), str. 23087; P07763, pod pečatom, Dodaci 1 do 3; P07986, pod pečatom, str. 6 i 7.

Konkretnije, Vijeće konstatuje da se granatiranje i drugo vatreno djelovanje HVO-a nije ograničavalo samo na konkretne, potencijalno vojne ciljeve, kao što su komanda 4. korpusa i 41. brigade. Granatiranje i drugo vatreno djelovanje bili su usmjereni na naseljena područja i direktno je gađano stanovništvo. Shodno tome, Vijeće zaključuje da je intenzivno granatiranje i drugo vatreno djelovanje HVO-a po istočnom Mostaru direktno pogađalo stanovništvo koje je živjelo u tom dijelu grada.

II. Snajpersko djelovanje po stanovništvu istočnog Mostara

1019. U paragrafu 114 Optužnice, pominje se, između ostalog, da su snajperisti²³⁵⁹ Herceg-Bosne/HVO-a "ubijali i ranjavali vatrogasce koji su bili na intervencijama, žene koje su prale veš, članove porodica koji su išli po vodu i malu djecu koja su se usudila izaći napolje".²³⁶⁰ Ni Petkovićeva, ni Praljkova odbrana ne osporavaju da su civili ginuli od metaka.²³⁶¹ Međutim, obje odbrane osporavaju da su snajperisti HVO-a hotimično otvarali vatru na muslimanske civile.²³⁶² Ćorićeva odbrana pak iznosi, u svojoj završnoj riječi, da tužilaštvo nije dokazalo da su na civile otvarali vatru snajperisti u sastavu redovnih snaga HVO-a.²³⁶³ Pored toga, Petkovićeva odbrana tvrdi da se u predmetnim slučajevima ne može utvrditi s potrebnim stepenom sigurnosti, to jest van razumne sumnje, odakle su hici ispaljeni, odnosno koja je strana u sukobu za njih odgovorna.²³⁶⁴ Osim toga, Petkovićeva odbrana napominje da se i ABiH nalazila na "zapadnoj obali" Neretve i da je, prema tome, moguće da su snajperisti ABiH pucali iz tog pravca.²³⁶⁵

1020. Kako bi potkrijepilo svoje navode, tužilaštvo je stavilo naglasak na 12 incidenata koji su se, kako se navodi, dogodili između 13. maja 1993. i 2. marta 1994., u kojima su učestvovali snajperisti HVO-a i koji su, po mišljenju tužilaštva, reprezentativni za snajpersko djelovanje protiv stanovnika istočnog Mostara.²³⁶⁶ Kako bi analiziralo te incidenate, Vijeće će najprije definisati termin snajperiste i opisati metode korištene tokom snajperskog djelovanja u Mostaru (A). Vijeće će zatim ispitati dokaze u vezi s položajima koje su držali snajperisti HVO-a u Mostaru (B), a potom će analizirati svaki od 12 incidenata opisanih u povjerljivom Dodatku tužilaštva (C). Najzad, Vijeće će

²³⁵⁸ P08188.

²³⁵⁹ Vijeće će bez razlike koristi izraze "*tireurs isolés*", "*snipers*" i "*tireurs embusqués*".

²³⁶⁰ Optužnica, par. 114.

²³⁶¹ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 387; Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 282.

²³⁶² Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 387; Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 282.

²³⁶³ Završna riječ Ćorićeve odbrane, T(f), str. 52700.

²³⁶⁴ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 388.

²³⁶⁵ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 389.

²³⁶⁶ Povjerljivi Prilog Optužnici, 16. novembar 2005., str. 13 i 14. Tužilaštvo podsjeća da su, na osnovu izvještaja o vještačenju, incidenti 5 i 12 povučeni sa spiska incidenata u Optužnici: T(f), str. 13765.

konstatovati da je, pored tih 12 incidenata, stanovništvo istočnog Mostara bilo izloženo stvarnoj kampanji snajperskog djelovanja koju su vodile oružane snage HVO-a (D).

A. Definicija snajperiste i metode korištene tokom snajperskih djelovanja u Mostaru

1021. Vijeće je saslušalo iskaz vještaka Patricka van der Weijdena i upoznalo se s prirodom snajperskog djelovanja na osnovu dokaza koje je on izložio (1). Drugi svjedoci, kao što su Miro Salčin i Elvir Demić, Vijeću su objasnili kako su djelovali, kakvo naoružanje su koristili i kroz kakvu su obuku prolazili snajperisti HVO-a u Mostaru (2).

1. Definicija snajperiste

1022. Prema riječima Patricka van der Weijdena, snajperista je specijalizovani strijelac, vješt u otkrivanju, osmatranju, sačekivanju i neutralisanju neprijateljske žive sile i materijalno-tehničkih sredstava.²³⁶⁷ Za razliku od strijelca koji je pripadnik pješadijske jedinice i postupa u skladu s naređenjima tima ili komandira grupe,²³⁶⁸ snajperista obično djeluje sam ili u sklopu tima od dva čovjeka,²³⁶⁹ u čijem se sastavu nalaze strijelac i osmatrač ("*the spotter*").²³⁷⁰

1023. U urbanoj sredini, snajperista se najradije odlučuje za vatrene položaje kao što su visoke zgrade, koje otežavaju lociranje strijelca, ili se povremeno služi platformama za gađanje koje se grade kako bi se snajperisti olakšalo ispunjavanje zadatka.²³⁷¹ U naseljenim mjestima, prosječni domet metka je ograničen na 75 m, a gađanje s većih razdaljina je, prema riječima Patricka van der Weijdena, moguće samo s dominantnih položaja s kojih se pruža pogled na grad – kao što su brda – ili duž ulica.²³⁷²

1024. Činioci koji omogućavaju da se neka osoba identifikuje kao "civil", naročito u urbanoj sredini, jesu: visina, kretanje, odjeća, aktivnosti u trenutku ispaljivanja hica, pol i starosna dob.²³⁷³ U izvjesnim okolnostima proces identifikacije može biti otežan u zavisnosti od vremenskog intervala tokom kojeg je meta vidljiva, od osvjjetljenja, kvaliteta i stepena uvećanja na optičkim

²³⁶⁷ P09808, str. 6; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13732.

²³⁶⁸ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13729.

²³⁶⁹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13729.

²³⁷⁰ P09808, str. 6 i 7.

²³⁷¹ P09808, str. 7. Za dalje pojedinosti, v. incidente br. 8 i 14 u vezi s kojima Patrick van der Weijden iznosi ovu hipotezu.

²³⁷² P09808, str. 8.

²³⁷³ P09808, Dodatak B, str. 48.

pomagalima ("*the optics*"), meteoroloških uslova i izloženosti mete pogledu strijelca (cijelo tijelo, glava).²³⁷⁴

1025. Osim toga, Patrick van der Weijden je naveo koje oružje je HVO najvjerojatnije koristio (na primjer, pušku Dragunov²³⁷⁵) u većini snajperskih incidenata koji se navode u Optužnici.²³⁷⁶ U pitanju je oružje malog kalibra²³⁷⁷ i izuzetno velike preciznosti.²³⁷⁸ U svom Završnom podnesku, Praljkova odbrana tvrdi da ne postoji nijedan dokaz da su oružane snage HVO-a zaista posjedovale oružje tog tipa.²³⁷⁹ Međutim, Vijeće se upoznao, između ostalog, s jednim dokumentom iz kojeg se vidi da su "oružane snage HVO-a" u Mostaru raspolagale puškama Dragunov početkom avgusta 1993. godine.²³⁸⁰

1026. Pored toga, iako udaljenost ima velik uticaj na efikasnost gađanja kad je riječ o snajperskom djelovanju, valja uzeti u obzir i druge činioce, kao što su sila gravitacije²³⁸¹ ili otpor zraka i naleti vjetra, jer utiču na putanju metka.²³⁸² Prema riječima Patricka van der Weijdena, u svim incidentima za koji se optuženi terete u Optužnici, snajperske hlice su ispalile osobe koje su imale iskustva u toj oblasti i koje su bile upućene u balistiku.²³⁸³

2. Modus operandi, naoružanje i obuka snajperista HVO-a

1027. Opisujući događaj koji se odigrao u julu 1993., Miro Salčin²³⁸⁴ je iznio konkretne pojedinosti o tehnikama i oružju kojima se služila jedna grupa od četiri snajperista HVO-a koji su

²³⁷⁴ P09808, Dodatak B, str. 48; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13744.

²³⁷⁵ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13757; P09808, Dodatak A, str. 43 i 44.

²³⁷⁶ Patrick van der Weijden je identifikovao sljedeće tipove oružja: Zastava M76, obično opremljena optičkim nišanom s uvećanjem 4 puta (kalibar: 7,92 mauser/7,62x54R/7,62x51 mm NATO; maksimalni efektivni domet: 800 m); Steyr SSG69, obično opremljena optičkim nišanom ("*scope*") s uvećanjem 6 puta (kalibar: 7,62x51 mm NATO; maksimalni efektivni domet: 800 m); SIG-Sauer SSG 2000/3000, obično opremljena optičkim nišanom s uvećanjem 6 puta (kalibar: 7,62x51 mm NATO; maksimalni efektivni domet: 800 m) i SVD Dragunov, obično opremljena optičkim nišanom s uvećanjem 4 puta (kalibar: 7,62x54R; maksimalni efektivni domet: 800 m). V. P09808, Dodatak A, str. 43; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13757. U vezi s pojmom efektivnog dometa, Patrick van der Weijden je izjavio da je to domet s kojeg strijelac ima razumne izgleda da pogodi metu. Maksimalni domet metka može biti veći od efektivnog dometa: Patrick van der Weijden, T(f), str. 13757. Patrick van der Weijden je dodao da, iako je u pitanju oružje izuzetno velike preciznosti, na udaljenosti većoj od 300 do 400 m postaje veoma teško gađati određeni dio tijela mete, v. Patrick van der Weijden, T(f), str. 13754 i 13756. Za grubu skicu pušaka koje su koristili snajperisti, v. IC00382.

²³⁷⁷ P09808, Dodatak A, str. 43 i 46.

²³⁷⁸ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13753.

²³⁷⁹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 283.

²³⁸⁰ P03929, 3. avgust 1993., str. 2. Za još jedan primjer oružja koje su snajperisti oružanih snaga HVO-a imali na raspolaganju, v. P01868, str. 1.

²³⁸¹ V. npr. IC00383.

²³⁸² U vezi s dijelovima korištenih metaka, v. P09808, Dodatak A, str. 46 i Patrick van der Weijden, T(f), str. 13765, 13770 i 13771; P09808, str. 41; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13766, 13768 i 13771-13774; IC00381; IC00382; IC00383.

²³⁸³ P09808, str. 42.

²³⁸⁴ Miro Salčin je bio komandir čete u Donjoj Mahali i zamjenik komandanta 2. bataljona 441. motorizovane brigade stacionirane u rejonu od Starog mosta do Čekrka, v. P09834, par. 7 i 8; svjedok Miro Salčin, T(f), str. 14171 i 14172.

bili raspoređeni na brdu Stotina.²³⁸⁵ Po njegovim riječima, mete su se utvrđivale na osnovu podataka koje su prosljeđivali izviđači HVO-a, budući da snajperisti nisu otvarali vatru ni nasumice ni redovno.²³⁸⁶ Tako bi, kada se neka osoba kretala mostom, izviđači snajperistima prenijeli gdje se nalazi meta.²³⁸⁷ Na prvom snajperskom položaju bio je vojnik u maskirnoj uniformi koji je imao lovačku pušku s nišanom (položaj koji je Miro Salčin označio brojem 1 u dokumentu IC 00418 tokom svog svjedočenja pred Sudom).²³⁸⁸ Drugi strijelac se nalazio u jednoj kući i imao je pušku (položaj koji je Miro Salčin označio brojem 2 u dokumentu IC 00418 tokom svog svjedočenja pred Sudom).²³⁸⁹ Treći strijelac, koji je takođe imao pušku, nalazio se u drugoj kući i zauzimao je položaj koji je gledao na naselje Mahala (položaj koji je Miro Salčin označio brojem 3 u dokumentu IC 00418 tokom svog svjedočenja pred Sudom).²³⁹⁰ Četvrti strijelac HVO-a je otvarao vatru iz puške kalibra 12,7 mm, a nalazio se u zgradi koja je gledala na Mahalu (položaj koji je Miro Salčin označio brojem 4 u dokumentu IC 00418 tokom svog svjedočenja pred Sudom).²³⁹¹ Miro Salčin je dodao da su strijelci HVO-a raspoređeni na brdu Hum bili posebno opasni jer su pod uglom od 80° ispaljivali metke koji bi žrtve prostrijelili od vrata do bubrega i koji su, prema tome, bili smrtonosni.²³⁹² Iz ovog svjedočenja se vidi da su, bar u ovom konkretnom slučaju, snajperski hici bili rezultat koordinisanog djelovanja. U istom duhu, Patrick van der Weijden je izjavio da je snajperistima bilo gotovo nemoguće da djeluju potpuno samostalno.²³⁹³

1028. Elvir Demić, vatrogasac u Mostaru,²³⁹⁴ opisao je metode kojima su se koristile "oružane snage HVO-a" kako bi neutralisale vatrogasce u istočnom Mostaru. On je izjavio da su "oružane snage HVO-a" koristile zapaljivu municiju ne bi li izazvale požar u stambenim objektima. Čim bi se vatrogasna kola zaputila ka stambenom objektu u plamenu, na njih bi otvorili vatru snajperisti HVO-a i protivavionski topovi.²³⁹⁵ Vozilo bi nastavilo da gađaju i pošto stigne na lice mjesta, što je vatrogascima u velikoj mjeri otežavalo posao.²³⁹⁶ Elvir Demić je izjavio da se ta vrsta napada uvijek odvijala po opisanom obrascu.²³⁹⁷ Na taj način, bilo je moguće izolovati i zadržati vatrogasne ekipe

²³⁸⁵ Miro Salčin, T(f), str. 14174-14177, 14186 i 14187; IC00417; IC00418; IC00419; P09834, par.11; Miro Salčin, T(f), str. 14174-14177.

²³⁸⁶ Miro Salčin, T(f), str. 14178.

²³⁸⁷ Miro Salčin, T(f), str. 14178.

²³⁸⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14186-14188 i 14175; IC00417; IC00418.

²³⁸⁹ Miro Salčin, T(f), str. 14186-14188 i 14175; IC00417; IC00418.

²³⁹⁰ Miro Salčin, T(f), str. 14186-14188 i 14175; IC00417; IC00418.

²³⁹¹ Miro Salčin, T(f), str. 14175,14187-14189; IC00418.

²³⁹² P09834, par.11 i 13; Miro Salčin, T(f), str. 14192 i 14196.

²³⁹³ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13854.

²³⁹⁴ P09857, str. 2.

²³⁹⁵ P09857, str. 2.

²³⁹⁶ P09857, str. 2.

²³⁹⁷ P09857, str. 3.

na određenim mjestima i tokom određenog vremena.²³⁹⁸ Elvir Demić je dodao kako mu je izgledalo da, putem ovih napada, "Foružanež snage HVO-a F...g kao da se igraju" s vatrogasnim ekipama.²³⁹⁹

1029. Vijeće smatra da, zahvaljujući svjedočenjima Mire Salčina i Elvira Demića, raspoláže podacima koji pružaju uvid u *modus operandi* snajperista HVO-a.

1030. Pored toga, Vijeće je proučilo izvještaj SPABAT-a od 1. marta 1994., prema kojem se u logoru HVO-a u Lištici nalazila baza za obuku snajperista koji su, po navodima iz tog izvještaja, kasnije vršili operacije u Mostaru.²⁴⁰⁰ Isto tako, u izvještaju o radu HVO-a za period od januara od juna 1993. stoji da je šest timova od po dva snajperista prošlo obuku od 10. do 20. maja 1993. i da su potom uspješno angažovani na mostarskom frontu.²⁴⁰¹

1031. Vijeće smatra da ovi dokazi pokazuju da je HVO nadzirao, opremao i, suprotno argumentima Praljkove odbrane,²⁴⁰² obučavao timove specijalizovane za snajpersko djelovanje.

B. Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru

1032. Vijeće je, posebno, nastojalo da utvrdi pod čijom su kontrolom bila područja s kojih su, kako se navodi, snajperisti HVO-a pucali na 12 žrtava koje se navode kao primjer za paragraf 114 Optužnice. Svjedoci koji su svjedočili o incidentima, kao i vještak Patrick van der Weijden, identifikovali su, između ostalog, više mogućih vatrenih položaja na desnoj obali Neretve: brdo Stotina za incidente 1 (13. maj 1993.),²⁴⁰³ 2 (3. juni 1993.),²⁴⁰⁴ 3 (6. juni 1993.),²⁴⁰⁵ 4 (27. juli 1993.),²⁴⁰⁶ 9 (29. septembar 1993.),²⁴⁰⁷ 10 (10. oktobar 1993.)²⁴⁰⁸ i 13 (2. februar 1994.);²⁴⁰⁹

²³⁹⁸ P09857, str. 3.

²³⁹⁹ P09857, str. 3.

²⁴⁰⁰ P07986, pod pečatom, str. 9 i 10.

²⁴⁰¹ P04699, str. 17; P03351, str. 9.

²⁴⁰² V. Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 283.

²⁴⁰³ P09864, pod pečatom, str. 2; Enes Vukotić, T(f), str. 13664, 13676 i 13677. U vezi s lokacijom kuća na Stotini, v.: Enes Vukotić, T(f), str. 13664-13667; IC00371; Enes Vukotić, T(f), str. 13664, 13667, 13668, 13671, 13672; IC00376; Enes Vukotić, T(f), str. 13706 i 13708; IC00380; Enes Vukotić, T(f), str. 13722; IC00384; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13780; P09808, str. 10.

²⁴⁰⁴ P09860, str. 4; Anel Heljić, T(f), str. 13410 i 13411; IC00384; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13783 i 13784; P09808, str. 12 i 13.

²⁴⁰⁵ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13347; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13785; P09808, str. 14.

²⁴⁰⁶ P09808, str. 15; Ratko Pejanović je pak ocijenio da je metak ispaljen s mjesta koje se nazivalo Čekrk, Višnjica ili Stotina, T(f), str. 1330 i 1334; V. također P09139.

²⁴⁰⁷ Damir Katica, T(f), str. 13459-13461, 13463, 13464, 13467 i 13484; IC00334; IC00336; P09808, str. 28 i 29; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13787 i 13788.

²⁴⁰⁸ P09862, str. 3; Munib Klarić, T(f), str. 13519, 13527 i 13554; IC00338 i IC00343; IC00341; IC00344 i IC00345; IC00346; P09808, str. 30 i 31; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13789 i 13790.

²⁴⁰⁹ P09808, str. 36; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13791; Belkisa Beriša, T(f), str. 13940-13941 i 13946-13947; IC00393; IC00396; P09139, str. 2.

lokacije u okolini Španskog trga za incidente 8 (29. septembar 1993.),²⁴¹⁰ 11 (30. oktobar 1993.)²⁴¹¹ i 14 (2. mart 1994.);²⁴¹² zgrada Ledera za incidente 6 (30. avgust 1993.)²⁴¹³ i 7 (7. septembar 1993.);²⁴¹⁴ zgrada Centar II za incident 7 (7. septembar 1993.),²⁴¹⁵ brdo Hum ili donji dio naselja Donja Mahala za incident 3 (6. juni 1993.)²⁴¹⁶ i Hotel Bristol ili zgrada Borova za incident 11 (30. oktobar 1993.)²⁴¹⁷ Premda Vijeće prihvata, u skladu s tvrdnjama Petkovićeve odbrane,²⁴¹⁸ da se u brojnim izvještajima međunarodnih predstavnika koji su se nalazili u Mostaru snajperski hici, kada se pominju, ne pripisuju nijednoj strani u sukobu, svjedoci i vještak Patrick Van der Weijden su, prema ocjeni Vijeća, dovoljno precizno identifikovali položaje da bi se moglo utvrditi koje su oružane snage – HVO-a, ABiH ili srpske oružane snage – bile odgovorne na datom području u vrijeme incidenata, shodno navodima iz paragrafa 114 Optužnice.

1033. Kada je riječ o brdu Stotina, Vijeće se upoznao s više dokaza koji potvrđuju da su oružane snage HVO-a kontrolisale to područje 13. maja 1993., na dan incidenta br. 1;²⁴¹⁹ 3. juna 1993., na dan incidenta br. 2;²⁴²⁰ 6. juna 1993., na dan incidenta br. 3;²⁴²¹ 27. jula 1993., na dan incidenta br. 4;²⁴²² 29. septembra 1993., na dan incidenta br. 9;²⁴²³ 10. oktobra 1993., na dan incidenta br. 10²⁴²⁴ i

²⁴¹⁰ P09808, str. 26; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801, djelimično zatvorena sjednica; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13800-13802, djelimično zatvorena sjednica.

²⁴¹¹ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13919; P09808, str. 32 i 33; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13805.

²⁴¹² P09808, str. 39; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801 i 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁴¹³ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13796 i 13797; P09808, str. 20 i 21.

²⁴¹⁴ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13796 i 13798; P09808, str. 23 i 24.

²⁴¹⁵ Elvir Demić, T(f), str. 13993.

²⁴¹⁶ Dževad Hadžizukić, T(f), str. 13347.

²⁴¹⁷ Džemal Baraković, T(f), str. 13920-13922; IC00392; P09808, str. 32 i 33; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13805.

²⁴¹⁸ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par.388.

²⁴¹⁹ P09864, str. 2; Enes Vukotić, T(f), str. 13664, 13676 i 13677; Suad Ćupina, T(f), str. 4866; IC00026. Vijeće je takođe uzelo u obzir dokaze koji potvrđuju činjenicu da su snage HVO-a kontrolisale ovaj dio grada u maju 1993., kao što su izvještaji u kojima se navodi da su snajperisti ABiH otvarali vatru na brdo Stotina 13. i 24. maja 1993., što navodi na zaključak da su se oružane snage HVO-a u to vrijeme nalazile na datom mjestu, v. 4D00492 i 4D01689.

²⁴²⁰ P09860, str. 4; Suad Ćupina, T(f), str. 4866; IC00026. Pored toga, Vijeće je analiziralo dokaz iz kojeg se vidi da su 1. juna 1993. snajperisti ABiH otvarali vatru na brdo Stotina, što potkrepljuje tvrdnje da je to brdo bilo pod kontrolom oružanih snaga HVO-a početkom juna 1993. godine, v. 4D01452. Tome ide u prilog i izvještaj Miljenka Lasića od 13. juna 1993., prema kojem je po oružanim snagama HVO-a na Stotini, Čekrku i brdu Hum²⁴²⁰ otvarana vatra iz minobacača, v. 4D01222.

²⁴²¹ P09859, str. 3; IC00301, IC00304; Dževad Hadžizukić, T(f), str. 13343-13345, 13366, 13367 i 13370.

²⁴²² P10046, str. 2, par. 3 i par. 5. Osim toga, Vijeće se upoznao s dokazom iz kojeg se vidi da je 9. bojna HVO-a držala brdo Stotina 7. jula 1993. godine, v. P03260, str. 6. Isto tako, Svjedok EJ, zatočen na Heliodromu od kraja jula 1993. (v. P10227, str. 7 i 9), izjavio je da je u to vrijeme obavljao radove u blizini Stotine, v. P10227, str. 11. Prema ocjeni Vijeća, ta dva dokumenta potkrepljuju navode Arifa Goste, prema kojima su oružane snage HVO-a kontrolisale brdo Stotina oko 27. jula 1993. godine.

²⁴²³ P09861; Damir Katica, T(f), str. 13467; Miro Salčin, T(f), str. 14179, 14180 i 14195. Vijeće se upoznao s dokazima koji pokazuju da je 2. bojna 3. brigade HVO-a koristila zatočenike za obavljanje radova na Stotini 25. septembra 1993., v. P05386, i 2. oktobra 1993., v. P05555.

²⁴²⁴ P09862, str. 3. Iako Munib Klarić nije izričito izjavio da su oružane snage kontrolisale tu lokaciju 10. oktobra 1993., Vijeće podjeća da su, kao što je to prethodno već izloženo, neki elementi oružanih snaga HVO-a na tom mjestu koristili zatočenike 2. oktobra 1993., što navodi na zaključak da su pomenute snage kontrolisale brdo početkom oktobra 1993., v. P05555.

2. februara 1994., na dan incidenta br.13.²⁴²⁵ Iako Vijeće ne raspolaže, za svaki od incidenata, velikim brojem dokaza koji bi pokazali da su oružane snage HVO-a držale brdo Stotina (naročito za incidente br. 10 i br. 13), dosljednost u svjedočenjima i predočeni dokazi omogućavaju, po ocjeni Vijeća, da se izvede takav zaključak. Pored toga, Vijeće napominje da je, kako tvrdi Miro Salčin, ABiH 21. septembra 1993. bezuspješno pokušala da ponovo zauzme brdo Stotina, no Muslimani poslije toga više nisu pokušavali da osvoje taj položaj jer bi takvom operacijom ugrozili stanovništvo koje je živjelo u naselju pored Donje Mahale.²⁴²⁶ Osim toga, Miro Salčin je opisao više snajperskih položaja HVO-a na brdu Stotina u julu 1993. godine.²⁴²⁷

1034. Većina Vijeća konstatuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da se zaključci Praljkove odbrane, prema kojima bi "prosječan" strijelac ABiH morao biti u stanju da eliminiše svakog strijelca na tom brdu,²⁴²⁸ te da je stoga bilo nemoguće da snajperist zauzme položaj na brdu Stotina, ne zasnivaju ni na jednom konkretnom dokazu. Naime, Praljkova odbrana se zadovoljila pozivanjem na "fotografije" koje pokazuju, kako tvrdi, mjesta udara metka na kući u kojoj je snajperista HVO-a navodno bio raspoređen na brdu Stotina, ne navodeći konkretne reference za pomenute dokumente.

1035. Prema tome, većina Vijeća zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da je brdo Stotina, koje se nalazi južno od brda Hum,²⁴²⁹ bilo pod kontrolom oružanih snaga HVO-a svih dana tokom kojih su se dogodili incidenti koji se navode u Optužnici.²⁴³⁰

1036. Vijeće je takođe saslušalo iskaze više svjedoka, među kojima i iskaz vještaka Patricka van der Weijdena, koji su izjavili da su strijelci HVO-a otvarali vatru s lokacija oko Španskog trga, naročito u okviru incidenta br. 8 (29. septembar 1993.),²⁴³¹ br. 11 (30. oktobar 1993.)²⁴³² i br. 14 (2. mart 1994.).²⁴³³ Na osnovu izjave Džemala Barakovića,²⁴³⁴ Vijeće je utvrdilo da se Španski trg nalazio u zapadnom dijelu grada Mostara.²⁴³⁵

²⁴²⁵ P09856, str. 2 i str. 3.

²⁴²⁶ Miro Salčin, T(f), str. 14178 do 14181.

²⁴²⁷ V. "*Modus operandi*, naoružanje i obuka snajperista HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁴²⁸ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 287.

²⁴²⁹ P09864, str. 2.

²⁴³⁰ V. konkretno 4D00621; 4D00622 i 4D01216; v. na primjer IC00417; IC00418; P09834, par. 11.

²⁴³¹ P09808, str. 26; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801, djelimično zatvorena sjednica; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13800-13802, djelimično zatvorena sjednica.

²⁴³² P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13919; P09808, str. 32 i 33; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13805.

²⁴³³ P09808, str. 39; Patrick van der Weijden, T(f), str. 1380 i 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁴³⁴ Žrtva – primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁴³⁵ P09855, str. 2.

1037. Druge lokacije, kao što su zgrada Ledera za incidente br. 6 (30. avgust 1993.) i br. 7 (7. septembar 1993.), zgrada Centar II u slučaju incidenta br. 7 (7. septembar 1993.), brdo Hum za incident br. 3 (6. juni 1993.) i Hotel Bristol ili zgrada Borova za incident br. 11 (30. oktobar 1993.), pominju se kao mogući snajperski položaji u pomenutim incidentima. Iz dokaza proizlazi da se sve ove lokacije nalaze u zapadnom Mostaru.²⁴³⁶

1038. Kao što će to biti detaljnije izloženo u daljem tekstu,²⁴³⁷ HVO je bio u dovoljnoj mjeri vojno prisutan da nametne svoju vlast u zapadnom dijelu grada, da može izdavati naredjenja stanovništvu koje je tu živjelo i osigurati da se ona poštuju u maju i julu 1993., pa i kasnije.²⁴³⁸ Prema tome, Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da su oružane snage HVO-a kontrolisale gorenavedene lokacije na dane kada su se odigrali incidenti, s izuzetkom Hotela Bristol i zgrade Borova koji su, konkretno prema riječima Džemala Barakovića, bili u

²⁴³⁶ Kada su u pitanju incident br. 6 i zgrada Ledera, Omer Dilberović nije mogao da navede odakle je ispaljen hitac, ali je iznio tvrdnju da je metak doletio iz zapadnog dijela grada, v. Omer Dilberović, T(f), str. 13236 i 13240; vještak Patrick van der Weijden je izjavio da je hitac koji je pogodio žrtvu mogao biti ispaljen iz zgrade Ledera, v. P09808, str. 20, 21 i 22; u vezi s zgradom Centar II, koja se pominje u okviru incidenta br. 7, v. Elvir Demić, T(f), str. 13965, 13966, 13983, 13984 i 13993; P09139; IC00397; IC00399; Elvir Demić, T(f), str. 13965-13968; IC00397. Kada je u pitanju brdo Hum i donji dio Donje Mahale u okviru incidenta br. 3, Dževad Hadžižukić je izjavio da je terasa njegove kuće gledala na zapadni Mostar, brdo Stotina i dio brda Hum, v. Dževad Hadžižukić, T(f), str. 1337; IC00298, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13346 i 13357; IC00300, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13363 i 13364; IC00302, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13367 i 13368; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13370 i 13371; IC00306, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13371 i 13372 i Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13347. Što se tiče hotela Bristol i zgrade Borova u okviru incidenta br. 11, v. Džemal Baraković, T(f), str. 13920-13922; IC00392; P09808, str. 32 i 33; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13805.

²⁴³⁷ V. "Postojanje stanja okupacije" u razmatranjima Vijeća o uslovima za primjenu članova 2, 3 i 5 Statuta.

²⁴³⁸ P02884, str. 3; P10038, str. 4; P10035, par. 18; P10367, pod pečatom, par. 51; Svjedok DZ, T(f), str. 26471, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17185 i 17186, 17189, 17190, 17213, zatvorena sjednica; P09677, pod pečatom, par. 5 i 6; P02564, pod pečatom, str. 7; 1D00527, par. 9; P02557, pod pečatom, str. 1; P09712, pod pečatom, par. 23 i 36; P02458, par. 27; P02290; Slobodan Praljak, T(f), str. 43415, 43471; P07500, str. 8; 1D00527, par. 9; P02884, str. 3; P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943 i 2944; Svjedok BB, T(f), str. 17189, 17199 i 25236, 17213, 25239, 25243 i 25244, zatvorena sjednica; P02749; P02769, str. 2; Grant Finlayson, T(f), str. 18043 i 18044; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 112, 113 i 128 iz Prvostepene presude u predmetu *Naletilić*, str. 24 i 25; P09678, pod pečatom, par. 1, 2, 4 i 7; Svjedok BC, T(f), str. 18333, zatvorena sjednica; P09847, pod pečatom, p.1; P10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7037, 7043, 7044 i 7097; Svjedok GG, P10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4757 do 4759; P09678, pod pečatom, par. 2; Svjedokinja BA, T(f), str. 7202 i 7203; P02756, pod pečatom, str. 2; P02735, pod pečatom; P05091, par. 12; Svjedok BB, T(f), str. 25420 i 25421, zatvorena sjednica; P03196, pod pečatom, P1 i 2; Svjedok BD, T(f), str. 20707, zatvorena sjednica; Svjedok BD, T(f), str. 20730 i 20731, zatvorena sjednica; P03617, str. 1; P09712, pod pečatom, par. 53; P10038, str. 4; Svjedok BJ, T(f), str. 5632 i 5633; P10052, str. 1; P10367, pod pečatom, par. 54; P10033, str. 8 i 9; P09855, str. 2; P09861, str. 2; P10035, par. 14; P09856, str. 2; P05518; P05057; P05053; P05009, str. 4; P05331; Svjedok BD, T(f), str. 20755-20756, zatvorena sjednica; P05730, pod pečatom, u pitanju je Dodatak A koji se pominje u dokumentu: P05742, pod pečatom, str. 5; P05739, pod pečatom, str. 4 i 5, u pitanju je Dodatak B koji se pominje u dokumentu: P05742, pod pečatom, str. 5; P09850, pod pečatom, par. 2 i 3; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 115 iz Prvostepene presude u predmetu *Naletilić*, str. 24 i 25; P06365, str. 18; Jeremy Bowen, T(f), str. 12790; P05554; P09833, pod pečatom, str. 3 i 5; P10042, par. 10; P05742, pod pečatom, str. 2 i 3; Larry Forbes, T(f), str. 21313, djelimično zatvorena sjednica; P09328; P09851, pod pečatom, par. 2.10; P07917, par. 16.

rukama ABiH, pa su, shodno tome, snajperisti koji su se tu nalazili mogli biti samo pripadnici oružanih snaga HVO-a ili pod kontrolom oružanih snaga HVO-a.²⁴³⁹

1039. Najzad, Vijeće je analiziralo dokaze koji pokazuju da su snajperisti HVO-a djelovali i s drugih položaja. Iz dokaza tako proizlazi da je, na primjer, HVO imao snajperiste u srednjoj i osnovnoj školi nedaleko od Staklene banke, u blizini Titove ulice.²⁴⁴⁰ S tim u vezi, Vijeće napominje da je, tokom sastanka održanog 16. juna 1993., Bruno Stojić pomenuo Antoonu van der Grintenu da je HVO držao pod potpunom kontrolom snajperiste koji su zauzimali položaje u Plavoj banci, poznatoj i pod nazivom Staklena banka, kao i u "gimnaziji"²⁴⁴¹.

1040. Pored toga, svjedok Dževad Hadžić je dodao da su snajperisti u Staklenoj banci takođe otvarali vatru na jedno područje iza Titovog mosta.²⁴⁴² Jeremy Bowen takođe je Vijeću pokazao mjesta koja su često gađana iz snajpera, kao što su bila mjesta u Ulici maršala Tita između "komande"²⁴⁴³ i poljske bolnice, na raskrsnici u obliku slova "T" sa potpunom vidljivošću za strijelce.²⁴⁴⁴ Dana 20. septembra 1993., područja Tekije, Donje Mahale, Luke i Opina u istočnom Mostaru nalazila su se pod kontrolom ABiH i na njih su snajperisti HVO-a otvarali vatru,²⁴⁴⁵ kao i na pješačke mostove preko Neretve.²⁴⁴⁶ Pored toga, u izvještaju SPABAT-a od 20. marta 1994., navodi se da su snajperisti HVO-a prisutni u Domu zdravlja, kao i na Mašinskom fakultetu.²⁴⁴⁷

1041. S obzirom na sve pomenute dokaze, većina Vijeća zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da je HVO imao više snajperskih položaja na teritoriji pod svojom kontrolom u zapadnom Mostaru, ne računajući brdo Stotina.

²⁴³⁹ V. Džemal Baraković, T(f), str. 13921. V. takođe izjavu Svjedoka DC, prema kojoj je hotel Bristol bio u rukama ABiH od aprila 1993., Svjedok DC, djelimično zatvorena sednica, T(f), str. 13614-13616; IC00360. I dalje u vezi s hotelom Bristol, v. 2D00117. Vijeće napominje da je Suad Ćupina pak izjavio da su Hotel Bristol držali snajperisti HVO-a, ali nije bliže odredio vremensko razdoblje o kojem govori, v. Suad Ćupina, T(f), str. 4866; IC00026; 1D00527. Međutim, s obzirom na ostale dokaze, Vijeće smatra da je zgrada hotela Bristol bila u rukama ABiH. U vezi sa zgradom Borova, v. Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13625-13627. U vezi s mjestom gdje se nalazila zgrada Borova, v.: IC00364.

²⁴⁴⁰ Jovan Rajkov, T(f), str. 12931 i 12932.

²⁴⁴¹ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21046-21048, 21051, 21052 i 21248; P02806, pod pečatom, str. 2.

²⁴⁴² Dževad Hadžić, T(e), str. 13344 i 13345.

²⁴⁴³ Svjedok nije objasnio kome je pripadala ta "komanda".

²⁴⁴⁴ Jeremy Bowen, T(f), str. 12749 i 12750.

²⁴⁴⁵ 2D01390, 20. septembar 1993.

²⁴⁴⁶ P06589, pod pečatom, str. 2.

²⁴⁴⁷ P10287, pod pečatom, par. 92; P08099, pod pečatom, str. 8.

C. Dvanaest snajperskih incidenata opisanih u Povjerljivom prilogu Optužnici

1042. Vijeće će analizirati svaki od incidenata koji se pominje u povjerljivom Prilogu Optužnici.²⁴⁴⁸

1. Snajperski incident br. 1

a) Opis događaja

1043. Vijeće je saslušalo svjedočenje Enesa Vukotića,²⁴⁴⁹ koji je izjavio da je 13. maja 1993. oko 16:00 sati prešao pješački most koji je u to vrijeme povezivao naselje Donja Mahala s naseljem Luka na suprotnoj obali Neretve.²⁴⁵⁰ Pošto je prešao most, skrenuo je lijevo, zaustavio se na ulazu u uličicu koja se zvala Ulica Šaćira Palate i naslonio se na jedan zid, pri čemu je leđima bio okrenut brdu Stotina odakle su snajperisti obično otvarali vatru na osobe koje su prelazile preko mosta.²⁴⁵¹ Tačno na tom mjestu i u tom trenutku, pogodio ga je metak iznad desnog koljena i prostrijelio mu nogu.²⁴⁵² Zatim je odvezen na liječenje u bolnicu u istočnom Mostaru.²⁴⁵³

b) Okolnosti i analiza incidenta

1044. Enes Vukotić je objasnio da je, u vrijeme događaja, bio odjeven u "Fcivilnu odjeću" i da, iako je bio pripadnik ABiH, u tom trenutku nije bio na dužnosti i nije bio naoružan.²⁴⁵⁴

c) Činjenični zaključci

1045. Vijeće poklanja vjeru riječima Enesa Vukotića, žrtve snajperskog djelovanja, što se tiče mjesta odakle je hitac ispaljen, to jest s brda Stotina, tim prije što su, prema riječima svjedoka, u vrijeme događaja snajperisti obično otvarali vatru na osobe koje su prelazile most. Vijeće napominje da je, po obavljenoj analizi, Patrick van der Weijden izjavio da je, s obzirom na položaj žrtve u trenutku kada je pogođena i na konfiguraciju terena, hitac mogao biti ispaljen samo s brda

²⁴⁴⁸ Povjerljivi Prilog Optužnici, 16. novembar 2005., str. 13 i 14. Pored toga, sudija Antonetti razmatra ovo pitanje u svom Djelimično suprotnom mišljenju koje je priloženo Presudi.

²⁴⁴⁹ Pripadnik ABiH, v. P09864, pod pečatom, str. 2; Enes Vukotić, T(f), str. 13660 i 13661; žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁴⁵⁰ P09864, pod pečatom, str. 2. U vezi s mjestom na kojem se nalazio most koji je u vrijeme događaja povezivao Donju Mahalu s naseljem Luka, v.: IC00377; Enes Vukotić, T(f), str. 13710 i 13711; IC00378: br. 3 označava naselje Luka; Enes Vukotić, T(f), str. 13710-13712; IC00379; T(f), str. 13713; P09139; Enes Vukotić, T(f), str. 13675; IC00376: br. 1 označava mjesto na kojem se, kako je to svjedok pokazao, nalazio most.

²⁴⁵¹ P09864, pod pečatom, str. 2 i 3. U vezi s mjestom na kojem se nalazila žrtva u trenutku događaja, v.: IC00375; IC00374; Enes Vukotić, T(f), str. 13672 i 13673; P09140.

²⁴⁵² P09864, pod pečatom, str. 3; Enes Vukotić, T(f), str. 13673, 13674 i 13686; P09140.

²⁴⁵³ P09864, pod pečatom, str. 3.

²⁴⁵⁴ P09864, pod pečatom, str. 2; Enes Vukotić, T(f), str. 13661 i 13662.

Stotina.²⁴⁵⁵ Osim toga, velika udaljenost (760 m²⁴⁵⁶) između položaja snajperiste i mjesta na kojem je žrtva pogođena ukazuje na to da je korištena puška s optičkim nišanom. Najzad, kao što je prethodno već rečeno, brdo Stotina je 13. maja 1993. bilo pod kontrolom oružanih snaga HVO-a.

1046. Shodno tome, Većina Vijeća zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da Enesa Vukotića jeste pogodio snajperista HVO-a koji je 13. maja 1993. bio na položaju na brdu Stotina.

2. Snajperski incident br. 2

a) Opis događaja

1047. Dokazi u vezi sa snajperskim incidentom br. 2 pokazuju da je, početkom juna 1993.,²⁴⁵⁷ Mustafa Burić, vojnik ABiH, Musliman iz istočnog Mostara,²⁴⁵⁸ otišao između 16:00 i 17:00 sati²⁴⁵⁹ do stambenog kompleksa Sokol, koji se nalazio u Ulici Gojka Vukovića u Donjoj Mahali, s namjerom da otpuši začepljenu kanalizaciju.²⁴⁶⁰ Bio je odjeven u "civilnu odjeću" i vozio je kamion cisternu plave boje²⁴⁶¹ koji je pripadao javnom vodovodnom preduzeću²⁴⁶² i za koji je, po njegovim riječima, bilo jasno da nije u pitanju vojno vozilo.²⁴⁶³ S njim su bili njegov sin, Nihad Burić,²⁴⁶⁴ star 10 godina, i još dvoje djece, Anel Heljić,²⁴⁶⁵ star 9 godina i Ermin Sarić, star 7 godina.²⁴⁶⁶ Sva tri djeteta su sjedila na prednjem sjedištu, desno od vozača, Mustafe Burića.²⁴⁶⁷

1048. Mustafa Burić je parkirao vozilo ispred zgrada kompleksa Sokol, u Ulici Gojka Vukovića, pri čemu je licem bio okrenut ka brdu Stotina.²⁴⁶⁸ On je, kako je izjavio, ušao u zgradu zajedno s troje djece, popravio kanalizaciju i vratio se do vozila desetak minuta kasnije, kada je djeci rekao da se popnu u kamion.²⁴⁶⁹ Djeca su ušla u kabinu kamiona cisterne, a Mustafa Burić se sam vratio u

²⁴⁵⁵ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13781 i 13782.

²⁴⁵⁶ Prilikom obilaska mjesta događaja, Patrick van der Weijden je pokušao da, za sve incidente navedene u Optužnici, izmjeri udaljenost između mjesta na kojem se nalazila žrtva u trenutku kada je, kako se navodi, bila pogođena i mjesta na kojem se, prema riječima više svjedoka, nalazio snajperista. U tu svrhu koristio je laserski metar, v. Patrick van der Weijden, T(f), str. 13777 i 13778.

²⁴⁵⁷ Vijeće konstatuje da datum incidenta nije isti u svim dokazima: radi se o 3. junu 1993. prema izvodu iz medicinske dokumentacije za Anela Heljića, v. P09912; 6. ili 7. junu prema riječima Mustafe Burića, v. P10044, str. 2; ili 13. junu 1993., v. Anel Heljić, T(f), str. 13402 i 13403.

²⁴⁵⁸ P10044, str. 2.

²⁴⁵⁹ Svjedok Anel Heljić je rekao da je sunce zalazilo iza brda Hum, v. P09860, str. 2.

²⁴⁶⁰ P10044, str. 2; P09860, str. 2 i 3.

²⁴⁶¹ P10044, str. 2; P09860, str. 2; P09220, str. 6.

²⁴⁶² Anel Heljić, T(f), str. 13408.

²⁴⁶³ P09860, str. 2.

²⁴⁶⁴ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice; IC00313.

²⁴⁶⁵ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁴⁶⁶ P09860, str. 2; P10044, str. 2.

²⁴⁶⁷ P09860, str. 3; Anel Heljić, T(f), str. 13409, 13414 i 13415; IC00313.

²⁴⁶⁸ P10044, str. 3.

²⁴⁶⁹ P10044, str. 3. Anel Heljić je pak izjavio da je Mustafa Burić izašao da obavi popravku, a da je troje djece ostavio u kabini kamiona, v. P09860, str. 3; Anel Heljić, T(f), str. 13423-13425; P09140; IC00316.

zgradu zato što je u zgradi zaboravio jednu alatku.²⁴⁷⁰ Čuo je pucanj u trenutku kada se nalazio iza zgrade.²⁴⁷¹ Anel Heljić je pak izjavio da je Mustafa Burić sam izašao iz vozila da obavi popravku, a da je troje djece ostavio u kabini kamiona.²⁴⁷² Vijeće je konstatovalo da se ova dva svjedočenja razlikuju u pogledu toga kako su se događaji odvijali prije incidenta, ali smatra da te razlike nemaju uticaja na vjerodostojnost i dosljednost u prikazu samog incidenta.

1049. Anel Heljić, koji se nalazio u kabini kamiona cisterne, čuo je fijuk metka i vidio trag udara na asfaltu, metar i po ispred žutog golfa, u blizini kojeg je bio parkiran kamion.²⁴⁷³ Dvije sekunde kasnije, prozviđao je drugi metak, koji je dolazio s istog mjesta kao i prvi, i pogodio prednji dio ili krov golfa.²⁴⁷⁴ Pet do šest sekundi kasnije, treći metak je proletio kroz vjetrobran kamiona²⁴⁷⁵ i ranio Anela Heljića u desnu nadlakticu.²⁴⁷⁶ Nihadu Buriću je, pak, metak okrznuo gornji dio grudi nakon incidenta.²⁴⁷⁷ Nakon pucnjave, Anel Heljić, Ermin Sarić i Nihad Burić su izašli iz kamiona u pokušaju da pronađu zaklon, a na njih pritom nije otvarana vatra.²⁴⁷⁸ Treća osoba je uspjela da odvede djecu do ambulante, nakog čega su prebačena u Higijenski zavod.²⁴⁷⁹ Vijeće primjećuje da je, za razliku od Mustafe Burića, koji je u svom svjedočenju rekao da je čuo samo jedan metak, Anel Heljić izjavio da su ispaljena tri metka. Međutim, Vijeće napominje da, prema vlastitoj izjavi, Mustafa Burić nije bio očevidac incidenta pošto se u trenutku incidenta nije nalazio u kabini kamiona. Vijeće smatra da ova protivrječnost nema uticaja na vjerodostojnost dvojice svjedoka.²⁴⁸⁰

1050. Nakon što je odveden u bolnicu u istočnom Mostaru, Anel Heljić je operisan i u bolnici je ostao tri mjeseca.²⁴⁸¹ Prema riječima Mustafe Burića, Anelu Heljiću bila je slomljena ruka.²⁴⁸² Nihad Burić je, pak, imao ogrebotine koje su mu nanijele krhotine vjetrobrana, a njegov otac,

²⁴⁷⁰ P10044, str. 3.

²⁴⁷¹ P10044, str. 3.

²⁴⁷² P09860, str. 3; Anel Heljić, T(f), str. 13423-13425; P09140; IC00316.

²⁴⁷³ P09860, str. 3; P09140; Anel Heljić, T(f), str. 13423-13425; IC00316; IC00317.

²⁴⁷⁴ P09860, str. 3 i 4; P09140.

²⁴⁷⁵ P10044, str. 3. Metak je pogodio vjetrobran na visini od približno 2,20 m od tla, v. P09140.

²⁴⁷⁶ P09860, str. 3 i 4; P09140; IC00314; IC00315; Anel Heljić, T(f), str. 13416; IC00314.

²⁴⁷⁷ P09860, str. 3.

²⁴⁷⁸ P09860, str. 3.

²⁴⁷⁹ P10044, str. 3.

²⁴⁸⁰ P10044, str. 3: "F...g Ja sam se, kada sam shvatio da sam zaboravio jednu alatku, vratio u zgradu. Tada sam čuo jedan pucanj. Nisam znao šta se dešava, tako da sam sačekao otprilike jednu minutu i onda sam se vratio ispred zgrade."

²⁴⁸¹ P09860, str. 4. Vijeće napominje da je, s ozbirom na podudarnost izjava Anela Heljića i Mustafe Burića u pogledu mjesta na koje su žrtve odvedene nakon incidenta, odnosno lokacije na kojoj im je ukazana pomoć, jasno da su "Vojna bolnica" (koju pominje Anel Heljić) i "Higijenski zavod" (koji pominje Mustafa Burić) u stvari jedno te isto mjesto.

²⁴⁸² P10044, str. 3; P09912.

Mustafa Burić, izjavio je da sigurno ima i komadiće metka u grudima.²⁴⁸³ Mustafa Burić je izjavio da Ermin Sarić u incidentu nije bio ranjen.²⁴⁸⁴

b) Okolnosti i analiza incidenta

1051. Prema mišljenju Anela Heljića, tri hica koje je čuo ispaljeni su s brda Stotina, što je hipoteza koju je potvrdio Patrick van der Weijden, i uz to dodao da se snajperista nalazio na udaljenosti od približno 426 m od žrtava.²⁴⁸⁵ Osim toga, Anel Heljić je rekao da je vidio bljesak prilikom ispaljivanja drugog metka s prozora jedne zgrade sagrađene na vrhu brda, koja je u to vrijeme bila pod kontrolom HVO-a.²⁴⁸⁶ Takođe je izjavio da je i Nihad Burić vidio plamen koji se pojavio u trenutku ispaljivanja metka.²⁴⁸⁷ Patrick van der Weijden je s tim u vezi rekao da je, u zavisnosti od toga kakvo je oružje korišteno i da li je korišten skrivač plamena, moguće da žrtva opazi bljesak prilikom ispaljenja hica s udaljenosti veće od 400 m.²⁴⁸⁸

1052. Prema ocjeni Patricka van der Weijdena, domet metka i vrsta rana koje su nanesene žrtvi ukazuju na to da je korištena municija pogodna za snajperska djelovanja, kao što su kalibri 7,62x51 mm, 7,62x54R mm ili 7,92 mm mauser.²⁴⁸⁹

1053. Što se tiče mjesta na kojem se nalazio kamion, Slobodan Praljak je u svom svjedočenju pred Vijećem izjavio da je Patrick van der Weijden pogriješio u pogledu lokacije na kojoj je vozilo bilo parkirano u vrijeme incidenta.²⁴⁹⁰ Naime, Anel Heljić je ukazao na lokaciju nedaleko od prve zgrade kompleksa Sokol, dok se analiza incidenta u izvještaju vještaka Patricka van der Weijdena zasniva na činjenici da je kamion bio parkiran ispred druge zgrade kompleksa Sokol.²⁴⁹¹ Na mjestu na kojem je "Fstvarnož" bio parkiran kamion, po mišljenju Slobodana Praljka, taj kamion nije mogao da se gađa s brda Stotina.²⁴⁹² Vijeće napominje da je Patrick van der Weijden, vještak za snajpersko djelovanje, priznao da mu nije bilo poznato da je Anel Heljić tokom svog svjedočenja rekao da se kamion nalazio na nekoj drugoj lokaciji,²⁴⁹³ a ne na lokaciji koja je njemu pokazana radi

²⁴⁸³ P10044, str. 3. Vijeće konstatuje da Mustafa Burić nije siguran da li su komadi metka njegovog sina pogodili u grudi: "Nihad je imao neke ogrebotine od stakla s vjetrobrana i mislim da je imao komadić metka u prsima".

²⁴⁸⁴ P10044, str. 3.

²⁴⁸⁵ P09860, str. 4; Anel Heljić, T(f), str. 13410 i 13411; IC00384; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13783 i 13784; P09808, str. 12 i 13.

²⁴⁸⁶ P09860, str. 4; Anel Heljić, T(f), str. 13411-13414, 13426-13429 i 13439-13442; IC00310; IC00311; IC00312; IC00318; IC00319; IC00320.

²⁴⁸⁷ Anel Heljić, T(f), str. 13435 i 13436.

²⁴⁸⁸ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13768, 13769 i 13833.

²⁴⁸⁹ P09808, str. 12.

²⁴⁹⁰ Slobodan Praljak, T(f) str. 41291; Patrick van der Weijden, T(f), str. 16266 i 16267.

²⁴⁹¹ IC00316; Anel Heljić, T(f), str. 13424; P09808, str. 12.

²⁴⁹² Slobodan Praljak, T(f), str. 41291; IC00321; IC00322; 3D00765, str. 1.

²⁴⁹³ IC00316.

vještačenja, ali je ustvrdio da je i ona lokacija na koju je Anel Heljić ukazao tokom svog svjedočenja podjednako vidljiva s brda Stotina.²⁴⁹⁴

1054. U vrijeme i na mjestu incidenta nisu se vodile borbe, a vidljivost je bila dobra.²⁴⁹⁵ Anel Heljić je nosio majicu dugih rukava svjetlozelene boje s velikom bijelom slikom.²⁴⁹⁶ Dodao je i to da je bio sitne građe za svoje godine.²⁴⁹⁷ Osim toga, sva tri djeteta su sjedila nepomično u kabini i bila su neko vrijeme vidljiva sa brda Stotina, tako da je snajperista imao dovoljno vremena da ih identifikuje.²⁴⁹⁸ Međutim, Patrick van der Weijden je rekao da je snajperisti teško da utvrdi status osobe koja se nalazi u kabini kamiona, osim ako tu osobu prethodno nije vidio kako ulazi u vozilo.²⁴⁹⁹

c) Činjenični zaključci

1055. Vijeće poklanja vjeru riječima Anela Heljića, žrtve snajperskog djelovanja, u pogledu okolnosti incidenta i mjesta s kojeg su ispaljeni hici, tim prije što je svjedok izjavio da je vidio bljesak prilikom ispaljivanja metka iz kuće koja se nalazila na brdu Stotina, koji je vidio još jedan od dvojice dječaka u njegovom društvu, to jest Nihad Burić. Osim toga, prema riječima Mustafe Burića, bilo je opštepoznato da su snajperisti imali položaje na brdu Stotina.²⁵⁰⁰ Pošto je izvršio vještačenje, Patrick van der Weijden je pak izjavio da je metak doista morao biti ispaljen iz kuće koja se nalazila na pomenutom brdu budući da "opšti pravac iz kojeg je dopirao hitac" ukazuje na tu zgradu.²⁵⁰¹

1056. Međutim, kada je riječ o rani Nihada Burića, Vijeće konstatuje da se na osnovu dokaza ne može zaključiti da je ta rana prouzrokovana komadićem metka.

1057. S obzirom na sva ova svjedočenja, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da raspolaže dovoljnim dokazima da zaključi da je strijelac bio na položaju u kući koja se nalazila na brdu Stotina. Pored toga, kao što je to prethodno već izloženo, Vijeće konstatuje da je u vrijeme incidenta brdo Stotina bilo pod kontrolom oružanih snaga HVO-a.

²⁴⁹⁴ Patrick van der Weijden, T(f), str. 16267-16269.

²⁴⁹⁵ P09860, str. 2; P10044, str. 2.

²⁴⁹⁶ P09860, str. 2; Anel Heljić, T(f), str. 13402.

²⁴⁹⁷ Anel Heljić, T(f), str. 13420 i 13421.

²⁴⁹⁸ P09808, str. 13.

²⁴⁹⁹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13833-13835.

²⁵⁰⁰ P10044, str. 3. Brdo Stotina bilo je u rukama oružanih snaga HVO-a tokom dana kada su se dogodili snajperski incidenti navedeni u Optužnici. V. "Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁵⁰¹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13784.

1058. Više faktora takođe omogućuje da se zaključi da su oba djeteta pogođena iz snajpera: velika udaljenost između vatrenog položaja i mjesta na kojem su se nalazile žrtve, približno 426 m, kao i činjenica da je na žrtve ispaljeno više pojedinačnih i međusobno izdvojenih hitaca. Povrh toga, Patrick Van der Weijden je precizirao da rana kakva je nanesena Anelu Heljiću ukazuje na to da je korištena puška s optičkim nišanom.

1059. Najzad, Vijeće napominje da su u vrijeme događaja meteorološki uslovi bili povoljni. Vijeće takođe primjećuje da se na osnovu tjelesne građe i odjeće žrtava moglo utvrditi da se radi o djeci, iako su se žrtve nalazile u kabini kamiona. U svakom slučaju, s obzirom na gore opisane okolnosti, ništa nije navodilo na pomisao da su osobe koje se nalaze u kamionu bile pripadnici ABiH ili nekih drugih oružanih snaga.

1060. S obzirom na gorenavedeno, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da je, početkom juna 1993., snajperista HVO-a koji je bio na položaju na brdu Stotina pucao na Anela Heljića, Nihada Burića i Ermina Sarića.

3. Snajperski incident br. 3

a) Opis događaja

1061. Dževad Hadžižukić²⁵⁰² i njegova supruga, Arzamina Alihodžić,²⁵⁰³ stanovali su u kući u stambenom naselju Tekija u istočnom Mostaru.²⁵⁰⁴ Terasa njihove dvospratne kuće gledala je na zapad,²⁵⁰⁵ dakle prema zapadnom Mostaru, prema brdu Stotina, kao i prema jednom dijelu brda Hum.²⁵⁰⁶ Dana 6. juna 1993. oko 17:00 sati,²⁵⁰⁷ Arzamina Alihodžić je izašla na terasu, a Dževad Hadžižukić, koji se nalazio u kući, nekoliko minuta kasnije je čuo tri pucnja u intervalima od 10 do 15 sekundi.²⁵⁰⁸ Poslije trećeg hica, Dževad Hadžižukić je čuo kako je nešto palo na terasi.²⁵⁰⁹ Izašao je i vidio svoju suprugu mrtvu kako leži na leđima, na donjoj terasi, u podnožju stepeništa.²⁵¹⁰

²⁵⁰² Musliman iz Tekije u istočnom Mostaru, v. P09859, str. 2.

²⁵⁰³ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁵⁰⁴ P09859, str. 2. U vezi s mjestom na kojem se nalazila kuća Dževada Hadžižukića, v.: IC00296; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13339. Treba da se napomene da je svjedok davao različite izjave u vezi s time gdje se nalazila smrtonosna rana koju je zadobila njegova supruga, v. P09140. Iz ljekarske potvrde bolnice u Mostaru može se zaključiti da je žrtva ranjena s desne strane, v. P02655, "*capitis seq. occip. dex*".

²⁵⁰⁵ P09859, str. 2 i 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13337.

²⁵⁰⁶ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 1337. U vezi s mjestom na kojem se nalazila terasa, v.: P09140; IC00298, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13346 i 13357; IC00299; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13362 i 13363; IC00300, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13363 i 13364; IC00302, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13367 i 13368; IC00303, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13369; IC00305, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13370 i 13371; IC00306, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13371 i 13372.

²⁵⁰⁷ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13336.

²⁵⁰⁸ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13339.

²⁵⁰⁹ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13336.

²⁵¹⁰ P09859, str. 3; P02655; P09131; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13358.

Glavom je bila okrenuta prema zapadu, odnosno prema brdu Stotina i brdu Hum,²⁵¹¹ a stopala su joj bila ispružena prema stražnjem zidu kuće, prema istoku.²⁵¹² Dževad Hadžižukić je izjavio da je vidio ranu od vatrenog oružja iza lijevog uha svoje supruge,²⁵¹³ kao i modricu na licu.²⁵¹⁴

b) Okolnosti i analiza incidenta

1062. Dževad Hadžižukić je u svom svjedočenju rekao da je 6. juna 1993. vrijeme bilo sunčano, a vidljivost dobra.²⁵¹⁵ Naselje Tekija je bilo stambena četvrt, u kojoj nije bilo nikakvih vojnih objekata niti vojnika ABiH u većem broju.²⁵¹⁶ Osim toga, Dževad Hadžižukić je u svojoj izjavi rekao da u naselju i u njegovoj okolini u vrijeme događaja nije bilo vojnih dejstava.²⁵¹⁷ Međutim, Vijeće primjećuje da je u svom iskazu objasnio da se Južni logor, u kojem su bili stacionirani vojnici ABiH, nalazio na oko 500 m udaljenosti od njegove kuće i da se linija fonta, koja se pružala duž Bulevara, takođe nalazila u neposrednoj blizini.²⁵¹⁸

1063. U vrijeme incidenta, Arzemina Alihodžić je nosila bijelu bluzu i bijelu suknju s velikim šarenim cvjetovima.²⁵¹⁹ Pored toga, Patrick van der Weijden je ocijenio da je žrtvu, koja je u vrijeme incidenta bila stara 41 godinu,²⁵²⁰ strijelac mogao vidjeti tokom najmanje 10 sekundi, koliko joj je trebalo da se popne uz stepenice između dva odmorista na terasi i krene prema ulaznim vratima kuće.²⁵²¹ On je na osnovu toga zaključio da je snajperista imao dovoljno vremena da je identifikuje.²⁵²²

1064. Dževad Hadžižukić smatra da je hitac koji je pogodio njegovu suprugu došao s brda Stotina, mada ne isključuje mogućost da je hitac ispaljen s položaja na brdu Hum ili iz donjeg djela naselja Donja Mahala, zvanog Oručluk.²⁵²³ Patrick van der Weijden je pak ocijenio da se strijelac od čijeg je hica Arzemina Alihodžić poginula nalazio na brdu Stotina, na udaljenosti od približno 420 m od

²⁵¹¹ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13354.

²⁵¹² P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13354. U vezi s mjestom na kojem se nalazila i položajem u kojem je žrtva bila u trenutku događaja, v. P09140; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13351 i 13352; IC00307; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13373 i 13374; IC00308, Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13374 i 13375; IC00309, T(f), str. 13395-13397.

²⁵¹³ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13339 i 13354.

²⁵¹⁴ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(e), str. 13335, 13352.

²⁵¹⁵ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13338.

²⁵¹⁶ P09859, str. 2; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13338.

²⁵¹⁷ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13338.

²⁵¹⁸ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13348.

²⁵¹⁹ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13338.

²⁵²⁰ Žrtva je rođena 26. marta 1952., v. P09859, str. 2.

²⁵²¹ P09808, str. 15.

²⁵²² P09808, str. 15.

²⁵²³ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13347.

cilja.²⁵²⁴ Iskazi Dževada Hadžižukića i Patricka van der Weijdena podudaraju se u tome da zgrade koje sada zaklanjaju pogled s brda Stotina na mjesto incidenta nisu postojale u vrijeme incidenta.²⁵²⁵ Pored toga, Patrick van der Weijden je precizirao da domet metka i vrsta rane koja je prouzrokovana u ovom incidentu ukazuju na to da su korišteni kalibri pogodni za snajpersko djelovanje, kao što su kalibri 7,62x51 mm, 7,62x54R mm ili 7,92 mm mauser.²⁵²⁶

1065. Tokom svog svjedočenja pred Vijećem, Slobodan Praljak je iznio tvrdnju da, s obzirom na ranu koju je zadobila žrtva, hitac nije mogao doći s brda Stotina.²⁵²⁷ U vezi s ovom smrtonosnom ranom, Vijeće napominje da je Dževad Hadžižukić u svojoj izjavi snimljenoj na video traci izjavio da mu je supruga pogođena iza desnog uha,²⁵²⁸ ali da je kasnije, tokom svog svjedočenja pred Vijećem, rekao da ju je metak pogodio ispod lijevog uha²⁵²⁹ i da je pogriješio kada mu je istražitelj tužilaštva postavio pitanje tokom snimanja.²⁵³⁰ Međutim, Vijeće primjećuje da se u potvrdi o smrti Arzemine Alihodžić nalazi latinski termin "*occiput dex*", koji ukazuje na to da je žrtva imala ranu na desnoj strani glave.²⁵³¹

1066. S tim u vezi, Patrick van der Weijden je precizirao da, iako se ne može sasvim sa sigurnošću odrediti gdje se nalazila rana koju je zadobila žrtva,²⁵³² to nije dovoljan razlog da se isključi mogućnost da je hitac ispaljen s brda Stotina.²⁵³³

c) Činjenični zaključci

1067. S obzirom na svjedočenje Dževada Hadžižukića, supruga žrtve, i na svjedočenje Patricka van der Weijdena, većina Vijeća se, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, uvjerila da je snajperista bio na položajuna brdu Stotina.²⁵³⁴ Pored toga, kako je prethodno već izloženo, Vijeće podsjeća da je to brdo bio pod kontrolom oružanih snaga HVO-a u vrijeme incidenta.

²⁵²⁴ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13785; P09808, str. 14. Svjedok je objasnio da su GPS koordinate koje se navode na toj stranici njegovog izvještaja pogrešne i da bi mogla biti u pitanju "greška u kucanju", Patrick van der Weijden, T(f), str. 16285 i 16286.

²⁵²⁵ P09808, str. 14; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13357 i T(e), str. 13355-13357. U vezi s mjestom kojem su se nalazile te dvije zgrade, v.: IC00297 i P09140.

²⁵²⁶ P09808, str. 14.

²⁵²⁷ Slobodan Praljak, T(f), str. 41291.

²⁵²⁸ P09140.

²⁵²⁹ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13378.

²⁵³⁰ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13352.

²⁵³¹ P02655.

²⁵³² Patrick van der Weijden, T(f), str. 13878.

²⁵³³ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13882 i 13883.

²⁵³⁴ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13342; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13785; P09808, str. 14. Svjedok je objasnio da su GPS koordinate navedene na toj strani izvještaja pogrešne i da bi mogla biti u pitanju "greška u kucanju", Patrick van der Weijden, T(f), str. 16285 i 16286.

1068. Osim toga, više faktora omogućuje da se zaključi da je žrtva pogođena iz snajpera. Prije svega, udaljenost od 420m između žrtve i vatrenog položaja ukazuje na to da je korištena puška s optičkim nišanom,²⁵³⁵ između ostalog i zato što je, prema riječima Patricka van der Weijdena, vrlo malo vjerovatno da će strijelac naoružan jurišnom puškom AK – 47 kalašnjikov s te udaljenosti pogoditi cilj.²⁵³⁶ Drugo, Patrick van der Weijden je izjavio da bi prouzrokovane rane bile veće da je žrtva pogođena metkom većeg kalibra.²⁵³⁷ Pored toga, Dževad Hadžižukić je izjavio da je čuo tri hica u intervalima od 10 do 15 sekundi,²⁵³⁸ što potkrepljuje hipotezu da je u vrijeme incidenta pucano iz snajpera, a isključuje hipotezu da se eventualno radi o zalutalom metku s linije fronta. Osim toga, on je rekao da je, kada je poslije pogibije svoje supruge otišao u Radio Mostar da objavi njenu smrt, naišao na osobu koja ga je obavjestila da su se još dva slična incidenta dogodila istog dana i u isto vrijeme, odnosno 6. juna 1993. oko 17:00 sati, što ukazuje na hice iz snajpera ispaljene s brda Stotina.²⁵³⁹

1069. Najzad, Vijeće primjećuje da je, na dan pogibije, vidljivost bila dobra i da, prema riječima Dževada Hadžižukića, nije bilo vojnih dejstava u njegovom mjestu prebivališta, odnosno u naselju Tekija. Iako je izjavio da se "Južni logor" ABiH nalazio na oko 500 m udaljenosti od njegovog mjesta prebivališta²⁵⁴⁰ i da se, prema tome, njegova kuća nalazila u zoni potencijalnog rizika, on je takođe izjavio da je na dan svoje smrti njegova supruga bila odjevena u bijelu bluzu i bijelu suknju s velikim šarenim cvjetovima.²⁵⁴¹ Najzad, Vijeće smatra, isto kao i Patrick van der Weijden, da je s obzirom na okolnosti incidenta snajperista imao dovoljno vremena da identifikuje cilj.²⁵⁴²

1070. Shodno tome, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da Arzeminu Alihodžić jeste pogodio snajperista HVO-a koji je 6. juna 1993. bio na položaju na brdu Stotina, koji je bio u mogućnosti da je identifikuje kao ženu, stanovnicu naselja Tekija, prije nego što je otvorio vatru.

²⁵³⁵ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13785; P09808, str. 14.

²⁵³⁶ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13872.

²⁵³⁷ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13872.

²⁵³⁸ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13339.

²⁵³⁹ P09859, str. 4.

²⁵⁴⁰ Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13348.

²⁵⁴¹ P09859, str. 3; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13338.

²⁵⁴² P09808, str. 15.

4. Snajperski incident br. 4

a) Opis događaja

1071. Dana 27. jula 1993., Arif Gosto,²⁵⁴³ Musliman iz istočnog Mostara,²⁵⁴⁴ pošao je pješice iz naselja Šehovina u naselje Tekija, u istočnom Mostaru.²⁵⁴⁵ Kretao se skrivajući se iza stambenih objekata jer je tog dana neprestano otvarana vatra i ispaljivane su granate, naročito s brda Stotina, gdje su se po njegovom mišljenju nalazili položaji snajperista.²⁵⁴⁶ Kada se zaustavio da priskoči u pomoć vatrogascima koji su pokušavali da ugase požar²⁵⁴⁷ na groblju Šarića Harem na koje su pucali snajperisti, pogodio ga je metak u desni gležanj.²⁵⁴⁸ Zatim je pokušao da ode u ambulantu u Tekiji radi liječenja.²⁵⁴⁹ Vatrogasci, između ostalih Ratko Pejanović koji ga je opazio dok je pokušavao da pobjegne nakon ranjavanja,²⁵⁵⁰ upozorili su ga da pazi jer je snajperista još uvijek aktivan.²⁵⁵¹ Uspio je da stigne do ambulante u Tekiji, a da ne bude ponovo pogođen.²⁵⁵²

b) Okolnosti i analiza incidenta

1072. Na dan incidenta, Arif Gosto, star 62 godine, bio je odjeven u tamnoplave pantalone i u plavu majicu.²⁵⁵³ Prema njegovoj ocjeni, snajperista je mogao da ga identifikuje kao "starijeg čovjeka",²⁵⁵⁴ tim prije što je tog dana vrijeme bilo vedro i sunčano.²⁵⁵⁵ Osim toga, Patrick van der Weijden, vještak za snajpersko djelovanje, izjavio je da se između mjesta incidenta i pretpostavljenog položaja strijelca, odnosno brda Stotina pružao neometan pogled.²⁵⁵⁶ Pored toga, činjenica da se žrtva zaputila prema groblju ukazuje na to da je neko vrijeme bila vidljiva, što znači da je strijelac imao prilike da je identifikuje.²⁵⁵⁷

1073. Prema ocjeni Arifa Goste, snajperista koji ga je ranio nalazio se na brdu Stotina i bilo je očigledno da puca na njega, kao i na vatrogace koji su pokušavali da ugase požar na groblju Šarića Harem.²⁵⁵⁸ Ratko Pejanović, komandir jedinice vatrogasaca u istočnom Mostaru²⁵⁵⁹ koji je u vrijeme

²⁵⁴³ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁵⁴⁴ P10046, str. 2.

²⁵⁴⁵ P10046, str. 2; Ratko Pejanović, T(f), str. 1326 i 1329.

²⁵⁴⁶ P10046, str. 2.

²⁵⁴⁷ V. takođe Ratko Pejanović, T(f), str. 1327 i 1328 u vezi s intervencijom vatrogasaca na groblju "Šarića Harem".

²⁵⁴⁸ P10046, str. 2.

²⁵⁴⁹ P10046, str. 2; Ratko Pejanović, T(f), str. 1328.

²⁵⁵⁰ Ratko Pejanović, T(f), str. 1328.

²⁵⁵¹ P10046, str. 2; Ratko Pejanović, T(f), str. 1328.

²⁵⁵² P10046, str. 2.

²⁵⁵³ P10046, str. 3.

²⁵⁵⁴ P10046, str. 3.

²⁵⁵⁵ P10046, str. 3.

²⁵⁵⁶ P09808, str. 17.

²⁵⁵⁷ P09808, str. 17.

²⁵⁵⁸ P10046, str. 2.

incidenta gasio požar na groblju, takođe je potvrdio da je snajperista koji se nalazio na brdu Stotina pucao na njega i njegovu ekipu²⁵⁶⁰ i izjavio je da je bilo opštepoznato da snajperisti otvaraju vatru na to područje.²⁵⁶¹ U svom izvještaju, Patrick van der Weijden je potvrdio da je hitac mogao biti ispaljen s brda Stotina, udaljenog 583 m od mjesta na kojem se nalazila žrtva.²⁵⁶²

1074. Međutim, Vijeće konstatuje da je tokom svog iskaza Patrick van der Weijden djelimično povukao zaključke iz svog izvještaja. Rekao je da strelica na stranicama 16 i 17 izvještaja pokazuje na kojem se mjestu nalazio očevidac incidenta, Ratko Pejanović, u trenutku kada je žrtva pogođena, a ne žrtva, koja se nalazila s istočne strane Ulice maršala Tita.²⁵⁶³ Patrick van der Weijden je pogriješio zato što je svoju analizu zasnovao na mjestu na kojem je bio Ratko Pejanović, a ne Arif Gosto.²⁵⁶⁴ Pored toga, dodao je da je Ratko Pejanović vrlo neodređeno opisao mjesto na kojem se nalazila žrtva u trenutku incidenta, rekavši samo to da se žrtva nalazila u blizini groblja.²⁵⁶⁵ Shodno tome, Patrick van der Weijden je zaključio da je veoma teško utvrditi da li je hitac ispaljen s brda Stotina.²⁵⁶⁶ Osim toga, u okolini groblja i na svim drugim mjestima osim mjesta na kojem se nalazio Ratko Pejanović, veoma je teško, po mišljenju Patricka van der Weidena, imati dobar pregled s brda Stotina odakle je, prema riječima Arifa Goste i Ratka Pejanovića, ispaljen hitac, i to zato što se zbog velikog broja nadgrobnih spomenika i drveća na pomenutom mjestu ne vide dobro žrtva, groblje i njegova okolina.²⁵⁶⁷

c) Činjenični zaključci

1075. Vijeće napominje da je, prema riječima Ratka Pejanovića, njegovu ekipu u trenutku incidenta gađao snajperista.²⁵⁶⁸

1076. U ovom konkretnom slučaju, dokazi pokazuju da je snajperista takođe pucao na Arifa Gostu, koji se nalazio nedaleko od vatrogasaca.

²⁵⁵⁹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1229 i 1230.

²⁵⁶⁰ Ratko Pejanović, T(f), str. 1330 i 1334. Ratko Pejanović je izjavio da se mjesto na kojem se nalazio snajperista zvalo Čekrk, Višnjica ili Stotina. V. takođe P09139.

²⁵⁶¹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1330.

²⁵⁶² P09808, str. 16.

²⁵⁶³ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13785.

²⁵⁶⁴ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13785.

²⁵⁶⁵ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13786. Patrick van der Weijden je primijetio: "Strelica pokazuje na kom se mjestu nalazio svjedok zato što svjedok nije naveo tačnu lokaciju na kojoj se nalazila žrtva, osim naznake da je u pitanju groblje".

²⁵⁶⁶ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13786; V. takođe Završni podnesak Praljke odbrane, par. 290.

²⁵⁶⁷ Patrick van der Weijden, T(e), str. 13786; V. takođe Završni podnesak Praljke odbrane, par. 290.

²⁵⁶⁸ Ratko Pejanović, T(f), str. 1330 i 1334. Ratko Pejanović je izjavio da se mjesto na kojem se nalazio snajperista zvalo Čekrk, Višnjica ili Stotina. V. takođe P09139.

1077. Međutim, s obzirom na to da nema tačnih podataka o mjestu na kojem se nalazio strijelac, Vijeće mora da prouči hipotezu prema kojoj je hitac mogao biti ispaljen i s nekih drugih položaja, a ne s položaja koje je držao HVO.

1078. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, konstatuje da ne postoji nijedan dokaz koji bi ukazivao na to da je mjesto incidenta – to jest, groblje i njegova okolina – bilo u dometu srpskih snaga. Pored toga, ako se pretpostavi da Vijeće smatra da je to mjesto bilo u dometu eventualnih strijelaca ABiH, zaključak da bi oni mogli biti ti koji su ispalili taj snajperski hitac značio bi da Vijeće smatra mogućim da su oni gađali i pucali na stanovnika istočnog Mostara. Međutim, strane u postupku nisu predočile nijedan dokaz koji bi ukazivao na to da je ABiH svjesno otvarala vatru na stanovnike istočnog Mostara. Ipak, Vijeće je *proprio motu* ipak pokušalo da to potvrdi prilikom saslušanja jednog drugog svjedoka u vezi sa snajperskim incidentom. Naime, Svjedok DC, kojeg Vijeća smatra izuzetno vjerodostojnim je, na pitanje da li se realno može pomisliti da bi ABiH pucala iz snajpera na stanovnika istočnog Mostara, odgovorio kategorično odbacivši tu mogućnost.²⁵⁶⁹ S obzirom na ove dokaze, Vijeće može da odbaci hipotezu po kojoj je Arif Gosto mogao biti žrtva hica ispaljenog s položaja ABiH.

1079. Shodno tome, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da je Arif Gosto bio žrtva snajperiste u incidentu za koji je isključeno da je hitac ispalila ABiH i koji se uklapa u *modus operandi* snajperista HVO-a, koji su gađali vatrogasce u istočnom Mostaru.²⁵⁷⁰ Vijeće primjećuje da se, na osnovu incidenata 4, 8 i 14,²⁵⁷¹ može konstatovati da je postojao obrazac napada, koji se sastajao u tome da se najprije gađaju vatrogasci u istočnom Mostaru, a da se potom otvara vatra na osobe koje bi im pritekale u pomoć. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće zaključuje da je hitac iz snajpera koji je pogodio Arifa Gostu mogao ispaliti samo HVO.

5. Snajperski incident br. 6

a) Opis događaja

1080. Vijeće se upoznao sa svjedočenjem Omera Dilberovića,²⁵⁷² Muslimana iz naselja Pasjak u istočnom Mostaru,²⁵⁷³ koji je izjavio da se 30. avgusta 1993. u poslijepodnevnom satima zajedno sa suprugom i komšinicom pješice zaputio iz Parka Osmana Dikića prema svojoj kući u Pasjaku.²⁵⁷⁴

²⁵⁶⁹ Svjedok DC, T(f), str. 13618.

²⁵⁷⁰ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13908; P07996 i incidenti br. 7 i 11.

²⁵⁷¹ Incidenti 8 i 14 koji će biti predmet analize u daljem tekstu.

²⁵⁷² Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁵⁷³ P09854, str. 2.

²⁵⁷⁴ P09854, str. 2; Omer Dilberović, T(f), str. 13232 i 13233.

Svjedok, njegova supruga i komšinica, koje su išle zajedno sa njim, usput su morali da pređu jednu čistinu od približno 20 m u naselju Mazoljice,²⁵⁷⁵ koja je bila na glasu kao opasna jer su snajperisti otvarali vatru na ljude koji su tuda prolazili.²⁵⁷⁶ Nedaleko od tog mjesta, svjedok i dvije žene su čuli hlice iz snajpera,²⁵⁷⁷ pa su u jednoj obližnjoj kući sačekali da pucnjava prestane.²⁵⁷⁸ Prema riječima Omera Dilberovića, bilo je opšte poznato da snajperisti imaju običaj da otvaraju vatru na muškarce i, u nešto manjoj mjeri, na žene i djecu.²⁵⁷⁹ Dvije žene koje su išle s Omerom Dilberovićem čistinu su prešle prve, a da pri tom nije fijuknuo nijedan metak, i sklonile se u jednoj kući s druge strane prolaza.²⁵⁸⁰ Omer Dilberović je tada pokušao da im se trkom pridruži, ali ga je snajperista pogodio u desnu nogu u trenutku kada se nalazio na sredini čistine.²⁵⁸¹ Pao je na zemlju i nije mogao da ustane zbog rane koju je zadobio.²⁵⁸² Supruga i komšinica su htjele da mu priteknu u pomoć, ali ih je on u tome spriječio jer je znao da se, u načelu, otvara vatra i na osobe koje ukazuju pomoć žrtvama snajperista.²⁵⁸³ Na kraju je uspio da otpuzi do kuće u kojoj su se nalazile njegova supruga i komšinica.²⁵⁸⁴ Zadobio je prijelom kuka,²⁵⁸⁵ a prvu pomoć su mu ukazali u Higijenskom zavodu²⁵⁸⁶ Mostar, nakon čega je zahvaljujući UNPROFOR-u prebačen u zeničku bolnicu, u kojoj je proveo sedam mjeseci.²⁵⁸⁷ U nalazu ljekarske komisije za pregled lica koja su postala invalidi uslijed sukoba u Mostaru, kod Omera Dilberovića je utvrđen vojni invaliditet od 20% uslijed rane koja mu je nanesena 30. avgusta 1993. godine.²⁵⁸⁸

b) Okolnosti i analiza incidenta

1081. Omer Dilberović je izjavio da je na dan incidenta bio odjeven u pantalone i plavu jaknu,²⁵⁸⁹ da je vrijeme bilo sunčano, a vidljivost dobra.²⁵⁹⁰ Vojna dejstva uglavnom su se koncentrisala oko

²⁵⁷⁵ P09854, str. 3; Omer Dilberović, T(f), str. 13232, 13233 i 13249; P09140.

²⁵⁷⁶ P09854, str. 2; Omer Dilberović, T(f), str. 13250.

²⁵⁷⁷ P09854, str. 2; Omer Dilberović, T(f), str. 13233 i 13235.

²⁵⁷⁸ P09854, str. 2; Omer Dilberović, T(f), str.13232, 13233, 13235, 13236, 13246 i 13247; IC00277.

²⁵⁷⁹ P09854, str. 3.

²⁵⁸⁰ P09854, str. 3; Omer Dilberović, T(f), str. 13233.

²⁵⁸¹ P09854, str. 3; Omer Dilberović, T(f), str. 13233-13248-13263-13264. U vezi s mjestom na kojem se nalazio svjedok i položajem u kojem je bio u trenutku kada je ispaljen hitac, v. P09140; IC00279; P09139.

²⁵⁸² P09854, str. 3; Omer Dilberović, T(f), str. 13234.

²⁵⁸³ P09854, str. 3; Omer Dilberović, T(f), str. 13234.

²⁵⁸⁴ P09854, str. 3; Omer Dilberović, T(f), str. 13234; IC00278.

²⁵⁸⁵ Omer Dilberović, T(f), str. 13234. Vijeće napominje da se u otpusnici iz zeničke bolnice za Omera Dilberovića navodi da je zadobio prijelom femura, v. P08404.

²⁵⁸⁶ To mjesto se u Presudi takođe naziva "bolnica u istočnom Mostaru".

²⁵⁸⁷ P09854, str. 3 i 4; Omer Dilberović, T(f), str. 13247 i 13248; P08404, str. 1 i 2.

²⁵⁸⁸ P08756; Omer Dilberović, T(f), str. 13248.

²⁵⁸⁹ P09854, str. 2; Omer Dilberović, T(f), str. 13235-13255-13256.

²⁵⁹⁰ Omer Dilberović, T(f), str. 13234 i 13235.

linije razdvajanja između zona pod kontrolom HVO-a i ABiH duž Šantićeve ulice.²⁵⁹¹ U blizini mjesta incidenta nije bilo nikakvih vojnih dejstava, niti je u okolini bilo vojnika i vojne opreme.²⁵⁹²

1082. Tokom pretresa, Petkovićeova odbrana²⁵⁹³ i Ćorićeova odbrana²⁵⁹⁴ su iznijele argument da je u vrijeme događaja Omer Dilberović bio vojnik ABiH, naročito s obzirom na to da je stepen invaliditeta uslijed zadobijene rane utvrdila vojna komisija.²⁵⁹⁵ Međutim, Vijeće konstatuje da je Omer Dilberović u više navrata ponovio da u vrijeme incidenta nije bio pripadnik ABiH, a Vijeće poklanja vjeru njegovim izjavama.²⁵⁹⁶ Osim toga, on je saopštio da je dobio status "vojnog" invalida zbog toga što je jedan od članova njegove porodice²⁵⁹⁷ poginuo na bojištu.²⁵⁹⁸ Prema tome, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da u to vrijeme Omer Dilberović nije bio pripadnik ABiH.

1083. Iako nije mogao da tačno navede zgradu iz koje je ispaljen hitac,²⁵⁹⁹ svjedok je izjavio, kako u glavnom ispitivanju, tako i u unakrsnom ispitivanju odbrane, da je čuo prasak pri ispaljivanju metka koji ga je ranio i da je siguran da je metak doletio iz zapadnog Mostara.²⁶⁰⁰ Patrick van der Weijden je pak iznio ocjenu da je snajperista koji je ranio Omera Dilberovića vjerovatno bio na položaju na jednom od gornjih spratova u zgradi Ledera koja se nalazi u zapadnom Mostaru, a s koje se pružao dobar pogled na mjesto incidenta, udaljeno približno 677 m.²⁶⁰¹

1084. Prema riječima Patricka van der Weijdena, domet hica i vrsta rane koja je nanesena u ovom incidentu ukazuju na to da su korišteni kalibri pogodni za snajpersko djelovanje, kao što su kalibri 7,62x51 mm, 7,62x54R mm ili 7,92 mm mauser.²⁶⁰² Pored toga, on smatra da je u ovom konkretnom slučaju snajperista svakako koristio puškom s optičkim nišanom ("*scoped rifle*"), budući da je žrtva imala da pređe rastojanje od svega nekih 20 m van zaklona i da je, shodno tome, mogla biti vidljiva samo vrlo kratko.²⁶⁰³ Vještak je precizirao da je uslijed toga bilo veoma teško identifikovati metu i da je snajperista morao bit iskusan.²⁶⁰⁴ Osim toga, snajperista se *a priori*

²⁵⁹¹ Omer Dilberović, T(f), str. 13245, 13250 i 13251.

²⁵⁹² Omer Dilberović, T(f), str. 13235 i 12236.

²⁵⁹³ Omer Dilberović, T(f), str. 13273 i 13274.

²⁵⁹⁴ Omer Dilberović, T(f), str. 13277 do 13279.

²⁵⁹⁵ P08756.

²⁵⁹⁶ Omer Dilberović, T(f), str. 13249, 13271, 13272 i 13277.

²⁵⁹⁷ Njegov sin Semir Dilberović, pripadnik 4. korpusa ABiH, v. P09854, str. 2; Omer Dilberović, T(f), str. 13249; P08170.

²⁵⁹⁸ Omer Dilberović, T(f), str. 13274.

²⁵⁹⁹ Omer Dilberović, T(f), str. 13244 i 13282.

²⁶⁰⁰ Omer Dilberović, T(f), str. 13236, 13240 i 13281. V. takođe IC00276. Tri kruga na fotografiji IC00276 pokazuju u pravcu zapadnog Mostara, v. Omer Dilberović, T(f), str. 13244.

²⁶⁰¹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13795-13797; P09808, str. 20 i 21.

²⁶⁰² P09808, str. 20.

²⁶⁰³ P09808, str. 21.

²⁶⁰⁴ P09808, str. 21.

koristio metodom anticipacije prilikom pucanja kako bi na taj način kompenzovao brzinu kojom se kretala meta.²⁶⁰⁵

c) Činjenični zaključci

1085. Vijeće poklanja vjeru izjavama Omera Dilberovića i smatra da ga je ranio hitac iz snajpera 30. avgusta 1993. Vijeće napominje da je Patrick van der Weijden potvrdio ove navode i da je, konkretno, opisao metodu rada koju je snajperista svakako morao primijeniti. Osim toga, žrtva je čula prasak prilikom ispaljivanja hica koji ju je ranio, a rekla je da umije da razlikuje snajperski hitac od ostalih "vrsta" pucnjave.²⁶⁰⁶

1086. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da je hitac ispaljen iz zapadnog Mostara, s obzirom na izjave same žrtve²⁶⁰⁷ i konfiguraciju terena na mjestu incidenta,²⁶⁰⁸ premda Omer Dilberović nije mogao da navede odakle je tačno ispaljen hitac i, prema tome, na kojem je položaju bio snajperista.²⁶⁰⁹ Vijeće konstatuje da, prema izjavi Patricka van der Weijdena, zgrada Ledera predstavlja "najočigledniju"²⁶¹⁰ ili pak "najubjedljiviju"²⁶¹¹ pretpostavku kada je u pitanju vatreni položaj u ovom konkretnom incidentu, pri čemu vještak nije mogao da se izjasni s većom sigurnošću.

1087. S obzirom na to da nema dovoljno tačnih podataka o mjestu na kojem se nalazio snajperista, Vijeće je dužno da razmotri hipotezu po kojoj je hitac mogao biti ispaljen s nekih drugih položaja, a ne s položaja koje je držao HVO u zapadnom Mostaru.

1088. Prije svega, Vijeće podsjeća da, prema gore proučenim dokazima, metoda snajperskog djelovanja snajperisti obično omogućava da utvrdi da žrtva nije bila pripadnik oružanih snaga koje su učestvovala u sukobu u Mostaru i da nije učestvovala u neprijateljstvima u trenutku kada je ispaljen hitac. Pored toga, s obzirom na to da se žrtva nalazila u muslimanskom dijelu Mostara, snajperista je mogao zaključiti da je po svoj prilici u pitanju osoba muslimanske nacionalnosti.

1089. Zatim, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, konstatuje da nijedan dokaz ne ukazuje na to da se mjesto na kojem se dogodio incident nalazilo u dometu srpskih snaga. Pored

²⁶⁰⁵ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13825 i 13826.

²⁶⁰⁶ Omer Dilberović, T(f), str. 13235.

²⁶⁰⁷ Omer Dilberović, T(f), str. 13236, 13240 i 13281; V. takođe IC00276. Tri kruga na fotografiji IC00276 pokazuju u pravcu zapadnog Mostara, v. Omer Dilberović, T(f), str. 13244.

²⁶⁰⁸ Vijeće primjećuje da je mjesto incidenta nezaklonjeno isključivo u pravcu zapadnog Mostara, što moguće lokacije s kojih je ispaljen hitac ograničava na to područje, v. P09139 i P09140.

²⁶⁰⁹ Omer Dilberović, T(f), str. 13244 i 13282.

²⁶¹⁰ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13795-13797; P09808, str. 20 i 21.

²⁶¹¹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13797.

toga, kao što je Vijeće konstatovalo u vezi s eventualnim snajperistima ABiH u slučaju incidenta br. 4, ne postoji nijedan dokaz na osnovu kojeg bi moglo smatrati da je Omer Dilberović bio pogođen hicem ispaljenim s položaja ABiH.

1090. S obzirom na gorenavedeno, većina Vijeća se, većinom glasova uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, uvjerila da je hitac koji je pogodio Omera Dilberovića ispalio snajperista koji je bio na jednom od položaja koje je držao HVO u zapadnom Mostaru i da je, prema tome, bio pripadnik oružanih snaga HVO-a.

6. Snajperski incident br. 7

a) Opis događaja

1091. Elvir Demić, vatrogasac iz Mostara,²⁶¹² pred Vijećem je izjavio da su, u septembru 1993., on i još trojica kolega vatrogasnim kamionom cisternom žute boje pošli da ugase požar koji je gorio u jednoj kući u naselju Pasjak, u istočnom Mostaru.²⁶¹³ Dok su pokušavali da ugase požar, HVO²⁶¹⁴ je na njih ispalio nekoliko hitaca, koji su pogodili zid kuće okrenut prema zapadnom Mostaru.²⁶¹⁵ Vatrogasci su se sklonili u kuću koja je bila u plamenu i nastavili su da iznutra gase požar.²⁶¹⁶ Tada je na kuću otvorena vatra iz minobacača, pri čemu su minobacačke granate eksplodirale oko kuće.²⁶¹⁷ Oko 15 sati, kratko nakon što su vatrogasci odlučili da odu s mjesta požara budući da je zbog granatiranja to mjesto postalo isuviše opasno, dva projektila su pogodila krov.²⁶¹⁸ Vatrogasci su ponovo ušli u vozilo kako bi se vratili u Vatrogasni dom. Dok se kamion kretao i nalazio na udaljenosti od oko 50 ili 150 m od kuće, HVO²⁶¹⁹ je otvorio vatru po desnoj strani vozila u tri ili četiri navrata, u intervalima od po nekoliko sekundi.²⁶²⁰ Hici su najprije pogodili cisternu,²⁶²¹ a potom kabinu kamiona,²⁶²² pri čemu su vozača, Aliju Jakupovića,²⁶²³ ranili u potiljak.²⁶²⁴ U tom trenutku, vozilo se kretalo brzinom od oko 20 km na sat²⁶²⁵ i prelazilo je preko brisanog prostora od

²⁶¹² P09857, str. 2.

²⁶¹³ P09857, str. 3.

²⁶¹⁴ P09857, str. 3; Elvir Demić, T(f), str. 13964.

²⁶¹⁵ P09857, str. 3.

²⁶¹⁶ P09857, str. 3.

²⁶¹⁷ P09857, str. 3.

²⁶¹⁸ P09857, str. 3.

²⁶¹⁹ P09857, str. 3; Elvir Demić, T(f), str. 13964.

²⁶²⁰ Elvir Demić, T(f), str. 13965 i 13971.

²⁶²¹ P09857, str. 3; Elvir Demić, T(f), str. 13971, 13973, 13974 i P09139; IC00398; Elvir Demić, T(f), str. 13993; P09140.

²⁶²² Metak je prošao kroz stražnji dio kabine pod uglom od 45°, v. konkretno Elvir Demić, T(f), str. 13968; P09857, str. 4 i IC00398.

²⁶²³ P09857, str. 3. Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁶²⁴ P09857, str. 3; Elvir Demić T(f), str. 13993; IC00398; P09140.

²⁶²⁵ Elvir Demić, T(f), str. 13974.

100 do 150 m.²⁶²⁶ Elvir Demić, koji se u trenutku incidenta nalazio pored vozača, uspio je da zgrabi volan i da vozilo odveze do mjesta zaklonjenog od hitaca.²⁶²⁷ Vatrogasci su zatim izvukli žrtvu iz kabine, a potom su je evakuisali do bolnice u istočnom Mostaru.²⁶²⁸

b) Okolnosti i analiza incidenta

1092. Elvir Demić je izjavio da je na dan incidenta vidljivost bila dobra,²⁶²⁹ a stanje mirno, u smislu da nije bilo vojnih operacija na području gdje su vatrogasci intervenisali prije nego što su došli na mjesto intervencije i počeli da gase požar.²⁶³⁰ Prema njegovoj ocjeni, snajperski hici koji su pogodili vatrogasna kola i vozača ispaljeni su iz jednog bijelog stepenasto građenog stambenog kompleksa koji se nalazi u zapadnom dijelu grada Mostara,²⁶³¹ a zove se Centar II.²⁶³² Patrick van der Weijden, vještak za snajpersko djelovanje, je pak zaključio da je snajperista vjerovatno bio na položaju na jednom od gornjih spratova zgrade Ledera u zapadnom Mostaru, odakle se pružio dobar pogled na mjesto incidenta s udaljenosti od oko 586 m.²⁶³³ Pored toga, Patrick van der Weijden je precizirao da se između mjesta incidenta i pretpostavljenog položaja snajperiste pružio neometan pogled.²⁶³⁴

1093. Vijeće napominje da postoji nepodudarnost između iskaza Elvira Demića i Patricka Van der Weijdena u pogledu pretpostavljenog položaja na kojem se nalazio snajperista koji je pogodio Aliju Jakupovića u septembru 1993. godine. Vijeće poklanja vjeru riječima Elvira Demića, koji ne samo da je bio prisutan u vrijeme događaja, već je imao priliku i da lično vidi mjesto gdje je metak udario kada je prošao kroz jednu stranu kabine.²⁶³⁵ Osim toga, Vijeće primjećuje da je tokom svjedočenja Elvir Demić dodatno potkrijepio svoje mišljenje tako što je naveo da se na osnovu ugla pod kojim je metak prošao kroz kabinu nameće zaključak da se snajperista nalazio u stambenom kompleksu Centar II.²⁶³⁶ Pored toga, Vijeće se slaže sa zaključcima Praljkove odbrane, po čijim

²⁶²⁶ Elvir Demić, T(f), str. 13963 i 13971. U vezi sa smjerom u kojem se kretao kamion u trenutku događaja, v.: P09140.

²⁶²⁷ P09857, str. 4.

²⁶²⁸ P09857, str. 4. Svjedok je objasnio da im se komandir vatrogasaca u istočnom Mostaru, Meho Kekić, pridružio kako bi automobilom odvezao ranjenog vozača vatrogasnih kola.

²⁶²⁹ P09857, str. 3.

²⁶³⁰ Elvir Demić, T(f), str. 13971; P09857, str. 3: "Na putu prema toj kući, nisu na nas pucali. Kuća koja je gorjela nalazila se u Mehe Tase, i kad smo počeli gasiti vatru, HVO je zapucao na nas F...g Pola krova kuće je već izgorilo kad je HVO stao ispaljivati minobacačke granate".

²⁶³¹ Elvir Demić, T(f), str. 13965 i 13966; P09139; IC00397; IC00399; Elvir Demić, T(f), str. 13965-13968; IC00397; Elvir Demić, T(f), str. 13983 i 13984.

²⁶³² Elvir Demić, T(f), str. 13993; IC00398; IC00399.

²⁶³³ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13796 i 13798; P09808, str. 23 i 24.

²⁶³⁴ P09808, str. 24.

²⁶³⁵ Elvir Demić, T(f), str. 13995.

²⁶³⁶ Elvir Demić, T(f), str. 13967, 13968 i 13993; IC00398. Kabina vatrogasnih kola pogođena je pod uglom od približno 45°.

riječima metak ne bi mogao da udari tamo gdje jeste da se snajperista nalazio u zgradi Ledera.²⁶³⁷ Vijeće se uvjerilo u svoj zaključak tim više što je Patrick van der Weijden tokom svog svjedočenja ukazao na zgradu Ledera, ali je istovremeno i precizirao da ne može biti "100% siguran" u taj zaključak.²⁶³⁸

1094. Prema tome, Vijeće smatra da se snajperista koji je pucao na Aliju Jakupovića u septembru 1993. nalazio u stambenom kompleksu Centar II. Pored toga, Vijeće raspolaže izjavom Svjedoka U, stanara pomenutog stambenog kompleksa,²⁶³⁹ prema kojoj su, od 9. maja 1993. do kraja sukoba, snajperisti među kojima su bili pripadnici "Hrvatske nacionalnosti" i danju i noću otvarali vatru po liniji fronta iz jednog napuštenog stana do njegovog.²⁶⁴⁰

1095. Osim toga, Vijeće je primilo k znanju riječi Patricka van der Weijdena, prema kojima je kamion cisterna bio vidljiv na udaljenosti od 110 m, dok se kretao uzbrdo brzinom koja u tom trenutku nije mogla biti veća od 20 km na sat.²⁶⁴¹ Shodno tome, snajperista je imao na raspolaganju vremenski interval od 20 sekundi da otvori vatru na kamion, što je bilo dovoljno da bi mogao ispaliti više uzastopnih hitaca na vozilo.²⁶⁴² Međutim, po riječima Patricka van der Weijdena, snajperisti nije bilo moguće da identifikuje žrtvu koja se nalazila u kabini kamiona.²⁶⁴³

c) Činjenični zaključci

1096. Vijeće smatra da Aliju Jakupovića u septembru 1993. jeste pogodio hitac iz snajpera. Činjenica da je kamion pogodilo nekoliko pojedinačnih hitaca, ispaljenih u vremenskim intervalima od po nekoliko sekundi, ukazuje na to da je korištena puška sa optičkim nišanom. Pored toga, Elvir Demić je sa sigurnošću izjavio da je na vozača kamiona cisterne pucao snajperista.²⁶⁴⁴

1097. Kao što je to prethodno već izloženo, Vijeće smatra da je snajperista koji je ranio Aliju Jakupovića bio na položaju u stambenom kompleksu Centar II. Budući da se ovaj kompleks u

²⁶³⁷ V. Završni podnesak Praljke odbrane, par. 292. V. takođe Slobodan Praljak, T(f), str. 41924 i 41925.

²⁶³⁸ Elvir Demić, T(f), str. 13796 i 13797.

²⁶³⁹ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943.

²⁶⁴⁰ Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2936 i 2937. Vijeće ističe da se, kako je naznačio Svjedok U, stan u kojem su bili snajperisti nalazio u zgradi u kojoj je stanovala njegova sestra, na nekoliko stotina metara udaljenosti od njegove zgrade.

²⁶⁴¹ P09808, str. 24; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13797 i 13798.

²⁶⁴² P09808, str. 24; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13797 i 13798.

²⁶⁴³ P09808, str. 24.

²⁶⁴⁴ Elvir Demić, T(f), str. 13959 i 13998.

vrijeme događaja nalazio pod kontrolom oružanih snaga HVO-a,²⁶⁴⁵ Vijeće smatra da može zaključiti da je snajperista bio pripadnik oružanih snaga HVO-a.

1098. Najzad, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da se vatrogasni kamion cisterna mogao da identifikuje kao vozilo koje su koristili vatrogasci iz istočnog Mostara, iako je bio žute boje. S tim u vezi, Elvir Demić je saopštio da je vatrogasna jedinica koristila pomenuto vozilo prije nego što je izbio sukob između Hrvata i Muslimana i da su "svi" znali da prevozi vodu.²⁶⁴⁶ Vijeće napominje da je Elvir Demić kasnije, izgleda, povukao ovu svoju tvrdnju,²⁶⁴⁷ ali smatra, kao i sam svjedok, da je zbog okolnosti u kojima se kamion koristio u trenutku incidenta, tj. s obzirom na to da nije bilo vojnih operacija,²⁶⁴⁸ kao i zbog činjenice da se kamion kretao usred bijela dana, snajperista mogao da zaključi da vozilo nije služilo za potrebe ABiH.²⁶⁴⁹

1099. S obzirom na prethodno izneseno, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da Aliju Jakupovića u septembru 1993. jeste pogodio snajperista HVO-a koji je bio na položaju u stambenom kompleksu Centar II.

7. Snajperski incident br. 8

a) Opis događaja

1100. Svjedok DB²⁶⁵⁰ je izjavio pred Vijećem da je, 29. septembra 1993.²⁶⁵¹ približno oko 10:00 ili 11:00 sati,²⁶⁵² Refika Šarića²⁶⁵³ snajperista pogodio u šaku²⁶⁵⁴ dok se nalazio u Brkićevoj ulici, u istočnom Mostaru,²⁶⁵⁵ na oko 15 m udaljenosti od Vatrogasnog doma.²⁶⁵⁶ Prema riječima svjedoka DB, to se dogodilo iako je Refik Šarić bio obučen u civilnu odjeću.²⁶⁵⁷ Svjedoka DB, koji se nalazio

²⁶⁴⁵ V. "Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁶⁴⁶ Elvir Demić, T(f), str. 13980.

²⁶⁴⁷ Elvir Demić, T(f), str. 13977 i 13978.

²⁶⁴⁸ Elvir Demić, T(f), str. 13971.

²⁶⁴⁹ Elvir Demić, T(f), str. 13980.

²⁶⁵⁰ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁶⁵¹ Svjedok DB, T(f), str. 13295, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁵² Svjedok DB, T(f), str. 13296, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁵³ Vijeće konstatuje da nema dokaza u vezi sa statusom Refika Šarića. Svjedok DB samo je pomenuo da je on u Vatrogasni dom došao kao posjetilac, v. P09858, pod pečatom, str. 3

²⁶⁵⁴ P09858, pod pečatom, str. 3; P07775, pod pečatom. U vezi s položajem žrtve i mjestom udara metka, v. P09140 i P09139.

²⁶⁵⁵ IC00285; Svjedok DB, T(f), str. 13314 i 13315, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁵⁶ P09858, pod pečatom, str. 3; Svjedok DB, T(f), str. 13296, djelimično zatvorena sjednica; IC00284; Svjedok DB, T(f), str. 13312 i 13313, djelimično zatvorena sjednica; IC00286; Svjedok DB, T(f), str. 13315 i 13316. Vatrogasni dom u istočnom Mostaru nalazio se preko puta zgrade "Razvitka", na putu koji vodi prema Titovom mostu, v. P10042, par. 12.

²⁶⁵⁷ P09858, pod pečatom, str. 3.

u stanici, metak je pogodio u desnu lopaticu kada je izašao na Brkićevu ulicu²⁶⁵⁸ da žrtvi pruži pomoć. Pošto je pogođen, još jedan metak mu je prozviždao iznad glave.²⁶⁵⁹ Metak koji ga je ranio prostrijelio mu je tijelo, pri čemu se ulazna rana nalazila ispod desne lopatice, a izlazna sa suprotne strane.²⁶⁶⁰ U trenutku incidenta nosio je vatrogasnu uniformu, tj. tamnoplave pantalone i svjetlozelenu košulju s ljubičastim rukavima.²⁶⁶¹

b) Okolnosti i analiza incidenta

1101. Svjedok DB je izjavio pred Vijećem da je na dan incidenta vrijeme bilo sunčano, vidljivost dobra,²⁶⁶² a da u okolini nije bilo vojnih dejstava.²⁶⁶³

1102. S druge strane, svjedok nije mogao sa sigurnošću da se izjasni odakle je ispaljen metak,²⁶⁶⁴ premda je naznačio približni pravac (iz pravca Titovog mosta) gledano s mjesta incidenta.²⁶⁶⁵ Patrick van der Weijden pak smatra da se pretpostavljeni vatreni položaj nalazio negdje na Španskom trgu, u zapadnom Mostaru.²⁶⁶⁶ Konkretno, po njegovom mišljenju, snajperista je mogao biti samo na tom mjestu, s obzirom na to da zgrade koje se nalaze s obje strane Brkićeve ulice (u kojoj je žrtva pogođena) obrazuju tunel i ograničavaju pravac gađanja na lokacije koje se nalaze u istom pravcu kao i sama ulica.²⁶⁶⁷ Međutim, Patrick van der Weijden je objasnio da je snajperista, kako bi mogao da gađa mjesto na kojem se nalazila žrtva, morao zauzeti položaj na nekom uzdignutom mjestu na Španskom trgu.²⁶⁶⁸ Prema njegovim riječima, snajperista se morao nalaziti na platformi visine 1,80 m postavljenoj između stabala u zapadnom dijelu Španskog trga, na udaljenosti od oko 625 m od mjesta incidenta,²⁶⁶⁹ jer ne samo da se s takvog položaja pružao bolji pogled na raskrnicu Brkićeve i Maršala Tita, već je takav položaj ujedno obezbjeđivao i neophodnu stabilnost i kamuflažu.²⁶⁷⁰ Prema riječima Patricka van der Weijdena, takođe je moguće da je snajperista među drvećem sagradio kolibu bez krova i da je nosio u maskirnu uniformu, jer je

²⁶⁵⁸ IC00287; Svjedok DB, T(f), str. 13316, 13318, 13320, djelimično zatvorena sjednica; IC00288; IC00289; IC00290; Svjedok DB, T(f), str. 13321 i 13322, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁵⁹ P09858, pod pečatom, str. 3; Svjedok DB, T(f), str. 13296, djelimično zatvorena sjednica. U vezi s mjestom na kojem je metak žrtvu pogodio u lopaticu, s metkom koji je žrtvi prošao iznad glave i s položajem u kojem je žrtva bila, v. P09140.

²⁶⁶⁰ IC00282; Svjedok DB, T(f), str. 13299 i 13305-13306, djelimično zatvorena sjednica; P09220, str. 16; IC00283.

²⁶⁶¹ P09858, pod pečatom, str. 3.

²⁶⁶² P09858, pod pečatom, str. 3.

²⁶⁶³ P09858, pod pečatom, str. 3.; Svjedok DB, T(f), str. 13296, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁶⁴ Svjedok DB, T(f), str. 13302 i 13309, djelimično zatvorena sjednica; P09858, pod pečatom, str. 3.

²⁶⁶⁵ IC00281.

²⁶⁶⁶ P09808, str. 26; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801 i 13802, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁶⁷ P09808, str. 26; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁶⁸ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13799 i 13800, djelimično zatvorena sjednica; P09808, str. 26.

²⁶⁶⁹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13800, djelimično zatvorena sjednica. V. fotografiju platforme, P09808, str. 26, i pogled koji se s tog položaja pružao na mjesto incidenta, P09808, str. 27.

²⁶⁷⁰ P09808, str. 25 i 26.

na taj način mogao duže da se skriva.²⁶⁷¹ Međutim, vještak je odbacio hipotezu po kojoj je snajperista mogao otvoriti vatru s platforme kamiona dizalice.²⁶⁷²

1103. Praljкова odbrana u svom Završnom podnesku navodi da nije postojala direktna linija gađanja između vatrenog položaja koji je označio Patrick van der Weijden i lokacije na kojoj je, kako se navodi, žrtva ranjena.²⁶⁷³ Pored toga, Praljкова odbrana tvrdi da ništa ne ukazuje na to da je platforma o kojoj govori vještak za snajperska djelovanja zaista postojala u trenutku događaja, a da je nemoguće da se snajperista uopšte nalazio na Španskom trgu koji je u to vrijeme bio poprište žestokih borbi.²⁶⁷⁴ Najzad, Slobodan Praljak je tokom svog svjedočenja izjavio da oružane snage HVO-a nisu držale nijedan položaj s kojeg bi bilo moguće gađati mjesto gdje je pogođena žrtva iz incidenta br. 8.²⁶⁷⁵

1104. Vijeće konstatuje da je, kako bi dokazala da nije postojala direktna linija gađanja između pretpostavljenog vatrenog položaja i lokacije na kojoj je žrtva ranjena, Praljкова odbrana tokom pretresa predočila više fotografija, snimljenih iz različitih uglova,²⁶⁷⁶ kako Svjedoku DB, tako i Patricku van der Weijden.²⁶⁷⁷ Vijeće primjećuje da je Svjedok DB izjavio, pošto mu je predočen cjelokupni niz tih fotografija, da je oduvijek imao nedoumica u pogledu mjesta s kojeg je ispaljen metak koji ga je ranio 29. septembra 1993.²⁶⁷⁸ Međutim, Vijeće napominje da je Patrick van der Weijden potvrdio da je postojala direktna linija gađanja između platforme na Španskom trgu gdje se, prema navodima, nalazio snajperista i mjesta snajperskog incidenta.²⁶⁷⁹

1105. Međutim, Vijeće smatra da Patrick van der Weijden nije iznio dovoljne dokaza koji bi doveli da zaključka da je platforma na Španskom trgu doista bila mjesto na kojem se nalazio snajperista. Vještak je, tokom svog iskaza pred Sudom, jednostavno izjavio da se s mjesta na kojem

²⁶⁷¹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13802, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁷² Što se tiče hipoteza po kojima je snajperista imao položaj na platformi kamiona dizalice, Patrick van der Weijden je izjavio da takav tip platforme ne pruža dovoljnu stabilnost za gađanje, v. P09808, str. 26; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13800, djelimično zatvorena sjednica. Osim toga, Vijeće je konstatovalo da, u svom izvještaju, Patrick van der Weijden kaže da su mu tu hipotezu prenijeli "svjedoci", ne navodeći dalje pojedinosti, v. P09808, str. 26.

²⁶⁷³ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 286 i 294; V. takođe Slobodan Praljak, T(f), str. 41926 i 41927.

²⁶⁷⁴ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 286 i 294; V. takođe Slobodan Praljak, T(f), str. 41926 i 41927.

²⁶⁷⁵ Slobodan Praljak, T(f), str. 41294.

²⁶⁷⁶ Sa Španskog trga ili s lokacije na kojoj je žrtva ranjena.

²⁶⁷⁷ V. konkretno fotografije IC00284, IC00285, IC00286, IC00287, IC00288, IC00289, IC00290, IC00291, IC00292, IC00293, IC00294 i IC00295 koje je Praljкова odbrana predočila svjedoku DB, T(f), str. 13311-13312 i sljedeće. V. takođe 3D00844, str. 9, 11, 17-19, 22-25, 28 koje je Praljкова odbrana predočila Patricku van der Weijden, v. T(f), str. 16276-16277 i sljedeće.

²⁶⁷⁸ Svjedok DB, T(f), str.13328.

²⁶⁷⁹ Patrick van der Weijden je prihvatio da neke fotografije koje je Praljкова odbrana snimila sa Španskog trga prikazuju lokacije s kojih je bilo nemoguće otvoriti vatru na žrtvu. V. konkretno Patrick van der Weijden, T(f), str. 16279, 16280 i 16281. Međutim, vještak je precizirao da je s mjesta koje je označio kao mogući položaj snajperiste on mogao da vidi lokaciju na kojoj je žrtva ranjena, Patrick van der Weijden, T(f), str. 16282 i 16283. V. fotografiju platforme P09808, str. 26, i pogled koji se s tog položaja pruža na mjesto incidenta, P09808, str. 27.

je žrtva bila ranjena spustio Brkićevom ulicom do Španskog trga kako bi utvrdio položaj odakle je metak ispaljen i da je "pronašao" pomenutu platformu.²⁶⁸⁰ Pored toga, Vijeće ne raspolaže nikakvim podacima na osnovu kojih bi se dalo utvrditi da li je ta platforma zaista postojala u trenutku događaja.²⁶⁸¹

c) Činjenični zaključci

1106. Vijeće poklanja vjeru izjavama Svjedoka DB i smatra da na njega jeste pucao snajperista 29. septembra 1993. godine. Činjenica da je na njega pucano dva puta pošto je pokušao da pruži pomoć Refiku Šariću, koji je i sam bio žrtva snajperskog hica, dodatno potkrepljuje ovu hipotezu.²⁶⁸²

1107. Međutim, na osnovu dokaza nije moguće utvrditi tačno mjesto odakle je ispaljen metak koji je pogodio Svjedoka DB. Shodno tome, Vijeće je dužno da razmotri sve moguće hipoteze.

1108. Vijeće konstatuje da nijedan dokaz ne ukazuje na to da je hitac mogao biti ispaljen sa srpskih položaja niti da je, kako je prethodno već izloženo, hitac mogao ispaliti neki od strijelaca ABiH. Pored toga, ovaj incident se uklapa u *modus operandi* HVO-a koji je otvarao vatru na vatrogasce u istočnom Mostaru, kako je to opisano u vezi s incidentom br. 4.

1109. S obzirom na prethodno izneseno, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da je, budući da je Svjedok DB bio žrtva snajperiste u incidentu za koji je isključeno da je hitac mogla ispaliti ABiH i koji se uklapa u *modus operandi* HVO-a, da je snajperski metak koji je pogodio žrtvu mogao ispaliti samo HVO-a.

8. Snajperski incident br. 9

a) Opis događaja

1110. Što se tiče snajperskog incidenta br. 9, Vijeće je saslušalo svjedočenje Damira Katice,²⁶⁸³ Muslimana iz Mostara koji je u trenutku događaja imao 12 godina.²⁶⁸⁴ Krajem septembra 1993., Damir Katica, Neno Mačkić, star 14 godina, i Ibrahim Dedović, star 13 godina, zaputili su se od kuće Damira Katice prema skloništu u kojem je Katićina porodica potražila utočište od granatiranja

²⁶⁸⁰ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13799, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁸¹ Svjedok je u svom izvještaju u više navrata objasnio da je proveo istraživanja kako bi utvrdio da li su određene zgrade postojale u vrijeme događaja, v. npr. P09808, str. 13. Međutim, Slobodan Praljak je, između ostalog, naglasio činjenicu da se iz vještačenja ne vidi da je pomenuta platforma postojala u trenutku događaja, Slobodan Praljak, T(f), str. 41926.

²⁶⁸² P09858, pod pečatom, str. 3; Svjedok DB, T(f), str. 13296, djelimično zatvorena sjednica.

²⁶⁸³ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁶⁸⁴ P09861, str. 2 i 3.

HVO-a, u naselju Donja Mahala.²⁶⁸⁵ Kako bi stigli na odredište, trebalo je da prođu kroz nezaštićeno mjesto u ulici Oručevića Sokak, široko oko 4 m,²⁶⁸⁶ koje je bilo na glasu kao opasno jer su na prolaznike otvarali vatru snajperisti HVO-a koji su bili na položajima na brdu Stotina.²⁶⁸⁷ S tim u vezi, Damir Katica je objasnio da se sa Stotine pružao jasan i neometan pogled na prolaz.²⁶⁸⁸ Stanovnici su morali da idu tim putem, i to više puta dnevno, uprkos tome što je bio opasan jer je to praktično bio jedini način da se ode do ovog ili onog dijela naselja Donja Mahala.²⁶⁸⁹ Prema ocjeni Damira Katice, snajperisti HVO-a su hotimično otvarali vatru na civile koji su tuda prolazili, budući da u okolini nije bilo nikakvih vojnih objekata.²⁶⁹⁰ Ljudi su zato bili veoma oprezni kada su morali da idu tim putem i njime su išli trčeći.²⁶⁹¹ Osim toga, postavljen je znak koji je upozoravao na mogućnost snajperskog djelovanja na tom mjestu.²⁶⁹²

1111. Pošto je Ibrahim Dedović uspio da oko 14:30 prođe kroz prolaz, a da se pri tom nije čuo nijedan pucanj,²⁶⁹³ Neno Mačkić i Damir Katica su uhvatili zalet i pokušali da protrče tim mjestom.²⁶⁹⁴ Čim su potrčali, Neno Mačkić pogođen je u lijevu podlakticu, a Damir Katica u stomak istim metkom.²⁶⁹⁵ Sekundu kasnije, drugi metak je pogodio Nenu Mačkića u kuk i on je pao na zemlju.²⁶⁹⁶ Dok je Damir Katica pokušavao da ga odvuče do nekog zaklonjenog mjesta, metak mu je prozviždao iznad glave i, neposredno poslije toga, sljedeći metak mu je okrznuo gornji dio lijeve podlaktice.²⁶⁹⁷ Damir Katica je tada pobjegao i otišao kod porodice Nene Mačkića kako bi ih obavijestio da je ovaj ranjen.²⁶⁹⁸ Kada se vratio na mjesto gdje se odigrao incident, konstatovao je da je Neno Mačkić u međuvremenu zbrinut na bezbjednom mjestu i da mu se ukazuje pomoć.²⁶⁹⁹ Nakon što je otišao u ambulantu da donese nosila za prenošenje Nene Mačkića, Damir Katica je primijetio da je i sam ranjen u stomak.²⁷⁰⁰ Dvojica dječaka su prevezena u bolnicu u istočnom

²⁶⁸⁵ P09861, str. 3.

²⁶⁸⁶ P09861, str. 3 i 4; P09139; P09140.

²⁶⁸⁷ P09861, str. 3; Damir Katica, T(f), str. 13467; P09139.

²⁶⁸⁸ P09861, str. 3 i 4.

²⁶⁸⁹ P09861, str. 3.

²⁶⁹⁰ P09861, str. 3.

²⁶⁹¹ P09861, str. 3.

²⁶⁹² P09861, str. 3.

²⁶⁹³ P09861, str. 3.

²⁶⁹⁴ P09861, str. 4.

²⁶⁹⁵ P09861, str. 4; P09140; P09220, str. 19 i IC00331; Damir Katica, T(f), str. 13455-13457.

²⁶⁹⁶ P09861, str. 4.

²⁶⁹⁷ P09861, str. 4; Damir Katica, T(f), str. 13455-13457; P09140; P09220, str. 18 i IC00332.

²⁶⁹⁸ P09861, str. 4.

²⁶⁹⁹ P09861, str. 4.

²⁷⁰⁰ P09861, str. 4.

Mostaru, u kojoj su obojica operisani.²⁷⁰¹ Damir Katica je kasnije prebačen u ratnu bolnicu Dunav, u kojoj je ostao oko jedne sedmice, a potom se oporavljao kod kuće tokom sljedeća dva mjeseca.²⁷⁰²

b) Okolnosti i analiza incidenta

1112. U trenutku događaja, troje djece, među kojima je bio Damir Katica, nosilo je šarenu "civilnu odjeću" i kape za bejzbol.²⁷⁰³ Vidljivost je bila dobra, a u blizini nije bilo nikakvih vojnih dejstava.²⁷⁰⁴

1113. Damir Katica je smatrao da su hici koji su pogodili Nenu Mačkića i njega ispaljeni iz kuće na brdu Stotina²⁷⁰⁵ pod kontrolom HVO-a.²⁷⁰⁶ Ovu hipotezu, po njegovim riječima, dodatno potkrepljuju činjenice u vezi s položajem u kojem je bio u trenutku incidenta i u vezi s ulaznom i izlaznom ranom koje je zadobio.²⁷⁰⁷ Pored toga, bilo je opštepoznato da snajperisti otvaraju vatru iz pomenute kuće.²⁷⁰⁸ Patrick van der Weijden je ovu hipotezu potvrdio, procijenivši da je kuća na brdu Stotina bila udaljena 470 m od mjesta incidenta.²⁷⁰⁹

1114. Što se tiče konfiguracije terena, Damir Katica je precizirao da su satelitska antena i drvo koji ometaju vidljivost između mjesta na kojem se odigrao incident i kuće na brdu Stotina bili znatno manji u trenutku događaja.²⁷¹⁰ Prema riječima Patricka van der Weijdena, novoizgrađena zgrada koja zaklanja pogled nije postojala u septembru 1993., a drvo koje tu raste nije moglo predstavljati prepreku koja bi onemogućila otvaranje vatre sa Stotine.²⁷¹¹ Pored toga, Patrick van der Weijden je dodao da se mjesto incidenta vidi kao kroz "tunel" ("*effet tunnel*"), što isključuje svaku mogućnost da je metak mogao biti ispaljen s nekog drugog mjesta, a ne s brda Stotina.²⁷¹²

1115. U vezi s položajem s kojeg su ispaljeni hici, na koji su ukazali Damir Katica i Patrick van der Weijden, Praljkova odbrana je iznijela više dokaza. Prije svega, odbrana tvrdi da se mjesto na kojem je žrtva ranjena ne podudara sa smjerom u kojem je žrtva trčala u trenutku incidenta.²⁷¹³ Prema riječima Praljkove odbrane, da su hici ispaljeni iz kuće na brdu Stotina, logično bi bilo da se

²⁷⁰¹ P09861, str. 4. Svjedok je precizirao da je, prije odlaska u ratnu bolnicu u Titovoj ulici, bio primljen u dvije različite ambulante i da su mu u jednoj od njih previli ranu.

²⁷⁰² P09861, str. 4; P05613.

²⁷⁰³ P09861, str. 3 i 4.

²⁷⁰⁴ P09861, str. 3.

²⁷⁰⁵ Damir Katica, T(f), str. 13459-13461, 13463, 13464, 13467 i 13484; IC00334, IC00335 i IC00337; IC00336.

²⁷⁰⁶ Damir Katica, T(f), str. 13469.

²⁷⁰⁷ Damir Katica, T(f), str. 13475 i 13490.

²⁷⁰⁸ Damir Katica, T(f), str. 13467; IC00418.

²⁷⁰⁹ P09808, str. 28 i 29; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13787 i 13788.

²⁷¹⁰ P09140; P09139.

²⁷¹¹ P09808, str. 29.

²⁷¹² P09808, str. 29; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13787.

²⁷¹³ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 295.

rane nalaze na desnoj, a ne na lijevoj strani tijela.²⁷¹⁴ Odbrana zatim podsjeća da je Damir Katica potvrdio da se mjesto na kojem je pogođen vidjelo s brda Hum i s brda Fortica, gdje su se nalazile srpske snage.²⁷¹⁵ Najzad, napominje ističe da je Damir Katica primijetio da je ranjen tek nakon što je stigao u ambulantu, nekoliko minuta poslije incidenta.²⁷¹⁶

1116. Vijeće napominje da je, suprotno izjavama Patricka Van der Weijdena, bilo i drugih lokacija s kojih je bilo moguće otvoriti vatru na mjesto gdje se odigrao incident. Međutim, čak i ako se mjesto na kojem je Damir Katica pogođen jeste vidjelo s brda Hum i s brda Fortica, nije isključeno da je Damira Katicu u lijevi bok ipak ranio hitac ispaljen s brda Stotina.²⁷¹⁷ Naime, na video snimku koji je prihvaćen kao dokaz, Damir Katica je pokazao tačan položaj u kojem je bio u trenutku kada je pogođen.²⁷¹⁸ On je tada bio okrenut licem prema položaju s kojeg je ispaljen hitac, što omogućuje da se zaključi da je se s brda Stotina mogao biti ranjen u lijevu stranu tijela²⁷¹⁹. Kada je pak riječ o činjenici da je svjedok primijetio da je ranjen tek nakon što je stigao u ambulantu, Vijeće primjećuje da se ta ambulanta nalazila u blizini mjesta incidenta i da je, tokom svog iskaza pred sudom, Damir Katica rekao da je osjetio neko peckanje još dok je bio na mjestu incidenta.²⁷²⁰

1117. Vijeće smatra da se na osnovu dokaza može zaključiti da je hitac mogao biti ispaljen sa brda Stotina, s obzirom na ranu koju je zadobila žrtvi. Osim toga, Vijeće poklanja vjeru riječima Damira Katicice²⁷²¹ i smatra da je on doista ranjen istovremeno kada i Neno Mačkić, iako je to tek naknadno shvatio.

1118. Prema riječima Patricka van der Weijdena, domet hica i vrsta rana koje su nanijete u ovom incidentu ukazuju na to da je korištena municija kalibra pogodnog za snajpersko djelovanje, kao što su kalibri 7,62x51 mm, 7,62x54R mm ili 7,92 mm mauser.²⁷²²

²⁷¹⁴ Završni podnesak Praljkove odbrane, par.295.

²⁷¹⁵ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 295. V. takođe Damir Katica, T(f), str. 13496. Vijeće primjećuje da je, prilikom davanja iskaza, Svjedok DC u vezi s jednim događajem iz marta 1994. izjavio da brdo Fortica nije bilo ni u rukama srpskih snaga, ni ABiH, ni oružanih snaga HVO-a, v. Svjedok DC, T(f), str. 13600, djelimično zatvorena sjednica. Međutim, Vijeće konstatuje da je isti svjedok tokom unakrsnog ispitivanja povukao svoje ranije tvrdnje i rekao da srpske snage jesu zauzimale položaje na brdu Fortica, dok se ABiH nalazila u Podveležju, str. 13635 i 16636, djelimično zatvorena sjednica.

²⁷¹⁶ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 295. V. takođe Damir Katica, T(f), str. 13489.

²⁷¹⁷ U vezi s tačnim mjestom gdje je Damir Katica ranjen u stomak, v. IC00331.

²⁷¹⁸ V. P09140.

²⁷¹⁹ Praljkova odbrana tvrdi da je žrtva trčala pod pravim uglom u odnosu na hitac, pri čemu joj se brdo Stotina nalazilo s desne strane. Radi predstave o tome u kom je smjeru trčala žrtva, v. P09808, str. 28. Svjedok je precizirao da je, u trenutku kada se kretao kroz prolaz, bio okrenut lijevom stranom tijela prema mjestu odakle je doletio metak, v. Damir Katica, T(f), str. 13490.

²⁷²⁰ Damir Katica, T(f), str. 13488 i 13489.

²⁷²¹ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁷²² P09808, str. 28.

1119. Takođe prema riječima Patricka van der Weijdena, snajperista je imao malo vremena da identifikuje ciljeve pošto su žrtve imale da pretrče samo kratko rastojanje na nezaštićenom mjestu,²⁷²³ a na pomenutoj lokaciji je, osim toga, bio velik broj zgrada i krovova.²⁷²⁴ S obzirom na te okolnosti, Patrick van der Weijden je zaključio je snajperisti bilo veoma teško da utvrdi "status" žrtava u ovom incidentu,²⁷²⁵ premda je prihvatio da je lakše identifikovati djecu nego odrasle.²⁷²⁶ Međutim, dodao je i to da, u slučaju kada više osoba jedna za drugom prolaze istim mjestom incidenta, snajperista može da identifikuje posljednje među njima i da ih gađa.²⁷²⁷

1120. Pored toga, ako je snajperista znao da ljudi obično prolaze mjestom incidenta, mogao je da sačeka dok ne uoči kretanje i da, pri prvom uočenom pokretu, hotimično otvori vatru u tom pravcu u nadi da će pogoditi cilj.²⁷²⁸ U takvom slučaju, postotak hitaca koji pogađaju cilj obično je nizak budući da je žrtva u pokretu.²⁷²⁹ Patrick van der Weijden je precizirao da snajperista mora da je "anticipirao" kretanje cilja i pucao prije nego što je žrtva izašla iz zaklona na nezaštićeni prostor.²⁷³⁰

c) Činjenični zaključci

1121. Vijeće poklanja vjeru izjavama Damira Katice i smatra da na njega i Nenu Mačkića jeste pucao snajperista krajem septembra 1993. godine. Naime, prostor kojim su išli bio je opšte poznat kao opasan zbog snajperskog djelovanja, do te mjere da je bio postavljen znak kako bi ljudi pazili prilikom kretanja tim mjestom.²⁷³¹ Na obje žrtve ispaljeno je po više pojedinačnih hitaca, što potkrepljuje hipotezu da je na njih pucao snajperista i, najzad, Patrick van der Weijden je potvrdio da vrsta zadobivenih rana rana i udaljenost od vatrene položaja ukazuju na to da je korištena municija za puške s optičkim nišanom.²⁷³²

1122. Pored toga, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, uvjerala se da je snajperista imao položaj na brdu Stotina, prije svega zbog položaja u kojem se Damir Katica

²⁷²³ P09808, str. 29; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13787 i 13788.

²⁷²⁴ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13788.

²⁷²⁵ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13788.

²⁷²⁶ P09808, str. 28.

²⁷²⁷ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13788.

²⁷²⁸ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13829.

²⁷²⁹ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13829. Prema ocjeni Patricka van der Weijdena, u takvim okolnostima snajperista je imao 10% izgleda da pogodi metu, Patrick van der Weijden, T(f), str. 13830.

²⁷³⁰ Patrick van der Weijden, T(f), str. 16262. Metoda pucanja na osnovu "anticipiranja" objašnjava kako je snajperista pogodio cilj premda je ovaj bio udaljen i nalazio se u uskoj uličici, v. U vezi s tim Slobodan Praljak, T(f), str. 41928 i 41929.

²⁷³¹ P09861, str. 3.

²⁷³² P09808, str. 28.

nalazio u trenutku incidenta i zbog rane koju je zadobio. Kako je prethodno izloženo, Vijeće podsjeća da je krajem septembra 1993. brdo Stotina bilo pod kontrolom oružanih snaga HVO-a.²⁷³³

1123. Najzad, Vijeće konstatuje da su žrtve iz incidenta br. 9 nosile običnu odjeću i da je u trenutku događaja bilo vedro. Patrick van der Weijden je izjavio da snajperista zbog konfiguracije terena nije imao mogućnost da precizno odredi ciljeve. Međutim, vještak je dodao da je lako razlikovati djecu od odraslih.²⁷³⁴

1124. Shodno tome, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da je krajem septembra 1993. na Damira Katicu i Nenu Mačkića pucao snajperista, pripadnik oružanih snaga HVO-a koji je imao položaj na brdu Stotina.

9. Snajperski incident br. 10

a) Opis događaja

1125. Što se tiče snajperskog incidenta br. 10, Vijeće se, između ostalog, upoznao sa svjedočenjem Muniba Klarića,²⁷³⁵ Muslimana iz istočnog Mostara.²⁷³⁶ On je izjavio da je, 10. oktobra 1993., riješio da ode do Neretve kako bi se opskrbio vodom.²⁷³⁷ To je odlučio da uradi u trenutku kada već oko trideset minuta više nije bilo pucnjave.²⁷³⁸ Tokom sljedećih dvadesetak minuta, Munib Klarić je više puta²⁷³⁹ išao od svoje kuće, koja se nalazila u naselju Tekija u istočnom Mostaru,²⁷⁴⁰ do mjesta zvanog Podharemi, udaljenog 250 ili 300 m od njegove kuće,²⁷⁴¹ u naselju Mejdan.²⁷⁴² To je činio da bi uz pomoć jedne manje posude napunio kanister vodom.²⁷⁴³ Oko 13:20 sati,²⁷⁴⁴ kada je posljednji put išao po vodu²⁷⁴⁵ i kada se našao pred stepenicama na kraju Kusalove ulice,²⁷⁴⁶ leđima okrenut Neretvi i brdu Stotina,²⁷⁴⁷ pogodio ga je metak u lijevu petu.²⁷⁴⁸

²⁷³³ V. "Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁷³⁴ P09808, str. 29.

²⁷³⁵ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁷³⁶ P09862, str. 1 i 2; Munib Klarić, T(f), str. 13506.

²⁷³⁷ Munib Klarić, T(f), str. 13560-13561 i T(e), str. 13561; P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13508.

²⁷³⁸ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13509.

²⁷³⁹ Munib Klarić, T(f), str. 13560-13561 i T(e), str. 13561; IC00349.

²⁷⁴⁰ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13506.

²⁷⁴¹ Munib Klarić, T(f), str. 13508 i 13560; IC00338.

²⁷⁴² P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13508, 13511, 13539 i 13564; IC00338; IC00341; IC00342; IC00347; P09139; P09140.

²⁷⁴³ Munib Klarić, T(f), str. 13560-13561 i T(e), str. 13561.

²⁷⁴⁴ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13508.

²⁷⁴⁵ Munib Klarić, T(f), str. 13560-13561 i T(e), str. 13561.

²⁷⁴⁶ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13508, 13511, 13539 i 13564; IC00338; IC00341; IC00347; P09139; P09140.

²⁷⁴⁷ Munib Klarić, T(f), str. 13526-13527 i T(e), str. 13528; P09140.

²⁷⁴⁸ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13508 i 13548; P09220 i IC00339; P09140.

Metak mu je ušao u petu s desne strane, a izašao s lijeve strane tabana.²⁷⁴⁹ Klarić je otišao u zaklon u dnu stepenica, između kuća u toj ulici.²⁷⁵⁰ Prema riječima Muniba Klarića, ispaljen je jedan jedini hitac.²⁷⁵¹

1126. Munib Klarić je proveo šest ili sedam dana u bolnici u istočnom Mostaru, u kojoj mu je operisana peta.²⁷⁵²

b) Okolnosti i analiza incidenta

1127. Munib Klarić je iznio hipotezu prema kojoj je hitac koji ga je ranio ispaljen sa Stotine,²⁷⁵³ između ostalog zbog toga gdje su se nalazile ulazna i izlazna rana.²⁷⁵⁴ Osim toga, on je znao da snajperisti imaju položaje na brdu Stotina, da se s te lokacije pruža neometan pogled na mjesto gdje je ranjen i da je to brdo bliže mjestu incidenta nego brdo Hum.²⁷⁵⁵ Patrick van der Weijden je potvrdio hipotezu Muniba Klarića, dodavši da se pretpostavljeni položaj snajperiste vjerovatno nalazio na brdu Stotina, koje je udaljeno 449 m od mjesta na kojem se nalazila žrtva u trenutku događaja.²⁷⁵⁶

1128. Praljkova odbrana pak tvrdi da se na osnovu rane koju je zadobio Munib Klarić mogu izvoditi zaključci o putanji projektila. Prema riječima odbrane, svjedok je pogođen u petu, pri čemu je metak izašao kroz svod stopala.²⁷⁵⁷ Tokom unakrsnog ispitivanja Patricka van der Weijdena, Praljkova odbrana je iznijela tvrdnju da, s obzirom na oblik rane, hitac nije mogao biti ispaljen s brda Stotina.²⁷⁵⁸ U nastavku istog unakrsnog ispitivanja, odbrana je zatim podsjetila Patricka van der Weijdena da je Munib Klarić tokom svjedočenja pred Sudom izjavio da su ulazna i izlazna rana od metka obrazovale ozljedu vertikalnog oblika.²⁷⁵⁹ Pošto su ga na ovo podsjetili, Patrick van der Weijden je priznao da hitac nije mogao biti ispaljen s brda Stotina.²⁷⁶⁰

²⁷⁴⁹ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13508 i 13548; P09220 i IC00339; P09140.

²⁷⁵⁰ Munib Klarić, T(f), str. 13530.

²⁷⁵¹ P09862, str. 2.

²⁷⁵² P09862, str. 3; P06316.

²⁷⁵³ P09862, str. 3; Munib Klarić, T(f), str. 13519, 13527 i 13554; IC00338 i IC00343; IC00341; IC00344; IC00345; IC00346.

²⁷⁵⁴ Munib Klarić, T(f), str. 13526, 13527 i 13548.

²⁷⁵⁵ P09862, str. 3.

²⁷⁵⁶ P09808, str. 30 i 31; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13789 i 13790.

²⁷⁵⁷ Završni podnesak Praljkov odbrane, par. 296. Vijeće primjećuje da Praljkova odbrana ne navodi nijedan izvor kako bi potkrijepila svoje tvrdnje.

²⁷⁵⁸ V. Patrick van der Weijden, T(f), str. 16291-16293. V. takođe analizu incidenta koju iznosi Slobodan Praljak, Slobodan Praljak, T(f), str. 41929 i 41930.

²⁷⁵⁹ V. Patrick van der Weijden, T(f), str. 16292 i 16293. Vijeće primjećuje da Praljkova odbrana nije navela nijedan izvor kako bi potkrijepila svoje tvrdnje tokom unakrsnog ispitivanja Patricka van der Weijdena.

²⁷⁶⁰ Patrick van der Weijden, T(f), str. 16293.

1129. Vijeće, međutim, napominje da je Munib Klarić rekao da mu je metak prostrijelio lijevu petu s desna na lijevo,²⁷⁶¹ a ne slijedeći vertikalnu putanju, kako je to ustvrdila Praljškova odbrana tokom svjedočenja Patricka van der Weijdena pred Sudom. Samim tim, Vijeće bi moglo zaključiti da hitac jeste ispaljen s brda Stotina.

1130. Ipak, postoje tri faktora zbog kojih se ne može izvesti tačan zaključak u vezi s mjestom s kojeg je ispaljen metak na osnovu rane koju je zadobila žrtva. Prvo, Munib Klarić je rekao da mu je peta dva puta operisana, jednom zbog metka koji ga je pogodio, a jednom poslije slučajnog pada.²⁷⁶² Prema tome, moguće je da se izgled rane u međuvremenu promijenio. Osim toga, tokom svog svjedočenja pred Sudom, Munib Klarić je rekao da na rani ne može da pokaže gdje je ušao, a gdje izašao metak.²⁷⁶³ Najzad, Patrick van der Weijden je ukazao na to da u peti ima mnogo kostiju i da je, prema tome, teško utvrditi ulaznu i izlaznu tačku metka koji neku osobu pogodi na tom mjestu.²⁷⁶⁴

1131. Shodno tome, Vijeće smatra da je u ovom konkretnom slučaju isključivo na osnovu promatranja rane nemoguće utvrditi putanju metka i odakle je metak ispaljen.

1132. Osim toga, Vijeće konstatuje da je Munib Klarić davao različite izjave u vezi s položajem s kojeg je snajperista na njega otvorio vatru. Najprije je iznio hipotezu po kojoj je snajperista imao položaj na brdu Stotina,²⁷⁶⁵ ali je kasnije, tokom svjedočenja pred Sudom, povukao tu izjavu, tvrdeći, između ostalog, da ne zna odakle je doletio metak ni pod kojim uglom ga je pogodio.²⁷⁶⁶ Takođe je izjavio da je "snajperista mogao biti bilo gdje, u bilo kojoj kući",²⁷⁶⁷ istovremeno iznijevši tvrdnju da je hitac ispaljen s brda Stotina.²⁷⁶⁸ Osim toga, Vijeće primjećuje da je Munib Klarić bio leđima okrenut tom brdu u trenutku događaja²⁷⁶⁹ i da nije čuo hitac koji ga je pogodio.²⁷⁷⁰

c) Činjenični zaključci

1133. Vijeće poklanja vjeru izjavama Muniba Klarića i smatra da on jeste ranjen snajperskim hicem 10. oktobra 1993. dok je uzimao vodu iz Neretve. S tim u vezi, Vijeće konkretno napominje

²⁷⁶¹ Munib Klarić, T(f), str. 13515.

²⁷⁶² Munib Klarić, T(f), str. 13515.

²⁷⁶³ Munib Klarić, T(e), str. 13518.

²⁷⁶⁴ Patrick van der Weijden, T(f), str. 16292.

²⁷⁶⁵ Munib Klarić, T(f), str. 13519.

²⁷⁶⁶ Munib Klarić, T(f), str. 13546.

²⁷⁶⁷ Munib Klarić, T(f), str. 13524.

²⁷⁶⁸ V. konkretno Munib Klarić, T(f), str. 13526, 13527 i 13554.

²⁷⁶⁹ Munib Klarić, T(f), str. 13526-13527 i T(e), str. 13528; P09140; IC00348.

²⁷⁷⁰ P09862, str. 2; Munib Klarić, T(f), str. 13560.

da se u otpusnom pismu iz bolnice za Muniba Klarića pominje da je pacijent bio žrtva snajperskog metka.²⁷⁷¹

1134. Međutim, s obzirom na nedovoljno tačne podatke u vezi s položajem na kojem je bio snajperista, Vijeće je dužno da prouči hipotezu prema kojoj je hitac mogao biti ispaljen s nekih drugih položaja, a ne s položaja HVO-a.

1135. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, konstatuje da nijedan dokaz ne ukazuje na to da je mjesto incidenta moglo biti u dometu srpskih snaga. Pored toga, pod pretpostavkom da je mjesto incidenta bilo u dometu eventualnih snajperista ABiH, zaključak da su hitac ispalili ti snajperisti značio bi da su oni gađali stanovnika istočnog Mostara i da su na njega otvorili vatru. No, kako je već pomenuto u analizi prethodnih incidenata, strane u postupku nisu predočile nijedan dokaz koji bi pokazao da je ABiH svjesno otvarala vatru na stanovnike istočnog Mostara. S obzirom na te dokaze, Vijeće može da odbaci hipotezu prema kojoj je Munib Klarić mogao biti žrtva hica ispaljenog s položaja koje je držala ABiH.

1136. Prema tome, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da je Munib Klarić bio žrtva snajperiste u incidentu za koji je isključeno da su hitac mogli ispaliti pripadnici ABiH ili srpskih snaga i da je, shodno tome, hitac koji je ranio Muniba Klarića mogao ispaliti samo HVO.

10. Snajperski incident br. 11

a) Opis događaja

1137. Vijeće je saslušalo svjedočenje Džemala Barakovića, Muslimana iz istočnog Mostara i vozača vatrogasne brigade u istočnom Mostaru od kraja avgusta 1993. godine.²⁷⁷² Tokom prijepodneva²⁷⁷³ 30. oktobra 1993.,²⁷⁷⁴ Džemal Baraković je otišao u Ulicu Ale Ćišića pošto mu je supruga rekla da je jednu komšinicu²⁷⁷⁵ ranio snajperista.²⁷⁷⁶ Dok je tražio komšinicu, vidio je Envera Džihu²⁷⁷⁷ i Ibru Špagu kako leže na zemlji i pokušavaju da odu u zaklon iza biblioteke u

²⁷⁷¹ P06316.

²⁷⁷² P09855, str. 2.

²⁷⁷³ Džemal Baraković, T(f), str. 13915.

²⁷⁷⁴ Džemal Baraković, T(f), str. 13909; P06263; P08457; P05853.

²⁷⁷⁵ P09855, str. 3.

²⁷⁷⁶ Vijeće napominje da Džemal Baraković nije bio očevidac hica koji je ranio njegovu komšinicu, ali da se s njom susreo nekoliko dana kasnije. Tada je saznao da joj je snajperski metak okrznuo glavu, v. P09855, str. 4. V. takođe Džemal Baraković, T(f), str. 13924.

²⁷⁷⁷ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

Ulici maršala Tita.²⁷⁷⁸ Enver Džihović je bio ranjen snajperskim hicem, a Ibro Špago je pokušavao da mu ukaže pomoć.²⁷⁷⁹ Prema riječima Džemala Barakovića, Enver Džihović je bio vojnik ABiH koji, međutim, nije bio na dužnosti u trenutku događaja, a nosio je vojnu košulju i "civilne" pantalone.²⁷⁸⁰ Nekoliko trenutaka pošto ih je primijetio, Džemal Baraković je vidio kako na mjesto događaja stižu kola hitne pomoći i dva čovjeka s nosilima.²⁷⁸¹ Jedan od njih bio je Stojan Kačić²⁷⁸² zvan Blanja,²⁷⁸³ vojnik ABiH²⁷⁸⁴ obučen u "pantalone F...g maskirne" i "civilnu F...g košulju".²⁷⁸⁵ Ibro Špago je nosila podigao s prednje strane, a Stojan Kačić sa stražnje,²⁷⁸⁶ i zajedno su prenijeli Envera Džihovića u Ulicu braće Lakišića.²⁷⁸⁷ Džemal Baraković je primijetio da je, u trenutku kada su "nosila" išla drugim dijelom stepenica koje vode do pomenute ulice, Stojana Kačića²⁷⁸⁸ metak pogodio u nogu.²⁷⁸⁹ Nakon toga, svi su uspjeli da odu u zaklon.²⁷⁹⁰

b) Okolnosti i analiza incidenta

1138. Vijeće napominje da je tužilaštvo navelo i Stojana Kačića i Envera Džihovića kao žrtve u incidentu br. 11.²⁷⁹¹

1139. Vijeće primjećuje da je, prema riječima Džemala Barakovića, 30. oktobra 1993. vidljivost bila dobra²⁷⁹² i da nije bilo nikakvih borbenih dejstava ni vojnih baza na području incidenta,²⁷⁹³ premda se tu nalazilo nekoliko vojnika na dopustu.²⁷⁹⁴

1140. Štaviše, Džemal Baraković je iznio hipotezu prema kojoj je hitac koji je ranio Stojana Kačića ispaljen iz Staklene banke, budući da se mjesto incidenta, to jest drugi dio stepenica koje vode do Ulice braće Lakišića, vidjelo iz te zgrade.²⁷⁹⁵ Pored toga, Staklena banka je bila viša od ostalih zgrada koje su je okruživale, pa je pružala bolju vidljivost i veću zaštitu snajperistima, opet

²⁷⁷⁸ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13912; IC00389; P09140.

²⁷⁷⁹ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13899; P06263; P08457.

²⁷⁸⁰ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13914 i 13918.

²⁷⁸¹ P09855, str. 3.

²⁷⁸² Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁷⁸³ P09855, str. 3.

²⁷⁸⁴ Džemal Baraković, T(f), str. 13918.

²⁷⁸⁵ P09855, str. 4; Džemal Baraković, T(f), str. 13917.

²⁷⁸⁶ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁷⁸⁷ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(e), str. 13903 i 13912; P09140.

²⁷⁸⁸ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁷⁸⁹ P09855, str. 4; Džemal Baraković, T(f), str. 13903, 13911, 13926 i T(e), str. 13912; IC00389; P09140; P05853.

²⁷⁹⁰ P09855, str. 4.

²⁷⁹¹ V. povjerljivi Prilog Optužnici, str. 14.

²⁷⁹² P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13913.

²⁷⁹³ P09855, str. 4.

²⁷⁹⁴ P09855, str. 4.

²⁷⁹⁵ P09855, str. 3; IC00390; IC00392; P09139.

prema riječima pomenutog svjedoka.²⁷⁹⁶ Patrick van der Weijden je prihvatio da nekoliko zgrada u Mostaru, tipa "nebodera", predstavljaju potencijalni i vjerodostojni vatreni položaj u ovom slučaju, konkretno Staklena banka, udaljena približno 743 m od mjesta incidenta.²⁷⁹⁷ Iako je u pitanju velika udaljenost, po mišljenju Patricka van der Weidena vojnik obučen za snajpersko djelovanje, stručan i dobro opremljen, može da pogodi cilj i na tolikoj udaljenosti.²⁷⁹⁸

1141. Pored toga, Patrick van der Weijden je izjavio da domet hica i vrsta rana nanesenih u ovom incidentu ukazuju na to da su korišteni kalibri pogodni za snajpersko djelovanje, kao što su kalibri 7,62x51 mm, 7,62x54R mm ou 7,92 mm mauser.²⁷⁹⁹

1142. Praljкова odbrana je pak iznijela tvrdnju da lokacija na kojoj su žrtve ranjene nije bila vidljiva iz VIC-a i, konkretnije, iz Staklene banke.²⁸⁰⁰ Praljкова odbrana je dodala da su obje žrtve nosile vojnu uniformu i da su se u trenutku događaja mogle smatrati vojnicima ABiH.²⁸⁰¹ Najzad, odbrana je podsjetila na riječi Džemala Barakovića, prema kojima je u Mostaru "svako mogao da puca na svakoga".²⁸⁰²

1143. Vijeće Primjećuje da je Džemal Baraković, iako je izjavio da je, uopšte uzev, bilo moguće otvoriti vatru sa svih uzvišenja u gradu,²⁸⁰³ ipak označio fotografiju snimljenu s lokacije na kojoj su žrtve ranjene i na njoj konkretno identifikovao Staklenu banku.²⁸⁰⁴ Osim toga, Patrick van der Weijden takođe je izjavio da se pomenuta zgrada vidjela s mjesta incidenta.²⁸⁰⁵ Prema tome, Vijeće smatra da je prvi argument Praljkovе odbrane, prema kojem se lokacija na kojoj su žrtve ranjene nije mogla vidjeti s VIC-a, neosnovan.

1144. Što se pak tiče odjeće koju su nosile dvije žrtve, Vijeće primjećuje da su one obje doista bile djelimično odjevene u vojnu uniformu, pri čemu je Enver Džiho nosio vojničku košulju,²⁸⁰⁶ a Stojan Kačić maskirne pantalone.²⁸⁰⁷ Vijeće takođe ističe da su obojica bili pripadnici ABiH, premda nisu bili na dužnosti u vrijeme kada su ranjeni.²⁸⁰⁸

²⁷⁹⁶ Džemal Baraković, T(f), str. 13906.

²⁷⁹⁷ P09808, str. 32 i 33; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13805.

²⁷⁹⁸ P09808, str. 33.

²⁷⁹⁹ P09808, str. 32.

²⁸⁰⁰ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 297.

²⁸⁰¹ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 297.

²⁸⁰² Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 297.

²⁸⁰³ Džemal Baraković, T(f), str. 13922 i 13923.

²⁸⁰⁴ IC000392; Džemal Baraković, T(f), str. 13921.

²⁸⁰⁵ P09808, str. 33 i fotografija snimljena s mjesta incidenta.

²⁸⁰⁶ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13914 i 13918.

²⁸⁰⁷ Džemal Baraković, T(f), str. 13917.

²⁸⁰⁸ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13914 i 13918.

1145. Međutim, iako Vijeće konstatuje da su Enver Džihović i Stojan Kačić bili pripadnici ABiH, snajperisti je u trenutku događaja bilo jasno da Stojan Kačić obavlja medicinsku evakuaciju, a da je Enver Džihović ranjen. Vijeće smatra da se prema tome Stojan Kačić mogao identifikovati kao vojnik koji pokušava da izvrši "evakuaciju".

1146. Što se tiče položaja s kojeg je ispaljen hitac, Vijeće napominje da Džemal Baraković jeste izjavio da je bilo moguće otvoriti vatru ne samo iz Staklene banke, već i sa svih uzvišenja u gradu.²⁸⁰⁹ On je konkretno identifikovao druge visoke zgrade koje su se vidjele s lokacije na kojoj se nalazio Stojan Kačić u trenutku kada je ranjen, kao što su, između ostalih, Hotel Bristol ili pak zgrada Borova,²⁸¹⁰ pri čemu su obje zgrade bile pod kontrolom ABiH u vrijeme događaja.²⁸¹¹ Patrick van den Weijden takođe je izjavio da "strijelac mora da je bio negdje u vidnom polju koje sam pokazao na fotografiji".²⁸¹²

1147. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće ne može da zaključi da je hitac koji je ranio Stojana Kačića doista ispaljen iz Staklene banke, budući da su i Džemal Baraković i Patrick van der Weijden, u svojim svjedočenjima pred Sudom da je snajperista mogao imati položaj na više uzvišenja s kojih se pruža direktna linijapogleda na mjesto incidenta.

c) Činjenični zaključci

1148. Vijeće primjećuje da ni Patrick van der Weijden, ni Džemal Baraković, koji je na lice mjesta došao pošto je Enver Džihović već bio ranjen i na zemlji,²⁸¹³ nisu predložili nikakve dokaze u vezi s pitanjem da li je Enver Džihović bio pogođen hicem iz snajpera.²⁸¹⁴ Međutim, Vijeće se upoznao sa dokumentima P 06263, P 08457 i P 05853, na osnovu kojih se može zaključiti da Enver Džihović jeste pogođen snajperskim hicem 30. oktobra 1993. godine.²⁸¹⁵

1149. Pored toga, Vijeće smatra da okolnosti u kojima je ranjen Stojan Kačić ukazuju na to da je i njega pogodio snajperista. Naime, iako na tom području nisu vođene borbe u trenutku događaja,²⁸¹⁶ Stojana Kačića je pogodio metak dok je ukazivao pomoć Enveru Džihoviću, koji je i sam bio žrtva

²⁸⁰⁹ Džemal Baraković, T(f), str. 13922 i 13923.

²⁸¹⁰ IC00392. Zgrada Borova i Hotel Bristol označeni su brojevima 1 i 2. V. takođe IC00391. "Zgrada banke" i Hotel Bristol označeni su brojevima 1 i 2.

²⁸¹¹ Džemal Baraković, T(f), str. 13921.

²⁸¹² Patrick van der Weijden, T(e), str. 13805. Svjedok ovdje upućuje na fotografiju priloženu uz dokument P09808, str. 33.

²⁸¹³ Džemal Baraković, T(f), str. 13899 i 13900.

²⁸¹⁴ S tim u vezi, tužilaštvo objašnjava da je, iako su Enver Džihović i Stojan Kačić bili žrtve u istom incidentu, odlučilo da izvodi dokaze uglavnom u vezi sa Stojanom Kačićem, v. Džemal Baraković, T(f), str. 13899 do 13902.

²⁸¹⁵ P06263; P08457; P05853.

²⁸¹⁶ P09855, str. 4.

snajperiste. Na osnovu bliske povezanosti događaja, Vijeće može da zaključi da je Stojan Kačić bio izložen "istoj vrsti napada" kao Enver Džiho.

1150. Nijedan dokaz ne ukazuje na to da se lokacija na kojoj su žrtve ranjene nalazila u dometu srpskih snaga. Pored toga, budući da su se žrtve u vrijeme incidenta nesumnjivo nalazile u istočnom Mostaru, Vijeće može da, iz istih razloga koji su već izloženi u vezi s incidentom br. 6, isključi mogućnost da je hitac ispalio snajperista ABiH koji bi svjesno otvorio vatru na muslimansko stanovništvo tog dijela grada.²⁸¹⁷

1151. S obzirom na prethodno izneseno, većina Vijeća uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje ne može da navede tačno mjesto odakle je pucao snajperista, ali da se to mjesto moglo nalaziti samo na nekom od položaja pod kontrolom HVO-a pa je, shodno tome, snajperista bio pripadnik oružanih snaga HVO-a.

11. Snajperski incident br. 13

a) Opis događaja

1152. Vijeće je saslušalo svjedočenje Belkise Beriše, žrtvine majke, Muslimanke, stanovnice naselja Tekija u istočnom Mostaru od septembra 1993.,²⁸¹⁸ a upoznao se i s izjavom Sabajre Gaš, medicinske sestre i stanovnice istog naselja.²⁸¹⁹ Patrick van der Weijden takođe je iznio svoje stručno mišljenje iz oblasti snajperskog djelovanja o ovom konkretnom slučaju.

1153. Belkisa Beriša je živjela s porodicom u naselju Tekija, u istočnom Mostaru, u stambenom kompleksu u obliku slova "U" koji je bio gledao prema zapadnom Mostaru.²⁸²⁰ Zbog položaja zgrade i zbog toga što je HVO, kao što je bilo opštepoznato, postavio snajperiste na brdo Stotina,²⁸²¹ stanovnici tog naselja morali su da budu oprezni kada su se kretali u blizini ulaza u zgrade.²⁸²²

1154. Prema riječima Belkise Beriše, njen sin Orhan Beriša,²⁸²³ star 8 godina, pogođen je iz snajpera 2. februara 1994. oko 13:00 sati.²⁸²⁴ Ona je od Hane Batlak, koja je bila očevidac događaja, čula da je u trenutku događaja Orhan Beriša trčao napolju, između ulaza u zgradu u kojoj

²⁸¹⁷ V. "Snajperski incident br. 6" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁸¹⁸ P09856, str. 2.

²⁸¹⁹ P10045, par. 2.

²⁸²⁰ Belkisa Beriša, T(f), str. 13941.

²⁸²¹ P09856, str. 2; Belkisa Beriša, T(f), str. 13938; P10045, par. 3.

²⁸²² P09856, str. 2; Belkisa Beriša, T(f), str. 13938.

²⁸²³ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice; P09046 i Belkisa Beriša, T(f), str. 13948.

²⁸²⁴ P09856, str. 3. Datum 2. februar 1994. takođe potvrđuje i dokazni predmet P05853, str. 198.

se igrao (tačka A) i stepeništa koje je vodilo do praga njegove zgrade (tačka B),²⁸²⁵ pri čemu su ta dva mjesta bila udaljena jedno od drugog oko 10 m.²⁸²⁶ Metak ga je pogodio u leđa²⁸²⁷ dok se nalazio nedaleko od zgrade u kojoj je bio stan njegove porodice²⁸²⁸ i, nakon što je ranjen, otpuzao je do zaklona.²⁸²⁹ Sabajra Gaš, po zanimanju medicinska sestra,²⁸³⁰ je izjavila da su je istog dana poslije 9:00 sati,²⁸³¹ dok je bila kod kuće u naselju Tekija (Put za Opine 21), pozvali da pomogne Orhanu Beriši koji je, ranjen ležao na leđima iza zgrade.²⁸³² Kada je stigla do već onesviještenog djeteta, zatekla je drugu medicinsku sestru, Sanelu Avdović, koja mu je pružala pomoć.²⁸³³ Primijetila je da Orhanu Beriši teče krv po donjem dijelu stomaka i kasnije je saznala da je pogođen u leđa.²⁸³⁴

1155. Dok je Sabajra Gaš pomagala Orhanu Beriši, na mjesto incidenta je stigao jedan civilni automobil.²⁸³⁵ Dijete je odvedeno u bolnicu u istočnom Mostaru.²⁸³⁶ Orhan Beriša je preminuo u bolnici,²⁸³⁷ podlegavši zadobivenim povredama kratko nakon što je primljen u bolnicu.²⁸³⁸ Belkisa Beriša je saznala od jedne "babice"²⁸³⁹ koja je njenog sina odvela u bolnicu da je ulazna rana od metka bila mala i da je bila na leđima, dok je izlazna rana na grudima bila daleko veća.²⁸⁴⁰

b) Okolnosti i analiza incidenta

1156. Iskazi Belkise Beriše i Sabajre Gaš se podudaraju u pogledu toga da je snajperista koji je ubio Orhana Berišu bio na položaju na brdu Stotina, prema kojem gleda prednja strana stambenog kompleksa.²⁸⁴¹ Patrick van der Weijden je rekao da je ta hipoteza valjana i precizirao da se vjerovatni vatreni položaj, odnosno jedna kuća na brdu, nalazio na udaljenosti od 553 m od mjesta

²⁸²⁵ Belkisa Beriša, T(f), str. 13938, 13940 i 13944-13947; P09139; IC00393; IC00395.

²⁸²⁶ P09856, str. 4; P09140.

²⁸²⁷ P10045, str. 2.

²⁸²⁸ Belkisa Beriša, T(f), str. 13938-13940 i 13944-13947; P09139; IC00393; IC00395.

²⁸²⁹ P10045, str. 2; IC00394.

²⁸³⁰ P10045, str. 2.

²⁸³¹ P10045, str. 2. Svjedokinja je precizirala da se više ne sjeća u koliko je tačno sati došla da bi ukazala pomoć žrtvi, ali da je svoju smjenu u bolnici završila oko 9:00 sati.

²⁸³² Orhan Beriša je pogođen ispred svoje zgrade i odatle je otpuzao u potrazi za zaklonom, što je razlog zbog kojeg ga je Sabajra Gaš zatekla iza zgrade, v. P10045, str. 2.

²⁸³³ P10045, str. 3.

²⁸³⁴ P10045, str. 2 i 3. Vijeće napominje da se, prema svojoj izjavi, Sabajra Gaš ne sjeća ko joj je rekao da je žrtva pogođena u leđa. Vijeće konstatuje da evidencija vođena u Higijenskom zavodu u Mostaru potvrđuje da je Orhan Beriša primljen u bolnicu kao pacijent 2. februara 1994., u 14:30 sati, v. P05853, str. 198.

²⁸³⁵ P10045, str. 3.

²⁸³⁶ P10045, str. 3; P09856, str. 3.

²⁸³⁷ P08501; P09132; P10045, str. 2.

²⁸³⁸ P09856, str. 3.

²⁸³⁹ Vijeće napominje da svjedokinja nije navela identitet te "babice".

²⁸⁴⁰ P09856, str. 3.

²⁸⁴¹ Belkisa Beriša, T(f), str. 13940, 13941, 13946 i 13947; IC00393; IC00396; P09139; P10045, str. 2.

incidenta.²⁸⁴² Vještak je ukazao na tu kuću zato što je pružala zaštitu od niskih zimskih temperatura (incident se zapravo dogodio 2. februara 1994.) i zato što se nalazila na razumnoj udaljenosti, u smislu dometa, za većinu kalibara koje su koristili snajperisti.²⁸⁴³ Prema riječima Patricka van der Weijdena, domet hica i vrsta rane koja je nanesena u ovom incidentu ukazuju na to da je korišten kalibar pogodan za snajpersko djelovanje, poput kalibra 7,62x51 mm, 7,62x54R mm ili 7,92 mm mauser.²⁸⁴⁴ Najzad, specifičan oblik stambenog kompleksa pred kojim je dijete ranjeno (zgrada u obliku slova "U"), formirao je "tunel" koji je ograničavao vidljivost ("*effet tunnel*") na brdo Stotina ili na vatreni položaj nedaleko od tog mjesta.²⁸⁴⁵

1157. Vijeće napominje da su "svjedoci"²⁸⁴⁶ s kojima se Patrick van der Weijden sastao i čije riječi navodi u svom izvještaju o vještačenju rekli da je hitac mogao biti ispaljen s vrha brda Hum, koje je bilo udaljeno 800 m od mjesta incidenta, ali da je on sam tu mogućnost odbacio, i to zbog: 1) prevelike udaljenosti između mjesta incidenta i pomenutog brda; 2) činjenice da bi snajperista bio na brisanom prostoru da se nalazio na tom mjestu i 3) nagiba strmine.²⁸⁴⁷

1158. Što se tiče konfiguracije terena, premda nove zgrade sagrađene poslije 1993. zaklanjanju pogled između mjesta incidenta i kuće na Stotini u kojoj je snajperista potencijalno imao položaj kada je otvorio vatru, u vrijeme događaja u vidnom polju nije bilo prepreka.²⁸⁴⁸

1159. Tokom unakrsnog ispitivanja Patricka van der Weijdena, Slobodan Praljak je iznio tvrdnju da su neke od zgrada koje danas onemogućavaju direktan pogled s brda Stotina na mjesto na kojem je Orhan Beriša ranjen u stvari postojale i u vrijeme incidenta.²⁸⁴⁹ Međutim, Vijeće napominje da Slobodan Praljak svoju tvrdnju nije potkrijepio nijednim dokumentom ili dokazom i da, prema tome, Vijeće tu tvrdnju ne može smatrati tačnom.

c) Činjenični zaključci

1160. Vijeće poklanja vjeru izjavama Belkise Beriše i Sabajre Gaš, prema kojima je Orhana Berišu ubio snajperista 2. februara 1994. dok se nalazio nedaleko od svog stana. Premda Belkisa Beriša i Sabajra Gaš nisu bile očevici ispaljenog hica, postoji više faktora koji Vijeću omogućavaju da zaključi da žrtva jeste pogođena snajperskim hicem. Naime, pokazalo se da su snajperisti "danju

²⁸⁴² P09808, str. 36; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13791.

²⁸⁴³ P09808, str. 36; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13791.

²⁸⁴⁴ P09808, str. 35.

²⁸⁴⁵ P09808, str. 36.

²⁸⁴⁶ P09808, str. 36. Vijeće konstatuje da Patrick van der Weijden nije naveo identitet pomenutih "svjedoka".

²⁸⁴⁷ P09808, str. 35 i 36; Patrick van der Weijden, T(f), str. 16298; Patrick van der Weijden, T(e), str. 16295.

²⁸⁴⁸ Belkisa Beriša, T(f), str. 13940, 13941, 13946 i 13947; IC00393; IC00396; P09808, str. 36 i 37.

²⁸⁴⁹ V. Patrick van der Weijden, T(f), str. 16294-16296; 3D00843, str. 1, 3 i 4.

i noću" gađali područje na kojem je živjela žrtva,²⁸⁵⁰ a oni su, kao što je bilo opšte poznato, imali položaje na brdu Stotina.²⁸⁵¹ Osim toga, činjenica da je Orhana Berišu pogodio samo jedan metak potvrđuje pretpostavku da je dječak bio žrtva snajperskog hica, a isključuje mogućnost da je hitac ispaljen iz jurišne puške.

1161. Većina Vijeća se takođe uvjerila, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da je snajperista koji je ubio Orhana Berišu bio na položaju na brdu Stotina, prije svega zbog toga što je, prema izjavi Patricka van der Weijdena, specifičan oblik zgrade ispred koje je žrtva pogođena ograničavao broj položaja s kojih je metak mogao biti ispaljen i zbog toga što je pomenuta zgrada svojom prednjom stranom gledala prema brdu Stotina. Vijeće takođe podsjeća da je Patrick van der Weijden odbacio hipotezu prema kojoj je snajperista bio na položaju na brdu Hum. Osim toga, udaljenost između brda Stotina i lokacije na kojoj je žrtva ubijena (553 m) potkrepljuje pretpostavku da je korištena puška s optičkim nišanom. Kako je već prethodno izloženo, Vijeće smatra da je u vrijeme događaja brdo Stotina bilo pod kontrolom oružanih snaga HVO-a.

1162. Najzad, Vijeće primjećuje da je, 2. februara 1994., Orhan Beriša nosio pantalone plave boje i svijetlozelenu jaknu.²⁸⁵² Njegova majka, Belkisa Beriša, uz to je izjavila da je dječak bio sitne građe.²⁸⁵³ Tog dana, vidljivost je bila dobra,²⁸⁵⁴ a već oko sedmicu dana nije bilo nikakvih borbenih dejstava ni granatiranja²⁸⁵⁵ Patrick van der Weijden smatra da je snajperista je lako mogao žrtvu identifikovati kao djete, čak i s velike udaljenosti, naročito zbog toga što se žrtva nalazila u blizini referentnih tačaka, kao što su vrata, odrasle osobe ili ulaz u zgradu.²⁸⁵⁶

1163. S obzirom na ispitane dokaze, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da je Orhana Berišu 2. februara 1994. ubio snajperista, pripadnik oružanih snaga HVO-a, koji je bio na položaju na brdu Stotina.

²⁸⁵⁰ P09856, str. 3.

²⁸⁵¹ P09856, str. 2; Belkisa Beriša, T(f), str. 13938; P10045, str. 2, par 3.

²⁸⁵² P09856, str. 4.

²⁸⁵³ P09856, str. 4.

²⁸⁵⁴ P09856, str. 3.

²⁸⁵⁵ P09856, str. 3.

²⁸⁵⁶ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13790; P09808, str. 36.

12. Snajperski incident br. 14

a) Opis događaja

1164. Što se tiče incidenta br. 14, Vijeće se upoznao sa svjedočenjima Fatime Fazlagić, medicinske sestre, Muslimanke iz zapadnog Mostara²⁸⁵⁷ koja je radila u Vatrogasnom domu na lijevoj obali Neretve od januara 1994.,²⁸⁵⁸ kao i svjedoka DB i DC. Patrick van der Weijden takođe je iznio svoje stručno mišljenje iz oblasti snajperskog djelovanja o ovom konkretnom slučaju.

1165. Vatrogasni dom u istočnom Mostaru se nalazio u naselju Razvitak,²⁸⁵⁹ preko puta istoimene zgrade (zgrada "Razvitka")²⁸⁶⁰ u Brkićevoj ulici,²⁸⁶¹ koja je vodila do Titovog mosta.²⁸⁶² Bilo je poznato da je ovo područje opasno zbog snajperista koji su otvarali vatru na "civilFeğ".²⁸⁶³ Naime, mnogi ljudi su u ulici u kojoj se nalazio vatrogasni dom bili žrtve snajperista koji su bili na položajima u "Staklenoj banci",²⁸⁶⁴ zbog čega su bili postavljeni znakovi koji su prolaznike upozoravali na opasnost od snajperskog djelovanja.²⁸⁶⁵

1166. Dana 1. marta 1994. oko 12:30 sati²⁸⁶⁶ ili 2. marta 1994. oko 13: 55 sati,²⁸⁶⁷ Uzeir Jugo,²⁸⁶⁸ vozač vatrogasne brigade,²⁸⁶⁹ popravljao je gumu na vatrogasnom kamionu²⁸⁷⁰ crvene boje²⁸⁷¹ koji je bio parkiran u Brkićevoj ulici, ispred Vatrogasnog doma.²⁸⁷² Pet minuta nakon je Uzeir Jugo

²⁸⁵⁷ P10042, par. 7.

²⁸⁵⁸ P10042, par. 12.

²⁸⁵⁹ IC00359; IC00362; IC00364; IC00367; Svjedok DC, T(f), str. 13621-13624, 13631 do 13633, djelimično zatvorena sjednica.

²⁸⁶⁰ P10042, par. 12.

²⁸⁶¹ P09858, pod pečatom, str. 3; IC00359; IC00362; IC00364; IC00367; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13621-13624 i 13631-13633.

²⁸⁶² P10042, par. 12.

²⁸⁶³ P10042, par. 12. S tim u vezi, Vijeće napominje da je Svjedok DB iznio protivrječne izjave o tome koliko jet o područje bilo opasno. Govoreći o tom istom mjestu, odnosno o Brkićevoj ulici kod Vatrogasnog doma, izjavio je da "lokalitet na kojem smo nas dvojica pogođeni nije bio poznat kao opasan, ni prije ni poslije toga nisam vidio da po tom lokalitetu djeluju iz snajpera", v. Svjedok DB, T(f), str. 13310 i 13311, djelimično zatvorena sjednica. V. takođe P09858, pod pečatom, str. 3. Međutim, Vijeće konstatuje da Svjedok DB protivrječi samom sebi kada istovremeno tvrdi sljedeće: "Nekoliko mjeseci poslije mene, iz snajpera je pogođen i ubijen vozač naše cisterne. Zvao se Uzeir Jugo", v. P09858, pod pečatom, str. 3. Shodno tome, Vijeće smatra da se ne može pouzdati u izjave Svjedoka DB u vezi s tim koliko je Brkićeva ulica bila opasna u smislu prisustva snajperista.

²⁸⁶⁴ P10042, par. 12.

²⁸⁶⁵ P10042, par. 12.

²⁸⁶⁶ P10042, par. 14; P07998. Vijeće napominje da se u izvorima navode različiti datumi incidenta, ali smatra da to ne ugrožava vjerodostojnost prikaza događaja.

²⁸⁶⁷ P09863, pod pečatom, str. 3.

²⁸⁶⁸ Žrtva - primjer izapar. 114 Optužnice.

²⁸⁶⁹ P09858, pod pečatom, str. 3; P07998.

²⁸⁷⁰ P10042, par. 14; P09858, pod pečatom, str. 3; IC00359; IC00366; IC00356; IC00357; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13605-13608, 13613, 13632 i 13633; P09140.

²⁸⁷¹ IC00359; IC00362; IC00364; IC00367; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13621-13624, 13631-13633; P09858, pod pečatom, str. 4.

²⁸⁷² P10042, par.14; P09863, pod pečatom, str. 3; IC00359; IC00366; IC00356; IC00357; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13605-13608, 13613, 13632 i 13633; P09140.

izašao da počne s popravljanjem, Fatima Fazlagić je čula pucanj iz vatrenog oružja i vidjela Jugu kako pada na kolovoz ispred kamiona, što je potvrdio i Svjedok DC.²⁸⁷³ Svjedok DB, koji se u trenutku događaja nalazio u Vatrogasnom domu, nije vidio kako Uzeir Jugo pada na zemlju, ali jeste čuo nekoliko pucnjeva iz vatrenog oružja,²⁸⁷⁴ kao i Fatima Fazlagić.²⁸⁷⁵ Fatima Fazlagić je primijetila da se Uzeir Jugo uhvatio za stomak.²⁸⁷⁶ Svjedok DB je objasnio da je Uzeira Jugu metak pogodio u leđa,²⁸⁷⁷ a Svjedok DC da ga je metak pogodio u rebra s lijeve strane.²⁸⁷⁸ Prema riječima Fatime Fazlagić, vatrogasci su izašli iz Vatrogasnog doma u pokušaju da pomognu Uzeiru Jugi, ali je snajperista nastavio da puca.²⁸⁷⁹ Najzad, nekoliko vatrogasaca je uspjelo da žrtvu skloni van dometa vatre,²⁸⁸⁰ nakon čega su ga odveli u bolnicu.²⁸⁸¹ Uzeir Jugo preminuo je u bolnici 2. marta 1994., prema riječima Fatime Fazlagić,²⁸⁸² i to nekoliko sati po prijemu u bolnicu, prema riječima Svjedoka DB,²⁸⁸³ a dvadeset pet sati kasnije, prema riječima Svjedoka DC.²⁸⁸⁴ U vezi s ovim pitanjem, Vijeće napominje da se u izvodu iz matične knjige umrlih kao vrijeme smrti navodi 2. mart 1994. u 15:00 sati.²⁸⁸⁵

b) Okolnosti i analiza incidenta

1167. Prema riječima Svjedoka DC, hitac je morao biti ispaljen s mjesta između dvije zgrade koje gledaju na Titov most, sa zapadne strane grada Mostara.²⁸⁸⁶ Svjedok je precizirao da nije vidio odakle je tačno ispaljen hitac, ali da ima neku predstavu o "opštem pravcu" tog hica,²⁸⁸⁷ ispaljenog sa zapada, iz pravca Titovog mosta.²⁸⁸⁸ Svjedok DC takođe nije imao tačnu predstavu o položaju u kojem je bila žrtva u trenutku kada je pogođena budući da je, kako je izjavio, vidio samo u kojem

²⁸⁷³ P10042, par. 15; P09863, pod pečatom, str. 3.

²⁸⁷⁴ P09858, pod pečatom, str. 3.

²⁸⁷⁵ P10042, par. 15. Vijeće napominje da je Fatima Fazlagić čula samo jedan pucanj u trenutku kada je žrtva pala i još nekoliko pucnjeva poslije toga, zbog kojih je u početku bilo nemoguće intervenirati i ukazati pomoć Uzeiru Jugi. Svjedok DC je pak rekao da je čuo samo jedan pucanj, v. Svjedok DC, T(f), str. 13592, djelimično zatvorena sjednica. Međutim, Vijeće primjećuje da je isti svjedok rekao da tokom pružanja pomoći nije otvarana vatra, Svjedok DC, T(f), str. 13609, djelimično zatvorena sjednica

²⁸⁷⁶ P10042, par. 15.

²⁸⁷⁷ P09858, pod pečatom, str. 3 i 4.

²⁸⁷⁸ Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13600 i P09133; P09140.

²⁸⁷⁹ P10042, par. 16.

²⁸⁸⁰ P10042, par. 17.

²⁸⁸¹ P10042, par. 17.

²⁸⁸² P10042, par. 17.

²⁸⁸³ P09858, pod pečatom, str. 4.

²⁸⁸⁴ P09863, pod pečatom, str. 3; P09133; P09128.

²⁸⁸⁵ P09128. Vijeće konstatuje da postoje razlike u pogledu dana i sata kada je umro Uzeir Jugo. Prema riječima Fatime Fazlagić, umro je 2. marta 1994., v. P10042, par.17; prema riječima Svjedoka DB, nekoliko sati poslije prijema u bolnicu, v. P09858, pod pečatom, str. 4; a, prema riječima Svjedoka DC, umro je 24 sata kasnije, v. P09863, pod pečatom, str. 3; P09133; P09128. Međutim, Vijeće smatra da su najpouzdaniji datum i sat smrti koji se navode u izvodu iz matične knjige umrlih.

²⁸⁸⁶ IC00355; IC00365; IC00361; IC00362; IC00363; IC00364; IC00367; IC00368; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13619-13621, 13623, 13624, 13628-13635, 13596-13598 i T(e), str. 13622.

²⁸⁸⁷ Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13589, 13592 i 13632.

pravcu su bila okrenuta stopala Uzeira Juge.²⁸⁸⁹ Naime, svjedok je bio s druge strane kamiona, pa je mogao vidjeti samo ono što je bilo ispod vozila.²⁸⁹⁰

1168. Pored toga, Svjedok DC je govorio o lokacijama s kojih se pružao pogled na mjesto incidenta. Suprotno tvrdnjama koje Fatima Fazlagić iznosi u svojoj izjavi,²⁸⁹¹ on je pred Vijećem izjavio da, po njegovom mišljenju, snajperista nije mogao biti imati položaj u Staklenoj banci – jer se iz te zgrade nije pružao pogled na mjesto incidenta²⁸⁹² – ni u srednjoj školi, iz istih razloga.²⁸⁹³ Međutim, izjavio je da se hoteli Neretva i Bristol vide s mjesta incidenta²⁸⁹⁴ i da je ABiH preuzela kontrolu nad tim zgradama u aprilu 1993.²⁸⁹⁵ Poslije rata, Svjedok DC je čuo od stanovnika sa zapadne obale Mostara da su Hrvati imali kamion Elektroprivrede s kranom i korpom za popravljavanje ulične rasvjete.²⁸⁹⁶ U svojoj pismenoj izjavi, on je iznio hipotezu prema kojoj su se snajperisti koristili kranom da otvaraju vatru s povišenog položaja, nakon čega bi promijenili vatreni položaj.²⁸⁹⁷ Međutim, Vijeće napominje da svjedok tokom svog svjedočenja pred Sudom nije sa sigurnošću tvrdio da je takva hipoteza vjerodostojna,²⁸⁹⁸ a da je kasnije opovrgao da je vidio kamion s kranom i korpom ili da je o njemu čuo od drugih.²⁸⁹⁹ Pored toga, Svjedok DC je tokom unakrsnog ispitivanja priznao da se s brda Fortica, koje je u vrijeme događaja bio u rukama srpskih oružanih snaga, takođe pružala direktna linija gađanja na mjesto incidenta.²⁹⁰⁰

1169. Prema riječima Patricka van der Weijdena, hitac je mogao biti ispaljen samo sa Španskog trga ili s neke obližnje lokacije, budući da zgrade s obje strane Brkićeve ulice obrazuju tunel koji ograničava liniju gađanja na lokacije koje se nalaze u istom pravcu kao i sama ulica.²⁹⁰¹ Po njegovom mišljenju, vatreni položaj se najvjerojatnije nalazio na platformi visine 1,80 m postavljenoj između drveća koje se nalazilo na zapadnoj strani Španskog trga, u Brkićevoj ulici,²⁹⁰²

²⁸⁸⁸ Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13596.

²⁸⁸⁹ Svjedok DC, T(f), str. 13650 i 13651, djelimično zatvorena sjednica.

²⁸⁹⁰ Svjedok DC, T(f), str. 13650et13651, djelimično zatvorena sjednica.

²⁸⁹¹ P10042, par. 12.

²⁸⁹² P09863, pod pečatom, str. 3; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13631; IC00365. Vijeće konstatuje da se Patrick van der Weijden slaže sa zaključkom po kojem strijelac nije imao položaj u "Staklenoj banci", v. Patrick van der Weijden, T(e), str. 13800, djelimično zatvorena sjednica i 13803.

²⁸⁹³ Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13639 i 13640.

²⁸⁹⁴ IC00360; IC00361; Svjedok DC, T(f), str. 13614, 13615 i 13619-13621.

²⁸⁹⁵ IC00360; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13614-13616. Vijeće primjećuje da je svjedok, u vezi s hipotezom po kojoj je snajperista mogao otvoriti vatru na Uzeira Jugu iz Hotela Bristol, dodao da je takva hipoteza nerealna, jer bi to značilo da je neko pucao na svog brata, Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13616-13618.

²⁸⁹⁶ P09863, pod pečatom, str. 3.

²⁸⁹⁷ P09863, pod pečatom, str. 3.

²⁸⁹⁸ Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13637-13640.

²⁸⁹⁹ Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13640 i 13641.

²⁹⁰⁰ Svjedok DC, T(f), str. 13635 i 13636, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹⁰¹ P09808, str. 39; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801 i 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹⁰² Patrick van der Weijden, T(f), str. 13801-13803, djelimično zatvorena sjednica.

na udaljenosti od oko 625 m od mjesta incidenta.²⁹⁰³ Naime, ne samo da se s tog položaja pružio najbolji pogled na raskrscopicu Brkićeve i Maršala Tita, već je on istovremeno obezbjeđivao i neophodnu stabilnost i kamuflažu.²⁹⁰⁴ Strijelac je mogao sagraditi i sklonište, na primjer kolibu bez krova, i biti odjeven u maskirnu uniformu, što bi mu omogućilo da dosta dugo ostane skriven.²⁹⁰⁵ Prema vještakovim riječima, činjenica da su se incidenti br. 8 i 14 dogodili 29. septembra 1993. i početkom marta 1994. potkrepljuje pretpostavku da platforma jeste bila sagrađena.²⁹⁰⁶ Osim toga, vještak je odbacio mogućnost da je snajperista kao platformu mogao koristiti kamion dizalicu zbog toga što takva sredstva ne pružaju dovoljnu stabilnost za dalekometno gađanje.²⁹⁰⁷

1170. Vijeće napominje da su lokacije na kojima su žrtve pogođene i pretpostavljeni vatreni položaji bezmalo isti u incidentima 8 i 14. Iako Vijeće smatra, kao i u slučaju incidenta 8, da je moguće da je na Uzeira Jugu otvorena vatra s platforme postavljene na Španskom trgu,²⁹⁰⁸ Vijeće ponavlja svoje zaključke po kojima Patrick van der Weijden nije iznio dovoljne dokaze koji bi naveli na pomisao da platforma postavljena na Španskom trgu jeste zapravo bila mjesto na kojem se nalazio snajperista i da jeste postojala u vrijeme događaja.²⁹⁰⁹ Osim toga, Vijeće napominje da nijedan svjedok nije mogao da iznese preciznije podatke osim opšteg pravca iz kojeg je doletio metak. Patrick van der Weijden, kao i Svjedok DC, odbacili su hipotezu po kojoj je strijelac bio na položaju u Staklenoj banci, kako je to iznijela Fatima Fazlagić.²⁹¹⁰ Što se pak tiče Hotela Neretva i Hotela Bristol, koji su u vrijeme događaja bili u rukama ABiH,²⁹¹¹ Vijeće smatra, slično Svjedoku DC²⁹¹² i kako je to već prethodno izložilo, da nijedan dokaz ne pokazuje da je ijedan snajperista ABiH mogao hotimično otvarati vatru na osobe koje su se očigledno nalazile u istočnom Mostaru. S druge strane, Vijeće primjećuje da se s brda Fortica, koji su u vrijeme događaja kontrolisale srpske snage, pruža pogled na mjesto incidenta.²⁹¹³ Osim toga, Vijeće primjećuje da ne može tačno da

²⁹⁰³ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13800 i 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹⁰⁴ P09808, str. 39. Svjedok je precizirao da je, prilikom njegovog obilaska lica mjesta, takva platforma bila podignuta na Španskom trgu i da se s te platforme pružio pogled na mjesto incidenta, v. Patrick van der Weijden, T(f), str. 16283 i T(e), str. 16281. V. takođe P09808 i fotografiju A koja se nalazi na str. 39 izvještaja.

²⁹⁰⁵ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13802 i 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹⁰⁶ Patrick van der Weijden, T(f), str. 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹⁰⁷ P09808, str. 39; Patrick van der Weijden, T(f), str. 13800 i 13803, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹⁰⁸ Žrtva - primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁹⁰⁹ Pored toga, Vijeće napominje da je, kao i u slučaju incidenta br. 8, Praljkova odbrana predočila nekoliko fotografija Patricku van der Weijdenu i Svjedoku DC kako bi konkretno pokazala da je postojalo više mogućih vatrenih položaja, v. IC00359; IC00360; IC00361; IC00362; IC00364; IC00365; IC00366; IC00367; IC00368.

²⁹¹⁰ V. prethodne paragrafe.

²⁹¹¹ Svjedok DC, T(f), str. 13615 i 13616, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹¹² Svjedok DC, T(f), str. 13626, djelimično zatvorena sjednica.

²⁹¹³ Svjedok DC, T(f), str. 13635 i 13636, djelimično zatvorena sjednica.

ocijeni odakle je metak ispaljen budući da nije sigurno u kojem je položaju bilo tijelo žrtve u trenutku kada je pogođena.²⁹¹⁴

c) Činjenični zaključci

1171. Vijeće se uvjerilo da je Uzeir Jugo ubijen hicem iz snajpera 1. marta 1994., između ostalog na osnovu izvještaja koji je 3. marta 1994. napisao Ratko Pejanović, komandir profesionalne vatrogasne jedinice iz istočnog Mostara.²⁹¹⁵

1172. Međutim, s obzirom na to da nema preciznih podataka u vezi s mjestom na kojem se nalazio strijelac, Vijeće je dužno da prouči hipotezu prema kojoj je hitac mogao biti ispaljen s nekih drugih položaja, a ne s položaja koje je držao HVO.

1173. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, konstatuje da nijedan dokaz ne ukazuje na to da je mjesto na kojem se odigrao incident bilo u dometu srpskih snaga. Pored toga, i kako je to već izloženo, čak i pod pretpostavkom da je mjesto incidenta bilo u dometu eventualnih strijelaca ABiH, strane u postupku nisu predočile nijedan dokaz na osnovu kojeg bi se dalo zaključiti da su snage ABiH svjesno otvarale vatru na stanovnike istočnog Mostara. S obzirom na ove dokaze, Vijeće može da odbaci hipotezu prema kojoj je Uzeir Jugo mogao biti žrtva hica ispaljenog s položaja ABiH.

1174. Većina Vijeća, suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da je Uzeir Jugo bio žrtva snajperiste u incidentu za koji je isključeno da je hitac mogla ispaliti ABiH, i koji se uklapa u *modus operandi* HVO-a i da je, prema tome, snajperski hitac koji je pogodio žrtvu mogao biti ispaljen samo s položaja HVO-a.

13. Opšti zaključci u vezi sa snajperskim incidentima

1175. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje da su snajperisti HVO-a bili umiješani u incidente 1, 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13 i 14. Pomenuti incidenti prouzrokovali su smrt ili ranjavanje stanovnika istočnog Mostara između 3. juna 1993. i 2. februara 1994. godine.

²⁹¹⁴ Svjedok DC je samo rekao da je vidio na koju stranu su bila okrenuta stopala žrtve u trenutku incidenta jer ih je vidio ispod kamiona dok se on sam nalazio s druge strane vozila, Svjedok DC, T(f), str. 13650 i 13651, djelimično zatvorena sjeđnica.

²⁹¹⁵ P07998. U ovom izvještaju se izričito navodi uzrok smrti Uzeira Juge.

D. Kampanja snajperskih djelovanja čiji je cilj bilo cjelokupno stanovništvo istočnog Mostara

1176. Dokazi pokazuju da su, suočeni s napadima snajperista HVO-a, muslimanske vlasti u Mostaru preduzele mjere u pokušaju da zaštite stanovništvo. Tako je u naselju Donja Mahala uveden policijski sat koji je bio na snazi svakog dana tokom 1993. godine.²⁹¹⁶ U istom naselju, ABiH je postavljala čebad da prekrije uličice i prolaze.²⁹¹⁷ Osim toga, po riječima Svjedokinje DT, stanovnici istočnog Mostara su se kretali noću kako ih snajperisti ne bi gađali.²⁹¹⁸ Po riječima Mire Salčina, ABiH je provodila protivsnajperske operacije čiji je cilj bio da zaštiti muškarce, žene i djecu koji su se kretali na brisanom prostoru kada su išli po vodu.²⁹¹⁹ Djelovanje snajperista HVO-a stvaralo je klimu straha među stanovništvom istočnog Mostara, naročito hici koji su na stanovnike ispaljivani kada bi morali otići u Vatrogasni dom radi snabdijevanja vodom.²⁹²⁰

1177. Osim incidenata koje je Vijeće prethodno ispitalo, tužilaštvo je predložilo žrtve – primjere za paragraf 114 Optužnice, kao i spisak osoba koje su ubijene ili ranjene u istočnom Mostaru. Vijeće će, prema tome, izvršiti analizu kako bi utvrdilo da li su te osobe zaista bile žrtve snajperskih hitaca (1). Pored toga, Vijeće je prihvatilo kao dokaze brojne dokumente i svjedočenja prema kojima je na stanovnike istočnog Mostara otvarana vatra iz snajpera. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da ti dokazi potkrepljuju navode o incidentima 1, 2, 3, 6, 7, 9, 13 i potvrđuju da je protiv stanovništva na lijevoj obali Neretve vođena stvarna kampanja snajperskog djelovanja (2).

1. Žrtve snajperskih djelovanja: poginuli i ranjeni u istočnom Mostaru – primjeri**a) Žrtve poginule tokom opsade istočnog Mostara – primjeri**

1178. Vijeće napominje da se, u povjerljivom Prilogu Optužnici, nalazi spisak od 21 osobe za koje se navodi da su ubijene tokom opsade Mostara.²⁹²¹ U Dodatku svom Završnom podnesku, tužilaštvo navodi da su pomenute osobe ubijene snajperskim hicima.²⁹²² Vijeće konstatuje da na spisku stoje imena tri osobe koje se pominju u snajperskim incidentima, tako da su njihovi

²⁹¹⁶ P09834, par. 11. U vezi s uvođenjem policijskog sata u Mostaru, v. Svjedok CR, T(f), str. 18403.

²⁹¹⁷ P09834, par. 11.

²⁹¹⁸ P09946, pod pečatom, par. 68.

²⁹¹⁹ Miro Salčin, T(f), str. 14183.

²⁹²⁰ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13908. Na stanovnike istočnog Mostara takođe je otvarana vatra kada su išli po vodu na Neretvu ili na neke druge lokacije, v. Svjedok BC, T(f), str. 18329 i 18330, zatvorena sjednica.

²⁹²¹ U vezi sa spiskom imena, v. povjerljivi Prilog Optužnici, str. 11 i 12.

²⁹²² V. Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 30, odjeljak "Ubijanja muslimanskih civila snajperskom vatrom u istočnom Mostaru".

konkretni slučajevi prethodno već bili predmet analize.²⁹²³ Prema tome, Vijeće će sada ispitati slučajeve ostalih 18 osoba.

1179. Vijeće primjećuje da je tužilaštvo, kako bi dokazalo da su te osobe umrle, predočilo dokaze iz protokola Bolnice u istočnom Mostaru²⁹²⁴ posredstvom svjedoka Jovana Rajkova.²⁹²⁵ Svjedok je Vijeću objasnio na koji način valja tumačiti te protokole, pri čemu je ukazao na to da svako zaokruženo ime u evidenciji o prijemu u bolnicu znači da je osoba čije je ime zaokruženo umrla.²⁹²⁶ Osim toga, on je dodao da su ljekari ispred svakog imena zapisivali zašto je pacijent primljen u bolnicu, tj. "*vulnus explosivum*" u slučaju rane od eksplozije i "*vulnus sclopetarium*" ili "*vulnus transsclopetarium*" u slučaju rane nanesene hicem iz vatrenog oružja.²⁹²⁷ Na osnovu tih dokaza, Vijeće je utvrdilo da 15 osoba jeste umrlo,²⁹²⁸ ali nije bilo u mogućnosti da izvede isti zaključak u pogledu tri osobe navedene na spisku jer je tužilaštvo dostavilo netačne reference.²⁹²⁹ Pored toga, Vijeće konstatuje da se napomene "*vulnus sclopetarium*" ili "*vulnus transsclopetarium*"²⁹³⁰ javljaju uz imena 12 od ukupno 15 preminulih osoba,²⁹³¹ a da se napomena "*vulnus explosivum*"²⁹³² javlja uz imena tri osobe sa spiska.²⁹³³

1180. Međutim, Vijeće smatra da se samo na osnovu napomene "*vulnus sclopetarium*" ili "*vulnus transsclopetarium*" ne može izvesti zaključak da su osobe navedene na spisku ubijene iz snajpera. Naime, ta napomena ne isključuje mogućnost da su rane nanesene iz nekog drugog oružja, na primjer iz automatskog oružja, što je moguće tim prije što je Mostar u vrijeme događaja bio zona borbrnih dejstava. Jovan Rajkov je samo precizirao da ta napomena znači da je pacijent preminuo od posljedica ranjavanja vatrenim oružjem. A premda snajperski hitac po definiciji prouzrokuje

²⁹²³ U pitanju su Arzemina Alihodžić, žrtva – primjer za incident br. 3, Orhan Beriša, žrtva - primjer za incident br. 13, i Uzeir Jugo, žrtva - primjer za incident br. 14.

²⁹²⁴ Konkretno, dokazi P04287, P05853, P09675 i P02791.

²⁹²⁵ Ljekar na "Higijenskom institutu" u istočnom Mostaru, svjedok Rajkov, T(f), str. 12885 i 12886.

²⁹²⁶ Svjedok Rajkov, T(f), str. 12902.

²⁹²⁷ Svjedok Rajkov, T(f), str. 12905.

²⁹²⁸ Zaokruženi su brojevi pod kojima su sljedeće osobe zavedene prilikom prijema u bolnicu: Avdem Avdić, P04287, str. 61; Samija Bucman, P05853, str. 119; Remzo Čenan, P04287, str. 155; (Jure) Nedeljko Cvitanović, P09675, str. 188; Edina Helezović, P05853, str. 86; Nijaz Fazlagić, P04287, str. 23; Mithat Hebib, P09675, str. 177; Haso Jugo, P09675, str. 173; Šaćir Jusufović, P05853, str. 198; Adisa Mahmutović P04287, str. 33; Emela Merzić P04287, str. 269; Sadeta Merzić P04287 str. 269; Djani Oručević P05853, str. 49; Hidajif Šikalo P05853, str. 224 i Stjepan Sforcan P05853, str. 49.

²⁹²⁹ Vijeće nije bilo u mogućnosti da pronađe reference za stranice koje tužilaštvo navodi u povjerljivom Dodatku Završnom podnesku tužilaštva (str. 30): Šaćir Rahimić, P02791, str. 0109-7142; Fatima Sabljčić, P05853, str. 198 i Adis Kelecija, P05853, str. 198.

²⁹³⁰ Ponekad napisana skraćeno.

²⁹³¹ Avdem Avdić, P04287, str. 62; Remzo Čenan, P04287, str. 156; (Jure) Nedeljko Cvitanović, P09675, str. 188; Edina Helezović, P05853, str. 86; Nijaz Fazlagić, P04287, str. 24; Mithat Hebib, P09675, str. 177; Haso Jugo, P09675, str. 173; Šaćir Jusufović, P05853, str. 26; Adisa Mahmutović, P04287, str. 34; Đani Oručević, P05853, str. 49; Hidajif Šikalo, P05853, str. 224 i Stjepan Sforcan, P05853, str. 49.

²⁹³² Ponekad napisana skraćeno.

²⁹³³ Samija Bucman, P05853, str. 119; Emela Merzić, P04287, str. 270 i Sadeta Merzić, P04287, str. 270.

rane iz vatrenog oružja, on ipak spada u posebnu kategoriju hitaca. Vijeće smatra da tužilaštvo, koje snosi teret dokazivanja, nije predočilo dovoljne dokaze kako bi pokazalo da su 18 navedenih osoba doista ubili snajperisti, kako to tužilaštvo tvrdi u Dodatku Završnom podnesku.²⁹³⁴

b) Žrtve ranjene tokom opsade istočnog Mostara –primjeri

1181. U povjerljivom Prilogu Optužnici, tužilaštvo je takođe predočilo spisak od 123 osobe koje su, po navodima tužilaštva, ranjene tokom opsade istočnog Mostara.²⁹³⁵ Vijeće je konstatovalo da se u spisku navode imena 10 osoba koje se pominju u snajperskim incidentima, tako da su njihovi konkretni slučajevi već bili predmet detaljne analize.²⁹³⁶

1182. Kao i u slučaju žrtava – primjera, poginulih tokom opsade istočnog Mostara, tužilaštvo se oslonilo na protokole bolnice iz istočnog Mostara²⁹³⁷ i na svjedočenje Jovana Rajkova kako bi utvrdilo šta je, po navodima tužilaštva, prouzrokovalo povrede koje su nanesene žrtvama sa spiska.²⁹³⁸ Vijeće primjećuje da je, od 113 osoba čiji su slučajevi predmet ove analize, u šest slučajeva razlog za prijem u bolnicu u istočnom Mostaru nečitak,²⁹³⁹ da tri imena sa spiska ne mogu da se pronađu u evidenciji (zbog toga što su reference koje tužilaštvo navodi u Dodatku Završnom podnesku nepotpune),²⁹⁴⁰ da se jedno ime ne pominje u protokolu pod referencom koju je tužilaštvo navelo u Završnom podnesku,²⁹⁴¹ da uz imena dvije osobe stoji napomena "prezime nepoznato" ("*Last Name Unknown*"),²⁹⁴² da je jedna osoba primljena u bolnicu zbog rane od eksplozije²⁹⁴³ i, najzad, da jedna osoba nije primljena u bolnicu ni zbog rane iz vatrenog oružja, ni zbog rane od eksplozije.²⁹⁴⁴

²⁹³⁴ V. Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 30, odjeljak "Ubijanja civila, Muslimana, snajperskom vatrom u istočnom Mostaru".

²⁹³⁵ U vezi sa spiskom imena, v. povjerljivi Prilog Optužnici, str. 12 i 13.

²⁹³⁶ Vijeće napominje da se na spisku navode žrtve incidenta koje je Vijeće već isitalo u prethodnom dijelu, i to: Nihad Burić, Omer Dilberović, Edo Dostović, Alija Jakupović, Enver Džih, Anel Heljić, Damir Katica, Munib Klarić, Neno Mačkić i Enes Vukotić. Vijeće konstatuje da se na spisku u poverljivom Prilogu Optužnici, str. 13, nalazi ime Hare Gosto. Vijeće smatra da nije u mogućnosti da utvrdi da li je u pitanju ime Arifa Goste koje se pominje u incidentu 4.

²⁹³⁷ Konkretno, dokazni predmeti P04287, P05853, P09675 i P02791.

²⁹³⁸ V. prethodni paragraf i Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 30 i 40, odjeljak "Zlostavljanje Muslimana, civila, tokom opsade istočnog Mostara."

²⁹³⁹ V. povjerljivi Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 39 i 40: Fatima Bakija P04287, str. 13, Aldin Redžić P04287, str. 207, Šerif Kolečić P05853, str. 90, Ivanca Lončar P04287, str. 137, Muhamed Oručević P05853, str. 273 i Lutvo Začinović P05853, str. 207.

²⁹⁴⁰ V. povjerljivi Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 39 i 40: Selmo Ivković P04287, Emina Jarvin P05853 i Stojan Kačić P05853.

²⁹⁴¹ V. povjerljivi Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 40: Vahid Kulagić P04287, str. 41.

²⁹⁴² V. povjerljivi Prilog Optužnici, str. 12 i 13: Salmo, prezime nepoznato, i Amir, prezime nepoznato ("*Last Name Unknown*"). U nedostatku prezimena, Vijeće ne može da se izjasni o povredama koje su te osobe mogle zadobiti tokom opsade istočnog Mostara.

²⁹⁴³ V. povjerljivi Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 40: Sabina Šendro P04287, str. 270 ("*vulnus explosivum*", skraćeno).

²⁹⁴⁴ V. povjerljivi Dodatak Završnom podnesku tužilaštva, str. 40: Huso Zukanović P05853 str. 329.

1183. Svih ostalih 99 osoba sa spiska, žrtava – primjera ranjenih u istočnom Mostaru, ranjene su iz vatrenog oružja.²⁹⁴⁵ Uprkos tome, i kako je već izloženo, Vijeće smatra da tužilaštvo, koje snosi teret dokazivanja, nije predočilo dovoljne dokaze kako bi pokazalo da su te osobe doista ranili snajperisti. Vijeće smatra da napomena iz kojih se vidi da su te osobe bile ranjene iz vatrenog oružja u trenutku prijema u bolnicu u istočnom Mostaru ne omogućuje da se, u nedostatku potkrepljujućih dokaza, zaključi da su te osobe bile žrtve snajperskih hitaca, tim prije što su ranjene tokom sukoba.

2. Kampanja snajperskih djelovanja čiji je cilj bilo cjelokupno stanovništvo istočnog Mostara

1184. Vijeće je ispitalo više svjedočenja i dokaza prema kojima su snajperisti HVO-a, koji su bili u zapadnom Mostaru, otvarali vatru na Muslimane koji su se nalazili u istočnom Mostaru, konkretno u periodu od juna 1993. do februara 1994. godine.²⁹⁴⁶ U nekoliko izvještaja SPABAT-a pominje se aktivno prisustvo snajperista HVO-a,²⁹⁴⁷ čiji su napadi mogli biti različitog inteziteta.²⁹⁴⁸ Tako su, na primjer, samo od 6. do 16. oktobra 1993. u bolnicu u istočnom Mostaru primljene 23 osobe ranjene iz snajpera, od kojih je pet podleglo povredama.²⁹⁴⁹ Prema tome, neosporno je da su snajperisti bili prisutni u redovima oružanih snaga HVO-a angažovanih u Mostaru.²⁹⁵⁰

1185. Vijeće konstatuje da su stanovnici lijeve obale Neretve bili izloženi djelovanju snajperista HVO-a koji su gađali djecu, žene i starije osobe (a). Pored toga, neke osobe su bile pogođene ili je na njih otvarana vatra dok su se bavile svojim svakodnevnim aktivnostima (b).

²⁹⁴⁵ Napomena "*vulnus sclopetarium*" ili "*vulnus transsclopetarium*", napisana skraćeno ili u punom obliku stoji u protokolima, v. svjedok Rajkov, T(f), str. 12905.

²⁹⁴⁶ Grant Finlayson, T(f), str. 18044 i 18045; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20445 i 20446; P05215; P05539, str. 1 i 2; Suad Čupina, T(f), str. 4860 i 4863-4866; IC00026; Svjedok DV, T(f), str. 22872; P10217, pod pečatom, par. 99; P04822, par. 26; P06365; P09869; Svjedok AC, P10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7930; P09863, pod pečatom, str. 3; Svjedok DC, djelimično zatvorena sjednica, T(f), str. 13641; Jeremy Bowen, T(f), str. 12749-12752; Edward Vulliamy, T(f), str. 1597; P05215, str. 1 i 2; P05539, str. 1 i 2; P10039, par. 33; P05475, pod pečatom, str. 1; P10047, par. 33; P07887, str. 4; Svjedok DW, T(f), str. 23129 i 23130; P07706, pod pečatom, str. 2, tačka 2.B; P07917, str. 12; P10047, par. 40 i 43; P10287, pod pečatom, par. 47; P07700, str. 1; Ratko Pejanović, T(f), str. 1421; P02622, pod pečatom, str. 2; Klaus Johann Nissen, T(f), str., P20446; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21045 i 21046; P02782, pod pečatom, str. 3; Grant Finlayson, T(f), str. 18062 i P05571, str. 3; P07904, p.1; P06500, str. 5; P07929, str. 2; Jovan Rajkov, T(f), str. 12931 i 12932; Svjedok BC, T(f), str. 18402; P05519, str. 3; P02622, pod pečatom, str. 2; P10047, par. 33; Svjedok BB, T(f), str. 17222, zatvorena sjednica.

²⁹⁴⁷ P03465, str. 4; P05979, str. 2; P06500, pod pečatom, str. 5; P06589, pod pečatom, str. 2.

²⁹⁴⁸ P07929, pod pečatom, str. 2; P07918, pod pečatom, str. 4 i P07986, pod pečatom, str. 7; Miro Salčin, T(f), str. 14178.

²⁹⁴⁹ P05979, str. 2.

²⁹⁵⁰ V. na primjer P03912; V. takode P02806, str. 2; Anton van der Grinten, T(f), str. 21019, 21050 i 21051; svjedok BC, T(f), str. 18402. Uostalom, Slobodan Praljak je potvrdio da su snajperisti HVO-a bili prisutni u Mostaru, v. Slobodan Praljak, T(f), str. 42893 i 42894.

a) Otvaranje snajperske vatre na žene, djecu i starije osobe

1186. Više svjedoka je pred Vijećem izjavilo su žene i djecu gađali snajperisti²⁹⁵¹ koji su bili na položajima u sektorima pod kontrolom HVO-a.²⁹⁵² Konkretno, Anthony Turco²⁹⁵³ je opisao dva incidenta u kojima su gađane žene. Dana 10. novembra 1993. oko 11:30 sati, jedan tim vojnih posmatrača UN-a, među kojima je bio svjedok, pošao je prema kontrolnom punktu ABiH za izlazak iz istočnog Mostara.²⁹⁵⁴ Na udaljenosti od 500 do 800 m od kontrolnog punkta ABiH, tim je naišao na trojicu muškaraca kako pokušavaju da ukažu pomoć jednoj mlađoj ženi koja je ležala u jarku pošto ju je, prema riječima svjedoka, snajperista ranio u grudi.²⁹⁵⁵ Tim vojnih posmatrača UN-a tada je odlučio da je odvede u bolnicu u istočnom Mostaru.²⁹⁵⁶ Prema riječima Anthonyja Turca, ta mlada sedamnaestogodišnja žena se zvala Zada, a bila je odjevena u "civilno odijelo".²⁹⁵⁷ Muškarci koji su bili kraj nje nosili su crnu odjeću i nipošto se nisu mogli pobrkati s pripadnicima oružanih snaga.²⁹⁵⁸ Anthony Turco takođe je istakao da u području na kojem se nalazila žrtva nije bilo vojnih ciljeva ABiH, a da je bilo nezamislivo da bi ona mogla biti pripadnik tima koji je držao kontrolni punkt.²⁹⁵⁹ Kasnije je čuo da je mlada žena podlegla povredama, ali to nije mogao provjeriti.²⁹⁶⁰ Krajem februara 1994., Anthony Turco i još jedan pripadnik vojnih posmatrača UN-a ukazali su pomoć jednoj drugoj mladoj ženi koju je, prema njegovim riječima, takođe pogodio snajperista.²⁹⁶¹ Anthony Turco je ostao u vozilu koje je bilo okrenuto prema zapadu, prema položaju na kojem je bio snajperista, dok je njegov kolega otišao po žrtvu u njenu kuću.²⁹⁶² Ubrzo potom, dok je ženu, ranjenu u nogu, vozio zajedno s njenim sinom u bolnicu, Anthony Turco je čuo više hitaca ispaljenih prema njima.²⁹⁶³ Svjedok je precizirao da su žrtva i njen sin bili "u civilnoj odjeći" i da su se nalazili na području na kojem nije bilo potencijalnih vojnih ciljeva.²⁹⁶⁴

1187. Pored toga, Anthony Turco je u svom svjedočenju rekao da su snajperisti gađali starije osobe.²⁹⁶⁵ Dok je bio u istočnom Mostaru, u periodu od decembra 1993. do 17. marta 1994.,²⁹⁶⁶

²⁹⁵¹ V. npr. P06925, str. 2 i 3. V. takođe Jeremy Bowen, T(f), str. 12744, 12745 i 12748.

²⁹⁵² P09859, str. 3 i 4; Dževad Hadžižukić, T(f), str. 13343 i 13350; Grant Finlayson, T(f), str. 18045; P02751, str. 2; P10039, par. 42; P02947, pod pečatom, str. 4 i 5; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20444.

²⁹⁵³ Pripadnik vojnih posmatrača UN-a u istočnom Mostaru od decembra 1993. do 17. marta 1994., v. P10047, par. 24 i 52.

²⁹⁵⁴ P10047, par. 17; P06585.

²⁹⁵⁵ P10047, par. 17 i 18; P06574.

²⁹⁵⁶ P10047, par. 18. P06574.

²⁹⁵⁷ P10047, par. 19.

²⁹⁵⁸ P10047, par. 19.

²⁹⁵⁹ P10047, par. 17 i 19.

²⁹⁶⁰ P10047, par. 18; P06574.

²⁹⁶¹ P10047, par. 40; P07760.

²⁹⁶² P10047, par. 40; P07760.

²⁹⁶³ P10047, par. 40; P07760.

²⁹⁶⁴ P10047, par. 40.

²⁹⁶⁵ Ratko Pejanović, T (e), str., str. 1329 i 1330; Miro Salčin, T(f), str. 14184.

vidio je kako, po njegovim riječima, snajperista otvara vatru na jednog starca koji je u tom trenutku obavljao radove na svojoj kući, nedaleko od objekta vojnih posmatrača UN-a, pri čemu se kuća vidjela s položaja HVO-a.²⁹⁶⁷ Svjedok je precizirao da je čovjek, koji nije bio pogođen, bio isuviše star da bi bio vojno sposoban, da je nosio "civilnu odjeću" i da se u blizini njegove kuće nije bilo nijednog vojnog cilja.²⁹⁶⁸

1188. Prema tome, Vijeće zaključuje da su snajperisti HVO-a gađali starije osobe, žene i djecu u istočnom Mostaru. Vijeće primjećuje da, iako je svjedočenje Anthonyja Turca prihvaćeno na osnovu pravilq 92bis Pravilnika, Vijeće smatra da je to svjedočenje potkrijepljeno sveukupnim prethodno ispitanim dokazima u vezi sa žrtvama snajperskih incidenata. Konkretno, Vijeće podsjeća da je već zaključilo da je HVO imao snajperiste u svojim redovima, da su snajperisti imali položaje na više lokacija na desnoj obali Neretve i da su redovno otvarali vatru na muslimanske stanovnike istočnog Mostara.

1189. Što se tiče reportaže "Nedovršeni posao" Jeremyja Bowena, koju je Vijeće pogledalo, u kojoj jednu ženu pogađa snajperski hitac dok pere veš na Neretvi,²⁹⁶⁹ Vijeće konstatuje da je Jeremy Bowen na pretresu priznao da nije bio lično prisutan u vrijeme incidenta i da je taj insert snimio njegov snimatelj, Nigel Chandler.²⁹⁷⁰ Osim toga, on je izjavio da ne može tačno da odredi mjesto na kojem se incident desio.²⁹⁷¹ Shodno tome, Vijeće smatra da ne može zaključiti da je osobu koja u tom incidentu ubijena iz vatrenog oružja gađao HVO-a.

b) Otvaranje snajperske vatre na građane dok se bave svakodnevnim aktivnostima

1190. Vijeće je primilo k znanju kriterijume na osnovu kojih, po riječima Patricka van der Weijdena, snajperista može da identifikuje potencijalni cilj. Vijeće je posebno primjetilo kriterijum u vezi s onim što cilj radi u trenutku ispaljivanja hica. S tim u vezi, Vijeće je identifikovalo jedan broj dokaza koji pokazuju da su se, među žrtvama snajperskih hitaca, neke osobe bavile aktivostima koje *a priori* nemaju nikakve veze s borbenim dejstvima. Džemal Baraković²⁹⁷² je izjavio da je vatrogasna brigada iz istočnog Mostara organizovala raspodjelu vode stanovnicima iz tog dijela grada, naročito noću, pošto su tokom dana snajperisti HVO-a otvarali vatru na vatrogasne kamione.²⁹⁷³ On je izjavio da su snajperisti raspoređeni u zgradi Staklene banke otvarali vatru na

²⁹⁶⁶ P10047, par. 24 i 52.

²⁹⁶⁷ P10047, par. 43.

²⁹⁶⁸ P10047, par.43.

²⁹⁶⁹ P06365.

²⁹⁷⁰ Jeremy Bowen, T(f), str. 12858.

²⁹⁷¹ Jeremy Bowen, T(f), str. 12860.

²⁹⁷² Musliman iz istočnog Mostara, vozač vatrogasne brigade Mostara od kraja avgusta 1993., v. P09855, str. 2.

²⁹⁷³ P09855, str. 3; Džemal Baraković, T(f), str. 13908.

osobe koje su, pošto bi se opskrbile vodom u Vatrogasnom domu preko puta zgrade Razvitka između Ulice maršala Tita i Titovog mosta u istočnom Mostaru, išle Ulicom Ale Čišića, koja se od Ulice maršala Tita penje prema Ulici braće Lakišića, u naselju Mazoljice u istočnom Mostaru.²⁹⁷⁴ Larry Forbes²⁹⁷⁵ je dodao da su se na punktu za snabdijevanje vodom stvarali dugi redovi i da su ljudi morali strpljivo da čekaju na mjestima gdje su bili izloženi snajperskim hicima HVO-a, o čemu uostalom svjedoči i jedan od njegovih izvještaja od 1. oktobra 1993. godine.²⁹⁷⁶ Isto tako, Svjedok DB²⁹⁷⁷ je rekao da je na vatrogasce otvarana snajperska vatra kada su punili kamion cisternu namijenjen raspodjeli vode u naselju Tekija.²⁹⁷⁸ Uopšte uzev, vatrogasci iz istočnog Mostara su platili visok danak jer je nekoliko njih, između ostalih Edo Dostović,²⁹⁷⁹ Edo Sarić²⁹⁸⁰ i Alija Jakupović,²⁹⁸¹ bilo ranjeno ili su poginuli na zadatku.²⁹⁸²

1191. Ratko Pejanović²⁹⁸³ je izjavio da je, 1. avgusta 1993., jednog od njegovih poznanika, koji je s kofom otišao po vodu, pogodio snajperski hitac dok se nalazio u blizini džamije na trgu Musala, nedaleko od agencije Putnik.²⁹⁸⁴ Svjedok je dodao da je njegova kuća bila na udaljenosti od 800 m od komande njegove vatrogasne jedinice i da je, da bi došao na posao, morao da se zaustavlja po pet puta, tražeći zaklon i zaštitu od snajperista.²⁹⁸⁵ U izvještaju PMEZ-a od 23. avgusta 1993, navodi se da su snajperisti HVO-a onemogućavali stanovnicima istočnog Mostara da se na Neretvi snabdijevaju vodom.²⁹⁸⁶

1192. Osim toga, Ratko Pejanović je izjavio da su jednog dana, oko 5 sati ujutro, njega i njegov tim pozvali da ugasi požar koji je izbio u kući Mire Hamzića.²⁹⁸⁷ Snajperista, koji je vjerovatno bio na položaju u srednjoj školi "Aleksa Šantić",²⁹⁸⁸ otvorio je vatru na vatrogasni kamion parkiran na

²⁹⁷⁴ P09855, str. 2 i 3.

²⁹⁷⁵ Pripadnik UNCIVPOL-a, angažovan u Bosni tokom šest mjeseci počev od 25. maja 1993., raspoređen u Međugorju od 28. juna 1993., v. Larry Forbes, T(f), str. 21260 i 21262-21266.

²⁹⁷⁶ Larry Forbes, T(f), str. 21260, 21262-21264, 21309, 21341, 21342 i 21397; P05539, str. 2.

²⁹⁷⁷ Vatrogasac u Mostaru, v. P09858, pod pečatom, str. 2.

²⁹⁷⁸ P09858, pod pečatom, str. 2.

²⁹⁷⁹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1314,1460; P08005; Edo Dostović je žrtva – primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁹⁸⁰ Ratko Pejanović, T(f), str. 1314.

²⁹⁸¹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1460 i P08009; Alija Jakupović je žrtva – primjer za paragraf 114 Optužnice.

²⁹⁸² V. konkretno Ratko Pejanović, T(f), str. 1352; v. izvještaje s potpisom Ratka Pejanovića u vezi s ranjenim ili poginulim vatrogascima: P07996, P07997, P07998, P07999, P08001, P08003, P08005, P08007, P08009 i P09513. Ranjene su još i neke kolege Ratka Pejanovića čija se imena ne pominju u Prilogu Optužnici, između ostalih Emir Vilić koji je ranjen dva puta, 2. avgusta i 17. septembra 1993. godine (P07996), Mirzo Bratić koji je ranjen 3. jula 1993., a poginuo 23. januara 1994. uslijed pogotka granatom. (P07997 i P07999), Elvir Demić je ranjen 23. januara 1994. (P09513), Hamza Kodro je izgubio život 4. jula 1993. (P08001), a Ahmet Šator je ranjen 2. jula 1993. (P08003); P04240.

²⁹⁸³ Komandir jedinice vatrogasaca i civilne zaštite u Mostaru, v. Ratko Pejanović, T(f), str. 1229 i 1230.

²⁹⁸⁴ Ratko Pejanović, T(f), str. 1334.

²⁹⁸⁵ Ratko Pejanović, T(f), str. 1420 i 1421.

²⁹⁸⁶ P04440, str. 1.

²⁹⁸⁷ Ratko Pejanović, T(f), str. 1323.

²⁹⁸⁸ Ratko Pejanović, T(f), str. 1323; IC00002, slovo F pokazuje mjesto gdje se nalazila srednja škola.

udaljenosti od 50 ili 60 m od kuće Mire Hamzića, u Fejićevoj ulici.²⁹⁸⁹ Svjedok i njegove kolege su izašli iz kabine i sklonili se iza kamiona jer nisu mogli da pređu ulicu na brisanom prostoru,²⁹⁹⁰ a na kraju su uspjeli da se zaštite od hitaca ušavši u jednu kuću.²⁹⁹¹

1193. Najzad, Vijeće primjećuje da su snajperisti takođe otvarali vatru na materijalna sredstva kao što su vozila,²⁹⁹² a ponekad i na stoku.²⁹⁹³ Na primjer, Svjedok DV je rekao da je, poslije 9. maja 1993., HVO izdao naređenje svojim snajperistima da gađaju civilna i vojna vozila, s izuzetkom vozila UNPROFOR-a.²⁹⁹⁴ Prisustvo predstavnika međunarodnih organizacija u istočnom Mostaru nije sprečavalo snajperiste da i dalje otvaraju vatru po tom dijelu grada.²⁹⁹⁵

1194. Sveukupni dokazi omogućuju većini Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da zaključi da su snajperisti HVO-a otvarali vatru na stanovnike istočnog Mostara, naročito kada su ovi pokušavali da se opskrbe vodom. Dokazi takođe potvrđuju da su snajperisti otvarali vatru na vatrogasce, kao i na vatrogasna kola koja su se kretala gradom.

III. Životni uslovi stanovništva u istočnom Mostaru

1195. U paragrafima 110 i 112 Optužnice, navodi se da su Muslimani, protjerani ili prinuđeni da pobjegnu u istočni Mostar, bili sve brojniji i da se broj stanovnika u tom području pod opsadom povećao sa 18.400 prije rata na 51.600 osoba; da su Muslimani živjeli ili su pokušavali da žive u sve opasnijim, jadnijim i užasnijim uslovima; da su organi vlasti Herceg-Bosne/HVO blokirali humanitarnu pomoć za Muslimane u istočnom Mostaru; da su presjekli linije snabdijevanja vodom i električnom energijom tog dijela grada, ili ih nisu popravljali; i da je zbog neprestanog granatiranja i snajperskog djelovanja muslimansko stanovništvo bilo prisiljeno da živi u podzemlju.

1196. Iz dokaza proizlazi da je, od juna 1993. do aprila 1994., muslimansko stanovništvo koje se nalazilo u istočnom Mostaru i okolini živjelo u izuzetno teškim životnim uslovima.²⁹⁹⁶ Stanovništvo

²⁹⁸⁹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1324 i 1325; IC00002, slovo E pokazuje mjesto gdje je vatrogasni kamion bio parkiran na dan incidenta.

²⁹⁹⁰ Ratko Pejanović, T(f), str. 1324.

²⁹⁹¹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1324 i 1325.

²⁹⁹² V. npr. Ratko Pejanović, T(f), str. 1316 i 1317.

²⁹⁹³ Miro Salčin, T(f), str. 14192.

²⁹⁹⁴ Svjedok DV, T(f), str. 22891; P10217, pod pečatom, par. 95; P02593, pod pečatom, str. 8.

²⁹⁹⁵ Cedric Thornberry, T(f), str. 26184, 26186-26188, 26273, 26316, 26317 i 26348; P03858, str. 6 i 14; P04296, insert 2; 4D00722, str. 1.

²⁹⁹⁶ Svjedok BB, T(f), str. 17222, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18052 i 18053; Philip Watkins, T(f), str. 18845; Svjedok DW, T(f), str. 23081, djelimično zatvorena sjednica, 23102-23105; Larry Forbes, T(f), str. 21292 i 21293; Bo Pellnäs, T(f), str. 19545; P10039 par. 5, 6, 33, 37 i 40; P10047, par. 25; P02636, str. 4; P02898, pod pečatom, str. 2 i 3; P03522, str. 3; P03952, str. 2; P04419, str. 1; P04822, str. 5, par. 25; P05883, pod pečatom, str. 3; P09906, pod pečatom; P06568, pod pečatom, str. 7; P06688, pod pečatom, str. 1, tačka 1.A.2.

je bilo zgusnuto na ograničenom prostoru,²⁹⁹⁷ a nerijetko se moralo odlučivati za život u podzemlju i podrumima zgrada – koje su često uništavane granatiranjem – ili u stanovima pretrpanim zbog velikog broja stanara, konkretno uslijed priliva mulimanskog stanovništva²⁹⁹⁸ (A).

1197. Sve vrijeme tokom navedenog perioda, stanovništvu su naročito bili nedostupni hrana (B), voda, električna energija (C) i ljekarska njega (D). Blokiranje rada međunarodnih organizacija i dostavljanja humanitarne pomoći još više je pogoršalo postojeće životne uslove (E). Najzad, i izolovanost ovog dijela stanovništva doprinijela je teškoj sudbini stanovnika (F).

A. Priliv stanovništva u istočni Mostar

1198. Vijeće konstatuje da su Muslimani krajem maja 1993.²⁹⁹⁹ u velikom broju došli u istočni Mostar, ali da je većina stigla poslije 30. juna 1993., dana kada je počela odmazda HVO-a nakon napada ABiH na kasarnu "Tihomir Mišić".³⁰⁰⁰

1199. Porast stanovništva u istočnom Mostaru uglavnom je bio posljedica akcija deložiranja Muslimana koje je HVO provodio u zapadnom Mostaru od maja 1993. do februara 1994., ali i protjerivanja Muslimana iz opština Stolac i Čapljina koje su provedene u periodu od jula do avgusta 1993. godine.³⁰⁰¹

1200. Tako je, krajem maja 1993., u istočnom Mostaru živjelo oko 20.000 osoba.³⁰⁰² Krajem juna 1993., u istočnom Mostaru je bilo 30.000 stanovnika.³⁰⁰³ Taj broj se oko 18. jula 1993. povećao na 35.000, da bi najzad dosegao broj od 55.000 osoba krajem avgusta 1993. godine.³⁰⁰⁴ Broj

²⁹⁹⁷ Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17219 i 17220, zatvorena sjednica; Miro Salčin, T(f), str. 14225 i 14226; P09328.

²⁹⁹⁸ V. "Priliv stanovništva u istočni Mostar" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

²⁹⁹⁹ V. "Okupljanje Muslimana u zapadnom Mostaru, njihovo zatočenje na više lokacija i odlazak nekih od njih na područja pod kontrolom ABiH ili u druge zemlje tokom druge polovine maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

³⁰⁰⁰ Larry Forbes, T(f), str. 21328 i 21329, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17218-17220, 17227 i 17228, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, str. 3, par. 2.10; P06697, str. 10, par. 53 i 54; P07917, str. 6, par. 15 i 16; P08016, str. 3, par. 8.

³⁰⁰¹ Larry Forbes, T(f), str. 21328 i 21329, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17218-17220, 17227 i 17228, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, str. 3, par. 2.10; P06697, str. 10, par. 53 i 54; P07917, str. 6, par. 15; P08016, str. 3, par. 7. V. takođe "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Počitelja" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina i "Talasi raseljavanja uhapšenih i/ili zatvorenih žena, djece i starijih osoba na teritorije pod kontrolom ABiH" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

³⁰⁰² P02611, str. 2; Svjedok BH, T(f), str. 17515 i 17516, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, str. 2 i 3, par. 2.8-2.10; P02737, str. 2; P09712, pod pečatom, par. 41; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 295 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 50).

³⁰⁰³ P02611, str. 2; Svjedok BH, T(f), str. 17515 i 17516, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, str. 2 i 3, par. 2.9-2.10; P02737, str. 2; P09712, pod pečatom, par. 41; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 295 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 50).

³⁰⁰⁴ P04419/P04420 (identični dokumenti), str. 1; P03858, str. 6; P10832, str. 1; Edward Vulliamy, T(f), str. 1598; Svjedok BB, T(f), str. 17228 i 17229, djelimično zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 114 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 541); P03532, pod pečatom, str. 2.

stanovnika ostao je stabilan do sredine novembra 1993. godine.³⁰⁰⁵ Vijeće ne raspolaže dokazima o stanovništvu istočnog Mostara poslije tog datuma.

B. Dostupnost hrane

1201. Stanovnici istočnog Mostara nisu imali hrane.³⁰⁰⁶ Stanovnici istočnog Mostara obično su jeli samo jednom dnevno, i to u nedovoljnim količinama.³⁰⁰⁷

1202. Vijeće napominje da je Branko Kvesić, predstojnik Odjela unutarnjih poslova HZ HB, 21. avgusta 1993. rekao, konkretno Bruni Stojiću, predstojniku Odjela obrane, da u istočnom Mostaru ima sve manje i manje hrane.³⁰⁰⁸ Vijeće konstatuje da do nestašice nije došlo samo zbog velikog broja osoba koje su se nalazile u istočnom Mostaru, zbog pretvaranja tog dijela grada u enklavu i zbog malog broja otvorenih puteva oko istočnog Mostara kojima bi se moglo obaviti snabdijevanje hranom, već i zato što je HVO sprečavao redovno upućivanje humanitarne pomoći – uključujući i konvoje s hranom – u istočni Mostar.³⁰⁰⁹

1203. Vijeće napominje da je, prema dva dokumenta od 2. decembra 1993., Jadranko Prlić, predsjednik Vlade HR HB, predložio između ostalog Harisu Silajdžiću, "predsjedniku vlade" BiH, da uvede određeni broj mjera kako bi se olakšale patnje stanovništva istočnog Mostara, uključujući i organizovanje jedne "soup kitchen" – ili javne kuhinje – u zapadnom Mostaru, uz sve garancije za bezbjednost stanovnika istočnog Mostara kako pri dolasku, tako i pri povratku.³⁰¹⁰ Međutim, Vijeće primjećuje da ne raspolaže nijednim dokazom na osnovu kojeg bi se dalo zaključiti da su ti prijedlozi provedeni u djelo.

1204. Prema tome, Vijeće zaključuje da stanovnici istočnog Mostara nisu imali dovoljno hrane u periodu od juna 1993. do aprila 1994. godine.

³⁰⁰⁵ P06365, str. 2; P09851, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok BH, T(f), str. 17515 i 17516, djelimično zatvorena sjednica; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 295 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 50); Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 114 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 541).

³⁰⁰⁶ Svjedok DW, T(f), str. 26604, zatvorena sjednica; P10287, pod pečatom, par. 58; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37680 i 37681; Svjedok CB, T(f), str. 10148; P10047, par. 25; P07437; Belinda Giles, T(f), str. 2054; P10039, par. 5, 13, 15 i 33; P02661; P02750, str. 7, tačka 5.A.3; P03522, str. 3; P04403, str. 3; P04420, pod pečatom, str. 1; P04822, str. 6, par. 27; P09901, pod pečatom, str. 1; P06568, pod pečatom, str. 7; P07929, pod pečatom, str. 2; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 296 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 50).

³⁰⁰⁷ Belinda Giles, T(f), str. 2053; P07437; P10039, par. 13 i 33; Svjedok CB, T(f), str. 10148; Svjedok DZ, T(f), str. 26602-26604, 26606 i 26607, zatvorena sjednica.

³⁰⁰⁸ P04403, str. 3.

³⁰⁰⁹ P04822, str. 6, par. 27; P09946, pod pečatom, par. 70; P03545, pod pečatom, str. 9; P03705, pod pečatom, str. 8; P04420, pod pečatom, str. 1; P10039, par. 5; P09901, pod pečatom, str. 1; P05091, par. 27; P03544, str. 2, par. 4; P07917, str. 13, par. 71; P07929, pod pečatom, str. 2.

³⁰¹⁰ ID01874, str. 2; P07008, str. 3.

C. Dostupnost vode i električne energije

1205. U periodu od juna 1993. do aprila 1994., stanovnici istočnog Mostara nisu imali dovoljno vode.³⁰¹¹ Da bi se opskrbili vodom, stanovnici istočnog Mostara morali su da rade sljedeće, pri čemu su se neprekidno izlagali granatiranju i drugom vatrenom djelovanju:³⁰¹² 1) da sami crpe vodu iz Neretve koja nije za piće i da je potom prokuvaju;³⁰¹³ 2) da se snabdijevaju iz kamiona cisterne koji se nalazio u blizini baze SPABAT-a, nedaleko od Ulice maršala Tita,³⁰¹⁴ koji je crpio vodu iz Neretve,³⁰¹⁵ koja je dezinfikovana hlorom kako bi mogla da se pije;³⁰¹⁶ 3) ili da odu na jedan od svega tri mokra čvora, od kojih se, od sredine jula 1993., još samo do dva moglo doći pješice na zapadnoj obali u Cernici, na teritoriji pod kontrolom ABiH, dok se treći nalazio na istočnoj obali, u blizini Starog mosta.³⁰¹⁷ Iako više dokaza pokazuje da je snabdijevanje vodom na ova tri mokra čvora, koji su uostalom već bili oštećeni, prekinuto 18. juna 1993. i tokom narednih dana,³⁰¹⁸ Ratko Pejanović je izjavio da je ponekad mjestimice ostajalo malo vode u oštećenim i neispravnim vodovodnim cijevima u istočnom Mostaru, ali u izuzetno malim količinama.³⁰¹⁹ U svakom slučaju, Vijeće s obzirom na dokaze zaključuje da pomenuti mokri čvorovi nisu stanovnicima istočnog Mostara omogućavali snabdijevanje pitkom vodom u dovoljnim količinama.

³⁰¹¹ Svjedok BB, T(f), str. 17220-17222, zatvorena sjednica; Svjedok BC, T(f) str. 18365, 18366 i 18397, zatvorena sjednica; Svjedokinja BA, T(e), str. 7218 i 7219; P09712, pod pečatom, par. 42; Svjedok BD, T(f) str. 20709, 20710, 20897 i 20958-20960, zatvorena sjednica; Antoon Van der Grinten, T(f) str. 21017 i 21018; Svjedok DW, T(f) str. 23081 i 23082, djelimično zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f) str. 21292, 21293 i 21309-21311; Suad Ćupina, T(f) str. 4857; Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica; Ratko Pejanović, T(f) str. 1349; Jeremy Bowen, T(f) str. 12750; Cedric Thornberry, T(f), str. 26326; P09861, str. 3; Svjedok U, P10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2937; P02661; P02710, pod pečatom, str. 3; P03544, str. 2; P04403, str. 3; P09901, pod pečatom, str. 1; P08016, str. 3.

³⁰¹² Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica; Ratko Pejanović, T(f) str. 1289-1291; Svjedok BC, T(f) str. 18365 i 18366, zatvorena sjednica; P09862, str. 2 i 3; Svjedok BD, T(f) str. 20709, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f) str. 10148; Suad Ćupina, T(f), str. 4857-4858; Cedric Thornberry, T(f) str. 26326; P04822, str. 6, par. 29; P03980, pod pečatom, str. 4; P04423, pod pečatom, str. 6; P09808, str. 30 i 31.

³⁰¹³ Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37517 i 37518; P09862, str. 2; P03925, pod pečatom, str. 4.

³⁰¹⁴ V. konkretno Svjedok DW, T(f), str. 23110.

³⁰¹⁵ P10039, par. 33; P10287, pod pečatom, par. 58; Larry Forbes, T(f) str. 21295; Ratko Pejanović, T(f) str. 1291; Suad Ćupina, T(f), str. 4857 i 4858.

³⁰¹⁶ Ratko Pejanović, T(f), str. 1291.

³⁰¹⁷ Ratko Pejanović, T(f), str. 1285-1294; IC00002. Prema riječima Ratka Pejanovića, dva prva mokra čvora su se nalazila na zapadnoj obali Mostara pod kontrolom ABiH, u Cernici. Međutim, svjedok napominje da su od druge polovine jula 1993. jedino pješaci mogli da pristupe ovim izvorima vode, pošto je uništen privremeni most koji je UNPROFOR sagradio umjesto Titovog mosta između dva perioda sukoba, uslijed čega, između ostalog, vatrogasni kamioni nisu mogli da pređu preko rijeke (Ratko Pejanović, T(f), str. 1285-1289; IC00002). Treći mokri čvor se nalazio na istočnoj obali grada, u blizini Starog mosta: Ratko Pejanović, T(f), str. 1289-1291; IC00002; P02611, str. 2; P09858, str. 2.

³⁰¹⁸ P02844, pod pečatom, str. 2; P02740, pod pečatom, str. 8; P03311, pod pečatom, str. 8; P09862, str. 2; P10047, par. 25; P03952, str. 2.

³⁰¹⁹ Ratko Pejanović, T(f), str. 1294 i 1295.

1206. Stanovništvo istočnog Mostara takođe je ostajalo bez električne energije barem od juna 1993. godine.³⁰²⁰ U jednom izvještaju PMEZ-a navodi se da je snabdijevanje strujom "potpuno prekinuto" 4. avgusta 1993.³⁰²¹

1207. Vijeće napominje da je 21. avgusta 1993. Branko Kvesić, predstojnik Odjela unutarnjih poslova HZ HB, obavijestio konkretno Brunu Stojića da na taj dan u istočnom Mostaru još uvijek nema ni vode ni struje.³⁰²²

1208. Takvo stanje dovelo je do izuzetno teških životnih i higijenskih uslova za stanovnike istočnog Mostara, naročito tokom ljeta 1993. koje je bilo vrlo sušno i toplo.³⁰²³

1209. Tužilaštvo navodi, u paragrafu 112 Optužnice, da su organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a presjekli linije snabdijevanja vodom i električnom energijom u istočnom Mostaru, ili ih nisu popravljali. U svom Završnom podnesku, Praljкова odbrana tvrdi da tužilaštvo nije predočilo dovoljne dokaze kako bi takve navode potkrijepilo.³⁰²⁴ Osim toga, Praljкова odbrana tvrdi da su, u svojim napadima 1992., JNA i/ili VRS teško oštetile infrastrukturu za električnu energiju,³⁰²⁵ kao i važne cjevovode i izvorišta Radobolja u Mostaru i Studenac u Raštanima, dva glavna izvora za vodosnabdijevanje, i to znatno prije nego što je izbio sukob između HVO-a i ABiH.³⁰²⁶ Samim tim, Praljкова odbrana tvrdi da, s jedne strane, HVO nije bio odgovoran za oštećivanje linija za snabdijevanje električnom energijom i sistema vodosnabdijevanja i da, s druge strane, pomenuti sistem nije funkcionisao jer nije bio u ispravnom stanju.³⁰²⁷

1210. Prije svega, što se tiče navoda u vezi s odgovornošću HVO-a za presijecanje linija snabdijevanja električnom energijom, Vijeće konstatuje da ne raspolaže nikakvim dokazima o tome kako je došlo do nestanka struje i ko bi za to mogao biti odgovoran. Prema tome, Vijeće nije u

³⁰²⁰ Svjedok BC, T(f), str. 18365 i 18366, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17220-17222, zatvorena sjednica; Svjedok DV, T(f), str. 22895, 22896 i 22899, djelimično zatvorena sjednica; P10217, pod pečatom, par. 122-124; Larry Forbes, T(f), str. 21292 i 21293; Christopher Beese, T(f), str. 3171-3174, djelimično zatvorena sjednica; P09834, par. 12; P10047, par. 25; P09947 str. 7; P02710, pod pečatom, str. 3; P03532, pod pečatom, str. 2; P02740, pod pečatom, str. 8; P03311, pod pečatom, str. 8; P03530, str. 1 i 2; P03952, str. 2; P04403, str. 3; P01717, pod pečatom, str. 113 i 114; P07904, str. 1; Odluka od 14. marta 2006, činjenica o kojoj je presuđeno br. 297 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 240).

³⁰²¹ P03952, str. 2; P10047, par. 25.

³⁰²² P04403, str. 3.

³⁰²³ P09901, pod pečatom, str. 1; Svjedok BC, T(f), str. 18397, zatvorena sjednica; P05625, str. 6; P09712, pod pečatom, par. 42; Larry Forbes, T(f), str. 21309-21311; Suad Čupina, T(f), str. 4857 i 4858; Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica; Ratko Pejanović, T(f), str. 1349; Edward Vulliamy, T(f), str. 1597, 1602 i 1605; Jeremy Bowen, T(f), str. 12740 i 12749-12751; P09861, str. 3; P08016, str. 3, par. 8; Svjedokinja BA, T(e), str. 7187, 7188, 7218 i 7219, zatvorena sjednica; svjedok 2D-AB, T(f), str. 37680 i 37681; 1D01566; Svjedok BD, T(f), str. 20899-20901, zatvorena sjednica; 1D01567; 2D00501.

³⁰²⁴ Završni podnesak Praljčkove odbrane, par. 268.

³⁰²⁵ Završni podnesak Praljčkove odbrane par. 270.

³⁰²⁶ Završni podnesak Praljčkove odbrane, par. 279.

mogućnosti da utvrdi da li je HVO presjekao linije snabdijevanja električnom energijom u istočnom Mostaru ili ne.

1211. Zatim, što se tiče navoda o odgovornosti HVO-a za to što nije popravljao sistem distribucije električne energije, Vijeće ističe da, prema jednom pismu Smaila Klarića, predsjednika Ratnog predsjedništva, od 19. februara 1994., HVO ni poslije višemjesečnih pregovora još uvijek nije bio dozvolio ponovnu opskrbu istočnog Mostara električnom energijom.³⁰²⁸ U nedostatku dodatnih dokaza, iz kojih bi se vidjelo na koji je način HVO sprečavao ponovnu uspostavu električne energije u istočnom Mostaru, Vijeće ne može da izvede nikakav zaključak. Osim toga, dokazi pokazuju da je, u periodu od jula do novembra 1993., HVO pokušao da ponovo uspostavi distribuciju električne energije u istočnom Mostaru, konkretno, popravkom hidrauličkog sistema.³⁰²⁹ Prema tome, Vijeće nije u mogućnosti da zaključi da HVO nije popravljao linije snabdijevanja električnom energijom u istočnom Mostaru.

1212. Što se pak tiče navoda u vezi s odgovornošću HVO-a za presijecanje vodosnabdijevanja, Vijeće napominje da je svjedok Antoon van der Grinten, kao i svjedoci BB i BD izjavio da je HVO kontrolisao – "manje-više", prema riječima Antoona van der Grintena³⁰³⁰ – snabdijevanje vodom u istočnom Mostaru.³⁰³¹ Međutim, svjedoci ne iznose dalje podatke s tim u vezi. Osim toga, jedino je Svjedok BH izjavio da su "Hrvati" hotimično presjekli dotok vode u taj dio grada,³⁰³² ali ni on nije iznio nikakve podrobnije pojedinosti. Prema tome, Vijeće smatra da na osnovu samo ovih, nedovoljno preciznih dokaza, ne može da zaključi da HVO jeste presjekao vodosnabdijevanje u istočnom Mostaru.

1213. Zatim, što se tiče navoda o tome da HVO nije popravljao sistem vodosnabdijevanja, Vijeće ističe da je preduzeće THW dobilo zadatak – Vijeće ne zna od koga – da popravi sistem dostave vode iz zapadnog Mostara u istočni Mostar³⁰³³ u junu 1993. godine.³⁰³⁴ Više dokaza pokazuje da je HVO u to vrijeme odbijao da sarađuje i da je čak blokirao sve radnje neophodne da se pomenutom

³⁰²⁷ Završni podnesak Praljкове odbrane, par. 268-280.

³⁰²⁸ P07904, str. 1; P07929, pod pečatom, str. 2.

³⁰²⁹ Svjedok BD, T(f), str. 20897, 20901-20903 i 20958-20960, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18150; 1D02826; 1D01566; 1D02180.

³⁰³⁰ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21015

³⁰³¹ Antoon van der Grinten, T(f) str. 21014 i 21015; P02622, pod pečatom, str. 2; Svjedok BB, T(f), str. 17221, zatvorena sjednica (naime, Vijeće primjećuje da je, prema vlastitim riječima, Svjedok BB zaključio da "vodu kontrolišu HVO", na osnovi informacija koje je dobio od preduzeća THW na sastanku kojem je prisustvovao zajedno s predstavnicima HVO-a i preduzeća THW: T(e), str. 17221); Svjedok BD, T(f), str. 20710, zatvorena sjednica.

³⁰³² Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica.

³⁰³³ Svjedok BC, T(f), str. 18330, zatvorena sjednica.

³⁰³⁴ Svjedok BC, T(f), str. 18329, 18330, 18421, 18423 i 18424, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18031 i 18032; P02657; P09842, pod pečatom, str. 3; Svjedokinja BA, T(f), str. 7219, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 43 i 65; P02622, pod pečatom, str. 2.

preduzeću olakša i omogući popravljavanje sistema vodosnabdijevanja.³⁰³⁵ U izvještaju jedne međunarodne organizacije od 7. juna 1993. izričito se pominje "jasna F...g namjera vlasti HVO-a da nastave da blokiraju THW-ov projekt reparacije sistema vodosnabdijevanja" i brojne "taktikFeğ odugovlačenja" radova kojima je HVO pribjegavao, naročito tako što je otezao s izdavanjem odobrenja za početak radova preduzeću THW.³⁰³⁶ Svjedoci BA i BC su takođe pomenuli da je, suprotno tvrdnjama Jadranka Prlića da se neće otežavati popravljavanje vodovoda i da će se omogućiti izvođenje radova, HVO neprekidno postavljao "birokratske prepreke" kako bi preduzeće THW spriječio da popravi vodovod.³⁰³⁷

1214. Preduzeće THW na kraju je krajem juna 1993. prekinulo svoje aktivnosti, ali je to, prema dokazima, učinilo iz bezbjednosnih razloga uslijed intenziviranja borbi u Mostaru.³⁰³⁸

1215. Ipak, dokazi potvrđuju da su, u periodu od jula do novembra 1993., HVO i, konkretno, Ured komunalno-stambenih poslova i obnove, pokušali da saniraju hidraulički sistem.³⁰³⁹

1216. Međutim, kako bi objasnio zbog čega su radovi obustavljeni ili zbog čega se ne radi na popravkama, HVO je navodio borbe, nedovoljne količine električne energije, loše održavanje infrastrukture, sušu koja je vladala tokom ljeta 1993., nedostatak potrebnog materijala i to što se sistem vodosnabdijevanja nalazio kako na teritoriji pod kontrolom HVO-a, tako i na teritoriji pod kontrolom ABiH, naročito u Raštanima.³⁰⁴⁰

1217. Osim toga, budući da se dio infrastrukture nalazio na teritoriji pod kontrolom HVO-a, a dio na teritoriji pod kontrolom ABiH,³⁰⁴¹ popravka vodovoda i kanalizacije zaista se nije mogla obaviti sve dok se jedinice HVO-a i ABiH ne povuku s područja u kojima se nalazila infrastruktura.³⁰⁴² No u tom pogledu ni HVO, ni ABiH nisu saradivali u punoj mjeri i nisu povukli svoje jedinice kako bi se izvršila popravka vodovoda i kanalizacije.³⁰⁴³

³⁰³⁵ Svjedok BC, T(f), str. 18329, 18330, 18421 i 18424, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18031 i 18032; P02657, str. 1 i 2; P09842, pod pečatom, str. 3; svjedok BD, T(f), str. 20710 i 20711, zatvorena sjednica; Svjedokinja BA, T(f), str. 7219, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 43 i 65; P02622, pod pečatom, str. 2.

³⁰³⁶ P09842, pod pečatom, str. 3.

³⁰³⁷ Svjedok BC, T(f), str. 18330, zatvorena sjednica (npr. Svjedok BC je rekao da je jedan inženjer preduzeća THW proveo čitave dane u pregovorima s osobama odgovornim za vodosnabdijevanje u zapadnom Mostaru kako bi dobio odobrenje za popravku vodovodnih cijevi, ali da je na kraju morao da digne ruke): P09712, pod pečatom, par. 43 i 65.

³⁰³⁸ Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20511; Svjedok BB, T(f), str. 17221, zatvorena sjednica; P02923, pod pečatom, str. 4.

³⁰³⁹ Svjedok BD, T(f), str. 20897, 20901-20903 i 20958-20960, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18150; 1D01566; 2D00501; 1D02180; 1D02826.

³⁰⁴⁰ 1D01569; 1D01566; 1D01567; 1D01568; 3D00723, str. 1.

³⁰⁴¹ Svjedok BD, T(f), str. 20901-20903, zatvorena sjednica.

³⁰⁴² P02598, str. 2; Grant Finlayson, T(f), str. 18151-18155; P04822, par. 29.

³⁰⁴³ Grant Finlayson, T(f), str. 18155 i 18156; P02657, str. 1; P04822, par. 29.

1218. Prema tome, s obzirom na ispitane dokaze, Vijeće konstatuje da je, u junu 1993., HVO nedvosmisleno ometao popravljjanje sistema vodosnabdijevanja u istočnom Mostaru prema prijedlogu preduzeća THW, ali da je od jula 1993. i barem do novembra 1993. HVO pokušavao da riješi probleme u snabdijevanju vodom i električnom energijom u Mostaru i da izvrši neophodne popravke, naročito na dijelu teritorije koji se nalazio pod njegovom kontrolom. Prema tome, Vijeće ne može zaključiti da je tokom ovog perioda HVO hotimično izbjegavao da popravi linije snabdijevanja vodom i strujom u istočnom dijelu grada Mostara. Vijeće ne raspolaže dokazima o periodu poslije novembra 1993. godine.

D. Dostupnost medicinske njege

1219. Vijeće je konstatovalo da muslimansko stanovništvo u istočnom Mostaru nije imalo dovoljno lijekova i da je bilo lišeno adekvatne medicinske njege.³⁰⁴⁴ Osim toga, zabilježeno je više slučajeva tifusa uslijed nedostatka vode.³⁰⁴⁵

1220. Na osnovu analiziranih dokaza, posebno upadaju u oči higijenski uslovi u bolnici u istočnom Mostaru koje je, konkretno, Svjedok BH opisao kao "zastrašujuće",³⁰⁴⁶ a Edward Vulliamy kao "užasavajuće".³⁰⁴⁷ Nije bilo dovoljno ljekara, lijekova, pokrivača, vode, krvi, nije bilo dovoljno mjesta da se prime svi pacijenti, često je dolazilo do nestanka struje, nije se mogla izvršiti sterilizacija i uopšte se nisu davali lijekovi protiv bolova.³⁰⁴⁸

1221. Zbog nestašice struje i nafte u istočnom Mostaru, bolnica u istočnom Mostaru se napajala strujom samo u izuzetno malim količinama putem generatora.³⁰⁴⁹ Pacijenti su često morali biti operisani, ponekad i više dana zaredom, pod svjetlošću svijeća.³⁰⁵⁰

³⁰⁴⁴ Suad Ćupina, T(f), str. 4857; 1D00527, par. 25; P02710, pod pečatom, str. 3; P02923, pod pečatom, str. 3; Svjedok BB, T(f), str. 17220-17222, zatvorena sjednica; P03530, str. 1-2; P03597, pod pečatom, str. 8; P03980, pod pečatom, str. 4; P04403, str. 3; P03858, str. 2 i 6; P04420, pod pečatom, str. 1; P10039, par. 5; P03544, str. 2; P04822, par. 27; P03522, str. 3; P04472, str. 5; Svjedok BD, T(f), str. 20753, zatvorena sjednica; P09902, pod pečatom, str. 1; P09946, pod pečatom, par. 70; P03925, pod pečatom, str. 4.

³⁰⁴⁵ P03952, str. 2; P04420, pod pečatom, str. 1; P02710, pod pečatom, str. 3; P03925, pod pečatom, str. 4; P09842, pod pečatom, str. 3.

³⁰⁴⁶ Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica.

³⁰⁴⁷ Edward Vulliamy, T(f), str. 1599.

³⁰⁴⁸ Svjedok BH, T(f), str. 17512-17513, zatvorena sjednica; Jovan Rajkov, T(f), str. 12915 do 12923; P03597, pod pečatom, str. 8; 2D00120, str. 1; P02703, pod pečatom, str. 2; Cedric Thornberry, T(f), str. 26167, 26190-26191, 26194-26195 i 26325; P10041, par. 57; P03858, str. 7; Svjedok DZ, T(f), str. 26593, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10148; Larry Forbes, T(f), str. 21293; P10039, par. 14 i 15; P09900, pod pečatom, str. 2; P09902, str. 1; P05007, str. 1; Philip Watkins, T(f), str. 18861; P06894, str. 4; P03522, str. 3; P10039, par. 5; Edward Vulliamy, T(f), str. 1599-1600; P09869; P07917, str. 13, par. 71.

³⁰⁴⁹ Jovan Rajkov, T(f), str. 12919 do 12923; Cedric Thornberry, T(f), str. 26194; Svjedok BH, T(f), str. 17512, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21293; P07929, str. 2;

³⁰⁵⁰ P07929, str. 2.

1222. S obzirom na dva dokumenta od 2. decembra 1993., Vijeće primjećuje da je Jadranko Prlić, predsjednik Vlade HR HB, između ostalog predložio Harisu Silajdžiću, "predsjedniku vlade" BiH, da se obezbijedi prihvat "civilnih" i vojnih ranjenika iz istočnog Mostara, Muslimana i Srba, u bolnice i druge zdravstvene ustanove HR HB.³⁰⁵¹ Međutim, Vijeće napominje da ne raspolaže nijednim dokazom na osnovu kojeg bi se dalo zaključiti da su ti prijedlozi provedeni u djelo.

1223. Na osnovu prethodno iznesenog, Vijeće konstatuje da stanovnicima istočnog Mostara nije bila dostupna adekvatna medicinska njega.

E. Blokiranje međunarodnih organizacija i humanitarne pomoći

1224. U paragrafu 112 Optužnice navodi se, između ostalog, da su organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a blokirali humanitarnu pomoć za istočni Mostar i uskraćivali je Muslimanima. U paragrafu 113 Optužnice, pobliže se navodi da je, približno od kraja juna 1993. do kraja avgusta 1993., međunarodnim organizacijama bio potpuno ili u znatnoj mjeri blokiran pristup istočnom Mostaru, što je povećalo patnje tamošnjih bosanskih Muslimana koji su bili odsječeni od pomoći izvana.

1225. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo precizira da se HVO služio humanitarnom pomoći kao oružjem, blokirajući humanitarnu pomoć ili je uskraćujući istočnom Mostaru kako bi uništio ili oslabio tamošnje stanovništvo i prinudio ga da ode iz grada.³⁰⁵² Tužilaštvo, između ostalog, tvrdi da se politika HVO-a, konkretno na kontrolnim punktovima koje je držala Vojna policija, sastojala u tome da se spriječi ulazak predstavnika međunarodne zajednice u Mostar.³⁰⁵³

1226. U svojim završnim podnescima, Stojićeva i Praljkova odbrana opovrgavaju tvrdnje prema kojima je HVO sprečavao raspodjelu humanitarne pomoći u istočnom Mostaru.³⁰⁵⁴ Praljkova odbrana tvrdi da je optuženi Praljak jednom lično otvorio koridor za prolazak konvoja koji su blokirali "razbješnjeni civili" sa zahtjevom da se namirnice raspodijele na pravičan način.³⁰⁵⁵ Stojićeva odbrana tvrdi da u HVO-u nije vođena nikakva politika koja bi za cilj imala blokiranje humanitarne pomoći namijenjene Muslimanima.³⁰⁵⁶ Dapače, Stojićeva odbrana se poziva na dobru saradnju kakva je postojala između HVO-a i međunarodnih organizacija.³⁰⁵⁷ Stojićeva i Pušićeva

³⁰⁵¹ 1D01874, str. 2; P07008, str. 3.

³⁰⁵² Završni podnesak tužilaštva, par. 497, 963.

³⁰⁵³ Završni podnesak tužilaštva, par. 1006.

³⁰⁵⁴ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 86; Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 91-109. V. takođe Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 262.

³⁰⁵⁵ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 86.

³⁰⁵⁶ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 109.

³⁰⁵⁷ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 101 do 104. V. takođe Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 91.

odbrana u svojim završnim podnescima iznose argument da je HVO, između ostalog, odobravao i organizovao medicinske evakuacije.³⁰⁵⁸ Ipak, Stojićeva odbrana prihvata da je HVO ograničavao aktivnosti međunarodnih organizacija u istočnom Mostaru, ali tvrdi da je to bilo opravdano bezbjednosnim razlozima jer pristup istočnom Mostaru nije bio siguran.³⁰⁵⁹

1227. Od juna 1993. barem do decembra 1993., Muslimanima iz istočnog Mostara je bio znatno ograničen pristup humanitarnoj pomoći ili im je čak, tokom određenih perioda, bio u potpunosti uskraćen.³⁰⁶⁰

1228. Više dokaza pokazuje da je HVO slijedio političku liniju čiji cilj je bio zabrana ili ograničavanje pristupa humanitarnih konvoja i međunarodnih organizacija istočnom Mostaru.³⁰⁶¹ Svjedok DZ je izjavio da su "politički rukovodioci" HVO-a hotimično ometali upućivanje humanitarne pomoći u istočni Mostar tako što su nametali uslove koje je bilo nemoguće ispuniti s ciljem da oslabe muslimansko stanovništvo u istočnom Mostaru i da ga na taj način podstaknu na odlazak iz grada: "Izgladnjivanje ljudi bilo je važno sredstvo kojim su se služili za uklanjanje ljudi".³⁰⁶²

1229. Upućivanje humanitarne pomoći u istočni Mostar nije prolazilo bez incidenata, do kojih je dolazilo naročito zbog uslova neophodnih za ulazak u istočni Mostar. Da bi konvoji međunarodnih organizacija, među kojima su bile i humanitarne organizacije, mogli da uđu u istočni Mostar ili da iz njega izađu, bilo je potrebno odobrenje HVO-a, čak i kada je trebalo izmjestiti Muslimane ili Hrvate iz medicinskih razloga.³⁰⁶³ Do takvih odobrenja je bilo izuzetno teško doći i prethodno se sa HVO-om moralo pregovarati danima, pa čak i sedmicama.³⁰⁶⁴

1230. Vijeće podsjeća da je Ured za izbjeglice HVO-a bio jedan od organa zaduženih za izdavanje odobrenja s kojima su međunarodne i humanitarne organizacije mogle prolaziti kroz kontrolne

³⁰⁵⁸ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 106. Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 133, 506-508.

³⁰⁵⁹ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 107 i 109.

³⁰⁶⁰ Grant Finlayson, T(f), str. 18048, 18051 i 18052; Larry Forbes, T(f), str. 21297-21298; Svjedok BC, T(f), str. 18365 i 18366, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17220-17222, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10148 i 10149; Svjedok DV, T(f), str. 22890; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21015; P02601; P03530, str. 1-2; P09899, pod pečatom, str. 1; P04420, pod pečatom, str. 1; P04483, str. 2; P07929, str. 2; P02661; P03522, str. 3; P03544, str. 2; P04472, str. 5; P06731, str. 1; P08016, str. 3; 4D01731, str. 101, par. 208; Odluka od 14. marta 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 297 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 240).

³⁰⁶¹ Svjedok BD, T(f), str. 20735-20736, zatvorena sjednica; Svjedok DZ, T(f), str. 26848, zatvorena sjednica; P04419, str. 1; P09899, pod pečatom, str. 1; P05091, par. 27.

³⁰⁶² P10367, pod pečatom, par. 80: "(s)tarving the people was important leverage to remove them".

³⁰⁶³ Svjedok BB, T(f), str. 17238 i 17239, 17242, zatvorena sjednica; Svjedok BC, T(f), str. 18537-18540, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10147-10149; Svjedok BD, T(f), str. 20719-20720, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 64; 1D02207; P03465, str. 5.

³⁰⁶⁴ Svjedok CB, T(f), str. 10148; Svjedok DZ, T(f), str. 26856; Svjedok BD, T(f), str. 20719-20720, zatvorena sjednica.

punktove HVO-a.³⁰⁶⁵ Svjedokinja BA je izjavila da su je, na sastanku održanom 10. juna 1993., Mate Boban, Jadranko Prlić i Bruno Stojić obavijestili o stupanju na snagu odluke Ureda za izbjeglice – kojom Vijeće ne raspolaže – o uvođenju administrativnih formalnosti i strožih uslova za kretanje konvoja humanitarne pomoći, tako da se, konkretno, zahtijevalo da svaki konvoj dobije odobrenje koje je izdavalo "rukovodstvo HVO-a".³⁰⁶⁶

1231. Vijeće takođe podsjeća da je Berislav Pušić, kao predstojnik Službe za razmjenu zarobljenika i drugih osoba, bio zadužen za izdavanje posebnih odobrenja za humanitarnu evakuaciju osoba iz istočnog Mostara,³⁰⁶⁷ premda to pitanje nije bilo isključivo u njegovoj nadležnosti.³⁰⁶⁸ Naime, odluka da se odobri pristup međunarodnim organizacijama mogla se donijeti i na višem političkom nivou od Berislava Pušića, to jest odluku su mogli donijeti direktno Jadranko Prlić,³⁰⁶⁹ ili Bruno Stojić,³⁰⁷⁰ Milivoj Petković,³⁰⁷¹ ili pak Mate Boban.³⁰⁷²

1232. Nezavisno od poteškoća s pribavljanjem odobrenja, Vijeće konstatuje da su međunarodne i humanitarne organizacije nailazile na prepreke kada bi njihovi konvoji pokušali da uđu u istočni Mostar ili da iz njega izađu, budući da su vojni policajci HVO-a zadržavali i pretresali konvoje na kontrolnim punktovima HVO-a³⁰⁷³ – uključujući i konvoje medicinskih evakuacija³⁰⁷⁴ – i to uprkos tome što su konvoji prethodno pribavili sva neophodna odobrenja.³⁰⁷⁵

1233. Dokazi pokazuju da HVO, od 30. juna 1993., dana kada je ABiH napala kasarnu "Tihomir Mišić",³⁰⁷⁶ do 21. avgusta 1993., dana kada je prvi put poslije dva mjeseca humanitarnom konvoju

³⁰⁶⁵V. "Ovlaštenja Ureda za prognanike, izbjeglice i raseljene osobe" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s političkom i administrativnom strukturom HZ(R) HB. V. konkretno Svjedok BD, T(f), str. 20698, zatvorena sjednica; 6D00513.

³⁰⁶⁶P09712, pod pečatom, par. 64.

³⁰⁶⁷V. "Ovlaštenja Službe i Komisije za razmjenu" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s političkom i administrativnom strukturom HZ(R) HB. Svjedok BB, T(f), str. 17238, 17239, 17242, 25277-25279, zatvorena sjednica; Svjedok BC, T(f), str. 18537-18538, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, par. 2.10; Svjedok BD, T(f), str. 20698, zatvorena sjednica.

³⁰⁶⁸V. "Ovlaštenja Službe i Komisije za razmjenu" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s političkom i administrativnom strukturom HZ(R) HB. V. konkretno: Svjedok BD, T(f), str. 20698, 20699, zatvorena sjednica; 6D00513. Vijeće ističe da se u februaru 1994. jedna međunarodna organizacija jeste obratila Martinu Ragužu, načelniku Ureda za izbjeglice HR HB, radi evakuacije osoba iz istočnog Mostara u medicinske svrhe. Vijeće napominje da, međutim, u pismu nema naznaka da li je evakuacija provedena ili ne.

³⁰⁶⁹Svjedok BD, T(f), str. 20700, zatvorena sjednica.

³⁰⁷⁰P03900, pod pečatom, str. 2, par. g).

³⁰⁷¹P10013, str. 1; P07915, str. 1; P10013, str. 1.

³⁰⁷²Slobodan Božić, T(f), str. 36322 i 36323, djelimično zatvorena sjednica; P04430, str. 6.

³⁰⁷³Antoon van der Grinten, T(f), str. 21015; P10367, pod pečatom, par. 81; Svjedok DV, T(f), str. 22890; Larry Forbes, T(f), str. 21339 i 21340; P03311, pod pečatom, str. 8; P05992, str. 3; P07769, str. 4; P05091, par. 27; 1D02207.

³⁰⁷⁴Svjedok BC, T(f), str. 18537, 18538, zatvorena sjednica; Jovan Rajkov, T(f), str. 12924 i 12925.

³⁰⁷⁵Svjedok CB, T(f), str. 10147, 10148, 10150, 10151 i 10152 i T(e), str. 10152; Svjedok BD, T(f), str. 20697, zatvorena sjednica; Svjedok BC, T(f), str. 18537-18540, zatvorena sjednica; P07915, str. 1; P10013, str. 1; P03465, str. 5; P02561; Jovan Rajkov, T(f), str. 12924 i 12925.

³⁰⁷⁶V. "Napad na kasarnu 'Tihomir Mišić' 30. juna 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

omogućen pristup istočnom Mostaru,³⁰⁷⁷ nije dozvoljavao međunarodnim i humanitarnim organizacijama da uđu u Mostar, a naročito ne u istočni Mostar.³⁰⁷⁸ HVO je zatvorio sve puteve, postavivši kontrolne punktove u okolini Mostara.³⁰⁷⁹

1234. Vijeće konkretno primjećuje da se u zapovijedi Uprave Vojne policije od 13. avgusta 1993., koju je potpisao Valentin Ćorić, 5. bojni Vojne policije u Mostaru naređuje da do daljnje zapovijedi zabrani ulaz u Mostar svim osobama izuzev pripadnicima HVO-a, uključujući sve strane novinare i televizijske ekipe.³⁰⁸⁰

1235. Prema riječima Svjedoka DZ, Muslimani iz istočnog Mostara su dakle mogli primati pomoć isključivo od ABiH, i to samo zahvaljujući mazgama koje su stazom išle preko planina.³⁰⁸¹

1236. Vijeće primjećuje da je, prema riječima Klaua Johanna Nissena, posmatrača PMEZ-a,³⁰⁸² u Širokom Brijegu 5. jula 1993. održan sastanak predstavnika PMEZ-a i Brune Stojića,³⁰⁸³ tokom kojeg je ovaj pokušao da pruži opravdanje za činjenicu da međunarodne organizacije ne mogu da uđu u Mostar.³⁰⁸⁴ S tim u vezi, pomenuo je bezbjednosna pitanja, što su pripadnici PMEZ-a odbili.³⁰⁸⁵

1237. Osim toga, HVO i, konkretno, Mate Boban su 9. jula 1993. izjavili da međunarodnim organizacijama, među kojima su UNPROFOR, vojni posmatrači UN-a i PMEZ, neće biti omogućen

³⁰⁷⁷ Svjedok BJ, T(f), str. 5604 do 5606; Svjedok DZ, T(f), str. 26598à26600, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21297 i 21298; Cedric Thornberry, T(f), str. 26177, 26180, 26181, 26184, 26186-26188, 26249, 26273, 26316, 26317, 26320-26325, 26336, 26347 i 26348; P04358; P09495, pod pečatom; P04358; P02590; P04296, insert 2; P04423, pod pečatom, str. 5; 3D02394; 4D00722, str. 1; P04420, pod pečatom, str. 1; P03858, str. 6, 7, 14; 3D02021, str. 3; P05091, par. 27; P01717, pod pečatom, str. 147-148.

³⁰⁷⁸ Bo Pellnäs, T(f), str. 19522 i 19523; P03094; P03148, str. 1; P03376, str. 2; P05091, par. 4, 15, 27; P06332, pod pečatom; Svjedok BC, T(f), str. 18335, 18337, 18351 i 18352, zatvorena sjednica; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21092, 21093, 21096, 21186 i 21187; P03900, pod pečatom, str. 2; P03858, str. 14; Svjedok DZ, T(f), str. 26598 do 26600 i 26848, zatvorena sjednica; P09495; P02590; P10832; P09843, pod pečatom, str. 2; Svjedok BC, T(f), str. 18351 i 18352, zatvorena sjednica; P03511, pod pečatom, str. 5 i 6; Christopher Beese, T(f), str. 3177, djelimično zatvorena sjednica; P03952, str. 2; P10367, pod pečatom, par. 81; P04027, pod pečatom, str. 1-2; P09899, pod pečatom, str. 1; Svjedok BD, T(f), str. 20735-20737 i 20725, zatvorena sjednica; P03298, pod pečatom, str. 4; P03361, pod pečatom, str. 6; P03453, pod pečatom, str. 1; P03471, pod pečatom, str. 2; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20464-20466, 20476, 20487, 20488, 20526 i 20528; P03362, pod pečatom, str. 1; Svjedok DV, T(f), str. 22889; P03371, pod pečatom, str. 8; P04419, str. 1; Svjedok BB, T(f), str. 17220, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, par. 2.6; 1D00527, par. 25; Svjedok BC, T(f), str. 18364, 18365, 18366, 18606, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21297 i 21298; P04420, pod pečatom, str. 1; P03162, pod pečatom; P03187, str. 1; P03465, str. 5; P04822; P09897, pod pečatom, str. 1.

³⁰⁷⁹ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21070 i 21073; P03085, pod pečatom, str. 2.

³⁰⁸⁰ P04174.

³⁰⁸¹ Svjedok DZ, T(f), str. 26570 i 26571, zatvorena sjednica.

³⁰⁸² Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20405-20407.

³⁰⁸³ P03196, pod pečatom, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20453, 20454 i 20457.

³⁰⁸⁴ P03196, pod pečatom, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20454, 20455 i 20457.

³⁰⁸⁵ P03196, pod pečatom, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20454, 20455 i 20457.

pristup Mostaru tokom najmanje mjesec dana.³⁰⁸⁶ Vijeće ne raspolaže dodatnim informacijama o obrazloženju koje je dao Mate Boban.

1238. Prema riječima Svjedoka BC, koji se sastao s Jadrankom Prlićem između 10. i 15. jula 1993., Prlić mu je rekao da, dokle god vojna situacija na terenu ostane nepromijenjena – Jadranko Prlić je mislio na napad ABiH na kasarnu "Tihomir Mišić" – HVO neće biti u mogućnosti da humanitarcima odobri pristup u istočni Mostar.³⁰⁸⁷

1239. Brojni sastanci koji su održavani tokom jula i avgusta 1993. između predstavnika međunarodnih organizacija i HVO-a – poput sastanka koji je održan 8. avgusta 1993. u Makarskoj u prisustvu, između ostalih, Svjedoka DZ, Mate Granića, ministra vanjskih poslova i potpredsjednika Vlade Republike Hrvatske, Jadranka Prlića i Berislava Pušića³⁰⁸⁸ – radi pregovora o slobodnom prolazu humanitarnih konvoja u istočni Mostar svjedoče o poteškoćama s kojima su se suočavale međunarodne organizacije u pokušajima, bezuspješnim sve do 21. avgusta 1993. – pa i tada nakon napornih pregovora s HVO-om³⁰⁸⁹ – da dobiju odobrenje za upućivanje humanitarne pomoći stanovništvu istočnog Mostara.³⁰⁹⁰

1240. Vijeće konstatuje da su 21. i 25. avgusta 1993.³⁰⁹¹ humanitarni konvoji uspjeli da dobiju pristup u istočni Mostar i da su namirnice dostavljene avionom.³⁰⁹² Slobodan Praljak je lično intervenisao kako bi se pobrinuo za bezbjednost konvoja 25. avgusta 1993. godine.³⁰⁹³

1241. Dokazi pokazuju da je poslije 25. avgusta 1993. ponovo bilo moguće upućivati humanitarnu pomoć u istočni Mostar,³⁰⁹⁴ ali da je pritom dolazilo do incidenata, naročito zbog nedovoljne

³⁰⁸⁶ Svjedok DV, T(f), str. 22889; P03371, pod pečatom, str. 8; P03369, pod pečatom, str. 1 i 2; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21179; P03362, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20526, 20528 i 20529; P03361, pod pečatom, str. 6 i 8.

³⁰⁸⁷ Svjedok BC, T(f), str. 18360 do 18365, zatvorena sjednica; P09999, pod pečatom.

³⁰⁸⁸ Svjedok DZ, T(f), str. 26469, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 79; P04027, pod pečatom, str. 1.

³⁰⁸⁹ P04420, pod pečatom, str. 1; svjedok BD, T(f), str. 20719-20720, zatvorena sjednica.

³⁰⁹⁰ Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20454, 20455, 20470, 20471, 20531 i 20532; Svjedok DZ, T(f), str. 26469, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 79; P04027, pod pečatom, str. 1 i 2; P03858, str. 15 i 22.

³⁰⁹¹ Svjedok BC, T(f), str. 18389-18392, 18394, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21291, 21297 i 21298; Svjedok BJ, T(f), str. 5592 do 5594, 5597, 5721 do 5724 i T(e), str. 5719; Cedric Thornberry, T(f), str. 26167 i 26168, 26206-26208; P10041, par. 65; P10039, par. 7-10; P01717, pod pečatom, str. 151 i 152; 3D00366; P05091, par. 4 i 27; P04511, str. 1.

³⁰⁹² Svjedok BC, T(f), str. 18389-18392, 18394, 18396 i 18397, zatvorena sjednica; P10832, str. 2; P04423, pod pečatom, str. 5; Svjedok BJ, T(f), str. 5592 do 5594; P09900, pod pečatom, str. 2; Svjedok BD, T(f), str. 20744, 20751-20752, 20783-20786 i 20910, zatvorena sjednica; P09906, pod pečatom; P06528, str. 2; 1D01591; Amor Mašović, T(f), str. 25185; P09946, pod pečatom, par. 70; 1D01639; 1D01640; 1D01641; P07904, str. 1; 1D01637; 1D02207; P05497, str. 2 i 8; P06514, str. 1; P07345; P07769, pod pečatom, str. 4; P09901, pod pečatom, str. 1; P05091, par. 4 i 27; Larry Forbes, T(f), str. 21291, 21297 i 21298; Svjedok BJ, T(f), str. 5592 do 5594, 5597, 5721 do 5724 i T(e), str. 5719; P01717, pod pečatom, str. 151 i 152; 3D00366; P04511, str. 1; P04573, str. 2; Cedric Thornberry, T(f), str. 26166-26173, 26206-26208; P10041, par. 62 i 65; P10039, par. 7-10.

³⁰⁹³ Svjedok BJ, T(f), str. 5592 do 5594, 5597, 5721 do 5724 i T(e), str. 5719; P01717, pod pečatom, str. 151 i 152; Cedric Thornberry, T(f), str. 26167 i 26168, 26206-26209; P10041, par. 65; 3D00366.

bezbjednosti, kršenja sporazuma o prekidu vatre između HVO-a i ABiH za vrijeme upućivanja pomoći,³⁰⁹⁵ barikada i pretresa na kontrolnim punktovima na teritoriji pod kontrolom HVO-a,³⁰⁹⁶ kao i zbog čestih kašnjenja koje je prouzrokovao HVO.³⁰⁹⁷

1242. Osim toga, Vijeće konstatuje da od 18. do 28. decembra 1993. humanitarna pomoć nije stizala u istočni Mostar³⁰⁹⁸ i da su, konkretno prema izvještaju UN-a od 23. decembra 1993., "Hrvati" odbili da se dostavi medicinski materijal namijenjen poljskoj bolnici u istočnom Mostaru.³⁰⁹⁹

1243. Međutim, dokazi pokazuju da je od juna do septembra 1993. sam HVO ukazivao humanitarnu pomoć istočnom Mostaru, doduše sporadično.³¹⁰⁰ Ipak, pomoć je uslovljavana "dobicima" koji su se na taj način mogli ostvariti u pregovorima s ABiH, kao što je uzajamna evakuacija ranjenih i bolesnih³¹⁰¹ ili je, pak, upućivanje humanitarnog konvoja u istočni Mostar 25. avgusta 1993. bilo uslovljeno dobrim odvijanjem razmjene tijela poginulih vojnika između HVO-a i ABiH.³¹⁰²

1244. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je HVO ometao redovno upućivanje humanitarne pomoći u istočni Mostar barem u periodu od juna do decembra 1993., naročito putem administrativnih ograničenja, i da je tokom gotovo dva mjeseca tokom ljeta 1993. i u decembru 1993. humanitarnim konvojima u potpunosti blokirao pristup u istočni Mostar. Pomoć koju je HVO sporadično ukazivao, a koja je bila uslovljavana ostvarivanjem određene koristi, nije bila takve prirode da bi dovela u pitanje konstataciju prema kojoj HVO jeste ometao upućivanje humanitarne pomoći u istočni Mostar.

³⁰⁹⁴ Grant Finlayson, T(f), str. 18157 i 18158.

³⁰⁹⁵ Svjedok BD, T(f), str. 20751-20752, zatvorena sjednica; P09901, str. 1; Miro Salčin, T(f), str. 14226, 14229 i 14230; P09834, par. 10; P05992, pod pečatom, str. 3; Svjedok BC, T(f), str. 18489, zatvorena sjednica.

³⁰⁹⁶ Larry Forbes, T(f), str. 21339 i 21340; P05992, str. 3; P07769, pod pečatom, str. 4; P05091, par. 27.

³⁰⁹⁷ Grant Finlayson, T(f), str. 18081 i 18082.

³⁰⁹⁸ Grant Finlayson, T(f), str. 18080 i 18081; P07368, str. 2.

³⁰⁹⁹ P07917, str. 13, par. 71.

³¹⁰⁰ Ante Kvesić, T(f), str. 37413, 37414 i 37425-37426; Cedric Thornberry, T(f), str. 26251-26253; Svjedok BD, T(f), str. 20950-20952, zatvorena sjednica; 2D00119; 2D00120; 2D00504; 2D00321; 2D00322; 2D00123; 2D00333; 2D00455; 2D00323; 2D00333; 2D00238.

³¹⁰¹ Svjedok CB, T(f), str. 10148 i 10149; P04511, str. 2; P04423, pod pečatom, str. 6; P10041, par. 62; P10039, par. 9; P04470; P02108, pod pečatom, str. 40 i 42-45; Grant Finlayson, T(f), str. 18159; 3D00673; P04823, str. 1 i 2; 2D00714, str. 1; P05007, str. 2; Slobodan Praljak, T(f), str. 41153 i 41154; 3D02029; P02108, pod pečatom, str. 42-45; Cedric Thornberry, T(f), str. 26211-26213, 26224-26325, 26238-50; P04673, pod pečatom; P09900, pod pečatom, str. 2; Svjedok BD, T(f), str. 20744, zatvorena sjednica; P05354, str. 4; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21164; P02929, pod pečatom, str. 1; 2D00123; P02703, pod pečatom, str. 2; P02721, pod pečatom, str. 2 i 3; P02782, pod pečatom, str. 1 i 2; Svjedok DV, T(f), str. 23059-23060 i 23062. Pored toga, Svjedok DV je izjavio da je HVO uvijek zauzimao pozitivan stav prema evakuacijama i da mu se SPABAT zbog toga zahvalio. V. takođe Svjedok DV, T(f), str. 23062; P04857, str. 1-3 i 6.

³¹⁰² P04511, str. 2; P04423, pod pečatom, str. 6; P10041, par. 62; P10039, par. 9.

F. Izolacija stanovništva istočnog Mostara

1245. Petkovićeva odbrana tvrdi da je "civilno stanovništvo istočnog Mostara" moglo da ode iz istočnog Mostara putem koji je vodio iz istočnog Mostara do Jablanice;³¹⁰³ i dodaje da nijedan dokaz ne pokazuje da je HVO sprečavao odlaske "civila" iz istočnog Mostara za Jablanicu³¹⁰⁴ i da je, naprotiv, ABiH kontrolisala i svodila na minimum odlazak stanovništva istočnog Mostara iz grada.³¹⁰⁵ Praljкова odbrana tvrdi da je bilo otvorenih puteva u istočni Mostar i van njega, kako glavnih tako i sporednih, koje su mogli koristiti ABiH i "civilni" i da, prema tome, istočni Mostar nije bio pod opsadom, kako to navodi tužilaštvo.³¹⁰⁶ Praljкова odbrana takođe tvrdi da su vlasti ABiH hotimično zadržavale civile u zoni borbenih dejstava iz propagandnih pobuda.³¹⁰⁷

1246. Prema izvještaju jedne međunarodne organizacije, Bruno Stojić, predstojnik Odjela obrane, na večeri 17. jula 1993. rekao je predstavnicima te međunarodne organizacije da se "akcioni plan" sastoji u vršenju maksimalnog pritiska iz južnog dijela Mostara na ABiH, pri čemu istovremeno treba ostaviti otvoren put prema sjeveru, u pravcu Jablanice kako bi snage ABiH mogle da pobjegnu.³¹⁰⁸ Bruno Stojić takođe je ponudio svoju pomoć u organizaciji evakuacije "civila" iz istočnog Mostara najširih mogućih razmjera.³¹⁰⁹ Prema analizi situacije koju su, nakon što su čuli šta govori Bruno Stojić, izvršili pripadnici međunarodne organizacije u vrijeme događaja, vojni pritisak HVO-a iz južnog dijela grada, kao i granatiranje i izolacija istočnog Mostara, prouzrokovali bi nestašicu hrane i natjerali stanovnike istočnog Mostara da odu iz grada sjevernim putem, poslije čega bi i ABiH napustila grad.³¹¹⁰ Takođe prema toj analizi, Bruno Stojić je djelovao uvjeren da su njegove jedinice sposobne da postignu definitivno vojno rješenje za ono što je HVO smatrao "problemom muslimana" u gradu Mostaru, i to jednom za svagda.³¹¹¹

1247. Vijeće primjećuje da je u junu 1993. Muslimanima bilo gotovo nemoguće da odu iz istočnog Mostara zbog toga što HVO nije dozvoljavao da Muslimani prelaze preko položaja HVO-a i zato što je Muslimanima blokirao pristup u zapadni Mostar iz istočnog Mostara³¹¹² putem

³¹⁰³ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 402; završna riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 52621. V. takođe i uvodnu riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 46006 i 46007.

³¹⁰⁴ Završna riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 52617.

³¹⁰⁵ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 402-405; završna riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 52619-52621.

³¹⁰⁶ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par.260-264.

³¹⁰⁷ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 265.

³¹⁰⁸ P03545, pod pečatom, str. 9.

³¹⁰⁹ P03545, pod pečatom, str. 9.

³¹¹⁰ P03545, pod pečatom, str. 9.

³¹¹¹ P03545, pod pečatom, str. 8.

³¹¹² Larry Forbes, T(f), str. 21339; Svjedok BC, T(f), str. 18509, zatvorena sjednica; Svjedok BD, T(f), str. 20707, zatvorena sjednica.

kontrolnih punktova³¹¹³ koji su još uvijek postojali u februaru 1994. godine.³¹¹⁴ Međutim, Vijeće ne raspolaže dokazima koji bi pokazali da su kontrolni punktovi bili u funkciji i poslije tog datuma.

1248. Kroz kontrolne punktove HVO-a je između juna 1993. i barem do kraja februara 1994.³¹¹⁵ bilo moguće proći samo uz odobrenje za ulazak koje je izdavao HVO.³¹¹⁶ Ipak, Vijeće primjećuje da je osoba koja je željela otići iz istočnog Mostara prethodno morala dobiti i odobrenje za izlazak koje je izdavala ABiH.³¹¹⁷

1249. Međutim, ni HVO ni ABiH nisu htjeli izdavati takva odobrenja, izuzev radi humanitarnih evakuacija iz medicinskih razloga (o kojima su strane u sukobu vodile mučne pregovore pod pokroviteljstvom predstavnika međunarodne zajednice), i za žrtve silovanja ili za djecu koja su bila u osjetljivoj situaciji.³¹¹⁸

1250. S tim u vezi, Vijeće je saslušalo Svjedoka BB, pripadnika jedne međunarodne organizacije,³¹¹⁹ prema čijim riječima je ABiH htjela da kontroliše teritoriju istočnog Mostara koristeći "civile kao pijune" te, shodno tome, "nije željela da oni odu".³¹²⁰

1251. Odobrenja za izlazak koja je HVO-a izdavao prilikom humanitarnih evakuacija bila su uslovljavana razmjenom "civila" po principu "jedan za jedan": da bi jedan Musliman mogao biti evakuisan iz istočnog Mostara, jedan Hrvat je morao izaći iz neke enklave pod opsadom.³¹²¹

1252. Osim toga, Vijeće konstatuje da su, mimo procedure za prolazak kroz kontrolne punktove HVO-a radi odlaska u zapadni Mostar, postojali neki putevi, konkretno jedna planinska staza,³¹²²

³¹¹³ Svjedok BB, str. 17221, 17222 i 17229, zatvorena sjednica; 5D02113; Svjedok BD, T(f), str. 20697, zatvorena sjednica; P03311, pod pečatom, str. 8.

³¹¹⁴ Larry Forbes, T(f), str. 21339; Svjedok BC, T(f), str. 18509, zatvorena sjednica; P03666, str. 3; P05497, str. 5; P05883, pod pečatom, str. 1; P05899, pod pečatom, str. 2; P07769, pod pečatom, str. 5; Bo Pellnäs, T(f), str. 19574 i 19579; P07915, str. 1; P10013, str. 1.

³¹¹⁵ Svjedok BD, T(f), str. 20783 i 20784, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17229, zatvorena sjednica; P03666, str. 3 i 4; Svjedok BC, T(f), str. 18509, zatvorena sjednica.

³¹¹⁶ Larry Forbes, T(f), str. 21339; Svjedok CB, T(f), str. 10147 i 10148; Ratko Pejanović, T(f), str. 1257.

³¹¹⁷ Svjedok BC, T(f), str. 18485-18488, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, par. 2.10.

³¹¹⁸ Svjedok BC, T(f), str. 18365 i 18366, 18403, 18485-18488, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17238 i 17239, 17242 i 25277-25279, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21339; Svjedok BH, T(f), str. 17721-17723 i 19413, zatvorena sjednica; Jeremy Bowen, T(f), str. 12775; P04470; P05428, str. 5; 6D00513; Svjedok DV, T(f), str. 23059 i 23060; P02108, pod pečatom, str. 40; Božo Perić, T(f), str. 48073 i 4D00545; P07942; P09900, pod pečatom, str. 2.

³¹¹⁹ Svjedok BB, T(f), str. 17133 i 17134, 17136 i T(e), str. 17133, zatvorena sjednica.

³¹²⁰ Svjedok BB, T(f), str. 25337 i 25338, zatvorena sjednica.

³¹²¹ Svjedok BB, T(f), str. 17239-17242, zatvorena sjednica.

³¹²² Miro Salčin, T(f), str. 14233, T(e), str. 14234 i 14235; P09834, par. 9; Jeremy Bowen, T(f), str. 12734-12736; P06365, str. 25; P10039, par. 16; P04435, pod pečatom, str. 5; IC01155; P11145.

koji su pripadnicima ABiH i stanovnicima istočnog Mostara omogućavali da odu iz istočnog Mostara³¹²³ u Jablanicu i srednju Bosnu.³¹²⁴

1253. U dokumentu HVO-a od 10. septembra 1993. pominje se "intenzivnFoğ iseljavanjFeğ civilnog pučanstva" iz istočnog Mostara u Jablanicu koje je, kako se kaže, naredio komandant 4. korpusa ABiH, i to kako bi vojnici ABiH imali više slobodnog mjesta i kako bi se stanovnici sklonili od "mogućeg Fustaškogğ kontra-udara"³¹²⁵. Međutim, drugi dokazi pokazuju da su odlasci tom planinskom stazom bili malobrojni, ne samo zato što je bilo teško od ABiH dobiti odobrenje za izlazak iz grada, već i zato što je takvo putovanje bilo fizički zahtjevno.³¹²⁶ Martin Mol je iznio u svojoj pismenoj izjavi da su većina žena i djece bili isuviše slabi za prelazak preko planina.³¹²⁷ Vijeće takođe primjećuje da je Miro Salčin, pripadnik ABiH, izjavio da je u decembru 1993. obezbjeđivao pratnju Muslimanima koji su kratko prije toga došli u Donju Mahalu kako bi im pomogao da se pridruže svojim porodicama i odu u Jablanicu, koja je bila bezbjednija od istočnog Mostara, i to pješice, kroz planine, po snijegu i hladnoći.³¹²⁸ Prema njegovoj izjavi, tokom putovanja neki su umrli od hladnoće.³¹²⁹

1254. Dokazi takođe pokazuju da je putovanje glavnim putem M-17, koji povezuje istočni Mostar s Jablanicom, moglo biti opasno i rizično, prije svega zbog artiljerijske vatre HVO-a.³¹³⁰ Neki dijelovi puteva kojima se moglo otići iz istočnog Mostara kroz južni ili sjeverni dio grada Mostara takođe su ponekad povremeno prelazili pod kontrolu HVO-a, u zavisnosti od toka vojnih operacija i, prema tome, nisu Muslimanima iz istočnog Mostara pružali stvarnu mogućnost da odu s tog područja.³¹³¹

1255. S obzirom na navedene dokaze, Vijeće zaključuje da muslimansko stanovništvo istočnog Mostara, koje je bilo izloženo žestokom granatiranju HVO-a i snajperskom djelovanju, i koje je živjelo u izuzetno teškim uslovima, u stvari nije moglo otići s tog područja. Malobrojni otvoreni putevi za odlazak s tog područja i politika koju su vodile kako ABiH, koja nije željela da

³¹²³ Miro Salčin, T(f), str. 14233 i 14234et T(e), str. 14234 i 14235; Vinko Marić, T(f), str. 48215, 48216 i 48242; 2D01389, str. 2; P03547, str. 3; P03952, str. 2; P04403, str. 3; 4D00780; P05992, str. 2; P09851, pod pečatom, str. 3; 4D00720.

³¹²⁴ Miro Salčin, T(f), str. 14233 i 14234 i T(e), str. 14234 i 14235; P09834, par. 9; P10039, par. 16; Milan Gorjanc, T(f), str. 46143, 46413, 46457 i 46458; P04447, pod pečatom; 4D01721, str. 1; P09851, pod pečatom, par. 2.10.

³¹²⁵ 4D01721, str. 1.

³¹²⁶ P04435, pod pečatom, str. 5; Svjedok BC, T(f), str. 18485-18488, zatvorena sjednica; P09851, pod pečatom, par. 2.10; Božo Perić, T(f), str. 47987; Jeremy Bowen, T(f), str. 12734-12736; P06365, str. 25; IC00247; P10039, par. 16; P07431.

³¹²⁷ P10039, par. 16.

³¹²⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14233, T(e), str. 14234 i 14235; P09834, par. 9.

³¹²⁹ Miro Salčin, T(f), str. 14233, T(e), str. 14234 i 14235; P09834, par. 9.

³¹³⁰ P04435, pod pečatom, str. 4-6; Božo Perić, T(f), str. 47981-47983.

stanovništvo napusti istočni Mostar, tako i HVO, koji nije htio da se stanovništvo vrati u zapadni Mostar, primorali su stanovništvo da ostane u istočnom Mostaru.

IV. Otvaranje vatre na pripadnike međunarodnih organizacija

1256. Tužilaštvo navodi, u paragrafu 115 Optužnice, da su članovi međunarodnih organizacija redovno bili izloženi snajperskom djelovanju HVO-a, a povremeno su bili na udaru artiljerijske i minobacačke vatre HVO-a. Tužilaštvo tvrdi da je nekoliko pripadnika mirovnih snaga UN-a i drugih osoba poginulo ili bilo ranjeno.

1257. Tokom perioda koji se u Optužnici odnosi na događaje u istočnom Mostaru, odnosno na period od juna 1993. do aprila 1994., međunarodne organizacije su vodile mirovne i humanitarne operacije u Mostaru.³¹³² U tom periodu su pripadnici UNPROFOR-a³¹³³ (među kojima su bili pripadnici SPABAT-a³¹³⁴ i vojni posmatrači UN-a³¹³⁵), PMEZ-a³¹³⁶ i UNCIVPOL-a,³¹³⁷ bili cilj vatrenih djelovanja, konkretno kada bi se s vozilima našli u blizini Titovog mosta³¹³⁸ ili linije sukoba³¹³⁹ i kada bi pokušali da uđu u istočni Mostar.³¹⁴⁰ Takođe su bili cilj vatrenih djelovanja

³¹³¹ Amor Mašović, T(f), str. 25186 i 25187; IC01087; Milan Gorjanc, T(f), str. 46155-46160, 46444, 46447; P03465, str. 5; P04435, pod pečatom, str. 4-6; Slobodan Praljak, T(f), str. 44389 i 44390; P03465, str. 5.

³¹³² P10287, pod pečatom, par. 25; Svjedok DW, T(f), str. 23091 i 23092; Svjedok DZ, T(f), str. 26469, 26473 i 26750, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 10; P10047, par. 5-7; Svjedok BF, T(f), str. 25754-25757, zatvorena sjednica; P10039, par. 3; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21000, 21001, 21003, 21059, 21060; Svjedok BD, T(f), str. 20677-20678, zatvorena sjednica; Svjedok BC, T(f), str. 18316, zatvorena sjednica; P09901, pod pečatom, str. 1; P07852; Svjedok BB, T(f), str. 17223, zatvorena sjednica.

³¹³³ Svjedok DZ, T(f), str. 26484-26486, 26489 i 26490, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 21; Grant Finlayson, T(f), str. 18045; P02751, str. 2; P10287, pod pečatom, par. 47-53.

³¹³⁴ Svjedok BJ, T(f), str. 3751-3756; Svjedok DV, T(f), str. 22903, 22929 i 22890; Svjedok CB, T(f), str. 10141 i P04698A, pod pečatom, str. 35; P02657, str. 1; Grant Finlayson, T(f), str. 18031 i 18266, djelimično zatvorena sjednica; P02750, pod pečatom, str. 7; P03311, pod pečatom, str. 7 i 8; Svjedok DW, T(f), str. 23081, djelimično zatvorena sjednica; P05210, pod pečatom, str. 5; P05316, pod pečatom, str. 2; P05742, pod pečatom, str. 4; Larry Forbes, T(f), str. 21227, 21274, 21275, 21278, 21282, 21287-21289, 21361 i 21364; P10287, pod pečatom, par. 49; P05883, pod pečatom, str. 3; P05950, pod pečatom, str. 5; Svjedok BD, T(f), str. 20786-20791, zatvorena sjednica; P06925, pod pečatom, str. 2-3; P10287, pod pečatom, par. 62-63; Svjedok DW, T(f), str. 23082, djelimično zatvorena sjednica, 23087, 23113-23115 i 23232; P07039, pod pečatom, str. 4 (tačka 1) i str. 6 (tačka 6); P03415, str. 1 i 2; P02723, str. 1; P05979, str. 2; P07188, str. 4.

³¹³⁵ Svjedok CB, T(f), str. 10150 i 10151; P02844, pod pečatom, str. 2; Grant Finlayson, T(f), str. 18031, 18032, 18033, 18034-18037, 18046 i 18047, 18082-18085, 18087, 18166 i 18168 i T(e), str. 18067 i 18068, 18070 i 18071, 18076 i 18077; IC00538; P10000; IC00539; IC00540; IC00546; Larry Forbes, T(f), str. 21287 i 21289; P05210, pod pečatom, str. 5; Bo Pellnäs, T(f), str. 19546; P10047, par. 44, 47-55; P05326, str. 3; P05404, str. 2; P06389; P06686, str. 2 i 3; P06993, str. 7; P07070, str. 3; P07177, str. 3; P07255, str. 2; P07489, str. 6; P07633, str. 6; P07766; P10006; P07930, str. 5 i 6; P07615; P07667; P07745, str. 2; P07981; P08184; P10039, par. 32; P07930, str. 5; P04771; P07918, str. 4.

³¹³⁶ P02635, pod pečatom; P02634, pod pečatom; IC00629, pod pečatom; 3D00746, str. 19 i 25; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21213-21220; IC00630; IC00634; P10039, par. 32.

³¹³⁷ Larry Forbes, T(f), str. 21287 i 21289.

³¹³⁸ Grant Finlayson, T(f), str. 18031, 18167 i T(e), str. 18047; P02657, str. 1; P02635, pod pečatom; P02634, pod pečatom; IC00629, pod pečatom; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21213-212120, 21232, 21233; 3D00746, str. 19 i 25; IC00630; IC00634; P03415, str. 1 i 2; Larry Forbes, T(f), str. 21277-21278 i 21282, 21361, 21364; P02723, str. 1; Svjedok BH, T(f), str. 17511, zatvorena sjednica; P07188, str. 4.

³¹³⁹ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21019.

kada su vozilima prelazili iz zapadnog Mostara u istočni Mostar,³¹⁴¹ kada su bili u istočnom Mostaru³¹⁴² kada su dostavljali sanitetski materijal,³¹⁴³ pružali pomoć ranjenicima,³¹⁴⁴ iskrcavali teret,³¹⁴⁵ pratili predstavnike UN-a koji bi dolazili u posjetu lokalnim vlastima u istočnom Mostaru,³¹⁴⁶ izrađivali karte s prikazom linija fronta³¹⁴⁷ ili izvršavali zadatke posredovanja između HVO-a i ABiH.³¹⁴⁸

1258. Na pripadnike međunarodnih organizacija ili na vozila u kojima su se nalazili otvarana je artiljerijska vatra,³¹⁴⁹ minobacačka vatra,³¹⁵⁰ vatra iz raketnih bacača,³¹⁵¹ lakog naoružanja,³¹⁵² mitraljeza,³¹⁵³ na njih su bacane ručne bombe³¹⁵⁴ i suzavac³¹⁵⁵ i gađani su iz snajpera.³¹⁵⁶ Vatra je na njih otvarana često i redovno.³¹⁵⁷

³¹⁴⁰ P10287, pod pečatom, par. 46; Svjedok BC, T(f), str. 18402-18403, zatvorena sjednica; Grant Finlayson, T(f), str. 18049 i 18051, 18180-18186 i T(e), str. 18049, 18186; P02830, str. 3 i 5; IC00548; IC00547; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20505; P05742, pod pečatom, str. 4; Larry Forbes, T(f), str. 21287-21289; P10041, par. 56.

³¹⁴¹ Grant Finlayson, T(f), str. 18046; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20505; P02740, pod pečatom, str. 7; P03311, pod pečatom, str. 7 i 8.

³¹⁴² Svjedok BD, T(f), str. 20786-20791, zatvorena sjednica; P09907, pod pečatom; P06925, pod pečatom, str. 2-3; Bo Pellnäs, T(f), str. 19546; P10047, par. 44; Grant Finlayson, T(f), str. 18047; P04771.

³¹⁴³ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21032 i 21213; P02803, par. 11; P02723, str. 2; Svjedok DV, T(f), str. 22890; P03311, pod pečatom, str. 7 i 8.

³¹⁴⁴ P05742, pod pečatom, str. 4; Larry Forbes, T(f), str. 21287-21289; Svjedok BD, T(f), str. 20786-20791, zatvorena sjednica; P06925, pod pečatom, str. 2-3; P07760; P05979, str. 2.

³¹⁴⁵ P05369, pod pečatom, str. 4. V. takođe u vezi s iskrcavanjem tereta UNHCR-a u zapadnom Mostaru: P07527, str. 4.

³¹⁴⁶ P10287, pod pečatom, par. 49; P05883, pod pečatom, str. 3; Svjedok DW, T(f), str. 23087 i 23232. Vijeće napominje da je na međunarodne organizacije takođe izvršen napad kada su pratile konvoj od 441 zatvorenika, muškaraca Muslimana, koji su bili pušteni na slobodu iz Zatvora u Gabeli da bi zatim bili prebačeni u istočni Mostar: P07188, str. 4. V. takođe P07184.

³¹⁴⁷ P10047, par. 46.

³¹⁴⁸ Svjedok DV, T(f), str. 22890; P03311, pod pečatom, str. 7 i 8.

³¹⁴⁹ Svjedok DW, T(f), str. 23081, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok DZ, T(f), str. 26484-26486, 26489 i 26490, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 21; P05210, pod pečatom, str. 5; P07918, str. 4; P10047, par. 44; P10287, pod pečatom, par. 49.

³¹⁵⁰ Svjedok BJ, T(f), str. 3755; P07667; Larry Forbes, T(f), str. 21289; P05369, pod pečatom, str. 4; P05950, pod pečatom, str. 5; P04771; P02844, pod pečatom, str. 2.

³¹⁵¹ P02844, pod pečatom, str. 2; Bo Pellnäs, T(f), str. 19529; P05127, str. 1 i 2; P07527, str. 4.

³¹⁵² Svjedok BJ, T(f), str. 3756; P02461, pod pečatom, str. 13 i 14; Bo Pellnäs, T(f), str. 19546; P10047, par. 44; P07615; P07667; P07745, str. 2; P08184; P07188, str. 4.

³¹⁵³ P07188, str. 4; P07875, str. 5.

³¹⁵⁴ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21019.

³¹⁵⁵ P06589, str. 2.

³¹⁵⁶ P04698A, pod pečatom, str. 35; P02593, str. 8; Svjedok DZ, T(f), str. 26484-26486, 26489 i 26490, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 21; P02657, str. 1; P02635, pod pečatom; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21213 i 21214; P10287, pod pečatom, par. 47; P05742, pod pečatom, str. 4; Larry Forbes, T(f), str. 21287-21289; P10039, par. 32; Svjedok BD, T(f), str. 20786-20791, zatvorena sjednica; P09907, pod pečatom; P06925, pod pečatom, str. 2-3; Svjedok DW, T(f), str. 23109 i 23111-23112; P06334, pod pečatom, str. 18 i 19; P10047, par. 26 i 46; P07667; Svjedok CB, T(f), str. 10150 i 10151; P02844, pod pečatom, str. 2; P06427; Grant Finlayson, T(e), str. 18046 i 18047.

³¹⁵⁷ Svjedok CB, T(f), str. 10150 i P04698A, pod pečatom, str. 35; P03311, pod pečatom, str. 7 i 8; Larry Forbes, T(f), str. 21277; P02461, pod pečatom, str. 13 i 14; Grant Finlayson, T(f), str. 18046; P10287, pod pečatom, par. 46; P10047, par. 26.

1259. Grant Finlayson je izjavio da je snajpersko djelovanje po osoblju vojnih posmatrača UN-a postalo intenzivnije krajem 1993. godine.³¹⁵⁸ U izvještajima vojnih posmatrača UN-a takođe se pominje nekoliko incidenata u periodu od januara do aprila 1994., u kojima su gađani pripadnici vojnih posmatrača UN-a.³¹⁵⁹ Svjedok DZ, pripadnik jedne međunarodne organizacije stacioniran u opštini Mostar od sredine maja 1993. do aprila 1994.,³¹⁶⁰ izjavio je da je, kada je išao u grad Mostar, uključujući i istočni Mostar, na njegovo vozilo gotovo sistematski otvarana artiljerijska i snajperska vatra.³¹⁶¹

1260. Pripadnici međunarodnih organizacija koji su gađani bili su lako prepoznatljivi zahvaljujući oznakama i uniformama koje su nosili.³¹⁶² Pored toga, Vijeće primjećuje da su, prema riječima Svjedoka DZ, organi vlasti HVO-a i ABiH uvijek unaprijed obavještavani o kretanjima konvoja.³¹⁶³

1261. Iz dokaza proizlazi da su za većinu ispaljenih hitaca bili odgovorni vojnici HVO-a.³¹⁶⁴ Naime, snajperska i artiljerijska vatra uglavnom su dolazile iz zapadnog dijela grada,³¹⁶⁵ s brda Hum³¹⁶⁶ i s položaja na kojima su bili snajperisti HVO-a,³¹⁶⁷ kao što je Staklena banka u zapadnom Mostaru.³¹⁶⁸ Vijeće primjećuje da su u januaru 1994. "organi vlasti HVO-a" prvi put priznali odgovornost za snajpersko djelovanje po vozilu vojnih posmatrača UN-a 3. januara 1994. godine.³¹⁶⁹

³¹⁵⁸ Grant Finlayson, T(e), str. 18067 i 18068, 18070 i 18071, 18076 i 18077; P05326, str. 3; P05404, str. 2; P06389; P06686, str. 2 i 3; P06993, str. 7; P07070, str. 3; P07177, str. 3; P07255, str. 2.

³¹⁵⁹ P10047, par. 54; P07615; P07667; P07745, str. 2; P07981; P08184.

³¹⁶⁰ Svjedok DZ, T(f), str. 26472, 26473 i 26650, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 5 i 10.

³¹⁶¹ Svjedok DZ, T(f), str. 26484, 26485, 26489 i 26490, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 21.

³¹⁶² Svjedok BJ, T(f), str. 3754; Grant Finlayson, T(f), str. 18049; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20506; Svjedok BB, T(f), str. 17226, zatvorena sjednica; P10039, par. 32; Svjedok BD, T(f), str. 20786-20791, zatvorena sjednica; P09907, pod pečatom; P06925, pod pečatom, str. 2-3; P05979, str. 2; P06427.

³¹⁶³ Svjedok DZ, T(f), str. 26485 i 26486, zatvorena sjednica.

³¹⁶⁴ P04698A, pod pečatom, str. 35; P10287, pod pečatom, par. 47; P10047, par. 46 i 47; P06427; P10217, pod pečatom, par. 95; P02830, str. 3 do 5; Grant Finlayson, T(e), str. 18047, 18049-18051, 18180-18186; Svjedokinja BA, T(f), str. 7203 i 7204, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 68; IC00548; IC00547; Svjedok BB, T(f), str. 17226, zatvorena sjednica; P05127, str. 1 i 2; P10287, pod pečatom, par. 49; P05883, pod pečatom, str. 3.

³¹⁶⁵ P05742, pod pečatom, str. 4; P08184; Svjedok CB, T(f), str. 10141; P04698A, pod pečatom, str. 35; P02635, pod pečatom, str. 2; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21033, 21213 i 21214; Grant Finlayson, T(f), str. 18083, 18084 i 18187, i T(e), str. 18187 i 18189; Svjedok DW, T(f), str. 23109 i 23111-23112; P06334, pod pečatom, str. 18 i 19; Larry Forbes, T(f), str. 21299 i 21300-21301; P04771.

³¹⁶⁶ Svjedok BJ, T(f) str. 3751-3754; svjedok BC, T(f), str. 18402-18403, zatvorena sjednica; Svjedok DV, T(f), str. 22912; IC00300.

³¹⁶⁷ Svjedok DW, T(f), str. 23081, djelimično zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21361-21364; Svjedok CB, T(f), str. 10150 i 10151; P02844, pod pečatom, str. 2; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21019. P02635, pod pečatom; P02723;

³¹⁶⁸ V. s tim u vezi "Dokazi u vezi s položajima snajperista HVO-a u Mostaru" u činjeničnim zaključcima Vijeća o Mostaru. Antoon van der Grinten, T(f), str. 21019-21022 i 21248. Svjedok u više navrata pominje "plavu banku", "veliku zgradu koja se nalazila na samoj liniji fronta" (T(f), str. 21017). Na osnovu dokumenta P09615, potvrdio je da je u pitanju zgrada koja se obično nazivala Staklena banka. IC00634; IC00026; P02731, pod pečatom; P10269, pod pečatom, str. 6; Grant Finlayson, T(e), str. 18046, 18047 i 18167; P03415, str. 1 i 2; Larry Forbes, T(f), str. 21277-21278, 21282, i 21361-21364; P02723, str. 1; Larry Forbes, T(f), str. 21361 i 21364.

³¹⁶⁹ P07489, str. 6.

1262. Ipak, neki hici su ispaljivani i sa strane ABiH ili s položaja koje je ABiH kontrolisala.³¹⁷⁰ Međutim, tih hitaca bilo je znatno manje od hitaca HVO-a.³¹⁷¹ Anthony Turco je izjavio da je, u periodu od decembra 1993. do marta 1994., ABiH otvarala vatru na vojne posmatrače UN-a tri puta, a HVO 31 put.³¹⁷²

1263. Dokazi pokazuju da je HVO hotimično otvarao vatru na pripadnike međunarodnih organizacija.³¹⁷³ Svjedok DZ je rekao da je HVO gađao konvoje međunarodnih organizacija više zato da bi terorisao i zastrašio snage UN-a nego da bi ih ubijao, što pokazuje činjenica da se gađalo pored konvoja.³¹⁷⁴ Ti napadi su, između ostalog, imali sljedeće posljedice: uništavanje ili oštećivanje materijalnih sredstava međunarodnih organizacija koja su bila pogađana;³¹⁷⁵ sprečavanje evakuacije ranjenika;³¹⁷⁶ i odlazak nekih organizacija iz Mostara jer nisu mogle da zaštite svoje osoblje.³¹⁷⁷ Tako je početkom 1994. donijeta odluka o zatvaranju Ureda vojnih posmatrača UN-a, nakon što je vozilo u kojem su se zajedno vozili Grant Finlayson i Bo Pellnäs pogođeno pet ili šest puta u južnom dijelu Mostara.³¹⁷⁸

1264. Pripadnici međunarodnih organizacija su vlastima HVO-a prijavljivali napade kojima su bili izloženi, pri čemu su se konkretno obraćali Martinu Ragužu, koji je bio zamjenik predstojnika Ureda za izbjeglice HZ HB od 31. maja 1993. do 1. decembra 1993.,³¹⁷⁹ a potom predstojnik Ureda za izbjeglice do proljeća 1994.³¹⁸⁰ i oficir za vezu između HVO-a i vojnih posmatrača UN-a u OZ Jugoistočna Hercegovina.³¹⁸¹

1265. Prema riječima Larryja Forbesa, Svjedoka DW i Granta Finlaysona, prijave međunarodnih organizacija nisu dovele do obustave napada.³¹⁸²

³¹⁷⁰ Svjedok CB, T(f), str. 10141; P02387, str. 3; Svjedok DZ, T(f), str. 26855, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17226, 25337 i 25338, zatvorena sjednica; P10047, par. 49.

³¹⁷¹ Svjedok CB, T(f), str. 10141; P07188, str. 4.

³¹⁷² P10047, par. 47.

³¹⁷³ P04698A, pod pečatom, str. 35; P06389; P10217, pod pečatom, par. 95; P02593, str. 8; Svjedokinja BA, T(f), str. 7203 i 7204, zatvorena sjednica; P09712, pod pečatom, par. 68; Grant Finlayson, T(e), str. 18047; P10287, pod pečatom, par. 47; Svjedok DZ, T(f), str. 26489, zatvorena sjednica.

³¹⁷⁴ Svjedok DZ, T(f), str. 26489, zatvorena sjednica; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20505.

³¹⁷⁵ P10287, pod pečatom, par. 48; P05210, pod pečatom, str. 5 i 10; Larry Forbes, T(f), str. 21289.

³¹⁷⁶ P10287, pod pečatom, par. 62-63; Svjedok DW, T(f), str. 23113-23115, djelimično zatvorena sjednica; P07039, pod pečatom, str. 4, tačka 1, i str. 6, tačka 6.

³¹⁷⁷ Svjedok CB, T(f), str. 10150.

³¹⁷⁸ Grant Finlayson, T(f), str. 18047 i 18051.

³¹⁷⁹ Martin Raguž, T(f), str. 31244.

³¹⁸⁰ Martin Raguž, T(f), str. 31244, 31336 i 31337; P07005, str. 4.

³¹⁸¹ P04771; P06427; Larry Forbes, T(f), str. 21287; Grant Finlayson, T(e), str. 18048; P06389.

³¹⁸² Larry Forbes, T(f), str. 21288 i 21289; Grant Finlayson, T(f), str. 18048 i 18068; P10287, pod pečatom, par. 56.

1266. Pored toga, Svjedok DZ je izjavio da se više puta sastajao s Jadrankom Prlićem, Brunom Stojićem i Milivojem Petkovićem dok je bio u Mostaru u periodu od maja 1993. do aprila 1994. i da su oni bili obaviješteni o tome da HVO otvara vatru na pripadnike međunarodnih organizacija.³¹⁸³

1267. Vijeće napominje da su zapovijedima od 27. avgusta 1993. i 7. decembra 1993. Miljenko Lasić, zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, i Zlatan Mijo Jelić, zapovjednik Sektora Obrana Mostara,³¹⁸⁴ naredili primaocima pomenutih zapovijedi – to jest OZ Jugoistočna Hercegovina kada se radi o zapovijedi od 27. avgusta 1993.³¹⁸⁵ i Sektor Obrana Mostara u vezi sa zapovijedi od 7. decembra 1993.³¹⁸⁶ – da pri artiljerijskim dejstvima vode računa da se ne ugroze predstavnici međunarodnih snaga, da obezbijede lokalitete njihovog razmještaja i poduzmu mjere da se izbjegnu sukobi s UNPROFOR-om.³¹⁸⁷ Nijedan dokaz ne pokazuje da su ove zapovijedi izvršene budući da se napadi nisu prekinuli.³¹⁸⁸ Ipak, Vijeće ističe da se situacija smirila oko 16. septembra 1993., dana kada je HVO-a privremeno obustavio otvaranje vatre na vojne posmatrače UN-a pošto su vojni posmatrači UN-a preduzeli korake kod "operativne zone FMostarđ" HVO-a.³¹⁸⁹

1268. Stoga Vijeće konstatuje da prijave koje su međunarodne organizacije upućivale vlastima HVO-a nisu dovele do prekida napada na njihovo ljudstvo, s izuzetkom jednog primirja oko 16. septembra 1993. godine.

1269. Što se tiče pripadnika međunarodnih organizacija koji su ranjeni ili poginuli u napadima HVO-a, Praljкова odbrana u svom Završnom podnesku tvrdi da je jedino Grant Finlayson, koji je u Prilogu Optužnici naveden kao žrtva – primjer za paragraf 115, u svom svjedočenju na pretresu rekao da ni on ni drugih 25 članova njegove grupe nisu bile žrtve vatrenog djelovanja.³¹⁹⁰

1270. Vijeće konstatuje da je tokom svog svjedočenja Grant Finlayson izjavio da osoblje vojnih posmatrača UN-a, pa ni on sam, doduše nije ranjeno hicima,³¹⁹¹ ali da je na vojne posmatrače UN-a u više navrata otvarana vatra, po njegovom mišljenju, sa strane HVO-a.³¹⁹² Osim toga, Vijeće

³¹⁸³ Svjedok DZ, T(f), str. 26484, 26485, 26489 i 26490, zatvorena sjednica; P10367, pod pečatom, par. 21.

³¹⁸⁴ V. "OZ i brigade" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom la HZ(R) HB. Dana 3. septembra 1993., Miljenko Lasić, zapovjednik OZ, reorganizovao je OZ Jugoistočna Hercegovina po zapovijedi načelnika Glavnog stožera, Slobodana Praljka, od 1. septembra 1993. OZ je tada podijeljena na tri sektora: Sektor Sjever, Sektor Obrana Mostara i Sektor Jug.

³¹⁸⁵ U čijem sastavu su Sektor Sjever, 3. brigada, 1. brigada Knez Domagoj, brigada Knez Branimir.

³¹⁸⁶ U čijem sastavu su 2. brigada i 4. bojna 3. brigade.

³¹⁸⁷ 4D00754; P04557; Larry Forbes, T(f), str. 21288 i 21289.

³¹⁸⁸ Larry Forbes, T(f), str. 21288 i 21289; Grant Finlayson, T(f), str. 18048 i 18068; P10287, pod pečatom, par. 56.

³¹⁸⁹ P05127, str. 2; Bo Pellnäs, T(f), str. 19529.

³¹⁹⁰ Završni podnesak Praljčkove odbrane, par. 299.

³¹⁹¹ Grant Finlayson, T(f), str. 18225.

³¹⁹² Grant Finlayson, T(f), str. 18036-18037, 18046, 18047, 18166 i 18168, i T(e), str. 18067, 18068, 18070, 18071, 18076 i 18077.

primjećuje da je jedna od posljedica napada HVO-a na međunarodne organizacije bila smrt³¹⁹³ i ranjavanje³¹⁹⁴ pripadnika mirovnih snaga i međunarodnih organizacija u Mostaru.

1271. Što se tiče, konkretnije, pogibije španskog poručnika Francisca Aguilara Fernandez, pripadnika SPABAT-a, Petkovićeve odbrana u svom Završnom podnesku tvrdi da se za "hitac" od kojeg je poginuo ne može van razumne sumnje smatrati da ga je ispalio vojnik HVO-a jer se na osnovu dokaza nije mogao utvrditi položaj odakle je otvorena vatra.³¹⁹⁵ Osim toga, Petkovićeve odbrana iznosi argument da su neki sektori u kojima je zabilježeno snajpersko djelovanje bili "mješoviti" i da se, prema tome, za vatreno djelovanje ne može smatrati odgovornom ova ili ona strana u sukobu. Čak kad bi to bilo moguće, Petkovićeve odbrana tvrdi da tužilaštvo nije dokazalo da je hitac ispaljen s potrebnom namjerom.³¹⁹⁶ Stoga odbrana tvrdi da ne bi bilo nerazumno zaključiti da je pomenuti vojnik mogao poginuti i od zalutalog metka.³¹⁹⁷

1272. U vrijeme događaja provedeno je više istraga u saradnji s HVO-om i, konkretno, u saradnji s Brunom Stojićem, predstojnikom Odjela obrane HVO-a, i Valentinom Ćorićem, načelnikom Uprave Vojne policije,³¹⁹⁸ u pokušaju da se utvrdi odakle je ispaljen hitac od kojeg je poginuo Francisco Aguilar Fernandez, pripadnik SPABAT-a,³¹⁹⁹ koji je ubijen jednim metkom 11. juna 1993.³²⁰⁰

1273. Iz dokaza proizlazi da se 11. juna 1993. oko 19:30/19:45 sati Francisco Aguilar Fernandez nalazio u jednom od oklopnih vozila koja su pratila "medicinski konvoj" iz zapadnog Mostara u istočni Mostar.³²⁰¹ Iako su prvi hici ispaljeni na konvoj već u Šantićevoj ulici, Francisco Aguilar Fernandez je poginuo na Titovom mostu, dok je konvoj prelazio most, a on se nalazio na oklopnom vozilu, ali van zaklona. Pogodio ga je jedan jedini metak, ispaljen s veoma male udaljenosti, s

³¹⁹³ Svjedok BJ, T(f), str. 3751 i 3753; P02750, pod pečatom, str. 7; P04419, str. 1; P10287, pod pečatom, par. 48; Grant Finlayson, T(f), str. 18226; P02461, pod pečatom, str. 7; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21032, 21033, 21046, 21048 i 21051; P10270, pod pečatom, str. 5; Svjedok DV, T(f), str. 22912 i T(e), str. 23056, 23058 i 23059; IC00674; P02768, pod pečatom; 2D00117; 2D00116; P02806, pod pečatom, str. 2; P03415, str. 1 i 2; Larry Forbes, T(f), str. 21277-21278, 21282, 21361 i 21364; P02723, str. 1 i 2; 2D00118, pod pečatom.

³¹⁹⁴ Svjedok BC, T(f), str. 18402-18403, zatvorena sjednica; P10287, pod pečatom, par. 47-53; Svjedok DW, T(f), str. 23082, djelimično zatvorena sjednica; P05210, pod pečatom, str. 10; Larry Forbes, T(f), str. 21277; P04698A, pod pečatom, str. 69.

³¹⁹⁵ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 391 i 392.

³¹⁹⁶ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 391.

³¹⁹⁷ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 391.

³¹⁹⁸ 2D00117; Larry Forbes, T(f), str. 21350 i 21351.

³¹⁹⁹ P02750, pod pečatom, str. 7.

³²⁰⁰ P10270, pod pečatom, str. 5; Svjedok DV, T(f), str. 22992, zatvorena sjednica; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21210 i 21211; 2D00118, pod pečatom; P03415, str. 2.

³²⁰¹ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21032 i 21033; IC00634; P02750, pod pečatom, str. 7; P10270, pod pečatom, str. 5; Svjedok DV, T(e), str. 23056, 23058 i 23059; IC00674; P03415, str. 2.

nekoj povišenog položaja straga, u leđa, u visini lijevog ramena, prostrijelio mu tijelo i izašao s desne strane ključne kosti; zatim je pao u oklopno vozilo.³²⁰²

1274. Tokom istrage koju su proveli najprije UNPROFOR, a kasnije UNCIVPOL, pokazalo se da su hici ispaljeni s nekog mjesta na uzvisini u zapadnom Mostaru, vjerovatno s krova zgrade Staklene banke, najviše zgrade u Mostaru, u kojoj su bili snajperisti HVO-a, što je bilo poznato i pripadnicima međunarodnih organizacija i Bruni Stojiću, predstojniku Odjela odbrane HZ HB.³²⁰³

1275. Vijeće napominje da se u izvještaju o istrazi UNCIVPOL-a navodi da nije bilo moguće tačno utvrditi gdje se nalazio strijelac u trenutku otvaranja vatre. U izvještaju se iznosi hipoteza da se najvjerovatnije nalazio u zgradi Staklene banke. U zaključku izvještaja stoji da "ima indicija da je Francisca Aguilara Fernandez ubio strijelac koji se nalazio u zoni pod kontrolom HVO-a". Međutim, istovremeno se napominje da UNCIVPOL nema materijalnih dokaza kojima bi potvrdio ovu hipotezu.³²⁰⁴

1276. Vijeće napominje da postoje i drugi dokazi, konkretno svjedočenje Antoona van der Grintena, koji je izjavio da je vatra na konvoj otvorena iz zapadnog dijela grada.³²⁰⁵ Osim toga, 13. juna 1993., čahure nedavno ispaljenih metaka, identične mecima pronađenim u tijelu Francisca Aguilara Fernandez, nalazile su se na krovu Staklene banke, gdje ih je pokupio Svjedok DV.³²⁰⁶ Međutim, Bruno Stojić je Antoonu van der Grintenu rekao 16. juna 1993. da HVO nije otvarao vatru 11. juna 1993. budući da je on lično nadzirao snajperiste u pomenutoj zgradi i da je, po njegovom mišljenju, hicie ispalila ABiH.³²⁰⁷

1277. Vijeće primjećuje da je Bruno Stojić 14. juna 1993. uputio pismo španskom ministru odbrane, u kojem je naveo da je tokom istrage HVO-a ustanovljeno da su hici od kojih je poginuo Francisco Aguilar Fernandez ispaljeni iz zone pod kontrolom ABiH.³²⁰⁸ Po obavljenoj istrazi, HVO je zaključio da su snage ABiH pucale na vozila UNPROFOR-a iz škole "Revija" ili iz Hotela Bristol, uz dodatnu pojedinost da je metak koji je pogodio Francisca Aguilara Fernandez bio

³²⁰² P02723; P10269, pod pečatom, str. 6 i 7; P10270, pod pečatom, str. 5; Svjedok DV, T(f), str. 23055 i 23056; IC00673; P03415, str. 1 i 2; Larry Forbes, T(f), str. 21278-21282, 21361 i 21364.

³²⁰³ P 02723, str. 2 i 3 ; P 10269, pod pečatom, str. 6 i 7 ; P 10270, pod pečatom, str. 5 ; Svjedok DV, T(f), str. str. 23001, zatvorena sjednica, i str. 23055 i 23056 ; IC 00673 ; P 03415, str. 1 i 2 ; Larry Forbes, T(f), str. str. 21277-21278, 21282, 21361 i 21364 ; P 02635, pod pečatom; Antoon van der Grinten, T(f), str. str. 21019-21022, 21046-21048, 21051, 21052, 21213, 21214 i 21248 ; P 02806, pod pečatom, str. 2.

³²⁰⁴ P03415, str. 1 i 2.

³²⁰⁵ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21032 i 21033; P02731, pod pečatom.

³²⁰⁶ Svjedok DV, T(f), str. 22891 i 23001, 23002, zatvorena sjednica; P10269, pod pečatom, str. 6 i 7; P10270, str. 5.

³²⁰⁷ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21046, 21048, 21051, 21052 i 21248; P02806, pod pečatom, str. 2.

³²⁰⁸ Svjedok DV, T(f), str. 22990, zatvorena sjednica; P02768, pod pečatom.

ispaljen iz jedne dvospratnice.³²⁰⁹ Međutim, Larry Forbes, profesionalni policajac koji je učestvovao u istrazi UNCIVPOL-a,³²¹⁰ je tokom svog svjedočenja pred vijećem osporio zaključke iz izvještaja HVO-a,³²¹¹ i izjavio da u vrijeme događaja, s obzirom na njemu raspoložive podatke, konkretno u vezi s položajem tijela u trenutku kada je Fernandez pao u vozilo pošto ga je metak pogodio, hitac nije mogao biti ispaljen iz dvospratnice, već samo s neke tačke na većoj visini u zapadnom Mostaru, u zoni pod kontrolom HVO-a.³²¹²

1278. U nedostatku dodatnih dokaza da je vatru otvorila ABiH, koji bi poticali iz nekog drugog izvora, a ne od HVO-a, Vijeće se uvjerilo da hitac od kojeg je poginuo Francisco Aguilar Fernandez jeste ispaljen iz zapadnog Mostara, iz zone pod kontrolom HVO-a, i to svakako iz zgrade Staklene banke.

1279. Vijeće se nije uvjerilo da je teza Petkovićeve odbrane, po kojoj je hitac HVO-a u stvari zalutali metak, uvjerljiva. Naime, nijedan dokaz ne ukazuje na to da je u tom trenutku bilo razmjene vatre između HVO-a i ABiH. Osim toga, budući da je smrtonosni hitac koji je pogodio Francisca Aguilara Fernandez ispaljen s male udaljenosti, Vijeće zaključuje da je neki pripadnik HVO-a hotimično otvorio vatru i ubio Francisca Aguilara Fernandez 11. juna 1993. godine.

1280. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje van razumne sumnje da su pripadnici međunarodnih organizacija prisutni u Mostaru u periodu od maja 1993. do aprila 1994. bili cilj snajperista HVO-a, kao i artiljerijske i minobacačke vatre HVO-a, koji je na njih hotimično otvarao vatru. Neki od njih, između ostalih Francisco Aguilar Fernandez, pripadnik SPABAT-a, uslijed toga su poginuli, a neki su bili ranjeni.

V. Navodi o uništenju Starog Mosta

1281. Tužilaštvo navodi u paragrafu 116 Optužnice da su "Fdžana 9. novembra 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a uništile F...g Stari most, građevinu od međunarodnog značaja, koja je premošćavala rijeku Neretvu, povezujući istočni i zapadni Mostar".³²¹³ Nijedna od strana u postupku nije dovela u pitanje ili osporila koliko je Stari most bio izuzetan i jedinstven.

³²⁰⁹ 2D00117, str. 2; P02768, pod pečatom; Svjedok DV, T(f), str. 22990 i 22992, zatvorena sjednica; 2D00116; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21046, 21048, 21051, 21052 i 21248; P02806, pod pečatom, str. 2.

³²¹⁰ Larry Forbes, T(f), str. 21277 i 21278.

³²¹¹ Larry Forbes, T(f), str. 21350-21352.

³²¹² Larry Forbes, T(f), str. 21282, 21352 i 21361-21364; P02723.

³²¹³ Optužnica, par. 116. U Završnom podnesku tužilaštva, par. 821, dodaje se sljedeće: "Čuveni Stari most u Mostaru na kraju je uništio HVO 8./9. novembra 1993. godine".

1282. Vijeće priznaje da se radi o izuzetnom spomeniku – djelu arhitekta Hajrudina³²¹⁴ od prije gotovo 500 godina³²¹⁵ – kao što priznaje njegovu istorijsku i simboličku vrijednost. Sveukupni dokazi potvrđuju značaj tog mosta kako za stanovnike Mostara, budući da je grad po mostu dobio ime,³²¹⁶ tako i za BiH, pa i Balkan u cijelini.³²¹⁷ Stari most takođe je bio simbol veze između različitih zajednica bez obzira na vjerske razlike.³²¹⁸ Najzad, Vijeće kostatuje da je Stari most bio jedan od najprepoznatljivijih simbola cijelog Balkana, ali da je u očima muslimanske zajednice imao posebnu vrijednost.³²¹⁹

1283. Prije nego što iznese prikaz uništenja Starog mosta koje se navodi u Optužnici (A), Vijeće će prvo podsjetiti u koje je svrhe Stari most korišten prije nego što je uništen, naročito u periodu od od 9. maja 1993., dana kada je u Mostaru izbio sukob između Hrvata i Muslimana (B). Vijeće će zatim iznijeti svoje opšte zaključke o uništenju Starog mosta (C).

A. Korištenje Starog mosta poslije 9. maja 1993.

1284. U periodu od maja do novembra 1993., Stari most je bio jedan od posljednjih objekata koji su omogućavali prelazak preko Neretve; dokazi pokazuju da su svi ostali mostovi uništeni u periodu od maja do juna 1992. godine.³²²⁰ Međutim, osim Starog mosta, u periodu od maja do novembra 1993., moglo se prelaziti preko mosta Kamenica, improvizovane konstrukcija koju je podigla ABiH 21. marta 1993. godine.³²²¹ Oba mosta su bila pod kontrolom ABiH.³²²² Enes Delalić³²²³ je dodao

³²¹⁴ Ime graditelja Starog mosta ne piše se isto u različitim izvorima. U nekim izvorima se navodi da se arhitekta Starog mosta zvao "Hajrudin", v. na primjer P10820.

³²¹⁵ V. konkretno 3D00785, str. 29; P08279, par. 39 i sljedeći.; P06554, str. 4. Vijeće napominje da se u dokumentu P02923, pod pečatom, navodi bez daljih pojedinosti da je Stari most uživao status "spomenika svjetske baštine" ("*World protected monument*"), str. 3; P10820: Vijeće napominje da se u tom dokumentu tvrdi da je Stari most u to vrijeme bio na UN-ovom spisku spomenika svjetske kulturne baštine ("*included in the U.N. list of worldwide cultural heritage monuments*", str. 1), premda je takav status zvanično dobio tek 2005., v. <http://whc.unesco.org/fr/list/946/>. Gradnja Starog mosta počela je 1557., a završila se 1566., v. konkretno 3D00785, str. 29 i P08279, par. 40; 1D02705, str. 3.

³²¹⁶ V. konkretno P10287, pod pečatom, str. 12, par. 66.

³²¹⁷ P08279, par. 41.

³²¹⁸ V. P08279, par. 41; P10847.

³²¹⁹ V. konkretno P08279, par. 41; P06554, str. 4; P06536, pod pečatom, str. 2, u kojem je Smail Larić, predsjednik Ratnog predsjedništva u Mostaru, izjavio pred predstavnicima PMEZ-a da je Stari most bio "najvažnijFiğ simbolF...ğ muslimanske kulture".

³²²⁰ V. konkretno 3D00785, str. 29. U tom djelu se kaže da je u datom periodu uništeno devet mostova preko Neretve, i to Lučki most 24. maja 1992., Titov most u noći između 29 i 30. maja 1992., Carinski most, Željeznički most u Rašanima, Most Hasana Brkića istog dana, to jest 11. juna 1992. i, sutradan, Avijatičarski most, koji se nalazio u industrijskom pojasu grada. V. takođe Slobodan Praljak, T(f), str. 40398; 3D02855, str. 2 i 4; 3D03130, minutaža 5:22–7:50 i odgovarajuće transkripcije; Milivoj Gagro, T(f), str. 2748.

³²²¹ Miro Salčin, T(f), str. 14250; V. takođe Cedric Thornberry, T(f), str. 26268; 4D00770, str. 1. Iako se u tom izvještaju ne navodi ime pješačkog mosta, Vijeće smatra, s obzirom na geografske odrednice, da je u pitanju most Kamenica.

³²²² Enes Delalić, T(f), str. 18676; V. konkretno P01017, str. 2. Vijeće napominje da se u izvještaju SPABAT-a od 11. oktobra 1993. navodi spisak mostova u Mostaru i da se pominju samo četiri mosta: Titov most, Most Hasana Brkića i još dva "mala" mosta, i da se napominje da se ti mostovi mogu prelaziti samo pješice i noću zbog djelovanja snaperista,

da je UNHCR postavio jedan "montažni" most na mjestu gdje se nekada nalazio Titov most, a da je postojao i još jedan način da se pređe rijeka, to jest preko mosta Tenzin, međutim nije naveo datume kada se moglo koristiti ta dva mosta.³²²⁴

1285. U periodu od 9. maja do 9. novembra 1993., dana kada je, prema navodima, uništen Stari most, i ABiH (1), i stanovnici istočnog Mostara (2) koristili su Stari most za saobraćaj i snabdijevanje.

1. Korištenje Starog mosta od strane ABiH

1286. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo se nije potrudilo da utvrdi u koje je svrhe Stari most korišten tokom sukoba između bosanskih Hrvata i Muslimana u Mostaru.³²²⁵ Kada govori o uništenju Starog mosta, tužilaštvo jednostavno podsjeća "da je nepojmljivo da je na civilne, vjerske ili kulturne objekte otvarana artiljerijska vatra bez prethodnog odobrenja zapovjedništva HVO-a".³²²⁶ Tužilaštvo takođe citira Jadranka Prlića koji je, kada je 2001. godine saslušan u svojstvu osumnjičenog, izjavio da "nijedan civilni ili vojni cilj ne može opravdati rušenje Starog mosta".³²²⁷

1287. Jedino je Praljkova odbrana iznijela argumente u vezi s korištenjem Starog mosta za vrijeme sukoba između Hrvata i Muslimana u Mostaru. Konkretno, Praljkova odbrana je rekla da su preko Starog mosta redovno prelazili vojnici ABiH koji su prenosili oružje, municiju i vojnu opremu.³²²⁸

1288. Iz sveukupnih svjedočenja i prihvaćenih dokumenata proizlazi da je ABiH koristila Stari most za snabdijevanje muslimanskih vojnika na liniji fronta vojnom opremom i hranom, kao i za upućivanje pojačanja. Uostalom, nijedan od svjedoka čiji je iskaz Vijeće saslušalo nije osporio da je Stari most korišten u te svrhe.³²²⁹ U tom pogledu, podudaraju se i razni dokumenti koje su u periodu od jula do novembra 1993. sastavljale i oružane snage HVO-a i pripadnici međunarodnih organizacija ili novinari na terenu.³²³⁰

v. P06589, str. 2. Prema ocjeni Vijeća, Stari most i most Kamenica su tada još uvijek bili upotrebljivi, iako se u ovom dokumentu ne pominju poimence.

³²²³ Enes Delalić, T(f), str. 18669.

³²²⁴ Enes Delalić, T(f), str. 18675.

³²²⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 821 i dalje.

³²²⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 822.

³²²⁷ P09078, str. 75.

³²²⁸ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 348. V. takođe par. 352 i 356 u vezi s time da su Stari most koristili vojnici ABiH.

³²²⁹ Miro Salčin, T(f), str. 14251; Philip Watkins, T(f) str. 18899; P06559, pod pečatom, str. 1; Slobodan Praljak, T(f), str. 39566 i 41275; Vinko Marić, T(f), str. 48377 i 48398; P10047, par. 22; Svjedok DZ, zatvorena sjednica, T(f), str. 26858 i 26859; 3D01135; Enes Delalić, T(f), str. 18707-18708 i 18717-18718.

³²³⁰ 3D00924, str. 1; P03381, str. 8; P03465, str. 4; 3D02435; P06365, str. 3; P06564; P06646, pod pečatom, str. 1; P06559, pod pečatom, str. 1.

1289. Pored toga, Vijeće primjećuje da je ABiH imala položaje u neposrednoj blizini Starog mosta.³²³¹

1290. Kako je to Vijeće već izložilo, Stari most je bio jedna od rijetkih konstrukcija koje su poslije 9. maja 1993. i dalje omogućavale prelazak preko Neretve. Iako su postojali i drugi načini da se pređe s jedne obale na drugu,³²³² Vijeće smatra da je Stari most bio od ključnog značaja za ABiH, odnosno za dejstva njenih jedinica na liniji fronta, evakuacije, upućivanje ljudstva, namirnica i vojne opreme, te da je ABiH koristila Stari most u te svrhe.

2. Korištenje Starog mosta od strane stanovnika istočnog Mostara

1291. Prihvaćeni dokazi pokazuju da su vojnici ABiH koristili Stari most, ali da su ga takođe koristili i stanovnici lijeve obale Neretve za održavanje kontakta sa stanovnicima desne obale i za snabdijevanje hranom i lijekovima.³²³³ Čini se da su stanovnici, osim Starog mosta, imali veoma malo puteva za snabdijevanje. Naime, kako je Vijeće već pomenulo,³²³⁴ u periodu od maja do novembra 1993. moglo se prelaziti, osim preko Starog mosta, jedino preko mosta Kamenica ili planinskom stazom koja je vodila od naselja Donja Mahala do Jablanice, a koja se smatrala veoma opasnom.³²³⁵ Takođe je uspostavljen sistem žica i kolotura putem kojeg su se košare s namirnicama prebacivale preko Neretve.³²³⁶ Prema tome, Vijeće smatra da je Stari most bio od ključnog značaja za snabdijevanje stanovnika muslimanske enklave na desnoj obali Neretve.

1292. Shodno tome, uništenje Starog mosta ne samo da je dovelo do presijecanja linija snabdijevanja vojnika ABiH na liniji fronta, već je takođe prouzrokovalo gotovo potpunu izolaciju stanovnika muslimanske enklave na desnoj obali. Vođa muslimanske zajednice u Donjoj Mahali je u jednom izvještaju bez datuma rekao da je poslije rušenja Starog mosta i uništenja mosta Kamenica, "područje mjesne zajednice Donja Mahala ostalo u potpunom okruženju, izgubivši svaku vezu sa lijevom obalom grada odakle se stanovništvo moglo snabdijevati hranom i lijekovima".³²³⁷ Haris Silajdžić, predsjednik Vlade BiH, izjavio je u pismu od 13. novembra 1993. upućenom Savjetu bezbjednosti UN-a, da "uništenje Starog mosta, spomenika nulte kategorije, F...ğ

³²³¹ Vinko Marić, T(f), str. 48369, 48375-48377 i 48398; P06564; P09992.

³²³² V. "Korištenje Starog mosta poslije 9. maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar. Vijeće se takođe upoznao s izjavom Mire Salčina, koji je rekao da je uspostavljen sistem žica između lijeve obale Neretve i naselja Donja Mahala zahvaljujući kojem je hrana mogla da se prebacuje preko Neretve u košarama, v. P09834, par. 10.

³²³³ Enes Delalić, T(f), str. 18675, 18700 i 18707-18708; P01017, str. 2; P06684, str. 2; P08279, par. 42.

³²³⁴ V. "Korištenje Starog mosta poslije 9. maja 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

³²³⁵ P09864, pod pečatom, str. 2. U vezi s mjestom gdje se nalazio most koji je u to vrijeme povezivao naselje Donja Mahala s naseljem Luka, v.: IC00377; Enes Vukotić, T(f), str. 13710-13713; IC00378; IC00379; P09139; Miro Salčin, T(f), str. 14233, 14234 i 14235; P09834, par. 9.

³²³⁶ P09834, par. 10.

predstavlja ne samo barbarski čin bez presedana već dovodi više od 10.000 civila na desnoj obali Neretve u pogibeljnu situaciju".³²³⁸

1293. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da most jeste bio potreban za ABiH s obzirom na to u koje svrhe ga je koristila, ali da je njegovo uništenje za neposrednu posljedicu imalo presijecanje linija snabdijevanja muslimanske enklave na desnoj obali Neretve i da je ozbiljno pogoršalo humanitarnu situaciju za stanovništvo koje je tamo živjelo.

B. Uništenje Starog mosta

1294. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo smatra da su oružane snage HVO-a odgovorne za uništenje Starog mosta i tvrdi da je, u vrijeme događaja, Slobodan Praljak obavljao funkciju zapovjednika Glavnog stožera.³²³⁹ Praljkova odbrana odbacuje tu teoriju i s tim u vezi iznosi nekoliko argumenata. Između ostalog, tvrdi da 9. novembra 1993. Slobodan Praljak više nije obavljao dužnost zapovjednika Glavnog stožera i da se Stari most nije srušio uslijed granatiranja od strane oružanih snaga HVO-a.³²⁴⁰ Praljkova odbrana podsjeća da je u proljeće 1992. Stari most već pretrpio znatna oštećenja uslijed artiljerijskih dejstava srpskih oružanih snaga.³²⁴¹

1295. Kada je riječ o dužnostima koje je Slobodan Praljak obavljao 9. novembra 1993., Vijeće upućuje na svoja prethodna razmatranja,³²⁴² a ovdje će samo podsjetiti na to da se, iako je Slobodan Praljak izjavio da je posljednje naređenje u svojstvu zapovjednika Glavnog stožera izdao 8. novembra 1993. oko 22:30 sati,³²⁴³ pokazalo da ga je Ante Roso zvanično zamijenio 9. novembra 1993. godine.³²⁴⁴ U svom svjedočenju pred Vijećem, Praljak je izjavio da je otišao s dužnosti od 7:30³²⁴⁵ ili 7:40 sati³²⁴⁶ tog istog dana.

³²³⁷ P01017, str. 2.

³²³⁸ P06684, str. 2.

³²³⁹ Završni podnesak tužilaštva, par. 821 do 838.

³²⁴⁰ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 316 do 357. Praljkova odbrana takođe navodi da je Stari most bio legitimni vojni cilj, pitanje o kojem se Vijeće prethodno već izjasnilo.

³²⁴¹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 328.

³²⁴² V. «Slobodan Praljak, zapovjednik Glavnog stožera od 24. jula 1993. do 9. novembra 1993.» i «Ante Rosso zamjenjuje Slobodana Praljka na dužnosti zapovjednika 9. novembra 1993., Milivoj Petković ostaje u Glavnom stožeru» u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Glavnim stožerom.

³²⁴³ Slobodan Praljak, T(f), str. 44465-44466; Vijeće napominje da je Slobodan Praljak potpisao zapovijed u svojstvu zapovjednika Glavnog stožera 8. novembra 1993., v. 3D02029. Istog dana, potpisao je za Milivoja Petkovića jedan dokument u kojem traži da mu se dostavi izvještaj u vezi s događajima u Stupnom Dolu, v. 4D00834. Ova dva dokumenta su u suprotnosti sa dokumentom 3D00280, zapovijedi od 8. novembra 1993. s potpisom Mate Bobana, u kojoj mu se odobrava podnošenje ostavke i navodi da zapovijed "stupa na snagu odmah", v. 3D00280.

³²⁴⁴ V. konkretno 3D00948; 3D00953; Milivoj Petković, T(f), str. 49785, 49788 i 49790; Marijan Biškić, T(f), str. 15034, 15035 i 15040; Svjedok EA, T(f), str. 24313 i 24664, zatvorena sjednica; P10330, pod pečatom, par. 4.

³²⁴⁵ Slobodan Praljak, T(f), str. 41274.

³²⁴⁶ Slobodan Praljak, T(f), str. 39567.

1296. Vijeće će najprije podsjetiti da je Stari most zaista bio oštećen prije 8. novembra 1993. (1), nakon čega će pokazati da su 8. novembra 1993., poslije pada Vareša, oružane snage HVO-a pokrenule ofanzivna dejstva, između ostalog na Mostar, tokom kojih je granatiran Stari most (2). Vijeće će zatim analizirati dokaze o rušenju Starog mosta 9. novembra 1993. (3), a na kraju će ispitati reakcije vlasti HVO-a, Franje Tuđmana i međunarodnih aktera na taj događaj (4).³²⁴⁷

1. Oštećivanje Starog mosta do 8. novembra 1993.

1297. JNA i oružane snage VRS-a su granatirale Stari most tokom 1992.,³²⁴⁸ i znatno ga oštetile.³²⁴⁹ Tokom operacije koja je dovela do oslobođenja grada Mostara u junu 1992., Slobodan Praljak je, između ostalog, naredio da se Stari most zaštiti od udara srpske artiljerije i borbi³²⁵⁰ zbog svog istorijskog značaja.³²⁵¹

1298. Više dokaza pokazuje da je Stari most isto tako barem od juna 1993. do 8. novembra 1993. bio izložen granatiranju i hicima koji su prouzrokovali teška oštećenja u samoj konstrukciji mosta, za što su ovaj put bile odgovorne oružane snage HVO-a. Tako se u izvještaju PMEZ-a od 24. juna 1993. kaže da je Stari most: "teško F...g oštećen u granatiranju posljednjih dana".³²⁵² U tri izvještaja SPABAT-a takođe se naglašava da je HVO otvarao vatru na Stari most u julu 1993. godine.³²⁵³ Dana 19. septembra 1993., po zapovijedi načelnika topništva Glavnog stožera HVO-a, haubica H-155,³²⁵⁴ postavljena na Planinici, ispalila je 22 granate na Stari most.³²⁵⁵ Pokazalo se da su u periodu od juna 1993. do 8. novembra 1993. oružane snage HVO-a gađale prije svega parapet Starog mosta kako bi spriječile svako kretanje Muslimana s jedne obale Neretve na drugu.³²⁵⁶

³²⁴⁷ Sudija Antonetti razrađuje ovo pitanje u svom djelimično suprotnom mišljenju priloženom uz Presudu.

³²⁴⁸ Neven Tomić, T(f), str. 34051; 3D02855, str. 2 i 4. U tom naređenju, Momčilo Perišić naređuje da se u Mostaru izvrši priprema mostova preko Neretve za rušenje. V. takođe 3D00785, str. 29; 3D03130, minutaža 4:37–4:49 i odgovarajuće transkripcije; Slobodan Praljak, T(f), str. 40432; 3D00688; Alija Lizde, T(f), str. 17904; 3D03735, par. 2.

³²⁴⁹ Vinko Marić, T(f), str. 48227; 3D00785, str. 29; 3D03130, minutaža 4:37–4:49 i 5:02–5:22; Slobodan Praljak, T(f), str. 40432. Valja napomenuti da je 1990. godine osmišljen program za sanaciju konstruktivnih elemenata mosta, ali da taj program nije mogao da se provede u djelo zbog izbijanja sukoba, v. 1D02705, str. 3. Prema tome, Vijeće konstatuje da je Stari most bio u rđavom stanju i prije izbijanja neprijateljstava.

³²⁵⁰ 3D03735, par. 2; Vinko Marić, T(f), str. 48228, 48229 i 48397; Slobodan Praljak, T(f), str. 39563 i 39564. Vijeće napominje da ova tri svjedoka iznose različite datume za provođenje operacije zaštite Starog mosta u junu 1992., tj. 8. jun 1992., noć sa 14. na 15. juna 1992. i, uopšte uzev, 1992. godinu. Međutim, Vijeće smatra da te razlike ne utiču na vjerodostojnost svjedoka u vezi s tom operacijom. U vezi sa sredstvima koja su korištena da bi se građevina zaštitila, v. takođe 3D03130, minutaža 5:02–5:22 i odgovarajuće transkripte; Slobodan Praljak, T(f), str. 40432–40433.

³²⁵¹ 3D03735, par. 2.

³²⁵² P02923, pod pečatom, str. 3 i 4.

³²⁵³ P03381, pod pečatom, str. 8; P03465, str. 4; P03705, pod pečatom, str. 7. Prema ovom izvještaju, oružane snage HVO-a su pucale na Stari most iz snajpera i teških mitraljeza kalibra 20 mm. Kada je riječ o značaju Starog mosta kao sredstva snabdijevanja muslimanske enklave na desnoj obali Neretve, v. "Korištenje Starog mosta od strane stanovnika istočnog Mostara" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

³²⁵⁴ Haubica H-155.

³²⁵⁵ P05201, str. 1 i 2.

³²⁵⁶ P08279, par. 42.

1299. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće smatra da je granatiranje od strane oružanih snaga JNA i VRS-a, kao i oružanih snaga HVO-a dovelo do znatnih oštećenja Starog mosta prije 8. novembra 1993. godine. Međutim, do tog datuma, ABiH i stanovništvo istočnog Mostara su i dalje mogli da ga se koriste.

2. Ofanzivna dejstva 8. novembra 1993. i granatiranje Starog mosta

1300. Iz dokaza proizlazi da je Milivoj Petković 8. novembra 1993. izdao zapovijed za stupanje u ofanzivna dejstva, između ostalog na Mostar, i da je ta zapovijed provedena u djelo (a). Osim toga, pokazalo se da je, istog dana i u okviru istog napada, jedan tenk oružanih snaga HVO-a otvarao vatru na Stari most tokom cijelog dana 8. novembra 1993. (b) i da se 8. novembra 1993. uveče Stari most već mogao smatrati uništenim (c).

a) Zapovijed Milivoja Petkovića od 8. novembra 1993.

1301. Reagujući na pad Vareša, koji je prešao pod kontrolu ABiH početkom novembra 1993.,³²⁵⁷ Milivoj Petković, tadašnji dozapovjednik Glavnog stožera HVO-a,³²⁵⁸ zapovjedio je oružanim snagama HVO-a da pređu u napadna djelovanja 8. novembra 1993., između ostalog na Mostar.³²⁵⁹ U zapovijedi je stajalo da grad Mostar treba "selektivno granatirati u frazličitim vremenskim razmacima", bez daljih pojedinosti.³²⁶⁰ Petkovićeva odbrana je, u svojoj završnoj riječi, iznijela tvrdnju da Milivoj Petković nije mogao potpisati tu zapovijed s obzirom na to da se nije nalazio u Čitluku 8. novembra 1993.³²⁶¹ Vijeće konstatuje da taj argument nije prihvatljiv, jer čak pod pretpostavkom da se Milivoj Petković nije fizički nalazio u Čitluku 8. novembra 1993., to ga nije sprečavalo da zapovijed izda s nekog udaljenog mjesta. Pored toga, Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom koji bi ukazivao na to da Milivoj Petković nije izdao tu zapovijed i napominje da zapovijed jeste prosljeđena kroz lanac komandovanja. Naime, zapovijed Milivoja Petkovića je istog dana upućena Miljenku Lasiću, zapovjedniku ZP-a Mostar,³²⁶² koji ju je pak prosljeđio kroz lanac komandovanja i dostavio je Sektoru Sjever, Sektoru Jug, Sektoru Obrana Mostara i 2. lakoj artiljerijskoj raketnoj bateriji.³²⁶³

³²⁵⁷ Svjedok DG, T(f), str. 16005 i 16006; Svjedok EA, T(f), str. 24633 i 24634, zatvorena sjednica; IC00721.

³²⁵⁸ P04493; Svjedok EA, T(f), str. 24313-24316, 24524, 24526, 24527, 24664, 24738 i 24740, zatvorena sjednica; P10330, pod pečatom, par. 4; P09968.

³²⁵⁹ P06534; Slobodan Praljak, T(f), str. 44461-44462.

³²⁶⁰ P06534; Slobodan Praljak, T(f), str. 44461-44462.

³²⁶¹ Završna riječ Petkovićeve odbrane, T(f), str. 52607.

³²⁶² P06534; Slobodan Praljak, T(f), str. 44461-44462; P06524.

³²⁶³ P06524; Slobodan Praljak, T(f), str. 44463.

1302. Prema tome, oružane snage HVO-a su zapovijed provele u djelo na terenu odmah po prijemu.³²⁶⁴ Iako se Stari most ne pominje izričito kao cilj niti u zapovijedi Milivoja Petkovića, niti u zapovijedi Miljenka Lasića, 8. novembra 1993. most je više puta pogođen artiljerijskim projektilima.³²⁶⁵

1303. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo navodi da je zapovijed koju je Milivoj Petković izdao 8. novembra 1993. bila rezultat razgovora vođenih tokom sastanka koji je prethodnog dana sazvaio Slobodan Praljak u Tomislavgradu, a na kojem su se okupile najviše starješine HVO-a u Hercegovini, između ostalih i Miljenko Lasić.³²⁶⁶ Pored toga, tužilaštvo dodaje da pomenuta zapovijed za stupanje u ofanzivna dejstva³²⁶⁷ nije mogla biti izdata bez pristanka Slobodana Praljka.³²⁶⁸

1304. Vijeće konstatuje da se zapovijed od 8. novembra 1993. doista poziva na sastanak održan 7. novembra 1993.³²⁶⁹ U tački 3 zapovijedi tako se pominje: "zapovjednici sektora će organizirati sastanak sa postrojbama do nivoa bojne F...đ te izdati zadaće koje proističu iz ove zapovijedi i zapovijedi zapovjednika GŠ HVO izdatoj na sastanku u Tomislavgradu 07.11.1993. god."³²⁷⁰

1305. Zapisnik sa sastanka održanog 7. novembra 1993. potvrđuje da su Slobodan Praljak i glavni zapovjednici jedinica HVO-a u Hercegovini³²⁷¹ razgovarali uglavnom o temama opšte prirode, prije svega o mobilizaciji, strukturi lanca komandovanja i opštem ustrojstvu oružanih snaga.³²⁷² Međutim, Vijeće smatra da se može zaključiti da su dan uoči napada najviši zapovjednici oružanih snaga HVO-a takođe razgovarali i o ofanzivnim dejstvima koja su izvršena 8. novembra 1993. godine.

³²⁶⁴ V. konkretno P06518, pod pečatom, str. 3. U tom dokumentu se navodi da su granatiranje i borbe u Mostaru intenzivniji nego prethodnih dana. V. takođe Philip Watkins, T(f), str. 18899-18902; P06511, pod pečatom, str. 1; P06559, pod pečatom, str. 1.

³²⁶⁵ Philip Watkins, T(f), str. 18899-18902; P06511, pod pečatom; P06528, pod pečatom, str. 1; P06559, pod pečatom, str. 1; P06554, str. 4, na kojoj se navodi da je Stari most već bio djelimično uništen granatiranjem 8. novembra 1993. ("yesterday").

³²⁶⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 825.V. P06482; 3D00793.

³²⁶⁷ V. P06534. Vijeće će tu zapovijed analizirati u svojim daljim razmatranjima.

³²⁶⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 825.

³²⁶⁹ P06534, str. 2.

³²⁷⁰ P06534, str. 2.

³²⁷¹ U zapisniku stoji: "održan je sastanak zapovjednika GS sa zapovjednicima ZP Tomislavgrad i ZP Mostar i zapovjednicima brigada te samostalnih postrojbi". Vijeće je zaključilo da je Slobodan Praljak, budući da je bio zapovjednik Glavnog stožera, prisustvovao sastanku, v. 3D00793.

³²⁷² 3D00793.

b) Napad tenka HVO-a na Stari most 8. novembra 1993.

1306. Enes Delalić³²⁷³ je potvrdio da je tenk postavljen na brdu Stotina u više navrata otvarao vatru na Stari most tokom 8. novembra 1993. godine.³²⁷⁴ On je uspio da snimi tenk kako puca u pravcu Starog mosta.³²⁷⁵ Tenk je ispalio 10 do 15 granata na Stari most dok je Enes Delalić taj prizor snimao video kamerom,³²⁷⁶ a obustavio je vatru oko 17:00 sati.³²⁷⁷ Osim toga, Enes Delalić je izjavio da je vatru otvarao samo tenk koji je on snimao.³²⁷⁸

1307. Vijeće napominje da Enes Delalić doduše nije vidio da li su granate iz tenka koji je snimao pogodile Stari most, ali je objasnio da je cijev tenka bila uperena prema građevini i da je, dok je snimao prizor, istovremeno čuo na radiju da se puca "Fbaš nađ" Stari most.³²⁷⁹ Budući da Enes Delalić nije mogao da vidi Stari most u trenutku događaja, Vijeće smatra da on nije bio u mogućnosti da ocijeni da li je tenk doista bio jedino oruđe iz kojeg je otvarana vatra na Stari most.

1308. Ipak, Vijeće napominje da je tužilaštvo³²⁸⁰ pokazalo da su granate iz tenka koji se vidi na snimku Enesa Delalića ispaljene u isto vrijeme kada je Stari most pogođen projektilima 8. novembra 1993. godine.³²⁸¹ S tim u vezi, tužilaštvo je tokom svjedočenja Enesa Delalića predočilo u sudnici insert 1 jednog drugog snimka, s brojem dokaznog predmeta P 01040.³²⁸² Vijeće primjećuje da se na video snimku Enesa Delalića vidi da je jedan projektil ispaljen u 15:53 sati, drugi u 15:54 i još jedan u 15:55 sati; da su potom snimljena dva projektila ispaljena u 15:56 sati i još dva u 15:57 sati.³²⁸³ U insertu 1 iz dokaznog predmeta P 01040, koji prikazuje projektele koji su pogađali Stari most 8. novembra 1993. tokom kraćeg vremenskog perioda, vidi se da je jedan projektil pogodio most u 15:52, drugi u 15:53 i, najzad, posljednji u 15:55 sati.³²⁸⁴ S obzirom na ova dva snimka, Vijeće konstatuje da se vrijeme kada su projektili ispaljeni podudara s vremenom kada su pogodili Stari most u slučaju projektila ispaljenih u 15:53 i 15:55 sati. Iako Vijeće ne može

³²⁷³ Stanovnik naselja Donja Mahala u Mostaru, v. Enes Delalić, T(f), str. 18669.

³²⁷⁴ Enes Delalić, T(f), str. 18676 i 18678.

³²⁷⁵ Enes Delalić, T(f), str. 18679; P09889.

³²⁷⁶ Enes Delalić, T(f), str. 18678 i 18679.

³²⁷⁷ Enes Delalić, T(f), str. 18678 i 18679.

³²⁷⁸ Enes Delalić, T(f), str. 18693.

³²⁷⁹ Enes Delalić, T(f), str. 18679.

³²⁸⁰ V. Enes Delalić, T(f), str. 18693.

³²⁸¹ P09889 prikazuje tenk kako otvara vatru na Mostar.

³²⁸² P09889 i P01040. Vijeće je konstatovalo da se dokazni predmet P01040 sastoji od dva video inserta, pri čemu se na jednom vidi granatiranje Starog mosta 8. novembra 1993. ("insert 1"), a na drugom rušenje Starog mosta ("insert 2"); Enes Delalić, T(f), str. 18693; IC00574. U vezi s vremenom koje se vidi na kadrovima video snimka P09889, Enes Delalić je izjavio da postoji odstupanje od jednog sata između prikazanog i stvarnog vremena, v. Enes Delalić, T(f), str. 18681. Tako je, kada na snimku stoji oznaka 16:57, stvarno vrijeme 15:57, v. Enes Delalić, T(f), str. 18682. Ovo nepodudaranje vremena svjedok komentariše na samom snimku, v. P09889.

³²⁸³ P09889.

³²⁸⁴ P01040, insert 1.

samo na osnovu te konstatacije da zaključi da je tenk koji se vidi na snimku Enesa Delalića doista otvorao vatru na Stari most, Vijeće smatra da taj dokaz potkrepljuje druge dokaze koji navode na isti zaključak, kao što su činjenica da je cijev tenka bila uperena prema građevini, radio - prijenos koji je Enes Delalić slušao dok je snimao video kamerom, mjesto udara projektila koji su pogodili Stari most, kao što se to vidi na insertu 1 iz dokaznog predmeta P 01040,³²⁸⁵ i drugi dokazi koje će Vijeće sada analizirati.

1309. Miro Salčin³²⁸⁶ je izjavio da je 8. novembra 1993. u više navrata čuo pucanje iz tenka i da je otišao na improvizovanu osmatračnicu u stanu koji se nalazio u Ulici Gojka Vukovića 118.³²⁸⁷ Odatle je mogao vidjeti granate kako padaju na Stari most. Prema njegovim riječima, Stari most je granatiran četiri puta u razmacima od 2 sata.³²⁸⁸ Prema njegovoj izjavi, prva salva ispaljena je u 8:00 sati, druga oko 10:00 sati, treća nešto iza podneva, četvrta između 15:00 i 16:00 sati, a Stari most je ukupno pogodilo oko 60 do 70 granata.³²⁸⁹ Miro Salčin je izjavio da nije vidio tenk koji je granatirao Stari most, već samo cijev tenka postavljenog na brdu Čekrk na Humu, pri čemu je tenk redovno mijenjao položaj.³²⁹⁰

1310. Vijeće napominje da se Miro Salčin i Enes Delalić ne slažu u pogledu naziva brda na kojem su vidjeli tenkovsku cijev uperenu prema Starom mostu 8. novembra 1993. godine. Međutim, u svom svjedočenju pred Vijećem, Miro Salčin je označio dvije karte s prikazom mjesta na kojem se, po njegovom mišljenju, tenk nalazio 8. novembra 1993. godine.³²⁹¹ Pošto se položaji koje je označio na karti nalaze na brdu Stotina, očito je da svjedoci ne zovu to mjesto istim imenom, ali da misle na jednu te istu lokaciju. Vijeće podsjeća da su, kako je to prethodno izloženo, brdo Stotina 8. novembra 1993. držale oružane snage HVO-a.³²⁹²

1311. Vijeće takođe primjećuje da Miro Salčin svojom izjavom potkrepljuje izjavu Enesa Delalića i insert 1 iz dokaznog predmeta P 01040, budući da je, između ostalog, izjavio da je na Stari most 8. novembra 1993. ispaljena salva granata između 15:00 i 16:00 sati. Vijeće takođe smatra da insert 1

³²⁸⁵ S tim u vezi, Enes Delalić je izjavio da je video snimak na kojem se vide udari granata po Starom mostu snimljen 8. novembra 1993. iz naselja Donja Mahala na desnoj obali Neretve, v. Enes Delalić, T(f), str. 18692. Prema tome, Vijeće smatra da su udari granata koji se vide na snimku mogli biti posljedica otvaranja vatre s brda Stotina na kojem je, prema navodima Enesa Delalića, bio tenk na položaju.

³²⁸⁶ Komandir čete ABiH u Donjoj Mahali, u zapadnom Mostaru, 1993. godine; kapetan po činu, zamjenik komandanta drugog bataljona 441. motorizovane brigade ABiH (rejon Stari most do naselja Čekrk), v. P09834, par.7 i 8; svjedok Miro Salčin, T(f), str. 14171 i 14172.

³²⁸⁷ Miro Salčin, T(f), str. 14208.

³²⁸⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14208, 14210.

³²⁸⁹ Miro Salčin, T(f), str. 14210 i 14211.

³²⁹⁰ Miro Salčin, T(f), str. 14211, 14214; IC00419; IC00421.

³²⁹¹ IC00419; IC00421.

³²⁹² V. "Napad tenka HVO-a na Stari most 8. novembra. 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar, i npr. P09993; Enes Delalić, T(f), str. 18673; 4D00621; 4D00622 i 4D01216.

iz dokaznog predmeta P 01040 pokazuje da je gađan konkretno Stari most i da ga granate nisu pogodile uslijed neselektivnog granatiranja.³²⁹³ Osim toga, Vijeće smatra da se granatiranje kojem je bio izložen Stari most 8. novembra 1993., u "Frazličitimž vremenskim razmacima" – budući da, prema riječima Mire Salčina, tenk na brdu Stotina nije salve ispaljivao neprekidno, već u 8:00 sati, oko 10:00 sati, nešto iza podneva i između 15:00 i 16:00 sati³²⁹⁴ – podudara sa zapovijedima koje su izdali Milivoj Petković i Miljenko Lasić.³²⁹⁵ Vijeće, naime, podsjeća da se u njihove dvije zapovijedi navodi da grad Mostar treba "selektivno granatirati u Frazličitimž vremenskim razmacima"³²⁹⁶.

1312. Vijeće takođe napominje da je 8. novembra 1993. uveče, u 19:00 sati, Miljenko Lasić Glavnom stožeru³²⁹⁷ uputio izvještaj o borbenim dejstvima toga dana, koji je u sjedištu Glavnog stožera primljen u 20: 45 sati.³²⁹⁸ Što se tiče zone Mostara, u izvještaju konkretno stoji da je "sa Stotine od 08,10 sati čitav dan djelovao F...g naš tenk sa 50 projektila po rejonu Starog grada".³²⁹⁹ Lasić je dodao da je "oko 14,00 sati djelovao F...g naš MB 82 mm sa 2 mine takođe po rejonu Starog grada".³³⁰⁰

1313. Pri čitanju ovog izvještaja, mogu se izvesti tri zaključka: 1) dokument potvrđuje da je postojao tenk koji je bio na položaju na brdu Stotina i potkrepljuje izjave svjedoka Mire Salčina i Enesa Delalića s tim u vezi, kao i njihove tvrdnje o broju ispaljenih granata i o vremenu kada je tenk otvarao vatru; 2) na Stari grad,³³⁰¹ u kojem se nalazio i Stari most, hotimično je otvarana vatra 8. novembra 1993. i 3) Glavni stožer je već 8. novembra uveče i zvanično bio upoznat s lokacijama koje je granatirala artiljerija HVO-a.

1314. Vijeće se takođe upoznao s dva izvještaja od 10. novembra 1993., s izvještajem novinske agencije Reuters i dnevnika New York Times, prema kojima je Veso Vegar³³⁰² u vrijeme događaja izjavio da je 8. novembra 1993. na Stari most ispaljeno 10 granata.³³⁰³ U svom svjedočenju pred Sudom, Veso Vegar je negirao da je u vrijeme događaja dao takvu izjavu.³³⁰⁴ Međutim, Vijeće

³²⁹³ P01040, insert 1.

³²⁹⁴ Miro Salčin, T(f), str. 14210 i 14211.

³²⁹⁵ V. P06534 i P06524. U oba dokumenta stoji naređenje da oružane snage HVO-a treba da započnu granatiranje grada Mostara "u Frazličitimž vremenskim razmacima" i "selektivno".

³²⁹⁶ P06534 i P06524.

³²⁹⁷ V. P09993, str. 2.

³²⁹⁸ P09993.

³²⁹⁹ P09993.

³³⁰⁰ P09993.

³³⁰¹ Enes Delalić, T(f), str. 18697.

³³⁰² Pomoćnik predstojnika za IPD Odjela obrane od 31. januara 1993. do 30. juna 1994., v. Veso Vegar, T(f) str. 36887, 36888 i 36904; P01372.

³³⁰³ P10820, str. 1; P10847, str. 1.

³³⁰⁴ VesoVegar, T(f), str. 37183, 37188 i 37189.

smatra da su izjave Vese Vegara osrednje vjerodostojnosti, između ostalog i zato što je, na primjer, tokom unakrsnog ispitivanja izjavio da se nije sastajao ni s jednim novinarom oko 8. i 9. novembra 1993., a onda je tu izjavu povukao.³³⁰⁵ Prema tome, Vijeće smatra da je razumno uzeti u obzir izjave Vese Vegara koje su prenijeli novinska agencija Reuters i New York Times, prema kojima na Stari most jeste otvarana vatra 8. novembra 1993., budući da tu konstataciju potkrepljuju i gorenavedeni dokazi.

1315. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je tenk HVO-a postavljen na brdu Stotina otvarao vatru na Stari most 8. novembra 1993. tokom cijelog dana, u okviru ofanzivnih dejstava koja je, po zapovijedi Milivoja Petkovića, Miljenko Lasić tog dana proveo u djelo.

c) Uništenje Starog mosta do večeri 8. novembra 1993.

1316. Tokom noći sa 8. na 9. novembra 1993., Miro Salčin otišao je do Starog mosta da provjeri u kakvom je stanju. Svjedok tvrdi da je pokušao da pređe most, ali da je morao da se vrati.³³⁰⁶ Naime, desna strana građevine bila je potpuno uništena i vidjela se "velika rupa".³³⁰⁷ Ograda Starog mosta takođe je pala.³³⁰⁸ Na jednoj od barijera koje su trebale da štite most od projektila na tri mjesta su bile rupe prečnika pola metra.³³⁰⁹ Svjedok je na pretresu izjavio da je bio iznenađen što most uopšte još stoji.³³¹⁰

1317. U izvještaju SPABAT-a od 8. novembra 1993. o stanju u 23:55 sati stoji da je "sudeći prema izvorima BiH, Stari F...g most stavljen izvan uporabe poslije današnjeg granatiranja".³³¹¹ U izvještaju PMEZ-a napominje se da je most pogođen više puta, mada se dodaje da informacija nije potvrđena.³³¹² U izvještaju SPABAT-a od 9. novembra 1993. precizira se da je Stari most "već juče bio djelimično uništen granatiranjem".³³¹³ Osim toga, u završnom izvještaju komisije eksperata UN-a u vezi s uništavanjem kulturnih dobara od 27. maja 1994. stoji da je granatiranje 8. novembra 1993. očigledno imalo za cilj da se most uništi.³³¹⁴ Najzad, zahvaljujući insertima 1 i 2 iz dokaznog

³³⁰⁵ VesoVegar, T(f), str. 37196 i 37197.

³³⁰⁶ Miro Salčin, T(f), str. 14212.

³³⁰⁷ Miro Salčin, T(f), str. 14212.

³³⁰⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14212.

³³⁰⁹ Miro Salčin, T(f), str. 14212.

³³¹⁰ Miro Salčin, T(f), str. 14212.

³³¹¹ P06518, pod pečatom, str. 3.

³³¹² P06511, pod pečatom; P06528, pod pečatom.

³³¹³ P06554, str. 4.

³³¹⁴ P08279, par. 42.

predmeta P 01040, Vijeće je konstatovalo da je Stari most bio jako oštećen neposredno prije nego što se srušio 9. novembra 1993. godine.³³¹⁵

1318. S obzirom na ove dokaze, ali i na dokaze iz kojih se vidi da su tokom 8. novembra 1993. u više navrata ispaljivane granate, Vijeće se uvjerilo da je Stari most u stvari bio uništen već 8. novembra 1993. uveče. Naime, Vijeće smatra da se uništavanje Starog mosta ne ograničava samo na trenutak kada se on srušio i da se već od 8. novembra 1993. uveče građevina mogla smatrati potpuno neupotrebljivom.

3. Rušenje Starog mosta 9. novembra 1993.

1319. Vijeće će najprije analizirati dvije hipoteze o uzrocima rušenja Starog mosta 9. novembra 1993. između 10:15 i 10:30 sati, koje su tokom pretresa predočili tužilaštvo i Praljкова odbrana,³³¹⁶ a potom će iznijeti svoje zaključke o tom pitanju s obzirom na analizirane dokaze.

a) Hipoteza 1: rušenje prouzrokovano nastavkom granatiranja od strane HVO-a 9. novembra 1993. ujutro

1320. Tužilaštvo tvrdi, između ostalog, da su oružane snage HVO-a nastavile granatiranje 9. novembra 1993. i da je "otprilike šesta granata dovela do toga da se ovaj viševjekovni simbol sruši u rijeku Neretvu".³³¹⁷

1321. Vijeće se uvjerilo da je tenk postavljen na brdu Stotina zaista nastavio granatiranje 9. novembra 1993. ujutro i da je gađao Stari most. Tu činjenicu su, između ostalih, potvrdili Enes Delalić,³³¹⁸ jedan izvještaj PMEZ-a³³¹⁹ i Miro Salčin, koji je dodao da se Stari most srušio pošto ga je pogodila šesta granata.³³²⁰ Vijeće takođe primjećuje da je Miljenko Lasić, u izvještaju od 9. novembra 1993. upućenom u 19:00 sati, između ostalih, Glavnom stožeru, naveo da je "oko 10.00 sati, naš tenk FHVO-ağ F...ğ sa nekoliko projektila gađao unaprijed zadani cilj. Oko 10.15 sati naši izviđači sa Huma dojavili su da se Stari most srušio, a o uzroku rušenja nisu znali ništa reći".³³²¹

³³¹⁵ P01040, inserti 1 i 2.

³³¹⁶ Vinko Marić, T(f), str. 48371; P09992; Miro Salčin, T(f), str. 14198, 14199, 14208, 14212 i 14213; P01017, str. 1; Enes Delalić, T(f), str. 18700-18701; P09992; IC00574; P01040, insert 2; Svjedok BD, T(f), str. 20792-20797, zatvorena sjednica. Valja primijetiti da je Svjedok BD naveo samo da se Stari most srušio u prijepodnevni satima; P09992, str. 1; P06536, pod pečatom; P06554; P06564; P08016, str. 3; P08279, par. 39; P10963, str. 2; P06639, str. 7; P09892, pod pečatom, str. 104. Vijeće napominje da je u dokumentima P06639 i P09892 pogrešno naveden datum kada se Stari most srušio, što se navodno dogodilo "09.10.93"; V. takođe Svjedok BD, T(f), str. 20793-20797, zatvorena sjednica.

³³¹⁷ Završni podnesak tužilaštva, par. 830.

³³¹⁸ Enes Delalić, T(f), str. 18680 i T(e), str. 18681.

³³¹⁹ P06536, pod pečatom.

³³²⁰ Miro Salčin, T(f), str. 14213.

³³²¹ P09992, str. 1.

Vijeće smatra, konkretno s obzirom na svjedočenje Enesa Delalića i izvještaj Miljenka Lasića od 9. novembra 1993., da je tenk koji Miljenko Lasić pominje u svom izvještaju onaj isti koji je bio na položaju na brdu Stotina. Osim toga, iako Lasić izbjegava da se izjasni o "unaprijed zadanom cilju" i tvrdi da od izviđačkih jedinica nije dobio podatke o uzroku rušenja mosta, Vijeće smatra da je pomenuti "cilj" bio Stari most. S tim u vezi, Vijeće konkretno primjećuje sličnost između izjave Mire Salčina o broju granata koje su pogodile građevinu prije nego što se srušila (šesta granata) i izvještaja Miljenka Lasića u kojem piše "naš tenk FHVO-až je sa nekoliko projektila gađao Fciljg".

1322. Doduše, Vijeće je saslušalo komentare Vinka Marića, zapovjednika topništva OZ Jugoistočna Hercegovina u vrijeme događaja,³³²² o izvještaju Miljenka Lasića, u kojima svjedok tvrdi da tenk koji je otvorio vatru 8. novembra 1993. u 10:00 sati nije dobio zadatak da gađa Stari most, da on nikada nije vidio nijednu zapovijed u tom smislu, a da je takva zapovijed postojala, on bi o njoj svakako bio obaviješten s obzirom na funkciju koju je u to vrijeme obavljao.³³²³ Vijeće smatra da tvrdnje Vinka Marića u vezi s ovim pitanjem nisu vjerodostojne, budući da se uvjerilo da je Stari most bio "unaprijed zadani cilj" koji se pominje u izvještaju Miljenka Lasića. Povrh toga, Vijeće smatra da je Vinko Marić, kao zapovjednik topništva OZ Jugoistočna Hercegovina u vrijeme događaja,³³²⁴ doista morao biti obaviješten o toj zapovijedi, ali smatra da se u vezi s ovim pitanjem njegovoj izjavi ne može vjerovati, naročito imajući u vidu bliske veze kakve je, s obzirom na svoju funkciju, održavao s Milivojem Petkovićem i Slobodanom Praljkom u vrijeme uništenja Starog mosta.

1323. Vijeće je takođe saslušalo iskaz Slobodana Praljka, prema čijim riječima je "neobično" da je tenk mogao otvarati vatru s brda Stotina na Stari most tokom jednog i po dana, a da ABiH ne pokuša da uzvрати vatru.³³²⁵ S tim u vezi, Vijeće ukazuje na izjavu Mire Salčina, prema čijim riječima je komandant 1. bataljona ABiH, Esad Kostić, 9. novembra 1993. pokušao da otvori vatru na pomenuti tenk s mosta Kamenica.³³²⁶ Osim toga, Miro Salčin, po činu kapetan, zamjenik komandanta 2. bataljona 441. motorizovane brigade ABiH stacioniranog u Donjoj Mahali,³³²⁷ na položaju ABiH koji je geografski bio najbliži brdu Stotina, objasnio je da nije imao nikakvog

³³²² Vinko Marić, T(f), str. 48090 i 48091.

³³²³ Vinko Marić, T(f), str. 48371 i 48372; P09992.

³³²⁴ Vinko Marić, T(f), str. 48090 i 48091.

³³²⁵ Slobodan Praljak, T(f), str. 44473.

³³²⁶ Miro Salčin, T(f), str. 14267 i T(e), str. 14267. Vijeće napominje da se zapisnici na engleskom i na francuskom ne podudaraju kada su u pitanju datumi pomenutih događaja (8. novembar i 10. novembar 1993.). Međutim, Vijeće smatra da se za Mira Salčina taj događaj odigrao 9. novembra 1993. jer on koristi izraz "drugi dan da, prvi ne" kada govori o danima kada je jurišni tenk HVO-a granatirao Stari most.

³³²⁷ V. P09834, par. 7 i 8; svjedok Miro Salčin, T(f), str. 14171 i 14172.

načina da uništi tenk ili da ga spriječi u provođenju operacije.³³²⁸ Prema tome, Vijeće smatra da argument Slobodana Praljka nije uvjerljiv.

1324. Pored toga, Vijeće napominje da iz više dokaza proizlazi da je do rušenja Starog mosta došlo uslijed toga što su 9. novembra 1993. ujutro ispaljivane granate s juga, ali također i s položaja koji su se nalazili sjeverno od Starog mosta.³³²⁹ Međutim, Milivoj Petković je pred Vijećem precizirao da je sjeverni dio Mostara držala ABiH,³³³⁰ a Praljkova odbrana je rekla da HVO nikako nije mogao pucati na Stari most iz tog pravca.³³³¹

1325. Vijeće podsjeća na svoja prethodna razmatranja, prema kojima je tenk HVO-a 9. novembra 1993. nastavio granatiranje koje je započeo prethodnog dana, pri čemu je Stari most gađao s brda Stotina koji se nalazi južno od spomenika. Međutim, što se tiče 9. novembra, Vijeće ne isključuje mogućnost da je vatra mogla biti otvarana i s drugih mjesta, a ne samo s brda Stotina. Naime, suprotno tvrdnjama po kojima oružane snage HVO-a nikako nisu mogle otvarati vatru na Stari most sa sjevera Mostara, Vijeće podsjeća da je, na primjer, 19. septembra 1993. jedna haubica H-155 ispalila 22 granate na Stari most s Planinice, odnosno sa sjevera Mostara.³³³² Isto tako, Vijeće napominje da se u izvještaju Miljenka Lasića od 8. novembra 1993. pominje prisustvo Brigade "M. H. Čikota" u mostarskom Sektoru Sjever i ukazuje na to da je otvarana vatra na više ciljeva u gradu, kao što su Bulevar "preko puta Doma zdravlja" i zgrada Razvitka.³³³³

1326. Prema tome, jasno je da su oružane snage HVO-a, pored položaja na brdu Stotina, također imale položaje na sjeveru Mostara s kojih su mogle da otvaraju artiljerijsku vatru na područje Starog mosta. Premda Vijeću nije predloženo više dokaza u vezi s vatrom koja je otvarana na Stari most iz sjevernog dijela Mostara 9. novembra 1993., Vijeće smatra da su oružane snage HVO-a bile u mogućnosti da iz artiljerijskih oruđa otvaraju vatru na grad sa sjevera Mostara. Povrh toga, Vijeće se uvjerilo da je tenk HVO-a, koji je bio na položaju na brdu Stotina i koji je 8. novembra 1993. otvarao vatru na Stari most, nastavio granatiranje istog cilja sutradan ujutro.

³³²⁸ Miro Salčin, T(f), str. 14268.

³³²⁹ IC00574; Slobodan Praljak, T(f), str. 44692 i 44476; P10820, str. 1; P06554, str. 4.

³³³⁰ Milivoj Petković, T(f), str. 49921-49924; IC00574.

³³³¹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 334.

³³³² P05201, str. 1 i 2; Grant Finlayson, T(f), str. 18022-18026 i IC00537. Svjedok Grant Finlayson je u svom svjedočenju rekao da je u maju 1993. vidio tenkove i artiljerijsko oruđe HVO-a u sjevernom dijelu Mostara, u Orlovcu.

³³³³ Završni podnesak tužilaštva, par. 828; P09993.

b) Hipoteza 2: rušenje prouzrokovano eksplozivom aktiviranim na desnoj obali Neretve

1327. Praljкова odbrana ne negira da je na Stari most mogla biti otvarana tenkovska vatra 8. i 9. novembra 1993., ali tvrdi da projektili ispaljeni na Stari most nisu imali za cilj da ga unište.³³³⁴ Da bi potkrijepila ovu tvrdnju, Praljкова odbrana se oslanja na Jankovićev izvještaj, kao i na svjedočenje Slobodana Jankovića. Osim toga, odbrana navodi da se na video snimku uništenja Starog mosta vidi, u trenutku prije nego što će se građevina srušiti, predmet koji liči na detonirajući štapin aktiviran s istočne obale Neretve koja je bila pod kontrolom ABiH,³³³⁵ što je dovelo do eksplozije uslijed koje se most srušio. Po mišljenju Praljkove odbrane, "uništenje Starog mosta je predstavljalo propagandni potez ABiH, koja se ovim događajem poslužila da demonizira Slobodana Praljka i da ga nepravilno izvede pred sud međunarodnog javnog mnijenja".³³³⁶

1328. Slobodan Janković je analizirao dva video snimka na kojima se vidi uništenje Starog mosta u Mostaru i trenuci koji neposredno prethode njegovom rušenju, pri čemu je prvi snimak u posjedu televizijske stanice TV ORF 2,³³³⁷ a drugi televizijske stanice TV Mostar.³³³⁸ Slobodan Janković je podsjetio da je, prema navodima tužilaštva, uništenje građevine prouzrokovao tenk oružanih snaga HVO-a HR HB koji se nalazio jugozapadno od Starog mosta na desnoj obali Neretve, na udaljenosti od oko 1.400 metara od cilja.³³³⁹ Dodao je da se iz "snimaka" – ne navodeći kojih – nekoliko televizijskih kuća vidi da Stari most jeste pogodilo nekoliko projektila koji su, po njegovom mišljenju, tokom prijepodneva i poslijepodneva 8. novembra 1993. godine (9:57 i 15:52 sati) mogli biti ispaljeni i iz tenka.³³⁴⁰

1329. Što se tiče tenkovskih projektila, Slobodan Janković je izjavio da bi za uništenje konstrukcije kao što je Stari most bilo neophodno konstrukciju pogoditi više puta u isto mjesto³³⁴¹ budući da tenkovska municija nije predviđena za razbijanje kamena,³³⁴² a da tenk koji gađa jedno te isto mjesto ne pogađa svaki put cilj zbog pojave koja se zove "disperzija".³³⁴³ Slobodan Janković je izjavio da se na video snimcima – i dalje ne navodeći na kojim – vidi da Stari most jesu pogađale granate, ali na više različitih mjesta,³³⁴⁴ i da on nije stekao utisak da je posada tenka gađala neku

³³³⁴ Završni podnesak Slobodana Praljka, par. 339 i 340.

³³³⁵ Završni podnesak Slobodana Praljka, par. 341.

³³³⁶ Završni podnesak Slobodana Praljka, par. 335.

³³³⁷ IC00820.

³³³⁸ IC00821; V. takođe 3D03208, u daljem tekstu "Jankovićev izvještaj".

³³³⁹ 3D03208, str. 2.

³³⁴⁰ 3D03208, str. 2: "Iz snimaka F...g vidi se da je F...g Stari most bio izložen udarima različitih projektila, pa vjerovatno i tenkovskih".

³³⁴¹ Slobodan Janković, T(f), str. 30085.

³³⁴² Slobodan Janković, T(f), str. 30086.

³³⁴³ Slobodan Janković, T(f), str. 30085.

³³⁴⁴ Slobodan Janković, T(f), str. 30085.

određenu tačku.³³⁴⁵ Prema riječima Slobodana Jankovića, hipoteza po kojoj je Stari most uništio tenk T-55 malo je vjerovatna, pa treba razmotriti mogućnost da se izvedu i drugi zaključci, a ne samo zaključak po kojem je Stari most uništio tenk oružanih snaga HVO-a HR HB.³³⁴⁶

1330. Na video zapisima koje su dostavile televizijske stanice TV ORF 2 i TV Mostar, Slobodan Janković je primijetio da se, neposredno prije nego što se Stari most srušio, pojavljuje stub vode po crti koja povezuje istočni oslonac mosta s lijevom obalom Neretve.³³⁴⁷ Taj stub vode, kako je objasnio, nije mogao biti prouzrokovan padom granate u rijeku.³³⁴⁸ Osim toga, zapazio je da nijedan projektil nije udario u most u trenutku kada se pojavio stub vode.³³⁴⁹ Na osnovu tih zapažanja, Slobodan Janković je zaključio da je uzdužni stub vode mogao biti posljedica aktiviranja detonirajućeg štapina, a da je crni dim koji se vidi u blizini istočnog oslonca Starog mosta nastao zbog aktiviranja eksplozivnog naboja.³³⁵⁰ Prema riječima Slobodana Jankovića, prilikom detonacije detonirajućeg štapina u vodi došlo je do oslobađanja plinova, uslijed čega je šiknuo vodoskok koji se vidi na snimcima.³³⁵¹ Crni dim, kako je naveo, pojavio se zbog detonacije eksplozivnog naboja u istočnom stubu oslonca Starog mosta, koja je aktivirana uz pomoć detonirajućeg štapina.³³⁵²

1331. Slobodan Janković zatim je izvršio eksperiment s ciljem da reproducira eksploziju koja bi bila identična eksploziji koja se vidi na video snimcima televizijskih stanica TV ORF 2 i TV Mostar³³⁵³ i na osnovu obavljenog eksperimenta,³³⁵⁴ ocijenio da se njegova hipoteza potvrdila, odnosno da je uzdužni vodeni mlaz koji se pojavljuje neposredno uoči rušenja Starog mosta posljedica detonacije detonirajućeg štapina. Osim toga, takođe je zaključio da je eksplozija u donjem dijelu istočnog luka Starog mosta u stvari posljedica detonacije eksplozivnog naboja koji je prouzrokovao rušenje mosta.³³⁵⁵

1332. Na kraju, Slobodan Janković je izjavio, na osnovu analize zasnovane na dva video snimka televizijskih stanica TV ORF 2 i TV Mostar,³³⁵⁶ da je do rušenja Starog mosta veoma vjerovatno

³³⁴⁵ Slobodan Janković, T(f), str. 30091.

³³⁴⁶ 3D03208, str. 2; IC00820; V. takođe Slobodan Janković, T(f), str. 30087 i 30088.

³³⁴⁷ 3D03208, str. 2, 3 i 7; IC00820.

³³⁴⁸ Slobodan Janković, T(f), str. 30106.

³³⁴⁹ 3D03208, str. 3; IC00820; IC00821; V. takođe Slobodan Janković, T(f), str. 30086 i 30093.

³³⁵⁰ 3D03208, str. 3; IC00820; IC00821.

³³⁵¹ 3D03208, str. 3 i 4; IC00820; IC00821.

³³⁵² 3D03208, str. 4 i 5; IC00820; IC00821.

³³⁵³ 3D03208, str. 9 i 10; IC00822. Za detaljni opis eksperimenta, v. Slobodan Janković, T(f), str. 30100; V. takođe IC00820 i IC00821.

³³⁵⁴ IC00822.

³³⁵⁵ 3D03208, str. 6, 14 i 15. Radi poređenja video snimka eksperimenta koji je proveden za potrebe izvještaja (IC00822) s dva video snimka na kojima se prikazuje uništenje Starog mosta (IC00820 i IC00821), v. takođe Slobodan Janković, T(f), str. 30098 i 30100.

³³⁵⁶ Slobodan Janković, T(f), str. 30077; IC00821; IC00820. U vezi s činjenicom da je Slobodan Janković proučio više video snimaka, ali da se u svom izvještaju poziva samo na dva, v. T(f), str. 30207 i 30208.

došlo uslijed eksplozije naboja, postavljenog u jedan od lukova mosta, koja je aktivirana uz pomoć detonirajućeg štapina s lijeve obale Neretve, a ne zbog tenkovskih projektila.³³⁵⁷ Osim toga, Slobodan Janković je izjavio da su svi mostovi u bivšoj Jugoslaviji bili pripremljeni za rušenje u slučaju sukoba i da je moguće da je eksploziv koji je, prema njegovoj teoriji, upotrijebljen za uništenje Starog mosta, postavljen još u to vrijeme.³³⁵⁸ Naime, kako je objasnio, u jugoslovenskoj strategiji se predviđao napad zapadnih zemalja, pa se zbog toga eksploziv postavljen na mostove mogao aktivirati s istočne obale.³³⁵⁹

1333. Što se tiče metodologije rada Slobodana Jankovića, Vijeće je konstatovalo da je tokom svog svjedočenja u sudnici Janković izjavio da se oslanjao prije svega na snimak televizijske stanice TV ORF 2, budući da je filmska traka TV Mostar preosvijetljena.³³⁶⁰ Osim toga, on je primijetio da izgleda kao da je snimak televizijske stanice TV ORF 2 napravljen od dva filma, pri čemu se u prvom dijelu vidi stanje stvari prije rušenja mosta, a u drugom samo rušenje mosta u rijeku.³³⁶¹ Shodno tome, zaključio je da je snimak TV Mostar značajan uprkos lošem kvalitetu zato što u njemu nije primjetno "odsustvo kontinuiteta"³³⁶².

1334. Vijeće takođe napominje da je u svom svjedočenju Slobodan Janković rekao da postoji samo "velika vjerovatnoća" da je Stari most uništen eksplozivom aktiviranim s istočne obale Neretve, naročito zbog toga što se snimak TV ORF 2 sastoji od dva filma.³³⁶³ Slobodan Janković je došao do tog zaključka tek nakon što je uporedio snimak koji je dostavila TV ORF 2 sa snimkom koji je prikazan na TV Mostar.³³⁶⁴ Naime, po mišljenju Slobodana Jankovića, film koji je dostavio TV Mostar sniman je bez prekida.³³⁶⁵

1335. Međutim, Vijeće primjećuje da je Slobodan Janković priznao da ne zna da li oba video snimka prikazuju isti događaj ili ne, ali da vjeruje da je to tako, premda to ne može da tvrdi sa sigurnošću.³³⁶⁶ Takođe je potvrdio da je, s njegove tačke gledišta, bio presudan "tajming" između pojave vodoskoka i rušenja Starog mosta,³³⁶⁷ i prihvatio da bi, ako su eksplozija, vodoskok i dim

³³⁵⁷ 3D03208, str. 7; Slobodan Janković, T(f), str. 30077 i 30102.

³³⁵⁸ Slobodan Janković, T(f), str. 30109.

³³⁵⁹ Slobodan Janković, T(f), str. 30111.

³³⁶⁰ Slobodan Janković, T(f), str. 30101.

³³⁶¹ Slobodan Janković, T(f), str. 30101 i 30102.

³³⁶² Slobodan Janković, T(f), str. 30102, 30114, 30115 i 30132.

³³⁶³ Slobodan Janković, T(f), str. 30129.

³³⁶⁴ Slobodan Janković, T(f), str. 30129.

³³⁶⁵ Slobodan Janković, T(f), str. 30129.

³³⁶⁶ Slobodan Janković, T(f), str. 30130, 30135, 30136 i 30179.

³³⁶⁷ Slobodan Janković, T(f), str. 30133 i 30134; V. takođe P10511, str. 3, gdje Slobodan Janković izjavljuje: "[J]asno se vidi, neposredno prije rušenja mosta Ekurziv dodatg, stup vode koji se diže duž istočne obale, južno od mosta, a zatim crni dim u temelju mosta".

snimljeni 8. novembra 1993., a rušenje Starog mosta nastupilo sutradan, logično bilo zaključiti da do rušenja građevine nije došlo uslijed eksplozije.³³⁶⁸

1336. Tokom unakrsnog ispitivanja Slobodana Jankovića, tužilaštvo mu je predočilo insert 2 iz dokaznog predmeta P 01040 na kojem se most vidi iz istog ugla kao na snimku TV ORF 2, s istim stubom vode i istom eksplozijom u podnožju Starog mosta. Slobodan Janković je prihvatio da, na tom video snimku, do rušenja mosta ne dolazi neposredno nakon aktiviranja detonirajućeg štapina i eksplozivnog naboja.³³⁶⁹ Prema njegovim riječima, da je u svom posjedu imao taj dokument dok je radio na svom izvještaju, to bi smanjilo vjerovatnoću da je tačna njegova teorija o korištenju eksploziva za uništenje Starog mosta.³³⁷⁰ Na kraju je priznao da, sudeći po video snimku koji mu je predočilo tužilaštvo, do rušenja Starog mosta nije došlo uslijed eksplozije.³³⁷¹ Međutim, isto tako je rekao da je moguće da je najprije aktivirana prva eksplozija poslije koje se most nije srušio,³³⁷² a da je potom aktivirana druga eksplozija, koja je dovela do rušenja mosta.³³⁷³ To bi značilo da su snimak koji je predočilo tužilaštvo i snimak TV ORF 2 snimljeni u dva različita trenutka. Međutim, Vijeće ne raspolaže nikakvim dokazima koji bi potvrdili da je zaista došlo do te dvije eksplozije.

1337. Što se tiče inserta 2 iz dokaznog predmeta P 01040, Praljкова odbrana tvdi da su ga "montirale nepoznate osobe kako bi stvorile utisak da je most srušen vatrenim djelovanjem HVO-a", a tu svoju tvrdnju zasniva na izjavama svjedoka Philipa Watkina.³³⁷⁴ Vijeće napominje da je Philip Watkins, koji je vidio izvorni snimak u vrijeme događaja,³³⁷⁵ zaista izjavio, pogledavši insert 2 iz dokaznog predmeta P 01040, da je snimak bio retuširan.³³⁷⁶ Međutim, precizirao je koje je razlike uočio, tj. da je, konkretno, izvorni snimak bio u boji i da je pokrивao veću površinu.³³⁷⁷ Vijeće smatra da se u izjavi Philipa Watkina ne dovodi u pitanje vjerodostojnost snimljenih kadrova niti autentičnost snimka.

1338. Vijeće je *proprio motu* imenovalo Heinricha Pichlera kao vještaka zaduženog da provjeri autentičnost video snimaka televizijskih stanica TV Mostar i "V ORF 2 i da konkretno ustanovi da

³³⁶⁸ Slobodan Janković, T(f), str. 30133 do 30135.

³³⁶⁹ Slobodan Janković, T(f), str. 30145 do 30147. Video snimak koji je predočilo tužilaštvo je dokazni predmet broj P01040, insert 2. V. takođe, u vezi sa sličnostima između filma koji je predočilo tužilaštvo i filma koji je dostavila stanica "TV ORF 2", Slobodan Janković, T(f), str. 30180 i 30181. Podsjećamo da je video snimak koji je dostavila stanica "TV ORF 2" dokazni predmet broj IC00820, Slobodan Janković, T(f), str. 30079.

³³⁷⁰ Slobodan Janković, T(f), str. 30181-30183.

³³⁷¹ Slobodan Janković, T(f), str. 30195.

³³⁷² Slobodan Janković, T(f), str. 30196 i 30197; P01040, insert 2.

³³⁷³ Slobodan Janković, T(f), str. 30196 i 30197; IC00820; IC00821; P01040, insert 2; V. takođe Slobodan Janković, T(f), str. 30216 i 30217.

³³⁷⁴ Završni podnesak Praljkové odbrane, par. 336; V. takođe Philip Watkins, T(f), str. 18898.

³³⁷⁵ V, Philip Watkins, T(f), str. 18897 i 18898.

³³⁷⁶ Philip Watkins, T(f), str. 18898.

³³⁷⁷ Philip Watkins, T(f), str. 18898.

li su kadrovi snimani u kontinuitetu ili s prekidima.³³⁷⁸ Heinrich Pichler je izjavio da je jedino televizijska stanica ORF 2 mogla da mu dostavi video zapise koji su bili djelimično upotrebljivi za analizu i da ne može da se izjasni o autentičnosti snimka TV Mostar.³³⁷⁹ Što se tiče novih video zapisa koje je dostavila TV ORF 2, Heinrich Pichler je zaključio da na njima postoji jedan neodređeni vremenski interval između kadrova na kojima se vidi stub vode i kadrova koji prikazuju rušenje mosta, dok se na video snimku TV ORF 2 na kojem se zasniva Jankovićev izvještaj kadrovi redaju jedan za drugim bez pomenutog vremenskog intervala.³³⁸⁰ Prema riječima Heinricha Pichlera, video snimak televizijske stanice TV ORF 2 nije, prema tome, ni od kakve koristi za utvrđivanje hronološkog redoslijeda događaja prilikom rušenja mosta.³³⁸¹

1339. S obzirom na sve prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je Heinrich Pichler potvrdio iskaz Slobodana Jankovića pred Vijećem u vezi s tim da li je snimak koji je dostavila televizijska stanica TV ORF 2 integralna verzija. Naime, kako se napominje gore u tekstu, Heinrich Pichler je izjavio da se na osnovu tog video snimka ne može utvrditi hronološki redoslijed rušenja.³³⁸² Slobodan Janković je objasnio Vijeću da je iz tog razloga paralelno koristio video snimak koji je emitovala TV Mostar.³³⁸³ Prednost tog inserta, "slabijeg vizuelnog kvaliteta", bila je, po njegovim riječima, to što je snimljen u kontinuitetu.³³⁸⁴ Vijeće primjećuje da Heinrich Pichler nije mogao izvršiti vještačenje snimka "TV Mostar".³³⁸⁵ Prema tome, Vijeće ne može da se izjasni o hronološkom kontinuitetu i autentičnosti video snimka TV Mostar. Međutim, Vijeće smatra, slično Slobodanu Jankoviću i Heinrichu Pichleru, da je snimak TV ORF 2 montiran od najmanje dvije različite sekvence i da, shodno tome, ne omogućava da se utvrdi hronološki redoslijed događaja koji su neposredno prethodili rušenju Starog mosta.

1340. Osim toga, Vijeće konstatuje da je Slobodan Janković povukao zaključke iz svog izvještaja tokom unakrsnog ispitivanja, konkretno nakon što je pogledao insert 2 iz dokaznog predmeta P 01040 koji mu je predočilo tužilaštvo, na kojem se vidi eksplozija na Starom mostu poslije koje se

³³⁷⁸ U vezi s imenovanjem Heinricha Pichlera u svojstvu vještaka i njegovim zadatkom, v. "Nalog o predočavanju dodatnih dokaza i imenovanju svjedoka vještaka od strane Vijeća", javno, 9. septembar. 2008.

³³⁷⁹ C00002, str. 5.

³³⁸⁰ C00002, str. 12.

³³⁸¹ C00002, str. 12.

³³⁸² C00002, str. 12.

³³⁸³ Slobodan Janković, T(f), str. 30129.

³³⁸⁴ Slobodan Janković, T(f), str. 30129.

³³⁸⁵ C00002, str. 8 i 9: "Video materijal iz Mostara (snimak koji je dostavila "TV Mostar") nije bio direktno dostupan u obliku video kasete. Integritet video snimka ne može se utvrditi van svake sumnje na osnovu DVD-a zbog kodiranja u formatu MPEG 2, u kojem se ne nalaze samo na I-kadrovi (koji omogućavaju precizno utvrđivanje hronološkog slijeda) već i B-kadrovi, kao i P-kadrove (koji utvrđivanje hronološkog slijeda omogućavaju samo u ograničenoj mjeri). Kada se vrijeme i prostor interpoliraju putem B-kadrova, neki tragovi montiranja vremenom nestaju i zbog toga se više ne mogu jasno razaznati".

most nije srušio.³³⁸⁶ Tokom unakrsnog ispitivanja takođe je izašla na vidjelo određena nesigurnost u pogledu primijenjene metodologije u izradi izvještaja. Na primjer, Slobodan Janković je izjavio da je pošao od pretpostavke da snimci stanica TV ORF 2 i TV Mostar prikazuju isti događaj, koji se odigrao istog datuma, ali da je to njegovo uvjerenje, a ne bezuslovna tvrdnja.³³⁸⁷

1341. Vijeće smatra da izjave Slobodana Jankovića date u sudnici dopuštaju određenu sumnju u vezi s tim da li se Stari most srušio zbog eksplozije aktivirane s desne obale Neretve, iako upravo tako glase zaključci izneseni u Jankovićevom izvještaju.

1342. Međutim, Vijeće smatra da video snimci TV Mostar i TV ORF 2, kao i eksperiment koji je proveden za potrebe Jankovićevog izvještaja, pokazuju da je mogao biti izvršen barem jedan pokušaj da se Stari most digne u vazduh eksplozivom aktiviranim s desne strane Neretve. Vijeće, naime, smatra da crni dim koji izlazi iz istočnog stuba Starog mosta i stub vode koji se gotovo istovremeno javlja mogu ukazivati na eksploziju aktiviranu pomoću detonirajućeg štapina.³³⁸⁸ Osim toga, postoji jedan dokaz u kojem se pominje operacija te vrste.³³⁸⁹ Međutim, čak i pod pretpostavkom da je eksplozija zaista doprinijela uništenju Starog mosta, Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom o eventualnim počiniocima koji su izazvali eksploziju.

1343. Vijeće se uvjerilo da se granatiranje Starog mosta iz tenka HVO-a postavljenog na brdu Stotina nastavilo 9. novembra 1993. ujutro. S druge strane, Vijeće ne isključuje mogućnost barem jednog pokušaja da se Stari most digne u zrak eksplozivom aktiviranim s desne obale Neretve. Međutim, i čak pod pretpostavkom da je video snimak TV Mostar snimljen bez montaže i bez rezova 9. novembra 1993. – dana na koji se srušio Stari most, u čemu se svi izvori slažu – Vijeće podsjeća na svoj raniji zaključak da se Stari most mogao smatrati srušenim već 8. novembra 1993., nakon granatiranja iz tenka HVO-a postavljenog na brdu Stotina. Vijeće takođe podsjeća na svoje zaključke po kojima se taj napad odigrao u okviru ofanzivnih dejstava za koja je zapovijed izdao Milivoj Petković, a izvršio Miljenko Lasić.

1344. Osim toga, Vijeću je poznato da je Slobodan Janković rekao da tenk T-55 nije mogao uništiti Stari most,³³⁹⁰ kao i ono što je Slobodan Praljak rekao o djelotvornosti napada.³³⁹¹ Naime, Slobodan Praljak je tokom svog svjedočenja izjavio da bi, da mu je zaista bila namjera da Stari

³³⁸⁶ Slobodan Janković, T(f), str. 30195.

³³⁸⁷ Slobodan Janković, T(f), str. 30130, 30135, 30136 i 30179.

³³⁸⁸ V. konkretno IC00820, Slobodan Janković, T(f), str. 30079; IC00821, Slobodan Janković, T(f), str. 30079; P01040, insert 2; Slobodan Janković, T(f), str. 30146.

³³⁸⁹ 3D00924.

³³⁹⁰ V. "Hipoteza 2: rušenje prouzrokovano eksplozivom aktiviranim na desnoj obali Neretve" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

³³⁹¹ V. Slobodan Praljak, T(f), str. 41274.

most "satre u pepeo", dovoljno bilo ispaliti tri projektila s brda Hum.³³⁹² Vijeća smatra da ni izjave Slobodana Jankovića ni izjave Slobodana Praljka u ovom konkretnom slučaju nisu relevantne budući da je, čak i pod pretpostavkom da tenk nije najefikasnije oružje za uništenje Starog mosta, granatiranje građevine iz te vrste oružja moglo prouzrokovati rušenje mosta, naročito s obzirom na stanje u kojem se već nalazio 8. novembra 1993. ujutro, prije otvaranja vatre.³³⁹³

1345. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće smatra da se granatiranje Starog mosta iz tenka HVO-a postavljenog na brdu Stotina nastavilo 9. novembra 1993. ujutro i da je građevina pretrpjela barem jednu eksploziju aktiviranu s desne obale Neretve. Međutim, Vijeće smatra da je Stari most bio uništen i na rubu rušenja od 8. novembra 1993. uveče, pošto je 8. novembra 1993. tokom cijelog dana bio izložen granatiranju tenka postavljenog na brdu Stotina u okviru ofanzivnih dejstava po zapovijedi Milivoja Petkovića, koju je izvršio Miljenko Lasić.

4. Reakcija političkih vlasti i oružanih snaga HVO-a na jednoglasnu osudu međunarodnih aktera

1346. Poslije rušenja Starog mosta, reakcije političkih i vojnih vlasti HVO-a su, kako se pokazalo, bile izraz volje da se minimalizira ili zataška vlastita odgovornost za taj događaj (a). Uprkos tome, većina međunarodnih aktera je veoma brzo proglasila oružane snage HVO-a odgovornim za rušenje Starog mosta (b), između ostalog zbog toga što su, uslijed uništenja te građevine, vojnici ABiH i stanovnici muslimanske enklave na desnoj obali ostali potpuno izolovani (c). Organi vlasti HVO-a tada su optužili posadu tenka da je postupila na svoju ruku (d).

a) Pokušaj vlasti HVO-a da minimaliziraju ili da zataškaju svoju odgovornost za uništenje Starog mosta

1347. Na sastanku održanom u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu 10. novembra 1993. –na kojem su, između ostalih, bili Franjo Tuđman, Mate Boban, Jadranko Prlić, Mate Granić i Perica Jukić – Franjo Tuđman je pitao ko je odgovoran za rušenje Starog mosta.³³⁹⁴ Mate Boban je, ne navodeći ko su počinio, odgovorio da je Stari most "toliko pucan prije" i da je, poslije strašnih kiša, sam pao.³³⁹⁵ Vijeće napominje da je pet gore navedenih osoba uskoro počelo razgovarati ne o pitanju utvrđivanja odgovornosti za uništenje Starog mosta, nego o razlozima koji bi se mogli iznijeti kako bi se spriječilo da međunarodna javnost smatra su oružane snage HVO-a za to odgovorne. Naime, Vijeće konstatuje da je tokom sastanka Franjo Tuđman pitao svoje sagovornike kome rušenje

³³⁹² V. Slobodan Praljak, T(f), str. 41274.

³³⁹³ V. "Oštećivanje Starog mosta do 8. novembra 1993." U činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

³³⁹⁴ P06581, str. 20.

³³⁹⁵ P06581, str. 20.

Starog mosta više ide u korist u vojnom pogledu.³³⁹⁶ Mate Boban je tada izričito rekao da je rušenje Starog mosta u interesu oružanih snaga HVO-a.³³⁹⁷

1348. Pošto je to konstatovano, učesnici su iznijeli više prijedloga. Perica Jukić je predložio da se rušenje Starog mosta objasni obilnim kišama i, generalno, "ratnFimğ zbivanjFimağ".³³⁹⁸ Jadranko Prlić je podsjetio da je situacija bila potpuno van kontrole HVO-a,³³⁹⁹ da se linija fronta nalazila na udaljenosti od 300 m od mosta i da vojnici oružanih snaga HVO-a ni na koji način nisu mogli da priđu Starom mostu.³⁴⁰⁰ Mate Granić je prije toga predložio da se pokuša izvršiti uticaj na SPABAT koji je, po njegovom mišljenju, bio apsolutno najmjerodavniji kako bi predstavnici te organizacije u medijima dali izjavu povoljnu za HVO.³⁴⁰¹

1349. Istog dana kada je održan sastanak, Miljenko Lasić je poslao izvještaj vladi HR HB, Glavnom stožeru HVO-a i Ministarstvu odbrane u kojem je prenio raspoloživa saznanja o rušenju Starog mosta.³⁴⁰² U tom izvještaju, on tvrdi da je Stari most bio narušen zubom vremena i da je još prije rata postojao plan za njegovu sanaciju, koji je u izvjesnoj mjeri i proveden.³⁴⁰³ Takođe je istakao da je "srpski agresor" prethodno već teško oštetio most granatiranjem, a da se Stari most nalazio u neposrednoj blizini linije razdvajanja koja je bila pod kontrolom ABiH.³⁴⁰⁴ Najzad, naglasio je činjenicu da ABiH nije obilježila Stari most kao građevinu koja zahtijeva "posebne mjere zaštite" jer u tom slučaju ABiH ne bi mogla upotrebljavati most za upućivanje vojne opreme i jedinica preko rijeke.³⁴⁰⁵ Svoj izvještaj je završio podvlačeći činjenicu da jedinice HVO-a nikada nisu gađale Stari most i da se on srušio uslijed žestokih borbi koje su se vodile u području Starog mosta od početka sukoba.³⁴⁰⁶

1350. Vijeće prihvata da su neki podaci koje Miljenko Lasić iznosi u svom izvještaju tačni, kao što su podaci o oštećenjima koja je Stari most pretrpio prije 8. i 9. novembra 1993., o tome da se most nalazio blizu linije fronta i da je ABiH koristila Stari most za upućivanje jedinica i vojne opreme, no ipak smatra da su tvrdnje po kojima jedinice HVO-a nikada nisu gađale most netačne. Naime, Vijeće je prethodno već podsjetilo na to da je, tokom sukoba između Hrvata i Muslimana u

³³⁹⁶ P06581, str. 21.

³³⁹⁷ P06581, str. 21.

³³⁹⁸ P06581, str. 21.

³³⁹⁹ "Apsolutno je van naše kontrole", P06581, str. 21.

³⁴⁰⁰ P06581, str. 20 i 21.

³⁴⁰¹ P06581, str. 21.

³⁴⁰² P06564; P06646, pod pečatom.

³⁴⁰³ P06564; P06646, pod pečatom.

³⁴⁰⁴ P06564; P06646, pod pečatom. U vezi s pitanjem koliko je Stari most bio blizu linije fronta, v. takođe P10820, str. 1; P10847, str. 1.

³⁴⁰⁵ P06564.

³⁴⁰⁶ P06564.

Mostaru, Stari most granatiran po naređenju najviših vlasti HVO-a, o čemu, primjera radi, svjedoči izvještaj mješovitog raketno-topničkog puka iz Širokog Brijega od 19. septembra 1993., prema kojem se po Starom mostu tuklo po zapovijedi Glavnog stožera.³⁴⁰⁷ Vijeće takođe podsjeća na svoje prethodne zaključke, po kojima je Stari most bio izložen granatiranju i hicima s položaja HVO-a od juna 1993. do 9. novembra 1993.

1351. Vijeće smatra da je izvještaj Miljenka Lasića odraz volje vlasti HVO-a da minimaliziraju ili zataškaju odgovornost oružanih snaga HVO-a za rušenje Starog mosta, o čemu uostalom svjedoče i riječi izrečene na sastanku u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu 10. novembra 1993., o kojem je prethodno bilo govora. Osim toga, izjave poput onih koje je Jadranko Prlić dao u novembru³⁴⁰⁸ prilikom intervjua s Belindom Giles,³⁴⁰⁹ kada je izjavio da je uništenje Starog mosta počelo u maju 1992., a završilo u novembru 1993., potkrepljuju taj zaključak³⁴¹⁰ i implicitno potvrđuju da je do rušenja mosta došlo uslijed borbenih dejstava vođenih od početka sukoba. Isto je i s izjavama Vese Vegara³⁴¹¹ koje su prenijele novinska agencija Reuters i New York Times 10. novembra 1993., a u kojima se tvrdi da je rušenje Starog mosta posljedica neprekidnog granatiranja zbog toga što se most nalazio na strateški važnom mjestu, u blizini muslimanskih položaja.³⁴¹²

b) Reakcija međunarodnih aktera koji su oružane snage HVO-a proglasili odgovornim za uništenje Starog mosta

1352. Uprkos stavu koji su zauzele vlasti HVO-a i njihovoj reakciji, većina međunarodnih organizacija i njihovih pripadnika prisutnih na terenu, kao i jedan novinar,³⁴¹³ smatrali su da je do rušenja Starog mosta došlo uslijed artiljerijske i tenkovske vatre HVO-a 8. i 9. novembra 1993. godine. Svjedok DW je izjavio da su, po njegovom uvjerenju, Hrvati bili jedina zaraćena strana kojoj je uništenje Starog mosta bilo u interesu i da su Hrvati pucali na most iz tenka.³⁴¹⁴ U izvještaju PMEZ-a od 9. novembra 1993., rušenje Starog mosta se prikazuje kao posljedica neprekidne vatre, naročito iz jednog tenka, koja je otvarana po zapovijedi "HVO-a" u znak "osvete"

³⁴⁰⁷ P05201, str. 1 i 2.

³⁴⁰⁸ Belinda Giles, T(f), str. 2038.

³⁴⁰⁹ Nezavisna televizijska producentkinja, rediteljka reportaže "Velika Hrvatska", v. Belinda Giles, T(f), str. 2033, 2034 i P07437.

³⁴¹⁰ P01015; Belinda Giles, T(f), str. 2075: "Mislim F...g da je Stari most uništen prije više od godinu i po".

³⁴¹¹ Pomoćnik predstojnika za IPD Odjela odbrane od 31. januara 1993. do 30. juna 1994., v. Veso Vegar, T(f), str. 36887, 36888 i 36904; P01372.

³⁴¹² P10820, str. 1; P10847, str. 1. Vijeće napominje da Veso Vegar poriče da je dao takvu izjavu, v. Veso Vegar, T(f), str. 37183, 37188 i 37189, ali ističe da je, s obzirom na sveukupne dokaze, razumno zaključiti da u to vrijeme jeste dao tu izjavu.

³⁴¹³ P10963.

³⁴¹⁴ P10287, pod pečatom, str. 12. U vezi s optužbama na račun oružanih snaga HVO-a, v. takođe P08016, str. 3

poslije pada Vareša.³⁴¹⁵ U drugom izvještaju iste organizacije od 18. aprila 1994., kaže se da je Stari most uništen vatrenim djelovanjem tenka HVO-a.³⁴¹⁶ Iako nije podjednako izričit, završni izvještaj komisije eksperata UN-a u vezi s uništavanjem kulturnih dobara takođe je napisan u istom smislu.³⁴¹⁷ Prema izvještaju novinske agencije Reuters od 10. novembra 1993., vojni glasnogovornik UN-a, Bill Alkman, izjavio je da je "zadnji udarac" zadan s položaja HVO-a.³⁴¹⁸

1353. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće primjećuje da su brojni akteri prisutni na terenu u vrijeme događaja, kao i pripadnici više međunarodnih organizacija, konstatovali da je Stari most uništen i da su za taj čin smatrali odgovornim oružane snage HVO-a. Naime, kako se pokazalo, uništenje Starog mosta zaista je bilo u interesu oružanih snaga HVO-a.

c) Posljedice uništenja Starog mosta po vojnike ABiH i stanovništvo muslimanske enklave na desnoj obali Neretve

1354. S vojne tačke gledišta, rušenje Starog mosta 9. novembra 1993. je imalo za posljedicu presijecanje glavne preostale linije snabdijevanja za vojnike ABiH koji su se nalazili u muslimanskoj enklavi na desnoj obali. Osim toga, pokazalo se da je u vrijeme događaja zapovjedništvo HVO-a znalo da ABiH koristi most u te svrhe.³⁴¹⁹ Na primjer, Svjedok CB je, između ostalog, izjavio da je počev od 9. maja 1993. otvarana žestoka vatra na mostove koji su povezivali dvije strane grada i da "putem izvještaja i razgovora sa hrvatskim odbrambenim snagama o vojnim ciljevima operacija, došli smo do zaključka da su hrvatske odbrambene snage pokušavale da izoluju muslimanski dio grada koji se nalazio na zapadnoj obali rijeke".³⁴²⁰ Pored toga, Vijeće napominje da je tokom svog iskaza u svojstvu svjedoka Slobodan Praljak izjavio da je, u vrijeme događaja, znao da ABiH koristi most za snabdijevanje muslimanske enklave na desnoj obali Neretve. Uprkos tome što je ABiH koristila Stari most u te svrhe on je izjavio da je zabranio jedinicama HVO-a da otvaraju vatru na taj spomenik.³⁴²¹

1355. Osim toga, Vijeće napominje da je, pošto su oružane snage HVO-a uništile most Kamenica 10., 11. ili 17. novembra 1993., to jest nekoliko dana poslije uništenje Starog mosta, u Mostaru

³⁴¹⁵ P06536, pod pečatom.

³⁴¹⁶ ID00815, str. 1. U vezi s rušenjem Starog mosta uslijed granatiranja iz tenka HVO-a, v. takođe P10047, par. 22.

³⁴¹⁷ "Razaranje je izvršili tenkovi koji je, kako se čini, pripadali hrvatskim snagama", v. P08279, par. 43 i par. 45: "Izgleda da Hrvati stoje iza uništenja mostarskog mosta". V. takođe P08016, str. 3.

³⁴¹⁸ P10820, str. 1; P10847, str. 1.

³⁴¹⁹ Slobodan Praljak, T(f), str. 44699 i 39566; Vinko Marić, T(f), str. 48377 i 48398; P06564; P06581; P06575, str. 20 i 21; 3D00924, str. 1 i P03381, str. 8; P03465, str. 4.

³⁴²⁰ Svjedok CB, T(f), str. 10143; Philip Watkins, T(f), str. 18899 i P06559, pod pečatom, str. 1 i P10287, pod pečatom, str. 12.

nestala svaka mogućnost da se pređe s jedne obale Neretve na drugu.³⁴²² Vijeće smatra da su oružane snage HVO-a, time što su nastavile granatiranje iako je Stari most bio uništen, a most Kamenica bio jedina konstrukcija koja je i dalje omogućavala prelazak preko Neretve, svjesno preuzele rizik da izoluju stanovništvo muslimanske enklave na desnoj obali Neretve.

1356. Vijeće osim toga primjećuje da je uništenje Starog mosta prouzrokovalo duboke psihološke posljedice kod muslimanskog stanovništva u Mostaru.³⁴²³ Vijeće ovdje podsjeća na svoja ranija razmatranja o simboličkom značaju Starog mosta,³⁴²⁴ naročito za zajednicu bosanskih Muslimana. Neki izvori takođe tvrde da je rušenje Starog mosta imalo daleko veći politički nego vojni uticaj.³⁴²⁵

1357. S obzirom na prethodna razmatranja, Vijeće smatra da su oružane snage HVO-a znale da ABiH koristi Stari most u vojne svrhe i da je uništenje mosta predstavljalo stratešku prednost za HVO zbog potpune izolacije muslimanske enklave na desnoj obali Neretve i, istovremeno, zbog presijecanja linija snabdijevanja ABiH na liniji fronta. Osim toga, Vijeće smatra da je uništenje Starog mosta imalo značajne posljedice po moral stanovnika Mostara i naročito Muslimana koji su živjeli u istočnom Mostaru, čega je HVO bio savršeno svjestan.

d) Postupak koji je HVO pokrenuo protiv posade tenka

1358. Pošto su najprije bezuspješno pokušali da međunarodne aktere uvjere u tezu po kojoj je uništenje starog Mosta predstavljalo, u neku ruku, "tragičnu posljedicu" sukoba i, uopšte uzev, oronulog stanja u kojem se most nalazio, negirajući da je taj događaj dovodio oružane snage HVO-a u bilo kakvu vojnu prednost, vlasti HVO-a su optužile trojicu pripadnika HVO-a, članove tenkovske posade,³⁴²⁶ da su otvorili vatru na Stari most bez prethodnog odobrenja.

³⁴²¹ Međutim, pecizirao je da ta zabrana nije zabilježena u pismenoj zapovijedi, v. Slobodan Praljak, T(f), str. 41275. V. takođe, u vezi s mišljenjem vlasti HVO o Starom mostu, P10963: "Smatran je vojnim ciljem, kaže jedan pomoćnik vođe hercegovačkih Hrvata, Mate Bobana", str. 2.

³⁴²² Enes Delalić je izjavio da je most Kamenica uništen 11. novembra 1993., v. Enes Delalić, T(f), str. 18700 i T(e), str. 18698-18699. Međutim, Miro Salčin je izjavio da je most uništen 10. novembra 1993. oko 17:00 sati, v. Miro Salčin, T(f), str. Miro Salčin, T(f), str. 14215 i 14216; IC00419. U jednom izvještaju predsjednika mjesne zajednice Donja Mahala bez datuma stoji da je, po njegovom mišljenju, most Kamenica uništen 17. novembra 1993., v. P01017, str. 2; P06684, str. 2.

³⁴²³ P06536, pod pečatom; P06646, pod pečatom, str. 1; Philip Watkins, T(f), str. 18897; P06559, pod pečatom, str. 1. U izvještaju od 8. novembra 1993. stoji da je Stari most možda uništen kao reakcija na događaje u Varešu, u znak "osvetFeğ". Vijeće napominje da je ABiH zauzela Vareš 4. novembra 1993.; v. takođe P06365, str. 3 i Enes Delalić, T(f), str. 18698. Enes Delalić je, između ostalog, izjavio da su uništenjem Starog mosta snage HVO htjele "da Muslimanimağ ugase život svakako".

³⁴²⁴ U vezi sa simboličkim značajem Starog mosta, v. takođe P00682. Vijeće smatra prikaz Starog mosta na tom plakatu pokazuje koliki je bio simbolički značaj spomenika.

³⁴²⁵ V. P06646, pod pečatom, str. 1 i Philip Watkins, T(f), str. 18899-18902.

³⁴²⁶ Vijeće primjećuje da nema informacija o tom tenku ni, konkretno, o položaju na kojem se nalazio. Prema tome, Vijeće nije u mogućnosti da utvrdi da li je to isti tenk o kojem je prethodno bilo riječi, a koji je bio na položaju na brdu Stotina.

1359. Na sljedećem sastanku u Predsjedničkim dvorima u Zagrebu 23. novembra 1993., Franjo Tuđman je ponovo pitao ko je odgovoran za uništenje Starog mosta, no ovog puta je pitanje postavio Gojku Šušku, ministru odbrane Republike Hrvatske.³⁴²⁷ Premda se iz zapisnika sa sastanka ne vidi šta je odgovorio ministar,³⁴²⁸ Franjo Tuđman je rekao da je neophodno utvrditi ko je naredio i zašto da se most uništi.³⁴²⁹ Dodao je da dotičnu osobu treba smijeniti i staviti pred vojni sud.³⁴³⁰

1360. Pokazalo se da je, zaista, tužilac ZP-a Mostar pokrenuo postupak istog dana, odnosno 23. novembra 1993.³⁴³¹ Tužilac je podnio zahtjev za provođenje istrage protiv Tome Topića, Dražena Rezića i Senaida Čavčića.³⁴³² Ova trojica, pripadnici oružanih snaga HVO-a i članovi tenkovske posade, optuženi su da su samoinicijativno i bez zapovijedi otvorili vatru na Stari most u Mostaru.³⁴³³ Postojala je osnovana sumnja da su oni odgovorni za uništenje Starog mosta.³⁴³⁴

1361. Vijeće raspolaže s više dokaza prema kojima je postupak imao za ishod konkretne posljedice, iako se tok postupka u dokazima opisuje šturo. O vođenju postupka govori se, između ostalog, u svjedočenju Philipa Watkina,³⁴³⁵ u pismu koje je 4. decembra 1993. Jadranko Prlić uputio generalu Cotu, komandantu UNPROFOR-a,³⁴³⁶ i u Dodatku XI Završnom izvještaju komisije eksperata UN-a u vezi s uništavanjem kulturnih dobara od 27. maja 1994. godine.³⁴³⁷ Milivoj Petković takođe je u svom svjedočenju pred Sudom rekao da je, u avgustu 1994., istraga još uvijek bila u toku.³⁴³⁸

1362. Uprkos tome, Vijeće ne raspolaže nikakvim informacijama o ishodu istrage koja je navodno vođena protiv te tri osobe. Međutim, Vijeće primjećuje da su pokretanjem istražnog postupka vlasti HVO-a implicitno priznale da je tenk HVO-a otvarao vatru na Stari most. S tim u vezi, Vijeće podsjeća da je, kako je to prethodno već utvrdilo, tenk HVO-a postavljen na brdo Stotina otvarao vatru 8. novembra 1993. tokom cijelog dana, kao i sutradan ujutro, u okviru ofanzivnih dejstava po zapovijedi Milivoja Petkovića.³⁴³⁹ Čak i pod pretpostavkom da je HVO pokrenuo postupak u vezi s istim onim tenkom koji je bio postavljen na brdu Stotina i da je posada tenka, u čijem su sastavu bili

³⁴²⁷ P06831, str. 7.

³⁴²⁸ U transkriptu stoji: ("Šuškanje kartom, ne čuje se"), v. P06831, str. 7.

³⁴²⁹ P06831, str. 8.

³⁴³⁰ P06831, str. 8.

³⁴³¹ Slobodan Praljak, T(f), str. 41273 i 41274; 3D00374, str. 49.

³⁴³² Slobodan Praljak, T(f), str. 41273 i 41274; 3D00374, str. 49.

³⁴³³ Slobodan Praljak, T(f), str. 41273 i 41274; 3D00374, str. 49.

³⁴³⁴ Slobodan Praljak, T(f), str. 41273 i 41274; 3D00374, str. 49.

³⁴³⁵ Philip Watkins, T(f), str. 18837.

³⁴³⁶ ID01912.

³⁴³⁷ P08279, par. 45.

³⁴³⁸ Milivoj Petković, T(f), str. 49413 i 49414; 4D01355, str. 4: "Neka gospodin vojni tužitelj nastavi posao".

³⁴³⁹ V. "Napad tenka HVO-a na Stari most 8. novembra 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

"pobunjeni" vojnici HVO-a, samoinicijativno odlučila da otvori vatru na Stari most, Vijeće smatra da ništa nije sprečavalo vojne vlasti HVO-a da obustave granatiranje koje je trajalo dva dana.³⁴⁴⁰

1363. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće smatra da reakcija međunarodnih aktera i vlasti HVO-a poslije rušenja Starog mosta potkrepljuju prethodno izvedene zaključke, prema kojima je tenk HVO-a, postavljen na bridu Stotina, otvarao vatru na Stari most 8. i 9. novembra 1993. Osim toga, Vijeće smatra da to što je HVO imao strateški interes da se Stari most uništi samo dodatno potkrepljuje uvjerenje da je Stari most bio smatran ciljem koji treba uništiti.

C. Opšti zaključci Vijeća o uništenju Starog mosta

1364. Vijeće se uvjerilo da su prije 8. novembra 1993. Stari most, iako već veoma oštećen, koristili ne samo pripadnici ABiH u Mostaru za snabdijevanje jedinica i upućivanje vojne opreme na liniju fronta, već i stanovnici istočnog Mostara za održavanje kontakta između dvije obale Neretve i snabdijevanje hranom i lijekovima. Osim toga, Vijeće se uvjerilo da je Stari most imao izuzetnu simboličku vrijednost, prije svega za Muslimane.

1365. Oružanim snagama HVO-a bilo je u vojnom interesu da se most uništi, budući da je njegovo uništenje praktički u potpunosti onemogućavalo dalje snabdijevanje jedinica ABiH. Međutim, rušenjem Starog mosta stanovnici muslimanske enklave na desnoj obali Neretve također su bili osuđeni na gotovo potpunu izolaciju.

1366. Vijeće smatra da je 8. novembra 1993., u okviru ofanzivnih dejstava za koje je zapovijed izdao Milivoj Petković, a koja je u djelo proveo Miljenko Lasić, jedan tenk HVO-a tokom cijelog dana otvarao vatru na Stari most, uslijed čega je već 8. novembra 1993. most bio neupotrebljiv i na ivici rušenja. Stari most zaista se srušio sutradan između 10:15 i 10:30 sati, pošto je tenk nastavio granatiranje, a možda i uslijed dejstva eksploziva aktiviranog uz pomoć detonirajućeg štapina s lijeve obale Neretve. Oružane snage i političke vlasti HVO-a su već 10. novembra 1993. demantovali da su oni uništili Stari most ali, uprkos toj reakciji, međunarodna zajednica i akteri prisutni na terenu jednoglasno su ih proglasili odgovornim za uništenje Starog mosta. Pošto su najprije pokušali da objasne rušenje mosta opštim ruševnim stanjem u kojem se ta građevina nalazila i položajem na kojem se nalazila usred sukoba, vlasti HVO-a su pokrenule istražni postupak protiv posade jednog tenka, koja je optužena da je postupila bez prethodnog odobrenja. Vijeće smatra da je reakcija političkih i vojnih vlasti HVO-a bila odraz volje da se minimalizira i

³⁴⁴⁰ V. također, u tom smislu, Vinko Marić, T(f), str. 48231.

zataška vlastita odgovornost i da potkrepljuje dokaze o napadu 8. novembra 1993. tokom kojeg je na Stari most otvarana vatra.

VI. Navodi o uništavanju vjerskih objekata u istočnom Mostaru

1367. Tužilaštvo navodi u paragrafu 116 Optužnice da je, u sklopu i tokom opsade Mostara, HVO namjerno uništio ili teško oštetio sljedeće džamije ili vjerske objekte u istočnom Mostaru; Sultan Javuz Selimovu džamiju (1),³⁴⁴¹ Hadži-Mehmed-Beg Karađozovu džamiju (2), Koski-Mehmed-pašinu džamiju (3), Nesuh-age Vučjakovića džamiju (4), Čejvan Čehajinu džamiju (5), Hadži-Ahmed-age Lakišića džamiju (6), Roznamedžije Ibrahim-efendije džamiju (7), Ćosa Jahja-hodžinu džamiju (8),³⁴⁴² Hadži-Kurtinu džamiju ili Tabačicu (9) i Hadži-Memijinu Cerničku džamiju (10).

1368. Praljkova odbrana tvrdi da su sve džamije nabrojane u paragrafu 116 Optužnice već bile uništene prije početka sukoba između Muslimana i Hrvata na području Mostara, odnosno da su ih uništile JNA i/ili VRS početkom 1992. godine.³⁴⁴³ Petkovićeve odbrana pak tvrdi da su veliku većinu tih džamija Srbi teško oštetili 1992. godine.³⁴⁴⁴ Praljakova i Petkovićeve odbrana³⁴⁴⁵ tvrde da ne postoji nijedan dokaz na osnovu kojeg bi se vidjelo da je HVO namjerno uništio ijednu džamiju ili vjerski objekt nabrojan u paragrafu 116 Optužnice.

1369. Vijeće primjećuje da dokazi pokazuju da je od deset džamija pomenutih u Optužnici, osam oštećeno ili djelimično razoreno od strane oružanih snaga JNA i/ili VRS 1992., a da su dvije još uvijek bile neoštećene u januaru 1993. i vjerovatno do 9. maja 1993., dana kada je izbio sukob između HVO-a i ABiH u Mostaru.³⁴⁴⁶

1370. Vijeće stoga konstatuje da su Sultan Javuz Selimova džamija (1), Hadži-Mehmed-beg Karađozova džamija (2), Koski-Mehmed-pašina džamija (3), Nesuh-age Vučjakovića džamija (4) Hadži-Ahmed-age Lakišića džamija (6), Ćosa Jahja-hodžina džamija (8) i Hadži-Kurtina džamija ili Tabačica (9) pretrpjele teška oštećenja ili su djelimično razorene tokom prethodnog sukoba u Mostaru tokom 1992.³⁴⁴⁷ Međutim, Vijeće precizira da je minaret Nesuh-age Vučjakovića

³⁴⁴¹ Poznata i kao mesdžid Sultan Selima Javuz

³⁴⁴² Poznata i kao Džamija Ćose Jahja-hodže.

³⁴⁴³ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 314 i 315.

³⁴⁴⁴ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 384.

³⁴⁴⁵ Petkovićeve odbrana precizira da je riječ o vremenskom periodu od 30. juna do 24. jula 1993.

³⁴⁴⁶ 2D01421; 3D01057; Ratko Pejanović, T(f), str. 1275 i 1425; 3D02845; Seid Smajkić, T(f), str. 2477; Marita Vihervuori, T(f), str. 21754; Neven Tomić, T(f), str. 34051; Veso Vegar, T(f), str. 37023; 3D00785, str. 92, 94, 96, 102, 103 i 104.

³⁴⁴⁷ 2D01421; 3D01057; Ratko Pejanović, T(f), str. 1275 i 1425; Seid Smajkić, T(f), str. 2657 i 2658; 3D02845.

džamije (4) ostao neoštećen.³⁴⁴⁸ Hadži-Memijina Cernička džamija (10) je, pak, pretrpjela samo manja oštećenja.³⁴⁴⁹

1371. Jedino Ćejvan Ćehajina džamija (5) i Roznamedžije Ibrahim-efendije džamija (7) nisu pretrpjele nikakva oštećenja i još uvijek su bile neoštećene u januaru 1993. i, po svoj prilici, do 9. maja 1993. godine.³⁴⁵⁰

1372. Više dokaza ukazuje na to da su, uopšte uzev i bez konkretnog navođenja njihovih naziva, džamije u istočnom Mostaru bile oštećene ili uništene uglavnom artiljerijskom vatrom između juna 1993. i decembra 1993. godine.³⁴⁵¹ Seid Smajkić, mostarski muftija konkretno od 1992. do 1994. godine,³⁴⁵² precizirao je da 1994. u gradu Mostaru više nije ostala nijedna džamija u koju su vjernici mogli da odu na molitvu zato što su sve bile uništene.³⁴⁵³

1373. Konkretnije, Vijeće konstatuje da su pogođene dvije džamije koje su se nalazile u samom centru istočnog Mostara, a koje 1992. nisu pretrpjele nikakva oštećenja. Ćejvan Ćehajina džamija (5) iz 1552. godine sravnjena je sa zemljom artiljerijskim projektilima,³⁴⁵⁴ a Roznamedžije Ibrahim-efendijina džamija (7) iz 1620. godine je uništena artiljerijskom vatrom ili granatiranjem.³⁴⁵⁵

1374. Što se tiče osam drugih džamija, to jest Sultan Javuz Selimova džamija (1),³⁴⁵⁶ Hadži-Mehmed-beg Karadžova džamija (2), Koski-Mehmed-pašina džamija (3), Nesuh-age Vučjakovića džamija (4) Hadži-Ahmed-age Lakišića džamija (6), Ćosa Jahje-hodžina džamija (8), Hadži-Kurtina džamija ili Tabačica (9) i Hadži-Memijina Cernička džamija (10), koje su prethodno već oštetile snage JNA i/ili VRS tokom 1992., Vijeće konstatuje da su neke među njima ponovo oštećene, a neke su u potpunosti razorene,³⁴⁵⁷ uglavnom artiljerijskom vatrom.³⁴⁵⁸ Tačnije, Koski-Mehmed-pašina džamija (3) je ponovo teško oštećena, a Hadži-Kurtina džamija ili Tabačica (9) je uništena, i

³⁴⁴⁸ 3D01057.

³⁴⁴⁹ 2D01421; 3D01057.

³⁴⁵⁰ 2D01421; 3D01057; svjedok BJ, T(f), str. 5730-5732.

³⁴⁵¹ Seid Smajkić, T(f), str. 2553 i 2554; P08939, str. 1 i 2; P02636, str. 4; Ratko Pejanović, T(f), str. 1276, 1280 i 1281; Larry Forbes, T(f), str. 21289 i 21290; Suad Ćupina, T(f), str. 4858, 4859, 4861-4863; Bo Pellnäs, T(f), str. 19544 i 19545.

³⁴⁵² Seid Smajkić, T(f), str. 2471 i 2472.

³⁴⁵³ Seid Smajkić, T(f), str. 2553 i 2554; P02563, str. 1.

³⁴⁵⁴ P08939.

³⁴⁵⁵ Ratko Pejanović, T(f), str. 1280; Larry Forbes, T(f), str. 21289.

³⁴⁵⁶ Što se tiče Sultan Javuz Selimove džamije, Vijeće primjećuje da se nalazila neposredno uz Stari most u Mostaru (v. P08939, str. 2 i IC00020, mjesto pod br. 8).

³⁴⁵⁷ P08939; Seid Smajkić, T(f), str. 2558 i 2559; IC00020; Ratko Pejanović, T(f), str. 1276-1281; IC00002 (mjesto označeno slovom "x"); 1D00527, par. 26; IC00026; Miro Salčin, T(f), str. 14297.

³⁴⁵⁸ Ratko Pejanović, T(f), str. 1280.

to obje granatama ispaljenim iz tenka koji se nalazio na brdu Stotina.³⁴⁵⁹ Vijeće primjećuje da je tenk postavljen na brdo Stotina gađao, između ostalog, temelje Hadži-Kurtine džamije ili Tabačice (9).³⁴⁶⁰ Pored toga, minaret Nesuh-age Vučjakovića džamije (4) je razoren višemjesečnim djelovanjem protivavionskog topa s brda Hum.³⁴⁶¹ Čosa Jahja-hodžina džamija (8) je, pak, uništena uz pomoć nekoliko guma napunjenih eksplozivom koje su bačene s brda Hum.³⁴⁶²

1375. Vijeće je saslušalo svjedočenja i prihvatilo dokaze koji konkretno pokazuju da je HVO odgovoran za uništenje i oštećivanje džamija u istočnom Mostaru 1993. godine.³⁴⁶³ Vijeće zaključuje da je uslijed stalnog vatrenog djelovanja i granatiranja HVO-a iz zapadnog Mostara po istočnom Mostaru, s brda Hum i brda Stotina, HVO bez ikakve sumnje dodatno ošteti ili uništio deset džamija.

1376. Neki dokazi potvrđuju da je HVO 1993. namjerno napadao,³⁴⁶⁴ odnosno uništavao³⁴⁶⁵ džamije ili druge muslimanske vjerske objekte u istočnom dijelu grada Mostara. Seid Smajić je izjavio da je HVO uništavao vjerske objekte "sistematski" i hotimično, te da je dejstvovao tako da nužno uništi džamije na koje je otvarana vatra.³⁴⁶⁶ U dva izvještaja PMEZ-a od 4. juna 1993. i 4. avgusta 1993. takođe se napominje "sistematska" i "namjerna" priroda napada na džamije u istočnom Mostaru.³⁴⁶⁷

1377. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je deset džamija navedenih u paragrafu 116 Optužnice uništeno ili teško oštećeno uslijed neprekidnog otvaranja vatre i granatiranja istočnog Mostara koje je proveo HVO. Vijeće se uvjerilo da je HVO hotimično otvarao vatru na tih deset džamija.

³⁴⁵⁹ P08939, str. 1; Seid Smajić, T(f), str. 2657-2659; IC00002; IC00020.

³⁴⁶⁰ P08939, str. 1.

³⁴⁶¹ P08939, str. 1.

³⁴⁶² P08939, str. 1.

³⁴⁶³ Larry Forbes, T(f), str. 21289 i 21290; Suad Čupina, T(f), str. 4863; IC00026; 1D00527, par. 26; P02563.

³⁴⁶⁴ P02800, str. 2; P08939, str. 1 i 2; Larry Forbes, T(f), str. 21289 i 21290. Vijeće primjećuje da je Larry Forbes rekao kako je nakon juna 1993. konstatovao da je jedna džamija u istočnom Mostaru oštećena iz protivavionskog topa Bofors postavljenog na stražnji dio kamiona HVO-a iz kojeg je otvarana vatra na džamiju, ali da svjedok nije naveo koja je tačno džamija gađana u tom konkretnom slučaju.

³⁴⁶⁵ P02636, str. 4; P03952, str. 3; P08939, str. 1 i 2; Seid Smajić, T(f), str. 2553 i 2554; Suad Čupina, T(f), str. 4858, 4859, 4861-4863; P04822, par. 11.

³⁴⁶⁶ P08939, str. 1 i 2; Seid Smajić, T(f), str. 2553 i 2554. Vijeće napominje da u svom izvještaju Seid Smajić pominje uopšteno "Hrvate", a ne konkretno HVO. Vijeće smatra da, s obzirom na okolnosti, to jest na vrijeme i na mjesto, kao i na druge dokaze povezane sa Seidom Smajkićem – uključujući P02800 i P02563 – i s obzirom na njegovo svjedočenje, autor izvještaja nužno misli na HVO.

³⁴⁶⁷ P02636, str. 4; P03952, str. 3.

VII. Zaključci Vijeća o postojanju opsade istočnog Mostara

1378. Vijeće zaključuje da je tokom perioda na koji se odnose paragrafi 110 do 117 Optužnice, odnosno od juna 1993. do aprila 1994., istočni Mostar bio pod opsadom HVO-a. Vijeće smatra da, iako HVO istočni Mostar nije držao u potpunom okruženju zbog postojanja otvorenih puteva kako na sjeveru, tako i na jugu,³⁴⁶⁸ grad jeste bio pod opsadom u tom smislu da je bio izložen vojnom napadu HVO-a tokom više mjeseci, koji se sastojao od stalnog i intenzivnog granatiranja i drugog vatrenog djelovanja, uključujući i snajpersku vatru, na malo, gusto naseljeno područje, uslijed čega su mnogi stanovnici istočnog Mostara bili ranjeni ili su poginuli. Osim toga, stanovništvo nije moglo otići iz istočnog dijela Mostara po vlastitom nahođenju i bilo je primorano da živi u izuzetno teškim životnim uslovima, bez hrane, vode, električne energije i odgovarajuće medicinske njege. Vijeće takođe primjećuje da je HVO povremeno potpuno blokirao dostavljanje humanitarne pomoći i da je hotimično otvarao vatru na pripadnike međunarodnih organizacija, pri čemu je jedan broj njih ubio i ranio. Najzad, HVO je uništio Stari most, a takođe je uništio ili teško oštetio deset džamija u istočnom Mostaru.

Dio 5: Heliodrom

1379. Ovaj dio Presude odnosi se na krivična djela koja su, prema navodima, počinile snage HZ HB/HVO-a na Heliodromu.

1380. U paragrafu 119 Optužnice navodi se da je zatočenički centar HVO-a na Heliodromu osnovan u septembru 1992. po naređenjima Brune Stojića i Valentina Ćorića i da su u njemu bosanski Muslimani držani u zatočeništvu do 21. aprila 1994.

1381. Tužilaštvo u paragrafima 120 do 122 Optužnice navodi da su snage HZ HB/HVO-a uhapsile i zatočile na Heliodromu na stotine Muslimana, pri čemu se procjenjuje da je istovremeno bilo zatočeno najviše 6 000 ljudi. Konkretno, 9. i 10. maja 1993. snage HZ HB/HVO-a sistematski su pohapsile na stotine muškaraca, žena, djece i starijih osoba, Muslimana, koji su živjeli u zapadnom Mostaru, prevezle ih ili primorale da pješače do Heliodroma, gdje su ti ljudi držani i do desetak dana. Isto tako, 30. juna 1993., nakon napada ABiH na Sjeverni logor, snage HZ HB/HVO-a su u Hercegovini uhapsile više hiljada vojno sposobnih muškaraca Muslimana i mnoge od njih su duže vrijeme držale zatočene na Heliodromu. Tužilaštvo tvrdi da su posljednje žene zatočene na Heliodromu puštene na slobodu 17. decembra 1993., no da je znatan broj muškaraca Muslimana ostao zatočen do aprila 1994.

³⁴⁶⁸V. u vezi s tim "Priliv stanovništva u istočni Mostar" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

1382. Tužilaštvo uz to u paragrafu 123 Optužnice navodi da su organi vlasti ili snage HZ HB/HVO-a muškarce Muslimane zatočile na Heliodromu, a da nisu u dobroj vjeri ili na odgovarajući način preduzele mjere da se napravi razlika između zarobljenih vojnika i pritvorenih civila.

1383. U paragrafima 124 do 126 Optužnice tužilaštvo navodi da su uslovi zatočenja na Heliodromu bili nehumani, uključujući i uslove u kojima su bile zatočene žene, od kojih su neke bile starije od 70 godina, a druge su bile s malom djecom, te da su snage HZ HB/HVO-a zatočene muškarce redovno maltretirale, zlostavljale i ponižavale. Tužilaštvo tvrdi u paragrafima 127 do 130 Optužnice da je HVO praktično svakodnevno odvodio muškarce Muslimane na prisilni rad na razna mjesta na području Mostara, između ostalog i na liniju sukoba, te u Zatočenički centar Vojno. Radovi su se obavljali u opasnim uslovima i mnogi zatočeni Muslimani su na tada poginuli ili bili povrijeđeni. Osim toga, navodi se i da su zatočenci bili korišteni kao živi štit i da su bili zlostavljani dok su obavljali prisilni rad.

1384. U paragrafu 131 Optužnice navodi se da su mnogi zatočeni Muslimani bili oslobođeni ili im je bilo dozvoljeno da napuste Heliodrom pod uslovom da prethodno svu imovinu predaju HVO-u i presele se u neku drugu zemlju. Dana 17. jula 1993. ili približno tog datuma, oko 800 Muslimana je prihvatilo taj prijedlog, te su, uz direktno angažovanje snaga Herceg-Bosne/HVO-a i policije iz Hrvatske, prebačeni na ostrvo Obonjan i u Gašince u Hrvatskoj. U paragrafu 132 Optužnice navodi se da se sa "sličnom praksom" nastavilo i u periodu od jula do novembra 1993. Od 15. do 17. decembra 1993., najmanje 1.477 Muslimana zatočenih na Heliodromu deportovano je u Hrvatsku ili u druge zemlje, dok su neki poslani u istočni Mostar.

1385. Konačno, u paragrafima 133 i 134 Optužnice navodi se da su u više navrata organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a spriječili međunarodne posmatrače i humanitarne organizacije da dođu do potpunih i istinitih informacija o zatočenju Muslimana na Heliodromu i o uslovima u kojima su tamo držani, a više puta su međunarodnim posmatračima onemogućili kontakt sa zatočenicima.

1386. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), deportaciju (tačka 6), protivpravnu deportaciju civila (tačka 7), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17) i protivpravni fizički rad (tačka 18).

1387. Kako bi donijelo odluku u vezi s činjenicama navedenim u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze. Vijeće je razmotrilo *viva voce* iskaze svjedoka A, BB, BD, CQ, CS, CU, CV, 2D-AB, Josipa Praljka, Zorana Buntića, Slobodana Božića, Spomenke Drljević, Zvonka Vidovića, Mustafe Hadrovića, Marijana Biškića, Davora Marijana, Zdenka Andabaka, Antoona van der Grintena, Amora Mašovića, Alije Lizde, Ivana Bagarića, Bože Pavlovića, Ante Kvesića, Granta Finlaysona, Zorana Perkovića, Klausu Johanna Nissena, Ibrahima Šarića i Larryja Forbesa, kao i iskaz Milivoja Petkovića te izjave prihvaćene na osnovu pravila 92ter Pravilnika, i to izjave svjedoka BA, CT, DV, DW, NO, Pere Nikolića, Zorana Buntića i Ismeta Poljarevića, nadopunjene njihovim iskazima u sudnici. Vijeće je takođe uzelo u obzir pismene izjave i transkripte iskaza prihvaćenih na osnovu pravila 92bis Pravilnika, konkretno svjedoka U, W, Y, AC, EJ, GG, HH, II, LL, NN, OO, PP, RR, TT, WW i Salka Osmića. Vijeće je na kraju ispitalo velik broj dokaza uvrštenih u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure, i to osobito brojne dokumente organa vlasti HVO-a.

1388. Vijeće će redom analizirati način na koji je Heliodrom bio organizovan kao zatočenički centar (I), dovođenje zatočenika na Heliodrom (II), uslove zatočenja (III), postupanje prema zatočenim muškarcima (IV), upućivanje zatočenika na rad (V), korištenje zatočenika za živi štit (VI), ograničavanje pripadnika međunarodne zajednice u njihovim pokušajima da dođu do informacija i da obiđu zatočenike (VII), organizaciju odlaska zatočenika (VIII) i, konačno, druge načine na koji su zatočenici puštani na slobodu ili premješteni u druge zatočeničke centre, do zatvaranja Heliodroma u aprilu 1994. (IX).

I. Organizacija Heliodroma kao zatočeničkog centra

1389. Nakon što podsjeti na uslove u kojima je zatočenički centar uspostavljen na Heliodromu (A), Vijeće će opisati njegove objekte (B) i potom njegovu komandnu strukturu (C).

A. Osnivanje zatočeničkog centra na lokaciji Heliodroma

1390. Lokacija poznata kao Heliodrom nalazi se južno od grada Mostara, u opštini istog imena.³⁴⁶⁹ HVO je Heliodrom, bivši vojni kompleks JNA,³⁴⁷⁰ stavio pod svoju kontrolu u junu ili julu 1992. s namjerom da taj kompleks koristi kao kasarnu.³⁴⁷¹

³⁴⁶⁹ P 09276, str. 19.

³⁴⁷⁰ Josip Praljak, T(f), str. 14640.

³⁴⁷¹ Josip Praljak, T(f), str. 14640; Pero Nikolić, T(f), str. 51406; P 00424, članak 3.

1391. Dana 3. septembra 1992., Bruno Stojić je donio rješenje o osnivanju "centralnog vojnog zatvora za područje HZ HB" na lokaciji Heliodroma i imenovao je Milu Pušića za ravnatelja tog "vojnog zatvora".³⁴⁷² Dana 22. septembra 1992., ne pominjući rješenje Brune Stojića, Valentin Ćorić je zapovjedio da se istog dana na Heliodromu uspostavi "centralni vojni zatvor HVO-a" i da se "ratni zarobljenici" i "vojni zatvorenici" premjeste u taj zatvor.³⁴⁷³

1392. Iako nijedna od strana nije dovela u sumnju autentičnost ova dva dokumenta, Stojićeva i Ćorićeva odbrana su osporile njihovu važnost. Obje odbrane su tvrdile da ni Bruno Stojić ni Valentin Ćorić nisu imali nikakvu ulogu u uspostavljanju "centralnog vojnog zatvora" na Heliodromu.³⁴⁷⁴ Konkretno, Stojićeva odbrana je ustvrdila da je isključivi cilj rješenja koje je 3. septembra 1992. donio Bruno Stojić bio da potvrdi odluku predstojnika Odjela pravosuđa i uprave o uspostavljanju "centralnog vojnog zatvora" na Heliodromu i da proces uspostavljanja zatvora, koji je započeo nekoliko sedmica ranije, stavi u službeni okvir.³⁴⁷⁵ Ćorićeva odbrana je sa svoje strane ustvrdila da je zapovijed Valentina Ćorića od 22. septembra 1992. bespredmetna budući da je Bruno Stojić već odlučio da na Heliodromu osnuje "centralni vojni zatvor".³⁴⁷⁶

1393. O ulozi Brune Stojića i Valentina Ćorića u osnivanju "vojnog zatvora" na Heliodromu Vijeće je saslušalo brojna svjedočenja. Međutim, Vijeće napominje da su ta svjedočenja često protivrječna i da Vijeću ne omogućuju da stvori jasnu sliku o procesu odlučivanja kad je riječ o uspostavljanju Heliodroma kao zatočeničkog centra.³⁴⁷⁷ Vijeće stoga odlučuje da će se s tim u vezi osloniti na razne dokumente uvrštene u spis.

³⁴⁷² P 00452, str. 1.

³⁴⁷³ P 00513.

³⁴⁷⁴ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 488 i 495-499; Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 432-438.

³⁴⁷⁵ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 488 i 495.

³⁴⁷⁶ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 432.

³⁴⁷⁷ Bivši ravnatelj Okružnog zatvora u Mostaru, Pero Nikolić (Pero Nikolić, T(f), str. 51393; 5D 05111, par. 3) potvrdio je da je uspostavljanje "vojnog zatvora" na Heliodromu uslijedilo na inicijativu opštinskih vlasti u Mostaru i zapovjednika bojne HVO-a stacionirane na Heliodromu, Mile Pušića (Pero Nikolić, T(f), str. 51423). Pero Nikolić je potvrdio da se radilo o "7. bojni Kruševo" (Pero Nikolić, T(f), str. 51394 i 51406; 5D 05111, par. 7), dok je *de facto* doravnatelj na Heliodromu od 1. oktobra 1992., Josip Praljak, izjavio da se radilo o "6. bojni HVO-a Kruševo" (Josip Praljak, T(f), str. 14644). Pero Nikolić je osim toga tvrdio da nikada nije sreo Valentina Ćorića i da nije imao nikakvu predodžbu o tome kakvu su ulogu Ćorić ili Bruno Stojić eventualno odigrali u uspostavljanju "centralnog vojnog zatvora" na Heliodromu (Pero Nikolić, T(f), str. 51401-51403, 51416-51423, 51425-51427 i 51431; 5D 05111, par. 8). Josip Praljak je međutim izjavio da je 8. septembra 1992. u uredu Valentina Ćorića u Ljubuškom održan sastanak kojem su prisustvovali Valentin Ćorić, Pero Nikolić i on, na kojem se raspravljalo o napretku radova na adaptaciji Heliodroma (Josip Praljak, T(f), str. 14643 i 14644). Prema riječima Josipa Praljka, Valentin Ćorić je tom prilikom izjavio da će zatvor ubuduće postati centralni vojni zatvor za BiH (Josip Praljak, T(f), str. 14644). Josip Praljak je takođe kazao da su na tom sastanku pokrenuta i druga pitanja, kao što je datum prebacivanja zatočenika na Heliodrom i imenovanje ravnatelja. Riječi Josipa Praljka potkrepljene su dnevnikom koji je vodio u vrijeme događaja: P 00352, str. 11 i 12. S obzirom na ove dokaze, Vijeće smatra da ono što je Pero Nikolić rekao u vezi s tim nije pouzdano. Predstojnik Odjela pravosuđa i uprave u ljeto 1992., Zoran Buntić (Zoran Buntić, T(f), str. 30243, 30244 i 30249), iznio je potpuno drugačiju verziju tih događaja. Izjavio je da je stupio u kontakt s pomoćnikom Brune Stojića, Slobodanom Božićem, s kojim je odabrao Heliodrom kao mjesto na kojem će se osnovati zatvor u koji je trebalo smjestiti neke

1394. Tako se iz dnevnika čovjeka koji će 1. oktobra 1992. postati *de facto* doravnatelj Heliodroma, Josipa Praljka, vidi da je 8. septembra 1992. održan sastanak kojem su prisustvovali Valentin Ćorić, Pero Nikolić i on, na kojem se raspravljalo o napretku radova na adaptaciji Heliodroma.³⁴⁷⁸ Takođe, u jednom od svojih izvještaja Valentin Ćorić pominje da je rješenje Brune Stojića od 3. septembra 1992. o osnivanju "centralnog vojnog zatvora" na Heliodromu doneseno po zahtjevu Uprave Vojne policije.³⁴⁷⁹ U izvještaju koji je 22. novembra 1993. sastavio v.d. načelnika Uprave Vojne policije, Radoslav Lavrić, isto tako stoji da je dislokaciju "Vojnoistražnog zatvora" Mostar na Heliodrom u septembru 1992. zapovjedio tadašnji načelnik, Valentin Ćorić, koji je lokaciju za zatvor odabrao zajedno s Perom Nikolićem i Ministarstvom obrane.³⁴⁸⁰

1395. S obzirom na gorenavedeno Vijeće zaključuje da je Valentin Ćorić naredio osnivanje zatočeničkog centra na Heliodromu. Dokazi Vijeću ne omogućuju da donese zaključak o tačnoj ulozi koju je u tome imao Bruno Stojić.

B. Objekti zatočeničkog centra Heliodrom

1396. U vrijeme kada je osnovan u septembru 1992., "centralni vojni zatvor" bio je smješten u samo dvije zgrade kompleksa Heliodrom. Jedna od te dvije zgrade bila je upravna zgrada,³⁴⁸¹ u kojoj su se takođe nalazili uredi "zapovjednika osiguranja", "nadzornika – zapovjednika smjene osiguranja", vojnih policajaca zaduženih za osiguranje i uredi stavljeni na raspolaganje Odjelu Vojne policije za suzbijanje kriminaliteta.³⁴⁸² Neki svjedoci su uz to pomenuli postojanje samica³⁴⁸³

zatočenike iz Okružnog zatvora u Mostaru (Zoran Buntić, T(f), str. 30596). Radovi na adaptaciji objekta započeli su vrlo brzo nakon tog razgovora (Zoran Buntić, T(f), str. 30596). Vijeće podsjeća da se u rješenju koje je 3. septembra 1992. donio Bruno Stojić kaže da je odluka o uspostavljanju "centralnog vojnog zatvora" na Heliodromu donijeta na osnovu "prijedloga" predstojnika Odjela pravosuđa i uprave. Zoran Buntić je međutim ustvrdio da se njegov "prijedlog" ticao samo razdvajanja zatočenih "civila" i "vojnika" i nije imao za cilj osnivanje "centralnog vojnog zatvora" na Heliodromu (Zoran Buntić, T(f), str. 30987). Slobodan Božić je pak sa svoje strane izjavio da sa Zoranom Buntićem nikada nije razgovarao o pitanju gdje bi trebao biti zatvor (Slobodan Božić, T(f), str. 36282). Objasnio je da je na svoj položaj u Odjelu odbrane stupio tek nakon što su radovi na Heliodromu već započeli 1. jula 1992. (Slobodan Božić, T(f), str. 36280), zbog čega je – kako on kaže – isključeno da je mogao na bilo koji način uticati na odluku u vezi s lokacijom zatvora (Slobodan Božić, T(f), str. 36282.). Dodao je da Bruno Stojić u vrijeme početka radova na adaptaciji Heliodroma nije bio predstojnik Odjela obrane (Slobodan Božić, T(f), str. 36280).

³⁴⁷⁸ Josip Praljak, T(f), str. 14643 i 14644.

³⁴⁷⁹ P 00956, str. 14.

³⁴⁸⁰ P 06805, str. 1.

³⁴⁸¹ P 00352, str. 2. V. fotografiju te zgrade, IC 00001, koju je označila Spomenka Drljević (T(f), str. 1055-1060); Spomenka Drljević, T(f), str. 1055 i 1056; Josip Praljak, T(f), str. 14673.

³⁴⁸² Zvonko Vidović, T(f), str. 51488 i 51489. V. npr. zapisnike razgovora obavljenih na Heliodromu: 5D 02040; 5D 04207, str. 2. Vijeće će definisati izraze "zapovjednik osiguranja" i "zapovjednik smjene" u dijelu teksta koji se bavi obezbjeđenjem.

³⁴⁸³ Neke osobe su tvrdile da su ih držali u samicama: Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5881; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 45 i 46. Drugi zatočenici su potvrdili da su vidjeli da se tamo drže neke osobe: P 09805, pod pečatom, str. 6; P 08880, pod pečatom, str. 5; Svjedok CT, T(f), str. 12162 i 12163, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok CS, T(f), str. 12073; P 02485, pod pečatom, str. 2; P 09807, pod pečatom, str. 5. V. takođe: Mustafa Hadrović, T(f), str. 14579 i T(e), str. 14581.

koje su se nalazile u podrumu zgrade.³⁴⁸⁴ Na tavanu te zgrade bile su zatočene žene.³⁴⁸⁵ U drugoj zgradi nalazili su se uredi ravnatelja Stanka Božića i *de facto* doravnatelja Josipa Praljka, kao i ured njihove sekretarice, Snježane Cvitanović.³⁴⁸⁶

1397. Treća zgrada, koja se sastojala od dvije gimnastičke dvorane,³⁴⁸⁷ po prvi put je upotrebljena u maju 1993., kada su u njoj zatvoreni zarobljenici.³⁴⁸⁸ Četvrta zgrada, u kojoj se ranije nalazila vojna škola, po prvi put je upotrebljena za smještaj zatočenika oko 30. juna 1993.³⁴⁸⁹ Drugi zatočenici bili su zatvoreni u hangare, no Vijeću nije poznato koliko je tačno bilo hangara.³⁴⁹⁰

C. Komandna struktura Heliodroma

1398. U ovom dijelu teksta Vijeće će redom ispitati ko je bio zadužen za upravljanje Heliodromom (1) i ko je bio nadležan za obezbjeđenje (2), za logistiku (3), za pristup zatvoru i zatočenicima (4), za puštanje na slobodu, razmjenu i premještanje zatočenika (5), za medicinsku njegu (6) i za korištenje zatočenika za rad (7).

1. Upravljanje Heliodromom

1399. U periodu od septembra 1992. do aprila 1994. Heliodromom su upravljale različite osobe.

³⁴⁸⁴ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 45; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2955; P 00352, str. 9.

³⁴⁸⁵ Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5882; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2952 i 2953; Spomenka Drljević, T(f), str. 1055 i 1056; IC 00001, s oznakama Spomenke Drljević (T(f), str. 1055-1060).

³⁴⁸⁶ Josip Praljak, T(f), str. 14671. U vezi s fotografijom ove zgrade, v.: IC 00001, s oznakama Spomenke Drljević (T(f), str. 1055-1060); Spomenka Drljević, T(f), str. 1059.

³⁴⁸⁷ P 09408, fotografija 9.

³⁴⁸⁸ P 02414, pod pečatom, str. 5. Vijeće napominje da je Josip Praljak u svom svjedočenju potvrdio da su gimnastičke dvorane po prvi put upotrebljene u julu 1993.: Josip Praljak, T(f), str. 14673. Budući da je izvještaj SPABAT-a, uvršten u spis pod brojem P 02414, sastavljen u vrijeme događaja, Vijeće smatra da su u zgradu koja se sastojala od dvije gimnastičke dvorane zatočenici smješteni od maja 1993. U vezi sa činjenicom da su zatočenici bili držani u zgradi koja se sastojala od dvije gimnastičke dvorane, v. generalno: P 09807, pod pečatom, str. 5; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2950; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6079; P 09843, pod pečatom, str. 1, par. 4. Neki svjedoci pominjali su "gimnastičku dvoranu" ili "sportski centar", bez preciznijih objašnjenja: Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4954 i 4955; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1500; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić & Martinović*, T(f), str. 5938; P 10038, par. 13; P 10122, par. 3; P 10233, par. 20.

³⁴⁸⁹ Josip Praljak, T(f), str. 14672 i 14673; P 09807, pod pečatom, str. 5; P 10233, par. 18 i 19; P 10229, par. 12; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1500; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4954 i 4955; P 09843, pod pečatom, str. 1, par. 5; P 09454; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5938 i 5939.

³⁴⁹⁰ P 09805, pod pečatom, str. 6; P 10217, pod pečatom, par. 68; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4765; P 10038, par. 13.

1400. Prvi ravnatelj Heliodroma bio je Mile Pušić.³⁴⁹¹ On je bio zapovjednik bojne smještene na Heliodromu³⁴⁹² – čiji naziv Vijeću nije poznat³⁴⁹³ – a na tu funkciju imenovao ga je 3. septembra 1992. Bruno Stojić.³⁴⁹⁴

1401. Na jednom sastanku koji je održan krajem septembra 1992. Valentin Ćorić je Mili Pušiću rekao da na Heliodromu neće postojati funkcija doravnatelja.³⁴⁹⁵ Dana 1. oktobra 1992., Mile Pušić je uprkos tome imenovao Josipa Praljka za *de facto* doravnatelja Heliodroma.³⁴⁹⁶

1402. Mile Pušić je na svojoj funkciji ostao do 21. decembra 1992., odnosno do dana kada je Valentin Ćorić obavijestio osoblje na Heliodromu da je imenovao Stanka Božića na položaj ravnatelja Heliodroma.³⁴⁹⁷ Božić je svoju funkciju na Heliodromu napustio s odobrenjem Valentina Ćorića 7. februara 1993.³⁴⁹⁸ Valentin Ćorić je usmeno zatražio od Josipa Praljka da vodi računa oko "pisanije" dok on ne pronađe zamjenu.³⁴⁹⁹ Međutim, Josip Praljak nije smio izdavati zapovijedi bez prethodnog odobrenja Valentina Ćorića.³⁵⁰⁰ Josip Praljak se ipak predstavljao kao v.d. ravnatelja Heliodroma.³⁵⁰¹ Stanko Božić je požalio svoju odluku i na kraju se vratio na Heliodrom 22. marta 1993.³⁵⁰² Stanko Božić i Josip Praljak preuzeli su nakon toga svaki svoju funkciju koju su i ranije obavljali.³⁵⁰³

1403. Ulogu i funkciju ravnatelja Heliodroma definisao je Valentin Ćorić u Uputstvu o radu Heliodroma od 22. septembra 1992.³⁵⁰⁴ Opšte uzevši, ravnatelj je bio odgovoran za sve poslove koji su se obavljali na Heliodromu i za njihovo odvijanje. Konkretno, bio je odgovoran za to da se s "ratnim zarobljenicima" postupa u skladu sa Ženevskim konvencijama; svakodnevno je morao nadgledati rad ljudstva iz sastava osiguranja; morao je uz to imati osobni uvid u stanje objekata i

³⁴⁹¹ P 00352, str. 13.

³⁴⁹² Josip Praljak, T(f), str. 14644.

³⁴⁹³ Pero Nikolić je rekao da se radilo o "7. bojni iz Kruševa" (Pero Nikolić, T(f), str. 51394 i 51406; 5D 05111, par. 7), dok je *de facto* doravnatelj Heliodroma od 1. oktobra 1992., Josip Praljak, rekao da je to bila "6. bojna HVO-a iz Kruševa" (Josip Praljak, T(f), str. 14644). V. takođe: P 00352, str. 13.

³⁴⁹⁴ P 00452, str. 1.

³⁴⁹⁵ P 00352, str. 15 i 17.

³⁴⁹⁶ P 00352, str. 17; Josip Praljak, T(f), str. 14639, 14654 i 14655. Josip Praljak je rekao da nikada nije primio zapovijed kojom bi njegovo imenovanje bilo potvrđeno: Josip Praljak, T(f), str. 14642.

³⁴⁹⁷ P 00352, str. 20.

³⁴⁹⁸ Dana 7. februara 1993., nakon što je dobio odobrenje Valentina Ćorića, Stanko Božić je napustio Heliodrom kako bi se vratio na svoje radno mjesto u poduzeću u kojem je radio prije rata: P 01711, str. 1; Josip Praljak, T(f), str. 14656.

³⁴⁹⁹ P 00352, str. 21.

³⁵⁰⁰ P 00352, str. 23.

³⁵⁰¹ P 01711, str. 1; P 01577, str. 2; P 01514, str. 2 i 4; Josip Praljak, T(f), str. 14656; P 01518, str. 1; P 00352, str. 22 i 23.

³⁵⁰² P 01711, str. 1; Josip Praljak, T(f), str. 14656.

³⁵⁰³ P 01711, str. 1; P 00352, str. 25.

³⁵⁰⁴ P 00514, str. 2. U zapovijedi o uspostavljanju Heliodroma Valentin Ćorić je već pomenuo da će zapovjednik zatvora biti "odgovoran za rad i osiguranje zatvora": P 00513, str. 1.

"prostorija", "ratnih zarobljenika", kao i "vojnih zatvorenika";³⁵⁰⁵ zadatak mu je bio da prima predstavnike MKCK-a, da bude u njihovoj pratnji dok oni obilaze ratne zarobljenike i morao je Upravi Vojne policije dostavljati dnevne izvještaje o stanju na Heliodromu. Uputstvom o radu nije bila definisana uloga doravnatelja. Mile Pušić je Josipu Praljku rekao da će se njegova uloga sastojati u tome da pomaže ravnatelju i "izvjestitelju općih poslova",³⁵⁰⁶ da će ravnatelja izvještavati o problemima koje uoči, te da će se baviti administracijom, održavanjem zatvora i nabavkom.³⁵⁰⁷

1404. Stanko Božić i Josip Praljak ostali su na svojim funkcijama na Heliodromu do kraja aprila 1994.³⁵⁰⁸ Vijeće napominje da su oni u decembru 1993. postali zapovjednik, odnosno zamjenik zapovjednika nove satnije Vojne policije koja je trebala osiguravati zatočenike na Heliodromu.³⁵⁰⁹ Vijeću nije poznato da li su te nove funkcije zamijenile funkcije ravnatelja i doravnatelja Heliodroma ili su tim funkcijama bile samo pridodane.

1405. Ćorićeva odbrana insistirala je na činjenici da Stanko Božić i Josip Praljak nisu bili pripadnici Vojne policije.³⁵¹⁰ Međutim, Vijeće napominje da su obojica bili na platnom spisku Vojne policije;³⁵¹¹ da je Josip Praljak jasno rekao da su on i Stanko Božić bili pripadnici Vojne policije;³⁵¹² da je neposredno nadređen Stanku Božiću bio Valentin Ćorić³⁵¹³ i da je Stanko Božić 10. decembra 1993. imenovan na položaj zapovjednika nove satnije Vojne policije upravo na osnovu zapovijedi v.d. načelnika Uprave Vojne policije.³⁵¹⁴ S obzirom na prethodno izlaganje, Vijeće zaključuje da su Stanko Božić i Josip Praljak bili pripadnici Vojne policije.

³⁵⁰⁵ Josip Praljak je rekao da se izraz "vojni zatvorenici" odnosio na pripadnike HVO-a protiv kojih se vodio disciplinski postupak: Josip Praljak, T(f), str. 14711.

³⁵⁰⁶ Vijeće će se vratiti na ulogu "izvjestitelja općih poslova" u dijelu teksta posvećenom logistici: v. "Organi nadležni za logistiku" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

³⁵⁰⁷ P 00352, str. 15 i 17.

³⁵⁰⁸ Za Stanka Božića, v. npr.: P 08216. Za Josipa Praljka, v. npr.: P 00352, str. 46.

³⁵⁰⁹ Dana 3. decembra 1993., na prijedlog pomoćnika ministra za sigurnost u Ministarstvu obrane HR HB, Marijana Biškića, i uz suglasnost načelnika Glavnog stožera HVO-a, Ante Rose, i ministra obrane HR HB, Perice Jukića, zapovjedbno je da se ustroji jedna satnija Vojne policije za osiguranje zarobljenika na Heliodromu: P 07018, str. 2. Dana 8. decembra 1993., Marijan Biškić je od v.d. načelnika Uprave Vojne policije, Radoslava Lavrića, zatražio da do izrade sklopne knjige Stanko Božić bude imenovan za v.d. zapovjednika te satnije i da se zaposlenici zaduženi za osiguranje na Heliodromu i u Zatvoru u Ljubuškom vode u sastavu te satnije: P 07075, str. 1 i 2. Dana 10. decembra 1993., slijedom zahtjeva Marijana Biškića, v.d. načelnik Uprave Vojne policije, Radoslav Lavrić, imenovao je Stanka Božića za v.d. zapovjednika satnije Vojne policije zadužene za osiguranje Heliodroma i Zatvora u Ljubuškom. Radoslav Lavrić je uz to zapovjedio da zapovjednici vodova Vojne policije do tada zaduženih za osiguranje ta dva zatočenička centra budu podređeni zapovjedniku satnije, te da se osiguranje nastavi vršiti s dotadašnjim ljudstvom: P 07098/P 07104, str. 1. Položaj zapovjednika satnije postao je stalan oko 21. decembra 1993.: P 00352, str. 34. Iz dnevnika Josipa Praljka uz to slijedi da je on 21. decembra 1993. postao zamjenik zapovjednika satnije: P 00352, str. 34.

³⁵¹⁰ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 433 i 434.

³⁵¹¹ Josip Praljak, T(f), str. 14641 i 14642 i T(e), str. 14964; P 00968, br. 2 i 40; P 05812, str. 2.

³⁵¹² Josip Praljak, T(f), str. 14661 i 14662.

³⁵¹³ Josip Praljak, T(f), str. 14661.

³⁵¹⁴ V. "Upravljanje Heliodromom" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

2. Organi nadležni za obezbjeđenje Heliodroma

1406. Tužilaštvo i Petkovićeova odbrana tvrde da su Heliodrom čuvali vojni policajci.³⁵¹⁵ Ćorićeova odbrana prihvata da je zaduženje Uprave Vojne policije bilo da doprinosi obezbjeđivanju Heliodroma,³⁵¹⁶ no napominje da ta uprava nije bila jedina zadužena za taj zadatak budući da je u obezbjeđivanju učestvovala i "vojna policija brigade".³⁵¹⁷ Stojićeova odbrana sa svoje strane ističe da Bruno Stojić nije imao nikakvih zaduženja u sklopu poslova obezbjeđenja.³⁵¹⁸

1407. Prema Uputstvu o radu od 22. septembra 1992., koje je izdao Valentin Ćorić, zapovjednik voda Vojne policije zadužen za osiguranje Heliodroma preimenovan je u zapovjednika osiguranja.³⁵¹⁹ Svoje zapovijedi primao je od ravnatelja zatvora,³⁵²⁰ koji je isto tako bio odgovoran za osiguranje Heliodroma.³⁵²¹

1408. Imenovan 22. septembra 1992., Nikola Puce bio je prvi zapovjednik osiguranja Heliodroma.³⁵²² Zamijenio ga je 1. oktobra 1992. Ante Smiljanić, po nalogu Valentina Ćorića.³⁵²³ Pero Marijanović je postao dozapovjednik negdje u martu 1993.³⁵²⁴ U periodu između januara i novembra 1993., u uredu ravnatelja Heliodroma Staka Božića održavao se svakog jutra sastanak, kojem je katkada prisustvovao i doravnatelj, Josip Praljak, na kojem je Ante Smiljanić Stanku Božiću podnosio izvještaj o svemu što se dogodilo u zatvoru u vremenu od 16:00 sati prethodnog do 8:00 sati tekućeg dana.³⁵²⁵ Pod nadzorom ravnatelja zatvora i zapovjednika osiguranja,³⁵²⁶ "zapovjednici smjene osiguranja" nadgledali su rad vojnih policajaca zaduženih za osiguranje³⁵²⁷ i objezbjeđivali dežurstvo tokom 24 sata.³⁵²⁸

³⁵¹⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 1069 i Završni podnesak Petkovićeove odbrane, par. 338.

³⁵¹⁶ Završni podnesak Ćorićeove odbrane, par. 453 i 462.

³⁵¹⁷ Završni podnesak Ćorićeove odbrane, par. 467.

³⁵¹⁸ Završni podnesak Stojićeove odbrane, par. 506.

³⁵¹⁹ P 00514, čl. 2 (2), str. 3.

³⁵²⁰ P 00514, čl. 1 (5) i 2 (5), str. 2 i 3; Josip Praljak, T(f), str. 15001 i 15002; P 01001, str. 1; P 04475, str. 2.

³⁵²¹ P 00513, str. 1; P 00514, čl. 1 (1), str. 2; P 06805, str. 1.

³⁵²² P 00352, str. 13.

³⁵²³ P 00352, str. 17. V. takođe: Josip Praljak, T(f), str. 14655; IC 00448; P 00968. Ante Smiljanić je na svojoj funkciji ostao barem do februara 1994.; P 00352, str. 39.

³⁵²⁴ Josip Praljak, T(f), str. 14669 i 14670. Pero Marijanović bio je odsutan od 19. juna 1993. do barem avgusta 1993. zbog ozljeda zadobivenih u borbama koje su se odvijale u Ričinovoj ulici: Josip Praljak, T(f), str. 14935; P 02853, str. 1; P 04999, br. 5; P 05006, br. 5.

³⁵²⁵ Josip Praljak, T(f), str. 14676 i 14677.

³⁵²⁶ IC 00448; P 00514, čl. 4 (3), str. 5; P 01001, str. 2.

³⁵²⁷ P 00514, čl. 4 (2), str. 4.

³⁵²⁸ Josip Praljak, T(f), str. 14683.

1409. S obzirom na razna svjedočenja i dokaze koje je analiziralo, Vijeće ocjenjuje da se izraz "osiguranje" odnosi koliko na nadzor nad zatočenicima, toliko i na osiguranje kao takvo.³⁵²⁹ Počev od najkasnije decembra 1992., za obezbjeđenje Heliodroma bio je zadužen 2. vod 3. satnije 1. djelatne bojne vojne policije.³⁵³⁰

1410. Početkom marta 1993., Bruno Stojić je prihvatio prijedlog Zdenka Andabaka³⁵³¹ o reorganizaciji osiguranja Heliodroma, prema kojem je osiguranje glavnog ulaza preuzela Vojna policija, dok su ostale ulaze osiguravali vojnici HVO-a.³⁵³² Vijeću nije poznato iz koje jedinice su bili ti vojnici. Vijeću nije poznato ni da li je reorganizacija osiguranja na Heliodromu doista provedena.

1411. Dana 28. jula 1993., Valentin Ćorić je zapovjedio da se dva voda 3. satnije 5. bojne Vojne policije priključe 3. brigadi HVO-a – koja je bila raspoređena na Heliodrom na osnovu zapovijedi od 22. aprila 1993. zapovjednika OZ Jugoistočna Hercegovina, Miljenka Lasića³⁵³³ – radi osiguranja "crta" oko logora Heliodrom.³⁵³⁴ Vijeću nije poznato da li je pritom riječ o linijama fronte ili o prilazima Heliodromu.

³⁵²⁹ Dokazi pokazuju da su oba ova aspekta obezbjeđenja doista spadala u zadatke pripadnika Vojne policije HVO-a. U vezi s nadzorom nad zatočenicima, v.: Svjedok A, T(f), str. 14047, zatvorena sjednica; Marijan Biškić, T(f), str. 15306 i 15307; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2951 i 2952; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 89; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4749; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4898; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4956, 5121 i 5122; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6684; P 09807, pod pečatom, str. 5; P 10233, par. 11; P 03351, str. 8; P 04699, str. 16; P 06805, str. 1. U vezi s obezbjeđenjem logora, v.: Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5883; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6512 i 6513; P 10210, pod pečatom, par. 25; P 03133; P 03209. U nekim dokazima kaže se samo da je za "osiguranje" Heliodroma bila zadužena Vojna policija, bez daljnjih objašnjenja o kojem aspektu osiguranja je riječ: Spomenka Drljević, T(f), str. 1087; Marijan Biškić, T(f), str. 15300 i 15301; Davor Marijan, T(f), str. 35968; Zvonko Vidović, T(f), str. 51728 i 51729; P 06729, str. 7; 5D 05110, pod pečatom, par. 11. Vijeće konstatuje da su određeni svjedoci o pripadnosti čuvara na Heliodromu Vojnoj policiji zaključivali na osnovu njihovih oznaka: P 09807, pod pečatom, str. 5; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 47. Svjedok U je izjavio da su čuvari u zatvoru Heliodrom nosili bijele opasače, što je karakteristično za pripadnike Vojne policije HVO-a: Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2951 i 2952.

³⁵³⁰ P 00957, str. 2. V. takođe: P 03133. Vijeće napominje da je u svojoj izjavi bivši ravnatelj Okružnog zatvora u Mostaru, Pero Nikolić, rekao da su se za obezbjeđenje Heliodroma na početku brinule osobe koje su radile u okružnom zatvoru: 5D 05111, par. 9. Budući da iz sveukupnih dokaznih predmeta proizlazi suprotno, Vijeće ne smatra da ga ova izjava obavezuje. Vijeće uz to napominje da je svjedok prilikom davanja iskaza pred Vijećem izjavio da ni jedan od njegovih čuvara nije bio prebačen na Heliodrom u vrijeme kada je zatvor počeo funkcionisati: Pero Nikolić, T(f), str. 51427.

³⁵³¹ Zdenko Andabak bio je načelnik Odjela opće i prometne vojne policije HVO-a od 10. februara 1993. do 28. juna 1993.: P 01460; Zdenko Andabak, T(f), str. 50903 i 50904.

³⁵³² P 01615; Zdenko Andabak, T(f), str. 50976. Zdenko Andabak je ovaj prijedlog iznio na zahtjev Brune Stojića, koji je od njega nekoliko dana ranije zatražio izvještaj o sigurnosnoj situaciji na Heliodromu: P 01584.

³⁵³³ 3D 00017.

³⁵³⁴ P 03770.

1412. Dana 15. avgusta 1993., jedan vod 1. satnije 5. bojne Vojne policije preuzeo je poslove osiguranja na Heliodromu.³⁵³⁵

1413. U decembru 1993., vod zadužen za osiguravanje Heliodroma uključen je u sastav nove satnije Vojne policije koja se od tog trenutka brinula za obezbjeđenje Heliodroma, a čiji je zapovjednik postao Stanko Božić.³⁵³⁶ Vijeću nije poznato da li je ova reorganizacija komandne strukture Heliodroma uticala na odgovornosti u poslovima obezbjeđenja.³⁵³⁷ Kako god bilo, dnevnik Josipa Praljka pokazuje da je Ante Smiljanić ostao "zapovjednik osiguranja".³⁵³⁸

3. Organi nadležni za logistiku

1414. U svom završnom podnesku, Stojićeva odbrana tvrdi da su logistički aspekti upravljanja Heliodromom zavisili od "zapovjednika desetine" i "drugog vojnog ljudstva", koji su svi bili u lancu komandovanja nad kojim Bruno Stojić nije imao nikakva ovlaštenja.³⁵³⁹

1415. Uputstvom o radu, koje je Valentin Ćorić potpisao 22. septembra 1992., predviđa se da je "izvjestitelj općih poslova" na Heliodromu odgovoran za "logistiku" za potrebe zatvora, tačnije za nabavu kancelarijskog materijala, plahti, sijalica, odjeće i hrane.³⁵⁴⁰ Prvi "izvjestitelj općih poslova" na Heliodromu bio je Zdenko Drmać.³⁵⁴¹ Josip Praljak je Zdenku Drmaću pomagao u obavljanju njegovih zadataka.³⁵⁴²

1416. U izvještaju od 22. novembra 1993. Radoslav Lavrić³⁵⁴³ kaže da je za logističku opskrbu u svim "zatvorima" odgovorna brigada u čijoj se zoni nalazi zatvor.³⁵⁴⁴ Vijeće podsjeća da je 3. brigada HVO-a raspoređena na Heliodrom 22. aprila 1993.³⁵⁴⁵ i da je pružala logističku podršku

³⁵³⁵ P 05160, str. 1. V. takođe generalno: P 05893, str. 2; IC 00448. Josip Praljak je izjavio da, za razliku od onoga što piše na ovoj organizacionoj shemi, ona odgovara situaciji na Heliodromu u junu 1993., a ne u aprilu 1993.: Josip Praljak, T(f), str. 14667. Vijeće napominje da je Josip Praljak potvrdio u svom iskazu da je pridodavanje zapravo izvršeno u junu 1993: Josip Praljak, T(f), str. 14649, 14661 i 14662. Budući da je izvještaj Stanka Božića od 17. septembra 1993. sastavljen u vrijeme događaja, Vijeće je sklono prihvatiti datum 15. avgust 1993., a ne datum koji iznosi Josip Praljak.

³⁵³⁶ V. "Upravljanje Heliodromom" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

³⁵³⁷ Dokazi koji se odnose na osnivanje nove satnije Vojne policije pominju da je u toku izrada sklopne knjige, v.: P 07075, str. 1; P 07098/P 07104, str. 1. Vijeće nema informacije da li su te upute na kraju bile usvojene.

³⁵³⁸ P 00352, str. 34. Ime Ante Smiljanića pojavljuje se još najmanje jednom u dnevniku Josipa Praljka, i to na dan 22. februar 1994.: P 00352, str. 39.

³⁵³⁹ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 505.

³⁵⁴⁰ P 00514, čl. 3 (2), str. 4.

³⁵⁴¹ P 00352, str. 15.

³⁵⁴² P 00352, str. 15 i 17.

³⁵⁴³ Radoslav Lavrić je postao v.d. načelnika Uprave Vojne policije negdje između 14. i 17. novembra 1993.: v. "Druga reorganizacija Uprave i jedinica Vojne policije: jul – decembar 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB. Vijeće napominje da je Lavrić potpisao izvještaj od 22. novembra 1993. u svojstvu načelnika Uprave Vojne policije: P 06805, str. 2.

³⁵⁴⁴ P 06805, str. 2.

³⁵⁴⁵ 3D 00017.

organima na Heliodromu barem od 30. juna do 13. avgusta 1993.³⁵⁴⁶ Dana 13. avgusta 1993., pomoćnik zapovjednika 3. brigade za logistiku, Dragan Miličević, obavijestio je organe na Heliodromu da brigada više nije u mogućnosti logistički podržavati zatvor.³⁵⁴⁷ Vijeću nije poznato da li je 3. brigada HVO-a doista prestala pružati logističku podršku, iako dokazi pokazuju da je u jesen 1993. Heliodrom imao logističkih problema.³⁵⁴⁸ Kako god bilo, Vijeće može zaključiti da je 3. brigada HVO-a Heliodromu pružala logističku podršku od 30. juna do 13. avgusta 1993.

4. Organi nadležni za odobravanje pristupa u zatvor i pristupa zatočenicima

1417. U svom završnom podnesku tužilaštvo tvrdi da je Jadranko Prlić odobravao pristup logorima HVO-a i da je s tim u vezi određivao modalitete.³⁵⁴⁹ Tužilaštvo ponavlja da je Bruno Stojić bio taj koji je 11. februara 1993. objavio uputstvo kojim se konkretno uređuje pristup zarobljenicima u vojnim centrima za ratne zarobljenike.³⁵⁵⁰ Tužilaštvo uz to naglašava da je Slobodan Praljak potčinjenima u lancu komandovanja proslijedio zapovijed Mate Bobana od 15. septembra 1993. kojom se, između ostalog, naređuje da MKCK treba da ima nesmetan pristup zatočeničkim centrima za ratne zarobljenike.³⁵⁵¹ Tužilaštvo dodaje da su Valentin Ćorić i Uprava Vojne policije sa svoje strane kontrolisali pristup zatočeničkim centrima HVO-a.³⁵⁵² I konačno, tužilaštvo tvrdi da je Berislav Pušić imao ovlasti da odobrava posjete osobama koje su bile zatočene na Heliodromu, kao i da predstavnicima međunarodnih organizacija izdaje odobrenja za pristup zatočenicima.³⁵⁵³

1418. Stojićeva odbrana smatra da se uputstvo o kojem govori tužilaštvo nije odnosilo na Heliodrom budući da je za taj logor već postojalo Uputstvo o radu koje je izdala Uprava Vojne

³⁵⁴⁶ Kada je veliki broj Muslimana priveden na Heliodrom 30. juna 1993., odnosno nakon napada ABiH na Sjeverni logor, uprava Heliodroma je uspostavila logističku saradnju sa 3. brigadom: P 03942, str. 1. Dana 6. avgusta 1993., pomoćnik zapovjednika 3. brigade prisustvovao je sastanku koji je organizovao zapovjednik Infektološko-epidemiološko-toksikološke službe u Odjelu odbrane, Ivo Curić, kako bi se raspravili sanitarni problemi s kojima se suočavao Heliodrom: 2D 00917. Dana 13. avgusta 1993., ravnatelj Heliodroma, Stanko Božić, zatražio je od pomoćnika zapovjednika za logistiku 3. brigade, Dragana Miličevića, da poveća količinu hljeba koji se dostavljaio na Heliodrom: P 04165.

³⁵⁴⁷ P 04153; P 04186, str. 1; P 05008, str. 2.

³⁵⁴⁸ P 05563; P 05792, str. 4; P 05812, str. 4.

³⁵⁴⁹ Završni podnesak tužilaštva, par. 482, gdje se poziva na P 09846, pod pečatom.

³⁵⁵⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 600, gdje se poziva na P 01474.

³⁵⁵¹ Završni podnesak tužilaštva, par. 802-804, gdje se poziva na P 05104.

³⁵⁵² Završni podnesak tužilaštva, par. 1082-1086, gdje se poziva na konkretno P 03292, pod pečatom, P 02601, P 01577, 5D 03008, P 03254, P 09843, pod pečatom. U tim paragrafima tužilaštvo isto tako govori o poteškoćama na koje su nailazile neke međunarodne organizacije u pristupu Heliodromu. Vijeće podsjeća da će se tim pitanjem baviti u dijelu teksta koji slijedi: v. "Pristup na Heliodrom za predstavnike međunarodnih organizacija i novinare" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Heliodromom.

³⁵⁵³ Završni podnesak tužilaštva, par. 1205, gdje se poziva na konkretno P 02778 i P 07466, kao i iskaze svjedoka BB i Antoona van der Grintena.

policije.³⁵⁵⁴ Petkovićeve odbrana je mišljenja da je Uprava Vojne policije bila ta koja je kontrolisala posjete Heliodromu.³⁵⁵⁵ Ćorićeve odbrana naglašava da se zapovijed zapovjednika "Južnog sektora", Nedjeljka Obradovića, od 3. jula 1993., kojom se zabranjuju sve posjete i obilasci Heliodroma bez njegovog odobrenja, odnosi i na 5. bojnu Vojne policije koja je bila zadužena za Heliodrom.³⁵⁵⁶ Ćorićeve odbrana dodaje da nije dokazano da je obilazak predstavnika jedne međunarodne organizacije, koji je Valentin Ćorić pokušao omogućiti u julu 1993., doista i obavljen.³⁵⁵⁷ Konačno, Pušićeva odbrana tvrdi da Berislav Pušić niti je za to imao ovlaštenja, niti je u bilo kojem trenutku izdavao odobrenja za posjete Heliodromu.³⁵⁵⁸

1419. U ovom dijelu Vijeće će se baviti načinom na koji je bio uređen pristup na Heliodrom za pripadnike HVO-a (a) i za predstavnike međunarodnih organizacija i novinare (b).

a) Pristup na Heliodrom za pripadnike HVO-a

1420. Dana 19. februara i 11. marta 1993., Josip Praljak je od Brune Stojića zatražio da izda potvrdu dvojici pripadnika voda zaduženog za osiguranje na Heliodromu, Peri Marijanoviću i Mili Klemi,³⁵⁵⁹ za noćno kretanje po Heliodromu.³⁵⁶⁰ Što se tiče Pere Marijanovića, zatraženo odobrenje trebalo mu je omogućiti da vrši obilasku, no u zahtjevu se ne kaže tačno o kakvim je obilascima riječ.³⁵⁶¹ U ova dva slučaja Vijeću nisu poznati razlozi zbog kojih je Josip Praljak smatrao da je potrebno da zatraži odobrenje. Osim toga, nije utvrđeno da li je Bruno Stojić zatražena odobrenja doista i izdao.

³⁵⁵⁴ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 504, gdje se poziva na P 00514.

³⁵⁵⁵ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 345, gdje se poziva na P 03292, pod pečatom, i P 03254.

³⁵⁵⁶ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 460, gdje se poziva na P 03161; P 03238; Zvonko Vidović, T(f), str. 51528-51530. V. i Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 466, gdje se takođe poziva na 5D 03008.

³⁵⁵⁷ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 461, gdje se poziva na P 03292, pod pečatom. Vijeće primjećuje da Ćorićeve odbrana takođe tvrdi da "Fpgrije reorganizacije u maju 1993., provedba odobrenja MKCK-u za obilazak Heliodroma, koje je izdao Miljenko Lasić, zapovjednik operativne zone, nije predstavljala nikakav problem". Vijeće napominje da se to konkretno odobrenje, 5D 01001, ne odnosi na Heliodrom i da se u dokazima koji se navode u prilog ovoj tvrdnji, odnosno u izvještaju Stanka Božića od 18. juna 1993. (P 02853) i u dijelu svjedočenja Josipa Praljka, ne pominje ko je odobrio redovne obilasku pripadnika MKCK-a. Shodno tome, Vijeće u svojoj analizi neće uzeti u obzir ove dokaze.

³⁵⁵⁸ Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 388-396 i 398, gdje se poziva na P 01474; 5D 04379; P 02293; P 02806, pod pečatom; P 02601; P 02496; P 03161; P 03411; P 03292, pod pečatom; P 03573; P 03674. Vijeće ovdje napominje da u svojoj analizi neće uzeti u obzir 5D 04379 i P 03573 jer se ti dokazi ne odnose na Heliodrom, suprotno onom što sugerise Pušićeva odbrana. Vijeće neće u obzir uzeti ni P 02293, P 02806 i P 03674 budući da iz tih dokaza nije jasno ko je odobrio obilasku o kojima je riječ.

³⁵⁵⁹ Pero Marijanović bio je pomoćnik zapovjednika voda (v. "Organi nadležni za obezbjeđenje Heliodroma" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom), u vrijeme dok je Mile Klemo bio u sastavu voda: P 00968; P 04999, br. 9; P 05006, br. 8. Vijeće napominje da se u bilješci za 10. septembra 1992. u dnevniku Josipa Praljka pominje da je Mile Klemo bio "zamjenik zapovjednika" za "zapovjednike smjena": P 00352, str. 13. Dokazni predmeti P 00968, P 04999 i P 05006 – koji su svi nastali nakon ove bilješke u dnevniku – ne pominju ovu funkciju.

³⁵⁶⁰ P 01518.

³⁵⁶¹ P 01518 (za Peru Marijanovića); P 00285, upis br. 267 (za Milu Klemu).

1421. Dana 9. marta 1993., Zlatan Mijo Jelić,³⁵⁶² Branimir Tucak³⁵⁶³ i njegov pomoćnik, Mariofil Čužić, došli su na Heliodrom da "obiđu" osiguranje u zatvoru.³⁵⁶⁴ Josip Praljak, koji je u to vrijeme bio na funkciji v.d. ravnatelja zatvora,³⁵⁶⁵ kontaktirao je Valentina Ćorića kako bi ga obavijestio o dolasku tih osoba.³⁵⁶⁶ Ćorić je Josipu Praljku rekao da je odobrio Zlatanu Miji Jeliću, Branimiru Tucaku i Mariofilu Čužiću da obilaze Heliodrom kad god to žele i u bilo koje vrijeme.³⁵⁶⁷ Dana 7. aprila 1993., Stanko Božić je pismenim putem obavijestio osoblje na Heliodromu da Zlatan Mijo Jelić, Branimir Tucak i Mariofil Čužić imaju odobrenje da u bilo koje vrijeme dođu na Heliodrom kako bi tamo vršili "obilaske".³⁵⁶⁸

1422. Dana 3. jula 1993., zapovjednik "Južnog sektora" Nedjeljko Obradović, dostavio je upravnicima zatvora Gabela, Dretelj, Heliodrom i Ljubuški zapovijed kojom se zabranjuju "neovlaštenim osobama" posjete i obilazak "zatvorenika" zatočenih u tim zatvorima.³⁵⁶⁹ Prema tumačenju Zvonka Vidovića, službenika u Odjelu za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije, ova zapovijed znači da pripadnici njegovog odjela moraju dobiti prethodno odobrenje od Nedjeljka Obradovića da bi mogli ući na Heliodrom kako bi obavili svoje zadatke, i to bez obzira na činjenicu da rade u Upravi Vojne policije.³⁵⁷⁰ Zvonko Vidović je takođe izjavio da je zatraženo odobrenje dobio nakon što se preko svoje bojne obratio zapovjedništvu OZ Jugoistočna Hercegovina.³⁵⁷¹

1423. Dana 7. jula 1993., Stanko Božić je osoblju Heliodroma prosljedio zapovijed Valentina Ćorića kojom se svim "neovlaštenim" osobama zabranjuje ulazak u zatvor.³⁵⁷²

1424. Dana 12. jula 1993., Zvonko Vidović je sa svoje strane izdao Stanku Božiću i Josipu Praljku uputstva, u kojima se uz ostalo predviđa da se ne dozvoljavaju nikakve posjete "prtvorenim

³⁵⁶² Zapovjednik 1. bojne Vojne policije; P 01466.

³⁵⁶³ Zapovjednik 4. satnije 1. bojne Vojne policije; 5D 03094; 5D 03093.

³⁵⁶⁴ P 00352, str. 24.

³⁵⁶⁵ V. "Upravljanje Heliodromom" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

³⁵⁶⁶ P 00352, str. 24.

³⁵⁶⁷ P 00352, str. 24. U svom dnevniku Josip Praljak kaže da mu je Valentin Ćorić tom prilikom pomenuo da je "Tućak šef za sva osiguranja", odnosno da je bio na položaju koji je hijerarhijski bio nadređen zapovjedniku osiguranja na Heliodromu, Anti Smiljaniću. S obzirom na položaj na kojem je bio Branimir Tucak, Vijeće smatra da je vjerovatno da je Josip Praljak pogrešno prenio riječi Valentina Ćorića. Ćorić je najvjerojatnije govorio o Zlatanu Miji Jeliću.

³⁵⁶⁸ P 01820.

³⁵⁶⁹ P 03161. Vijeće napominje da je Nedjeljko Obradović potpisao ovu zapovijed, kao i dvije zapovijedi od 5. jula 1993. (P 03201 i P 03197), u svojstvu "zapovjednika Sektora Jug". Međutim, Sektor Jug je u okviru ZO Jugoistočna Hercegovina stvoren tek 1. septembra 1993.: P 04-74; P 04719. Tu reorganizaciju potvrđuje i P 05271. Vijeću nije poznat razlog iz kojeg je u julu 1993. Nedjeljko Obradović potpisivao zapovijedi kao "zapovjednik Sektora Jug". Vijeće podsjeća da je Nedjeljko Obradović bio zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj" od 16. jula 1992. do barem 9. septembra 1993.: P 00333; 2D 00989; 2D 01223; P 01913; 2D 01350; 2D 00937.

³⁵⁷⁰ Zvonko Vidović, T(f), str. 51528 i 51529.

³⁵⁷¹ Zvonko Vidović, T(e), str. 51530. Vijeće primjećuje da je Zvonko Vidović i Upravi Vojne policije poslao izvještaj kojim upozorava na poteškoće zbog zapovijedi od 3. jula 1993.: P 03238.

³⁵⁷² P 03254.

osobama" na Heliodromu bez njegovog pismenog odobrenja.³⁵⁷³ Svjedočeci pred Vijećem Zvonko Vidović je objasnio da se izraz "prtvorene osobe" odnosio samo na ljude u vezi s kojima je Odjel za kriminalističke istrage provodio istragu,³⁵⁷⁴ odnosno na osumnjičene za krivična djela u oružanim snagama,³⁵⁷⁵ a ne na ratne zarobljenike HVO-a.³⁵⁷⁶

1425. Dana 2. novembra 1993., šef kabineta Mate Bobana, Vladislav Pogarčić, odobrio je da "kordinator za zatočenike i ratne zarobljenike na teritoriji HR HB" i ravnatelj Zatvora u Dretelju, Tomislav Šakota,³⁵⁷⁷ posjeti jednog zatočenika na Heliodromu.³⁵⁷⁸ Vijeću nisu poznati razlozi iz kojih je Tomislav Šakota posjetio tog zatočenika.

1426. Dana 28. novembra 1993., zapovjednik 3. brigade HVO-a, Stanko Sopta, uputio je SIS-u i Vojnoj policiji brigade zapovijed kojom zabranjuje posjećivanje "prostora vojnog pritvora" na Heliodromu svima koji nisu za to prethodno dobili dozvolu od njega lično, njegovog zamjenika ili pomoćnika za SIS.³⁵⁷⁹ Vijeće podsjeća da da je Ćorićeva odbrana u svom zahtjevu za uvrštavanje te zapovijedi u spis navela da taj dokument pokazuje da je zapovjednik 3. brigade izdavao zapovijedi u vezi s Uputstvom o radu Heliodroma.³⁵⁸⁰ Petkovićeva odbrana osporila je tumačenje Ćorićeve odbrane istaknuvši da se zapovijed Stanka Sopte nije odnosila na cijeli zatočenički centar Heliodrom, nego samo na onaj njegov dio u kojem su držani pripadnici HVO-a, osumnjičeni da su počinili kažnjivo djelo.³⁵⁸¹

1427. Vijeće ne dijeli tumačenje Petkovićeve odbrane budući da organi vlasti na Heliodromu nisu tačno definisali kategorije zatočenika niti su ih ispravno klasifikovali.³⁵⁸² Osim toga, dokazi pokazuju da su pripadnici HVO-a protiv kojih je Vojna policija vodila istragu ili pokrenula krivični postupak, pa čak i oni koji su bili osuđeni za teška djela, bili zatočeni u istim zgradama kao i drugi zatočenici.³⁵⁸³ Dakle, budući da pripadnici HVO-a koji su počinili kažnjiva djela nisu bili odvojeni od drugih zatočenika, Vijeće smatra da su se u predviđenu "zonu za vojne zatvorenike" smještale

³⁵⁷³ P 03411, str. 2.

³⁵⁷⁴ Zvonko Vidović, T(f), str. 51634 i 51635.

³⁵⁷⁵ Zvonko Vidović, T(f), str. 51439, 51446, 51447, 51465 i 51466; P 00588, čl. 137, str. 40 i 41.

³⁵⁷⁶ Zvonko Vidović, T(f), str. 51638.

³⁵⁷⁷ V. "Upravljanje Zatvorom u Dretelju" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Zatvorom u Dretelju.

³⁵⁷⁸ P 00352, str. 30.

³⁵⁷⁹ 5D 03091.

³⁵⁸⁰ Povjerljivi Dodatak A Zahtjevu Valentina Ćorića za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza, povjerljivo, 20. aprila 2010., str. 17.

³⁵⁸¹ "Odgovor Milivoja Petkovića na Zahtjev Valentina Ćorića za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza" javno, 29. april 2010.

³⁵⁸² V. "Dolazak zatočenika na Heliodrom" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

³⁵⁸³ U vezi s pripadnicima HVO-a protiv kojih je Vojna policija vodila istragu ili je pokrenula krivični postupak, v.: Zvonko Vidović, T(f), str. 51630 i 51635; P 00352, str. 28. U vezi s pripadnicima HVO-a koji su osuđeni za teška djela, v.: Spomenka Drljević, T(f), str. 1057-1059.

sve vrste zatočenika. Vijeće iz toga zaključuje da se zapovijed od 28. novembra 1993. odnosila na sve kategorije zatočenika.

1428. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su šef kabineta Mate Bobana, Vladislav Pogarčić, zapovjednik "Sektora jug", Nedjeljko Obradović, Valentin Ćorić, funkcioner u Odjelu za suzbijanje kriminaliteta u Upravi Vojne policije, Zvonko Vidović, i zapovjednik 3. brigade HVO-a, Stanko Sopta, svi uticali na način na koji je za pripadnike HVO-a bilo moguće dobiti pristup Heliodromu.

b) Pristup na Heliodrom za predstavnike međunarodnih organizacija i novinare

1429. U skladu s članom 23 uputstva od 11. februara 1993., koje je potpisao Bruno Stojić, a kojim se propisuje kućni red u vojnim zatočeničkim centrima za "ratne F...g vojne zarobljenike", bile su dopuštene posjete predstavnika međunarodnih humanitarnih organizacija i novinara. Takve posjete morao je unaprijed odobriti upravnik zatočeničkog centra, i to nakon što je o tome pribavio mišljenje ministra obrane.³⁵⁸⁴

1430. U svom završnom podnesku, Stojićeva odbrana tvrdi da uputstvo Brune Stojića nije bilo prosljeđeno na Heliodrom jer je taj zatočenički centar već raspolagao uputstvom Valentina Ćorića od 22. septembra 1992.³⁵⁸⁵

1431. S tim u vezi Vijeće primjećuje da je Josip Praljak u svom svjedočenju rekao da nikada nije vidio Stojićevo uputstvo.³⁵⁸⁶ Međutim, Vijeće konstatuje da u urudžbenoj knjizi vođenoj na Heliodromu stoji da je uputstvo koje je izdao Bruno Stojić zaprimljeno 11. februara 1993.³⁵⁸⁷ Vijeće stoga zaključuje da iz urudžbene knjige, vođene u vrijeme događaja na Heliodromu, slijedi da uputstvo Brune Stojića jeste upućeno na Heliodrom i da je tamo zaprimljeno.

1432. Uz Brunu Stojića kao predstojnika Odjela obrane, u odlučivanju o pristupu Heliodromu predstavnika međunarodnih organizacija i novinara sudjelovali su i drugi organi HVO-a.

1433. Dana 14. maja 1993.,³⁵⁸⁸ predstojnik Ureda za prognanike i izbjeglice HZ HB, Darinko Tadić, uputio je dozapovjedniku 3. brigade, Mili Pušiću,³⁵⁸⁹ i Stanku Božiću uputstva kojima se, između ostalog, propisuje da se ulazak i posjet predstavnika medija ili pripadnika humanitarnih i

³⁵⁸⁴ P 01474, čl. 23.

³⁵⁸⁵ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 504.

³⁵⁸⁶ Josip Praljak, T(f), str. 14858 i 14859.

³⁵⁸⁷ P 00285, upis br. 400.

³⁵⁸⁸ Vijeće napominje da na ovim uputstvima nema datuma. Međutim, u urudžbenoj knjizi Heliodroma zabilježeno je da su 14. maja 1993. zaprimljena uputstva Darinka Tadića o radu s pritvorenicima: P 00285, str. 86.

drugih međunarodnih organizacija osobama koje su "raseljene i prognane", ili su "izbjeglice", a koje se nalaze na Heliodromu, može omogućiti uz odobrenje Ureda za prognanike i izbjeglice.³⁵⁹⁰

1434. Dana 6. jula 1993., na sastanku kojem su, uz ostale, prisustvovali Nedjeljko Obradović³⁵⁹¹ i zapovjednik 3. brigade HVO-a Ivan Primorac, dogovoreno je da će se svim humanitarnim i drugim međunarodnim organizacijama zabraniti pristup na Heliodrom.³⁵⁹²

1435. Dana 15. septembra 1993., Mate Boban je Odjelu obrane i Glavnom stožeru HVO-a zapovjedio da MKCK-u dozvole "nesmetan" pristup zatočeničkim centrima za "ratne zarobljenike".³⁵⁹³ Dana 19. septembra 1993., Slobodan Praljak je ovu zapovijed dostavio svim postrojbama i zapovjedništvima, kao i Upravi Vojne policije te "samostalnim postrojbama", zatraživši da zapovijed prosljede svojim potčinjenima kako bi se osiguralo njeno provođenje.³⁵⁹⁴

1436. Osim toga, više organa/funkcionera HVO-a i HR HB izdavali su međunarodnim organizacijama odobrenja za pristup na Heliodrom.

1437. Tako u izvještaju u vezi sa sastankom koji je 16. avgusta 1993. imao s Jadrankom Prličem, predstavnik jedne međunarodne organizacije pominje da mu je Prlič predložio da obiđe Heliodrom, što je ovaj prihvatio.³⁵⁹⁵ Međutim, Vijeću nije poznato da li je taj obilazak doista i realiziran.

1438. Valentin Ćorić je sa svoje strane odobrio MKCK-u da posjeti Heliodrom u dva navrata tokom februara 1993.³⁵⁹⁶ Osim toga, dozvolio je predstavniku jedne međunarodne organizacije da 8. jula 1993. obiđe tri zatočenička centra, među kojima je bio i Heliodrom, kako bi procijenio potrebe za humanitarnom pomoći.³⁵⁹⁷ Svjedok BA je potvrdio da je nakon što je dobio tu dozvolu, obišao Heliodrom.³⁵⁹⁸

³⁵⁸⁹ P 03209, str. 1.

³⁵⁹⁰ 6D 00576. Vijeće napominje da je Ured za prognanike i izbjeglice za jednu međunarodnu organizaciju organizovao najmanje jedan obilazak, koji je obavljen 10. jula 1993.: P 09681, pod pečatom, str. 1.

³⁵⁹¹ U zapisniku sa sastanka ne pominje se u kojem je svojstvu sastanku prisustvovao Nedjeljko Obradović. Vijeće podsjeća da je u to vrijeme Nedjeljko Obradović zapovijedi potpisivao kao "zapovjednik Sektora Jug" (P 03201; P 03197) i da je istovremeno bio zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj": 2D 01350.

³⁵⁹² 5D 03008.

³⁵⁹³ P 05104, čl. 4. Dokazi 1D 01638 i 1D 01704 sadrže istu zapovijed.

³⁵⁹⁴ 3D 00915, str. 2.

³⁵⁹⁵ P 09846, pod pečatom.

³⁵⁹⁶ P 01577, str. 2; P 00352, str. 23. Dana 1. juna 1993., MKCK je od Valentina Ćorića zatražio da se s njim sastane kako bi se raspravilo pitanje dozvola za obilaske Heliodroma: P 02601. Vijeće primjećuje da je razgovor na istu temu održan nekoliko dana ranije s Berislavom Pušićem.

³⁵⁹⁷ P 03292, pod pečatom.

³⁵⁹⁸ Svjedok BA, T(e), str. 7225 i 7226, zatvorena sjednica.

1439. Svjedok BB, predstavnik jedne međunarodne organizacije,³⁵⁹⁹ ustvrdio je da mu je Berislav Pušić dao odobrenje da 12. maja 1993. ili približno tog datuma ode na Heliodrom kako bi zatočenicima dostavio pomoć.³⁶⁰⁰ Pušićeva odbrana tvrdi da iskaz ovog svjedoka, koji nije poznao mehanizme funkcionisanja ureda Berislava Pušića, ne može biti jedini osnov za zaključak da je Pušić raspolagao ovlastima da izdaje dozvole za pristup Heliodromu.³⁶⁰¹ Međutim, Vijeće primjećuje da to nije bio jedini predstavnik neke međunarodne organizacije kojem je Berislav Pušić izdao takvo odobrenje. Doista, Antoon van der Grinten, posmatrač PМЕZ-a,³⁶⁰² izjavio je da je PМЕZ uspio 11. juna 1993. posjetiti Heliodrom uz dozvolu Berislava Pušića.³⁶⁰³ Osim toga, Berislav Pušić je 3. januara 1994. izdao odobrenje za 14 pripadnika MKCK-a da obišu Heliodrom.³⁶⁰⁴ Dakle, nema nikakve sumnje da je Berislav Pušić raspolagao ovlaštenjima da međunarodnim organizacijama izdaje dozvole za pristup na Heliodrom.

1440. Nakon 9. maja 1993., SPABAT je morao dobiti odobrenje načelnika Glavnog stožera HVO-a ili zapovjednika OZ Jugoistočna Hercegovina Miljenka Lasića, da bi se mogao pridružiti međunarodnim organizacijama poput MKCK-a prilikom njihovih posjeta Heliodromu, i to pod nadzorom pripadnika HVO-a.³⁶⁰⁵

1441. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su Mate Boban, Bruno Stojić, Jadranko Prlić, Slobodan Praljak, Valentin Ćorić, Berislav Pušić, zapovjednik Glavnog stožera HVO-a, Miljenko Lasić, zapovjednik "Sektora jug", Nedjeljko Obradović, zapovjednik 3. brigade HVO-a, Ivan Primorac, i načelnik Ureda za prognanike i izbjeglice, Darinko Tadić, svi intervenisali u vezi s pristupom predstavnika međunarodnih organizacija i novinara na Heliodrom.

³⁵⁹⁹ Svjedok BB, T(f), str. 17133 i 17134, zatvorena sjednica.

³⁶⁰⁰ Svjedok BB, T(f), str. 17169 i 17170, zatvorena sjednica. Kada su mu postavljena pitanja o dokaznom predmetu P 02260, u kojem se pominje zapovijed Berislava Pušića o puštanju na slobodu osoba zatočenih na Heliodromu nakon napada 9. maja 1993., svjedok BB je ocijenio da je taj dokument u skladu s njegovim utiskom da je Berislav Pušić osoba koja je njegovoj organizaciji izdala dozvolu za obilazak Heliodroma: Svjedok BB, T(f), str. 25426-25428, zatvorena sjednica.

³⁶⁰¹ Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 394.

³⁶⁰² Antoon van der Grinten, T(f), str. 20999 i 21001.

³⁶⁰³ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21028, 21030 i 21244. Vijeće napominje da u izvještaju od 11. juna 1993., Antoon van der Grinten kaže da je od Berislava Pušića dobio "propusnicu s nalogom da imamo slobodan pristup zatvoru Heliodrom kad god želimo" (P 02721, pod pečatom, str. 2 (naglasak dodat)). S obzirom na svjedočenje Antoona van der Grintena, Vijeće ne vjeruje da je dotična "propusnica" vrijedila kao dokument koji je omogućavao opšti pristup.

³⁶⁰⁴ P 07466.

³⁶⁰⁵ Svjedok CB, T(e), str. 10146.

5. Organi odgovorni za puštanje na slobodu, razmjenu i premještanje zatočenika

1442. Tužilaštvo tvrdi da je Valentin Ćorić kontrolisao puštanje na slobodu zatočenika iz zatvora HVO-a.³⁶⁰⁶ U prilog svojoj tvrdnji, tužilaštvo se poziva na jedan nalog koji je – kako se navodi – Valentin Ćorić 6. jula 1993. uputio Nedjeljku Obradoviću, u kojem ga podsjeća da su svi vojni zatvori pod isključivom nadležnošću Vojne policije i da Nedjeljko Obradović nije nadležan da izdaje zapovijedi o puštanju zatvorenika koji se nalaze u tim zatvorima.³⁶⁰⁷ Tužilaštvo uz to kaže da je Valentin Ćorić lično naredio puštanje na slobodu nekih zatvorenika s Heliodroma.³⁶⁰⁸

1443. Ćorićeva odbrana sa svoje strane tvrdi da je Nedjeljko Obradović bio taj koji je imao isključivu nadležnost da odlučuje o puštanju na slobodu zatvorenika s Heliodroma i da je Odjel za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije imao samo administrativnu funkciju s tim u vezi, odnosno da je dostavljao informacije u vezi s eventualnom krivičnom odgovornošću zatvorenika koje je trebalo osloboditi.³⁶⁰⁹ Prema Ćorićevoj odbrani, ni Uprava Vojne policije ni Valentin Ćorić nisu u oslobađanju zatočenih imali nikakvu ulogu.³⁶¹⁰ Pušićeva odbrana pak tvrdi da se uloga Berislava Pušića u vezi s oslobađanjem zatočenih osoba na Heliodromu ograničavala na ulogu "službenika nižeg ranga", odnosno da se sastojala 1) u prenošenju naloga osoba na višim položajima u hijerarhiji, 2) u kontaktiranju s vojnim organima i organima sigurnosti HVO-a, zaduženim za primjenu zakona, prije prenošenja njihovih odobrenja i uputstava ravnateljima Heliodroma i 3) u sastavljanju dokumenata u vezi s puštanjem na slobodu ili potvrda za određene oslobođene zatočenike.³⁶¹¹ Stojićeva odbrana sa svoje strane tvrdi da je ključni organ HVO-a zadužen za puštanje na slobodu i razmjenu zarobljenika bila Služba za razmjenu, a da Bruno Stojić u tom procesu nije imao ulogu ni u jednoj njegovoj fazi.³⁶¹² Konačno, Petkovićeva odbrana iznosi da Milivoj Petković nije imao nikakva ovlaštenja što se tiče oslobađanja zatočenika.³⁶¹³

1444. Vijeće će redom razmotriti koji su organi imali ulogu u vezi s puštanjem na slobodu (a), razmjenom (b) i premještanjem (c) zatočenika s Heliodroma.

³⁶⁰⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 1079-1081.

³⁶⁰⁷ Završni podnesak tužilaštva, par. 1079 i 1080, gdje se poziva na P 03220.

³⁶⁰⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 1081.

³⁶⁰⁹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 468-472.

³⁶¹⁰ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 472.

³⁶¹¹ Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 262.

³⁶¹² Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 529-531.

³⁶¹³ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 307 i 308.

a) Organi odgovorni za puštanje na slobodu zatočenika

1445. Preliminarno, Vijeće podsjeća da je u dijelu koji se bavi strukturom Vojne policije već utvrdilo da je Uprava Vojne policije imala nadležnost da naloži puštanje na slobodu osoba koje je zatočio HVO, pri čemu je naglasilo da su i drugi organi HVO-a takođe imali ovlaštenja da nalože puštanje na slobodu zatočenika.³⁶¹⁴

1446. Kada je riječ o Heliodromu, Vijeće primjećuje da je u maju 1993. Valentin Ćorić zatražio puštanje na slobodu više zatočenika.³⁶¹⁵ Negdje u avgustu 1993., Valentin Ćorić je izdao zapovijed da se puste na slobodu svi Muslimani iz opštine Ljubuški koji su bili zatočeni u zatočeničkim centrima HVO-a, koji su posjedovali garantna pisma i tranzitne vize, uz izuzetak onih koji su ranije krivično kažnjavani.³⁶¹⁶ Na osnovu te zapovijedi, Ante Prlić³⁶¹⁷, koji je tada bio zapovjednik Vojne policije u Brigadi "Stjepan Radić" i ravnatelj Zatvora u Ljubuškom,³⁶¹⁸ odobrio je da se na slobodu pusti više zatočenika s Heliodroma.

1447. Zvonko Vidović, službenik u Odjelu za kriminalističke istrage,³⁶¹⁹ naložio je tokom jula i avgusta 1993. puštanje na slobodu određenog broja zatočenika s Heliodroma koji su imali tranzitne vize i/ili garantna pisma.³⁶²⁰ Po nalogu pomoćnika načelnika Uprave Vojne policije, Radoslava Lavrića, Zvonko Vidović je uz to 4. jula 1993. naredio da se s Heliodroma na slobodu puste svi zatočeni mlađi od 18 i stariji od 60 godina.³⁶²¹ Dana 5. jula 1993., sam Radoslav Lavrić je odobrio puštanje na slobodu s Heliodroma 14 zatočenika, članova Muslimanske demokratske stranke.³⁶²² Dana 12. jula 1993., Zvonko Vidović je Stanku Božiću i njegovom pomoćniku, Josipu Praljku, poslao uputstvo da je za svako puštanje na slobodu s Heliodroma od tog trenutka potrebno odobrenje Valentina Ćorića ili Radoslava Lavrića.³⁶²³

1448. Svojim obavještenjem od 6. jula 1993. Valentin Ćorić je poništio zapovijed od 5. jula 1993. Nedjeljka Obradovića da se ne može nikoga pustiti na slobodu bez njegovog odobrenja,³⁶²⁴

³⁶¹⁴ V. "Odgovornost Vojne policije za puštanje zatočenika na slobodu" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

³⁶¹⁵ P 02285; P02289; P 02297; P 00285, upis br. 350.

³⁶¹⁶ P 04572. Iako Vijeću nije predočena zapovijed Valentina Ćorića, Vijeće smatra da su zapovijedi Ante Prlića koje su uslijedile dovoljne da se utvrdi postojanje Ćorićeve zapovijedi: P 04263, P 04404 i P 10191.

³⁶¹⁷ P 04263; P 04404; P 10191.

³⁶¹⁸ U vezi s funkcijama Ante Prlića, v.: Svjedok E, T(f), str. 22005 i 22006, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 4; Alija Lizde, T(f), str. 17776 i 17963; 5D 02036; P 04528, str. 3; P 10121, par. 5; P 10122, par. 4.

³⁶¹⁹ V. Zvonko Vidović, T(f), str. 51438, 51439, 51730 i 51731.

³⁶²⁰ P 03572; P 03577; P 03618; P 04015; P 04017; P 04096.

³⁶²¹ P 03167.

³⁶²² P 03193.

³⁶²³ P 03411, str. 1. Istog dana Zvonko Vidović je naložio puštanje na slobodu 16 zatočenika s Heliodroma na osnovu zapovijedi Radoslava Lavrića: P 03864.

³⁶²⁴ P 03201.

podsjetivši ga da on nema ovlasti da ikoga pušta na slobodu osim ljudi koje je zarobila njegova brigada.³⁶²⁵ No, Vijeće napominje da je 23. avgusta 1993. načelnik službe sigurnosti 1. brigade "Knez Domagoj", Žarko Pavlović, zatražio od organa na Heliodromu da oslobode jednog zatočenika na osnovu odobrenja Nedjeljka Obradovića, prema kojem je trebalo pustiti iz zatvora osobe koje imaju garantna pisma ili tranzitnu vizu za Hrvatsku ili za neku treću zemlju.³⁶²⁶ Međutim, Vijeće ne raspolaže informacijama kada i na koji način je izdato to odobrenje.

1449. I drugi organi HVO-a su takođe naređivali puštanje na slobodu zatočenih na Heliodromu. Tako, suprotno tvrdnji Petkovićeve odbrane, prema kojoj Milivoj Petković nije imao nikakvih ovlaštenja u vezi s puštanjem zatočenika na slobodu,³⁶²⁷ Vijeće primjećuje da iz izvještaja od 1. aprila 1994. načelnika Uprave Vojne policije u to vrijeme, Željka Šiljega, proizlazi da je su osnovu usmene zapovijedi Milivoja Petkovića iz juna 1993. s Heliodroma puštena 52 zatočenika.³⁶²⁸ Vijeće uz to podsjeća da je 12. maja 1993. Milivoj Petković s predstavnikom ABiH, Seferom Halilovićem, potpisao sporazum o prekidu vatre, u kojem je prihvatio da se svi "civili" Muslimani oslobode do 13. maja 1993. i da će im biti dopušteno da se vrate u svoje domove.³⁶²⁹ U periodu od maja do oktobra 1993. Berislav Pušić je isto tako lično naređivao,³⁶³⁰ odobravao ili je davao saglasnost,³⁶³¹ za puštanje na slobodu mnogih zatočenika s Heliodroma. Vijeće podsjeća da je u tom periodu Berislav Pušić bio pripadnik Vojne policije,³⁶³² potom predsjednik Komisije za razmjenu ratnih zarobljenika i predstojnik Službe za razmjenu zarobljenih i drugih osoba,³⁶³³ i na kraju, od 6. avgusta 1993., predsjednik komisije za zatvore i pritvore.³⁶³⁴ Od 10. do 15. maja 1993., velika većina zapovijedi ili odobrenja Berislava Pušića provedena je u djelo putem zapovijedi Stanka Božića, ravnatelja Heliodroma.³⁶³⁵

³⁶²⁵ P 03220 / P 03216. Vijeće podsjeća da je u dijelu teksta o strukturi Vojne policije zaključilo da su ta dva dokumenta autentični: v. "Odgovornost Vojne policije za puštanje zatočenika na slobodu" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

³⁶²⁶ P 04445.

³⁶²⁷ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 307 i 308.

³⁶²⁸ ID 01254, str. 2.

³⁶²⁹ P 02344, čl. 4; P 02483.

³⁶³⁰ P 02260; P 02262; P 02278; P 02335; P 02338; P 02347; P 02355; P 02362; P 02363; P 02364; P 02373; P 02379; P 02380; P 02382; P 02385; P 02390; P 02393; P 02394; P 02395; P 02401; P 02402; P 02403; P 02405; P 02408; P 02409; P 02410; P 03008; P 03133; P 10782, str. 8; P 04178; P 08202, str. 2 i 3.

³⁶³¹ U istom značenju korišteni su izrazi "odobriti" i "dati saglasnost": P 02267; P 02321; P 02332; P 02334; P 02343; P 02356; P 02368; P 02371; P 02383; P 02386; P 02396; P 02397; P 02398; P 03093; P 04450; P 04686; P 05949; P 05952. V. takođe: P 00285, bilješka br. 457 i 754. Upotrebljen je i izraz "odobrenje": P 06552.

³⁶³² Prvobitno pripadnik Odjela za kriminalističke istrage u Upravi Vojne policije, Berislav Pušić je 1. aprila 1993. predložen za časnika Vojne policije za suradnju sa suprotnom stranom u vezi s razmjenama zarobljenika. V. 2D 00008, str. 2 i 7; P 01773.

³⁶³³ Dana 5. jula 1993., HVO je osnovao Komisiju za razmjenu ratnih zarobljenika i Službu za razmjenu zarobljenih i drugih osoba. Iako je Berislav Pušić tog datuma imenovan za predstojnika Službe za razmjenu, čini se da je prije njenog osnivanja bio član Komisije za razmjenu, odnosno od 25. maja 1993. V. P 03191; P 02520.

³⁶³⁴ Berislava Pušića je na tu funkciju imenovao Bruno Stojić 6. avgusta 1993.: P 03995.

³⁶³⁵ V. zapovijedi i odobrenja Berislava Pušića pomenuta u ovom istom paragrafu.

1450. Dana 12. avgusta 1993., Berislav Pušić, kao predsjednik komisije za zatvore i pritvore, donio je odluku prema kojoj svaka zapovijed o puštanju pritvorene osobe iz zatočeničkih centara HVO-a mora dobiti saglasnost "Odsjeka za suzbijanje kriminaliteta" i Odsjeka SIS-a čije sjedište je najbliže zatvoru prije no što je potpiše predsjednik komisije za zatvore i pritvore.³⁶³⁶ Iako je Berislav Pušić naložio velik broj oslobađanja osoba zatočenih na Heliodromu u skladu s ovom procedurom, odnosno uz odobrenje ovlaštene osobe u Odjelu za suzbijanje kriminaliteta, Zvonka Vidovića, i uz odobrenje načelnika Centra SIS-a Mostar, Miroslava Musića,³⁶³⁷ Vijeće primjećuje da je 27. oktobra 1993. Josip Praljak³⁶³⁸ obavijestio Mladena Naletilića i Brunu Stojića o svojoj zabrinutosti zbog broja zatočenika s Heliodroma koji su bili oslobođeni isključivo na osnovu odobrenja Berislava Pušića, bez ikakvog učešća Odjela za kriminalističke istrage i SIS-a.³⁶³⁹

1451. Josip Praljak je u svom dnevniku naveo da se od 10. decembra 1993. nikoga nije moglo pustiti na slobodu s Heliodroma bez saglasnosti tužioca vojnog suda ZP-a Mostar, a na toj funkciji je u to vrijeme bio Mladen Jurišić, i saglasnosti predstojnika Službe za razmjenu, Berislava Pušića.³⁶⁴⁰ Pušićeva odbrana tvrdi da je od datuma zatvaranja svih zatočeničkih centara na teritoriji HR HB, odnosno od 10. decembra 1993.,³⁶⁴¹ jedino vojni tužilac mogao naložiti puštanje na slobodu "zatvorenika" koji su ostali u zarobljeništvu.³⁶⁴² Vijeće konstatuje da je Mladen Jurišić u više navrata poslije 10. decembra 1993. odobrio puštanje na slobodu zatočenika s Heliodroma kako bi bili razmijenjeni.³⁶⁴³ Međutim, Vijeće ne raspolaže dokazima koji bi mu omogućili da zaključi da je i Berislav Pušić odobravao puštanje zatočenika na slobodu poslije 10. decembra 1993.

1452. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće zaključuje da je uz organe vlasti, odnosno osobe povezane s Vojnom policijom, tačnije Valentina Ćorića, zatim zapovjednika Vojne policije Brigade "Stjepan Radić" i ravnatelja Zatvora u Ljubuškom Ante Prlića, službenika u Odjelu za kriminalističke istrage Zvonka Vidovića, i pomoćnika načelnika Uprave Vojne policije Radoslava Lavrića, više drugih osoba takođe imalo veze s puštanjem na slobodu zatočenih s Heliodroma, a to su Bruno Stojić, Milivoj Petković, Berislav Pušić, zatim zapovjednik "Sektora jug" Nedjeljko Obradović, načelnik Centra SIS-a Mostar Miroslav Musić, i tužilac vojnog suda ZP-a Mostar Mladen Jurišić.

³⁶³⁶ P 04141, str. 2 i 3. V. takođe: Josip Praljak, T(f), str. 14769-14771. Vijeće međutim napominje da je Josip Praljak rekao da je ta procedura uvedena od jula 1993.

³⁶³⁷ P 04450; P 04686; P 05044; P 06552. V. takođe sljedeće dokazne predmete koji potvrđuju veze koje su postojale između različitih službi: P 05128; P 05371; P 05714.

³⁶³⁸ Josip Praljak je isto tako bio član komisije za puštanje na slobodu zatočenika: P 03985.

³⁶³⁹ Josip Praljak, T(f), str. 14798; P 06170. V. konkretno P 05952.

³⁶⁴⁰ P 00352, str. 33; Josip Praljak, T(f), str. 14983.

³⁶⁴¹ P 07096.

³⁶⁴² Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 255.

³⁶⁴³ U vezi s odobrenjem izdatim 1. marta 1994., v.: P 07975; P 07985; P 08201, str. 5. V. takođe: 6D 00221.

b) Organi odgovorni za razmjenu zatočenika

1453. Dokazi pokazuju da je od maja do decembra 1993. Berislav Pušić bio zadužen za odabir zatočenika s Heliodroma koji su trebali biti razmijenjeni.³⁶⁴⁴ Osim toga, čini se da je u periodu od avgusta 1993. do marta 1994. Berislav Pušić uz to učestvovao i u pregovorima o razmjeni zatočenika s Heliodroma i da je te razmjene provodio u saradnji s nekim međunarodnim organizacijama, među kojima je bio i UNPROFOR.³⁶⁴⁵

c) Organi odgovorni za premještanje zatočenika

1454. Vijeće podsjeća da je već utvrdilo u dijelu koji se odnosi na strukturu Vojne policije da je Vojna policija, odnosno njena Uprava, učestvovala u premještanju zatočenika iz jednog zatočeničkog centra u drugi ili za pratnju tih zatočenika kada su se nalazili izvan centara.³⁶⁴⁶ Vijeće uz to podsjeća da je napomenulo kako su i drugi organi HVO-a isto tako mogli imati ulogu u premještanju zatočenika.³⁶⁴⁷

1455. Više organa vlasti je u stvari bilo povezano s premještanjem zatočenika s Heliodroma u druge zatočeničke centre HVO-a. Tako su 1. jula 1993., Zvonko Vidović, tadašnji službenik Odjela za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije, i Stanko Božić, tadašnji ravnatelj Heliodroma, naložili premještanje 200 zatočenika s Heliodroma u "zatvor u Čapljini", pri čemu se ne kaže tačno o kojim zatočenicima je riječ.³⁶⁴⁸ Dana 18. septembra 1993., Valentin Ćorić je, u svojstvu načelnika Uprave Vojne policije, zapovjedio Stanku Božiću da 12 "ratnih zatočenika" prebaci s Heliodroma u Zatvor u Ljubuškom.³⁶⁴⁹ Dana 6. novembra 1993., koordinator za zatočenike i ratne zarobljenike na teritoriji HR HB, Tomislav Šakota,³⁶⁵⁰ premjestio je po nalogu Berislava Pušića dva zatočenika s Heliodroma u Zatvor u Gabeli.³⁶⁵¹ Pušić, koji je 5. jula 1993. postao predstojnik Službe za

³⁶⁴⁴ P 02853; P 06526; P 06805, str. 2; P 07158; P 10367, pod pečatom, par. 41 i 45.

³⁶⁴⁵ P 04380; P 07951; P 08084; Amor Mašović, T(f), str. 25127 i 25128.

³⁶⁴⁶ V. "Odgovornost Vojne policije za premještanje zatočenika" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

³⁶⁴⁷ V. "Odgovornost Vojne policije za premještanje zatočenika" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

³⁶⁴⁸ P 03055.

³⁶⁴⁹ P 05193. Vijeće napominje da je ta zapovijed bila izvršena: P 05194; P 05214.

³⁶⁵⁰ P 03958; 2D 00517; P 05222; P 07341, str. 1; Svjedok C, T(f), str. 22438, zatvorena sjednica; Svjedok DD, T(f), str. 14459 i 14460, zatvorena sjednica; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2205, 2206, 2207, 2262 i 2378; Slobodan Božić, T(f), str. 36284-36286 i 36288; P 09755, pod pečatom, str. 5; Svjedok CP, T(f), str. 11372, zatvorena sjednica; P 10140, pod pečatom, str. 6; P 10143, str.9-11; P 10125, str. 7; P 10137, par. 41; P 10135, pod pečatom, par. 77.

³⁶⁵¹ P 00352, str. 31.

razmjenu,³⁶⁵² predložio je 6. januara 1994. da se 908 zatočenika s Heliodroma prebaci u Zatvor u Gabeli.³⁶⁵³

1456. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su Valentin Ćorić, kao i službenik Odjela za kriminalističke istrage Zvonko Vidović, te koordinator za zatočenike i ratne zarobljenike na teritoriji HR HB, Tomislav Šakota, i Berislav Pušić učestvovali u premještanju zatočenih na Heliodromu u druge zatočeničke centre HVO-a.

6. Organi odgovorni za njegu i zdravlje zatočenika

1457. Prema riječima Stojićeve odbrane, medicinska njega osoba zatočenih u zatočeničkim centrima HVO-a bila je u nadležnosti pomoćnika za sanitet zapovjednika brigade na čijem se području nalazio zatočenički centar.³⁶⁵⁴ Odbrana objašnjava da je Sektor za zdravstvo u Odjelu obrane bio zadužen samo za inspekciju zatočeničkih centara.³⁶⁵⁵ Odbrana dodaje da je "odgovorni vojni zapovjednik" kategorički odbijao sve zahtjeve Sektora za zdravstvo u vezi s poboljšanjem zdravstvenih uslova za zatočenike.³⁶⁵⁶ Ćorićeva odbrana sa svoje strane tvrdi da Uprava Vojne policije i Valentin Ćorić nisu imali nikakva ovlaštenja u vezi sa problemima vezanim za zdravstvenu zaštitu na Heliodromu.³⁶⁵⁷ Kao i Stojićeva odbrana, Ćorićeva odbrana tvrdi da je sanitetska služba "vojnih jedinica" bila zadužena za medicinsku njegu u zatočeničkim centrima HVO-a, uključujući i Heliodrom.³⁶⁵⁸ Međutim, Ćorićeva odbrana dodaje da je za to bio zadužen i Sektor za zdravstvo Odjela obrane.³⁶⁵⁹

1458. Vijeće prije svega primjećuje da u Uputstvu o radu Heliodroma, koje je 22. septembra 1992. potpisao Valentin Ćorić, stoji da "ratni zarobljenici" i "vojni zatvorenici" zatočeni na Heliodromu imaju pravo na liječničku pomoć.³⁶⁶⁰ Međutim, u Uputstvu nema mnogo odredbi u vezi s tim. Za potrebe zarobljenika u vezi sa zdravstvenom pomoći bio je nadležan "zapovjednik smjene,"³⁶⁶¹ a

³⁶⁵² P 03191.

³⁶⁵³ P 07494.

³⁶⁵⁴ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 528.

³⁶⁵⁵ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 528.

³⁶⁵⁶ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 528.

³⁶⁵⁷ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 465.

³⁶⁵⁸ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 465.

³⁶⁵⁹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 465.

³⁶⁶⁰ P 00514, str. 8. Vijeće podsjeća da je Josip Praljak rekao da se izraz "vojni zatvorenici" odnosio na pripadnike HVO-a protiv kojih se vodio disciplinski postupak: T(f) 14711.

³⁶⁶¹ P 00514, str. 4

prebacivanje zarobljenika u bolnicu u slučaju potrebe obavljali su pripadnici "interventne skupine".³⁶⁶² Vijeće u vezi s tom interventnom skupinom ne raspolaže nikakvim dokazima.

1459. U Uputstvu o kućnom redu u vojnim centrima za "ratne zarobljenike", koje je 11. februara 1993. izdao Bruno Stojić,³⁶⁶³ konkretno se predviđa da u slučaju neophodnog bolničkog liječenja, o upućivanju "ratnog zarobljenika" na bolničko liječenje odlučuje upravnik centra na prijedlog liječnika. Konačno, "ratni zarobljenici" nabavljaju lijekove o svom trošku ili ih primaju od svojih bližnjih ili drugih osoba.³⁶⁶⁴

1460. Dana 5. jula 1993., zapovjednik 1. brigade HVO-a "Knez Domagoj", Nedjeljko Obradović, zapovjedio je načelnicima sanitetskih službi u 1. i 3. brigadi HVO-a da formiraju "liječničku komisiju" sa zadatkom da pregleda i zbrine zatvorenike u Gabeli, Dretelju i na Heliodromu i da iznese prijedloge za poboljšanje tretmana.³⁶⁶⁵ Iz dva izvještaja Infektološko-epidemiološko-toksikološke službe Odjela obrane,³⁶⁶⁶ jednog od 20. jula 1993., a drugog od 6. avgusta 1993., proizlazi da je ljekar zadužen za osobe zatočene na Heliodromu, doktor Nedžad Hadžić, Musliman koji je i sam bio zatočenik na Heliodromu,³⁶⁶⁷ radio pod nadzorom i uz logističku podršku pomoćnika za sanitet zapovjednika 3. brigade HVO-a, doktora Davora Pehara.³⁶⁶⁸ Sanitetska materijalna sredstva dobijala su se pak od Sanitetskog stožera Odjela obrane.³⁶⁶⁹ Svjedok 2D-AB³⁶⁷⁰ potvrdio je da je zapovjednik 3. brigade HVO-a bio odgovoran za zdravstvenu zaštitu na Heliodromu.³⁶⁷¹

³⁶⁶² P 00514, str. 7. "Interventna skupina" sastojala se od pripadnika voda Vojne policije, odgovorne za obezbjeđenje Heliodroma. Ta grupa morala je biti uvijek pripravna da izvrši svaku zapovijed zapovjednika osiguranja ili dežurnog nadzornika. Jedan od njenih zadataka bilo je i prebacivanje zarobljenika u bolnicu u slučaju potrebe.

³⁶⁶³ P 01474.

³⁶⁶⁴ P 01474, str. 6.

³⁶⁶⁵ P 03197. Međutim, Vijeću nije poznato da li je za Heliodrom doista i postojala ovakva "liječnička komisija". U istoj zapovijedi Nedjeljko Obradović je uz to načelnicima sanitetskih službi 1. i 3. brigade HVO-a naložio da mu se obrate pismenim "zahtjevom" s imenima najbolesnijih zatočenika i onih koje bi trebalo "pustiti" radi liječenja. Vijeće primjećuje da je pitanje liječničke komisije pokrenuto 6. jula 1993. na jednom sastanku, kojem su – između ostalih – prisustvovali Nedjeljko Obradović, zapovjednik 3. brigade HVO-a, Ivan Primorac, načelnici SIS-a Žara Pavlović i Ivica Pušić, i zapovjednik 3. satnije 5. bojne Vojne policije u Dretelju Ivan Ančić. Tom prilikom je odlučeno da komisija sastavi popis bolesnih i invalida među zatočenicima i predloži SIS-u njihovo puštanje na slobodu: 5D 03008.

³⁶⁶⁶ Ova služba bila je u sklopu Sanitetskog stožera u Sektoru za zdravstvo u Odjelu obrane: 2D 00752.

³⁶⁶⁷ 2D 00754; 2D 00917, str. 2. V. takođe: Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37540, djelimično zatvorena sjednica. Vijeću nije poznato od kojeg je tačno datuma Nedžad Hadžić počeo pružati medicinsku pomoć zatočenicima na Heliodromu. Vijeće međutim primjećuje da je Hadžić taj posao već obavljao 12. juna 1993. Tog dana je Nedžad Hadžić potpisao potvrdu da se jedan zatočenik, Alija Lizde, oslobađa obavljanja fizičkih poslova: P 09398. Vijeće napominje da se na dokumentu nalazi datum 12. juni 2002. ("12.06.02"). Budući da je Alija Lizde bio zatočen na Heliodromu od 30. maja do 30. juna 1993. i nakon toga od 19. jula 1993. do 19. oktobra 1993. (T(f), str. 17778-17783 i 17790), Vijeće smatra da je ovdje jednostavno riječ o grešci u pisanju.

³⁶⁶⁸ 2D 00754; 2D 00917, str. 2; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37540 i 37545, djelimično zatvorena sjednica.

³⁶⁶⁹ 2D 00917, str. 2.

³⁶⁷⁰ Ljekar, pripadnik HVO-a od njegovog osnivanja u aprilu 1992. do juna 1995.; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37488, djelimično zatvorena sjednica, i 37500.

³⁶⁷¹ Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37526.

1461. Sanitetska služba Odjela obrane takođe je nastojala da učini dostupnom medicinsku njegu na Heliodromu. Tako je u jednom dopisu od 12. avgusta 1993., upućenom upravi Heliodroma i zapovjedniku zdravstva OZ Jugoistočna Hercegovina, Ivan Bagarić³⁶⁷² konkretno zatražio da se oformi sanitetski punkt kojim će rukovoditi doktori Nedžad Hadžić i Mirsad Stranjak,³⁶⁷³ a u kojem će raditi već postojeće medicinsko osoblje na Heliodromu; da lijekove i sanitetski materijal dostavlja sanitetska služba OZ Jugoistočna Hercegovina i da se doktori 3. brigade "oslobode" svih obaveza na Heliodromu.³⁶⁷⁴ Svjedok 2D-AB je kazao da su nakon što je oformljen sanitetski punkt, Ivan Bagarić i zapovjednik Infektološko-epidemiološko-toksikološke službe u Odjelu obrane Ivo Curić,³⁶⁷⁵ uspostavili ambulantu s ležajevima i medicinskim materijalom, a ljekare koji su tamo radili regrutovali su među zatvorenicima.³⁶⁷⁶ Međutim, zahtjev nije u potpunosti izvršen budući da je – suprotno onome što je tražio Bagarić – medicinsko osoblje 3. brigade HVO-a nastavilo nadzirati rad ljekara na Heliodromu.³⁶⁷⁷

1462. Dana 28. septembra 1993., Ivan Bagarić je načelnicima sanitetske službe svake brigade HVO-a i ravnateljima zatočeničkih centara i centara HVO-a za "preventivnu izolaciju" zapovjedio: (i) uspostavljanje "sanitetskih punktova" u svim centrima, na kojima će kao ljekari raditi zatočenici ili, ako takvih nema, osoblje iz sanitetskih službi brigada i lokalnih domova zdravlja³⁶⁷⁸ i (ii) provođenje u djelo dvanaestak sanitarnih mjera.³⁶⁷⁹

1463. Dana 20. jula 1993., nakon obilaska Heliodroma obavljenog tog istog dana, Infektološko-epidemiološko-toksikološka služba u Odjelu obrane izdala je ravnatelju Heliodroma, Stanku Božiću, uputstva o provođenju nekih sanitarnih mjera.³⁶⁸⁰ Služba je uz to Nedžadu Hadžiću naložila da redovno pregledava zatvorenike i da izoluje sve one koji pokazuju znakove infektivnih bolesti.³⁶⁸¹

³⁶⁷² Pomoćnik predstojnika Odjela obrane HVO-a, zadužen za Sektor za zdravstvo od septembra 1992. do 1996.; Ivan Bagarić, T(f), str. 38873.

³⁶⁷³ Mirsad Stranjak bio je takođe zatočenik na Heliodromu: Ivan Bagarić, T(f), str. 38992 i 39112.

³⁶⁷⁴ P 04145. U vezi s "oslobađanjem" ljekara iz 3. brigade, Ivan Bagarić je objasnio da se time željelo ljekarima iz zatočeničke populacije dati najveću moguću autonomiju jer se smatralo da će zatočenici biti skloniji tome da imaju povjerenja u nekog iz svog naroda: Ivan Bagarić, T(f), str. 38992 i 38993. U jednom izvještaju upućenom Valentinu Ćoriću, Stanko Božić je ponudio drugačije objašnjenje. U svom izvještaju Stanko Božić pominje da je nalog Ivana Bagarića uslijedio nakon obavještenja 3. brigade da više nije u stanju pružati liječničke usluge zatočenicima na Heliodromu: P 05008, str. 2.

³⁶⁷⁵ V.: 2D 00917, str. 2; 2D 00278.

³⁶⁷⁶ Svjedok 2D-AB, T(e), str. 37572; P 05008, str. 2. Vijeće napominje da ambulanta 10. oktobra 1993. još nije postojala: P 05792, str. 2.

³⁶⁷⁷ P 06924, str. 3; Ivan Bagarić, T(f), str. 38992 i 38993; Svjedok 2D-AB, T(e), str. 37571 i 37572.

³⁶⁷⁸ 2D 00412, čl. 1.

³⁶⁷⁹ 2D 00412, čl. 2 do 13; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37548, djelimično zatvorena sjednica.

³⁶⁸⁰ 2D 00754. Riječ je o sljedećim uputstvima: izolirati osobe za koje je utvrđeno da su oboljele; te osobe liječiti; poboljšati mjere osobne i kolektivne higijene i obratiti se Davoru Peharu radi trebovanja dezinfekcionih sredstava.

³⁶⁸¹ 2D 00754.

1464. S obzirom na sveukupne dokaze, Vijeće zaključuje da je medicinsku njegu koja se pružala zatočenim osobama na Heliodromu nadgledalo osoblje 3. brigade HVO-a. Vijeće uz to zaključuje da je sanitetski materijal prvo obezbjeđivao Odjel obrane, zatim OZ Jugoistočna Hercegovina. Konačno, Vijeće zaključuje da se sanitetska služba u Odjelu obrane izravno uključila u organizaciju medicinske njege na Heliodromu.

7. Organi odgovorni za korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova i obaviješteni o tome

1465. U svom završnom podnesku, tužilaštvo tvrdi da je Vojna policija upravljala programom fizičkog rada na Heliodromu; da je Vojna policija taj rad najviše koristila i da je Valentin Ćorić o toj praksi bio u potpunosti obaviješten, da je to odobrio i da je znao za ranjavanje i pogibiju zatočenika prilikom obavljanja rada.³⁶⁸² Tužilaštvo osim toga tvrdi da je Berislav Pušić u mnogo navrata odobrio slanje zatočenika HVO-a, naročito onih s Heliodroma, na obavljanje radova i da je bio obaviješten o tome šta se dešavalo s tim zatočenicima.³⁶⁸³ Tužilaštvo dodaje da je Slobodan Praljak najmanje jednom odobrio odvođenje na rad zatočenika s Heliodroma i da je njegov načelnik stožera, Žarko Tole, bio upoznat s problemima do kojih je dolazilo tokom radova koje su obavljali zatočenici s Heliodroma.³⁶⁸⁴ Tužilaštvo uz to iznosi da je i Milivoj Petković tokom ljeta 1993. i u oktobru 1993. naređivao da se zatočenici odvođe na rad i da je bio obaviješten o ranjavanju ili pogibiji zatočenika.³⁶⁸⁵ Konačno, tužilaštvo tvrdi da je Bruno Stojić bio upoznat s činjenicom da se zatočenici HVO-a, naročito oni s Heliodroma, odvođe na rad i da je više njih ranjeno ili ubijeno.³⁶⁸⁶

1466. Prema riječima Ćorićeve odbrane, odgovornost za odvođenje zatočenika izvan zatočeničkih centara na rad bila je prvenstveno na zapovjednicima vojnih jedinica; alternativno, odbrana tvrdi da je to bila odgovornost nadređenih vodova Vojne policije, koji su bili zaduženi za obezbjeđivanje zatvora.³⁶⁸⁷ Ćorićeva odbrana dodaje da je odvođenje zatočenika na rad bilo u nadležnosti upravnika zatvora, a ne Uprave Vojne policije.³⁶⁸⁸ Konačno, njegova odbrana tvrdi da nije utvrđeno da je Valentin Ćorić bio informisan o tome šta se dešavalo sa zatočenicima.³⁶⁸⁹ Pušićeva odbrana iznosi da Berislav Pušić nije raspolagao ovlaštenjima za izdavanje odobrenja za odvođenje zatočenika na rad ili da to spriječi.³⁶⁹⁰ Praljkova odbrana sa svoje strane osporava autentičnost

³⁶⁸² Završni podnesak tužilaštva, par. 1121-1134.

³⁶⁸³ Završni podnesak tužilaštva, par. 1224-1229.

³⁶⁸⁴ Završni podnesak tužilaštva, par. 796 i 806.

³⁶⁸⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 933-941.

³⁶⁸⁶ Završni podnesak tužilaštva, par. 609-612 i 627.

³⁶⁸⁷ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 474.

³⁶⁸⁸ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 475.

³⁶⁸⁹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 496, 499, 501 i 502.

³⁶⁹⁰ Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 401 i dalje.

"zapovijedi" na koju se oslanja tužilaštvo u prilog svojoj tvrdnji da je Slobodan Praljak najmanje jednom odobrio odvođenje zatočenika s Heliograma na rad.³⁶⁹¹ Petkovićeva odbrana tvrdi da zapovijedi iz jula 1993. kojima je Milivoj Petković naredio da se zatočenici upotrijebe za ojačanje linija fronta nisu bile izvršene.³⁶⁹² Iako ne negira da je Milivoj Petković 14. oktobra 1993. zapovjedio da se uz dozvolu Glavnog stožera zatočenici mogu odvoditi na rad, Petkovićeva odbrana objašnjava da Milivoj Petković nije kontrolisao izvršenje radova za koje je Glavni stožer izdao odobrenje; da dobar broj jedinica koje su koristile zatočenike nisu bile pod njegovom nadležnošću i da izvještaji u vezi s radom zatočenika nisu nikada bili upućivani Glavnom stožeru.³⁶⁹³ Konačno, Stojićeva odbrana tvrdi da nijedan od organa koji su odobravali da zatočenici obavljaju radove nije bio pod nadležnošću Brune Stojića, te da tužilaštvo nije uspjelo pokazati da je Bruno Stojić znao da su zatočenici odvođeni na linije fronta.³⁶⁹⁴

1467. Nakon što utvrdi kakav je bio postupak za dobijanje zatočenika s Heliograma za obavljanje radova (a), Vijeće će ispitati ko su bile osobe/organi koji su izdavali odobrenja za korištenje zatočenika za radove (b). Vijeće će potom analizirati ko su bile osobe nadležne za zatočenike dok su oni obavljali radove (c) i ko je bio obaviješten u slučaju incidenata tokom radova (d). Na kraju, Vijeće će se osvrnuti na razne pokušaje da se reguliše korištenje zatočenika za radove (e).

a) Postupak za dobijanje zatočenika s Heliograma za izvođenje radova

1468. Jedinice koje su željele koristiti zatočenike s Heliograma za radove morale su u tu svrhu podnijeti pismeni zahtjev. Iz uputstava koje je u avgustu 1993. izdao *de facto* doravnatelj Heliograma, Josip Praljak, proizlazi da doista nijedna jedinica nije mogla uzeti zatočenike ako prije toga nije predočila pismeni zahtjev, pri čemu se međutim ne kaže kome je taj zahtjev trebalo predočiti.³⁶⁹⁵ U svom svjedočenju Josip Praljak je objasnio da je pripadnik jedinica HVO-a koji je želio dobiti zatočenike zahtjev davao "zapovjedniku smjene osiguranja", koji je potom birao zatočenike koji će se koristiti za obavljanje radova.³⁶⁹⁶ Međutim, Vijeće konstatuje da je katkada pripadnik jedinice koja je tražila zatočenike bio taj koji je birao zatočenike.³⁶⁹⁷ U izvještaju načelnika Uprave Vojne policije Radoslava Lavrića od 22. novembra 1993., objašnjava se uz to da

³⁶⁹¹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 104-112.

³⁶⁹² Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 369 i 370.

³⁶⁹³ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 506-511.

³⁶⁹⁴ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 525-527.

³⁶⁹⁵ P 04367, str. 2; P 05457, str. 3.

³⁶⁹⁶ Josip Praljak, T(f), str. 14743 i 14752 i T(e), str. 14752. Neki svjedoci koji su bili zatočeni na Heliogramu i koji su odvođeni na rad potvrdili su da su ih izabrali "policajci": Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6468; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4823-4824 i str. 4904-4905.

je neophodno predočiti zahtjev s potpisom zapovjednika bojne Vojne policije ili brigade da bi se "ratni zarobljenici" mogli koristiti za radove.³⁶⁹⁸ Konačno, ispitani dokazi pokazuju da je, zaista, slanju zatočenika na rad u mnogo navrata prethodio bilo pismeni,³⁶⁹⁹ bilo usmeni³⁷⁰⁰ zahtjev.

b) Organi koji su odobravali korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova

1469. Uputstvom o radu Heliodroma, koje je 22. septembra 1992. izdao Valentin Ćorić, bilo je predviđeno da se "ratni zarobljenici" i "vojni zatvorenici" zatočeni na Heliodromu ne mogu koristiti za obavljanje radova osim po "zapovijedi" ravnatelja Heliodroma.³⁷⁰¹

1470. U službenoj bilješci Centra SIS-a Mostar od 13. novembra 1992. pominje se da je Valentin Ćorić 27. oktobra 1992. ili približno tog datuma odlučio da nijedna jedinica više ne može koristiti zatočenike s Heliodroma za rad bez njegovog potpisa.³⁷⁰² Izuzev ove službene bilješke Centra SIS-a Mostar, Vijeće nema nijedan drugi dokaz koji bi ukazivao na to da su zatočenici odvođeni na rad uz odobrenje Valentina Ćorića.

1471. Brojni dokazi pokazuju da je zapravo više osoba izdavalo odobrenja za korištenje zatočenika za obavljanje radova, i to naročito u periodu od juna 1993. do marta 1994. Vijeće napominje da su izrazi "zapovijed"³⁷⁰³ i "odobrenje"³⁷⁰⁴ koji se pojavljuju u tim dokumentima korišteni bez razlike za fazu postupka koja je prethodila odvođenju zatočenika na rad.

1472. Od juna 1993. do decembra 1993., sljedeće osobe su veoma često odobravale slanje zatočenika s Heliodroma na obavljanje radova: Zlatan Mijo Jelić,³⁷⁰⁵ zapovjednik 1. lakojurišne

³⁶⁹⁷ Svjedok AC, P 10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 8072-8073; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6081-6083 i 6164-6165.

³⁶⁹⁸ P 06805, str. 1.

³⁶⁹⁹ V. npr.: P 02916; P 02921; P 03138; P 03168; P 03194; P 03330; P 03953; P 04306.

³⁷⁰⁰ V. npr.: P 02702; P 02915; P 03541; P 03578.

³⁷⁰¹ P 00514, str. 8 i 10. V. takođe: P 00352, str. 15. Članom 19 uputstva o kućnom redu u vojnim centrima za "ratne zarobljenike" koje je 11. februara 1993. izdao Bruno Stojić, bilo je predviđeno da se "zarobljenicima" može dodijeliti posao u zatočeničkim centrima, no ništa se ne kaže o tome ko je imao ovlaštenja da odlučuje o takvom radu: P 01474.

³⁷⁰² P 00740, str. 3.

³⁷⁰³ Izraz na b/h/s-u "zapovijed" upotrebljen je konkretno u sljedećem dokumentu: P 04227.

³⁷⁰⁴ Izraz na b/h/s-u "odobrenje" upotrebljen je konkretno u sljedećem dokumentu: P 03171.

³⁷⁰⁵ U najmanje 235 navrata, u periodu od 5. juna 1993. do 9. decembra 1993., katkada više puta dnevno: P 02642. V.: P 07878, str. 4-6. Vijeću je uz to predočen određeni broj "zapovijedi" koje je potpisao Zlatan Mijo Jelić. Na osnovu sljedećih "zapovijedi", Zlatan Mijo Jelić je "dozvolio" 1. lakojurišnoj bojni Vojne policije, čiji je bio zapovjednik, da koristi zatočenike za radove: P 02702; P 02915. V. takođe i druge "zapovijedi" s potpisom Zlatana Mije Jelića u svojstvu zapovjednika Sektora Obrana Mostara: P 04052; P 04212; P 04219; P 04227; P 04860; P 04882; P 05069; P 05126; P 05173; P 05669; P 05712; P 05781; P 05807; P 05814; P 05822; P 05856; P 06690; P 07004; P 07107. U nekim od svojih izvještaja o incidentima za vrijeme obavljanja radova Stanko Božić pominje "zapovijedi" Zlatana Mije Jelića. V. npr.: P 05185; P 05242; P 05280; P 05343; P 05430; P 05907; P 06541; P 07118. U jednom izvještaju od 3. februara 1994. o stanju na Heliodromu, koji je sastavio Marijan Biškić i uputio Perici Jukiću i Anti Rosi, govori se o "zahtjevu" Zlatana Mije Jelića od 13. oktobra 1993. kojim traži zatočenike: P 07787, str. 2. Vijeće napominje da je riječ zapravo o "zapovijedi": P 05856. V. takođe izvještaj SIS-a od 31. januara 1994., bez imena primaoca, u kojem se pominje zapovijed od 8. novembra "1994." Zlatana Mije Jelića: P 07754. Budući da je izvještaj sastavljen 31. januara

bojne Vojne policije,³⁷⁰⁶ kasnije zapovjednik srednjeg sektora Obrane grada Mostara³⁷⁰⁷ i na kraju zapovjednik Obrane grada Mostara;³⁷⁰⁸ nasljednik Zlatana Mije Jelića na položaju zapovjednika 1. lako-jurišne bojne Vojne policije³⁷⁰⁹ Vladimir Primorac,³⁷¹⁰ i konačno Berislav Pušić.³⁷¹¹

1473. U manjoj mjeri, i drugi organi HVO-a su u tom periodu odobravali pristup zatočenicima kako bi se oni koristili za radove: Milivoj Petković (od 14. oktobra 1993.);³⁷¹² zapovjednik 2. brigade HVO-a najkasnije od 15. oktobra 1993.³⁷¹³ Milan Štompar;³⁷¹⁴ zapovjednik 3. brigade HVO-a od 20. jula 1993.³⁷¹⁵ Božo Pavlović;³⁷¹⁶ zapovjednik KB-a³⁷¹⁷ Mladen Naletilić;³⁷¹⁸ pomoćnik načelnika Uprave Vojne policije³⁷¹⁹ Radoslav Lavrić³⁷²⁰ i službenik u Odjelu za

1994., Vijeće smatra da je riječ zapravo o zapovijedi od 8. novembra 1993. Vijeće uz to napominje da je svjedok NO izjavio da je Zlatan Mijo Jelić izdavao zapovijedi po zahtjevu "svojih" jedinica: Svjedok NO, T(f), str. 51237, zatvorena sjednica.

³⁷⁰⁶ Zlatana Miju Jelića je na taj položaj imenovao Bruno Stojić 10. februara 1993.: P 01466.

³⁷⁰⁷ Zlatana Miju Jelića na taj položaj je imenovao zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, Miljenko Lasić, 2. jula 1993.: P 03117; 5D 05110, pod pečatom, par. 7; Svjedok NO, T(f), str. 51180 i 51210, zatvorena sjednica.

³⁷⁰⁸ Zlatan Mijo Jelić je ove funkcije dobio na osnovu zapovijedi načelnika Glavnog stožera HVO-a, Žarka Tolea, 6. avgusta 1993.: P 03983; 5D 05110, pod pečatom, par. 8; Svjedok NO, T(f), str. 51182, zatvorena sjednica. Kada je 3. septembra 1993. došlo do reorganizacije OZ Jugoistočna Hercegovina, Zlatan Mijo Jelić je ostao na svom položaju: P 04-74; 5D 05110, pod pečatom, par. 9; Svjedok NO, T(f), str. 51183, zatvorena sjednica.

³⁷⁰⁹ V.: P 02970, str. 2; 4D 02063. Vijeće konstatuje da je na jednom sastanku Vladimir Primorac uzeo riječ u svom svojstvu zapovjednika 1. lakojurišne bojne: P 03616, str. 2.

³⁷¹⁰ U najmanje 182 navrata, u periodu od 14. jula 1993. do 15. septembra 1993., katkada više puta dnevno: P 02642. V. takođe tri dokumenta s naslovom "zapovijed" kojima je Vladimir Primorac "odobrio" slanje zatočenika: P 03541; P 03578; P 03878. V. takođe izvještaj Stanka Božića: P 04352, str. 2.

³⁷¹¹ U najmanje 30 navrata, u periodu od 24. juna 1993. do 24. jula 1993.: P 01765; P 08043, s istim napomenama. V. takođe: P 02921; P 02958; P 03194. Vijeće konstatuje da je Berislav Pušić "zapovjedio" da se zatočenici s Heliodroma pošalju na rad u najmanje dva navrata prije 24. juna 1993., odnosno 17. februara 1993. i 14. maja 1993.: P 01514, str. 1; P 02385. V. takođe izvještaje Stanka Božića u vezi s incidentima tokom radova: P 03171; P 03293; P 03414; P 03468; P 03596; P 03646; P 02918; P 03525. Vijeće primjećuje da je u najmanje dva navrata Berislav Pušić dao "odobrenje" nakon što je zapovijed već bila izdata: P 03435, gdje se pominje zapovijed dozapovjednika 1. lakojurišne bojne Vojne policije; P 03518, gdje se pominje zapovijed pomoćnika zapovjednika SIS-a 3. brigade, Ivica Pušića. Vijeće na kraju primjećuje da se u dva dokumentarna dokaza kaže da su zatočenici slani na rad po "generalnoj" zapovijedi Berislava Pušića: P 03583; P 03633.

³⁷¹² Milivoj Petković je konkretno "odobrio" ili "udovoljio" sljedećim zahtjevima: zahtjevu 5. brigade "Knez Branimir": P 05882, str. 2; najmanje dva zahtjeva 6. brigade "Vitez Ranko Boban": P 05895; P 06133; P 01765, str. 6; P 07878, str. 4; zahtjevu 2. brigade HVO-a: P 07878, str. 5; zahtjevu 2. bojne 2. brigade: P 05922; P 01765, str. 6; kao i zahtjevu Inžinjerije 2. brigade: P 05900; P 01765, str. 6. Vijeće će se baviti okolnostima koje objašnjavaju izdavanje tih odobrenja u dijelu teksta pod naslovom "Pokušaji da se reguliše korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom. V. takođe Božo Pavlović, T(f), str. 47018 i 47019.

³⁷¹³ V. zahtjev koji je potpisao Milan Štompar u tom svojstvu: P 05900.

³⁷¹⁴ Najmanje jednom, no Vijeću nije poznat datum: P 01765; P 08043, s istom napomenom.

³⁷¹⁵ P 03582.

³⁷¹⁶ Najmanje jednom, 21. septembra 1993.: P 05307. Vijeće napominje da se u knjizi evidencije slanja zatočenika s Heliodroma na rad, koja obuhvata period od 2. do 21. novembra 1993., u više bilješki pominje "zapovijed" 3. brigade, pri čemu se ne navodi ime osobe koja je izdala zapovijed: P 06777, str. 10, 11, 12, 35, 36, 37, 66, 67 i 70. Slično tome, v. takođe P 07878, str. 6, gdje se pominje "odobrenje" 3. brigade izdato 25. novembra 1993.

³⁷¹⁷ V. "Organizacija KB-a i ATG" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

³⁷¹⁸ Najmanje jednom, 2. novembra 1993.: P 02642. Vijeće napominje da jedan "zahtjev" zapovjednika 2. bojne 2. brigade, Mile Puljića, kojim on od organa na Heliodromu traži da mu "stave na raspolaganje" 15 zatočenika radi obavljanja radova, sadrži rukom napisanu bilješku Mladena Naletilića, u kojoj je brojka "15" prekrivena i umjesto nje je upisano "20": P 04028. S obzirom na ovlasti koje je *de facto* imao Mladen Naletilić, Vijeće smatra da se ta bilješka može smatrati odobrenjem da se za obavljanje radova uzme 20 zatočenika s Heliodroma.

³⁷¹⁹ P 01379.

³⁷²⁰ U najmanje tri navrata, u periodu od 25. juna 1993. do 4. jula 1993.: P 01765; P 08043, s istim napomenama.

kriminalističke istrage Uprave Vojne policije,³⁷²¹ Zvonko Vidović.³⁷²² Osim toga, iako ne može utvrditi da li se radilo o zapovijedima kao takvim, Vijeće napominje da su brojni zahtjevi zapovjednika 2. bojne 2. brigade HVO-a, Mile Puljića upućeni organima na Heliodromu sadržavali napomenu "Molim da nam stavite na raspolaganje... ", nakon čega je slijedio broj zatraženih zatočenika.³⁷²³

1474. Dana 15. jula 1993., Milivoj Petković je svim zapovjednicima brigada OZ Jugoistočna Hercegovina zapovjedio da koriste zatočenike za utvrđivanje linija odbrane.³⁷²⁴ Dana 20. jula 1993., uz primjedbu da se njegova ranija zapovijed ne poštuje, Milivoj Petković ponovo je zapovjedio "OZ Mostar" da koristi zatočenike za utvrđivanje linija odbrane.³⁷²⁵ Zapovjednik 3. brigade HVO-a od 20. jula 1993., Božo Pavlović,³⁷²⁶ negirao je da mu je ta zapovijed dala ovlasti da koristi zatočenike i izjavio da je samo slijedio postojeću praksu da se zatočenici koriste za izvršenje radova.³⁷²⁷ Međutim, budući da je njegovo svjedočenje u vezi s korištenjem zatočenika za rad u velikoj mjeri obesnaženo drugim dokazima, Vijeće odlučuje da njegovo svjedočenje u vezi s tim ne uzme u obzir.³⁷²⁸

1475. Osim toga, Praljкова odbrana je osporavala tokom postupka³⁷²⁹ i u svom završnom podnesku³⁷³⁰ autentičnost dokaznog predmeta P 06937, odnosno zapovijedi od 8. novembra 1993. kojom se 2. brigadi HVO-a odobrava da koristi 40 zatočenika s Heliodroma za izvršenje radova na čišćenju ulica i parkova.³⁷³¹ Verzija tog dokaznog predmeta koju je Vijeće prihvatilo nosi potpis

³⁷²¹ V. Zvonko Vidović, T(f), str. 51438 i 51439, 51730 i 51731.

³⁷²² U najmanje pet navrata, u periodu od 6. jula 1993. do 16. avgusta 1993.: P 01765. Zvonko Vidović je izjavio da se u izuzetnim okolnostima, konkretnije u julu 1993., dešavalo da uz odobrenje istražnog sudije, a radi ublažavanja logističkih problema, HVO-u izda odobrenje da s Heliodroma posudi zatočenike koji su bili u nadležnosti Odjela za kriminalističke istrage za obavljanje poslova izvan Heliodroma: T(f), str. 51669 i 51670.

³⁷²³ P 03412; P 03426; P 03496; P 03506; P 03540; P 03609; P 03723; P 03742; P 03748; P 03766; P 03775; P 03786; P 03807; P 03844; P 03847; P 03873; P 03902; P 03920; P 03951; P 03955; P 03967; P 04009.

³⁷²⁴ P 03474, str. 1.

³⁷²⁵ P 03592, str. 1.

³⁷²⁶ P 03582.

³⁷²⁷ Božo Pavlović, T(f), str. 47028 i 47029.

³⁷²⁸ U svom svjedočenju Božo Pavlović je rekao da dok je on obnašao svoju funkciju zapovjednika, 3. brigada je zatočenike koristila samo za održavanje puteva i mostova, kao i za obavljanje zadataka u kuhinji, praonici i u vezi s čišćenjem prostorija koje je koristila brigada: T(f), str. 47022. No, iz dokaza slijedi da je u vrijeme dok je Božo Pavlović bio zapovjednik, 3. brigada zatočenike koristila da bi obavljali radove na liniji fronta. V. "Radovi koje su izvodili zatočenici" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom, konkretno: P 10206, pod pečatom, par. 5-6 i 12 (svjedok EH je ustvrdio da je 4. bojna 3. brigade bila zadužena za zatočenike, među kojima je bio i on, a koji su radili na Bulevaru, kuda je išla jedna od linija fronta); P 10229, par. 15 (Šefik Ratkušić je rekao da je Miro Primorac, za kojeg će Vijeće iznijeti zaključak u daljem tekstu da je bio u sastavu 4. bojne 3. brigade, pratio zatočenike s Heliodroma do jedne lokacije po imenu Zahum, gdje je postojala linija sukoba).

³⁷²⁹ V.: "Prigovor Slobodana Praljka na uvrštavanje u spis dokaznog predmeta tužilaštva P 06937 (svjedok Josip Praljka)", djelimično povjerljivo, 6. mart 2007.; Dodatak (Prigovori optuženog Praljka u vezi s dokumentima koji se odnose na Heliodrom) Zajedničkom odgovoru obrane na zahtjev tužilaštva za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza (logor Heliodrom) ", javno, 12. septembar 2007., str. 9-12

³⁷³⁰ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 104-112.

³⁷³¹ P 06937.

Zlatana Mije Jelića i potpis jedne osobe za koju tužilaštvo tvrdi da je Slobodan Praljak.³⁷³² Praljkova odbrana podsjeća da je Slobodan Praljak u svom svjedočenju rekao da nikada nije potpisao taj dokument³⁷³³ i da je P 06937 jedini dokument takve vrste koji sadrži dva potpisa.³⁷³⁴ Tužilaštvo sa svoje strane kaže da se u jednom evidencijskom registru s Heliodroma pominje ta zapovijed³⁷³⁵ i da je ona, budući da je Slobodan Praljak 8. novembra 1993. još bio zapovjednik Glavnog stožera, bila u kontinuitetu sa zapovijedi koju je 14. oktobra 1993. izdao Milivoj Petković, a prema kojoj je svako slanje zatočenika na rad morao odobriti Glavni stožer.³⁷³⁶

1476. Vijeće konstatuje da se u jednom evidencijskom registru s Heliodroma doista pominje da je Slobodan Praljak 8. novembra 1993. izdao zapovijed o slanju zatočenika na rad.³⁷³⁷ Vijeće takođe napominje da je ta zapovijed u kontinuitetu sa zapovijedi Milivoja Petkovića od 14. oktobra 1993. kojom je zabranio korištenje zatočenika za rad u svim zonama odgovornosti brigada, uz napomenu da ako se takva vrsta aktivnosti dozvoli, prethodno odobrenje za to mora dati Glavni stožer, ne navevši međutim pod kojim okolnostima se slanje zatočenika na rad može dozvoliti.³⁷³⁸ Većina Vijeća se stoga, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, uvjerala da je Slobodan Praljak doista sapotpisao zapovijed od 8. novembra 1993.

1477. Od kraja decembra 1993. do marta 1994., odobrenja za korištenje zatočenika s Heliodroma za rad izdavali su: pomoćnik ministra za sigurnost u Ministarstvu obrane HR HB³⁷³⁹ Marijan Biškić,³⁷⁴⁰ načelnik Glavnog stožera HVO-a³⁷⁴¹ Ante Roso³⁷⁴² i tadašnji načelnik Uprave Vojne policije³⁷⁴³ Željko Šiljeg.³⁷⁴⁴

³⁷³² Završni podnesak tužilaštva, par. 40, 305 i 796.

³⁷³³ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 111.

³⁷³⁴ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 107.

³⁷³⁵ T(f), str. 51999, u vezi s dokaznim predmetom P 02642, str. 17, tačka 407.

³⁷³⁶ T(f), str. 52000.

³⁷³⁷ P 02642, str. 17, tačka 407.

³⁷³⁸ P 05873/P 05881. Vijeće će pod e) detaljnije razmotriti okolnosti u vezi s izdavanjem ove zapovijedi.

³⁷³⁹ V. "SIS HR HB" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s političkom i upravnom strukturom HZ(R) HB.

³⁷⁴⁰ U najmanje pet navrata, u periodu od 22. decembra 1993. do 15. januara 1994.: P 01765; P 08043, s istim napomenama. V. takođe: P 07530; P 07589; P 07594. Vijeće napominje da se u jednom izvještaju Stanka Božića od 1. aprila 1994. pominje da su zatočenici 31. marta 1994. odvedeni u 2. bojnu 3. brigade na osnovu "odobrenja" koje je 24. decembra 1993. izdao Marijan Biškić: P 08147.

³⁷⁴¹ V. "Ante Roso zamjenjuje Slobodana Praljka na dužnosti zapovjednika 9. novembra 1993., Milivoj Petković ostaje u Glavnom stožeru" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

³⁷⁴² U najmanje dva navrata, 1. januara 1994. i 5. februara 1994.: P 01765. U vezi sa slanjem zatočenika 1. januara 1994., v.: P 07459; P 07554; P 07787, str. 2. U vezi sa slanjem zatočenika 5. februara 1994., v.: P 07812, str. 2. Ante Roso je dao svoju "suglasnost" u vezi sa slanjem zatočenika 1. februara 1994.: P 07767; P 07589; P 07594.

³⁷⁴³ Vijeće konstatuje da je njegovo imenovanje uslijedilo u nekom trenutku u periodu od 4. decembra 1993. (P 07034, kada je bio na funkciji zapovjednika zbornog područja Tomislavgrad) do 4. januara 1994. (P 07478, kada je bio na funkciji načelnika Uprave Vojne policije).

³⁷⁴⁴ U najmanje sedam navrata, u periodu od 6. januara 1994. do 4. marta 1994.: P 01765; P 08043, s istim napomenama. V. takođe: P 07530; P 07589; P 07594.

1478. U jednom izvještaju od 3. februara 1994., upućenom Upravi Vojne policije, načelnik SIS-a Ministarstva obrane Milenko Rajić, ukazuje na činjenicu da se zatočenici s Heliodroma odvođe na rad "samovoljno" i uz usmene zapovijedi.³⁷⁴⁵

c) Organi nadležni za zatočenike za vrijeme izvođenja radova

1479. Dokazi koje je Vijeće ispitalo pokazuju da su obezbjeđenje zatočenika vršile jedinice koje su ih zatražile.³⁷⁴⁶

d) Organi obavještavani o incidentima za vrijeme izvođenja radova

1480. Iz brojnih izvještaja jedinica koje su koristile zatočenike s Heliodroma vidljivo je da je uprava Heliodroma bila obaviještena o incidentima koji su se događali dok su zatočenici obavljali radove³⁷⁴⁷ ili o kašnjenju u njihovom vraćanju na Heliodrom.³⁷⁴⁸

1481. Vlasti HVO-a su bile vrlo često obavještavane o incidentima tokom radova. Tako su u avgustu 1993. i u februaru i martu 1994. predstavnici međunarodne zajednice obavijestili Jadranka Prlića da se zatočenici s Heliodroma šalju na front kako bi tamo obavljali radove i da su neki među njima u takvim situacijama bili ranjeni.³⁷⁴⁹

1482. Dana 5. marta 1993., Josip Praljak je obavijestio Brunu Stojića o nestanku jednog zatočenika tokom radova.³⁷⁵⁰ U avgustu i oktobru 1993., Stanko Božić i Josip Praljak upozorili su

³⁷⁴⁵ P 07799, str. 2.

³⁷⁴⁶ Dana 17. februara 1993., jedan od "zapovjednika smjene" na Heliodromu rekao je vojnom policajcu iz Odjela za kriminalističke istrage, koji je došao na Heliodrom po zatočenike da idu na rad u "Medicinsku školu", da Heliodrom ne pruža vanjsko osiguranje i da će "Vojna policija" vršiti osiguranje u "Medicinskoj školi": P 01514, str. 1. Vijeće podsjeća da je odobrenje za te radove izdao telefonom Berislav Pušić: P 01514, str. 1 i 3. Prema izvještaju, osiguranje je vršila jedinica koja je došla po zatočenike: P 01514, str. 3. U izvještaju od 10. oktobra 1993., Stanko Božić obavještava Matu Bobana da su zatočenike tokom radova teško pretukle neke jedinice koje su odvele ljude na rad i koje su bile odgovorne za osiguranje i sigurnost: P 05792, str. 2. U izvještaju od 22. novembra 1993. načelnika Uprave Vojne policije, Radoslava Lavrića, u vezi s "ratnim zarobljenicima" kaže se da je odgovornost za bijeg zatočenika dok se nalaze izvan Heliodroma na onima koji su zatočenike izveli: P 06805, str. 2. Osim toga, iz zahtjeva, zapovijedi i izvještaja u vezi s incidentima koji su se dogodili tokom radova u mnogo navrata je vidljivo da je organizacija prijevoza i sigurnosti zatočenih s Heliodroma poslanih na rad bila na jedinici koja je zatočenike zatražila. V. sljedeće zahtjeve: P 02916; P 02921; P 03138; P 03168, gdje se jasno kaže da će Vojna policija brigade organizovati osiguranje. V. sljedeće zapovijedi: P 02385, gdje se kaže da će Vojna policija 3. brigade preuzeti osiguranje; P 04882, gdje se za osiguranje zatočenih zadužuje zapovjednik 2. brigade, Ilija Vrljić; P 04052, gdje se za osiguranje zatočenika zadužuje zapovjednik 2. bojne 2. brigade, Mile Puljić; P 05126, gdje se za osiguranje zatočenika zadužuje zapovjednik 2. bojne 2. brigade, Mile Puljić. V. sljedeće izvještaje Stanka Božića: P 02918; P 03596; P 05321; P 05907; P 04273; P 04407, str. 7, 8 i 9; P 07252, str. 1 i 2; Božo Pavlović, T(f), str. 47027 i 47028. To su potvrdili i neki svjedoci koji su odvođeni na rad: P 10206, pod pečatom, par. 6 i 7; P 10213, par. 7 i 8; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4957; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2958 i 2959; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1503; P 10229, par. 13, 15 i 28; P 10234, str. 2.

³⁷⁴⁷ V. npr.: P 04325; P 04718; P 04858; P 05747; P 04536; P 04542; P 04564; P 05050.

³⁷⁴⁸ P 03111; P 04546; P 04491; P 04536.

³⁷⁴⁹ P 09846, pod pečatom; P 07895, str. 1; P 08079, pod pečatom, str. 2.

³⁷⁵⁰ P 01514, str. 1 i 2.

Brunu Stojića da su neki od zatočenika s Heliodroma, odvedenih na liniju fornta da izvrše radove, ranjeni, a da su neki poginuli.³⁷⁵¹

1483. Dana 28. oktobra 1993., Stanko Božić je od Milivoja Petkovića zatražio da naredi 1. i 2. brigadi HVO-a i 1. lakojurišnoj bojni Vojne policije da vrate na Heliodrom zatočenike koji su još uvijek bili kod njih, što je bilo u suprotnosti sa zapovijedi Milivoja Petkovića od 14. oktobra 1993., kojom se zabranjuje korištenje zatočenika za sve vrste rada u zonama odgovornosti brigada i naređuje da se takve aktivnosti mogu dozvoliti samo ako je za njih Glavni stožer izdao odobrenje.³⁷⁵²

1484. Dana 18. februara 1993., Josip Praljak je Valentina Ćorića obavijestio da je tokom radova nestao jedan zatočenik.³⁷⁵³ Od jula 1993. do novembra 1993., Valentin Ćorić je primao obavijesti o nestanku i ranjavanju zatočenika s Heliodroma koji su bili odvedeni na rad.³⁷⁵⁴

1485. Berislav Pušić takođe je dobivao obavijesti od vlasti na Heliodromu i od MKCK-a o incidentima u vezi sa zatočenicima s Heliodroma dok su obavljali radove.³⁷⁵⁵

e) Pokušaji da se reguliše korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova

1486. Dana 4. avgusta 1993., Stanko Božić je dao do znanja Valentinu Ćoriću, zatim zapovjedniku srednjeg sektora Obrane grada Mostara, Zlatanu Miji Jeliću, i zapovjedniku 3. brigade HVO-a, Boži Pavloviću, da će obustaviti davanje zatočenika za rad ako ih budu ponovo tukli.³⁷⁵⁶ Dana 10. avgusta 1993., Stanko Božić je zapovjedio da nijedan zatočenik kojeg nije registrovao MKCK ne smije idućeg dana ići na rad.³⁷⁵⁷ Dana 16. avgusta 1993., Josip Praljak³⁷⁵⁸ se obratio načelniku Glavnog stožera, Žarku Toli, kako bi ga zamolio da "vojacima" koji odvođe zatočenike na rad – bez

³⁷⁵¹ P 04352, str. 2; P 05812.

³⁷⁵² P 06202, str. 1 i 2, gdje se upućuje na P 05873/P 05881. Vijeće će pod e) detaljnije razmotriti okolnosti u vezi s izdavanjem ove zapovijedi.

³⁷⁵³ P 01514, str. 3 i 4. Vijeće napominje da je izvještaj od 5. marta 1993. upućen Brunu Stojiću u vezi s tim incidentom bio prosljeđen i Valentinu Ćoriću: P 01514, str. 1 i 2.

³⁷⁵⁴ P 03171; P 03293; P 03414; P 03435; P 03468; P 03518; P 03525; P 03596; P 03633; P 03646; P 11094; P 03936; P 04016; P 04088; P 04221; P 04259; P 04393. Jedan izvještaj Stanka Božića o opštem stanju na Heliodromu, no i o problemima tokom radova, prosljeđen je samo Valentinu Ćoriću i Zlatanu Miji Jeliću: P 03942, str. 2; P 05792, str. 1 i 2; P 05008, str. 1; P 05563; P 06552, str. 1; Josip Praljak, T(f) 14741; P 05497, str. 14 / P 05731, str. 6.

³⁷⁵⁵ P 03171; P 03293; P 03414; P 03435; P 03468; P 03518; P 03525. Svi incidenti o kojima je riječ u ovim izvještajima dogodili su se tokom radova koje je odobrio Berislav Pušić. Vijeće međutim napominje da Berislav Pušić nije uvijek bio taj kome su upućivani izvještaji Stanka Božića o problemima tokom radova koje je Pušić odobrio. V. npr.: P 03646; P 03596; P 07148, str. 3; P 07787, str. 7 i 8.

³⁷⁵⁶ P 03939.

³⁷⁵⁷ P 04093.

³⁷⁵⁸ Josip Praljak je svoje pismo potpisao kao pomoćnik zapovjednika 5. bojne Vojne policije i doravnatelj Heliodroma. U svom svjedočenju Josip Praljak je rekao da je vrlo vjerovatno njegova sekretarica pogriješila i dodala "pomoćnik zapovjednika 5. bojne Vojne policije": T(f), str. 14877.

daljnjih pojašnjenja – zabrani takvo njihovo korištenje.³⁷⁵⁹ Dana 9. septembra 1993., Stanko Božić je zabranio svako odvođenje zatočenika na rad počev od 10. septembra 1993. od 20:00 sati.³⁷⁶⁰ Međutim, brojni dokazi pokazuju da se korištenje zatočenika ipak nastavilo, uprkos koracima koje su preduzimali Stanko Božić i Josip Praljak.³⁷⁶¹

1487. Dana 14. oktobra 1993., kako bi dao podršku ravnatelju Heliodroma,³⁷⁶² Milivoj Petković je svim brigadama u OZ Jugoistočna Hercegovina uputio zapovijed kojom je zabranio korištenje zatočenika za sve radove u zonama odgovornosti brigada, uz napomenu da ako se takve aktivnosti dozvole, prethodno odobrenje za to mora dati Glavni stožer, ne navevši međutim pod kojim okolnostima se slanje zatočenika na rad može dozvoliti.³⁷⁶³ Milivoj Petković je pred Vijećem izjavio da je ovu zapovijed izdao na sugestiju MKCK-a.³⁷⁶⁴ Dana 15. oktobra 1993., Stanko Božić se pozvao na ovu zapovijed Milivoja Petkovića u svojoj zapovijedi upućenoj "zatvoru" i "školi", odnosno dvjema zgradama na Heliodromu, u kojima su bili zatvoreni zatočenici.³⁷⁶⁵

1488. Milivoj Petković je u više navrata nakon 14. oktobra 1993. odobrio slanje zatočenika na rad.³⁷⁶⁶ No, njegova zapovijed od 14. oktobra 1993., prema kojoj se nijedan zarobljenik bez njegovog odobrenja nije smio koristiti za rad izvan logora, nije se uvijek poštovala. U izvještaju od 28. oktobra 1993. Stanko Božić tako Milivoja Petkovića obavještava da 1. i 2. brigada HVO-a, kao i 1. lakojurišna bojna Vojne policije, još uvijek kod sebe imaju zatočenike koje su 14. oktobra 1993. koristile za rad, i to bez odobrenja Glavnog stožera.³⁷⁶⁷ Međutim, nakon 14. oktobra 1993. mnoga odobrenja izdale su osobe koje nisu bile u Glavnom stožeru.³⁷⁶⁸

1489. Dana 7. novembra 1993., Stanko Božić je zabranio korištenje zatočenika za radove, no ipak je 3. brigadi HVO-a dopustio da uzme neke zatočenike.³⁷⁶⁹ Dana 23. novembra 1993., Stanko Božić

³⁷⁵⁹ P 04233.

³⁷⁶⁰ P 04902; Josip Praljak, T(f), str. 14951, gdje se pominje obilazak koji je Stanko Božić obavio 9. septembra 1993. O tom obilasku govori se u izvještaju upućenom Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i 5. bojni Vojne policije: P 04918.

³⁷⁶¹ V. npr. sljedeće zapovijedi koje je potpisao Zlatan Mijo Jelić: P 05069; P 05126; P 05173; P 05669; P 05712; P 05781; P 05807; P 05814; P 05822; P 05856. V. takođe neke izvještaje Stanka Božića koji potvrđuju da su zatočenici odvođeni na rad: P 05185; P 05242; P 05280; P 05307; P 05321; P 05343; P 05430.

³⁷⁶² Josip Praljak, T(f), str. 14951 i 14952.

³⁷⁶³ P 05873/P 05881.

³⁷⁶⁴ Milivoj Petković, T(f), str. 50834.

³⁷⁶⁵ P 05874.

³⁷⁶⁶ U danima poslije zapovijedi od 14. oktobra 1993. Milivoj Petković je konkretno "odobrio" ili "udovoljio" sljedećim zahtjevima: zahtjevu 5. brigade "Knez Branimir": P 05882, str. 2; najmanje dva zahtjeva 6. brigade "Vitez Ranko Boban": P 05895; P 06133; P 01765, str. 6; P 07878, str. 4; zahtjevu 2. bojne 2. brigade HVO-a: P 05922, str. 2; P 07878, str. 4-5; P 01765, str. 6; kao i zahtjevu Inžinjerije 2. brigade: P 05900; P 01765, str. 6.

³⁷⁶⁷ P 06202, str. 1-2.

³⁷⁶⁸ V. "Organi koji su odobrali korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom: odobrenja koja su izdali Zlatan Mijo Jelić, Mladen Naletilić, Marijan Biškić (od decembra 1993.) i Željko Šiljeg (od januara 994.).

³⁷⁶⁹ P 00352, str. 31.

je naredio da od tog datuma zapovijed Milivoja Petkovića od 14. oktobra 1993. "ponovno stupa na snagu".³⁷⁷⁰ Uz saglasnost zapovjednika 3. brigade HVO-a, Stanka Sopte,³⁷⁷¹ Stanko Božić je ipak dodao iznimku u vezi sa zabranom koju je postavio Milivoj Petković napomenuvši da zapovijed od 14. oktobra 1993. ne važi za radove koji se obavljaju u krugu Heliodroma za potrebe 3. brigade.³⁷⁷² Dana 24. novembra 1993., *de facto* doravnatelj Heliodroma, Josip Praljak, uputio je Anti Rosi, Radoslavu Lavriću i Bruni Stojiću izvještaj u kojem se žali da se ne poštuje zapovijed od 23. novembra 1993. jer se zatočenici koji bi trebali raditi u krugu Heliodroma odvođe van kruga, odakle su neki pobjegli, a neki su ranjeni ili su poginuli.³⁷⁷³ Međutim, Vijeće podsjeća da od 15. novembra 1993. Bruno Stojić više nije bio na funkciji u Vladi HR HB.³⁷⁷⁴

1490. Dana 8. decembra 1993., Marijan Biškić je zabranio odvođenje zatočenika na rad bez dozvole Ministarstva obrane, odnosno Sektora sigurnosti, na čijem je čelu bio.³⁷⁷⁵ Dana 10. decembra 1993., v.d. načelnika Uprave Vojne policije, Radoslav Lavrić, takođe je zabranio odvođenje zatočenika s Heliodroma na rad bez odobrenja Sektora sigurnosti Ministarstva obrane.³⁷⁷⁶ Dana 13. decembra 1993., Stanko Božić je Radoslava Lavrića obavijestio da u suprotnosti sa zapovijedima od 8. i 10. decembra 1993., neke jedinice nisu vratile na Heliodrom zatočenike koje su koristile za radove.³⁷⁷⁷

1491. Dana 27. januara 1994., pukovnik Željko Šiljeg, tada načelnik Uprave Vojne policije, zapovjedio je 1. i 3. bojni Vojne policije HVO-a da u zatočeničke centre, među kojima je bio i Heliodrom, vrate zatočenike koje su odvele na rad.³⁷⁷⁸

1492. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su u periodu od juna 1993. do marta 1994. ovlaštenja za izdavanje odobrenja za odvođenje zatočenika s Heliodroma na rad konkretno imale sljedeće osobe: pomoćnik ministra za sigurnost u Ministarstvu obrane HR HB od 1. decembra 1993. Marijan Biškić; Slobodan Praljak; Milivoj Petković; zapovjednik Glavnog stožera HVO-a od 9. novembra 1993. Ante Roso; zapovjednik 1. lakojurišne bojne Vojne policije, koji je kasnije postao zapovjednik srednjeg sektora Obrane grada Mostara, pa zapovjednik Zone obrane grada Mostara, Zlatan Mijo Jelić; zapovjednik KB-a Mladen Naletilić; načelnik Uprave Vojne policije od

³⁷⁷⁰ P 06819; Josip Praljak, T(f), str. 14905.

³⁷⁷¹ P 06848, str. 2.

³⁷⁷² P 06819; Josip Praljak, T(f), str. 14952 i 14953.

³⁷⁷³ P 06859, str. 2.

³⁷⁷⁴ V. "Uloga i dužnosti predstojnika Odjela odbrane i ministra odbrane" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s političkom i upravnom strukturom HZ(R) HB.

³⁷⁷⁵ Marijan Biškić, T(f), str. 15089 i 15091; P 07075, str. 2.

³⁷⁷⁶ P 07098, str. 1.

³⁷⁷⁷ P 07153.

³⁷⁷⁸ P 07697, str. 1 i 2.

približno decembra 1993. Željko Šiljeg; pomoćnik načelnika Uprave Vojne policije u ljeto 1993., Radoslav Lavrić; službenik u Odjelu za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije Zvonko Vidović; Vladimir Primorac, koji je zamijenio Zlatana Miju Jelića na dužnosti zapovjednika 1. lakojuirišne bojne Vojne policije i Berislav Pušić. Vijeće uz to zaključuje da je za sigurnost zatočenika dok su obavljali radove bila odgovorna jedinica koja je zatočenike zatražila. Konačno, Vijeće zaključuje da su sljedeće osobe bile obaviještene o incidentima tokom rada zatočenika s Helioldroma: Stanko Božić, Josip Praljak, Jadranko Prlić, Bruno Stojić, Milivoj Petković, Valentin Ćorić i Berislav Pušić.

II. Dolazak zatočenika na Helioldrom

1493. U svojoj analizi dokaza u vezi s dovođenjem zatočenika na Helioldrom Vijeće će se najprije osvrnuti na dovođenje ljudi poslije talasa hapšenja Muslimana 9. i 10. maja 1993. u zapadnom Mostaru (A), potom u drugoj polovini mjeseca maja 1993. (B) i konačno poslije 30. juna 1993. (C). Vijeće će se na kraju osvrnuti na dovođenje zatočenika na Helioldrom iz drugih zatočeničkih centara (D).

A. Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja Muslimana 9. i 10. maja 1993.

1494. Dana 9. maja 1993. i u danima koji su uslijedili, HVO je uhapsio između 1.500 i 2.500 muškaraca, žena, djece i starijih osoba, stanovnika zapadnog Mostara, i odveo ih na Helioldrom.³⁷⁷⁹ HVO je objasnio, prije svega predstavnicima međunarodne zajednice, da su osobe koje su odvođene na Helioldrom od 9. maja 1993. tamo zadržane iz razloga sigurnosti, odnosno kako bi se zaštitile od borbi koje su se odvijale u gradu Mostaru.³⁷⁸⁰

³⁷⁷⁹ Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 146 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 45); P 10032, par. 7; Svjedok CS, T(f), str. 12044, 12045 i 12047, djelimično zatvorena sjednica; svjedok LL, P 09881, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5236 i 5237; Josip Praljak, T(f), str. 14686; Svjedok WW, P 10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7028 i 7029; P 10035, par. 1, 4 i 17; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4747 i 4748; Ante Kvesić, T(f), str. 37444-37446, 37452 i 37455-37461; P 02315; P 10038, par. 10-13; 5D 01004 (v. diskusiju o datumu ovog dokumenta: T(f), str. 1201-1203); Grant Finlayson, T(f), str. 18023-18026; P 10122, par. 2 i 3; P 09805, pod pečatom, str. 2, 4, 6 i 9; IC 00204, pod pečatom; Svjedok CT, T(f), str. 12149, 12150, 1254 i 1257, djelimično zatvorena sjednica; P 02266; Svjedok BB, T(f), str. 17169, 17170 i 17183, zatvorena sjednica; P 02458, par. 27; P 02367; Svjedok BB, T(f), str. 17214, zatvorena sjednica; P 09847, pod pečatom, par. 2.

³⁷⁸⁰ Milivoj Petković, T(f), str. 49395-49398, 49535, 49536, 49558 i 49912-49914; P 02344; 5D 01004 (v. diskusiju o datumu ovog dokumenta: T(f), str. 1201-1203); Josip Praljak, T(f), str. 14686; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 150 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 46); Ante Kvesić, T(f), str. 37444 i 34447; Grant Finlayson, T(f), str. 18027; P 02293, str. 2; P 09805, pod pečatom, str. 9; 1D 01666.

1495. Međutim, Vijeće konstatuje da su na Heliodromu držani samo Muslimani i da tamo nisu odvedeni Hrvati koji su bili izloženi istoj vrsti rizika.³⁷⁸¹ Po mišljenju jedne međunarodne organizacije prisutne na terenu u vrijeme događaja, ta zatočenja Muslimana imala su za cilj da se izvrši pritisak na ABiH.³⁷⁸²

1496. Tokom mirovnih pregovora između ABiH i HVO-a u Međugorju 12. maja 1993., obje strane su se složile da će osloboditi osobe koje su zatočile.³⁷⁸³ HVO je shodno tome oko 20. maja 1993. pustio na slobodu većinu Muslimana zatočenih na Heliodromu.³⁷⁸⁴ Međutim, počev od 10. maja 1993., nekoliko desetaka zatočenika je već bilo oslobođeno na osnovu zapovijedi Berislava Pušića,³⁷⁸⁵ pri čemu Vijeće ne zna koji su bili razlozi za ta oslobađanja.

1497. Vijeće smatra da s obzirom na činjenicu da su na Heliodromu zadržani samo Muslimani i da je većina njih oslobođena tek nakon pregovora sa ABiH – a ne po prestanku borbi – odmah može odbaciti argument prema kojem je zatvaranje Muslimana na Heliodrom počev od 9. maja 1993. za cilj imalo da se ti ljudi zaštite od borbi.³⁷⁸⁶

1498. Nakon što su oko 20. maja 1993. zatočnici oslobođeni, na Heliodromu je ostalo nekoliko stotina Muslimana.³⁷⁸⁷

B. Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja tokom druge polovine maja 1993.

1499. Tokom druge polovine maja 1993., HVO je na Heliodromu zatočio velik broj Muslimana, vojno sposobnih muškaraca, uhapšenih u zapadnom Mostaru.³⁷⁸⁸

³⁷⁸¹ Svjedok BB, T(f), str. 17170, zatvorena sjednica; P 02260; Svjedok WW, P 10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7028 i 7029.

³⁷⁸² P 09847, pod pečatom, par. 2.

³⁷⁸³ Svjedok BB, T(f), str. 17171, zatvorena sjednica; Milivoj Petković, T(f), str. 49539 i 49555; Slobodan Božić, T(f), str. 36274, djelimično zatvorena sjednica, i str. 36274-36276; Svjedok BA, T(f), str. 7181-7183, 7221-7223, zatvorena sjednica; P 02471, par. 3; P 09712, pod pečatom, par. 60; P 10838, str. 1; P 09847, pod pečatom, par. 2; Svjedok BC, T(f), str. 18384, zatvorena sjednica; svjedok CS, T(f), str. 12049 i 12050, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok WW, P 10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7028 i 7029; 1D 01666, str. 2.

³⁷⁸⁴ Svjedok BB, T(f), str. 17171, zatvorena sjednica; Milivoj Petković, T(f), str. 49539 i 49555; Slobodan Božić, T(f), str. 36274, djelimično zatvorena sjednica i str. 36274-36276; Svjedok BA, T(f), str. 7181-7183, 7221-7223, zatvorena sjednica; P 02471, par. 3; P 09712, pod pečatom, par. 60; P 10838, str. 1; P 09847, pod pečatom, par. 2; Svjedok CS, T(f), str. 12049 i 12050, djelimično zatvorena sjednica; P 02485, pod pečatom, str. 4; Svjedok WW, P 10024, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7028 i 7029; 1D 01666, str. 2; P 10846, str. 1; 5D 02016; P 02449, pod pečatom; Svjedok A, T(f), str. 14048 i 14051, zatvorena sjednica; P 09807, pod pečatom, str. 5; P 09806, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok DV, T(f), str. 23071-23073; 4D 00614; P 10035, par. 18.

³⁷⁸⁵ P 02260; Josip Praljak, T(f), str. 14689 i 14691-14693; P 02278; P 02321; P 02382; Ante Kvesić, T(f), str. 37444-37446 i 37455-37457; P 02315; P 09805, pod pečatom, str. 9; P 10038, par. 18; P 10838, str. 1; Svjedok CT, T(f), str. 12157 i 12158, djelimično zatvorena sjednica; P 02403. Vijeće podsjeća da je o tim zapovijedima već govorilo u dijelu teksta u kojem se govori o organima odgovornim za puštanje na slobodu zatočenih na Heliodromu: v. "Organi odgovorni za puštanje na slobodu zatočenika" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

³⁷⁸⁶ Vijeće će u dijelu u vezi s UZP-om razmotriti što je HVO stvarno želio postići tim zatvaranjima.

³⁷⁸⁷ P 02882, str. 3; Svjedok DV, T(f), str. 22883, 22934 i 22935; P 10269, pod pečatom, str. 6; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2950.

1500. Dana 11. juna 1993., HVO je PMEZ-u rekao da je na Heliodromu zatočeno oko 500 "zarobljenika": 60 do 70 vojnika HVO-a koji su počinili krivična djela, osam "civila" iz drugih zatočeničkih centara, 11 Srba, 431 pripadnik ABiH i 10 žena.³⁷⁸⁹

C. Dolazak zatočenika nakon talasa hapšenja poslije 30. juna 1993.

1501. Početkom jula 1993., HVO je hapsio muškarce, žene, starije osobe i djecu u zapadnom Mostaru i odvodio ih na Heliodrom.³⁷⁹⁰

1502. Dokazi pokazuju da su u julu 1993. muškarci Muslimani iz drugih opština u BiH, među kojima su bile opštine Stolac, Čapljina i Ljubuški, takođe hapšeni i odvođeni na Heliodrom.³⁷⁹¹

1503. U tom razdoblju bilo je i puštanja na slobodu. Tako je 5. jula 1993., na osnovu sporazuma između Uprave Vojne policije i MDS-a – Muslimanske demokratske stranke – s Heliodroma pušteno 14 pripadnika MDS-a.³⁷⁹²

1504. Jedna međunarodna organizacija, koja je bila prisutna na terenu oko 12. jula 1993., raspolagala je informacijama da određeni broj invalida ili bolesnika među muškarcima zatočenim na Heliodromu vraćen kući u Mostar.³⁷⁹³

1505. Dana 15. avgusta 1993., 297 muškaraca Muslimana iz opštine Ljubuški, koji su se prijavili u Zatvor u Ljubuškom po nalogu SIS-a od 14. avgusta 1993.,³⁷⁹⁴ uhapsio je vod Vojne policije pridodat 4. brigadi,³⁷⁹⁵ da bi ih 4. brigada HVO-a istog dana odvela na Heliodrom.³⁷⁹⁶

1506. Dana 2. ili 3. septembra 1993., HVO je u mostarskom naselju Rodoč uhapsio jednog Muslimana koji nije bio pripadnik nijednih vojnih snaga i odveo ga na Heliodrom.³⁷⁹⁷

³⁷⁸⁸ V. "Deložiranje i raseljavanje Muslimana u istočni Mostar ili u treće zemlje od sredine jula do avgusta 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Mostar.

³⁷⁸⁹ P 02721, pod pečatom, str. 2; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21028.

³⁷⁹⁰ P 03196, pod pečatom, str. 2; Josip Praljak, T(f), str. 14707; Spomenka Drljević, T(f), str. 1063 i 1064, djelimično zatvorena sjednica; P 09861, str. 2; P 09897, pod pečatom, str. 1; Svjedok BD, T(f), str. 20706 i 20707, zatvorena sjednica; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2950; P 03179, str. 2 i 3; P 05107; P 09843, pod pečatom, par. 2; Svjedok BA, T(f), str. 7221, zatvorena sjednica; P 09712, pod pečatom, par. 45; Alija Lizde, T(f), str. 17780 i 17781.

³⁷⁹¹ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21088 i 21089; P 03369, pod pečatom, str. 2; P 03278, pod pečatom, str. 5; Larry Forbes, T(f), str. 21331, djelimično zatvorena sjednica.

³⁷⁹² P 03193; Josip Praljak, T(f), str. 14775.

³⁷⁹³ P 09843, pod pečatom, par. 2.

³⁷⁹⁴ Svjedok E, T(f), str. 22090 i 22091, zatvorena sjednica; P 10328, str. 19 i 20.

³⁷⁹⁵ P 04225; P 10328, str. 20. Vijeće primjećuje da u svom završnom podnesku tužilaštvo iznosi da je od 14. do 15. avgusta 1993. u Ljubuškom i Vitini Vojna policija uhapsila 300 muškaraca. V. Završni podnesak tužilaštva, par. 1098.

³⁷⁹⁶ Svjedok BB, T(f), str. 17217, 17231 i 17233, zatvorena sjednica; P 09847, pod pečatom, str. 2; P 09845, pod pečatom; P 10328, str. 19 i 20.

³⁷⁹⁷ P 09856, str. 2.

1507. U novembru i decembru 1993., na Heliodromu je bilo više od 2.000 zatočenika.³⁷⁹⁸
1508. Dana 6. januara 1994., na Heliodromu i u Zatvoru u Ljubuškom bila je još 941 osoba.³⁷⁹⁹
1509. Vijeće konstatuje da te zatočenike vlasti HVO-a/HZ(HR) HB nisu ispravno kategorizovale s obzirom na njihov status. Doista, Marijan Biškić, pomoćnik ministra za sigurnost u Ministarstvu obrane HR HB, objašnjava u jednom izvještaju od 7. decembra 1993. da nisu definisane kategorije zatočenika koji spadaju u ratne zarobljenike i da "nisu ustrojani spiskovi Fzatočenikaž".³⁸⁰⁰
1510. Osim toga, vlasti HVO-a su pokrenule krivične postupke zbog djela "služenja u neprijateljskoj vojsci" protiv nekih muškaraca zatočenih na Heliodromu koji su bili kategorizovani kao ratni zarobljenici.³⁸⁰¹
1511. Sveukupna svjedočenja u koja su Vijeću predočena na uvid ukazuju na to da je među zatočenicima bilo žena,³⁸⁰² Muslimana pripadnika HVO-a,³⁸⁰³ pripadnika ABiH,³⁸⁰⁴ kao i muškaraca koji nisu bili pripadnici nijednih oružanih snaga.³⁸⁰⁵ Među zatočenicima je bilo i osoba mlađih od 15 i starijih od 60 godina.³⁸⁰⁶ Vijeće smatra, s obzirom na njihovu dob, da one nisu bile pripadnici nijednih oružanih snaga.

D. Dolazak na Heliodrom zatočenika iz drugih zatočeničkih centara

1512. Od 15. maja 1993., pa sve do zatvaranja Heliodroma 18. ili 19. aprila 1994.,³⁸⁰⁷ jedinice HVO-a, uključujući i Vojnu policiju, dovodile su na Heliodrom muškarce Muslimane koji su prije

³⁷⁹⁸ P 07148, str. 4; Marijan Biškić, T(f), str. 15085 i 15102; P 06695, str. 2; Svjedok DV, T(f), str. 22872; P 10217, pod pečatom, par. 132.

³⁷⁹⁹ Marijan Biškić, T(f), str. 15324; P 07488, str. 1.

³⁸⁰⁰ P 07064, str. 2.

³⁸⁰¹ Ismet Poljarević, T(f), str. 11663 i 11664; 6D 00216; P 07985; Marijan Biškić, T(f), str. 15341 i 15342; P 07155.

³⁸⁰² Spomenka Drljević, T(f), str. 1063 i 1064, djelimično zatvorena sjednica.

³⁸⁰³ P 10032, par. 5, 6, 16, 18 i 19; P 05836, pod pečatom, str. 2; Larry Forbes, T(f), str. 21325, 21326 i 21328, djelimično zatvorena sjednica; P 09931, str. 2; P 09946, pod pečatom, par. 12, 22, 41 i 73; svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5935 i 5936; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1500, 1513, 1543 i 1528; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4940 i 4954; P 10213, par. 2 i 5; P 10208, par. 1 i 13; P 10037, par. 2 i 10; P 10127, pod pečatom, str. 3 i 7.

³⁸⁰⁴ Spomenka Drljević, T(f), str. 1081; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4893 i 4785; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6627, 6645 i 6647; P 09727, pod pečatom, str. 2 i 4; P 10121, par. 2; P 10122, str. 1 i 4; P 10233, par. 10 i 11; P 10234, str. 1; Svjedok CV, T(f), str. 12527, 12575, 12623, 12624 i 12569; P 09807, pod pečatom, str. 9; P 09806, pod pečatom, str. 2 i 3; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3134 i 3143; P 10121, par. 2; P 10122, str. 1 i par. 1 i 8; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6070, 6157 i 6079; P 10206, pod pečatom, par. 2 i 5; P 10138, par. 5, 6 i 33.

³⁸⁰⁵ P 09855, str. 2; P 10117, par. 2.

³⁸⁰⁶ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2952; P 03133, str. 2; Marijan Biškić, T(f), str. 15093; P 05328, str. 1 i 2.

³⁸⁰⁷ P 09781, str. 3; P 09990, str. 7, par. 25 i 27; P 09989, str. 6; Amor Mašović, T(f), str. 25123, 25124 i 25199; P 10206, pod pečatom, par. 14; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5119.

toga bili zatočeni u zatvorima Ljubuški, Dretelj i Gabela, te u zatočeničkim centrima u Prozoru.³⁸⁰⁸
Tako je, na primjer, na osnovu jedne zapovijedi Berislava Pušića i Valentina Čorića od 27. maja 1993., 106 zatočenika iz Zatvora u Ljubuškom istog dana odvedeno na Heliodrom.³⁸⁰⁹

III. Uslovi zatočenja

1513. Nakon što ispita u kakvim uslovima su držani muškarci Muslimani na Heliodromu (A), Vijeće će analizirati dokaze u vezi s uslovima zatočenja žena i djece (B).

A. Uslovi zatočenja muškaraca

1514. U paragrafu 124 Optužnice navodi se da su uslovi u zatvoru Heliodrom bili nehumani: prostorije su bile krajnje pretrpane, zdravstveni i higijenski uslovi neodgovarajući, nije bilo dovoljno hrane ni vode, ventilacija je bila neodgovarajuća, a ljeti se od vrućine nije moglo disati. Tužilaštvo uz to navodi da su zatočeniči često spavali na betonskim podovima, bez kreveta ili pokrivača, a stražari HVO-a bi zatočenicima uskraćivali hranu i vodu kao osvetu za neki vojni ishod koji je bio nepovoljan po HVO.

1515. Preliminarno, Vijeće konstatuje da nema na raspolaganju nijedan dokaz koji bi mu omogućio da potvrdi ili opovrgne navod o neodgovarajućoj ventilaciji na Heliodromu i zagušljivoj vrućini koja je tamo ljeti vladala.

³⁸⁰⁸ P 09727, pod pečatom, str. 2 i 4; P 09726, str. 6; 2D 00285, str. 4; P 02535, str. 4 i 7; P 09728, str. 3; P 02546, str. 2; Nihad Kovač, T(f), str. 10268 do 10270; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4785; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3200 i 3209; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6448, 6466 i 6510; Pero Nikolić, T(f), str. 51397 i 51398; P 02925, str. 1; Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica, 22090 i 22091; P 10032, par. 15 i 16; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6627, 6645 i 6647; P 10121, par. 2 i 4; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4893 i 4785; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 921, djelimično zatvorena sjednica; Alija Lizde, T(f), str. 17779 do 17783 i 17790, T(e), str. 17779; P 08894; P 09931, str. 2; P 10233, par. 10 i 11; P 10234, str. 1; Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5881; P 10122, par. 6; P 09751, pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 42 i 43; Spomenka Drljević, T(f), str. 1050 do 1053; P 09990, str. 5; Svjedok CV, T(f), str. 12569; P 09867, pod pečatom, str. 14; P 09946, pod pečatom, par. 73; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3134 i 3143; P 05797, pod pečatom, str. 1 i 4; Larry Forbes, T(f), str. 21323 i 31234, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok C, T(f), str. 22423, zatvorena sjednica; P 03593, pod pečatom, str. 2; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5937-5939 i str. 5947; P 10122, par. 1 i 8; P 10229, par.12; P 10233, par. 18; P 10234, str. 2; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1500 i 1534; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4940 i 4954; P 10213, par. 2 i 5; P 10208, par. 1 i 13; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6070, 6157 i 6079; P 10037, par. 2 i 10; P 10206, pod pečatom, par. 2 i 5; P 10135, pod pečatom, par. 81 i 101; P 08031, pod pečatom, str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11100, 11117 i 11118; P 07184; P 07212, str. 1; P 10127, pod pečatom, str. 3 i 7; P 09989, str. 4 i 5; P 09925, str. 5; P 07184; Svjedok CQ, T(f), str. 11481 i 11482; Josip Praljak, T(f) 14803 i 14805; P 08034, pod pečatom, str. 2; P 10117, par. 69; P 10138, par. 5, 6 i 33; 1D 01976.

³⁸⁰⁹ Svjedok E, T(f), str. 22042 i 22043, zatvorena sjednica; P 02541; 2D 00285, str. 4; P 09807, pod pečatom, str. 9; P 09806, pod pečatom, str. 2 i 3.

1516. Vijeće će redom ispitati dokaze koji se odnose na navode o prenatrpanosti (1), nedostatku ležajeva i pokrivača (2), nedovoljnoj dostupnosti hrane i vode (3), lošim higijenskim uslovima (4), nedovoljnoj dostupnosti medicinske njege (5) i o uslovima zatočenja u samicama (6).

1. Prenapučenost logora

1517. Prema riječima Antoona van der Grintena, posmatrača PMEZ-a,³⁸¹⁰ koji je 11. juna 1993. s PMEZ-om obišao Heliodrom, velik broj zarobljenika bio je zatočen u vrlo malim prostorijama.³⁸¹¹ Jedan izvještaj PMEZ-a od 4. avgusta 1993. konkretno pominje "prenapučenost" zatočeničkih centara, među kojima je bio i Heliodrom.³⁸¹²

1518. U dva izvještaja Ive Curića³⁸¹³ od 30. septembra i 27. novembra 1993. govori se o "prenapučenosti" i upozorava na opasnost od epidemija i zaraznih bolesti.³⁸¹⁴

1519. Dana 6. januara 1994., Berislav Pušić je od Marijana Biškića zatražio odobrenje da jedan broj zatočenika prebaci s Heliodroma u Zatvor u Gabeli kako bi se rasteretili zatvorski kapaciteti.³⁸¹⁵ Vijeće nema nikakvih dokaza iz kojih bi proizlazilo da su ta premještanja doista izvršena. Josip Praljak je takođe prihvatio da je u jednom periodu Heliodrom bio prenapučen, no s tim u vezi nije iznio nikakve detalje.³⁸¹⁶

1520. O ovom su svjedočili i neki bivši zatočenici na Heliodromu. Tako je Svjedok GG³⁸¹⁷ objasnio da je tokom nekoliko dana, počev od 9. maja 1993., u jednoj ćeliji bilo 105 zatočenika i da je prostor bio toliko prenatrpan da su zatočenici morali spavati u smjenama kako bi se mogli ispružiti.³⁸¹⁸ Mujo Čopelj³⁸¹⁹ je govorio o "prenatrpanosti" ćelija.³⁸²⁰ Svjedok U³⁸²¹ je izjavio da je u njegovoj ćeliji od otprilike 60m² bilo smješteno između 60 i 120 zatočenika.³⁸²² Svjedok TT³⁸²³ i drugi s njim zatočeni ljudi, njih stotinjak, bili su natrpani u jednu ćeliju veličine šest sa deset

³⁸¹⁰ Na toj funkciji je bio od 23. maja 1993. do kraja avgusta 1993. Antoon van der Grinten, T(f), str. 20999 i 21001.

³⁸¹¹ Antoon van der Grinten, T(f), str. 21028, 21030 i 21031; P 02721, pod pečatom, str. 2.

³⁸¹² P 03952, str. 3.

³⁸¹³ Ljekar, pripadnik HVO-a od njegovog osnivanja u aprilu 1992. do juna 1995.; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37488, zatvorena sjednica, i 37500.

³⁸¹⁴ P 05503, str. 2; P 06924, str. 2.

³⁸¹⁵ Marijan Biškić, T(f), str. 15128 i 15325; P 07494, str. 1.

³⁸¹⁶ Josip Praljak, T(f), str. 14842.

³⁸¹⁷ Musliman zatočen na Heliodromu od 9. do 24. ili 29. maja 1993.; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, Predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4754.

³⁸¹⁸ Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4743, 4750 i 4751.

³⁸¹⁹ Musliman zatočen na Heliodromu od 30. juna do 21. decembra 1993.; P 10032, str. 7, par. 19.

³⁸²⁰ P 10032, par. 18 i 20.

³⁸²¹ Musliman zatočen na Heliodrom od 30. juna do 17. ili 18. decembra 1993.; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943, 2944 i 2969.

³⁸²² Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2948, 2950 i 2953.

metara.³⁸²⁴ I konačno, Ibrahim Šarić³⁸²⁵ je izjavio da je bio zatočen u ćeliji od dva metra, u kojoj se nalazilo sedam zatočenika koji su se s mukom mogli kretati i rastegnuti noge.³⁸²⁶

1521. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je Heliodrom u najmanju ruku u periodu od maja 1993. do sredine aprila 1994. bio prenapučen i da zatočenici nisu imali dovoljno prostora.

2. Nedostatak ležajeva i pokrivača

1522. Grant Finlayson,³⁸²⁷ koji je tokom obilaska Heliodroma 11. maja 1993. vidio da zatočenici spavaju na krevetima ili strunjačama, primijetio je isto tako da su neki od njih morali dijeliti ležaj.³⁸²⁸ Tokom obilaska 11. juna 1993., Antoon van der Grinten³⁸²⁹ je vidio da su samo vojnici HVO-a i žene imali krevete, dok su drugi zatočenici spavali na strunjačama ili na podu.³⁸³⁰ Svjedok TT³⁸³¹ je ispričao da su na početku njegovog zatočenja, dakle početkom juna 1993., zatočenici raspolagali "vojničkim krevetima", a da su potom bili prisiljeni da spavaju na pokrivačima na podu.³⁸³² U izvještaju Vladimira Primorca³⁸³³ od 17. novembra 1993. navodi se da su zatočenici imali krevete, ali govori se i o nedostatku pokrivača i odjeće.³⁸³⁴

1523. Međutim, iz mnogobrojnih svjedočenja bivših zatočenika koji su na Heliodromu boravili u različitim periodima od 11. maja 1993. do 19. aprila 1994. proizlazi da je više zatočenika spavalo na podu.³⁸³⁵

³⁸²³ Musliman zatočen od 30. maja 1993. do 1. marta 1994.; Svjedok TT, P09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6645 i 6647.

³⁸²⁴ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649.

³⁸²⁵ Musliman zatočen na Heliodromu od 9. jula 1993. do 19. aprila 1994.; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103 i 5119.

³⁸²⁶ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5106.

³⁸²⁷ Vojni posmatrač UN-a u BiH od marta 1993. do marta 1994. Grant Finlayson, T(f), str. 17998, 18003 i 18067, T(e), str. 18003 i 18004; IC 00536; Grant Finlayson bio je u martu 1993. raspoređen u štab vojnih posmatrača UN-a u BiH, koji se nalazio u Međugorju. Kasnije je u junu 1993. postao šef tima vojnih posmatrača UN-a u istočnom Mostaru, a funkciju šefa vojnih posmatrača UN-a za južnu BiH preuzeo je u septembru 1993.

³⁸²⁸ Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P 02293, str. 2.

³⁸²⁹ Posmatrač POMEZ-a od 23. maja 1993. do kraja avgusta 1993., Antoon van der Grinten, T(f), str. 20999 i 21001.

³⁸³⁰ P 02721, pod pečatom, str. 3; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21028.

³⁸³¹ Musliman zatočen na Heliodromu od 30. maja 1993. do 1. marta 1994.; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6645 i 6647.

³⁸³² Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6648 i 6649.

³⁸³³ Zapovjednik jedne antiterorističke satnije Vojne policije HVO-a smještene u Dretelju; svjedok C, T(f), str. 22330 i 22331, zatvorena sjednica.

³⁸³⁴ P 06695, str. 3.

³⁸³⁵ Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P 02293, str. 3; Svjedok CT, T(f), str. 12162; P 08880, pod pečatom; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6648 i 6649; P 09990, str. 5; P 10032, par. 20; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5939; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5105-5109; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2950.

1524. Prema riječima Muje Čopelja,³⁸³⁶ 92 zatočenika iz njegove ćelije spavala su u prvim danima jula 1993. na podu bez pokrivača.³⁸³⁷ No, nakon jedne posjete MKCK-a, čiji datum nije poznat, dobili su pokrivače.³⁸³⁸

1525. Svjedok HH³⁸³⁹ ispričao je da su se uslovi na Heliodromu pogoršali nakon što je ABiH 30. juna 1993. stavila pod svoju kontrolu Sjeverni logor i, konkretno, da su starijim osobama koje su bile u istoj prostoriji kao i Svjedok HH, oduzeti kreveti.³⁸⁴⁰

1526. Iako Vijeće nije uspjelo utvrditi na kojim mjestima na Heliodromu su zatočenici imali krevete i pokrivače, a na kojima nisu, Vijeće može ipak zaključiti da su konkretno tokom maja, juna i jula 1993. neki zatočenici morali spavati na podu i da neki nisu imali pokrivače.

3. Dostupnost hrane i vode

1527. Ćorićeva odbrana tvrdi da budući da se u izvještaju PMEZ-a od 14. septembra 1993. iznosi ocjena da su prehrana i smještaj zatočenika na Heliodromu zadovoljavajući,³⁸⁴¹ Valentin Ćorić nije mogao imati saznanja o bilo kakvim problemima u vezi s uslovima zatočenja na Heliodromu.³⁸⁴²

1528. Vijeće napominje da, kao i u izvještaju PMEZ-a od 14. septembra 1993. o kojem govori Ćorićeva odbrana, i u jednom izvještaju ambasade Sjedinjenih Država u Zagrebu, čija je delegacija posjetila Heliodrom 28. jula 1993., stoji da zatočenici dobro izgledaju i da se dobro hrane.³⁸⁴³ Međutim, dokazi koji potiču kako od predstavnika međunarodne zajednice prisutnih na mjestu događaja u relevantno vrijeme, tako i iz nekih izvještaja HVO-a, pokazuju da – upravo suprotno – zatočenici na Heliodromu nisu dobivali dovoljno hrane.

1529. Osim toga, 14. avgusta 1993. Valentinu Ćoriću je prosljeđena kopija izvještaja ravnatelja Heliodroma, upućenog predstojniku Odjela obrane Bruni Stojiću, u kojem se opisuju poteškoće logističke prirode, prije svega u vezi s nabavom hrane za zatočenike.³⁸⁴⁴ Vijeće stoga odbacuje argument Ćorićeve odbrane prema kojem optuženi Ćorić nije mogao znati za poteškoće s prehranom zatočenika na Heliodromu zato što o tome nije bilo riječi u izvještajima predstavnika međunarodne zajednice.

³⁸³⁶ Musliman zatočen na Heliodromu od 30. juna do 21. decembra 1993.; P 10032, par. 19.

³⁸³⁷ P 10032, par. 20.

³⁸³⁸ P 10032, par. 20.

³⁸³⁹ Musliman zatočen na Heliodromu od 27. maja 1993. do 28. jula 1993.; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4785, str. 4859, javna sjednica, i str. 4882, djelimično zatvorena sjednica.

³⁸⁴⁰ Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4827 i 4829.

³⁸⁴¹ P 05035, str. 4, tačka 7.

³⁸⁴² Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 439.

1530. Iz raznih dokaza jasno proizlazi da su zatočenici značajno gubili na težini.³⁸⁴⁵ Prema izvještaju Ive Curića od 27. novembra 1993., zatočenici su u prosjeku izgubili po 15 kilograma.³⁸⁴⁶ Na primjer, Ibrahim Šarić je u osam mjeseci koje je proveo na Heliodromu izgubio 30 kilograma;³⁸⁴⁷ Mustafa Hadrović je izgubio 47 kilograma³⁸⁴⁸ u devet mjeseci zatočeništva.³⁸⁴⁹

1531. U vezi s brojem obroka koji su se dijelili, Vijeće napominje da neki dokazi govore o samo jednom obroku,³⁸⁵⁰ a neki pak o tri obroka dnevno.³⁸⁵¹ Međutim, većina predloženih dokaza pokazuje da su zatočenici generalno dobivali dva obroka dnevno,³⁸⁵² koji su se u principu sastojali od hljeba i čaja,³⁸⁵³ a da bi ponekad dobili neko kuvano jelo.³⁸⁵⁴ Međutim, obroci su bili strogo ograničeni, a hrana je bila lošeg kvaliteta.³⁸⁵⁵ Svjedok U je izjavio da su zatočenici ujutro dobivali komad hljeba i šolju čaja bez šećera.³⁸⁵⁶ Oko 19:00 sati su dobivali vrlo oskudan glavni obrok, odnosno jednu riblju konzervu koja se dijelila na četiri zatočenika ili nekoliko kašika neke kuhane

³⁸⁴³ P 09504, pod pečatom, str. 1; Peter Galbraith, T(f), str. 6497 i 6498.

³⁸⁴⁴ P 04186, str. 1.

³⁸⁴⁵ Nermin Malović, T(f), 1 str. 4357 do 14369; P 04588; Svjedok CU, T(f), str. 12310, zatvorena sjednica; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5107 i 5113; P 09726, str. 6; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 51; P 06924, str. 1 i 4; P 10039, par. 25. Josip Praljak je pak rekao da nikada nije čuo da se govori o tome da su zarobljenici mnogo izgubili na težini za vrijeme zatočeništva na Heliodromu (Josip Praljak, T(f), str. 14848). Međutim, s obzirom na to da drugi dokazi ukazuju na suprotno, Vijeće je odlučilo da njegovo svjedočenje s tim u vezi neće uzeti u obzir.

³⁸⁴⁶ P 06924, str. 4.

³⁸⁴⁷ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5113. Ibrahim Šarić bio je zatočen na Heliodromu od 9. jula 1993. do 19. aprila 1994., Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103 i 5119; P 09726, str. 6. Ismet Poljarević je bio zatočen na Heliodromu od 19. maja 1993. do 25. decembra 1993. i od 31. decembra 1993. do 1. marta 1994.: 2D 00285, str. 4; P 07158; 6D 00216; Ismet Poljarević, T(f), str. 11623, 11663 i 11664.

³⁸⁴⁸ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14582.

³⁸⁴⁹ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14564, 14577, 14578 i 14598.

³⁸⁵⁰ P 09990, pod pečatom, str. 5, par. 19; P 03554, pod pečatom, str. 1.

³⁸⁵¹ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6510; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4765.

³⁸⁵² Josip Praljak, T(f), str. 14847; Svjedok CQ, T(f), str. 11487; Svjedok DV, T(f), str. 22872; P 10217, pod pečatom, par. 68; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5122; P 10233, par. 11; P 06695, str. 3.

³⁸⁵³ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6648 i 6649; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2952; P 10032, par. 19; P 07283, pod pečatom, str. 4; P 10287, pod pečatom, par. 94.

³⁸⁵⁴ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953; P 09843, pod pečatom, str. 2, par. 6; P 06695, str. 3.

³⁸⁵⁵ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6648 i 6649; P 10032, par. 19; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5939; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5122; P 02721, pod pečatom, str. 3; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21028; P 09843, pod pečatom, str. 1 i 2, par. 6; P 09847, pod pečatom, str. 3; P 07283, pod pečatom, str. 4; P 10287, pod pečatom, par. 94 i 95; svjedok DW, T(f), str. 23087 i 23272; P 07283, pod pečatom, str. 4; P 10287, pod pečatom, par. 94 i 95; Svjedok DW, T(f), str. 23087 i 23272; P 10032, par. 19; Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P 02293, str. 2; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4750; P 09805, pod pečatom, str. 7; P 04352, str. 1.

³⁸⁵⁶ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953.

smjese "koja je ličila na sve prije nego na hranu".³⁸⁵⁷ Svjedok je dodao da je zbog loše kvalitete hrane koju je dobivao na Heliodromu imao nedostatak vitamina i minerala.³⁸⁵⁸

1532. Zatočenici koji su odvođeni na fizički rad ipak su dobivali bolju hranu od drugih zatočenika.³⁸⁵⁹

1533. Svjedočenja bivših zatočenika osim toga pokazuju da je nekim zatočenicima bila uskraćivana hrana nakon vojnih poraza HVO-a. Svjedok RR je tako rekao da bi se u slučaju napada ABiH zatočenicima tokom dva dana sistematski uskraćivala hrana,³⁸⁶⁰ a prema riječima Muje Čopelja, dostava hrane bila bi sistematski prekidana tokom tri uzastopna dana ako bi HVO izgubio neku bitku na frontu.³⁸⁶¹

1534. Kada je riječ o dostupnosti vode, dokazi pokazuju da je na Heliodromu tekuće vode bilo na više mjesta.³⁸⁶² Služba ABK (Služba za atomsko-biološko-kemijsku zaštitu) HVO-a kontrolisala je vodu i o njenom kvalitetu obavještavala sanitetsku službu 3. brigade HVO-a.³⁸⁶³

1535. Vijeće međutim raspolaže s vrlo malo dokaza o stvarnoj dostupnosti vode za zatočenike na tim mjestima. U svom izvještaju od 6. avgusta 1993. doktor Ivo Curić kaže da dostava vode nije redovna i da je ponekad u prekidu.³⁸⁶⁴ U izvještaju PMEZ-a od 4. avgusta 1993. stoji da zatočenici u zatočeničkim centrima HVO-a dobivaju malo vode uprkos vrućinama.³⁸⁶⁵ Vijeće ocjenjuje da se ovaj izvještaj odnosi i na Heliodrom. S druge strane, više bivših zatočenika koji su u različitim periodima bili na Heliodromu u vremenu od maja 1993. do marta 1994.,³⁸⁶⁶ kazali su da su zatočenici dobivali "dovoljno" vode.³⁸⁶⁷

1536. S obzirom na prethodno razmatranje, Vijeće zaključuje da su neki zatočenici, koji su bili zatvoreni na Heliodromu od 9. ili 11. maja 1993. do 19. aprila 1994. dobivali vrlo malo hrane koja

³⁸⁵⁷ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953.

³⁸⁵⁸ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2971.

³⁸⁵⁹ P 10035, par. 9; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5114 i 5115, djelimično zatvorena sjednica; P 06924, str. 4.

³⁸⁶⁰ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f) str. 6511.

³⁸⁶¹ P 10032, par. 19.

³⁸⁶² Josip Praljak, T(f), str. 14723 i 14724; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4750.

³⁸⁶³ 2D 00917, str. 1.

³⁸⁶⁴ 2D 00917, str. 1.

³⁸⁶⁵ P 03952, str. 3.

³⁸⁶⁶ Svjedok CQ bio je zatočen na Heliodromu od 15. decembra 1993. do 19. marta 1994., P 07184; Svjedok CQ, T(f), str. 11481-11482 i 11488. Svjedok U bio je zatočen na Heliodromu od 30. juna 1993. do 17. decembra 1993., Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943, 2944 i 2969. Mujo Čopelj je prvi put bio zatočen na Heliodromu od 11. maja do 18. ili 20. maja 1993., P 10032, par. 16 i 17. Svjedok GG bio je zatočen od 9. do 24. ili 29. maja 1993.; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4754.

je uz to bila lošeg kvaliteta. Zbog toga su ti ljudi tokom svog zatočeništva na Heliodromu patili od gladi i gubili na težini, neki od njih drastično. Organi vlasti HVO-a bili su o tome obaviješteni na osnovu raznih izvještaja. Vijeće isto tako konstatuje da je nekim zatočenicima uskraćivana hrana u slučaju pretrpljenih vojnih poraza ili napada ABiH.

1537. Međutim, Vijeće nije bilo u mogućnosti da zaključi da zatočeniци na Heliodromu nisu imali dovoljno vode.

4. Loši higijenski uslovi

1538. Izvještaj od 20. jula 1993. jednog pripadnika službe za suzbijanje zaraznih bolesti, sačinjen na molbu ravnatelja zatvora Stanka Božića, pokazuje da je među zatočenicima na Heliodromu utvrđeno šest slučajeva svraba.³⁸⁶⁸ U svom izvještaju od 6. avgusta 1993. doktor Ivo Curić kaže da su zgrade, kao i zatočeniци koji su patili od *pediculosis pubis*, dezinficirani i da je šest zatočenika zaraženih svrabom primilo odgovarajuću terapiju.³⁸⁶⁹ Na kraju izvještaja doktor Ivo Curić, uz prijedlog mjera za poboljšanje stanja, iskazuje svoje zadovoljstvo higijensko-epidemiološkom situacijom u zatvoru.³⁸⁷⁰

1539. Međutim, svi ostali dokazi jasno pokazuju da su higijenski uslovi na Heliodromu bili problematični.

1540. U maju 1993., pripadnici SPABAT-a koji su imali priliku obići Heliodrom, ustanovili su da se 700 do 800 muškaraca, Muslimana, drži u zabrinjavajućim higijenskim uslovima, konkretno u gimnastičkoj dvorani bivše vojne škole, no bez dodatnih objašnjenja o tome kakvi su bili higijenski uslovi na tom mjestu.³⁸⁷¹

1541. U izvještaju Sektora za zdravstvo Odjela obrane HR HB od 30. septembra 1993., upućenom Bruni Stojiću i Berislavu Pušiću, govori se o nezadovoljavajućim higijenskim uslovima na Heliodromu i upozorava se na veliku opasnost od pojave crijevnih i respiratornih oboljenja.³⁸⁷²

1542. Više bivših zatočenika u logoru, zatvorenih u različitim periodima u vremenu od 30. juna 1993. do 19. aprila 1994.,³⁸⁷³ takođe su izjavili da su higijenski uslovi na Heliodromu bili loši.³⁸⁷⁴

³⁸⁶⁷ Svjedok CQ, T(f), str. 11493; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953; P 10032, par. 16; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4750.

³⁸⁶⁸ 2D 00754; svjedok 2D-AB, T(f), str. 37539, djelimično zatvorena sjednica.

³⁸⁶⁹ 2D 00917, str. 2.

³⁸⁷⁰ 2D 00917, str. 2.

³⁸⁷¹ Svjedok CB, T(f), str. 10146; P 02414., pod pečatom, str. 5.

³⁸⁷² P 05503, str. 1 i 2.

Ibrahim Šarić je istaknuo prljavštinu u ćelijama³⁸⁷⁵ i činjenicu da su zatočenici imali vaške i druge parazite.³⁸⁷⁶

1543. Što se tiče mogućnosti pranja, dokazi pokazuju da su na Heliodromu u nekim zgradama logora postojali tuševi i kupatila.³⁸⁷⁷ Svjedok CS³⁸⁷⁸ je izjavio da su zatočenici mogli koristiti jedno kupatilo i prati odjeću u hladnoj vodi.³⁸⁷⁹ Drugi svjedoci su izjavili da su mogli koristiti tuševe i WC-e.³⁸⁸⁰

1544. Međutim, Svjedok RR je rekao da je na 200 zatočenika postojao samo jedan tuš,³⁸⁸¹ a Dževad Bećirović,³⁸⁸² koji je bio u ćeliji s pedesetak zatočenika,³⁸⁸³ izjavio je da uopšte nisu imali pristup tuševima.³⁸⁸⁴ I u izvještaju doktora Ive Curića od 27. novembra 1993. ukazuje se na nedostatak tople vode.³⁸⁸⁵

1545. Vijeće zaključuje da su od maja 1993. do sredine aprila 1994. higijenski uslovi u logoru Heliodrom bili loši.

5. Dostupnost medicinske njege

1546. Tužilaštvo u paragrafu 124 Optužnice tvrdi da su zdravstveni uslovi na Heliodromu bili neodgovarajući. U paragrafu 476(a) svog završnog podneska, tužilaštvo kaže da su se na početku zatočenici sami brinuli za medicinsku njegu i da su imali jednu slabo opremljenu ambulantu. Tužilaštvo dodaje da je medicinska njega na Heliodromu bila slabog kvaliteta i da je to prouzrokovalo potpuno nepotrebne patnje.

³⁸⁷³ Ibrahim Šarić je bio zatočen na Heliodromu od 9. jula 1993. do 19. aprila 1994., Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103 i 5119. Hasib Zečić je bio zatočen na Heliodromu od 15. decembra 1993. do 19. aprila 1994., P 09989, str. 5 i 6; P 09925, str. 5. Svjedok U je bio zatočen na Heliodromu od 30. juna 1993. do 17. ili 18. decembra 1993., Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943, 2944 i 2969. Svjedok SM je bio zatočen na Heliodromu od 15. decembra 1993. do 22. marta 1994., Svjedok CM, T(f), str. 11100, 11117 i 11118; P 07184; P 07212; P 09753, pod pečatom, str. 7.

³⁸⁷⁴ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5105-5109; P 09989, str. 5; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953.

³⁸⁷⁵ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5105-5109.

³⁸⁷⁶ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953; P 09989, str. 5.

³⁸⁷⁷ Josip Praljak, T(f), str. 14723 i 14724; P 06695, str. 2 i 3; P 09843, pod pečatom, str. 1, par. 4.

³⁸⁷⁸ Musliman, zatočen na Heliodromu od 9. do 19. maja 1993.: Svjedok CS, T(f), str. 12049 i 12050, djelimično zatvorena sjednica; P 02485, pod pečatom, str. 4.

³⁸⁷⁹ Svjedok CS, T(f), str. 12049, djelimično zatvorena sjednica.

³⁸⁸⁰ Svjedok CQ, T(f), str. 11488; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6511 i 6513; P 10217, pod pečatom, par. 68; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4750; P 10032, par. 16; P 09990, str. 5, par. 19.

³⁸⁸¹ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6511 i 6513.

³⁸⁸² Zatočen na Heliodromu od 8. juna 1993. do sredine aprila 1994.: P 09781, str. 2 i 3; P 09990, str. 5, par. 19 i str. 7, par. 25.

³⁸⁸³ P 09990, str. 5, par. 19.

³⁸⁸⁴ P 09990, str. 5, par. 19.

³⁸⁸⁵ P 06924, str. 2.

1547. Vijeće će se prvo osvrnuti na sanitetsku službu koja je postojala na Heliodromu (a), nakon čega će analizirati dokaze o tome u kojoj mjeri je medicinska njega zatočenicima bila stvarno dostupna (b).

a) Sanitetska služba

1548. U dokumentima s raznim datumima pominje se medicinska infrastruktura pod različitim nazivima, ali ti dokazi pokazuju da je najkasnije od 28. jula 1993. na Heliodromu postojala neka vrsta sanitetske službe. Doista, u izvještaju tima ambasade Sjedinjenih Država u Zagrebu koji je toga dana obišao Heliodrom pominje se postojanje "ambulante",³⁸⁸⁶ a Martin Mol³⁸⁸⁷ je izjavio da je imao priliku posjetiti "bolnicu u logoru Heliodrom" prilikom obilaska Heliodroma 13. septembra 1993.³⁸⁸⁸ S druge strane, u jednom zahtjevu Ivana Bagarića³⁸⁸⁹ od 12. avgusta 1993. od zapovjedništva Heliodroma i zapovjednika zdravstva OZ Jugoistočna Hercegovina se traži da se na Heliodromu odmah oformi sanitetski punkt³⁸⁹⁰ i da punkt sanitetske službe OZ Jugoistočna Hercegovina bude odgovoran za obezbjeđivanje svog sanitetskog materijala.³⁸⁹¹

1549. Što se tiče raspoloživih količina lijekova i drugog sanitetskog materijala, predloženi dokazi su protivrječni. Marinko Šimunović³⁸⁹² je izjavio da je u tri navrata dostavljao sanitetski materijal na Heliodrom, i to u periodu od 9. do 18. maja 1993.³⁸⁹³ Martin Mol je izvijestio da su mu ljekari koji su radili u ambulanti na Heliodromu 13. septembra 1993. rekli da imaju dovoljno opreme za pružanje ljekarske pomoći zatvorenicima.³⁸⁹⁴ U pismu od 29. septembra 1993., Stanko Božić³⁸⁹⁵ je od Ivana Bagarića³⁸⁹⁶ zatražio da organizuje prijevoz u bolnicu za bolesne ili teško ranjene zatočenike zbog neadekvatnog smještaja i nedostatka lijekova.³⁸⁹⁷ S druge strane, u izvještaju Sektora za zdravstvo Odjela obrane od 30. septembra 1993. navodi se da je Heliodrom dobro opskrbljen lijekovima i sanitetskim materijalom.³⁸⁹⁸

³⁸⁸⁶ P 09504, pod pečatom, str. 1 i 3; Peter Galbraith, T(f), str. 6497, 6498 i 6702.

³⁸⁸⁷ Posmatrač PMEZ-a od 20. avgusta 1993. do 29. oktobra 1993.; P 10039, par. 1, 3 i 45.

³⁸⁸⁸ P 10039, par. 25.

³⁸⁸⁹ Pomoćnik predstojnika Odjela obrane HVO-a, zadužen za Sektor za zdravstvo; Ivan Bagarić je bio na tom položaju od septembra 1992. do 1996., Ivan Bagarić, T(f), str. 38873.

³⁸⁹⁰ P 04145, str. 1; Ivan Bagarić, T(f), str. 38986 i 38987.

³⁸⁹¹ P 04145, str. 1 i 2.

³⁸⁹² Marinko Šimunović je bio izvršni predsjednik Crvenog križa Mostar od juna 1992. do aprila 1998., Marinko Šimunović, T(f) str. 33404.

³⁸⁹³ Marinko Šimunović, T(f) str. 33532.

³⁸⁹⁴ P 10039, par. 25.

³⁸⁹⁵ Ravnatelj Heliodroma, Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37575.

³⁸⁹⁶ Pomoćnik predstojnika Odjela obrane HVO-a, zadužen za Sektor za zdravstvo od septembra 1992. do 1996.; Ivan Bagarić, T(f), str. 38873.

³⁸⁹⁷ P 05465, str. 1.

³⁸⁹⁸ P 05503, str. 2.

1550. Kad je riječ o bivšim zatočenicima, Svjedok CQ³⁸⁹⁹ je izjavio da su zatočenci na Heliodromu dobivali lijekove,³⁹⁰⁰ a Svjedok II³⁹⁰¹ je rekao da je na Heliodromu dobio lijekove protiv bolova.³⁹⁰²

1551. Konačno, na osnovu dokaza može se utvrditi da su na Heliodromu bila dva ljekara,³⁹⁰³ doktori Nedžad Hadžić³⁹⁰⁴ i Mirsad Stranjak,³⁹⁰⁵ koji su i sami bili zatočenci.³⁹⁰⁶ Oni su vodili ambulantu od avgusta 1993.³⁹⁰⁷ i radili su pod direktnim nadzorom doktora Davora Pehara, pomoćnika zapovjednika 3. brigade HVO-a za sanitet.³⁹⁰⁸ Doktor Nedžad Hadžić već je 20. jula 1993. radio na Heliodromu.³⁹⁰⁹ Uz dva ljekara, u ambulanti su radili i četiri ili pet medicinskih tehničara i jedan farmaceutski tehničar.³⁹¹⁰

b) Medicinska njega zatočenika

1552. Saopštenjem za štampu od 23. jula 1993. Jadranko Prlić je dao do znanja da su zatočenci u svim zatočeničkim centrima, uključujući i Heliodrom, odmah nakon zarobljavanja podvrgnuti ljekarskom pregledu i da su sve osobe koje su imale zdravstvenih problema, bez obzira na njihovu dob, puštene na slobodu.³⁹¹¹ Vijeću nije poznato da li su po dolasku zatočenika stvarno obavljani ljekarski pregledi.

1553. Prema izvještaju Stanka Božića od 4. avgusta 1993., upućenom Valentinu Ćoriću, i izvještaju od 6. avgusta 1993., koji je potpisao Ivo Curić, šest zatočenika zaraženih svrabom je stavljeno u izolaciju i dobili su odgovarajuću terapiju.³⁹¹² U izvještaju doktora Ive Curića od

³⁸⁹⁹ Zatočen na Heliodromu od 15. decembra 1993. do 19. marta 1994.; P 07184; Svjedok CQ, T(f), str. 11481, 11482 i 11488.

³⁹⁰⁰ Svjedok CQ, T(f), str. 11487 i 11488.

³⁹⁰¹ Musliman zatočen od 21. jula 1993. do 17. decembra 1993.; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4954.

³⁹⁰² Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5127-5129; P 10210, pod pečatom, par. 24.

³⁹⁰³ Josip Praljak, T(f), str. 14723 i 14725; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5129; P 04145, str. 1; P 05503, str. 1; P 06924, str. 3.

³⁹⁰⁴ 2D00754, str. 1; 2D 00971, str. 2; P 04145, str. 1; P 06924, str. 1; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37540, djelimično zatvorena sjednica.

³⁹⁰⁵ P 04145, str. 1.

³⁹⁰⁶ Josip Praljak, T(f), str. 14723 i 14725; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953; P 10039, par. 25.

³⁹⁰⁷ P 04145, str. 1.

³⁹⁰⁸ 2D 00754, str. 1; 2D 00971, str. 1; P 05503, str. 1; Svjedok 2D-AB, T(f), str. 37540, djelimično zatvorena sjednica.

³⁹⁰⁹ 2D 00754, str. 1.

³⁹¹⁰ P 05503, str. 1.

³⁹¹¹ P 03673, str. 2.

³⁹¹² 2D 00917, str. 2; P 03942, str. 2.

27. novembra 1993. kaže se da se zatočnici redovno pregledavaju kako bi se spriječilo izbijanje bolesti poput svraba, pedikuloze ili dijareje.³⁹¹³

1554. Svjedok U, zatočen na Heliodromu od 30. juna 1993. do 17. decembra 1993.,³⁹¹⁴ izjavio je da su zatočnici, uz odobrenje stražara, pripadnika Vojne policije, jednom sedmično mogli otići kod ljekara koji je isto tako bio zatočenik.³⁹¹⁵

1555. Prema izvještaju Odjela za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije HVO-a od 17. novembra 1993., u slučaju potrebe zatočnici s Heliodroma mogli su biti poslani u Mostarsku bolnicu.³⁹¹⁶

1556. U izvještaju Ive Curića od 27. novembra 1993. nabrajaju se razne bolesti od kojih su patili zatočnici na Heliodromu. Tako je na Heliodromu bilo 18 psihičkih bolesnika, osam epileptičara, 10 bolesnika sa stanjem poslije raznih operacija i 55 sa stanjem poslije raznih ranjavanja.³⁹¹⁷ U izvještaju se međutim ne pominje da li su ti zatočnici na adekvatan način liječeni.

1557. No, drugi dokazi pokazuju da neki zatočnici nisu imali adekvatnu medicinsku njegu. Na primjer, Svjedok U je izjavio da je s Heliodroma otišao s uznapredovalom upalom pluća, koja je zahvatila oba plućna krila, i da su mu oticale noge.³⁹¹⁸

1558. Svjedok II,³⁹¹⁹ koji je izjavio da je bio ranjen prilikom obavljanja radova,³⁹²⁰ prvo je provizorno zbrinut na licu mjesta.³⁹²¹ Na Heliodromu su mu dva ljekara dala lijekove protiv bolova i na ranu stavili zavoj.³⁹²² Svjedok II uprkos tome još uvijek pati od posljedica jer nije dobio odgovarajuću ljekarsku njegu.³⁹²³

1559. S obzirom na sve prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je na Heliodromu najkasnije od 28. jula 1993. postojala sanitetska služba u kojoj su radila dva ljekara Muslimana, i sami zatočnici. Osim toga, iako iz dokaza slijedi da su neki zatočnici bili liječeni, posljedice od kojih pate svjedoci II i U pokazuju da njihove bolesti i rane nisu na Heliodromu bile liječene na adekvatan način.

³⁹¹³ P 06924, str. 1.

³⁹¹⁴ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2943, 2944 i 2969.

³⁹¹⁵ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2953.

³⁹¹⁶ P 06695, str. 3.

³⁹¹⁷ P 06924, str. 3.

³⁹¹⁸ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2971.

³⁹¹⁹ Musliman zatočen na Heliodromu od 21. jula 1993. do 17. decembra 1993.; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4954.

³⁹²⁰ Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5127.

³⁹²¹ Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5129.

³⁹²² Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5129.

³⁹²³ Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4971.

1560. Konačno, Vijeće napominje da nema dokaza o tome kakva je medicinska njega postojala tokom maja i juna 1993.

6. Uslovi zatočenja u samicama

1561. Svjedok CU³⁹²⁴ je ispričao da se za vrijeme zatočenja u samici nije mogao prati i da je dobivao samo litru i po vode sedmično.³⁹²⁵ Budući da nije dobivao dovoljno hrane i vode, bio je prisiljen da jede vlastiti izmet i pije svoj urin.³⁹²⁶ Objasnio je da je prilikom dolaska na Heliodrom imao 104 kilograma, a da mu je težina bila tek 44 kilograma kada je izašao iz samice.³⁹²⁷

1562. Mustafa Hadrović je rekao da je 25. ili 26. juna 1993. bio direktno odveden u samicu.³⁹²⁸ Ostao je u njoj sveukupno stotinu i šezdeset dana.³⁹²⁹ U tom periodu izgubio je 47 kilograma.³⁹³⁰ Pokrivao se jednim tankim ćebetom,³⁹³¹ a nuždu je morao vršiti u kutiju za kekse.³⁹³² Što se tiče dostupnosti hrane, izjavio je da su mu hranu donosili direktno u ćeliju.³⁹³³ Svjedok je u ćeliji dobivao jednu litru vode dnevno.³⁹³⁴ Rekao je takođe da su zatvorenici u samicama umjesto šećera za jutarnji čaj dobivali so.³⁹³⁵ Konačno, Mustafa Hadrović je izjavio da su ga ljekari posjetili u samici samo jednom, no nije rekao da li je od njih primio bilo kakvu medicinsku pomoć.³⁹³⁶

1563. Ibrahim Šarić³⁹³⁷ i Svjedok Y³⁹³⁸ izjavili su da zatočenici nisu mogli koristiti WC i da su svoje potrebe morali obavljati u metalnu kantu koju su praznili jednom sedmično.³⁹³⁹ Zatočenicima je bilo dozvoljeno da izađu jednom sedmično kako bi ispraznili kantu u WC-ima na kraju hodnika.³⁹⁴⁰

³⁹²⁴ Musliman zatočen na Heliodromu od 22. maja do 17. septembra 1993.; Svjedok CU, T(f), str. 12310, 12351, 12354 i 12359, zatvorena sjednica. U izjavi koju je dao organima bezbjednosti RBiH 8. aprila 1994. (dokazni predmet nije uvršten u spis), svjedok CU je izjavio da je na Heliodrom zatočen 9 maja 1993.: T(f), str. 12314 i 12315, zatvorena sjednica; P 05146, pod pečatom i P 05642.

³⁹²⁵ Svjedok CU, T(f), str. 12309 i 12310, zatvorena sjednica.

³⁹²⁶ Svjedok CU, T(f), str. 12310, zatvorena sjednica.

³⁹²⁷ Svjedok CU, T(e), str. 12310, zatvorena sjednica.

³⁹²⁸ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14578.

³⁹²⁹ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14578.

³⁹³⁰ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14582.

³⁹³¹ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14582.

³⁹³² Mustafa Hadrović, T(f), str. 14582.

³⁹³³ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14579 i 14581; Mustafa Hadrović, T(e), str. 14581.

³⁹³⁴ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14582.

³⁹³⁵ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14582.

³⁹³⁶ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14589 i 14590.

³⁹³⁷ Musliman zatočen na Heliodromu od 9. jula 1993. do 19. aprila 1994.; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103 i 5119.

³⁹³⁸ Musliman zatočen na Heliodromu od otprilike početka juna 1993. do 1. marta 1994.; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 42 i 43.

³⁹³⁹ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5106; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 45 i 46.

³⁹⁴⁰ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5110.

1564. Svjedok Y je izjavio da se nikada nije uspio oprati³⁹⁴¹ i da nije imao rasyjetu.³⁹⁴²

1565. Pismom od 20. avgusta 1993. Stanko Božić je obavijestio Brunu Stojića da su loši uslovi zatočenja u samicama, prema riječima jednog predstavnika MKCK-a koji je početkom avgusta 1993. obišao Heliiodrom, u protivnosti s Ženevskim konvencijama.³⁹⁴³

1566. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su uslovi zatočenja u samicama bili krajnje loši i da je Bruno Stojić o tome bio obaviješten najkasnije od 20. avgusta 1993.

B. Uslovi zatočenja žena i djece od sredine maja do 17. decembra 1993.

1567. U paragrafu 126 Optužnice navodi se da je od sredine maja pa do otprilike 17. decembra 1993. najmanje 30 bosanskih Muslimanki, od kojih su neke bile starije od 70 godina, a druge su bile s malom djecom, bilo zatočeno na tavanu ili u samicama u glavnoj zgradi zatvora Heliiodrom. Njihovi uslovi zatočenja su bili nehumani, a sanitarije, medicinska njega, hrana, voda i ventilacija neadekvatni. Zatočenice su često spavale na podu, bez kreveta ili pokrivača.

1568. Dokazi pokazuju da su od 9. i 10. maja 1993. na Heliiodromu doista bile zatočene žene i djeca.³⁹⁴⁴ Vijeću nije poznato da li je među tim osobama bilo žena starijih od 70 godina kako to navodi tužilaštvo. Prema riječima Svjedokinje CT, 9. maja 1993. na Heliiodrom je dovedena prva grupa od 200 žena i djece.³⁹⁴⁵ Nakon toga su na Heliiodrom dovedene i druge veće grupe žena i djece,³⁹⁴⁶ tako da ih je tamo bilo između 500 i 600 zatvorenih u tri prostorije.³⁹⁴⁷ Grant Finlayson je izjavio da je prilikom obilaska Heliiodroma 11. maja 1993. u tom centru vidio oko 1.300 zatočenih žena i djece iz Mostara.³⁹⁴⁸ Zatočenje većine tih žena iz Mostara trajalo je u prosjeku desetak dana, nakon čega su one oslobođene zajedno sa svojom djecom.³⁹⁴⁹

1569. Svjedok DV³⁹⁵⁰ je objasnio da je 20. maja 1993. na Heliiodromu ostalo malo žena,³⁹⁵¹ što potvrđuju i dva izvještaja HVO-a od 15. septembra i 18. novembra 1993., u kojima se govori o

³⁹⁴¹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 46.

³⁹⁴² Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 46.

³⁹⁴³ P 04352, str. 1.

³⁹⁴⁴ P 10038, str. 2 i 3; P 10838, str. 1; Svjedokinja GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4768; P 09805, pod pečatom, str. 2 i 4-6; Svjedokinja CT, T(f), str. 12149 i 12150, djelimično zatvorena sjednica; P 00352, str. 26.

³⁹⁴⁵ P 09805, pod pečatom, str. 4 i 6.

³⁹⁴⁶ P 09805, pod pečatom, str. 6; P 08880, pod pečatom, str. 5.

³⁹⁴⁷ P 08880, pod pečatom, str. 4 i 6.

³⁹⁴⁸ Grant Finlayson, T(f), str. 18025 i 18026.

³⁹⁴⁹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1079 i 1081; P 10038, str. 2 i 3; Svjedokinja GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4754 i 4768; P 09805, pod pečatom, str. 9; 1D 01666, str. 2; P 02260.

³⁹⁵⁰ Pripadnik SPABAT-a raspoređen u BiH od aprila do oktobra 1993.: Svjedok DV, T(f), str. 22871 i 22872; P 10270, pod pečatom, str. 2; P 10217, pod pečatom, par. 8.

³⁹⁵¹ Svjedok DV, T(f), str. 22932; P 10217, pod pečatom, par. 67 i 69.

prisustvu dvadesetak žena na Heliodromu.³⁹⁵² Posljednje zatočene žene oslobođene su 17. decembra 1993.³⁹⁵³

1570. Iz dokaza proizlazi da su žene bile odvojene od muškaraca i da su bile zatočene zajedno s djecom.³⁹⁵⁴

1571. Zatočenice su mogle koristiti WC-e³⁹⁵⁵ i na jednom mjestu uzimati vodu koju su koristile za pranje.³⁹⁵⁶ Ženama je bila dostupna medicinska njega u ambulanti.³⁹⁵⁷

1572. Žene su dobivale hranu,³⁹⁵⁸ dva obroka dnevno:³⁹⁵⁹ prvi obrok ujutro, koji se sastojao od čaja i keksa,³⁹⁶⁰ i drugi za ručak, koji se dijelio u metalnim zdjelama.³⁹⁶¹ Dobivale su konzerve i kekse iz humanitarne pomoći.³⁹⁶² Na tavanu glavne zgrade imale su na raspolaganju električni rešo i jednu šerpu koju su koristile i za ličnu higijenu i za iskuhavanje veša.³⁹⁶³

1573. Vijeće napominje da se u Optužnici navodi da nije bilo ventilacije. Međutim, u vezi s tim navodom Vijeće ne raspolaže dokazima.

1574. Zatočenice su spavale na "vojničkim krevetima"³⁹⁶⁴ ili na madracima na podu.³⁹⁶⁵ Neke su dobile pokrivač.³⁹⁶⁶ Međutim, nije bilo dovoljno kreveta, tako da su majke prepuštale krevet svojoj djeci i spavale na podu.³⁹⁶⁷ Žene su ponekad imale priliku da izađu i prošeću s djecom.³⁹⁶⁸

1575. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Prandlera, nije u mogućnosti da na osnovu ovih dokaza zaključi da su uslovi zatočenja žena i djece na Heliodromu bili izuzetno teški. Osim toga, Vijeću nisu predloženi dokazi da su žene bile zatočene u samicama.

³⁹⁵² P 06729, str. 5 i 6; P 05107.

³⁹⁵³ Spomenka Drljević, T(f), str. 1061 i 1087; P 06955.

³⁹⁵⁴ Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P 02293, str. 2; P 10838, str. 1; P 09805, pod pečatom, str. 6; P 08880, pod pečatom, str. 5; Svjedokinja CT, T(f), str. 12157, djelimično zatvorena sjednica.

³⁹⁵⁵ Spomenka Drljević, T(f), str. 1077; P 10217, pod pečatom, par. 68; P 06695, str. 2 i 3.

³⁹⁵⁶ Spomenka Drljević, T(f), str. 1077 i 1078; P 06695, str. 2 i 3.

³⁹⁵⁷ Spomenka Drljević, T(f), str. 1079 i 1083.

³⁹⁵⁸ Spomenka Drljević, T(f), str. 1078 i 1079; P 10038, str. 3; P 10838, str. 1; P 02293, str. 2; P 06695, str. 3.

³⁹⁵⁹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1078; P 06695, str. 3; P 10217, pod pečatom, par. 68.

³⁹⁶⁰ Spomenka Drljević, T(f), str. 1078.

³⁹⁶¹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1079.

³⁹⁶² Spomenka Drljević, T(f), str. 1079. Međutim, Svjedokinja CT je izjavila da nije dobila ni hranu ni vodu 9. maja 1993.: P 09805, pod pečatom, str. 6.

³⁹⁶³ Spomenka Drljević, T(f), str. 1078.

³⁹⁶⁴ P 09805, pod pečatom, str. 6; P 02721, pod pečatom, str. 3; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21028; P 06695, str. 3; P 10217, pod pečatom, par. 67.

³⁹⁶⁵ Svjedok DV, T(f), str. 22872; P 10217, pod pečatom, par. 69.

³⁹⁶⁶ P 10038, str. 3; Spomenka Drljević, T(f), str. 1077; P 06695, str. 3.

³⁹⁶⁷ Spomenka Drljević, T(f), str. 1077; P 09805, pod pečatom, str. 6; Svjedokinja CT, T(f), str. 12162, djelimično zatvorena sjednica; P 08880, pod pečatom, str. 4 i 6; Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P 02293, str. 2.

³⁹⁶⁸ Grant Finlayson, T(f), str. 18026; P 02293, str. 2.

IV. Postupanje prema muškarcima zatočenim na Heliodromu

1576. U paragrafu 125 Optužnice navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a redovno maltretirale i zlostavljale zatočene Muslimane na Heliodromu, okrutno s njima postupale i nanosile im velike patnje, ili su pak drugima dopuštale da to rade. Tužilaštvo navodi da su vojnici HVO-a koji su prolazili često nasumično pucali na zatočene Muslimane, držane u pretrpanom prostoru, a stražari su katkada pušali pse na zatočenike, s ciljem da ih ozlijede ili zastraše.

1577. U svom prepretresnom podnesku tužilaštvo precizira da su zatočenike na Heliodromu maltretirali upravo vojnici KB-a pod zapovjedništvom Mladena Naletilića Tute.³⁹⁶⁹ Pozivajući se na Prvostepenu presudu u predmetu *Naletilić* tužilaštvo tvrdi da je Mladen Naletilić lično zlostavljao zatočenike i da je bio "fizički prisutan kad su vojnici iz njegove pratnje zlostavljali zatvorenike".³⁹⁷⁰

1578. Preliminarno, Vijeće konstatuje da ne raspolaže nikakvim dokazima u vezi s eventualnim korištenjem pasa na Heliodromu za zastrašivanje zatočenika ili napade na njih.

1579. Što se tiče navoda da su vojnici HVO-a koji su "prolazili" često nasumično pucali na zatočene Muslimane, držane u pretrpanom prostoru, Vijeće raspolaže izvještajem Stanka Božića, upućenim Bruni Stojiću, Valentinu Ćoriću, Zvonku Vidoviću i Berislava Pušiću, o tome da su 5. jula 1993., od 1:00 do 3:00 sata ujutro, vojnici HVO-a smješteni na Heliodromu pucali u prozore "hala" i bivše vojne škole, u kojima su bili smješteni pritvorenici.³⁹⁷¹ Prema izvještaju, "brigadna policija", koja je trebala intervenisati i zaustaviti pucnjavu, nije intervenisala; u incidentu nije bilo poginulih. Vijeću nije poznato da li je među zatočenicima bilo ranjenih. Nijedan drugi dokaz ne ukazuje na slične incidente. Vijeće stoga mora da zaključi da je događaj od 5. jula 1993. bio jedini incident tokom kojeg su pripadnici HVO-a nasumično pucali u zgradu u kojoj su bili zatvoreni zatočenici.

1580. Vijeće je saslušalo svjedočenja muškaraca koji su na Heliodromu bili zatočeni u raznim periodima od maja 1993. do sredine aprila 1994., a koji su svjedočili o premlaćivanjima i drugim ponižavanjima tokom cijelog tog razdoblja.³⁹⁷² Iz dokaza doista proizlazi da su zatočenici bili

³⁹⁶⁹ Prepretresni podnesak tužilaštva, par. 125.2, 125.8 i 125.9, gdje se poziva na par. 435 i 436 Prvostepene presude u predmetu *Naletilić*, što odgovara činjenicama o kojima je presuđeno br. 163-165 iz Odluke od 7. septembra 2006.

³⁹⁷⁰ Prepretresni podnesak tužilaštva, par. 125.8, gdje se poziva na par. 435 Prvostepene presude u predmetu *Naletilić*, činjenica o kojoj je presuđeno br. 164 iz Odluke od 7. septembra 2006.

³⁹⁷¹ P 03209, str. 1; Josip Praljak, T(f), str. 14732-14734.

³⁹⁷² Zvonko Vidović, T(f), str. 51654 i 51655; Svjedok A, T(f), str. 14044, zatvorena sjednica; Ismet Poljarević, T(f), str. 11574; 2D 00285, str. 4; P 09807, pod pečatom, str. 5; Svjedok CS, T(f), str. 12056 i 12060, djelimično zatvorena sjednica, i 12073; Svjedok CT, T(f), str. 12179, djelimično zatvorena sjednica; P 09805, pod pečatom, str. 7; Svjedok CU, T(f), str. 12301, 12302, 12305 i 12311, zatvorena sjednica; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14579, 14582, 14583 i 14584; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5107, 5113 i 5116-5118; Alija Lizde, T(f), str. 17783 i 17802 i Alija Lizde, T(e), str.

redovno i teško premlaćivani.³⁹⁷³ Dokazi pokazuju da je nasilje nad zatočenicima bilo najintenzivnije tokom maja 1993.³⁹⁷⁴ i krajem juna 1993.³⁹⁷⁵

1581. Svjedoci su ispričali da su zatočenike tukli nakon vojnih poraza HVO-a.³⁹⁷⁶ Tako je Mustafa Hadrović izjavio da su "vojnici HVO-a koji nisu bili čuvari na Heliodromu", a među kojima su konkretno bili Tutini vojnici, imali pristup samicama i da su zlostavljali zatočenike, prije svega onda kada bi HVO pretrpio gubitke na frontu.³⁹⁷⁷ Svjedok RR je kazao da su Ante Buhovac, pripadnik Vojne policije,³⁹⁷⁸ i izvjesni Miro tukli zatočenike i lišavali ih hrane kada bi ABiH zauzela neke položaje HVO-a.³⁹⁷⁹

1582. Što se tiče intenziteta nasilja nad zatočenicima, dva zatočenika su rekla da su ih tukli sve dok ne bi izgubili svijest.³⁹⁸⁰ Konkretno, Svjedok CU je izjavio da su ga 22. maja 1993., pola sata nakon što je doveden na Heliodrom, počele tući četiri osobe u uniformama, od kojih su najmanje dvije bile pripadnici Vojne policije,³⁹⁸¹ i tukle ga neprekidno otprilike osam sati.³⁹⁸² Dana 23. maja 1993., Svjedok CU je ponovno premlaćivan u vremenu od 9:00 do 18:00 sati.³⁹⁸³ Potom je izgubio

17802; P 08894; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4751 i 4752; P 10032, par. 16 i 25; P 10122, par. 3; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4820 i 4827; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649 i 6650; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 46 i 51; P 09781, str. 3; P 09990, str. 6; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3210 i 3211; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6467 i 6510; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2963; P 09867, pod pečatom, par. 19. Svjedok U je žrtva - primjer za paragraf 125 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici; P 10213, par. 9, 12 i 20; P 09989, str. 5 i 6; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3145 i str. 3146; svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5937, 5938 i 5940; P 09502, pod pečatom, str. 1; P 10052, str. 1.

³⁹⁷³ Svjedok A, T(f), str. 14044, zatvorena sjednica; Svjedok CS, T(f), str. 12059, 12060 i 12073, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok CU, T(f), str. 12301, 12302, 12305 i 12308, zatvorena sjednica; P 09805, pod pečatom, str. 7; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5116-5118; P 10213, par. 9, 12 i 20; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649; P 09989, str. 5 i 6; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5937, 5938 i 5940; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4820 i 4827; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 46 i 51; P 09781, str. 3; P 09990, str. 6.

³⁹⁷⁴ Svjedok A, T(f), str. 14044, zatvorena sjednica; Svjedok CU, T(f), str. 12301, 12302, 12305, 12310 i 12311, zatvorena sjednica; P 09807, pod pečatom, str. 5; Svjedok CS, T(f), str. 12059 i 12060, djelimično zatvorena sjednica; P 09805, pod pečatom, str. 7; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4751 i 4752; P 10032, par. 16; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4820.

³⁹⁷⁵ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14579, 14582 i 14583; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4827; P 10052, str. 1.

³⁹⁷⁶ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14584; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6467; P 09781, str. 3; P 09990, str. 6.

³⁹⁷⁷ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14584.

³⁹⁷⁸ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14578 i 14579.

³⁹⁷⁹ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6467.

³⁹⁸⁰ Svjedok CU, T(f), str. 12305, zatvorena sjednica; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 46.

³⁹⁸¹ Svjedok CU, T(f), str. 12305 i 12307, zatvorena sjednica.

³⁹⁸² Svjedok CU, T(f), str. 12301 i 12302, zatvorena sjednica.

³⁹⁸³ Svjedok CU, T(f), str. 12305, zatvorena sjednica.

svijest i bio zatvoren u samicu do idućeg dana.³⁹⁸⁴ Iz samice, Svjedok CU je čuo kako tuku druge zatočenike³⁹⁸⁵ i izjavio je da su jednog zatočenika u ćeliji do njegove redovno vrijeđali policajci i da je taj zatočenik više dana stenjao od bolova.³⁹⁸⁶ Svjedok CU je izjavio da je 28. ili 29. maja 1993. ponovno pretučen, ovaj put u prisustvu zapovjednika osiguranja Ante Smiljanića, Tute, i još dvije osobe, od kojih je jedna bila pripadnik brigade HV-a iz Splita.³⁹⁸⁷

1583. Alija Lizde je izjavio da je tokom drugog perioda svog zatočeništva na Heliodromu, od 19. jula 1993. do 19. oktobra 1993.,³⁹⁸⁸ dok je bio s drugim zatočenicima u jednoj podrumskoj prostoriji bivše vojne škole, vidio jednog od "čuvara" kako udara zatočenike, gasi im cigarete na leđima i naređuje im da rade sklekove.³⁹⁸⁹

1584. Neki svjedoci izavili su da su zatočenike na Heliodromu tukli i raznim predmetima.³⁹⁹⁰ Tako je Svjedok GG vidio kako udaraju zatočenike kundakom puške dok su ih izvodili ili uvodili u ćeliju.³⁹⁹¹ Svjedok Y je izjavio da je jednog dana u njegovu ćeliju došlo pet "policajaca" i da su ga tukli svim vrstama predmeta koji su im bili na raspolaganju, među kojima su bili i pijuci.³⁹⁹² Jedan od policajaca mu je rekao da mora polizati svoju krv jer krv jednog "balije" ne smije ostati na hrvatskoj zemlji.³⁹⁹³ Svjedok TT je izjavio da su ga više puta tukli, najmanje desetak puta dok je bio zatočen, i rekao je da ga je jedan "policajac" izveo iz ćelije, tukao ga naizmjenično pendrekom i šakama,³⁹⁹⁴ a nakon toga mu stavio cijev nabijenog pištolja u usta.³⁹⁹⁵ Svjedok A je vidio pripadnike Pukovnije "Bruno Bušić" kako izvode zatočenike iz prostorija u kojima su bili zatočeni da bi ih tukli.³⁹⁹⁶

1585. Ibrahim Šarić je izjavio da su ga "stražari iz logora Heliodrom" ponekad izvodili iz ćelije zajedno s drugim zatočenicima i da su ih pendrekom ili nogama udarali po leđima i bubrezima.³⁹⁹⁷

³⁹⁸⁴ Svjedok CU, T(f), str. 12305, zatvorena sjednica.

³⁹⁸⁵ Svjedok CU, T(f), str. 12307, zatvorena sjednica.

³⁹⁸⁶ Svjedok CU, T(f), str. 12308, zatvorena sjednica.

³⁹⁸⁷ Svjedok CU, T(f), str. 12310 i 12311, zatvorena sjednica; Svjedok Y je za brigadu iz Splita rekao da je bila u sastavu HV-a; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 19, djelimično zatvorena sjednica, i 80.

³⁹⁸⁸ Alija Lizde, T(f), str. 17779, 17780-17783 i T(e), str. 17779; P 08894.

³⁹⁸⁹ Alija Lizde, T(f), str. 17783 i 17802 i Alija Lizde, T(e), str. 17802; P 08894.

³⁹⁹⁰ P 09781, str. 3; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4751; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f) str. 51; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649.

³⁹⁹¹ Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4751.

³⁹⁹² Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 51.

³⁹⁹³ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 51.

³⁹⁹⁴ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649.

³⁹⁹⁵ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649.

³⁹⁹⁶ Svjedok A, T(f), str. 14044.

³⁹⁹⁷ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5116-5118.

Dok je bio zatočen na Heliodromu, Ibrahim Šarić je takođe vidio da neki zatočenici imaju ozljede i modrice po tijelu.³⁹⁹⁸

1586. Ibrahim Šarić je uz to rekao da su Mustafu Hadrovića koji je bio s njim zatočen "čuvari" na Heliodromu tukli češće nego druge zatočenike. Dolazili su po njega jednom sedmično i odvodili ga da bi ga fizički zlostavljali, ponižavali i prijetili mu.³⁹⁹⁹ Ibrahim Šarić je vidio Mustafu Hadrovića kako se u takvim situacijama vraća obliven krvlju i modricama, uplašen i duboko ponižen.⁴⁰⁰⁰ Mustafa Hadrović je i sam potvrdio pred Vijećem da su ga odmah po dolasku na Heliodrom 25. ili 26. juna 1993. tukli Miro Kolobara, pripadnik KB-a, i pripadnici Vojne policije, među kojima su bili Miro Marjanović i Ante Buhovac.⁴⁰⁰¹

1587. I konačno, više svjedoka je izjavilo da su ih vrijeđali,⁴⁰⁰² ponižavali⁴⁰⁰³ ili im prijetili.⁴⁰⁰⁴ Tako su svjedoci ispričali da su ih vojnici HVO-a nazivali *balijama*,⁴⁰⁰⁵ a Svjedok Hasib Zečić⁴⁰⁰⁶ je rekao da su neki "stražari" zatočenike tjerali da pjevaju hrvatske nacionalističke pjesme dok su ih pritom žestoko tukli.⁴⁰⁰⁷ Svjedok CT je izjavio da su muškarci, zatočeni od 9. maja 1993. na spratu glavne zgrade, gdje je bio i Svjedok CT,⁴⁰⁰⁸ nakon što su proveli trideset i šest sati bez hrane, dobili za jelo konzerve hrane za pse.⁴⁰⁰⁹

1588. Međutim, neki svjedoci koji su tamo bili u vrijeme događaja izjavili su pred Vijećem da im nije poznato da su zatočenici na Heliodromu bili zlostavljani.

1589. Tako je Josip Praljak rekao da nikada nije bio upoznat s tim da su zatočenici na Heliodromu bili zlostavljani.⁴⁰¹⁰ Pušićeva odbrana je iznijela svoje ozbiljne sumnje u vezi s vjerodostojnošću

³⁹⁹⁸ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5107 i 5113.

³⁹⁹⁹ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5111-5113. Uz druga ponižavanja, Ibrahim Šarić je ispričao da su M. Hadrovića stražari tjerali da pere drveni pod i kada bi to bilo gotovo, stražari bi ga natjerali da pod opere još jednom; morao je stražarima pjevati, a kada nije dobro pjevao, stražari bi ga tukli i on bi morao ispočetka pjevati u odgovarajućem tonalitetu (Ibrahim Šarić, T(f), str. 5115 i 5116).

⁴⁰⁰⁰ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5111, 5112 i 5115.

⁴⁰⁰¹ Mustafa Hadrović, T(f), str. 14578 i 14579, 14582 i 14583, T(e), str. 14583.

⁴⁰⁰² Svjedok CU, T(f), str. 12308, zatvorena sjednica; P 10032, par. 25; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2963; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4820; P 10213, par. 9, 12 i 20.

⁴⁰⁰³ P 09805, pod pečatom, str. 7; Svjedok CT, T(f) str. 12179, djelimično zatvorena sjednica; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14584; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5111-5113; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2963; P 09989, str. 6; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4820; P 09502, pod pečatom, str. 1.

⁴⁰⁰⁴ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5111-5113; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6649 i 6650; P 09502, pod pečatom, str. 1.

⁴⁰⁰⁵ P 10032, par. 25; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4820.

⁴⁰⁰⁶ Musliman zatočen na Heliodromu od 13. decembra 1993. do 19. aprila 1994.; P 09989, str. 5 i 6 i P 09925, str. 5.

⁴⁰⁰⁷ P 09989, str. 6.

⁴⁰⁰⁸ P 09805, pod pečatom, str. 6.

⁴⁰⁰⁹ P 09805, pod pečatom, str. 7; Svjedok CT, T(f), str. 12179, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁰¹⁰ Josip Praljak, T(f), str. 14850 i 14851.

njegovog svjedočenja uopšte, a posebno u vezi s ovim.⁴⁰¹¹ Doista, s obzirom na funkciju doravnatelja Heliograma koju je obavljao Josip Praljak, potpuno je nezamislivo, kako kaže Pušićeva odbrana, da on nije znao za zlostavljanja zatočenika.⁴⁰¹² Čorićeva odbrana je takođe izrazila svoje ozbiljne sumnje u vjerodostojnost svjedoka Josipa Praljka i ukazala na neke protivrječnosti u njegovom svjedočenju.⁴⁰¹³ Ova odbrana napominje da je Josip Praljak prvo izjavio da nikada nije čuo ni za jedan slučaj maltretiranja ili smrti na Heliogramu, da bi potom izjavio da je čuo za ranjavanja i pogibije zatočenika.⁴⁰¹⁴ Poput Pušićeve i Čorićeve odbrane, Vijeće ocjenjuje da Josip Praljak nije bio vjerodostojan kada je svjedočio o nasilju nad zatočenicima na Heliogramu i naglašava da je njegovo svjedočenje potpuno protivrječno onom o čemu su govorili mnogobrojni svjedoci. Slijedom toga, Vijeće odlučuje da svjedočenje Josipa Praljka s ovim u vezi neće uzeti u obzir.

1590. Prema riječima Svjedoka DV, na zatočenicima koje je uspio vidjeti prilikom svog obilaska Heliograma 20. maja 1993.⁴⁰¹⁵ nisu se vidjeli nikakvi znakovi "zlostavljanja".⁴⁰¹⁶ Svjedok II je rekao da "on lično" nije nikada bio pretučen na Heliogramu, nego samo jednom, i to prilikom obavljanja radova izvan logora.⁴⁰¹⁷ Vijeće primjećuje da se zapažanja Svjedoka DV ograničavaju na samo jedan jednodnevni obilazak Heliograma 20. maja 1993., a da Svjedok II nije ništa rekao o eventualnom zlostavljanju koje su pretrpjeli drugi s njim zatočeni ljudi. Vijeće stoga ocjenjuje da ova dva svjedočenja nisu u protivrječnosti sa sveukupnim analiziranim dokazima koji potvrđuju da su zatočenici trpili zlostavljanja na Heliogramu.

1591. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su od maja 1993. do sredine aprila 1994. pripadnici Vojne policije, zaduženi za čuvanje zatočenika,⁴⁰¹⁸ redovno i teško premlaćivali zatočenike na Heliogramu raznim predmetima, nekad i po nekoliko sati, sve dok žrtva ne bi izgubila svijest, vrijeđali ih, prijetili im i ponižavali ih. Pripadnici oružanih snaga HVO-a, konkretno profesionalnih jedinica KB-a i Pukovnije "Bruno Bušić", kao i druge osobe čiji se identitet na osnovu dokaza ne može utvrditi, takođe su tako žestoko i redovno premlaćivali zatvorenike na Heliogramu.

⁴⁰¹¹ Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 427.

⁴⁰¹² Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 430.

⁴⁰¹³ Završni podnesak Čorićeve odbrane, par. 433 i 724-734.

⁴⁰¹⁴ Završni podnesak Čorićeve odbrane, par. 730.

⁴⁰¹⁵ Svjedok DV, T(f), str. 22872; P 10217, pod pečatom, par. 67.

⁴⁰¹⁶ Svjedok DV, T(f), str. 22872; P 10217, pod pečatom, par. 69.

⁴⁰¹⁷ Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5127.

⁴⁰¹⁸ Vijeće podsjeća da je već zaključilo da su nadzor nad zatočenicima na Helogramu vršili pripadnici Vojne policije: "Organi nadležni za obezbjeđenje Heliograma" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliogramom.

V. Radovi koje su izvodili zatočnici

1592. U paragrafima 127 do 130 Optužnice navodi se da je HVO muškarce Muslimane zatočene na Heliodromu praktično svakodnevno odvodio na prisilni rad na različita mjesta na području Mostara, uključujući i liniju fronta, kao i Zatočenički centar Vojno. Radovi su se obavljali u opasnim uslovima i mnogi zatočeni Muslimani su u toku prisilnog rada poginuli ili su bili ranjeni. Osim toga, prilikom prisilnog rada zatočnici su bili maltretirani.

1593. Vijeće će prvo analizirati način na koji su snage HZ HB/HVO-a koristile zatočenike s Heliodroma za fizički rad (A), potom pogibije i ranjavanje zatočenika prilikom prisilnog rada (B), i na kraju postupanje sa zatočenicima dok su obavljali prisilni rad (C). O svim navodima u vezi s radovima koje su obavljali zatočnici s Heliodroma u Zatočeničkom centru Vojno i o postupanju sa zatočenicima prilikom obavljanja tih radova biće riječi na kraju, u dijelu teksta u vezi sa Zatočeničkim centrom Vojno.

A. Korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova

1594. Vijeće je saslušalo svjedočenje Svjedoka NO,⁴⁰¹⁹ prema čijim riječima se zatočnici s Heliodroma nisu nikada koristili ni u vezi s odbranom grada Mostara ni na liniji fronta.⁴⁰²⁰ Svjedok je uz to rekao da je bilo zabranjeno slati zatočenike na utvrđivanje linije fronta.⁴⁰²¹ Prema njegovim riječima, zapovijedi u vezi s radovima "pritvorenika" odnosile su se isključivo na "komunalne radnje u gradu",⁴⁰²² među kojima je bilo održavanje ulica i zgrada, raščišćavanje ruševina nakon granatiranja, sakupljanje razbijenog stakla i ostalog otpada nakon raznih vojnih operacija, te utvrđivanje i zaštita zgrada.⁴⁰²³ Prema riječima Svjedoka NO, te radove su obavljali zajedno s pripadnicima civilne zaštite.⁴⁰²⁴

1595. Međutim, Vijeće ovom svjedočenju s tim u vezi ne može pridati nikakvu vjerodostojnost budući da mu sveukupni dokazi očigledno protivrječe. Vijeće vjeruje brojnim svjedočenjima *viva voce*⁴⁰²⁵ ili pak svjedočenjima prihvaćenim na osnovu pravila 92bis Pravilnika⁴⁰²⁶ bivših zatočenika s Heliodroma koji su morali obavljati drugačije radove od onih o kojima govori Svjedok NO. Osim toga, ta brojna svjedočenja potkrepljena su ne samo dokazima koji potiču od međunarodnih

⁴⁰¹⁹ Pripadnik Vojne policije, a potom pripadnik oružanih snaga HVO-a u Mostaru od jula 1993., Svjedok NO, T(f), str. 51180, 51182, 51210, 51225 i 51226, zatvorena sjednica; 5D 05110, pod pečatom, par. 3 i 7-9.

⁴⁰²⁰ Svjedok NO, T(f), str. 51226, 51236, 51237, 51242, 51263, 51267, 51268 i 51270, zatvorena sjednica.

⁴⁰²¹ Svjedok NO, T(f), str. 51268, zatvorena sjednica; 5D 05110, pod pečatom, par. 13.

⁴⁰²² Svjedok NO, T(f), str. 51231 i 51267 zatvorena sjednica.

⁴⁰²³ Svjedok NO, T(f), str. 51231 i 51267, zatvorena sjednica; 5D 05110, pod pečatom, par. 13.

⁴⁰²⁴ Svjedok NO, T(f), str. 51263, zatvorena sjednica.

⁴⁰²⁵ Kao, npr., svjedočenje Alije Lizde, svjedoka CV, svjedoka CW i Mustafe Hadrovića.

organizacija prisutnih na terenu u vrijeme događaja, kao što je MKCK, nego i izvještajima i drugim dokumentima organa vlasti HVO-a.

1596. Iz sveukupnih dokaza, dakle, proizlazi da je HVO od maja 1993. do marta 1994. odvodio zatočenike s Heliodroma na rad u Mostar, i to u Šantićevu ulicu i na Bulevar, gdje se nalazila linija fronta između HVO-a i ABiH.⁴⁰²⁷ Ti radovi sastojali su se u ojačavanju ili podizanju fortifikacijskih objekata, odnosno prikupljanju leševa vojnika HVO-a ili Muslimana poginulih dok su radili na liniji sukoba.⁴⁰²⁸

⁴⁰²⁶ Kao, npr., svjedočenje Svjedoka AC, Svjedoka TT, Svjedoka OO, Svjedoka RR i Svjedoka HH.

⁴⁰²⁷ Svjedok AC, P 10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7917; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6650 i 6651; Alija Lizde, T(f), str. 17793; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6467 do 6469; Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5889, 5900, 5901, 5903 i 5904; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2959; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1502, 1503, 1535 i 1540; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4836 i 4837; P 10233, par. 38 i 39; P 10234, str. 2 i 3; P 10032, par. 20 i 24; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4957 i 4960; Svjedok CV, T(f) 12572, djelimično zatvorena sjednica; P 02921; Josip Praljak, T(f), str. 14749; P 09867, pod pečatom, str. 15; P 09867, pod pečatom, str. 15; P 10032, str. 8, par. 24; P 02921; Josip Praljak, T(f), str. 14749; Miro Salčin, T(f), str. 14176 i 14177; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5938-5941, 5947, 6044 i 6045; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6079-6081 i 6167; P 07636, str. 1; 3D 01747, str. 1; P 00284, str. 3 i 4; P 05008, str. 1 i 2; P 04824; P 05091, par. 22; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3174, 3206, 3209, 3210 i str. 3212; P 05731, str. 6; P 10213, par. 12; P 10233, par. 38; P 10234, str. 3; P 10208, par. 24; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6080; P 09502, pod pečatom, str. 2; Peter Galbraith, T(f), str. 6495. V. također Peter Galbraith, T(f), str. 6712; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3144 i 3147; P 10229, str. 3, par. 13; P 10122, par. 8-11; P 10206, pod pečatom, par. 5-7 i 13; P 09726, str. 5 i 6; 2D 00285, str. 4; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14591 i 14592; P 09807, pod pečatom, str. 7 i 8; P 09806, pod pečatom, str. 3; P 09781, str. 3; P 09990, str. 6; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 169 i 187 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 295, 302 i 303); P 10210, pod pečatom, str. 6, par. 24; P 07895, str. 1; svjedok CM, T(f), str. 11169 i 11170, djelimično zatvorena sjednica; P 08079, pod pečatom, str. 2; Zoran Buntić, T(f), str. 30988 i 30989; P 09502, pod pečatom, str. 1 i 2; P 00284, str. 3 i 4; P 05563; P 07629, str. 1; P 07660, str. 1; P 07799, str. 1; Ismet Poljarević, T(f), str. 11574; P 10037, par. 33; P 03391, str. 3.

⁴⁰²⁸ Svjedok AC, P 10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7917 i 7919; Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4753; Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6650 i 6651; Alija Lizde, T(f), str. 17793; P 10233, par. 11; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6467-6469; Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5889, 5900 i 5901; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2959; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1504 i 1505; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4970; P 10032, str. 8, par. 24; Svjedok CV, T(f), str. 12572, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5940 i 5964; P 05091, par. 22; Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5900 i 5901; P 10213, par. 15, 16, 17, 18 i Prilog 1, u kojem je brojem 9 označeno mjesto na kojem se nalazio mitraljez, a brojem 11 kuće koje su gađane; P 10208, par. 23; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6080 i 6086-6088; P 09502, pod pečatom, str. 2; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3147; P 10229, str. 4, par. 15 i 16; P 10122, par. 8 i 11; P 10206, pod pečatom, par. 6; P 09726, str. 5 i 6; 2D 00285, str. 4; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14591 i 14592; Svjedok CW, T(f), str. 12671 i 12672, zatvorena sjednica; P 09807, pod pečatom, str. 7 i 8; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 295 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 295); P 00284, str. 3; P 10037, par. 33.

Prijevod

1597. Svjedok HH⁴⁰²⁹ je izjavio da su ga 13. ili 14. jula 1993. vojnici HVO-a i HV-a odveli⁴⁰³⁰ na mjesto u sektoru Rasica i Borovnici koje su ljudi zvali "Bada i Nada", a koje se nalazilo na izlazu iz grada Mostara, na raskršću magistralnog puta za Dubrovnik i regionalnog puta za Nevesinje, odnosno na liniji fronta HVO-a i ABiH.⁴⁰³¹

1598. Zatočenici su bili prisiljavani da rade i na liniji fronta kod Raštana,⁴⁰³² gdje su morali skupljati leševe vojnika HV-a.⁴⁰³³

1599. Dokazi pokazuju da je Vojna policija HVO-a izvodila zatočenike s Heliodroma⁴⁰³⁴ kako bi ih dodijeljivala raznim jedinicama oružanih snaga HVO-a za koje su oni morali raditi, a među kojima su bile – konkretno – ATG Vinka Martinovića Štele,⁴⁰³⁵ KB,⁴⁰³⁶ 2. bojna 2. brigade⁴⁰³⁷ i 3. i 4. bojna 3. brigade HVO-a.⁴⁰³⁸

⁴⁰²⁹ Pripadnik ABiH, zatočen na Heliodromu od 27. maja 1993. do 28. jula 1993.; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 4893; T(f), str. 4785 i 4859, javna sjednica, i str. 4882 djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁰³⁰ Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4841.

⁴⁰³¹ Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4833-4835.

⁴⁰³² Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 187 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 302 i 303).

⁴⁰³³ Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4836.

⁴⁰³⁴ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2961; P 05343. V. takođe "Organi odgovorni za korištenje zatočenika s Heliodroma za izvođenje radova i obaviješteni o tome" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom.

⁴⁰³⁵ U dijelu teksta koji se odnosi na strukturu oružanih snaga HVO-a u Mostaru Vijeće je utvrdilo da je ATG "Mrmak" postao ATG "Vinko Škrobo": v. "Organizacija KB-a i ATG" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB. Osim toga, Mustafa Salman je za Vinka Knezovića rekao da je bio pripadnik Šteline jedinice; P 10234, str. 2. V. takođe: Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1502-1503, 1535 i 1540; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4837; P 10234, str. 2 i 3; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4957 i 4960; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5940-5941, 5947, 6044 i 6045; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6080-6082 i 6167; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3274; P 10229, str. 3, par. 13; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2939 i 2962; P 10233, par. 37; P 06999, str. 2; P 04181.

⁴⁰³⁶ P 10206, pod pečatom, par. 5-8 i 13; P 10122, par. 9; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3216-3220.

⁴⁰³⁷ Svjedok CW je objasnio da je Ivo Zelenika bio zapovjednik protivterorističke jedinice 2. bojne; P 09807, pod pečatom, str. 8. Više svjedoka pomenulo je čovjeka po imenu Ivan Zelenika. Vijeće smatra da su Ivan i Ivo Zelenika jedna te ista osoba. P 02921, pod pečatom; Josip Praljak, T(f), str. 14749; P 10206, pod pečatom, par. 6; Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5903 i 5904; P 10206, pod pečatom, par. 13; P 04221.

⁴⁰³⁸ U dijelu teksta u vezi sa strukturom oružanih snaga HVO-a u Mostaru Vijeće je utvrdilo da je 9. bojna postala 3. bojna 3. brigade HVO-a otprilike u avgustu 1993.: v. "Oružane snage" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB. U istom dijelu teksta Vijeće je utvrdilo da su u Mostaru bile raspoređene i 4. bojna i 3. brigada. Svjedoci koji su pominjali da su obavljali prisilni rad za 4. bojnu o tome nisu iznijeli dodatne detalje. Međutim, Vijeće smatra da može zaključiti kako je riječ o 4. bojni 3. brigade. Svjedok Mustafa Salman je za Miru Primorca rekao da je bio u sastavu 4. bojne: P 10234, str. 2. P 09807, pod pečatom, str. 7; Božo Pavlović, T(f), str. 47019-47029 i 47033; P 01765, str. 17, 19, 21, 29, 41 i 45-47; P 10229, str. 4, par. 15; P 10206, pod pečatom, par. 5-6 i 12.

1600. Budući da su bili izloženi vatri sukobljenih strana, više zatočenika je ranjeno ili je poginulo prilikom obavljanja radova na liniji fronta,⁴⁰³⁹ od kojih se neki pominju u Prilogu kao žrtve – primjeri za paragraf 130 Optužnice.⁴⁰⁴⁰

1601. Tako je na primjer Svjedok EJ⁴⁰⁴¹ objasnio da su zatočenici svaki put kad su bili odvedeni na rad na liniju fronta bili izloženi vatri.⁴⁰⁴² Jednom prilikom na radu u Šantićevoj ulici, Enver Puzić, iz Stoca, zatočen zajedno sa Svjedokom EJ, poginuo je kad je pogođen iz vatrenog oružja dok je za HVO pokušavao popraviti jedan fortifikacijski objekt i skloništa.⁴⁰⁴³ Pogibiju Envera Puzića potvrđuje i izvještaj Stanka Božića od 6. januara 1994., upućen Berislavu Pušiću.⁴⁰⁴⁴

1602. Nadalje, Mujo Čopelj⁴⁰⁴⁵ je u svom svjedočenju rekao da je 15. avgusta 1993., dok je zajedno sa 100 drugih zatočenika radio na liniji fronta u Šantićevoj ulici, na što su ih prisili vojnici HVO-a prijeteći im oružjem, 88 zatočenika, među kojima je bio i Semir Omerika, ranjeno iz oružja ABiH.⁴⁰⁴⁶ Ranjavanje Semira Omerike potvrđuje izvještaj Uprave Vojne policije od 14. avgusta 1994.⁴⁰⁴⁷

B. Pogibija i ranjavanje zatočenika tokom prisilnog rada

1603. Budući da su bili izloženi vatri zaraćenih strana, više desetaka zatočenika je poginulo⁴⁰⁴⁸ ili je bilo ranjeno⁴⁰⁴⁹ dok su obavljali prisilne radove na liniji fronta. Neke zatočenike su ubile⁴⁰⁵⁰ ili ranile⁴⁰⁵¹ snage HVO-a.

⁴⁰³⁹ Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 49 i 104; P 10032, str. 8, par. 24; 3D 01747, str. 1; P 05008, str. 1 i 2; P 09502, pod pečatom, str. 1 i 2; Svjedok C, T(f), str. 22454, zatvorena sjednica; P 05731, str. 6; P 10213, par. 20, i dodatak 1, brojka 15 označava mjesto gdje je svjedok ranjen; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3147 i 3166; P 10206, pod pečatom, par. 6; P 10210, pod pečatom, str. 6, par. 24; P 00284, str. 4; P 07629, str. 1; P 07660, str. 1; Ismet Poljarević, T(f), str. 11574, 11621 i 11627; P 07498; P 03414, str. 1; P 04181.

⁴⁰⁴⁰ P 09781, str. 3; P 09990, str. 5-7; P 09867, pod pečatom, str. 14 i 15; P 10233, par. 10, 11, 18, 20 i 35-37; P 10234, str. 3; P 04824; P 10213, par. 2, 5, 20 i 23; P 10213, dodatak 1, brojka 15 označava mjesto gdje je svjedok bio ranjen i odakle je mogao vidjeti leševe ubijenih zarobljenih Muslimana; P 10208, par. 1, 13, 23 i 27; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6070, 6079, 6087 i 6157; P 10229, str. 4, par. 15, str. 5, par. 17 i 18 i str. 6, par. 21 i 22; P 10122, par. 9 i 12; P 05324; P 05343; P 07787, str. 2 – identičan P 07798; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4909; P 07895, str. 1; P 04221.

⁴⁰⁴¹ Muslimanski vojnik HVO-a zatočen na Heliiodrom od otprilike 21. jula 1993. do 17. septembra 1993.; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1500, 1513, 1543 i 1528; P 10208, par. 1, 13, 23 i 27.

⁴⁰⁴² Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1505.

⁴⁰⁴³ Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1505.

⁴⁰⁴⁴ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁴⁵ Musliman, pripadnik HVO-a i zatočen na Heliiodromu od 30. juna do 21. decembra 1993.; P 10032, str. 2, par. 5 i str. 7, par. 19.

⁴⁰⁴⁶ P 10032, str. 8, par. 24.

⁴⁰⁴⁷ P 08428, str. 20.

⁴⁰⁴⁸ Svjedok NO, T(f), str. 51235-51237, 51263 i 51270, zatvorena sjednica; P 05907; P 10052, str. 1; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 103 i 104, v. i T(e), str. 3461; Svjedok EJ, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1505; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4970, 4971 i 5124; P 10032, str. 8, par. 24; P 09867, pod pečatom, str. 15; 3D 01747, str. 1; P

1604. Dokazi Vijeću omogućuju da zaključi da su sljedeći zatočnici, koji se spominju u Prilogu Optužnici kao žrtve – primjeri za paragraf 130 Optužnice, poginuli dok su obavljali prisilne radove na liniji fronta u Mostaru: Semir Berić,⁴⁰⁵² Adis Brković⁴⁰⁵³, Semir Čehajić,⁴⁰⁵⁴ Emir Čolić,⁴⁰⁵⁵ Ašim Drljević,⁴⁰⁵⁶ Ibrahim Filandra,⁴⁰⁵⁷ Saša Grabovac,⁴⁰⁵⁸ Zahid Hadžić,⁴⁰⁵⁹ Azim Karađuz,⁴⁰⁶⁰ Zuka Hajrović,⁴⁰⁶¹ Huso Ljević,⁴⁰⁶² Sakib Malahasić,⁴⁰⁶³ Ramiz Mehmedović,⁴⁰⁶⁴ Veleidin Mezetović,⁴⁰⁶⁵ Muhamed Muminagić,⁴⁰⁶⁶ Mehmed Muminagić,⁴⁰⁶⁷ Nedžad Nožić,⁴⁰⁶⁸ Semir Perić,⁴⁰⁶⁹ Enver Puzić,⁴⁰⁷⁰ Remza Sabljčić,⁴⁰⁷¹ Avdo Selimanović,⁴⁰⁷² Ahmet Hajrić,⁴⁰⁷³ Nesib Halilović,⁴⁰⁷⁴ Salem Hurseinović,⁴⁰⁷⁵ Elmir Jazvin,⁴⁰⁷⁶ Irfan Torle,⁴⁰⁷⁷ Mehmed Tumbić.⁴⁰⁷⁸

05008, str. 1 i 2; P 10233, par. 36; P 10234, str. 3; P 10213, par. 12, 20, 23 i Prilog 1, gdje je brojem 15 označeno mjesto gdje je svjedok ranjen i odakle je mogao vidjeti leševe ubijenih zarobljenih Muslimana; P 10208, par. 23; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6081-6083, 6175 i 6176; P 09502, pod pečatom, str. 2; Peter Galbraith, T(f), str. 6495; P 10229, str. 5, par. 17 i str. 6, par. 21 i 22; P 10122, par. 9 i 13; P 10206, pod pečatom, par. 6; Ismet Poljarević, T(f), str. 11574, 11621 i 11627; P 07498; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14594, 14596 i 14597; P 09781, str. 3; P 09990, str. 6; P 05324; P 05343; P 10210, pod pečatom, str. 6, par. 24; Svjedok CQ, T(f), str. 11485; P 06848; Josip Praljak, T(f), str. 14790, 14801, 14802 i 14953; P 07787, str. 2 – istovjetno sa P 07798; P 08079, pod pečatom, str. 2.

⁴⁰⁴⁹ Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4957 i 4960; P 10032, str. 8, par. 24; Svjedok BZ, T(f), str. 9949 i 9953, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 5; P 03171; P 03435; Josip Praljak, T(f), str. 14766 i 14767; P 03942; Josip Praljak, T(f), str. 14777 i 14778; P 04512; Josip Praljak, T(f), str. 14783; P 04500; Josip Praljak, T(f), str. 14783 i 14784; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2963; 3D 01747, str. 1; P 05008, str. 1 i 2; Svjedok C, T(f), str. 22454, zatvorena sjednica; P 05731, str. 6; P 10234, str. 3; P 10233, par. 31; P 10213, par. 21; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6081-6083, 6175 i 6176; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3147 i 3166; P 10229, str. 4, par. 15; P 10206, pod pečatom, par. 6; P 10122, par. 12; P 09781, str. 3; P 10210, pod pečatom, str. 6, par. 24; Svjedok CQ, T(f), str. 11485; P 06848; Josip Praljak, T(f), str. 14790, 14801, 14802 i 14953; P 07787, str. 2 – istovjetno P 07798.

⁴⁰⁵⁰ Témoin PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6087; P 09807, pod pečatom, str. 8; Svjedok CM, T(f), str. 11169 i 11170.

⁴⁰⁵¹ P 09867, pod pečatom, str. 15; P 09807, pod pečatom, str. 8 i 9.

⁴⁰⁵² P 07498, str. 1.

⁴⁰⁵³ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁵⁴ P 10208, par. 23; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14594; P 05343.

⁴⁰⁵⁵ P 10122, par. 9; P 09807, pod pečatom, str. 8.

⁴⁰⁵⁶ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁵⁷ P 07498, str. 2.

⁴⁰⁵⁸ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁵⁹ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁶⁰ P 05324.

⁴⁰⁶¹ P 09807, pod pečatom, str. 8; P 07498, str. 2.

⁴⁰⁶² Mustafa Hadrović, T(f), str. 14594; P 07498, str. 1; P 04221.

⁴⁰⁶³ P 07498, str. 2.

⁴⁰⁶⁴ P 07498, str. 2.

⁴⁰⁶⁵ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁶⁶ P 05907.

⁴⁰⁶⁷ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁶⁸ P 10208, par. 23; P 05343; P 07498, str. 1.

⁴⁰⁶⁹ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁷⁰ Mustafa Hadrović, T(e), str. 14594; Svjedok EJ, pod pečatom, P 10227, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f) str. 1505; P 07498, str. 1; P 10208, par. 23.

⁴⁰⁷¹ Mustafa Hadrović, T(e), str. 14594; P 07498, str. 1; P 10229, str. 5, par. 17.

⁴⁰⁷² P 07498, str. 1.

⁴⁰⁷³ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁷⁴ P 07498, str. 1.

1605. Vijeće isto tako može zaključiti da su sljedeći zatočnici koji se spominju u Prilogu Optužnici kao žrtve – primjeri za paragraf 130 Optužnice, ranjeni dok su obavljali prisilni rad na liniji fronta u Mostaru: Hasan Bečirević,⁴⁰⁷⁹ Ibro Ćilić,⁴⁰⁸⁰ Dervo Ćolaković,⁴⁰⁸¹ Osman Elezović,⁴⁰⁸² Adi Fejzić,⁴⁰⁸³ Nijaz Kladašak,⁴⁰⁸⁴ Nedžad Kubić.⁴⁰⁸⁵

C. Postupanje prema zatočnicima tokom prisilnog rada

1606. U paragrafu 125 Optužnice navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a redovno maltretirale i zlostavljale zatočene Muslimane na Heliodromu, okrutno prema njima postupale ili im nanosile velike patnje, odnosno da su drugima dopuštale da tako postupaju prema zatočnicima.⁴⁰⁸⁶

1607. Više bivših zatočenika s Heliodroma izjavilo je da su ih vojnici HVO-a redovno udarali i vrijeđali dok su zatočnici obavljali prisilni rad.⁴⁰⁸⁷

1608. Šefik Ratkušić je izjavio da je, dok je 13. avgusta 1993. radio s još tridesetak zatočenika s Heliodroma u Šantićevoj ulici, jedan vojnik HVO-a na njih vikao i pucao im iznad glava.⁴⁰⁸⁸

1609. U pismu MKCK-a od 16. marta 1994., upućenom Marijanu Biškiću,⁴⁰⁸⁹ Jadranku Prliću, Željku Šiljegu i Anti Rosi, stoji da je 1. januara 1994. jedna grupa zatočenika s Heliodroma

⁴⁰⁷⁵ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁷⁶ P 07787, str. 2 – identičan P 07798; P 08079, pod pečatom, str. 2.

⁴⁰⁷⁷ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁷⁸ P 07498, str. 1.

⁴⁰⁷⁹ P 04500.

⁴⁰⁸⁰ P 04500; P 03171.

⁴⁰⁸¹ P04221.

⁴⁰⁸² P 07787, str. 2 – identičan P 07798.

⁴⁰⁸³ P 04512.

⁴⁰⁸⁴ P 04500; Svjedok BZ, T(f), str. 9953, zatvorena sjednica; P 09727, pod pečatom, str. 5.

⁴⁰⁸⁵ P 04221.

⁴⁰⁸⁶ Tužilaštvo je uz to navelo imena tri žrtve koje se navode kao primjeri za paragraf 125 Optužnice u vezi s maltretiranjima tokom obavljanja prisilnog rada. Međutim, Vijeće nigdje u dokazima uvrštenim u spis nije pronašlo da se pominju te tri žrtve.

⁴⁰⁸⁷ Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6651; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3216-3220; P 09807, pod pečatom, str. 8 i 9; P 09781, str. 3; P 10213, par. 9, 12 i 20; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6091; P 10234, str. 2; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 179 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić* par. 270); Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5959 i 5960; Svjedok NN, P 10219, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5893-5895; P 10206, pod pečatom, par. 9; P 06729, str. 5; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2939, 2940, 2965 i 2966.

⁴⁰⁸⁸ P 10229, str. 6, par. 21.

⁴⁰⁸⁹ Jadranko Prlić ga je 1. decembra 1993. službeno imenovao za pomoćnika ministra za sigurnost i Vojnu policiju HVO-a u Ministarstvu odbrane HR HB; Marijan Biškić, T(f), str. 15039, 15048 i 15049; P 07236, str. 2, čl. 4; P 06994; P 06998, str. 1.

odvedena u Šantićevu ulicu u Mostaru na prisilne radove.⁴⁰⁹⁰ Prema tom pismu, vojnici su gasili cigarete na tijelima zatočenika i tukli ih.⁴⁰⁹¹

1610. Svjedoci su kao počinioc tih zlostavljanja identifikovali vojnike iz ATG Vinka Martinovića Štele, uključujući i samog Štelu,⁴⁰⁹² vojnike iz 2. bojne 2. brigade HVO-a⁴⁰⁹³ i pripadnike KB-a.⁴⁰⁹⁴

1611. U izvještaju Uprave Vojne policije HR HB od 12. avgusta 1994. takođe se govori o tome da su zatočeni Muslimani "maltretirani" u više navrata tokom ljeta i jeseni 1993. i početkom 1994. dok su obavljali radove.⁴⁰⁹⁵ U izvještaju se kao odgovorni za to identifikuju konkretno 2. bojna 3. brigade i 2. bojna 2. brigade.⁴⁰⁹⁶

1612. Ti dokazi omogućuju Vijeću da zaključi da su pripadnici 2. bojne 2. brigade i 2. bojne 3. brigade HVO-a, kao i pripadnici KB-a i ATG Vinka Martinovića – među kojima je bio i sam Vinko Martinović – udarali, zlostavljali i vrijeđali zatočenike s Heliograma dok su oni obavljali prisilni rad.

VI. Korištenje zatočenika za živi štit

1613. U paragrafu 129 Optužnice navodi se da su u više prilika snage Herceg-Bosne/HVO-a koristile zatočene Muslimane kao živi štit, postavljajući ih između svojih vojnika i vojnika ABiH, ili ih tjerajući da hodaju ispred snaga HVO-a. U nekim slučajevima, zatočenim Muslimanima su davali drvene puške ili su ih prerašavali u vojnike HVO-a, pa su ih prisiljavali da idu prema položajima ABiH. U svom prepretnom podnesku tužilaštvo je konkretno navelo da je 17. septembra 1993. ATG "Vinko Škrobo" u Mostaru kao živi štit koristio četiri zatočenika s Heliograma, kojima su dali drvene puške.⁴⁰⁹⁷

1614. Tužilaštvo u paragrafu 130 Optužnice isto tako navodi da je "zbog toga što su bosanski Muslimani zatočeni na Heliogramu korišteni za prisilni rad ili kao živi štit, najmanje pedeset šest zatočenih Muslimana poginulo, a najmanje sto sedamdeset osam ih je ranjeno".

⁴⁰⁹⁰ P 08079, pod pečatom, str. 2.

⁴⁰⁹¹ P 08079, pod pečatom, str. 2.

⁴⁰⁹² Svjedok TT, P 09879, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6650 i 6651; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3216-3220; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5942, 5947 i 5948; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2966.

⁴⁰⁹³ P 09807, pod pečatom, str. 8 i 9.

⁴⁰⁹⁴ P 10206, pod pečatom, par. 9.

⁴⁰⁹⁵ P 08428, str. 4, 8, 26, 29 i 30.

⁴⁰⁹⁶ P 08428, str. 4 i 30.

1615. Nako što analizira dokaze koji pokazuju da su zatočnici s Heliodroma korišteni za živi štit (A), Vijeće će ispitati navode u vezi sa zatočnicima koji su ranjeni (B) ili su poginuli (C) dok su bili u živom štitu.

A. Korištenje zatočenika s Heliodroma za živi štit

1616. Preliminarno, Vijeće konstatuje da raspolaže dokazima o korištenju zatočenika s Heliodroma za živi štit samo za period od jula do septembra 1993.

1617. Iz sveukupnih dokaza proizlazi da su zatočnici s Heliodroma bili korišteni kao "živi štit" na liniji fronta u Mostaru⁴⁰⁹⁸ u julu, avgustu i septembru 1993.,⁴⁰⁹⁹ od strane ATG "Vinko Škrobo".⁴¹⁰⁰

1618. Svjedok HH je objasnio da je on, zajedno s drugih tridesetak zatočenika, negdje sredinom jula 1993. kamionom odvezen do Ronda.⁴¹⁰¹ Desetak zatočenika, među kojima je bio i Svjedok HH, dobili su lopate i krampove i morali su otići do stadiona Kantarevac, gdje su ih "izmiješali" s vojnicima HVO-a.⁴¹⁰² Svjedok je objasnio da su se zatočnici morali rasporediti na takav način da snajperisti ABiH ne pucaju u grupu koja se sastojala od vojnika HVO-a i zatočenih Muslimana, a koja se nalazila u velikoj blizini linija sukoba.⁴¹⁰³

⁴⁰⁹⁷ Pretpretresni podnesak tužilaštva, par. 129.1, 129.2, 129.3 i 129.4. Vijeće primjećuje da u paragrafima 129.5 i 129.6 pretpretresnog podneska tužilaštvo govori o događajima u vezi s protivpravnim radom, a ne o korištenju zatočenika za živi štit.

⁴⁰⁹⁸ Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3146; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5947-5951; P 10122, par. 10; Miro Salčin, T(f), str. 14176; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3333; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 921 i 942, djelimično zatvorena sjednica; P 10035, par. 15; P 09946, pod pečatom, par. 73; P 09867, pod pečatom, str. 15; Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4982, djelimično zatvorena sjednica; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5114; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4844; Svjedok AC, P 10222, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 7922 i 7924; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1518, 1520, 1549 i 1553; P 07636, str. 1.

⁴⁰⁹⁹ P 05079, str. 1; P 07636, str. 1; Miro Salčin, T(f), str. 14174-14177; P 09834, par. 11; IC 00419; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5114; P 09867, pod pečatom, str. 15; P 10122, par. 10; Salko Osmić, P 09876, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3134, 3143 i 3147; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4841, 4842, 4844 i 4928; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1514, 1518-1520, 1549 i 1553; P 10233, par. 27; P 10234, str. 2; P 10213, par. 7-11; P 10121, par. 2; P 10122, par. 1 i 10; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5947-5951 i 5983; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6088, 6096 i 6172. V. takođe Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4954, 4957, 4958, 4960, javna sjednica, i 4982, djelimično zatvorena sjednica; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 185 i 186 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276 i 290).

⁴¹⁰⁰ U vezi s položajem Vinka Martinovića Štele kao zapovjednika ATG-a "Vinko Škrobo" (koji se ranije zvao ATG "Mrmak"), v. "Organizacija KB-a i ATG" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB .

⁴¹⁰¹ Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4837 i 4841.

⁴¹⁰² Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4842, 4844 i 4928.

⁴¹⁰³ Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4844.

1619. Vijeće je saslušalo i Miru Salčina,⁴¹⁰⁴ koji je objasnio kako je u julu 1993., dok se nalazio na položaju na obroncima Huma, iznad Stotine, u jednoj pećini koja se zvala Crvena, uz pomoć dvogleda vidio na udaljenosti od 200 do 400 metara četiri snajperista HVO-a, kao i zatočenike s Heliograma "u civilnim uniformama", kako sjede na stijenama, na "liniji razgraničenja", u blizini snajperista.⁴¹⁰⁵ Pošto su vidjeli da su tamo zatočenici, vojnici ABiH pod komandom Mire Salčina nisu htjeli više otvarati vatru na snajperiste.⁴¹⁰⁶

1620. Uz to, Jadranko Prlić, Milivoj Petković i Marijan Biškić upozoreni su pismom ureda MKCK-a u Međugorju od 10. januara 1994. da su mnogi zatočenici odvođeni na liniju fronta u Mostaru, pri čemu su bili prisiljeni nositi uniforme HVO-a i drvene puške, dok su se tamo vodile žestoke borbe u avgustu i septembru 1993.⁴¹⁰⁷

1621. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je u julu, avgustu i septembru 1993. ATG "Vinko Škrobo", kojim je zapovijedao Vinko Martinović, prisiljavao zatočenike s Heliograma da se duž linije fronta u Mostaru postave ispred vojnika HVO-a ili među njih kako bi ih zaštitili od eventualnih napada ABiH. Ponekad su zatočenicima davali drvene puške i oblačili ih u uniforme HVO-a, te ih prisiljavali da prelaze liniju sukoba da bi zaštitili vojnike HVO-a.

B. Zatočenici s Heliograma ranjeni u živom štitu u Mostaru

1622. U jednoj činjenici o kojoj je presuđeno, uzetoj iz Prvostepene presude u predmetu *Naletilić*, stoji da su se "zarobljenici s Heliograma koristili kao živi štit i mnogi su ozlijeđeni dok su radili u Šantićevoj ulici",⁴¹⁰⁸ no ne kaže se na koji su način zatočenici korišteni da bi zaštitili vojnike HVO-a, ni kojeg datuma su se ti događaji odigrali.

1623. U svom pretpretresnom podnesku tužilaštvo navodi da je 17. septembra 1993. ATG "Vinko Škrobo" u Mostaru koristio četiri zatočenika s Heliograma, kojima su dali drvene puške, za živi štit.⁴¹⁰⁹ Vijeće je prihvatilo izjave dva svjedoka, Hadila Jazvina i Mustafe Salmana,⁴¹¹⁰ i transkripte

⁴¹⁰⁴ Miro Salčin je 1993. bio komandir jedne čete ABiH u Donjoj Mahali u istočnom Mostaru i kapetan, odnosno pomoćnik komandanta 2. bataljona 441. motorizovane brigade, koja se nalazila u sektoru od Starog mosta do Čekrka. P 09834, par. 7 i 8; svjedok Miro Salčin, T(f), str. 14171 i 14172.

⁴¹⁰⁵ Miro Salčin, T(f), str. 14174-14177, 14186, 14189 i 14190; P 09834, par. 11; IC 00419.

⁴¹⁰⁶ Miro Salčin, T(f), str. 14176.

⁴¹⁰⁷ P 07636, str. 1.

⁴¹⁰⁸ Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 169 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 295).

⁴¹⁰⁹ Pretpretresni podnesak tužilaštva, par. 129.1, 129.2, 129.3 i 129.4. Vijeće primjećuje da u paragrafima 129.5 i 129.6 pretpretresnog podneska tužilaštvo govori o događajima u vezi s protivpravnim radom, a ne o korištenju zatočenika za živi štit.

⁴¹¹⁰ P 10213, par. 26; P 10234, str. 2

iskaza tri svjedoka iz predmeta *Naletilić i Martinović*, svjedoka EJ, OO i PP,⁴¹¹¹ koji su svi govorili o vrlo sličnim događajima u vezi s korištenjem zatočenika s Heliostrova za živi štit u septembru 1993. u Mostaru.⁴¹¹² Vijeće primjećuje da svi svjedoci ne pominju isti datum u vezi s tim događajima, no budući da identifikuju iste žrtve i govore o istim činjenicama o kojima navode iznosi tužilaštvo u svom pretpretresnom podnesku, Vijeće je u mogućnosti da zaključi da oni svi govore o istom incidentu.

1624. Približno 17. septembra 1993.,⁴¹¹³ oko 6:00 sati, Dinko Knezović – pripadnik ATG "Vinko Škrobo"⁴¹¹⁴ – došao je po tridesetak zatočenika u fiskulturnu salu na Heliostrova.⁴¹¹⁵ Oko sedamnaest od njih⁴¹¹⁶ odvedeno je u Mostar, u komandu ATG "Vinko Škrobo".⁴¹¹⁷ U zgradi se nalazio prilično velik broj vojnika HVO-a, među kojima su bili Vinko Martinović, Ernest Takač zvani Brada,⁴¹¹⁸ izvjesni Marinko, zvani Dolma,⁴¹¹⁹ i neki Dado.⁴¹²⁰

1625. Vinko Martinović je Ernestu Takaču zapovjedio da izabere četiri zatočenika i oni su odvedeni u podrum zgrade.⁴¹²¹ Vinko Martinović je četvorici zatočenika obećao da će za četrdeset osam sati biti pušteni na slobodu⁴¹²² i da će moći otići u inostranstvo ako uspiju preći liniju fronta na Bulevaru,⁴¹²³ štiteći tako vojnike ATG, i ako utvrde tačne položaje ABiH.⁴¹²⁴ Četvorica

⁴¹¹¹ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1513; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5948-5951 i 5984; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6088.

⁴¹¹² Svjedoci EJ, Hadil Jazvin, Mustafa Salman, čije svjedočenje potvrđuju činjenice o kojima je presuđeno iz Prvostepene presude u predmetu *Naletilić* (Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 185 i 186 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276 i 290)) kažu da se incident odigrao 17. septembra 1993. V. Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1513; P 10213, par. 7 i 8; P 10233, par. 23-27; P 10234, str. 2. Svjedok OO kaže da se incident odigrao 18. septembra 1993. (Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5947-5949 i 5984), a svjedok PP govori o 19. septembru 1993. (Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6088).

⁴¹¹³ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1513, 1514, 1516, 1543 i 1544; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 921 i 942, djelimično zatvorena sjednica.

⁴¹¹⁴ Svjedok II, P 10218, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4957 i 4984; P 04636, par. 12.

⁴¹¹⁵ Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6088; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1513 i 1514; P 10213, par. 7 i 8; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 185 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276).

⁴¹¹⁶ P 10233, par. 23; P 10234, str. 2.

⁴¹¹⁷ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1513 i 1514; P 10213, par. 7 i 8; P 10233, par. 23 i 24; P 10234, str. 2; Odluka od 7. septembra 2006., činjenice o kojima je presuđeno br. 185 i 186 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276 i 290).

⁴¹¹⁸ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1515.

⁴¹¹⁹ Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6090, 6091, 6097 i 6172.

⁴¹²⁰ Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6090, 6097 i 6173; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1513 i 1514.

⁴¹²¹ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1514; P 10213, par. 11; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 185 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276).

⁴¹²² Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1519 i 1548; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5950-5951 i 5983.

⁴¹²³ Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5950-5951 i 5983.

⁴¹²⁴ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1518, 1520, 1549 i 1553; P 10233, par. 27; P 10234, str. 2; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6088, 6091-6093 i

zatočenika dobila su maskirne uniforme HVO-a,⁴¹²⁵ drvene puške – obojane u crno, s pravim remenima za puške, koje su savršeno nalikovale kalašnjikovima⁴¹²⁶ – i flaše s uljem koje im je u džepove stavio jedan vojnik HVO-a "Fda izgleda kao da imaju motoroleg".⁴¹²⁷ Oko podneva je Ernest Takač četvorici zatočenika naredio da idu s njim do Doma zdravlja.

1626. Zatočenici su otišli do Doma zdravlja u Mostaru,⁴¹²⁸ a nakon nekoliko minuta je stigao jedan tenk HVO-a T-55.⁴¹²⁹ Zatočenici su išli u koloni ispred tenka tako da su u slučaju otvaranja vatre bili prvi na udaru.⁴¹³⁰ Na udaljenosti od otprilike pet metara zatočenike je slijedilo nekoliko vojnika HVO-a.⁴¹³¹ Drugi zatočenici su imali zadatak da s puta maknu vreće s pijeskom kako bi tenk mogao proći.⁴¹³² Čim su zauzeli položaje s obje strane topa, tenk T-55 je otvorio vatru na jednu obližnju zgradu,⁴¹³³ pri čemu su neki zatočenici ranjeni iz pješadijskog naoružanja i šrapnelom.⁴¹³⁴ Prvi zatočenik je lako ranjen šrapnelom.⁴¹³⁵ Drugi zatočenik bio je teško ranjen šrapnelom u leđa, a treći je zadobio teške ozljede noge kad se urušila zgrada⁴¹³⁶ ili pogotkom šrapnela.⁴¹³⁷

6099; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 186 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 290).

⁴¹²⁵ P 10213, par.11; Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1514, 1516, 1543 i 1544. Svjedok EJ je govorio o maskirnoj uniformi HVO-a; P 09070; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5950-5952, 5954-5957, 5981 i 5983; P 10233, par. 26; P 10234, str. 2; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6092, 6097, 6098 i 6116; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 185 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276).

⁴¹²⁶ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1516, 1544, 1560 i 1567; P 10213, par. 11; P 10233, par. 26; P 10234, str. 2; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5951, 5976, 5984 i 6048; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6093, 6098, 6121, 6122 i 6171; Odluka od 7. septembra 2006., činjenica o kojoj je presuđeno br. 185 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*, par. 276).

⁴¹²⁷ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1519 i 1520; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5951, 5976, 5984 i 6048; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6092, 6093 i 6098. "Štela" je dao flašu svjedoku PP (stavio mu plastičnu flašu u džep, što je trebalo izgledati kao Motorola).

⁴¹²⁸ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1520; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5951 i 5952.

⁴¹²⁹ Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5951.

⁴¹³⁰ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1551.

⁴¹³¹ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1552, 1553 i 1559; P 10233, par. 27; P 10234, str. 2.

⁴¹³² Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5957.

⁴¹³³ Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5952.

⁴¹³⁴ Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5952.

⁴¹³⁵ Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5953 i 5954, djelimično zatvorena sjednica.

⁴¹³⁶ Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5953 i 5954, djelimično zatvorena sjednica.

⁴¹³⁷ Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6100-61013; P 08909, pod pečatom; P 08950, pod pečatom.

1627. Pucnjava se nakon nekog vremena malo smirila, što je zatočenicima omogućilo da prijeđu na stranu ABiH.⁴¹³⁸ Svjedok EJ je izjavio da je, nakon što je uspio prijeći Bulevar, pri čemu ga niko iz ABiH nije primijetio, morao leći na zemlju kako bi se zaštitio od hitaca, čiji izvor nije mogao da odredi.⁴¹³⁹ U tom trenutku je ranjen u leđa i u lopaticu.⁴¹⁴⁰ I jedan drugi zatočenik takođe je ranjen u leđa.⁴¹⁴¹

1628. Vijeće zaključuje na osnovu svega prethodno iznesenog da su trojica muškaraca ranjeni 17. septembra 1993. na liniji sukoba u Mostaru dok su bili korišteni za živi štit po naređenju Vinka Martinovića.

C. Zatočnici s Heliodroma poginuli u živom štitu

1629. Iz iskaza Svjedokinje X i Svjedokinje D, protestnog pisma MKCK-a od 20. januara 1994., upućenog Marijanu Biškiću, Milivoju Petkoviću, Jadranku Prliću i Vladislavu Pogarčiću, evidencijske knjige HVO-a u kojoj se popisuju izvještaji o zlostavljanju, smrti, ranjavanju i bjekstvima "ratnih zarobljenika", kao i iz jednog izvještaja iz 1995. o izvršenoj razmjeni zarobljenika iz 44. brdske brigade ABiH, proizlazi da je više zatočenika poginulo kad su ih 17. septembra 1993. u Mostaru koristili kao živi štiti.

1630. Tako su zatočnici Salim Kadušak, Mustafa Tašić, Sefik Tašić i Ismet Čilić, pripadnici 44. brdske brigade ABiH, poginuli 17. septembra 1993. dok su ih u Mostaru koristili za živi štit.⁴¹⁴² Vijeće podsjeća da je već utvrdilo da je ATG "Vinko Škrobo" u septembru 1993. koristio kao živi štit zatočenike s Heliodroma na liniji fronta u Mostaru.⁴¹⁴³ Vijeće stoga može da zaključi da su četiri zatočenika poginula kad ih je ATG "Vinko Škrobo" koristio za živi štit.

1631. Osim toga, iz izvještaja iz 1995. o razmjeni zarobljenika iz 44. brdske brigade ABiH proizlazi da su Mustafa Čilić⁴¹⁴⁴ i Rasim Lulić,⁴¹⁴⁵ pripadnici te brdske brigade, i jedan "civil", poginuli dok su bili u živom štitu u Mostaru,⁴¹⁴⁶ pri čemu Vijeće ne raspolaže tačnim informacijama ni o tome da li su te tri žrtve bile zatočnici na Heliodromu, ni o datumu njihove pogibije, niti pak o

⁴¹³⁸ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1520 i 1521.

⁴¹³⁹ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1520, 1554 i 1558.

⁴¹⁴⁰ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1561.

⁴¹⁴¹ Svjedok EJ, P 10227, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 1561.

⁴¹⁴² P 07629, str. 3-5 verzije na b/h/s-u; P 08625, str. 16; P 08428, str. 14; Svjedok X, P 09874, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3333; Svjedok D, P 09870, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 921 i 942, djelimično zatvorena sjednica. Svjedok D govori o "Salemu" Kadušaku. Međutim, s obzirom na okolnosti ove pogibije, kako ih opisuje svjedok D, Vijeće može zaključiti da on zapravo govori o pogibiji Salima Kladašaka; Svjedok OO, P 10224, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5957 i 5958.

⁴¹⁴³ V. "Korištenje zatočenika za živi štit" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s Heliodromom

⁴¹⁴⁴ Žrtva – primjer za paragraf 130 Optužnice.

⁴¹⁴⁵ Žrtva – primjer za paragraf 139 Optužnice.

okolnostima i tačnom mjestu događaja u Mostaru. U nedostatku drugih dokaza u vezi s tom trojicom poginulih, Vijeće smatra da ne može van razumne sumnje utvrditi da su te tri osobe bile zatočnici i da su doista poginule kad su ih snage Herceg-Bosne/HVO-a koristile za živi štit.

1632. Ibrahim Šarić⁴¹⁴⁷ je izjavio da su neki zatočnici iz zatočeničkog centra bili poslani na front kao živi štit i da su tamo izgubili život, što je bio slučaj s Muharemom Budićem.⁴¹⁴⁸ Međutim, Ibrahim Šarić nije rekao da li je bio očevidac tih događaja i ne kaže ništa pobliže o okolnostima pogibije ljudi koji su s njim bili zatočeni. Vijeće stoga bez dodatnih dokaza nije u mogućnosti da van razumne sumnje utvrdi da li su te osobe doista poginule i da li je do njihove pogibije uistinu došlo kad ih je HVO koristio kao živi štit na liniji sukoba.

1633. Vijeće može zaključiti da su Salim Kadušak, Mustafa Tašić, Sefik Tašić i Ismet Čilić, sva četvorica pripadnici ABiH, zatočnici na Heliodromu, poginuli 17. septembra 1993. kad ih je ATG "Vinko Škrobo" koristio za živi štit u Mostaru.

VII. Ograničavanje posjeta pripadnika međunarodne zajednice zatočnicima na Heliodromu

1634. Iz dokaza proizlazi da su vlasti HVO-a u više navrata sprečavale pristup predstavnika međunarodne zajednice Heliodromu.⁴¹⁴⁹ Konkretno, na sastanku 6. jula 1993. zapovjednici 1. i 3. brigade HVO-a, načelnici SIS-a 1. i 3. brigade HVO-a, Žara Pavlović i Ivica Pušić, zapovjednici vodova Vojne policije 1. i 3. brigade HVO-a te zapovjednik Zatvora u Dretelju, Ivan Ančić, odlučili su međunarodnim i humanitarnim organizacijama zabraniti pristup Heliodromu.⁴¹⁵⁰

1635. Međutim, dokazi pokazuju da su sredinom maja 1993. predstavnici međunarodne zajednice, među kojima su bili predstavnici MKCK-a i UNPROFOR-a, obišli Heliodrom u više navrata.⁴¹⁵¹ Tako su predstavnici MKCK-a, katkada u pratnji drugih predstavnika međunarodne zajednice, bili

⁴¹⁴⁶ P 08625, str. 16.

⁴¹⁴⁷ Musliman zatočen na Heliodromu od 9. jula 1993. i približno tokom narednih osam mjeseci; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5103 i 5119; IC 00028.

⁴¹⁴⁸ Ibrahim Šarić, T(f), str. 5114: "Veliki broj ljudi sa sprata je odvođen na bojišnice kao živi štit i tamo se to stradavanje dešavalo. Tamo je nastradao i jedan od mojih, iz jedinice veze korpusa, Muharem Budić. Izgubio je život na bojišnici kao živi štit."

⁴¹⁴⁹ P 02882, str. 3 i 4; P 10367, pod pečatom, par. 59 i 61; P 09843, pod pečatom, str. 2 par. 7; Spomenka Drljević, T(f), str. 1084 i 1085; Svjedok BD, T(f), str. 20692 i 20693, zatvorena sjednica.

⁴¹⁵⁰ Svjedok C, T(f), str. 22552 i 22553, zatvorena sjednica; 5D 03008.

⁴¹⁵¹ P 09805, pod pečatom, str. 7; Svjedok CT, T(f), str. 2179, djelimično zatvorena sjednica; 2D 01321, str. 2; Svjedok BB, T(f), str. 17169 i 17170, zatvorena sjednica; Svjedok DV, T(f), str. 22882; P 10217, pod pečatom, par. 65, 67 i 72; Svjedok CU, T(f), str. 12312, zatvorena sjednica; Svjedok CB, T(f), str. 10146; P 02446, pod pečatom, str. 5; P 10038, str. 3; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4821 i 4923; Milan Gorjanc, T(f), str. 46287-46290, djelimično zatvorena sjednica; P 08880, pod pečatom, str. 4.

na Heliodromu, gdje su popisali neke od zatočenika, u junu,⁴¹⁵² julu⁴¹⁵³ i avgustu 1993.,⁴¹⁵⁴ jednom prilikom, nepoznatog datuma, u jesen 1993.,⁴¹⁵⁵ pa u novembru 1993.,⁴¹⁵⁶ te u januaru⁴¹⁵⁷ i februaru 1994.⁴¹⁵⁸

1636. Ipak, dokazi pokazuju da međunarodni predstavnici često nisu imali pristup cijelom zatočeničkom centru i da su tokom njihovih obilazaka neke zatočenike od njih skrivali.⁴¹⁵⁹ Osim toga, bivši zatočenici su izjavili da je prilikom posjeta predstavnika međunarodne zajednice Heliodromu sredinom maja 1993. zatočenoj djeci bilo dopušteno da izađu iz ćelije i prime narandže i kekse, a da su ih vratili u ćelije čim su međunarodni predstavnici otišli.⁴¹⁶⁰

1637. Konačno, u pismima od 18. februara 1994. i 10. marta 1994., upućenim Željku Šiljegu, Marijanu Biškiću, Berislavu Pušiću i Jadranku Prliću, MKCK tvrdi da se prilikom prozivke tokom posjete organizacije Heliodromu više zatočenika nije odazvalo i da su organi u zatočeničkom centru odbili s tim u vezi dati informacije.⁴¹⁶¹

1638. Vijeće zaključuje da iako su organi HVO-a dozvolili MKCK-u i drugim predstavnicima međunarodne zajednice pristup Heliodromu, ti organi im nisu dopustili da obiđu cijeli objekt i sve zatočenike koji su se tamo nalazili. Osim toga, organi HVO-a su pred predstavnicima međunarodne zajednice skrivali zatočenike i odbili su dati informacije o zatočenicima koji se nisu odazvali prilikom prozivke koju su proveli ti predstavnici.

⁴¹⁵² P 09990, str. 6; Alija Lizde, T(f), str. 17779, 17949 i 17950; P 09090; P 08894 – u francuskoj verziji transkripta potkrala se greška u vezi s brojem dokaznog predmeta koji je P 08894 (Alija Lizde, T(e), str. 17779), a ne P 09994; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21030; P 09843, pod pečatom, str. 2, par. 7; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6522.

⁴¹⁵³ Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6522; Veso Vegar, T(f), str. 36942 i 37014; P 09843, pod pečatom, str. 1, par. 1 i 6; P 09504, pod pečatom, str. 1; Peter Galbraith, T(f) str. 6497 i 6498; P 09502, pod pečatom, str. 4.

⁴¹⁵⁴ Spomenka Drljević, T(f), str. 1084; P 04027, pod pečatom, str. 3; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14584, 14588 i 14589; P 04352.

⁴¹⁵⁵ Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2954; P 08050, str. 1.

⁴¹⁵⁶ P 10210, pod pečatom, str. 2, par. 6, str. 3, par. 9 i str. 6, par. 24; Svjedok EI, T(f), str. 26137 i 26138.

⁴¹⁵⁷ Amor Mašović, T(f), str. 25040 i 25041; P 07852.

⁴¹⁵⁸ P 07895, str. 1.

⁴¹⁵⁹ Alija Lizde, T(f), str. 17792; Svjedok PP, P 10223, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6166 i 6167; P 09504, pod pečatom, str. 2; Peter Galbraith, T(f), str. 6497 i 6498; P 09502, pod pečatom, str. 4; Mustafa Hadrović, T(f), str. 14584 i 14586; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2955; Svjedok CB, T(f), str. 10145 i 10146, i P 02446, pod pečatom, str. 5; Svjedok HH, P 10113, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4921 i 4922.

⁴¹⁶⁰ Svjedok GG, P 10020, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4754.

⁴¹⁶¹ P 07895, str. 1; P 08050, pod pečatom, str. 1

VIII. Organizovanje odlaska zatočenika s Heliodroma u treće zemlje ili na teritorije pod kontrolom ABiH

1639. U paragrafu 131 Optužnice navodi se da su neki Muslimani bili oslobođeni ili im je bilo dozvoljeno da napuste Heliodrom pod uslovom da prethodno svu imovinu predaju HVO-u i presele se u neku drugu zemlju. Tačnije, tužilaštvo navodi da su 17. jula 1993. ili približno tog datuma organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a ponudili da puste na slobodu muškarce Muslimane zatočene na Heliodromu, pod uslovom da se slože da budu prebačeni u Hrvatsku, odakle bi im HVO navodno pomogao da odu u neku drugu zemlju. Tužilaštvo isto tako navodi da je oko 800 Muslimana prihvatilo taj prijedlog, te su, uz direktno angažovanje snaga Herceg-Bosne/HVO-a i policije Republike Hrvatske prebačeni na ostrvo Obonjan i u Gašince u Hrvatskoj. U paragrafu 132 Optužnice navodi se da se "sa sličnom praksom" nastavilo u periodu od jula do novembra 1993., kada su organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a davali saglasnost za oslobađanje muškaraca Muslimana pod uobičajenim uslovom da oni napuste Herceg-Bosnu.

1640. U paragrafu 132 Optužnice na kraju se navodi da je od 15. do 17. decembra 1993. najmanje 1.477 Muslimana zatočenih na Heliodromu pušteno na slobodu. Mnogi su deportovani u Hrvatsku ili u druge zemlje, dok su drugi poslani u istočni Mostar ili im je dozvoljeno da se tamo vrate. Muslimanskim zatočenicima uz to je rečeno da će biti pušteni ako potpišu da se zaklinju na lojalnost HVO-u.

1641. Kako bi donijelo odluku u vezi s ovim navodima, Vijeće će prvo analizirati odlazak zatočenika s Heliodroma u Hrvatsku od približno 17. jula 1993. do novembra 1993. godine (A). Nakon toga će ispitati odlazak ljudi s Heliodroma u treće zemlje ili na teritorije pod kontrolom ABiH od 15. do 17. decembra 1993. godine (B).

A. Odlazak zatočenika s Heliodroma u Hrvatsku od približno 17. jula 1993. do novembra 1993.

1642. Iz sveukupnih dokaza proizlazi da su od približno 17. jula do novembra 1993. "organi vlasti HVO-a" zatočenicima na Heliodromu ponudili da će ih pustiti na slobodu pod uslovom da zatočenici pristanu da napuste BiH i da preko Hrvatske odu u neku treću zemlju.⁴¹⁶² Nakon što su potpisali "formular" Ureda za prognanike i izbjeglice HZ HB, u kojem su naveli zemlju u koju će

⁴¹⁶² P 09680, pod pečatom; P 09681, pod pečatom; P 09502, pod pečatom, str. 3; Josip Praljak, T(f), str. 14769 i 14770; Azra Krajšek, T(f), str. 20002 i 20003; P 03617, str. 1 i 2; P 09847, pod pečatom, str. 1.

otići,⁴¹⁶³ zatočenici koji su imali garantno pismo⁴¹⁶⁴ pušteni su s Heliodroma da bi otišli svojim kućama, bilo u Mostaru bilo u Ljubuškom, gdje su na raspolaganju imali između trideset minuta i tri sata da spakuju stvari i okupe svoje porodice prije no što su autobusima odvezeni u Hrvatsku.⁴¹⁶⁵

1643. Brojni dokazi pokazuju da je više stotina zatočenika s Heliodroma i njihovih porodica, koji su svi bili stanovnici Mostara,⁴¹⁶⁶ u periodu od 17. do 20. jula 1993. odvezeno na ostrvo Obonjan ili u Gašince u Hrvatskoj.⁴¹⁶⁷ Konkretno, iz izvještaja Azre Krajšek⁴¹⁶⁸ upućenog Ambasadi BiH u Hrvatskoj i Ministarstvu vanjskih poslova BiH, slijedi da je jedna grupa zatočenika iz Mostara, pri čemu se ne navodi njihov broj, napustila Mostar 18. jula 1993. i da je odvezena autobusima koje su vozili vojnici HVO-a, u pratnji Vojne policije HVO-a, do granice s Hrvatskom.⁴¹⁶⁹

1644. U avgustu 1993. u Hrvatsku su odvedeni i zatočenici s Heliodroma iz opštine Ljubuški.⁴¹⁷⁰ Zatočenici koji su imali garantno pismo⁴¹⁷¹ pušteni su s Heliodroma i morali su napustiti teritoriju opštine Ljubuški sa svojim porodicama u roku od dvadeset četiri sata.⁴¹⁷² Nakon puštanja s Heliodroma zatočenici su dobili "tranzitne vize" za Hrvatsku, koje je izdao Adalbert Rebić, predstojnik Ureda za izbjeglice i prognanike u Hrvatskoj,⁴¹⁷³ a svaka porodica morala je na vlastiti trošak nabaviti putne karte za zemlju u koju je željela otići.⁴¹⁷⁴

1645. Dana 19. oktobra 1993., Berislav Pušić je odobrio puštanje na slobodu više zatočenika s Heliodroma, među kojima je bio i Alija Lizde, koji je svjedočio pred Vijećem.⁴¹⁷⁵ On je rekao da ga je 19. oktobra 1993. Vojna policija, zajedno s drugim zatočenicima s Heliodroma, odvezla na Mašinski fakultet, gdje im je izvjesni Goran Cipra, službenik Odjela za kriminalističke istrage,⁴¹⁷⁶

⁴¹⁶³ P 09681, pod pečatom, par. 2; P 09502, pod pečatom, str. 3; P 03617, str. 2.

⁴¹⁶⁴ P 04572; P 06436; P 06816; Josip Praljak, T(f), str. 14769-14771.

⁴¹⁶⁵ P 09502, pod pečatom, str. 3; P 03617, str. 1 i 2; P 09847, pod pečatom, str. 1.

⁴¹⁶⁶ P 10052, str. 3; Azra Krajšek, T(f), str. 20016.

⁴¹⁶⁷ P 09502, pod pečatom, str. 3; P 09680, pod pečatom; P 09681, pod pečatom, par. 2; P 03617, str. 1, 2 i 3. Iz dokumenta P 03617 slijedi više protuslovnih informacija u vezi s tačnim brojem osoba koje su iz Mostara 19. jula 1993. stigle u centar "Gašinci": Azra Krajšek kaže da je u telefonskom obavještenju koje je Ambasada BiH u Hrvatskoj dobila 20. jula 1993. pomenuta grupa od 550 osoba; Branko Vukoja (ravnatelj izbjegličkog centra "Gašinci") sa svoje je strane izvijestio o dolasku grupe od 450 osoba; u faksu koji su izbjeglice imale sa sobom prilikom dolaska, a koji je sastavio Adalbert Rebić, predstojnik Ureda za prognanike i izbjeglice, govori se o dolasku grupe od 500 osoba. P 10124, par. 54 i 55; P 10048, pod pečatom; P 10052, str. 1.

⁴¹⁶⁸ Službenica Ministarstva vanjskih poslova, ataše za izbjeglice u Ambasadi BiH u Zagrebu od 1. marta 1993. do 31. avgusta 1994.; Azra Krajšek, T(f), str. 19981, 19982 i 19989; P 10124, par. 12 i 13.

⁴¹⁶⁹ P 03617, str. 2; P 10052, str. 3

⁴¹⁷⁰ P 04404; P 10188; P 04443; P 10191; P 04603; P 10124, par. 86; P 04620.

⁴¹⁷¹ Musliman, stanovnik Ljubuškog; P 10178.

⁴¹⁷² Svjedok E, T(f), str. 22094, 22095, 22097-22100, 22283 i 22284, zatvorena sjednica. U vezi s primjerom garantnog pisma, v. P 10174; P 04263; P 10183; P 04297.

⁴¹⁷³ P 10328, str. 20; P 10124, par. 86 i 88; Azra Krajšek, T(f), str. 20021 i 20023; P 04603, str. 2.

⁴¹⁷⁴ Milada Orman pominje npr. Norvešku, Švedsku, Tursku, Dansku i Njemačku. P 10328, str. 20.

⁴¹⁷⁵ P 05949; Alija Lizde, T(f), str. 17815; P 08894, Alija Lizde, T(e), str. 17779.

⁴¹⁷⁶ Svjedočenje Zvonka Vidovića: "Damir Cipra: to je moj kolega iz odjela." T(e), str. 51523 i 51524.

Prijevod

objasnio da se idućeg dana moraju javiti u kancelariju Berislava Pušića, u Službi za razmjene.⁴¹⁷⁷ Alija Lizde je nakon toga odveden u svoj stan u Mostaru, gdje je ustanovio da je brava promijenjena, a na vratima je stajalo obavještenje da je stan stavljen na raspolaganje jednom vojnom policajcu HVO-a.⁴¹⁷⁸ Alija Lizde je u Mostaru ostao desetak dana, no Vijeće ne zna gdje je boravio.⁴¹⁷⁹ Dana 4. novembra 1993., Berislav Pušić je od granične policije Republike Hrvatske zatražio odobrenje da Alija Lizde pređe granicu radi daljeg putovanja u neku treću zemlju.⁴¹⁸⁰ Lizde je otišao u Sloveniju,⁴¹⁸¹ a u BiH se vratio 21. februara 1994., no do svog stana uspio je doći tek 2004. ili 2005. godine.⁴¹⁸²

1646. Dana 4. i 22. novembra 1993., Stanko Božić je Berislavu Pušiću poslao spisak 151 pritvorenika s Heliodroma koji imaju garantno pismo.⁴¹⁸³ Vijeću međutim nije poznato da li su ti zatočenici na kraju odvedeni u Hrvatsku.

1647. Što se tiče dobrovoljnosti takvih odlazaka u treće zemlje, Vijeće je u spis uvrstilo pismo MKCK-a od 7. oktobra 1993., upućeno Mati Graniću, ministru vanjskih poslova Hrvatske, u kojem se rekapitulira sporazum postignut nakon pregovora HVO-a i ABiH u vezi s oslobađanjem zatočenih, koje je trebalo započeti 11. oktobra 1993. U tom pismu se jasno kaže da obje strane moraju poštovati želju zatočenika u vezi s mjestom na koje oni žele otići.⁴¹⁸⁴ I iz jedne službene bilješke, bez datuma, o informativnom razgovoru s Ivom Curićem proizlazi da su po odluci Mate Bobana "o puštanju iz zatvora civilnih osoba", te osobe mogle birati da odu: u istočni Mostar pod kontrolom ABiH, u zapadni Mostar pod kontrolom HVO-a ili u treće zemlje.⁴¹⁸⁵

1648. Prema izvještaju jedne međunarodne organizacije, sastavljenom nakon sastanka s Jadrankom Prličem, Krešimirom Zubakom i Darinkom Tadićem 16. jula 1993., oni su međunarodnu organizaciju obavijestili o svojoj namjeri da s hrvatskim Uredom za prognanike i izbjeglice pregovaraju o dobijanju tranzitnih viza za Muslimane "koji hoće da odu",⁴¹⁸⁶ odnosno za oko 10.000 ljudi, među kojima su bili i zatočeni muškarci, i zatražili su od pomenute organizacije da im u tom planu pomogne, što je organizacija odbila, nazvavši takav "plan" "etničkim

⁴¹⁷⁷ Alija Lizde, T(f), str. 17813 i 17814.

⁴¹⁷⁸ Alija Lizde, T(f), str. 17816.

⁴¹⁷⁹ Alija Lizde, T(f), str. 17818.

⁴¹⁸⁰ Alija Lizde, T(f), str. 17819; P 06433.

⁴¹⁸¹ Alija Lizde, T(f), str. 17819.

⁴¹⁸² Alija Lizde, T(f), str. 17820.

⁴¹⁸³ P 06436; P 06816; Josip Praljak, T(f), str. 14770 i 14771: P 00285, str. 126, tačka 724, i str. 129, tačka 746.

⁴¹⁸⁴ ID 00938.

⁴¹⁸⁵ ID 02213.

⁴¹⁸⁶ Navodnici stoje u originalu dokumenta.

čišćenjem".⁴¹⁸⁷ Prema izvještaju jedne druge međunarodne organizacije, na osnovu informacija dobivenih od HVO-a, 2.500 zatočenika je, približno 18. i 19. jula 1993., premješteno "na dobrovoljnoj osnovi". U izvještaju se međutim objašnjava da su uslovi zatočenja bili užasni i kaže se da su zatočenici "dobrovoljno napustili te uslove".⁴¹⁸⁸

1649. Vijeće je saslušalo i Azru Krajšek⁴¹⁸⁹ i prihvatilo više dokumenata, među kojima i izvještaj jedne međunarodne organizacije od 22. jula 1993., u kojem se kaže da su zatočenici, kako bi bili pušteni na slobodu, morali potpisati dokument kojim "svu svoju imovinu prepuštaju Herceg-Bosni".⁴¹⁹⁰ U izvještaju te međunarodne organizacije još se dodaje da bi HVO, ako bi zatočenici to odbili, prijetio njihovom životu i životu njihove porodice.⁴¹⁹¹ U svojoj pismenoj izjavi Milada Orman kaže da su prije odlaska iz Ljubuškog Muslimani morali u zgradi opštine predati ključeve svojih kuća.⁴¹⁹²

1650. Većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, zaključuje iz prethodno iznesenog da su, u julu, avgustu, oktobru i novembru 1993., zatočenici s Heliodroma, da bi mogli otići iz zatočeničkog centra, bili prisiljeni da napuste BiH sa svojim porodicama i da odu, barem u početku u Hrvatsku, da bi kasnije otišli u treće zemlje.

B. Odlazak ljudi s Heliodroma u treće zemlje ili na teritorije pod kontrolom ABiH od 15. do 17. decembra 1993.

1651. Iz zapisnika sa sastanka kojim je predsjedavao Marijan Biškić,⁴¹⁹³ a koji je održan 13. decembra 1993., proizlazi da od 1.896 osoba zatočenih na Heliodromu, njih 240 može ostati u HR HB, 491 osoba će biti prebačena na teritoriju pod kontrolom ABiH, a 203 će se prebaciti u treće zemlje, pri čemu se ne kaže tačno u koje zemlje.⁴¹⁹⁴

1652. Dana 15. decembra 1993., oslobođeno je 150 muškaraca zatočenih na Heliodromu i MKCK ih je, uz pratnju SPABAT-a, prebacio jednim dijelom u zapadni Mostar, a drugim u Metković u

⁴¹⁸⁷ P 09679, pod pečatom, str. 1.

⁴¹⁸⁸ P 03554, pod pečatom, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20488.

⁴¹⁸⁹ Azra Krajšek je bila sužbenica Ministarstva vanjskih poslova, ataše za izbjeglice u Ambasadi BiH u Zagrebu od 1. marta 1993. do 31. avgusta 1994. Azra Krajšek, T(f), str. 19981, 19982 i 19989; P 10124, par. 12 i 13.

⁴¹⁹⁰ Azra Krajšek, T(f), str. 20003. P 09898, pod pečatom, str. 1; Svjedok BD, T(f), str. 20730, zatvorena sjednica: P 10052, str. 2.

⁴¹⁹¹ P 09898, pod pečatom, str. 1; svjedok BD, T(f), str. 20730 i 20731.

⁴¹⁹² P 10328, str. 20.

⁴¹⁹³ Ovom sastanku su pristupovali: ministar obrane, Perica Jukić, "predstojnik Ureda za oslobađanje zarobljenih i nestalih osoba u HR H-B", Berislav Pušić, i v.d. načelnika Uprave Vojne policije, Radoslav Lavrić. P 07143, str. 1 i 2.

⁴¹⁹⁴ P 07143, str. 4 i 5. Sastanak 13. decembra 1993. nadovezao se na sličan sastanak, održan 11. decembra 1993., tokom kojeg je Marijan Biškić naložio sastavljanje popisa zatočenih osoba koje se mogu pustiti na područje HR HB, ratnih zarobljenika i osoba protiv kojih ima osnova za podnošenje krivičnih prijavi, popis osoba koje imaju dozvole za odlazak u treće zemlje i, konačno, popis osoba koje treba poslati na teritoriju pod kontrolom ABiH. P 07214, str. 7

Hrvatskoj.⁴¹⁹⁵ Međutim, Vijeću nije poznato da li su te osobe nakon toga otišle u treće zemlje. Dana 17. decembra 1993., s Heliodroma su puštene dvije žene, koje su otišle u treće zemlje.⁴¹⁹⁶

1653. Osim toga, u decembru 1993. neki zatočenici s Heliodroma prebačeni su u Zatvor u Gabeli, a onda su otišli u treće zemlje.⁴¹⁹⁷ U izvještaju Berislava Pušića, koji rekapitulira odlaske u decembru 1993. iz više zatočeničkih centara među kojima je i Heliodrom, kaže se konkretno da su 15. decembra 1993. 21 zatočenik, a 17. decembra 1993. dva zatočenika otišli u treće zemlje.⁴¹⁹⁸

1654. Vijeće stoga može da zaključi da je u decembru 1993. više desetaka zatočenika pušteno s Heliodroma kako bi otišli u treće zemlje.

1655. Osim toga, u periodu od 15. do 17. decembra 1993., HVO je na slobodu pustio nekoliko žena i više stotina muškaraca, Muslimana, zatočenih na Heliodromu, i uputio ih u istočni Mostar uz pomoć MKCK-a i SPABAT-a.⁴¹⁹⁹

IX. Drugi načini puštanja na slobodu ili premještanja u druge zatočeničke centre, do zatvaranja Heliodroma u aprilu 1994.

1656. Vijeće će prvo analizirati premještanja zatočenika u druge zatočeničke centre HVO-a (A), a nakon toga razmjene zatočenika i posljednja puštanja na slobodu (B).

A. Premještanje zatočenika s Heliodroma u druge zatočeničke centre HVO-a

1657. Vojna policija je krajem juna i početkom jula 1993. prebacivala zatočenike s Heliodroma u Zatvor u Dretelju.⁴²⁰⁰

1658. Na osnovu zapovijedi Valentina Ćorića od 17. septembra 1993., Svjedok CU⁴²⁰¹ je istog dana premješten s Heliodroma u Zatvor u Ljubuškom.⁴²⁰² Vojna policija je u Ljubuški premjestila i druge zatočenike, međutim Vijeću nisu poznati tačni datumi tih premještanja.⁴²⁰³

⁴¹⁹⁵ P 07188, pod pečatom; P 10287, pod pečatom, par. 71; Svjedok DW, T(f), str. 23087. V. takođe Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2968 i 2969.

⁴¹⁹⁶ P 06955, str. 2, tačka 12.

⁴¹⁹⁷ P 07181; P 07371; P 07391, upisi 11, 12 i 17; P 07266, str. 2

⁴¹⁹⁸ P 07468, str. 2.

⁴¹⁹⁹ P 10287, pod pečatom, par. 70; Svjedok DW, T(f), str. 23087; Philip Watkins, T(f), str. 18826-18828; P 07226, pod pečatom, str. 2; P 08202, str. 2, tačka 11; P 07266, str. 2; P 07222, str. 2; Spomenka Drljević, T(f), str. 1061 i 1087; P 06955. Već 15. decembra 1993. oslobođeno je 12 Muslimanki zatočenih na Heliodromu, no ostale su u zapadnom Mostaru ("Ostale su na desnoj obali, a po nacionalnosti su Muslimanke"). P 07178; P 07238; Svjedok U, P 10220, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2944, 2968 i 2969; P 07468, str. 1.

⁴²⁰⁰ Alija Lizde, T(f), str. 17781 i 17782; P 03121, str. 2 i 3; P 05146, pod pečatom.

⁴²⁰¹ Pripadnik ABiH; Svjedok CU, T(f), str. 12253, zatvorena sjednica.

⁴²⁰² Svjedok CU, T(f), str. 12314 i 12315, zatvorena sjednica; P 05146 i P 05642.

1659. Drugi zatočenici premješteni su u Zatvor u Gabeli u novembru i decembru 1993.⁴²⁰⁴ Vijeće ne zna koja jedinica HVO-a je izvršila ta premještanja niti iz kojih razloga.

B. Razmjena zatočenika s ABiH i posljednji zatočenici pušteni na slobodu

1660. Krajem decembra 1993., stotinjak zatočenika s Heliodroma pušteno je na slobodu.⁴²⁰⁵

1661. U januaru i februaru 1994., predsjednik Državne komisije RBiH za razmjenu ratnih zarobljenika i osoba lišenih slobode obavijestio je PMEZ da je na Heliodromu ostalo još samo 908 zarobljenika.⁴²⁰⁶

1662. Tokom marta 1994. većina preostalih zatočenika na Heliodromu oslobođena je prilikom razmjena sa ABiH, uz saradnju MKCK-a.⁴²⁰⁷

1663. Nakon tih puštanja na slobodu na Heliodromu je ostalo još 200 zatočenika, od kojih su posljednji konačno pušteni 18. ili 19. aprila 1994.⁴²⁰⁸

Dio 6: Zatočenički centar Vojno

1664. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), silovanje (tačka 4), nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) (tačka 5), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17) i protivpravni fizički rad (tačka 18).

1665. Kako bi donijelo odluku u vezi s činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo predočene dokaze. Vijeće je proučilo iskaze *viva voce* Svjedoka NO, Marijana Biškića i

⁴²⁰³ Svjedok A, T(f), str. 14045 i 14046, zatvorena sjednica.

⁴²⁰⁴ P 09807, pod pečatom, str. 9; P 00352, str. 31. Iz ovih dokaza proizlazi da je premještanje izvršeno po zapovijedi Berislava Pušića; P 07317, str. 2 i 3.

⁴²⁰⁵ Josip Praljak, T(f), str. 14807; P 10210, pod pečatom, str. 6, par. 25; P 10211, pod pečatom; P 10032, str. 9, par. 26; Philip Watkins, T(f), str. 18869, 18870 i 18888-18890; P 09995, pod pečatom, str. 11; P 07356, pod pečatom, str. 2.

⁴²⁰⁶ Philip Watkins, T(f), str. 18890 i 18891; P 07606, pod pečatom, par. 28; Amor Mašović, T(f), str. 25040 i 25041; P 07852.

⁴²⁰⁷ P 09727, pod pečatom, str. 5; Svjedok Y, P 09873, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović.*, prečišćena verzija T(f), str. 43; P 07985, str. 1; Svjedok TT, P 09879., pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović.*, T(f), str. 6645 i 6647; Ismet Poljarević, T(f), str. 11663 i 11664; P 09726, str. 6; P 07158; 6D 00216; Svjedok RR, P 09872, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović.*, T(f), str. 6466; Svjedok W, P 09875, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović.*, T(f) str. 3206 i 3210; P 09990, str. 7; P 09751, pod pečatom, str. 3; P 10117, par. 71; P 10287, pod pečatom, par. 76 i 77; P 08099, pod pečatom, str. 5; Svjedok DW, T(f), str. 23087 i 23138; Amor Mašović, T(f), str. 25041-25044, 25124-25130 i 25198-25200; P 07985; 6D 00499; P 08084, str. 1; Svjedok CQ, T(f), 11488; P 10138, par. 33; P 10127, pod pečatom, str. 8; P 09753, pod pečatom, str. 7.

Zvonka Vidovića, kao i zapisnik iskaza Svjedoka NN, prihvaćen na osnovu pravila 92bis Pravilnika. Vijeće je takođe proučilo dokazne predmete uvrštene u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure.

1666. Preliminarno, Vijeće napominje da nedostaju dokazi o zatočenju žena i djece u logoru Vojno, kao i dokazi o krivičnim djelima u vezi sa zatočenjem tih osoba, za koje se tereti u paragrafima 140 do 142 Optužnice.⁴²⁰⁹ Vijeće se stoga neće moći izjasniti o činjenicama u vezi sa silovanjem (tačka 4) i nečovječnim postupanjem (seksualno zlostavljanje) (tačka 5), tačkama optužnice koje se odnose samo na zatočenje žena. Osim toga, u nedostatku dokaza o zatočenju žena i djece, Vijeće ne može da zaključi da su žene i djeca bili zatočeni, a da HVO nije uložio istinski trud niti preduzeo odgovarajuće mjere kako bi se utvrdio njihov status ili napravila razlika između njih i ostalih zatočenika.

1667. Nakon opisa organizacije Zatočeničkog centra Vojno (I), Vijeće će analizirati dokaze o kategorijama zatočenika (II), uslovima njihovog zatočenja (III) i postupanju prema njima (IV). Vijeće će, na kraju, proučiti navode o radovima koje su zatočenici obavljali i postupanju prema njima za vrijeme rada. (V).

I. Organizacija Zatočeničkog centra Vojno

1668. U paragrafu 136 Optužnice tužilaštvo navodi da su, približno od juna 1993. do marta 1994. godine, snage Herceg-Bosne/HVO-a organizovale i koristile kao mjesta zatočenja nekoliko zgrada na području Vojnog, opština Mostar, oko dvanaest kilometara sjeverno od grada Mostara, nedaleko od jedne aktivne linije fronta između HVO-a i ABiH.

1669. Preliminarno, Vijeće napominje da ne raspolaže nikakvim informacijama o okolnostima osnivanja ili uspostavljanja Zatočeničkog centra Vojno. Što se tiče perioda tokom kojeg je centar funkcionisao, iz dokaza jedino proizlazi da su zatočenike upućivali u Zatočenički centar Vojno i tamo ih zatvarali u periodu od avgusta 1993. do januara 1994. Vijeće ne raspolaže informacijama

⁴²⁰⁸ P 09781, str. 3; P 09990, str. 7; P 09989, str. 6; Svjedok CU, T(f), str. 12231, zatvorena sjednica; Amor Mašović, T(f), str. 25123, 25124 i 25199; P 09990, str. 7; P 10206., pod pečatom, par. 14; Ibrahim Šarić, T(f), str. 5119.

⁴²⁰⁹ U vezi s događajima opisanim u par. 140 Optužnice tužilaštvo optužene teretiza: progone (tačka 1), zatvaranje (tačka 10) i protivpravno zatočenje civila (tačka 11).

U vezi s događajima opisanim u par. 141 Optužnice tužilaštvo optužene tereti za: progone (tačka 1), silovanje (tačka 4), nečovječno postupanje (seksualno zlostavljanje) (tačka 5), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16) i okrutno postupanje (tačka 17).

U vezi s događajima opisanim u par. 142 Optužnice tužilaštvo optužene tereti za: progone (tačka 1), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16) i okrutno postupanje (tačka 17).

na osnovu kojih bi moglo da zaključi da je zatočenički centar funkcionisao prije i nakon tog perioda.

1670. Vijeće će prvo opisati Zatočenički centar Vojno (A), a zatim će razmotriti njegovu strukturu i način rada (B).

A. Opis Zatočeničkog centra Vojno

1671. Zatočenički centar Vojno⁴²¹⁰ nalazio se nedaleko od Mostara⁴²¹¹ i u blizini sela Bijelo Polje.⁴²¹²

1672. Prema zajedničkoj izjavi zatočenika koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. godine s Heliograma premješteni u Zatočenički centar Vojno, priloženoj uz informativni izvještaj Marijana Biškića, pomoćnika ministra u Ministarstvu obrane HR HB za sigurnost i Vojnu policiju HVO-a,⁴²¹³ a koji je upućen 3. februara 1994. Perici Jukiću, ministru odbrane i Anti Rosi, zapovjedniku Glavnog stožera (Izvještaj Marijana Biškića od 3. februara 1994.), zatočenici Zatočeničkog centra Vojno bili su smješteni u dvije prostorije: u garaži dimenzija 6 sa 4 metra i u kotlovnici jedne privatne kuće.⁴²¹⁴

1673. Vijeće ne raspolaže nikakvim dodatnim informacijama u vezi s opisom Zatočeničkog centra Vojno.

B. Struktura i način rada Zatočeničkog centra Vojno

1674. Vijeće će najprije utvrditi koji su organi vlasti bili odgovorni za rad Zatočeničkog centra Vojno (1), a zatim će konstatovati da su brojne druge instance i pojedinci bili obaviješteni o postojanju Zatočeničkog centra i događajima koji su se u njemu odigrali (2).

⁴²¹⁰ Vijeće konstatuje da se Zatočenički centar Vojno takođe naziva "Zatvor u Bijelom Polju" ili "Zatvor u Vojnom". U paragrafu 139 Optužnice, koji se odnosi na prisilni rad zatočenika na Heliogramu i u Zatočeničkom centru Vojno, navodi se samo da su zatočenici korišteni za prisilni rad "na području Vojnog". Što se tiče mjesta na kojima su zatočenici iz Vojnog ili zatočenici koji su s Heliograma premješteni u Vojno radili, bivši zatočenici pominju "Vojno" i "Bijelo Polje", pri čemu ne prave razliku između ta dva mjesta, i čak pominju "Vojno Bijelo Polje". Osim toga, Mario Mihalj i Dragan Šunjić postavljeni su za zapovjednika i dozapovjednika Zatočeničkog centra Vojno, odnosno "vojnog zatvora u Bijelom Polju" ili "privatnog zatvora u Bijelom Polju", kako se ti zatvori nazivaju u dokumentima HVO-a., v. Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5888; P 07787, str. 2-6; P 07799; P 04908; P 08079 pod pečatom, str. 1; P 04918, str. 6; P 05288; P 05054.

⁴²¹¹ P 09276, karta br. 18, str. 19; P 07787, str. 2.

⁴²¹² P 09276, karta br. 18, str. 19; P 07787, str. 4.

⁴²¹³ Marijan Biškić je na teritoriju Herceg-Bosne stigao u novembru 1993., a 1. decembra 1993. Vlada HR HB ga je službeno imenovala za pomoćnika u Ministarstvu obrane HR HB za sigurnost i Vojnu policiju HVO-a. Marijan Biškić, T(f), str. 15039, 15040, 15048 i 15049; P 07236, str. 2, čl. 4; P 06994; P 06998.

⁴²¹⁴ P 07787, str. 4; P 08079 pod pečatom, str. 2.

1. Vlasti odgovorne za rad Zatočeničkog centra Vojno

1675. U svom Završnom podnesku tužilaštvo tvrdi da su zatvori HVO-a, među kojima je bio i Zatočenički centar Vojno, funkcionisali kao jedinstveni sistem pod upravom Valentina Ćorića.⁴²¹⁵

1676. Ćorićeva odbrana tvrdi da Zatočenički centar Vojno nije bio u nadležnosti Vojne policije ili Ćorićeve uprave, nego da su "vojne jedinice" stacionirane u Vojnom bile pod komandom "OZ" i, prema tome, pod komandom zapovjednika Glavnog stožera.⁴²¹⁶ Ćorićeva odbrana navodi da je Odjel Vojne policije za suzbijanje kriminaliteta u septembru 1993. bio upoznat s "incidentima" do kojih je došlo u Zatočeničkom centru Vojno i "da je preduzeo sve mjere koje je, u skladu s datim okolnostima, bilo moguće preduzeti".⁴²¹⁷ Ćorićeva odbrana, osim toga, ističe da je Mario Mihalj, za kojeg je više puta utvrđeno da je jedini odgovoran za zlostavljanje zatočenika u Vojnom, bio pripadnik 2. brigade HVO-a, a ne Vojne policije.⁴²¹⁸

1677. Vijeće konstatuje da su najkasnije od 2. septembra 1993. zapovjednik i dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno bili Mario Mihalj i Dragan Šunjić, obojica pripadnici 2. brigade HVO-a.⁴²¹⁹

1678. Vijeće primjećuje da su prije 2. septembra 1993. ta dva čovjeka bila pripadnici Vojne policije HVO-a, i to barem do juna 1993.⁴²²⁰ Naime, 21. juna 1993., Valentin Ćorić, načelnik Uprave Vojne policije, je od Ureda za stambeno komunalne djelatnosti zatražio da se pripadnicima Vojne policije, među kojima su bila ova dva čovjeka, izdaju rješenja za stanove koje su zauzeli u Mostaru.⁴²²¹ Prema tome, u junu 1993. Mario Mihalj i Dragan Šunjić još uvijek su bili pripadnici Vojne policije. Vijeće, međutim, na osnovu dokaza ne može da zaključi da li su u avgustu 1993., u

⁴²¹⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 1078.

⁴²¹⁶ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 512 i 516.

⁴²¹⁷ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 515 i 516. U prilog tom argumentu, Ćorićeva odbrana se poziva na svjedočenje Zvonka Vidovića koji je izjavio da je bio upoznat s događajima u Zatočeničkom centru Vojno (zatvor u Bijelom Polju) u septembru 1993. (svjedoku su postavljena pitanja u vezi s dokumentom P 05054), i on je stoga poslao pismeni zahtjev OZ od koje je dobio odgovor da "to" spada u njihovu nadležnost i da će pokrenuti istragu (Zvonko Vidović, T(f), str. 51531-51533). Vijeće ovdje podsjeća da je Zvonko Vidović obavljao dužnosti operativnog radnika Odjela za suzbijanje kriminaliteta Vojne policije Mostar od oktobra 1992. do ljeta 1993., načelnika tog Odjela u sastavu 5. bojne Vojne policije HVO-a u Mostaru od početka novembra 1993. do sredine decembra 1993. i vršioca dužnosti načelnika Odjela za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije u Ljubuškom od početka novembra 1993. do sredine decembra 1993. (Zvonko Vidović, T(f), str. 51438, 51439, 51730 i 51731).

⁴²¹⁸ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 512.

⁴²¹⁹ P 07787, str. 2; Marijan Biškić, T(f), str.15153; P 04908; Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5925; P 08079 pod pečatom, str. 1; P 05054; P 08428, str. 13 par. 51, str. 15 i 16, par. 59 i str. 18, par. 69; P 04767.

⁴²²⁰ P 02879, str. 2; 5D 04165, str.1.

⁴²²¹ P 02879, str. 1 i 2. Vijeće napominje da je 16. aprila 1993. vojni tužilac u Mostaru protiv njih pokrenuo postupak jer su od nekih osoba iznudili novac u zamjenu za dozvolu prolaska na jednom kontrolnom punktu koji su nadzirali kao vojni policajci i da su 16. aprila 1993. bili u bjekstvu. Vijeće ne raspolaže informacijama o eventualnom toku sudskog postupka. v. 5D 04165.

vrijeme kada je prema dokazima kojima Vijeće raspolaže funkcionisao Zatočenički centar Vojno, ove dvije osobe već upravljale tim Zatočeničkim centrom i da li su još uvijek bile pripadnici Vojne policije.

1679. Zvonko Vidović, koji je od početka novembra 1993. do polovine decembra 1993. bio vršilac dužnosti načelnika Odjela za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije,⁴²²² je u svom svjedočenju pred Vijećem izjavio je da mu je Zlatan Mijo Jelić, zapovjednik Sektora Obrana Mostara, rekao da Zatočenički centar Vojno nije u njegovoj zoni odgovornosti.⁴²²³ To je potvrdio Svjedok NO,⁴²²⁴ koji je od jula 1993. bio pripadnik HVO-a u Mostaru.⁴²²⁵ Vijeće, međutim, konstatuje da iz sveukupnih dokaza proizlazi da se s obzirom na svoj geografski položaj—nedaleko od Mostara i u blizini Bijelog Polja—zatočenički centar nalazio u OZ Jugoistočna Hercegovina i u zoni odgovornosti 2. brigade HVO-a, koja je bila stacionirana u Bijelom Polju.⁴²²⁶ To je, uostalom, potkrijepljeno činjenicom da su Mario Mihalj, zapovjednik, i Dragan Šunjić, dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, bili pripadnici 2. brigade HVO-a. Konačno, bez obzira na poricanje Zlatana Mije Jelića, o čemu je govorio Zvonko Vidović, i na svjedočenje Svjedoka NO o njegovoj nadležnosti za Zatočenički centar Vojno, Vijeće napominje da su zatočenici s Heliodroma upućivani na rad u 2. brigadu HVO-a, gdje su bili pod nadzorom zapovjednika i dozapovjednika Zatočeničkog centra Vojno,⁴²²⁷ prvenstveno na osnovu zapovijedi Zlatana Mije Jelića, zapovjednika Sektora Obrana Mostara.

1680. Što se tiče razmjena i/ili puštanja na slobodu zatočenika iz Zatočeničkog centra Vojno, Vijeće konstatuje da su zapovjednik i dozapovjednik zatočeničkog centra izvršavali zapovijedi zapovjedništva 2. brigade i "SIS-a", no Vijeće nije moglo da utvrdi o kojem se organu SIS-a radilo. Naime, prema jednom izvještaju koji su zapovjednik i dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno 9. septembra 1993. poslali Upravi Vojne policije, koji je primljen 10. septembra 1993., dvojica zatočenika s Heliodroma, u to vrijeme zatvorena u Zatočeničkom centru Vojno, oslobođena su po zahtjevu "zapovjedništva 2. brigade i SIS-a".⁴²²⁸

1681. Vijeće napominje da je Služba za razmjenu takođe intervenisala prilikom oslobađanja i/ili razmjene nekih zatočenika iz Zatočeničkog centra Vojno. Naime, većina Vijeća napominje da iz

⁴²²² Zvonko Vidović, T(f), str. 51438-51440, 51730 i 51731.

⁴²²³ Zvonko Vidović, T(f), str. 51531 i 51532.

⁴²²⁴ Svjedok NO, T(f), str. 51255, zatvorena sjednica.

⁴²²⁵ Svjedok NO, T(f), str. 51180, 51182, 51210 i 51225–51226, zatvorena sjednica; 5D 05110 pod pečatom, par. 3 i 7-9.

⁴²²⁶ P 00907, str. 4; 4D 00830, str. 2 i 3.

⁴²²⁷ P 04305; P 04767; P 05288; P 07799; P 07787.

⁴²²⁸ P 04908; P 00285, str. 111, pod 578.

izvještaja koji je 3. decembra 1993. načelnik Centra SIS-a Mostar uputio SIS-u Ministarstva obrane proizlazi da je Služba za razmjenu organizovala "puštanje" nekih "civilnih" zatočenika, a da o tome nije prethodno obavijestila i koordinirala se s Centrom SIS-a u Mostaru.⁴²²⁹ Prema ovom izvještaju, takva praksa dovodila je do "nesuglasja" u odnosima između te dvije institucije, konkretno u vezi s jednom "razmjenom u Vojnom".⁴²³⁰ Vijeće napominje da se u ovom izvještaju načelnika Centra SIS-a u Mostaru najprije govori o oslobađanju, a zatim o razmjeni i da, kako god bilo, Vijeće o tom oslobađanju ili razmjeni nema nikakvih dodatnih informacija.

1682. U svjetlu sveukupnih dokaza, Vijeće zaključuje da je za Zatočenički centar Vojno bila odgovorna 2. brigada HVO-a. Što se tiče razmjena i/ili puštanja na slobodu zatočenika, Mario Mihalj i Dragan Šunjić, zapovjednik i dozapovjenik Zatočeničkog centra Vojno, izvršavali su zapovijedi zapovjedništva 2. brigade i SIS-a.⁴²³¹ Većina Vijeća zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da iz izvještaja načelnika SIS-a Mostar proizlazi da je Služba za razmjenu učestvovala u oslobađanju i/ili razmjeni "civilnih" zatočenika iz Zatočeničkog centra Vojno.

2. Organi i ličnosti obaviješteni o postojanju Zatočeničkog centra Vojno i o događajima u njemu

1683. Vijeće napominje da su 9. septembra 1993. Mario Mihalj i Dragan Šunjić Upravi Vojne policije poslali izvještaj u vezi s oslobađanjem dvojice zatočenika s Heliodroma, koji su u to vrijeme bili zatvoreni u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²³² Uprava Vojne policije je taj izvještaj primila 10. septembra 1993.⁴²³³

1684. Dana 14. septembra 1993., Stanko Božić, ravnatelj Heliodroma, je Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću, Zvonku Vidoviću i 5. bojni poslao izvještaj o pogibiji zatočenika u Zatočeničkom centru Vojno (Izvještaj Stanka Božića od 14. septembra 1993.).⁴²³⁴ Na izvještaju stoji prijemni pečat SIS-a Odjela obrane s datumom 16. septembar 1993.⁴²³⁵ Osim toga, izvještaj načelnika centra SIS-a Mostar u kojem se pominju problemi koordinacije prilikom organizacije jednog oslobađanja i/ili razmjene u Zatočeničkom centru Vojno, poslat je SIS-u Ministarstva obrane 3. decembra 1993. i primljen je 5. decembra 1993.⁴²³⁶

⁴²²⁹ Ova komisija osnovana je 23. novembra 1993. i uspostavljena je kao dio Ministarstva obrane. P 07023, str. 2.

⁴²³⁰ P 07023, str. 3 i 4.

⁴²³¹ P 04908.

⁴²³² P 04908; P 00285, str. 111 tačka 578.

⁴²³³ P 04908; P 00285, str. 111 tačka 578.

⁴²³⁴ P 05054.

⁴²³⁵ P 05054.

⁴²³⁶ Ova komisija osnovana je 23. novembra 1993. i uspostavljena je kao dio Ministarstva obrane. P 07023, str.1, 3 i 4.

1685. Dalje, Vijeće napominje da je MKCK slao pisma direktno Jadranku Prliću – dva u januaru i jedno u februaru 1994. – , Milivoju Petkoviću – dva u januaru 1994. – i Berislavu Pušiću – jedno u januaru 1994. – u vezi sa Zatočeničkim centrom Vojno, konkretno u vezi s radom zatočenika i pogibijom nekih od njih.⁴²³⁷

1686. Na osnovu tih dokaza, Vijeće zaključuje da je barem od septembra 1993. Odjel obrane, posredstvom Marijana Biškića, pomoćnika ministra u Ministarstvu obrane HR HB za sigurnost i Vojnu policiju, i posredstvom SIS-a Odjela obrane bio informisan o postojanju Zatočeničkog centra Vojno. Isto tako, Uprava Vojne policije bila je informisana o postojanju Zatočeničkog centra Vojno barem od septembra 1993. godine. Osim toga, u januaru 1994. Jadranko Prlić, Milivoj Petković i Berislav Pušić su izravno od MKCK-a dobili pisma u vezi s položajem zatočenika u Zatočeničkom centru Vojno i, shodno tome, bili su najkasnije od tog datuma upoznati s postojanjem ovog zatočeničkog centra.

II. Kategorije zatočenika u Zatočeničkom centru Vojno

1687. U paragrafu 136 Optužnice navodi se da su muškarci, žene i djeca, bosanski Muslimani, koji su uhapšeni ili na drugi način pritvoreni, bili zatvoreni u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²³⁸

1688. Vijeće je već ranije napomenulo da ne raspolaže nijednim dokazom o zatočenju žena i djece.⁴²³⁹

1689. Što se tiče muškaraca zatočenih u Zatočeničkom centru Vojno, Vijeće napominje da je Svjedok NN, Musliman i vojnik ABiH,⁴²⁴⁰ čiji je iskaz prihvaćen na osnovu pravila 92bis Pravilnika, izjavio da je u periodu od 13. juna 1993. do 19. marta 1994., dok je bio zatočen na Heliodromu, 15 do 20 dana radio u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²⁴¹ Nije naveo tačne datume. Marijan Biškić⁴²⁴² je u svom svjedočenju pred Vijećem potvrdio da se u Zatočeničkom centru Vojno nalazio određeni broj pripadnika ABiH.⁴²⁴³ U svom izvještaju od 3. februara 1994. Marijan Biškić je zatočenike koji su iz Zatočeničkog centra Vojno vraćeni na Heliodrom okvalifikovao kao "ratne zarobljenike".⁴²⁴⁴

⁴²³⁷ P 07537 pod pečatom; P 07636; P 07660; P 07895.

⁴²³⁸ Optužnica, par. 136.

⁴²³⁹ V. uvodni dio činjeničnih zaključaka Vijeća u vezi sa Zatočeničkim centrom Vojno.

⁴²⁴⁰ Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5875 i 5876.

⁴²⁴¹ Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5888.

⁴²⁴² Marijan Biškić je bio pomoćnik ministra u Ministarstvu obrane HR HB, zadužen za sigurnost i Vojnu policiju HVO-a.

⁴²⁴³ Marijan Biškić, T(f), str. 15375; P 08077.

⁴²⁴⁴ P 07787, str. 3.

1690. Konačno, većina Vijeća napominje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da iz izvještaja koji je 3. decembra 1993. načelnik Centra SIS-a u Mostaru uputio SIS-u Ministarstva obrane proizlazi da je Služba za razmjenu organizovala oslobađanje i/ili razmjenu nekih "civilnih" zatočenika koji su se nalazili u u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²⁴⁵ Većina Vijeća prema tome zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da načelnik Centra SIS-a u svom izvještaju priznaje da su u Vojnom bili zatočeni "civilni".

1691. S obzirom na prethodno izneseno, većina Vijeća zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da su u Zatočeničkom centru Vojno bili zatočeni pripadnici ABiH i osobe koje su vlasti HVO-a okvalifikovali kao "civile".

1692. Vijeće uz to napominje da tužilaštvo tvrdi da su zatočenici držani u zatočenju, a da HVO nije uložio istinski trud niti preduzeo odgovarajuće mjere kako bi utvrdio njihov status ili napravio razliku između zatočenika. Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom na osnovu kojeg bi moglo da zaključi da je HVO zatočio muškarce, a da pritom nije uložio istinski trud niti preduzeo odgovarajuće mjere kako bi utvrdio njihov status ili napravio razliku između zatočenika.

III. Uslovi zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno

1693. Tužilaštvo tvrdi da su zatočenici u Zatočeničkom centru Vojno živjeli u teškim i nezdravim uslovima zbog pretrpanosti prostorija, slabe ventilacije, nedovoljnih količina hrane i vode, nedostatka kreveta, te neodgovarajućih sanitarija.⁴²⁴⁶

1694. Što se tiče uslova zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno, Vijeće je prihvatilo dva dokumenta: izvještaj Marijana Biškića od 3. februara 1994., uz koji je priložena zajednička izjava 61 bivšeg zatočenika s Heliograma koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. bili odvedeni u Vojno,⁴²⁴⁷ i pismo MKCK-a od 16. marta 1994., poslano Željku Šiljegu, Marijanu Biškiću, Anti Rosi i Jadranku Prliću, a koje se zasniva na informacijama dobivenim od zatočenika s Heliograma koji su od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedeni u Vojno⁴²⁴⁸ (Pismo MKCK-a od 16. marta 1994.).

⁴²⁴⁵ P 07023, str. 3 i 4.

⁴²⁴⁶ Optužnica, par. 137.

⁴²⁴⁷ P 07787.

⁴²⁴⁸ P 08079 pod pečatom.

1695. Vijeće napominje, preliminarno, da u pismu MKCK-a stoji samo da su zatočenici koji su s Heliodroma odvedeni u Zatočenički centar Vojno bili lišeni hrane 48 sati,⁴²⁴⁹ bez detaljnog opisa uslova zatočenja.

1696. Prema tome, Izvještaj Marijana Biškića od 3. februara 1994, uz koji je priložena zajednička izjava 61 bivšeg zatočenika s Heliodroma koji su u periodu od 8. novembra 1993. od 28. januara 1994. odvedeni u Zatočenički centar Vojno je jedini dokaz kojim Vijeće raspolaže, a u kojem se opisuju uslovi zatočenja u Vojnom. S obzirom na to da su informacije o uslovima zatočenja dobivene iz zajedničke izjave zatočenika, a ne direktno od autora izvještaja, odnosno od Marijana Biškića, one se mogu smatrati posrednim informacijama. Međutim, Vijeće podsjeća da su prilikom svjedočenja Marijana Biškića pred Vijećem izvještaj Marijana Biškića i zajednička izjava bili predmet rasprave među stranama. Marijan Biškić, koji je u vrijeme događaja bio pomoćnik ministra u Ministarstvu obrane za sigurnost i Vojnu policiju,⁴²⁵⁰ potvrdio je autentičnost svog izvještaja i priložene zajedničke izjave.⁴²⁵¹ Iako je Marijan Biškić u svom svjedočenju objasnio da na dan sastavljanja izvještaja nije bio u HR HB i da, prema tome, izvještaj nije potpisao, on nije doveo u pitanje njegov sadržaj.⁴²⁵² Osim toga, precizirao je da informacije sadržane u izvještaju potiču od SIS-a i potvrdio da su one proslijeđene ministru obrane i zapovjedniku Glavnog stožera.⁴²⁵³ Takođe je objasnio da su rukovodioci SIS-a i "djelatnici [...] Vojne policije" sakupili i objedinili informacije, i učinili "sve ono što je potrebno da bi se protiv nekoga mogla i podignuti kaznena prijava",⁴²⁵⁴ ali Vijeću nije mogao dati informacije o eventualnom toku krivičnog postupka.⁴²⁵⁵

1697. Iz njegovog iskaza pred Vijećem takođe proizlazi da mu je postavljeno više direktnih pitanja o zajedničkoj izjavi priloženoj uz njegov izvještaj i da tokom unakrsnog ispitivanja nijedan od timova odbrane nije osporio njenu autentičnost ni dokaznu vrijednost. Vijeće uz to napominje da su imena zatočenika, dakle autora zajedničke izjave, navedena u originalnoj verziji dokumenta na b/h/s-u i da na kraju izjave stoji da im je izjava pročitana i da su se saglasili s njenim sadržajem.⁴²⁵⁶

1698. S obzirom na objašnjenja koja je Marijan Biškić dao u svom svjedočenju pred Vijećem i na činjenicu da tokom suđenja i u svojim završnim podnescima timovi odbrane nisu osporili

⁴²⁴⁹ P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴²⁵⁰ Marijan Biškić, T(f), str. 15039, 15048 i 15049; P 07236, str. 2, čl. 4; P 06994; P 06998, str. 1.

⁴²⁵¹ Marijan Biškić, T(f), str. 15147-15156.

⁴²⁵² Marijan Biškić, T(f), str. 15154.

⁴²⁵³ Marijan Biškić, T(f), str. 15147-15149 i 15156.

⁴²⁵⁴ Marijan Biškić, T(f), str. 15154 i 15155.

⁴²⁵⁵ Marijan Biškić, T(f), str. 15156.

⁴²⁵⁶ P 07787.

autentičnost i sadržaj zajedničke izjave, Vijeće odlučuje da uzme u obzir sadržaj te izjave kako bi utvrdilo u kakvim uslovima su bili zatvoreni zatočenici u Zatočeničkom centru Vojno.

1699. Iz zajedničke izjave proizlazi da su uslovi zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno bili loši. Naime, zatočenici su bili smješteni u dvije prostorije: u garaži dimenzija 6 sa 4 m, na čijim prozorima nije bilo stakala, i u neosvijetljenoj kotlovnici jedne privatne kuće.⁴²⁵⁷ Dnevno su dobivali obrok koji se sastojao od četvrtine hljeba i 200 grama mesa.⁴²⁵⁸ Veliku i malu nuždu morali su vršiti u prostoriji u kojoj su spavali, nisu se mogli prati i oduzete su im osobne stvari.⁴²⁵⁹ Za zatočenike koji su u zatočenju bili od novembra 1993. "prvo kupanje" organizovano je u januaru 1994.⁴²⁶⁰

1700. S obzirom na ove dokaze, Vijeće zaključuje da su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. uslovi zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno bili veoma teški.

IV. Postupanje prema zatočenicima u Zatočeničkom centru Vojno i smrt nekih od njih

1701. U paragrafu 138 Optužnice navodi se da su pripadnici snaga HVO-a svakodnevno fizički i psihički zlostavljali muškarce, bosanske Muslimane; da su pripadnici snaga Herceg-Bosne/HVO-a lišili života najmanje petnaest muškaraca Muslimana, a mnogim drugima nanijeli povrede; da su redovno tukli zatočene muškarce, bosanske Muslimane, zadajući im udarce nogama, šakama, gumenim pendrecima i raznim drvenim predmetima, podvrgavali ih elektro-šokovima, često ih prisiljavali da tuku jedni druge, i zlostavljali ih i ponižavali na druge načine; da su ih primoravali da prisustvuju pogubljenjima drugih zatočenika po prijekom postupku, i da su ih posebno okrutno zlostavljali iz osvete za neki vojni uspjeh ABiH. Tužilaštvo je, s jedne strane, sastavilo popis žrtava, koje su primjer za zlostavljanja u Zatočeničkom centru Vojno⁴²⁶¹ i, s druge strane, popis žrtava koje su primjer za osobe ubijene ili povrijeđene u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²⁶² Vijeće odmah na početku napominje da ne raspolaže informacijama o osobama čija se imena nalaze na ta dva spiska tužilaštva, s izuzetkom Mustafe Kahvića, na kojeg će se Vijeće osvrnuti kada bude razmatralo pitanje u vezi s osobama ubijenim u Zatočeničkom centru Vojno.

⁴²⁵⁷ P 07787, str. 4.

⁴²⁵⁸ P 07787, str. 5.

⁴²⁵⁹ P 07787, str. 5.

⁴²⁶⁰ P 07787, str. 5.

⁴²⁶¹ Povjerljivi Prilog Optužnici, str. 20. Žrtve-primjeri za zlostavljanja u Zatočeničkom centru Vojno, o čemu se iznose navodi u paragrafu 138 Optužnice, pomenute u Prilogu Optužnici.

⁴²⁶² Povjerljivi Prilog Optužnici, str. 19. Žrtve-primjeri za povrijeđene ili ubijene osobe u Zatočeničkom centru Vojno, o čemu se iznose navodi u paragrafu 138 Optužnice, pomenute u Prilogu Optužnici.

1702. Vijeće će najprije analizirati informacije u vezi s postupanjem prema zatočenicima (A), a zatim navode o smrti nekih od njih tokom zatočeništva u Zatočeničkom centru Vojno (B).

A. Postupanje prema zatočenicima za vrijeme zatočeništva u Zatočeničkom centru Vojno

1703. Prema zajedničkoj izjavi 61 bivšeg zatočenika s Heliodroma koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedeni u Vojno i koja je priložena uz Izvještaj Marijana Biškića od 3. februara 1994.,⁴²⁶³ jedan od zatočenika, mentalni bolesnik, redovno je bio izlagan surovom postupanju, naročito od strane Dragana Šunjića i Marija Mihalja, koji su ga jednog dana tukli dva sata.⁴²⁶⁴ Uz to mu je 20 dana bilo zabranjeno da sjedi i spava.⁴²⁶⁵

1704. Dalje, prilikom organizacije prvog "kupanja" zatočenika u januaru 1994., zatočenici su bili prisiljeni da pod prijetnjom oružjem vrijeđaju Dragana Šunjića i Marija Mihalja i dok su to činili pucano im je iznad glava i između nogu.⁴²⁶⁶ Takođe su ih udarali po glavi kundacima pušaka i drškama noževa.⁴²⁶⁷ Dragan Šunjić je 26. januara 1993. jednog zatočenika tako žestoko pretukao da ovaj nije mogao da stane na noge, a zatim ga je natjerao da pije mokraću drugih zatočenika.⁴²⁶⁸ Istog dana, jedan drugi zatvorenik odveden je u kancelariju zapovjednika zatočeničkog centra, gdje su ga Dragan Šunjić i Mario Mihalj podvrgli elektro-šokovima.⁴²⁶⁹

1705. Prema zajedničkoj izjavi zatočenika, Mario Mihalj takođe je prisilio tri zatočenika da kleknu, stave ruke na leđa i pognu glavu; tukli su ih po glavi šakama, nogama i pendrekom dok se jedan od njih nije onesvijestio.⁴²⁷⁰ Jednom od zatočenika glava je bila toliko otekla da više ništa nije vidio ni čuo.⁴²⁷¹

1706. U svom izvještaju od 3. februara 1994.,⁴²⁷² Marijan Biškić je obavijestio Pericu Jukića, ministra obrane, i Antu Rosu, zapovjednika Glavnog stožera HVO-a, da Mario Mihalj "zlostavlja" Muslimane, zatočenike u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²⁷³ U svom svjedočenju pred Vijećem, Marijan Biškić je objasnio da te informacije potiču od SIS-a i potvrdio je da su prosljeđene

⁴²⁶³ P 07787.

⁴²⁶⁴ P 07787, str. 5.

⁴²⁶⁵ P 07787, str. 5.

⁴²⁶⁶ P 07787, str. 5.

⁴²⁶⁷ P 07787, str. 5.

⁴²⁶⁸ P 07787, str. 4 i 5.

⁴²⁶⁹ P 07787, str. 5.

⁴²⁷⁰ P 07787, str. 5.

⁴²⁷¹ P 07787, str. 5.

⁴²⁷² Marijan Biškić, T(f), str. 15039, 15048 i 15049; P 07236, str. 2, čl. 4; P 06994; P 06998, str. 1.

⁴²⁷³ P 07787, str. 2 i 3; Marijan Biškić, T(f), str. 15153.

ministru obrane i zapovjedniku Glavnog stožera.⁴²⁷⁴ Na kraju svog izvještaja, Marijan Biškić zaključuje sljedeće:

Iz navedenih primjera se može zaključiti da se još uvijek pojedini zapovjednici ne pridržavaju dogovorenih postupaka u korištenju RZ za pojedine radove, kao i to da se s njima ne postupa ni približno međunarodnim konvencijama o tretmanu RZ. Ovakvi postupci se moraju spriječiti i sankcionirati jer će nam i dalje nanositi štete na međunarodnom političkom planu. Molimo da se sa Vašeg nivoa poduzmu mjere na spriječavanju samovolje pojedinaca i štuju zapovijedi koje su u tom smislu svima dostavljene.⁴²⁷⁵

1707. Marijan Biškić je takođe objasnio da su nakon njegovog izvještaja od 3. februara 1994. "čelnici SIS-a" i "djelatnici [...] Vojne policije" sakupili i objedinili informacije, i "učinili sve ono što je bilo potrebno da se protiv nekoga mogla podignuti kaznena prijava",⁴²⁷⁶ ali on Vijeću nije mogao da pruži informacije o eventualnom toku krivičnog postupka.⁴²⁷⁷

1708. Konačno, prema pismu MKCK-a od 16. marta 1994., zasnovanom na informacijama dobivenim od zatočenika s Heliodroma koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedeni u Vojno, zatočenici Zatočeničkog centra Vojno "zlostavljani" su od strane Marija Mihalja i Dragana Šunjića.⁴²⁷⁸ Ta dva čovjeka su noću i do pet puta budila zatočenike i "ponižavali ih".⁴²⁷⁹ Jedne noći, jedan zatočenik je bio primoran da pije mokraću drugih zatočenika; neki zatočenici bili su primorani da jedu životinjski ili ljudski izmet.⁴²⁸⁰ Jedan je zatočenik opečen cigaretom.⁴²⁸¹

1709. U svjetlu tih dokaza Vijeće zaključuje da su zatočenici u Zatočeničkom centru Vojno u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. bili izloženi nasilju i surovom postupanju od strane Marija Mihalja i Dragana Šunjića. Vijeće ne raspolaže informacijama u vezi s navodima tužilaštva da su zatočeni Muslimani bili prisiljeni da prisustvuju pogubljenjima drugih zatočenika po prijekom postupku i da su ih naročito okrutno zlostavljali iz osвете za neki vojni uspjeh ABiH.

B. Smrt zatočenika za vrijeme zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno

1710. Prema izvještaju Stanka Božića od 14. septembra 1993., Mario Mihalj, zapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, obavijestio je Stanka Božića, ravnatelja Heliodroma, da su 11.

⁴²⁷⁴ Marijan Biškić, T(f), str. 15149 i 15156.

⁴²⁷⁵ P 07787, str. 3.

⁴²⁷⁶ Marijan Biškić, T(f), str. 15154 i 15155.

⁴²⁷⁷ Marijan Biškić, T(f), str. 15156.

⁴²⁷⁸ P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴²⁷⁹ P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴²⁸⁰ P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴²⁸¹ P 08079 pod pečatom, str. 1.

septembra 1993. smrtno stradali Husnija Ćorojević, Enver Kajtazi, Havdo Jelin, Haris Začinagić⁴²⁸² i Haris Balić,⁴²⁸³ zatočenici s Heliodroma, koji su u to vrijeme bili zatvoreni u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²⁸⁴ U izvještaju se ne navode okolnosti njihove smrti, niti se kaže da li su poginuli za vrijeme zatočenja u Zatočeničkom centru Vojno ili dok su bili na radu.

1711. Vijeće je takođe prihvatilo pismo MKCK-a koje je 20. januara 1994. upućeno Marijanu Biškiću, Milivoju Petkoviću, Jadranku Prliću i Vladislavu Pogarčiću⁴²⁸⁵ (Pismo MKCK-a od 20. januara 1994.). Vijeće primjećuje da to pismo, suprotno tvrdnji koju Ćorićeva odbrana iznosi u svom Završnom podnesku,⁴²⁸⁶ ima prijemni pečat, iako taj pečat nije sasvim čitljiv i stoga Vijeću ne omogućuje da precizno utvrdi koji ga je organ HVO-a primio.⁴²⁸⁷ Osim toga, Vijeće je saslušalo Marijana Biškića koji je u svom svjedočenju pred Vijećem govorio o pismima MKCK-a i izjavio:

I svi dopisi su... koji su došli do mene, bez obzira što su išli na druge adrese, upućeni Upravi Vojne policije da utvrdi navode u tom dopisu i da odgovori Međunarodnom komitetu Crvenog križa o rezultatima do kojih je došla Vojna policija.⁴²⁸⁸

1712. Dodao je sljedeće: "Znači, nijedan dopis Međunarodnog komiteta Crvenog križa u moje vrijeme nije ignoriran".⁴²⁸⁹ Te izjave i prijemni pečat na pismu potvrđuju da je Uprava Vojne policije zaista dobivala pisma MKCK-a.

1713. U pismu se kaže da je u Vojnom "osob[a] na dužnosti" ubila zatočenike, ali se ne navodi broj ubijenih zatočenika i datum njihove smrti.⁴²⁹⁰ U pismu se precizira da je MKCK saznao za ove pogibije preko "organa vlasti ili bivših zatočenika".⁴²⁹¹ Vijeće ocjenjuje da je ta informacija nedovoljno precizna i vremenski isuviše udaljena od izvještaja Stanka Božića od 14. septembra 1993. da bi se mogla smatrati informacijom koja potkrepljuje ili nadopunjava informacije o pogibiji petorice zatočenika, o čemu je riječ u tom izvještaju.

⁴²⁸² Husnija Ćorojević, Enver Kajtazi, Havdo Jelin, Haris Začinagić su četiri žrtve-primjeri za navode iz paragrafa 138, pomenute u prilogu Optužnici.

⁴²⁸³ Riječ je o jednoj žrtvi-primjeru za paragraf 139, pomenutoj u prilogu Optužnici.

⁴²⁸⁴ P 05054. Izvještaj je upućen Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i Zvonku Vidoviću. U izvještaju se navodi i smrt osobe po imenu Željko Ćorić, ali iz izvještaja Stanka Božića proizlazi da on nije bio zatočen na Heliodromu.

⁴²⁸⁵ P 07629.

⁴²⁸⁶ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 519.

⁴²⁸⁷ P 07629, str. 1.

⁴²⁸⁸ Marijan Biškić, T(f), str. 15158.

⁴²⁸⁹ Marijan Biškić, T(f), str. 15159.

⁴²⁹⁰ P 07629, str. 2; P 07636.

⁴²⁹¹ P 07629, str. 2; P 07636.

1714. U svom izvještaju od 3. februara 1994., Marijan Biškić je obavijestio Pericu Jukića, ministra obrane, i Antu Rosu, zapovjednika Glavnog stožera HVO-a, da nije bilo moguće da se dobiju pouzdane informacije o odgovornosti Marija Mihalja za smrt zatočenika u Vojnom.⁴²⁹²

1715. Prema pismu MKCK-a od 16. marta 1994., zasnovanom na informacijama dobivenim od zatočenika s Heliodroma koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedeni u Vojno, Mustafa Kahvić je između 1. i 5. decembra 1993., nakon što je pretučen, s četiri ili pet hitaca ubijen od strane "osobe na dužnosti", a njegovo tijelo pokopano je u blizini garaže u Zatočeničkom centru Vojno.⁴²⁹³ U pismu se, osim toga, dodaje da su osobe zadužene za Vojno bile "Mario Mikhail"⁴²⁹⁴ i Dragan Šunjić.⁴²⁹⁵ Iako je MKCK saznao za tu pogibiju preko "zatočenika", u pismu se iznose pojedinosti o identitetu jedne žrtve i osoba na dužnosti u zatočeničkom centru.⁴²⁹⁶ Pogibija Mustafe Kahvića potvrđena je u izvještaju Vojne policije od 12. avgusta 1994., koji sadrži popis izvještaja o "ratnim zarobljenicima" ubijenim ili povrijeđenim za vrijeme rada (Izvještaj Vojne policije od 12. avgusta 1994.), koji se zasniva na izvještaju Marija Mihalja, zapovjednika Zatočeničkog centra Vojno, čiji datum i sadržaj Vijeću nisu poznati.⁴²⁹⁷

1716. Vijeće smatra da su ti dokazi dovoljni kako bi zaključilo da je 5. decembra 1993. Mustafa Kahvić pretučen i ubijen iz vatrenog oružja. Iako se u pismu MKCK-a od 16. marta 1994. ne navodi ime osobe koja je ubila tog zatočenika, ipak se precizira da se radilo o "osobFiğ na dužnosti", a Vijeće je već utvrdilo da je riječ o Mariju Mihalju.⁴²⁹⁸

V. Radovi koje su zatočenici s Heliodroma i iz Vojnog izvodili u zoni Vojno-Bijelo Polje i postupanje prema njima za vrijeme radova

1717. Prema navodima iz paragrafa 139 Optužnice, u periodu od avgusta 1993. do marta 1994. muškarci Muslimani zatočeni u Zatočeničkom centru Vojno i zatočenici s Heliodroma korišteni su za prisilni rad na području Vojnog.

1718. U dijelu Optužnice koji se se odnosi na Heliodrom, u paragrafu 125, navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a redovno maltretirale i zlostavljale zatočenike Muslimane ili su drugim

⁴²⁹² P 07787, str. 3.

⁴²⁹³ P 08079 pod pečatom, str. 2.

⁴²⁹⁴ Vijeće napominje da je u pismu MKCK-a prezime Marija Mihalja napisano kao "Mikhail". Vijeće, međutim, primjećuje da se vjerovatno radi o tipografskoj grešci i da je MKCK mislio na Marija Mihalja.

⁴²⁹⁵ P 08079 pod pečatom, str.1.

⁴²⁹⁶ P 08079 pod pečatom, str. 1 i 2.

⁴²⁹⁷ P 08428, str. 31, tačka 138.

⁴²⁹⁸ V. "Vlasti odgovorne za način rada Zatočeničkog centra Vojno", u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Zatočeničkim centrom Vojno.

osobama dopuštale da to čine, kako na Heliodromu tako i na mjestima na koja su zatočenici odvođeni na prisilni rad ili s nekim drugim ciljem. Što se tiče mjesta na koja su zatočenici s Heliodroma odvođeni na prisilni rad, u paragrafu 128 Optužnice kaže se da su približno od avgusta 1993. do marta 1994. godine, muškarce, bosanske Muslimane, zatočene u zatvoru na Heliodromu, prebacivali, često ih rotirajući svakih sedam dana, u Zatočenički centar Vojno, gdje su ih koristili za prisilni rad da rade u opasnim uslovima. Mnogi zatočeni Muslimani su u toku tog prisilnog rada poginuli ili bili ranjeni dok su obavljali te radove.

1719. Kako bi donijelo odluku u vezi s tim navodima, Vijeće će prvo analizirati dokaze koji se odnose na zatočenike s Heliodroma upućene na radove u zonu Vojno (A), zatim će se osvrnuti na vrstu i mjesta radova (B), postupanje prema zatočenicima s Heliodroma na radovima u zoni Vojno (C) i, konačno, na informacije u vezi sa zatočencima s Heliodroma i iz Vojnog koji su za vrijeme radova bili ranjeni i poginuli (D).

A. Zatočenici s Heliodroma upućeni na radove u zonu Vojno-Bijelo Polje

1720. Svjedok NN, Musliman i vojnik ABiH, koji je od 13. juna 1993. do 19. marta 1994.⁴²⁹⁹ bio zatočen na Heliodromu i čiji je iskaz prihvaćen na osnovu pravila 92bis Pravilnika, izjavio je da je dok je bio zatočen na Heliodromu petnaest do dvadeset dana radio u zoni "Vojno-Bijelo Polje",⁴³⁰⁰ ali nije naveo tačne datume.

1721. U dvije od četiri izjave⁴³⁰¹ priložene uz izvještaj Stanka Božića, ravnatelja Heliodroma, upućen 10. septembra 1993. Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i 5. bojni (Izvještaj Stanka Božića od 10. septembra 1993.), dvojica zatočenika s Heliodroma – Halil Hamzić i Emir Šehović – kažu da su od 19. avgusta do 3. septembra 1993.⁴³⁰² odvedeni na rad u Zatočenički centar Vojno s još 50 drugih zatočenika. Vijeće napominje da te izjave, suprotno tvrdnji Ćorićeve odbrane u Završnom podnesku,⁴³⁰³ nisu "izjave neidentifikovanih žrtava", s obzirom na to da se radi o izjavama dvojice jasno identifikovanih zatočenika priloženim uz izvještaj.⁴³⁰⁴ Osim toga, izjave te dvojice zatočenika potvrđene su činjenicom da su zatočenici, okvalifikovani kao "ratni zarobljenici", na osnovu zapovijedi Zlatana Mije Jelića, zapovjednika Sektora Obrana Mostara, i

⁴²⁹⁹ Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str 5878, 5880 i 5888.

⁴³⁰⁰ Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5888.

⁴³⁰¹ Uz izvještaj su priložene četiri izjave zatočenika. Samo izjave dvojice od tih zatočenika (Halila Hamzića i Emira Šehovića) odnose se na Zatočenički centar Vojno.

⁴³⁰² P 04918, str. 5 i 6; Svjedok NO, T(f), str. 51252 i 51253, zatvorena sjednica. Svjedok NO izjavio je da Zlatan Mijo Jelić nije dobio taj izvještaj. Vijeće je već utvrdilo da je Zatočenički centar Vojno bio isto što i logor u Bijelom Polju; osim toga, navodi da je Mario Mihalj, zapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, bio osoba koja ga je zlostavljala.

⁴³⁰³ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 519.

⁴³⁰⁴ P 04918, str. 5 i 6.

Vladimira Primorca, zapovjednika 1. lakojurišne bojne Vojne policije,⁴³⁰⁵ 19. avgusta 1993. predati Draganu Šunjiću, pripadniku 2. brigade HVO-a i dozapovjedniku Zatočeničkog centra Vojno, kako bi bili korišteni za rad.⁴³⁰⁶

1722. Osim toga, na osnovu zapovijedi Zlatana Mije Jelića, 50 zatočenih muškaraca upućeno je 2. septembra 1993. u 1. bojnu 2. brigade HVO-a, koja je htjela da ih koristi za rad.⁴³⁰⁷ Iz izvještaja Stanka Božića od 14. septembra 1993. proizlazi da je u to vrijeme za zatočenike bio odgovoran Dragan Šunjić.⁴³⁰⁸

1723. Na osnovu jedne zapovijedi Zlatana Mije Jelića, 70 zatočenika s Heliograma je 13. septembra 1993. "predato" 2. brigadi HVO-a.⁴³⁰⁹ Vijeće primjećuje da je Dragan Šunjić, dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, bio zadužen za njihovu bezbjednost, a da je za zatočenike bio odgovoran i Mario Mihalj, zapovjednik Zatočeničkog centra Vojno.⁴³¹⁰

1724. Vijeće je takođe prihvatilo⁴³¹¹ izvještaj načelnika Uprave SIS-a, koji je 3. februara 1994. upućen konkretno Upravi Vojne policije⁴³¹² (Izvještaj načelnika SIS-a od 3. februara 1994.). Vijeće napominje, kao i Ćorićeva odbrana u svom Završnom podnesku,⁴³¹³ da na tom izvještaju nema prijemnog pečata. Vijeće, međutim, primjećuje da se u Izvještaju Marijana Biškića od 3. februara 1994. izričito kaže da se on zasniva na izvještaju koji je "[dostavio Sektor sigurnosti]" i da su informacije sadržane u Izvještaju Marijana Biškića od 3. februara 1994. zaista slične informacijama iz izvještaja načelnika SIS-a od 3. februara 1994.⁴³¹⁴ Vijeće, prema tome, zaključuje da je izvještaj načelnika SIS-a od 3. februara 1994. u svakom slučaju stigao do Marijana Biškića i da nema sumnje

⁴³⁰⁵ P 03616; P 06802, str. 2.

⁴³⁰⁶ P 04305; Uprava Vojne policije primila je tu zapovijed 20. avgusta 1993. V. takođe P 04779; P 02642, str. 8 tačke 163, 164 i 168.

⁴³⁰⁷ P 04767. Uprava Vojne policije primila je tu zapovijed Zlatana Mije Jelića 3. septembra 1993. V. takođe P 05054.

⁴³⁰⁸ P 05054.

⁴³⁰⁹ Izvještaj je upućen Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i Zvonku Vidoviću. Svjedok NO izjavio je da Zlatan Mijo Jelić nije primio taj izvještaj. Svjedok NO, T(f), str. 51252 i 51253, zatvorena sjednica; P 05288.

⁴³¹⁰ P 05288. Vijeće je utvrdilo da se naziv "privatni zatvor u Bijelom Polju" koristio za označavanje Zatočeničkog centra Vojno. V.: "Opis Zatočeničkog centra Vojno", u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Zatočeničkim centrom Vojno".

⁴³¹¹ "Odluka po zahtjevu tužilaštva za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza (45 dokumenata koji se odnose na Vojnu policiju HVO-a)", povjerljivo, 13. decembar 2007., str. 8. U dodatku zajedničkom odgovoru koji je podnesen na povjerljivoj osnovi 27. novembra 2007., Stojićeva, Praljkova, Ćorićeva i Pušićeva odbrana ("Odgovor Brune Stojića, Slobodana Praljka, Valentina Ćorića i Berislava Pušića na zahtjev tužilaštva za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza (koji se odnose na Vojnu policiju HVO-a)") bile su protiv prihvatanja tog dokumenta zbog problema u vezi s datumom u dokumentu, ali i naročito posebno zato što se "suprotno argumentima tužilaštva, u tom dokumentu ne pominje Vojna policija niti kontrola koju je vršila i, štaviše, taj se dokument odnosi na period nakon 8. novembra 1993.". Tužilaštvo je 3. decembra 2007. dostavilo repliku na povjerljivoj osnovi, u kojoj je navelo da se u izvještaju opisuju zlostavljanja zatočenika i da je taj dokument konkretno upućen Upravi Vojne policije (povjerljivi Dodatak 1 priložen "Repliki tužilaštva na odgovor optuženih Stojića, Praljka, Ćorića i Pušića na zahtjev tužilaštva za uvrštavanje u spis dokumentarnih dokaza (koji se odnose na Vojnu policiju HVO-a)").

⁴³¹² P 07799.

⁴³¹³ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 519.

da je taj izvještaj takođe stigao u Upravu Vojne policije koja je u to vrijeme bila u nadležnosti Marijana Biškića, pomoćnika ministra u Ministarstvu obrane za sigurnost i Vojnu policiju. Vijeće napominje da je 8. novembra 1993. i 17. novembra 1993. na osnovu zapovijedi Zlatana Mije Jelića, zapovjednika Sektora Obrana Mostara, 15 odnosno 58 zatočenika s Heliodroma upućeno na rad u zonu Vojno.⁴³¹⁵

1725. Prema pismu MKCK-a, upućenom 18. februara 1994. Marijanu Biškiću, Željku Šiljegu i Jadranku Prliću, predstavnici MKCK-a su prilikom posjete Heliodromu u februaru 1994. utvrdili da 76 zatočenika koje je ova organizacija posjetila 5. januara 1994. više nisu na Heliodromu.⁴³¹⁶ Prema informacijama dobivenim od zatočenika, u pismu se kaže da je 64 od tih zatočenika s Heliodroma odvedeno na rad na liniju fronta, na područje grada Mostara i na područje Vojnog.⁴³¹⁷ Te informacije, međutim, nisu dovoljno precizne da bi Vijeće moglo da zaključi koji su zatočenici upućeni u Zatočenički centar Vojno i kojeg datuma.

1726. Prema tome, Vijeće zaključuje da je u periodu od avgusta 1993. do kraja januara 1994. više desetaka zatočenika s Heliodroma upućeno u Zatočenički centar Vojno, na radove na području Vojnog. Što se tiče statusa tih zatočenika, Vijeće podsjeća da je većina Vijeća već zaključila, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da su zatočenici u Zatočeničkom centru Vojno bili pripadnici ABiH i "civili".

B. Vrste i mjesta radova u zoni Vojno-Bijelo Polje

1727. Svjedok NN je objasnio da su se radovi koje je obavljao u zoni "Vojno-Bijelo Polje" sastojali od kopanja rovova, gradnje pontonskih mostova na Neretvi, gradnje bunkera, skloništa i drugih radova,⁴³¹⁸ no nije ih detaljno opisao.

1728. Prema izvještaju načelnika SIS-a od 3. februara 1994. i izvještaju Marijana Biškića od 3. februara 1994., radilo se na utvrđivanju linija fronta u zoni odgovornosti 2. brigade HVO-a, na području Vojnog i Bijelog Polja, ili za potrebe 2. brigade.⁴³¹⁹ Prema pismu MKCK-a od 20. januara 1994., brojni zatočenici iz "logora HVO-a u zoni Mostar, Vojno i Vrđi" odvođeni su na liniju fronta

⁴³¹⁴ P 07787.

⁴³¹⁵ P 07787, str. 3; P 07799; P 08079 pod pečatom.

⁴³¹⁶ P 07895, str. 1.

⁴³¹⁷ P 07895, str. 1.

⁴³¹⁸ Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5889.

⁴³¹⁹ P 07799; P 07787, str. 4.

u Mostaru da izvode radove, i to u vrijeme dok su u avgustu i septembru 1993. borbe bile u punom jeku.⁴³²⁰

1729. Prema jednom drugom pismu MKCK-a, upućenom 24. januara 1994. Milivoju Petkoviću, Perici Jukiću, Jadranku Prliću i Vladislavu Pogarčiću (Pismo MKCK-a od 24. januara 1994.), pojedini zatočenici bili su prisiljeni da izvode radove u vojne svrhe, kao što je gradnja utvrđenja na linijama fronta, konkretno u Vojnom.⁴³²¹

1730. Prema pismu MKCK-a od 16. marta 1994., koje se zasniva na informacijama dobivenim od zatočenika s Heliodroma odvedenim u Vojno u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994., Mario Mihalj i Dragan Šunjić, zapovjednik i dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, prisiljavali su zatočenike na rad.⁴³²² U pismu se navodi da su zatočenici morali da rade na liniji fronta svaki dan, od šest ujutro.⁴³²³

1731. Vijeće stoga zaključuje da je uprava zatočeničkog centra zatočenike s Heliodroma, dovedene u Zatočenički centar Vojno, i zatočenike u Zatočeničkom centru Vojno prisiljavala na fizički rad, na primjer da grade utvrđenja na linijama fronta za potrebe 2. brigade HVO-a, i to dok su trajale borbe između ABiH i HVO-a.

C. Postupanje prema zatočenicima s Heliodroma na radovima u zoni Vojno-Bijelo Polje

1732. U paragrafima 125 i 128 Optužnice navodi se da se prema zatočenicima s Heliodroma, odvedenim na prisilni rad u Zatočenički centar Vojno, okrutno postupalo i da su zlostavljani na mjestima gdje su radili.

1733. Vijeće ima na raspolaganju dva dokumenta u kojima stoji da su "stražari" u Zatočeničkom centru Vojno zatočenike s Heliodroma, koji su bili prisiljavani da rade na linijama fronta, redovno tukli i okrutno postupali prema njima.⁴³²⁴ U pismu MKCK-a od 16. marta 1994., koje se zasniva na informacijama dobivenim od zatočenika s Heliodroma odvedenim u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. u Vojno, navodi se da su "stražari" redovno tukli 75 zatočenika koji su s Heliodroma odvedeni u Zatočenički centar Vojno dok su ovi obavljali radove.⁴³²⁵ Prema tom pismu, oko 31. decembra 1993. jedan "stražar" ozlijedio je jednog zatočenika tako što ga je

⁴³²⁰ P 07636, str. 1.

⁴³²¹ P 07660.

⁴³²² P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴³²³ P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴³²⁴ P 08079 pod pečatom; P 07787.

⁴³²⁵ P 08079 pod pečatom.

najmanje 30 puta udario po glavi.⁴³²⁶ Taj zatočenik nastavio je da radi na linijama fronta tri dana nakon toga, a ujutro 31. januara 1994. ga je pretukla "osob[a] na dužnosti", za koju je Vijeće već utvrdilo da se radilo o Mariju Mihalju. Zatočenik je uveče ambulantim kolima prevezen u Bijelo Polje, zatim u bolnicu u Bijeli Brijeg.⁴³²⁷ Vijeće nije u mogućnosti da utvrdi šta se s tim zatočenikom desilo nakon toga.

1734. Prema zajedničkoj izjavi 61 bivšeg zatočenika s Heliodroma, koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedeni u Zatočenički centar Vojno, priloženoj uz izvještaj Marijana Biškića od 3. februara 1994., zatočenici su bili žrtve zlostavljanja dok su radili na liniji fronta između Bijelog Polja i Vojnog.⁴³²⁸ Vijeće primjećuje da zatočenici navode imena zapovjednika jedinica HVO-a i da su informacije o njima djelimične i ponekad veoma neprecizne, ali potpuno je jasno da je riječ o vojnicima oružanih snaga HVO-a. Zatočenici tako objašnjavaju da su bili izloženi nasilju, naročito od strane pripadnika "3. satnije HVO-a, pod zapovjedništvom Marka Š.",⁴³²⁹ da su ih tukli palicama, lancima i da su ih udarali nogama dok su ležali na zemlji u rovovima;⁴³³⁰ da je jedan vojnik HVO-a, zvani Brekalo A., prisilio jednog zatočenika da popije šolju kafe punu opušaka⁴³³¹ i da su tri "vojnika" prisilila zatočenike da kopaju rovove dok su ti vojnici na njih otvarali vatru iz automatskog oružja.⁴³³² Zatočenike koji su radili u Zalihićima,⁴³³³ takođe su palicama, puškama i nogama tukla "trojica vojnika iz Grabovice i Drežnice", čiji identitet i jedinice kojima su pripadali nisu navedeni.⁴³³⁴

1735. Takođe prema toj zajedničkoj izjavi, Mario Mihalj i Dragan Šunjić tukli su i ponižavali četiri zatočenika dok su ovi radili u jednom rovu na liniji fronta u Vojnom.⁴³³⁵ Mario Mihalj i Dragan Šunjić naredili su jednom od ova četiri zatočenika da na glavu stavi plastičnu flašu, a oni su iz automatskog oružja pucali na njega s udaljenosti od deset metara.⁴³³⁶ Zatim su ga pretukli.⁴³³⁷ Dragan Šunjić je drugog zatočenika do krvi udarao s dva kamena.⁴³³⁸ Ovog zatočenika su Dragan Šunjić i Mario Mihalj ponovo pretukli nakon što se vratio u Zatočenički centar Vojno.⁴³³⁹ Konačno,

⁴³²⁶ P 08079 pod pečatom, str. 2.

⁴³²⁷ P 08079 pod pečatom, str. 2.

⁴³²⁸ P 07787, str. 4; P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴³²⁹ P 07787, str. 4; P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴³³⁰ P 07787, str. 4; P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴³³¹ P 07787, str. 4.

⁴³³² P 07787, str. 4 i 5.

⁴³³³ Iz tog dokumenta proizlazi da se Zalihići nalaze na liniji fronta između Bijelog Polja i Vojnog.

⁴³³⁴ P 07787, str. 4 i 5.

⁴³³⁵ P 07787, str. 5.

⁴³³⁶ P 07787, str. 5.

⁴³³⁷ P 07787, str. 5.

⁴³³⁸ P 07787, str. 5.

⁴³³⁹ P 07787, str. 5.

Mario Mihalj je trećeg zatočenika prisilio da pojede kozji izmet, koji je zalio ljudskom mokraćom, a zatim je ugasio cigaretu na leđima četvrtog zatočenika.⁴³⁴⁰

1736. Prema pismu MKCK-a od 16. marta 1994., zasnovanom na informacijama dobivenim od zatočenika s Heliodroma koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedeni u Vojno, vojnici su zatočenike natjerali da se ljube, da jašu jedni druge, da plešu, da jedni nad drugima vrše felaciju i da laju.⁴³⁴¹

1737. Vijeće je u spis uvrstilo i izvještaj Berislava Pušića, predstojnika Službe za razmjenu, od 29. januara 1994., upućen Marijanu Biškiću, u vezi s informacijama MKCK-a o sudbini pojedinih zatočenika s Heliodroma (Izvještaj Berislava Pušića od 29. januara 1994.).⁴³⁴² Ćorićeva odbrana tvrdi da na tom izvještaju nema prijemnog pečata⁴³⁴³ koji bi pokazao da je primalac zaista dobio taj dokument i da su u njemu sadržane samo informacije dobivene od MKCK-a.⁴³⁴⁴ Vijeće napominje da se, suprotno tvrdnjama Ćorićeve odbrane, na Izvještaju Berislava Pušića od 29. januara 1994. nalazi prijemni pečat,⁴³⁴⁵ da Berislav Pušić nije samo prepisao informacije MKCK-a, nego da potvrđuje neke od njih, konkretno činjenicu da je u Vojnom radilo 60 zatočenika, a da "Mario Mihalj [...] zloupotrebljava svoj položaj, zlostavlja zarobljenike, ubija ih".⁴³⁴⁶

1738. Prema izvještaju načelnika SIS-a od 3. februara 1994., od 73 zatočenika odvedenih u Zatočenički centar Vojno u novembru 1993. samo je 61 vraćen na Heliodrom 29. januara 1994.⁴³⁴⁷ Dakle, 12 zatočenika nije se vratilo na Heliodrom.⁴³⁴⁸ U izvještaju, načelnik SIS-a precizira da je dobio informacije—pri čemu ne navodi izvor informacija - prema kojima se ti zatočenici, ranjeni na liniji fronta, nalaze u bolnici.⁴³⁴⁹ U izvještaju se, međutim, tvrdi da su te informacije netačne i da su neki zatočenici maltretirani, mučeni i ubijeni, a da su drugi oslobođeni.⁴³⁵⁰ U izvještaju se navodi da je zatočenike maltretirala "grupa vojnika na čelu s Mariom Mihaljom, koji je alkoholičar i narkoman".⁴³⁵¹ Sadržaj izvještaja potvrđen je u pismu MKCK-a od 16. marta 1994., zasnovanom na

⁴³⁴⁰ P 07787, str. 5. V. takođe P 08079 pod pečatom, str. 1.

⁴³⁴¹ P 08079 pod pečatom, str.1. V. takođe P 07787, str. 4.

⁴³⁴² P 07722, str. 1.

⁴³⁴³ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 519.

⁴³⁴⁴ P 07722, str. 1.

⁴³⁴⁵ P 07722.

⁴³⁴⁶ P 07722, str. 1.

⁴³⁴⁷ P 07799.

⁴³⁴⁸ P 07799. Vijeću nije poznat izvor informacije prema kojoj je zatočenicima ukazivana medicinska njega, ali u svakom slučaju, iz izvještaja proizlazi da ih načelnik Uprave SIS-a uopšte ne smatra vjerodostojnim.

⁴³⁴⁹ P 07799.

⁴³⁵⁰ P 07799.

⁴³⁵¹ P 07799.

informacijama dobivenim od zatočenika s Heliodroma koji su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. dovedeni u Vojno.⁴³⁵²

1739. U jednoj od četiri izjave priložene Izvještaju Stanka Božića od 10. septembra 1993., Emir Šehović, zatočenik s Heliodroma, objasnio je da je 19. avgusta 1993. s 50 drugih zatočenika odveden na rad u Zatočenički centar Vojno i da se prema zatočenicima, dok su bili na linijama fronta, dobro postupalo.⁴³⁵³ Vijeće, međutim, smatra da to izolovano svjedočenje ne umanjuje dokaznu vrijednost svih ostalih dokaza kojima Vijeće raspolaže.

1740. U svjetlu više dokaza, Vijeće zaključuje da su zatočenici, koji su u periodu od avgusta 1993. do marta 1994. s Heliodroma odvođeni u Zatočenički centar Vojno na obavljanje radova na linijama fronta, bili izloženi teškom nasilju od strane Marija Mihalja i Dragana Šunjića, ali i od strane drugih osoba za koje Vijeće nije utvrdilo kojim jedinicama su pripadale, no koje su svakako bile vojnici HVO-a prisutni na mjestima gdje su se obavljali radovi.

D. Smrt i ranjavanje zatočenika s Heliodroma i iz Zatočeničkog centra Vojno za vrijeme radova

1741. U paragrafu 139 Optužnice navodi se da su u periodu od avgusta 1993. do marta 1994. muškarci Muslimani zatočeni u Zatočeničkom centru Vojno, zajedno sa zatočenicima na Heliodromu, korišteni za prisilni rad na području Vojnog, pri čemu su redovno bili izloženi vatri iz minobacača, snajpera i drugog lakog naoružanja, i da je najmanje 38 zatočenika poginulo ili ranjeno. Tužilaštvo je sastavilo popis žrtava koje su primjer za ranjene⁴³⁵⁴ i ubijene⁴³⁵⁵ osobe za vrijeme prisilnog rada.

1742. U svom Završnom podnesku, Ćorićeva odbrana tvrdi da tužilaštvo nije predložilo nijedan dokaz o smrti nekih zatočenika i da, shodno tome, njihova smrt nije utvrđena na odgovarajući način.⁴³⁵⁶ Što se tiče drugih zatočenika, Ćorićeva odbrana tvrdi da su jedini izvori dokaza o njihovoj smrti izvještaji ili spiskovi sastavljeni na osnovu izvještaja Stanka Božića, koji nije bio na mjestima gdje su zatočenici obavljali radove; da se Božić oslanjao na informacije koje su mu prenosili drugi kako bi neko lice proglasio umrlim; da on nije bio pozvan da svjedoči, da nije unakrsno ispitan, i da

⁴³⁵² P 08079 pod pečatom.

⁴³⁵³ P 04918, str. 5.

⁴³⁵⁴ Žrtve-primjeri osoba iz Zatočeničkog centra Vojno ranjenih za vrijeme prisilnog rada, za paragraf 139 Optužnice, navedene u prilogu Optužnici.

⁴³⁵⁵ Žrtve-primjeri osoba iz Zatočeničkog centra Vojno ubijenih prilikom prisilnog rada, za paragraf 139 Optužnice.

⁴³⁵⁶ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 753.

stoga nije ocijenjena njegova vjerodostojnost.⁴³⁵⁷ Ćorićeva odbrana tvrdi da, shodno tome, samo na osnovu tih izvještaja nije moguće utvrditi smrt tih osoba.⁴³⁵⁸

1743. Vijeće napominje da ne raspolaže nikakvim informacijama u vezi s većinom žrtava koje kao primjer navodi tužilaštvo, osim u vezi s onima na koje će se Vijeće osvrnuti u nastavku svojih razmatranja.

1744. Vijeće će najprije ispitati dokaze u vezi sa zatočenicima s Heliodroma i iz Vojnog koji su ranjeni za vrijeme radova (1), a zatim dokaze u vezi sa zatočenicima koji su izgubili život (2).

1. Zatočnici s Heliodroma i iz Zatočeničkog centra Vojno koji su ranjeni za vrijeme radova

1745. Prema pismu MKCK-a od 16. marta 1994., u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. sedam zatočenika je ranjeno za vrijeme radova na liniji fronta.⁴³⁵⁹ U pismu MKCK-a od 20. januara 1994. ističe se da je više zatočenika – ne navodi se njihov tačan broj – ranjeno uslijed granatiranja ili pucnjave dok su radili na liniji fronta, konkretno u Vojnom.⁴³⁶⁰ Prema pismu MKCK-a od 24. januara 1994., "neki zatočnici" su ranjeni dok su obavljali radove vojne prirode na liniji fronta, konkretno u Vojnom.⁴³⁶¹

1746. Vijeće je takođe prihvatilo izvještaj Stanka Božića, zapovjednika Heliodroma, od 7. avgusta 1993., upućen Valentinu Ćoriću, Zlatanu Miji Jeliću i Zvonku Vidoviću, u kojem se kaže da se šest zatočenika koji su prethodnog dana predati 2. bojni 2. brigade, to jest Anđelku Tomiću, nisu vratili na Heliodrom jer su za vrijeme radova ranjeni od strane ABiH.⁴³⁶² Tih šest osoba su među žrtvama koje tužilaštvo navodi kao primjer za osobe zatočene u Zatočeničkom centru Vojno, a koje su bile ranjene za vrijeme radova. U tom dokumentu, međutim, nema nijedne naznake na osnovu koje bi Vijeće moglo da zaključi da su te osobe bile zatočene u Zatočeničkom centru Vojno ili da su tamo odvedene. Shodno tome, u nedostatku dodatnih informacija, Vijeće ne može da smatra da su ti zatočnici ranjeni za vrijeme radova u Zatočeničkom centru Vojno.

1747. Prema izvještaju Stanka Božića od 3. septembra 1993., upućenom Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i Zvonku Vidoviću (Izvještaj Stanka Božića od 3. septembra 1993.), Azer Handžak, zatočenik na Heliodromu – koji je od 19. avgusta 1993. radio za 1. bojnu 2. brigade i za kojeg je bio odgovoran Dragan Šunjić, dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno – ranjen je od

⁴³⁵⁷ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 761.

⁴³⁵⁸ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 761.

⁴³⁵⁹ P 08079 pod pečatom, str. 2.

⁴³⁶⁰ P 07629, str. 1; v. takođe P 07636.

⁴³⁶¹ P 07660.

⁴³⁶² P 04016.

strane snaga ABiH 2. septembra 1993.⁴³⁶³ Vijeće, prema tome, može da zaključi da je Azer Handžak ranjen za vrijeme radova u Zatočeničkom centru Vojno.

1748. Osim toga, iz izvještaja Vojne policije od 12. avgusta 1994. slijedi da je Husein Alečković ranjen 3. septembra 1993. dok je radio za Dragana Šunjića iz 2. brigade,⁴³⁶⁴ dozapovjednika Zatočeničkog centra Vojno, i da je isto tako ranjen i Saša Lulić 1. septembra 1993. dok je radio za 2. brigadu.⁴³⁶⁵ Taj isti izvještaj sadrži popis šest zatočenika, a na njemu su: Elvir Isić, Mujo Lulić, Rasim Sijanović, Suad Osmić, Ismet Kare i Safet Puljić, svi ranjeni 31. januara 1994.

1749. Na osnovu gorenavedenih dokaza, Vijeće može da zaključi da su zatočenici, pripadnici ABiH - a po mišljenju većine Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, i "civilni" - iz Vojnog i s Heliograma bili ranjeni tokom obavljanja radova na području Vojnog.

2. Zatočenici s Heliograma i iz Zatočeničkog centra Vojno koji su izgubili život za vrijeme radova

1750. Prema pismu MKCK-a od 20. januara 1994., "mnogobrojni zatočenici iz logora HVO-a Mostar, Vojno i Vrđi" odvedeni su u avgustu i septembru 1993. na radove na liniju fronta u Mostar dok su se tamo vodile žestoke borbe i "[mnogi od njih]" poginuli su uslijed granatiranja i drugog vatrenog djelovanja.⁴³⁶⁶ U pismu MKCK-a napominje se da su neki od zatočenika, ranjeni uslijed granatiranja ili drugog vatrenog djelovanja za vrijeme radova na liniji fronta, umrli na licu mjesta ili prilikom prebacivanja u bolnicu.⁴³⁶⁷ U pismu se ne navodi se tačan broj zatočenika koji su poginuli u tim okolnostima.

1751. Prema izvještaju Stanka Vidovića od 3. septembra 1993., Mensud Dedajić – žrtva - primjer za paragraf 139 Optužnice – zatočenik s Heliograma, koji je od 19. avgusta 1993. radio za 1. bojnu 2. brigade i za kojeg je bio odgovoran Dragan Šunjić, dozapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, ubijen je od strane snaga ABiH.⁴³⁶⁸ Taj izvještaj potkrijepljen je dokazima prema kojima su 19.

⁴³⁶³ P 04779.

⁴³⁶⁴ P 08428, str. 18, tačka 69.

⁴³⁶⁵ P 08428, str.19, tačka 72.

⁴³⁶⁶ P 07629, str. 1; P 07636, str. 1.

⁴³⁶⁷ P 07629, str. 1; P 07636, str. 1.

⁴³⁶⁸ P 04779.

avgusta 1993. zatočenici zaista upućeni na radove u Zatočenički centar Vojno.⁴³⁶⁹ Osim toga, pogibija Mensuda Dedajića potkrepljena je u izvještaju Stanka Božića od 14. septembra 1993.⁴³⁷⁰

1752. Iz dva dokumenta HVO-a⁴³⁷¹ proizlazi da je 15. septembra 1993. Salim Alilović, zatočenik na Heliodromu, upućen na rad u 2. brigadu u Zatočenički centar Vojno, poginuo uslijed snajperske i mitraljeske vatre ABiH dok je kopao kanale u Vojnom.⁴³⁷²

1753. Prema pismu MKCK-a od 16. marta 1994., tri zatočenika s Heliodroma, koja su u periodu od 8. novembra 1993. do 28. januara 1994. odvedena u Vojno, poginula su uslijed snajperskog djelovanja. To su bili: Hamdija Tabaković, poginuo 9. januara 1994.; Džemal Sabitović, poginuo 5. januara 1994. i Salman Mensur, poginuo krajem novembra 1993.⁴³⁷³ Pismo ne sadrži nijednu dodatnu informaciju o okolnostima pogibije ove tri žrtve koje su primjer za paragraf 139 Optužnice. Međutim, pogibija Hamdije Tabakovića i Salmana Mensura potkrepljena je izvještajem Vojne policije od 12. avgusta 1994.⁴³⁷⁴

1754. Nadalje, prema istom pismu MKCK-a od 16. marta 1994., tijela jedanaest zatočenika iz Zatočeničkog centra Vojno, poginulih za vrijeme radova na liniji fronta, spaljena su pokraj garaže u Zatočeničkom centru Vojno.⁴³⁷⁵

1755. Iz izvještaja Marijana Biškića od 3. februara 1994. proizlazi da je jedan zatočenik je u periodu od novembra 1993. do 28. januara 1994. poginuo od snajperskog hica ABiH dok se nalazio u rovu "Andorra".⁴³⁷⁶

1756. Osim toga, iz izvještaja Vojne policije od 12. avgusta 1994. proizlazi da je prijavljeno da je Kemal Zuhrić⁴³⁷⁷ poginuo 31. januara 1994.⁴³⁷⁸

⁴³⁶⁹ Izvještaj je upućen Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i 5. bojni. Svjedok NO izjavio je da Zlatan Mijo Jelić nije primio taj izvještaj. Svjedok NO, T(f), str. 51252 i 51253, zatvorena sjednica; P 04918, str. 5 i 6. Vijeće je već utvrdilo da je Zatočenički centar Vojno bio isto što i logor u Bijelom Polju; osim toga, svjedok je naveo da je Mario Mihalj, zapovjednik Zatočeničkog centra Vojno, osoba koja ga je zlostavljala. P 04305; tu zapovijed je Uprava Vojne policije primila 20. avgusta 1993. P 04779.

⁴³⁷⁰ P 05054.

⁴³⁷¹ P 05288; P 05067. Izvještaj Stanka Božića, ravnatelja Heliodroma, upućen Branimiru Tucaku, Zlatanu Miji Jeliću i Zvonku Vidoviću 22. septembra 1993. i zapisnik o pogibiji Salima Alilovića od 15. septembra 1993. koji je sastavio Dragan Šunjić.

⁴³⁷² P 05288; P 05067, str. 13 tačka 52.

⁴³⁷³ P 08079 pod pečatom, str. 2.

⁴³⁷⁴ P 08428, str. 31, tačka 138.

⁴³⁷⁵ P 08079 pod pečatom, str. 2.

⁴³⁷⁶ P 07787, str. 4.

⁴³⁷⁷ Kemal Zuhrić je žrtva - primjer za paragraf 139 Optužnice, koji se pominje u Prilogu Optužnici.

⁴³⁷⁸ P 08428, str. 31, tačka 138.

1757. S obzirom na prethodno izneseno Vijeće zaključuje da je više zatočenika izgubilo život za vrijeme obavljanja radova na području Vojnog. Konkretno, Mensud Dedajić, Salim Alilović, Hamdija Tabaković, Džemal Sabitović, Kemal Zuhrić i Salman Mensur, zatočenici s Heliodroma i iz Vojnog, izgubili su život u periodu od 2. septembra 1993. do 31. januara 1994. dok su obavljali radove na području Vojnog. Što se tiče statusa zatočenika, većina Vijeća je, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, već zaključila da su zatočenici u Zatočeničkom centru Vojno bili pripadnici ABiH i "civili".

Dio 7: Opština Ljubuški i zatočenički centri u Ljubuškom

1758. Ovaj dio Presude odnosi se uglavnom na zločine u vezi sa zatočenjem Muslimana u Zatvoru u Ljubuškom i u Logoru Vitina-Otok. Tako u paragrafima 146 do 149 Optužnice tužilaštvo navodi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a, u periodu od aprila 1993. do marta 1994., u "surovi[m] i nezdravi[m] [uslovima]"⁴³⁷⁹ držale u zatočenju Muslimane, uključujući čelnike, žene i intelektualce, u Zatvor u Ljubuškom i u Logoru Vitina-Otok. Tužilaštvo takođe navodi da je HVO redovno prisiljavao zatočenike na rad, uključujući opasne vojne zadatke, prilikom kojih su neki od zatočenika poginuli ili bili povrijeđeni. Tužilaštvo takođe tvrdi da su pripadnici HVO-a, u periodu od maja do jula 1993., redovno nečovječno i okrutno postupali prema zatočenicima. Tužilaštvo uz to iznosi da je HVO od 16. do 28. avgusta 1993. iz BiH deportovao muslimansko stanovništvo Gradske, Vitine i drugih dijelova opštine Ljubuški. Tužilaštvo, osim toga, navodi da je HVO u periodu od jula 1993. do marta 1994. premještao ili deportovao zatočenike iz Zatvora u Ljubuškom i Logora Vitina-Otok u druge zatočeničke centre, u istočni Mostar, na teritoriju pod kontrolom ABiH ili u treće zemlje. Konačno, tužilaštvo tvrdi da su stanovnici opštine Ljubuški bili žrtve "progona" i da je džamija u selu Gradska srušena u septembru 1993.

1759. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progone (tačka 1), deportaciju (tačka 6), protivpravnu deportaciju civila (tačka 7), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), protivpravni fizički rad (tačka 18) i uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21).

⁴³⁷⁹ Optužnica, par. 147.

1760. Kako bi donijelo odluku u vezi s činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze te je, između ostalog, ispitalo iskaze *viva voce* svjedoka Spomenke Drljević, Fahrudina Rizvanbegovića, Alije Lizde, Safeta Idrizovića, Amora Mašovića, Edwarda Vulliamyja, Larryja Forbesa, Klause Johanna Nissena, svjedoka A, BB, BC, BD, C, CA, CR, CU, CV, DV, E, Josipa Praljka, Suada Ćupine, Azre Krajšek, Marijana Biškića, Zorana Buntića, Martina Raguža, Adalberta Rebića, Milana Cvikle, Marinka Šimunovića, Stipe Buljana, Svjedoka 2D-AB, Ivana Benete, Zdenka Andabaka, Zorana Perkovića, kao i izjave svjedoka Ismeta Poljarevića, Nihada Kovača, Svjedoka BO, BZ, CC, CX, DD i EI, prihvaćene na osnovu pravila 92ter Pravilnika, nadopunjene njihovim iskazima u sudnici. Vijeće je takođe uzelo u obzir pismene izjave i transkripte iskaza svjedoka Dževada Bećirovića, Seada Delalića, Salka Osmića, Nedžada Bobete, Huse Marića, svjedoka AP, D, DU, EC, EH, HH, RR, TT, W, WW i Y, prihvaćene na osnovu pravila 92bis Pravilnika i pismenu izjavu Milade Orman, prihvaćenu na osnovu pravila 92quater Pravilnika. Konačno, Vijeće je ispitalo brojne dokazne predmete koji su u uvršteni u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure.⁴³⁸⁰

1761. Vijeće napominje da Ćorićeva odbrana, u svom Završnom podnesku, dovodi u pitanje kredibilitet Svjedoka E, pripadnika Vojne policije HVO-a, raspoređenog u Ljubuškom od aprila 1993..⁴³⁸¹ Ćorićeva odbrana tvrdi da je taj svjedok tokom svog iskaza pred Vijećem bio nedosljedan i protivrječan. Ćorićeva odbrana, između ostalog, ističe da je, prema njegovim tvrdnjama, on redovno bio na bojištu, a ne u Zatvoru u Ljubuškom i da, dakle, nije uvijek mogao da zna šta se u zatvoru dešavalo.⁴³⁸² Iako je konstatovalo da Svjedok E nije bio vjerodostojan u vezi s nekim pitanjima, naročito u vezi s uslovima zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom,⁴³⁸³ Vijeće smatra da je njegovo svjedočenje u cjelini pouzdano i koherentno. Naime, Vijeće konstatuje da je iskaz Svjedoka E potkrepljen mnogobrojnim dokumentima iz različitih izvora – konkretno dokumentima HVO-a i međunarodnih organizacija – i iskazima drugih svjedoka, pogotovo onih koji su bili zatočeni u Zatvoru u Ljubuškom ili Logoru Vitina-Otok. Vijeće uz to smatra da je Svjedok E bio prisutan u Zatvoru u Ljubuškom dovoljno vremena i da može uzeti u obzir njegovo svjedočenje prilikom analize događaja u tom zatvoru.

⁴³⁸⁰ Vijeće za svaki slučaj podsjeća da, iako je ispitalo sve nabrojane dokaze (iskaze, izjave, dokazne predmete...), nije nužno svaki uzelo u obzir. Takav je konkretno slučaj svjedoka koji su svjedočili na izuzetno neodređen način o ovom ili onom aspektu ili kriminalnim događajima (v. npr. Klaus Johann Nissen, koji je uopšteno i neprecizno svjedočio o posjetama MKCK-a zatočeničkim centrima HVO-a).

⁴³⁸¹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 711-723; Završna riječ Ćorićeve odbrane, T(f), str. 52709-52711, djelimično zatvorena sjednica; u vezi sa statusom Svjedoka E, v. Svjedok E, T(f), str. 22005-22006, zatvorena sjednica.

⁴³⁸² Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 717 i 719.

⁴³⁸³ V. "Uslovi zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom", u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Ljubuški i zatočeničkim centrima u Ljubuškom.

1762. Ćorićeva i Pušićeva odbrana takođe pokreću pitanje krivičnog dosijea Svjedoka E što, po njihovom mišljenju, utiče na njegov kredibilitet.⁴³⁸⁴ Vijeće, međutim, konstatuje da krivični dosije Svjedoka E nema nikakve veze s događajima opisanim u Optužnici i da, prema tome, u vezi s tim događajima nema odlučujući uticaj na kredibilitet tog svjedoka.

1763. Vijeće zatim naglašava da raspolaže veoma malim brojem dokaza o razaranju džamije u selu Gradska, o čemu se navodi iznose u paragrafu 152 Optužnice. Naime, Vijeće se upoznalo samo s veoma nepreciznom izjavom Milade Orman,⁴³⁸⁵ takođe veoma nepreciznim svjedočenjem Marite Vihervuori,⁴³⁸⁶ s izvještajem mostarskog muftije u vezi s rušenjem džamija na području za koje je on nadležan u periodu od 1. januara 1992. do 1. avgusta 1999., a u kojem se opisuje razaranje džamije u selu Gradska od strane "Hrvata", bez ikakvih pojedinosti⁴³⁸⁷ i, konačno, s izvještajem SPABAT-a od 25. oktobra 1993., u kojem se opisuje "nedavno rušenje" džamije u selu Gradska, bez tačnog datuma.⁴³⁸⁸ Shodno tome, Vijeće ne može isključiti da su džamiju u selu Gradska uništile neke druge osobe prisutne u selu u trenutku događaja, na primjer Hrvati koji nisu bili pripadnici HVO-a, i ne može van razumne sumnje da zaključi da je džamiju u selu Gradska u septembru 1993. zaista uništio HVO. Vijeće, dakle, neće dalje razmatrati navode tužilaštva o tom pitanju.

1764. U vezi s drugim navodima tužilaštva, Vijeće će najprije proučiti političku, administrativnu i vojnu strukturu opštine kako bi bolje razumjelo tok događaja u opštini Ljubuški (I). Vijeće će zatim analizirati događaje koji prema tužilaštvu predstavljaju "progone" stanovnika opštine Ljubuški (II). Vijeće će se potom osvrnuti na navode o Zatvoru u Ljubuškom (III) i Logoru Vitina-Otok (IV). Konačno, Vijeće će analizirati kako je HVO, počev od avgusta 1993., organizovao odlazak Muslimana iz opštine Ljubuški u treće zemlje preko Hrvatske (V).

I. Politička, administrativna i vojna struktura opštine

1765. Preliminarno, Vijeće konstatuje da je prema popisu stanovništva iz 1991. godine opština Ljubuški brojala 26.127 Hrvata i 1.592 Muslimana.⁴³⁸⁹ U septembru 1993. u opštini je ukupno bilo 33.429 stanovnika, od čega 30.776 Hrvata i 2.381 Muslimana.⁴³⁹⁰ Dalje, 10. novembra 1993. u

⁴³⁸⁴ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 712; završna riječ Ćorićeve odbrane, T(f), str. 52710, djelimično zatvorena sjednica; Završni podnesak Pušićeve odbrane, par. 330.

⁴³⁸⁵ P 10328, str. 18.

⁴³⁸⁶ Marita Vihervuori, T(f), str. 21639 i 21640.

⁴³⁸⁷ P 08939, str. 4.

⁴³⁸⁸ P 06135 pod pečatom, str. 4.

⁴³⁸⁹ IC 00833.

⁴³⁹⁰ P 09851 pod pečatom, str. 9.

opštini je živjelo 32.240 stanovnika, od čega 31.414 Hrvata i 826 Muslimana.⁴³⁹¹ Vijeće napominje da nije dobilo nikakve informacije o postojanju ili načinu rada civilnih muslimanskih organa u opštini, te će se stoga u analizi civilnih vlasti opštine Ljubuški ograničiti na opis strukture i načina rada opštinskog HVO-a (A). Vijeće će se zatim osvrnuti na vojnu strukturu ove opštine (B).

A. HVO opštine Ljubuški kao opštinska civilna vlast

1766. Vijeće konstatuje da je HVO opštine Ljubuški osnovan 10. jula 1992.⁴³⁹² i da je Milan Šimić bio njegov predsjednik barem do oktobra 1993.⁴³⁹³

1767. Vijeće napominje da su se napetosti u odnosima između HVO-a HZ HB i opštinskog HVO-a osjećale tokom cijele 1993. godine, između ostalog zbog problema u vezi s mobilizacijom na teritoriji opštine.⁴³⁹⁴ Tako je 22. marta 1993., HVO HZ HB imenovao Milana Šimića, koji je i dalje bio predsjednik HVO-a opštine Ljubuški, za povjerenika HVO-a HZ HB za opštinu Ljubuški ("*commissioner of the HVO of the HZ HB for the area of the municipality of Ljubuški*").⁴³⁹⁵ Njegov zadatak bio je da osigurava "primjenu propisa HZ HB".⁴³⁹⁶ U pismu od 1. aprila 1993. upućenom Izvršnom odboru HDZ-a Republike Hrvatske, Vice Majić, predsjednik opštinskog odbora ("*municipal board*") HDZ-a u Ljubuškom osporio je tu odluku koja je, prema njemu, podrazumijevala suspendovanje opštinskog HVO-a Ljubuškog.⁴³⁹⁷

1768. Jadranko Prlić i Bruno Stojić su se 13. aprila 1993. sastali s članovima HDZ-a iz Ljubuškog da bi raspravili upravljanje opštinom i, kako se čini, da bi razjasnili situaciju u vezi s opštinskim HVO-om, uz tvrdnju da opštinski HVO nije suspendovan.⁴³⁹⁸ Vice Majić je izrazio volju HDZ-a Ljubuškog da učestvuje u upravljanju opštinom.⁴³⁹⁹

1769. Kada je 11. oktobra 1993. Milan Šimić od Jadranka Prlića zatražio da se odlukom HVO-a HZ HB potvrdi sastav HVO-a u opštini Ljubuški, u sastavu HVO-a u opštini Ljubuški su konkretno bili, pored Milana Šimića, Vice Majić, dopredsjednik, Mladen Šimić, načelnik MUP-a i Vencel Tomas, načelnik Ureda obrane.⁴⁴⁰⁰

⁴³⁹¹ P 09851 pod pečatom, str. 10.

⁴³⁹² P 05805. V. takođe 1D 02052, Dio I, str. 1; Dio VI, str. 4 i 5.

⁴³⁹³ P 01700, čl. 1. Vijeće napominje da Milan Šimić potpisuje odluke opštinskog HVO-a u svojstvu predsjednika već od 11. jula 1992. (V. 1D 02053); P 05805.

⁴³⁹⁴ P 01700, str. 2.

⁴³⁹⁵ P 01700, čl. 1.

⁴³⁹⁶ P 01700, čl. 2.

⁴³⁹⁷ P 01781.

⁴³⁹⁸ P 01863, str. 1 i 2.

⁴³⁹⁹ P 01863, str. 1.

⁴⁴⁰⁰ P 05805.

B. Vojna struktura opštine Ljubuški

1770. Vijeće konstatuje da je u u opštini Ljubuški bila stacionirana 4. brigada "Stjepan Radić" HVO-a, kojoj su bili pridodati jedan vod Vojne policije, profesionalne jedinice i jedna domobranska satnija.

1771. Prema godišnjem izvještaju Ministarstva obrane HR HB za 1993. godinu, 4. brigada HVO-a brojala je 2.392 vojna obveznika,⁴⁴⁰¹ od kojih su 4,5% bili Muslimani.⁴⁴⁰² Ivica Tomić bio je zapovjednik, a Zdravko Vujević "načelnik brigade"⁴⁴⁰³ do jula 1993. godine. Početkom jula 1993., Stanko Primorac imenovan je za zapovjednika 4. brigade, a Jure Rupčić, i nakon njega Zdenko Lulić, bio je na dužnosti "načelnika brigade", no Vijeće nije u mogućnosti da tačno utvrdi kada su oni preuzeli svoje funkcije.⁴⁴⁰⁴

1772. Svjedok E izjavio je da je barem od aprila do decembra 1993. jedan vod 4. satnije 5. bojne Vojne policije HVO-a bio pridodat 4. brigadi HVO-a u Ljubuškom.⁴⁴⁰⁵ Taj vod brojao je između 35 i 40 pripadnika.⁴⁴⁰⁶ U periodu od aprila do decembra 1993. zapovjednik tog voda bio je Ante Prlić,⁴⁴⁰⁷ a njegov zamjenik bio je Ivan Šantić, kojeg je u julu 1993. zamijenio Ljubo Herceg.⁴⁴⁰⁸

1773. Prema godišnjem izvještaju Ministarstva obrane HR HB za 1993. godinu, na području opštine su 1993. takođe bile prisutne jedinice KB-a.⁴⁴⁰⁹

1774. Konačno, Vijeće napominje da je 4. marta 1993. Bruno Stojić imenovao Gojka Nižića za zapovjednika domobranske satnije stacionirane u opštini Ljubuški.⁴⁴¹⁰ Istog dana, Bruno Stojić je imenovao Radojka Paponju i Branka Paninića u zapovjedništvo te satnije.⁴⁴¹¹

⁴⁴⁰¹ P 07433, str. 19.

⁴⁴⁰² P 02223, str. 1; P 10328, str. 18; 2D 00627; Stipo Buljan, T(f), str. 36767.

⁴⁴⁰³ Svjedok E, T(f), str. 22088, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁰⁴ Svjedok E, T(f), str. 22088, zatvorena sjednica; P 03367.

⁴⁴⁰⁵ 4D 00629; Svjedok E, T(f) str. 22005-22006 i 22143 zatvorena sjednica.

⁴⁴⁰⁶ Svjedok E, T(f), str. 22006, zatvorena sjednica. Svjedok E nije precizno naveo na koji period je mislio, ali Vijeće smatra da se radi u najmanju ruku o periodu od aprila do decembra 1993.

⁴⁴⁰⁷ Svjedok E, T(f), str. 22005-22006 i 22276-22277, zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; P 04528, str. 3.

⁴⁴⁰⁸ Svjedok E, T(f), str. 22009 i 22087, zatvorena sjednica; P 04528, str. 3.

⁴⁴⁰⁹ P 07433, str. 19: Četrdeset jedan vojni obveznik raspoređen je u profesionalne jedinice u opštini Ljubuški – 7 u KB, 27 u PPN "Ludvig Pavlović" i 6 u Pukovniju "Bruno Bušić".

⁴⁴¹⁰ P 01604.

⁴⁴¹¹ P 01604.

II. Događaji u vezi s navodima o progonu stanovnika opštine Ljubuški

1775. U paragrafu 145 Optužnice tužilaštvo navodi da su 1992. i 1993. godine, organi vlasti i snage Herceg-Bosne/HVO-a počele sve više proganjati Muslimane, stanovnike grada Ljubuškog i sela Gradska i Vitina.

1776. Vijeće primjećuje da su navodi o "progonima", s obzirom na to kako su formulisani, veoma neodređeni i da tužilaštvo nije iznijelo nijednu radnju koja bi se mogla smatrati "djelom progona". Vijeće, međutim, napominje da je tužilaštvo u svom Pretpretresnom podnesku razradilo paragraf 145 i iznošenjem više primjera potkrepilo navode iz tog paragrafa.

1777. Tako u paragrafu 145-1 svog Pretpretresnog podneska, tužilaštvo kaže da su civilni organi vlasti i vojno zapovjedništvo HVO-a u maju 1993. odlučili da se razoružaju muškarci Muslimani iz 4. brigade HVO-a i da se popišu "izbjeglice" na području opštine. U paragrafu 145-2, tužilaštvo ističe da su sredinom jula 1993., Muslimani, stanovnici sela Gradska i drugih sela na tom području, zaposleni u Ljubuškom, suspendovani s posla i lišeni humanitarne pomoći. U paragrafu 145-3, tužilaštvo navodi da je oko 27. jula 1993. na putu između Gruda i Ljubuškog UNPROFOR primijetio tri autobusa i 15 kamiona, u pratnji vozila Vojne policije HVO-a, koji su prevozili "veliki broj civila". U paragrafima 145-4 i 145-5, tužilaštvo navodi da je sredinom avgusta 1993., HVO uhapsio 297 muškaraca Muslimana u opštini Ljubuški i 92 muškarca Muslimana u selu Gradska, i da je u tom selu noću vršeno pljačkanje. Konačno, u paragrafu 145-6, tužilaštvo se poziva na dokument iz oktobra 1993., s potpisom Valentina Čorića, u kojem stoji da je pet stanova, u kojima su ranije stanovali Muslimani, dato na privremeno korištenje pripadnicima Vojne policije.

1778. Vijeće konstatuje da su dokumenti na koje se tužilaštvo poziva u svom Pretpretresnom podnesku u vezi s događajima iznesenim u paragrafu 145-2 i s pljačkanjem koje je noću vršeno u selu Gradska, pomenutim u paragrafu 145-5, trebali, kako je na to ukazalo tužilaštvo, biti objelodanjeni naknadno. Vijeće konstatuje da Svjedok BB zaista pominje da su sredinom jula 1993. Muslimani iz sela Gradska, koji su bili zaposleni u Ljubuškom, otpušteni;⁴⁴¹² da je lokalni Crveni krst odbio da im dijeli humanitarnu pomoć⁴⁴¹³ i da su vojnici HVO-a noću pljačkali kuće Muslimana u selu Gradska.⁴⁴¹⁴ Vijeće, međutim, napominje da na osnovu dokaza ne može da zaključi da je Svjedok BB zaista bio na licu mjesta u vrijeme događaja i ukazuje na to da je Svjedok BB ustvari saznao za njih od jednog pripadnika međunarodne organizacije u kojoj je radio, pri čemu svjedok nije objasnio kako je ta osoba došla do informacija o događajima. Dakle, Vijeće ne

⁴⁴¹² Svjedok, T(f), str. 17231 i 17233, zatvorena sjednica; P 09845 pod pečatom.

⁴⁴¹³ Svjedok BB, T(f), str. 17231, zatvorena sjednica; P 09845 pod pečatom.

raspolaže drugim dokazima osim riječi i izvještaja Svjedoka BB o tim navodima. Samo na osnovu toga Vijeće ne može van razumne sumnje da zaključi da su Muslimani iz sela Gradska i "drugih sela na tom području" sredinom jula 1993. bili suspendovani s posla i da im je uskraćivana humanitarna pomoć. Isto tako, Vijeće ne može van razumne sumnje da zaključi da je nakon 15. avgusta 1993. u selu Gradska noću vršeno pljačkanje.

1779. Što se tiče drugih objašnjenja sadržanih u Pretpretresnom podnesku tužilaštva i s obzirom na dokaze uvrštene u spis, Vijeće napominje da se počev od 7. maja 1993. zaista vodila kampanja razoružavanja i popisivanja Muslimana u opštini Ljubuški, tokom koje su preduzete određene mjere s ciljem da im se ograniče slobode (A). Dalje, Vijeće primjećuje da je sredinom avgusta 1993., HVO hapsio Muslimane u opštini Ljubuški (B) i da su u oktobru tada već ispražnjeni stanovi Muslimana, stavljeni na raspolaganje pripadnicima Vojne policije HVO-a (C).

A. Razoružavanje, popisivanje i ograničenje sloboda Muslimana u opštini Ljubuški

1780. U izvještaju SIS-a 4. brigade HVO-a od 7. maja 1993. stoji da su vojni i civilni organi vlasti opštine Ljubuški bili zabrinuti zbog prisustva 4,5% Muslimana u sastavu 4. brigade i zbog nepoznatog broja "vojno sposobnih muslimanskih izbjeglica u opštini",⁴⁴¹⁵ i to u vrijeme kada su u većini opština HZ HB tenzije između Muslimana i Hrvata dostigle vrhunac. Zapovjedništvo brigade i predsjedništvo HVO-a opštine Ljubuški, počeli su da se organizuju kako bi razoružali sve Muslimane u opštini, uključujući pripadnike HVO-a, i popisali muškarce Muslimane u dobi od 18 do 60 godina, koji su našli utočište na području opštine.⁴⁴¹⁶ Svjedok E je objasnio da je početkom maja 1993. jedan vod Vojne policije pridodat 4. brigadi HVO-a, dobio popis vojnika Muslimana koje je trebalo razoružati i popis oružja koje je trebalo zaplijeniti.⁴⁴¹⁷ Rekao je takođe da je MUP dobio sličan popis civila Muslimana koji su posjedovali oružje i koje je trebalo razoružati.⁴⁴¹⁸ Taj proces razoružavanja i popisivanja se nastavio, što potvrđuje zapovijed Milivoja Petkovića od 30. juna 1993., u kojoj se zapovjedniku OZ Jugoistočna Hercegovina naređuje da organizuje razoružavanje svih Muslimana koji su ostali u jedinicama HVO-a i da, u svojoj zoni odgovornosti, izoluje sve vojno sposobne muškarce.⁴⁴¹⁹ Nakon izdavanja te zapovijedi i prijema popisa vojnika HVO-a muslimanske nacionalnosti koje je trebalo razoružati, Ante Prlić, zapovjednik voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi HVO-a, izradio je plan djelovanja za razoružavanje vojnika HVO-a

⁴⁴¹⁴ Svjedok BB, T(f), str. 17233, zatvorena sjednica.

⁴⁴¹⁵ P 02223.

⁴⁴¹⁶ P 02223; Svjedok E, T(f), str. 22037-22039, zatvorena sjednica.

⁴⁴¹⁷ P 02223; Svjedok E, T(f), str. 22037-22039, zatvorena sjednica.

⁴⁴¹⁸ P 02223; Svjedok E, T(f), str. 22037-22039; Svjedok E, T(f) str. 22116 – 22121, zatvorena sjednica.

⁴⁴¹⁹ P 03019, par. 8.

muslimanske nacionalnosti u opštini Ljubuški.⁴⁴²⁰ Razoružavanje Muslimana nastavilo se tokom cijelog mjeseca jula 1993. prema istom postupku kao u maju 1993., odnosno, vod Vojne policije, pridodat 4. brigadi HVO-a, razoružavao je vojnike Muslimane, dok je civile Muslimane razoružavao MUP.⁴⁴²¹

1781. Tokom mjeseca jula 1993., opštinski HVO donio je i propise o kretanju vojno sposobnih muškaraca i "izbjeglica" na području opštine Ljubuški.⁴⁴²² Shodno tome, vojno sposobni muškarci iz opštine Ljubuški nisu mogli da napuste područje opštine;⁴⁴²³ vojno sposobni muškarci iz drugih opština nisu mogli da uđu na područje opštine Ljubuški, a oni koji su već bili na području opštine, morali su biti "sprovedeni" u svoje matične opštine.⁴⁴²⁴ Osim toga, opštinski HVO je, pozivajući se na nedostatak smještajnih kapaciteta, naredio da se "izbjeglice" na području opštine "sprovedu" u Hrvatsku.⁴⁴²⁵ U svom Pretpretresnom podnesku, tužilaštvo potvrđuje te "odlaske" i poziva se na jedan izvještaj SPABAT-a, prema kojem su vojnici UNPROFOR-a 27. jula 1993., na putu između Ljubuškog i Gruda, primijetili konvoj od 3 autobusa i 15 kamiona punih žena, djece i starijih osoba, koje je sprovodilo jedno vozilo MUP-a i jedno vozilo Vojne policije HVO-a.⁴⁴²⁶ Vijeće, međutim, ne raspolaže dodatnim informacijama u vezi s tim konvojem koje bi mu omogućile da zaključi odakle je konvoj krenuo i koje mu je bilo odredište.

B. Hapšenje Muslimana u opštini Ljubuški u avgustu 1993.

1782. Iako je Jadranko Prlić pred međunarodnom zajednicom tvrdio da su Muslimani iz Ljubuškog internirani radi vlastite bezbjednosti jer se vojnici HVO-a po povratku s fronta svete,⁴⁴²⁷ Vijeće, kao i tužilaštvo,⁴⁴²⁸ primjećuje da je u avgustu 1993. u opštini Ljubuški bilo organizovno hapšenje Muslimana.

1783. Tako Vijeće konstatuje da su, na osnovu zapovijedi SIS-a od 14. avgusta 1993., muškarci Muslimani na području opštine obaviješteni da se moraju javiti u Zatvor u Ljubuškom.⁴⁴²⁹ Vijeće napominje da je istog dana gotovo 300 zatočenika iz Zatvora u Ljubuškom premješteno na

⁴⁴²⁰ P 03116; P 03132; P 03210. Naime, Vijeće konstatuje da je Vojna policija 4. brigade HVO-a primila popis muslimanskih vojnika koje je trebalo razoružati, ali se ne navodi izvor za taj popis; v. P 03132, str. 2.

⁴⁴²¹ Svjedok E, T(f), str. 22074, zatvorena sjednica; P 03229; P 03305, str. 4; P 03353.

⁴⁴²² ID 02053. Vijeće napominje da HVO opštine Ljubuški koristi termin "izbjeglice" za označavanje osoba koje su napustile svoju matičnu opštinu.

⁴⁴²³ ID 02053.

⁴⁴²⁴ ID 02053

⁴⁴²⁵ ID 02053

⁴⁴²⁶ P 03744 pod pečatom, str. 9 i 10.

⁴⁴²⁷ P 09846; Svjedok BB, T(f), str. 17284 i 17285, zatvorena sjednica.

⁴⁴²⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 458-460 i 506.

⁴⁴²⁹ Svjedok E, T(f), str. 22090-22091, zatvorena sjednica; P 10328, str. 19.

Heliodrom, čime se oslobodio prostor u zatvoru.⁴⁴³⁰ Vijeće napominje da je sutradan, tj. 15. avgusta 1993., vod Vojne policije pridodat 4. brigadi HVO-a uhapsio 297 Muslimana, koji su se na osnovu zapovijedi SIS-a od 14. avgusta 1993. javili u Zatvor u Ljubuškom⁴⁴³¹ i da ih je istog dana 4. brigada HVO-a premjestila na Heliodrom.⁴⁴³²

1784. U svom Pretpretresnom podnesku⁴⁴³³ tužilaštvo je iznijelo, a u Završnom podnesku preciziralo, da je 15. avgusta 1993. "Vojna policija uhapsila sve vojno sposobne muškarce, Muslimane, [i] u selu Gradska".⁴⁴³⁴

1785. Selo Gradska, smješteno na oko 5 km od Ljubuškog, bilo je naseljeno samo Muslimanima.⁴⁴³⁵ S obzirom na dokaze, Vijeće konstatuje da su 15. avgusta 1993., na osnovu zapovijedi SIS-a od 14. avgusta 1993., muškarci Muslimani iz sela Gradska uhapšeni i zatočeni na Heliodromu.⁴⁴³⁶

C. Raspolaganje praznim stanovima Muslimana u opštini u oktobru 1993.

1786. Vijeće primjećuje da su u oktobru 1993. stanovi u vlasništvu Muslimana bili zauzeti, barem privremeno, od strane pripadnika Vojne policije HVO-a.⁴⁴³⁷ Vijeće stoga napominje da je 29. oktobra 1993., Valentin Ćorić od HVO-a opštine Ljubuški zatražio da se pripadnicima Vojne policije dozvoli da privremeno zauzmu "prazne" stanove.⁴⁴³⁸ Vijeće uz to konstatuje, kao što tužilaštvo ističe u svom Završnom podnesku,⁴⁴³⁹ da su se "Hrvati", opšte uzevši, i znatno prije mjeseca oktobra 1993. useljavali u stanove u vlasništvu "protjeranih" Muslimana.⁴⁴⁴⁰ Svjedok E je izjavio da su Hrvati iz Travnika, koji su u Ljubuški stigli početkom juna 1993., počeli da zaposjedaju muslimansku imovinu u gradu Ljubuškom od sredine avgusta 1993., i da su se Hrvati

⁴⁴³⁰ P 02822.

⁴⁴³¹ P 04225; P 10328, str. 20. Vijeće napominje da tužilaštvo u svom Završnom podnesku tvrdi da je 14. i 15. avgusta 1993. Vojna policija uhapsila 300 muškaraca u Ljubuškom i Vitini. V. Završni podnesak tužilaštva, par. 1098.

⁴⁴³² Svjedok E, T(f), str. 22090-22091, zatvorena sjednica.

⁴⁴³³ Pretpretresni podnesak tužilaštva, par. 145.5.

⁴⁴³⁴ Završni podnesak tužilaštva, par. 458 i 1098.

⁴⁴³⁵ Svjedok E, T(f), str. 22074 i 22075, zatvorena sjednica.

⁴⁴³⁶ P 10328, str. 21; Svjedok BB, T(f), str. 17231 i 17233, zatvorena sjednica; Larry Forbes, T(f), str. 21330 i 21331, djelimično zatvorena sjednica; P 10217 pod pečatom, par. 146; P 09845 pod pečatom; P 09847 pod pečatom, str. 2. V. takođe P 04214 pod pečatom, str. 5; P 02108 pod pečatom, str. 37; P 06135 pod pečatom, str. 4; P 04822, par. 17; P 05091, par. 17; P 06697, par. 58.

⁴⁴³⁷ P 05917; P 06232.

⁴⁴³⁸ P 06232: U tim stanovima su ranije stanovali Mustafa Tančica, Mustafa Česko, Vahid Mušić, Huso Falzić i Mustafa Hajdarević.

⁴⁴³⁹ Završni podnesak tužilaštva, par. 1152.

⁴⁴⁴⁰ Svjedok E, T(f), str. 22104, zatvorena sjednica; P 10328, str. 20. V. takođe Svjedok BB, T(f), str. 17217 i 17218, zatvorena sjednica.

iz Kaknja, Konjica i Vareša sredinom avgusta takođe useljavali u muslimanske domove u selu Gradska.⁴⁴⁴¹

III. Zatvor u Ljubuškom

1787. Vijeće će prvo opisati organizaciju Zatvora u Ljubuškom (A). Zatim će analizirati događaje u zatvoru i opisati dolazak i premještanje zatočenika (B), uslove njihovog zatočenja (C), vrste radova koje su izvodili (D) i postupanje prema njima (E).

A. Organizacija Zatvora u Ljubuškom

1. Opis Zatvora u Ljubuškom

1788. Zatvor u Ljubuškom nalazio se u zgradi policijske stanice, stare preko 50 godina.⁴⁴⁴² Zgrada je imala dva dijela: glavnu zgradu, u kojoj su se obavljala ispitivanja zatočenika, i dio u kojem su se nalazile ćelije.⁴⁴⁴³ Prema riječima Svjedoka E,⁴⁴⁴⁴ Zatvor u Ljubuškom imao je sedam ćelija dimenzija 4 sa 3 m, jednu veliku ćeliju dimenzija 5 sa 5 m, i još jednu ćeliju bez vrata, za bolesne i starije osobe.⁴⁴⁴⁵ Muslimani, zatočenici u Zatvoru u Ljubuškom, koji su svjedočili pred Vijećem su, međutim, prilikom opisivanja ćelija u kojima su bili zatvoreni iznijeli različite procjene površine ćelija⁴⁴⁴⁶ – od manje od 2 m² do 25 m² – dok su drugi svjedoci, zatočeni u zatvoru, izjavili da su muškarci bili držani i u bivšim skladištima.⁴⁴⁴⁷ Vijeće nije uspjelo tačno da utvrdi gdje su se nalazila pomenuta skladišta, no smatra da su se nalazila u krugu zatvora. Konačno, Vijeće primjećuje da su neki muškarci bili zatočeni u podrumu zatvora⁴⁴⁴⁸ i da je u cijelom zatvoru postojao samo jedan WC.⁴⁴⁴⁹

⁴⁴⁴¹ Svjedok E, T(f), str. 22104, zatvorena sjednica; P 04863 pod pečatom, str. 2.

⁴⁴⁴² P 09727 pod pečatom, str. 4; Svjedok E, T(f), str. 22021, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁴³ P 09727 pod pečatom, str. 4; P 09089.

⁴⁴⁴⁴ Svjedok E bio je pripadnik Vojne policije HVO-a, raspoređen u Ljubuškom od aprila 1993., v. Svjedok E, T(f), str. 22005-22006, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁴⁵ Svjedok E, T(f), str. 22019-22020, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁴⁶ Svjedok CU, T(f), str. 12315 i 12316, zatvorena sjednica; P 09867 pod pečatom, str. 14; Ismet Poljarević, T(f), str. 11598; Svjedok E, T(f), str. 22021, zatvorena sjednica; Svjedok CV, T(f), str. 12562; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6646; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, djelimično zatvorena sjednica; Salko Osmić, P 09876 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3142. Svjedok CU je izjavio da je bio zatočen u ćeliji dimenzija 80x80 cm.

⁴⁴⁴⁷ Spomenka Drljević, T(f), str. 1038-1039; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3200; P 09089.

⁴⁴⁴⁸ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2225; P 08644 pod pečatom, str. 3. V. takođe P 10117, par. 59.

⁴⁴⁴⁹ Svjedok E, T(f), str. 22021, zatvorena sjednica; P 09089.

2. Komandna struktura u Zatvoru u Ljubuškom

1789. U svom Završnom podnesku tužilaštvo tvrdi da je Valentin Ćorić osnovao Zatvor u Ljubuškom i da su on i Berislav Pušić imali ovlasti da zatočenike premještaju s jednog mjesta zatočenja na drugo i da ih oslobađaju.⁴⁴⁵⁰ Tužilaštvo takođe tvrdi da je Uprava Vojne policije kontrolisala način rada zatvora.⁴⁴⁵¹ Tužilaštvo je u svojoj završnoj riječi istaknulo da dokazi pokazuju da su Jadranko Prlić, predsjednik vlade, Bruno Stojić, predstojnik Odjela obrane, i Valentin Ćorić, načelnik Uprave Vojne policije, bili odgovorni za način rada Zatvora u Ljubuškom.⁴⁴⁵² Prličeva odbrana sa svoje strane navodi da ni Jadranko Prlić ni HVO HZ HB ili vlada HR HB nisu učestvovali u osnivanju i/ili u upravljanju Zatvorom u Ljubuškom.⁴⁴⁵³ Stojićeva odbrana pak tvrdi da ništa ne dokazuje da je Zatvor u Ljubuškom bio u nadležnosti Brune Stojića, *de jure* ili *de facto*, bilo da je riječ o osnivanju, načinu rada, hapšenju ili bezbjednosti.⁴⁴⁵⁴

1790. Tužilaštvo uz to tvrdi da je Uprava Vojne policije bila glavni organ zadužen za upravljanje Zatvorom u Ljubuškom.⁴⁴⁵⁵ U prilog toj tvrdnji tužilaštvo se konkretno poziva na plan osiguranja logora za ratne zarobljenike Kerestinec u Hrvatskoj, iz maja 1992., koji je Valentinu Ćoriću poslužio kao model za organizovanje Zatvora u Ljubuškom.⁴⁴⁵⁶ Vijeće napominje da Ćorićeva odbrana osporava bilo kakvu vezu između tog dokumenta i Zatvora u Ljubuškom ili Uprave Vojne policije, i tvrdi da je autor bilješki, koje se pripisuju Valentinu Ćoriću, ustvari nepoznat.⁴⁴⁵⁷ Vijeće napominje da taj dokument nije predložen nijednom svjedoku koji je mogao potvrditi da je Valentin Ćorić zaista autor bilješki. Vijeće, dakle, nije u mogućnosti da van razumne sumnje utvrdi da je Valentin Ćorić taj dokument anotirao i mijenjao ga kako bi ga upotrijebio za regulisanje načina rada Zatvora u Ljubuškom. Vijeće, prema tome, odlučuje da taj dokument ne uzme u obzir.

1791. Vijeće, međutim, konstatuje da je Uprava Vojne policije igrala odlučujuću ulogu u osnivanju, uspostavljanju i upravljanju Zatvorom.⁴⁴⁵⁸ Naime, Uprava Vojne policije je osnovala Zatvor u Ljubuškom tokom mjeseca juna 1992.⁴⁴⁵⁹ Zatvorenici su počeli da stižu u zatvor početkom

⁴⁴⁵⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 1071 i 1078-1081.

⁴⁴⁵¹ Završni podnesak tužilaštva, par. 1071-1073.

⁴⁴⁵² Završna riječ tužilaštva, T(f), str. 51926

⁴⁴⁵³ Završni podnesak Prličeve odbrane, par. 347 (d).

⁴⁴⁵⁴ Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 507-511.

⁴⁴⁵⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 1071.

⁴⁴⁵⁶ P 00234, str.8-21.

⁴⁴⁵⁷ Završna riječ Ćorićeve odbrane, T(f), str. 52722-52723.

⁴⁴⁵⁸ P 00956, str. 14; P 00128, str. 10; Svjedok E, T(f), str. 22142 i 22133, zatvorena sjednica; Svjedok CV, T(f), str. 12561 i 12562. V. npr. P 02535; P 03401, str. 2; P 05146; P 05193; P 05302; P 05312.

⁴⁴⁵⁹ P 00956, str. 14; P 00128, str. 10.

1993.,⁴⁴⁶⁰ a čuvalo ih je desetak vojnih policajaca HVO-a.⁴⁴⁶¹ U septembru 1993.⁴⁴⁶² broj čuvara se udvostručio.

1792. Ante Prlić, zapovjednik voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi, bio je zapovjednik Zatvora u Ljubuškom od aprila do septembra 1993. godine.⁴⁴⁶³ Njega je u septembru 1993. zamijenio Ivica Kraljević, a zatim, 10. decembra 1993., Stanko Božić.⁴⁴⁶⁴

1793. S obzirom na dokaze, Vijeće konstatuje da je vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, bio odgovoran za bezbjednost zatočenika, za njihov smještaj i za "poštivanje Ženevskih konvencija".⁴⁴⁶⁵

1794. Međutim, zapovjedništvo 4. brigade HVO-a takođe je na više načina uticalo na način rada i organizaciju Zatvora u Ljubuškom.⁴⁴⁶⁶ Tako je 4. brigada obezbjeđivala hranu za zatočenike, a Uprava Vojne policije nabavljala je "osnovne artikle".⁴⁴⁶⁷ Što se tiče prevoza zatvorenika i njihovog premještanja u druge zatvore, 4. brigada je obezbjeđivala prevozna sredstva i vozače, a Vojna policija je sprovođila zatvorenike.⁴⁴⁶⁸ Konačno, više brigada, među kojima je bila i 4. brigada, a koje su zatvorenike koristile za rad, same su organizovale njihov prijevoz između Zatvora u Ljubuškom i mjesta gdje su se obavljali radovi.⁴⁴⁶⁹

1795. Zapovjednik 4. brigade i Ante Prlić, zapovjednik zatvora i zapovjednik voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi, svakog su jutra imali referisanje na kojem je Ante Prlić od zapovjednika 4. brigade dobivao instrukcije u vezi s brojem zatočenika koje je, sutradan ili istog dana, trebalo poslati na rad u jedinice HVO-a.⁴⁴⁷⁰ Tokom dana bi u zatvor pristizale i druge pismene ili usmene zapovijedi o slanju zatočenika na rad u jedinice HVO-a.⁴⁴⁷¹

⁴⁴⁶⁰ Svjedok E, T(f), str. 22012-22013, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁶¹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1041. V. takođe Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6683-6684.

⁴⁴⁶² P 05497, str. 3; P 05642; P 06273, str. 2. V. takođe P 06663, str. 1.

⁴⁴⁶³ Svjedok E, T(f), str. 22005-22006, zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; Alija Lizde, T(f), str. 17776 i 17963; 5D 02036; P 04528, str. 3; P 10121, par. 5; P 10122, par. 4.

⁴⁴⁶⁴ P 07098, str. 1; Svjedok E, T(f), str. 22107, zatvorena sjednica; Marijan Biškić, T(f), str. 15383; 2D 00950; P 07075, str. 1 i 2; P 07104; Svjedok CU, T(f), str. 12319, zatvorena sjednica; P 10138, par. 30. Vijeće takođe napominje da je dokazni predmet P 06838 potpisao Mate Jelčić u svojstvu zapovjednika Zatvora u Ljubuškom. Međutim, Vijeće ne može da potvrdi da je Mate Jelčić zaista bio na položaju zapovjednika Zatvora u Ljubuškom samo na osnovu tog dokumenta.

⁴⁴⁶⁵ Svjedok E, T(f), str. 22134, zatvorena sjednica; Zdenko Andabak, T(f), str. 51171; P 06838; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f) str. 4903.

⁴⁴⁶⁶ Svjedok E, T(f), str. 22142 i 22133, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁶⁷ Svjedok E, T(f), str. 22257, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁶⁸ Svjedok E, T(f), str. 22257, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁶⁹ Svjedok E, T(f), str. 22015, 22209 i 22257, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁷⁰ Svjedok E, T(f), str. 22029-22030, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁷¹ Svjedok E, T(f), str. 22034, zatvorena sjednica; P 02456.

1796. U svom Završnom podnesku, tužilaštvo tvrdi da je, što se tiče zadataka u vezi sa zatočenicima i upravljanjem zatvorom, Vojna policija zadužena za Zatvor u Ljubuškom izvještavala Valentina Ćorića, a ne zapovjednika 4. brigade HVO-a.⁴⁴⁷² Tužilaštvo smatra da je Uprava Vojne policije, osim toga, dobivala i dnevne izvještaje od zapovjednika zatvora.⁴⁴⁷³

1797. Vijeće napominje da je zapovjednik Zatvora u Ljubuškom sastavljao dnevne izvještaje o aktivnostima voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi i zaduženog za bezbjednost zatvora, koje je upućivao ne samo Upravi Vojne policije, nego i zapovjedniku 4. brigade.⁴⁴⁷⁴ Prilikom referisanja zapovjedniku 4. brigade, takođe je podnosio usmeni izvještaj o broju zatočenika za koje je trebalo nabaviti hranu.⁴⁴⁷⁵

1798. S obzirom dokaze koje je analiziralo gore u tekstu, Vijeće zaključuje da su Uprava Vojne policije, 4. brigada i vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, učestvovali u upravljanju i organizaciji rada Zatvora u Ljubuškom. Vijeće takođe zaključuje da je vod Vojne policije bio odgovoran 4. brigadi kojoj je bio pridodat, ali da je izvještaje podnosio i Upravi Vojne policije.

1799. Konačno, Vijeće konstatuje da je Komisija za razmjenu, čiji je predsjednik bio Berislav Pušić, bila zadužena za organizaciju identifikacije zatočenika u zatvorima HVO-a, konkretno u Zatvoru u Ljubuškom. Ta komisija je prema odluci od 12. avgusta 1993. ustanovila postupak identifikacije zatočenika putem listića s osobnim podacima za svakog zatočenika.⁴⁴⁷⁶

B. Dolazak i premještanje zatočenika iz Zatvora u Ljubuškom

1800. Zatvor u Ljubuškom počeo je da prima prve muslimanske zatvorenike početkom 1993., najprije u manjem, a zatim sve većem broju.⁴⁴⁷⁷ U Zatvor u Ljubuškom dovođeni su i zatočnici Srbi.⁴⁴⁷⁸ U zatvoru je bio i veliki broj Hrvata,⁴⁴⁷⁹ priveden radi izdržavanja zatvorske kazne⁴⁴⁸⁰ ili zbog dezertstva.⁴⁴⁸¹

⁴⁴⁷² Završni podnesak tužilaštva, par. 1071.

⁴⁴⁷³ Završni podnesak tužilaštva, par. 1072.

⁴⁴⁷⁴ Svjedok E, T(f), str. 22233, zatvorena sjednica. V. na primjer P 02456; P 03034; P 04167.

⁴⁴⁷⁵ Svjedok E, T(f), str. 22155-22157, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁷⁶ P 04141.

⁴⁴⁷⁷ Svjedok E, T(f), str. 22012-22013, zatvorena sjednica; P 01393. Vijeće nije moglo da utvrdi razloge zatočenja tih osoba.

⁴⁴⁷⁸ Svjedok E, T(f), str. 22109 i 22291, zatvorena sjednica; Svjedok CU, T(f), str. 12323, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁷⁹ Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2150, 2173, 2190.

⁴⁴⁸⁰ Svjedok CU, T(f), str. 12323, zatvorena sjednica; P 04167; P 06322; P 06349; P 06520; P 06908; P 04667.

⁴⁴⁸¹ P 04063; P 05149; P 04872; P 06322; Zdenko Andabak, T(f), str. 50940 i 50941.

1801. Vijeće napominje da je u Zatvoru u Ljubuškom ponekad bilo i žena. U periodu od 13. maja 1993. do 8. juna 1993. pet žena, među kojima je bila Spomenka Drljević, pripadnica ABiH,⁴⁴⁸² dijelile su istu ćeliju.⁴⁴⁸³ Svjedokinja CX, Muslimanka iz Mostara, je u periodu od 20. do 27. jula 1993. bila zatočena u Zatvoru u Ljubuškom, u kojem je vidjela još jednu ženu.⁴⁴⁸⁴

1802. Tokom 1993. godine Zatvor u Ljubuškom bio je i sabirni centar za razmjenu.⁴⁴⁸⁵ Uprava Vojne policije pripremala je popise srpskih i muslimanskih zatvorenika, koji su zatim upućivani na različita mjesta za razmjenu, između ostalih na Heliodrom.⁴⁴⁸⁶

1803. Dok je zatvor funkcionisao, zatočeni Muslimani su dovođeni s cijele teritorije pod kontrolom HVO-a, ali i iz Hrvatske.⁴⁴⁸⁷ U više izvještaja voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi, govori se o premještanju u Zatvor u Ljubuškom Muslimana uhapšenih u Hrvatskoj ili prilikom prelaska granice.⁴⁴⁸⁸

1804. Prema riječima jednog pripadnika voda Vojne policije HVO-a, koji je u aprilu 1993. bio raspoređen u Ljubuškom, Muslimani su zatočavani uglavnom zato što su odbijali da se bore za HVO.⁴⁴⁸⁹ Taj isti vojni policajac takođe je izjavio je da su kasnije Muslimani zatočeni samo zato što su Muslimani.⁴⁴⁹⁰

1805. Vijeće je saslušalo brojna svjedočenja prema kojima su zatočeni u Zatvoru u Ljubuškom bili iz različitih opština pod kontrolom HVO-a, kao što su Jablanica, Prozor, Mostar, Stolac ili Čapljina, ali i iz drugih zatočeničkih centara kao što su Zatvor u Dretelju ili Heliodrom.

1806. Zatvor u Ljubuškom je bio zatočenički i tranzitni centar, koji je gotovo stalno bio pretrpan. Hronološkom analizom dolazaka i odlazaka zatočenih Muslimana u Zatvoru u Ljubuškom, Vijeće će dalje u tekstu konstatovati da je u većini slučajeva dovođenje zatočenika bilo u vezi s događajima u različitim opštinama na koje se odnosi Optužnica, a da su odlasci vrlo često imali veze s pretrpanošću zatvora. Vijeće uz to napominje da su u više slučajeva mnogobrojni zatočeni iz drugih zatočeničkih centara takođe premješteni u Zatvor u Ljubuškom. Vijeće, međutim, i dalje

⁴⁴⁸² Spomenka Drljević, T(f), str. 1106 i 1107.

⁴⁴⁸³ Spomenka Drljević, T(f), str. 1107, 1038 i 1039. V. takođe P 02400; P 09990, par. 17.

⁴⁴⁸⁴ P 09833 pod pečatom, str. 5; Svjedok CX, T(f), str. 1270, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁸⁵ Svjedok E, T(f), str. 22048-22050, zatvorena sjednica; P 03034.

⁴⁴⁸⁶ Svjedok E, T(f), str. 22048-22050, zatvorena sjednica; P 03034; P 08202, upis br. 27, str. 10 i 45, str.13 - navodi se da su ti zatočeni bili pripadnici ABiH.

⁴⁴⁸⁷ Svjedok E, T(f), str. 22048-22050, zatvorena sjednica; P 02917; P 02969; P 03034.

⁴⁴⁸⁸ P 01986; P 02042; P 02969; P 03034; P 03308; P 03806; P 04299.

⁴⁴⁸⁹ Svjedok E, T(f), str. 22109, zatvorena sjednica.

⁴⁴⁹⁰ Svjedok E, T(f), str. 22026, zatvorena sjednica. Vijeće napominje da svjedok nije rekao kada se politika promijenila. Međutim, s obzirom na dokaze analizirane dalje u tekstu, izgleda da je do promjene došlo u periodu od aprila do maja 1993.

nije u mogućnosti da utvrdi razloge premještanja zatočenika u Zatvor u Ljubuškom iako ne isključuje mogućnost da su pretrpanost drugih zatočeničkih centara, odnosno zatvaranje nekih od njih, kao i činjenica da je zatvor imao ulogu tranzitnog centra prije raseljavanja zatočenika u treće zemlje, mogli biti razlog za ta premještanja.

1807. Više svjedoka najprije je govorilo o prebacivanju velikog broja zatvorenih Muslimana iz Škole u Sovićima u Zatvor u Ljubuškom, u noći sa 18. na 19. april 1993.⁴⁴⁹¹ S obzirom na dokaze, Vijeće konstatuje da su neki od zatočenika iz Škole u Sovićima bili pripadnici TO ili ABiH,⁴⁴⁹² a da su drugi, prema SIS-u, bili "civilni",⁴⁴⁹³ pa čak i djeca.⁴⁴⁹⁴ U Zatvor u Ljubuškom je 21. aprila 1993. dovedeno i šest zatočenika iz Stoca.⁴⁴⁹⁵

1808. U Zatvoru u Ljubuškom je 6. maja 1993. bilo 186 zatočenika.⁴⁴⁹⁶ Vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, koji je bio zadužen za Zatvor u Ljubuškom, tog dana dobio je zapovijed Valentina Čorića da se puste, kako stoji u zapovijedi, "civilne osobe".⁴⁴⁹⁷ Shodno tome, oslobođeno je 87 zatočenika, pa je broj zatočenika u Zatvoru smanjen na 99.⁴⁴⁹⁸ Isto tako, 9. maja 1993. isti vod Vojne policije formirao je konvoj od 32 kamiona za prebacivanje u Tomislavgrad zatočenika, koji se u izvještaju kvalifikuju kao "civilni".⁴⁴⁹⁹

1809. Međutim, u danima nakon 9. maja 1993. ponovo su brojni zatočeni Muslimani, uglavnom pripadnici ABiH ili TO, iz Mostara stigli u Zatvor u Ljubuškom.⁴⁵⁰⁰ Među tim zatočenicima bili su pripadnici ABiH uhapšeni u zgradi Vranica.⁴⁵⁰¹

⁴⁴⁹¹ Safet Idrizović, T(f), str. 9677; P 09726, str. 4; P 09727 pod pečatom, str. 4; P 01974. V. takođe Svjedok CA, T(f), str. 10026; P 09867 pod pečatom, str. 14; P 02187, str. 36-38; Odluka od 7. septembra 2006., presuđene činjenice broj 21 i 38 (Prvostepena presuda u predmetu *Naletilić*).

⁴⁴⁹² P 01974; P 02063; P 02218; Safet Idrizović, T(f), str. 9677; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6459-6461 i 6502-6503; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 40, 53, 54 i 58; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3175 i 3200; Salko Osmić, P 09876 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3155, 3131 i 3134; P 09727 pod pečatom, str. 4.

⁴⁴⁹³ P 02177, par. 9.

⁴⁴⁹⁴ Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6502 - Denis Skender je bio maloljetan u vrijeme događaja; Nihad Kovač, T(f), str. 10268-10270 - Armin Skender je imao 15 godina u vrijeme događaja.

⁴⁴⁹⁵ P 02132, str. 4.

⁴⁴⁹⁶ P 02206.

⁴⁴⁹⁷ P 02206.

⁴⁴⁹⁸ P 02206.

⁴⁴⁹⁹ P 02247.

⁴⁵⁰⁰ Svjedok BZ, T(f), str. 9943 i 9944, zatvorena sjednica; Spomenka Drljević, T(f), str. 1036 i 1037; Alija Lizde, T(f), str. 17768; Svjedok CV, T(f), str. 12561 i 12562; Svjedok A, T(f), str. 14045-14046, zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4807, 4808, 4809; P 10121, par. 2 i 4; P10122, par. 1 i 4; P 02158; P 02400.

⁴⁵⁰¹ Svjedok BZ, T(f), str. 9943-9945, zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; Spomenka Drljević, T(f), str. 1035, 1036 i 1037; P 02158; P 02400.

1810. Vijeće konstatuje da su krajem maja 1993. u Zatvor u Ljubuškom ponovo stigli mnogi zatočenici, tako da je njihov broj premašio prihvatni kapacitet Zatvora koji je mogao da primi oko stotinu zatočenika.⁴⁵⁰²

1811. Zatočenici iz Zatvora u Ljubuškom premješteni su i u druge zatočeničke centre. Na osnovu zapovijedi Berislava Pušića i Valentina Ćorića, obje od 27. maja 1993., istog tog dana iz Zatvora u Ljubuškom je na Heliodrom premješteno 106 zatočenika.⁴⁵⁰³

1812. U junu i julu 1993. Vojna policija je zatočenike iz Zatvora u Ljubuškom redovno prebacivala na Heliodrom.⁴⁵⁰⁴

1813. Željko Šiljeg, zapovjednik OZ Sjeverozapadna Hercegovina, je 6. jula 1993. naredio da se na teritoriji OZ Sjeverozapadna Hercegovina uhapsu svi Muslimani u dobi od 16 do 60 godina.⁴⁵⁰⁵ Ti Muslimani su potom poslani u Zatvor u Ljubuškom.⁴⁵⁰⁶ Shodno tome, iako se 11. jula 1993. broj zatočenika smanjio na 62,⁴⁵⁰⁷ na osnovu te zapovijedi 237 zatočenika je iz Prozora dovedeno u Zatvor u Ljubuškom,⁴⁵⁰⁸ da bi idućeg dana zbog nedostatka prostora—uz odobrenje Valentina Ćorića i zapovjednika Vojne policije iz Čapljine—bili premješteni u Zatvor u Dretelju.⁴⁵⁰⁹ Na osnovu iste zapovijedi od 6. jula 1993., oko 155 zatočenika iz Srednje škole u Prozoru je 16. jula 1993. premješteno u Zatvor u Ljubuškom.⁴⁵¹⁰

1814. Prema izvještaju Ante Prlića od 11. avgusta 1993., na osnovu zapovijedi Uprave Vojne policije, 121 zatočenik iz Zatvora u Ljubuškom premješten je u Zatvor u Dretelju.⁴⁵¹¹ Dana 14. avgusta 1993. godine, 286 i 186 zatočenika premješteno je iz Zatvora u Ljubuškom na Heliodrom.⁴⁵¹² Isto tako, 9. septembra 1993. godine, 351 zatočenik iz Zatvora u Ljubuškom prebačen je na Heliodrom.⁴⁵¹³ Konačno, prema dokumentu koji je 15. septembra 1993. potpisao

⁴⁵⁰² P 02497; P 02521; P 10121, par. 4 i 5.

⁴⁵⁰³ P 02541/P 02535 (identični dokumenti); P 02546, str. 2; Svjedok BZ, T(f), str. 9933 i 9934, zatvorena sjednica; Svjedok E, T(f), str. 22042-22043, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁰⁴ Svjedok BZ, T(f), str. 9936 i 9938, zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; P 09867 pod pečatom, str. 14; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6466 i 6510; P 03284; P 03255; P 03256; P 03277; P 03259.

⁴⁵⁰⁵ P 03234; P 03229.

⁴⁵⁰⁶ Svjedok E, T(f), str. 22210, zatvorena sjednica; P 03229. V. takođe Svjedok BO, T(f), str. 7788 i 7789; P 09309.

⁴⁵⁰⁷ P 03377; Svjedok DD, T(f), str. 14431 i 14432, zatvorena sjednica. U izvještaju se navodi da je zatočeno 35 Srba, 25 Muslimana i jedan Hrvat.

⁴⁵⁰⁸ Svjedok E, T(f), str. 22075-22077, zatvorena sjednica; P 03380. Vijeće napominje da se u izvještaju ističe da ti zatočenici nisu ratni zarobljenici, nego da su zatočeni iz sigurnosnih razloga koji nisu navedeni.

⁴⁵⁰⁹ Svjedok E, T(f), str. 22075-22077, zatvorena sjednica ; P 03401.

⁴⁵¹⁰ Svjedok CC, T(f), str. 10453-10455, zatvorena sjednica; P 09731 pod pečatom, str. 15; P 09732.

⁴⁵¹¹ Svjedok E, T(f), str. 22082-22083, zatvorena sjednica; P 04101, str. 1.

⁴⁵¹² P 02822; P 05008, str. 2; P 08202, upis br. 1, str. 6.

⁴⁵¹³ P 04899; P 08202, upis br. 2, str. 6.

Berislav Pušić, 130 zatočenika, koji su u ovom dokumentu okvalifikovani kao "pripadnici ABiH", premješteni su iz Zatvora u Ljubuškom na Heliiodrom.⁴⁵¹⁴

1815. Prema izvještaju Ante Prlića od 14. avgusta 1993., dvojica zatočenih "civila", čija matična opština Vijeću nije poznata, oslobođena su 13. avgusta 1993. nakon dva mjeseca provedena u zatočeništvu na osnovu zapovijedi Valentina Ćorića jer su posjedovali garantno pismo za odlazak u Njemačku.⁴⁵¹⁵

1816. U septembru 1993. Valentin Ćorić je naredio premještanje brojnih zatočenika iz zatvora u Dretelju i Gabeli, ali i s Heliiodroma u Zatvor u Ljubuškom.⁴⁵¹⁶ Shodno tome, mnogi muslimanski intelektualci i ugledni ljudi tada su premješteni iz Zatvora u Dretelju ili s Heliiodroma u Zatvor u Ljubuškom.⁴⁵¹⁷ To je konkretno bio slučaj s Fahrudinom Rizvanbegovićem, profesorom na Univerzitetu u Mostaru, svjedocima CR, AP, Hamdijom Jahićem, predstavnikom SDA, ili doktorom Mehmedom Kapićem.⁴⁵¹⁸ Prema izvještaju Odjela za kriminalističke istrage Vojne policije, u septembru 1993. Zatvor u Ljubuškom postao je mjesto zatočavanja "posebno interesantnih i važnih osoba".⁴⁵¹⁹

1817. U novembru 1993. broj zatočenika u Zatvoru u Ljubuškom varirao je od najmanje 29 do 147 zatočenika.⁴⁵²⁰ HVO je zatočenike ponekad kvalifikovao kao "ratne zarobljenike" ili, pak, kao "lica pod istragom".⁴⁵²¹ Vijeće primjećuje da postoji više dokaza u kojima je riječ o odluci Mate Bobana od 10. decembra 1993., kojom se naređuje jednostrano zatvaranje zatvora HVO-a, i o naporima HVO-a da se oslobode zatočeni Muslimani iz Zatvora u Ljubuškom.⁴⁵²² Krajem decembra 1993., PMEZ je konstatovao da je zatvor prazan.⁴⁵²³ Međutim, u više izvještaja – kako HVO-a tako i međunarodnih organizacija – s kraja decembra 1993. ili s početka januara 1994. kaže se da je u

⁴⁵¹⁴ P 05083.

⁴⁵¹⁵ P 10175. U vezi s postupkom oslobađanja zatočenika iz Zatvora u Ljubuškom, v. "Organizovanje odlaska Muslimana iz opštine Ljubuški" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Ljubuški i zatočeničkim centrima u Ljubuškom.

⁴⁵¹⁶ P 04838; P 05146; P 05193; P 05194; P 05312; P 05302; P 05214.

⁴⁵¹⁷ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2226, 2229, 2230 (Dretelj). Fahrudin Rizvanbegović je žrtva - primjer za paragraf 151 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici; Svjedok CR, T(f), str. 11899 i 11900, zatvorena sjednica (Dretelj); Svjedok CU, T(f), str. 12315, 12318 i 12319, zatvorena sjednica (Heliiodrom); P 06984; P 05312; P 07605; P 07785; Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2150, 2173, 2190 (Heliiodrom); P 10117, par. 54.

⁴⁵¹⁸ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2226, 2229, 2230, 2232 i 2238; Svjedok CR, T(f), str. 11899 i 11900, zatvorena sjednica; Svjeok CU, T(f), str. 12315, 12318 i 12319, zatvorena sjednica; Josip Praljak, T(f), str. 14804; P 04838; P 05193; P 05194; P 05312; Svjedok AP (ranije O), P 10026, pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2150, 2173, 2190; P 06984; P 08644, str. 3.

⁴⁵¹⁹ P 06695, str. 2.

⁴⁵²⁰ P 04667: upis od 1. novembra 1993., str. 60; P 06349; P 06393.

⁴⁵²¹ P 04667: upis od 1. novembra 1993., str. 60; P 06349; P 06695, str. 2.

⁴⁵²² P 07140; P 07546 pod pečatom, str. 5 i 6. V. P 07096; P 07143, str. 5. V. takođe Marijan Biškić, T(f), str. 15341-15342; P 07155; 1D 01255, str. 2.

Zatvoru u Ljubuškom u to vrijeme bilo oko 80 "ratnih zarobljenika".⁴⁵²⁴ U pismu od 3. februara 1994., koje je Ured predsjednika Predsjedništva RBiH uputio premijeru Republike Hrvatske, tako se navodi da je "najmanje 80 zatočenika, od kojih su većina ugledni ljudi i intelektualci Muslimani,"⁴⁵²⁵ još uvijek u zatočeništvu u Zatvoru u Ljubuškom.⁴⁵²⁶ Prema izvještaju Stanka Božića od 10. februara 1994., u Zatvoru u Ljubuškom bila su zatočena 122 zatvorenika, od kojih je njih 120 bilo pod istragom, a dva zatvorenika su se tu nalazila zbog izrečenih disciplinskih mjera.⁴⁵²⁷

1818. Vijeće primjećuje da je Zatvor u Ljubuškom ustvari nastavio da prima zatočenike do kraja marta 1994. godine.⁴⁵²⁸ Gotovo svi zatočenici iz Zatvora u Ljubuškom su 19. marta 1994. premješteni na Heliodrom, a zatim su razmijenjeni.⁴⁵²⁹ Posljednji zatočenici iz Zatvora u Ljubuškom premješteni su na Heliodrom 21. marta 1994. i oslobođeni 29. marta 1994., nakon razmjene zarobljenika između HVO-a i ABiH.⁴⁵³⁰

C. Uslovi zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom

1819. U paragrafu 147 Optužnice tužilaštvo navodi da su uslovi zatočeništva u Zatvoru u Ljubuškom bili surovi i nezdravi; da su prostorije bile pretrpane i ventilacija loša; da nije bilo ležaja i posteljine; da zatočenici nisu imali vode i hrane, i da su sanitarije bile u vrlo lošem stanju.

1820. U svom Završnom podnesku tužilaštvo dodaje da se u izvještajima Ante Prlića, zapovjednika Zatvora od aprila do septembra 1993., upućenim Upravi Vojne policije u vezi s uslovima zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom, kaže da su zatočenici zatvoreni u "nečovječnim uslovima".⁴⁵³¹

1821. Vijeće se upoznao s više dokumenata HVO-a⁴⁵³² i saslušalo iskaz Svjedoka E, i iz tih dokaza proizlazi da su uslovi zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom bili dosta dobri. Prema riječima

⁴⁵²³ P 07356 pod pečatom, str. 2.

⁴⁵²⁴ P 07612; P 00352, str. 34-35; P 07606 pod pečatom, par. 28; P 07546 pod pečatom, str. 6; P 07605; P 07746; P 07810; Philip Watkins, T(f), str. 18890-18891; P 10117, par. 51-54.

⁴⁵²⁵ P 07785.

⁴⁵²⁶ P 07785; P 07852, str. 2; Amor Mašović, T(f), str. 25040 i 25041.

⁴⁵²⁷ P 07841, str. 2.

⁴⁵²⁸ Svjedok CU, T(f), str. 12324, zatvorena sjednica; Svjedok CA, T(f), str. 10041. V. takođe P 07605; P 07785; P 08084, par. 2.1; P 10138, par. 33.

⁴⁵²⁹ Svjedok CU, T(f), str. 12324, zatvorena sjednica; P 10138, par. 33; P 10129 pod pečatom, par. 41. V. takođe P 06982, zatočenici broj 42-53, 57-63, 65-81 i 85-128.

⁴⁵³⁰ Svjedok CU, T(f), str. 12324, zatvorena sjednica; Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2152-2153; P 08644, str. 4; P 10117, par. 69; P 08846, str. 2; P 10118; P 10119; P 06982, zatočenici broj 64 i 82-84; P 08202, upis broj 34.

⁴⁵³¹ Završni podnesak tužilaštva, par. 1103.

⁴⁵³² P 03377, str. 1. V. takođe 1D 01797.

Svjedoka E, zatočeni Muslimani su, uopšte uzev, bili u manje-više dobrom zdravstvenom stanju, iako su stariji zatočeni "izgledali puno lošije".⁴⁵³³ Međutim, Svjedok E takođe je izjavio da zatočeni Muslimani nisu imali pravo da primaju posjete, nisu mogli da napuste svoju ćeliju i jeli su hranu koju je dijelio zatvor,⁴⁵³⁴ dok su zatočeni Hrvati uživali izvjesnu slobodu kretanja, mogli su da primaju posjete i hranu koju su im donosile njihove porodice i, uopšte uzev, stražari u zatvoru su prema njima dobro postupali.⁴⁵³⁵ Shodno tome, Vijeće konstatuje da je Svjedok E izjavio da zatočeni Hrvati i zatočeni Muslimani nisu bili zatočeni u istim uslovima i da su, štaviše, u zatvoru bili zatočeni u odvojenim prostorijama.⁴⁵³⁶ Vijeće je uz to saslušalo mnogobrojne svjedoke, Muslimane koji su bili zatočeni u Zatvoru u Ljubuškom i koji su govorili o lošim uslovima zatočenja u zatvoru, na koje će se Vijeće osvrnuti dalje u tekstu. Konačno, Vijeće se upoznalo s izvještajem prim. dr. Ive Curića od 24. novembra 1993.⁴⁵³⁷ u vezi s uslovima u zatočeničkim centrima HVO-a, u kojem stoji da su uslovi u Zatvoru u Ljubuškom nezadovoljavajući u pogledu grijanja i tople vode, lične higijene, smještaja i odjeće zatočenika.⁴⁵³⁸ Naime, prema tom izvještaju, stanje sanitarija i "dezinfekcija, dezinsekcija i deratizacija" samo su djelimično bili zadovoljavajući.⁴⁵³⁹ S obzirom na sve to, Vijeće ne može da prihvati iskaz Svjedoka E u vezi s uslovima zatočenja, a dokumente HVO-a u kojima se opisuju dobri uslovi zatočenja u Zatvoru u Ljubuškom može da smatra vjerodostojnim samo u ograničenoj mjeri.

1822. Konkretnije, što se tiče uslova zatočenja, Vijeće je primilo k znanju informacije u vezi s prihvatnim kapacitetom zatvora i ćelija (1), ishranom zatočenika (2), lošim smještajnim i higijenskim uslovima (3), dostupnošću medicinske njege (4), uslovima zatočenja žena (5) i, konačno, u vezi s posjetama međunarodnih organizacije i mješovitih komisija (6).

1. Prihvatni kapacitet Zatvora u Ljubuškom i stanje ćelija

1823. U svom Završnom podnesku tužilaštvo navodi da je Uprava Vojne policije bila obaviještena da je Zatvor u Ljubuškom pretrpan, posredstvom dnevnih izvještaja o ukupnom broju zatočenika.⁴⁵⁴⁰

⁴⁵³³ Svjedok E, T(f), str. 22026, zatvorena sjednica.

⁴⁵³⁴ Svjedok E, T(f), str. 22270-22275, zatvorena sjednica.

⁴⁵³⁵ Svjedok E, T(f), str. 22271-22274, zatvorena sjednica; P 10117, par. 62.

⁴⁵³⁶ Svjedok E, T(f), str. 22152 i 22272, zatvorena sjednica.

⁴⁵³⁷ Zapovjednik Infektološko-epidemiološko-toksikološke službe Sektora za zdravstvo u Odjelu obrane. V. na primjer 2D 00914.

⁴⁵³⁸ P 06858.

⁴⁵³⁹ P 06858.

⁴⁵⁴⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 1103.

1824. Vijeće primjećuje da se, iako prihvatni kapacitet Zatvora u Ljubuškom nije prelazio stotinjak zatočenika,⁴⁵⁴¹ više puta desilo da je u zatvoru bilo mnogo više zatočenih ljudi: vod Vojne policije pridodat 4. brigadi i zadužen za bezbjednost zatvora, je konkretno 20. aprila 1993. pobrojao 131 zatočenog Muslimana od kojih su njih 85 bili "muslimanski vojnici", 23. aprila 1993. godine 162 zatočenika, a 22. maja 1993. godine 262 zatočenika.⁴⁵⁴² Dana 11. jula 1993., 237 zatočenika uhapšenih u Prozoru su odmah po dolasku u Zatvor u Ljubuškom morali biti premješteni u Zatvor u Dretelju jer je Zatvor u Ljubuškom već bio pretrpan.⁴⁵⁴³ Vijeće napominje da je u septembru i novembru broj zatočenih i dalje prelazio stotinu zatočenika.⁴⁵⁴⁴

1825. Prema iskazima koje je Vijeće saslušalo, ponekad je i do 40 zatočenika bilo strpano u ćelije dimenzija oko 7 sa 25 m.⁴⁵⁴⁵ Kad su htjeli da spavaju, zatočenici nisu mogli da legnu, jedva su mogli da sjede, a vazduh u ćelijama bio je zagušljiv.⁴⁵⁴⁶ Vijeće je, na primjer, saslušalo Svjedoka RR,⁴⁵⁴⁷ koji je s još dvadesetak osoba bio zatočen u ćeliji površine 7,5 m²,⁴⁵⁴⁸ kao i svjedoka Seada Delalića,⁴⁵⁴⁹ koji je s 12 drugih osoba bio zatočen u ćeliji površine 12 m², a morao je da spava na vlažnom podu i stisnut uz druge zatočenike.⁴⁵⁵⁰

1826. Prema iskazima više svjedoka, muškarci su bili zatočeni i u bivšim skladištima,⁴⁵⁵¹ a neki su bili zatočeni u podrumu zatvora.⁴⁵⁵² Konačno, Vijeće napominje da je Svjedok CU osam dana bio

⁴⁵⁴¹ Svjedok E, T(f), str. 22036-22037, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁴² P 01986; P 02042; P 02068; P 02465; P 02489. Vijeće konstatuje da se ni u jednom od tih izvještaja ne navodi kome su upućeni.

⁴⁵⁴³ P 03401; Svjedok E, T(f), str. 22076-22077, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁴⁴ Svjedok CU, T(f), str. 12318, zatvorena sjednica; P 06349: Vijeće konstatuje da je ovaj izvještaj upućen Valentinu Čoriću, načelniku Uprave Vojne policije.

⁴⁵⁴⁵ Ismet Poljarević, T(f), str. 11598; P 09726, str. 4; Svjedok E, T(f), str. 22021, zatvorena sjednica; Svjedok CV, T(f), str. 12562; P 09867 pod pečatom, str. 14. Svjedok CV je žrtva - primjer za paragraf 147 Optužnice, koja se pominje u prilogu Optužnici; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6645; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, djelimično zatvorena sjednica; Salko Osmić, P 09876 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3142.

⁴⁵⁴⁶ Svjedok E, T(f), str. 22037, zatvorena sjednica; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2227 i 2229; Spomenka Drljević, T(f), str. 1046 i 1047; Svjedok CV, T(f), str. 12562; P 09990, str. 4; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6461-6462; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, zatvorena sjednica; Salko Osmić, P 09876 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3142; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6645; P 10129 pod pečatom, par. 38.

⁴⁵⁴⁷ Zatočenik u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od 20. aprila do 20. juna 1993. V. Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6448 i 6466.

⁴⁵⁴⁸ Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6461 i 6462.

⁴⁵⁴⁹ Zatočenik u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od kraja decembra 1993. do marta 1994. V. P 10117, par. 51 i 69.

⁴⁵⁵⁰ P 10117, par. 54. V. takođe P 10129 pod pečatom, par. 38.

⁴⁵⁵¹ Spomenka Drljević, T(f), str. 1038-1039; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2225; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3200. V. takođe P 09089.

⁴⁵⁵² Svjedok CR, T(f), str. 11898, zatvorena sjednica; P 08644, str. 3; P 10117, par. 59.

zatočen u samici, u ćeliji čija je površina bila manja od 2 m² i u kojoj mu je voda dosegala do koljena.⁴⁵⁵³

1827. Vijeće napominje da su, iako su se ćelije zaključavale samo noću, zatočeni Muslimani iz ćelija mogli da izađu⁴⁵⁵⁴ samo da bi pojeli svoj obrok.⁴⁵⁵⁵

2. Ishrana zatočenika u Zatvoru u Ljubuškom

1828. Zatočenici u Zatvoru u Ljubuškom imali su slabu ishranu: dnevno su uglavnom dobivali samo jedan obrok lošeg kvaliteta.⁴⁵⁵⁶ Naime, obično nisu dobivali ništa za doručak i večeru, ili su dobivali samo komad hljeba i paštetu.⁴⁵⁵⁷ Svjedok AP⁴⁵⁵⁸ je izjavio da je za vrijeme zatočeništva izgubio 30 kilograma,⁴⁵⁵⁹ a Sead Delalić⁴⁵⁶⁰ između 15 i 20 kilograma.⁴⁵⁶¹

1829. Osim toga, Vijeće napominje da su zatočenici morali da jedu stojeći u dvorištu zatvora⁴⁵⁶² i da su imali veoma malo vremena da pojedu svoj obrok.⁴⁵⁶³

3. Loši uslovi u Zatvoru u Ljubuškom - smještaj i higijena

1830. Zatvorenici su morali da spavaju na golom podu i nisu imali pokrivača ili su ih imali u malom broju, čak i kada je bilo hladno.⁴⁵⁶⁴ U zatvoru nije bilo tekuće vode.⁴⁵⁶⁵ Postojao je samo jedan WC za cijeli zatvor i jedna česma preko puta zatvora.⁴⁵⁶⁶ Zatočenici su od čuvara morali da

⁴⁵⁵³ Svjedok CU, T(f), str. 12315 i 12316, zatvorena sjednica. V. takođe T(e), str. 12315. Sead Delalić je takođe izjavio da je zatočenicima u podrumu voda dosegala do koljena tokom zime 1993/1994. V. P 10117, par. 59 i 60.

⁴⁵⁵⁴ Svjedok E, T(f), str. 22021 i 22271-22275, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁵⁵ Ismet Poljarević, T(f), str. 11598; P 09726, str. 4.

⁴⁵⁵⁶ Svjedok E, T(f), str. 22022 i 22054, zatvorena sjednica; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2227 i 2229; P 09990, str. 4; Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2152; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, djelimično zatvorena sjednica; P 10117, par. 57; P 02068; P 10166; P 03952, str. 2 i 3; P 06349. Vijeće napominje da je Svjedok W izjavio da je tokom zatočeništva dobivao kvalitetnu hranu. (V. Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3262 i 3263). Međutim, s obzirom na to da njegova izjava nije potvrđena nijednim dokazom, Vijeće odlučuje da je ne uzme u razmatranje.

⁴⁵⁵⁷ Svjedok E, T(f), str. 22022-22054, zatvorena sjednica; P 02068; P 08644, str. 3.

⁴⁵⁵⁸ Svjedok AP je bio član SDA, zatočen u periodu između avgusta 1993. i februara 1994. u Zatvoru u Ljubuškom. V. Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2137, 2138 i 2150.

⁴⁵⁵⁹ Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2152.

⁴⁵⁶⁰ Zatočenik u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od kraja decembra 1993. do marta 1994. V. P 10117, par. 51 i 69.

⁴⁵⁶¹ P 10117, par. 56.

⁴⁵⁶² Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6504; P 09089.

⁴⁵⁶³ Ismet Poljarević, T(f), str. 11598; P 09726, str. 4; P 10117, par. 55.

⁴⁵⁶⁴ Ismet Poljarević, T(f), str. 11603-11604; P 09867 pod pečatom, str. 14; Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2152.

⁴⁵⁶⁵ Svjedok E, T(f), str. 22024, zatvorena sjednica; 2D 00914, str. 1 i 2.

⁴⁵⁶⁶ Svjedok E, T(f), str. 22024, zatvorena sjednica; P 09990, str. 4; Svjedok AP (ranije O), P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 2152; Alija Lizde, T(f), str. 17770; P 09089; P 10117, par. 54; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, djelimično zatvorena sjednica; 2D 00913, str. 1.

traže dozvolu da odu u WC, po vodu ili da se operu⁴⁵⁶⁷ i imali su veoma malo vremena za korištenje WC-a.⁴⁵⁶⁸

4. Dostupnost medicinske njege zatočenicima Zatvora u Ljubuškom

1831. Vijeće je saslušalo svjedočenje Ismeta Poljarevića,⁴⁵⁶⁹ prema čijim riječima u zatvoru nije bilo ljekara.⁴⁵⁷⁰ Vijeće se, međutim, upoznalo s drugim dokazima prema kojima su ljekari koji nisu boravili u zatvoru zatočenicima s vremena na vrijeme pružali medicinsku njegu. Tako su 2. maja 1993. od mješovite komisije, sastavljene od pripadnika ABiH i HVO-a, čiji je zadatak bio da posjeti zatvore u OZ Jugoistočna Hercegovina, neki zatočnici mogli da zatraže medicinsku njegu za razne zadobivene povrede.⁴⁵⁷¹ Međutim, Ismet Poljarević je pred Vijećem izjavio da tim zatočenicima nikada nije ukazana medicinska pomoć.⁴⁵⁷² S druge strane, ljekar, čiji identitet nije utvrđen, a koji je u zatvor došao 21. maja 1993., pregledao je zatvorenike koji su se žalili na bolove.⁴⁵⁷³

1832. Druga mješovita komisija, sastavljena od pripadnika Odjela za kriminalističke istrage Vojne policije, Mladena Tolića, "načelnika saniteta", i od ljekara iz Sanitetske uprave Vojne policije, 25. avgusta 1993. posjetila je Zatvor u Ljubuškom.⁴⁵⁷⁴ Ta komisija naredila je da se odredi jedan ljekar koji će svake dvije sedmice pregledavati pritvorenike, da se u zatvoru vodi evidencija o ljekarskom pregledu i da se izvrši kompletna dezinfekcija zatvora.⁴⁵⁷⁵ Vijeće nije bilo u mogućnosti da utvrdi da li se zaista postupilo prema preporukama komisije. Vijeće, međutim, primjećuje da su zatočnici krajem oktobra ili početkom novembra 1993. imali bolji pristup medicinskoj njezi. Tako su 21. oktobra 1993., jedan ljekar i jedna medicinska sestra iz Uprave Vojne policije pregledali desetak zatočenika u Zatvoru u Ljubuškom.⁴⁵⁷⁶ Osim toga, 2. novembra 1993., Ivica Kraljević, koji je u to vrijeme bio zapovjednik zatvora, obavijestio je Valentina Ćorića da jedan nedavno zaposleni ljekar jednom sedmično pregledava zatočnike, ali nije dao više informacija o tom ljekaru.⁴⁵⁷⁷

⁴⁵⁶⁷ Svjedok E, T(f), str. 22021 i 22025, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁶⁸ P 10117, par. 54.

⁴⁵⁶⁹ Ismet Poljarević bio je vozač autobusa i bio je zatočen u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od 19. aprila do 25. maja 1993. V. P 09726, str. 4; 2D 00285, str. 4.

⁴⁵⁷⁰ Ismet Poljarević, T(f), str. 11604.

⁴⁵⁷¹ P 02177, str. 5.

⁴⁵⁷² Ismet Poljarević, T(f), str. 11600.

⁴⁵⁷³ P 02479.

⁴⁵⁷⁴ P 04528, str. 2.

⁴⁵⁷⁵ P 04528, str. 2.

⁴⁵⁷⁶ P 04667, str. 49.

⁴⁵⁷⁷ P 06349.

5. Uslovi zatočenja žena zatočenih u Zatvoru u Ljubuškom

1833. Vijeće napominje da su prema svjedočenjima koje je Vijeće saslušalo, žene bile odvojene od ostalih zatočenika i da se prema njima bolje postupalo.⁴⁵⁷⁸ U zatvoru su žene bile smještene u prostoriji u kojoj su vojni policajci spavali tokom noćnog dežurstva i imale su krevete⁴⁵⁷⁹ i neophodna sredstva za higijenu.⁴⁵⁸⁰

6. Posjete međunarodnih organizacija i mješovitih komisija Zatvoru u Ljubuškom

1834. Vijeće se upoznao s dokazima u kojima se navodi da su međunarodne organizacije, kao što je MKCK, ali i mješovite komisije sastavljene od pripadnika HVO-a i ABiH, posjećivale zatvore u Hercegovini.⁴⁵⁸¹ Neke od posjeta MKCK-a odobrio je Valentin Ćorić.⁴⁵⁸²

1835. Vijeće je konstatovalo da su neke posjete bile unaprijed pripremljene. Tako su prije jedne posjete MKCK-a, koju je 1. maja 1993. zapovjedniku Zatvora u Ljubuškom najavio Valentin Ćorić,⁴⁵⁸³ dvojica vojnih policajaca odveli 80 zatočenika u Čaplinu da se okupaju.⁴⁵⁸⁴ Prije posjete jedan je zatočenik takođe očistio ćelije i krug zatvora.⁴⁵⁸⁵ U zatvor su tog dana zaista došli predstavnici MKCK-a.⁴⁵⁸⁶

1836. Komisija za vojne zatvore HR HB, osnovana 23. novembra 1993., takođe je posjetila Zatvor u Ljubuškom, pri čemu datum posjete nije poznat.⁴⁵⁸⁷ U izvještaju SIS-a od 3. decembra 1993. stoji da je ta komisija, koja je konkretno pomenula Zatvor u Ljubuškom, između ostalog istaknula da su zatvori prenapučeni, da stražari u zatvoru nisu upoznati sa službovnikom o radu i da ne postupaju po propisanim uputama.⁴⁵⁸⁸ Komisija je takođe predložila da se puste svi zatočenici protiv kojih se ne vodi krivični postupak, a koji su mlađi od osamnaest i stariji od pedeset godina.⁴⁵⁸⁹ Komisija je,

⁴⁵⁷⁸ Svjedok E, T(f), str. 22252 i 22291, zatvorena sjednica; Spomenka Drljević, T(f), str. 1129 i 1196.

⁴⁵⁷⁹ Svjedok E, T(f), str. 22121 i 22122, zatvorena sjednica; Spomenka Drljević, T(f), str. 1038.

⁴⁵⁸⁰ Svjedok E, T(f), str. 22121 i 22122, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁸¹ Svjedok E, T(f), str. 22030-22032, zatvorena sjednica; Spomenka Drljević, T(f), str. 1045 i 1049; Svjedok CR, T(f), str. 11895 i 11896, zatvorena sjednica; Svjedok BA, T(f), str. 7225-7226, zatvorena sjednica; Svjedok BZ, T(f), str. 9946, zatvorena sjednica; P 02164, str. 2-3; P 02177; P 08816; P 07472, u kojem se navodi daje MKCK tri puta posjetio Zatvor u Ljubuškom: 10. juna, 6. i 16. jula 1993.; 5D 01001; P 04528, str. 2; P 04667, str. 17, upis za 26. novembar 1993., str. 89, upis za 28. decembar 1993., str. 106; 1D 00938, str. 2; 1D 01585, str. 3. V. takođe Svjedok T, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6680 i 6681; P 09990, str. 5; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3203 do 3206-3207; P 10138, par. 31.

⁴⁵⁸² P 02601, str. 1; P 03250, par. 9; P 03292 pod pečatom.

⁴⁵⁸³ Svjedok E, T(f), str. 22030-22032, zatvorena sjednica; P 02170.

⁴⁵⁸⁴ P 02170.

⁴⁵⁸⁵ P 02170.

⁴⁵⁸⁶ Svjedok E, T(f), str. 22032, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁸⁷ P 07023, str. 2.

⁴⁵⁸⁸ P 07023, str. 2.

⁴⁵⁸⁹ P 07023, str. 3.

konačno, predložila da se Zatvor u Ljubuškom koristi samo za pritvorenike HVO-a kojima se izreknu stegovne mjere.⁴⁵⁹⁰

1837. Osoblje Zatvora u Ljubuškom se 27. januara 1994. pripremi da primi evropske parlamentarce, čija je posjeta zatvoru bila predviđena za 30. januar 1994.⁴⁵⁹¹ Pukovnik Željko Šiljeg, u to vrijeme načelnik Uprave Vojne policije u Ministarstvu obrane HR HB, je 27. januara 1994., prije predviđene posjete, naredio 1. i 3. bojni Vojne policije HVO-a da u zatočeničke centre, pa tako i u Zatvor u Ljubuškom, vrate zatvorenike koje su koristile za radove.⁴⁵⁹²

1838. Neke posjete se, međutim, nisu realizovale. Dvije mješovite komisije, osnovane 2. maja 1993., trebalo je da posjete zatvore na području sjeverozapadne i jugoistočne Hercegovine.⁴⁵⁹³ Jedna od te dvije komisije trebalo je da posjeti Zatvor u Ljubuškom i da utvrdi broj zatočenih Muslimana.⁴⁵⁹⁴ Dok je komisija obilazila zatvor, Berislav Pušić ju je zaustavio i spriječio da nastavi posjetu,⁴⁵⁹⁵ tvrdeći da su muslimanske snage iz Jablanice odbile da propuste drugu komisiju čiji je zadatak bio da posjeti zatvore u sjeverozapadnoj Hercegovini.⁴⁵⁹⁶

1839. Konačno, Vijeće napominje da je 3. jula 1993. pukovnik Obradović, zapovjednik Sektora Jug OZ Jugoistočna Hercegovina, zabranio svim "neovlaštenim osobama" pristup Zatvoru, pri čemu nije definisano o kojim se osobama konkretno radi.⁴⁵⁹⁷

D. Radovi koje su izvodili zatočeni iz Zatvora u Ljubuškom

1840. U svom Završnom podnesku tužilaštvo tvrdi da u izvještajima za period od aprila do jula 1993., koje je Ante Prlić poslao Upravi Vojne policije, nedvosmisleno stoji da su zatvorenici izvodili radove na liniji fronta.⁴⁵⁹⁸

1841. Naime, s obzirom na dokaze, Vijeće konstatuje da su zatočeni u zatvoru u Ljubuškom svakodnevno bili prisiljavani da izvode radove na različitim mjestima i za različite jedinice HVO-

⁴⁵⁹⁰ P 07023, str. 3.

⁴⁵⁹¹ P 00352, str. 37.

⁴⁵⁹² P 07697, str. 1 i 2.

⁴⁵⁹³ P 02164, str. 2: u sastavu komisije zadužene za posjete zatvorima u jugoistočnoj Hercegovini bili su Josip Marčinko, Boro Kutleša i Zvonko Vidović, predstavnici HVO-a, i Jasenko Sijergić, Nusret Džeko i Salih Hodžić, predstavnici Muslimana.

⁴⁵⁹⁴ P 02164, str. 2.

⁴⁵⁹⁵ P 02164, str. 2 i 3. V. takođe P 02882, str. 3 i 4; P 02557 pod pečatom, str. 1; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20429-20430.

⁴⁵⁹⁶ P 02164, str. 2 i 3.

⁴⁵⁹⁷ Svjedok C, T(f), str. 22494, zatvorena sjednica; P 03161. V. takođe Svjedok BB, T(f), str. 17254, zatvorena sjednica.

⁴⁵⁹⁸ Završni podnesak tužilaštva, par. 1120.

a.⁴⁵⁹⁹ Zapovjednik Zatvora je primao zahtjeve⁴⁶⁰⁰ i pismene ili usmene zapovijedi⁴⁶⁰¹ za upućivanje zatvorenika na rad u različite vojne jedinice ili javna i privatna preduzeća. Zatvorenici izabrani za izvođenje radova često su bile mlade osobe i osobe boljeg zdravstvenog stanja.⁴⁶⁰² Bili su prevoženi kamionima s ceradom koje su obezbjeđivale brigade HVO-a kojima su bili potrebni zatvorenici i koji su uveće trebali da vrate u zatvor.⁴⁶⁰³

1842. Vijeće je saslušalo iskaze više svjedoka zatočenih u Zatvoru u Ljubuškom, koji su morali da obavljaju radove na liniji fronta i na različitim vojnim objektima, a ta su svjedočenja potvrđena na osnovu više izvještaja voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi HVO-a.⁴⁶⁰⁴ Svjedoci su kao mjesta radova konkretno naveli Popovo Polje u blizini Stoca, jedno mjesto blizu od Trebinja i Neum.⁴⁶⁰⁵ Takođe su pominjali mjesta u gradu Ljubuškom, na primjer centar Crvenog križa ili MUP u Ljubuškom,⁴⁶⁰⁶ kao i lokacije u Ljubuškom na kojima je trebalo pojačati liniju fronta prema srpskim snagama.⁴⁶⁰⁷ Zatočenici su morali da kopaju rovove, grade bunkere i utvrđenja, izvode građevinske radove,⁴⁶⁰⁸ ali i da čiste ulice, parkove ili zgrade i da istovaruju kamione.⁴⁶⁰⁹

1843. Zatočenici u Zatvoru u Ljubuškom su u julu i avgustu 1993. uz to morali da obavljaju radove na liniji fronta u Gornjem Vakufu.⁴⁶¹⁰ U oktobru 1993., 4. brigada HVO-a zapovjedila je da se zatočenici maksimalno koriste za pripremanje objekata na frontu za zimu.⁴⁶¹¹

1844. Radovi su se ponekad izvodili u opasnim uslovima, za vrijeme borbi na liniji fronta, pri čemu se događalo da zatočenici budu ranjeni. Ismet Poljarević je, na primjer, pred Vijećem izjavio

⁴⁵⁹⁹ V, na primjer P 04667.

⁴⁶⁰⁰ Svjedok E, T(f), str. 22029-22030, zatvorena sjednica; P 05136; P 05934; P 06503; P 06866; P 06949.

⁴⁶⁰¹ Svjedok E, T(f), str. 22029-22030, zatvorena sjednica; P 02456; P 03457; P 04752; P 07687.

⁴⁶⁰² Svjedok E, T(f), str. 22015, zatvorena sjednica; Ismet Poljarević, T(f) str. 11606.

⁴⁶⁰³ Svjedok E, T(f), str. 22015 i 22209, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁰⁴ P 02042; P 02110; P 02197; P 0247; P 2400; P 2456; P 2465; P 2479; P 2497; P 2546; P 3429; P 3457.

⁴⁶⁰⁵ Svjedok E, T(f), str. 22078, zatvorena sjednica; Svjedok BZ, T(f), str. 9946, djelimično zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; Ismet Poljarević, T(f), str. 11598; Alija Lizde, T(f), str. 17774; P 09726, str. 4; P 09867 pod pečatom, str. 14 (Svjedok DU je žrtva - primjer za paragraf 148 Optužnice); P 09990, par. 18; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6647; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3202 i 3206; P 08644, str. 3; P 10122, par. 5; P 05934.

⁴⁶⁰⁶ Svjedok BZ, T(f), str. 9946, djelimično zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4; Alija Lizde, T(f), str. 17774; Svjedok E, T(f), str. 22059-22061, zatvorena sjednica; P 02170; P 02247; P 02294; P 02369; P 02400; P 02456; P 02465; P 02489; P 02497; P 03535; P 03736.

⁴⁶⁰⁷ Svjedok CV, T(f), str. 12562-12563; Salko Osmić, P 09876 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3143; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4810-4811; P 10122, par. 5.

⁴⁶⁰⁸ Svjedok E, T(f), str. 22013-22015, zatvorena sjednica; Alija Lizde, T(f), str. 17774; Ismet Poljarević, T(f), str. 11598 i 11606; P 09726, str. 4; P 09727 pod pečatom, str. 4; P 01987; P 02026; P 09867 pod pečatom, str. 14 (Svjedok DU je žrtva - primjer za paragraf 148 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici); P 09990, str. 5; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4810 i 4811; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3202 i 3206.

⁴⁶⁰⁹ Svjedok E, T(f), str. 22059-22061 i 22078, zatvorena sjednica; P 02110; P 02170; P 02247; P 02465; P 03736; P 10328, str. 19; Alija Lizde, T(f), str. 17774.

⁴⁶¹⁰ P 00284, str. 4.

⁴⁶¹¹ P 05914.

da je zatvorenik Ibro Kukić ranjen gelerima granate, između Stoca i Popovog Polja.⁴⁶¹² Vijeće je takođe uvrstilo u spis pismenu izjavu Svjedoka DU,⁴⁶¹³ u kojoj stoji da je zatočenik Omer Kukić ranjen u nogu iz vatrenog oružja na liniji fronta na području Stoca.⁴⁶¹⁴

E. Postupanje prema zatočenicima u Zatvoru u Ljubuškom

1845. Vijeće se upoznalo s nekim svjedočenjima u kojima se tvrdi da su stražari korektno postupali prema zatočenicima.⁴⁶¹⁵ Međutim, Vijeće je saslušalo više svjedočenja zatočenika iz Zatvora u Ljubuškom u kojima oni govore o "zlostavljanju" i "premlaćivanju".⁴⁶¹⁶ Naime, prema dokazima predloženim Vijeću, dešavalo se da vojnici HVO-a uđu u zatvor i tuku i vrijeđaju zatočenike.⁴⁶¹⁷ Vijeće napominje da je, uopšte uzevši, svjedocima, zatočenicima u Zatvoru u Ljubuškom i žrtvama uvreda, udaraca i premlaćivanja, bilo teško da identifikuju počiniocima tih djela. Većina svjedoka govorila je samo o vojnicima HVO-a. Više svjedoka je, međutim, pomenulo jednog stražara u zatvoru, čije je prezime Petrović, koji je redovno tukao zatočenike.⁴⁶¹⁸

1846. Vijeće primjećuje da su, prema iskazima brojnih svjedoka zatočenih u Zatvoru u Ljubuškom, vojnici HVO-a zatočenike tokom zatočenja šamarali, udarali šakama⁴⁶¹⁹ i ponižavali.⁴⁶²⁰ Tako je Vijeće saslušalo Ismeta Poljarevića, koji je opisao kako je jedan vojnik HVO-a, koji je u zatvor došao izvana, premlatio zatočenika Feriza Junuzovića, čije je lice bilo krvavo, a tijelo prekriveno modricama.⁴⁶²¹ Vijeće je takođe saslušalo Svjedoka CU⁴⁶²² koji je

⁴⁶¹² Ismet Poljarević, T(f), str. 11572-11574, 11599-11600 i 11605; P 09726, str. 4; 2D 00285, str. 3-4.

⁴⁶¹³ P 09867 pod pečatom, str. 14. Svjedok DU bio je zatočen u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od 19. aprila 1993. do kraja juna ili početka jula 1993.

⁴⁶¹⁴ P 09867 pod pečatom, str. 14.

⁴⁶¹⁵ Svjedok CV, T(f), str. 12564 i 12567; Svjedok BZ, T(f), str. 9946-9947, zatvorena sjednica; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3206-3207 i 3263.

⁴⁶¹⁶ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2226-2227, 2230-2231; Alija Lizde, T(f), str. 17774-17776 i 17785-17788; P 10117, par. 54, 58, 63, 64, 66, 67 i 69; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6646, 6682-6683, 6693-6694; P 10121, par. 6; P 10138, par. 30.

⁴⁶¹⁷ Ismet Poljarević, T(f), str. 11572, 11599-11600; P 09726, str. 4; 2D 00285, str. 3; Spomenka Drljević, T(f), str. 1041 i 1044; Svjedok CV, T(f), str. 12564-12567; Alija Lizde, T(f), str. 17777; P 09727 pod pečatom, str. 4; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41-42; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4807 i 4901.

⁴⁶¹⁸ Alija Lizde, T(f), str. 17774-17776; Ismet Poljarević, T(f), str. 11572, 11599-11600; P 09726, str. 4; 2D 00285, str. 3; P 09867 pod pečatom, str. 14; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6646, 6682, 6694-6698; P 08644, str. 3; P 10121, par. 6.

⁴⁶¹⁹ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2227, 2230 i 2231; Svjedok CV, T(f), str. 12566; P 09727 pod pečatom, str. 4; P 09990, str. 4; P 09781, str. 2; P 09867 pod pečatom, str. 14; Svjedok TT, P 09879 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6646, 6694-6698; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6504-6505; Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁶²⁰ P 09990, str. 4.

⁴⁶²¹ P 09726, str. 4: Feriz Junuzović, brat Eniza Junuzovića, bio je jedna od žrtava fizičkog nasilja u Zatvoru u Ljubuškom.

⁴⁶²² Svjedok CU, T(f), str. 12314-12316 i 12324, zatvorena sjednica; P 05146. Svjedok CU je žrtva - primjer za paragraf 149 Optužnice, pomenuta u prilogu Optužnici. Bio je zatočen u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od 17. septembra 1993. do 29. marta 1994. godine.

pozvan da dođe u ured Ivice Kraljevića, tadašnjeg zapovjednika zatvora, gdje su se nalazila dva muškarca. Kada je Ivica Kraljević izišao, oni su ga vezali i podvrgli elektrošokovima tako što su mu oko ušiju stavili električne žice. Ta dva muškarca su mu čak sipali vodu u uši da mu povećaju patnju.⁴⁶²³ To je trajalo pola sata dok nije izgubio svijest.⁴⁶²⁴ Alija Lizde je pred Vijećem takođe izjavio da je jedan vojnik HVO-a, koji je u zatvor došao izvana, tako snažno udario jednog zatočenika lopatom da mu se od udarca spljoštio nos.⁴⁶²⁵ Alija Lizde je izjavio da su i njega pretukli i da su mu muškarci, koji su u zatvor došli izvana, tri puta prijetili smrću.⁴⁶²⁶ Fahrudin Rizvanbegović je pred Vijećem opisao kako su dva muškarca ušla u njegovu ćeliju i u usta mu gurnula pištolj tako duboko da je počeo da povraća, a kada mu je jedan od njih brutalno izvukao pištolj iz usta, slomio mu je dva zuba.⁴⁶²⁷ Konačno, iz svjedočenja Svjedoka Y⁴⁶²⁸ slijedi da je bio toliko pretučen da praktično više nije mogao da hoda,⁴⁶²⁹ a i danas ima brojne ožiljke koji su posljedica premlaćivanja u Zatvoru u Ljubuškom.⁴⁶³⁰

1847. Zatočenici u Zatvoru u Ljubuškom su uz to bili redovno ispitivani od strane SIS-a ili pripadnika Odjela za kriminalističke istrage Uprave Vojne policije.⁴⁶³¹ S tim u vezi, Svjedok BZ i Spomenka Drljević su pred Vijećem izjavili da su ih više puta ispitivali pripadnici SIS-a.⁴⁶³² Spomenka Drljević je, osim toga, izjavila da joj je prilikom jednog takvog ispitivanja čovjek po imenu Dr. Ludonga prijetio smrću,⁴⁶³³ ali Vijeće nema precizne informacije o identitetu te osobe.

1848. Vijeće konstatuje da su premlaćivanja ponekad bila u vezi s ratnim porazima HVO-a ili pak s pogibijom Hrvata. Aliju Lizdu premlatio je jedan vojnik HVO-a, koji nije bio iz zatvora, čiji je brat poginuo u borbi.⁴⁶³⁴ I Svjedok Y je izjavio da su ga vojnici HVO-a premlatili nakon smrti zamjenika komandanta njihove jedinice.⁴⁶³⁵

⁴⁶²³ Svjedok CU, T(f), str. 12316-12317, zatvorena sjednica.

⁴⁶²⁴ Svjedok CU, T(f), str. 12316, zatvorena sjednica.

⁴⁶²⁵ Alija Lizde, T(f), str. 17772 i 17774. V. takođe Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4807 i 4901-4902.

⁴⁶²⁶ Alija Lizde, T(f), str. 17775-17777.

⁴⁶²⁷ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2227.

⁴⁶²⁸ Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 40-41, djelimično zatvorena sjednica: Svjedok Y bio je zatočen u Zatvoru u Ljubuškom u periodu od 19. aprila do približno 4. juna 1993. godine.

⁴⁶²⁹ Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 41, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6462, 6504 i 6505.

⁴⁶³⁰ Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f) str. 41-42, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok RR, P 09872 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 6462, 6504-6505.

⁴⁶³¹ P 02369; P 03210. V. takođe Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2233; P 10129 pod pečatom, par. 40.

⁴⁶³² Spomenka Drljević, T(f), str. 1038; Svjedok BZ, T(f), str. 9943, zatvorena sjednica; P 09727 pod pečatom, str. 4.

⁴⁶³³ Spomenka Drljević, T(f), str. 1044.

⁴⁶³⁴ Alija Lizde, T(f), str. 17775.

⁴⁶³⁵ Svjedok Y, P 09873 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, prečišćena verzija T(f), str. 42 i str. 88-89.

1849. Konačno, prema dokazima koje je Vijeće primilo k znanju vojnici HVO-a su "maltretirali" i premlaćivali neke zatočenike dok su ovi izvodili radove za HVO.⁴⁶³⁶ Svjedok HH je izjavio da ga je jedan vojnik HVO-a prisilo da popije veliku količinu konjaka kada je tražio vode dok je utvrđivao liniju fronta između HVO-a i srpskih snaga u selu Ravno, zatim ga je vezao za drvo izloženo suncu, na liniji fronta prema Srbima.⁴⁶³⁷

1850. Vijeće napominje da je vod Vojne policije pridodat 4. brigadi HVO-a, takođe sastavio više izvještaja o pritužbama zatočenika u vezi s premlaćivanjem na mjestima gdje su radili, naročito od strane pripadnika bojne "Bekija".⁴⁶³⁸ Osim toga, Ante Prlić je uz podršku zapovjednika 4. brigade, odlučio da zatočenike više ne šalje u jedinice HVO-a koje su stvarale probleme.⁴⁶³⁹

IV. Logor Vitina-Otok

1851. Vijeće raspolaže s veoma malo dokaza u vezi s osnivanjem, načinom rada i zatvaranjem Logora Vitina-Otok. Isto tako, Vijeće je steklo uvid u veoma mali broj informacija o broju zatočenika, o uslovima njihovog zatočenja, ili pak o njihovom eventualnom puštanju na slobodu iz logora ili premještanju na druga mjesta zatočenja. Naime, Vijeće se upoznalo samo sa svjedočenjem svjedoka E, EI i EH, kao i s nekoliko dokumenata HVO-a. Ti dokazi Vijeću su ipak omogućili da prikupi informacije o organizaciji logora (A), dolasku zatočenika (B), uslovima zatočenja (C), radovima koje su zatočenici izvodili (D) i postupanju prema zatočenicima (E).

A. Organizacija Logora Vitina-Otok

1852. U svom Završnom podnesku tužilaštvo iznosi da kada su prvi zatočenici stigli u Logor Vitina-Otok tamo nije bilo ničega, samo livada usred vinograda i jedan šator.⁴⁶⁴⁰

1853. S obzirom na dokaze s kojima se upoznalo, Vijeće konstatuje da je Logor Vitina-Otok bio vinograd s proplancima i livadama; na jednoj od livada nalazila se betonska ploča približnih dimenzija 20 sa 10 m, iznad koje je bila nadstrešnica.⁴⁶⁴¹

1854. U svom Završnom podnesku tužilaštvo tvrdi da je u početku vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, bio zadužen za bezbjednost zatočenika u Logoru Vitina-Otok.⁴⁶⁴² Nakon toga – tužilaštvo

⁴⁶³⁶ Svjedok E, T(f), str. 22029, zatvorena sjednica; P 09990, str. 5; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3206; P 02206; P 02247.

⁴⁶³⁷ Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4810-4811.

⁴⁶³⁸ P 02206; P 02247; Svjedok E, T(f), str. 22029, zatvorena sjednica. Vijeće ponovo napominje da se u izvještajima ne navodi kome su upućeni.

⁴⁶³⁹ Svjedok E, T(f), str. 22029, zatvorena sjednica; P 02247; Svjedok W, P 09875 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 3206-3207.

⁴⁶⁴⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 1073.

ne navodi tačno kada – brigu za bezbjednost zatočenika preuzeli su domobrani, pod nadzorom Vojne policije.⁴⁶⁴³ Uprava Vojne policije imenovala je Krešu Medića za "upravnika vojnog zatvora Otok", ali tužilaštvo nije navelo tačan datum njegovog imenovanja.⁴⁶⁴⁴

1855. S obzirom na dokaze, Vijeće konstatuje da je Logor Vitina-Otok počeo da funkcioniše oko 6. jula 1993.⁴⁶⁴⁵ Suprotno tvrdnji tužilaštva, Vijeće konstatuje da je već od 6. jula 1993. bezbjednost zatočenika u Logoru Vitina-Otok bila povjerena jednoj domobranskoj satniji, pod nadzorom voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi HVO-a.⁴⁶⁴⁶ Ta domobranska satnija brojala je između 15 i 20 stražara.⁴⁶⁴⁷ Patrole voda Vojne policije, pridodatog 4. brigadi HVO-a, redovno su obilazile logor i kontrolisale rad domobrana.⁴⁶⁴⁸

1856. Vijeće primjećuje da je Krešimir Tolj, načelnik Odjela za kriminalističke istrage kriminaliteta Vojne policije, 21. jula 1993. Krešu Medića imenovao za zapovjednika logora Vitina-Otok.⁴⁶⁴⁹

1857. Tužilaštvo iznosi da su optuženi Valentin Ćorić i Berislav Pušić bili odgovorni za zatvorenike u Logoru Vitina-Otok posredstvom Uprave Vojne policije HVO-a i SIS-a brigade i da je trebalo da se pobrinu da se prema zatočenicima postupa humano i da se oslobode.⁴⁶⁵⁰

1858. Vijeće je saslušalo i predloženi su mu dokazi prema kojima su SIS, ali i Stanko Primorac, zapovjednik 4. brigade HVO-a, imali određenu kontrolu nad Logorom Vitina-Otok, i to u vezi s bezbjednošću,⁴⁶⁵¹ uslovima zatočenja⁴⁶⁵² i korištenjem zatočenika za radove.⁴⁶⁵³ Vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, kontrolisao je ponašanje domobrana prema zatvorenicima, ali i njihovo prisustvo na dodijeljenom im položaju, i bio je zadužen za sprovođenje zatočenika na mjesta gdje su izvodili radove.⁴⁶⁵⁴

⁴⁶⁴¹ Svjedok E, T(f), str. 22069-22070 i 22072, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁴² Završni podnesak tužilaštva, par. 1071.

⁴⁶⁴³ Završni podnesak tužilaštva, par. 1073.

⁴⁶⁴⁴ Završni podnesak tužilaštva, par. 1073.

⁴⁶⁴⁵ P 10210 pod pečatom, str. 2, par. 6 i str. 3, par. 9 i 10; Svjedok EI, T(f), str. 26132 i 26144; P 09440; P 03282.

⁴⁶⁴⁶ P 03282; P 03250, str. 2; P 03305, str. 2.

⁴⁶⁴⁷ Svjedok E, T(f), str. 22209-22210, zatvorena sjednica; P 03282; P 03305, str. 2; P 04772.

⁴⁶⁴⁸ P 03282; P 03308; P 03393; P 03401.

⁴⁶⁴⁹ Svjedok E, T(f), str. 22073, zatvorena sjednica; P 03613.

⁴⁶⁵⁰ Završni podnesak tužilaštva, par. 1073.

⁴⁶⁵¹ P 03793; P 03784.

⁴⁶⁵² P 03367; Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁵³ Svjedok E, T(f), str. 22205-22207, zatvorena sjednica; P 03421; P 3793.

⁴⁶⁵⁴ P 03282; P 03507; P 03308; P 03393; P 03401; P 03491; P 10206 pod pečatom, par. 4.

B. Dolazak zatočenika u Logor Vitina-Otok i njihovo premještanje

1859. Kao i tužilaštvo,⁴⁶⁵⁵ Vijeće konstatuje da je 6. jula 1993. oko 430 muškaraca Muslimana u dobi od 20 do 60 godina, koji su prema dokazima predloženim Vijeću okarakterisani kao "civilni i vojnici", iz srednje Bosne dovedeno u Logor Vitina-Otok.⁴⁶⁵⁶

1860. Vijeće raspolaže s veoma malo dokaza u vezi s brojem zatočenika i periodom tokom kojeg je Logor Vitina-Otok funkcionisao. Izgleda da je logor funkcionisao od jula do avgusta 1993.⁴⁶⁵⁷ Prema svjedočenjima koja su Vijeću predložena, tokom tog perioda broj zatočenika u Logoru Vitina-Otok varirao je između 600 i 700 zatočenika.⁴⁶⁵⁸ Svjedok E izjavio je da zatočenici nisu dugo ostali u logoru, ali s tim u vezi nije iznio više detalja.⁴⁶⁵⁹ Zatočenici su potom premješteni na Heliodrom, a zatim je Logor Vitina-Otok zatvoren.⁴⁶⁶⁰ Na primjer, Svjedok EI – pripadnik TO – i Svjedok EH – pripadnik ABiH –, koji su u Logor Vitina-Otok dovedeni oko 6. jula 1993.,⁴⁶⁶¹ u tom logoru su bili zatočeni dva mjeseca.⁴⁶⁶² Vijeće napominje da je 10. avgusta 1993. godine 100 zatočenika iz Logora Vitina-Otok premješteno u školu u Sutini, u opštini Posušje.⁴⁶⁶³ Prema izvještaju 6. brigade HVO-a "Vitez Ranko Boban", stacionirane u Bogodolu, 13. avgusta 1993. šest zatočenika iz Logora Vitina-Otok premješteno je u Bogodol, u opštini Mostar.⁴⁶⁶⁴

C. Uslovi zatočenja u Logoru Vitina-Otok

1861. U paragrafu 147 Optužnice, tužilaštvo navodi da su uslovi zatočenja u Logoru Vitina-Otok bili surovi i nezdravi zbog pretpranosti, loše ventilacije, nedostatka posteljine, hrane i vode, i neodgovarajućih sanitarija.

1862. Vijeće napominje da su zatočenici bili smješteni u malom aluminijskom hangaru približnih dimenzija 20 sa 10 m, bez ležaja, stolica i pokrivača.⁴⁶⁶⁵ Pedeset zatočenika moralo je da spava van

⁴⁶⁵⁵ Završni podnesak tužilaštva, par. 1073

⁴⁶⁵⁶ Svjedok E, T(f), str. 22068-22069; Svjedok EI, T(f), str. 26132 i 26144 (Svjedok EI je žrtva - primjer za paragraf 146 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici); P 10210 pod pečatom, str. 2, par. 6 i str. 3, par. 10; P 10164; P 09440; P 03282.

⁴⁶⁵⁷ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 10; Svjedok EI, T(f), str. 26140; P 10206 pod pečatom, par. 2-5.

⁴⁶⁵⁸ Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁵⁹ Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica. V. takode P 10112, par. 19.

⁴⁶⁶⁰ Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica; Alija Lizde, T(f), str. 17791-17792.

⁴⁶⁶¹ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 10; P 10206 pod pečatom, par. 2 i 4.

⁴⁶⁶² P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 10; Svjedok EI, T(f), str. 26140; P 10206, pod pečatom, par. 4.

⁴⁶⁶³ P 04068.

⁴⁶⁶⁴ P 07120, str. 4. Za lokaciju Bogodola, v. P 09276, karta broj 26.

⁴⁶⁶⁵ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 11; Svjedok EI, T(f), str. 26135; Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica. Svjedok EI je žrtva - primjer za paragraf 147 Optužnice.

hangara jer u hangaru nije bilo dovoljno mjesta.⁴⁶⁶⁶ Temperatura u hangaru ponekad je dostizala 40°C.⁴⁶⁶⁷

1863. Zatočnici su dobivali jedan ili dva obroka dnevno,⁴⁶⁶⁸ koje je dopremala 4. brigada HVO-a.⁴⁶⁶⁹ Zatočnici koji nisu radili imali su pravo na četvrtinu hljeba, a zatočnici koji su radili dobivali su pored hljeba i kuhanu hranu.⁴⁶⁷⁰ Stražari u logoru su zatočnicima koji bi se dobrovoljno javili da rade obećavali da će dobiti više hrane.⁴⁶⁷¹

1864. Stanko Primorac, zapovjednik 4. brigade HVO-a, je 9. jula 1993. naložio elektrodistribucijskom preduzeću iz Ljubuškog da Logoru Vitina-Otok obezbijedi električnu energiju.⁴⁶⁷² Međutim, Vijeće je saslušalo Svjedoka E koji je prilikom opisa logora izjavio da nije bilo tekuće vode, struje, sanitarija,⁴⁶⁷³ ni ljekara.⁴⁶⁷⁴ Zatočnici su morali da koriste kišnicu, vodu iz jednog bunara,⁴⁶⁷⁵ ili pak iz cisterni koje je dovezio HVO.⁴⁶⁷⁶

D. Radovi koje su izvodili zatočnici iz Logora Vitina-Otok

1865. S obzirom na dokaze kojima raspolaže, Vijeće napominje da su zatočnici u Logoru Vitina-Otok morali da izvode radove koji su se sastojali u gradnji bunkera ili kopanju rovova, ali i istovarivanju hrane iz kamiona humanitarne pomoći u Ljubuškom, čišćenju objekata, radu na poljima ili u fabrikama u okolini Ljubuškog.⁴⁶⁷⁷ Ove radove su zatočnici izvodili i na izmještenim zapovjednim mjestima.⁴⁶⁷⁸

1866. Vijeće primjećuje da je 8. avgusta 1993., zapovjednicima brigada iz Posušja, Širokog Brijega i Gruda Milivoj Petković naredio da bez odlaganja utvrde liniju fronta i u tu je svrhu odobrio korištenje zatočenih Muslimana, uz uslov da brigade dobiju saglasnost Uprave Vojne policije.⁴⁶⁷⁹ Istog dana, na osnovu ove zapovijedi, zapovjednik brigade iz Posušja je od Valentina

⁴⁶⁶⁶ P 10210 pod pečatom, str. 3 par. 11; Svjedok EI, T(f), str. 26135.

⁴⁶⁶⁷ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 12.

⁴⁶⁶⁸ P 10210 pod pečatom, str. 3 par. 12; Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁶⁹ Svjedok E, T(f), str. 22071, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁷⁰ Svjedok EI, T(f), str. 26132.

⁴⁶⁷¹ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 12.

⁴⁶⁷² P 03367.

⁴⁶⁷³ Svjedok E, T(f), str. 22070, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁷⁴ Svjedok EI, T(f), str. 26133.

⁴⁶⁷⁵ Svjedok EI, T(f), str. 26133.

⁴⁶⁷⁶ Svjedok E, T(f), str. 22072, zatvorena sjednica.

⁴⁶⁷⁷ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 12, i str. 4, par. 13; P 03429; P 03507; P 04525; P 04772. Što se tiče dokaznog predmeta P 04525, Vijeće se uvjerilo da se radi o zatočnicima iz Logora Vitina-Otok budući da domobrani nikada nisu bili prisutni u Zatvoru u Ljubuškom.

⁴⁶⁷⁸ P 03491.

⁴⁶⁷⁹ P 04039.

Ćorića zatražio da mu pošalje 100 zarobljenih Muslimana.⁴⁶⁸⁰ Na osnovu tog zahtjeva, vod Vojne policije brigade iz Posušja je 10. avgusta 1993. preuzeo 100 zatočenika iz Logora Vitina-Otok.⁴⁶⁸¹

E. Postupanje prema zatočenicima u Logoru Vitina-Otok

1867. Vijeće je saslušalo Svjedoka EI⁴⁶⁸² koji je izjavio da su, kada su zatočenici oko 6. jula 1993. dovedeni u logor Vitina-Otok, pripadnici Vojne policije HVO-a tražili i pronašli Hamdiju Tabakovića,⁴⁶⁸³ i da su ga žestoko pretukli pred drugim zatočenicima u logoru, kojima su naredili da ne gledaju.⁴⁶⁸⁴ Svjedok EI je pred Vijećem izjavio da nakon ovog incidenta nikad nije ponovo vidio Hamdiju Tabakovića.⁴⁶⁸⁵

1868. Osim toga, Vijeću su takođe predloženi dokazi prema kojima je vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, barem dva puta morao da interveniše i zaštititi zatočenike Logora Vitina-Otok od stanovnika sela Vitina.⁴⁶⁸⁶ Naime, stanovnici tog sela pucali su u pravcu logora u kojem su bili zatočeni Muslimani, a 7. jula 1993. pokušali su i da uđu u logor.⁴⁶⁸⁷ Vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, morao je da interveniše i udalji seljane.⁴⁶⁸⁸

V. Organizovanje odlaska Muslimana iz opštine Ljubuški

1869. U paragrafu 150 Optužnice, tužilaštvo tvrdi da je od avgusta 1993. Muslimanima iz Ljubuškog bilo dozvoljeno da napuste zatočeničke centre u kojima su bili zatočeni, pod uslovom da podnesu garantno pismo iz neke druge države spremne da prihvati njih i njihove porodice. S tim u vezi tužilaštvo navodi da je sistem "garantnih pisama" odobrio i podržao Valentin Ćorić.⁴⁶⁸⁹

1870. Naime, dokazi pokazuju da je sredinom avgusta 1993. – u vezi s tim Vijeće ne raspolaže tačnim datumom – Jure Herceg, dozapovjednik Zatvora u Ljubuškom od jula 1993.,⁴⁶⁹⁰ dobio zapovijed Valentina Ćorića na osnovu koje su sve osobe u posjedu garantnog pisma trebale biti

⁴⁶⁸⁰ P 04030.

⁴⁶⁸¹ P 04068.

⁴⁶⁸² Musliman, zatočenik u Logoru Vitina-Otok. V. P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 10. Svjedok EI je žrtva - primjer za paragraf 149 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici.

⁴⁶⁸³ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 10; Svjedok EI, T(f), str. 26132; P 09440.

⁴⁶⁸⁴ P 10210 pod pečatom, str. 3, par. 10; Svjedok EI, T(f), str. 26132.

⁴⁶⁸⁵ Svjedok EI, T(f), str. 26132.

⁴⁶⁸⁶ Svjedok E, T(f), str. 22070-22071, zatvorena sjednica; P 03282; P 03691.

⁴⁶⁸⁷ Svjedok E, T(f), str. 22070-22071, zatvorena sjednica; P 03282; P 03691.

⁴⁶⁸⁸ P 03282.

⁴⁶⁸⁹ Završni podnesak tužilaštva, par. 1153 do 1162; Završna riječ tužilaštva, T(f), str. 52089 do 52094.

⁴⁶⁹⁰ Svjedok E, T(f), str. 22087, zatvorena sjednica.

oslobođene i u najkraćem roku sa svojim porodicama napustiti područje opštine Ljubuški.⁴⁶⁹¹ Ta pisma trebalo je da sadrže garanciju treće zemlje da će prihvatiti zatočenika i njegovu porodicu.⁴⁶⁹²

1871. S tim u vezi Vijeće je saslušalo svjedočenje Svjedoka E koji je detaljno objasnio postupak u vezi s garantnim pismima.⁴⁶⁹³ On je izjavio da je 4. brigada dobivala garantna pisma članova porodica nastanjenih u inostranstvu za Muslimane iz opštine Ljubuški, zatočene u raznim zatočeničkim centrima HVO-a.⁴⁶⁹⁴ Svjedok E je u vezi s tim postupkom iznio dva različita primjera: vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, je Muslimanima iz opštine Ljubuški, koji su bili zatočeni u Zatvoru u Ljubuškom, izdavao potvrdu s kojom su oni i njihove porodice mogli da pređu granicu i uđu u Hrvatsku, odakle su morali da odu u treće zemlje, na primjer u Njemačku ili Norvešku.⁴⁶⁹⁵ Alternativno, Muslimane iz opštine Ljubuški premještali su u neki drugi zatočenički centar – u većini slučajeva na Heliodrom – a vod Vojne policije pridodat 4. brigadi, sastavio bi popis onih zatočenika iz opštine Ljubuški koji su imali garantno pismo, proslijedio ga zatočeničkom centru u kojem su se nalazili kako bi odmah bili oslobođeni ili premješteni u Zatvor u Ljubuškom i potom oslobođeni, nakon čega su s porodicama mogli da odu u neku treću zemlju.⁴⁶⁹⁶

1872. Na osnovu zapovijedi Petra Majića, načelnika SIS-a, Muslimani iz opštine Ljubuški zatočeni u zatočeničkim centrima HVO-a imali su 24 sata da sa svojim porodicama napuste područje opštine.⁴⁶⁹⁷

1873. Vijeće primjećuje da je vod Vojne policije, pridodat 4. brigadi, u avgustu 1993. pripremio brojne izvještaje u kojima se govori o postupku "oslobađanja" Muslimana iz opštine Ljubuški zatočenih u zatočeničkim centrima HVO-a, pod uslovom da odu u neku treću zemlju. Tako je 18. avgusta 1993. oslobođeno 78 Muslimana iz opštine Ljubuški zatočenih na Heliodromu, koji su posjedovali garantna pisma, i istog dana su oni sa svojim porodicama morali da napuste teritoriju opštine.⁴⁶⁹⁸ Šezdeset Muslimana iz opštine Ljubuški zatočenih na Heliodromu, koji su posjedovali

⁴⁶⁹¹ Svjedok E, T(f), str. 22089-22091 i 2209-22095, zatvorena sjednica ; P 10328, str. 19-20; P 10175; P 04267; P 04263; P 04404; P 10190; P 04572.

⁴⁶⁹² V. na primjer P 10174, kao i svjedočenje Josipa Praljka, T(f), str. 14769-14771.

⁴⁶⁹³ Svjedok E, T(f), str. 22283-22284, zatvorena sjednica. V. takođe P 09734, str. 4; P 04274.

⁴⁶⁹⁴ Svjedok E, T(f), str. 22283-22284, zatvorena sjednica. Za primjer garantnog pisma, v. P 10174.

⁴⁶⁹⁵ Svjedok E, T(f), str. 22097-22100, zatvorena sjednica; P 10183; 5D 02056; P 10192; P 10193; P 05642; P 04667, upisi za 10. novembar 1993., str. 69 i za 15. novembar 1993., str. 74, upis za 14. decembar 1993., str. 93, upis za 15. decembar 1993., str. 94; P 09578; P 07097; P 07140; P 07178; P 06982.

⁴⁶⁹⁶ Svjedok E, T(f), str. 22094-22095, zatvorena sjednica. Za primjer spiska, v. P 04263; P 10178; P 04297; P 04299; P 04404; P 10187; P 10190; P 04443; P 10191. V. takođe P 04846, str. 22-24 i 28.

⁴⁶⁹⁷ Svjedok E, T(f), str. 22091 i 22094-22095, zatvorena sjednica. Za primjer spiska, v. P 04263; P 04283; P 04299; P 04404; P 10190. V. takođe P 04603; P 04620.

⁴⁶⁹⁸ P 04299.

garantna pisma, 21. i 22. avgusta 1993. premješteno je u Zatvor u Ljubuškom i oslobođeno da bi potom sa svojim porodicama napustili teritoriju opštine.⁴⁶⁹⁹

1874. Osim toga, iako je Vijeću predloženo malo dokaza s tim u vezi, izgleda da su zatočnici iz Logora Vitina-Otok također bili puštani na slobodu pod uslovom da posjeduju garantno pismo i tranzitnu vizu, što im je omogućavalo da napuste teritoriju i odu u Hrvatsku.⁴⁷⁰⁰ Na primjer, 31. avgusta 1993. Žarko Pavlović, načelnik SIS-a, odobrio je, uz saglasnost dozapovjednika 4. brigade HVO-a, oslobađanje Hasana Lizde, zatočenika u Logoru Vitina-Otok, koji je imao garantno pismo i tranzitnu vizu.⁴⁷⁰¹

1875. Konačno, kao dodatnu potvrdu da je puštanje na slobodu iz zatočeničkih centara HVO-a bilo uslovljeno odlaskom u treću zemlju, Vijeće je uvrstilo u spis dva izvještaja Azre Krajšek, atašea u Ambasadi BiH u Republici Hrvatskoj, od 28. i 29. avgusta 1993., u kojima stoji da je u to vrijeme u Zagreb stiglo gotovo 700 Muslimana iz opštine Ljubuški, oslobođenih iz zatočeničkih centara HVO-a pod uslovom da napuste teritoriju BiH u roku od dvadeset četiri sata.⁴⁷⁰²

VI. Činjenični zaključci Vijeća u vezi s opštinom Ljubuški i zatočeničkim centrima u Ljubuškom

1876. S obzirom na dokaze u vezi s događajima koji su se odigrali u opštini Ljubuški, Vijeće konstatuje da je, nakon što je organizovao popisivanje, a zatim, počev od mjeseca maja 1993., i razoružavanje Muslimana iz opštine Ljubuški, te nakon što je ograničio slobodu kretanja na području opštine muškaracima u dobi od 18 do 60 godina, HVO odlučio da 14. i 15. avgusta 1993. izvrši hapšenje svih muškaraca, Muslimana, u opštini. HVO je zatim organizovao oslobađanje tih muškaraca Muslimana zatočenih na raznim mjestima, pod uslovom da donesu garanciju da će napustiti teritoriju opštine u roku od dvadeset četiri sata, s cijelom svojom porodicom, i da će preko Hrvatske otići u treće zemlje, na primjer u Njemačku ili Norvešku. Većina tih Muslimana zaista je napustila BiH. Nakon toga, Hrvati iz Travnik, Kaknja, Vareša i Konjica, ali i pripadnici Vojne policije, uselili su se – barem privremeno – u kuće u vlasništvu Muslimana iz opštine Ljubuški.

1877. U vezi s događajima koji su se odigrali u Zatvoru u Ljubuškom, Vijeće primjećuje da su u taj zatvor počeli da dovode zatočnike Muslimane već od aprila 1993., pa sve do marta 1994. godine. Tokom tog perioda, zatočnici su bili Muslimani koji su bili pripadnici ABiH ili HVO-a, Muslimani koji nisu pripadali nijednim oružanim snagama, među njima i maloljetnici, prosvjetni

⁴⁶⁹⁹ P 04443.

⁴⁷⁰⁰ Svjedok E, T(f), str. 22107, zatvorena sjednica; P 04572.

⁴⁷⁰¹ Svjedok E, T(f), str. 22197; 5D 02132.

radnici ili političari. Zatvor je bio pretrpan, ponekad je broj zatočenika bio tri puta veći od utvrđenog prihvatnog kapaciteta zatvora. Ćelije su bile nezdrave i nisu odgovarale svojoj namjeni. Zatočenici, uz izuzetak nekoliko zatočenih žena, nisu imali krevete ni pokrivače. Hrane nije bilo dovoljno i bila je lošeg kvaliteta. U cijelom zatvoru postojao je samo jedan WC, a dostupnost medicinske njege bila je veoma ograničena. Zatočenici u Zatvoru u Ljubuškom svakodnevno su morali da izvode radove na frontu, uslijed čega su bili ranjavani. Zatočenici su na frontu i u zatvoru redovno bili vrijeđani, udarani i premlaćivani. Vijeće nije dobilo precizne informacije o počiniocima tih radnji, ali se uvjerilo da su zatočenike vrijeđali, tukli i premlaćivali vojnici HVO-a koji su ulazili u zatvor ili su zatočenike koristili za izvođenje radova, kao i neki pripadnici Vojne policije, zadužene za bezbjednost zatvora. Vijeće konstatuje da su dva zatočenika, koje je HVO okvalifikovao kao civile, oslobođena 13. avgusta 1993. jer su dali garancije da će otići u Njemačku. Vijeće ne raspolaže drugim dokazima na osnovu kojih bi moglo da zaključi da su drugi zatočenici iz Zatvora u Ljubuškom premješteni u istočni Mostar ili na teritoriju pod kontrolom ABiH, ili raseljeni u treće zemlje. Međutim, Vijeće konstatuje da su od maja 1993. do marta 1994. zatočenici iz zatvora redovno premještani na Heliiodrom i u Zatvor u Dretelju.

1878. Osim toga, Vijeće konstatuje da je Logor Vitina-Otok, drugi zatočenički centar za Muslimane u opštini Ljubuški, privremeno funkcionisao tokom mjeseca jula i avgusta 1993. U logor su dovođeni ne samo pripadnici TO i ABiH, nego i Muslimani koji nisu pripadali nijednim oružanim snagama. Zatočenici su bili smješteni u pretrpanom hangaru, bez pristupa sanitarijama ili bilo kakvog njezi. Zatočenike Logora Vitina-Otok takođe su slali da rade na frontu. Međutim, Vijeće ne raspolaže s dovoljno dokaza – Vijeću je predodčen samo jedan primjer premlaćivanja i nekoliko izvještaja voda Vojne policije pridodatog 4. brigadi HVO-a, u kojima stoji da su stanovnici Vitine provalili u Logor – koji bi mu omogućili da utvrdi kakvo je bilo postupanje prema zatočenicima u Logoru Vitina-Otok. Vijeće nije bilo u mogućnosti niti da utvrdi da li su zatočenike logora premještali u istočni Mostar ili na teritoriju pod kontrolom ABiH. S druge strane, Vijeće konstatuje da su tokom prve polovine avgusta 1993. neki zatočenici premješteni u opštine Posušje i Mostar, a da su krajem avgusta 1993. neki zatočenici iz Logora Vitina-Otok oslobođeni, uz uslov da napuste teritoriju i preko Hrvatske odu u treće zemlje, dok su ostali zatočenici premješteni na Heliiodrom.

⁴⁷⁰² P 04603; P 04620.

Dio 8: Opština Stolac

1879. Ovaj dio Presude odnosi se na zločine koje su, prema navodima, snage HZ HB/HVO-a počinile u opštini Stolac, konkretno na lokalitetima Prenj, Aladinići, Crnići, Pješivac Greda, Rotimlja, Borojevići i u gradu Stocu.

1880. U paragrafima 154 do 170 Optužnice navodi se da su snage HZ HB/HVO-a, nakon što su preuzele kontrolu nad opštinom, najprije, oko 20. aprila 1993., uhapsile određeni broj istaknutih Muslimana i zatvorile ih u zatočeničke centre HVO-a; da je u maju 1993. HVO izvršio prenamjenu Koštane bolnice u zatočenički centar za muškarce Muslimane; da je u julu i avgustu 1993., HVO započeo kampanju hapšenja i zatvaranja muškaraca Muslimana, i da je iz opštine Stolac žene, djecu i starije osobe, Muslimane, protjerao iz njihovih domova, raselio ih na teritoriju pod kontrolom ABiH, ili preko Hrvatske u druge zemlje; da je tokom ovih operacija HVO razorio kuće i imovinu u vlasništvu Muslimana, kao i džamije na više mjesta u opštini, i opljačkao imovinu Muslimana; da je HVO tu kampanju provodio odvozeći Muslimane direktno na teritoriju pod kontrolom ABiH, ili ih je u različitom trajanju držao zatočene u više zatočeničkih centara u opštini u kojima su bili izloženi zlostavljanju i surovim uslovima zatočenja; da je uslijed tog zlostavljanja više zatočenika umrlo i da u septembru 1993. u opštini Stolac nije više ostao nijedan Musliman.

1881. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 19), bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20), uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21), oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 22) i pljačkanje javne i privatne imovine (tačka 23).

1882. Kako bi donijelo odluku o činjenicama koje se navode u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze. Vijeće je proučilo iskaze *viva voce* i svjedočenja na osnovu pravila 92ter Pravilnika osoba koje su te događaje proživjele, Fate Kaplan, Fahrudina Rizvanbegovića, Svjedoka BI, Svjedoka CD, Svjedoka CE, Svjedoka CF, Svjedoka CH, Svjedoka CJ, Svjedoka CL, Svjedoka CM, Svjedoka CQ, Svjedoka CR, Svjedoka CU, Šefika Ratkušića, Edina Baljića, Šejle Humačkić, Aiše Kaplan, Sabine Hajdirović, Hikmeta Rizvanovića, Bože Pavlovića i Ivana Benete. Vijeće je

takođe saslušalo svjedočenja predstavnika međunarodne zajednice koji su bili na terenu u vrijeme događaja, kao što su Ray Lane, Svjedok CB i Svjedok BB. Konačno, Vijeće je ispitalo znatan broj dokumenata uvrštenih u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure, između ostalih, dokumente vlasti HVO-a.

1883. Vijeće će se prvo osvrnuti na strukturu stanovništva opštine (I), a zatim na političku, administrativnu i vojnu strukturu opštine, kako bi ukazalo na kontekst u kojem su se, prema navodima tužilaštva, odigrali kriminalni događaji (II). Nakon toga, Vijeće će ispitati dokaze koji se odnose na tok kriminalnih događaja (III).

I. Struktura stanovništva opštine Stolac

1884. Prema dokazima koje je Vijeće ispitalo, 1991. godine opština Stolac brojala je 18.845 stanovnika, od čega oko 44% Muslimana, 33% Hrvata i oko 22% Srba.⁴⁷⁰³

1885. Ivan Beneta⁴⁷⁰⁴ je prilikom svog svjedočenja izjavio da je neposredno prije dolaska srpskih snaga u grad Stolac 1992. godine najveći dio hrvatskog stanovništva napustio grad, ali da je većina muslimanskog stanovništva ostala u gradu.⁴⁷⁰⁵

1886. Prema riječima Slobodana Praljka, oružane snage HVO-a uspjele su da preuzmu kontrolu nad gradom Stocem oko 15. maja 1992., zbog čega je iz grada pobjeglo srpsko stanovništvo, dok su Muslimani ostali u gradu.⁴⁷⁰⁶ Ivan Beneta je izjavio da je, kada je ušao u Stolac nakon što su HV i HVO oslobodili grad krajem juna 1992., grad bio pust i da u njemu nije bilo civila.⁴⁷⁰⁷ Međutim, početkom jula 1992., desetak dana nakon prestanka borbi, grupe Muslimana i Hrvata su se počele postepeno vraćati u grad.⁴⁷⁰⁸

1887. Prema izvještaju izmještenog zapovjednog mjesta 1. brigade "Knez Domagoj" u Stocu, početkom aprila 1993. u opštini Stolac bilo je 4.160 osoba, da bi se 22. maja 1993., nakon povratka Muslimana u opštinu, taj broj popeo na 8.525.⁴⁷⁰⁹

⁴⁷⁰³ Svjedok CU, T(f), str. 12214, zatvorena sjednica; Svjedok CR, T(f), str. 11822; 3D 01024, str. 16; Svjedok BD, T(f), str. 20944, zatvorena sjednica; P 09947, str. 2; P 09851 pod pečatom, par. 3.4; IC 00833 i IC 00834.

⁴⁷⁰⁴ Zapovjednik stožera 4. gardijske brigade HV-a od jula 1991., zatim zapovjednik 116. brigade HV-a od 4. juna 1992. do marta 1993.; Ivan Beneta, T(f), str. 46551 i 46552; i konačno, načelnik protuzračne obrane u zapovjedništvu Zbornog područja Split od marta 1993.; Ivan Beneta, T(f), str. 46610.

⁴⁷⁰⁵ Ivan Beneta, T(f), str. 46733; P 08559.

⁴⁷⁰⁶ Slobodan Praljak, T(f), str. 40400; P 09947, str. 3.

⁴⁷⁰⁷ Ivan Beneta, T(f), str. 46601.

⁴⁷⁰⁸ Ivan Beneta, T(f), str. 46604.

⁴⁷⁰⁹ 4D 02000, str. 2.

1888. Prema izvještaju jedne međunarodne organizacije, u oktobru i novembru 1993. u opštini Stolac više nije bilo Muslimana.⁴⁷¹⁰

II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine Stolac

1889. Nakon što razmotri političku i administrativnu strukturu opštine (A), Vijeće će analizirati strukturu snaga ABiH (B), a zatim strukturu snaga HVO-a (C) koje su bile razmještene u opštini u vrijeme navedenih događaja.

A. Politička i administrativna struktura opštine Stolac

1890. Željko Raguž, Hrvat, izabran za načelnika opštine Stolac na izborima 1990.,⁴⁷¹¹ napustio je grad Stolac po dolasku srpske vojske u aprilu 1992.; međutim, ponovo je stupio na dužnost nakon odlaska srpske vojske sredinom juna 1992.⁴⁷¹²

1891. Predstavnici SDA i HDZ-a su 1. jula 1992. u opštini Stolac organizovali hrvatsko-muslimanski Krizni štab na čijem čelu je bio Željko Raguž,⁴⁷¹³ kojeg je kasnije zamijenio Anđelko Marković.⁴⁷¹⁴ Cilj Kriznog štaba bio je da organizuje civilni život i povratak stanovništva koje je pobjeglo pred borbama.⁴⁷¹⁵

1892. Vijeće je saslušalo svjedočenje Svjedoka CR, prema čijim riječima su nakon izvjesnog vremena – svjedok nije rekao nakon koliko tačno vremena – članovi SDA u Stocu "odbili prijedlog Anđelka Markovića o uređenju društvenog i političkog života u opštini Stolac". Doista, prijedlog Anđelka Markovića izložen je u dokumentima koji se odnose na "primjenu propisa o postupku u opštini Stolac, koji su doneseni na osnovu konstitutivnih tekstova HZ HB".⁴⁷¹⁶ Muslimani su tada prestali da saraduju s Hrvatima u Kriznom štabu,⁴⁷¹⁷ a Hrvati iz Kriznog štaba su svoje sjedište premjestili u zgradu poznatu kao Vrtić u Stocu. Funkcije Kriznog štaba potom je preuzeo HVO Stoca, čiji je predsjednik bio Anđelko Marković,⁴⁷¹⁸ koji je na toj dužnosti ostao do 1995. godine.⁴⁷¹⁹

⁴⁷¹⁰ P 09851 pod pečatom, par. 3.4; IC 00833.

⁴⁷¹¹ Svjedok CR, T(f), str. 11823-11825.

⁴⁷¹² Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2178 i 2345; Svjedok CU, T(f), str. 12246 i 12247, zatvorena sjednica.

⁴⁷¹³ Milivoj Petković, T(f), str. 49366-49368; Ivan Beneta, T(f), str. 46598; Svjedok CR, T(f), str. 11833-11836, zatvorena sjednica; Božo Pavlović, T(f), str. 46810 i 46811.

⁴⁷¹⁴ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2178 i 2353; Svjedok CU, T(f), str. 12246 i 12247, zatvorena sjednica; P 10229, str. 2, par. 5.

⁴⁷¹⁵ Ivan Beneta, T(f), str. 45602 i 45603; Svjedok CR, T(f), str. 11836, zatvorena sjednica.

⁴⁷¹⁶ Svjedok CR, T(f), str. 11851-11855, zatvorena sjednica.

⁴⁷¹⁷ Svjedok CR, T(f), str. 11857, zatvorena sjednica.

⁴⁷¹⁸ Svjedok CR, T(f), str. 11857, zatvorena sjednica; P 05717, str. 1.

⁴⁷¹⁹ Svjedok CU, T(f), str. 12247, zatvorena sjednica.

1893. Iz dokaza proizlazi da je Pero Raguž bio načelnik MUP-a.⁴⁷²⁰ Prema riječima Svjedoka C, MUP Stoca bio je potčinjen načelniku opštine Stolac.⁴⁷²¹

B. Vojna struktura opštine Stolac

1. ABiH

1894. Prema riječima Svjedoka CU, sredinom maja 1992. Muslimani iz Stoca formirali su odred "Dubrava", sastavljen isključivo od Muslimana,⁴⁷²² čiji je komandant bio izvjesni Zuhrić.⁴⁷²³ Dana 22. avgusta 1992., komanda ABiH u Sarajevu formirala je Brigadu "Bregava", sastavljenju uglavnom od Muslimana iz Stoca i Čapljine.⁴⁷²⁴ Krajem novembra 1992., Brigada "Bregava" ušla je u sastav 4. korpusa ABiH, pod komandom Arifa Pašalića; komandant Brigade "Bregava" bio je Bajro Pizović barem do aprila 1993.⁴⁷²⁵ Dužnost komandanta brigade je počev od maja 1993. obavljao pukovnik Ibrahim Skerc.⁴⁷²⁶ U izvještaju od 11. aprila 1993. koji je potpisao Bajro Pizović, navodi se da je Brigada "Bregava" promijenila ime u 42. brdska brigada.⁴⁷²⁷

1895. Osim toga, iz više zapovijedi koje je Miljenko Lasić, zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, poslao 1. brigadi "Knez Domagoj", 3. brigadi HVO-a, kao i Brigadi "Bregava" ABiH, proizlazi da je Brigada "Bregava" u periodu od decembra 1992. do februara 1993. saradivala s HVO-om u odbrani zajedničkih linija od srpskih snaga.⁴⁷²⁸

1896. Dokazi pokazuju da je počev od aprila 1993. HVO pokušao da prisili jedinice ABiH da napuste opštinu.⁴⁷²⁹ Konačno, 19. aprila 1993., HVO je razoružao i zatočio 183 pripadnika Brigade "Bregava" ABiH u kasarnu u Gubavici.⁴⁷³⁰

2. Oružane snage HVO-a

1897. Prva brigada HVO-a "Knez Domagoj" preuzela je kontrolu nad gradom Stocem u junu 1992., nakon povlačenja srpskih snaga na okolna brda.⁴⁷³¹ Brigada je u to vrijeme u svom sastavu

⁴⁷²⁰ P 10229, str. 2, par. 5; P 09947, str. 6; Svjedok C, T(f), str. 22563, zatvorena sjednica; 1D 01209, str. 8.

⁴⁷²¹ Svjedok C, T(f), str. 22444 i 22447, zatvorena sjednica.

⁴⁷²² Svjedok CU, T(f), str. 12372, zatvorena sjednica.

⁴⁷²³ Svjedok CU, T(f), str. 12239-12240, zatvorena sjednica.

⁴⁷²⁴ Svjedok CU, T(f), str. 12374-12377, zatvorena sjednica; Svjedok CR, T(f), str. 11849 i 11940; P 00492 pod pečatom.

⁴⁷²⁵ Svjedok CU, T(f), str. 12267, zatvorena sjednica; Alija Lizde, T(f), str. 17944.

⁴⁷²⁶ P 02192 pod pečatom, str. 5.

⁴⁷²⁷ P 01843. V. takođe Svjedok CU, T(f), str. 12266, zatvorena sjednica, koji potvrđuje da je ime promijenjeno.

⁴⁷²⁸ 4D 01521/P 01402; Božo Pavlović, T(f), str. 46813 i 46814; P 00868; Božo Pavlović, T(f), str. 46973; 4D 00478; Božo Pavlović, T(f), str. 46816; Slobodan Praljak, T(f), str. 44562.

⁴⁷²⁹ 4D 01715, str. 2; 5D 03046; 4D 00568; P 01913.

⁴⁷³⁰ 4D 01715, str. 2; P 02790, str. 2.

⁴⁷³¹ P 10135 pod pečatom, par. 22.

imala vojnike Hrvate i Muslimane.⁴⁷³² Nedjeljko Obradović bio je zapovjednik brigade, a njeno sjedište se nalazilo u Čapljini.⁴⁷³³

1898. HVO je takođe imao Ured za obranu u Stocu, čiji je načelnik bio Marinko Papac,⁴⁷³⁴ a koji je potpadao pod nadležnost Uprave za obranu Mostar.

1899. U julu 1992., Božo Pavlović⁴⁷³⁵ je formirao četiri mješovite satnije i jednu satniju sastavljenu isključivo od Muslimana pod zapovjedništvom Ureda za obranu Stolac,⁴⁷³⁶ na osnovu zapovijedi Ivana Beneta, zapovjednika 116. brigade HV-a.⁴⁷³⁷ U julu 1992. godine, 116. brigada HV-a je 1. brigadi "Knez Domagoj" HVO-a ustupila teritoriju oko Stoca, koju je dotada kontrolisala.⁴⁷³⁸ U avgustu 1992. godine, 116. brigada je 1. brigadi "Knez Domagoj" HVO-a ustupila i ostatak teritorije južno od Stoca, do granice s Hrvatskom.⁴⁷³⁹ Prema riječima Bože Pavlovića, nakon odlaska 116. brigade HV-a sredinom jula 1992., komandu nad četiri mješovite satnije preuzela je 1. brigada "Knez Domagoj".⁴⁷⁴⁰

1900. Prva brigada "Knez Domagoj" imala je jedno izmješteno zapovjedno mjesto u Stocu kojim je od 1. jula 1992. do 3. jula 1993. zapovijedao Božo Pavlović.⁴⁷⁴¹ Na tom izmještenom zapovjednom mjestu bile su raspoređene dvije bojne brigade: 1. bojna, kojom je najprije zapovijedao Stanko Milanović, a zatim Veso Raguž, i 2. bojna, kojom je zapovijedao Ante Raguž.⁴⁷⁴²

1901. Svjedok DT je izjavio da je nakon 3. jula 1993.⁴⁷⁴³ u Stocu bila i jedinica HVO-a koja se zvala "Crna Legija", čiji su pripadnici nosili crne šešire i crne kravate.⁴⁷⁴⁴

1902. Što se tiče Vojne policije HVO-a raspoređene u Stocu, dokazi pokazuju da je 3. satnija 3. bojne Vojne policije bila raspoređena u OZ Jugoistočna Hercegovina, čija je zona odgovornosti pokrivala opštinu Stolac.⁴⁷⁴⁵

⁴⁷³² Ivan Beneta, T(f), str. 46608; Radmilo Jasak, T(f), str. 48550; P 00314; P 10135 pod pečatom, par. 24.

⁴⁷³³ Svjedok CR, T(f), str. 11840 i 11841; P 10135 pod pečatom, par. 24, 27 i 28; P 10138, par. 8.

⁴⁷³⁴ P 07433, str. 26 i 27.

⁴⁷³⁵ Zapovjednik stožera HVO-a Stolac (koji je naknadno postao izmješteno zapovjedno mjesto 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a) od 1. jula 1992. do 3. jula 1993; Božo Pavlović, T(f), str. 46787-46788, 46793, 46794, 46919 i 46942.

⁴⁷³⁶ 4D 00914, str. 1 i 4; Božo Pavlović, T(f), str. 46812 i 46813.

⁴⁷³⁷ Božo Pavlović, T(f), str. 46795-46797; P 10135 pod pečatom, par. 24 i 26.

⁴⁷³⁸ P 00326; Ivan Beneta, T(f), str. 46581.

⁴⁷³⁹ 4D 01406; Ivan Beneta, T(f), str. 46582.

⁴⁷⁴⁰ Božo Pavlović, T(f), str. 46805, 46806; Ivan Beneta, T(f), str. 46608.

⁴⁷⁴¹ Božo Pavlović, T(f), str. 46787-46788, 46793, 46794, 46919 i 46942. P 10135 pod pečatom, par. 24 i 25; 5D 03046; Svjedok CR, T(f), str. 11840 i 11841.

⁴⁷⁴² P 10135 pod pečatom, par. 24 i 25; 5D 03046; Svjedok CR, T(f), str. 11840 i 11841.

⁴⁷⁴³ P 09946 pod pečatom, par. 34.

⁴⁷⁴⁴ P 09946 pod pečatom, par. 34.

1903. Prema riječima Svjedoka C,⁴⁷⁴⁶ Anđelko Marković imenovao je Mirka Jukovića na dužnost zapovjednika voda Vojne policije stacioniranog u Stocu, uz saglasnost načelnika Uprave Vojne policije.⁴⁷⁴⁷ Međutim, ni u jednom dokumentu se ne navodi da je Anđelko Marković imenovao Mirka Jukovića na tu funkciju ili da je njegovo imenovanje predložio načelniku Uprave Vojne policije.

1904. Mirko Jurković smijenjen je s funkcije zbog kriminalnih radnji, a zamijenio ga je Vide Palameta.⁴⁷⁴⁸ Vide Palameta takođe je smijenjen zbog kriminalnih radnji.⁴⁷⁴⁹ Anđelko Marković je tada predložio Marinka Puljića za zapovjednika voda Vojne policije u Stocu na mjesto Vide Palamete, iako on nije bio u redovima Vojne policije.⁴⁷⁵⁰ Prema riječima Svjedoka C, Uprava Vojne policije morala je stoga da ga imenuje na tu dužnost.⁴⁷⁵¹

1905. Prema riječima Svjedoka C, zapovjednik 3. satnije 3. bojne Vojne policije nije imao nikakva ovlaštenja u odnosu na zapovjednika voda Vojne policije u Stocu, jer je zapovjednik voda Vojne policije imenovao opštinski predsjednik HVO-a i on je izvršavao njegove zapovijedi.⁴⁷⁵²

1906. Dok su se bosanski Muslimani i Hrvati 1993. godine zajedno borili protiv Srba,⁴⁷⁵³ jedna jedinica HVO-a imala je zadatak da drži liniju fronta naspram srpskih snaga u Pješivac Gredi i njeni pripadnici su dva ili tri mjeseca bili stacionirani u jednoj praznoj muslimanskoj kući u selu.⁴⁷⁵⁴ Za tu jedinicu bila je zadužena osoba po imenu Jazo.⁴⁷⁵⁵ Drago i Boro, dva druga vojnika HVO-a iz Čeljeva ili Višića u opštini Čapljina, takođe su bili pripadnici te jedinice.⁴⁷⁵⁶

III. Tok kriminalnih događaja

1907. Vijeće će najprije analizirati navode koji se odnose na hapšenje istaknutih Muslimana u opštini (A), zatim navode u vezi s hapšenjem i zatvaranjem vojno sposobnih muškaraca, Muslimana (B), i s kampanjom hapšenja žena, djece i starijih osoba, raseljavanjem stanovništva, te krađom i oštećivanjem imovine u opštini Stolac u julu i avgustu 1993. (C). Vijeće će zatim analizirati navode koji se odnose na zatvaranje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac (D), potom će podsjetiti da

⁴⁷⁴⁵ Svjedok E, T(f), str. 22224, zatvorena sjednica. V. "OZ i brigade" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

⁴⁷⁴⁶ Hrvat iz BiH; Svjedok C, T(e), str. 22312, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁴⁷ Svjedok C, T(f), str. 22326, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁴⁸ Svjedok C, T(f), str. 22326, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁴⁹ Svjedok C, T(f), str. 22326, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁵⁰ Svjedok C, T(f), str. 22326, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁵¹ Svjedok C, T(f), str. 22326 i 22327, zatvorena sjednica; 5D 01056.

⁴⁷⁵² Svjedok C, T(f), str. 22360, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁵³ P 09986, str. 2.

⁴⁷⁵⁴ P 09986, str. 2.

⁴⁷⁵⁵ P 09986, str. 2.

su, nakon kampanje hapšenja i zatvaranja, žene, djeca i starije osobe u više talasa raseljeni iz opštine na teritoriju pod kontrolom ABiH (E). Vijeće će, na kraju, ispitati događaje koji su se odigrali u Koštanoj bolnici, pretvorenoj u zatočenički centar za muškarce Muslimane (F), prije nego što razmotri da li dokazi pokazuju da u septembru 1993. u opštini Stolac nije ostao ni jedan jedini Musliman (G).

1908. Vijeće najprije napominje da se progoni kao tačka Optužnice navode u paragrafima 154 do 156 Optužnice. Naime, paragrafi 155 i 156 odnose se na progon Muslimana od strane vlasti Herceg-Bosne/HVO-a i na "kroatiziranje" opštine. Međutim, ni u Optužnici ni u Pretpretresnom podnesku tužilaštva, u dijelovima koji se odnose na opštinu Stolac, ne navodi se nijedan primjer djela u osnovi koja predstavljaju progon. Shodno tome, Vijeće smatra da je nedostatak preciznosti onemogućio optuženima da na odgovarajući način pripreme svoju odbranu i stoga odlučuje da ne uzme u razmatranje ovu tačku Optužnice u vezi s navodima u tri gorepomenuta paragrafa.

1909. Vijeće zatim konstatuje da Praljкова odbrana osporava tvrdnju tužilaštva prema kojoj su Srbi napustili grad Stolac sredinom 1992. godine,⁴⁷⁵⁷ što bi, kako tvrdi odbrana, navelo na zaključak da su Srbi napustili grad svojevolumno, a ustvari su bili protjerani u okviru vojne akcije organizovane od strane HVO-a koju su zajednički izvršili Hrvati i Muslimani.⁴⁷⁵⁸

1910. Vijeće podsjeća da su kriminalne radnje, o kojima Vijeće treba da analizira navode u okviru opštine Stolac, izvršene nakon odlaska srpskih snaga sredinom 1992. godine i da, prema tome, događaji koji su prethodili tom datumu nisu relevantni za krivičnu odgovornost optuženih. Vijeće stoga neće dalje razmatrati ovo pitanje.

1911. Osim toga, Ćorićeva odbrana u svom Završnom podnesku iznosi da tužilaštvo nije dokazalo da je Vojna policija bila umiješana u kriminalne događaje koji su se odigrali u Stocu.⁴⁷⁵⁹ Međutim, Ćorićeva odbrana potom kaže da je Svjedok C izjavio da je Vojna policija "pokupila" muškarce Muslimane koji su već bili uhapšeni.⁴⁷⁶⁰

1912. Ćorićeva odbrana je uz to istaknula da svjedoci nisu mogli da identifikuju jedinice odgovorne za zločine. Ćorićeva odbrana je kao primjer iznijela svjedočenje Svjedokinje CE koja je identifikovala Peru Raguža kao pripadnika Vojne policije, dok je više drugih svjedoka osporilo

⁴⁷⁵⁶ P 09986, str. 2.

⁴⁷⁵⁷ Optužnica, par. 155.

⁴⁷⁵⁸ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 388-392.

⁴⁷⁵⁹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 666 i 667.

⁴⁷⁶⁰ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 668.

njeno svjedočenje, tvrdeći da je Pero Raguž zapravo bio pripadnik MUP-a.⁴⁷⁶¹ Ćorićeva odbrana je takođe iznijela da je, s jedne strane, Fahrudin Rizvanbegović identifikovao Veselina Raguža kao pripadnika Vojne policije, a da, s druge strane, iz dokaznog predmeta 5D 01056, popisa pripadnika voda 3. satnije 3. bojne Vojne policije u Stocu od 4. juna 1993., slijedi da on nije bio pripadnik Vojne policije.⁴⁷⁶²

1913. Vijeće napominje da su, iako je Svjedokinja CE pogriješila u odnosu na dužnost koju je obavljao Pero Raguž, brojni drugi svjedoci jasno identifikovali pripadnike Vojne policije koji su bili umiješani u više kriminalnih događaja u opštini Stolac.⁴⁷⁶³ Osim toga, Vijeće naglašava da svjedok Fahrudin Rizvanbegović nije iznio tvrdnju da je Veselin Raguž bio pripadnik Vojne policije u vrijeme navedenih događaja.⁴⁷⁶⁴ Konačno, dokument 5D 01056, koji je predočila Ćorićeva odbrana, takođe sadrži imena više pripadnika Vojne policije koje su svjedoci prepoznali kao učesnike u kriminalnim događajima u opštini.

A. Hapšenje uglednih Muslimana u opštini Stolac oko 20. aprila 1993.

1914. U paragrafu 157 Optužnice navodi se da su oko 20. aprila 1993. organi vlasti HVO-a počeli da provode hapšenja uglednih Muslimana u opštini Stolac, uključujući i članove Kriznog štaba Stolac.

1915. Dokazi pokazuju da su, 20. aprila 1993. godine, 3. satnija 3. bojne Vojne policije HVO-a iz Stoca i vojnici HVO-a uhapsili ugledne Muslimane iz opštine Stolac i zatočili ih u Grabovini.⁴⁷⁶⁵

1916. Među tim muškarcima bili su pripadnici Civilne zaštite Stoca, odnosno doktor Kapić, direktor Koštane bolnice i predsjednik društva "Merhamet", Ibro Mahmutović, učitelj, Mehmet Dizdar, policajac, Ragib Dizdar, Salko Marić zvani Zenda, Ibrahim Mahmutović, Sakir Turković, profesor, i Mohamed Sator, profesor.⁴⁷⁶⁶

1917. Dana 25. aprila 1994., Pero Raguž, načelnik MUP-a u Stocu, poslao je izvještaj vojnom tužiocu u Stocu u kojem je naveo da su neki od tih muškaraca optuženi da su 31. marta 1992.

⁴⁷⁶¹ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 669.

⁴⁷⁶² Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 669.

⁴⁷⁶³ V. na primjer "Smrt zatočenika u Koštanoj bolnici" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

⁴⁷⁶⁴ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2199.

⁴⁷⁶⁵ 5D 02195; Svjedok CR, T(f), str. 11881 i 11882, djelimično zatvorena sjednica; P 10147 (verzija na francuskom), str. 3; P 09947, str. 4; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2200; Svjedok CL, T(f), str. 11045-11046 i 11048, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17230 i 17231, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁶⁶ P 09947, str. 4; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2200 i 2201.

organizovali postavljanje barikada na ulazima i izlazima iz grada Stoca kako bi spriječili ulazak čelnika HVO-a Stoca u grad.⁴⁷⁶⁷

B. Hapšenje i zatvaranje vojno sposobnih muškaraca Muslimana u opštini Stolac u julu 1993.

1918. U paragrafu 159 Optužnice navodi se da je u julu 1993., HVO uhapsio i zatvorio većinu vojno sposobnih muškaraca Muslimana koji su živjeli u opštini Stolac.

1919. Vijeće je uvrstilo u spis zapovijed od 30. juna 1993. Milivoja Petkovića, zapovjednika Glavnog stožera HVO-a, upućenu OZ Jugoistočna Hercegovina, prema kojoj su: 1) svi Muslimani u HVO-u trebali da budu razoružani i "izolirani", a 2) svi vojno sposobni muškarci Muslimani, koji su živjeli u zoni odgovornosti OZ Jugoistočna Hercegovina, takođe trebali da budu "izolovani". Prema ovoj zapovijedi, HVO je trebao da dopusti ženama i djeci, Muslimanima, u zoni odgovornosti OZ Jugoistočna Hercegovina da ostanu u svojim domovima.⁴⁷⁶⁸

1920. Iz svjedočenja velikog broja svjedoka koji su proživjeli te događaje i iz dokumenata HVO-a proizlazi da su počev od 1. ili 2. jula 1993. Vojna policija⁴⁷⁶⁹ i 1. brigada "Knez Domagoj" HVO-a provodili masovnu i sistematsku kampanju razoružavanja i hapšenja vojno sposobnih muškaraca Muslimana u opštini Stolac, konkretno u mjestima Pješivac Greda, Stolac, Prenj i Aladinići. Ti muškarci su zatim zatočeni u zatvore u Dretelju, Gabeli, Ljubuškom i na Heliodromu.⁴⁷⁷⁰

1921. Brojni dokazi koji su predočeni Vijeću pokazuju da je ta kampanja bila usmjerena kako protiv Muslimanima, pripadnika HVO-a i ABiH, tako i protiv civila.⁴⁷⁷¹ Među muškarcima bili su Ferid Rizvanović, ekonomista koji je prije rata radio kao inspektor u finansijskoj instituciji

⁴⁷⁶⁷ 2D 00869, str. 24-26.

⁴⁷⁶⁸ Svjedok C, T(f), str. 22463 i 24065, zatvorena sjednica; P 03019, str. 2.

⁴⁷⁶⁹ P 03121, str. 2; P 03889, str. 3; P 03075, str. 1; Svjedok CM, T(f), str. 11100; Svjedok C, T(f), str. 22363 i 22365, zatvorena sjednica; P 04000 pod pečatom, str. 3.

⁴⁷⁷⁰ P 10229, str. 2, par. 3 i 6; P 09947, str. 5; Svjedok BI, T(f), str. 2401 i 2402; Svjedok BB, T(f), str. 17198, 17254 i 17255, zatvorena sjednica; P 06697, par. 58; P 09847 pod pečatom, str. 2; P 05091, par. 17; P 03057, str. 3; Svjedok CM, T(f), str. 11100; Svjedok C, T(f), str. 22465, zatvorena sjednica; P 10138, par. 18 i 19; P 10147 (verzija na francuskom), str. 4; P 10135, par. 30-32; P 03121, str. 2; P 09712, pod pečatom, par. 44 i 45; Svjedok BA, T(f), str. 7221 i 7222, zatvorena sjednica; P 09986, str. 3; Svjedok BI, T(f), str. 2403 i 2405; P 09948, par. 12, 13 i 16; P 09753 pod pečatom, str. 2; P 03075, str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11100 i 11101; P 03121, str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11104, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok DD, T(f), str. 14425 i 14426, zatvorena sjednica; P 09768 pod pečatom, str. 3; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2198-2201; P 09750 pod pečatom, str. 4; P 09751 pod pečatom, str. 3; P 09946 pod pečatom, par. 29-32 i 37; Svjedok CD, T(f), str. 10527-10529 i 10532; P 09749 pod pečatom, str. 2; Svjedok CH, T(f), str. 10859 i 10860, djelimično zatvorena sjednica; P 03105; P 03110; Fata Kaplan, T(f), str. 2123 i 2124; Svjedok CQ, T(e), str. 11430-11432; Svjedok CL, T(f), str. 11048-11051; P 10147, str. 4; P 09948, par.15; P 03478; P 03580, str. 3; P 03362 pod pečatom, str. 3; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20526; P 03369 pod pečatom, str. 1-2; Antoon van der Grinten, T(f), str. 21089; P 03952, str. 2.

SDK,⁴⁷⁷² Himzo Humačkić, radnik u preduzeću HEPOK,⁴⁷⁷³ Fahrudin Rizvanbegović, profesor,⁴⁷⁷⁴ Svjedok DD, ljekar opšte prakse,⁴⁷⁷⁵ otac Svjedoka BI, radnik u opštini Stolac,⁴⁷⁷⁶ Šefik Ratkušić, pripadnik brigade HVO-a "Knez Domagoj",⁴⁷⁷⁷ i Huso Mehmed, pripadnik Brigade "Bregava" ABiH.⁴⁷⁷⁸

C. Hapšenje žena, djece i starijih osoba, raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje imovine u opštini Stolac u julu i avgustu 1993.

1922. U paragrafima 159 do 166 Optužnice navodi se da je u julu i avgustu 1993., HVO provodio kampanju hapšenja i premještanja civila Muslimana, tokom koje je HVO pljačkao i uništavao njihovu imovinu.

1923. Naime, dokazi pokazuju da je 3. jula 1993. Nedjeljko Obradović, zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a, izdao zapovijed svim jedinicama 1. brigade HVO-a prema kojoj je trebalo "spriječiti zločine u zoni odgovornosti brigade", a "muslimansko stanovništvo grupirati" u zoni i "osigurati" ga.⁴⁷⁷⁹

1924. Vijeće je, međutim, prihvatilo dokumente HVO-a i međunarodnih organizacija, prisutnih na terenu u vrijeme tih događaja, i saslušalo svjedočenja predstavnika međunarodne zajednice i svjedoka s tog područja, koji pokazuju da je u julu 1993. HVO započeo kampanju hapšenja i raseljavanja žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac.⁴⁷⁸⁰

1925. U vezi s navodima u paragrafima 160 do 166 Optužnice, Vijeće će dalje u tekstu detaljnije analizirati dokaze koji se odnose na kriminalne događaje u svakom od konkretno navedenih mjesta. Vijeće će se prvo osvrnuti na događaje koji su se odigrali u Prenju 6. jula 1993. (1); zatim će se baviti događajima od 12. do 15. jula 1993. (2) u selima Aladinići (a), Pješivac Greda (b), Rotimlja (c) i u gradu Stocu (d). Potom će analizirati događaje u Borojevićima krajem jula 1993. (3), te događaje iz mjeseca avgusta 1993. (4) u gradu Stocu (a) i u selu Prenj (b).

⁴⁷⁷¹ Svjedok BI, T(f), str. 2401 i 2402; P 06697, par. 58; P 09847 pod pečatom, str. 2; P 10135, par. 30-32; P 09712, pod pečatom, par. 44 i 45; P 09768 pod pečatom, str. 3; Svjedok CQ, T(e), str. 11430-11432; P 03369 pod pečatom, str. 1 i 2; P 03952, str. 2.

⁴⁷⁷² P 09947, str. 2 i 5.

⁴⁷⁷³ P 09986, str. 2 i 3.

⁴⁷⁷⁴ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2174, 2198-2201.

⁴⁷⁷⁵ Svjedok DD, T(f), str. 14426, 14425 i 14426, zatvorena svednica.

⁴⁷⁷⁶ Svjedok BI, T(f), str. 2399, 2403 i 2405.

⁴⁷⁷⁷ P 10229, str. 2, par. 2, 3 i 6.

⁴⁷⁷⁸ P 10138, par. 6, 9, 18 i 19.

⁴⁷⁷⁹ Termin u originalu na b/h/s-u je "osigurati"; P 03135, str. 2.

⁴⁷⁸⁰ Svjedok BB, T(f), str. 17197, 17198, 17227, 17254 i 17255, zatvorena svednica; P 06697, par. 58; P 03223 pod pečatom, str. 4 i 5; P 09847 pod pečatom, str. 2.

1. Događaji u selu Prenj 6. jula 1993.: raseljavanje stanovništva i krađa imovine

1926. U paragrafima 159 i 160 Optužnice navodi se da je oko 6. jula 1993. HVO protjerao iz njihovih domova žene, djecu i starije osobe, Muslimane, iz sela Prenj ili okoline. Tokom protjerivanja pripadnici snaga HVO-a pljačkali su imovinu muslimanskih civila.

1927. Vijeće je saslušalo Svjedoka CH, prema čijim riječima su se vojnici HVO-a oko 6. ili 7. jula 1993., nakon što su odveli muškarce iz sela, vratili i uz prijetnje smrću natjerali žene iz sela Prenj⁴⁷⁸¹ da se popnu u kamion i odveli ih u Školu u Aladinićima/Crnićima.⁴⁷⁸² Kasnije su te žene iz škole oslobođene 2. avgusta 1993. i prevezene u Bunu.⁴⁷⁸³

1928. Vijeće ne raspolaže informacijama u vezi s krađom imovine tokom raseljavanja žena iz Prenja.

2. Događaji u Aladinićima, Pješivac Gredi, Rotmilju i Stocu od 12. do 15. jula 1993.

a) Raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje stambenih objekata i džamije u Aladinićima

1929. U paragrafima 159, 161 i 162 Optužnice navodi se da je u periodu od 12. do 15. jula 1993. HVO protjerao civile Muslimane iz njihovih domova u selu Aladinići, zatim je opljačkao njihovu imovinu i silom ih premjestio na druge teritorije. HVO je u selu takođe razorio džamiju i kuće u vlasništvu Muslimana.

1930. Vijeće je saslušalo iskaz *viva voce* Svjedoka CD,⁴⁷⁸⁴ prema čijim riječima je HVO napao Aladiniće oko 13. jula 1993.⁴⁷⁸⁵ Nakon napada, šest muškaraca u uniformi HVO-a, pripadnika Vojne policije, od kojih se jedan zvao Ljubo Bošković,⁴⁷⁸⁶ uhapsili su Svjedoka CD, automatskim oružjem mu prijetili smrću i tražili od njega da im kaže gdje mu se krije sin.⁴⁷⁸⁷ Ti muškarci su ga zatim zatvorili u jednu prodavnicu u Aladinićima, u kojoj su se već nalazili stariji muškarci, žene, među kojima Muhiba Balavac, i djeca.⁴⁷⁸⁸ HVO je te osobe u prodavnici držao jedan dan, a zatim ih je 14. jula 1993. odveo u Školu u Aladinićima/Crnićima.⁴⁷⁸⁹

⁴⁷⁸¹ Vijeće napominje da svjedok govori samo o ženama iz Prenja, a ne pominje djecu ni starije osobe.

⁴⁷⁸² P 09749 pod pečatom, str. 2.

⁴⁷⁸³ P 09749 pod pečatom, str. 5.

⁴⁷⁸⁴ Žrtva - primjer za paragraf 161 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici.

⁴⁷⁸⁵ Svjedok CD, T(f), str. 10537 i 10539, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁸⁶ Svjedok CD, T(f), str. 10539, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁸⁷ Svjedok CD, T(f), str. 10540, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁸⁸ Svjedok CD, T(f), str. 10541 i 10542 i 10544, zatvorena sjednica.

⁴⁷⁸⁹ Svjedok CD, T(f), str. 10543, djelimično zatvorena sjednica.

1931. Dana 14. jula 1993., Sejfo Kajmović je vidio da je džamija u Aladinićima u plamenu. Međutim, on nije mogao da kaže ko je izazvao požar.⁴⁷⁹⁰ Shodno tome, Vijeće ne može da isključi da su ovaj požar možda izazvale neke druge osobe koje su se u vrijeme tih događaja nalazile u selu, na primjer Hrvati koji nisu bili pripadnici HVO-a. Stoga, uz napomenu da Vijeće zaključuje da je 14. jula 1993. džamija u Aladinićima zapaljena, Vijeće ne može van razumne sumnje da donese zaključak da su osobe koje su izazvale požar bile pripadnici HVO-a. Osim toga, tužilaštvo nije predložilo nijedan dokaz u vezi s nanošenjem štete stambenim objektima ili krađom imovine u selu Aladinići.

b. Raseljavanje stanovništva, smrt jedne žene i krađa imovine u Pješivac Gredi

1932. U paragrafima 159 i 161 Optužnice, navodi se da je u periodu od 12. do 15. jula 1993. HVO protjerao civile, Muslimane, iz njihovih domova u selu Pješivac Greda, opljačkao njihovu imovinu i silom ih premjestio na druge teritorije. Tokom tih operacija, snage HVO-a usmratile su hicem iz vatrenog oružja jednu osamnaestogodišnju Muslimanku.

1933. Nakon što analizira dokaze u vezi s raseljavanjem stanovništva i pogibijom jedne mlade žene (i), Vijeće će se osvrnuti na dokaze u vezi s krađom muslimanske imovine u selu (ii).

i. Raseljavanje muslimanskog stanovništva i smrt jedne mlade žene u Pješivac Gredi

1934. Vijeću su konkretno predložena svjedočenja više članova porodice Kaplan, uključujući i svjedočenje Fate Kaplan,⁴⁷⁹¹ koji su proživjeli događaje u selu Pješivac Greda u julu 1993.

1935. Godine 1993. selo Pješivac Greda sastojalo se od 13 muslimanskih i dvije hrvatske kuće.⁴⁷⁹²

1936. Dana 13. jula 1993., oko 14:00 sati, HVO je protjerao i uhapsio Muslimane u selu Pješivac Greda, među kojima su bili djeca, dojenčad, žene i starije osobe.⁴⁷⁹³ Među tim osobama nalazilo se više članova porodice Kaplan, uključujući Fatu, Aišu, Sanidu, Enada i Salka.⁴⁷⁹⁴ Dragan Bonojza, vojnik HVO-a, došao je pred kuću Fate Kaplan i ubio njenu kćerku Sanidu, koja je u to vrijeme imala 17 godina,⁴⁷⁹⁵ ispalivši rafal prema njoj u trenutku kada je izlazila iz kuće i upitala ga: "Ma

⁴⁷⁹⁰ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694 i 11695. V. takođe P 08939, str. 8.

⁴⁷⁹¹ Žrtva - primjer za paragraf 161 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici.

⁴⁷⁹² P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11097 i 11098.

⁴⁷⁹³ Fata Kaplan, T(f), str. 2125, 2126, 2133 i 2134. Tog dana nije bilo borbi u Pješivac Gredi nego u pravcu Satorove Gomile; P 09753 pod pečatom, str. 2 verzije na francuskom.

⁴⁷⁹⁴ P 09945, par. 7.

⁴⁷⁹⁵ Žrtve ubijene u Stocu, pomenute u prilogu Optužnici u vezi s navodima iz paragrafa 161; P 09753 pod pečatom, str. 2 verzije na francuskom.

kućete, odvede muške, đe ćete nas?"⁴⁷⁹⁶ HVO je stanovnike sela kamionom odvezao u Jasoć, udaljen 7 km od Pješivac Grede. Sanidina majka je morala ostaviti tijelo svoje kćerke na mjestu gdje je ubijena. Na osnovu zapovijedi Veselka Raguža,⁴⁷⁹⁷ HVO je zatim odveo uhapšene osobe u Školu u Aladinićima/Crnićima.⁴⁷⁹⁸ Počev od 13. jula 1993., oko 3.000 Muslimana, stanovnika sela s područja opštine Stolac, među kojima i iz sela Pješivac Greda, uključujući dojenčad, djecu i starije osobe,⁴⁷⁹⁹ držano je desetak dana u zatočeništvu u Školi u Aladinićima/Crnićima.⁴⁸⁰⁰

1937. Šejla Humačkić⁴⁸⁰¹ je izjavila da su 13. jula 1993., oko 9:00 sati ujutro, dok se ona s jednim dijelom svoje porodice nalazila u kući Seje Humačkića u selu Pješivac Greda, u kojoj su se okupile žene i djeca iz sela, vojnici HVO-a opkolili kuću i naredili osobama koje su se u njoj nalazile da iziđu, prijeteći im pritom oružjem i smrću i ispalivši nekoliko hitaca u zrak.⁴⁸⁰² Kasnije tokom dana, pripadnici HVO-a odveli su te osobe u kuću Hamze Kaplana, u zaseoku Kaplan, pri čemu su Muslimanima prijetili smrću.⁴⁸⁰³

1938. Kada su stigli u kuću Hamze Kaplana, Šejla Humačkić je primijetila da su se vojnici HVO-a, među kojima je bio izvjesni Drago, nalazili u dvorištu kuće, a zatim je čula rafal ispaljen iz automatskog oružja i jauke.⁴⁸⁰⁴ Porodica Kaplan istjerana je iz svoje kuće i pridružila se grupi.⁴⁸⁰⁵ Fata Kaplan joj je tada rekla da je njenu kćerku Sanidu Kaplan upravo ubio jedan vojnik rafalom iz automatskog oružja.⁴⁸⁰⁶ Fata Kaplan je zatim pokazala čovjeka koji je počinio ubistvo i koji se nalazio ispred dvorišta kuće Hamze Kaplana.⁴⁸⁰⁷ Šejla Humačkić prepoznala je Dragu, koji je u tom trenutku nosio automatsko oružje.⁴⁸⁰⁸ Aiša Kaplan potvrdila je riječi Šejle Humačkić i takođe je pokazala Dragu kao počinioca Sanidinog ubistva.⁴⁸⁰⁹

1939. Prema riječima Šejle Humačkić, HVO je protjerao porodicu Kaplan iz njihove kuće i odveo je, zajedno s grupom žena i djece u kojoj se nalazila Šejla Humačkić i druge porodice protjerane iz

⁴⁷⁹⁶ Fata Kaplan, T(f), str. 2125-2132; P 09067; P 08789; IC 00008 i IC 00009. Prilikom ekshumacije tijela Sanide Kaplan utvrđeno je da je ubijena hicima iz vatrenog oružja, koji su je pogodili u rame i glavu: Fata Kaplan, T(e), str. 2150; P 09945, par. 8-11; P 10135, par. 34; P 09986, str. 3; P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 2.

⁴⁷⁹⁷ Vijeće nema nikakvih informacija o dužnosti koju je obavljao Veselko Raguž.

⁴⁷⁹⁸ Fata Kaplan, T(f), str. 2133-2135; IC 00010 i IC 00011; P 09945, par. 5.

⁴⁷⁹⁹ Fata Kaplan, T(f), str. 2136.

⁴⁸⁰⁰ Fata Kaplan, T(f), str. 2136 i 2139; P 09945, par. 11.

⁴⁸⁰¹ Žrtva - primjer za paragraf 161 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici.

⁴⁸⁰² P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰³ P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰⁴ P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰⁵ P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰⁶ P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰⁷ P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰⁸ P 09986, str. 3.

⁴⁸⁰⁹ P 09986, str. 4.

svojih kuća,⁴⁸¹⁰ prema kamionima, a potom odvezao u selo Jasoč.⁴⁸¹¹ Stanovnici sela Pješivac Greda ostali su neko vrijeme u selu Jasoč prije nego što su odvedeni u osnovnu školu u Aladinićima/Crnićima.⁴⁸¹²

1940. Nakon što ih je desetak dana držao zatvorene u osnovnoj školi u Aladinićima/Crnićima, HVO je stanovnike sela vratio u Pješivac Gredu, smjestivši 250 osoba u kuću Fate Kaplan, a druge ljude, njih gotovo 1.000, u preostali dio sela, odnosno po 13 porodica po kući.⁴⁸¹³

1941. Dana 2. avgusta 1993., HVO je kamionima odvezao stanovnike sela do Bune i natjerao ih da pješake prema Blagaju, pucajući im pritom iznad glava.⁴⁸¹⁴

1942. U svom Završnom podnesku, Petkovićeve odbrana tvrdi da su Muslimani, stanovnici nekoliko sela u opštini Stolac, sakupljeni i privremeno evakuisani zbog vlastite bezbjednosti; da su nakon nekoliko dana vraćeni svojim kućama i da nisu premješteni van opštine Stolac prije kraja jula 1993.⁴⁸¹⁵

1943. Međutim, Vijeće konstatuje da, suprotno tvrdnjama Petkovićeve odbrane, dokazi pokazuju da su Muslimani, stanovnici sela Pješivac Greda, odvedeni u zatočeničke centre HVO-a. Dalje, oni nisu vraćeni svojim kućama po prestanku opasnosti od neprijateljstava, kako to izgleda shvata Petkovićeve odbrana, nego su natrpani u nekoliko kuća u selu i nakon par dana odvedeni prema teritoriju pod kontrolom ABiH. Osim toga, Vijeće konstatuje da u vrijeme kada su vršena hapšenja u selu nije bilo oružanih sukoba.

ii. Krađa imovine u vlasništvu Muslimana u Pješivac Gredi

1944. Približno od 2. do 13. jula 1993., Jazo i Boro, dva vojnika jedinice HVO-a stacionirane u selu Pješivac Greda, krali su automobile i traktore Muslimana iz ovog sela.⁴⁸¹⁶ Svjedok CM vidio je kako su vojnici HVO-a ukrali sve zalihe hrane iz kuća u zaseocima Đulić i Kaplan.⁴⁸¹⁷

1945. Šejla Humačkić izjavila je da je, prije nego što je odvedena u Blagaj iz kuća u selu Pješivac Greda u kojima su bile zatočene žene, djeca i starije osobe, na jednom stolu vidjela gomilu novčanica i nakita koje su vojnici HVO-a ukrali zatočenicima.⁴⁸¹⁸

⁴⁸¹⁰ P 09986, str. 3.

⁴⁸¹¹ P 09986, str. 4.

⁴⁸¹² P 09986, str. 4.

⁴⁸¹³ Fata Kaplan, T(f), str. 2140-2142; P 09945, par. 11; P 09986, str. 3 i 4.

⁴⁸¹⁴ P 09945, par. 15; Fata Kaplan, T(f), str. 2142-2144; P 09986, str. 4.

⁴⁸¹⁵ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 207.

⁴⁸¹⁶ P 09753 pod pečatom, str. 2 verzije na francuskom; P 09945, par. 14.

⁴⁸¹⁷ P 09753, str. 3.

1946. Shodno tome, Vijeće na osnovu dokaza može da zaključi da su pripadnici HVO-a u julu 1993. krali imovinu u vlasništvu Muslimana u selu Pješivac Greda.

c. Raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje stambenih objekata, imovine i džamije u Rotimlji

1947. U paragrafima 159, 161 i 162 Optužnice navodi se da je HVO, u periodu od 12. do 15. jula 1993., protjerao civile, Muslimane, iz njihovih domova u selu Rotimlja, opljačkao njihovu imovinu i silom ih premjestio na druge teritorije. HVO je, tokom tih operacija, takođe razorio džamiju, kuće i imovinu Muslimana u tom selu.

1948. Što se tiče džamije, Vijeće raspolaže samo izvještajem mostarskog muftije, koji sadrži popis muslimanskih vjerskih objekata srušenih u periodu od 1. januara 1992. do 1. avgusta 1999., a u kojem se pominje rušenje džamije u selu Rotimlja.⁴⁸¹⁹ Uz napomenu da Vijeće zaključuje da je ta džamija zaista srušena, zbog nedostatka dodatnih dokaza Vijeće nije u mogućnosti da utvrdi ko su bili počinioci tog djela. Osim toga, Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom u vezi s drugim navodima o tom mjestu.

d. Raseljavanje stanovništva, oštećivanje džamije i krađa imovine u Stocu

1949. U paragrafima 159 i 163 Optužnice navodi se da je HVO 13. i 14. jula 1993. protjerao civile, Muslimane, iz njihovih domova u gradu Stocu, opljačkao njihovu imovinu i silom ih premjestio na druge teritorije. HVO je nakon toga razorio Sultan Selimovu džamiju, koja je takođe poznata pod nazivom Careva džamija.

1950. Prije svega, Vijeće napominje da ne raspolaže nijednim dokazom u vezi s raseljavanjem žena, djece i starijih osoba iz grada Stoca u julu 1993. godine.⁴⁸²⁰

1951. Što se tiče navoda o krađi, Svjedok EE je izjavio da su mu ukrali svu imovinu, to jest automobile, poljoprivredne mašine, kamione i stoku.⁴⁸²¹ Hikmeta Rizvanović izjavila je da, počev od kraja 1992. i tokom 1993., u Stocu nije bilo električne energije i da su radnje bile prazne pošto je većina bila "opljačkana".⁴⁸²² Ti svjedoci, međutim, nisu bili očevici događaja i ne mogu da pruže precizne informacije u vezi s datumom izvršenja krađa ili s njihovim počiniocima. Vijeće, dakle, ne

⁴⁸¹⁸ P 09986, str. 4.

⁴⁸¹⁹ P 08939, str. 7.

⁴⁸²⁰ Kako je opisano u dijelu pod naslovom "Raseljavanje stanovništva Stoca" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac, Muslimani su u avgustu 1993. još uvijek živjeli u gradu Stocu.

⁴⁸²¹ P 10135 pod pečatom, par. 107.

⁴⁸²² P 09947, str. 4.

može da isključi mogućnost da su krađe počinile neke druge osobe koje su se nalazile u gradu u vrijeme navedenih događaja, na primjer Hrvati koji nisu bili pripadnici HVO-a. Shodno tome, Vijeće ne može van razumne sumnje da zaključi da je HVO počinio krađe u Stocu u julu 1993.

1952. Što se tiče oštećivanja džamije, Svjedok CL⁴⁸²³ je izjavio da je oko 13. i 14. jula 1993. HVO zapalio "Carevu džamiju".⁴⁸²⁴ To svjedočenje potkrepljeno je izvještajem mostarskog muftije s popisom muslimanskih vjerskih objekata srušenih u periodu od 1. januara 1992. do 1. avgusta 1999.⁴⁸²⁵ i svjedočenjem Svjedoka BI,⁴⁸²⁶ koji je izjavio da je između 15. i 25. jula 1993. vidio kako gori Sultan Selimova džamija, kao i okolni objekti, a za to vrijeme su vojnici HVO-a, među kojima je bio Marijan Prce,⁴⁸²⁷ stajali na udaljenosti od stotinjak metara od mjesta požara i nisu intervenisali.⁴⁸²⁸ Nakon požara od građevine je ostao samo kostur.⁴⁸²⁹ Svjedok BI nije formalno identifikovao osobe koje su uzrokovale požar, no izjavio je da kada je požar buknuo, u Stocu nije bilo granatiranja i da su gradom patrolirale samo jedinice HVO-a.⁴⁸³⁰

1953. Vijeće smatra da to što su svjedoci naveli donekle različite datume u vezi s tim događajem ne umanjuje vrijednost njihovih svjedočenja, koja su generalno uzevši dosljedna. Dakle, Vijeće zaključuje da su vojnici HVO-a sredinom jula 1993. zapalili Sultan Selimovu džamiju u Stocu.

3. Raseljavanje stanovništva, krađa imovine i oštećivanje stambenih objekata i imovine krajem jula 1993. u Borojevićima

1954. U paragrafima 159 i 164 Optužnice navodi se da je HVO krajem jula 1993. protjerao civile Muslimane iz njihovih domova u selu Borojevići i opljačkao njihovu imovinu. HVO je takođe razorio kuće i imovinu muslimanskih stanovnika sela.

1955. Preliminarno, Vijeće napominje da Praljкова odbrana u svom Završnom podnesku tvrdi da paragraf 164 nije dovoljno precizan što se tiče vremenskog perioda kada su se navedeni događaji odigrali i da, shodno tome, Praljкова odbrana ne može da zna šta se optuženom stavlja na teret.⁴⁸³¹

⁴⁸²³ Stanovnik grada Stoca; Svjedok CL, T(f), str. 11043 i 11044, djelimično zatvorena sjednica; IC 00134 pod pečatom.

⁴⁸²⁴ Svjedok CL, T(f), str. 11055-11060 i 11076, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸²⁵ P 08939, str. 7.

⁴⁸²⁶ Musliman, stanovnik grada Stoca; Svjedok BI, T(f), str. 2392, 2396, 2407 i 2408, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸²⁷ Svjedok BI, T(f), str. 2457. U vezi s dužnostima Marijana Prce, v. "Zatočenje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac, gdje Vijeće konstatuje da je više svjedoka pomenulo Marijana Prcu kao vojnika HVO-a, iako je on nesumnjivo bio pripadnik MUP-a.

⁴⁸²⁸ Svjedok BI, T(f), str. 2406-2408, 2421. Svjedok BI identifikovao je lokaciju na kojoj se nalazila Sultan Selimova džamija u dokaznom predmetu IC 00018, str. 1, str. 3, str. 5, i str. 7.

⁴⁸²⁹ Svjedok BI, T(f), str 2421.

⁴⁸³⁰ Svjedok BI, T(f), str. 2421.

⁴⁸³¹ Završni podnesak Praljkovе odbrane, par. 386. Vijeće napominje da Praljkovа odbrana iznosi tvrdnje o istim nepreciznostima u odnosu na paragrafe 167, 168 i 170. Iz gorenavedenih razloga Vijeće to neće uzeti u obzir prilikom svojih budućih razmatranja.

Vijeće podsjeća da je u pretpretresnom postupku Pretresno vijeće I već riješilo pitanja u vezi s nedostacima u formi Optužnice, između ostalog i u vezi s gorenavedenim, i ocijenilo da Optužnica sadrži sve neophodne pojedinosti.⁴⁸³² Vijeće, dakle, smatra da nije potrebno da se u ovoj fazi postupka ponovo vraća na to pitanje.

1956. Vijeću su predočene pismene izjave Edina Baljića⁴⁸³³ i Ibri Zlomužice,⁴⁸³⁴ koji su bili očevici događaja u Borojevićima u julu 1993. Ta dva muškarca su se oko devedeset dana skrivali u obližnjoj šumi, odakle su vidjeli vojnike HVO-a kako pljačkaju brojne muslimanske kuće u selu, naročito kuće u blizini džamije i u Razića mahali,⁴⁸³⁵ i kako ih zatim pale nakon što su preuzeli kontrolu nad selom.⁴⁸³⁶

1957. Što se tiče navoda o premještanju stanovništva iz sela Borojevići, Vijeće raspolaže samo izjavom Ibri Zlomužice, u kojoj on kaže da je od jednog stanovnika sela, svjedoka događaja, saznao da su vojnici HVO-a odveli sve stanovnike sela, Muslimane, čak i žene i djecu.⁴⁸³⁷ Ipak, Vijeće smatra da ne može da uzme u obzir ovu informaciju jer je izjava Ibri Zlomužice, koja se zasniva na saznanjima iz druge ruke, prihvaćena na osnovu pravila 92bis Pravilnika i nije potkrepljena nijednim dokazom.

4. Događaji u Stocu i Prenju u avgustu 1993.

1958. U paragrafima 165 i 166 Optužnice navodi se da su oko 4. avgusta 1993. snage HVO-a protjerale civile Muslimane iz grada Stoca i razorile stambeni kompleks Begovina, stari centar grada i tri džamije (džamiju Ali-paše Rizvanbegovića, džamiju hadži Alije Hadžisalihovića i džamiju Ismail-kapetana Šarića). HVO je 4. i 5. avgusta 1993. takođe razorio kuće i imovinu u vlasništvu Muslimana, stanovnika sela Prenj, kao i seosku džamiju.

1959. Vijeće će prvo ispitati navode u vezi s događajima koji su se odigrali u gradu Stocu (a), a potom će analizirati događaje u selu Prenj (b).

a) Raseljavanje stanovništva, oštećivanje kulturnih dobara, džamija i stambenih objekata u Stocu

1960. Vijeće će proučiti navode o raseljavanju stanovništva (i), zatim navode o oštećivanju kulturnih dobara i džamija (ii) i, konačno, navode o oštećivanju stambenih objekata u gradu (iii).

⁴⁸³² *Tužilac protiv Prlića i ostalih*, predmet br. IT-04-74-PT, "Odluka po preliminarnom podnesku odbrane o nedostatku u formi Optužnice", javno, 22. jula 2005., par. 49.

⁴⁸³³ Musliman, stanovnik sela Borojevići; P 09943, par. 4.

⁴⁸³⁴ Imam u selu Borojevići od 1989. godine; P 09948, par. 2.

⁴⁸³⁵ P 09948, par. 2.

i. Raseljavanje stanovništva Stoca

1961. Što se tiče tih navoda, Vijeće je konkretno saslušalo svjedočenje Svjedoka BI⁴⁸³⁸ i svjedočenje predstavnika međunarodne zajednice koji su bili na terenu u vrijeme događaja, na primjer svjedočenje Svjedoka BC.⁴⁸³⁹ Vijeće se takođe upoznao s pismenim izjavama više svjedoka koji su u mjesecu avgustu 1993. godine proživjeli događaje u Stocu.

1962. Tako iz dokaza proizlazi da su 4. avgusta 1993. vojnici HVO-a,⁴⁸⁴⁰ među kojima su bili Marijan Prce,⁴⁸⁴¹ Vide Palameta zvani Dugi i Bošković s nadimkom Celo,⁴⁸⁴² uz upotrebu sile odveli žene, djecu i starije osobe iz grada Stoca i okupili ih—ponekad uz prijetnje, dopuštajući im da sa sobom ponesu samo jednu plastičnu kesu sa stvarima—na više mjesta u gradu, među kojima i u školi u Stocu,⁴⁸⁴³ nakon čega su ih odvezli u Blagaj.⁴⁸⁴⁴

ii. Oštećivanje kulturnih dobara i džamija u Stocu

1963. Vijeće napominje da su, prema riječima svjedoka Fahrudina Rizvanbegovića,⁴⁸⁴⁵ njegova supruga i Esad Sefo, jedan od zatočenika s kojim je Fahrudin Rizvanbegović bio u Zatvoru u Dretelju, oko 19. jula 1993. vidjeli kako je jedna jedinica oružanih snaga HVO-a, smještena u kompleksu Begovina, zapalila taj stambeni kompleks nakon što ga je napustila.⁴⁸⁴⁶ Ta stambena cjelina s kraja 18. stoljeća, vlasništvo porodice Rizvanbegović, od 1952. godine bila je pod zaštitom Zavoda za zaštitu kulturnih spomenika Republike Bosne i Hercegovine.⁴⁸⁴⁷ Prema riječima Fahrudina Rizvanbegovića, datum 4. avgusta 1993. koji se s tim u vezi navodi u Optužnici nije tačan.⁴⁸⁴⁸

⁴⁸³⁶ P 09943, par. 7, 9 i 11; P 09948, par.14.

⁴⁸³⁷ P 09948, par. 13.

⁴⁸³⁸ Musliman, stanovnik grada Stoca; Svjedok BI, T(f), str. 2392, 2396, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸³⁹ Predstavnik jedne međunarodne organizacije na području Mostara od 10. ili 11. maja 1993. do juna 1994.; Svjedok BC, T(f), str. 18315, 18316, 18335-18337, zatvorena sjednica.

⁴⁸⁴⁰ Svjedok BI, T(f), str. 2426.

⁴⁸⁴¹ U vezi s tim i s dužnostima Marijana Prce, koga je više svjedoka opisalo kao pripadnika HVO-a, dok je on ustvari bio pripadnik MUP-a, v. "Zatočenje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

⁴⁸⁴² Svjedok BI, T(f), str. 2462.

⁴⁸⁴³ Svjedok BI, T(f), str. 2403, 2426 i 2427. Svjedok BI identifikovao je lokaciju na kojoj se nalazila osnovna škola u dokaznom predmetu IC 00018, str. 1-3 i 10.

⁴⁸⁴⁴ Svjedok BI, T(f), str. 2403; P 09847 pod pečatom, str. 2; P 10143, str. 9; P 09946 pod pečatom, par. 46-59; P 09947, str. 2 i 6; Svjedok CL, T(f), str. 11067, 11068, djelimično zatvorena sjednica i 11069; P 09583; Svjedok CL, T(f), str. 11075; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2202 i 2203; P 09750 pod pečatom, str. 4; Svjedok CE, T(f), str. 10598, djelimično zatvorena sjednica; P 09751 pod pečatom, str. 4.

⁴⁸⁴⁵ Profesor i stanovnik grada Stoca; Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2177 i 2178.

⁴⁸⁴⁶ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2239, 2247, 2248, 2362, 2363 i 2373; T(e), str. 2247.

⁴⁸⁴⁷ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2241-2247; P 00001; P 03842; P 08918; IC 00014, IC 00015, IC 00016 i IC 00017.

⁴⁸⁴⁸ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2250 i 2251.

1964. Vijeće napominje da se svjedočenje Fahrudina Rizvanbegovića zasniva na informacijama iz druge ruke, s obzirom na to da je on bio u zatočenju u vrijeme kada je stambeni kompleks Begovina zapaljen. Osim toga, 19. avgust 1993., koji je svjedok naveo kao približni datum požara, razlikuje se od približnog datuma koji se navodi u Optužnici, tj. 4. avgusta 1993.

1965. Iako je odlučilo da smatra vjerodostojnim svjedočenje iz druge ruke Fahrudina Rizvanbegovića, većina Vijeća, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, smatra da je razlika u datumima između jedinog raspoloživog dokaza i Optužnice isuviše značajna da bi Vijeće van razumne sumnje moglo da zaključi da je tužilaštvo dokazalo ovu tvrdnju.

1966. Osim toga, što se tiče razaranja tri džamije u Stocu, iako dokazi potvrđuju tu činjenicu, ipak se razmimoilaze u datumima. Prema riječima Fahrudina Rizvanbegovića, sve džamije u Stocu razorene su oko 19. jula 1993.,⁴⁸⁴⁹ a prema izvještaju jedne međunarodne organizacije koja je bila na terenu u vrijeme događaja, džamije su razorene 1. avgusta 1993.,⁴⁸⁵⁰ dok se prema riječima Svjedoka DT to desilo 4. avgusta.⁴⁸⁵¹ U izvještaju mostarskog muftije, koji sadrži popis muslimanskih vjerskih objekata srušenih u periodu od 1. januara 1992. do 1. avgusta 1999., razaranje ovih džamija pripisuje se "Hrvatima", ali se ne navodi ni tačan datum ni ko su bili počinioci razaranja.⁴⁸⁵² Iako drugi dokazi razaranja potvrđuju, nijedan od njih ne daje precizne informacije o datumu razaranja.⁴⁸⁵³ Osim toga, nijedan svjedok kojeg je Vijeće saslušalo nije bio direktni očevidac događaja i stoga ne može da svjedoči o počiniocima razaranja.

1967. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće se uvjerilo da su tri stare džamije u Stocu razorene krajem jula ili početkom avgusta 1993. Vijeće, međutim, ne može da isključi mogućnost da su razaranja izvršile neke druge osobe koje su se u to vrijeme nalazile u gradu, na primjer Hrvati koji nisu bili pripadnici HVO-a. Shodno tome, Vijeće ne može van razumne sumnje da zaključi da je HVO odgovoran za ta razaranja.

⁴⁸⁴⁹ Fahrudin Rizvanbegović, T(f), str. 2248 i 2249.

⁴⁸⁵⁰ P 09847 pod pečatom, str. 2.

⁴⁸⁵¹ P 09946 pod pečatom, par. 34, 37 i 39.

⁴⁸⁵² P 08939, str. 7.

⁴⁸⁵³ Svjedok C, T(f), str. 22422, zatvorena sjednica; P 08939, str. 7.

iii. Oštećivanje stambenih objekata u Stocu

1968. Više svjedoka je početkom avgusta 1993.⁴⁸⁵⁴ vidjelo da su kuće u vlasništvu Muslimana razorene ili da su u plamenu. Međutim, pošto ti svjedoci nisu vidjeli kada su kuće razorene ili zapaljene, oni ne mogu da daju tačne informacije u vezi s izvršiocima.

1969. Dakle, Vijeće zaključuje da, iako su stambeni objekti koji su pripadali Muslimanima, stanovnicima Stoca, razoreni početkom avgusta 1993., Vijeće ne može da isključi mogućnost da su razaranja izvršile osobe koje su se nalazile u gradu u vrijeme događaja, na primjer Hrvati koji nisu bili pripadnici HVO-a. Vijeće stoga ne može van razumne sumnje da zaključi da su navedenog datuma pripadnici HVO-a razorili stambene objekte Muslimana u Stocu.

b) Oštećivanje stambenih objekata, imovine i džamije u Prenju

1970. Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom u vezi s oštećivanjem muslimanskih stambenih objekata, njihove imovine ili džamije u Prenju.

D. Zatočenje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac

1971. U paragrafu 168 Optužnice navodi se da su organi vlasti HVO-a zatvarali i držali civile Muslimane, konkretno u Školi u Crnićima, u fabrici TGA, u VPD-u i u privatnim kućama. Uslovi zatočenja bili su užasni zbog pretrpanosti, okrutnog postupanja, nedovoljne količine vode i hrane, neodgovarajućih sanitarija, nedostatka ležaja i zdravstvene njege.

1972. U ovom dijelu presude Vijeće će analizirati navedene događaje prema mjestu zatočenja, to jest u Školi u Aladinićima/Crnićima (1), u privatnim kućama (2), u fabrici TGA (3), u VPD-u (4) i na drugim, neutvrđenim lokacijama (5).

1973. Preliminarno, Vijeće napominje da su, prilikom opisa događaja čiji se prikaz iznosi dalje u tekstu, razni svjedoci u više navrata pomenuli ime Marijana Prce. Više svjedoka ga je identifikovalo samo kao pripadnika HVO-a.⁴⁸⁵⁵ Vijeće, međutim, smatra posebno vjerodostojnim iskaz Fahrudina Rizvanbegovića u vezi s dužnostima Marijana Prce, jer je on veoma jasno izjavio da je Marijan Prce bio zapovjednik voda MUP-a u Stocu pridodatog komandi u Begovini, i jer je jasno razlikovao

⁴⁸⁵⁴ P 09946 pod pečatom, par. 37; Svjedok BI, T(f), str. 2422, 2423. Svjedok BI pobliže je identifikovao jednu cvječaru u dokaznom predmetu IC 00018, str. 3, i str. 9. Svjedok BI identifikovao je kozmetički salon u dokaznom predmetu IC 00018, str. 9 i IC 00018, str. 8, i str. 10; P 09947, str. 6 i 8.

⁴⁸⁵⁵ P 09946 pod pečatom, par. 72; Svjedok BI, T(f), str. 2457; P 09986, str. 4.

MUP i Vojnu policiju HVO-a.⁴⁸⁵⁶ Shodno tome, Vijeće zaključuje da je Marijan Prce u vrijeme navedenih događaja bio pripadnik MUP-a.

1. Zatočenje u Školi u Aladinićima/Crnićima

1974. U svrhu bolje organizacije informacija koje se odnose na događaje u vezi s ovom školom, Vijeće će najprije identifikovati školu (a), zatim će se osvrnuti na zatočenje u školi u julu 1993. (b) i počev od 4. avgusta 1993. (c). Konačno, Vijeće će ispitati koje su vlasti bile odgovorne za taj zatočenički centar (d).

a) Identifikacija Škole u Aladinićima/Crnićima

1975. Vijeće konstatuje da, iako su neki svjedoci govorili o Školi u Aladinićima, a drugi o Školi u Crnićima, sveukupni dokazi pokazuju da se radi o istoj školi, to jest o školi "Branko Šota".⁴⁸⁵⁷ Naime, Zijad Vujinović, bivši učenik te škole, potvrdio je da su školu "Branko Šota" pohađala djeca iz oba sela.⁴⁸⁵⁸

b) Zatočenje u Školi u Aladinićima/Crnićima u julu 1993.

1976. Svjedočenja koja su predložena Vijeću pokazuju da je HVO 13. jula 1993. uhapsio žene, djecu i starije osobe u više sela u opštini Stolac, među kojima su sela Aladinići, Prenj i Pješivac Greda, i zatočio ih u Školi u Aladinićima/Crnićima.⁴⁸⁵⁹ Osobe koje su stigle u školu 13. jula 1993. ostale su u zatočenju do treće sedmice jula 1993.⁴⁸⁶⁰

1977. Vijeće ne raspolaže tačnim brojem osoba zatvorenih u Školi u Aladinićima/Crnićima. Svjedok CH rekao je da je tamo bilo oko hiljadu osoba,⁴⁸⁶¹ Šejla Humačkić izjavila je da ih je bilo više stotina,⁴⁸⁶² a Fata Kaplan da ih je bilo 3.000.⁴⁸⁶³ Iako su ove brojke različite, Vijeće ipak može da konstatuje da je u Školi u Aladinićima/Crnićima u julu 1993. bilo barem nekoliko stotina

⁴⁸⁵⁶ Fahrudin Rizvanbegović, T(e), str. 2239. Svjedok CQ takođe je identifikovao Marijana Prcu kao pripadnika MUP-a, Svjedok CQ, T(f), str. 11452, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸⁵⁷ Na primjer, Fata Kaplan kaže da se škola "Branko Šota" nalazi u Aladinićima (T(f), str. 2133-2135; IC 00010 i IC 00011), a Svjedok CF govori o školi u Crnićima (P 09751 pod pečatom, str. 5; P 09557; P 09558), iako oba svjedoka identifikuju istu zgradu kao zgradu u kojoj se nalazila škola.

⁴⁸⁵⁸ P 10147 (verzija na francuskom), str. 4.

⁴⁸⁵⁹ Svjedok NN, P 10219 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 5877-5879; P 09986, str. 4; P 10147 (verzija na francuskom), str. 4; P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 2 i 3; P 10135, par. 32; Svjedok CD, T(f), str. 10540 i 10545; Svjedok CQ, T(f), str. 11433 i 11528, djelimično zatvorena sjednica; P 09749 pod pečatom, str. 3 i 5; Fata Kaplan, T(f), str. 2133-2135; P 09943, par. 4, 8 i 10; P 09945, par. 6.

⁴⁸⁶⁰ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3; Svjedok CQ, T(f), str. 11434; P 09943, par. 8; P 10135, par. 32; Svjedok CQ, T(f), str. 11434; Fata Kaplan, T(f), str. 2141; P 09945, par. 11.

⁴⁸⁶¹ P 03134, str. 3 i 4; P 03075, str. 1 i 2; Svjedok CH, T(f), str. 10861, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok CH, T(e), str. 10861.

⁴⁸⁶² P 09986, str. 4.

zatočenika. Vijeće, međutim, smatra da pomenute razlike ne umanjuju vjerodostojnost tih svjedočenja koja se, osim toga, u velikom dijelu podudaraju.

1978. Što se tiče uslova zatočenja u školi u julu 1993., svjedoci su izjavili da su zatočenici spavali na golom podu, nisu imali WC, prva tri dana zatočenja nisu dobivali hranu, a kasnije su morali da dijele komade hljeba i nekoliko konzervi koje su im dali stražari.⁴⁸⁶⁴

1979. Jedini dokaz u vezi s postupanjem prema zatočenicima kojim Vijeće raspolaže je izjava Šejle Humačkić, predložena na osnovu pravila 92bis Pravilnika, u kojoj stoji da nijedan od zatočenika u školi nije bio premlaćen od strane pripadnika HVO-a koji su ih čuvali.⁴⁸⁶⁵

c) Zatočenje u Školi u Aladinićima/Crnićima od 4. avgusta 1993.

1980. Dana 4. avgusta 1993., drugi talas žena, djece i starijih osoba iz opštine Stolac stigao je u istu školu iz drugih zatočeničkih centara HVO-a, među kojima iz fabrike TGA i Koštane bolnice, kao i iz grada Stoca.⁴⁸⁶⁶ Zatočenici koji su u školu stigli 4. avgusta 1993. ostali su tu približno do 14. avgusta 1993., kada su premješteni u VPD.⁴⁸⁶⁷

1981. Žene, djeca i starije osobe, zatočene u školi tokom tog perioda, takođe su spavali na golom podu, a u jedinom WC-u koji im je bio na raspolaganju nije bilo tekuće vode.⁴⁸⁶⁸ Zatočenici koji su u školu stigli 4. avgusta 1993. nisu dobivali hranu tokom prva dva dana zatočenja, ali su im treći dan vojnici HVO-a dali hljeba, mlijeka u prahu i namaz od sira.⁴⁸⁶⁹

1982. Što se tiče broja zatočenika, Vijeće smatra vjerodostojnim svjedočenje Svjedoka BI, prema čijim riječima je u školi 4. avgusta 1993. bilo zatočeno između 250 i 300 žena, djece i starijih osoba Muslimana.⁴⁸⁷⁰

⁴⁸⁶³ Fata Kaplan, T(f), str. 2136 i 2139.

⁴⁸⁶⁴ P 09986, str. 4; P 10135, par. 32; Svjedok CD, T(f), str. 10553, djelimično zatvorena sjednica; P 09749 pod pečatom, str. 5; Fata Kaplan, T(f), str. 2136.

⁴⁸⁶⁵ P 09986, str. 4.

⁴⁸⁶⁶ P 09751 pod pečatom, str. 5; P 09557; P 09558. Svjedok CF navodi imena tih osoba, ali ne i njihovu nacionalnu pripadnost; P 09750 pod pečatom, str. 5; P 09946 pod pečatom, par. 72; P 09944, par. 11 i 13; Svjedok CD, T(f), str. 10557 i 10558, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸⁶⁷ P 09944, par. 14; P 09750 pod pečatom, str. 5; Svjedok CD, T(f), str. 10560, djelimično zatvorena sjednica; P 09751 pod pečatom, str. 6; Svjedok BI, T(f), str. 2427; Svjedok CL, T(f), str. 11067, 11068, djelimično zatvorena sjednica i 11069.

⁴⁸⁶⁸ P 09944, par. 13; P 09750 pod pečatom, str. 5.

⁴⁸⁶⁹ P 09944, par. 13; Svjedok CD, T(f), str. 10558, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸⁷⁰ Svjedok BI, T(f), str. 2426 i 2427.

d) Vlasti odgovorne za zatočenički centar HVO-a u Školi u Aladinićima/Crnićima

1983. Više svjedoka prepoznalo je Benu Zdenka i Mileta Pazina kao osobe odgovorne za zatočenički centar HVO-a u Školi u Aladinićima/Crnićima.⁴⁸⁷¹ Svjedok CF identifikovao je Benu Zdenka kao pripadnika Vojne policije jer je nosio bijeli opasač.⁴⁸⁷² Vijeću nije poznato kojoj jedinici je pripadao Mile Pazin. Domobrani su bili zaduženi za nadzor nad školom i bili su pod zapovjedništvom te dvije osobe.⁴⁸⁷³

1984. Svjedok CL je 4. avgusta 1993. u školi takođe vidio Željka Raguža, pripadnika Vojne policije,⁴⁸⁷⁴ Marijana Prcu, pripadnika MUP-a,⁴⁸⁷⁵ i Peru Raguža, načelnika MUP-a Stoca.

2. Zatočenje u privatnim kućama u Pješivac Gredi

1985. U svim svjedočenjima koja su predočena Vijeću upoznalo kaže se da je HVO oko 19. jula 1993. žene, djecu i starije osobe, zatočene u Školi u Aladinićima/Crnićima, odveo u privatne kuće porodica Đulić i Kaplan u Pješivac Gredi. U tim su kućama te osobe bile zatočene do 2. avgusta 1993.⁴⁸⁷⁶ Iz svjedočenja slijedi da je HVO natrpao 13 porodica po jednoj kući, da su zatočenici imali nešto hrane i da su vojnici HVO-a osobama zatočenim u kući Fate Kaplan donijeli hranu koju su pokupili u selu.⁴⁸⁷⁷

1986. Što se tiče vlasti odgovornih za nadzor nad tim privatnim kućama, Vijeće napominje da su svjedoci generalno izjavili da su to bili vojnici HVO-a.⁴⁸⁷⁸

1987. Prema riječima Šejle Humačkić, vojnici HVO-a koji su 19. jula 1993. pretresli zatočenike u privatnim kućama u Pješivac Gredi imali su zagrebački akcenat i nosili su crne uniforme i šesire. Ona je izjavila da je tu bio i Marijan Prce, vojnik HVO-a⁴⁸⁷⁹ koji je bio odgovoran za nadzor nad školom u Aladinićima/Crnićima.⁴⁸⁸⁰ Šejla Humačkić je, međutim, jedini svjedok koji je izjavio da je Marijan Prce bio prisutan u privatnim kućama. Budući da je njeno svjedočenje predočeno na

⁴⁸⁷¹ Svjedok CD, T(f), str. 10557, djelimično zatvorena sjednica; P 09750 pod pečatom, str. 5; P 09751 pod pečatom, str. 5 i 6.

⁴⁸⁷² P 09751 pod pečatom, str. 4 verzije na francuskom.

⁴⁸⁷³ P 09750 pod pečatom, str. 5; P 09751 pod pečatom, str. 5. Na engleskom: "home guards": v. P 09752 pod pečatom, str. 3.

⁴⁸⁷⁴ P 04671.

⁴⁸⁷⁵ Svjedok BI, T(f), str. 2457.

⁴⁸⁷⁶ P 09753 pod pečatom, str. 3 u verziji na francuskom; P 10135 pod pečatom, par. 33; Fata Kaplan, T(f), str. 2139-2143; P 09945, par. 11 i 14; P 09986, str. 4.

⁴⁸⁷⁷ Fata Kaplan, T(f), str. 2140-2142; P 09986, str. 4.

⁴⁸⁷⁸ P 09753, str. 3.

⁴⁸⁷⁹ Svjedok BI, T(f), str. 2457.

⁴⁸⁸⁰ P 09986, str. 4.

osnovu pravila 92bis Pravilnika i da nema dokaza koji ga potkrepljuju, Vijeće ne može da zaključi da su Marijan Prce i MUP imali ulogu u zatočenju u tim privatnim kućama.

1988. Osim toga, Svjedok EE je izjavio da su kuće nadzirali domobrani.⁴⁸⁸¹ S obzirom na to da je to njegovo svjedočenje prihvaćeno na osnovu pravila 92bis Pravilnika i da je uz to zasnovano na saznanjima iz druge ruke,⁴⁸⁸² Vijeće ne može da zaključi da su domobrani bili zaduženi za nadzor nad Muslimanima u privatnim kućama u Pješivac Gredi.

1989. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da je HVO zatočio žene, djecu i starije osobe u privatne kuće u Pješivac Gredi. Vijeće, međutim, ne raspolaže nijednim dokazom u vezi s postupanjem prema zatočenicima.

3. Zatočenje u fabrici TGA

1990. Vijeće je saslušalo iskaze svjedokinja CE i CF koji su svjedočili o zatočenju stanovnika Stoca u fabrici TGA. Ti svjedoci izjavili su da su oružane snage HVO-a i Vojna policija, nakon što su 4. avgusta 1993. uhapsili svo preostalo stanovništvo grada Stoca, natjerali većinu stanovnika da krenu prema fabrici TGA.⁴⁸⁸³ Prema riječima Svjedokinje CE, Marijan Prce i Pero Raguž bili su zaduženi za tu operaciju, koja je imala za cilj raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz grada Stoca i njihovo zatočavanje u fabrici TGA.⁴⁸⁸⁴ Vijeće napominje da je Svjedokinja CE u svojoj prethodnoj izjavi navela da je Pero Raguž bio načelnik MUP-a u Stocu, a tokom svjedočenja pred Vijećem izjavila je da je Pero Raguž postao načelnik Vojne policije "kada je počeo rat".⁴⁸⁸⁵ Vijeće smatra da, kao što je već ranije objasnilo, sveukupni dokazi pokazuju da je Pero Raguž zadržao svoje mjesto načelnika MUP-a Stoca tokom perioda na koji se odnosi Optužnica.⁴⁸⁸⁶ Vijeće, međutim, smatra da ova zabuna svjedokinje ne dovodi u pitanju njeno svjedočenje u cjelini.

1991. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće na osnovu dokaza može da zaključi da je HVO zatočio žene, djecu i starije osobe u fabricu TGA. Vijeće, međutim, ne raspolaže nijednom informacijom u vezi s uslovima zatočenja ili postupanjem prema zatočenicima u toj fabrici.

⁴⁸⁸¹ P 10135 pod pečatom, par. 33.

⁴⁸⁸² Svjedok je na dan kada su se odigrali događaji o kojima govori bio zatočen u Zatvoru u Dretelju; P 10135 pod pečatom, par. 30, 31 i 101.

⁴⁸⁸³ P 09750 pod pečatom, str. 4; P 09751 pod pečatom, str. 4.

⁴⁸⁸⁴ P 09750 pod pečatom, str. 4; Svjedok CE, T(f), str. 10623; P 03347.

⁴⁸⁸⁵ Svjedok CE, T(f), str. 10622 i 10623.

⁴⁸⁸⁶ V. "Politička i administrativna struktura opštine Stolac" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac i, konkretno, P 03347.

4. Zatvaranje u Vaspitno-popravnom domu

1992. Dokazi pokazuju da je HVO od avgusta do novembra 1993. u VPD-u zatočavao žene, djecu i starije osobe, Muslimane iz Stoca, od kojih su neki dovedeni iz Škole u Aladinićima/Crnićima.⁴⁸⁸⁷ Uz napomenu da Vijeće ne raspolaže tačnim brojem zatočenika u VPD-u tokom tog perioda, Vijeće napominje da je Sabina Hajdarović izjavila da je u oktobru 1993., nakon što je stigla grupa starijih osoba i/ili invalida protjeranih iz sela u opštini Stolac, u VPD-u bilo 65 zatočenika.⁴⁸⁸⁸

1993. Jedan od svjedoka identifikovao je Marijana Prcu i Boška Boškovića, pripadnike MUP-a,⁴⁸⁸⁹ kao osobe koje su u VPD-u bile zadužene za ispitivanje zatočenika.⁴⁸⁹⁰ Zdenko Beno, pripadnik Vojne policije, bio je odgovoran za VPD.⁴⁸⁹¹ Svjedok CD je izjavio da su VPD čuvala četiri naoružana stražara u civilnoj odjeći, a Svjedokinja CF je rekla da se radilo o domobranima.⁴⁸⁹²

1994. Na osnovu gorenavedenih dokaza, Vijeće može da zaključi da je za VPD, u kojem su bili zatočeni žene, djeca i starije osobe, Muslimani, bila odgovorna Vojna policija i da je VPD obezbjeđivala jedna domobranska jedinica. MUP je bio zadužen za ispitivanje zatočenika. Vijeće podsjeća da je hijerarhijski odnos između domobrana i drugih jedinica HVO-a već analiziran u dijelu presude koji se odnosi na vojnu strukturu HVO-a.⁴⁸⁹³

1995. Što se tiče uslova zatočenja u VPD-u, Vijeće napominje da se svjedočenja kojima raspolaže, a koja se odnose na uslove zatočenja, ne podudaraju. Neki svjedoci su, na primjer, izjavili da su zatočenici u VPD-u, uključujući bolesne osobe i invalide, spavali na golom podu, bez pokrivača, i da su imali na raspolaganju samo jedan WC.⁴⁸⁹⁴ Sabina Hajdarović izjavila je da su uslovi zatočenja u VPD-u bili bolji nego u Školi u Aladinićima/Crnićima: zatočenici su spavali na tepisima u kancelarijama VPD-a, bilo je manje zatočenika po prostoriji i svakodnevno su dobivali hranu,

⁴⁸⁸⁷ P 09986, str. 4; 09946 pod pečatom, par. 72; P 09750 pod pečatom, str. 5 i 6; P 09944, par. 5, 11 i 14; Svjedok CD, T(f), str. 10560, djelimično zatvorena sjednica; P 09751 pod pečatom, str. 6.

⁴⁸⁸⁸ P 09944, par. 18.

⁴⁸⁸⁹ V. "Zatočenje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac. Što se tiče Boška Boškovića, Vijeće smatra vjerodostojnim svjedočenje Svjedoka CQ, T(f), str. 11562, djelimično zatvorena sjednica, koji ga je identifikovao kao pripadnika MUP-a.

⁴⁸⁹⁰ P 09946 pod pečatom, par. 72.

⁴⁸⁹¹ P 09944, par. 15; P 09751 pod pečatom, str. 6.

⁴⁸⁹² Svjedok CD, T(f), str. 10563, djelimično zatvorena sjednica; P 09751 pod pečatom, str. 6.

⁴⁸⁹³ V. "Domobrani", zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

⁴⁸⁹⁴ P 09750 pod pečatom, str. 5; P 09751 pod pečatom, str. 6.

konkretno hljeb i mesnu ili riblju konzervu.⁴⁸⁹⁵ Sabina Hajdarović i njena porodica imali su svoju sobu.⁴⁸⁹⁶

1996. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće ne može da zaključi da su uslovi zatočenja u VPD-u bili izuzetno teški.

1997. Osim toga, Sabina Hajdarović je jedina govorila o postupanju prema zatočenicima u VPD-u. Prema njenim riječima, postupanje stražara prema zatočenicima u VPD-u bilo je korektno.⁴⁸⁹⁷

5. Zatočenje na drugim lokacijama koje nisu navedene u Optužnici

1998. Svjedokinja CD, Muslimanka iz Aladinića, stara 56 godina, koju su oko 13. jula 1993. uhapsili vojnici HVO-a i vojni policajci, izjavila je da su nju i druge Muslimanke, kao i starije osobe, vojnici HVO-a i vojni policajci 13. jula 1993. zatvorili na nekoliko dana u prodavnicu Denija Hanića u selu Aladinići.⁴⁸⁹⁸ Svjedokinja CD i drugi zatočnici nisu mogli da iziđu iz prodavnice i odu u WC, i nisu dobijali hranu.⁴⁸⁹⁹

1999. Sabina Hajdarović je izjavila da je HVO 4. avgusta 1993. nekoliko sati držao zatočene žene, djecu i starije osobe u školi "Mak Dizdar" u Stocu prije nego što ih je odveo u fabriku TGA, a zatim u Školu u Aladinićima/Crnićima.⁴⁹⁰⁰

2000. Vijeće ne raspolaže nijednim dokazom u vezi s uslovima zatočenja i postupanjem prema zatvorenim osobama na toj lokaciji.

E. Talasi raseljavanja uhapšenih i/ili zatvorenih žena, djece i starijih osoba na teritorije pod kontrolom ABiH

2001. Dokazi koje je Vijeće prethodno analiziralo pokazuju da je HVO u više talasa raselio žene, djecu i starije osobe prema Blagaju.

2002. Na primjer, početkom maja 1993., HVO je žene, djecu i starije osobe iz opštine Stolac—koje je prethodno sakupio u privatnim kućama u selu Pješivac Greda—kamionima odveo do Bune i

⁴⁸⁹⁵ U vezi s tim, svjedočenje je potvrdio Svjedok CF; P 09751 pod pečatom, str. 6.

⁴⁸⁹⁶ P 09944, par. 15.

⁴⁸⁹⁷ P 09944, par. 17.

⁴⁸⁹⁸ Svjedok CD, T(f), str. 10540-10542, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁸⁹⁹ Svjedok CD, T(f), str. 10544.

⁴⁹⁰⁰ P 09944, par. 7-13.

zatim ih natjerao da idu pješke do Blagaja, teritorije pod kontrolom ABiH, pucajući im iznad glava dok su pješačili.⁴⁹⁰¹

2003. Nakon toga,⁴⁹⁰² HVO je dio osoba koje je sakupio u gradu Stocu 4. avgusta 1993. odveo direktno u Blagaj, preko Bune.⁴⁹⁰³

2004. Konačno, HVO je 2. oktobra 1993. raselio izvjestan broj osoba zatočenih u VPD-u prema Buni, a zatim prema Blagaju.⁴⁹⁰⁴ Preostali zatočenici u VPD-u odvedeni su preko Bune u Blagaj u novembru 1993.⁴⁹⁰⁵

F. Zatočenje muškaraca Muslimana, u Koštanoj bolnici tokom ljeta i jeseni 1993.

2005. U paragrafima 158 i 184 Optužnice navodi se da je oko 10. maja 1993. HVO Koštanu bolnicu u Stocu pretvorio u zgradu Vojne policije HVO-a; premjestio bolesnike iz te bolnice u kasarnu u Grabovini, u opštini Čapljina; da je 24. jula 1993. te bolesnike premjestio na teritoriju pod kontrolom ABiH i da je HVO zgradu Koštane bolnice koristio kada je htio na kraće vrijeme pritvoriti muškarce, bosanske Muslimane. U paragrafu 169 Optužnice navodi se da su snage HVO-a tokom ljeta i jeseni 1993. surovo maltretirale muškarce Muslimane zatočene u Koštanoj bolnici, nanoseći im na taj način teške povrede i uzrokujući brojne pogibije, pri čemu je najmanje pet muškaraca umrlo u periodu od jula do sredine oktobra 1993.

2006. Vijeće će analizirati navode iz pomenutih paragrafa Optužnice tako što će najprije proučiti prenamjenu Koštane bolnice u bazu Vojne policije i premještanje bolesnika u kasarnu u Grabovini (1), a zatim će se osvrnuti na raseljavanje bolesnika na teritorije pod kontrolom ABiH (2). Vijeće će potom razmotriti zatočenje muškaraca Muslimana u bolnici (3) i, konačno, postupanje prema zatočenicima i smrt nekih od njih (4).

⁴⁹⁰¹ Svjedok BB, T(f), str. 17197, 17198, 17227, 17254 i 17255, zatvorena sjednica; P 06697, par. 54 i 58; P 09753 pod pečatom, str. 3 verzije na francuskom; Svjedok C, T(f), str. 22365, zatvorena sjednica; P 09986, str. 4; P 09945, par. 15; Fata Kaplan, T(f), str. 2142-2144.

⁴⁹⁰² Dokazi ne sadrže precizne informacije u vezi s datumima tih događaja.

⁴⁹⁰³ P 09947, str. 6 i 7; Svjedok BI, T(f), str. 2426-2428.

⁴⁹⁰⁴ P 09751 pod pečatom, str. 7; P 08742 pod pečatom.

⁴⁹⁰⁵ P 09750 pod pečatom, str. 4 i 7; P 09751 pod pečatom, str. 7. V. takođe P 08742 pod pečatom.

1. Prenamjena Koštane bolnice u bazu Vojne policije i premještanje bolesnika u kasarnu u Grabovini

2007. Nedjeljko Obradović, zapovjednik 1. brigade HVO-a "Knez Domagoj", je 7. maja 1993. izdao zapovijed da se novim bolesnicima zabrani pristup u Koštanu bolnicu. Božo Pavlović⁴⁹⁰⁶ potvrdio je da je primio tu zapovijed.⁴⁹⁰⁷

2008. U maju 1993., HVO je rekvirirao Koštanu bolnicu i vojnim kamionima premjestio bolesnike iz bolnice u kasarnu u Grabovini, u Čapljini, u kojoj su bolesnici bili zatočeni bez medicinske njege.⁴⁹⁰⁸ HVO je zatim uhapsio doktora Mehmeta Kapića, direktora bolnice.⁴⁹⁰⁹ Hikmeta Rizvanović,⁴⁹¹⁰ čija je izjava predočena na osnovu pravila 92bis Pravilnika, navela je da se uspostavljanje kontrole nad bolnicom od strane HVO-a i hapšenje direktora bolnice odigralo u aprilu 1993.⁴⁹¹¹ Međutim, s obzirom na sveukupne druge dokaze i konkretno na gore pomenutu zapovijed pukovnika Obradovića, Vijeće smatra da su se ti događaji odigrali početkom maja 1993.

2009. Prema riječima Svjedoka C,⁴⁹¹² jedan vod 3. satnije 3. bojne Vojne policije bio je stacioniran u prizemlju Koštane bolnice.⁴⁹¹³ Svjedok CM identifikovao je Peru Matića kao zapovjednika jedinice Vojne policije stacionirane u Koštanoj bolnici.⁴⁹¹⁴ Bojna iz Stoca u sastavu 1. brigade "Knez Domagoj" takođe je bila stacionirana u prizemlju bolnice i čuvala je više zatočenika.⁴⁹¹⁵ Svjedok CD je izjavio da ga je u Koštanoj bolnici ispitivao Miroslav Raguž, vojnik HVO-a.⁴⁹¹⁶

⁴⁹⁰⁶ Zapovjednik isturenog zapovjednog mjesta Brigade "Knez Domagoj"; Božo Pavlović, T(f), str. 46787, 46788, 46793, 46794, 46919 i 46942.

⁴⁹⁰⁷ P 02215, str. 4; Božo Pavlović, T(f), str. 47013 i 47014; Svjedok CU, T(f), str. 12298-12300, zatvorena sjednica; Svjedok BB, T(f), str. 17168, zatvorena sjednica.

⁴⁹⁰⁸ P 09750 pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok CE, T(f), str. 10602, djelimično zatvorena sjednica i str. 10621; P 09751 pod pečatom, str. 2 i 3; P 09752 pod pečatom, str. 1; Božo Pavlović, T(f), str. 47013 i 47014. Vijeće napominje da su, prema riječima Hikmete Rizvanović, pacijenti Koštane bolnice premješteni u Mostar; P 09947, str. 4. Međutim, s obzirom na cjelokupne dokaze o kojima se ovdje raspravlja, Vijeće smatra da je određite za te pacijente bila kasarna u Grabovini, u opštini Čapljina.

⁴⁹⁰⁹ P 09751 pod pečatom, str. 2 i 3.

⁴⁹¹⁰ Direktorica biblioteke u Stocu do 4. avgusta 1993.; P 09947, str. 2, 6 i 7.

⁴⁹¹¹ P 09947, str. 4.

⁴⁹¹² Svjedok C, T(e), str. 22312, zatvorena sjednica.

⁴⁹¹³ Svjedok C, T(f), str. 22563, zatvorena sjednica. O prisustvu Vojne policije u bolnici takođe su svjedočili: Edin Baljić, P 09943, par. 14; Ibro Zlomužica, P 09948, par. 26; Svjedok EF, P 10140 pod pečatom, str. 3; Šefik Ratkušić, P 10229, str. 2, par. 4 i 6; Zijad Vujinović, P 10147 (verzija na francuskom), str. 4; Svjedok CM, P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3; Svjedok CQ, T(f), str. 11434, 11435, 11436, 11437 i 11455, djelimično zatvorena sjednica. V. P 09745.

⁴⁹¹⁴ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3.

⁴⁹¹⁵ Svjedok C, T(f), str. 22563, zatvorena sjednica.

⁴⁹¹⁶ Svjedok CD, T(f), str. 10527, 10545-10547, djelimično zatvorena sjednica.

2. Raseljavanje bolesnika iz Koštane bolnice na teritorije pod kontrolom ABiH

2010. Vijeće smatra vjerodostojnim svjedočenje Salka Bojčića⁴⁹¹⁷ koji je izjavio da je u noći između 25. i 26. jula 1993. jedan vojni policajac HVO-a⁴⁹¹⁸ ušao u hangar broj 3 u Zatvoru u Gabeli i upitao ima li zatvorenika koji mogu da voze sve vrste motornih vozila.⁴⁹¹⁹ Salko Bojčić se dobrovoljno javio i dva vojna policajca su ga automobilom odvezla do kasarne u Grabovini, u opštini Čapljina. Kad su stigli u kasarnu u Grabovini, jedan od policajaca mu je zapovjedio da se popne u kamion dvotonac marke mercedes, čiji mu teret nije bio poznat, i da prati automobil.⁴⁹²⁰ Nakon što je konvoj prošao stožer HVO-a u Buni i nakon što je začuo jecaje jedne žene koja se nalazila u unutrašnjosti kamiona, Salko Bojčić je odlučio da više ne prati automobil što je skrenuo na jedan pokrajnji put, nego je ubrzao i nastavio putem prema Blagaju.⁴⁹²¹ Vojni policajci u automobilu iza kamiona nisu pokušali da prate kamion koji je vozio Salko Bojčić.⁴⁹²²

2011. U blizini Blagaja, Salko Bojčić je otvorio stražnji dio kamiona i u njemu ugledao 11 žena različitih starosnih dobi kako leže na podu kamiona i dva četrdesetogodišnja muškarca, od kojih je jedan bio mentalni bolesnik.⁴⁹²³ Te žene su Salku Bojčiću rekle da su invalidi iz Koštane bolnice u Stocu.⁴⁹²⁴ Od tih osoba samo je jedna jedva mogla da ustane, dok su sve ostale bile potpuni invalidi.⁴⁹²⁵ Salko Bojčić je odvezao kamion do centra Blagaja, gdje su nemoćne osobe smještene u imamovu kuću.⁴⁹²⁶

3. Zatvaranje muškaraca Muslimana u Koštanoj bolnici i njihov odlazak u druge zatočeničke centre HVO-a

2012. Vijeće napominje da su muškarci Muslimani koje je HVO uhapsio u opštini Stolac, bili zatočeni u Koštanoj bolnici između maja i oktobra 1993.⁴⁹²⁷ Dokazi pokazuju da je HVO u Koštanoj bolnici zatočio muškarce Muslimane, pripadnike HVO-a⁴⁹²⁸ i ABiH,⁴⁹²⁹ kao i muškarce

⁴⁹¹⁷ Zatočenik u Zatvoru u Gabeli od 19. do 25. jula 1993.; P 09798 (verzija na francuskom), str. 3.

⁴⁹¹⁸ Salko Bojčić, T(f), str. 11193, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹¹⁹ P 09798 (verzija na francuskom), str. 3.

⁴⁹²⁰ P 09798 (verzija na francuskom), str. 4; Salko Bojčić, T(f), str. 11193 i 11194, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹²¹ P 09798 (verzija na francuskom), str. 4 i 5.

⁴⁹²² P 09798 (verzija na francuskom), str. 4.

⁴⁹²³ P 09798 (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹²⁴ P 09798 (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹²⁵ P 09798 (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹²⁶ P 09798 (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹²⁷ Svjedok BI, T(f), str. 2401 i 2402; P 09943, par. 11; P 09948, par. 13, 15, 17, 29 i par. 33; P 10140 pod pečatom, str. 3; P 10229, str. 2, par. 3; P 10147, str. 4 verzije na francuskom; P 09753 pod pečatom, str. 2 i 3 verzije na francuskom; Svjedok CM je žrtva - primjer za paragraf 169 Optužnice, koja se pominje u Prilogu Optužnici; Svjedok CQ, T(f), str. 11434-11435, djelimično zatvorena sjednica. Svjedok CQ je na djelimično zatvorenoj sjednici naveo imena 15 drugih uhapšenih muškaraca: Svjedok CQ, T(f), str. 11436-11437 i 11455, djelimično zatvorena sjednica; P 09745.

⁴⁹²⁸ P 10229, str. 2; P 09943, par. 4 i 11.

Muslimane, koji nisu pripadali nijednim oružanim snagama.⁴⁹³⁰ Svjedok EE izjavio je da su u Koštanoj bolnici bile zatočene žene i djeca.⁴⁹³¹ Međutim, to svjedočenje, predočeno na osnovu pravila 92bis, ne sadrži dodatne informacije i s ovim u vezi nije potkrepljeno nijednim dokazom. Shodno tome, Vijeće smatra da nije potrebno da ga uzme u obzir. Između juna i oktobra 1993., HVO je zatočenike iz Koštane bolnice odveo u druge zatočeničke centre HVO-a, kao što su zatvori u Gabeli i Dretelju.⁴⁹³²

4. Premlaćivanja i smrt zatočenika u Koštanoj bolnici

2013. Ćorićeva odbrana navodi da Vojna policija HVO-a nije imala nikakvu odgovornost u upravljanju i obezbjeđivanju Koštane bolnice i da, prema tome, optuženi Ćorić ne može da se smatra odgovornim za kriminalne događaje koji su se tamo odigrali.⁴⁹³³

2014. Vijeće smatra da, iako dokazi ne pokazuju da je Vojna policija bila odgovorna za upravljanje bolnicom, oni jasno dokazuju da su pripadnici Vojne policije imali ulogu u više pogibija i premlaćivanja.

a) Smrt zatočenika u Koštanoj bolnici

2015. Prema riječima Svjedoka CM, Milenko Perić i Boro Perić, obojica pripadnici Vojne policije, su 3. avgusta 1993. oko sat i po ispitivali i tukli Vejsila Đulića, zatočenika starog 57 godina i "civila".⁴⁹³⁴ Zatim su Vejsila Đulića, koji nije mogao da hoda i čije je lice bilo prekriveno krvnim podljevimima, ostavili ispred ćelije Svjedoka CM.⁴⁹³⁵ Nekoliko trenutaka nakon što ga je Svjedok CM odnio na krevet, Vejsil Đulić je umro uslijed zadobijenih povreda.⁴⁹³⁶ Odmah nakon toga, Salem Đulić, koji je već bio surovo premlaćen, doživio je istu sudbinu kao Vejsil Đulić. I on je preminuo nedugo nakon zadobivenih povreda.⁴⁹³⁷ Zatim su vojnici kamionom došli po Svjedoka CM i druge svjedoke da pod nadzorom dva ili tri vojna policajca HVO-a sahrane tijela Vejsila Đulića i Salema Đulića na groblju u zaseoku Kaplan, u grobove dubine tek 50 cm, umotane samo u pokrivače.⁴⁹³⁸

⁴⁹²⁹ P 10141 pod pečatom, par. 1; Svjedok CQ, T(f), str. 11423-11425, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹³⁰ Svjedok BI, T(f), str. 2395, zatvorena sjednica: Svjedok BI imao je manje od 15 godina u vrijeme događaja; P 09948, par. 2; Zijad Vujinović, P 10147 (verzija na francuskom), str. 3; P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 2.

⁴⁹³¹ P 10135 pod pečatom, par. 43.

⁴⁹³² P 10229, str. 2, par. 6; P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 6; P 10140 pod pečatom, str. 3 i 5; Svjedok CQ, T(f), str. 11453 i 11463, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹³³ Završni podnesak Ćorićeve odbrane, par. 601-609.

⁴⁹³⁴ P 09753 pod pečatom, str. 4 verzije na francuskom.

⁴⁹³⁵ P 09753 pod pečatom, str. 4 i 5 verzije na francuskom.

⁴⁹³⁶ P 09753 pod pečatom, str. 4 verzije na francuskom; P 10135 pod pečatom, par. 44.

⁴⁹³⁷ P 09753 pod pečatom, str. 5 verzije na francuskom; P 10135 pod pečatom, par. 44.

⁴⁹³⁸ P 09753 pod pečatom, str. 5 verzije na francuskom.

2016. Vijeću je takođe predočeno više svjedočenja u vezi sa smrću Salka Kaplana–uhapšenog 1. avgusta 1993.–nakon što su ga premlatili vojnici HVO-a iz Stoca u Koštanoj bolnici.⁴⁹³⁹ Svjedok CD je pred Vijećem izjavio da je Salko Kaplan bio surovo premlaćen u Koštanoj bolnici, a zatim premješten u Zatvor u Dretelju, u koji je stigao u gotovo komatoznom stanju. Umro je ubrzo nakon što je premješten u Zatvor u Dretelju.⁴⁹⁴⁰

2017. Svjedoci, među kojima je bio Svjedok CQ, Vijeću su dali informacije i o pogibiji Ibri Razića. Kada je 25. septembra 1993. godine, 16 muškaraca Muslimana stiglo u Koštanu bolnicu, pripadnici Vojne policije su ih sat ili dva tukli štapovima, kundacima pušaka, opasačima, nogama stolica i šakama.⁴⁹⁴¹ Vicko Marjanović, pripadnik Vojne policije, zatim je odveo Svjedoka CQ i još jednog zatočenika u prostoriju u kojoj su se nalazili Ante Kresić i Dragan Kresić, pripadnici Vojne policije,⁴⁹⁴² u kojoj je na podu ležao teško povrijeđeni Ibro Razić.⁴⁹⁴³ Dragan, Ante, Vide i Jovo Kresić naredili su Svjedoku CQ i još jednom zatočeniku da zavežu telefonske žice oko nožnih prstiju i ušiju Ibri Razića i da zatim pritiskom na dugme izazivaju električne šokove u tim dijelovima tijela Ibri Razića.⁴⁹⁴⁴ Prijetili su im smrću ako to ne urade.⁴⁹⁴⁵ Ta dva zatočenika izvršila su zapovijed i bila su prisiljena da povećavaju intenzitet električnog pražnjenja.⁴⁹⁴⁶ To je trajalo petnaest do dvadeset minuta.⁴⁹⁴⁷ Ibro Razić ubrzo je izgubio svijest.⁴⁹⁴⁸ Time se željelo prisiliti zatočenike da kažu ko je ubio Ivana Kresića, vojnika HVO-a, i gdje je sahranjen.⁴⁹⁴⁹ Ibro Razić, kojeg su pretukli i nakon što je odveden u Zatvor u Gabeli, umro je uslijed povreda zadobivenih u tom Zatvoru.⁴⁹⁵⁰

2018. Dragan i Ante Kresić su 25. septembra 1993. pretukli Suada Obradovića.⁴⁹⁵¹ Dragan Kresić je zatim odvuкао tijelo Suada Obradovića do ćelije u podrumu. Svjedoci CQ i Edin Baljić tamo su konstatovali da Suad Obradović ima tešku povredu glave, da mu je lice prekriveno krvnim podlivima i da obilno krvari iz usta, ušiju i nosa.⁴⁹⁵² Sutradan, prije svitanja, Suad Obradović je

⁴⁹³⁹ Svjedok DD, T(f), str. 14452, zatvorena sjednica; Fata Kaplan, T(f), str. 2125 i 2148.

⁴⁹⁴⁰ Svjedok DD, T(f), str. 14452, zatvorena sjednica.

⁴⁹⁴¹ Svjedok CQ, T(f), str. 11442, djelimično zatvorena sjednica; P 09943, par. 11 i 13.

⁴⁹⁴² 5D 01056.

⁴⁹⁴³ Svjedok CQ, T(f), str. 11443-11444, djelimično zatvorena sjednica; P 09943, par. 19.

⁴⁹⁴⁴ Svjedok CQ, T(f), str. 11444-11445, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁴⁵ Svjedok CQ, T(f), str. 11445, djelimično zatvorena sjednica; P 09948, par. 29 i par. 45.

⁴⁹⁴⁶ Svjedok CQ, T(f), str. 11445, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁴⁷ Svjedok CQ, T(f), str. 11447, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁴⁸ Svjedok CQ, T(f), str. 11447, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁴⁹ Svjedok CQ, T(f), str. 11443-11445, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁵⁰ Svjedok CQ, T(f), str. 11447, djelimično zatvorena sjednica, i str. 11480-11481; P 08302; P 09943, par. 15 i 19; P 09948, par. 29 i par. 45.

⁴⁹⁵¹ Svjedok CQ, T(f), str. 11448, djelimično zatvorena sjednica; P 09943, par. 20.

⁴⁹⁵² Svjedok CQ, T(f), str. 1448, djelimično zatvorena sjednica; P 09943, par. 20.

umro uslijed povreda zadobivenih tokom zlostavljanja.⁴⁹⁵³ Nekoliko zatočenika i stražara odnijeli su njegovo tijelo na lokalno muslimansko groblje u Stocu.⁴⁹⁵⁴

2019. Vijeće zaključuje da su pripadnici Vojne policije i oružanih snaga HVO-a učestvovali u prelaćivanjima i fizičkom zlostavljanju Salema i Vejsila Đulića, Suada Obradovića i Ibri Razića dok su oni bili zatočeni u Koštanoj bolnici i da su uzrokovali njihovu smrt. Vojnici HVO-a iz Stoca su takođe pretukli Salka Kaplana i uzrokovali njegovu smrt u avgustu 1993.

b) Prelaćivanja u Koštanoj bolnici

2020. Više svjedoka izjavilo je da su ih prelaćivali pripadnici jedinica HVO-a koje su se nalazile u Koštanoj bolnici.

2021. Svjedok EF izjavio je da su ga, tokom kratkog zatočenja u Koštanoj bolnici od 19. do 20. juna 1993.,⁴⁹⁵⁵ u dva navrata ispitivali pripadnici HVO-a,⁴⁹⁵⁶ među kojima je bio Mišo Papac,⁴⁹⁵⁷ da su ga udarali palicama dok mu nisu slomili nos i da su mu nožem zarezali desno uho.⁴⁹⁵⁸ Svjedok EF je naveo da su tokom ispitivanja tog istog dana zatočenici Faruk Šarić i Osman Obradović takođe bili fizički zlostavljani.⁴⁹⁵⁹ Svjedok EF izjavio je da ga pripadnici MUP-a nisu tukli tokom drugog ispitivanja istog dana.⁴⁹⁶⁰

2022. Prema riječima Zijada Vujinovića, uhapšenog 18. jula 1993. i premještenog u Koštanu bolnicu od strane pripadnika brigade HVO-a "Knez Domagoj",⁴⁹⁶¹ zatočenici Adnan Selmić, Suad Razić, Suad Boškailo i Hakija Omanić imali su na sebi tragove prelaćivanja.⁴⁹⁶² Ibro Zlomužica je izjavio da je, dok je bio zatočen u Koštanoj bolnici 18. i 19. jula 1993.,⁴⁹⁶³ jedan pukovnik SIS-a u brigadi HVO-a iz Čapljine došao da zatvorenike ispita jednog po jednog i da ih pritom nije tukao ni maltretirao.⁴⁹⁶⁴

⁴⁹⁵³ Svjedok CQ, T(f), str. 11448 i 11452-11453, djelimično zatvorena sjednica; P 05385; P 09948, par. 30; P 09943, par. 20.

⁴⁹⁵⁴ P 09943, par. 20.

⁴⁹⁵⁵ P 10140 pod pečatom, str. 3 i 5; P 10141 pod pečatom, par. 2.

⁴⁹⁵⁶ P 10140 pod pečatom, str. 4.

⁴⁹⁵⁷ P 10141 pod pečatom, par. 3 i 5.

⁴⁹⁵⁸ P 10140 pod pečatom, str. 4; P 10141 pod pečatom, par. 5.

⁴⁹⁵⁹ P 10141 pod pečatom, par. 7.

⁴⁹⁶⁰ P 10140 pod pečatom, str. 4; P 10141 pod pečatom, par. 6.

⁴⁹⁶¹ P 10147(verzija na francuskom), str. 4.

⁴⁹⁶² P 10147(verzija na francuskom), str. 3-5.

⁴⁹⁶³ P 10147(verzija na francuskom), str. 4 i 5.

⁴⁹⁶⁴ P 09948, par. 23.

2023. Vijeće je takođe saslušalo Svjedoka CM⁴⁹⁶⁵ koji je izjavio da je, dok je bio zatočen u Koštanoj bolnici 2. avgusta 1993.,⁴⁹⁶⁶ vidio tri zatočenika s tragovima krvi na odjeći i tragovima udaraca na licu.⁴⁹⁶⁷ Istog dana, Milenko Perić, zvani Mile, i Boro Perić, obojica pripadnici Vojne policije, ispitivali su i pretukli Hasu Đulića, Suada Đulića, Emira Đulića, Demu Selimića i Šerifa Selimića.⁴⁹⁶⁸

2024. Jedan pripadnik HVO-a je 3. avgusta 1993.⁴⁹⁶⁹ naredio Svjedoku CM da udara glavom o ormar i Svjedok CM je to radio sve dok ormar nije napukao.⁴⁹⁷⁰ Svjedok CM je zatim bio prisiljen da raširi ruke i noge, i sve prisutne osobe,⁴⁹⁷¹ osim jedne, su ga redom udarale gumenom palicom, pesnicama i nogama po cijelom tijelu, uključujući i genitalije, sve dok se nije srušio.⁴⁹⁷² Nikita Bošković, vojni policajac, Svjedoku CM je pod grlo stavio nož skakavac tjerajući ga da ustane.⁴⁹⁷³ Pripadnici HVO-a i jedan vojni policajac nastavili su da tuku Svjedoka CM sat vremena dok nije došao jedan drugi vojni policajac koji je to zlostavljanje zaustavio.⁴⁹⁷⁴

2025. Dana 3. avgusta 1993., vojnici Vidan Prkaćin, s kapom na kojoj je bila ustaška oznaka, odnosno slovo U,⁴⁹⁷⁵ i Marinko Rajić, zvani Migo,⁴⁹⁷⁶ obojica u maskirnim uniformama, ušli su u ćeliju Svjedoka CM⁴⁹⁷⁷ i Migo je njega i jednog drugog zatočenika udarao palicom po glavi, ramenima i vratu.⁴⁹⁷⁸

2026. Oko 25. septembra 1993., Miro Bošković, zvani Beli, i Nikica Obradović, zvani Hegilo, tako su snažno udarili Svjedoka CQ da se ovaj onesvijestio i više nije mogao ustati.⁴⁹⁷⁹ Premlaćivanja su vršena u prisustvu Boška Boškovića, isljednika MUP-a,⁴⁹⁸⁰ Pere ili Petra Matića,

⁴⁹⁶⁵ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 2 i 3; IC 00137 pod pečatom; IC 00136 pod pečatom; P 08905 pod pečatom, str. 3; Svjedok CM, T(f), str. 11089-11090, 11118 do 11120, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁶⁶ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3; P 09745 pod pečatom; Svjedok CM, T(f), str. 11126, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁶⁷ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3; P 09756; P 09757; Svjedok CM, T(f), str. 11126, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁶⁸ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3 i 4.

⁴⁹⁶⁹ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3 i 4.

⁴⁹⁷⁰ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 4 i 6.

⁴⁹⁷¹ Između ostalih, tamo su bila četiri vojna policajca: Mile Perić, Boro Perić, Marinko Šutalo i Nikita Bošković: P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹⁷² P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 5 i 6.

⁴⁹⁷³ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 6.

⁴⁹⁷⁴ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 6.

⁴⁹⁷⁵ Svjedok CM, T(f), str. 11098 i 11113, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁷⁶ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 5; Svjedok CM, T(f), str. 11098, djelimično zatvorena sjednica: u svojoj pismenoj izjavi svjedok je pomenuo osobu s prezimenom Krešić, zvanu Migo, ali je u sudnici izmijenio svoj iskaz i naveo ime Marinka Rajića, zvanog Migo.

⁴⁹⁷⁷ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹⁷⁸ P 09753 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 5.

⁴⁹⁷⁹ Svjedok CQ, T(f), str. 11448, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁸⁰ Svjedok CQ, T(f), str. 11562, djelimično zatvorena sjednica; P 09801 pod pečatom.

zapovjednika Vojne policije iz Stoca,⁴⁹⁸¹ i Marijana Pree, pripadnika MUP-a.⁴⁹⁸² Svjedok CQ izjavio je da su ga Dragan i Ante Kresić, pripadnici Vojne policije,⁴⁹⁸³ više puta pretukli dok je bio zatočen u Koštanoj bolnici.⁴⁹⁸⁴ Osim toga, Svjedok CQ je izjavio da su ga Neđo Obradović, Petar Matić i Božo Pavlović, zapovjednik HVO-a u Stocu,⁴⁹⁸⁵ svi oficiri HVO-a, tukli dok je bio zatočen u Koštanoj bolnici.⁴⁹⁸⁶ Uslijed premlaćivanja u Koštanoj bolnici i u Zatvoru u Gabeli, u koji ga je HVO odveo 2. oktobra 1993.,⁴⁹⁸⁷ Svjedok CQ je zadobio frakturu tri rebra. Iako su od tada protekle godine, još uvijek pati od problema s ravnotežom kad hoda i osjećaja ukočenosti u desnoj ruci, šaci, nozi i stopalu.⁴⁹⁸⁸ Dok je bio zatočen, Svjedok CQ je na zidovima i na podu svoje ćelije vidio tragove krvi.⁴⁹⁸⁹

2027. Kada je 25. septembra 1993. Ibro Zlomužica doveden u Koštanu bolnicu,⁴⁹⁹⁰ pripadnici HVO-a, raspoređeni u bolnici, natjerali su njega i još 14 drugih zatočenika Muslimana da u holu bolnice stoje licem prema zidu, s rukama na glavi, od 10:00 sati do 18:30 sati.⁴⁹⁹¹ Ibro Zlomužica je izjavio da su ih stražari u holu bolnice udarali čizmama, pesnicama, gumenim palicama i kundacima pušaka.⁴⁹⁹² Pripadnici HVO-a natjerali su Ibru Zlomužicu da se rukuje s jednim drugim Muslimanom, umjesto da ga pozdravi na način kako se Muslimani obično međusobno pozdravljaju, i udarili su ga palicom po šakama.⁴⁹⁹³

2028. Tokom njihovog zatočenja u Koštanoj bolnici od 25. septembra 1993. do 1. ili 2. oktobra 1993.,⁴⁹⁹⁴ Ibru Zlomužicu i još 14 muškaraca, Muslimana, uhapšenih kad i on,⁴⁹⁹⁵ najmanje su tri puta dnevno ispitivali vojnici HVO-a i za vrijeme ispitivanja ih tukli.⁴⁹⁹⁶ Prema riječima Ibri Zlomužice, za ispitivanja je bio nadležan Boško Bošković, zvani Čelo, koji je pravio bilješke, dok su dva ili tri vojnika tukla zatočenike i postavljala im pitanja.⁴⁹⁹⁷ Tokom ispitivanja, Nikica Obradović, zvani Hegilo, udarao je Ibru Zlomužicu drvenim štapom po leđima i dva ili tri puta ga je

⁴⁹⁸¹ Svjedok CQ, T(f), str. 11461, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁸² Svjedok CQ, T(f), str. 11449, djelimično zatvorena sjednica. V. "Zatočenje žena, djece i starijih osoba u opštini Stolac" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

⁴⁹⁸³ V. "Smrt zatočenika u Koštanoj bolnici" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

⁴⁹⁸⁴ Svjedok CQ, T(f), str. 11449, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁸⁵ Svjedok CQ, T(f), str. 11550-11552, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁸⁶ Svjedok CQ, T(f), str. 11461 i 11462, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁸⁷ Svjedok CQ, T(f), str. 11453 i 11463, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁸⁸ Svjedok CQ, T(f), str. 11488-11489.

⁴⁹⁸⁹ Svjedok CQ, T(f), str. 11456-11458, djelimično zatvorena sjednica.

⁴⁹⁹⁰ Imam iz sela Borojevići; P 09948, par. 2.

⁴⁹⁹¹ P 09948, par. 17.

⁴⁹⁹² P 09948, par. 17.

⁴⁹⁹³ P 09948, par. 17.

⁴⁹⁹⁴ P 09948, par. 13 i 33.

⁴⁹⁹⁵ P 09948, par. 13, 15 i 16.

⁴⁹⁹⁶ P 09948, par. 20 i 21.

⁴⁹⁹⁷ P 09948, par. 20 i 21.

vješao zavezavši mu električni kabel oko vrata, uslijed čega je Ibro Zlomužica izgubio svijest.⁴⁹⁹⁸ Vojnici HVO-a, čija mu imena nisu poznata, su 26. i 27. septembra 1993. su mu o leđa slomili tri stolice dok su ga ispitivali.⁴⁹⁹⁹ Nakon svih premlaćivanja kojima je bio podvrgnut, lice i tijelo su mu bili natučeni, izgubio je zube a donja usna mu je visila.⁵⁰⁰⁰ Osim toga, vojnici HVO-a natjerali su ga da sa zidova očisti tragove krvi od premlaćivanja za vrijeme tih ispitivanja.⁵⁰⁰¹

2029. Dana 25. septembra 1993.,⁵⁰⁰² pripadnici HVO-a pretukli su 12 muškaraca uhapšenih u blizini Borojevića, među kojima Edina Baljića, Muslimana iz sela Borojevići,⁵⁰⁰³ a to premlaćivanje je trajalo jedan sat.⁵⁰⁰⁴ Edin Baljić je odveden u jednu prostoriju gdje ga je ispitivao Miroslav Raguž, koji je rukovodio svim ispitivanjima u Koštanoj bolnici.⁵⁰⁰⁵ Kad je Edin Baljić odveden na ispitivanje, pripadnici HVO-a nastavili su da tuku ostale zatočenike.⁵⁰⁰⁶

2030. Prema riječima Edina Baljića, zatočenike su birali nasumično i tukli bi ih oko jedan sat, tri do četiri puta dnevno.⁵⁰⁰⁷ Premlaćivanja su se obično odigravala noću i s ugašenim svjetlima. Kada su zatočenike pripadnici HVO-a tukli danju, žrtve su bile okrenute licem prema zidu da ne bi prepoznale osobe koje su ih tukle.⁵⁰⁰⁸

2031. Kako je izjavio Edin Baljić, Hegilo Obradović, jedan od pripadnika HVO-a u Koštanoj bolnici, posebno je uživao u premlaćivanju zatočenika.⁵⁰⁰⁹

2032. S obzirom na prethodno izneseno, Vijeće zaključuje da su pripadnici Vojne policije, oružanih snaga HVO-a i MUP-a vršili premlaćivanja i na druge načine zlostavljali zatočenike u Koštanoj bolnici.

G. "U Stocu nema nijednog Muslimana", septembar 1993.

2033. U paragrafu 170 Optužnice navodi se da su tokom druge polovine septembra 1993. čelnici Herceg-Bosne/HVO-a obavijestili Franju Tuđmana da u Stocu nije ostao više nijedan jedini Musliman i da su u grad naseljeni Hrvati iz srednje Bosne, koji su nastanjeni u muslimanske kuće.

⁴⁹⁹⁸ P 09948, par. 25.

⁴⁹⁹⁹ P 09948, par. 22.

⁵⁰⁰⁰ P 09948, par. 28.

⁵⁰⁰¹ P 09948, par. 24.

⁵⁰⁰² P 09943, par. 11.

⁵⁰⁰³ P 09943, par. 4.

⁵⁰⁰⁴ P 09943, par. 13.

⁵⁰⁰⁵ P 09943, par. 13.

⁵⁰⁰⁶ P 09943, par. 13.

⁵⁰⁰⁷ P 09943, par. 17.

⁵⁰⁰⁸ P 09943, par. 17.

⁵⁰⁰⁹ P 09943, par. 18.

2034. Vijeće napominje da je 21. septembra 1993. Anđelko Marković, predsjednik HVO-a u Stocu, pred predsjednikom Tuđmanom izjavio da u opštini Stolac nije ostao više nijedan jedini Musliman.⁵⁰¹⁰ Prema riječima Svjedoka CR, krajem 1993. godine svi Muslimani iz opštine Stolac nalazili su se u zatočeničkim centrima i u Stocu nije ostao više nijedan Musliman.⁵⁰¹¹

DIO 9: Opština Čapljina

2035. Ovaj dio Presude odnosi se na zločine koje su, kako se navodi, počinile snage Herceg-Bosne/HVO-a na području opštine Čapljina, odnosno u mjestima Bivolje Brdo, Domanovići, Počitelj, Opličići, Lokve, Višići i u gradu Čapljini.

2036. U paragrafima 172 do 185 Optužnice navodi se da je 1992. i 1993. godine napetost između organa vlasti Herceg-Bosne/HVO-a i muslimanskog stanovništva rasla, i da se u tom periodu progon muslimanskog stanovništva iz opštine pojačavao; da su snage Herceg-Bosne/HVO-a oko 20. aprila 1993. uhapsile znatan broj muškaraca, bosanskih Muslimana, u opštini Čapljina, uključujući istaknute članove zajednice, i držale ih u pritvoru u raznim zatočeničkim centrima HVO-a; da su između jula i septembra 1993., nakon što su uhapsile i zatvorile većinu muškaraca Muslimana, snage Herceg-Bosne/HVO-a sistematski protjerale žene, djecu i starije osobe, Muslimane, iz opštine Čapljina i otjerale ih na područja pod kontrolom ABiH ili preko Hrvatske u druge zemlje, i da su tokom tih operacija snage Herceg-Bosne/HVO-a pljačkale imovinu Muslimana, zatočavale civile Muslimane, ponekad u nehumanim i surovim uslovima, ubile više osoba, uništile kuće u vlasništvu Muslimana i razorile džamije.

2037. Preliminarno, Vijeće podsjeća da je navode iz paragrafa 184 Optužnice u vezi sa zatočenjem muškaraca Muslimana u Koštanoj bolnici Vijeće proučilo u okviru analize događaja koji su se odigrali u opštini Stolac.⁵⁰¹²

2038. Tužilaštvo na osnovu ovih navoda optužene tereti za progone (tačka 1), ubistvo (tačka 2), hotimično lišavanje života (tačka 3), deportaciju (tačka 6), protivpravnu deportaciju civila (tačka 7), nehumana djela (prisilno premještanje) (tačka 8), protivpravno premještanje civila (tačka 9), zatvaranje (tačka 10), protivpravno zatočenje civila (tačka 11), nehumana djela (uslovi zatočenja) (tačka 12), nečovječno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 13), okrutno postupanje (uslovi zatočenja) (tačka 14), nehumana djela (tačka 15), nečovječno postupanje (tačka 16), okrutno postupanje (tačka 17), uništavanje imovine širokih razmjera koje nije opravdano vojnom nuždom, a

⁵⁰¹⁰ P 05237, str. 4.

⁵⁰¹¹ Svjedok CR, T(f), str. 11911, djelimično zatvorena sjednica, i str. 11870.

izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 19), bezobzirno razaranje gradova, naselja ili sela, ili pustošenje koje nije opravdano vojnom nuždom (tačka 20), uništavanje ili hotimično nanošenje štete ustanovama namijenjenim religiji ili obrazovanju (tačka 21), oduzimanje imovine koje nije opravdano vojnom nuždom, a izvedeno je protivpravno i bezobzirno (tačka 22) i pljačkanje javne i privatne imovine (tačka 23).

2039. Kako bi donijelo odluku u vezi s činjenicama koje su navedne u Optužnici, Vijeće je analiziralo sveukupne dokaze. Vijeće je proučilo iskaze *viva voce* svjedoka Edwarda Vulliamyja, Klause Johanna Nissena, Brune Pinjuha, Hasana Hasića, Sejfe Kajmovića, Ivana Benete, Martina Raguža, svjedoka BB, BD, C, CI, CO, CR, DD i E, kao i iskaz Slobodana Praljka. Vijeće se takođe upoznao s izjavama Salke Bojčića, Dragana Ćurčića i svjedoka CG, CJ, CP, DV, CK, CM i CN koje su prihvaćene na osnovu pravila 92ter Pravilnika i upotpunjene iskazima tih svjedoka u sudnici. Vijeće je zatim analiziralo pismene izjave i zapisnike iskaza Alije Šute, Sadete Ćiber, Envera Vilogorca, Aldijane Trbonja, Ahmeta Alića, Fatime Šoše, Halida Jazvina, Denisa Sarića, Sabire Hasić, Kemala Lizde, Huse Marića, Fadila Elezovića i Svjedoka AP, BA, DS, DT, EC, ED i HH, koji su prihvaćeni na osnovu pravila 92bis Pravilnika. Konačno, Vijeće je razmotrilo znatan broj dokumenata uvrštenih u spis posredstvom tih svjedoka ili putem pismene procedure.

2040. Vijeće će najprije izložiti strukturu stanovništva opštine (I), zatim njenu političku, administrativnu i vojnu strukturu (II). Vijeće će potom proučiti dokaze koji se odnose na tok kriminalnih događaja navedenih u Optužnici (III).

I. Struktura stanovništva opštine

2041. U opštini Čapljina je 1991. godine bilo oko 53,7% Hrvata,⁵⁰¹³ 27,5% Muslimana i 13,5% Srba.⁵⁰¹⁴

2042. Sela Počitelj,⁵⁰¹⁵ Opličići,⁵⁰¹⁶ Bivolje Brdo⁵⁰¹⁷ – koje, između ostalih, obuhvata zaselak Kevčići⁵⁰¹⁸–i Lokve,⁵⁰¹⁹ nalazila su se na Dubravskoj visoravni, između opština Čapljina i Stolac, i imala su mještovitu strukturu stanovništva, s muslimanskom većinom.⁵⁰²⁰

⁵⁰¹²V. "Zatočenje muškaraca Muslimana u Koštanoj bolnici tokom ljeta i jeseni 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

⁵⁰¹³ P 09276, str. 30; Svjedok BD, T(f), str. 20944 i 20945, djelimično zatvorena svednica.

⁵⁰¹⁴ P 09276, str. 31; 3D 01024, str. 12; P 10112, par. 7. Preostali dio stanovništva, to jest oko 5,3%, većinom su bile osobe koje su odbile da se izjasne o svojoj nacionalnoj pripadnosti ili osobe koje su se izjasnile kao "ostali".

⁵⁰¹⁵ P 09768 pod pečatom, str. 2.

⁵⁰¹⁶ P 10112, par. 2.

⁵⁰¹⁷ P 09929, par. 8.

2043. Selo Višići je prije sukoba uglavnom bilo naseljeno Hrvatima.⁵⁰²¹

2044. Vijeće se upoznao s izjavom Alije Šute, predsjednika muslimanske humanitarne organizacije Merhamet,⁵⁰²² prema čijim riječima su u proljeće 1992. mnogi Muslimani koji su bježali od srpske agresije u istočnom dijelu Bosne i Hercegovine počeli da pristižu u opštinu Čapljina.⁵⁰²³

2045. Prema izvještaju jedne međunarodne organizacije, u oktobru i novembru 1992. u opštini Čapljina bilo je između 12.096 i 12.600 raseljenih osoba ili izbjeglica, od kojih 80% Muslimana i 19% Hrvata.⁵⁰²⁴ U julu 1993., zbog granatiranja grada Stoca u Čapljinu je došlo još mnogo ljudi, pri čemu se ne kaže odakle su stigli.⁵⁰²⁵

2046. U julu 1993., 60 do 70% stanovništva opštine Čapljina bilo su Muslimani.⁵⁰²⁶

2047. Prema izvještaju jedne međunarodne organizacije, broj Muslimana u opštini Čapljina se smanjio sa 14.085 u septembru 1993. (od čega 10.760 domicilnih stanovnika⁵⁰²⁷ i 3.325 raseljenih osoba) na 3.852 u oktobru 1993.⁵⁰²⁸

II. Politička, administrativna i vojna struktura opštine

2048. Nakon što ispita političku i administrativnu strukturu opštine (A), Vijeće će analizirati formiranje snaga ABiH i HVO-a iz snaga TO (B), a zatim strukturu oružanih snaga HVO-a (C).

A. Politička i administrativna struktura opštine

2049. Hrvatska demokratska zajednica, čiji je predsjednik bio Pero Marković, a dopredsjednik Krunoslav Kordić, pobijedila je 1990. godine na izborima u opštini Čapljina.⁵⁰²⁹ Pero Marković je tada izabran za načelnika opštine.⁵⁰³⁰

⁵⁰¹⁸ Svjedok CI, T(f), str. 10898. Naselje Selo i zaselak Ruda su takođe dio sela Bivolje Brdo. V. P 10145, str. 2; P 09937, par. 7.

⁵⁰¹⁹ P 00020, str. 7; P 10129 pod pečatom, par. 1 i 6; P 10125, str. 2.

⁵⁰²⁰ Hasan Hasić, T(f), str. 10712; Bruno Pinjuh, T(f), str. 37309; P 09276, str. 30.

⁵⁰²¹ P 09755 pod pečatom, str. 2; Svjedok CO, T(f), str. 11249, zatvorena sjednica; Bruno Pinjuh, T(f), str. 37307; P 00020, str. 7.

⁵⁰²² P 10112, par. 2, 3 i 6.

⁵⁰²³ P 10112, par. 4. Vijeće napominje da svjedok ne navodi broj tih izbjeglica.

⁵⁰²⁴ 3D 00597; Svjedok CJ, T(f), str. 10974. V. takođe 3D 00599.

⁵⁰²⁵ Svjedok DD, T(f), str. 14424, zatvorena sjednica.

⁵⁰²⁶ P 09847 pod pečatom, str. 2.

⁵⁰²⁷ P 09851 pod pečatom, par. 3.4; IC 00833.

⁵⁰²⁸ P 09851 pod pečatom, par. 3.4; IC 00833.

⁵⁰²⁹ P 10112, par. 7.

⁵⁰³⁰ P 10112, par. 7.

2050. Vijeće raspolaže malim brojem informacija o osnivanju HVO-a u opštini Čapljina. Prema riječima Svjedoka ED, Pero Marković je kao predsjednik opštinskog HDZ-a i načelnik opštine bio i predsjednik opštinskog HVO-a.⁵⁰³¹ Njegov ured nalazio se u Širokom Brijegu.⁵⁰³²

2051. Prema riječima Svjedoka C, MUP u Čapljini bio je podređen Peri Markoviću.⁵⁰³³ Vijeće se takođe upoznalo s jednom zapovijedi od 3. jula 1993. koju je izdao Nedjeljko Obradović, zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a, prema kojoj su MUP u Stocu i MUP u Čapljini bili odgovorni za zaštitu građana ta dva grada, kao i njihove imovine, od svih oblika nasilja i pljačkanja.⁵⁰³⁴

B. Formiranje snaga ABiH i HVO-a iz snaga TO

2052. Počev od jula 1992. pripadnici TO počeli su se uključivati u HVO.⁵⁰³⁵ Tokom ljeta 1992. HVO je postepeno preuzeo vojnu kontrolu nad opštinom.⁵⁰³⁶

2053. Prije sredine 1992. godine i prije formiranja ABiH, pripadnici TO borili su se na strani HVO-a protiv srpskih snaga.⁵⁰³⁷ Naime, kako pokazuju dokazi uvršteni u spis, tokom rata vođenog protiv srpskih snaga 1992. i 1993. godine HVO i ABiH su se zajedno borili na teritoriji opštine,⁵⁰³⁸ sve do aprila 1993.⁵⁰³⁹

C. Struktura oružanih snaga HVO-a

2054. Prema riječima Svjedoka CJ, HVO u opštini Čapljina bio je dobro organizovan i opremljen jer je imao podršku Hrvatske, koja je HVO-u prije svega isporučivala vojnu opremu.⁵⁰⁴⁰ U vezi s tim Vijeće raspolaže s više informacija.

2055. Približno u martu i aprilu 1993., vojne jedinice HVO-a raspoređene u opštini Čapljina bile su 1. brigada "Knez Domagoj" (1) i 3. satnija 3. bojne Vojne policije (2).⁵⁰⁴¹

⁵⁰³¹ P 10133 pod pečatom, par. 27.

⁵⁰³² P 10112, par. 14.

⁵⁰³³ Svjedok C, T(f), str. 22444 zatvorena sjednica.

⁵⁰³⁴ Svjedok C, T(f), str. 22561 zatvorena sjednica; P 03160.

⁵⁰³⁵ P 10213, par. 2; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4783; P 09768 pod pečatom, str. 3; P 10145, str. 3.

⁵⁰³⁶ P 10112, par. 9 i 10; P 09929, par. 9 i 10; P 10145, str. 3; P 09770 pod pečatom, str. 4.

⁵⁰³⁷ P 09768 pod pečatom, str. 3.

⁵⁰³⁸ Slobodan Praljak, T(e), str. 40402 i 40403; P 09933 pod pečatom, str. 2; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4893; P 09935, str. 2; P 09931, str. 2.

⁵⁰³⁹ P 10131 pod pečatom, par. 19; Slobodan Praljak, T(e), str. 40402 i 40403; P 09933 pod pečatom, str. 2; Svjedok HH, P 10113 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(f), str. 4893.

⁵⁰⁴⁰ P 09768 pod pečatom, str. 3.

⁵⁰⁴¹ P 10133 pod pečatom, par. 27; Svjedok C, T(f), str. 22374, zatvorena sjednica; P 03119.

1. 1. brigada "Knez Domagoj"

2056. Prva brigada "Knez Domagoj", kojom je zapovijedao Nedjeljko Obradović, pokrivala je zonu koja je obuhvatala Stolac i Čaplinu.⁵⁰⁴² Dana 23. februara 1993., Miljenko Lasić, zapovjednik OZ Jugoistočna Hercegovina, poslao je 1. brigadi "Knez Domagoj" zapovijed za "aktivnu obranu", u kojoj stoji da je 1. brigada "Knez Domagoj" konkretno zadužena za odbranu opštine Čapljina.⁵⁰⁴³

2057. Zapovjedništvo 1. brigade "Knez Domagoj" nalazilo se u Čapljini,⁵⁰⁴⁴ a zatim, počev od juna 1993., u selu Dabrica, 3 km istočno od grada Čapljine.⁵⁰⁴⁵

2058. U sastavu 1. brigade "Knez Domagoj" bio je i vod Vojne policije, čijeg je zapovjednika imenovao zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj".⁵⁰⁴⁶ Taj vod slao je izvještaje o svojim dejstvima Upravi Vojne policije.⁵⁰⁴⁷

2059. Počev od 11. maja 1993., vod Vojne policije bio je zadužen za hapšenje obveznika HVO-a koji se nisu odazvali na poziv, dezertirali s linije fronta ili koji su bili odgovorni za izvršenje drugih delikata vojne prirode.⁵⁰⁴⁸

2. 3. satnija 3. bojne Vojne policije

2060. Godine 1992., zapovjednik 3. bojne bio je Željko Džidić, a 1993. godine Žarko Jurić.⁵⁰⁴⁹

2061. Treća satnija 3. bojne Vojne policije pokrivala je jednu od zona odgovornosti 1. brigade "Knez Domagoj",⁵⁰⁵⁰ koja je obuhvatala Čaplinu, Stolac, Neum, Ravno i kasnije, premda nije jasno od kojeg datuma, Bunu.⁵⁰⁵¹ Treća satnija 3. bojne bila je stacionirana u Čapljini.⁵⁰⁵²

2062. Ivan Ančić bio je zapovjednik te satnije do kraja juna 1993., kada ga je zamijenio Krešimir Bogdanović.⁵⁰⁵³ Vladimir Šakota bio je zamjenik Krešimira Bogdanovića.⁵⁰⁵⁴

⁵⁰⁴² P 10217 pod pečatom, par. 28; Svjedok DV, T(f), str. 22872.

⁵⁰⁴³ 4D 00475, str. 4.

⁵⁰⁴⁴ V. "Struktura HVO-a" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Stolac.

⁵⁰⁴⁵ P 02619 pod pečatom, str. 1.

⁵⁰⁴⁶ Svjedok C, T(f), str. 22513 i 22514, zatvorena sjednica; P 02310, str. 2.

⁵⁰⁴⁷ Svjedok C, T(f), str. 22513 i 22514, zatvorena sjednica; P 02310, str. 2.

⁵⁰⁴⁸ Svjedok C, T(f), str. 22513 i 22514, zatvorena sjednica; P 02310, str. 2.

⁵⁰⁴⁹ Svjedok C, T(f), str. 22318, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵⁰ Svjedok C, T(f), str. 22322, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵¹ Svjedok C, T(f), str. 22319, zatvorena sjednica; Svjedok E, T(f), str. 22224 zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵² Svjedok E, T(f), str. 22224, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵³ Svjedok C, T(e), str. 22312 i T(f), str. 22318, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵⁴ Svjedok C, T(f), str. 22320, zatvorena sjednica.

2063. Nakon imenovanja Krešimira Bogdanovića za zapovjednika 3. satnije, zapovjedništvo je bilo u kasarni u Dretelju.⁵⁰⁵⁵

2064. Zapovjednik 3. satnije slao je izvještaje zapovjedništvu 3. bojne Vojne policije, zapovjedništvu 1. brigade "Knez Domagoj" i Upravi Vojne policije.⁵⁰⁵⁶ Izvještaji 3. satnije takođe su se morali slati Peri Markoviću, predsjedniku HVO-a opštine Čapljina, na njegov zahtjev.⁵⁰⁵⁷

2065. Na sastanku koji je 11. maja 1993. održan između Pere Markovića, Valentina Ćorića, načelnika Uprave Vojne policije, i Ivana Ančića, zapovjednika 3. satnije 3. bojne Vojne policije, odlučeno je da će među zadacima 3. satnije 3. bojne Vojne policije biti zaštita osoba i imovine u zonama vojnih dejstava, bezbjednost "ratnih zarobljenika" i bezbjednost vojnih zatvora.⁵⁰⁵⁸

2066. Treća satnija Vojne policije bila je zadužena za hapšenje pripadnika 1. brigade "Knez Domagoj" koji su odbijali da idu na front i za njihovu predaju brigadi.⁵⁰⁵⁹ Satnija je takođe obezbjeđivala transporte 1. brigade "Knez Domagoj".⁵⁰⁶⁰

2067. Prema riječima Svjedoka C, Hrvata iz BiH,⁵⁰⁶¹ Vojna policija nije bila zadužena za hapšenje Muslimana po njihovim kućama.⁵⁰⁶² Međutim, izvještaj koji je potpisao Ivan Ančić, tadašnji zapovjednik 5. bojne Vojne policije, i koji je upućen Valentinu Ćoriću, načelniku Uprave Vojne policije, pokazuje da su pripadnici Vojne policije učestvovali u brojnim hapšenjima Muslimana počev od 30. juna 1993.⁵⁰⁶³ S tim u vezi, Vijeće raspolaže izvještajem od 8. jula 1993., u kojem stoji da su 7. i 8. jula 1993. pripadnici 3. satnije 3. bojne Vojne policije, u saradnji s MUP-om u Čapljini, na kontrolnim punktovima na ulazu u grad Čapljinu uhapsili velik broj Muslimana u dobi od 18 do 60 godina.⁵⁰⁶⁴

2068. Svjedok DS, Musliman iz Čapljine,⁵⁰⁶⁵ izjavio je da je u periodu od približno 20. jula 1993. do 23. avgusta 1993., između Čapljine i Počitelja bilo pet kontrolnih punktova HVO-a.⁵⁰⁶⁶

⁵⁰⁵⁵ Svjedok C, T(f), str. 22319, zatvorena sjednica. V. takođe "3. satnija 3., kasnije 5. bojne Vojne policije", u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Zatvorom u Dretelju.

⁵⁰⁵⁶ Svjedok C, T(e), str. 22322, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵⁷ Svjedok C, T(f), str. 22320 i 22443, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁵⁸ Svjedok C, T(f), str. 22513 i 22514, zatvorena sjednica; P 02310, str. 2.

⁵⁰⁵⁹ Svjedok C, T(f), str. 22324, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁶⁰ Svjedok C, T(f), str. 22324, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁶¹ Svjedok C, T(f), str. 22312, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁶² Svjedok C, T(f), str. 22348 i 22349, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁶³ P 03960, str. 1 i 2.

⁵⁰⁶⁴ P 03307

⁵⁰⁶⁵ P 09933 pod pečatom, str. 1, 2 i 19.

⁵⁰⁶⁶ P 09933 pod pečatom, str. 3.

III. Tok kriminalnih događaja

2069. Vijeće će prvo analizirati navode u vezi s djelima progona koje je HVO počinio nad muslimanskim stanovništvom u opštini Čapljina počev od 1992. (A), a zatim navode koji se odnose na hapšenje i na zatvaranje muškaraca Muslimana, uključujući ugledne članove zajednice, u opštini Čapljina 20. aprila 1993. (B), kao i na hapšenje i zatvaranje muškaraca Muslimana u opštini Čapljina u julu 1993. (C). Vijeće će u posebnom dijelu teksta analizirati navode u vezi s nestankom 12 muškaraca Muslimana iz Bivoljeg Brda 16. jula 1993. (D). Vijeće će proučiti deložiranje žena, djece i starijih osoba, njihovo raseljavanje i navode o krivičnim djelima počinjenim u opštini Čapljina u periodu od jula do septembra 1993. (E), kao i navode o zatvaranju Muslimana i njihovom raseljavanju na teritorije pod kontrolom ABiH ili u treće zemlje (F).

A. Djela progona počinjena nad muslimanskim stanovništvom opštine Čapljina od 1992.

2070. U paragrafu 173 Optužnice navodi se da je tokom 1992. i 1993. godine rasla napetost između organa vlasti Herceg-Bosne/HVO-a i muslimanskog stanovništva u opštini Čapljina i da je HVO pojačao progon Muslimana.⁵⁰⁶⁷

2071. Vijeće primjećuje da su navodi koji se odnose na progon, s obzirom na to kako su formulisani, veoma neodređeni i da tužilaštvo ne iznosi nijedan događaj koji se može smatrati "djelom progona". Vijeće konstatuje da tužilaštvo, u paragrafu 173-1 svog Pretpretresnog podneska, citira izvještaj Milivoja Petkovića u kojem se kaže da je HVO 26. juna 1992. zauzeo teritoriju opštine Čapljina. Međutim, Vijeće smatra da taj paragraf ne sadrži dovoljno preciznih informacija o događajima koji bi se mogli smatrati "djelima progona".

2072. Vijeće napominje da su, osim toga, činjenice koje bi se eventualno mogle smatrati "djelima progona" opisane u paragrafima 174-1 i 181-5 Pretpretresnog podneska tužilaštva. Međutim, Vijeće smatra da s obzirom na to na kojem su mjestu izložene u Pretpretresnom podnesku—odnosno kao potkrepa paragrafa 174 i 181, te činjenice paragraf 173 Optužnice ne čine ništa preciznijim. Vijeće, dakle, neće razmatrati paragrafe 174-1 i 181-5 Pretpretresnog podneska tužilaštva kad se bude bavilo paragrafom 173.

⁵⁰⁶⁷Vijeće napominje da paragraf 173 Optužnice upućuje na povjerljivi Prilog Optužnici u kojem se pominje jedna žrtva-primjer, ali tužilaštvo u spis nije uvrstilo nijedan dokaz u vezi s navedenom osobom.

2073. Vijeće stoga smatra da su, zbog nedovoljne preciznosti tužilaštva, opšti navodi koji se odnose na progone Muslimana u opštini Čapljina 1992. i 1993. godine, izneseni u paragrafu 173 Optužnice, suviše neodređeni i da se Vijeće o tom pitanju ne može izjasniti.

B. Hapšenje i zatvaranje muškaraca Muslimana, uključujući ugledne članove zajednice, u opštini Čapljina 20. aprila 1993.

2074. U paragrafu 174 Optužnice navodi se da su oko 20. aprila 1993. organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a uhapsili znatan broj muškaraca, bosanskih Muslimana, u opštini Čapljina, među kojima su bili ugledni članovi zajednice, i da su ih držali u pritvoru u raznim zatočeničkim centrima HVO-a (konkretno, u kasarni u Grabovini) u različitom trajanju.⁵⁰⁶⁸

2075. Vijeće je saslušalo više svjedoka koji su svjedočili o tim hapšenjima. Iako svjedoci nisu uvijek bili precizni u vezi s tačnim datumom hapšenja ni u vezi s pripadnošću osoba koje su izvršile hapšenja, svi svjedoci događaje su opisali na sličan način. Tako iz tih svjedočenja proizlazi da su pripadnici HVO-a u aprilu 1993. uhapsili muškarce Muslimane u opštini Čapljina,⁵⁰⁶⁹ među kojima su bili muslimanski intelektualci,⁵⁰⁷⁰ članovi SDA⁵⁰⁷¹ i pripadnici ABiH,⁵⁰⁷² i zatočili ih u kasarnu u Grabovini⁵⁰⁷³ i Zatvor u Dretelju,⁵⁰⁷⁴ no nema preciznih informacija o trajanju njihovog zatočenja.

2076. Među tim muškarcima bili su Damir Sadović, pravnik zaposlen u gradskoj upravi u Čapljini,⁵⁰⁷⁵ i Nazif Bašić, predsjednik Islamske zajednice, ali i radnici i trgovci, kao što su Ale Zaklan, Huso Obradović, Kemo Boloban i Mustafa Dizdar.⁵⁰⁷⁶

2077. Vijeće zaključuje da su u aprilu 1993. pripadnici HVO-a, pri čemu Vijeću nije poznato kojim jedinicama su pripadali, odveli muškarce Muslimane iz opštine Čapljina—među kojima su bili i muškarci koji nisu bili pripadnici nijednih oružanih snaga—u kasarnu u Grabovini i Zatvor u Dretelju.

⁵⁰⁶⁸ Vijeće napominje da je tužilaštvo u povjerljivom Prilogu Optužnici pomenulo ime jedne žrtve koja je primjer za ove navode, no Vijeće ne raspolaže nikakvim informacijama u vezi s tom žrtvom.

⁵⁰⁶⁹ P 09851 pod pečatom, str. 4, par. 3.4; Svjedok CR, T(f), str. 11878-11880, djelimično zatvorena sjednica.

⁵⁰⁷⁰ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11679 i 11680; P 10137, par. 5; P 09755 pod pečatom, str. 3; P 09933 pod pečatom, str. 2 i 3; Svjedok CK, T(f), str. 11022 i 11023, djelimično zatvorena sjednica.

⁵⁰⁷¹ Svjedok AP, P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 2127 i 2128; P 10137, par. 47.

⁵⁰⁷² Naime, Denis Šarić, pripadnik 2. satnije 1. bojne 1. brigade Knez Domagoj, i Huso Marić, pripadnik Brigade "Bregava", izjavili su da je većina pripadnika Brigade "Bregava" ABiH u Gubavici uhapšena od strane HVO-a, oko 19. aprila 1993., i odvedena u Čapljinu, u kasarnu u Grabovini. V. u vezi s tim : P 10143, str. 5; P 10138, par. 16 i 19.

⁵⁰⁷³ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11679 i 11680; P 09799 pod pečatom, str. 2; Svjedok CK, T(f), str. 11022 i 11023, djelimično zatvorena sjednica; P 09755 pod pečatom, str. 3.

⁵⁰⁷⁴ Svjedok CR, T(f), str. 11878-11880, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok AP, P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 2127 i 2128; P 09933 pod pečatom, str. 3.

⁵⁰⁷⁵ Svjedok AP, P 10026 pod pečatom, predmet *Naletilić i Martinović*, T(e), str. 2127 i 2128 i T(f), str. 2127.

⁵⁰⁷⁶ P 09755 pod pečatom, str. 3.

C. Hapšenje i zatvaranje muškaraca, Muslimana, u opštini Čapljina u julu 1993.

2078. U paragrafu 175 Optužnice navodi se da su u julu 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a uhapsile i zatvorile većinu vojno sposobnih muškaraca Muslimana koji su živjeli u opštini Čapljina.

2079. Vijeće je uvrstilo u spis zapovijed od 30. juna 1993. koju je Milivoj Petković, zapovjednik Glavnog stožera HVO-a, uputio OZ Jugoistočna Hercegovina, a prema kojoj je trebalo: 1) razoružati i "izolirati" sve Muslimane u HVO-u i 2) "izolovati" sve vojno sposobne muškarce, Muslimane, koji su živjeli u zoni odgovornosti OZ Jugoistočna Hercegovina.⁵⁰⁷⁷

2080. Veliki broj svjedoka koji su lično proživjeli te događaje, kao i dokumenti HVO-a pokazuju da su od 30. juna 1993. do sredine jula 1993. godine 3. satnija 3. bojne Vojne policije HVO-a (koja je sredinom jula postala 5. bojna⁵⁰⁷⁸)⁵⁰⁷⁹ i 1. brigada "Knez Domagoj",⁵⁰⁸⁰ u saradnji s MUP-om i Čapljine,⁵⁰⁸¹ provodili kampanju hapšenja muškaraca Muslimana u opštini Čapljina,⁵⁰⁸² i to konkretno u mjestima Bivolje Brdo,⁵⁰⁸³ Višići,⁵⁰⁸⁴ Domanovići⁵⁰⁸⁵ i Lokve.⁵⁰⁸⁶

2081. Nakon tih hapšenja, Bruno Stojić je 3. jula 1993. izdao zapovijed prema kojoj je nadležnost za rukovođenje zatočenjem vojno sposobnih muškaraca Muslimana uhapšenih u opštini Čapljina, prešla s 1. brigade "Knez Domagoj" na lokalni HVO.⁵⁰⁸⁷ Međutim, Vijeće ne raspolaže dokazom koji bi pokazao da se lokalni HVO bavio zatočenjem uhapšenih muškaraca, Muslimana.

⁵⁰⁷⁷ P 03019.

⁵⁰⁷⁸ V. s tim u vezi "Druga reorganizacija Uprave i jedinica Vojne policije i njenih jedinica: jul - decembar 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s vojnom strukturom HZ(R) HB.

⁵⁰⁷⁹ Svjedok C, T(f), str. 22429, zatvorena sjednica; P 03121, str. 2; P 03134, str. 4 i 5; P 03170, str. 2 i 3; P 03666, str. 1 i 5; P 03478, str. 1; P 03175 pod pečatom, str. 1; P 09843 pod pečatom, str. 2, par. 1; Svjedok BC, T(f), str. 18348 i 18349, zatvorena sjednica; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11701 i 11702; P 03075, str. 2; P 03057, str. 3.

⁵⁰⁸⁰ P 03063; P 03121, str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11104, djelimično zatvorena sjednica; Svjedok C, T(f), str. 22429 .

⁵⁰⁸¹ Svjedok BB, T(f), str. 17229-17231, zatvorena sjednica; P 03666, str. 5; Svjedok C, T(f), str. 22429, zatvorena sjednica; P 03121, str. 2; P 10129 pod pečatom, par. 12; P 03121, str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11104, djelimično zatvorena sjednica; P 03230, str. 2.

⁵⁰⁸² Svjedok BB, T(f), str. 17198, 17227, 17229-17231, 17254 i 17255, zatvorena sjednica; Svjedok CI, T(f), str. 10899; P 03121, str. 2; P 03307, str. 1; P 03326; P 03347; P 03666, str. 5; Svjedok C, T(f), str. 22334, 22427, 22429 i 22430, zatvorena sjednica; P 09755 pod pečatom, str. 4; P 10125, str. 4; P 10131 pod pečatom, par. 22; P 10137, par. 9 i 11; P 10138, par. 18 i 19; P 03170, str. 2 i 3; Svjedok DD, T(f), str. 14429, zatvorena sjednica; P 09798, str. 2 i 3; Edward Vulliamy, T(f), str. 1550 i 1551; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11701 i 11702; Svjedok BC, T(f), str. 18350, zatvorena sjednica; P 09768 pod pečatom, str. 3; P 03362 pod pečatom, str. 3; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20448 i 20526; P 09843 pod pečatom, str. 2, par. 1; P 03250, str. 3; P 03075, str. 2; P 03057, str. 3; P 09847 pod pečatom, str. 2; Svjedok CM, T(f), str. 11100 i 11101; P 06697, par. 57 i 58; P 09929, par. 13; P 09712 pod pečatom, par. 44 i 45; Svjedok BA, T(f), str. 7221 i 7222, zatvorena sjednica; P 03069 pod pečatom, str. 1.

⁵⁰⁸³ Svjedok CI, T(f), str. 10898 i 10899; P 03478.

⁵⁰⁸⁴ P 09755 pod pečatom, str. 3 i 4; P 03478.

⁵⁰⁸⁵ P 10125, str. 4.

⁵⁰⁸⁶ P 10131 pod pečatom, par. 9.

⁵⁰⁸⁷ 4D 00461. Vijeće napominje da Stojićeva odbrana u svom Završnom podnesku tvrdi da ta zapovijed nije vjerodostojna ni autentična. U prilog tim tvrdnjama, Stojićeva odbrana iznosi da Petkovićeva odbrana nije navela izvor tog dokumenta ni u sudnici ni u pismenim podnescima; da Svjedok CG, kojem je dokument bio predodan, nije potvrdio

2082. Naprotiv, brojni dokazi pokazuju da su osobe koje su vršile hapšenja⁵⁰⁸⁸ odvele uhapšene muškarce u Zatvore u Dretelju,⁵⁰⁸⁹ Gabeli⁵⁰⁹⁰ i na Heliodrom,⁵⁰⁹¹ gdje su bili držani u zatočenju. Među njima su bili muškarci Muslimani, koji nisu pripadali nijednim oružanim snagama,⁵⁰⁹² kao i Muslimani pripadnici HVO-a⁵⁰⁹³ i ABiH.⁵⁰⁹⁴

2083. Vijeće zaključuje da su u periodu od 30. juna 1993. do sredine jula 1993. pripadnici 1. brigade "Knez Domagoj", 3. satnije 3. bojne Vojne policije i MUP-a Čapljina hapsili muškarce Muslimane iz opštine Čapljina, među kojima su bili i muškarci koji nisu pripadali nijednim oružanim snagama, i zatočili ih u Zatvore u Dretelju, Gabeli i na Heliodromu.

D. Nestanak 12 muškaraca Muslimana iz sela Bivolje Brdo 16. jula 1993.

2084. U paragrafu 177 Optužnice navodi se da su 16. jula 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a, tokom protjerivanja Muslimana iz Bivoljeg Brda, izdvojile 12 muškaraca Muslimana, koji su potom nestali i više nikada nisu viđeni živi.

njegovu vjerodostojnost i da se dokument ne može pronaći u arhivi Hrvatske. Stojićeva odbrana navodi da, shodno tome, Vijeće ne bi trebalo da prida nikakvu težinu zapovijedi od 3. jula 1993. prilikom ocjene dokaza. V. Završni podnesak Stojićeve odbrane, par. 544-547. Vijeće podsjeća da je u svojoj usmenoj odluci, koju je na javnoj sjednici donijelo 13. decembra 2006., ocijenilo da postoji dovoljno indicija da se taj dokument uvrsti u spis kao dokument koji je vjerodostojan, relevantan i ima dokaznu vrijednost; da je u "Nalog po zahtjevu Stojićeve odbrane za prihvatanje jednog dokaznog predmeta (2D 03088)", izdatom na javnoj osnovi 3. juna 2010. ("Nalog od 3. juna 2010."), Vijeće odbilo uvrštavanje u spis dokaza 2D 03088 koji, prema Stojićevoj odbrani, može da dovede u pitanje autentičnost i vjerodostojnost dokaza 4D 00461, s obrazloženjem da Stojićeva odbrana nije postupila na ekspeditivan način i nije opravdala zahtjev za uvrštavanje u spis u kasnoj fazi postupka; da je dokaz 4D 00461 predložen Svjedoku CG koji je potvrdio zatočavanje muškaraca, Muslimana, u opštini Čapljina i da je taj dokument sličan drugim zapovijedima koje je potpisao Bruno Stojić, a koje je Vijeće uvrstilo u spis. S obzirom na gorenavedeno, Vijeće smatra da je dokument 4D 00461 autentičan. Vijeće takođe napominje da je u "Odluci po zahtjevu Stojićeve odbrane za preispitivanje ili, alternativno, za odobrenje za ulaganje žalbe na Nalog po zahtjevu Stojićeve odbrane za prihvatanje jednog dokaznog predmeta (2D 030088)", koja je na javnoj osnovi donesena 23 juna. 2010., odbacilo zahtjev za preispitivanje, kao i zahtjev za odobrenje za ulaganje žalbe na Nalog od 3. juna 2010.

⁵⁰⁸⁸ P 03121, str. 3; Svjedok CM, T(f), str. 11100.

⁵⁰⁸⁹ Svjedok BB, T(f), str. 17229-17231, zatvorena sjednica; Svjedok CI, T(f), str. 10899; P 03121, str. 3; P 03307, str. 1; P 03326; P 03347; P 03666; Svjedok C, T(f), str. 22429 i 22430, zatvorena sjednica; P 09755 pod pečatom, str. 4; P 10125, str. 4; P 10131 pod pečatom, par. 22; P 10137, par. 9 i 11; P 10138, par. 18 i 19; P 03170, str. 2 i 3; Svjedok DD, T(f), str. 14429 i 14430, zatvorena sjednica; P 09798 str. 2; P 03057, str. 3; Svjedok CM, T(f), str. 11100; P 09843 pod pečatom, str. 2, par. 1.

⁵⁰⁹⁰ Edward Vulliamy, T(f), str. 1550 i 1551; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11701 i 11702; Svjedok BC, T(f), str. 18350, zatvorena sjednica; P 09768 pod pečatom, str. 3; P 09798, str. 3; Svjedok BB, T(f), str. 17254 i 17255, zatvorena sjednica.

⁵⁰⁹¹ P 03362 pod pečatom, str. 3; Klaus Johann Nissen, T(f), str. 20526; P 03369 pod pečatom, str. 1 i 2; P 03362 pod pečatom, str. 3.

⁵⁰⁹² Dragan Ćurčić, T(f), str. 45875; Svjedok CI, T(f), str. 10895 i 10899, djelimično zatvorena sjednica; P 09798, str. 2; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11698-11702; P 03952, str. 2.

⁵⁰⁹³ Dragan Ćurčić, T(f), str. 45865; Svjedok C, T(f), str. 22464 i 22465, zatvorena sjednica; P 09937, par. 13; P 09755 pod pečatom, str. 2 i 4; P 10125, str. 2 i 4; P 10131 pod pečatom, par. 9 i 21; P 10137 par. 8 i 9; P 03546; Svjedok CG, T(f), str. 10848; P 09798, str. 2 i 3; P 09935, str. 2 i 3; P 10208, par. 1, 9 i 10; Svjedok CJ, T(f), str. 10933; P 09768 pod pečatom, str. 3.

⁵⁰⁹⁴ P 10138, par. 18 i 19; P 09768 pod pečatom, str. 3.

2085. Vijeće konstatuje da je oko 16. jula 1993. 12 muškaraca Muslimana, stanovnika sela Bivolje Brdo, uhapšeno od strane "vojnika HVO-a"⁵⁰⁹⁵ i muškaraca koji su pripadali 3. satniji 5. bojne Vojne policije.⁵⁰⁹⁶

2086. Fatima Šoše izjavila je da su "vojnici HVO-a" odveli tih 12 muškaraca s jednom grupom stanovnika sela, u kojoj je bila i ona, u selo Ruda, zatim su ih odvojili od ostatka grupe i poredali uza zid jedne kuće.⁵⁰⁹⁷ Iako Vijeće ne može da zaključi, oslonivši se na samo jedno svjedočenje predočeno na osnovu pravila 92bis Pravilnika, da je 12 muškaraca odvedeno u selo Ruda, Vijeće raspolaže s dovoljno dokaza koji potvrđuju njihov nestanak.

2087. Vijeće konstatuje da su u toj grupi muškaraca bili Nijaz Ćiber, star 61 godinu, čija je supruga, Sadeta Ćiber,⁵⁰⁹⁸ prilikom svog svjedočenja izjavila da su ga četiri "vojnika HVO-a"⁵⁰⁹⁹ uhapsila 16. jula 1993.; Halil Šoše;⁵¹⁰⁰ Mustafa Đonko;⁵¹⁰¹ Safet Đonko;⁵¹⁰² Mustafa Torlo;⁵¹⁰³ Ahmet Torlo;⁵¹⁰⁴ Ibro Trbonja, star 72 godine;⁵¹⁰⁵ Bećir Trbonja, star 71 godinu;⁵¹⁰⁶ Hilmo Mrgan, star 62 godine;⁵¹⁰⁷ Bećir Mrgan;⁵¹⁰⁸ Džemal Elezović, star 62 godine,⁵¹⁰⁹ i Ibro Rahimić, star 85 godina.⁵¹¹⁰ Svi su oni žrtve - primjeri za paragraf 177 Optužnice.

2088. Vijeće napominje da je 1998. ekshumirano 12 tijela u blizini napuštenog rudnika boksita u Bivoljem Brdu.⁵¹¹¹ Prema obdukcijском nalazu od 25. avgusta 1998., 12 pronađenih tijela bila su posmrtni ostaci sljedećih osoba: Halil Šoše, Mustafa Đonko, Safet Đonko, Mustafa Torlo, Ahmet Torlo, Ibro Trbonja, Bećir Trbonja, Hilmo Mrgan, Bećir Mrgan, Džemal Elezović i Ibro

⁵⁰⁹⁵ Svjedok CI, T(f), str. 10910; P 09935, str. 5 i 6; P 09929, par. 15.

⁵⁰⁹⁶ P 03478.

⁵⁰⁹⁷ P 09935, str. 5 i 6.

⁵⁰⁹⁸ Sadeta Ćiber je Muslimanka, stanovnica sela Bivolje Brdo, v. P 09929, par. 11.

⁵⁰⁹⁹ P 09929, par. 15.

⁵¹⁰⁰ P 09935, str. 6.

⁵¹⁰¹ P 09935, str. 6.

⁵¹⁰² P 09935, str. 6.

⁵¹⁰³ P 09935, str. 6.

⁵¹⁰⁴ P 09935, str. 6.

⁵¹⁰⁵ P 10145 (verzija na francuskom), str. 6; P 09935 (verzija na francuskom), str. 6; P 09937, par. 31; P 08858 pod pečatom, str. 12.

⁵¹⁰⁶ P 10145 (verzija na francuskom), str. 6; P 09935 (verzija na francuskom), str. 6; P 08858 pod pečatom, str. 12.

⁵¹⁰⁷ Vijeće napominje da se na popisu žrtava - primjera za paragraf 177 Optužnice, koje se pominju u povjerljivom Prilogu Optužnici, nalazi ime "Halil Mrgan" (žrtva - primjer 6). Svjedoci, kao i obdukcijски izvještaj od 25. avgusta 1998., navode ime "Hilmo Mrgan", stoga će Vijeće zadržati ime "Hilmo". P 09935 (verzija na francuskom), str. 6; P 08858 pod pečatom, str. 12.

⁵¹⁰⁸ P 09935 (verzija na francuskom), str. 6.

⁵¹⁰⁹ P 09935 (verzija na francuskom), str. 6; P 08858 pod pečatom, str. 12.

⁵¹¹⁰ P 10145 (verzija na francuskom), str. 6; P 09935 (verzija na francuskom), str. 6; P 08858 pod pečatom, str. 12.

⁵¹¹¹ P 08858 pod pečatom, str. 2. V. takođe Svjedok CG, T(f), str. 10805; P 09743; P 10145 (verzija na francuskom), str. 6; P 10130 pod pečatom, par.2; P 09937, par. 40.

Rahimić.⁵¹¹² Iako u izvještaju nisu utvrđene okolnosti njihove smrti, u zaključku se navodi da se radi o nasilnoj smrti 12 muškaraca, čija su tijela spaljena kako ne bi bila pronađena i kako bi se uništili svi dokazi.⁵¹¹³

2089. Vijeće je već utvrdilo da su pripadnici 3. satnije 5. bojne Vojne policije uhapsili tih 12 muškaraca Muslimana. Osim toga, Vijeće konstatuje da su se ta hapšenja dogodila u isto vrijeme kada i akcija deložiranja i raseljavanja stanovnika sela, koju su izvršili ne samo pripadnici 3. satnije 5. bojne Vojne policije, nego i vojnici koji su pripadali 1. brigadi "Knez Domagoj".⁵¹¹⁴

2090. S obzirom na gorenavedeno, Vijeće se uvjerilo da su 16. jula 1993. pripadnici HVO-a, od kojih su neki bili vojnici 1. brigade "Knez Domagoj", a neki vojni policajci 3. satnije 5. bojne Vojne policije, učestvovali u hapšenju 12 muškaraca Muslimana u selu Bivolje Brdo, koje su zatim pobili, spalili njihova tijela i zakopali ih u blizini napuštenog rudnika boksita u Bivoljem Brdu.

E. Deložiranje žena, djece i starijih osoba, njihovo raseljavanje i navodi o zločinima počinjenim u opštini Čapljina od jula do septembra 1993.

2091. U paragrafima 175 do 183 i u paragrafu 185 Optužnice navodi se da je, u periodu od jula do septembra 1993., HVO provodio kampanju deportacije i premještanja civila Muslimana, tokom koje je HVO počinio i druge zločine, to jest oduzimanje, pljačkanje i uništavanje imovine u vlasništvu Muslimana, kao i ubistvo nekih civila Muslimana.

2092. U svojoj zapovijedi od 30. juna 1993., upućenoj OZ Jugoistočna Hercegovina, Milivoj Petković je od HVO-a zahtijevao da ženama i djeci, Muslimanima u zoni odgovornosti OZ Jugoistočna Hercegovina, omogući da ostanu u svojim domovima.⁵¹¹⁵

2093. Kao što je prethodno pomenuto, Nedjeljko Obradović, zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj", je 1. jula 1993. naredio 1. i 3. bojni 1. brigade "Knez Domagoj" da istog dana očiste teren ("*mopping up*") u više mjesta na teritoriji opštine Čapljina, među kojima Bivolje Brdo i Počitelj.⁵¹¹⁶ Dana 3. jula 1993., Nedjeljko Obradović izdao je zapovijed svim jedinicama 1. brigade

⁵¹¹² Identifikacija 12 tijela, ekshumiranih u okolini bivšeg rudnika u Bivoljem Brdu, obavljena je na osnovu forenzičke analize i nakon što su članovi porodica žrtava izvršili identifikaciju tijela, osobnih stvari i detalja na odjevnim predmetima. Nalaze o identifikaciji sastavila je posebna služba Ministarstva unutrašnjih poslova Hercegovačko-neretvanskog kantona i potpisali su ih članovi porodica žrtava čija su tijela identifikovana: P 08858 pod pečatom.

⁵¹¹³ P 08858 pod pečatom, par. 39 i 40; P 09929, par. 20.

⁵¹¹⁴ V. s tim u vezi "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Bivoljeg Brda" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

⁵¹¹⁵ Svjedok C, T(f), str. 22463 i 24065, zatvorena sjednica; P 03019, str. 1.

⁵¹¹⁶ P 03063; Svjedok CG, T(f), str. 10798 i 10799.

HVO-a, prema kojoj je trebalo "spriječiti zločine u zoni odgovornosti brigade", "muslimansko stanovništvo grupirati" u zoni i "osigurati" ga.⁵¹¹⁷

2094. S tim u vezi Praljkova odbrana tvrdi da je 1. brigada "Knez Domagoj" preduzela mjere čiji je jedini cilj bio da zaštiti stanovništvo i teritoriju, da ništa ne potvrđuje tezu da su te zapovijedi imale za cilj da se protjera muslimansko stanovništvo, kao i da Glavni stožer HVO-a nije bio upoznat sa zapovijedima ili izvještajima o raseljavanju Muslimana na teritorije pod kontrolom ABiH.⁵¹¹⁸ Osim toga, Praljkova odbrana tvrdi da je 1. brigada "Knez Domagoj", koja je djelovala na lokalnom nivou kao opštinska brigada, "zloupotrijebila vojna ovlaštenja koja su joj inače bila data".⁵¹¹⁹

2095. Petkovićeva odbrana pak iznosi da su se sredinom jula 1993. vodile žestoke borbe na Dubravskoj visoravni i da su civili iz nekih sela između Stoca i Čapljine "grupisani u jednoj kući u selu ili prevezeni u Počitelj", ali da nije utvrđeno da su "civili s područja Čapljine premješteni izvan teritorije opštine prije kraja jula 1993."⁵¹²⁰

2096. Vijeće napominje da je, prema riječima Ivana Beneta, zapovjednika HV-a,⁵¹²¹ u julu 1993. situacija na području koje je držala 1. brigada "Knez Domagoj" bila veoma problematična zbog učestalih napada na razmještene snage HVO-a, što je zapovjedništvo navelo da evakuiše "civilno stanovništvo" s nekih područja opštine Čapljina kako bi ga zaštitilo.⁵¹²²

2097. Međutim, Vijeće je prihvatilo brojne dokaze iz različitih izvora—dokumente međunarodnih organizacija i svjedočenja predstavnika međunarodne zajednice, kao i stanovnika opštine—koji pokazuju da je HVO od jula do septembra 1993. pokrenuo kampanju deložiranja i raseljavanja žena, djece i starijih osoba, isključivo Muslimana, iz opštine Čapljina.⁵¹²³

2098. Što se tiče navoda u paragrafima 176 do 182 Optužnice, Vijeće će u daljem tekstu detaljnije analizirati dokaze o kriminalnim događajima na svakoj od konkretno navedenih lokacija. Tako će Vijeće redom obraditi događaje koji su se odigrali u selu Domanovići i okolini, (1), selu Bivolje Brdo i okolini (2), selu Počitelj i okolini (3), selu Opličići i okolini (4), selu Lokve i okolini (5) i u selu Višići i okolini (6) i, na kraju, događaje koji su se odigrali u gradu Čapljini (7).

⁵¹¹⁷ P 03135, str. 2.

⁵¹¹⁸ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 381.

⁵¹¹⁹ Završni podnesak Praljkove odbrane, par. 385.

⁵¹²⁰ Završni podnesak Petkovićeve odbrane, par. 208.

⁵¹²¹ Ivan Beneta, T(f), str. 46610.

⁵¹²² Ivan Beneta, T(f), str. 46619, 46620 i 46766; P 10145 (verzija na francuskom), str. 5; Ivan Beneta, T(f), str. 46615.

1. Događaji u selu Domanovići i okolini oko 13. jula 1993.

2099. U paragrafima 175 i 176 Optužnice navodi se da su oko 13. jula 1993., tokom više dana, organi vlasti Herceg-Bosne/HVO-a protjerali i raselili žene, djecu i starije osobe Muslimane iz Domanovića i okoline; da su tokom tih operacija snage Herceg-Bosne/HVO-a ubile iz vatrenog oružja dvije mlade žene, bosanske Muslimanke, i da su, osim toga, opljačkale imovinu Muslimana.

2100. Nakon što ispita dokaze o talasu deložiranja i raseljavanja žena, djece i starijih osoba iz sela Domanovići (a), Vijeće će analizirati dokaze koji se odnose na smrt dvije mlade žene (b) i na krađu imovine u vlasništvu Muslimana (c).

a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Domanovića

2101. Prema dokazima uvrštenim u spis, oko 13. jula 1993. "vojnici HVO-a" ušli su u Domanoviće,⁵¹²⁴ protjerali žene, djecu i starije osobe iz njihovih domova i odveli ih u Silos u Čapljini.⁵¹²⁵ Sabira Hasić, Muslimanka iz Domanovića,⁵¹²⁶ izjavila je, na primjer, da su 13. jula 1993. neki stanovnici sela, među kojima su bile ona i njene kćerke, odlučili da pobjegnu iz svojih kuća i sakriju se u šumi u selu Lokve, na lokaciji Pašećevine, dok su osobe koje su ostale u selu—čiji broj ili identitet nije navela— uhapšene i odvedene u Silos od strane "vojnika HVO-a".⁵¹²⁷

2102. Vijeće podsjeća da je 3. jula 1993. Nedjeljko Obradović izdao zapovijed svim jedinicama 1. brigade HVO-a, prema kojoj je trebalo "spriječiti zločine u zoni odgovornosti brigade", "muslimansko stanovništvo grupirati" u zoni i "osigurati ga".⁵¹²⁸

2103. Vijeće se, u svjetlu te zapovijedi i kratkog vremenskog intervala između njenog izdavanja i događaja koji su se odigrali u selu, uvjerilo da su vojnici 1. brigade HVO-a "Knez Domagoj" učestvovali u deložiranju i raseljavanju stanovnika sela.

2104. Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a, među kojima su bili vojnici 1. brigade "Knez Domagoj", oko 13. jula 1993. izvršili deložiranje i premještanje u Silos žena, djece i starijih osoba, stanovnika sela Domanovići.

⁵¹²³ V. konkretno P 09843 pod pečatom, str. 2, par. 2; Svjedok BC, T(f), str. 18384 i 18385, zatvorena sjednica; P 09847 pod pečatom, str. 2; P 09851 pod pečatom, par. 3.4; Svjedok C, T(f), str. 22365, zatvorena sjednica; Svjedok DV, T(f), str. 22872; P 10217 pod pečatom, par. 144; P 09798 (verzija na francuskom), str. 2; P 04679, str. 5.

⁵¹²⁴ P 09931, str. 3; Hasan Hasić, T(f), str. 10725-10726 i T(e) str. 10725; Dragan Ćurčić, T(f), str. 45895 i 45896; 4D 01042; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11684-11692; IC 00178.

⁵¹²⁵ P 09931, str. 3 i 5; P 09933 pod pečatom, str. 3; P 09798 (verzija na francuskom), str. 2.

⁵¹²⁶ P 09931, str. 2.

⁵¹²⁷ P 09931, str. 3.

⁵¹²⁸ P 03135, str. 2.

b) Smrt dvije mlade žene u Domanovićima

2105. Vijeće⁵¹²⁹ konstatuje da su oko 13. jula 1993.⁵¹³⁰ Dženita i Sanela Hasić,⁵¹³¹ dvije mlade žene od 17 i 23 godine, ubijene snajperskim hicima dok su se nalazile na glavnoj cesti u selu Domanovići.⁵¹³² Naime, dok nije bilo borbi u selu, Ramiza Hasić kretala se u pravcu Glavice sa svoje dvije kćerke, Dženitom i Sanelom, kada je Sanela pogođena metkom iz vatrenog oružja i srušila se u kanal pokraj puta, prije mostića koji vodi ka kući susjeda.⁵¹³³ Mlada žena još je disala u trenutku kada je njena sestra, Dženita Hasić, takođe pogođena metkom iz vatrenog oružja—u lijevu nogu i glavu⁵¹³⁴—i srušila se mrtva na cestu, ispred kuće susjeda.⁵¹³⁵ Hasan Hasić, otac, koji se u tom trenutku nalazio u svojoj kući nedaleko od tog mjesta, otišao je na lice mjesta i bio je prisutan kada je njegova kćerka Sanela umrla, zatim je prenio tijela svoje dvije kćerke u kuću jednog susjeda.⁵¹³⁶ Prema riječima Hasana Hasića, snajperisti su bili "vojnici HVO-a" i skrivali su se u kućama na udaljenosti od oko 300 m od mjesta gdje su ustrijeljene njegove kćerke.⁵¹³⁷

2106. S obzirom na dokaze uvrštene u spis, većina Vijeća zaključuje, uz suprotno mišljenje sudije Antonettija, da su 13. jula 1993. u Domanovićima pripadnici HVO-a ubili dvije mlade Muslimanke iz vatrenog oružja .

c) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Domanovića

2107. Prema riječima Sabire Hasić, nakon talasa hapšenja muškaraca i raseljavanja žena, djece i starijih osoba iz sela Domanovići, "vojnici HVO-a" pretražili su kuće Muslimana u potrazi za oružjem.⁵¹³⁸ Tako se 14. jula 1993. Sabira Hasić vratila u selo sa svojom porodicom po namirnice i konstatovala kako je njena kuća pretresena.⁵¹³⁹

2108. Na osnovu samo tog svjedočenja, prihvaćenog na osnovu pravila 92bis Pravilnika, Vijeće ne može da zaključi da su pripadnici HVO-a oko 13. jula 1993. krali imovinu u vlasništvu Muslimana tokom akcije deložiranja i raseljavanja žena, djece i starijih osoba iz sela Domanovići.

⁵¹²⁹ Sudija Antonetti razmatra ovaj događaj u svom izdvojenom i djelimično suprotnom mišljenju, priloženom Presudi.

⁵¹³⁰ Hasan Hasić, T(f), str. 10728-10730; P 09747; P 09748.

⁵¹³¹ Sanela i Dženita Hasić, žrtve-primjeri za navode iz paragrafa 176 Optužnice.

⁵¹³² P 09931, str. 4; Hasan Hasić, T(f), str. 10724-10725, 10729-10731 i 10734-10736, djelimično zatvorena sjednica; P 09747; P 09748; IC 00116.

⁵¹³³ P 09931, str. 4; Hasan Hasić, T(f), str. 10729-10730; IC 00116.

⁵¹³⁴ P 09931, str. 4 i 5; P 09747; Hasan Hasić, T(f), str. 10731.

⁵¹³⁵ P 09931, str. 4.

⁵¹³⁶ P 09931, str. 4; Hasan Hasić, T(f), str. 10729-10731; IC 00116.

⁵¹³⁷ Hasan Hasić, T(f), str. 10734-10736, djelimično zatvorena sjednica.

⁵¹³⁸ P 09931, str. 3.

⁵¹³⁹ P 09931, str. 3.

2. Događaji u selu Bivolje Brdo i okolini oko 13. jula 1993.

2109. U paragrafima 175 i 177 Optužnice navodi se da su oko 13. jula 1993., tokom više dana snage Herceg-Bosne/HVO-a protjerivale žene, djecu i starije osobe iz sela Bivolje Brdo i okoline. Osim toga, tužilaštvo navodi da su tokom te operacije vojnici HVO-a ubili jednog Muslimana starog 83 godine, iz zaseoka Kevčići, razorili kuće bosanskih Muslimana i ukrali imovinu u vlasništvu Muslimana.

2110. Nakon što prouči dokaze u vezi s talasom deložiranja i raseljavanja žena, djece i starijih osoba iz sela Bivolje Brdo i okoline oko 13. jula 1993. (a), Vijeće će analizirati dokaze koji se odnose na smrt jedne starije osobe (b), rušenje stambenih objekata Muslimana (c) i na krađu imovine u vlasništvu Muslimana (d).

a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Bivoljeg Brda

2111. Oko 13. jula 1993., dok je trajala razmjena vatre između ABiH i HVO-a u selu Bivolje Brdo i okolini,⁵¹⁴⁰ više stotina stanovnika sela Bivolje Brdo, među kojima je bio Svjedok CG, pobjeglo je iz sela u pravcu Blagaja ili Pašćevine-Lokve.⁵¹⁴¹ One koji su ostali skriveni u kućama u selu Bivolje Brdo, te neke od stanovnika sela koji su prvobitno pobjegli, ali su odlučili da se vrate u selo 14. jula 1993., protjerali su i odveli u Silos muškarci u uniformama HVO-a u periodu od 13. do 16. jula 1993.⁵¹⁴²

2112. Iako se uvjerilo da su stanovnici sela Bivolje Brdo i okoline premješteni u Silos, Vijeće ne raspolaže s dovoljno dokaza da bi moglo da procijeni njihov broj ili da se izjasni o eventualnim drugim mjestima u koja su stanovnici sela možda raseljeni. Naime, jedino Aldijana Trbonja, čija je izjava predočena na osnovu pravila 92bis Pravilnika, kaže da je oko 70 stanovnika sela odvedeno u Silos, a zatim, dva dana kasnije, u školu u Sovićima.⁵¹⁴³ Osim toga, jedino Fatima Šoš, čija je izjava takođe predočena na osnovu pravila 92bis Pravilnika, tvrdi da je 50 stanovnika sela odvedeno u školu u Muninovači.⁵¹⁴⁴

⁵¹⁴⁰ P 09770 pod pečatom, str. 7; P 09937, par. 17.

⁵¹⁴¹ P 10145, str. 5; P 09770 pod pečatom, str. 7 i 8; Svjedok CG, T(f), str. 10804, 10820 i 10821; P 09742; IC 00118. Vijeće primjećuje da se u predočenim svjedočenjima govori o 500 osoba: P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8, ili o 800 do 900 osoba: P 10145, str. 5, koje su pobjegle iz sela.

⁵¹⁴² P 10145, str. 5 i 6; P 09770 pod pečatom, str. 8; Svjedok CI, T(f), str. 10915; P 09937, par. 30; P 09935, str. 5 i 6.

⁵¹⁴³ P 09937, par. 30.

⁵¹⁴⁴ P 09935, str. 5 i 6.

2113. Što se tiče izvršilaca deložiranja i raseljavanja, Vijeće podsjeća da su muškarci koji su pripadali 3. satniji 5. bojne Vojne policije učestvovali u tim operacijama.⁵¹⁴⁵ Vijeće takođe napominje da je 1. i 3. jula 1993. Nedjeljko Obradović, zapovjednik 1. brigade HVO-a "Knez Domagoj", čija je zona odgovornosti pokrivala opštinu Čapljina,⁵¹⁴⁶ izdao zapovijed 1. i 3. bojni 1. brigade HVO-a "Knez Domagoj" prema kojoj je trebalo "očistiti", konkretno, selo Bivolje Brdo, "muslimansko stanovništvo grupirati" u zoni i "osigurati ga".⁵¹⁴⁷

2114. Vijeće se, u svjetlu tih zapovijedi i kratkog vremenskog intervala između njihovog izdavanja i događaja koji su se odigrali u selu, uvjerilo da su vojnici 1. brigade HVO-a "Knez Domagoj", zajedno s pripadnicima 3. satnije 5. bojne Vojne policije, učestvovali u deložiranju i raseljavanju stanovnika sela.

2115. Dakle, Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a, od kojih su neki pripadali 1. brigadi "Knez Domagoj", a neki 3. satniji 5. bojne Vojne policije, od 13. do 16. jula 1993. protjerali iz njihovih kuća u selu Bivolje Brdo žene, djecu i starije osobe, od kojih su neki premješteni u Silos.

b) Smrt jedne osobe stare 83 godine u Bivoljem Brdu

2116. Dana 14. jula 1993., dok se Svjedokinja CI, stanovnica zaseoka Kevčići u selu Bivolje Brdo,⁵¹⁴⁸ skrivala u skloništu iz kojeg je mogla da vidi svoju kuću na udaljenosti od oko 15 metara,⁵¹⁴⁹ jedan oklopni transporter HVO-a zaustavio se ispred njene kuće i "vojnici HVO-a" ušli su u kuću dozivajući njenog svekra, starog 83 godine i nemoćnog, koji je ostao u kući.⁵¹⁵⁰ Iz svog skloništa Svjedokinja CI je čula kako ti muškarci "provociraju" njenog svekra i pitaju ga da li mu je sin "mudžahedin".⁵¹⁵¹ Zatim je čula pucnje i vidjela kako se iz kuće dižu dim i plamen.⁵¹⁵² Kad je pala noć, Svjedokinja CI je vidjela beživotno tijelo svog svekra, s jednom ranom od metka, kako leži ispred kuće.⁵¹⁵³

2117. Vijeće zaključuje da su 14. jula 1993. pripadnici HVO-a, čiji identitet Vijeću nije poznat, ubili jednog nemoćnog osamdesettrogodišnjeg muškarca.

⁵¹⁴⁵ P 03478.

⁵¹⁴⁶ P 10217 pod pečatom, par. 28; Svjedok DV, T(f), str. 22872 i 22873; 4D 00475, str. 4.

⁵¹⁴⁷ P 03063; Svjedok CG, T(f), str. 10798 i 10799; P 03135. V. takođe u vezi sa zapovijedima Nedjeljka Obradovića "Deložiranje žena, djece i starijih osoba, njihovo raseljavanje i navodi o zločinima počinjenim u opštini Čapljina od jula do septembra 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

⁵¹⁴⁸ Svjedok CI, T(f), str. 10894, djelimično zatvorena sjednica.

⁵¹⁴⁹ Svjedok CI, T(f), str. 10907.

⁵¹⁵⁰ Svjedok CI, T(f), str. 10894 i 10895, djelimično zatvorena sjednica, i str. 10908-10910.

⁵¹⁵¹ Svjedok CI, T(f), str. 10908-10910; T(e), str. 10909 i 10910.

⁵¹⁵² Svjedok CI, T(f), str. 10911.

⁵¹⁵³ Svjedok CI, T(f), str. 10912.

c) Rušenje stambenih objekata Muslimana u Bivoljem Brdu

2118. Više svjedoka potvrdilo je da su vidjeli kako kuće u vlasništvu Muslimana u selu Bivolje Brdo gore ili kako su razorene tokom talasa deložiranja žena, djece i starijih osoba oko 13. jula 1993.⁵¹⁵⁴

2119. Tako je Aldijana Trbonja, Muslimanka iz sela Bivolje Brdo,⁵¹⁵⁵ izjavila da su 14. jula 1993., u jutarnjim satima, "vojnici" HVO-a zapalili kuću njene bake u Bivoljem Brdu.⁵¹⁵⁶

2120. Svjedokinja CI izjavila je da se 14. jula 1993. jedan oklopni transporter HVO-a zaustavio ispred njene kuće u selu Bivolje Brdo i da su "vojnici HVO-a" ušli u kuću dozivajući njenog svekra koji je ostao unutra.⁵¹⁵⁷ Nekoliko trenutaka kasnije Svjedokinja CI vidjela je kako se iz kuće dižu dim i plamen.⁵¹⁵⁸ Osim toga, Svjedokinja CI dodala je da je uveče 14. jula 1993. njena kuća potpuno izgorjela i da je oko kuće bilo tragova bijelog praha.⁵¹⁵⁹ Prema njenim riječima, ti isti muškarci su istog dana zapalili nekoliko drugih kuća u selu.⁵¹⁶⁰

2121. Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a–Vijeće ne raspolaže informacijama o njihovom identitetu–zapalili kuće u vlasništvu Muslimana u selu Bivolje Brdo oko 13. jula 1993.

d) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Bivoljeg Brda i okoline

2122. Fatima Šoše izjavila je da je oko 13. jula 1993., dok se skrivala u jednoj kući u zaseoku Selo u blizini Bivoljeg Brda,⁵¹⁶¹ zajedno s drugim mladim ženama iz sela vidjela "tri vojnika" s oznakama HVO-a, od kojih su neki bili iz Bivoljeg Brda,⁵¹⁶² kako ulaze u kuću Bećira Trbonje i kreću se između kuće i vozila parkiranog ispred nje, kao da prenose neke stvari.⁵¹⁶³ Osim toga, ona je izjavila da je nekoliko dana kasnije, oko 16. jula 1993., prilikom premještanja jedne grupe od pedesetak osoba protjeranih iz zaseoka Selo,⁵¹⁶⁴ jednoj ženi, koja je uspjela da sa sobom ponese torbu, jedan od vojnika tu torbu oteo.⁵¹⁶⁵

⁵¹⁵⁴ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11698; P 09935, str. 4; Svjedok CI, T(f), str. 10911 i 10912; P 09937, par. 28.

⁵¹⁵⁵ P 09937, par. 6.

⁵¹⁵⁶ P 09937, par. 28.

⁵¹⁵⁷ Svjedok CI, T(f), str. 10908-10910.

⁵¹⁵⁸ Svjedok CI, T(f), str. 10911.

⁵¹⁵⁹ Svjedok CI, T(f), str. 10911 i 10912.

⁵¹⁶⁰ Svjedok CI, T(f), str. 10911.

⁵¹⁶¹ P 09935, str. 4.

⁵¹⁶² P 09935, str. 4.

⁵¹⁶³ P 09935, str. 4.

⁵¹⁶⁴ P 09935, str. 5.

⁵¹⁶⁵ P 09935, str. 5.

2123. Svjedokinja CI, stanovnica zaseoka Kevčići u⁵¹⁶⁶ selu Bivolje Brdo, primijetila je oko 14. jula 1993. "vojnike" u uniformama—nije, međutim, prepoznala oznake na uniformama—kako krađu stoku u blizini njene kuće.⁵¹⁶⁷

2124. Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a—Vijeću nije poznat njihov identitet—krali imovinu u vlasništvu Muslimana u selu Bivolje Brdo oko 13. ili 14. jula 1993.

3. Događaji u Počitelju i okolini oko 13. jula 1993. i od 27. jula do 5. avgusta 1993.

2125. U paragrafima 175 i 178 Optužnice navodi se da su oko 13. jula 1993., a zatim u periodu od 27. jula do 5. avgusta 1993., snage Herceg-Bosne/HVO-a iz Počitelja i okoline protjerivale žene, djecu i starije osobe, Muslimane, među kojima je bilo dosta onih koji su pobjegli iz drugih sela; da su snage Herceg-Bosne/HVO-a ukrcale te civile Muslimane u kamione i odvezle ih u Bunu, odakle su ih natjerale da pješake do Blagaja—koji je pripadao enklavi istočni Mostar—i, konačno, da su tokom tih operacija snage Herceg-Bosne/HVO-a pljačkale imovinu Muslimana u Počitelju.

2126. Nakon što razmotri dokaze o talasu deložiranja i raseljavanja žena, djece i starijih osoba u Počitelju (a), Vijeće će analizirati dokaze u vezi s navodima o krađi imovine Muslimana u tom mjestu (b).

a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Počitelja

2127. Dokazi pokazuju da je mjesto Počitelj, od početka jula do početka avgusta 1993. postalo utočište i mjesto okupljanja žena, djece i starijih osoba, Muslimana, koji su pobjegli iz svojih sela i zaselaka na Dubravskoj visoravni ili koje je HVO uhapsio u selima i zaseocima u opštini Čapljina.⁵¹⁶⁸

2128. Vijeće podsjeća da je 1. i 3. jula 1993. Nedjeljko Obradović, zapovjednik 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a, izdao zapovijed 1. i 3. bojni 1. brigade "Knez Domagoj", prema kojoj je trebalo "očistiti" mjesto Počitelj i "muslimansko stanovništvo grupirati" u zoni i "osigurati" ga.⁵¹⁶⁹ Osim toga, Vijeće napominje da je 4. avgusta 1993. Miljenko Obradović, zapovjednik 3. bojne 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a, na osnovu usmene zapovijedi zapovjednika 1. brigade "Knez Domagoj",

⁵¹⁶⁶ Svjedok CI, T(f), str. 10894, djelimično zatvorena sjednica.

⁵¹⁶⁷ Svjedok CI, T(e), str. 10920.

⁵¹⁶⁸ P 09768 pod pečatom, str. 5 i 6.

⁵¹⁶⁹ P 03063; Svjedok CG, T(f), str. 10798 i 10799; P 03135. V. takođe u vezi sa zapovijedima Nedjeljka Obradovića "Deložiranje žena, djece i starijih osoba, njihovo raseljavanje i navodi o zločinima počinjenim u opštini Čapljina od jula do septembra 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

naredio da tri satnije iz njegove bojne pokupe muslimansko stanovništvo u Počitelju 5. avgusta 1993., bez obzira na starosnu dob.⁵¹⁷⁰

2129. Tako su u dva navrata tokom ljeta 1993., oko 13. jula 1993. i početkom avgusta 1993., pripadnici HVO-a – između ostalih vojnici 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a – protjerali žene, djecu i starije osobe, Muslimane, koji su se nalazili u Počitelju, a među kojima su bili i ženski članovi porodice Salka Bojčića.⁵¹⁷¹ Sabira Hasić takođe je izjavila da su pripadnici MUP-a "pokupili" nju i njene kćerke, kao i stanovnike Počitelja i natjerali ih da uđu u autobuse kojima su ih odvezli u Bunu, a zatim u Blagaj.⁵¹⁷² Međutim, pošto je izjava Sabire Hasić predočena na osnovu pravila 92bis Pravidnika, Vijeće ne može da zaključi da su pripadnici MUP-a učestvovali u hapšenju stanovnika Počitelja. Stanovnici Počitelja su zatim kamionima HVO-a odvezeni u Bunu i Petak, odakle su ih natjerali da pješake prema Blagaju u istočnom Mostaru.⁵¹⁷³

2130. U septembru - oktobru 1993., mjesto Počitelj bilo je prazno, bez stanovnika.⁵¹⁷⁴

2131. S obzirom na sveukupne dokaze uvrštene u spis, Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a, između ostalih vojnici 1. brigade "Knez Domagoj" HVO-a, iz Počitelja protjerali žene, djecu i starije osobe, Muslimane, i raselili ih u Bunu, a zatim u Blagaj, oko 13. jula 1993. te početkom avgusta 1993.

b) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Počitelja

2132. Vijeće ne raspolaže dokazima koji mu omogućavaju da konstatuje da su pripadnici HVO-a krali imovinu u vlasništvu Muslimana u selu Počitelj.

4. Događaji u selu Opličići i okolini oko 13. aprila 1993. i od 27. jula do 7. avgusta 1993.

2133. Vijeće se nije upoznao ni s jednim dokazom koji bi mu omogućio da se izjasni o navodima tužilaštva o krivičnim djelima počinjenim u tom selu.

5. Događaji u selu Lokve i okolini od 13. do 16. jula 1993.

2134. U paragrafima 175 i 180 Optužnice navodi se da su u periodu od 13. do 15. jula 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a protjerivale civile Muslimane iz sela Lokve ili okoline; da su 14. jula 1993.

⁵¹⁷⁰ P 03940; P 03962.

⁵¹⁷¹ P 09798 (verzija na francuskom), str. 2 i 5; P 09931, str. 6; Svjedok CJ, T(f), str. 10944 i 10945, zatvorena sjednica; P 09768 pod pečatom, str. 4; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11702; P 03940; P 03962.

⁵¹⁷² P 09931, str. 6.

⁵¹⁷³ P 09798 (verzija na francuskom), str. 5; Svjedok CJ, T(f), str. 10944 i 10945, zatvorena sjednica; P 09931, str. 6; P 03940; P 03962.

razorile džamiju u selu Lokve ili pored sela Lokve; da su 16. jula 1993. uništile kuće u vlasništvu Muslimana i da su tokom tih operacija pljačkale imovinu Muslimana u selu Lokve.

2135. Vijeće će najprije razmotriti dokaze koji se odnose na deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba, Muslimana, iz sela Lokve i okoline (a), zatim dokaze u vezi s rušenjem džamije i stambenih objekata Muslimana u selu Lokve (b), i konačno, dokaze koji se odnose na krađu imovine u vlasništvu Muslimana u tom selu (c).

a) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Lokava

2136. Kada su snage HVO-a 12. jula 1993. započele napad na selo Lokve, neki stanovnici sela⁵¹⁷⁵ pobjegli su i sklonili se u obližnjoj šumi; druge su uhapsili "vojnici" HVO-a.⁵¹⁷⁶ Već 14. jula 1993. stanovnici sela koji su se sklonili u šumi predali su se "vojnicima" HVO-a i smješteni su u kuće u selu.⁵¹⁷⁷

2137. Vijeće konstatuje da je jedino Enver Vilogorac izjavio da su oko 13. jula 1993. "vojnici HVO-a" kamionima odvezli "mještane sela Lokve" u Podpetak prije nego što su ih "protjerali" prema Blagaju koji je bio pod kontrolom ABiH.⁵¹⁷⁸ Vijeće napominje da je izjava Envera Vilogorca pihvaćena na osnovu pravila 92*bis* Pravilnika.

2138. Na osnovu samo tog svjedočenja, prihvaćenog na osnovu pravila 92*bis* Pravilnika, Vijeće ne može da zaključi da su pripadnici HVO-a raselili žene, djecu i starije osobe u Lokvama oko 13. jula 1993.

b) Rušenje džamije u Lokvama 14. jula 1993. i kuća Muslimana, stanovnika Lokava, 16. jula 1993.

i. Rušenje džamije u Lokvama 14. jula 1993.

2139. Više svjedoka potvrdilo je da je džamija u Lokvama srušena približno sredinom jula 1993.⁵¹⁷⁹ Tako je Sejfo Kajmović, imam iz Rečice, prilikom svog svjedočenja izjavio da je 13. ili 14. jula 1993., iz obližnje šume u kojoj se sakrio, vidio kako gori gornji dio džamije u Lokvama.⁵¹⁸⁰

⁵¹⁷⁴ Svjedok BC, T(f), str. 18387, zatvorena sjednica.

⁵¹⁷⁵ Vijeće napominje da svjedoci nisu dali detaljan opis osoba uključenih u događaje koji su se odigrali u selu Lokve oko 13. jula 1993.

⁵¹⁷⁶ P 10129 pod pečatom, par. 8. Prema riječima Svjedoka EC, bilo ih je oko 500; P 10125 (verzija na francuskom), str. 8.

⁵¹⁷⁷ P 10125 (verzija na francuskom), str. 8; P 10129 pod pečatom, par. 8.

⁵¹⁷⁸ P 10145 (verzija na francuskom), str. 5.

⁵¹⁷⁹ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694 i 11696; P 10125 (verzija na francuskom), str. 8; P 10129 pod pečatom, par. 8; P 10145 (verzija na francuskom), str. 7.

⁵¹⁸⁰ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694.

Svjedok EC i Ahmet Alić, imam iz Lokava,⁵¹⁸¹ pomenuli su da je džamija u Lokvama minirana, ali da oni nisu bili očevici događaja.⁵¹⁸² Ahmet Alić dodao je da su, prema riječima njegove supruge, komadi minareta džamije "odletjeli na sve strane" i da je džamija srušena.⁵¹⁸³

2140. Što se tiče izvršilaca tog rušenja, Vijeće konstatuje da nije bilo moguće da se identifikuju izvršioци na osnovu svjedočenja bilo kojeg od svjedoka niti na osnovu dokumenata uvrštenih u spis. Vijeće napominje da su, iako je, prema jednom izvještaju 1. brigade "Knez Domagoj" od 18. jula 1993., u Lokvama⁵¹⁸⁴ bila prisutna grupa od tridesetak muškaraca Muslimana, prema riječima Sejfo Kajmovića, oko 14. jula 1993. borbe u selu Lokve prestale i selo je bilo pod kontrolom snaga HVO-a.⁵¹⁸⁵ Shodno tome, Vijeće zaključuje da su džamiju u Lokvama srušili pripadnici HVO-a oko 14. jula 1993., ali Vijeće ne može da utvrdi kojoj su jedinici oni pripadali.

ii. Rušenje kuća u vlasništvu Muslimana 16. jula 1993.

2141. Više svjedoka je izjavilo da su kuće u vlasništvu Muslimana, stanovnika Lokava, zapaljene nakon 13. jula 1993.⁵¹⁸⁶ Na primjer, Sejfo Kajmović je prilikom svog svjedočenja izjavio da su njegova kuća i druge kuće u vlasništvu Muslimana zapaljene između 13. i 17. jula 1993.⁵¹⁸⁷ Svjedok EC izjavio je da su muslimanske kuće zapaljene nakon 13. jula 1993.⁵¹⁸⁸

2142. Vijeće napominje da nijedan od svjedoka nije precizno identifikovao osobe koje su zapalile muslimanske kuće. Međutim, kao što je već pomenuto, počev od 13. jula 1993. borbe u selu Lokve su prestale i selo je bilo pod kontrolom snaga HVO-a.⁵¹⁸⁹ Stoga Vijeće isključuje mogućnost da su požar izazvale neke druge oružane snage, a ne HVO. Međutim, s obzirom da ne raspolaže preciznim informacijama, Vijeće ne isključuje mogućnost da su požar izazvale osobe koje nisu pripadale nijednim oružanim snagama. Shodno tome, uz napomenu da Vijeće zaključuje da su kuće u vlasništvu Muslimana u selu Lokve srušene/spaljane nakon 13. jula 1993., Vijeće ne može da zaključi van razumne sumnje da su ta razaranja izvršili pripadnici HVO-a.

⁵¹⁸¹ P 10125 (verzija na francuskom), str. 2.

⁵¹⁸² P 10129 pod pečatom, par. 7 i 8. Svjedok EC je bio Musliman, stanovnik sela Lokve. Uhapšen je 2. jula 1993. od strane snaga HVO-a; P 10125 (verzija na francuskom), str. 2 i 8: prema riječima svjedoka Ahmeta Alića, džamija u Lokvama dignuta je u zrak je dok su stanovnici sela bili zatočeni.

⁵¹⁸³ P 10125 (verzija na francuskom), str. 8.

⁵¹⁸⁴ P 03546, str. 2.

⁵¹⁸⁵ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694 i 11696.

⁵¹⁸⁶ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694, 11695 i 11698; P 10129 pod pečatom, par. 8; P 09770 pod pečatom, str. 8; P 10145 (verzija na francuskom), str. 7; Svjedok CI T(e), str. 10924 i 10925.

⁵¹⁸⁷ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694, 11695 i 11698. V. takođe P 10145 (verzija na francuskom), str. 7; P 09770 pod pečatom, str. 5 i 8: Kada je stigao u selo Lokve, Svjedok CG vidio je da se iz nekih kuća diže dim.

⁵¹⁸⁸ P 10129 pod pečatom, par. 8.

⁵¹⁸⁹ Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694 i 11696.

c) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Lokava

2143. Vijeće napominje da se upoznalo samo s pismenom izjavom Ahmeta Alića, prihvaćenom na osnovu pravila 92bis Pravilnika, prema kojoj su kuće i imovina u Lokvama bile predmet pljačke i krađe.⁵¹⁹⁰

2144. Na osnovu samo tog dokaza Vijeće ne može da zaključi da su pripadnici HVO-a krali imovinu u vlasništvu Muslimana u selu Lokve.

6. Događaji u Višićima i okolini oko 14. jula 1993. i 11. avgusta 1993.

2145. U paragrafima 175 i 181 Optužnice tužilaštvo navodi da su 14. jula 1993., ili približno tog datuma, snage Herceg-Bosne/HVO-a uništile džamiju u selu Višići i da su iz sela 11. avgusta 1993. protjerale civile Muslimane, nakon što su ih najprije nekoliko dana držale pritvorene u Silosu, a zatim ih protjerale s teritorije pod kontrolom HVO-a.⁵¹⁹¹ Prema navodima tužilaštva, snage Herceg-Bosne/HVO-a su tokom ove operacije protjerivanja pljačkale imovinu Muslimana.

2146. Vijeće će najprije razmotriti dokaze o rušenju džamije u Višićima 14. jula 1993. ili približno tog datuma (a), zatim dokaze u vezi s deložiranjem i raseljavanjem žena, djece i starijih osoba iz Višića 11. avgusta 1993. (b) i, konačno, dokaze u vezi s krađom imovine u vlasništvu Muslimana u tom selu (c).

a) Rušenje džamije u Višićima 14. jula 1993. ili približno tog datuma

2147. Vijeće je saslušalo više svjedoka koji su potvrdili da je džamija u Višićima srušena približno sredinom jula 1993.⁵¹⁹²

2148. Svjedokinje CO⁵¹⁹³ i CN⁵¹⁹⁴ rekle su da je džamija srušena u više etapa.⁵¹⁹⁵ Konkretno, prema riječima Svjedokinje CO, sredinom jula 1993. četiri muškarca u vojnim uniformama – svjedokinja nije uspjela da ih pobliže identifikuje – dovezli su se automobilom do džamije, razbili

⁵¹⁹⁰ P 10125 (verzija na francuskom), str. 8.

⁵¹⁹¹ Preliminarno, Vijeće napominje da je zatočenje žena, djece i starijih osoba iz sela Višići u Silosu, kao i njihovo premještanje iz Silosa na teritorije koje je držala ABiH, obrađeno u opštem dijelu dalje u tekstu, koji se odnosi na zatočenja u Silosu. V. "Zatvaranje Muslimana u opštini Čapljina" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

⁵¹⁹² Svjedokinja CO, T(f), str. 11282-11283; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11734; Svjedokinja CN, T(f), str. 11212; Svjedok C, T(f), str. 22422, zatvorena sjednica.

⁵¹⁹³ Stanovnik sela Višići. Svjedokinja CO, T(f), str. 11249 i 11251, djelimično zatvorena sjednica.

⁵¹⁹⁴ Stanovnik sela Višići. P 09754 pod pečatom, str. 2.

⁵¹⁹⁵ Svjedokinja CO, T(f), str. 11282; Svjedokinja CN, T(f), str. 11212.

prozore džamije, ubacili unutra neki predmet i pobjegli prije nego što su dvije eksplozije uništile jedan dio džamije.⁵¹⁹⁶

2149. Prema dokazima, ostatak džamije uništen je nekoliko dana kasnije u požaru koji je buknuo usred noći.⁵¹⁹⁷ Izvještaj 3. satnije 5. bojne Vojne policije HVO-a od 20. jula 1993. potvrđuje da je džamija uništena eksplozivom 19. ili 20. jula 1993., oko 3 sata ujutro, ne navodeći ko su bili izvršioci.⁵¹⁹⁸

2150. Vijeće konstatuje da nijedan od svjedoka ni dokumenata uvrštenih u spis nije identifikovao počiniocima rušenja džamije u Višićima. Međutim, Vijeće napominje: 1) da je Svjedokinja CO identifikovala četiri muškarca u vojnim uniformama; 2) da su se, prema jednom izvještaju koji se odnosi na datum 14. jula 1993., pripadnici 3. satnije 5. bojne Vojne policije HVO-a tog datuma nalazili u selu Višići kako bi izvršili hapšenje muškaraca Muslimana; 3) da je prema zapovijedi koju je 3. jula 1993. Nedjeljko Obradović izdao svim jedinicima 1. brigade HVO-a, trebalo "spriječiti zločine u zoni odgovornosti brigade" i "muslimansko stanovništvo grupirati" u zoni i "osigurati" ga;⁵¹⁹⁹ 4) da nije bilo borbi u trenutku rušenja džamije;⁵²⁰⁰ 5) da nijedan dokaz ne pokazuje prisustvo pripadnika ABiH ili srpskih snaga u toj zoni i 6) da je HVO kontrolisao to područje.⁵²⁰¹ U svjetlu ovih konstatacija, Vijeće zaključuje da su džamiju srušili pripadnici HVO-a. Dokazi, međutim, ne omogućuju Vijeću da utvrdi kojoj jedinici HVO-a su pripadali počinioci.

b) Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Višića 11. avgusta 1993.

2151. Vijeće je saslušalo više svjedoka koji su potvrdili da su pripadnici MUP-a i članovi lokalnog HDZ-a protjerali žene, djecu i starije osobe, Muslimane, iz sela Višići oko 11. avgusta 1993.⁵²⁰² Tako je, konkretno, Svjedokinja CN, Muslimanka iz sela Višići,⁵²⁰³ izjavila da su 11. avgusta 1993. tri pripadnika MUP-a Čapljine—među kojima su bili izvjesni Konjčanin i osoba po imenu Berko Karadžić—tražili da napusti svoju zgradu s članovima svoje porodice, to jest sa svojom kćerkom od

⁵¹⁹⁶ Svjedokinja CO, T(f), str. 11283.

⁵¹⁹⁷ Svjedokinja CO, T(f), str. 11283-11285; Svjedokinja CN, T(f), str. 11212 i 11213; Svjedok C, T(f), str. 22422, zatvorena sjednica; P 03593 pod pečatom, str. 2; P 03580, str. 3; P 09755 pod pečatom, str. 7.

⁵¹⁹⁸ P 03593 pod pečatom, str. 2; P 03580, str. 3; Svjedokinja CO, T(f), str. 11282; Svjedokinja CO takođe je izjavila da je džamija u selu Višići još uvijek bila čitava početkom jula 1993.; P 09285.

⁵¹⁹⁹ P 03135, str. 2.

⁵²⁰⁰ Svjedokinja CO, T(f), str. 11287.

⁵²⁰¹ Svjedokinja CO, T(f), str. 11287; Sejfo Kajmović, T(f), str. 11694.

⁵²⁰² P 09754 pod pečatom, str. 2-4; Svjedokinja CN, T(f), str. 11202; P 09755 pod pečatom, str. 7 i 8.

⁵²⁰³ P 09754 pod pečatom, str. 2.

18 mjeseci, svojom zaovom i njeno dvoje djece.⁵²⁰⁴ Nakon toga su ih odvezli u ured MUP-a u Čapljini, a potom u jednu kuću u Tasovčićima.⁵²⁰⁵

2152. Dokazi uvršteni u spis omogućuju Vijeću da zaključi da su 11. avgusta 1993. pripadnici MUP-a i članovi lokalnog HDZ-a izvršili deložiranje žena, djece i starijih osoba, Muslimana, iz sela Višići, i da su neki stanovnici, Muslimani, odvedeni u jednu kuću u Tasovčićima. Međutim, Vijeće ne raspolaže dokazima koji mu omogućuju da utvrdi da su žene, djeca i starije osobe premješteni u Silos nakon što su 11. avgusta 1993. protjerani iz svojih domova. Ovaj zaključak ne sprečava Vijeće da konstatuje da su Muslimani iz tog sela kasnije bili zatočeni u Silosu nakon što su držani na drugim mjestima zatočenja.⁵²⁰⁶

c) Krađa imovine u vlasništvu Muslimana iz Višića

2153. Vijeće ne raspolaže preciznim informacijama na osnovu kojih bi moglo da utvrdi da su pripadnici HVO-a krali imovinu u vlasništvu Muslimana. Naime, samo je Svjedokinja CO izjavila da je nakon 1. jula 1993.⁵²⁰⁷ jedna grupa vojnika, koji su govorili dalmatinskim dijalektom i čije je vozilo imalo registarske tablice Makarske, dva ili tri puta ušla u selo, pretraživala kuće i krala imovinu u vlasništvu Muslimana, ali nije iznijela više informacija o datumima i identitetu ili pripadnosti vojnika koji su počinili te krađe.⁵²⁰⁸

2154. Vijeće, dakle, ne može da zaključi da se krala imovina u vlasništvu Muslimana tokom operacije protjerivanje iz sela Višići 11. avgusta 1993.

7. Događaji u Čapljini u avgustu i septembru 1993.

2155. U paragrafima 175, 182 i 185 Optužnice navodi se da su tokom avgusta i septembra 1993. snage Herceg-Bosne/HVO-a protjerale i premjestile žene, djecu i starije osobe, Muslimane, iz grada Čapljine; da se glavno protjerivanje odigralo 23. avgusta 1993. ili približno tog datuma, kada su snage Herceg-Bosne/HVO-a odvezle oko 3.000 civila Muslimana iz grada u pravcu Silosa i da su 29. septembra 1993. protjerale i posljednje bosanske Muslimane iz grada Čapljine. U paragrafu 175 Optužnice dodaje se da su tokom akcije protjerivanja i raseljavanja snage Herceg-Bosne/HVO-a pljačkale imovinu Muslimana.

⁵²⁰⁴ P 09754 pod pečatom, str. 3 i 4; Svjedokinja CN, T(f), str. 11202.

⁵²⁰⁵ P 09754 pod pečatom, str. 3 i 4.

⁵²⁰⁶ U dijelu koji se odnosi na zatočavanja u Silosu, Vijeće će proučiti dokaze u kojima se pominje da su stanovnici sela Višići bili zatočeni u Silosu počev od 2. oktobra 1993.

⁵²⁰⁷ Svjedokinja CO, T(f), str. 11269.

⁵²⁰⁸ Svjedokinja CO, T(f), str. 11270, 11271 i 11279-11281.

2156. Prema dokazima, u avgustu i septembru 1993. "vojnici HVO-a" i pripadnici MUP-a protjerali su brojnu djecu, žene i starije osobe, Muslimane, iz grada Čapljine i raznim vozilima HVO-a odvezli ih u Silos ili u pravcu gradova na teritoriji pod kontrolom ABiH.⁵²⁰⁹

2157. Tako su, 23. avgusta 1993., žene, djeca i starije osobe, između ostalih Svjedokinja DS⁵²¹⁰ i Svjedokinja CO⁵²¹¹ istjerani iz njihovih stanova u Čapljini, ukrcani u kamione i odvezeni u Silos od strane "HVO-a" i pripadnika MUP-a.⁵²¹²

2158. Svjedokinja DS je rekla da su se 23. avgusta 1993., oko 13 sati, jedan "civilni kamion" s ceradom i tri "civilna automobila" zaustavili u blizini njene i susjedne zgrade u Čapljini i da je jedan muškarac "u civilnoj odjeći" pozvao megafonom Muslimane koji su ostali u zgradama, odnosno žene, djecu i muškarce koji nisu uhapšeni u julu 1993., da napuste svoje stanove i da se okupe oko kamiona.⁵²¹³ Svjedokinja DS je izjavila da su ih ugurali u kamion i odvezli u Silos.⁵²¹⁴

2159. Dana 29. septembra 1993., dva policajca, od kojih je jedan nosio maskirnu uniformu a drugi plavu uniformu MUP-a, uhapsila su Svjedokinju CK, stanovnicu grada Čapljine,⁵²¹⁵ zajedno s još 34 druge osobe među kojima su bila njena djeca stara 13 i 15 godina,⁵²¹⁶ i kombijem ih odvezli u Silos.⁵²¹⁷

2160. Krajem ljeta 1993. druge žene, djeca i starije osobe su protjerani iz svojih domova u Čapljini i raseljeni u gradove na teritoriji pod kontrolom ABiH.⁵²¹⁸ Na primjer, prema riječima Svjedoka ED, žene, djeca i starije osobe, Muslimani iz Čapljine, kojima je bilo dozvoljeno da ostanu u svojim kućama u Čapljini početkom ljeta, silom su raseljeni prema gradovima Buni i Mostaru krajem ljeta 1993., ali Vijeće ne raspolaže informacijama o izvršiocima tih raseljavanja.⁵²¹⁹

2161. S obzirom na sveukupne dokaze uvrštene u spis, Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a i pripadnici MUP-a u avgustu i septembru 1993. protjerali i raselili žene, djecu i starije osobe iz grada Čapljine, odveli ih u Silos ili na teritorije pod kontrolom ABiH. Vijeće napominje da ne

⁵²⁰⁹ Svjedok CK, T(f), str. 1106-11008; P 09799 pod pečatom, str. 3 i 4; P 09755 pod pečatom, str. 7; Svjedokinja CO, T(f), str. 11295 i 11296; P 09933 pod pečatom, str. 3 i 4; P 10133 pod pečatom, str. 5, par. 46 i 47.

⁵²¹⁰ Muslimanka, stanovnica Čapljine do 23. avgusta 1993; v. P 09933 pod pečatom, str. 1 i 2.

⁵²¹¹ Muslimanka, stanovnica Višića, izbjeglica u Čapljini od avgusta 1993.. V. Svjedokinja CO, T (f), str. 11249 I 11251, zatvorena sjednica.

⁵²¹² P09933 pod pečatom, str. 3 I 4; Svjedokinja CO, T (f), str. 11295 I 11296; P 09755 pod pečatom, str. 7.

⁵²¹³ P 09933 pod pečatom, str. 3 i 4.

⁵²¹⁴ P 09933 pod pečatom, str. 3 i 4.

⁵²¹⁵ P 09799 pod pečatom, str. 2.

⁵²¹⁶ P 09799 pod pečatom, str. 3.

⁵²¹⁷ Svjedokinja CK, T(f), str. 11006-11008; P 09799 pod pečatom, str. 3 i 4.

⁵²¹⁸ P 10133 pod pečatom, str. 5, par. 47; 3D 00942, str. 12; Slobodan Praljak, T(f), str. 40896.

⁵²¹⁹ P 10133 pod pečatom, str. 5, par. 46 i 47.

raspolaže nijednim dokazom koji bi pokazao da su tokom akcija deložiranja i raseljavanja počinjene krađe.

F. Zatvaranje Muslimana i njihovo raseljavanje na teritorije pod kontrolom ABiH ili u treće zemlje od jula do oktobra 1993.

1. Zatvaranje Muslimana u opštini Čapljina

a) Zatvaranje Muslimana u Silosu

2162. U paragrafu 181 Optužnice navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a počev od 11. avgusta 1993. tokom nekoliko dana držale pritvorene u Silosu civile, bosanske Muslimane iz sela Višići, prije nego što su ih protjerale s teritorije pod kontrolom HVO-a. U paragrafima 182 i 183 Optužnice takođe se navodi da su snage Herceg-Bosne/HVO-a zatočile civile Muslimane u Silos; da je 23. avgusta 1993. ili približno tog datuma 3.000 civila, bosanskih Muslimana iz grada Čapljine, dugačkim konvojem kamiona odvezeno van grada i nakratko zaustavljeno u Silosu, gdje su im oduzete lične stvari prije nego što su ti ljudi odvezeni u Bunu i natjerani da pješaće do Blagaja.

2163. Osim toga, u paragrafu 193 Optužnice navodi se da je krajem avgusta 1993. HVO iz Zatvora u Dretelju premjestio u Silos zatočena muslimanska sveštena lica, zatočenike u najslabijem fizičkom stanju i zatvorenike iz samica, kako bi ih sakrio od predstavnika MKCK koji su početkom septembra 1993. posjetili taj zatvor.

2164. Vijeće će najprije analizirati dokaze o organizaciji Silosa kao zatočeničkog centra, o identitetu zatočenih osoba i stražara (i), zatim će ispitati uslove u kojima su Muslimani bili zatočeni (ii) i navode o krađi njihove imovine (iii).

i. Organizacija silosa u Čapljini kao zatočeničkog centra, broj i identitet zatočenika i stražara

2165. Zgrada zvana Silos nalazila se na cesti za Ljubuški, na raskrsnici s cestom koja vodi u kasarnu u Grabovini,⁵²²⁰ i korištena je za skladištenje žitarica.⁵²²¹

2166. Vijeće konstatuje da su u Silosu bile četiri prostorije, s obje strane dugačkog hodnika.⁵²²²

⁵²²⁰ P 09799 pod pečatom, str. 4; P 09086.

⁵²²¹ P 09799 pod pečatom, str. 4.

⁵²²² P 09754 pod pečatom, str. 4; Svjedokinja CO, T(f), str. 11296 i 11297; P 09933 (verzija na francuskom), str. 4.

2167. Silos je imao veliko dvorište u koje su direktno ulazili kamioni puni Muslimana koje je HVO protjerao i raselio s više lokacija u opštini Čapljina.⁵²²³

2168. Što se tiče identiteta zatočenika, Vijeće konstatuje da su u Silosu bile zatočene žene, djeca i starije osobe, Muslimani iz sela Domanovići, dovedeni oko 13. jula 1993.;⁵²²⁴ žene, djeca i starije osobe, Muslimani iz sela Višići, dovedeni 2. oktobra 1993. nakon što su bili zatočeni u jednoj kući u Tasovčićima počev od 11. avgusta 1993.;⁵²²⁵ žene, djeca i starije osobe, Muslimani iz sela Bivolje Brdo, dovedeni između 13. i 16. jula 1993.,⁵²²⁶ kao i žene, djeca i starije osobe, Muslimani iz grada Čapljine, dovedeni u avgustu i septembru 1993.⁵²²⁷

2169. Vijeće konkretno napominje da je Aldijana Trbonja izjavila da su njena majka i baka, kao i trudnice i druge žene s malom djecom, odvedene iz sela Bivolje Brdo u Silos oko 14. jula 1993.;⁵²²⁸ da je, prema izvještaju jedne međunarodne organizacije, 13. jula 1993. najmanje 420 žena, djece i starijih osoba, iz sedam sela smještenih između Stoca i Čapljine, ukrcano u konvoj od šest oklopnih kamiona i odvezeno u Silos, gdje su ti ljudi ostali tri dana;⁵²²⁹ da je Svjedokinja CK 29. septembra 1993. odvedena iz Čapljine u Silos s 34 druge osobe—o kojima nema preciznijih informacija—, gdje je ostala jednu noć prije nego što je odvedena u Blagaj, s ostalim osobama uhapšenim u isto vrijeme kad i ona,⁵²³⁰ i da je Svjedokinja CN izjavila da je 2. oktobra 1993. odvedena iz sela Višići u Silos zajedno s još šest žena i djece iz svoje porodice, nakon što je držana u jednoj kući u selu Tasovčićima počev od 11. avgusta.⁵²³¹

2170. Osim toga, Huso Marić, pripadnik Brigade "Bregava" ABiH,⁵²³² vidio je dječju odjeću kada je u oktobru 1993. stigao u Silos.⁵²³³

⁵²²³ P 09933 pod pečatom, str. 4.

⁵²²⁴ V. "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Domanovića" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina. P 09931, str. 3 i 5; P 09933 pod pečatom, str. 3.

⁵²²⁵ V. "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Višića 11. avgusta 1993." i "Zatvaranje žena, djece i starijih osoba u više kuća i škola u opštini Čapljina" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina. P 09754 pod pečatom, str. 3 i 4.

⁵²²⁶ V. "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Bivoljeg Brda" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina. P 09770 pod pečatom, str. 8; P 10145, str. 5 i 6; P 09937, par. 30.

⁵²²⁷ V. "Dogadaji u Čapljini u avgustu i septembru 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina. P 09933 pod pečatom, str. 4; Svjedok CK, T(f), str. 11008; P 09799 pod pečatom, str. 4; Svjedokinja CO, T(f), str. 11296 i 11297.

⁵²²⁸ P 09937, par. 30.

⁵²²⁹ P 09847 pod pečatom, str. 2; Svjedok BC, T(f), str. 18384, zatvorena sjednica.

⁵²³⁰ P 09799 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3 i 4.

⁵²³¹ P 09754 pod pečatom, str. 3 i 4. U vezi sa zatočenjem stanovnika sela Višići u jednoj kući u Tasovčićima, v. "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Višića 11. avgusta 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

⁵²³² P 10138, par. 5 i 6.

⁵²³³ P 10138, par. 29.

2171. I, konačno, imami, "maloljetne osobe", starije osobe i zatočenici iz samica u Zatvoru Dretelj, oko 120 zatočenika, premješteni su iz Zatvora Dretelj kratko prije 6. septembra 1993. i prve posjete MKCK-a Zatvoru Dretelj, a u Silosu su proveli dva dana.⁵²³⁴

2172. Što se tiče identiteta stražara u Silosu, Vijeće konstatuje da su oni bili pripadnici Vojne policije HVO-a, ali ne raspolaže preciznim informacijama.⁵²³⁵ Vijeće se takođe upoznao s dokazima koji potvrđuju da su u oktobru 1993. pripadnici MUP-a bili u Silosu i zlostavljali zatočenike.⁵²³⁶ Konkretno, Svjedok CN izjavio da su početkom oktobra 1993. dežurni pripadnici MUP-a bili Miro Bukovac, izvjesni Bruno, osoba zvana Rodin i izvjesni Obradović i da se njihov zapovjednik zvao Nikola Zovko.⁵²³⁷

2173. Vijeće se takođe upoznao s izjavom Huse Marića, prema čijim riječima su "pripadnici SIS-a", među kojima su bili Marinko Marić i Željko Rodin, u septembru i oktobru 1993. bili zaduženi za ispitivanja u Silosu.⁵²³⁸ Međutim, Vijeće ne može da zaključi da su pripadnici SIS-a bili prisutni u Silosu na osnovu samo te izjave, predočene na osnovu pravila 92bis Pravilnika.

2174. Vijeće zaključuje da je, u periodu od jula do oktobra 1993., HVO u Silosu u različitom trajanju zatočio muškarce—od kojih neki nisu pripadali nijednim oružanim snagama—žene, djecu i starije osobe. Vijeće takođe zaključuje da su se među pripadnicima HVO-a koji su bili zaduženi za zatočenike nalazili pripadnici Vojne policije HVO-a i pripadnici MUP-a.

ii. Uslovi zatočenja u Silosu

2175. Vijeće prima k znanju svjedočenje Svjedokinje CN, zatočene u Silosu početkom oktobra 1993., prema čijim su riječima uslovi zatočenja bili "užasni".⁵²³⁹

2176. Zatočenici su bili u pretrpanim prostorijama i u nekim od njih se nalazilo do 150 osoba.⁵²⁴⁰ Aldijana Trbonja izjavila je da je bila u prostoriji površine 16 m² s oko 30 drugih zatočenika.⁵²⁴¹ Većina zatočenika bila je posve ili gotovo bez hrane više dana,⁵²⁴² nisu imali vode⁵²⁴³ ni struje.⁵²⁴⁴

⁵²³⁴ V. "Skrivanje nekih zatočenika u Silosu u Čapljini od predstavnika MKCK-a krajem avgusta 1993." u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi sa Zatvorom u Dretelju.

⁵²³⁵ P 09937, par. 32; P 10147 (verzija na francuskom) str. 6.

⁵²³⁶ P 09754 pod pečatom, str. 4 i 5.

⁵²³⁷ P 09754 pod pečatom, str. 5.

⁵²³⁸ P 10138, par. 29.

⁵²³⁹ Svjedokinja CN, T(f), str. 11200.

⁵²⁴⁰ P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8; P 09933 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 4.

⁵²⁴¹ P 09937, par. 32.

⁵²⁴² Vijeće prima k znanju svjedočenje Zijada Vujinovića koji je u Silosu proveo noć između 4. i 5. septembra 1993., a koji je izjavio da su zatočenici dovedeni 5. septembra 1993. iz Zatvora Dretelj u Silos tog dana dobili dva obroka. V. P 10147 (verzija na francuskom), str. 2 i 6.

Dokazi takođe potvrđuju da su zatvorenici imali jednu kantu,⁵²⁴⁵ u koju su morali da vrše nuždu u jednom uglu prostorije.⁵²⁴⁶

2177. Zatočenici su morali da spavaju na golom podu, bez pokrivača, u prostorijama od betona,⁵²⁴⁷ bez stropa,⁵²⁴⁸ u kojima je bilo veoma hladno u vrijeme kada su svjedoci bili zatočeni, to jest u septembru i oktobru.⁵²⁴⁹ Osim toga, Svjedokinja CN izjavila je da Almira Čolaković, jedna od zatočenica, nije imala ni najneophodnije stvari za svoju bebu.⁵²⁵⁰ Konačno, Vijeće napominje da je 19. oktobra 1993. Svjedokinja CN zajedno s drugim ženama i djecom premještena u đачki dom u Čapljini jer je u Silosu postalo suviše hladno za djecu koja su tu bila zatočena.⁵²⁵¹ Prema riječima Svjedokinje CN, uslovi zatočenja u đачkom domu bili su puno bolji nego u Silosu, zatočenici su imali WC, struju i dobivali su hranu.⁵²⁵²

2178. Vijeće zaključuje da su uslovi zatočenja u Silosu bili veoma teški, da su zatočenici imali veoma malo hrane, da nisu imali sanitarije i da su morali da spavaju u prostorijama u kojima je u septembru i oktobru 1993. temperatura bila veoma niska.

iii. Navodi o krađi imovine u vlasništvu Muslimana zatvorenih u Silosu

2179. Kao što je Vijeće konstatovalo, jedna grupa žena, djece i starijih osoba, među kojima su bile Svjedokinja DS⁵²⁵³ i Svjedokinja CO,⁵²⁵⁴ istjerana je 23. avgusta 1993. iz svojih stanova u Čapljini i kamionima odvezena u Silos od strane pripadnika HVO-a i pripadnika MUP-a.⁵²⁵⁵

2180. Dokazi pokazuju da je ta grupa ostala u Silosu do ponoći istog dana, tj. 23. avgusta 1993., i da je, prije nego što je otišla iz Silosa i bila raseljena u Vrde, uz prijetnje dobila zapovijed–Vijeće ne zna od koga–da stavi novac i nakit u kutije postavljene s obje strane izlaza iz Silosa.⁵²⁵⁶ Vijeće

⁵²⁴³ P 09847 pod pečatom, str. 2; Svjedok BC, T(f), str. 18384, zatvorena sjednica; P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8; P 09799 (verzija na francuskom), str. 4; P 09933 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 4; P 09754 pod pečatom, str. 4 i 5.

⁵²⁴⁴ P 09799 (verzija na francuskom), str. 4.

⁵²⁴⁵ P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8.

⁵²⁴⁶ P 09754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁴⁷ P 10138, par. 29; P 09933 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 4; P 09931, str. 2.

⁵²⁴⁸ P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8.

⁵²⁴⁹ P 10138, par. 29; P 09754 pod pečatom, str. 4; Svjedokinja CN, T(f), str. 11200; P 10147 (verzija na francuskom) str. 6 i 1.

⁵²⁵⁰ P 09754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁵¹ P 09754 pod pečatom, str. 6.

⁵²⁵² P 09754 pod pečatom, str. 6.

⁵²⁵³ Muslimanka, stanovnica Čapljine do 26. avgusta 1993.; v. P 09933 pod pečatom, str. 2 i 4.

⁵²⁵⁴ Muslimanka, stanovnica sela Višići, izbjeglica u Čapljini od avgusta 1993.

⁵²⁵⁵ P 09933 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3 i 4; Svjedokinja CO, T(f), str. 11295 i 11296; P 09755 pod pečatom, str. 7.

⁵²⁵⁶ Svjedokinja CO, T(f), str. 11296; P 09933 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 3 i 4.

podsjeca da je već konstatovalo da su se među pripadnicima HVO-a zaduženim za zatočenike u Silosu nalazili pripadnici Vojne policije HVO-a i pripadnici MUP-a.⁵²⁵⁷

2181. Vijeće, dakle, zaključuje da su uveče 23. avgusta 1993. pripadnici Vojne policije HVO-a i pripadnici MUP-a uzeli lične stvari od žena, djece i starijih osoba dovedenih u Silos iz Čapljine 23. avgusta 1993.

b) Zatvaranje žena, djece i starijih osoba u više kuća i škola u opštini Čapljina

2182. Dokazi uvršteni u spis omogućuju Vijeću da konstataje da je više žena, djece i starijih osoba, Muslimana iz sela Višići, odvedeno u jednu kuću u Tasovčićima oko 11. avgusta 1993;⁵²⁵⁸ da je više žena, djece i starijih osoba, Muslimana iz sela Lokve, držano od strane pripadnika HVO-a u kućama u selu Lokve oko 14. jula 1993.;⁵²⁵⁹ da su djeca, žene i starije osobe iz, između ostalog, Bivoljeg Brda, odvedeni u Školu u Sovićima oko 23. jula 1993.⁵²⁶⁰ i da je više stotina žena, djece i starijih osoba iz Bivoljeg Brda provelo sedam do deset dana u sabirnom centru u Gradini, u Počitelju, oko 16. jula 1993.⁵²⁶¹

2183. Tako je Svjedokinja CN, Muslimanka iz sela Višići, izjavila da su 11. avgusta 1993. pripadnici MUP-a policijskim kombijem odvezli nju i članove njene porodice, uključujući njenu osamnaestomjesečnu bebu i njenu baku,⁵²⁶² u stanicu MUP-a u Čapljini,⁵²⁶³ a zatim u jednu kuću u Tasovčićima.⁵²⁶⁴ Tu je bilo zatočeno petnaestak žena i djece.⁵²⁶⁵ Jedan policajac HVO-a im je rekao da ne izlaze jer nije mogao da im garantuje bezbjednost izvan kuće.⁵²⁶⁶ Jednog dana, u periodu od 11. avgusta do 2. oktobra 1993., Zlatko Vegar, "pripadnik SIS-a", rekao im je da su "ratni zarobljenici" i da moraju da ostanu u kući dok ne budu razmijenjeni.⁵²⁶⁷

2184. Isto tako, kada je Sabira Hasić, Muslimanka iz sela Domanovići,⁵²⁶⁸ 15. jula 1993. odvezena sa svoje tri kćerke iz Silosa u naselje Veledari⁵²⁶⁹ u Počitelju, jedan pripadnik MUP-a im je naredio

⁵²⁵⁷V. "Organizacija Silosa u Čapljini kao zatočeničkog centra, broj i identitet zatočenika i stražara" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

⁵²⁵⁸ P 09754 pod pečatom, str. 3 i 4.

⁵²⁵⁹ P 10125 (verzija na francuskom), str. 8; P 10129 pod pečatom, par. 8. V. "Deložiranje i raseljavanje žena, djece i starijih osoba iz Lokava" u činjeničnim zaključcima Vijeća u vezi s opštinom Čapljina.

⁵²⁶⁰ P 09937, par. 35; P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8; P 03670.

⁵²⁶¹ P 09937, par. 35; P 09935, str. 6; P 09847 pod pečatom, str. 2; Svjedok BC, T(f), str. 18384, zatvorena sjednica.

⁵²⁶² P 09754 pod pečatom, str. 3 i 4 i Svjedokinja CN, T(f), str. 11202.

⁵²⁶³ P 09754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁶⁴ P 09754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁶⁵ P 09754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁶⁶ P 09754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁶⁷ P 9754 pod pečatom, str. 4.

⁵²⁶⁸ P 09931 (verzija na francuskom), str. 2.

⁵²⁶⁹ P 09931 (verzija na francuskom), str. 6.

da se smjeste kod mještana, dodavši da se ne udaljuju iz naselja jer je to područje minirano.⁵²⁷⁰ Sabiru Hasić tada je kod sebe primila jedna mještanka, kod koje je ostala dvadesetak dana.⁵²⁷¹

2185. Približno 400 osoba bilo je zatočeno u Školi u Sovićima oko 23. jula 1993.⁵²⁷² Među tim osobama bila su djeca, žene i starije osobe iz sela Bivolje Brdo.⁵²⁷³

2186. Vijeće zaključuje da su žene, djeca i starije osobe iz opštine Čapljina odvedeni na više mjesta, između ostalog u kuće i škole, gdje su ih pripadnici MUP-a i vojnici HVO-a držali u zatočenju tokom različitih vremenskih perioda u okviru operacije protjerivanja koja je u opštini Čapljina provedena tokom jula i avgusta 1993.

2187. Međutim, Vijeće ne raspolaže dokazima koji bi mu omogućili da se donese odluku o uslovima u kojima su te žene, djeca i starije osobe bili zatočeni.

2. Raseljavanje žena, djece i starijih osoba na teritorije pod kontrolom ABiH ili u treće zemlje

2188. U paragrafu 183 Optužnice navodi se da su snage Herceg-Bosne/HVO-a civile, bosanske Muslimane, najprije držale u zatočeništvu, a zatim su ih prebacile na područja pod kontrolom ABiH ili su ih preko Hrvatske deportovale u druge zemlje.

2189. Vijeće konstatuje da su u periodu od kraja jula 1993. do početka oktobra 1993. žene, djeca i starije osobe iz opštine Čapljina odvođeni iz Silosa, gdje su bili zatočeni, u Blagaj⁵²⁷⁴ i Vrde,⁵²⁷⁵ a iz kuća i škola u Doljane⁵²⁷⁶ i Blagaj, preko Bune.⁵²⁷⁷

2190. Konačno, Vijeće raspolaže izvještajem jedne međunarodne organizacije od 13. jula 1993., u kojem stoji da je 420 žena, djece i starijih osoba, iz sedam sela smještenih između Stoca i Čapljine, provelo tri dana u Silosu prije nego što su odvedeni u Gradinu, gdje su ih sedam dana držali vojnici HVO-a.⁵²⁷⁸ Oko 22. ili 23. jula 1993. odvedeni su u Doljane, sjeverozapadno od Jablanice a zatim,

⁵²⁷⁰ P 09931 (verzija na francuskom), str. 6.

⁵²⁷¹ P 09931 (verzija na francuskom), str. 6.

⁵²⁷² P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8; P 03670.

⁵²⁷³ P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8.

⁵²⁷⁴ P 09799 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 4; P 09754 pod pečatom, str. 5.

⁵²⁷⁵ Svjedokinja CO, T(f) str. 11311. Vijeće napominje da je Svjedok DS iz Silosa u Čapljini odveden na mjesto koje Vijeću nije poznato. ("Odluka po zahtjevu tužilaštva za uvrštavanje u spis dokazni predmeti na osnovu pravila 92bis (A) i (B) Pravilnika (Čapljina i Stolac)", na povjerljivoj osnovi, 5. novembar 2007.; u spis je uvršten samo jedan dio izjave Svjedoka DS; paragraf u kojem svjedokinja navodi da je odvedena u pravcu Ljubuškog nije prihvaćen).

⁵²⁷⁶ P 09770 pod pečatom (verzija na francuskom), str. 8 i str. 9.

⁵²⁷⁷ P 09937, par. 35 i 37; P 09929, par. 19; P 09935, str. 7.

⁵²⁷⁸ P 09847 pod pečatom, str. 2.

nakon što su tri dana proveli u Doljanima, na liniju fronta, pri čemu se u izvještaju ne kaže tačno gdje.⁵²⁷⁹

2191. Vijeće zaključuje da su pripadnici HVO-a, od kraja jula 1993. do početka oktobra 1993., raselili žene, djecu i starije osobe s raznih mjesta zatočenja, među kojima iz Silosa, kuća i jedne škole, na područja pod kontrolom ABiH. Međutim, Vijeće ne raspolaže dokazima koji bi pokazali da su žene, djeca i starije osobe upućeni u treće zemlje.

⁵²⁷⁹ P 09847 pod pečatom, str. 2; Svjedok BC, T(f) str. 18384, zatvorena sjednica.